

ScienceInnovation
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON
TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
MATERIALLAR TO‘PLAMI**

2023-yil 16-iyun

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB
TA’LIMI VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA
UNIVERSITETI
TA’LIM MENEJMENTI KAFEDRASI
“SCIENCE AND INNOVATION” XALQARO ILMIIY JURNALI**

**2023-yil 16-iyun kuni Nizomiy nomidagi Toshkent
davlat pedagogika universitetida o‘tkazilgan
“Yangilanayotgan O‘zbekiston taraqqiyotida iqtisodiy
fanlarni o‘qitishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
respublika ilmiy-amaliy anjumani
MATERIALLAR TO‘PLAMI**

Toshkent 2023

ISSN: 2181-3337

“Yangilanayotgan O‘zbekiston taraqqiyotida iqtisodiy fanlarni o‘qitishning dolzarb masalalari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to‘plami (2023 yil 16-iyun) – T.: Toshkent 2023.

Ushbu to‘plamga 2023-yil 16-iyun kuni Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetida o‘tkazilgan “Yangilanayotgan O‘zbekiston taraqqiyotida iqtisodiy fanlarni o‘qitishning dolzarb masalalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani ishtirokchilarining materiallari kiritilgan.

Anjumanga qabul qilingan har bir maqolaga DOI raqam olinib, Zenodo, OpenAire, Cyberleninka, Index Copernicus va Google Scholar ilmiy bazalarida indekslandi. Shuningdek, anjuman to‘plami va har bir maqola alohida pdf formatida “Science and Innovation” xalqaro ilmiy jurnali rasmiy saytiga ham joylashtirildi.

NASHR ETISHDA QATNASHGANLAR

B.Rustamov	“Science and Innovation” xalqaro ilmiy jurnali Bosh muharriri
G.Raxmatullayeva	Mas’ul muharrir
A.Rustamov	Texnik muharrir
O.Abdullayeva	Texnik muharrir
F.Sagdullayeva	Xalqaro ilmiy bazalariga mas’ul texnik muharrir
F.Abdumovlonova	Korrektor-muharrir
Z.Shermatova	Tahrirlovchi

TAHRIR HAY’ATI

A.K.Qirg‘izboyev	Tarix fanlari doktori, professor
B.S.Abdullayeva	Pedagogika fanlari doktori, professor
N.I.Saidaxmedova	Iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
L.M.Babaxodjayeva	Tarix fanlari doktori
O.Sh.Ismailov	Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Sh.K.Kurbaniyazov	Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
R.Sh.Shamuratov	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

© Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
© “Science and Innovation” xalqaro ilmiy jurnali
© Mualliflar

KIRISH SO‘ZI

Assalomu alaykum, anjuman ishtirokchilari, mehmonlar va qadrlı ustozlar!

Mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy-mafkuraviy taraqqiyotining hozirgi bosqichida tadbirkorlik qobiliyatining rivojlanishi kishilarda mulkdorlik madaniyatini shakllantirish, resurslardan tejamli va unumli foydalanish, mamlakat iqtisodiyotini tom ma'noda yuksaltirish, aholida iqtisodiy bilimlar va tafakkurning qanchalik rivojlanganligi bilan kechadi.

O'zbekistonning bozor iqtisodiyoti tomon yo'l tutishi aholida bozor munosabatlariga xos fikrlash tarzi shakllanishini talab qiladi. Bu iqtisodiy tafakkurning asosi bo'lgan iqtisodiy ta'limni muvofiq ravishda isloh qilishni talab qiladi, negaki, barcha demokratik bozor islohotlarini amalga oshirish o'z-o'zidan harakatga kelayotgan jarayon emas, balki ularni rivojlantirish ko'pgina hollarda yoshlarimizning iqtisodiy bilim saviyasining yuksalish darajasiga ham bog'liqdir.

Millat bilimining sifat darajasi mamlakatni kelgusidagi strategik rivojlanishini belgilab beruvchi asosiy omil hisoblanadi. Millat bilimining darajasi esa ta'lim xizmati natijasida shakllanadi, jumladan, iqtisodiy ta'lim xizmati yurtimizdagi 10 mingdan ziyod umumiy o'rta ta'lim maktab, 330 ta kasb-hunar maktabi, qariyb 400 ga yaqin kollej va texnikum hamda 210 ta oliygohlar orqali ko'rsatiladi.

Shu nuqtai nazardan bugungi "Yangilanayotgan O'zbekiston taraqqiyotida iqtisodiy fanlarni o'qitishning dolzarb masalalari" nomli Respublika ilmiy-amaliy anjuman mavzusi dolzarb ahamiyatga ega. Binobarin, unda ko'tarilayotgan masalalar respublikamiz ta'lim tizimida iqtisodiy ta'lim xizmatini tashkil etilishi, ta'lim tashkilotlarida iqtisodiy fanlarni o'qitishning yutuq va kamchiliklarini ilmiy jihatdan muhokama qilish asosida uni isloh qilish yo'nalishlarini belgilash, iqtisodiy bilim berish mazmunini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarishga oid muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan.

Anjumanning asosiy maqsadi Yangilanayotgan O'zbekiston taraqqiyotida ta'lim sifatini ko'tarishda ta'lim menejmentining o'ziga xos xususiyatlari, Yangilanayotgan O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar,

ta'lim tashilotlarida iqtisodiy fanlarni o'qitish sifati va samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuv yo'llari, umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirishda kreativ yondashuv masalalari, ta'lim tashkilotlarida ta'lim–tarbiya jarayonini klasterli yondashuv asosida boshqarish masalalari va xorijiy tajribalarni o'rganish hamda ilg'or xorijiy tajribalarni milliy ta'lim tizimida tadbiq etish yuzasidan innovatsion va texnologik g'oyalar bilan fikr almashadigan muloqot markazlariga aylantirishdan iboratdir.

Bu borada ilmiy-amaliy anjumanga ishtirok etish uchun tashrif buyurgan va onlayn tarzda ishtirok etayotgan barcha olimlar, ma'ruzachilar, taqdimot qiladigan professor-o'qituvchilar, amaliyotchi-mutaxassislar, ilmiy izlanuvchilar va iqtidorli talabalarga muvaffaqiyat tilagan holda anjumanni ochiq deb, e'lon qilaman!

A.K.Qirg'izboyev
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti rektori,
tarix fanlari doktori, professor.

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA KICHIK BIZNES VA
XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI**

Saidaxmedova N.I.

TDPU, Ta’lim menejmenti kafedrası mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051507>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada iqtisodiyotning tez o‘zgarib turadigan bozor talablariga javob berishini ta’minlaydigan zamonaviy tuzilmalarni shakllantirishda, yangi ish o‘rinlarini tashkil qilishda va aholi daromadlarini oshirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning muhim jihati va masalalari yoritilgan hamda tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** milliy iqtisodiyot, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati, bozor munosabatlari, erkin bozor mexanizmi, sof raqobat, raqobat muhiti, tadbirkorlik sub’ektlari, aholi daromadlari, yalpi ichki mahsulot, yangi ish o‘rin, yangi mahsulot ishlab chiqarish.*

Yangilanayotgan O‘zbekiston taraqqiyoti davrining so‘nggi yillarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlarining mamlakatimizda yangi ish o‘rinlarini tashkil qilish, aholining daromadlari va farovonligini oshirishning muhim omili sifatidagi natijalari salmoqli bo‘lib bormoqda, eng asosiysi, el-yurt o‘rtasida va davlat idoralarida tadbirkorlik bilan shug‘ullanuvchilarga nisbatan munosabat o‘zgardi, jamiyatda ularning obro‘si va mavqei kun sayin ortib boryapti. Natijada ichki va tashqi bozorda o‘z mustahkam o‘rni, nufuzi va brendiga ega bo‘lgan tadbirkorlar sinfi shakllanoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 20 dekabrda Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasida erkin bozor mexanizmlarini joriy qilish, sog‘lom raqobat va xususiy mulk daxlsizligini ta’minlash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab- quvvatlashga joriy yilda ham alohida ahamiyat qaratilishi ta’kidlangan. Bu jihatlar joriy yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi Bosh qonun O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham o‘z ifodasini topdi.

Tadbirkorlik bozor munosabatlari, mamlakatning barqaror o‘sishi drayveri hisoblanadi. Yangi mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlarni yo‘lga qo‘yish orqali ko‘plab yangi ish o‘rinlari yaratiladi, bu, albatta, taraqqiyotni jadallashtiradi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasining iqtisodiyotdagi ahamiyati uning iqtisodiyotda raqobat muhitini ta’minlash, yirik korxonalar uchun mahsulot va xizmatlar yetkazib berish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va ikkilamchi bandlikni ta’minlash, bozor tizimining moslashuvchanligini oshirish, ilmiy-texnikaviy inqilobni jadallashtirish, resurslarni ishlab chiqarishga safarbar etish; soliq tushumlari hajmining o‘shirishini ta’minlash, aholi daromadlari darajasini barqarorlashtirish kabi omillar bilan belgilanadi.

Yalpi ichki mahsulotning (YaIM) o‘sishi tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, ularning soni ortishi bilan uzviy bog‘liq: 2010 yilda faoliyat ko‘rsatgan tadbirkorlik sub’ektlari (fermer va dexqon xo‘jaliklarisiz) 159,8 mingta, YaIM hajmi 78,9 trillion so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2022 yil yakunida faoliyat ko‘rsatayotgan tadbirkorlik sub’ektlari soni 367,4 mingtaga yoki 3,3 barobar ortib, 527,2 mingtani tashkil etdi. Ushbu davrda YaIM hajmi 888,3 trillion so‘m darajasiga yetdi.

Hududlar kesimida tadbirkorlik sub’ektlari sonining 2010 yilga nisbatan eng yuqori o‘shirish sur‘atlari Samarqand (4,8 barobar), Navoiy (4,3 barobar), Jizzax (4,2), Toshkent (3,6 barobar) va Farg‘ona (3,6 barobar) viloyatlarda kuzatilgan. Ayni paytda korxonalar sonining sezilarli o‘shirish

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI**

16-iyun, 2023- yil

sanoat sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan tadbirkorlik sub‘ektlarining 9,9 mingtadan 8,6 mingtaga ortganida yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Ular orasida 3 yilgacha bo‘lgan davrda faoliyat ko‘rsatayotgan tadbirkorlik sub‘ektlari soni 238,6 ming, 3 yildan 5 yilgacha 118,8 ming, 5 yildan 10 yilgacha 86,7 ming va 10 yildan ortig‘i 83 mingtani tashkil qiladi.

Hududlar kesimida 10 yildan ortiq davrda faoliyat ko‘rsatayotgan tadbirkorlik sub‘ektlarining ulushi umumiy ko‘rsatkichga nisbatan taqqoslanganda, eng yuqori hissa Sirdaryo (18,2 foiz), Andijon (18 foiz), Farg‘ona (17,4), Qashqadaryo (17,1 foiz) viloyatlari va Toshkent shahrida (17,4 foiz) qayd etildi.

Hududlarda tadbirkorlikning rivojlanganlik darajasini baholash ko‘rsatkichlaridan biri tegishli joyda faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik sub‘ektlari sonining har 1 ming nafar aholiga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha keladigan o‘rtacha miqdori bilan o‘lchanadi.

Hozirda faoliyat ko‘rsatayotgan tadbirkorlik sub‘ektlarining 3 ming 666 tasi yirik korxonalar, 523 ming 556 tasi kichik korxonalar va mikrofirmalar sanaladi.

1-jadval

Tadbirkorlik sub‘ektlarining faollik darajasi

Yillar	Jami	Shu jumladan			
		3 yil davomida faoliyat ko‘rsatayotgan	3-5 yil davomida faoliyat ko‘rsatayotgan	5-10 yil davomida faoliyat ko‘rsatayotgan	10 yildan ortiq davrda faoliyat ko‘rsatayotgan
2018	265016	107419	37352	60876	59369
2019	337096	165894	43058	61898	66246
2020	414186	216520	54615	68712	74339
2021	465889	251608	67999	69922	76360
2022	527222	238649	118837	86708	83028

Doimiy aholi soning umumiy o‘sishi 753,6 ming kishini etib, 2023 yil 1 yanvar holatiga ko‘ra, yurtimizda doimiy aholi soni 36 milliondan oshdi. va har ming nafar aholiga to‘g‘ri keladigan tadbirkorlik sub‘ektlari 14,6 tani tashkil etdi. Aholisi ko‘p bo‘lgan hududlarda mavjud zaxira va imkoniyatlarni to‘liq safarbar etish orqali tadbirkorlik sub‘ektlari soni, shu jumladan, jalpi hududiy mahsulot hajmining ortishiga erishish mumkin.

Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlash yangi O‘zbekistonning 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi ettita ustivor yo‘nalishdan biri hisoblanadi. Unda iqtisodiyotni isloh qilish, tadbirkorlikni hamda hududlarni jadal rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan maqsadlar qamrab olingan, jumladan, birinchidan, besh yillik davomida aholi jon boshiga YaIM 1,6 barobar va 2030 yilga borib aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromadni 4 ming AQSh dollaridan oshirish hamda “daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar” qatoriga kirish uchun zamin yaratilishi; ikkinchidan, YaIMda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan siyosatni davom ettirib, uning ishlab chiqarish hajmini 1,4 barobarga oshirish ko‘zda tutilgan; uchinchidan tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va doimiy daromad manbalarini shakllantirish uchun sharoit yaratish, xususiyl sektorning YaIMdagi ulushini 80 foizga va eksportdagi ulushini 60 foizga etkazish maqsad qilingan.

Xulosa qilib aytganda, istiqbolda kichik biznes va xususiyl tadbirkorlikni rivojlantirish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirilishi lozim:

- joylardagi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlarining samarali faoliyatiga halal berayotgan, to‘sqinlik qilayotgan yoki qilishi mumkin bo‘lgan muammolarni muntazam ravishda o‘rganib borish va o‘z vaqtida bartaraf etish chora-tadbirlarini ko‘rish;
- hududdagi bo‘sh yoki samarali foydalanilmayotgan bino va inshootlar to‘g‘risidagi aniq ma‘lumotlarning qisqa muddatlarda olinishi hamda ularning kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlariga taqdim etilishi jarayonlarini samarali tashkil etish;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati uchun yanada qulay muhit yaratish borasida har bir hududdagi o‘ziga xos xususiyatlarni aniqlash va ulardan kelib chiqqan holda mavjud barcha imkoniyatlarni safarbar etish;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish yo‘lidagi har qanday byurokratik to‘siqlarni bartaraf etish;
- hududdagi kichik biznes sub’ektlarining energiya, gaz, suv va kanalizasiya, issiqlik ta‘minoti va boshqa shu kabi muhandislik-kommunikasiya tarmoqlariga ulanishi jarayonlariga e‘tibor qaratish hamda bu boradagi ilg‘or tajribalarni qo‘llash;
- mahallalarda oilaviy biznesni rivojlantirish bo‘yicha mavjud imkoniyatlar va ularni ro‘yobga chiqarish yo‘llarini aniqlash, shu asosda oilaviy biznesni tashkil etishning namunaviy shakllarini tavsiya etish va qo‘llab-quvvatlash;
- hududda faoliyat yuritayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlarining faoliyat yo‘nalishlari jihatidan tarkibini takomillashtirish chora-tadbirlarini qo‘llash, xususan, sanoat sohasida, yuqori texnologiyalarni talab etadigan zamonaviy ishlab chiqarish tarmoqlarini tashkil etishda, ilg‘or ilm-fan yutuqlariga asoslangan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag‘batlantirishning turli yo‘l va choralarini izlab topish;
- hududdagi eksportga mahsulot chiqaruvchi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlariga aniq va ta’sirchan yordam ko‘rsatish orqali ularning tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi ishtirokini kengaytirish;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularni ichki va tashqi bozorda raqobatlasha oladigan, sifatli mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatishni izchil yo‘lga qo‘ya oladigan mustahkam iqtisodiy sohaga aylanishini ta‘minlash zarur.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi 28.01.2022 yil PF-60-sonli farmoni//<http://lex.uz>
2. Boltabaev M.R., Qosimova M.S., Ergashxodjaeva Sh.J., G‘oyibnazarov B.K., Samadov A.N., Xodjaev R. Kichik biznes va tadbirkorlik: O‘quv qo‘llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2010. – 275 b.
3. B.Yu.Xodiev, M.S.Qosimova, A.N.Samadov, U.S.Muxitdinova. Kichik biznesni boshqarish. Darslik. T. “O‘qituvchi” 2003 yil.
4. Gafurov U.V. Kichik biznesni davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish: iqt. fan. dok. diss. –T.: 2017. – 309 b.
5. Astanakulov, O., Asatullaev, Kh., Saidaxmedova, N., & Batirova, N. The energy efficiency of the national economy assessment in terms of investment in green energy. Economic annals-XXI economics and management of national economy 189(5-6(1)), 26-34. doi:

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI**

16-iyun, 2023- yil

<https://doi.org/10.21003/ea.V189-03> Volume 189 Issue (5-1(1))’2021 ISSN 1728-6239
(Online) ISSN 1728-6220 (Print) <https://doi.org/10.21003/ea> <http://www.soskin.info/ea/>

6. www.gov.uz - O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali.
7. www.lex.uz - O‘zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
8. www.tradingeconomics.com
9. www.stat.uz
10. www.economist.com

INCREASING THE EFFECTIVENESS OF HIGHER EDUCATION IN IMPROVING NATIONAL HUMAN CAPITAL

Gaibnazarova Zumrat Talatovna

DSc, Professor of the department «Fundamental economics» Tashkent state university of
economics

e-mail: z.gaibnazarova@tsue.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8039092>

Abstract. *The article deals with the strategic objectives of quality education, the creation of public and professional accreditation, the decision of new forms of social partnership, the rule of law and the types of contracts that would assist universities in the preparation of the formation of labor demanded by the market and specialists with professional competence, as well as enterprises, to provide their staffing needs.*

Keywords: *human capital, education, innovation, integration, production, labor market, quality assurance, academic mobility, accreditation.*

The most important problem in building a competitive economy is the quality of the human resource - the spiritual, moral, educational, and professional level of citizens, since in today's world the competitive advantage is not provided by the size of the country, but by the level of natural resources and the power of human capital.

The development of the education system is one of the priority areas of state policy of the Republic of Uzbekistan. Priority is reflected in improving the quality and content of education and, accordingly, curricula, stimulating the work of teachers [1].

The sphere of higher education in Uzbekistan today is characterized by the modernization of the reform process and the further implementation of the National Training Program. At the same time, the accumulated experience is analyzed and generalized, the development of the labor market and specific socio-economic conditions are taken into account. The necessary legal, personnel, scientific, methodological, material, technical and financial conditions have been created to ensure the reform of the higher education system. Structural reform and modernization of the content of higher education continues [2].

Today, we can state with certainty the fact that higher education is, above all, a tool for social inquiry. The main focus of today's youth is to determine their life status, therefore, the social function of modern higher education prevails in the minds of young people.

The current state policy defines and ensures the organizational content and ideology in the creation and development of the economy, within which the education system occupies a special place in the chain of the relationship «education - science - production». To select the best solutions to the problems of integration of education, science and production, it is necessary to take into account traditions, evaluate the existing mechanisms of integration and the results achieved.

The training of competent personnel for industries of the economy, primarily depends on the quality of educational processes, taking into account the requirements of the labor market. This is primarily determined by the conformity of the requirements of the vocational education system to the needs of employers.

At present, the initial state is the issue of attracting public and professional organizations to the process of formation and implementation of educational activities, which ensure the necessary level of quality of education. Based on this, independent forms of assessing the quality of education, and mechanisms for identifying, supporting and disseminating the best examples of innovative educational activities should be developed.

The strategic objective of ensuring the quality of education, in our opinion, is achieved by solving cardinal measures in the following areas:

- the implementation of an independent public and professional assessment of the activities of educational programs of higher education institutions, with the aim of developing a modern system of innovative education, taking into account factors, including information and methodological support of licensing, certification and state accreditation of educational programs;

- the development of new forms and mechanisms for assessing and monitoring the quality of the activities of higher education institutions in implementing educational programs to ensure the objectivity, reliability and transparency of procedures for evaluating the activities of educational institutions;

- improving the mechanisms for recognizing the equivalence of documents on education to increase the academic mobility of students and teachers, development of cooperation in the field of educational services, which will contribute to the integration of the educational system of Uzbekistan in the global educational space;

- increasing the competitiveness of vocational education, the direct involvement of leading specialists in the industry of the economy in training personnel and leading universities that have passed the examination of educational programs, through public-professional accreditation, as well as universities that have experience in training personnel according to the new generation educational standards, which were developed with the participation of employers , public and professional associations;

- the creation of mechanisms focused not only on the domestic socio-economic needs of the country, but also on ensuring the competitiveness of Uzbekistan in the global labor market;

- the creation of a system of social and professional accreditation of specialist training, which allows to identify those higher education institutions in which the quality of training in a particular field is at the proper level and meets the requirements of the labor market.

Public accreditation allows you to:

- assistance, improvement and development in Uzbekistan of education and activities in all their manifestations related to educational, scientific and technological areas;

- improving the quality of the educational process, counseling, research, development of innovative solutions, technology transfer;

- the provision of a wide range of educational services, ensuring relations with the public, industry, science;

- creating conditions for the most effective realization of the creative potential of society in the interests of developing scientific and technological progress and innovative development;

- the development of international relations and contacts in the field of innovative education;

- promoting the integration of scientists, teachers of higher educational institutions and specialists with higher education in the international scientific and educational space;

- improving the educational system in the ranking of countries competitive in the international market for educational services.

The procedures for social and professional accreditation should be simplified and unified as a whole in all areas of education, naturally taking into account the specifics of each area, and oriented to the labor market and should be adjusted taking into account professional training, based on the fundamental and universal nature of education, personality development and the formation of social responsibility . The educational system should focus on the labor market ahead of the system of labor market requirements and be at the modern level of development of science, engineering and technology [4].

Acceleration of scientific and technological progress, implementation of reforms is impossible without qualified personnel with deep and solid knowledge in the chosen specialty, information from related fields of science, the ability to independently improve the knowledge gained, organizational skills and creative initiative, own the skills of research work, etc. Higher school is called upon to form these qualities [5].

The main objective of the higher education system is currently improving the quality of education. The traditional understanding of the quality of education includes the level of training of graduates who are capable of effective professional activity, to quickly adapt in various conditions, who know how to use the acquired knowledge, skills and abilities in practice, and are also capable of self-education throughout life.

The scale and depth of the upcoming scientific and technological transformations make us especially concerned about the quality of training. It is necessary to carry out structural adjustment on the basis of scientific and technological progress, as this question is posed today, we must seriously raise the status of personnel with higher education. A comprehensive solution to the problem of education is needed by improving the quality of education, differentiating the training system. Education should be combined with the solution of practical problems, with the needs of social development. It should be ahead of him, constantly improving. The search for such paths, the identification of possible options for further movement in this area are now very important. This is directly related to the search for fundamentally new ideas, guided by which you can move forward in the development of an innovative economy.

Improving the system of higher education is determined by three components: creativity; education technology concepts; financial, economic and legal components on the basis of which an education system is being created [6]. At the same time, it helps to prepare a specialist who is ready for change and risk, generating ideas, for effective work in the field of production and other areas of socio-economic life.

Training involves the use of the following methodological components:

- goals;
- principles;
- content of education;
- methods;
- forms and means of training.

The methodological component in the training of personnel, in addition to the goal, are general didactic principles:

- scientific;

- motivation;
- systematic;
- continuity and consistency;
- The connection of theory with practice;
- consciousness and activity, etc.

Moreover, each of them specifically manifests itself in higher education. This primarily refers to the principle of science, since all that is new in science and technology affects educational technologies. Specific principles are:

- dynamism-vision of modern and new trends and prospects for the development of science and technology;
- systematic - allowing you to holistically represent the educational system;
- integrity-reflection in the content and process of training for professional activities;
- integration and differentiation of the process of training specialists from production;
- professional orientation-orientation of the content of education, methods and forms of training to the ultimate goal of specialist training;
- continuity is a reflection of the current education content.

The main consumers of graduates of higher educational institutions are enterprises, organizations and institutions of various nature and subordination expecting graduates of relevant competence.

Higher vocational education is an open system where universities and employers are links in one chain. Employers must formulate requirements for both the quantity and quality of training of professional personnel, and universities to meet these requirements.

Currently, on the part of employers, there is an insufficient level of graduates.

At the same time, the main complaint against universities is the isolation of graduates from practice, the inability to work with modern and innovative high-tech equipment. The way out of the situation is to deepen the content of production practices, attracting specialists from enterprises to conduct classes, and adapting disciplines to real life. At the same time, employers believe that in order to improve the quality of training, the organization of practice in specific conditions is necessary.

In general, the problem of high-quality training of specialists is due to the high efficiency of interaction between the university and employers. In this regard, the participation of employers in the training of professional personnel is a condition for the preparation of competent graduates who meet the requirements of employers.

The solution to this problem involves new forms of social partnership, legal norms and types of agreements that would assist universities in the training of specialists, and enterprises in providing for their staffing needs.

Among the most common areas of joint activity of representatives of universities and employers are:

- practical training of students in advanced enterprises;
- expanding the range of educational services of universities in demand on the labor market;
- development and review of educational and program documentation;
- conducting by employers' representatives of training sessions, master classes;
- participation of employers in the final state certification of graduates;

- internship of teachers at enterprises;
- participation of employers in scientific and practical conferences, training projects, scientific seminars, etc.;
- project integration (joint research, the creation of joint small centers, etc.);
- employment of graduates.

The interaction of universities and employers in the process of students undergoing various practices, which are an integral part of educational programs. It is practice that ensures students gain professional work experience and, thus, acts as the «leading factor for the effective formation of a high level of professional competence of future specialists».

Accordingly, the programs of practices provided for by relevant state standards should focus on the continuous improvement of the professional level of students' development, first of all, through the integration of their theoretical and professional-practical, educational and research activities [3]. However, experience shows that the level of organization of practices is not enough today for students to gain real work experience and productive mastery of their professional and practical skills, production skills and advanced labor methods. The reason for this state of affairs is the weak ties between universities and employers.

Universities and employers should be interested in creating a system that unites their efforts to form students' professional competencies. However, employers, although they are ready to combine efforts with universities to optimize the components of educational programs related to practices, expect proposals on specific forms of interaction from the higher education institutions themselves. This circumstance sharply increases the role of graduate departments, organizing and teaching guidance for a particular type of practice in areas (specialties), in the implementation of the socio-economic partnership of universities with employers. It is they who become the catalyst for social and economic dialogue with external consumers of the university's educational services and ensure the formation and strengthening of partnerships with them.

In order to increase the effectiveness of interaction with employers, it is advisable for university graduating departments to develop cooperation programs and conclude relevant agreements.

The main tasks facing universities and employers in the formation of personnel with professional competencies demanded by the labor market include:

- combination of competencies and content of practice; determination of compliance of given competencies with types of professional activity;
- compiling a list of professional competencies to be acquired or developed by students in the process of practice;
- coordination of a set of conditions for the effective formation of professional competencies of students;
- feedback from employers on the level of formation of professional competencies with the aim of subsequent adjustments and improvement of EP, improving the effectiveness of training programs in the university as a whole;
- the search for new forms of production practices that ensure that students gain significant practical experience and contribute to their guaranteed employment in the specialty (for example, by alternating with theoretical classes throughout the academic year; registration of trainees to work with payment for their work; order for term and diploma studies projects, etc.);

- stimulating students' creative activity and research activities, creating professional test cases and self-testing for them for students to successfully master self-promotion technologies and build their own careers, etc.

In our opinion, partnerships between universities and employers are an effective means of improving the quality of higher professional education, creating additional conditions for the formation of included EP competencies, expanding and deepening the practical knowledge of students, however, they can give the greatest benefit for partnership entities when integration processes join the cooperation processes .

It can be stated that the effectiveness of interaction between universities and employers in the interest of improving the quality of training of professional personnel increases significantly if universities succeed in transferring their strategic partners-employers from the position of outside observers and passive consumers of educational services to the position of interested participants in educational and innovative processes that contribute to mastering students with a set of professional competencies that meet the requirements of modern labor market.

REFERENCES

1. The Law of the Republic of Uzbekistan «About Education». Tashkent, 1997
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan «On the National Program for Personnel Training». Tashkent, 1997
3. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan «On state educational standards». Tashkent, 2001
4. Shabatin I.I. Education as the main reserve for the development of society. // Economics of education. - Moscow, 2002. №5. - p.18-22.
5. Nureyev R. Development Theories: New Models of Economic Growth. (contribution of human capital). // Issues of Economics. - Moscow, 2002. №10. - p. 36-75.
6. Vasiliev Yu.S., Glukhov VV, Feodorov M.P. Economics and organization of university management. - St. Petersburg, 2001. - p. 544.
7. Gaibnazarova Z.T. Development of HR for expansion of employment possibilities in Uzbekistan // Scientific and analytical journal Science and Practice of the Plekhanov Russian University of Economics. [№ 4 \(24\)](#), 2016, p. 57-63
8. Gaibnazarova Z.T. Improving the System of Higher Education is the Main Factor in the Formation of Human Capital // Scientific and analytical journal Science and Practice of the Plekhanov Russian University of Economics. [№ 3 \(27\)](#), 2017, p. 72-78
9. Gaibnazarova Z.T. Prospects for the development of touristic potential of Uzbekistan // Scientific Research of Faculty of Economics. Electronic Journal. Vol. 10. [№ 1 \(27\)](#), 2018, p. 94-104
10. Gaibnazarova Z.T. Improving the Quality of Education in Universities of Uzbekistan: the Experience of the Tashkent State University // Scientific and analytical journal Science and Practice of the Plekhanov Russian University of Economics. [№ 3 \(31\)](#), 2018, p. 90-98
11. Gaibnazarova Z.T. Modernization: Innovation Management and Management Innovation. XIX International Conference “A history of managerial thought and business. Managerial work and the roles of managers: past, present, future” materials of the conference, Moscow State University named after M.V. Lomonosov, Russia, Moscow, September 2018, p. 79-88

12. Gaibnazarova Z.T. Human resources and innovation management in Uzbekistan: problems of technology transfer. Scientific and practical magazine // Social & Labor Research. №4 (33), 2018, p.113-119
13. Gaibnazarova Z.T., Makhkamova M.A., Saitkamolov M.S., Ziyayeva D.S., Mirkhamidova D.N. Experience of investment activity in the railway system of the Republic of Uzbekistan // International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) Volume-8, Issue-4, November 2019, p. 12651-12654
14. Gaibnazarova Z.T. The Current State and Development Trends of Improving the Quality of Human Capital in Companies of Foreign Countries and in Uzbekistan // Scientific and analytical journal Science and Practice of the Plekhanov Russian University of Economics. № 1 (37), 2020, p. 130-142
15. Gaibnazarova Z.T. The role of human capital for the development and introduction of innovation in the economy. International scientific-practical conference on “Digital economy: a new stage in development of new Uzbekistan through new technologies, platforms and business models” (DEUZ), Tadqiqot, Uzbekistan, Tashkent. Part-5, 2020, p. 12-17. https://www.tadqiqot.uz/wp-content/uploads/2020/02/DEUZ_2020_6.pdf. Doi: [10.26739/2181-9491-2020-SI-6](https://doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-6).
16. Gaibnazarova Z.T. The impact of human capital on the development of the country’s innovative economy // Innovations in economy. ISSN: 2181-9491, Special issue, Tashkent 2020, p. 6-12. <https://tadqiqot.uz/wp-content/uploads/2020/03/economic-2020-SI.pdf>. Doi:10.26739/2181-9491-2020-SI-1
17. Gaibnazarova Z.T., Gaibnazarov S.B. Development of education system in the context of world experience and national specificity as an investment in human capital//Journal of Critical Reviews. ISSN- 2394-5125. Vol 7, Issue 12, 2020. p. 302-308. DOI: <http://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.12.57>
18. Gaibnazarova Z.T. Relationship of human capital with intellectual capital and its role in improving the economic efficiency of enterprise production // Human capital and professional education of the Plekhanov Russian University of Economics. Vol.9, № 2 (32), 2020, p. 4-11

**O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHGA KO‘TARISHDA OLIY
TA‘LIM SIFATINI OSHIRISH
Xakimova Muxabbat Fayzievna**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Innovatsion ta‘lim” kafedrası mudiri, pedagogika
fanlari doktori, professor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8039395>

***Annotatsiya.** Barchamizga ma‘lumki, bugungi kunda davlatimiz kundan-kunga yangilanib, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, hamda ma‘naviy-ma‘rifiy jihatdan dunyo davlatlari ichida yetakchi o‘rinlarni egallab bormoqda. Chuqur ildizga ega madaniyatimiz tufayli Yangi O‘zbekiston jahon maydonida kuchli salohiyat, munosib obro‘-e‘tiborga ega bo‘lib, har tomonlama obod va farovon mamlakatga aylanib borayotganligi barchamizni quvontiryapti. Mana shunday o‘zgarishlarning fundamental asosida ta‘lim sifatini yaxshilashda ta‘lim menejmentining o‘rni beqiyosdir. Hozirda butun xalqimizning qalbidan chuqur joy olgan, umummilliy harakatga aylanib borayotgan Yangi O‘zbekiston g‘oyasi zamirida, ulug‘ ajdodlarimizning milliy tariximizda birinchi va ikkinchi uyg‘onish davrlariga asos solgan alloma bobolarimizning orzu - intilishlari va armonlari ham mujassam desak adashmagan bo‘lamiz. Insoniyat tarixi shundan dalolat beradiki, har qaysi xalq hayotida ilm-fan taraqqiyoti uni yangi bosqichga ko‘taradi. Bunday ijtimoiy noyob hodisa RENESSANS - uyg‘onish, qayta tiklanish yuksalish deb atalishi barchamizga ayon. O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanib Yangi O‘zbekiston va Uchinchi Renessans so‘zlari hayotimizda o‘zaro uyg‘un va hamohang bo‘lib yangramoqda va xalqimizni ulug‘ maqsadlar sari ruhlantirmoqda.*

***Kalit so‘zlar:** O‘zbekiston, taraqqiyot, ta‘lim, sifat, renessans.*

Yangilanayotgan O‘zbekistonda xalqaro va mahalliy oliy ta‘lim muassasalari soni kundan kunga o‘sib bormoqda. Ta‘lim berish sifati, xalqaro tajribalar asosida mahalliy OTMLar ta‘lim sifatini yaxshilashga bo‘lgan e‘tibor dolzarbligicha qolmoqda zero, ta‘lim sifatini yaxshilashga qaratilgan Quality Assurance (QA) ya‘ni Sifatni kafolatlovchi va Information Performance Management System (IPMS) kabi drayverlar ta‘lim sifatini yanada ko‘tarish muhim drayverlar xisoblanadi.

Hozirgi kunda oliy ta‘lim muassasalarida nazorat va boshqaruvning uyg‘unligini ta‘minlash sifat va samaradorlikning asosiy kalitidir. O‘zbekiston ta‘lim tizimida ta‘lim sifati tizimli ravishda nazorat qilinmasa, o‘quv jarayonida muayyan muammolar yuzaga keladi. Shuning uchun ta‘limni boshqarish o‘quv jarayonini, ta‘lim turini, uning imkoniyatlarini hisobga olishi va shu bilan birga sifat menejmentining samarali ishlashini ta‘minlashi kerak. Ta‘limda boshqaruvning samaradorligi va sifatning o‘zgarishi to‘g‘ri tanlangan boshqaruv modeli va uni uzluksiz ta‘lim tizimida izchil qo‘llash amaliyoti bilan bog‘liq. Zero, “Islohotlar muvaffaqiyati, mamlakatimizning dunyoning rivojlangan, zamonaviy davlatlari qatoridan munosib o‘rin egallashi ilm-fan va ta‘lim rivoji, bu borada jahon miqyosida raqobatlasha olishimiz bilan uzviy bog‘liqdir. Shuningdek, u ta‘limning ijtimoiy taraqqiyotga ta‘sirini ko‘rsatadi”.

Mamlakatimiz iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohani jadal rivojlantirish, istiqbolda ilm-fanni muntazam isloh qilib borishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, zamonaviy bilimga ega

va mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy infratuzilmani modernizatsiya qilish ishlarini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish dolzarb masalalardan biridir.

Barchamizga ma’lumki, bugungi kunda iqtisodiy hamda ijtimoiy rivojlanish ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan dunyo mamlakatlari o‘z vaqtida mamlakat yoshlarining ta’lim-tarbiyasi hamda ilm-fan rivojiga davlat byudjetidan yalpi ichki mahsulotga nisbatan yuqori darajadagi mablag‘larni ajratgan. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda davlat byudjetining 60 foizdan ortiq mablag‘lari aynan ijtimoiy sohalar rivojiga yo‘naltirilmoqda. Jumladan, ta’lim tizimiga ajratilayotgan mablag‘larning yurtimiz yalpi ichki mahsulotidagi ulushi ortib bormoqda.

Davlatimiz rahbari tomonidan qabul qilingan “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni orqali 2025 yilga qadar ilm-fanga yo‘naltiriladigan jami mablag‘larning yalpi ichki mahsulotga nisbatan ulushini 6 baravarga, 2030 yilgacha esa 10 baravarga oshirish belgilab berildi. Buning natijasida qisqa fursatda mamlakatimiz ilm-fani sohasiga zamonaviy texnologilarni joriy qilish, yosh avlodning ilmiy-innovatsion faoliyat yuritishini to‘laqonli qo‘llab-quvvatlash imkoniyati yaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida: “Har bir oliy ta’lim muassasasi jahonning yetakchi ilmiy-ta’lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalarini o‘rnatish, o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilish, o‘quv-pedagogik faoliyatga master-klasslar o‘tkazishga, malaka oshirish kurslariga xorijiy hamkor ta’lim muassasalaridan yuqori malakali o‘qituvchilar va olimlarni faol jalb qilish...” kabilar belgilanib, muhim ahamiyat kasb etdi.

O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida ta’lim tizimini isloh qilish, sifatli ta’lim tuzilmasini yaratish, uzluksiz ta’limni yangi samarali jarayonga aylantirish masalalari tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. Bu vazifalar ta’lim ustidan adolatli boshqaruv va universal nazorat tizimini rivojlantirish va mavjud shakllarni takomillashtirishni taqozo etadi. Shu bois, bugungi kunda uzluksiz ta’lim sifatini oshirish, uning imkoniyatlarini kengaytirish, samaradorlikni oshirish maqsadida nazorat va boshqaruv jarayonini isloh qilish bo‘yicha qo‘shimcha tadqiqotlar va yangicha yondashuvlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Dunyoning barcha mamlakatlarida ta’lim sifatini ta’minlash ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda.

Ta’lim muassasasining sifat menejmenti ta’limni tashkil etish, ta’minlash va boshqarish jarayonini o‘z ichiga olgan va asosan o‘quv jarayoni bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab tizimdir. Ta’lim sifatini yaxshilash bo‘yicha tadqiqot ishlari olib borgan tadqiqotchilarning fikricha, “Ta’limda menejmentning maqsadi talabalarning umumiy boshqaruv nazariyasi bo‘yicha bilim saviyasini oshirish, ularda bu bilimlarni amaliyotda qo‘llash qobiliyatini shakllantirishdan iborat”. Boshqacha qilib aytganda, asosiy e’tibor talabalarning bilimini oshirish, olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llash qobiliyatini yuzaga chiqarishga qaratilishi kerak.

Ta’lim muassasalarida ishning qanchalik to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligi, boshqaruv modelining to‘g‘ri tanlanganligi, ta’lim sifatini oshirishda menejmentning adolatli tashkil etilganligi ta’lim samaradorligiga ham kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, davlat ta’lim tizimi uchun xalqaro tajribalardan kelib chiqib menejment mexanizmlari ishlab chiqilib, ular orqali ta’lim muassasalarini attestasiyadan o‘tkazish va monitoring qilish amalga oshirilmoqda.

Mamlakatimiz olimlarining fikricha, “ta’lim sifati muammolarini hal qilishda tizimli yondashuvdan foydalangan holda barcha omillarni birgalikda boshqarish zarur. Ushbu zanjirdan

birov-bir omilning yo‘qolishi ta‘lim sifatini boshqarish tizimining buzilishiga olib keladi. Olinganma‘lumotlar asosida ta‘limning sifati va samarali boshqaruvini tahlil qilish ta‘limning bir qator sifat xususiyatlarini aniqlashni taqozo etadi”. Binobarin, ta‘lim sifati uni tahlil qilish va nazorat qilish samaradorligini oshirishga, uning natijalari asosida boshqaruvni tashkil etishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Darhaqiqat, tizimli yondashuv va aniq tahlil boshqaruvning zaif tomonlari va nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish uchun asos bo‘ladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar ta‘lim tizimini modernizatsiya qilishda ta‘lim menejmentining o‘rni beqiyosdir, shu bilan birga, boshqaruv tartib-qoidalarini xalqaro standartlarga muvofiq joriy etish, uzluksiz ta‘lim sohasida hamkorlik mexanizmlarini yaratish uchun salmoqli huquqiy asos yaratdi. Shu bilan birga, nazorat va boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish, belgilangan huquqiy baza orqali ta‘lim sifatiga ta‘sir etuvchi samarali ta‘lim muhitini yaratish borasidagi ishlarda muammolar, markazlashgan va byurokratik to‘siqlar saqlanib qolmoqda.

Yangilanayotgan O‘zbekistonda ta‘lim sifatini ko‘tarishda muhim ahamiyat kasb etadigan soha bu ta‘lim menejmentini xalqaro tajribalar asosida modernizatsiya qilish, tayanch kompetensiyalarni shakllantirish mezonlari va tabiiy fanlar bo‘yicha malakalarning o‘sish dinamikasini tahlil qilish orqali talabalar bilimni davlat standartlariga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ta‘lim sohasidagi kamchiliklar va hamkorlikning muvofiqlashtirilmagan jihatlari hamda ularni keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash va bartaraf etish muhim ahamiyatga ega. Biroq, bu muammoni hal qilish emas, balki vaziyatni to‘g‘rilash yo‘lidir. Binobarin, ta‘lim sifatini oshirish, uzluksiz ta‘limni modernizatsiya qilish, uning muammolarini hal etish uchun boshqaruv tamoyillari, mezonlari va yondashuvlarini o‘zgartirish, nazorat ishlarini olib borish zarur.

Shuning uchun, Yangilanayotgan O‘zbekistonda ilg‘or xorijiy tajribadan foydalanish, ta‘lim sifatini oshirish bo‘yicha rivojlangan davlatlar metodologiyasini qabul qilish, ta‘lim sifati ustidan nazoratni erkinlashtirish, markazlashgan boshqaruvga barham berish, byurokratik to‘siqlarni bartaraf etish, bu boradagi vazifalar oddiy va xolis tizim yaratish ustuvor vazifa hisoblanadi. Masalan, fan va ta‘lim rivojlanishini baholash va monitoring qilish uslublarini yangilash orqali ta‘lim sifati va samaradorligini oshirishda xorijiy tajribadan foydalanilmoqda.

Hozirgi kunda davlatimizning Uchinchi Renessansga qadam qo‘yayotganligi hamda dunyo davlatlarining Yangilanayotgan O‘zbekistonimizni o‘rganishga yanada qiziqishi ortayotganligida mahalliy oliy ta‘lim muassasalaridagi ta‘limning sifati, unda ta‘lim menejmentining o‘rni beqiyosdir. Shuning uchun ham yurtimizda bugungi kunda davom etayotgan jadal islohatlar davrida, progressev fikrlaydigan va salohiyatli yosh kadrlarga katta e‘tibor qaratilib, siyosiy jabhalarga va strategik muhim sohalarga jalb qilinmoqda.

Yangi O‘zbekistonda fuqarolar jamiyatning siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy qiyofasi jadal o‘zgarib hayotimizda yangicha munosabatlar, yangi imkoniyatlar va qadriyatlar shakllanayotganini hammadan ham ko‘proq talaba-yoshlar his qilmoqda. Jumladan, “iqtisodiy faoliyat erkinligi”, “so‘z erkinligi”, “qonun ustuvorligi”, “ochiqlik va oshkoralik”, “jamoatchilik nazorati”, “gender tenglik” singari demokratik tushunchalar va hayotiy ko‘nikmalar hozirgi kunda real voqelikka aylanib borayotganligi albatta, har bir yoshni e‘tiborini o‘ziga tortadi.

Zamonaviy globalashuv sharoitida yangilanayotgan jamiyat talablari bo‘lakcha, u fuqarolarni yurt, millat ravnaqi uchun qayg‘urishga undaydi, hayotga teran va sergak qarashga

da'vat qiladi. So'nggi besh yilda mamlakatimizning har bir fuqarosi o'z kundalik hayotida teran his etayotgan beqiyos o'zgarish, yangilanish va tub islohatlarga ega bo'lgan davlatni ko'rib bormoqda. Jamiyatni siyosiy-huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy modernizatsiya qilish, ma'naviy jihatdan tiklash va yuksaltirish, mavjud qonunlarni, davlat boshqaruvi, iqtisodiy tizimni qayta ko'rib chiqish, bu borada ta'sirchan va samarali mexanizmlar yaratish, demokratik tamoyil va me'yorlarni hayotga tatbiq etish bo'yicha misli ko'rilmagan keng ko'lamli va izchil chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Yangi O'zbekistonning yanada taraqqiy etishida IT texnologiyalari ham katta rol o'ynamoqda. Yurtimizda qolaversa xorij davlatlarida shu soha bo'yicha ta'lim olgan yosh rahbar kadrlar sohani to'laqonli o'rganib yoshlar orasida yanada kengroq targ'ib etmoqda. Bugungi hamma yosh zamonaviy rahbarlar ilg'or texnologiya tarafdori va shunga moyil hamdir deb aytish to'g'ri bo'ladi. Bu esa o'z navbatida, yoshlarning rahbarning zamonaviy va ilg'or ishlab chiqarish uslublariga murojaat etish ehtimolini kuchaytiradi.

Yangi O'zbekistonning yoshlari yangicha fikrlaydigan, yangi-yangi g'oyalarni dadil o'rta tashlab, ularni amalga oshirishga, muammolarni ijodiy va nostandart yondashuvlar asosida hal etishga qodir yoshlar bo'lib shakllanmog'i davr talabidir.

Xulosa qilib aytganda, yangilanayotgan O'zbekistonning Uchinchi Renessansni amalga oshirishda yanada jadal qadam qo'yish, ta'lim sifatini o'rni qanchalik muhim ekanligidan dalolat beradi. Har bir millatning rivojlanishida yoshlarning bilim va salohiyatli bo'lishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, talabalarning musiqa, fazoviy va janrlari, ularning insoniyatning madaniy rivojlanishidagi o'rni va inson hayotidagi ahamiyati to'g'risidagi bilimlari maishiy va hayotning asosiy hodisalarini yo'naltirishga yordam beradi. Yangilanayotgan O'zbekistonning rivojlanish yo'l xaritasini ajralmas qismi etib ta'lim sifatini o'shish va bu orqali sifatli kadrlar yetishtirib chiqarish va yorqin kelajak omili bo'lgan ta'limda menejmentning o'rnini yanada oshirishga qaratilgan say-xarakatlar albatta hozirgi kunning dolzarb mavzusi xisoblangan menejmentning ta'limdagi rolini belgilab beradi. Yangilanayotgan O'zbekistonning rivojlanishi har bir talaba va yosh avlodlarga uzviy tarzda bog'liqdir.

Yuqoridagilar asosida quyidagi tavsiyalarni berishni maqsadga muvofiq hisoblaymiz:

- oliy ta'lim jarayonini raqamli formatga o'tkazish, raqamli ta'lim texnologiyalarini keng joriy etish asosida bilimlar transferini ta'minlash, har bir ta'lim oluvchining shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda bilim, kompetensiya, ko'nikma va malakalarni shakllantirish uchun axborot tizimlarini joriy etish;
- fan va ishlab chiqarishning integratsiyasi uchun ta'lim va mehnatning turli darajalari o'rtasida muvofiqlashtirilgan o'quv dasturlarini yaratish, dunyoda tan olingan ekspertlar va mutaxassislarni jalb qilish, bu esa, inson kapitali darajasini va aholining kasbiy mahoratini oshirishda muhim o'rin tutishiga olib keladi;
- oliy ta'limga loyihaviy o'qitish usullarini kengaytirish, jahon miqyosidagi yetakchi tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikka asoslangan innovasion ta'lim muhitini shakllantirish hamda innovasion tadqiqotlarni rivojlantirish va ishlanmalarni amaliyotga joriy etish;
- oliy ta'lim muassasasini hududdagi mahalliy jamoalarning ta'lim, ilm-fan va ijtimoiy-madaniy sohalarda rivojlanishini ta'minlaydigan markaz sifatida shakllantirish;

- xududning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari va vazifalarini hal qilish borasida mahalliy ijro etuvchi hokimiyati organlari hamda jamoat tashkilotlari bilan strategik sheriklik munosabatlarini mustahkamlash va rivojlantirish;
- respublikamizda oliy ta’lim rivojlantirish iqtisodiyotda, xususan; zamonaviy biznesda ruy berayotgan trendlar bilan hamohang bo‘lishi, jumladan: respublikamizda inson kapitalini, ta’lim tizimini, kadrlarga bo‘lgan ehtiyojlarni baholash tizimining samaradorligiga, iqtisodiyot va tarmoqlar darajasida aholi bandligida transformasiya tendensiyalariga hamda korporativ strategiyalar va kadrlarni boshqarish amaliyotidagi tendensiyalar va o‘zgarishlarga bog‘liq bo‘lishi zamon talabidir.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil 3 avgust kuni mamlakatimiz ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvda “Milliy madaniyatimiz, adabiyot va san’atimizni rivojlantirish bilan bog‘liq dolzarb masalalari” mavzusidagi so‘zlagan nutqi. Xalq so‘zi, 4 avgust 2017., 153 (6847).
2. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 06.04.2018 y., 07/18/3655/1019-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Farmoni.
5. Muhabbat H., Bazarova U. M., Mirzaeva M. N. Opportunities for innovation technologies in higher education //International journal on integrated education (IJIE) Indonesia. – 2020. – №. 12.
6. Xakimova M. F. Axborot ta’lim muhitida innovatsiya va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. NUU Conference 1. – S. 149-152.
7. Xakimova M. Ta’lim muassasalariga innovatsiyalarni kiritishning zarurligi //Arxiv nauchnyx issledovaniy. – 2022. – T. 2. – №1.
8. Hakimova M. Opportunities of innovation technologies in higher education//Arxiv nauchnyx issledovaniy. – 2021.
9. Xusainov R.R. Oliy ta’limda fanlarni o‘qitish sifatini oshirishda mustaqil ta’limning roli. // J. Zamonaviy ta’lim.– T.,2016. – №4.– B.25
10. Qambarov J.X., Turdalieva M.M. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini nazorat qilishni takomillashtirish masalalari. Zamonaviy ta’lim jurnali. 2014 yil. 7-son. -B. 19.

**UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARI O‘QUVCHILARIDA TADBIRKORLIK
KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING KREATIV MEXANIZMLARI**

Ibraimov Xolboy Ibragimovich

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti direktori,
pedagogika fanlari doktori, professor.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8039576>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada yosh-avlodda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish, yoshlarni kerativ sifatlar va ijodiy fikrlashga o‘rgatish, ta’lim – tarbiya jarayonida o‘quvchilarni erkin fikrlashga o‘rgatish, o‘quv-darslarini innovatsion texnologiya va metodlar orqali tashkil etish, o‘quvchida bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish bilan birga, ularda kerativ-ijodkorlik, yaratuvchanlik qobiliyatlarini shakllantirish, o‘qituvchilar olidida turgan asosiy vazifalar haqida ma’lumot beriladi.*

***Kalit so‘zlar:** o‘quvchi, ta’lim, tarbiya, kreativ, tadyuirkorlik, iqtisod, islohot, bilim, ko‘nikma, tafakkur, tasavvur, ijtimoiy himoya, mantiqiy fikrlash.*

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim va fan sohasida olib borilayotgan tub islohotlarning asosiy zamirida yosh-avlodda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birgalikda, kreativ qobilyatlarini shakllantirish asosiy omil hisoblanadi. Shu sababli, jamiyat keng ko‘lamli islohotlarni olib borishda o‘quvchi – yoshlarni imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish muhim o‘rin tutadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yilning 20-dekabrda Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga qilgan murojaatnomasida oltita yo‘nalishga ajratgan holda murojaat qildi. Ushbu murojaatning ikkinchi yo‘nalishida biz “Yangi O‘zbekiston”ni “ijtimoiy davlat” tamoyili asosida qurishni maqsad qilyabmiz. Buni Konstitutsiyada mustahkamlashimiz kerak. Ijtimoiy davlat bu, eng avvalo, inson salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun teng imkoniyatlar, odamlar munosib hayot kechirishga zarur sharoitlar yaratish, kambag‘allikni qisqartirish demakdir. Shu bois, birinchi navbatda, e’tiborni Yangi O‘zbekiston uchun eng katta investitsiya bo‘lgan ta’limni qo‘llab quvvatlashga qaratamiz. “Najot – ta’limda, najot – tarbiyada, najot – bilimda. Chunki, barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi” deb qilgan murojaatlarining tub zamirida ham bu boradagi islohotlarni keng ko‘lamli ravishda olib borishni davrning o‘zi taqozo etayotganligidan dalolat beradi.

Umumiy o‘rta ta’lim tizimida ta’limni tashkil etishnin asosiy omillaridan biri, maktab ta’limini rivojlantirish masalasi ham muhim o‘rin egallaydi. Shu sababli, ta’lim dargohiga qadam qo‘yish davrida bola kishilik jamiyati munosabatlari hamda ta’lim tizimida o‘z mavqeini belgilab olishi uchun berilgan ilk imkoniyat sifatida xarakterlanib, bu jarayonda ular oila, jamiyat inson hayotida katta ahamiyat kasb etishini tushunib olishlari muhimdir. Boshlang‘ich sinfga qadam qo‘ygan o‘quvchi boshidan turli-tuman hissiyot va kechinmalarni o‘tkazadi. Undagi ta’sirchanlik, tarqoq va o‘zgaruvchan diqqatning o‘rnini maktab, maktabdagi munosabatlar, o‘z bilimi, intilishi, o‘z fikrini aniq va keng bayon etish ehtiyoji kabi kreativ sifatlarni egallay boshlaydi. O‘quvchilik murakkab o‘zgarish va o‘tish davriga qiyoslansa, uning og‘riqsiz, silliq, quvnoq, yorqin ranglarga boy o‘tishini ta’minlash umumta’lim maktablari pedagoglaridan bu yoshdagi o‘quvchilarning yosh xususiyatini yaxshi bilish, ular ta’limning avvalgi bosqichida qanday bilim, ko‘nikmaga ega bo‘lganliklari hamda bilish qobilyatlari, ta’limni tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘quvchi yoshlarda kerativ sifatlarni rivojlantirish?

O‘quvchini qanday ijodiy fikrlashga o‘rgatish mumkin?

Ushbu savolning asosiy zamirida ta’lim – tarbiya jarayonida o‘quvchilarni erkin fikrlashga o‘rgatish, o‘quv-darslarini innovatsion texnologiya va metodlar orqali tashkil etishda, o‘quvchida bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish bilan birga, ularda kerativ-ijodkorlik, yaratuvchanlik kabi muhim qobiliyatlarni shakllantirish o‘qituvchilar olidida turgan asosiy vazifadir. O‘quvchilar kreativ sifatlari ta’limda muammoli vaziyatlardan o‘z tafakkuri orqali, takrorlanmas yo‘l bilan chiqib ketishi hamda unga ijodkorlik bilan yondasha olish qobiliyatlari majumidir.

Kreativlik tushunchasi (lot., ing. «create» – yaratish, «creative» yaratuvchi, ijodkor) ingliz tilidan tarjima qilganda ijod ma’nosini bildiradi. O‘quvchi – yoshlarda kreativlik sifatlarni shakllantirishda ularning ijodiy qobiliyatlari bilan birga, hayotga ijodiy yondashish, o‘ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish sifatlari orqali shakllanib boradi. Hozirgi zamon psixologiya va pedagogika lug‘atlariga asoslanib o‘qituvchining kreativligiga uning fikrlash qobiliyatlari, jamoadoshlari bilan qilgan muloqoti, o‘z faoliyati doirasida ijodiy yondashishi, bilish darajasi muhim o‘rin tutadi. Demak, kreativ fikrlash bir narsaga turli tomondan yondashishni anglatishi bilan birgalikda. Har qanday inson tug‘ilganda kreativ qobiliyat bilan dunyoga keladi. Uni qaysi yo‘lga yo‘naltirish va rivojlantirish o‘qituvchi zimmasiga yuklatigan eang asosiy vazifa hisoblanadi. Shu jumaladan, maktabda ta’limining barcha turlarida o‘quvchilarning kreativ qobiliyatini rivojlantirishga e’tibor qaratish barkamol avlodni tarbiyalashning tayanch nuqtasi bo‘lib xizmat qilishi bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifasi bo‘lmog‘i lozim.

O‘quvchi – yoshlarning kreativ tafakkurini rivojlantirishda o‘qituvchi mashg‘ulotlarda qaysi usulni va qolipni tanlashi, qanday yo‘l bilan belgilangan maqsadga yetishishi, o‘qituvchining kreativ kompetensiyaga qanchalik egaligiga ko‘ra belgilanadi. Kreativ sifatlari va ijodkorligi bilan dunyoga mashhur bo‘lgan Tomas Edison kreativlik tushunchasini shunday izohlaydi: “kreativlik – g‘ayriixtiyoriy jarayon”, – deydi. Kreativ shaxs o‘z bilimining ko‘pqirrali ekanida emas, balki yangi g‘oyalarga intilishi, hayotiy muammolarni yechishda noodatiy yondasha olishi, kutilmagan qarorlar chiqara olish qobiliyatlari bilan ajralib turadi deb takidlaganlari ham bejiz emas. Ma’lumki, kreativ fikrlovchi insonlar biron bir manzarani o‘zgacharoq tasavvur etib qolmay, hech kim ilg‘amagan jihatlarni payqay oladi. Shu sababli o‘qituvchi o‘quvchida kreativ tafakkurni rivojlantirish tashkil etilgan darsning qaysi metod va usullardan foydalanganlik darajasiga bog‘liqligi bilan ham farqlanadi. Bunda esa interfaol usullar yaqindan yordan beradi. Interfaol ta’lim turlaridan biri – kreativ ta’limdir. Shuning uchun ham umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ilk iqtisodiy tasavvurlarni rivojlantirishda tadbirkorlik imkoniyatlarini tadqiq qilish jarayonida kreativ sifatlari o‘quvchilarning o‘ziga xos xususiyatlari va umumiy rivojlanish darajasini o‘rganish ehtiyoji orqali yuzaga keldi.

O‘quvchilarning tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlanti rishda psixologik, somatik jihatdan bir-birlariga o‘xshashlari, rivojlanishi, o‘zlashtirish, qobiliyatlari ham o‘xshashligi muhimdir. O‘quvchilarida ilk iqtisodiy ta’lim-tarbiya faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy omillaridan biri ularda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish ularda ilk iqtisodiy tasavvurlarni rivojlanishiga turtki bo‘luvchi ta’lim-tarbiyaviy tadbirlar orqali ta’sir etishi ham muhimdir.

Ma’lumki umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflariga oila tarbiyasida bo‘lgan bolalar ham qabul qilinadi. O‘tkazilgan ijtimoiy va pedagogik so‘rov natijalarining tahlili, iqtisodiyotga, tadbirkorlikka oid savodxonlikni oilada olgan bolalarning bilim va ko‘nikmalari umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qiydigan bolalardan keskin farqlanishi, ta’lim jarayonida

o‘quvchilar bilimidagi ushbu tafovutni yo‘qotish o‘qituvchidan differensial, balki individual yondashuvni ham talab etishini ko‘rsatdi. O‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini kengaytirish, mantiqiy bashoratlash va mustahkam tafakkurini o‘stirish va tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish iqtisodiyotga oid nutq faolligini oshirishda bolalar yoshiga mos pandu-nasihatlar tanlab olinib tavsiya etilishi maqsadga muvofiqdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birgalikda iqtisodiy bilimlarni rivojlantirish samaradorligi mantiqiy bashoratlashga doir tushunchalarni o‘zlashtirish asosida amalga oshirilishi ham muhimdir.

REFERENCES

1. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy Majlisga Murojaatnomasi” 2022 y. 21 dekabr №-272 son
2. Stepanova O.I. Formirovanie etnicheskoy identichnosti u mladshix shkolnikov / Traditsii i innovatsii v sisteme obrazovaniya / Mejdunarodnyy sbornik nauchnyx statey. Tom Vypusk XVII. Karachaeusk, 2019. Izdatelstvo: Karachaevo-Cherkesskiy gosudarstvennyy universitet im. U.D. Alieva (Karachaeusk). Stranitsy: 200-204.
3. Ibragimov, X., and Abdullayeva Sh. "Pedagogika nazariyasi (darslik)." T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
4. Ibraimov X. I. Kreativnost kak odna iz xarakteristik lichnosti budushogo pedagoga //Nauka, obrazovanie i kultura. – 2018. – №. 3 (27). – S. 44-46.
5. Ibragimovich X. I. O ‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – S. 209-214.
6. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.
7. Oglu, Abduganiev Ozod Tursunboy. "Pedagogical Conditions And Mechanisms Of Development Of Social Active Civil Competence In Students." Turkish Journal of Computer and Mathematics Education 12, no. 7 (2021): 433-442.
8. Abduganiyev, O. T. (2022, December). FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY ACTIVE CITIZENSHIP COMPETENCE IN STUDENTS. In E Conference Zone (pp. 10-13).

MEHNAT BOZORIDA MARKETING TADQIQOTLARINI TASHKIL QILISH VA RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

¹Musayeva Shoirazimovna, ²Usmonova Dilfuza Ilxomovna

¹Samarqand iqtisodiyot va servis instituti professori

²Samarqand iqtisodiyot va servis instituti dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8039677>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, mamlakatimizda ta'lim xizmatlarining etakchi sub'ekti bo'lgan ta'lim muassasalarining hozirgi holati va ulardagi mavjud muammolar, hozirgi davrda ta'limning mazmuni va uni tashkil ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Mehnat bozori, ta'lim xizmatlari, marketing vositasi, tadqiqoti kontsepsiyasi, maqsad va vazifa.

Ta'lim muassasasida boshqaruv qarorlarini qabul qilishning eng muhim marketing vositasi ta'lim xizmatlari bozorini marketing tadqiqotlari hisoblanadi. Ta'lim muassasasini rivojlantirishning strategik rejasini ishlab chiqishning tahliliy bosqichida ma'lumotni birlashtirish uchun ta'lim xizmatlari bozorini o'rganishning mavjud bir nechta usullarini bozorning ikki sub'ekti - iste'molchilarning xatti-harakatlari va qarorlariga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish bilan to'ldirish kerak.

Ta'lim xizmatlari bozorini o'rganish bo'yicha taklif etilayotgan metodologiyamiz bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi.

1) Tadqiqotning birinchi bosqichida marketing tadqiqoti kontsepsiyasi ishlab chiqiladi, bu tadqiqotning asosiy g'oyasini aks ettiruvchi hujjatdir. Kontsepsiya tadqiqotning dolzarbligini asoslashi, maqsad va vazifalarini, tadqiqot ob'ekti va predmetini belgilashi, vaqtini ko'rsatishi kerak. Usullarni tanlash va asoslash, tadqiqotni axborot bilan ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot kontsepsiyasi asosida marketing tadqiqotlari dasturi ishlab chiqilmoqda.

2) Ikkinchi bosqichda, tadqiqot kontsepsiyasiga ko'ra, Ta'lim xizmatlari bozorini tahlil qilish kerak: bozor hajmini, uning sig'imini, "korporativ" tuzilmasini, raqobat darajasi va jiddiyligini baholash va asosiy tendentsiyalarni aniqlash. Ta'lim xizmatlari bozorini har tomonlama o'rganish vazifasi bozor, uning xususiyatlari va rivojlanish tendentsiyalari haqida to'liq ma'lumot olishdan iborat. Tadqiqotning muhim bosqichi ekspert so'rovi bo'lishi mumkin, bu nafaqat sub'ektiv, balki ob'ektiv tomondan ta'lim xizmatlari bozoridagi vaziyatga, uning rivojlanish istiqbollari, iste'molchi va xaridlarga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilish imkonini beradi. Ekspert sifatida muassasa o'quv yurtlari rahbarlari, viloyatning Ta'lim, yoshlar siyosati sohasi xodimlari va boshqalar qatnashishi mumkin.

3) Tadqiqotning uchinchi bosqichida ta'lim xizmatlari iste'molchilarining xatti-harakatlarini tahlil qilish kerak: hayotiy maqsadlar, qiziqishlar, baholashlar, istaklar, xatti-harakatlar motivlari, ularning ichki qadriyatlar tizimi bilan bog'liq bo'lgan afzalliklar va intilishlar. O'z iste'molchilarini, ularning xohish-istaklarini, imtiyozlarini o'rganib, Texnikumlar ularga aynan o'ziga kerak bo'lgan narsani taklif qilishi va buni raqobatchilardan yaxshiroq qilishi mumkin. Iste'molchini o'rganishda asosiy vazifa - ularning xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash va sotib olish xulq-atvori modellarini tahlil qilish.

Aksariyat bozorlarda kamroq qimmatli xaridlar amalga oshiriladi yoki iste`molchi va xaridor bir shaxs sifatida harakat qila oladi, bu ma`lumot boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun etarli bo`lishi mumkin. Ta`lim xizmatlari bozorida boshqa maqsadli auditoriya - ta`lim xizmatlarini xaridorlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish kerak. Xaridorlarni o`rganish tadqiqotning eng muhim turlaridan biridir, chunki aynan ular iste`molchining tanloviga ta`sir qilish va ta`lim xizmatini sotib olish orqali ta`lim muassasasiga asosiy foyda keltiradi. Shuning uchun, uning hajmi va faoliyatining o`ziga xos xususiyatlaridan qat`i nazar, har qanday muvaffaqiyatli muassasaning diqqat markazida bo`lgan xaridordir. Texnikumni rivojlantirishning to`g`ri rejasini ishlab chiqish uchun ta`lim xizmatlarini xaridorlarni segmentlash va joylashishni aniqlash uchun eng jozibador segmentlarni ajratib ko`rsatish kerak. Xarid qilish to`g`risida qaror qabul qilish jarayonining bosqichlarida turli omillarning ta`sir darajasini baholash kerak. Narxni va xaridorlarning boshqa taxminlarini tahlil qilish kerak.

4) Ma`lumotlarni tahlil qilish asosida ta`lim xizmatlari iste`molchisining batafsil portretini tuzish, ta`lim xizmatlari bozorida iste`molchilarning xatti-harakatlarining turlari va omillarini ajratib ko`rsatish kerak. Xarid qilish xulq-atvorini tahlil qilish natijasi xaridorlarni segmentatsiyalash va bozorda sotib olish xatti-harakatlari omillarini baholash bo`lishi kerak.

5) Tadqiqotning yakuniy bosqichi – ta`lim muassasasini rivojlantirishning strategik rejasini tuzish bo`yicha tavsiyalar ishlab chiqish. Shuningdek, ushbu bosqichda olib borilgan tadqiqotlarni, duch kelgan qiyinchiliklar va xatolarni tahlil qilish va keyingi marketing tadqiqotlari uchun tavsiyalar ishlab chiqish kerak.

So`nggi yillar ichida Samarqand viloyatidagi ta`lim xizmatlari bozorining holatini tahlil qilish ushbu bozorni rivojlantirishning asosiy tendentsiyalarini aniqlashga imkon berdi:

Viloyatidagi ta`lim xizmatlari bozori boshlang`ich, o`rta va professional ta`limning bir qator ta`lim muassasalari bilan ifodalanadi. Barcha muassasalarning faoliyati ma`lum darajada o`zaro bog`langan: Boshlang`ich kasb-hunar ta`limi iste`molchilari kelajakda o`rta va o`rta maxsus va professional ta`limi iste`molchilariga aylanishi mumkin.

1 - jadval

Ta`lim muassasalari haqida qisqacha ma`lumot (2022 yil yanvar holatiga)

№	Ta`lim muassasalari	TM soni	TM quvvati	Mavjud o`quvchi soni (2020/2021o`quv yili)	To`ldirilish koeffesenti
1	Kasb-hunar maktablari	37	24190	17479	0,7
2	Texnikumlar	23	20220	15688	0,8
3	Kollejlar	14	11605	8664	0,8
	Jami	74	56015	4181	0,8

Samarqand viloyatida o`rta maxsus, professional ta`lim xizmatlariga bo`lgan potentsial talab 41831 kishini tashkil etadi, ammo bu ko`rsatkich doimiy ravishda pasayib bormoqda. Bu bir tomondan oliy ta`limga qamrovning ortib borayotganligi, ikkinchi tomondan o`rta bo`g`inda Ta`limning pullik bo`lganligi bilan izohlanadi. Migratsiya darajasi vaziyatni sezilarli darajada yaxshilay olmaydi, chunki emigratsiya darajasi ancha yuqori. Talabning barqaror pasayishi fonida bu bozorning yaqqol nomutanosibligi taklifning ko`payishi hisoblanadi. Statistik ma`lumotlarga

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI**

16-iyun, 2023- yil

ko`ra, Samarqand viloyatining 2022 yil yanvar holariga ta`lim xizmatlari bozorida taklif 56 015 kishini tashkil etdi. Bozordagi taklifga ekvivalent qiymat - bu viloyatidagi Ta`lim xizmatlari bozorining sig`imi.

Bozor imkoniyatlarining qisqarishi qattiq raqobat muhitiga olib keladi, bu ayniqsa kasb-hunar Ta`limi sohasida yaqqol namoyon bo`ladi. Bu ham nodavlat universitetlar sonining o`shishi bilan bog`liq. Viloyatining raqobat muhitini tahlil qilish ikkita asosiy ko`rsatkich bo`yicha baholash imkonini berdi: texnikumlarning moddiy-texnik bazasi (o`quv jarayoni uchun jihozlangan o`z hududining mavjudligi) va talabalar soni. Texnikumlarning moddiy-texnik bazasi nuqtai nazaridan Ta`lim xizmatlari bozori o`rtacha konsentratsiyali deb tavsiflanadi. Viloyatdagi 74 ta Professional ta`lim muassasalari 1998 yildan bugungi kunga qadar Respublika va mahalliy budjet hisobidan 26 milliard 822 mln so`m, shundan, xorijiy mamlakatlar kreditlari hisobidan 15 milliard 866 mln so`m, jami 42 milliard 708 mln so`mlik o`quv-laboratoriya, kompyuter texnikasi, avtomobil va traktor texnikasi, mini sex va ustaxona jixozlari bilan ta`minlangan. Ushbu jixozlardan ta`lim jarayonida foydalanilmoqda.

Viloyat bozori sub`ektlarining ta`lim xizmatlari portfelini tahlil qilish shuni ko`rsatdiki, texnikumlarda talab qilinadigan mutaxassisliklar sog`liqni saqlash (67%), muhandislik ishi (11.7%), biznes va boshqaruv (3.7%), qishloq, o`rmon va baliq xo`jaligi (2.9), arxetektura va qurilish (2.7%), veterenariya (2.7 %), kompyuter texnologiyalari va informatika (2.6%), xizmat ko`rsatish va transport (3.3%), huquq (1.2%), atrof muhit muhofazasi va qishloq xo`jalik texnikasi (0.8%), ishlab chiqarish va aloqa, axborotlashtirish (1.2%). O`rta bo`g`in mutaxassislarini tayyorlash tarkibida eng katta ulushni tibbiyot va muhandislik ishi mutaxassisliklar (xamshiralik ishi, feldsher-akusherlik ishi, farmatseftika, suv va kanalizatsiya tizimlarini montaj qilish, gaz tarmoqlarini montaj qilish, ko`chmas mulkni ro`yxatga olish mutaxassisliklar) tashkil etadi.

Samarqand viloyatidagi texnikumlarda kunduzgi ta`lim shaklida ta`lim olayotgan talabalarning mutaxassislik kesimidagi soni to`g`risidagi

2 - jadval

MA`LUMOT

T/r	Ta`lim sohalar soni	Jami o`quvchilar soni shundan:	Jami o`quvchilar sonidan							
			davlat granti	to`lov kontrakt						
					1-bosqichda			2-bosqichda		
					Jami	gra nt	ko ntr akt	Jami	gra nt	ko ntr akt
	Viloyat bo`yicha jami:	14599	2325	12274	6773	1306	5395	7714	992	6722

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

1	Pedagogika – 110 000	1	1	0	1	1	0	0	0	0
2	San’at – 210 000	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	Gumanitar fanlar -220 000	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	Jurnal istika va ijtimoiy axborot - 310 000	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	Biznes va boshqaruv – 320 000	552	142	410	217	85	132	335	57	278
6	Huquq – 330 000	184	27	157	72	0	0	0	0	0
7	Tabiiy fanlar - 410 000	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	Muhandislik ishi – 510 000	1720	286	1434	938	162	776	782	124	658
9	Kompyuter texnal	384	188	196	151	107	44	233	81	152

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

	ogiyal ari va infor matik a - 520 000									
10	Ishlab chiqar ish va qayta ishlas h tarmo qlari- 530 000	133	78	55	66	39	27	67	39	28
11	Arxet ektura va qurilis h- - 540 000	395	131	264	178	85	93	217	46	17 1
12	Aloqa va axbor otlash tirish, teleko mmun ikatsi ya texnal ogiyal ari - 550 000	41	9	32	17	5	12	24	4	20
13	Qishl oq, o‘rmo n va baliq	431	274	157	143	11 3	30	288	16 1	12 7

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

	xo‘jali gi – 610 000									
14	Qishq oq xo‘jali gi texnik asi - 620 000	91	65	26	29	23	6	62	42	20
15	Veter enariy a- 630 000	387	217	170	135	13 5	0	252	82	17 0
16	Qishl oq xo‘jali gi irregat siyasi va melior atsiya si - 640 000	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17	Sog‘li qni saqlas h– 710 000	9777	609	9168	4600	44 1	41 59	5177	16 8	50 09
18	Ijtimoiy ta`min ot– 720 000	0	0	0	0	0	0	0	0	0
19	Xizmat ko`rsa	264	195	69	93	36	57	171	15 9	12

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

	tish – 810 000									
20	Trans port– 820 000	215	88	127	119	63	56	96	25	71
21	Atrof- muhit muhof azasi- 830 000	24	15	9	14	11	3	10	4	6
22	Hayot iy faoliy at havfsi zligi - 840 000	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Mutaxassisliklarni tanlashda sezilarli gender farqi mavjud bo‘lib, bu ayniqsa o‘rta va oliy o‘quv yurtlarida kasb tanlashda seziladi. Demak, Ta‘lim, sog‘liqni saqlash, madaniyat va san‘at, iqtisod va menejment yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar orasida xotin-qizlar 74-80 foizni tashkil etdi. Avtotransport vositalari, geologiya, foydali qazilmalarni qidirish va o‘zlashtirish, energetika, energetika va elektrotexnika, metallurgiya, mashinasozlik va materiallarni qayta ishlash, avtomatlashtirish kabi mutaxassisliklar bo‘yicha oliy va o‘rta muhandislik-texnik ta‘lim olayotgan talabalar orasida erkaklar (79-92%) ustunlik qiladi. Mehnat bozorida Boshlang‘ich va oliy kasb-hunar ma‘lumotiga ega bitiruvchilarga o‘rta kasb-hunar ta‘limiga ega bo‘lganlarga nisbatan talab katta.

Mehnat bozorida eng ko‘p talab qilinadigan mutaxassisliklarni aniqlash mumkin. Boshlang‘ich kasb-hunar ta‘limida - konchilik, ishlab chiqarish, qishloq xo‘jaligi, qurilish va transport va aloqa sohalarida ishlash uchun ishchilar mutaxassisliklari. O‘rta kasb-hunar ta‘limida - avtomatlashtirish va boshqarish, madaniyat va san‘at, ta‘lim va pedagogika, iqtisodiyot va boshqaruv, qurilish va arxitektura, transport vositalari. Oliy kasbiy ta‘limda mehnat bozorida eng ko‘p talab qilinadigan mutaxassisliklar metallurgiya, mashinasozlik, materiallarni qayta ishlash, transport vositalari, informatika va kompyuter texnologiyalari, asbobsozlik va optika muhandisligi, avtomatlashtirish va boshqarish, qurilish va arxitektura, ta‘lim va pedagogika, madaniyat va san‘at, energetika, energetika va elektrotexnika.

O‘zbekiston respublikasi ta‘lim tizimining o‘ziga xos xususiyati davlat mulki xissasining qisqarib borayotganligidadir. Ta‘lim asosini tashkil etuvchi bilimning o‘ziga xos tarafi uning iste‘mol qilinishi bilan yo‘q bo‘lib ketmasligi, balki, insonda gavdalanishi va oshib borishidadir.

Ta‘lim xizmatlarining o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- ularning xar xil ne`mat turlariga tegishli ekanligi;
- ne`mat sifatida cheklanmaganligi;
- iste`mol qiymatiga egaligi, ta`limga bo`lgan extiyojlarni qondiruvchi o`ziga xos tovar ekanligi (moddiy tavsifga ega emasligi, saqlash va yo`q qilib tashlashning mumkin emasligi);
- ta`lim xizmatlarining individual tavsifga ega ekanligi;
- ta`lim xizmatlarini ko`rsatish va iste`mol qilish jarayonining bir vaqtning o`zida ro`y berishi;
- iste`molchilarning ta`lim xizmatlarining ko`rsatilishi jarayonida bevosita ishtirok etishi;
- ta`limga sarflanadigan xarajatlardan oladigan samarani miqdor jixatidan baholashning qiyinligi;
- ta`lim xizmatlariga talabning yuqori darajada egiluvchanligi.

Shu bois, ta`lim xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo`nalishlarini belgilashda, birinchidan, mamlakatimizda ta`lim xizmatlarining etakchi sub`ekti bo`lgan ta`lim muassasalarining hozirgi holati va ulardagi mavjud muammolar, ikkinchidan, esa hozirgi davrda ta`limning mazmuni va uni tashkil etishdagi o`zgarishlarni e`tiborga olish zarur. Chunki bu o`zgarishlar fan-texnika taraqqiyotining ajralmas qismi bo`lib hisoblanadi.

REFERENCES

1. O`zbekiston Respublikasi Qonunlari
2. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: “O`zbekiston”, 2023y
3. O`zbekiston Respublikasi «Ta`lim to`g`risidagi» Qonuni 23.09.2020 y
4. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi 1997 yil 29 avgust
5. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va qarorlari
6. Prezidentimizning 2019 yil 6 sentyabrda “Professional ta`lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo`shimcha chora-tadbirlar to`g`risida”gi 5812 sonli Farmoni.
7. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 31-dekabrda “Malakalarni baholash tizimini tubdan takomillashtirish va mehnat bozorini malakali kadrlar bilan ta`minlash chora-tadbirlari to`g`risida”gi PQ-4939-son qarori.
8. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining “YOshlarni ma`naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga Ta`lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko`tarish chora-tadbirlari to`g`risida” 15/08/2018 - 18:02 11699 qarori..
9. Musaeva Sh.A. Marketing tadqiqotlari. Darslik “STAR-SEL” MChJ nashriyot va ijodiy bo`limi. Samarqand-2023
10. Musaeva Sh.A. Integrallashtirilgan marketing kommunikatsiyasi O`quv qo`llanma “Mahorat” nashriyoti, Samarqand – 2022
11. Musaeva Sh.A., Usmonova D.I. Innovatsion marketing “TURON EDITION” 2021 yil uchun o`quv qo`llanma. Kalyujnovoy, A.YA. YAKobsona. – M.: «Omega-L», 2009. – 476 s.

**TA’LIM –TARBIYA JARAYONINI KLASTERLI YONDOSHUV ASOSIDA
BOSHQARISH MASALALARI**

Ernazarova Gulnora Oblaqulovna

ChDPU, p.f.d (DSc), prof.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8039859>

Annotatsiya. *O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 apreldagi PF-5987-son farmonida ta’lim klasterlarini yaratish sohada samaradorlikni ta’minlovchi omil sifatida belgilabberilgan.*

Kalit so‘zlar: *O‘zbekiston, ta’lim, tarbiya, klaster, boshqaruv.*

Mamlakatimizda «Uchinchi Renessans» poydevori qurilayotgan, ta’lim sohasida islohotlar amalga oshirilib, ta’lim tizimi tubdan modernizatsiya qilinayotgan bir davrda har bir soha mutaxassislarini tayyorlash, ta’lim–tarbiya jarayonini klasterli yondoshuv asosida boshqarish sifatini oshirish muammosi yanada dolzarblashmoqda.

Pedagogik ta’limning ushbu muhim ijtimoiy ahamiyati o'z-o'zidan uzluksiz ta’lim tiziminiklaster rivojlanish modeliga o'tkazish zaruratini belgilaydi.

O'zbekistonning 2030 yilgacha bo'lgan Klaster siyosati kontsepsiyasida "Klaster-bu ma'lum bir hududda jamlangan ma'lum bir hududda tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish va sotish jarayonida funktsional bog'liqlik bilan bog'liq bo'lgan o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, ilmiy-tadqiqot va ta'lim tashkilotlari guruhi".

M.Porterning klassik ta'rifida "Klaster-bu o'zaro bog'liq kompaniyalar, ixtisoslashgan yetkazib beruvchilar, xizmat ko'rsatuvchi provayderlar, tegishli sohalardagi firmalar, shuningdek, ularning ayrim sohalardagi faoliyati bilan bog'liq, raqobatlashadigan, lekin ayni paytda birgalikda ishlaydigan tashkilotlarning geografik jihatdan jamlangan guruhi" [1, 259-bet].

Ye.M.Tereshina va V.M.Volodinaning maqolasi muallifning tarmoq yondashuvi nuqtai nazaridan "Klaster" tushunchasiga ta'rifini beradi: "Klaster - bu asosan mustaqil, geografik jihatdan qo'shni, asosan norasmiy ravishda o'zaro bog'liq va o'zaro bir-birini to'ldiruvchi tashkilotlarning tarmoq guruhi bo'lib, ularning raqobatbardoshligi va iqtisodiy faolligi darajasini oshiradigan turdosh sohalardagi hamkorlik, raqobat va tarmoq munosabatlari tamoyillari asosida moslashuvchan va tezkor harakat qiladi. hudud" [4, 165-bet].

"Klaster" tushunchasining barcha ta'riflari odatda o'xshash va quyidagi umumiy xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

- 1) Klaster korxonalar va tashkilotlarining geografik kontsentratsiyasi va yaqinligi;
- 2) yagona kuchli yetakchiga yega ishtirokchilarning keng doirasi;
- 3) ishtirokchilar o'rtasida barqaror va uzoq muddatli aloqalarning mavjudligi;
- 4) Klaster a'zolari va uning joylashgan mintaqasining kuchli raqobatbardosh pozitsiyalari.

"Klaster" atamasining turli formulalarini tahlil qilish asosida "Ta'lim klasteri" tushunchasining quyidagi talqinini taklif qilish mumkin:

Ta'lim klasteri - bu bir xil hududda joylashgan, gorizontal va vertikal aloqalar bilan bog'langan, tegishli huquqiy shaklga yega bo'lgan va kasb-hunar ta'limi sohasida faoliyat yuritadigan ta'lim muassasalari, ilmiy tashkilotlar, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, hokimiyat organlari majmui. individual ishtirokchilarning maqsadlari asosida yagona maqsadlarga yerishish

uchun, ya'ni sinergetik ta'sir.

Mamlakatimizda pedagogik ta'lim klasteri va uni amaliyotga tatbiq etish muammosi alohida tadqiqot ob'ekti sifatida keyingi yillarda keng o'rganilmoqda.

Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslari, ta'limda yangi innovatsion yo'nalish sifatidagi tavsifi va amaliyotga tatbiq etish mexanizmlari G'.I.Muxamedov, U.N.Xodjamqulov, Sh.I.Botirova, Sh.Q.Mardonov, R.Eshchanov, D.Bekchanovlarning; klaster yondashuvi asosida umumiy o'rta ta'lim muassasalari ta'lim samaradorligini oshirish texnologiyasi S.A.Toshtemirova, Sh.Botirova, N.Koshanovlarning tadqiqotlarida yoritilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlarida ta'lim klasterlarini tashkil etish va amaliyotga tatbiq etish muammolari A.Yasheva, B.Pugacheva, A.G.Granberg, M.Galushkina, A.V.Leont`ev, N.V.Gorodnova, P.F.Anisimov, G.I.Ibragimov, D.L.Skipin, V.P.Panasyuk, N.Ye.Yegorov, T.I.Shamova, N.YE.Stenyakova, O.G.Gruzdova, S.A.Ivanova, A.V.Lagutkin, L.Yu.Grudsina, N.A.Mishura, L.L.Naumova; A.S.Subetto, Ye.A.Korchagin, N.A.Sharay, L.N.Nikolaeva, T.V.Vdovinalar tomonidan chuqur o'rganilgan.

Xorijlik olimlardan A.Marshall, M.Porter, O.Solver, G.Lindgvist, S.Ketelslarning ilmiy izlanishlarida klaster modelining muayyan sub'ektlar raqobatbardoshligini oshirishdagi roli, ta'lim klasterlari modelining yagona tipologik xususiyatlari AQSH va Yevropa mamlakatlari misolida ochib berilgan.

Pedagogik ta'lim tizimining raqobatbardoshligi darajasini oshirish va jahon standartlari darajasiga ko'tarish, ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan muassasalarni umumiy maqsad yo'lidabirlashtirish zaruriyati ta'kidlanadi.

Klasterdagi ta'lim muassasalarining xususiy vazifalari orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- o'quv jarayonini qo'shimcha moliyalashtirishni jalb qilish;
- sinf xonalarining zamonaviy jihozlarini va laboratoriyalar va ustaxonalarning jihozlarini o'rnatish;
- sinf fondini kengaytirish;
- zamonaviy texnologiyalarga yega bo'lgan mavjud korxonalarda talabalar tomonidan amaliy mashg'ulotlar o'tkazish imkoniyati va uskunalar;
- bitiruvchilarni ish bilan ta'minlash imkoniyati.

Ta'lim klasteri va ta'lim–tarbiya jarayonini boshqarishga oid bajarilgan ilmiy-tadqiqot ishlari tahlili barcha sohalar zamonaviy mehnat bozoriga mos, raqobatga chidamli kadrlar tayyorlash asosiy maqsad ekanligi ta'kidlanadi.

Respublikamiz uzluksiz ta'lim tizimining hozirgi holatidan kelib chiqib:

- O'quv-uslubiy ishlar;
- Ma'naviy-ma'rifiy ishlar;
- Ilmiy-tadqiqot ishlari;
- Qo'shimcha kasb-hunar o'rgatish;
- Bitiruvchilar bilan ishlash kabi klaster hamkorlik faoliyati yo'nalishlari tashkil qilish va ta'lim–tarbiya jarayonini klasterli yondoshuv asosida boshqarish lozim.

O'quv jarayoni va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlash bo'yicha taklif qilinayotgan ta'lim–tarbiya jarayonini klasterli yondoshuv asosida boshqarishda amalga oshiriladigan rejaviy vazifalarning amalga oshirish mexanizmining afzalliklari asoslanadi.

Klaster yondashuvi asosida ta’lim–tarbiya jarayonini boshqarishda mavjud muammolarning ilmiy yechimini topish, ularning yechimini o'zaro hamkorlikda hal etish imkonini yaratadi.

Uzluksiz ta’lim tizimiining hozirgi holatidan kelib chiqib, ilg'or xorijiy tajribalarga asoslangan klaster yondashuvini ta’lim–tarbiya jarayonini boshqarishga tatbiq etishning asosiy yo'nalishlari, klaster yondashuviga asoslangan o'qitish texnologiyalarini amaliyotga joriy etishning zaruriyatidan kelib chiqqan holda aniqlashtirish lozim.

Klaster yondashuvi vositasida oliy va o'rta ta’lim hamkorligini integratsiyalash integratsiyalashdagi nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlashning asosiy shartlari, talabalarning o'z-o'zini boshqarish, tashkilotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish, ularni erkin ijodkor jamoa sifatida birlashtirish uchun zarur bo'lgan mustaqillik va erkinlik asosiga quriladigan mexanizm haqida gap boradi.

O'z manfaatlaridan kelib chiqib, hamkorlikda umumiy maqsad yo'lida bir-birini to'ldiradigan uyg'unlikdagi harakat, o'zaro ishonch va samimiy munosabat, ta’limda nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash sharti sifatida ko'rsatiladi.

Uzluksiz ta’limda yoshlarning ijodkorlik ko'nikmalarini tarbiyalash, ijodiy tasavvuri va tafakkurini rivojlantirishda qo'llaniladigan yo'nalishlar ko'rsatib o'tilgan.

Nazariyani amaliyot bilan uyg'unlashtirish, mustaqil faoliyatga rag'batlantirish o'qituvchi-pedagoglar tayyorlashdagi eng muhim vosita bo'lib, pedagogik ijodkorligini faollashtirish va ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish shartlarini yanada aniqlashtirishga xizmat qiladi.

Hamkorlikda o'z manfaatlaridan kelib chiqib, umumiy maqsad yo'lida bir-birini to'ldiradigan uyg'unlikdagi harakat, o'zaro ishonch va samimiy munosabat, ta’limda nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlashning asosiy sharti hisoblanadi.

Bugungi kunda uzluksiz ta’lim tizimidagi mavjud muammolar hal etishda klaster yondashuviga asoslangan hamkorlik, innovatsiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun klaster yondashuvi fan va ta’limni, pirovardida, amaliyotda jamiyatni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni izlash va amalga oshirishga xizmat qiladi.

Uzluksiz ta’lim tizimida mavjud muammolar tahlil qilinib, pedagogik ta’lim klasterining sub'ektlari, yo'nalishlari va tamoyillari tasniflash, pedagogik ta’lim klasteri sub'ektlarining aniqlashtirilishi, yo'nalishlarining belgilanishi va tamoyillarining tayin qilinishi tasviriy san'at ta’limida klaster modelining to'g'ri yo'lga qo'yilishining sharti hisoblanadi.

Klaster yondashuvi asosida «Ustoz-shogird» an'alariga tayanib o'qitishning ilg'or usullarini ishlab chiqish va o'quv jarayoniga tatbiq etish uzluksiz ta’lim ta’lim sifat ko'rsatikichlaridarasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuning uchun klaster yondashuvi fan va ta’limni, pirovardida, amaliyotda jamiyatni rivojlantirish uchun yangi usullarni izlash va amalga oshirish imkoniyatini yaratadi.

Bu jarayon ta’lim tizimida samaradorlikni oshirish, umumta’lim maktablari, maktabgacha ta’lim muassasalari va professional ta’lim muassasalarida mavjud muammolarni bartaraf etishda oliy ta’limning ilmiy salohiyatidan keng foydalanish imkonini beradi.

Tadqiqotning ilmiy xulosalariga asoslanib e'tirof etish mumkinki, ta’lim–tarbiya jarayonini boshqarishda klaster yondashuvini qaror toptirish va o'qitish texnologiyalarini joriy etish o'qituvchining pedagogik ijodkorligini faollashtirish va ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik

texnologiyalarni joriy etish shartlarini yanada aniqlashtirish, oliy ta’limda yagona ijodkorlik muhitini yaratish, talabalardagi o'ziga nisbatan ishonch, ma'suliyatni his qilgan holda mustaqil harakat qilish ko'nikmalarini tarbiyalash, fanlararo integratsiyani amalga oshirish, o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirish mexanizmlari, usullari, texnologiyalarini amaliyotga tatbiq etish uchun qulay ta’limiy muhitni yuzaga keltiradi.

Ta’lim–tarbiya jarayonini boshqarishda ta’lim klasterining sub'ektlari, yo'nalishlari va tamoyillari, yangi pedagogik innovatsion texnologiyalar vositasida talabalarda ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishi, aqliy va amaliy malakalarini faollashtirishni ta'minlaydigan ta’lim usullari hamda metodlarini qo'llash taklif etiladi.

Klaster yondashuvi asosida OTM va umumta’lim maktablari o'rtasidagi hamkorlik modellari va o'zaro hamkorlikni tashkil etish metodlari mazkur innovatsion yondashuvni to'g'ri tarkib toptirish imkonini beradi.

O'quv mashg'ulotlari hamda qo'shimcha ta’lim-tarbiya jarayonida nazariya va amaliyot uyg'unligidan to'g'ri foydalanishning ta’lim–tarbiya jarayonini boshqarishda sifat va samaradorlikka erishishdagi ahamiyati katta.

O'quv jarayonida - klaster yondashuvi asosida talabalarga chuqur nazariy bilim, amaliy ko'nikmalar berish, ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonini tezlashtirishi ma'lum bo'ldi.

Klaster yondashuviga asoslangan ilmiy va ijodiy to'garaklar faoliyati ta’lim-tarbiya sohasidagi integratsiyani amalga oshirish, talabalardagi kasbiy malakalarini shakllantirishda ahamiyati katta.

Tashkillashtirilgan ilmiy va ijodiy to'garaklar faoliyati orqali talabalarni ijodkorlikka yo'naltirishning samarali mexanizmi yuzaga keladi hamda klaster vositasida yoshlarning iste'dodini namoyon etishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish imkoniyatlari takomillashtiriladi.

REFERENCES

1. Ларионова Н.А. Кластерный подход в управлении конкурентоспособностью региона // Экономический вестник Ростовского гос. ун-та. 2007. № 1.
2. Портер М.Э. Конкуренция: учебное пособие: перевод с английского. М., 2005.
3. Терешин Е.М., Володин В.М. Современная дефиниция понятия «Кластер» и подходы к формализации этого явления //Экономические науки. 2010. № 2 (63).
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида юридик таълим ва фанни тубдан такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5987-сон Фармони: Тошкент ш., 2020 йил 29 апрель.

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМ СИФАТИ ВА
РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ**

¹Эргашходжаева Шахноза Джасуровна, ²Нишонов Дилшод Шамшиддинович

¹ТДИУ “Маркетинг” кафедраси мудири, иктисодиёт фанлари доктори, профессор,
тел.+998930092121

²ТДИУ, “Маркетинг” кафедраси доценти в.б., иктисодиёт фанлари бўйича фалсафа фанлари
доктори (Phd), тел. +998903847744

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8039872>

Аннотация. Жаҳонда олий таълим муассасалари ўртасидаги рақобат кураши ва TOP рейтинглар юритилиши олий таълим муассасалари рақобатбардошлигини оширишнинг маркетинг стратегияларидан самарали фойдаланиш бўйича изланишлар олиб бориши муҳим аҳамият касб этади. «2021 йилда олий ўқув юртлирида таҳсил олаётган талабалар сони 250,7 млн.нафарни ташкил этган бўлса, 2025 йилга бориб, 262 млн.нафарга, 2030 йилда эса 414 млн. нафар, 2040 йилга эса 594 млн.нафарга етиши кутилмоқда». Бу эса олий таълимда таълим хизмати сифати ва рақобатбардошлигини оширишга алоҳида эътибор қаратиши ҳамда таълим жараёнини халқаро талабларга мослаштириши, олий таълим рақобатбардошлигини оширишда маркетинг стратегияларидан фойдаланишга оид илмий тадқиқотлар олиб боришни тақозо этади.

Калим сўзлар: олий таълим, рақобат, сифат-

Ўзбекистонда замонавий билим ва кўникмаларга эга, илғор фан-техника ютуқларини эгаллаган кадрларни тайёрлашда «Таълим тўғрисида»ги қонун ва Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси асосида ташкил этилган узлуксиз таълим тизими яратилган. Мамлакатни барқарор ривожлантиришда «кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, инсон капиталини меҳнат бозори талабларига мослаштириш, олий таълим билан қамров даражасини ошириш, халқаро стандартлар асосида юқори малакали, креатив ва тизимли фикрлайдиган, мустақил қарор қабул қила оладиган кадрлар тайёрлаш, уларнинг интеллектуал қобилиятларини намоён этиши ва маънавий баркамол шахс сифатида шаклланиши учун зарур шарт-шароит яратиш, соҳада соғлом рақобат муҳитини шакллантириш, унинг жозибадорлигини ошириш, жаҳон миқёсидаги рақобатбардошлигини таъминлаш» олий таълимни ривожлантиришнинг стратегик вазифалари ҳисобланади.

Мазкур вазифаларга эришишда, таълим сифатини янада ошириш, таълим жараёнини халқаро талабларга мослаштириш, ўқув ишларини бозор эҳтиёжидан келиб чиқиб ташкил этиш, олий таълим муассасалари брендини шакллантириш, олий таълим рақобатбардошлигини оширишнинг маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш ва улардан самарали фойдаланишда илмий тадқиқотлар қўламини кенгайтириш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”, 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги фармонлари, 2019 йил 11 июлдаги ПҚ-4391-сон «Олий ва ўрта махсус таълим тизимига бошқарувнинг янги принципларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сон «Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорларида белгиланган вазифаларни амалга оширишда муайян даражада хизмат қилади.

Сўнги йилларда мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар натижасида олий таълим тизимида кўплаб ишлар амалга оширилмоқда. Асосий эътибор талаба-ёшларнинг таълим олиши учун кенг имконият ва зарур шароит яратишга қаратилди. Натижада, ўтган 7 йил мобайнида олий ўқув юртлири сони 77 тадан 210 тага етди, уларга қабул 3,5 бараварга ортди.

Ёшларни олий таълим билан қамров даражаси 9 фоиздан 39 фоизга оширилди.

Олий таълим муассасаларидаги ўқув жараёни тўлиқ кредит-модуль тизимига ўтказилди. Айнан мана кредит-модуль тизимида бир қанча муаммолар келиб чиқмоқда. Бакалаврият ва магистратура мутахассисликларида иқтисодий фанларни ўқитишда фанларнинг такрорланиши, баҳолаш тизимидаги шаффофлик, фан силлабусларини тайёрланиши, уларни ўрганиш натижалари, ўқув адабиётларини тайёрлашдаги муаммолар, профессор-ўқитувчиларнинг ўқув юкмасининг юқорилиги, БМИ ва МД ларни тайёрлашдаги муаммолар ва ҳоказолар шулар жумласидандир.

Ҳаммамизга маълумки, республикаимизда 41 та олий таълим муассасаларга академик ва молиявий мустақиллик берилиб, молиявий барқарорликни таъминлаш, моддий-техника базани мустаҳкамлаш, контракт асосидаги қабул параметрларини белгилашда мустақил ҳал этиш имконияти яратилди. Ҳар бир олий таълим муассасаси томонидан ўқув режалар ва ўқув дастурларини мустақил ишлаб чиқилиши ва тасдиқланиши тартиби жорий этилди.

Янги стандартлар ва малака талаблари асосида кредит-модуль тизимига мос равишда 625 та бакалаврият таълим йўналиши ва 634 та магистратура мутахассислиги бўйича ўқув режалар ҳамда 4,7 мингдан зиёд ўқув дастурлар ишлаб чиқилди ва тасдиқланди. Мутахассисликка алоқаси бўлмаган фанлар сони 2 баробарга қисқартирилди.

Республика олий таълим муассасаларига талабалikka қабул қилишда қизлар учун алоҳида давлат грантлари асосидаги қабул кўрсаткичи ажратилди. 2021 йилдан эса эҳтиёжманд оилалар фарзанди бўлган хотин-қизлар учун давлат гранти 2 бараварга оширилди.

Мамлакатда тайёрланаётган мутахассисларга реал иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларидаги мавжуд талабга алоҳида эътибор қаратган ҳолда таълим рақобатбардошлигини оширишга йўналтирилган замонавий маркетинг концепцияси ва принципларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Замонавий инновацион иқтисодиётга маркетинг фаолиятининг бутунлай янги концепцияси – ўзаро муносабатларга асосланган маркетинг концепцияси хос бўлиб, унга кўра корхона (ёки муассаса) ўз фаолияти давомида маҳсулотлар (хизматлар) ва маркетинг усулларини узлуксиз такомиллаштириб бориши керак.

Ўзбекистонда туб ўзгаришлар стратегияси, нафақат маҳаллий кадриятлар, тажриба ва анъаналар, балки илғор хориж тажрибасидан фойдаланишга асосланган. Ўзбекистон миллий таълим тизимини ислоҳ қилиш жараёнида хорижий мамлакатлар таълим модели, аввало, Осиё таълим моделининг элементлари муваффақиятли қўлланилаётган бошқа мамлакатлар ютуқларини ҳисобга олиш ва улардан ижодий фойдаланишга интилмоқда.

XXI асрнинг сўнги декадасида олий таълим муассасалари глобал макондаги ўзгарувчан муҳитнинг янги талабларига, жамиятдаги ижтимоий миссиясининг самарали ижросини таъминлаш бўйича янги эҳтиёжлар ҳамда фан, технология ва инновациялар (СТИ) шиддатли ривожланиши шароитида етакчиликни қўлга киритиш учун мавжуд

салоҳият ва ресурсларини оптимал мобилизациялаш, фаолиятнинг ривожланиш стратегиясини ўрта ва узоқ муддатга қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда.

Тадқиқотлар тасдиқламоқдаки, ривожланган олий таълим муассасалари тажрибасига мувофиқ стратегик бошқарув тизимининг вектори «бі модели» га асосланган мақсадлар тизими таълим ва илмий тадқиқотлар бозорида университетлар рақобатбардошлигининг бош омили ҳисобланади (1-расм). Таълим хизматлари бозорида университетлар етакчилигини қўлга киритиш, рақобат позициясини мустаҳкамлашга йўналтирилган стратегик маркетинг бошқаруви тизимининг «бі модели» (internationalization, innovation, interdisciplinary, inclusion, impact, intersectoral) инклюзив таълим ва интернационаллашув омилиларини киритиш орқали «интернационаллашув; фанлараро ўзаро боғлиқлик; секторлараро ўзаро боғлиқлик; инновация; ўзаро таъсирчанлик; инклюзивлик каби ўзаро таъсирчан 6 асосий мақсад элементларини мужассамлаштирувчи «Университет 3.0» модели форматидаги ривожланиш тенденциясини мужассамлаштиради».

1-расм. Ўзаро таъсирчан 6 асосий мақсад элементларини мужассамлаштирувчи стратегик бошқарув тизимининг иерархияси

Мазкур «бі» модели университетлар таълим хизматларининг миллий ва глобал рақобатбардошлигида фаол позициясини эгаллаш имкониятини яратувчи омилар арсеналини мужассамлаштиради. Бу модель юқоридан пастга ва пастдан юқорига қайта алоқа каналларига таянади, бу эса университетда унинг долзарблиги ва фойдаланишни максимал даражада ошириш учун мослашувчан қўллаб-қувватловчи тузилма ва механизмларни яратиш имконини беради.

Бу моделга асосланган ҳолда университет фаолиятини ривожлантириш стратегияси ҳамкорлик учта ҳаракат принципи (секторлараро ўзаро боғлиқлик, инновациялар, ўзаро таъсирчанлик) билан интернационаллашув, туташ фанлараро ўзаро боғлиқлик ва университет ижтимоий миссиясини ифодаловчи инклюзивлик каби 3 асосий ҳамкорлик принципи комбинациясини мужассамлаштиради. Демак, университетни стратегик ривожлантиришнинг ушбу принциплари олий таълим муассасасини нафақат миллий, балки глобал масштабдаги рақобатбардошлигини уйғунлаштириш имкониятини яратади.

Олий таълим ташкилотлари ўртасида соғлом рақобат муҳитини яратиш, таълим сифатини янада юқори босқичга олиб чиқиш ва уларнинг халқаро рейтингларга киришига ҳар томонлама кўмаклашиш мақсадида сўнгги йилларда олий таълим муассасаларининг миллий рейтинги эълон қилиб борилмоқда.

Халқаро тажрибага кўра, дунёдаги нуфузли университетлар фаолиятининг асосий бош мезони академик нуфузи, илмий тадқиқот фаолиятининг натижадорлиги ва кадрлар сифатидир. Бу кўрсаткичлар профессор-ўқитувчиларнинг юқори импакт-факторли журналларда мақолалар чоп этиш, иқтибослик кўрсаткичларининг ошиши, инвестицион жозибадорликни ошириш, хорижий таълим ва илм-фан технологияларини жалб этиш, таълим-фан-ишлаб чиқаришнинг ўзаро манфаатли ҳамкорлигини йўлга қўйиш орқали амалга оширилади.

Бизнинг фикримизча, олий таълим муассасасининг илмий салоҳияти ва профессионал таълим берувчилар орасида рақобатни янада ошириш мақсадида юқори малакали мутахассислар ва профессор-ўқитувчиларни жалб этишда олий таълим муассасаларида ташкил этилган бюджетдан ташқари ривожлантириш жамғармаси маблағларидан таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчилари ҳамда хорижий мутахассислари учун самарадорлик мезонларига (KPI) кўра рағбатлантириш миқдорини мустақил белгилаш таклиф этилмоқда.

Бу эса олий таълим муассасаларида ўқув режада шакллантирилган фан ва курслардан энг малакали мутахассислар ва профессор-ўқитувчилар ҳамда хорижда бу фан ва курслар бўйича ўқув машғулоти олиб борадиган малакали ўқитувчиларни жалб қилиш имкониятини оширади.

Мамлакатимиз олий таълим тизимида бугунги кунда таълим сифатини оширишга тўсқинлик қилаётган бир қатор тизимли муаммолар сақланиб қолмоқда:

ўқув жараёни мазмунан (малака талаблари, ўқув режа, фан дастурлари) талабаларда амалий кўникмаларни шакллантиришга ва ўзгарувчан меҳнат бозори талабларига тўлиқ мослашмаган;

ўқув-услубий жараённинг ахборот таъминотини янги маълумот ва билимлар билан тўлдириб бориш етарли даражада эмас;

профессор-ўқитувчиларнинг касбий ва амалий кўникмаларини ошириб боришнинг замонавий усуллари жорий этишда сусткашликка йўл қўйилмоқда;

давлат олий таълим муассасаларидаги профессор-ўқитувчилар учун ажратилаётган ўқув юкламаси ҳажмини кўплиги (хорижий ва нодавлат олий таълим муассасаларига нисбатан) уларнинг ўз устида ишлаши ва илмий-тадқиқот ишлари билан шуғулланиш имкониятини кескин қисқартирмоқда;

магистратура босқичида бир ўқитувчига тўғри келадиган талабалар сони нисбатини бакалаврият босқичидаги билан бир хил тарзда белгиланиши ҳисобига таълим сифатини талаб даражасида таъминлаш имкониятини чекламоқда;

таълим сифатини таъминлаш бўйича турли ёндашув ва қарашлар олий таълимда сифатни таъминлаш борасида турли талқинларни юзага келтирмоқда ва турли талабларни қўйилишига сабаб бўлмоқда;

олий таълим муассасалари томонидан таълим сифатини таъминлаш нуктаи назаридан профессор-ўқитувчилар фаолиятини мониторинги етарли даражада олиб борилмаяпти;

олий таълим муассасалари ихтиёридаги маблағларни таълим сифатини таъминлаш учун йўналтириш етарли даражада эмас ёки аксарият ҳолатларда жуда ҳам кам миқдорда сақланиб қолмоқда.

Ўйлаймизки, олий таълим муассасаларида таълим сифати ва самарадорлигини ошириш учун юқорида кўрсатилган муааммолар ечимини топишга, профессор-ўқитувчиларнинг касбий ва амалий кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган малака оширишнинг муқобил шакллари илғор хорижий тажриба асосида ташкил этишга алоҳида эътибор қаратади.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида” Фармони.
3. <https://monitor.icef.com/2018/10/study-projects-dramatic-growth-global-higher-education-2040>.
4. Antonia Caro-Gonzalez The “6i research model”: evolution of an innovative institutional sti1 policy framework at the university of Deusto // Fteval journal for Research and Technology Policy Evaluation/ JULY 2019, Vol. 48, pp. 105-113.
5. Каро-Гонсалес А., Феррейра-Лопес Л. Университеты в переходный период: модель «6i» для стратегического управления. // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2020. Т. 13. № 1. – С. 217–230. DOI: 10.15838/esc.2020.1.67.13
6. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги маълумотлари. 2023.
7. Нишонов Д.Ш. Олий таълим рақобатбардошлигини оширишнинг маркетинг стратегияси. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Т-: 2022.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БОШҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

¹Бобаназарова Жамила Холмуродовна, ²Салохитдинов Шерзод Фарход ўғли

¹ЖизПИ профессори,и.ф.д.

jamilabobanazarova@bk.ru.

99891 594 34 44

²ЖизПИ тадқиқотчиси

Sherzodsaiohiddinov @mail.ru.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8040074>

***Аннотация.** Жаҳонда глобллашув даври ва тезкор ахборот алмашинуви жараёнларининг кучайиши мамлакатлар, компаниялар ва корпорациялар ўртасидаги кескин рақобат муҳити шароитида юқори малакали кадрларнинг фавқулодда шу ҳолатларга тайёр бўлишларини талаб қилмоқда. Зеро, БМТнинг 2030 йилгача Барқарор Ривожланиш Мақсадларида таъкидланганидек, олий таълим жаҳонда барқарор иқтисодий ўсишининг етакчи омилига айланмоқда. Шу туфайли кейинги йилларда юқори малакали кадрлар тайёрлаш суръати жаҳонда сақланиб, 2030 йилга бориб, олий ўқув юртлари талабаларининг прогноз сони 414 миллион кишига етади ва у 2000 йилга нисбатан 4,2 баробарга кўпдир [1].*

***Калим сўзлар:** олий таълим, бошқарув, кадр, рақобат.*

Олий таълим тизимида юқори малакали рақобатбардош кадрларни тайёрлаш олий таълим тизимини самарали бошқаришнинг энг муҳим ва устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. Бу вазифанинг қанчалик самарали бажарилиши мамлакатимизда амалга ошириладиган иқтисодий-ижтимоий ислохотлар борасидаги мақсадларга эришишни таъминлашда муҳим ўрин эгаллайди. Таълим сиёсатида меҳнат бозори алоҳида субъект сифатида унинг вужудга келиши, ходимлар ва мутахассисларнинг катта қисмида ўз муахассислигини ўзгартириш ёки малакасини ошириш эҳтиёжлари юзага келиши узлуксиз таълим тизимида ўтиш учун реал шарт-шароит яратмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ривожланиши хизматлар соҳасининг кенгайиши ва ривожланиши билан боғлиқдир. Буни умумий тарзда таълим хизматларининг мамлакат ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) улушидаги ўзгаришларда ҳам кўриш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида ЯИМ ва таълим соҳасидаги хизматлар ўзгаришининг қиёсий таҳлили*

Йиллар	Мамлакат ЯИМ, млрд. сўм.	ЯИМнинг ўсиш суръати, %	Таълим соҳасидаги хизматлар ҳажми, млрд. сўм.	Таълим соҳасидаги хизматларнинг ўсиш суръати, %
2010	74 042,0	100,0	763,1	100,0

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

2011	96 949,6	130,9	1027,4	134,6
2012	120 242,0	162,4	1385,3	181,5
2015	210 183,1	283,9	2681,4	351,3
2016	242 495,5	327,5	3263,0	427,6
2017	302 536,8	408,6	4402,0	576,8
2018	406 648,5	549,2	5416,5	709,8
2019	510 117,2	688,9	7164,9	938,9
2020	580 203,2	783,6	9073,0	1189,0
2021	635 785,1	845,4	9845,7	1264,6

*Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган

1-жадвал таҳлил натижалари бўйича мамлакатимизда ЯИМ ҳажми 2010 йилда 74042,0 миллиард сўмни, 2020 йилда эса 580 203,2 миллиард сўмни, 2021 йилда 635 785,1 миллиард сўмни ташкил қилган., хусусан, ЯИМ ҳажми 2010-2021 йиллар давомида 8,5 мартага ўсган.

Шунингдек, 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт Стратегиясида 46-мақсад сифатида олий таълим билан қамров даражасини 50 фоизга етказиш ва таълим сифатини ошириш учун кадрлар буюртмачилари таклифлари асосида қабул параметрларини 2022 йилда ошириш, 2022 йилда ёшларни олий таълим билан қамров даражасини 38 фоизга етказиш, тўлов-контракт асосида ўқишга қабул қилиш параметрларини олий таълим муассасалари томонидан мустақил белгилаш тартибини жорий этиш, 2026 йилда қабул кўрсаткичини камида 250 мингга етказиш белгиланган [2].

Таълим тизимида иқтисодий муносабатларни такомиллаштиришнинг устувор йўналишларидан бири таълим муассасаларининг сифатини оширишдан иборат. Таълим сифати уни истеъмолчига кўрсатувчи таълим муассасалари фаолиятини самарали ташкил этишга боғлиқдир. Айти пайтда таълим сифатини ошириш йўли билан унинг рақобатбардошлиги таъминланади. Шу ўринда таълим тизимининг рақобатбардошлиги бу таълимнинг талабларга жавоб бериш қобилияти ва уларнинг бозорда сотилишидир. Ушбу жараёнлар асосида маълум тавсифдаги эҳтиёжларни қондириш имкониятларини берувчи хусусиятлар ётади.

Таълим тизимида иқтисодий муносабатларни такомиллаштиришнинг устувор йўналишларидан бири таълим муассасаларининг сифатини оширишдан иборат. Таълим сифати уни истеъмолчига кўрсатувчи таълим муассасалари фаолиятини самарали ташкил этишга боғлиқдир. Айти пайтда таълим сифатини ошириш йўли билан унинг рақобатбардошлиги таъминланади.

Бизнинг фикримизча, олий таълим тизимини бошқариш самарадорлигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидаги босқичларда белгиланган вазифаларга алоҳида эътибор қаратиш лозим:

1-босқич. Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида белгиланган стратегик мақсад ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда ОТМ миссияси ва узок

муддатли мақсадларни белгилаб олиш. Бунда, меҳнат бозори талаблари доирасида юқори малакали кадрларни тайёрлаш сифатини ошириш, илмий тадқиқотларнинг истиқболли йўналишларини аниқлаш ва илмий натижаларни тижоратлаштириш механизмларини ишлаб чиқишга эътибор қаратилиши лозим.

2-босқич. Белгиланган миссия ва узоқ муддатли мақсадларни амалга ошириш имкониятини яратувчи фаолиятни ташкил этиш моделини танлаш. Бу борада, ОТМнинг тарихий анъаналари, унинг ихтиёридаги моддий ва номоддий ресурсларни объектив баҳоланиши муҳим аҳамият касб этади.

3-босқич. Белгиланган миссия ва узоқ муддатли мақсадларни қўшимча молиявий қўйилмалар, ташкилий ўзгаришларни талаб этмаган ҳолда амалга оширишимкониятини берувчи бошқарув тузилмаси ташкил қилинади.

4-босқич. ОТМ бошқарув тизимининг самарали фаолиятини ташкил этиш учун горизонтал, вертикал ҳамда тескари алоқа механизмларини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар мажмуаси ишлаб чиқилади.

REFERENCES

1. www.unesco.org.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январь, ПФ-60-сон 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида Фармони. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон).

**ЎҚИТУВЧИ МЕХНАТИНИ ИЛМИЙ ТАШКИЛ ЭТИШДА ИҚТИСОДИЙ
САВОДХОНЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ**

Халиков А.А.

Низомий номидаги ТДПУ профессори, педагогика фанлари доктори

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041460>

***Аннотация.** Ўқитувчилар ўз меҳнат фаолиятларида “иқтисодий саводхонлик”, иқтисодий компетентлик”, “иқтисодий маданият” соҳасида чуқур билимга эга бўлишлари керак. Уларнинг иқтисодий компетентлиги давлат ва нодавлат мактаблари таълим хизматларини тўғри йўлга қўйиши, педагог ходимларда мулкка бўлган эгаллик муносабатларининг шаклланиши уларнинг педагогик меҳнат фаолиятларини замон талаблари даражасида ривожлантириши ҳозирги даврнинг долзарб вазифаларидир.*

***Калим сўзлар:** Ўқитувчи меҳнати, молиявий компетентлик, иқтисодий саводхонлик, иқтисодий компетентлик, иқтисодий маданият.*

Давлат ва жамият ҳаётини модернизациялаш жараёнларининг ҳаракатга келтирувчи кучи, Ўзбекистоннинг бугунги ва истикболдаги изчил тараққиётининг бош омили бўлган инсоннинг маънавиятини ва касбий салоҳиятини юксалтиришда ўқитувчиларнинг тажрибаси ва маҳоратини янада такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга. Ҳозирги замон ўқитувчиси ўз педагогик меҳнати жараёнида қатор таълим–тарбиявий вазифаларни бажаради. У аввало таълим муассасалари ўқув жараёнининг асосий ташкилотчиси. Ўқитувчи таълим – тарбия жараёнида ҳамда дарсдан ташқари фаолиятда ўқувчиларнинг порлоқ келажаги учун жавобгар шахс. Ўқитувчи меҳнатининг муваффақияти ва самараси уни илмий жиҳатдан пухта ташкил этишга, меҳнатни оқилона уюштиришга таъсир этадиган шарт – шароитларга ва меҳнатни амалга ошириш йўллари тўғри белгилашга боғлиқ. Ўқитувчи меҳнати доимо ижодкорлик билан амалга оширилади. Шунинг учун меҳнатни амалга оширувчи ўқитувчи аввало ўз меҳнатини режалаштиришда, ўзи пухта эгаллаган педагогик маҳоратига ва ўз илмига таяниши лозим.

Европалик социологлар ўқитувчининг меҳнатдаги ижобий ҳолатларини “оқимни ҳис қилиш”, яъни ўз фаолиятига тўлиқ киришиб кетиш ва фаолият жараёнидан қониқиш ҳосил қилиш деб аташади, бу эса ўз навбатида ўқитувчининг ички рефлексив ҳолати кучли бўлиши лозимлиги ҳақида гувоҳлик беради. Педагогик фаолиятида ўз ижодкорлигидан ва меҳнатидан қониқишни ҳис қилмайдиган ўқитувчиларнинг меҳнат фаолияти кўпинча ҳаракатсизликка, асабларининг тез чарчашига ва психик руҳий толиқишга олиб келади.

Меҳнатда фаоллик – бу ўқитувчининг меҳнат соҳасида олиб борадиган мустақил ҳаракатидир. Педагог меҳнат фаоллигининг ўзига хос томони – ўқувчининг таълим ва тарбиявий фаоллигини оширишга қаратилганлигида намоён бўлади. Бунда ўқитувчи фақат ўз фанини пухта билиши етарли бўлмасдан, педагогик–психологик малака ва кўникмаларни, таълим ва тарбиявий технологияларнинг кенг спектрини, ҳар қандай педагогик вазиятларни ҳал қилишда мустақил фаолият олиб боришни унутмаслиги керак. Бу талаблар педагог меҳнатининг муҳим ўзига хос томонини ташкил қилади. Ўқитувчи доимо ўзининг бой билими ва тажрибалари асосида йиғилган шахсий педагогик ресурсларига таяниб бутун ўқитувчилик фаолияти давомида меҳнат қилади. У таълим ва тарбияда ўзига ёққан методларни, восита ва усулларни танлайди, янгиликка интилади.

Синф жамоасининг психологик ўзгарувчан таркиби, педагогик жамоа аъзоларининг бир-бирлари билан ўзаро муносабати, ўқувчилар руҳий ҳолатининг хилма хиллиги ўқитувчи меҳнатига жиддий таъсир кўрсатмоқда. Бунда синф жамоасининг характерини, психологиясини ўқитувчи ўзи хоҳлаганидек ижобий томонга ривожлантириши, ўзгартириши ҳамиша мумкин бўлавермайди. Сўнгги йилларда ўқувчиларнинг ўқув жараёнига қизиқиши, билим олишга нисбатан пассивлиги сезилмоқда. Иқтидорли, қобилиятли ўқувчиларни тўлиқ мустақил билим олиш билан банд қилишда “ўқитувчиларнинг ожизлиги” турли норозиликларга сабаб бўлмоқда. Бу муаммо аллақачон таълим муассасаларида ўқитувчилар фаолиятига тегишли бўлган ижтимоий аҳамиятга молик ҳодиса сифатида тан олинган. Таълим муассасалари олдида турган ушбу муаммолар, таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотларнинг бажарилишига тўсқинлик қилмаслик учун таълим ва тарбиянинг асосий ижрочиси бўлган ўқитувчининг меҳнат фаоллигини ошириш, ижодкорлигини ҳозирги замон талаблари даражасида янада кучайтириш лозим. Шу билан бирга ҳозирги кунда ўқитувчиларнинг иқтисодий саводхонлигини ошириш ҳам долзарб муаммо сифатида эътироф этилмоқда.

Таълим муассасаси фаолиятини такомиллаштириш, рақобатбардош кадрлар тайёрлашда мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланиш, таълим муассасаларини бошқариш жараёнида турли хил муаммоларни ҳал этиш, таълим-тарбия жараёнини эргономик асосда ташкил этиш ва таълим самарадорлигини оширишда турли масалалар юзасидан мазмун жиҳатидан бир-биридан фарқ қилувчи, шунингдек, муассасанинг моддий техник базасини мустаҳкамлаш учун ҳозирги кунда ўқитувчилар иқтисодий билимларга эга бўлиши даркор.

Ўқитувчи лар ўз меҳнат фаолиятларида “иқтисодий саводхонлик”, иқтисодий компетентлик”, “иқтисодий маданият” соҳасида чуқур билимга эга бўлишлари керак. Уларнинг иқтисодий компетентлиги давлат ва нодавлат мактаблари таълим хизматларини тўғри йўлга қўйиш, мактабларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, бюджет маблағларидан тўғри фойдаланиш, давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш ҳисобига таълим тизимида соғлом рақобат муҳитини шакллантириш, таълим муассасалари ходимларининг меҳнатига ҳақ тўлаш, моддий рағбатлантириш ва ижтимоий ҳимоя қилиш даражасини босқичма-босқич ошириб бориш, педагог ходимларда мулкка бўлган эгаллик муносабатларининг шаклланиши уларнинг педагогик меҳнат фаолиятларини замон талаблари даражасида ривожлантириш ҳозирги даврнинг долзарб вазифалардир.

Бозор иқтисодиёти даврида умумтаълим мактаби директорлари ва ўқитувчиларнинг касбий ва бошқариш компетентлигига эгаллиги ва уни ривожлантириш таълим муассасида ўқув жараёнини сифатли ташкил этишга, педагог-ходимларда ўқитувчи меҳнатига ва “иқтисодий саводхонлик”, иқтисодий компетентлик”ка бўлган муносабатларининг тўғри шаклланишига таъсир этади.

Ўқитувчилар меҳнатида иқтисодий компетентликни ривожлантириш истиқболлари, уларнинг бозор иқтисодиёти шароитида янги шароитларга мосалаша олиши, таълим хизматлари бозорида тенг рақобатлаша оладиган мактаблар вужудга келишига ёрдам бериши аниқланди. Мактаб директорлари ва педагогларнинг иқтисодий компетентлигини ривожлантириш йўллари топиш ва

асослаш муаммосини назарий ва амалий жиҳатдан ишлаб чиқиш билан боғлиқ бўлиб “Таълим жараёнида уларнинг иқтисодий компетентлигини ривожлантиришнинг мазмуни, усуллари, шакллари ва воситаларини” ривожлантириш билан асосланади.

Умумтаълим мактабларида иқтисодий компетентлик ва уни ривожлантириш йўллари, мактаб директорлари ва ўқитувчиларда иқтисодий компетентликни ривожлантиришнинг замонавий технологиялари, умумий ўрта таълим мактабларида иқтисодий компетентликни ривожлантириш халқ таълими тизимида умумий ўрта таълим муассасалари ходимларининг меҳнатига ҳақ тўлаш, моддий рағбатлантириш ва ижтимоий ҳимоя қилиш, таълим муҳитида молиявий ва иқтисодий муносабатларнинг турли шаклларида фойдаланиш ўқитувчи меҳнатини илмий асосда ташкил этишда муносиб ҳисса қўшади.

Умумтаълим мактаблари директорлари ўқитувчи меҳнатини илмий асосда ташкил этишда малака талаблари орқали иқтисодий ва молиявий компетентликни белгиловчи касбий ва хусусий ривожланиш даражалари қуйидаги фаолият мезонларини билишлари шарт:

- таълим муассасасининг молия-хўжалик фаолиятига оид меъёрий ҳужжатларни тушуниш ва уларни амалиётда қўллаш олиш;

- муассасасани бошқаришда бюджет ва бюджетдан ташқари маблағларнинг самарадорлигини таҳлил қила олиш;

- муассасада бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини юритишнинг таянч билимларига эга эканлигини намоён қила олиш;

- давлат бюджетига тўланадиган солиқлар, бошқа мажбурий тўловлар турларини билиш ва бюджет интизомига риоя этиш;

- янги турдаги ноижорат фондларни ташкил этиш ва мақсадли фойдаланиш.

Ҳозирги замонавий бозор иқтисодиёти шароитида ўқитувчилар албатта иқтисодий компетентликларини ривожлантиришда инсонпарварлик, ахборотлаштириш, тенглик, шахсга йўналганлик, тафаккурни ривожлантириш, креативлик, таълимни демократлаштириш, ҳамкорлик, фаоллаштириш, модуллик, конструктивлик, умуминсоний қадриятларнинг устуворлиги, ташаббускорлик ва тадбиркорлик тамойиллари бўйича ўз педагогик маҳоратларини ҳозирги замон талаблари даражасида ошириб боришлари лозим.

REFERENCES

1. Коджаспирова Г.М. Теория и практика профессионального педагогического самообразования.- М.: МГОПИ, Альфа, 1993.- 120с.
2. Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя. Л.: Знание, 1985.- 32 с.
3. Кухарев Н.В. На пути к профессиональному совершенству: Книга для учителя.- М.: Просвещение, 1990.- 159 с.
4. Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. – Т.: Ўқитувчи, 1996.–192 б.
5. Очилов М. Муаллим қалб меъмори: Сайланма. – Т.: Ўқитувчи, 2000.
6. Раченко И.П. Диагностика развития педагогического творчества учителя. – Пятигорск, 1992.- 196 с.

ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ЎҚИТУВЧИ ОБРЎСИНИ ОШИРИШНИНГ МЕЪЁРИЙ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Камалов Азамат Жамалович

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети “Таълимда менежмент”
кафедраси доценти в.б. педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051137>

***Аннотация.** Мазкур мақолада Янгиланаётган Ўзбекистонда ўқитувчи обрўсини оширишнинг меъёрий- ҳуқуқий асослари илмий жиҳатдан таҳлил этилган. Шунингдек, мақолада янгиланаётган Ўзбекистон конституциясида ўқитувчининг меҳнати жамият ва давлатни ривожлантириш, соғлом, баркамол авлодни шакллантириш ҳамда тарбиялаш, халқнинг маънавий ва маданий салоҳиятини сақлаш ҳамда бойитишнинг асоси сифатида эътироф этилаётганлиги тўғрисидаги фикрлар ёритилган.*

***Калит сўзлар:** Янгиланаётган Ўзбекистон, давлат, конституция, маънавият, ҳуқуқий, ўқитувчи, жамият, тарбия, баркамол авлод, ривожлантириш.*

Бугун мамлакатимизда таълим соҳасида амалга оширилаётган ислохатлар замирида таълимнинг барча босқичларини модернизация қилиш, ёшларга сифатли таълим бериш ва замонавий касб-хунарга ўргатиш борасидаги амалий ҳаракатлар ўзининг дастлабки натижаларини кўрсатмоқда. Тез суръатлар билан ўзгариб бораётган бугунги кунда барча соҳалар каби таълим соҳасида ҳам мавжуд меъёрий ҳужжатларни такомиллаштиришга бўлган эҳтиёж тобора ортмоқда.

Давлатнинг эртанги кунни ёшларнинг қай даражада билимли экани билан бевосита боғлиқлигини инобатга олиб, таълим тизимини ривожлантириш масаласига давлат даражасида эътибор қаратилиши ҳар бир мамлакат олдида турган долзарб вазифа ҳисобланади.

Янги қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам ушбу жиҳатлар аниқ ва батафсил белгилаб қўйилди.

Мамлакатимизда бола туғилганидан то вояга етгунига қадар унга ғамхўрлик қилиш, таълим-тарбия бериш, касбга ўргатиш учун узлуксиз тизим яратилди.

Илк маротаба боғча ёшидаги болаларнинг таълим ва тарбияси соҳасидаги давлат кафолатининг конституциявий даражада белгиланиши тарихий воқеадир. Бола учун оиладан кейинги биринчи жамоа бу боғчадир. Мактабгача таълим сифатли бўлиши инсоннинг бутун ҳаётига ижобий таъсир кўрсатади.

Бу борада мамлакатимизда аниқ мақсадга йўналтирилган бир қатор ишлар амалга оширилаётганлиги ва бунинг натижаси барчамизни қувонтираётгани айни ҳақиқатдир. Болаларни мактабгача таълим билан қамраб олиш даражаси **27,7 фоиздан 72 фоизга**, МТТлар сони **5 мингдан 29 мингга** етказилди. Шу ўринда, мамлакатимизда 2030 йилга қадар мактабгача таълим билан қамров даражасини **80,8 фоизга етказиш** мақсад асосий вазифа сифатида белгиланган.

2022 йилда хорижнинг нуфузли “Finance Inquirer” нашри болаларни мактабгача таълим муассасаларига жалб қилиш бўйича энг яхши динамикага эга бўлган дунёдаги энг пешқадам **10 та** давлатни эълон қилган эди. Унда Ўзбекистон жаҳон рейтингда **биринчи ўринни** эгаллагани алоҳида эътирофга моликдир.

Шунингдек, янги конуституцияда мактабгача таълим тизимидаги педагогларнинг ойлик иш ҳақи умумтаълим мактаб ўқитувчиларининг ойлик маошларига тенглаштирилди. Шу билан бирга, Конституция даражасида боланинг бепул умумий ўрта таълим олиш ҳукуки кафолатланмоқда.

Хусусан, Конституциянинг 50-моддасида Ўзбекистондаги ҳар бир боланинг умумий ўрта таълим олиши мажбурийлиги ва давлат томонидан бепул таъминлаши белгиланди.

Бу ўз навбатида **Ўзбекистон ижтимоий давлат сифатида фуқароларнинг тенглиги, уларнинг турли табақаларга ажралишига йўл қўймайдиган, умумфаровонлик таъминланган жамиятни шакллантиришга замин яратади. Биргина маълумот учун айтадиган бўлсак, бугунги кунда мамлакатимиздаги 10 293 та мактабда 6,4 млн нафар ўқувчи (қамров 99,9 %) таҳсил олмоқда.**

Айниқса, мамлакатимизда таълим бериш учун зарур моддий-техник базани мустаҳкамлаш борасида охириги беш йил давомида **232 та** мактаб қурилди, **4 534 та** мактаб қайта реконструкция қилинди бу *олдинги 2013-2016 йилларга нисбатан олиб қараганда 3 103 тага кўндир.*

Бугунги кунда республикаимизда хусусий сектор ҳисобидаги нодавлат умумтаълим ташкилотлари сони **300 тага** етказилди. Янада аниқроқ қилиб айтганда, бу 2017-2021 йиллар давомида мамлакатимизда нодавлат умумтаълим ташкилотлари сони деярли **5 бараварга** кўпайганлигини айтиб ўтиш жоиз.

Умуман олганда сўнгги йиллар давомида мамлакатимизда таълими тизимини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш, жамиятда ўқитувчиларни нуфузи ва обрўсини кўтаришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу ўринда Конституциянинг 52-моддасига алоҳида тўхталиш жоиз:

“Ўзбекистон Республикасида ўқитувчининг меҳнати жамият ва давлатни ривожлантириш, соғлом, баркамол авлодни шакллантириш ҳамда тарбиялаш, халқнинг маънавий ва маданий салоҳиятини сақлаш ҳамда бойитишнинг асоси сифатида эътироф этилади.

Давлат ўқитувчиларнинг шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилиш, уларнинг ижтимоий ва моддий фаровонлиги, касбий жиҳатдан ўсиши тўғрисида ғамхўрлик қилади”.

Ўқитувчиларни мажбурий меҳнатга жалб қилиш ҳолатларига бутунлай барҳам берилди ҳамда охириги 2018-2022 йилларда **306 517 нафар** педагог-ҳодимларнинг ҳуқуқлари ҳимоя қилинди.

Шунингдек, мамлакатимизда илк мартаба бошқа тармоқ ва соҳалардан фарқли равишда белгиланган энг кам иш ҳақи миқдorigа боғлиқ бўлмаган ҳолда, педагог ходимларнинг иш ҳақи **2 босқичда (2018 йил 1 сентябрь ва 2019 йил 1 январь) 1,5 бараварга** оширилди.

Маълумот учун: олий тоифали ўқитувчининг қўшимча устамаларсиз ўртача ойлик иш ҳақи ҳозирда 3 873 776 сўмни ташкил этади.

Халқаро тан олинган сертификатга ёки халқаро стандартларга жавоб берадиган миллий баҳолаш тизимида олинган сертификатга эга бўлган педагог кадрларга – уларнинг тариф ставкасига нисбатан 50 фоиз, Давлат тест марказининг сертификатига эга бўлган педагог кадрларга – уларнинг тариф ставкасига нисбатан 20 фоиз миқдorigа устама олиш имконияти яратилди.

Мамлакатимизнинг олис ва чекка ҳудудларидаги таълим сифати паст бўлган мактабларга дарс бериш учун жалб қилинган олий ва биринчи тоифага эга ўқитувчининг базавий тариф ставкаларига вилоят доирасида бошқа туман(шаҳар)дан келса **50 фоиз**, бошқа вилоятдан келса **100 фоиз** махсус устамалар жорий қилинди. Шунингдек, ушбу педагогларга базавий ҳисоблаш миқдорининг **50 баравари миқдорид**а бир марталик бошланғич ёрдам пули ва уй-жойларни ижарага олганлик (ижарада турганлик) учун **2 бараварига тенг** ҳар ойлик пул компенсацияси берилади.

*Маълумот учун: Олис ва чекка ҳудуддаги ҳамда таълим сифати паст бўлган мактабларга дарс бериш учун жалб қилинган олий тоифали ўқитувчи **50 фоиз** устама билан **5 810 664 сўм**, биринчи тоифали ўқитувчи **5 304 309 сўм** ойлик иш ҳақи, **100 фоиз** устама билан олий тоифали ўқитувчи **7 747 552 сўм**, биринчи тоифали ўқитувчи **7 072 412 сўм** ойлик иш ҳақи олиши имконига бўлмоқда.*

Педагог-ҳодимлар томонидан юритиладиган ҳужжатлар сони кескин камайтирилди. Хусусан, ўқитувчиларнинг ҳисоботлари ҳозирги пайтда **1 та** (илгари - 7 та), ўқув ишлар бўйича директор ўринбосарининг ҳужжатлари **2 та** (илгари - 10 та), маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосарининг ҳужжатлари **7 та** (илгари - 18 та), синф раҳбарларининг ҳужжатлари **4 та** (илгари - 10 та) этиб белгиланди.

Яқинда қабул қилинган педагог ходимларнинг хизмат вазифаларини бажаришига тўсқинлик қилганлик учун жавобгарликни кучайтиришни кўзда тутувчи қонун билан соҳа ходимлари ҳуқуқларининг устуворлиги янада мустаҳкамлади.

Унга қўра, педагог ходимни меҳнатига бирон-бир шаклда маъмурий тарзда мажбурлаш учун маъмурий ва жиноий жавобгарликлар кучайтирилмоқда. Жумладан, умумий ҳолатда бирор шахсни мажбурий меҳнатга жалб этиш **30 млн. сўмгача** (100 баравар) жаримага сабаб бўлса, эндиликда педагогларни мажбурий меҳнатга жалб қилиш **45 млн. сўмгача** (150 баравар) жарима билан жазоланиши белгиланиши мумкин.

Жиноят кодексига ҳам педагогларга қарши ҳаракат учун алоҳида жиноий жавобгарлик белгиланди ва жазо кучайтирилди. Яъни педагог ходимни меҳнатга бирон-бир шаклда маъмурий тарзда мажбурлаш учун, агар худди шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, **45 млн. сўмдан 60 млн. сўмгача** жарима ёки **3 йилгача** муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш ёхуд **3 йилгача** ахлоқ тузатиш ишлари жазоси белгиланди.

Шунингдек, таълим ташкилоти педагог ходимининг касбий фаолиятига қонунга хилоф равишда аралаштириш ёки ўз хизмат вазифаларини бажаришига тўсқинлик қилиш учун ҳам маъмурий жавобгарлик кучайтирилди. Эндиликда бу қилмиш учун фуқароларга **2,1 млн. сўмдан 4,5 млн. сўмгача** жарима, мансабдор шахсларга эса **3 млн. сўмдан 6 млн. сўмгача** жарима белгиланмоқда.

Илгари педагогнинг фаолиятига ноқонуний аралаштириш учун фақат жарима жазоси белгиланганди. Эндиликда ушбу қилмишни такроран содир этган мансабдор шахсларга 15 суткагача маъмурий қамоқ жазоси белгиланиши мумкин.

Ижтимоий соҳага устуворлик қаратиладиган, фуқароларнинг тенглиги, уларнинг турли табақаларга ажралишига йўл қўймайдиган, умумфаровонлик таъминланган жамият **Ижтимоий давлат**нинг яққол мисолидир.

Айрим ривожланган Европа мамлакатларида давлатнинг ижтимоий мақоми Конституция даражасида мустақамланган. Масалан, Германия Конституциясида унинг ижтимоий давлат эканлиги белгиланган.

Бизда мамлакатимизнинг ижтимоий давлат сифатидаги мақоми илгари Асосий конунда кўрсатилмаган эди. Аммо ижтимоий соҳада амалга оширилаётган ислохотлар, эҳтиёжманд аҳолининг ижтимоий муҳофазасига қаратилган сиёсат, ўқитувчи-педагогларнинг меҳнатини кадрлаш борасидаги эзгу ҳаракатлар ижтимоий давлатнинг туб замини яратилганидан далолат беради. Давлат бюджети маблағларининг эллик фоиздан ортиғи ижтимоий соҳалар, хусусан таълимга йўналтирилаётганининг ўзи ҳам буни исботлайди. Бир сўз билан айтганда, **ижтимоий давлат – инсонпарвар давлат демакдир.**

Хулоса қилиб айтганда, ҳар бир мамлакат эркин ва фаровон жамият қуришга интилар экан, бу йўлдаги улуғвор мақсад ва вазифаларини, аввало, ўз Конституцияси ва конун ҳужжатларида мустақамлайди. Зеро, мамлакатимиз ўз олдиға қўйган улкан мақсад ва вазифалари, инсон ҳуқуқлари ҳамда демократия тамойиллари тўлиқ ўз ифодасини топган.

Юртимизда ўқитувчининг шаъни, унинг кадр-қиммати ва манфаатларини ҳимоя қилишға қаратилган янги конституциямизнинг қабул қилиниши жамиятда ўқитувчи касбини обрўли ва шарафли касбға айлантиришға таълим сифатининг оширишға, мамлакатимизда Учинчи Ренессансни барпо этишға қодир бўлган замонавий билим ва тафаккурға эға, ватанпарвар ёшларни тарбиялаш имконини беришини теран англашимиз лозим.

REFERENCES

1. Та’лим то’ғ’рисида. О‘zbekiston Respublikasining Qonuni. – Т.: О‘zbekiston, 2020.
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – Т.:О‘zbekiston, 2017.
3. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning besta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha harakatlar strategiyasi//<https://www.lex.uz>
4. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi//<https://www.lex.uz>
5. Sh.S.Sharipov va boshqalar. Bilim olishning intellektual nazariyasini ishlab chiqish nazariyasi va amaliyoti. Т.: Fan, 2011 y.

**MALAKALI KADRLAR TAYYORLASHDA IQTISODIYOT NAZARIYASI FANINING
ZARURIYATI**

Khadjimuratov Abduqaxxor Abdumutalovich

Iqtisod fanlari doktori, Farg'ona Jamoat Salomatligi Tibbiyot institute “Ijtimoiy fanlar” kafedrası
professori. Farg'ona sh. O'zbekiston.

Tel: / teleg. +998 99 974 15 58. man.xadjimuratov@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051959>

Annotatsiya. Makolada hozirgi davrda oliy ta'lim sistemasida iqtisodiyot nazariyasi fanini o'qitilishini dolzarbligi haqidagi masalalar bayon qilingan. Shundaydek, uni ijtimoiy davlat barpo etishdagi istiqbollari yunalish berilgan.

Kalit so'zlari: nazariya, iqtisodiyot, iqtisodiyot nazariyasi, oliy ta'lim, ijtimoiy davlat, malakali kadrlar.

Nazariya nima va fan nima uchun kerak? Hozirgi bosqichda, aniqrog'i, bozor iqtisodiyotiga o'tish davri sharoitida nazariya bilan shug'ullanish olimlar va rahbarlarning ko'p qismi uchun, degan fikr keng tarqalgan. Shuni ta'kidlash kerakki, bu amaliy hayotda ko'plab fuqarolar doimiy ravishda nazariya bilan shug'ullanadilar, lekin ular bu haqda bilishmaydi, xuddi minglab yillar davomida odamlar tortishish qonunidan uning mavjudligi haqida hech qanday tasavvurga ega bo'lmaganidek. Masalan, siz uy sotib olishga yoki kvartirani almashtirishga qaror qilasiz. Qayerdan boshlaysiz? Masalani o'rganish va uni ko'p jihatdan tahlil qilishdan – narxi, maydoni, transport yo'llari, ekologiyasi, holati va hokazo. Shunday qilib, muammolarni yana jiddiy nazariy o'rganish boshlanadi va shundan keyingina amaliy qaror qabul qilinadi.

Nazariya- (yunoncha theoria - kuzatish, tadqiq qilish) - bu qandaydir hodisa, jarayon yoki ob'ekt haqida umumlashtirilgan bilimlarning "aqliy to'plami". Shu bilan birga, masalan, odamlar sayyoralarning harakatini kuzatib, nazariy jihatdan ularning xususiyatlarini va harakat yo'llarini aniqladilar ...

Rus olimi, ajoyib nazariyotchi, iqtisodchi, kimyogar D.I. Mendeleev ishonchli tarzda isbotladi: “Nazariya bu ruh, amaliyot (tajriba) esa fanning tanasidir. Nazariyasiz fikrlar ummonida, faktlar o'rmonida adashib qolish oson” [2.18]. Albatta, zo'r nazariyotchi mutlaqo to'g'ri va bu inson faoliyatining barcha sohalariga, lekin ayniqsa, moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish bilan bog'liq gorizonta va vertikal munosabatlar o'zaro bog'liq bo'lgan iqtisodiyotga taalluqlidir.

Fan - bu har qanday ob'ekt, jarayon, hodisaning mohiyatini o'rganish, o'rganish usulidir. Bir paytlar K.Marks shunday ta'kidlagan edi: “Agar narsalarning namoyon bo'lish shakli va mohiyati to'g'ridan-to'g'ri bir-biriga to'g'ri kelsa, har qanday fan ham ortiqcha bo'lar edi” (O'sha yerda, 18-bet). Tashqi tomondan, Quyosh Yer atrofida aylanadiganga o'xshaydi. Ular buning aksi bo'lib chiqdi. Va buning aksini isbotlash uchun qancha asrlar davomida inson qurbonligi kerak bo'ldi.

Binobarin, tabiatda va jamiyatda narsa va hodisalarning mohiyatini ifodalovchi obyektiv qonuniyatlar mavjud. Bu qonuniyatlarni kashf etish, bilish va amaliyotda ongli foydalanishni aniqlash fanning maqsadidir. Aksincha, odamlar tabiat va jamiyat hodisalarining mohiyatiga kirib, muayyan qonuniyatlarning amal qilishini ochib beradilar. Xuddi shunday, nazariya tufayli, iqtisodiy hayotdagi hodisa va jarayonlarning mohiyati haqida gap bormoqda. Savolga

javob izlash uchun qancha nazariyalar ilgari surilganini eslang: agar boyluk Xudo tomonidan berilmagan bo'lsa, unda u qerdan keladi? Ko'pgina iqtisodiy nazariyalar amaliyot va vaqt sinoviga dosh berolmaydi. Ammo shunday nazariyalar va qonunlar borki, ular bir paytlar ilmiy asoslangan, ammo o'zgargan sharoitda odamlar o'rtasida mavjud bo'lgan iqtisodiy munosabatlarga va ularning manfaatlariga mos kelmaydi. Chunki insoniyat hayoti tarixida har qanday holatda ham taraqqiyot bor, jamiyatning ishlab chiqaruvchi kuchlari o'sib bormoqda.

Qisqacha xulosa chiqarish mumkin: nazariya tufayli hodisaning (jarayonning) mohiyati ochiladi, harakat qonuni va uni amaliyotga tatbiq etish mexanizmi aniqlanadi. Masalan, tovar ayirboshlash jarayoni, bu hodisa qadimdan olimlarning diqqat-e'tiborida bo'lgan. Oxir-oqibat, qiymat qonuni aniqlandi, bu esa ushbu hodisaning mohiyatini ochib berish va uni amalga oshirish mexanizmini aniqlash imkonini berdi.

Shunday qilib, nazariya tufayli iqtisodiy qonunlarning harakatlari o'rganiladi va aniqlanadi, tabiat qonunlari kabi ob'ektiv xususiyatga ega, ya'ni odamlarning irodasi va ongiga bog'liq bo'lmagan holda harakat qiladi. Ularning farqi shundaki, tabiat qonunlarining ob'ektiv tabiati aniqroq namoyon bo'ladi va iqtisodiy qonunlar unchalik aniq emas, lekin iqtisodiy faoliyatda ularga e'tibor bermaslik yoki kam baho berish odamlarga juda katta zarar keltiradi.

Va nihoyat, biz shbu maqolaning "o'qi" nuqtasida keldik va shuni ta'kidlash kerakki, bu vaziyatda har qanday iqtisodiy hayotda iqtisodiyot nazariyasi, to'g'rirog'i, iqtisodiy nazariya kerak, faqat shu fan muammoni hal qilishga, rivojlanish mexanizmini vizual ravishda o'rganishga qodir. turli vaziyatlarda ma'lum bir iqtisodiyotning.

Binobarin, iqtisodiy nazariyaning eng xarakterli funksiyalari quyidagilardir: - kognitiv funktsiya; - uslubiy funktsiya; - amaliy funktsiya, uning maqsadi iqtisodiy muammolar va ularni hal qilish yo'llarini iqtisodiy nazariy asos sifatida har qanday davlatning siyosatini shakllantirishdir. Shunday qilib, iqtisodiy nazariya odamlarning iqtisodiy xatti-harakatlarini o'rganadi. Shuning uchun bu fan gumanitar (ijtimoiy) fandır.

Har qanday davlatning iqtisodiy siyosati jamiyatda ob'ektiv qonuniyatlarni zamonaviy sharoitda jiddiy tanazzulga uchragan - ijtimoiy fanlar o'rganishini, fundamental ijtimoiy fanning o'zi - siyosiy iqtisod butunlay yo'q qilinganligini hisobga olishi kerak. Bularning barchasi mamlakatimizda o'tgan asrning 80-yillari oxirida sodir bo'lgan. Garchi bu bilan birga iqtisodiy nazariya qolib, ammo u etarli emas.

Bu haqda bitta darslik muallifi shunday yozadi: "Ijtimoiy fanlarning tanazzulga uchrashi bizning tsivilizatsiyamiz boshi berk ko'chaga kirib qolganiga olib keldi. Aksincha. Nazariy iqtisod fanining – siyosiy iqtisodning tugatilishi maxsus va tarmoqli iqtisodiy fanlarning jonsiz qolib, "fikrlar ummonida va faktlar o'rmonida sarson-sargardon bo'lib yurishiga" olib keldi.[Sit. muvofiq: 2.22]. Shu bilan birga, G'arb izlariga ergashishildi.

Absurd, albatta! A.M. Gorkiy "...hayot shunchalik xilma-xilki, har qanday bema'nilik uchun faktlarni to'plash mumkin", dedi. G'arbdagi bu chalkashliklar "Economics" tufayli yuzaga keldi.

Shuning uchun ham shuni ta'kidlash kerakki, "iqtisodiy nazariya" bilan bir qatorda umumiy kasbiy fanlar ham mavjud bo'lib, ularda iqtisodiy masalalar kengroq o'rganiladi. Aksincha, iqtisodiy fanlar tizimida uchta asosiy yo'nalish mavjud:

1) Iqtisodiy tarix fanlari (iqtisodiy ta'limotlar tarixi, xalq xo'jaligi tarixi, mamlakatlar iqtisodiyoti tarixi va boshqalar);

2) Tarmoqli iqtisodiy fanlar (sanoat iqtisodiyoti, qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti, qurilish iqtisodiyoti, turizm iqtisodiyoti va boshqalar);

3) Maxsus fanlar (moliya, statistika, marketing, menejment, biznes asoslari va boshqalar). Bu yo‘nalishlarning har biri o‘nlab ilmiy fanlarni nazariy va amaliy bo‘limlar bilan birlashtiradi.

Endi muammoning mohiyatiga qaytaylik. Ular “degradatsiya” bilan bir qatorda iqtisodiy bo‘lmagan oliy o‘quv yurtlari va mutaxassisliklarida ham iqtisodiy nazariyani o‘qitishni to‘xtatdilar. Nega? Balki ular iqtisodiy nazariyani o‘rgatish uchun soatlab vaqt sarflashga ochko‘zdirlar yoki “yaxshi” kadrlar tayyorlashda iqtisodiy nazariyaning ahamiyatini chalkashtirib yuborishgandir? Garchi iqtisodiy ta‘lim sotsializm davrida barcha mutaxassisliklar bo‘yicha olingan.

Binobarin, mamlakatimiz mustaqilligining butun davri bozor iqtisodiyoti uchun “o‘zbek modeli” qurilishi bo‘yicha kadrlar tayyorladi. Iqtisodiy ta‘lim bo‘yicha o‘qimasdan qanday qilib turli profilli mutaxassisni tayyorlash mumkin? Zero, bozor munosabatlari iqtisodiyot hayotining butun sohasiga, xususan, ishlab chiqarish va xizmatlarga, shu jumladan, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va boshqalarida keng tarqaldi.

Ma‘lum bo‘lishicha, bu savolga javob o‘tish davri sharoitida bozor iqtisodiyotining shakllanishi va rivojlanishidagi iqtisodiy nazariyaning o‘rni va ahamiyatiga yetarlicha baho bermaganliklarini bildiradi. Zero, biz ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini quramiz. Qolaversa, Yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasiga ko‘ra, davlatimiz allaqachon ijtimoiy davlat hisoblanadi.

Bir qator ilg‘or G‘arb mamlakatlari tajribasidan kelib chiqib, “Iqtisodiy nazariya – ijtimoiy davlatning ilmiy asosi” ekanligini alohida ta‘kidlash lozim. Demak, iqtisodiy nazariyaning roli va ahamiyatini past baholab, yangi sivilizatsiyalashgan ijtimoiy tuzum qurish mumkin emas. Bundan tashqari, G‘arbning zamonaviy maktablarini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, ularning tavsiyalarida ijtimoiy davlatning yaxlit iqtisodiy nazariyasini yaratish bo‘yicha ko‘plab g‘oyalar mavjud. Bu borada institutsionalizmning ko‘zga ko‘ringan namoyandalari J.Gelbreyt va G.Myrdallarning asarlari alohida e‘tiborga loyiqdir.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va yuksak ma‘naviy-axloqiy fazilatlariga ega bo‘lgan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini ko‘tarish, oliy ta‘limni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish maqsadida darajasi, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini ilg‘or ta‘lim texnologiyalari asosida rivojlantirish lo‘zda tutilgan [1].

Xulosa sifatida taklifimiz: bu fikrlarning barchasi iqtisodiyot nazariyasini mamlakat oliy o‘quv yurtlarida barcha mutaxassisliklar uchun mustaqil fan sifatida o‘quv rejasiga kiritish zarurdir.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida//Narodnoe slovo, 2019 yil, 9 oktyabr.
2. Iqtibos: Siyosiy iqtisod: qisqa kurs / tahrir. Doktor Ek. Fanlar, prof. D.V. Yalpi. - M.: MChJ "TD Algoritm", 2016. - 18-bet
3. Myrdal G. Farovonlik davlati asoslari / ed. Iqtisodiyot fanlari doktori, prof. N.N. Gritsenko - M.: "ATISO" nashriyoti, 2012 yil.

**TARBIYAVIY FAOLIYATNI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION
YONDASHUVLARGA OID AYRIM MULOHAZALAR**

Norposhshaxon Xabibullayevna Voxidova

Toshkent davlat pedagogika universiteti Pedagogika kafedrası professori

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051651>

Annotatsiya. Maqolada innovatsiya, innovatsion yondashuv, uni tashkil etishda sub’ektlarning roli va o’rni, bo’lajak o’qituvchilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashda innovatsion yondashuvning avzallik jihatlari bayon etilgan. SHuningdek, maqolada innovatsion yondashuv, innovatsion faoliyatni tashkil etishning samarali jihatlari respublika, hamdo’stlik davlatlari olimlari hamda xorij tadqiqotchilarining fikrlari asosida tahliliy nuqtai nazardan o’rganilgan tegishli xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: o’qituvchi, tarbiya, faoliyat, tayyorgarlik, tizim, takomillashtirish, muammo, yechim, ilm, fan, tizim, takomil, innovatsiya, texnologiya, ta’lim, standart, samara, maxsus, uslubiy, natija, imkoniyat, tarbiyaviy faoliyat.

Innovatsion yondashuvlar asosida bo’lajak o’qituvchilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash xususida fikr yuritishda, biz avvalo innovatsiyaning o’zi nima, uning ta’lim-tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishdagi mazmun-mohiyatini aniqlash, uni mazmun va sifat jihatdan yangi bosqichga ko’tarish davr talabi ekanligini ta’kidlagan holda, “innovatsiya” termini dastlab XX asrning 1900 boshlarida Avstriyalik iqtisodchi Y.Shumpeter tomonidan iqtisod sohasida qo’llanilganligi, keyinchalik bu tushuncha boshqa sohalar mazmunidan o’rin olganligini qayd etib o’tamiz.

Adabiyotlarni o’rganish mobaynida “Innovatsiya”, “innovatsion yondashuv”, “innovatsion faoliyat” kabi tushunchalarga turlicha yondashuvlar mavjudligi aniqlandi.

Aslida «Innovatsiya» (lotincha inovatis) – yangilik, yangi tartib-qoida, o’zgarish degan ma’noni anglatib, biror bir jarayonga, faoliyat mazmuniga yangi narsa, tartib-qoidaning kiritilishini nazarda tutadi. U (innovatsiya) pedagogik kategoriya sifatida ta’limga yangilik kiritishni ifodalaydi. Jarayonga yangilik kiritish esa, mazkur jarayonda yangi usul, vosita, yangi konsepsiya, dastur kabilarni qo’llash bilan xarakterlanadi.

“O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi”da innovatsiya tushunchasi quyidagicha ta’riflanadi: “Innovatsiya bu inglizcha “innovationas” so‘zidan olingan bo‘lib, ixtiro, kiritilgan yangilik kabi ma’nolarini anglatgan holda, - texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta’minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag‘lar; - ilg‘or tajribalarga va ilmiy–texnika yutuqlariga asoslangan texnologiya, texnika, mehnatni tashkil etish va boshqarish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning faoliyat doiralarida, turli sohalarida qo’llanishi” [1] tushuniladi.

Adabiyotlarni o’rganish mobaynida ma’lum bo’ldiki, ta’lim-tarbiya jarayonidagi innovatsiya tushunchasi tadqiqotchilar tomonidan turlicha talqin etilgan. N.Muslimov innovatsiyani jarayonga yangilik olib kiradi degan g‘oyani ilgari sursa, G.M.Kodjaspirova, A.Yu.Kodjaspirovlar innovatsiya so‘zlari bir-biriga sinonim “yangilik, yangi tartib-qoidalar, degan ma’noni anglatadi deb ta’riflaydilar, M.M.Potashnik, O.G.Xomerikilar “yangi yangilik”, “innovatsiya – yangilik kiritish” so‘zlarining sinonimi deb hisoblaganlar. Aslida yangilik bu – aynan vosita, metod, usul va uslubning yangiligi bo’lsa, innovatsiyalar esa jarayonga, uning tarkibiy qismlariga, muhitga yangiliklarni kiritish asosida tizimni bir holatdan ikkinchisiga o’tishini bildiradi.

Amerikalik psixolog E.Rodjersning [2] innovatsiyaga ta’rif berib, uni yangilikni anglash va qabul qilish deb shunday tasniflaydi: “Innovatsiya - bu ijtimoiy-psixologik jarayonda ishtirok etuvchi sub’ektlarning toifalari va o‘zaro munosabatlarning jihatlari, ishtirokchilarni yangilikka bo‘lgan qarashlari, yangilikni anglash va qabul qilish, mazmun va mohiyatini tushunish va boshqalar”dir.

I.L.Balabanov [3] innovatsiyani boshqaruvning yangi shakli, yangicha nazorat va hisob shakli deb tushunadi va yozadi: “Innovatsiya – kapitalni yangi texnika yoki texnologiyaga, ishlab chiqarishni tashkil qilish, mehnat, xizmat ko‘rsatish va boshqaruvning yangi shakllariga, jumladan, yangicha nazorat va hisob shakllari, rejalashtirish va tahlil usullariga kiritishdan olingan, moddiy tus olgan natijadir.

T.Brayn innovatsiyani nou-xau deb baholab, uni ijodiy jarayonga qiyoslaydi: “Innovatsiya – intellektual mahsulot-ixtiro, axborot, nou-xau yoki g‘oya iqtisodiy mazmunga ega bo‘ladigan jarayon” deb ta’riflaydi. Uning fikr-mulohazalarini ta’lim-tarbiya jarayonlariga tadbiq qilish asosida innovatsiyani intellektual dars - ta’limiy hamda tarbiyaviy mazmunga ega bo‘ladigan ijodiy jarayondir deb baholash mumkin[4].

L.V.Kantarovich innovatsiyalarning samaradorligiga urg‘u berib yozadi: “Innovatsiya – amaliyotda qo‘llanadigan hamda ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy talablarni qoniqtiradigan, mos keluvchi sohalarda samara beradigan ilmiy ixtiro yoki kashfiyotdir [5]. L.V.Kantarovich fikriga pedagogik jihatdan yondashilsa, innovatsiyadan pedagogik amaliyotda foydalanish pedagogik jarayon talablarini qoniqtirish bilan birga, sohada samara beruvchi yondashuvdir.

D.Yunusova “Bo‘lajak matematika o‘qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlash nazariyasi va amaliyoti nomli tadqiqot ishida “Innovatsiya”ni maqsadga qaratilgan o‘zgarish bo‘lib, qo‘llanilish sohasidagi tizimning sifatini ko‘tarish, sermahsul natija olish, uni tubdan takomillashtirish”dir deb tasniflaydi [6]. Shu ma’noda, asosiy e’tibor nafaqat innovatsiyalarga, balki innovatsion faoliyatga qaratilishi, uni rivojlantirishga urg‘u berilishi maqsadga muvofiqdir.

Ta’limdagi yangilik, ta’lim jarayoniga alohida e’tibor berish, yangi bilimlarni fanlar asosiga tayanib aniqlash, ularni ixtirochilik va mohirlik bilan topish yoki fanlarning sintezlashuvi va integrallashuvi orqali yaratish tushunilib, ta’limning innovatsiyalashuvi ta’limning ilmiy bilimlar, ilmiy metodologiya va innovatsiyalarni rivojlanuvchanligiga asoslanish demakdir. Pedagogik va axborot texnologiyalari ham ta’limdagi innovatsiyalardir [7].

N.Mamadov [8;17-b.] ayni muammoga oid izlanishlarini umumlashtirar ekan, innovatsiya boshqaruv ob’ektini o‘zgartirish bilan birga yuqori darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnik samaradorlikka xizmat qiluvchi muayyan sohalarga yangilik kiritish natijasi ekanligini ta’kidlaydi. N.Mamadov innovatsiyani faqatgina ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnik jihatlarini ko‘ra bilgan, aslida innovatsiya ta’lim-tarbiya jarayonida ham yuqori darajadagi natijani olish omilidir.

Rus va chet el adabiyotlarida “innovatsiya” tushunchasi xususida turli xil talqinlar mavjud bo‘lib, ular orasida quyidagilar e’tiborlidir:

1. Innovatsiya ijodiy jarayonlarning natijasi.
2. Innovatsiya muayyan sohada innovatsion jarayonlarni tashkil etish.

Ko‘rinadiki, innovatsiyalar nazariy jihatdan asoslangan, biron-bir sohada aniq maqsadga qaratilgan hamda amaliy tatbiq etishga yo‘naltirilgan yuqori samaradorlikka ega yangilik hisoblanadi [9].

“Innovatsiya”ni mazmunan “yangi”, “yangilik” tushunchalarini jarayonga kiritish emas, balki u yoki bu yangilik kutilgan natijaning yuqori samarasini ta’minlasa hamda keng ko‘lamli ehtiyoj ob’ekti bo‘lsagina, tom ma’nodagi innovatsiya deyish mumkin.

Keltirilgan ta’riflarning har bir o‘ziga xos mazmun kasb etishini qayd etgan holda, biz “innovatsiya”ga mualliflik ta’rifini berdik. Innovatsiya bu g‘oya bo‘lib, uning natijasi foydalanishga kiritilgan yangi yoki sezilarli darajada yaxshilangan mahsulot yoki jarayondir.

Shunga ko‘ra, innovatsiyalarning asosiy negizi – pedagog va ta’lim oluvchilarning belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun ta’lim-tarbiya jarayonini oldindan loyihalashdir.

Demak, innovatsion yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash natijali bo‘lishida tarbiya jarayonini ilmiy asosida tashkil etish hamda munosabaldagi kreativ yondashuv tarbiya jarayonining samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Ta’lim-tarbiyani samarali tashkil qilish yangi ta’lim yondashuvlariga o‘tish uchun ob’ektiv asos yuzaga keltirish, iqtisodiy va ijtimoiy hayotdagi innovatsion jarayonlar ta’limda tub o‘zgartirishlarni taqozo etmoqda. O‘qituvchining an’anaviy ish usullari fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi yoki o‘qitishni kompyuterlashtirish sifatlarini o‘zlashtirish zaruriyati bularni ilmiy asoslash ehtiyojining tug‘ilishida ob’ektiv omil bo‘lib qolmoqda [10].

M.Umaraliyeva innovatsion yondashuvlar asosida umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilari kasbiy kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari xususidagi tadqiqotida mutaxassis kasbiy kompetensiyaga ega bo‘lishi hamda innovatsion yo‘naltirilishi kerakligini shunday izohlaydi: “Zamonaviy mutaxassis yangi ijtimoiy-kasbiy texnologiyalarga moslashishi, turli axborot-kommunikatsion tizimlar va ularning sub’ektlari bilan uddaburonlik asosida o‘zaro ishlashni bilishi kerak. Zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli va talabchan bo‘lish uchun inson umummadaniy va kasbiy kompetensiyaga, shuningdek, innovatsion yo‘naltirganlikka ega bo‘lishi kerak” [11]

I.G‘.Mamajonov talabalarni kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirishga oid ilmiy tadqiqot ishida mazkur faoliyatga tayyorlashning muhim jihatlari sifatida: professional yo‘nalish, professional tajriba, psixik jarayonlarning xususiyatlari va biopsixik xususiyatlarni keltiradi hamda innovatsion faoliyatga tayyor bo‘lishi uchun talabalar akademik; perseptiv; nutqiy; tashkilotchilik; kommunikativ qobiliyatlarni ro‘yobga chiqarishni ta’minlovchi ko‘nikma va malakalarni egallashlari kerakligini aytadi. Bunda tadqiqotchi innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorgarlikdagi muhim jihatlardan biri, bu faoliyatni amalga oshirishdagi shaxsiy faollikni nazardan chetda qoldiradi [12; 35-b].

Talabalarning bilish faoliyatini shakllantirishda innovatsion yondashuvlar, talabalarning bilish faoliyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik, pedagogik xususiyatlarini yoritib berish, innovatsion yondashuvlarning pedagogik imkoniyatlarini asoslash orqali talabalarning bilish faoliyatini shakllantirish mezonlari va ko‘rsatkichlarini aniqlashtirish, talabalarning bilish faoliyatini shakllantirish modeli va uni amalga oshirishning pedagogik shart-sharoitlarini takomillashtirish, talabalarning bilish faoliyatini shakllantirish texnologiyalarini takomillashtirish va samaradorligini baholash masalalari G. Baxodirova tomonidan o‘rganilgan [13].

Innovatsiyaga oid adabiyotlar tahlili asosida, innovatsion yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash tizimining asosiy vazifasi bo‘lajak o‘qituvchilarda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish madaniyatini rivojlantirish (ularda tarbiyaviy faoliyat maqsadi,

mazmuni, mohiyati va ularning o‘zaro bog‘liqligi haqida adekvat tasavvurlar shakllantirish, tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish bo‘yicha asosli mulohazalar yuritish, ma’lum bir tashkil etilgan tarbiyaviy faoliyat jarayonidagi vaziyatlarni tahlil etish malakasini rivojlantirish, amaliy tajribasini orttirish); Yangi O‘zbekistonni quruvchilarini mamlakatimizda bo‘layotgan startegik o‘zgarishlarga ijtimoiy moslashuvi va unda to‘g‘ri yo‘l tanlash, qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantirish, shu bilan birga ular uchun kelajakda kerak bo‘ladigan zaruriy tayanch kompetensiyalarni bilimlarini oshirish; ularda ma’lum bir hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri tanlovni amalga oshirish, qaror chiqara olish bo‘yicha amali yko‘nikmalar shakllantirish; o‘z-o‘zini tarbiyalash, tashabbuskor va faol hayot tarziga o‘rgatish.

Adabiyotlar tahlili, olib borilgan tadqiqot asosida biz **bo‘lajak o‘qituvchilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashda innovatsion yondashuv bu** – tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda zamonaviy me‘yorlar va talablar, texnik ko‘rsatmalar, sifat ko‘rsatkichlariga mos holda yangilanilishidir.

Bizning tadqiqotimizda mazkur yangilanish, yangiliklarni, innovatsion yondashuvni amalga oshiruvchilar pedagog-innovatorlar ya’ni bo‘lajak o‘qituvchilar bo‘lib, ular tarbiyaviy faoliyat jarayonida innovatsiyalarni tatbiq etish va tarqatishda hal qiluvchi rolni bajaradilar. Bu esa, mazkur sub’ektlardan pedagogik hamjamiyatida o‘z o‘rniga egalikni, innovatsion jarayonlarni boshqarish malakalarini talab etadi.

REFERENCES

1. Aminov M.N. Tarbiya: ota-onalar va murabbiylar uchun entsiklopediya / Mas’ul muharrir: A.Majidov. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. – 432 b.
2. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: НТ Прогресс, 1994. – 480 с.
3. Балабанов И.Л. Инновационный менеджмент: Учебное пособие для вузов. – СПб.: Питер, 2001. – 303 с.
4. Брайн Т. Управление научно-техническими нововедениями./ Managing technological innovation – Москва: Экономика, 1989. -271 с. М.: Экономика, 1989
5. Кантарович Л.В. Системный анализ и некоторые проблемы научно-технического прогресса. – Москва.: Наука., 1986. -151 с.
6. Yunusova D. Bo‘lajak matematika o‘qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlash na’kmzariyasi va amaliyoti: Ped. fanl. d-ri ... dis. Avtoref. – T., 2012. – B.13-14.
7. Тожиев М. ва бошқалар. Ўқитувчи фаолиятини лойиҳалаш: Узлуксиз таълимда модулли технология// Монография. -Т.: “Турон-Иқбол”, 2017 й. – 280 б.
8. Mamadov N.S. Umumiy ta’lim maktablarini innovatsion boshqarish: Ped. fanl. nomz. ... Dis. – T., 2009.
9. Doniyorov B. Xalq ta’limi tizimida pedagogik innovatsiyalar // Uzluksiz ta’lim. – T., 2014. – 4-son
10. Тожиев М. ва бошқалар. Ўқитувчи фаолиятини лойиҳалаш: Узлуксиз таълимда модулли технология// Монография. -Т.: “Турон-Иқбол”, 2017 й. – 280 б.

11. Umaralieva M. Innovatsion yondashuvlar asosida umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilari kasbiy kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi. Falsafa doktori (PhD) dissertatsiya avtoreferati. – T.: 2019.: 14-bet.
12. Mamajonov I.G’. Talabalarni kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirish: Ped. fanl. fals. d-ri (PhD) Dis. – T., 2021. – 151 b.
13. Баходирова Г. Талабаларнинг билиш фаолиятини шакллантиришда инновацион ёндашувлар (билим ва таълимнинг педагогик соҳалари мисолида). Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Самарқанд – 2019. 56 бет.

IQTISODIY FANLARNI O‘QITISH SIFATINI OSHIRISH YO‘LLARI

Jabborov J.R.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Maktab menejmenti ta’lim
yo‘nalishi 1 kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8039477>

***Annotatsiya.** Ushbu tezisda Yangilanayotgan O‘zbekistonda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida iqtisodiy fanlarni o‘qitish yangi bosqichga ko‘tarish, sifatli ta’lim berish imkoniyatlarini oshirish, maktab o‘quvchilarida iqtisodiy va tadbirkorlikka oid bilim ko‘nikmalarini rivojlantirish, dars mashg‘uloti davomida foydalaniladigan ta’lim metodlari, ta’lim sifatini oshirish yo‘lidagi fikr – mulohazalar bildirilgan hamda tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Ta’lim tizimi, innovatsion yondoshuv, sifat, sifatli ta’lim, innavatsion ta’lim metodlari (ekskursiya dars, kombinatsion dars, dars konferensiya), ta’lim texnologiyalari, ta’lim sifatini ta’minlash.*

Yangilanayotgan O‘zbekiston taraqqiyotining hozirgi davrida ijtimoiy sohalarning barqaror taraqqiyotini belgilashda ta’limni modernizatsiya qilishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim tizimida yangi innovatsion yondoshuvlar, samarali o‘zgarishlar ro‘y berayapti.

Mamlakatimizda iqtisodiy fanlarni o‘qitish yangi bosqichga ko‘tarilayapti. Sifatli ta’lim berish imkoniyatlarini oshirish, maktab o‘quvchilarida iqtisodiy va tadbirkorlikka oid bilim ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etishga katta e’tibor qaratilmoqda. Hozirda mamlakatda 210 ta oliygo‘h, 330 ta kasb maktabi, qariyb 400 ga yaqin kollej va texnikum hamda 10 mingdan ziyod umumiy o‘rta ta’lim maktablari faoliyat yuritadi. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmon ida “Inson kapitalining mehnat bozori va mamlakatda o‘quvchilarning raqobatbardoshlik darajasini belgilovchi asosiy omil sifatida rivojlantirish” chora tadbirlarida muhim vazifalar belgilab berildi. Bu esa o‘quvchilarning iqtisodiy bilim saviyasini oshirish, iqtisodiy munosabatlarga kirishish ko‘nikmalarini samarali rivojlantirishni taqazo etadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Iqtisodiy bilim asoslari” va “Tadbirkorlik asoslari” fanlarini o‘qitishning asosiy maqsadi o‘quvchilarda iqtisodiy savodxonlikni va iqtisodiy madaniyatni shakllantirish, ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat bilan bog‘liq bo‘lgan muayyan hayotiy vaziyatlarda eng maqbul yechim topa olish va to‘g‘ri qaror qabul qilishga hamda o‘quvchilarga tadbirkorlik faoliyati va tushunchasining shakllanishi, evolutsiyasi, mohiyati va mazmunini, tadbirkorlikni tashkil etish, amalga oshirish, rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida bilim berishdan iborat.

O‘quvchilarning iqtisodiy munosabatlarga kirishish ko‘nikmalarini rivojlantirishda integratsiya, mehnat munosabati bilan bog‘liqlik, tarbiyaviy omillar birligi, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojiga moslik, shaxsning ehtiyoj va imkoniyatlari birligi individual xususiyatlarini inobatga olish, tabaqaviy yondashish, jamoa imkoniyatining ustuvorligi, o‘yin xarakteriga egalik kabi tamoyillar alohida o‘rin tutadi. Mazkur tamoyillarni amalga oshirishda o‘quvchilarning iqtisodiy ta’lim qadriyatlariga asoslanadi va ajralmas pedagogik jarayonlarida aks etadi. Ta’limga innovatsion yondashuv sharoitida iqtisodiy fanlarni o‘qitishda umumiy o‘rta ta’lim

maktablari o‘quvchilarining iqtisodiy bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish mazkur fanlarning o‘qitilish sifatini oshiradi. Bunda:

Xorijiy davlatlarning shaxsning iqtisodiy bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishda o‘yin texnologiyalaridan foydalanishga oid tajribasi, xususan, “Monopoliya”, Pul oqimi” hamda “Iqtisodiy o‘n ikkilik” o‘yin tajribalarini qo‘llanishi maqsadga muvofiqdir. Dars mashg‘ulotlarida “Muammoli o‘qitish”, “Guruhiy qidiruv” va “Modulli ta‘lim” kabi metodlarga asoslangan imitatsion xarakterdagi pedagogik (“Ishbilarmon”, “Ishchanlik”, “Krassvord”, “Onagramma”, “Rebus”) o‘yinlar tashkil etilishi o‘quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda iqtisodiy muammolarni rolli o‘yinlar asosida mustaqil hal qila olish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘yin jarayonida hal etiladigan vazifalar:

- 1) Iqtisodiy xarakterdagi topshiriqlar yordamida o‘quvchilarning iqtisodiy bilimlarini umumlashtirish va tizimlashtirishga o‘rgatish;
- 2) O‘quvchilarda muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish (yechimni topish) malakalarini rivojlantirish;
- 3) Amaliy topshiriqlar yordamida o‘quvchilarda iqtisodiy bilim, ko‘nikma va malakalarini musaqil baholash qobiliyatini shakllantirish.

Iqtisodiy fanlar dars mashg‘ulotlari innovatsion ta‘lim metodlari (ekskursiya dars, kombinatsion dars, dars konferensiya) asosida tashkil etilishi orqali samaradorlikka erilishiladi.

Iqtisodiy fanlardan ekskursiya darsi sinfdan tashqari mashg‘ulot bo‘lib, ishlab chiqarish va servis korxonalarida o‘tkazilishi mumkin. Bu jarayonda tanqidiy fikrlash texnologiyasidan foydalanib o‘quvchilarning iqtisodiy-huquqiy kompetentsiyasi shakllantiriladi. Shu bilan birgalikda ekskursiya darslarida ivristik ta‘lim texnologiyalaridan foydalanilishi o‘quvchilarning marketing – tadbirkorlik kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Ta‘limiga innovatsion yondashuv sharoitida iqtisodiy bilim asoslari fanidan kombinatsion darsi nazariy, amaliy, to‘garak kabi ta‘lim shakllarining barchasini birdek loyihalash texnologiyasidan foydalanib olib boriladi. Kombinatsion darsda loyihalash metodini qo‘llash orqali o‘quvchilarning axborot – tahliliy kompetensiyasini shakllantiradi.

Iqtisodiy fanlardan dars konferensiya mashg‘uloti zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanib, konferensiya, ijtimoiy tarmoqlar (telegram, instagram, facebook va boshqalar) orqali differensial ta‘lim texnologiyasidan foydalanib dars olib boriladi. Bunda o‘quvchilarning axborot - tahliliy kompetensiyasi shakllanadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, o‘quvchilarning iqtisodiy munoabatlarga kirishish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayon tashkiliy metodik jihatdan to‘g‘ri, samarali yo‘lga qo‘yilishi hamda ustuvor tamoyillarning tanlanishiga bog‘liqdir. Iqtisodiy fanlarni o‘qitish metodikasining takomillashtirish, jumladan, dars mashg‘ulotlarida muammoli topshiriqlar, o‘quv loyihalari, amaliy va didaktik o‘yinlarga ustuvorlik berish orqali o‘quvchilarda iqtisodiy va tadbirkorlikka oid bilim va ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Iqtisodiy fanlarni o‘qitish metodikasini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi amaliy tavsiyalar tavsiya etiladi:

1. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quvchilarining iqtisodiy munosabatlarga kirishish ko‘nikmalarini rivojlantirish yaxlit tizimini ishlab chiqish, unda fanlararo aloqadorlik hamda

ta’lim tashkilotlari bilan ishlab chiqarish korxonalarini o‘rtasida integratsiyani aks ettirishga erishish lozim.

2. “Iqtisodiy bilim asoslari” va “Tadbirkorlik asoslari” fani bo‘yicha tashkil etiladigan darslarning interfaollik xarakterida bo‘lishiga erishish, bunda asosiy e’tiborni umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining iqtisodiy munosabatlarga kirishish masalalarini rivojlantirishga qaratish maqsadga muvofiq.

3. Bozor iqtisodiyoti sharoitida maktab pedagog xodimiga quyidagi tadbirkorlik talablari qo‘yiladi: mas’uliyatni o‘z bo‘yniga olish va his etish; bozor qonun-qoidalarini, talablaridan kelib chiqqan holda dars mashg‘ulotlarini tashkil etish; taraqqiyot bilan barobar qadam tashlash; hamkorlik, hamjihatlik, hamijodkorlik bilan ish yuritish; mustaqil fikr yurita olish; maqsadni aniq qo‘ya olish; ishbilarmonlik; ijodkor, yaratuvchi; talabchan va mehribon; vaqtning qadriga yetadigan; xushmuomala inson bo‘lishi kerak.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmoni//<https://lex.uz/docs/4312785>.
2. Xalikov A.A. Pedagogik mahorat. Darslik. – Toshkent, Iqtisod moliya, 2012.
3. Djuraev R.X., Turg‘unov S.T. Ta’lim menejmenti. – Toshkent., “Voriz-Nashriyot”., 2006.
4. Raxmatullaeva D.R. Bo‘lajak mutaxassislarini tadbirkorlik faoliyatiga yo‘naltirib o‘qitish texnologiyasi. //«Zamonaviy ta’lim/ Sovremennoe obrazovanie», T., 2017, 1-son. –70-74-b.
5. Rasulov A.N. Zamonaviy ta’lim klasteri sharoitida “Iqtisodiy bilim asoslari” fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirish. Avtoref. dis p.f.n.-T.: 2022.-12 b.
6. Rasulov A.N. Iqtisodiy bilim asoslari bo‘yicha fan oyligini o‘tkazish yuzasidan metodik tavsiya. //Ta’lim, fan va innovatsiya ma’naviy-ma’rifiy, ilmiy-uslubiy jurnali 2022 - №1.-B. 87-89. (13.00.00 № 18).

IQTISODIY TA’LIMDA MULTIMEDIA MATERIALLARIDAN FOYDALANISH

Kattakishiev B.

Jizzax politexnika instituti, “Iqtisodiyot va menejment” kafedrası dotsenti, i.f.n.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8039504>

Annotatsiya. Mazkur tezis iqtisodiy ta’limda axborot kommunikatsion texnologiyalar, multimediya materiallaridan foydalanishning dolzarb masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda iqtisodchi mutaxassislarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda ilg‘or o‘qitishning usullari, axborot kommunikatsion texnologiyalari va multimedia materiallari asosida iqtisodiy ta’limni rivojlantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy ta’lim, ta’lim sifati, ta’lim texnologiyasi, zamonaviy axborot texnologiyalari, multimediali mahsulotlar.

Bugungi kunda hayotimizning barcha jabhalarida mavjud zamonaviy texnologiyalar va ularning texnik vositalaridan samarali foydalana oladigan, ularni takomillashtirish imkoniyati va ko‘nikmalariga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlashni talab qilmoqda.

Axborot inqilobi va axborotlashgan jamiyatning shakllanishi ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyoti va kuchli fuqarolik jamiyatning shakllanishi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda bilimlarning rolini tubdan o‘zgartirib yubordi.

Yoshlarni keng ko‘lamda texnika olami bilan tanishtirish, ilg‘or texnologiyalarni amalga oshirish va jarayonlarni axborotlashtirishni qo‘llab-quvvatlash yo‘li bilan amalga oshiriladi. Ilg‘or texnologiyalarni omilkorlik bilan o‘zlashtirish, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, sanoatda material sarfini sezilarli darajada kamaytirishga erishish zamonaviy texnika-texnologiyalarning muhim vazifasi hisoblanadi. Bunday vazifalarni e‘tiborga olgan holda ta’lim-tarbiya berish yordamida mutaxassislarni tayyorlash ham hozirgi davrning dolzarb muammolaridan biridir. Bu vazifa zamonaviy ta’lim tashkilotlari va ularning bitiruvchilariga katta mas‘uliyatni yuklaydi. Bu borada olib borilayogan ilmiy izlanishlarimiz natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, ta’lim tashkilotining bitiruvchilari o‘z bilimlarini amaliyotga keng qo‘llay olishliklari va bunda ular zimmasiga zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan samarali foydalana olishdek muhim vazifani yuklaydi.

Bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarlik darajasi Davlat ta’lim standartidagi bilim, ko‘nikma va malakalarga qo‘yilgan talablarga to‘la javob beradi. Biroq, innovatsion uslublarni qo‘llaydigan bunday sharoitda kasbiy muloqat va mavjud muammolarning o‘z vaqtida yechimini topa bilishlarining yetarli emasligi, ijodiy fikrlashning yuqori emasligi bo‘lajak mutaxassislarning uchun o‘z kasbiy faoliyatlarini shakllantirishga yetarli darajada sharoit yaratilmaganligini ko‘rsatadi. Shu bilan birgalikda ta’lim tashkilotlarida mutaxassislarni tayyorlashda ba’zi qiyinchiliklar ham mavjud: Uzluksiz ta’lim tizimini qamrab oluvchi talaba-yoshlar axborot madaniyatini shakllantirishga qaratilgan umumiy dasturning mavjud emasligi; umumiy o‘rta ta’lim maktablarining moddiy-texnika baza bilan to‘liq ta’minlanmaganligi, ayniqsa, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish masalasining texnik ta’limoti va mutaxassislarning bilan ta’minlanishi jahon ta’limiga qo‘yilgan talablar bilan mos kelmasligi; hozirgi zamon turli axborot texnikalarining ulkan imkoniyatlari yoshlarga, ular tushunadigan qilib yetkazilmasligi va ayniqsa, ulardagi kompyuter bilan muloqat qila olish ko‘nikmalarining saviyasi pastligi va shu kabilar.

ATMni yaratishda zamonaviy axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanishning quyidagi imkoniyatlari mavjud: har qanday talaba-yoshlarning ta’lim oldidagi imkoniyatlarini ochiq ta’lim tizimlari yordamida kengaytirishda va ochiq tizim imkoniyatlarini kengaytirish bilan ularning intellektual salohiyatini muntazam ravishda rivojlantirib borishga erishishni ta’minlaydi; muayyan soha bo’yicha mavjud bilimlarni rejalashtirayotgan, o’rganilayotgan, qaralayotgan jarayonlarga mos holga keltirib, uni yangi darajaga, ya’ni rivojlantirib borish orqali takomillashtirilgan holga keltira olish mumkin; ta’limda muayyan soha (jarayon) uchun ATMdan muloqatli axborotli boshqaruv tizimiga o’tishga imkoniyat yaratiladi; ta’lim-tarbiya jarayonida talaba-yoshlarning intellektual salohiyatini, xususan, kompyuterli savodxonligini muntazam ravishda oshirib borishga imkoniyat yaratadi; talaba-yoshlarning bilish jarayonidagi faoliyatlarini olib borishning optimal variantlarini topish metodologiyasini egallashga va bu jarayonda zamonaviy kompyuterlar universal didaktik vositalardan iborat ekanligini anglashga asos bo’la oladi; ATMni yaratishda bo’lajak mutaxassislarning kasbiy ko’nikma va malakalarini zamonaviy axborot texnologiyalari vositalari asosida ularning o’quv dasturlarida ushbu sohaga e’tibor berishga sharoit yaratadi; ATMni yaratishda kasbiy ko’nikma va malakalarni zamonaviy axborot texnologiyalari negizida shakllantirish bo’lajak mutaxassislari axborotli-o’quv-uslubiy sharoitda tayyorlashga imkoniyat yaratadi; ATMni yaratishda tezlik bilan ro’y beradigan jarayonlar hamda hodisalar fizik, ximik, texnik, texnologik va boshqa jarayonlar va hodisalar kechishini o’rganishda operativ (tezkor) qarorlar qabul qilishda YaATning imkoniyatlari ulkan ekanligini seza bilish va shu kabilar.

Ma’lumki, bo’lajak mutaxassislarning bilim saviyasi, savodxonligi qanchalik yuqori bo’lsa malaka tavsifi ortib boradi, kasbni egallashi tezlashadi, ilmiy-texnik savodxonligi jarayoniga kirib borishi ertaroq boshlanadi.

Zamonaviy kichik mutaxassislarni tayyorlashni takomillashtirishda multimedia materiallaridan foydalanish o’ziga xos ijodiy jarayon bo’lib hisoblanadi.

Multimediali mahsulotlarning ba’zilar o’quv materialini tasvirlash jarayonini boshqarish uchun ishlab chiqilgan bo’lib, bu holda o’quvchi axborot olishda nafaol rol o’ynaydi. Interfaol shakldagi multimediali mahsulotlarda ta’lim oluvchi faol ishtirok etib, mustaqil xolda o’rganilayotgan mavzuni tanlash va bir mazudan boshqasiga avtomatik tarzda o’tish imkoniyati mavjud bo’ladi.

Ishlab chiqilayotgan multimediali mahsulotlarni quyidagi ko’rinishdagi pedagogik ssenariy shakllariga ajratish mumkin: multimediali chiziqli shakldagi ta’lim ashyolaridan foydalanish (axborotni ketma-ketlikda tasvirlash); ovoz, animatsiya, video va kompyuterli modellashtirish kabi multimediali vositalardan foydalanib, bajarilgan o’quv materialining ba’zi mavzularini ketma-ket shaklda tasvirlash; multimediali gipermatnli materiallardan foydalanish (axborotni ketma-ket bo’lmagan tarzda ifodalash); elektron ensiklopediyalar bilan ishlash yoki biror mavzu bo’yicha ma’lum materiallarni izlash uchun internet ashyolaridan foydalanish; multimediali o’rgatuvchi mahsulotlardan foydalanish; multimediali mahsulotlarni yaratish uchun maxsus vositalarni qo’llash.

ATMda elektron o’quv adabiyotlarni ishlab chiqish uzoq muddatli va katta mablag’ talab qiladigan jarayondir. Shuning uchun elektron o’quv qo’llanmalarni yaratishning barcha bosqichlarini hamda har bir bosqichidagi qabul qilinishi mumkin bo’lgan yechimlarni oldindan belgilab olish maqsadga muvofiqdir. Bunda quyidagi bosqichlarni bajarish zarur bo’ladi:

- Tanlash bosqichi;
- Tayyorgarlik bosqichi;
- Asosiy bosqich;
- Yakunlovchi bosqich.

Bunda o‘rgatuvchi dasturni empirik yo‘l bilan loyihalash, odatda, o‘quv predmetidan o‘rganilayotgan harakatga qarab boradi. Nazariy yondashuvda loyihalash - bu umumiy tadqiqot strategiyasining asosiy tashkil etuvchisi hisoblanadi. Unda kompyuterli o‘qitish texnologiyasi va o‘qitish nazariyasining tadqiq etilgan muammolarini loyihalash texnologiyasi va nazariyasining savollari ko‘rib chiqiladi. O‘rgatuvchi dasturlarni loyihalash ko‘p darajali jarayon. Uning quyidagi darajalari mavjud: konseptual, texnologik tadbiiq darajalari.

Konseptual darajada quyidagi ishlar ko‘lami bajariladi: o‘quv faoliyatining yaqin va uzoq maqsadlari aniqlanadi; ikki, ya‘ni o‘qituvchi va o‘quvchilar faoliyatini o‘z ichiga oluvchi o‘qitish modeli beriladi; o‘qitishning psixologik mexanizm va tamoyillari yoritiladi; bilishni faollashtiruvchi omillarni dasturlash va ularni o‘quv jarayonida qo‘llash usullari yoritiladi; o‘qitish jarayonida shakllanishi shart bo‘lgan o‘quv faoliyatining asosiy tashkil etuvchilari yoritiladi; boshqarish usuli, teskari aloqa ko‘rinishi, o‘rganuvchilarning mustaqillik darajasi, yordam choralari aniqlanadi.

Texnologik darajada o‘rgatuvchi dastur loyihasi texnologik o‘qitish darajasida o‘tkazilayotgan o‘quv faoliyatini boshqarish bo‘yicha aniq ko‘rsatma ko‘rinishida yoritiladi. O‘qitish texnologiyasi o‘rgatuvchi va o‘rganuvchi amaliy faoliyatining tekislikdagi proektsiyasi sifatida ko‘riladi.

Tadbiiq darajasi o‘z ichiga ikki darajani qamrab oladi: pedagogik va dasturiy tadbiiq. Ularning birinchisi o‘rgatuvchi va harakat algoritmini o‘z ichiga oladi va ssenariy ko‘rinishida bo‘lishi mumkin.

Dasturiy tadbiiq darajasi o‘qitishning har qaysi vaqtida tizim qanday harakat qilayotganini aniqlaydi.

Dastur ssenariysi quyidagi talablarga javob berishi kerak: jarayonda qatnashuvchilarning barchasiga tushunarli bo‘lishi; o‘qitishning istalgan vaqtida tizimning har bir qismini yetarli aniq yoritishni ta‘minlashi; o‘quvchilarning kutilmagan javoblariga tizimning javob holatlari usullarining mavjudligi; o‘qitayotgan tizimning har qanday, hatto eng murakkab vaziyatiga ham adekvat ta‘sirini ta‘minlash; o‘qitishning barcha bosqichlarida ta‘lim jarayonining psixologik-pedagogik o‘ziga xosligini hisobga olish; boshqa dasturlar bilan o‘zaro aloqa imkonini ta‘minlash.

Dasturiy tadbiiq darajasida dasturlash tillari yoki uskunaviy tizimdan foydalaniladi. O‘rgatuvchi dastur sifati uni loyihalashda uch asosiy masalalarning qay darajada asoslanganligiga bog‘liq: o‘qitish maqsadi (nima uchun o‘qish?); o‘qitish mazmuni (nimani o‘qish?); o‘quv jarayonini tashkil etish prinsiplari (qanday o‘qish?).

ATMda multimedia materiallaridan foydalanishning ahamiyatliligi, uning DTS larga muvofiqligi, materiallarni tizimlangan shaklda qat‘iy ketma–ketlikda bayon qilish, matnlarning illustrasiyalar va animatsiyalar bilan uyg‘unligi, o‘quvchilar o‘zlashtirishi shart bo‘lgan minimal bilim, ko‘nikma va malakalarni interfaol usulda ifoda qilish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish kabi jarayonlarda namoyon bo‘ladi.

REFERENCES

1. Dyalonov V.P. Intel. Noveyshie informatsionnye texnologii. Dostijeniya i lyudi. – M.: Solon – Press, 2004 – 416 s.
2. R.Hamdami, U.Begimqulov, N.Tayloqov. Ta’limda axborot texnologiyalari. Qo‘llanma T. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”- 2010.
3. Axborot texnologiyalari asosida darslarni tashkil qilish yo‘llari. Uslubiy qo‘llanma. T.: TDIU – 2005.
4. G‘ulomov S.S., Musalimov U., Bobojonov A. Ta’lim sifatini yuksaltirishda axborot-kommunikatsiyalar texnologiyalaridan samarali foydalanish tamoyillari. //Professor-o‘qituvchilar olib borayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalarini aks ettiruvchi ilmiy maqolalar to‘plami. Toshkent, TDIU, 2006 y.
5. www.ziyonet.uz. internet sayti
6. www.tdi.uz internet sayti
7. www.uzedu.uz internet sayti
8. www.erp.maktab.uz internet sayti
9. www.tdpu.uz internet sayti

АНГРЕН ШАҲРИ ВА АТРОФИ НОМЛАРИ ТАҲЛИЛИ

¹Насриддинов И.Х., ²Бурхонов З., ³Бобохонов Л.

¹Иқт.ф.н., ^{2,3}Ф.ф.н.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8039726>

***Аннотация.** Мазкур мақолада ватанимиз тарихининг бир қисми бўлган Оҳангарон водийсида жойлашган Ангрэн шаҳри ва атофидаги айрим топономик номлар ва уларнинг тарихи ва келиб чиқиши бўйича фикр-мулоҳазалар келтирилган.*

***Калим сўзлар:** Оҳангарон, боғсух, қурғон, зардуштийлик, кухисим, санграв, намудлик, дукент, лашкарак, овлиқ, обпартак, топономика, жалоир, қатагон, ачамайли, соғлом, телав, керамика, гилбута.*

Тарихий манбалардан Илоқ туғрисида номаълум муаллиф томонидан форс тилида ёзиб қолдирилган «Худуд-ал-олам» (982 йил) асарида бошқа китобларга нисбатан аниқ ва тўлиқ маълумотлар кўпроқ келтирилган. Шунингдек совет даври олимлари Буряков Ю. Ф., Массон М. Е., Қораев С.Қ ва бошқалар воҳа тарихи, конлари, иқтисодиёти, ишлаб-чиқариш шароитларини урганишда ўз ҳиссаларини қушганлар.

Тарихий манбаларда Илоқ шарқда кўпроқ тоғ-кон ишлари ривожланган минтақа ҳисобланиб айниқса Оҳангарон воҳаси ажралиб турган. Бу ерда олтин, кумуш, темир, қурғошим ва бошқа фоидали қазилмалар кўп миқдорда ишлаб чиқарилган. Кумуш ишлаб чиқариш 10-11 асрларда энг юқори даражага кўтарилган.

Ангрэн шаҳри расман ёш деб ҳисобланса-да лекин одамлар бу ерда қадим замонлардан яшаб келишган. Сўзларимизни асослаш учун Ю.Ф.Буряков бошчилигида 1979-1980 йиллар Бахсух қишлоқида жойлашган Қалъа-теппа ва Аппартак қурғонларини илмий ўрганиб чиқган археологик экспедиция материалларидан айрим порчалар келтирамиз.

“Қалъа-теппа“ Оҳангарон дарёсининг юқори оқимида Намудликдан 3 км шимоли-ғарбда Бохсух қишлоқининг шарқий чеккасидаги Боғсухсой бўйлаб жойлашган. 1966 йилда топилган археологик қатлам материаллари V-VII асрларга таалукли бўлиб, ривожланиш даври X-XII асрлар, маълум бир даврдан кейин янги қатлам XVI-XVIII асрлар материаллари келади”.

“Ўрта асрларнинг охирида Н.И. Веселовский томонидан Бохсух қишлоғида сотиб олинган бронза кельт болтаси Санкт- Петербургдаги давлат Эрмитажи музейида сақланиб миллоддан олдинги X – V асрларга туғри келади“.

“Ангрэн қурғонлари конструкциялари ва ўлчамлари зардуштийликда келтирилган Вендидат кўрсатмаларидаги ўликлар учун мулжалланган хоналарга мос келиши керак:

Дахма етарлича катта бўлиши керак, то ки одам боши ва оёғи ўрилмасин, оёқ-кулларини кутарганда бемалол чузишига имконият бўлсин”.

Авалроқ бошқа экспедициялар Намудлик, Кухисим(Нишпошсой атрофи), Санграв шаҳарчаларини ўрганишган. Мусулмонликгача бўлган даврда(эхтимол ундан кейин ҳам) шаҳримизда суғдийлар яшаган зеро, ки шаҳримиз топономикасида суғдча Дукент, Бахсух, Намудак, Лашкарак, Авлук, Абпартак номлари, тоғларда эса Лаяк, Дияк ва бошқа номли сойлар мавжуд. Маълум, ки суғд тилида одамлар ва жой номлари асосан “ак” қушилмаси билан тузилган.. Масалан: Шерак, Чодак, Сужак, Диззак ва ҳоказо.

Бахсх номига нисбатан ҳар хил тахминлар мавжуд. Баъзи одамлар фикрига ў тожикча “Боғисурх“ сузидан келиб чиққан. Бизнингча бу сўз изоҳи бир неча сабабларга кўра аниқ эмас. Биринчидан шарқда боғни қизил дейиш қабул қилинмаган. Иккинчидан сурх сўзи географик номларда бундай шаклда учрамайди. Аксинча шакли Сурхондарё, Сурхоб мавжуд. Учинчидан бу қишлоқда топилган археологик материаллар қишлоқнинг жуда қадимийлигини исботлайди. Тўртинчидан шаҳар топономик комиссияси коммунистларнинг кўп номларни қизиллаштириш анъаналарига ён бериб халқ томонидан туғри номланиб келаётган Бахсх атамасини ноаниқ Боғисурхга йлантиришди.

А. Македонскийни сафарларида ҳамроҳлик қилган Юнон тарихчиси Арриан ёзади: биз Суғд ва скифлар чегарасида кўп суғдийлар ”боғ”-лари(истеҳкомларига) дуч келдик. Боғсх қишлоқда топилган археологик материалларда одамлар эрамизнинг V асрларида бу ерда яшаганликларини исботлайди. Маълум, ки эрамизнинг V асрларида бу ерлар ”Суғдиёна” давлатининг бир қисми бўлган. Ушбу далиллар ва ўрганилган Қалъатеппа материаллари асосида назаримизда қишлоқнинг асли номи ”Бағсх ” дейилса тўғри бўлади. Замонавий ўзбек ва тожик тилларида ҳозиргача тоғли жойларда ”боғ”-лар тош девор билан уралади. Гўё ки одамлар ўз истеҳкомларини мустаҳкам кургонга ухшаб қуришади ва инглизча ”Менинг уйим-менинг қалъам ” деган иборани эсга келтиради. Шу ерда таъкидлашимиз керак ки ”боғ” ёки ”бағ” Авесто тилида ”худо” деган маънони беради мас: Бағдод рус тилида ”Богдан ” деган маънони беради.

Облиқ сўзи ҳам анча қадимги ҳисобланади, ўрта аср манбалари ва ҳозирги тарихшуносларимиз асарларида ҳам бу атама нисбати бўйича ягона фикр йўқ. Адабиётларда Арбилах, Абрлик, Авлук, Облиқ деган атамалардан фойдаланишади. Арбилах сўзи араб тилидан ёки маҳаллий тилларнинг арабилашган атамасидан келиб чиққанлигини аниқлаш қийин. Фараз қиламиз араб тилидан чиққан бўлса нега Оҳангарон водийси ҳаттоки бутун Тошкент вилоятида араб тилидан келиб чиққан топонимлар учрамайди?

Мантиқан уни Аблак ёки Абак дейиш тўғри бўлади, чунки қишлоқ Оҳангарон ва Қорабоғсой дарёлари кесишган жойда, яъни сувли жойда ўрнашган. Ҳозирги кунгача халқ ривоятлари ва халқ оғзаки ижодида ”лак-лак ”, ”лиқ” терминлари остида ”минглаб ”, ”кўп” деб тушунилади, шунингдек Обпартак номи ҳам ”об” сув деган сўздан келиб чиққан бўлиб маъноси сув дамбаси ёки сув булувчи жой деган маънони беради.

Облиқ қишлоқининг қадимийлигини исботловчи яна бир далил бу Абу Али Ибн Синонинг шоғирдларидан ҳисобланган Абу Абдуллах Мухаммад ибн Юсуф Илоқий (1068 йили вафот этган) Илоқнинг Авлук қишлоқда туғилган. Бизгача унинг араб ва форс тилларида ёзилган тиббиётга оид ”Китаб ул-асбоб ва-л-аломат” (Сабаб ва белгилар ҳақидаги китоби) ва ”Куллиёти тибби Илоқий” (Илоқийнинг тиббий туплами) асарлари етиб кеган. Олимнинг асарлари нусхалари Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институти, Бейрут (Ливан), Александрия (Миср), Лондон ва Санкт-Петербург шаҳарларида сақланмоқда.

Жигаристон номига тарихий манбаларда маълумот берилмаган, фақатгина шу ерларда ўрта асрларда чинни идишларини тайёрлаш учун гилбутта ишлаб чиқарилгани айтиб утилган. Йирик археолог ва Урта Осиёда тоғ-кон ишлари бўйича мутахассис Е.А.Массоннинг ёзиши бўйича Аблик қишлоқи атрофи ва Паркент туманида буёк ишлаб

чикарилишда ишлатиладиган “джуша“ казиб олинган. Ангрен кумир хавзаси очилгандан кейин коннинг юкори кисмида гилбута борлиги аникланди. Бизнинг тахминимизча джуша ишлаб чикилган жой дастлаб “джушистон“ деб айтила бошлаган ва сунг одамлар яшаётган кон атрофи махаллий халк транскрипциясидан Джигаристон атамаси келиб чиккан.

Бу топонимнинг иккинчи изоҳини бу ерларда яшаган Джалоир уруги номидан чикариш мумкин. Тошкент вилояти буйича йирик мутахассис Ю.Ф.Буряков ёзади “...мугуллар Урта Осиёни истило этгандан кейин Охангарон водийсини мугулларнинг турт уригидан биттаси булган джалоирларга беришади“ джалоирлар Охангарон воҳасида яшаганликларини бошка йирик Тошкент вилояти тарихи тадқиқотчилари Якубовский, Ртвеладзе, Массон ва бошқалар тасдиқлайдилар. Ангрен водийсида Катаган, Ачамайли, Сағлам, Телов ва бошка туркий кабилалар жойлари уз уруглари номлари билан аталган.

Агар шу мантик билан фикр юритсак мантикан савол тугилади Джалоир уругнинг номи каерга йуқолди? Бизнинг фикримизча Джигаристон атамаси Джалоиристан терминидан келиб чиккан.

Охангарон воҳаси узининг табиий ресурслари, иклими ва географик жойлашуви билан Урта Осиёнинг бой ва кузга куринган жойи хисобланади, кадимдан бу ерларда олтин, мис, ва бошка фойдали казилмалар казиб олинган.

XI – XII асрлардатоғ-кон саноати юкори даражада ривожланган, бу ерда Бухоро амирлигининг тангалари босилган.

REFERENCES

1. Буряков Ю.Ф., Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса Москва, 1976
2. Буряков Ю.Ф., Касымов М.Р., Ростовцев О.Р. Археологические памятники Ташкентской области. Ташкет, «Фан», 1992.
3. Массон М.Е. Ахангеран. Археологически-типграфический очерк Ташкент, 1953
4. Абдуллаева А.А. Очерки истории развития медицины в Хорезме. Издательство
5. «Медицина» Ташкент, 1980 г.
6. Қораев С. Қ. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. Масъул муҳаррир
7. А. Муҳаммаджонов. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2005.

ИҚТИСОДИЙ СОҶА ВА УНИНГ ЖАМИЯТ РАВНАҚИДАГИ ЎРНИ

Шахло Ахророва

Ижтимоий-маънавий тадқиқотлар институти катта илмий ходими, фалсафа фанлари
бўйича фалсафа доктори

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8039888>

Аннотация. Инсон жамиятдан айрилиб яшай олмайди. Жамият эса мураккаб тузилма. Шунинг учун у соҳаларга бўлиниб ўрганилади. Бу соҳалар ичида иқтисодий соҳа алоҳида ўрин тутди ва жамиятнинг ривожини иқтисодий соҳа ривожини билан узвий боғлиқдир. Мақолада иқтисодий соҳа қандай соҳа эканлиги ва унинг жамиятдаги ўрни ҳақида ёритилган.

Калим сўзлар: иқтисодиёт, жамият, шахс, демократия, бозор иқтисодиёти, эҳтиёж, моддийлик, маънавий эҳтиёж, инсон манфаати, мулк, мулкдор, ислоҳот, тараққиёт.

Ҳаммамизга маълумки, инсон шахс сифатида жамиятда қарор топади ва шаклланади. “Кишилиқ жамияти” ўз мазмун-моҳиятига кўра ижтимоий заруратдир. Инсонларнинг ҳаёт кечириш мобайнида ўзаро муносабатлари ва ўзаро фаолиятлари амал қилар экан, жамлиқ, ҳамкорлиқ- яшаш заруратига айланар экан, жамият ҳам амал қилади. Демак, кишилиқ жамияти- ижтимоий эҳтиёж.

Аслида, жамиятнинг ўзи мураккаб қурилма. Юқорида айтганимиздек, жамият-ижтимоий зарурият, яъни, инсонлар бор экан ва улар ўртасида муносабатлар, ҳаётини қонун-қоидалар амал қилар экан, жамият ҳам ўз-ўзидан мавжуд бўлади ва амал қилади. Ўз навбатида, инсонлар унинг ўзгариши, ривожланишига таъсир кўрсатадилар. Буларнинг ҳаммасини ўрганиш, илмий таҳлил қилиш мураккаблиқ туғдиради. Чунки, илмнинг ўзи ҳам, жамиятни ўрганувчи ва ҳаракатга келтирувчи субъектлар ҳам жамиятнинг ичида амал қилади.

Бу эса жамиятни бир бутун, яхлит тарзда ташқаридан кўриб, таҳлил қилишни қийинлаштиради.

Шунинг учун, жамият тараққиётини махсус ўрганувчи мутахассислар уни соҳаларга бўлиб ўрганадилар. Ислоҳотлар ҳам соҳалар ичида амал қилади. Жамиятдаги ижтимоий муносабатларни таркибан таҳлил қилиб, мутахассислар уни ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳаларга бўлганлар. Буларнинг ичида иқтисодий соҳа алоҳида ўрин тутди.

Иқтисодий эркинлик ҳар кимнинг хусусий мулкка эга бўлишидир. Хусусий мулкка эга киши давлатдан инъом, «садақа» кутиб ўтирмайди, ўз ҳаётини ва фаолиятини ўзи ташкил этиш, бошқариш имконига эга бўлади. Аммо ўтиш даврида барча кишилар хусусий мулкка эга бўлиши қийин. Ҳатто энг тараққий этган давлатларда ҳам аҳолининг мутлақат барчаси хусусий мулкка эга эмас. Демак, жамиятда мулкдорлар ва мулксизлар мавжуд бўлади. Бизнинг фикримизча, мулкдорлар синфи жамиятда кўпчилиқни ташкил этиши лозим. Ана шунда мулк эгалари нафақат ўзининг, шунингдек, барчанинг инсоний ҳуқуқларини таъминлашда фаол қатнашади, чунки инсон ҳуқуқларининг таъминланиши унинг бизнесининг раवнақи гаровидир. Ушбу диалектик боғлиқсиз «иқтисодий демократия» га эришиб бўлмайди.

В.Алимасовнинг келтиришича, бугун инсоният 13 мингдан зиёд глобал инқирозларга рўпара турибди. Агар жаҳон ҳамжамияти ушбу инқирозларни бартараф этиш учун ҳар бирига ўн йилдан сарфласа, улардан халос бўлиш учун 130 минг йил зарур бўлади. Инсониятнинг ўзи эса цивилизацияга қадам қўйганига ҳали 6 минг йилдан ошмади.

Иқтисодий эркинлик ҳар кимнинг хусусий мулкка эга бўлишидир. Хусусий мулкка эга киши давлатдан инъом, «садақа» кутиб ўтирмайди, ўз ҳаётини ва фаолиятини ўзи ташкил этиш, бошқариш имконига эга бўлади. Аммо ўтиш даврида барча кишилар хусусий мулкка эга бўлиши қийин. Ҳатто энг тараққий этган давлатларда ҳам аҳолининг мутлақат барчаси хусусий мулкка эга эмас. Демак, жамиятда мулкдорлар ва мулксизлар мавжуд бўлади. Бизнинг фикримизча, мулкдорлар синфи жамиятда кўпчиликни ташкил этиши лозим. Ана шунда мулк эгалари нафақат ўзининг, шунингдек, барчанинг инсоний ҳуқуқларини таъминлашда фаол қатнашади, чунки инсон ҳуқуқларининг таъминланиши унинг бизнесининг равнақи гаровидир. Ушбу диалектик боғлиқсиз «иқтисодий демократия» га эришиб бўлмайди.

Иқтисодиёт- кишиларнинг моддий эҳтиёжларини қондириш мақсадида, лозим бўлган шароитларни яратган ҳолда, ишлаб чиқариш қайта ишлаш ва тақсимлаш билан боғлиқ бўлган барча фаолиятлар йиғиндисиدير. Агар соддароқ таърифлайдиган бўлсак, иқтисодиёт- кишиларнинг иқтисодий-ижтимоий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган фаолиятлари йиғиндисиدير.

Иқтисодий-ижтимоий эҳтиёжлар эса, бу- кишиларнинг ҳаёт кечиришлари учун, шунингдек, яшаб турган жамиятида ўз ўрни ва комиллигига эришишга бўлган ҳаракати учун зарур бўлган турли-туман неъматлар, истеъмол маҳсулотлари ва хизматлардан иборат.

Аниқроқ айтганда, озиқ-овқат, кийим-кечак, уй-жой ва бошқа моддий неъматлар- иқтисодий эҳтиёж бўлса, таълим, тиббий хизмат, жисмоний тарбия ва спорт, маъданий-маърифий хизматларга бўлган эҳтиёжлар- ижтимоий эҳтиёжлардир. Демак ҳар иккала эҳтиёж иқтисодий соҳа хизмати билан қондирилади.

Бошқача айтганда, иқтисодиёт деганда- ижтимоий зарур бўлган моддий неъмат ва хизматларнинг ишлаб чиқариш, тақсимот, айирбошлаш ва истеъмол жараёнларини таъминловчи ижтимоий-ташкилий хўжалик тизими тушунилади.

Жамият иқтисодиётининг ривожланганлик даражаси- жамият фаровонлигини таъминловчи асосий кўрсаткичдир. Барча кишиларнинг аниқ мақсадни кўзлаган иқтисодий ҳатти-ҳаракатлари ўзаро боғланган ҳолда жамиятнинг иқтисодий ҳаётини ташкил этади.

Иқтисодий соҳа жамиятда кишилар ҳаётининг моддий асосини таъминлашга қаратилган иқтисодий фаолиятларни жамлайдиган ва тартибга соладиган, жамиятнинг фаровонлик даражасини белгилаб берадиган ва бошқа соҳаларнинг ҳам моддий асосини яратадиган асосий соҳадир.

“Жамиятнинг иқтисодий фаолияти- бу иқтисодий инсонлар фаолиятининг мажмуасидир. Иқтисодий инсон бу товар ва хизматларни яратиш орқали ўз эҳтиёжини қондирувчи, яъни хўжалик фаолияти билан шуғулланувчи кишилардир.”

Иқтисодиёт пойдеворининг илк ғишлари одамлар ибтидоий жамоа бўлиб, бирга яшаб, бирга меҳнат қила бошлаган вақтлардаёқ қўйила бошланган. Даставвал илк одамлар

термачилик ва овчилик билан шуғулланишган, яъни табиатнинг тайёр маҳсулотини истеъмол қилганлар. Лекин мана шу тайёр маҳсулотни олиш учун ҳам меҳнат воситалари-куролларининг зарурияти пайдо бўлган. Одамлар кейинчалик табиатнинг тайёр маҳсулотлари эҳтиёжларини қондиришга етарли бўлмагани туфайли, уни қайта ярата бошлаганлар. Бунинг натижасида, овчиликдан- чорвачилик, термачиликдан- дехқончилик шаклланган ва ривожлана бошлаган. Буларнинг асосида инсон меҳнати ва онгли равишдаги фаолияти ётиб, мана шу нарса инсонларни табиатнинг бошқа жонзотларидан фарқини кўрсатади. Меҳнат воситаларига бўлган эҳтиёж- хунармандчиликнинг ривожланишига асос бўлган. Шу тариқа ишлаб чиқариш вужудга келган. Ишлаб чиқариш бор жойда албатта меҳнат тақсимоти, меҳнатни бошқарув талаб этилади. Меҳнат унумдорлиги эса етакчи ўринга чиқади.

Инсоният билан баробар иқтисодиёт ҳам шаклланиб, ривожланиб борган. Меҳнат воситалари такомиллашган. Ақлий ва жисмоний меҳнатнинг бўлиниши юзага келган. Кейинчалик эса, ишлаб чиқаришда фан-техника ютуқлари қўлланилиши меҳнат унумдорлиги ошира борди.

Бу эса моддий неъматларнинг ҳажми ва сифатини яхшилаш эвазига инсон фаровонлигининг ошишига олиб келади.

Иқтисодиёт- жамият соҳалари ичида асосийси бўлиб, у бошқа соҳаларнинг фаолияти учун моддий шарт-шароит яратиб беради. Аммо иқтисодиётни жамиятнинг бошқа соҳаларидан айро ташкил қилиб бўлмайди. У бошқа соҳалар билан узвий боғлиқликда ҳаракат қилади. Масалан, ижтимоий соҳадаги самарадорлик иқтисодга, бюджет таъминотига, давлатнинг молиявий ресурсларига, субъектлар, ташкилотларга боғлиқ бўлади. Молиявий манба тақчил бўлган бир пайтда, таълим, соғлиқни сақлаш, бандлик сиёсати, иш ҳақининг ўсиши, ижтимоий ҳимоя, нафақа ва бошқа тўловларнинг ўсиши тўғрисида гапириш мумкин эмас.

Бу дегани, ижтимоий, сиёсий ёки маънавий соҳалар пассив характерга эга бўлади, дегани эмас. Улар ҳам ўз навбатида, иқтисодиёт, иқтисоднинг ўсиши, ялпи ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми, жамиятнинг тараққиёт сари илгарилашига актив таъсир қиладилар. Сиёсий соҳа иқтисодиётни самарали ташкил қилиш ва бошқарувни таъминлаш орқали, ижтимоий соҳа меҳнат самарадорлигини оширишнинг асосий омили бўлган меҳнат ресурсларининг иқтисодиёт ривожига фаол иштирокини, маънавият соҳаси эса меҳнат ресурсларининг ижтимоий меҳнатга нисбатан муносабатини шакллантириш орқали ўзаро таъсирда бўладилар.

Ишлаб чиқариш истеъмолга хизмат қилади. Бозор тизими истеъмолни таъминлашнинг самарали усуллари яратади. Ҳозирги замон бозор иқтисодиётининг муҳим белгиси, бу унинг аниқ ижтимоий йўналишга эга бўлишидир.

“Иқтисодиётдаги ижтимоийлик иқтисодий фаол, кўпчиликни ташкил этувчи аҳолининг фаровонлигини таъминлаш зарурлигини ва у яратган даромад ҳисобидан мухтожларга ёрдам берилишини билдиради.”

Демак иқтисодий соҳа жамият равнақида муғим ўрин тутаяди, аҳолининг иқтисодий билимга эга бўлиши нафақат моддий фаровонликнинг асоси бўлиб хизмат қилади, балки, шахсий ва ижтимоий манфаатларнинг уйғунлашувига ҳам кўмаклашган ҳолда, шахсда жамият фарофонлиги асосида ўз фаровонлигини кўриш туйғуларини шакллантиради.

REFERENCES

1. Даль Р. Введение в экономическую демократию. -М.: Наука, СП «ИКПА», 1991. -С.15-16.
2. Алимасов В. Конфуцийлик ва Шарқ давлатчилиги. -Т.: «Фалсафа ва ҳуқуқ» нашр., 2006. –Б.3.
3. Даль Р. Введение в экономическую демократию. -М.: Наука, СП «ИКПА», 1991. -С.15-16.
4. Государственное регулирование рыночной экономики. Дарслик. Кушлин В.И. ва Волгина Н.А муҳаррирлигида.-Москва., ОАО НПО «Экономика» 2000 й., 713 бет
5. А.Ўлмасов. А.Ваҳобов. “Иқтисодиёт назарияси”. Тошкент, “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси. 2006 й. 13-бет.
6. Н.Жўраев, Ш.Азизов. Ижтимоиёт асослари. “Маърифат-мадақор” н., Тошкент-2003й. 14 бет.

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Bobamurodova Sitara

TATU Nurafshan branch, Teacher of the Department of Humanities

sitorabobamurodova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041407>

***Abstract.** This thesis examines how information technology can be used to study foreign languages and how it affects language instruction. It discusses a range of information technology topics, such as virtual reality and augmented reality, smartphone apps, language exchange communities, and online language learning platforms. The thesis emphasizes how these technological advancements have transformed language learning for the betterment of both students and teachers. Natural language processing, artificial intelligence, and the Internet of Things are also included. The need of integrating information technology into language instruction is emphasized in the thesis' conclusion in order to improve language learning results and better prepare students for the globalized world.*

***Keywords:** Information technology, language education, foreign languages, online platforms, mobile applications, language exchange communities, virtual reality, augmented reality, artificial intelligence, natural language processing, Internet of Things, language learning outcomes, global communication.*

Introduction

The ability to converse in various languages has become increasingly crucial in today's globalized world. Learning a second language improves one's understanding of other cultures and creates new career prospects. The process of learning a foreign language has significantly changed as a result of information technology breakthroughs. This article examines how information technology has transformed language education and what function it plays in learning foreign languages.[1]

Online Language Learning Platforms

The creation of online language learning platforms is one of information technology's most notable contributions to language learning. These platforms provide a variety of resources, such as multimedia content, virtual classrooms, and interactive lessons. Because these platforms are accessible from anywhere at any time, flexible learning schedules are possible. Additionally, using adaptive algorithms that change the difficulty level and pace of lessons in accordance with the needs of each learner, online language learning systems frequently offer personalized learning experiences.[2]

Mobile Applications

The rise of smartphones and mobile apps has had a significant impact on language acquisition as well. Today, there are many apps for learning languages that include features like vocabulary builders, grammar drills, and pronunciation coaches. These apps increase the accessibility, interest, and convenience of language learning. Learners can use their downtime for productive language study by practicing their language skills while they are on the go.

Gamification of language instruction

Another area where information technology has had a big impact on language acquisition is gamification. Platforms for learning languages frequently include game-like components, such as leaderboards, badges, and awards, to encourage students and make learning more fun. Gamification enhances engagement, encourages healthy competition, and provides instant feedback, thus enhancing the overall language learning experience.[2]

Machine Translation and Speech Recognition

Language acquisition has also been impacted by developments in speech recognition and machine translation technologies. While machine translation can offer quick and rough translations, care should be taken when using it because it may not always adequately represent nuances and cultural settings. With the aid of speech recognition technology, students may practice their pronunciation and get immediate feedback, which aids in the development of their spoken language abilities.

Language teachers are affected

Information technology has had a significant impact on language teachers in addition to the advantages it offers language learners. Teachers now have access to a wide range of information and technologies that will help them improve their teaching strategies and student outcomes.[3]

Thanks to online platforms and applications that have made it simpler to develop and share educational materials, teachers now have access to a variety of resources, lesson plans, and other materials. Teachers now have access to a multitude of materials, lesson plans, and interactive activities thanks to online platforms and applications that have made it easier to create and share educational content. These resources can be modified and customized by teachers to meet the needs of their pupils, saving them a great deal of time and effort when planning lessons.

By facilitating remote learning and extending the reach of language educators, virtual classrooms and video conferencing tools have transformed the teaching of languages. Teachers can now communicate with students from all over the world, giving guidance and support devoid of the limitations imposed by location.[3]

Teachers now have places to share ideas, share best practices, and get advice from their colleagues thanks to collaborative platforms and online discussion boards. Language teachers are encouraged to grow and learn continuously via this professional network.

It's crucial to recognize that using information technology into language learning presents some difficulties. Some teachers could experience a learning curve as they adjust to new technology and successfully integrate them into their teaching practices. Concerns regarding the overuse of technology and the potential decline in face-to-face engagement in language courses may also exist.

Despite these difficulties, information technology has had a profoundly transforming effect on the teaching of languages. It has given educators the materials and strong tools they need to design dynamic and engaging lessons, facilitate efficient assessment.

Future Trends and Possibilities[4]

As technology continues to evolve, it is exciting to envision the future possibilities for language education. Some potential trends and developments include:

AI in Language Instruction: AI has the potential to offer individualized and flexible language instruction. Virtual instructors driven by AI might provide tailored feedback, adapt lessons to the needs of each learner, and point out areas that need more practice.[4]

Natural Language Processing (NLP): By enabling students to communicate with virtual language assistants that comprehend and answer to their inquiries in real time, NLP technology can significantly improve language learning. With the use of this technology, language learning sessions can be more engaging and real.

Internet of Things (IoT) and Language Learning: By integrating IoT devices, language learners could have access to a variety of ordinary things that offer language learning possibilities. Linguistic learners might, for instance, utilize smart speakers to improve their vocabulary or get linguistic cues from linked gadgets.[5]

Virtual Language Immersion: Virtual reality (VR) and augmented reality (AR) could enable learners to immerse themselves in virtual language environments, providing realistic and interactive language practice without the need for physical travel.

There is no denying the importance of information technology in language learning. By giving students cutting-edge tools, resources, and immersive experiences that improve language ability, it has revolutionized language instruction. The accessibility, enjoyment, and effectiveness of language learning have all increased thanks to online resources, mobile apps, virtual reality simulations, and language exchange networks.[6]

It is essential for institutions, educators, and students to embrace technological innovations and modify their approaches to language teaching and learning. Language learners can build the skills essential to traverse the increasingly connected global world by utilizing digital technology, which promotes intercultural understanding and communication.

REFERENCES

1. Li, Q., & Ma, X. (2010). A meta-analysis of the effects of computer technology on school students' second language learning. *Journal of Educational Computing Research*, 42(1), 47-62.
2. Levy, M., & Stockwell, G. (Eds.). (2013). *Computer-assisted language learning: Context and conceptualization*. Routledge.
3. Wang, Y., & Vasquez, C. (2020). The effects of technology on second language reading comprehension: A meta-analysis. *Language Learning & Technology*, 24(1), 1-24.
4. Son, J. B. (2017). Language learning in the digital age: A review of technology integration in language learning. *International Journal of Information and Communication Technology Education*, 13(1), 1-15.
5. Hubbard, P. (2016). *Language teacher education in a digital age: A global perspective on technology integration*. Routledge.
6. Thornton, P., & Houser, C. (2005). Using mobile phones in English education in Japan. *Journal of Computer Assisted Learning*, 21(3), 217-228.

**VOLLEYBOLCHILARNING STRESSGA BARDOSHLILIGINI TA’MINLASHNING
PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

Rustamov Husanboy Xurshedjon o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy Universiteti Psixologiya (faoliyat turlari) I kurs magistri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041418>

***Annotatsiya.** Sport mashg‘ulotlari sheriklar va raqiblar bilan doimiy hamkorlik sharoitida amalga oshiriladi. Shuning uchun sportda ijtimoiy-psixologik qonuniyatlar aniq namoyon bo‘lib, ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi. Shundan kelib chiqqan holda shuni tushunish kerakki, o‘yinchi talablarga qo‘yiladigan talablar doimiy ravishda o‘zgarib turadi va ulardan ko‘proq sport, texnik, taktik va psixologik tayyorgarlikni talab qiladi. Shuningdek, ular ko‘proq chidamli, jismonan tez, stressga chidamli va boshqa sifatarga ega bo‘lishi kerak. Bu borada psixologik tayyorgarlikni rivojlantirish jamoa uchun ham, murabbiy uchun ham ustuvor vazifa hisoblanadi.*

***Kalit so‘zlar:** Stress, psixologik tayyorgarlik, raqobat, hissiy charchash, stressor, chidamlilik, iroda kuchi, psixologik yordam.*

Hozirgi kunda volleybol ommaviy sport turiga aylandi. Dastlab volleybol dam olish va sog‘lom turmush tarzini saqlash uchun havaskor sport turi edi. XX asrda volleybol havaskorlikdan profesional Olimpiya sport turiga aylandi.

Sportning ijtimoiy-psixologik jihatlari juda xilma-xildir: jamoatchilik e‘tiborini yuqori toifali hakamlar faoliyatiga majburlash, sportchilarning ijobiy fikrlarini shakllantirish va guruhlarining o‘zaro munosabatlari. Sportchilar faoliyatida esa g‘alaba qozonish, jamoaviy harakat va shu kabi fikr ular uchun psixologik bosimdir, bu ularning stressga chidamliligini kuchaytiradi.

Psixologik tayyorgarlik - mashg‘ulotlarni muvaffaqiyatli bajarish, musobaqalarga tayyorgarlik ko‘rish va ularda ishonchli ishlash uchun zarur bo‘lgan sportchilarning shaxsiyati va psixologik fazilatlarini shakllantirish uchun qo‘llaniladigan psixologik-pedagogik ta’sirlar tizimi hisoblanadi.

Bunday mashg‘ulotlar sportchiga jismoniy va texnik tayyorgarlikdan maksimal darajada foydalanishga hissa qo‘shadigan psixologik holatni yaratishga yordam beradi, shuningdek, unga raqobatdan oldingi va raqobatbardosh omillariga qarshi turishga imkon beradi, masalan: o‘z qobiliyatiga ishonchsizlik, mumkin bo‘lgan mag‘lubiyatdan qo‘rqish, qattqlik, haddan tashqari qo‘zg‘alish va boshqalar.

Stress organizmning filogenez jarayonida rivojlangan, uning yaxlitligini buzish xavfini haqiqatda yoki ramziy ravishda bildiruvchi vositalarning ta’siriga reaksiyasi sifatida ishlaydi, deb hisoblaydi L. Levi. Sport musobaqalari - bu aniq stressli vaziyat va bu, birinchi navbatda, bu musobaqalarda sportchi oldiga qo‘yilgan vazifalar va ularni amalga oshirish uchun hozirda qanday imkoniyatlarga ega ekanligi bilan bog‘liq. Shu bilan birga, hal qilinayotgan vazifaning nafaqat ob’ektiv qiyinligi, balki, birinchi navbatda, sportchi tomonidan uni amalga oshirish imkoniyatini ehtimoliy baholash alohida ahamiyatga ega. Shunga ko‘ra, raqobat faoliyatidagi stressning asosiy sababi sportchi oldida turgan vazifalar va uning imkoniyatlari o‘rtasidagi nomuvofiqlikning sub’ektiv hissidir. Shunga ko‘ra, stress, bu holda, sportchining ongi, fikrlash tarzi va o‘z imkoniyatlarini baholash, jismoniy tayyorgarlik darajasi, mashg‘ulot va musobaqaning ekstremal sharoitlarida o‘z xatti-harakatlarini o‘z-o‘zini tartibga solishga tayyorligi mahsulidir. Bu organizmning bevosita yukga va undan keyin darhol fiziologik stress sifatida belgilanishi mumkin

bo‘lgan reaksiyalaridan farqli o‘laroq, uni ruhiy stress deb hisoblash imkonini beradi. Shunday qilib, ruhiy stress - bu sport faoliyatining haqiqiy tahdidi yoki haqiqiy ekstremal stress omillari ta’siri ostida rivojlanadigan haddan tashqari ruhiy zo‘riqish va xatti-harakatlarning tartibsizligi holatidir.

Sport musobaqalarida qatnashish bilan bog‘liq holda sportchilarda yuzaga keladigan ruhiy (raqobat) stress - bu turli xil ierarxik darajadagi bir nechta shartlar tizimi bilan belgilanadigan shaxsning murakkab psixofiziologik holati. Ushbu stressning sportchi faoliyatidagi xususiyatlari va kuchi uning turli individual xususiyatlarining nisbati va o‘zaro bog‘liqligi bilan bog‘liq: ijtimoiy-psixologik, shaxsiy, psixologik, psixo-dinamik, fiziologik, ya’ni ularning munosabatlarining butun tizimi.

Stressor qanday his-tuyg‘ularni keltirib chiqarishidan qat’i nazar - charchoq, og‘riq, qo‘rquv, g‘azab va boshqalar - reaksiya o‘xshash bo‘ladi: endokrin tizimning faolligi oshadi, gormonal faollik keskin ko‘tariladi, steroid gormonlar chiqariladi, bu esa o‘z navbatida ko‘pgina funksional tizimlardagi o‘zgarishlar: puls va nafas olish tezligi oshadi, qon bosimi va mushak tonusi oshadi, tremor paydo bo‘ladi, kinestetik sezgirlik yomonlashadi, harakatlar kamroq muvofiqlashtiriladi va kamroq tejamkor bo‘ladi [8]. Bundan tashqari, xatti-harakatlar ustidan "intellektual" nazorat yomonlashadi, diqqatni taqsimlash va almashtirish qiyinlashadi, o‘z harakatlarini baholashning tanqidiyligi pasayadi va noto‘g‘ri qarorlar qabul qilinishi mumkin. Sport faoliyatidagi stress omillariga quyidagilar kiradi:

Sport faoliyatining stress omillariga quyidagilar kiradi:

-Rekordni qo‘lga kiritish yoki raqibni mag‘lub etishga qaratilgan raqobatbardosh sport kurashi;

-Kurash paytida sportchining barcha jismoniy va ruhiy kuchlarining maksimal kuchlanishi, ularsiz g‘alaba qozonish mumkin emas;

- Sportchining turmush tarziga jiddiy o‘zgarishlar kiritadigan uzoq, tizimli, doimiy mashg‘ulot jarayoni.

Sportchilarni psixologik tayyorlashning ikki turi mavjud - umumiy va maxsus.

Umumiy tayyorgarlik insonning ushbu sport turida muvaffaqiyatli faoliyati uchun zarur bo‘lgan aqliy funksiyalar va fazilatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Bu butun sport tajribasi davomida har bir mashg‘ulotda sodir bo‘ladi, chunki sportchining jismoniy, texnik va taktik tayyorgarligi psixologik tayyorgarlik bilan o‘zaro bog‘liqdir. Uning davomida sportchi o‘zining funksional imkoniyatlarini, g‘alabaning ob’ektiv shartlarini o‘rganadi, o‘z kuchiga ishonchini mustahkamlaydi va zarur psixologik munosabatni oladi.

Maxsus psixologik tayyorgarlik - bu bo‘lajak musobaqaga tayyorgarlikni shakllantirishga va har bir aniq musobaqada qatnashayotganda sportchining optimal ko‘rsatkichlariga erishishga qaratilgan: muayyan sharoitlarda muayyan harakatlarni eng yaxshi bajarishga tayyorlik tartibga solinadi.

Volleybolchi ega bo‘lishi kerak bo‘lgan asosiy kuchli irodali fazilatlar:

- maqsadlilik va qat’iyatlilik (bu fazilatlar volleybolchilar oldida turgan maqsad va vazifalarni anglashda, sport mahoratini oshirishga bo‘lgan faol intilishda namoyon bo‘ladi)

- chidamlilik va o‘zini tuta bilish (bu fazilatlar charchoqni oldini olish uchun salbiy hissiy holatlarga qarshi kurashda namoyon bo‘ladi)

- qat’iyatlilik va jasorat (bu fazilatlar o‘yin daqiqalarida o‘ylangan qarorlarni tezda topish va qabul qilish va ularni ishonchli bajarish; mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish qobiliyatida namoyon bo‘ladi)

- tashabbus va intizom (bu fazilatlar sportchining o‘yinga ijodkorlik, tashabbuskorlik kiritish qobiliyatida namoyon bo‘ladi)

Shuni esda tutish kerakki, volleybolchilarning volleybol fazilatlarini notekis rivojlanadi. Bu fazilatlarini shakllantirish jarayoni boshqarilishi kerak. Demak, mashg‘ulot jarayoni qanchalik to‘g‘ri tashkil etilsa, volleybolchilarning irodaviy fazilatlarini shunchalik muvaffaqiyatli shakllanadi.

Shunday qilib, sportchilarning individual psixosomatik va shaxsiy xususiyatlarini, ularning raqobatbardosh faoliyatining o‘ziga xosligini va ichki va tashqi tabiatning ustun stress omillarini hisobga olgan holda psixologik tayyorgarlikning turli vositalari, usullaridan foydalanish sportchilarning shakllanishiga yordam beradi. Sportchiga psixologik yordamning o‘z vaqtida va malakali tashkil etilishi uning sportdagi uzoq umr ko‘rishi, jismoniy va ruhiy farovonligi, muvaffaqiyati, o‘zidan va sport natijalaridan qoniqishi, o‘ziga ishonchi va sportdagi va sportdan tashqaridagi kuchli tomonlariga bog‘liqdir.

REFERENCES

1. Абабков В.А., Перре М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии. М.: Перре; СПб.: Речь, 2004.
2. Беляева А.В, Савина М.В. Волейбол: Учебник для высших учебных заведений физической культуры //Физкультура, образование,наука,2000.-с.42
3. Вайнштейн, И.К. Эмоциональные структуры мозга и сердца. М., 1989. [URL: <http://rrpedagogy.ru/journal/article/909/>].
4. Железняк Ю.Д, Портнов Ю.М. Спортивные игры: техника, тактика, методика обучения. -М.:Академия, 2000.-с.73
5. Клещев Ю.Н.Волейбол.-М.:СпортАкадемПресс,2003.-с.33

DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH SCAFFOLDING: A PATH TO LANGUAGE PROFICIENCY

Abdurakhimova Nigora Bahtiyarovna

ESL teacher at Specialized Boarding School of the Ministry of Internal Affairs of Republic of
Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041428>

Abstract. *This article explores the advantages of using scaffolding techniques in language learning settings. It emphasizes the role of scaffolding in developing communicative competence by fostering meaningful interactions, providing tailored support, and gradually promoting learner independence.*

Keywords: *scaffolding techniques, interaction, feedback, guidance, communicative competence*

Introduction:

Language learning is a complex process that requires learners to develop various skills and competencies to effectively communicate in a target language. One effective instructional approach that supports the development of communicative competence is scaffolding. Scaffolding techniques engage learners in collaborative settings under the guidance of teachers or adults. This article aims to explore the advantages of utilizing scaffolding techniques in language learning settings and how they contribute to the development of communicative competence.

Understanding Scaffolding:

Scaffolding is a pedagogical concept that is deeply rooted in Lev Vygotsky's Zone of Proximal Development (ZPD) theory [1]. According to Vygotsky, the ZPD refers to the gap between a learner's current level of understanding and their potential level of development with the assistance of others. Scaffolding techniques aim to bridge this gap by providing learners with the necessary support to achieve higher levels of competence.

One key aspect of scaffolding is the breakdown of complex tasks into manageable and attainable steps. This helps learners focus on specific elements of a task and gradually build their understanding. By breaking down the task, teachers can provide clear instructions, demonstrate strategies, and highlight relevant concepts. This allows learners to navigate the learning process more effectively and reduces the cognitive load associated with complex tasks.

Furthermore, scaffolding involves providing guidance and support to learners as they engage in learning activities. This guidance can take various forms, such as modeling, providing explanations, offering prompts, or asking leading questions. The aim is to assist learners in developing their skills and understanding by providing the necessary scaffolds for their success. This support is tailored to the learner's individual needs, ensuring that they receive the appropriate level of assistance to progress in their learning journey.

As learners become more proficient and gain a deeper understanding, the scaffolding support is gradually withdrawn. This process is known as "fading." The fading of support allows learners to gradually take on more responsibility for their learning, promoting independence and self-regulation. Teachers shift from providing direct assistance to encouraging learners to apply their knowledge and skills independently. This gradual withdrawal of support ensures that learners develop a sense of ownership over their learning and become more confident in their abilities.

It is important to note that scaffolding is not a one-size-fits-all approach. Effective scaffolding requires teachers to assess the specific needs and abilities of individual learners. This assessment allows teachers to provide targeted support and adapt their scaffolding techniques accordingly. By tailoring scaffolding to individual learners, teachers can address specific learning challenges, promote engagement, and maximize learning outcomes.

Enhancing Communicative Competence:

Communicative competence is a multifaceted concept that goes beyond mere grammatical accuracy and encompasses the ability to effectively use language in real-life situations and diverse contexts. Scaffolding techniques play a crucial role in developing communicative competence by providing learners with the necessary support and opportunities to engage in meaningful interactions. This section explores the ways in which scaffolding contributes to the development of communicative competence and the associated benefits, drawing upon relevant literature.

Scaffolding techniques, when applied in language learning settings, create an environment that encourages authentic communication. Mercer (2000) highlights the importance of meaningful interactions in scaffolding, as they enable learners to negotiate meaning and co-construct knowledge [5]. Through scaffolded activities, learners are exposed to real-life language use and are motivated to communicate with others in order to achieve a shared goal. This fosters the development of communicative competence by providing learners with opportunities to practice using language in contextually appropriate ways.

Additionally, scaffolding facilitates immediate feedback, which is crucial for learners to refine their language skills and develop communicative competence. Ellis (2003) emphasizes the importance of timely feedback in language learning, as it helps learners identify and correct errors, improve their language use, and gain a deeper understanding of linguistic and communicative norms [3]. Scaffolding techniques enable teachers to provide immediate feedback during communication tasks, guiding learners in the right direction and addressing any misconceptions or linguistic errors [5]. This feedback loop reinforces correct language use and promotes the development of communicative competence.

Moreover, scaffolding promotes an understanding of the social and cultural aspects of language use, an essential component of communicative competence. Thorne (2003) argues that language learning is not solely about linguistic proficiency but also involves an understanding of sociocultural norms, pragmatics, and contextual appropriateness [4]. Through scaffolding, learners are exposed to authentic language use in diverse social and cultural contexts. Teachers can explicitly highlight sociocultural norms and provide explanations or clarifications regarding appropriate language use in specific situations. This promotes learners' awareness of the social and cultural dimensions of communication, allowing them to develop communicative competence in culturally sensitive ways.

Research supports the effectiveness of scaffolding techniques in developing communicative competence. Lantolf and Thorne (2006) emphasize the positive impact of scaffolding on second language development, highlighting its role in promoting interactional competence and supporting learners' communicative growth [4]. Scaffolding allows learners to engage in communicative tasks at their current level of proficiency while providing the necessary support to challenge them and push them towards higher levels of competence.

Cognitive Development and Language Learning:

Scaffolding promotes cognitive development by challenging learners to go beyond their current capabilities. By providing support tailored to individual learners' needs, scaffolding encourages them to take risks, explore new language structures, and gradually internalize language rules. This process enhances learners' cognitive skills, such as problem-solving, critical thinking, and metacognition, which are essential for effective communication.

Collaboration and Language Learning:

Scaffolding techniques often involve collaborative activities, where learners work together to achieve shared goals. Collaboration enhances language learning by providing opportunities for negotiation of meaning, exposure to diverse perspectives, and the development of interpersonal skills. Through collaborative tasks, learners engage in authentic conversations, practice active listening, and develop the ability to co-construct meaning.

Autonomy and Independence:

As learners progress in their language proficiency, the role of the teacher shifts from providing direct support to promoting learner autonomy. Scaffolding techniques gradually reduce the level of assistance, allowing learners to take ownership of their learning process. By gradually withdrawing support, learners become more self-reliant, confident, and independent in using the language.

Realizing the Benefits:

To fully realize the benefits of scaffolding, teachers should implement a range of techniques, such as modeling, questioning, providing prompts, and offering feedback. It is essential for teachers to assess learners' needs, provide appropriate challenges, and monitor progress. Additionally, incorporating technology, authentic materials, and real-world tasks can further enhance scaffolding experiences.

Conclusion:

Scaffolding techniques serve as a powerful instructional tool for developing communicative competence in language learning. By providing structured support and fostering collaborative environments, scaffolding enables learners to engage in meaningful interactions, acquire language skills, and become independent users of the target language. Educators must recognize the potential of scaffolding and incorporate it effectively into their language teaching practices to empower learners and facilitate their journey toward language proficiency.

REFERENCES

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
2. Wood, D., Bruner, J. S., & Ross, G. (1976). The role of tutoring in problem solving. *Journal of child psychology and psychiatry*, 17(2), 89-100.
3. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
4. Thorne, S. L. (2003). Artifacts and cultures-of-use in intercultural communication. *Language Learning & Technology*, 7(2), 38-67.
5. Mercer, N. (2000). *Words and minds: How we use language to think together*. Routledge.

ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ЁНДАШУВЛАР АСОСИДА ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Мирзайева Сайёра Тойировна

Тошкент кимё-технология институти Менежмент ва касб таълими факультети Ўзбек тили
ва профессионал таълим кафедраси ассистенти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041481>

***Аннотация.** Ушбу мақолада таълим жараёнини замонавий ёндашулар асосида ташкил этиш афзалликлари, мустақил таълимни ташкил этишидаги мавжуд муаммолар тўғрисида фикр юритилган*

***Калим сўзлар:** замонавий педагогик ёндашувлар, мустақил таълим ташкилотчиси, минимакс принципи, психологик комфорт принцип, шахсга йўналтирилган ёндашувлар*

Мустақил таълимни ташкил этишда шахсга йўналтирилган яъни индивидуал ёндашувни қўллаш талабаларнинг шахсий, ўз фаолиятини англаш, мустақиллик кўрсатиш, ностандарт вазиятларни бартараф эта олиш қобилиятларини шакллантиради. Бунда ўқитувчи мустақил таълим ташкилотчиси ҳамда талабалар фаолиятини олган билимларни тизимли тушунишни ва амалда қўллай олиш кўникмаларини шакллантиришга йўналтирувчи сифатида иштирок этади.

Тизимли ва фаолиятли шахсга йўналтирилган ёндашувлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ҳолда педагогик таълимга катта келажакни тақдим этади, фақат уни амалга ошириш учун таълимнинг мазмунли-технологик асосини модернизация қилиш талаб этилади: таълимнинг янги мазмунини ҳамда ўқув материални тизимлаштириш принципларини аниқлаш, ўқитувчининг субъект позицияси ва замонавий педагогик талабларини ривожлантиришнинг янги педагогик технологияларини аниқлашни талаб этади.

Тизимли ва фаолиятли шахсга йўналтирилган ёндашувларнинг асосий принципларини кўриб чиқамиз:

1) фаолиятли принцип шу билан аниқланадики, талабалар билимни тайёр ҳолда эмас, балки уларга уларнинг ўзлари амалга оширилаётган фаолиятнинг мазмунини англаган ҳолда ўзлари излаб топади, уни такомиллаштиришда фаол иштирок этади, буларнинг барчаси халқаро баҳолаш дастури талабларига рақобатбардош талаба шахсини тарбиялашда ҳамда умуммаданий, онгли фаолиятга эга, қобилиятларини намоён этишга, умумўқув кўникмаларининг ижобий ривожланишига ёрдам беради;

2) узлуксизлик принципи шундан иборатки, бунда ўқитиш босқичлари ўртасида талабалар ривожланишининг билиш даражаси ва психологик хусусиятларини инобатга олувчи изчил боғлиқликни ифодалайди;

3) яхлитлик принципи талабаларда олган билимларни тизимли тушунишни ва амалда қўллай олиш кўникмаларини шакллантиришни назарда тутади;

4) минимакс принципи шундан иборатки, бунда талабаларга таълим мазмунини ўзлаштиришга максимал имконият берилади;

5) психологик комфорт принцип таълим жараёнида стрессли факторларни бартараф этиш, ижобий муҳитни қўллаб-қувватлаш, ҳамкорлик кўникмаларини шакллантириш учун муҳим;

б) вариативлик принципи талабаларга турли вазиятларда ечимнинг тўғри, адекват вариантларини танлашга имконият беради;

7) ижодкорлик принципи талабалар томонидан таълим жараёни давомида бошланғич максимал ижодкорликка асосланган ижодий фаолиятни эгаллашга имкон беради [4, 5].

Мустақил таълим фаолиятида таълимда талабаларнинг олган билимларини кўллай олиш кўникмаларини шакллантиришда компетентияли ёндашувни кўллаш қуйидаги йўналишлар бўйича принципларга асосланган, О.Е.Лебедев [1] тавсиялари асосида амалга оширилади:

таълимда талабаларнинг ҳар хил фаолият турларида муаммоларни мустақил ечиш қобилиятларини ривожлантириш;

турли вазиятларни ҳал этиш давомида таълим жараёнининг мазмунини тўлдиришни англаш;

талабаларга коммуникатив, билиш, ахлоқий ва бошқа муаммоларга мустақил ечим қабул қилиш кўникмаларини шакллантириш учун шароит яратиш;

ўқитишнинг аниқ бир босқичида талабалар томонидан эришилган ўқув-билиш компетенцияларини халқаро баҳолаш дастури талаб ва мезонлари асосида шаклланганлик даражасини таҳлил қилишга асосланган таълим натижаларини баҳолаш.

Моделлаштирилаётган жараённи ташкил этиш мазмуни ва ўзига хос хусусиятлари талабаларнинг олган билимларини кўллай олиш кўникмаларини шакллантиришга қаратилган педагогик шартлар талабаларнинг ўқув-бошқарув, ўқув-ахборот, ўқув-мантиқий фаолиятларини ривожлантиришини очиб беради [2].

Ўқув-бошқарув фаолияти деганда қуйидагилар назарда тутилади:

- режалаштириш – мақсадларни ва уларга эришиш воситаларини аниқлаш;
- ташкил этиш – режаларни бажариш учун бошқарилувчи ва бошқариш тизимлари ўртасида ўзаро муносабатни ўрнатиш ва такомиллаштириш;
- назорат – белгиланган режалар жараёни ҳақида ахборотларни йиғиш;
- йўналтириш – режаларни ва уларни амалга ошириш жараёнини тўғрилаш;
- таҳлил қилиш – ўзининг ва жамоа аъзоларининг фаолиятини ўрганиш ва баҳолаш;

-таққослаш – олинган натижаларни фаолият режаси билан солиштириш.

Ўқув-ахборот фаолияти оғзаки ва ёзма матнлар билан ишлаш, ахборотлар манбаси сифатида реал объектлар билан ишлай олиши, ахборотларни белгили-символик моделлаштиришга ўтказишни назарда тутати [3].

Ўқув-мантиқий фаолият эса анализ, синтез, таққослаш, сабаб-оқибат алоқаларини ўрнатиш, умумлаштириш ва классификациялаш, тушунча ва аналогларни аниқлаш, исботлашни ва нотўғрилигини аниқлаш кабилардан

иборат. Ўқув-манتيкий компонент асоси олган билимларини қўллай олиш кўникмалари характеристикасининг йиғиндиси билан ифодаланади: мотивацион, когнитив, операционал-технологик, рефлексив-баҳолаш. Мазкур компонент мустақил иш фаолиятида талабаларнинг олган билимларини қўллай олиш кўникмаларини шакллантиришга йўналтиради.

REFERENCES

1. Лебедев О.В. Компетентностный подход в образовании / О.В. Лебедев // Школьные технологии. 2004. №5. -3 – 12 с.
2. Байденко В.И. Болонский процесс: проблемы, опыт, решения // - М. Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006.- 128 с.
3. Курбонова М.Ф. Мустақил ишларни ташкил этиш асосида бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув-билиш компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган методлар // Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. – Нукус, 2021. – Б. 112-116. (13.00.00 №20)
4. Kurbanova M. Formation of learning and educational competences of students in primary classes // EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR). – India, 2020 (June). Volume: 6. – P.. 266-269. (13.00.00 №3)
5. Kurbanova M. Preparation of students for the PIRLS International Assessment Program on the basis of the organization of independent work // Scientific progress. – Tashkent, 2021. Volume: 2. – P. 1165-167. (13.00.00 №3)
6. M.F.Qurbonova. [Individual ta'lim-innovatsion o 'qitish usuli](#). Academic research in educational sciences 4 (3), p.394-399.
7. M.Qurbonova, O.Abdullayeva. [A mechanism for creating a person-oriented educational environment](#), Modern Science and Research 2 (3), P. 106-110.

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM SIFATINI OSHIRISH MASALALARI

Atabaeva Lobar Farxod qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Maktab menejmenti ta‘lim
yo‘nalishi, 1 kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041526>

***Annotatsiya.** Ushbu tezisda O‘zbekistonda ta‘lim tizimini yangi rivojlanish bosqichida isloh qilish, ta‘limning yuqori sifatli tuzilmasini yaratish, uzluksiz ta‘limni yangi samarali jarayonga aylantirish yoshlarga to‘g‘ri ta‘lim berish, ta‘lim sifatini oshirish yo‘lidagi muammolar va ularni bartaraf etish hamda istiqbolini belgilash bo‘yicha fikr – mulohazalar bildirilgan hamda tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so‘zlar.** Ta‘lim tizimi, sifat, ta‘lim sifati, boshqaruv, ta‘lim sifatini ta‘minlash, ta‘lim sifatini nazorat qilish, samarali boshqaruv.*

Jahon ta‘lim tizimida integratsiya va globallashtirish jarayonlarining rivojlanishi jarayonida umumiy o‘rta ta‘lim tashkilotlarida ta‘lim sifatini boshqarish ustuvor vazifa sifatida belgilanmoqda. UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization — Birlashgan Millatlar Ta‘lim, Bilim va Madaniyat Tashkiloti) tomonidan belgilangan xalqaro ta‘lim konsepsiyasida “Butun hayot davomida sifatli ta‘lim olishga imkoniyat yaratish” masalasining dolzarb vazifa sifatida belgilanishi umumiy o‘rta ta‘limga innovatsiyalarni tatbiq etish, mazkur jarayonlarni raqamli texnologiyalarga asoslangan boshqaruvning yangicha usullarini izlash bilan bog‘liq vazifalar yechimini topishni talab etadi.

Har qanday davlatning ertangi kuni yoshlarning qay darajada bilimli ekanligiga bog‘liq. Shuning uchun ham ta‘lim tizimini rivojlantirish masalasiga barcha davlatlarda birlamchi vazifa sifatida qaraladi va ta‘lim xizmatlarini tashkil etishning bozor munosabatlari sharoitida ta‘lim sifatini boshqarish muammolarini tadqiq qilish dolzarbligicha qolmoqda.

Mamlakatimizda ta‘lim tizimini isloh qilish va umumiy o‘rta ta‘limning xalqaro andozalarga mosligini ta‘minlash borasida izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Umumiy o‘rta ta‘lim sifatini boshqarishda innovatsion ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tatbiq etishning samarali mexanizmlarini yaratish shuningdek, ta‘lim tashkilotlarining iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash bilan bog‘liq vazifalar, ta‘lim tizimida zamonaviy fikrlaydigan, innovatsiyalarni qo‘llab quvvatlovchi, raqobat o‘sib borayotgan ta‘lim xizmatlari bozorida tabaqalashgan ta‘lim dasturlarini taklif etish orqali ta‘lim sifatini oshirishga ehtiyojni oshirmoqda.

Ta‘lim tizimi – asosiy ijtimoiy institutlardan biri, shaxs shakllanishning muhim sohasi, ta‘lim tashkilotlari va ularni boshqaruv organlarining tarixiy shakllangan tizimi bo‘lib, o‘sib kelayotgan avlodni tarbiyalash, mustaqil hayotga va kasbiy faoliyatga tayyorlash hamda ularning ta‘limga bo‘lgan individual ehtiyojlarini qondirish maqsadlariga xizmat qiladi.

Sifat – bu murakkab filosofik, iqtisodiy va sotsial tushuncha bo‘lib, “Sifat” deganda umumiy ma‘noda, predmetni xarakterlovchi xossalarning iste‘molchini ma‘lum talab va ehtiyojlarini qondirish tushuniladi.

Ta‘lim sifati – bu jamiyatdagi ta‘lim jarayonining ahvoli va samaradorligini, shaxsning fuqarolik, maishiy va kasbiy omilkorligini shakllantirish va rivojlantirishda jamiyat (turli ijtimoiy guruhlar) ehtiyojlari va umidlarini belgilovchi ijtimoiy hodisalar majmui.

Boshqaruv – bu tashkilotdagi odamlar ishini maqsadga yo‘nalganligi va uyushqoqligini ta‘minlaydigan sub‘ektlarning faoliyatidir. Boshqarish to‘rtta boshqaruv harakatlari yordamida amalga oshiriladi: rejalashtirish, tashkillashtirish, rahbarlik qilish va nazorat. Agar u maqsadga yo‘naltirilganlik, tizimlilik, prognostiklik, davriylik xususiyatlariga ega bo‘lsa, sohadagi boshqarish samara beradi. Boshqaruv quyidagi talablarga javob bersa, u faoliyat sohasida samarali bo‘ladi:

- 1) boshqaruv mexanizmi ob‘ektning murakkabligiga va sub‘ekt imkoniyatlariga mos kelsa;
- 2) yetarli zahira (vaqt, boshqaruvdagi yechimlar va b.) mavjud bo‘lsa;
- 3) mezonlar to‘g‘ri tanlangan bo‘lsa;
- 4) yaxshi rivojlangan teskari aloqa tizimi mavjud bo‘lsa;
- 5) inson omili hisobga olingan bo‘lsa va boshqalar.

Ta‘lim sifatini ta‘minlash – bu kadrlarni kasbiy jihatdan tayyorlashning zaruriy darajasi uchun eng maqbul sharoitlarning yaratilishiga qaratilgan rejali, oldindan mo‘ljallab qo‘yilgan va texnologik jihatdan ta‘minlab qo‘yilgan boshqaruvdir. Ta‘lim sifatini boshqarish - ta‘lim jarayoni sharoitlari sifatini loyihalashtirish, unga erishish va qo‘llab-quvvatlash hamda uni amalga oshirishni hamda natijalarini ta‘minlashdan iborat.

O‘quvchi yoshlarni olgan bilimi va ko‘nikmasini amaliy hayotda namoyon etishi va ishlatishi hamda hayotda o‘ziga mustahkam o‘rin egallashi uchun ko‘mak va keng imkoniyatlar tug‘dirib yaratib berish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu vazifa ta‘lim sifatini yuksak darajada ko‘tarishni, puxta va bilimli raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni, boshqacha qilib aytganda, ta‘lim va tarbiya tizimida tub sifat o‘zgarishlarini sodir etishini talab qiladi. Bu yerda so‘z cheklangan imkoniyatlar va bilimga bo‘lgan cheksiz ehtiyojlar sharoitida ta‘limning quyidagi to‘rtta tayanch ustuni va ulardagi mavjud muammolarning yechimi to‘g‘risida bormoqda (mazmun — ta‘limning yuragi): “Nimani o‘qitish kerak?” (qanday baza sharoitida), “Qancha o‘qitish kerak?” (qanday me‘yoriy-uslubiy baza sharoitida), “Qanday o‘qitish kerak?” (qanday pedagogik texnologiya asosida) va “Kim uchun o‘qitish kerak?” (qanday o‘quvchini, qanday talablar asosida, kim uchun) degan muammolar ta‘lim tizimini muammolari sifatida har doim kun tartibida ko‘ndalang bo‘lib turishi lozim.

Bugungi umumiy o‘rta ta‘lim jarayonining ahvoli va o‘quvchi yoshlarni olgan bilimi quyidagi tahlillar asosida yaqqol namoyon bo‘ladi: Davlat test markazi (hozirda Bilimni baholash agentligi) ma‘lumotiga ko‘ra, 2022 yilda bakalavriatga qabulda 2021 yilgidan 180 ming nafar ko‘p abituriyent ishtirok etgan. 2021 yil 892710 nafar abituriyent testga kirgan bo‘lsa, ular 2022 yilda 1073821 nafarni tashkil qilgan. Oliy o‘quv yurtlariga qabul test jarayonlarida 2022 yilda 1 million 73 ming nafar abituriyentlar ishtirok etganlar va ularning 51,2 foizi (550 102 nafar abituriyent) minimal o‘tish ballini ham yig‘a olmaganlar. Test topshiruvchilarning soni oshgan, lekin ularning bilimi haqida bunday deb bo‘lmaydi. 2021 yilda bu ko‘rsatkich 36 foiz bo‘lgan. Foizlar oshishiga 2022 yilda abituriyentlar soni o‘tgan yilgidan 180 mingga ko‘proqligi, majburiy blokdagi oson savollarga beriladigan ballar kamaytirilib, mutaxassislik faniga ko‘proq ball berilgani ham sabab bo‘lgan.

Mamlakatda olib borilayotgan ta‘lim siyosatining islohotlari zamirida o‘quvchi yoshlarni sifatli ta‘lim olishi va uning natijadorligi muhimdir. Yuqoridagi tahlil ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, bizda testlar o‘quvchilarning mazmuni bo‘yicha xotirasini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, amaldagi o‘quv dasturi va darsliklar doirasida ishlab chiqilgan. Buning asosiy sababi

testologiya fanini hali joriy etilmaganligi, testlarni loyihalash qoidalarini o‘rgatish masalasi hal etilmaganligidir.

Ta’lim sifatini nazorat qilish, tayanch kompetensiyalarni shakllantirish mezonlari va tabiiy fanlar bo‘yicha malakalarning o‘shish dinamikasini tahlil qilish orqali o‘quvchilar bilimini davlat standartlariga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ta’lim sohasidagi kamchiliklar va hamkorlikning muvofiqlashtirilmagan jihatlari hamda ularni keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash va bartaraf etish muhim ahamiyatga ega. Biroq, bu muammoni hal qilish emas, balki vaziyatni to‘g‘g‘rilash yo‘lidir. Binobarin, ta’lim sifatini oshirish, uzluksiz ta’limni modernizatsiya qilish, uning muammolarini hal etish uchun boshqaruv tamoyillari, mezonlari va yondashuvlarini o‘zgartirish, nazorat ishlarini olib borish zarur.

Shuning uchun, O‘zbekistonda ilg‘or xorijiy tajribadan foydalanish, ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha rivojlangan davlatlar metodologiyasini qabul qilish, ta’lim sifati ustidan nazoratni erkinlashtirish, markazlashgan boshqaruvga barham berish, byurokratik to‘siqlarni bartaraf etish, bu boradagi vazifalar oddiy va xolis tizim yaratish maqsadga muvofiq.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, bugungi kunda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan kelib chiqib, ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish, kadrlar tayyorlash tizimini tubdan qayta ko‘rib chiqish, xalqaro andozalar darajasida ta’lim olish imkoniyatlarini yaratish, ta’lim sifatini oshirish uchun istiqbolli loyihalarni ishlab chiqish va takomillashtirish zarur.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2021 yil 24-yanvar. – T.: Tasvir nashriyot uyi, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi PF-134-son “2022 — 2026 yillarda Xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha Milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. E.Nabiev, S.G‘oyibnazarov, N.Alimuxamedova. Menejment.Marketing. Darslik.-T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019 y.
4. Qosimova D.S. Menejment nazariyasi. Darslik.T.:“Tafakkur-Bo‘stoni”, 2011.
5. Saidaxmedova N.I., Adilov B. The Method of Using Information Technologies in Forming Professional Competences of Students of Technical Higher Education Institutions. Journal of Pedagogical Inventions and Practices 13. 12. 2022-yil United States <https://zienjournals.com>
6. www.lex.uz
7. www.taraqqiy.uz
8. www.ziyonet.uz
9. www.tdi.uz

**ЎЗБЕКИСТОНДА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИ ТАРИХИ (XX-АСРНИНГ ИККИНЧИ
ЯРМИДА ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА)**

Саидусманов Бахром Абдуганиевич

ЧДПУ Ўзбекистон тарихи кафедраси катта ўқитувчиси

Email: baxrom.said@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041536>

***Аннотация.** Маълумки, Ўзбекистонда иккинчи жаҳон урушидан кейин соноат, ишлаб чиқариш, транспорт тизими ва йўллар бир мунча оғир ахволда эди. 20 асрнинг 70-80 йилларига келиб ушбу тизимда анча ривожланиш бўлган. Айниқса, Тошкент вилоятида транспорт тизимидаги тараққиёт ва унинг жамиятга таъсири анча самарали бўлган. Ушбу мақолада ушбу йиллардаги транспорт тизимидаги ижобий ўзгаришлар ҳақида маълумот берилади.*

***Калим сўзи:** Автомобиль транспорти, Автомобиль йўллари, Автокорхоналар, юк автокорхоналари, юк ташиши, соноат корхоналари, алоқа пунктлари, йўловчилар ва юк ташиши ҳажмлари, янги автохўжаликлар.*

Тошкент вилояти аҳоли зичлиги жиҳатидан етакчи ўринни эгаллайди. Бу ҳудудда жойлашган соноат шаҳарлари ҳамда қишлоқларида яшовчи кўп миллионли йўловчиларнинг автотранспортларга бўлган эҳтиёжларини қондириш, хизмат сифати ва маданиятини ошириш, йўловчиларни белгиланган қисқа муддатларда, аниқ ҳаракатланиш жадвали асосида манзилларга етказиш ғоят муҳим ва долзарб вазифадир. Шу жиҳатдан корпорациянинг йирик тизимларидан ҳисобланган “Тошвилоятйўловчитранс” концерни корхоналарида қандай чора-тадбирлари кўриляти, концерн тизимларида айниқса бозор муносабатлари ва ислоҳ қилинапти.

Автобусларда йўловчилар ташиш ҳам йилдан йилга ўсди. Бунда республикада автобус маршрутқаларининг кўпайиши ва автобус қатнайдиган йўллар узайиши асосий сабаблардан бири бўлди. Агар 1953 йилда республикада ҳаммаси 325 автобус, 126 автобус маршрути ва унинг узунлиги 3044 километр бўлиб, 42,6 миллион йўловчи ташилган бўлса, 1965 йилга келиб автобусларнинг сони 32564 километр, ташилган йўловчилар сони 629,7 миллион кишини ташкил қилди, шундан 163,4 миллион йўловчи шаҳарлараро автобусларда ташилди. Шу йилларда енгил такси ва юк машиналарикўпайди. Йўловчилар ташиш ошди. 1965 йилда енгил такси машиналарининг умумий йўл босиши 188,5 миллион километрни, шундай пулли йўл босиши 154,5 миллион километрни ташкил этди. [1]

Бу йилларда автомобиль транспортида йўловчилар ташиш ҳам тўхтовсиз ошиб борди. 1979 йилда йўловчилар обороти 1960 йилга нисбатан 6,2 марта ошиб, 1 пасажирининг ўртача йўл босиши шаарлар ичида 5,6 км ни ва шаҳарлараро -41,2 км ни ташкил этди. 1968 йилнинг 1 декабрида йўловчи ташаига ихтисослаштирилган Тошкент вилоят автотрести ташкил этилганида, унинг таркибида 10 та автобус таксомотор саройи ва хўжалик ҳисбидаги “Тошкент” автовокзали бор эди, жами 10 автобус, 112 та енгил таксимоторлар вилоят йўловчилари хизматига жалб қилинган эди. Янги трестга катта ишлаб чиқариш тажрибасига эга мутахассислар В.А.Подковирин, В.П. Скворцов раҳбар қилиб тайинланди. Бўка, Янгибозор, Оққўрғон, Янгийўл, Тўйтепа, Бўстонлик, Келес ва Ангрен автосаройларида ишлаб чиқариш корпуслари қурилиб, техника жиҳозлари билан

таъминланди, автобус ва енгил автомобилларни ювиш, агрегатларни таъмиралш ва диагностика постлари ишга туширилди, атроф мухитни муҳофаза қилиш чоралари кўрилди.[2]

1970 йил охирига келиб автотрест хўжаликларида жами автобуслар сони 1250 та, енгил таксомоторлар сони эса 235 тага етказилди, ва яқунлари бўйича 174,3 миллион йўловчи ташаилиб 23 млн. сўмдан зиёд даромад олинди. Жами 256 та йўналишда автобуслар узлуксиз ҳаракат қилдилар. Булардан ташқари 115 та шаҳарларда, 158 таси шаҳар атрофи ва 68 таси шаҳарлараро йўналишларда хизмат кўрсатдилар. [3]

70-йилларда автобошбекат ва автошоҳбекатларлар қуриш авж олдирилиб Тўйтепа автобус таксимотлар саройи ташкил топди. 2200 та йўловчига хизмат кўрсатишга мўлжалланган ва Ўрта Осиёда энг йирик “Тошкент” автобошбекати қуриб битказилди ва пойтахтнинг гўзал биноларидан бирига айланди. Бу бекат Республиканинг барча вилоятлари марказлари, қўшни республикалар пойтахтлари ва йирик шаҳарларига ҳар куни 45 та йўналиш бўйича 225 та автобус жўнатиб турди. Унинг перронларида 52 та йўловчи жўнатиш майдончалари жойлаштирилди. Тошкент вилояти бўйича 96 та янги йўналишлар ташкил этилди.[4]

Шу жумладан 12 та янги йўналиш очилиб, аҳоли яшаш манзиллари йирик ишлаб чиқариш корхоналари билан боғланди. Чирчиқда “Корполактама” ва “Электрохимпром” билан, Бекободда “УМЗ”билан, Ангрен ва Янгиобозор корхоналари билан, Олмаликда “Тоғ металлургия комбинати” ва “Химпром заводи” билан транспорт қатнови йўлга қўйилди. Шаҳар атрофи йўналишлари “Тошкент -Чирчиқ”, “Тошкент-Янги йўл”, “Тошкент-Тўйтепа” оралиғида автобус қатнай бошлади. Венгрияда ишлаб чиқарилган “Икарус” русумли автобуслар ҳаракат таркибига келиб қўшилди. Тўйтепа, Ангрен, Пскент, Оққўрғон ва Янгиобозор автобош ва автошоҳбекатлари қурилиб ишга туширилди.

Бу усул бошқа автосаройларда ҳам қўлланиб, йил охирига уларнинг сони 52тага етказилди ва улар 733 автобус билан 63 та йўналишда хизмат кўрсатдилар. Чирчиқ автосаройига қарашли Г.Вейс, ва Ф.Абдуллаев бошлиқ бригадалар “Тошкент -Чирчиқ” тезюар йўналишини намунали йўналиш даражасига кўтарилди.[5]

Мамлакатимиз мустақилликни қўлга киритиш арафасида “Тошвилоятйўловчитранс” қошида 17 та автосарой, 6 та автошоҳбекат ва автобошбекатлар, авточиптахоналар фаолият олиб борарди. Кейинги йигирма йил давомида вилоят тизимида қуйидаги техник-иқтисодий кўрсаткичларга эришилди, жумладан: автобуслар сони 840 тадан 899 тага, енгил автомобиллар сони 170 тадан 468 тага, автобусларнинг умумий сифими 32485 йўловчидан 83300га етказилди, автобуслардан фойдаланиш даражаси 0,71 дан 0,736га етди, автобус йўналишлари сони 680тадан 1598 тага, жами ташилган йўловчилар сони 138,7 нафардан 377,4 млн нафарга етказилди.

REFERENCES

1. Убайдуллаев И, Аброров З, Заҳриддиов Ф. Ўзбекистон транспорти . Ўзбекистон ССР “Билим” жамияти. 1968. -Б.13.
2. *Хазраткулов А.* Решение социальных вопросов в Узбекистане. –Ташкент, 1991. – С. 24.
3. *Ходжаев Б.А.* Автомобиль транспорти иқтисоди. Дарслик.-Т.: Ўқитувчи. 1982. –Б.21.

4. Хайдаров М. Комментарий к некоторым первоисточникам по истории Узбекистана // Тарихнинг номаълум саҳифалари. Илмий мақолалар. Хужжат ва материаллар. Хотиралар. Тўртинчи китоб. Тошкент: Фафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2013. –Б. 218-233.
5. Социально-экономическое развитие Узбекистана за годы Советской власти. Ответственный редактор академик АН Уз ССР, доктор экономических наук, профессор И.Искандеров. –Ташкент: Узбекистан, 1984. – С. 207.

KELAJAKDAGI ENERGETIKANING ISTIQBOLLARINI FANLARARO O‘RGATISH

Ochilov Shokir Baxtiyorovich

Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041548>

***Annotatsiya.** Energetika jamiyat hayotida muhim o‘rin tutadi. U turli-tuman ehtiyojlarni qondirish imkoniyatlarini bir necha barobar orttirishga imkon beradi. Insoniyat sivilizatsiyasining rivoji doimo ishlatilayotgan energiyaning hajmi va turlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Biroq, milliy va jahon iqtisodiyotining bugungi kundagi rivoji tabora energiya resurslarining haddan ortiq ko‘p ishlatilishi va unga bog‘liq holda ular hajmining kamayib borishiga sabab bo‘lmoqda. Bu o‘z navbatida resurslar taqchilligi va ekologiya muommolarini keltirib chiqarmoqda. Bunday sharoitda insonlarda, jumladan maktab o‘quvchilarida energiyadan oqilona foydalanish haqidagi tushunchalarni hosil qilish dolzarb ahamiyatga ega.*

***Kalit so‘zlar:** energetika, fanlararo, istiqbol.*

Hozirgi kunda biz energiyani asosan elektr energiyasi ko‘rinishida iste‘mol qilamiz va elektr energiyasi olishning turli usullaridan keng foydalanamiz.

Uzluksiz ta‘lim tizimida uzviylik va izchillikni ta‘minlashda quyidagi muammolarni hal etish lozim.

1. Umumta‘lim, umumkasbiy va maxsus (kasbiy) fanlar orasidagi bog‘lanishni izchil va to‘liq o‘zlashtirish.

2. Nazariy bilim va ishlab chiqarish amaliyotini uyg‘unlashtirish.

3. Ishlab chiqarish bilan bog‘liq ekologik muammolar bartaraf etish chora tadbirlarini izlab topish[1].

Yuqorida keltirilgan muammolarni o‘rganish, tahlil etish va har tomonlama asoslangan yechimga kelish mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda to‘g‘ri yondashuvni tanlashga imkon beradi.

Umuman olganda kasblar tayyorlashda keltirilgan muammolar yechimi o‘quvchining umumta‘lim maktablarida olgan bilimiga borib tayanadi. Chunki maktab ta‘limi va maktabdan keyingi ta‘lim uchun asos bo‘lib xizmat qiladi, ta‘limning keyingi bosqichida umumta‘lim fanlarning o‘zlashtirilishi o‘quvchining maktabdagi bilimi qanchalik mukammalligiga bog‘liq.

Bugungi kunda har qanday ishlab chiqarish jarayonini elektr energiyasiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Elektr energiyasini olish jarayonini o‘quvchilarga tushuntirishda bitta fizika yoki texnologiya fanlarini o‘qitish jarayonida samaradorlikka erishib bo‘lmaydi. Yuqoridagi rasmda ko‘rsatilganidek texnologiya fanini fanlararo aloqadorlikda o‘qitishda o‘quvchi elektr energiyasini olish texnologiyalari va ularning atmosferaga, tabiatga salbiy ta‘sirlarini o‘rganadi va umumlashtiradi va tahlil qila oladi.

Umumta‘lim maktablari texnologiya fanini fanlararo aloqadorlikda o‘qitishning ayrim mavzulariga e‘tibor qartamiz. Texnologiya fani dasturlariga kiritilgan V sinfdagi “Energiya turlari (mexanik, elektr, quyosh va atom energiyasi). Elektr dvegatellar (motorlar). Batariyalar va ularning turlari”. VI sinfdagi “Elektr energiya manbalari, Elektr energiyasini hosil qilish, uzatish va taqsimlash. Elektr energiyasidan tejimli foydalanish qoidalari. Sarflangan elektr energiyasini hisoblash usullari va asboblari” mavzusini o‘qitishda o‘quvchilar ongiga shu narsani singdirish zarurki, ular fan va texnika energiyasiz rivojlana olmasligini aniq bilib olsinlar. Bunda

o‘quvchilarni elektr energiya manbalarining turlari: issiqlik, gidro, atom, quyosh va shamol elektr stansiyalari bilan tanishtirishadilar. Ularning ishlash jarayonini o‘rganadilar[2].

Issiqlik elektr stansiyalari— qattiq, suyuq va gaz holatdagi organik yoqilg‘ilarning issiqlik energiyasini elektr energiyasiga aylantiradigan qurilmalar majmui. Asosiy energetik agregatlar qatoriga suv yuradigan quvurlardan iborat qozon tizimi, bug‘ turbinalari va turbogeneratorlar kiradi. Qozon tizimiga yuborilgan suv yuqori bosimli bug‘ga aylantirilib turbina parraklariga beriladi. Natijada turbina bilan mexanik bog‘langan generator tegishli tezlikda aylantirilib, mexanik energiya elektromagnit induksiya qonuniga binoan generatorda elektr energiyasiga aylanadi. Issiqlik elektr stansiyasining tabiiy resurslarning yonishi natijasida ishlaydi. Tabiiy resurslar ya‘ni gaz, kumir, mazut, yonuvchi slaneslarni yoqish orqali ishlaydi. Tabiiy resukqlarning kamayib borayotgani hamda qimmatlashayotganini e‘tiborga olib o‘quvchilarga elektr energiyasidan oqilona foydalanishni tushuntirish maqsadga muvofiqdir[3].

Issiqlik elektr stansiyalarning foydali va zararli tomonlari tushuntiriladi. Issiqlik elektr stansiyalar torf, ko‘mir, gaz va boshqa yoqilg‘ilar bilan ishlaydi, ko‘plab qurum, chang va boshqa narsalar chiqarib, havoni ifloslantirmoqda. Atmosferaga ko‘plab zaharli moddalar ajralib chiqmoqda.

O‘quvchilarga bugungi kunda tabiatga, atrof-muhitga salbiy ta‘sir ko‘rgatmaydigan ekologik toza energiya manbalatini olishni tushuntirish lozimdir. Bularga Quyosh, shamol, geotermal, dengiz qalqishi va to‘lqin energiyasi va gidro elektr stansiyalari yordamida olingan elektr energiyalarga talab yuqori bo‘lib bormoqda. Energiya turlari, elektr energiya manbalari, elektr energiyasini hosil qilish, uzatish va taqsimlash. Elektr energiyasidan tejimli foydalanish qoidalari. Sarflangan elektr energiyasini hisoblash usullari va asboblari mavzularini fanlalaro o‘qitishda Elektr energiyasini olish va ularni saqlash bo‘yicha fizika kursida “Energiya turlari”, “Elektromagnit induksiya hodisasi” mavzulari o‘rganiladi. Kimyo fanida izotoplar, radioaktiv moddalar va ularning ta‘sir doirlari o‘rganiladi. Biologiya fanida radioaktiv nurlanishlarning biologik ta‘siri xalqaro sanitariya qoidalari va me‘yorlari, radiasion xavfsizlik me‘yorlari tushuntiriladi.

O‘quvchilarga an’anaviy va noan’anaviy elektr energiyasini olish usullari, elektr energiyasini uzatish va undan tejamkorlik bilan foydalanishni o‘rgatish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri bo‘lib bormoqda, bunda o‘quvchilar nafaqat fanga bo‘lgan qiziqishlarini, balki kasbiy faoliyatida va shaxsiy hayotida duch keladigan elektr energiyasi bilan bog‘liq baxtsiz hodisalarni oldini olish, ulardan oqilona foydalanish va murakkab vaziyatlardan chiqa olish ko‘nikmalari o‘zlashtiradi. Salbiy oqibatlarni bartaraf etish choralari izlab topadi va tahlil qiladi.

REFERENCES

1. Ochilov Sh.B. Fizika ta’limida ekologik kompetensiyani takomillashtirish // O‘quv qo‘llanma. –N:; “Aziz kitobxon”, -2021. -176 b.
2. Ochilov Sh.B. Forning Students Ekologikal Competence Physics Lessons // J. Eastern European Scientific. –Germany, Ausgabe, №6. 2018.–p 134-138.
3. Ochilov Sh.B. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning energiya va energiya zahiralariidan foydalanish bo‘yicha ekologik kompetensiyasini rivojlantirish // J. O‘zMU xabarlar. –T:; – 2018. –№4. –B. 229-231.

**СУҒУРТА ТАШКИЛОТЛАРИДА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ҲИСОБИНИ МҲХС
АСОСИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ МУАММО ВА ЕЧИМЛАРИ**

Эргашева Муқаддас Шухрат қизи

Тошкент давлат иқтисодиёт университети Бухгалтерия ҳисоби кафедраси таянч
докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041564>

***Анотация.** Мақолада суғурта ташкилотларида молиявий ҳисоботларни ташкил этишининг долзарб масалалари, муаммолар ва уларнинг ечимлари ўрганилган. Жумладан, суғурта кампанияларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этишида таъсир этувчи муаммолар ва уларнинг ечимлари билан боғлиқ масалалари тадқиқ этилган.*

***Таянч тушунчалар:** суғурта ташкилоти, молиявий ҳисобот, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари, молиявий натижалар ҳисоби, даромад ва харажатлар.*

Мамлакатимизда молия бозорини янада ривожлантириш, аҳолини сифатли молиявий хизматлар билан қамраб олиш кўламини кенгайтириш, суғурта ташкилотлари фаолиятини кўллаб-қувватлаш, шунингдек ушбу соҳада истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари изчил амалга оширилмоқда.

Республикада амалга оширилаётган кенг сонли ислоҳотларнинг замирида албатта, миллий иқтисодиёт ва унинг тармоқларини замонавий кўринишга келтириш ва натижада юқори даромад олиш мақсади туради. Шу боисдан иқтисодиётимизнинг барча соҳаларида жумладан суғурта соҳасида ҳам молиявий ҳисобнинг халқаро стандартларни жорий қилиш кераклигини талаб қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4611-сонли Қарори қабул қилинди, унда, МҲХСни ва мазкур соҳада кадрларни тайёрлашнинг замонавий усулларини босқичма-босқич жорий этиш юзасидан барча зарур чора-тадбирлар қамраб олинган.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС)га ўтишни жадаллаштириш орқали хорижий инвесторларни зарур ахборот муҳити билан таъминлаш ва халқаро молия бозорларига кириш имкониятларини кенгайтириш, шунингдек, ҳисоб ва аудит соҳалари мутахассисларини халқаро стандартлар бўйича тайёрлаш тизимини такомиллаштиришга эътибор қаратилган.

Шунингдек, суғурта ташкилотларида молиявий ҳисоботларни янада такомиллаштиришда жаҳон тажрибасида синовдан ўтган молиявий ҳисоб усулларини амалиётга татбиқ этиш долзарб масалалардан бўлиб ҳисобланади.

Бизнинг фикримизча суғурта ташкилотларининг ривожланишида бухгалтерия ҳисобнинг муҳим аҳамият касб этади чунки суғуртачининг молиявий таназзули кўплаб суғурта қилдирувчиларнинг манфаатларига таъсир курсатади. Шу сабабли ҳам суғурта фаолияти ҳисобида асосий эътиборни суғурта ташкилотининг молиявий барқарорлигини таъминлаш, молиявий ҳисоб-китобларини тўғри олиб боришга қаратилган ҳамда

бухгалтерия ҳисоби тизимини халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш муҳим деб ҳисоблаймиз.

Суғурта ташкилотларининг хўжалик маблағларининг муҳим манбаси хусусий капитал ҳисобланади. Ушбу манба асосан суғурта фаолиятдан олинган сўнгги молиявий натижа, яъни фойда ҳисобидан кўпайтириб борилади. Шунинг учун ҳам молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот муҳим объекти ҳисобланади. Суғурта ташкилотлари молиявий натижалари даромадларга ва харажатларга бевосита боғлиқ бўлиб, мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиши керак. Акс ҳолда уларнинг фаолиятида юқори натижаларга эришиб бўлмайди. Шунинг учун даромадлар, харажатлар, уларнинг турлари ва келиб чиқиш манбалари доимий равишда назорат қилиб борилади. Суғурта ташкилотларида молиявий натижаларни шакиллантиришда даромад, харажатларни, фойда ва зарар тушучалари, уларнинг мазмун-моҳиятига муҳим ҳисобланади. Шунини таъкидлаш лозимки суғурта ташкилотларида асосий даромад ва харажатлар ҳисоби ўзига хослиги билан фарқ қилади. Суғуртани амалга ошириш, қонунчиликда ман этилмаган бошқа фаолият билан шуғулланиш натижасида ҳисоб рақамига келиб тушган пул маблағларининг жами унинг даромади ҳисобланади. (1)

Суғурта ташкилотлари асосий даромадларининг таркиби қуйидагилардан иборат.

- Суғурта фаолиятдан даромад
- Инвеститсион фаолиятдан даромад
- Бошқа фаолиятдан даромад

Суғурта ташкилотларининг молиявий натижалари ҳисоби молиявий ҳисоботнинг таркибий қисми бўлган молиявий натижалар, яъни, суғурта ташкилотининг фойда ёки зарар шаклида ифодаланган фаолиятининг пировард иқтисодий якунидир, даромадлари ва харажатлари тўғрилигини тасдиқлаш бўйича ишларини олиб бориш, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот(2-шакл)нинг тўғри ва асосли тўлдирилганлигини таямлашдан иборат(2)

Суғурта ташкилотларининг молиявий натижалар ҳисобини маълум ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб қуйидаги 1-расимда куришимиз мумкин булади.

1-расим. Суғурта ташкилотларида молиявий натижалар ҳисоби маълум хусусиятларга эга бўлиб, улар қуйидагилардан иборат.

Молиявий натижалар тўғрисидаги умумлашган маълумотлар молиявий ҳисоботнинг 2-шакли «Молиявий натижалар тўғрисидаги» ҳисобот шаклида ифодаланади. Суғурта ташкилотларида молиявий натижаларни таҳлил қилишда асосий ахборот манбаси сифатида 2-шакл «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот» дан фойдаланилади.

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот йил бўйича ҳар бир чоракка жамланган ҳисобда тузилади. Уни топшириш органларига солиқ идоралари, банк ташкилотлари, юқори ташкилотлар киритилади. Шунингдек, ушбу ҳисобот шаклига маълумотнома шаклида бюджетга тўловлар ҳисоби ҳам киритилган. Унда суғурта ташкилоти томонидан республика ва маҳаллий бюджетга тўлайдиган солиқлар тўлови бўйича ҳисобга олинган ва тўлангани тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилади.

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот шакли уларнинг ҳар бир шаклланиш қатори бўйича тўлиқ ахборотларни олиш имконини беради. Бу ахборотлар ички ва ташқи ахборот фойдаланувчиларининг манфаатлар тўқнашувини келтириб чиқармайди. Агар шундай бўлганда эди, молиявий ҳисоботни тузиш қондаси бузилган бўлар эди. Негаки, молиявий ҳисоботдаги маълумотларда ҳеч қачон бир туркум ахборот фойдаланувчилар фойдасига, бошқа туркум зарари ҳисобига акс эттиришлар бўлмаслиги талаб этилади.

REFERENCES

1. Очилов И.К “Суғурта ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ва молиявий таҳлил методологиясини такомиллаштириш. ” ўқув қўлланма.2022й
2. Ўзбекистон Республикаси “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида” ги Қонуни. №404. 2016 йил 13апрель.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Суғурта фаолияти тўғрисида” ги Қонуни. 358-П-сонли– “Халқ сўзи”. 2002 йил 5 апрель.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида »ги ПҚ-4611-сон қарори. 2020 йил 24 февраль.
5. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг 2005 йил 20 июлдаги 65-сон буйруғи билан “Суғурта ташкилотлари томонидан харажатлар таркиби ва молиявий натижаларни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисидаги НИЗОМ” .(Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2005 йил 18 октабрда 1517-сон билан рўйхатга олинган).
6. Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг 2009 йил 19-мартдаги "Суғурта ташкилотларида молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тўлдириш бўйича қоидаларни тасдиқлаш тўғрисида"ги 37-сон буйруғи (ЎЗР АВтомонидан 20.04.2009 йилда 1945-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
7. Винникова И.С. Финансовый анализ страховых организаций. Учебное пособие. – Н. Новгород: ВГИПУ, 2017.
8. Тулаходжаева М.М.ва бошқалар. Аудит. Дарслик. - Т.: Иқтисодиёт, 2018.
9. Шеннаев Х.М ва бошқалар Суғурта иши. Ўқув қўлланма. -Т.: Тафаккур бўстони, 2014

MUSIQA MADANIYATI TARIXI VA UNING METODOLOGIK ASOSLARI

Akbarova Nasiba

Farg‘ona davlat universiteti Magistratura bo‘limi 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041590>

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqa madaniyatining qadimgi antik davrdan boshlab rivojlanish jarayonlarini va ularning metodologiyasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: antik davr, Misr, Bobil, Yunoniston, “Olamiy aql”, atom, Gippokrat, Demokrit, Afina, Aristotel, Gomer davri, katta ashula, darvesh.

Qadimgi antik davrda tabiat va insonlar faoliyati ustidan olib borilgan kuzatishlarning natijalarini umumlashtirish natijasida falsafiy qarashlar ravnaq topib borgan. Qadimgi Yunonistonda fanning turli sohaları bo‘yicha mashhur olimlar yetishib chiqqanlar. Yunon olimlari qadimgi Misr, Bobil va Kichik Osiyo xalqlarining bilimlaridan ko‘p bahramand bo‘lganlar. Qadimgi Sharq fani yunon dunyosida ilm-fanning yanada rivojlanishiga barakali ta‘sir etgan. Miloddan avvalgi VII-VI asrlardan boshlab Yunonistonda madaniyat va fan yanada rivojlanib ketadi. O‘sha davrda Yunonistonda Gerodot, Demokrit, Pifagor, Gippokrat, Suqrot, Aflotun, Aristotel kabi ulug‘ olimlar yashab ijod qilganlar.

Miloddan avvalgi VI asrda Kichik Osiyoning g‘arbiy sohilidagi Ioniya viloyati va undagi Milet shahri ilm-fan taraqqiyotining markaziga aylangan. Ioniya olimlari Misr va Bobil olimlarining ilmiy bilimlaridan yaxshi xabardor bo‘lib, o‘sha bilimlarni yanada rivojlantirganlar. Ular tabiat va jamiyat hodisalarini kuzatib bu hodisalarning sabablarini tushuntirishga harakat qilganlar.

Periklning do‘sti Anaksagor materiyaning tuzilishi bilan qiziqqan va uning kelib chiqishiga asos “Olamiy aql” deb hisoblangan. Miloddan avvalgi 460-370 yillarda yashagan Abderalik Demokrit esa butun koinot, narsalar ham eng mayda zarralar – atomlardan iborat degan mashhur ta‘limotni yaratdi. “Atom” – yunonchada “bo‘linmas” demakdir. Uning fikricha harakat materiyaning azaliy xususiyatidir [7, 184].

Mashhur yunon olimlaridan yana biri tabib Gippokratdir. U Kichik Osiyoning janubi-g‘arbiy sohiliga yaqin kelgan. Olim Misr, Kichik Osiyo, Liviya va qadimgi skiflar mamlakatiga safar qilgan. Gippokrat o‘sha yerdagi odamlarning turmush tarsi va urf-odatlarini bilan tanishgan. Gippokrat tibbiyot bilimi asoslarini otasi Geraklitdan o‘rgangan. U mashhur tabib bo‘lib, tibbiyotning barcha masalalari bilan shug‘ullangan. Gippokrat mashhur tabib bo‘lishi bilan birga zamonasining ulug‘ faylasufi - donishmand ham bo‘lgan. U odamlarga mehribon, kamtar odam edi. U o‘z shogirdlari bilan birga "Gippokrat to‘plami" nomli tibbiy asar yozib qoldirgan. U 72 ta kitob va maqolalardan iboratdir. Gippokrat miloddan avvalgi 375-yili 85 yoshida vafot etgan.

Atoqli yunon faylasuf donishmandlaridan biri Suqrot bo‘lib, u miloddan avvalgi 441-yili Afinada tug‘ilgan [8, 497]. U o‘z umri davomida birorta ham kitob yozmagan. Suqrot maktablarda dars bermagan, ma‘ruzalar o‘qimagan, balki odam gavjum bo‘lgan joylarda o‘z shogirdlarini haqiqatni bilishga undagan. Suqrot haqiqatni bilish mumkin emas deb o‘ylovchilarga qarama-qarshi, uni bahs-munozara orqali bilinadi deb hisoblardi. O‘z qarashlarida odamlarni tenglashtirishga qarshi chiqib, ularni haqiqatni bilganlar va bilmaganlarga ajratadi. Uning bu fikrlari Afina quldorlik demokratiya tuzumining dushmani sifatida ayblanib, miloddan avvalgi

399-yilda sudga berilgan. Sud uni o‘lim jazosiga hukm qilgan. Sud hukmiga muvofiq, u giyohdan tayyorlangan bir payola zaharni ichib o‘lgan.

Yunonistonning ulug‘ olimlaridan biri Aristoteledi. U Makedoniya podsholari saroyida yashagan tabibning o‘g‘li bo‘lib, miloddan avvalgi 384-yilda tug‘ilib, 322-yilda vafot etgan. Sharq dunyosida uni "birinchi muallim" deb baholaganlar, chunki u g‘oyat keng bilimga ega bo‘lgan ilmiy bilimlarni alohida sohalarga bo‘lib chiqqan va mustaqil fanlarga birlashtirgan. U fanlarni turkumlarga bo‘lib, ularning har birini botanika, fizika, siyosat va tarix kabi nomlar bilan atagan.

Aristotel o‘z zamonasidagi olimlar bilan birga Yer shar shaklida bo‘lib, u butun koinotning markazidir, quyosh va yulduzlar Yer atrofida aylanadi deb hisoblagan. U Makedoniya podshosi Iskandarning ustozlari ham edi. Aristotel o‘z davri va keying davrlarning ham eng mashhur olimlaridan biri bo‘lib qolgan.

Qadimgi yunon adabiyotining paydo bo‘lishi uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Yunonlar ajoyib afsona, rivoyat, she‘r, doston, tragediya va komediyalar yaratganlar. Yunon baxshilari esa qadimgi afsona va rivoyatlarni og‘zaki tarzda avlod-dan-avlodga yetkazganlar. "Prometey", "Gerakl", "Didal va Ikar", "Argonavtlar", "Odisseya" va "Iliada" kabi afsona va dostonlar yunon adabiyotining nodir namunalaridir.

Yunon adabiyotining mashhur asarlari qatoriga "Iliada" va "Odisseya" dostonlarini kiritish mumkin. Rivoyatlarga ko‘ra bu asarlarning muallifi miloddan avvalgi VIII asrda yashagan ko‘r baxshi Gomer ekan. Dostonlarda yunonlarning Kichik Osiyodagi Troya shahriga qilgan yurishlari, qahramonlarning kurashlari va boshlaridan o‘tkazgan sarguzashtlari haqida hikoya qilinadi.

Olimlar uzoq vaqtgacha Gomer dostonlaridagi voqealar o‘ylab chiqarilgan afsonalar deb faraz qilganlar. Ular Troya shahari ham bo‘lmagan deb o‘ylab kelardilar. Ammo arxeolog olimlar Kichik Osiyoning shimoli-g‘arbidagi yerlarda qazish ishlarini olib borar ekanlar, u yerdan yog‘indan kuyib kul bo‘lgan shahar xarobalarini topganlar. Bu yunonlar o‘n yildan urush olib borgan Troya shaharining qoldig‘ iekan. Olimlar Troya xarobalaridan uy-joylar, mudofaa devorlari, spool buyumlarining parchalari, yashirib qo‘yilgan narsalar va odam suyaklarining qoldiqlarini topganlar. Bu "Iliada" va "Odisseya" dostonlarida tasvirlangan Troya shahri edi.

Yunoniston tarixini o‘rganishda yunon afsonalari, xususan Gomer dostonlari juda katta ahamiyatga ega. Shu ma‘noda miloddan avvalgi XI-IX asrlar Gomer davri deb bekorga aytilmagan.

O‘rta Osiyoning har qaysi viloyatlarida mahalliy sharoitlariga ko‘ra o‘z musiqiy uslublari yoki yo‘nalishlari paydo bo‘la boshlaydi: masalan: Buxoroda katta hajimdagi “xalq ashula va kuyleri”, bular maqom yo‘llariga yaqinroq yo‘nalishda: Farg‘ona hmada Toshkent hududida “Katta ashula” janri, Buxoroda “Shashmaqom” va Xorazmda “Xorazm maqomlari” turkumlari rivoj topgan edi.

XVIII asrda Farg‘ona vodiysida darveshlar avlodi hukmronlik qila boshlab o‘sha vaqtda darveshlar musiqalari o‘zlari oralarida ijro etilar edi. Ijro etiladigan qo‘shiqlarning ko‘proq ma‘nosi dinga bag‘ishlangan.

Yo olloh do‘st, yo olloh,

Haq do‘st yo olloh.

Daveshlar kiyimlari ham omma kiyimlaridan ajralib turardi. Ular har-xil rangli quroqlardan parchalardan tikilgan to‘nlar, boshlarida “Kuloh” kiyar edilar. Qo‘llarida uzun tayoq, sochlari uzun taralmagan -devonasifat bo‘lganlar, (ularni qalandarlar ham der edilar). Lekin darveshlar

qo‘shiqlarini xalq hech qachon kuylamagan. Oddiy xalq mehnat, turmush sharoitlarini e‘zozlaydigan qo‘shiqlarni dildan kuylab ijro etar edi. Bu qo‘shiqlarning she‘rlari Turdi, Mashrab kabi shoirlar tomonidan bastalangan edi va uni xalq sevib ijro etardi.

O‘zbek xalqining bebaho boyligi hisoblanmish – milliy musiqiy cholg‘ularimiz o‘zining betakrorligi, naqsh bezagining jozibadorligi, ovoz tarovatining rang-barangligi va ijro imkoniyatlarining beqiyosligi bilan milliy musiqiy madaniyatimizda alohida o‘rin tutadi. Musiqiy cholg‘ular azal-azaldan o‘zbek xalqining ma‘naviy hayotida muhim ahamiyat kasb etib, kundalik turmush tarsi bilan chambarchas bog‘lanib ketgan. Ular hozirgi kunda ham kishilar dunyoqarashining shakllanishida o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ayniqsa, cholg‘u ijrochiligi san‘ati ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida noyob estetik vosita sifatida shakllanib, nafaqat musiqa ilmida, balki zamonaviy musiqa ijodiyotida ham katta qiziqish uyg‘otib kelmoqda. Uning barcha o‘ziga xos xususiyatlari vaqirralarini o‘rganish esa cholg‘u ijrochiligi amaliyotini boyitishga yordam beradi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil, 2-fevraldagi PQ-112-sonli “Madaniyat va san‘at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2017-yil, 17-noyabrdagi “O‘zbek milliy maqom san‘atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror.
3. T.Ye.Solomonova. ”O‘zbek musiqasi tarixi”. Toshkent “O‘qituvchi”, 1981. 23-bet.
4. T.Ye.Solomonova. ”O‘zbek musiqasi tarixi”. Toshkent “O‘qituvchi”, 1981. 36-bet.
5. T.Ye.Solomonova. ”O‘zbek musiqasi tarixi”. Toshkent “O‘qituvchi”, 1981. 54-bet.
6. Xolmurod Abdujafforovich Nazarov Termiz davlat universiteti. Qadimgi davrlarda vujudga kelgan ilk cholg‘ular va ularning rivoji. "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 April 2022 / Volume 3 Issue 4. 939-bet.
7. Грубер Р. История музыкальной культуры. - М., 1941 (том 1, часть первая), 139-бет.
8. Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии. - М., 1980, 15-бет.
9. Грубер Р. История музыкальной культуры, 140-бет.
10. Грубер Р. История музыкальной культуры, 138-бет.

**STUDYING COOPERATIVE RELATIONSHIPS IN THE HUMANIZATION OF
RELATIONSHIPS IN THE TEACHER AND STUDENT SYSTEM**

Shakhlo Khusanovna Tashmetova

Senior teacher of the Department of General Pedagogy Tashkent State Pedagogical University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041600>

***Abstract.** This article talks about cooperation in the education of the young generation, which is considered an important participant in the development of society, mainly in the humanization of relations in the teacher-student system.*

***Keywords:** relations between teacher, student, teacher and student, humanization, pedagogical optimism, standing in the place of others.*

The current complex stage of the society's development, profound changes in the politics, economy, and social structure require a new approach to the education of the young generation and set new demands on them.

In the context of society recognizing the humanization of education as a priority task, there is a need to review its content, to focus on the comprehensive development of the individual, and to conduct multifaceted and large-scale research.

The priority task for the teacher is the relationship between the teacher and the student, and the implementation of this knowledge in the process of interaction with students in the classroom. Interaction addresses the following interrelated tasks:

- creating trusting relationships between teachers and students;
- organization of humanization trainings and provision of criteria for cooperation in decision-making among the participants;
- renewal of motivational resources of education;
- development of personal relationships of the teacher, the most adequate humanistic education;
- helping teachers and students in personal development.

In the formation of humanistic education, the personality plays an important role in teacher settings. In this regard, scientist K. Rogers distinguishes the following as the main ones:

- «openness» of the teacher for his thoughts, feelings, experiences, as well as the ability to openly express them in interpersonal communication with students;

- expressing the teacher's inner confidence in the abilities and talents of each student; In many ways, this setting corresponds to what is usually called "pedagogical optimism", "relying on the additional qualities of the student»;

- the teacher looks at the student's behavior, evaluates his reactions, actions, actions from the student's own point of view; This is the so-called "empathic understanding", which allows the teacher, in the words of the American scientist and teacher K.Rogers, to communicate with students, to everything around, including himself, children's It allows you to "stand in the place of others" by looking at yourself. Thus, in situations where the teacher understands and accepts the

inner world of his students, behaves naturally, treats students with love according to their inner experiences, he creates everything - the necessary conditions for humanistic communication.

The wealth of the pedagogical process is created by the deep knowledge of the teacher, the skill of organizing activities with the independent activity of students. And here is a single activity, united by its goals and motivation. And in this process, the teacher relies on the activity and independence of students, fully relies on their creative abilities, and predicts the results. Not only for students to read enthusiastically, to enter into relationships, to break standards, to include their own life experiences, but also to look for attractive perspectives in search of multiple solutions is considered a detriment to the teacher.

REFERENCES

1. D Khalilova. Innovative educational environment as a factor for improving professional competence in developing social relationships in students. - Science and innovation, Volume 2 Issue 1, 2023. 412-413.
2. D Khalilova. Formation of social competence of future educators in preschool educational organizations. Science and innovation international scientific journal Volume 2 issue 3 march 2023. 174-177.
3. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).
4. Особенности процесса гуманизации отношений учителя и учащихся сельского учебно-воспитательного комплекса // Воспитание: актуальные проблемы, поиски, решения. Сб.ст. /НИИ теории и методов воспитания. - М., 1992. С.214-221. - Рукопись в деп. ОЦНИ "Школа и педагогика"/.
5. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
6. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
7. <https://cyberleninka.ru>
8. <http://scientists.uz>

**HOZIRGI KUNDAGI JISMONIY VA AQLIY MEHNAT O‘RTASIDAGI
MUNOSABATLAR**

¹Umarov Alisher Sheralievich, ²Norbekov Sarvar Sunatullayevich

¹Mehnat bozori tadqiqotlari instituti tayanch (PhD) doktoranti.

²Mehnat bozori tadqiqotlari instituti mustaqil (PhD) tadqiqotchisi.

alisherumarov136@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041687>

***Annotatsiya.** Mehnat faoliyati inson hayotining muhim xususiyati hisoblanadi. Ushbu xususiyat bir tarafdin hayot mazmunini, boshqa tarafdin qaralsa inson aqliy va jismoniy takomillashishining rivojlanish bosqichidir. Mehnat barcha moddiy hamda ma'naviy boyliklarning manbai hisoblanadi. Mehnat butun inson hayotining birinchi asosiy shartidir. Aynan shu sababli mehnat insonning ijtimoiy yo'nalishlarida ustuvor o'rin kasb etadi. Inson biologik mavjudot bo'lganligi sababli mehnat tananing asosiy funksiyasi bo'lib, ma'lum bir fiziologik qiymat bilan tavsiflanadi. Hozirgi vaqtda dunyoda mehnatga bo'lgan qarashlarning o'zgaraganligi sababli shu kungacha amalda bo'lgan meyorlar bilan aqliy mehnat faoliyati bilan shug'ullanadigan kasblarni mehnatini meyorlashtirishni takomillashtirish dolzarbligini vujudga kelmoqda. Ushbu maqolada ishchilarning ish vaqti hamda aqliy mehnat bilan shug'ullanadigan kasblarning ish vaqtlarini meyorlash haqida so'z yuritiladi.*

***Kalit so'zlar:** Mehnat, jismoniy mehnat, aqliy mehnat, ish kuni, ish vaqti davomiyligi.*

Mehnat-insonning muayyan ehtiyojlarini qondira oladigan va o'ziga kerak bo'ladigan moddiy yoki ma'naviy ne'matlarni ishlab chiqarish (yaratish) bo'yicha ongli, maqsadli faoliyatidir [1, 18-19].

Insoniyatning barcha yutuqlari mehnat faoliyati mahsulidir. Mehnat faoliyati jarayonida insonning axloqiy, ijtimoiy, ijodiy, jismoniy va boshqa jihatlari takomillashib boradi. Bu esa insonga kasbiy mahoratini ochib o'z potensialidan unumli foydalangan holda yuqori unumdorlikda ishlash imkonini beradi. Jismonan va aqlan sog'lom insongiga o'ziga yuklatilgan ijtimoiy amallar(vazifalar) ni bajarib jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojiga o'z xissasini qo'sha oladi. Bu esa insondan hayotning barcha bosqichlarida tanasining tabiiy imkoniyatlaridan nafaqat sog'lig'iga zarar yetkazmasdan uni saqlab qolish va mustahkamlash, yashirin qobiliyatlarini ham rivojlantirish uchun oqilona foydalanishni talab qiladi.

Har qanday mehnatni bajarish uchun jismoniy hamda aqliy kuchlarning o'zaro nisbati talab etiladi. Dunyo rivojlanib borgan sari jismoniy mehnatga nisbatan aqliy mehnatning ulushi ortib bormoqda. Ilk mehnat shakllarida ko'proq qo'l mehnatidan foydalanilgan bo'lsa hozirgi raqamli texnologiyalar asriga kelib asosan aqliy mehnatdan foydalanib ish yuritadigan kasblar ko'paymoqda. Avvaliga qishloq xo'jaligi hamda sanoatda yuz bergan ilmiy inqilob natijasida insoniyat intellektual bilimlar sari intilmoqda. Qo'l mehnati orqali moddiy, aqliy mehnat orqali nomoddiy qiymatdagi tovarlar yaratiladi. Bu esa aqliy mehnat ko'proq qiymat yaratishi va bu qiymat keyinchalik nomoddiy tovarlarni yaratilishini anglatadi. Bu qiymatlarning o'zaro mutanosibligi mehnat faoliyatiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Mehnat inson faoliyatining markazida turadi, ammo bugungi kunda rivojlangan dunyoda biz bilim inqilobi sari borayotganimiz sababli, jismoniy mehnat kamayib aqliy mehnatning ustunligi hamda bahosi ortib bormoqda. Mehnat erkinligi har kimning mehnat qilishga bo'lgan o'z qobiliyatlarini tasarruf etish, ularni qonun bilan

taqiqlanmagan har qanday shaklda amalga oshirish, mashg‘ulot turini, kasbni va mutaxassislikni, ish joyini hamda mehnat sharoitlarini erkin tanlash huquqini anglatadi [2, 5].

Ish vaqti davomiyligi: Ish beruvchi ishchidan iloji boricha ko‘proq ish bajarishini va imkon qadar ko‘proq moddiy qiymat yaratishini xohlaydi. Moddiy qiymat (foyda) faqat mehnat natijasida yaratiladi hamda olinadi. Mehnat qilish ham o‘ziga yarasha chegaralar bilan cheklangan. Ishchilar mehnat qobiliyatlarini tiklashlari uchun dam olishlari shart. Inson organizmi dam olish, uxlash va oziq-ovqatga muhtojligi sababli bu asosiy faktning o‘zi ishchining kuniga 24 soat ishlay olmasligini anglatadi. Bundan tashqari ishchilar ma’lum bir faoliyat turi bilan cheklanib qolishni istamaydilar. Ish vaqti davomiyligi ish beruvchi hamda ishchilarning o‘zaro manfaatlari kesishuvi uyg‘unligi nisbatidan kelib chiqib aqliy, jismoniy, ruhiy, tibbiy ko‘rsatkichlar bilan nazorat qilinadi. Shu joyda savol tug‘iladi - aqliy mehnat uchun ish kunining meyorlari qanday farq qiladi? Jismoniy mehnat jismoniy faoliyat bilan bog‘liq bo‘lsa aqliy mehnat inson miyasi faoliyati bilan bog‘liqligi sababli bir-biridan farq qiladi. Mehnatning ikkala shakli ham zarur, ammo Hozirgi axborotlashgan davrga kelib aqliy mehnat jismoniy mehnatdan ko‘ra ko‘proq foydalanilmoqda. Bu esa xodimlardan yuqori darajadagi moslashuvchanlikni talab qiladi. Jismoniy mehnat faoliyatida ishchi qanchalik jismoniy kuchni to‘g‘ri sarflasa, shuncha moddiy qiymat mahsulotlari ishlab chiqarilishi mumkin. Bunda ishchi jismoniy ish orqali qiymat yaratdi va bu qiymatning bir qismi keyinchalik foydaga aylantiriladi, ya’ni biznes gullab-yashnaydi. Xarajat va foyda o‘rtasidagi farqlar bu juda murakkab soha. Biroq, xarajat va foyda o‘rtasidagi bog‘liqlikni davrlar kesimida hisobga olish kerak. Jismoniy mehnat miqdorini oshirish aqliy mehnat miqdorini oshirishga nisbatan oson. Shunday qilib, jismoniy mehnatga kelsak, ish kunining davomiyligi quyidagicha, masalan, 8 soat, keyin ishchi shu vaqt ichida ishlaydi va qiymat yaratadi. Qiymatning turli shakllari va aspektlari bor.

Hozirgi zamon intellektual soha xodimi uchun moslashuvchan ish usullari va intellektual ish uchun ish vaqti davomiyligi tushunchasi.

Mehnat jarayonida aqliy mehnat bilan shug‘ullanadigan xodimlarning ish jarayonini meyorlash juda murakkab jarayondir. G‘oyalar yoki yechimini kutayotgan masalalar kun yoki tunning istalgan vaqtida kelib qolishini xisobga olsak, bu ish vaqti davomiyligiga o‘zga usulda yondoshish kerakligini anglatadi. Bundan tashqari, intellektual soha xodimi o‘zining ayrim g‘oya va ilmlari ustida o‘z uyida ishlashi va takomillashtirish maqsadda belgilangan ish vaqtdan tashqari xam mehnat qilishda manfaatdor bo‘ladi. Agar jismoniy mehnat bilan shug‘ullanayotgan ishchi ishlamasu bu yaqqol ko‘ringanligi sababli undan tezroq ishlashni talab qilish mumkin. Ammo intellektual xodimlar uchun bu jarayon qanday ishlaydi? Ular mehnat jarayonida jismoniy mehnatdan kam foydalanishganligi sababli o‘z vaqtlarini korxonaga manfaatlari uchun xizmat qiladigan g‘oyalarni o‘ylab topishga yoki o‘zlarining boshqa qiziqishlariga sarf qilayotganliklarini qanday aniqlanadi? Hozirgi IT hamda raqamlashtirilgan davrdagi ish muhitida xodimlarning aksariyat qismi internet hamda zamonaviy sun‘iy intellekt bilan o‘z vaqtlarini o‘tkazadilar. Bu esa xodimlarning korxonaga yoki o‘z shaxsiy manfaatlari uchun faoliyat yuritayotganini kuzatishni qiyinlashtiradi. Bu jarayonni kuzatish yoki tartibga solishni turli xil usullari bor, lekin bu xodimning ish samaradorligiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Bundan tashqari yangi g‘oyalar hamda ilmlar yaratishi, masalalarni yechishi yoki korxonaga kelajagini bashorat qilgan holda strategiyalarni ishlab chiqishi uchun intellektual xodimlarga ma’lum miqdorda ijodiy, jumladan, intellektual erkinlik berilishini talab qilsa, boshqa tomondan, olinadigan foydaga ta’siri borligi

sababli korxonalar ularga ortiqcha erkinlik berishni xohlamasliklari tabiiy xoldir. Hozirgi zamon intellektual xodim uchun moslashuvchan ish usullari va intellektual mehnat uchun ish vaqti davomiyligi tushunchasining murakkabligi xam shunda. Ko‘plab korxonalar uchun xodimlar kun oxirida yoki ishdan bo‘shaganlarida o‘z intellektual g‘oya va ilmlarini o‘zlari bilan olib ketishlari katta muammolarni keltirib chiqaradi. Bu esa korxonalar ushbu g‘oyalari va bilimdan (garchi ular xodimga pul to‘lagan bo‘lsalar ham) foyda ololmasligini anglatadi. Har kim munosib mehnat qilish, kasb va faoliyat turini erkin tanlash, xavfsizlik va gigiena talablariga javob beradigan qulay mehnat sharoitlarida ishlash, mehnati uchun hech qanday kamsitishlarsiz hamda mehnatga haq to‘lashning belgilangan eng kam miqdoridan kam bo‘lmagan tarzda adolatli haq olish, shuningdek ishsizlikdan qonunda belgilangan tartibda himoyalaniish huquqiga ega.

Mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdori insonning munosib turmush darajasini ta‘minlash zarurati hisobga olingan holda belgilanadi [3, 11]. Ushbu moddadan kelib chiqib korxonalar g‘oyalari va ilmlar yaratadigan manbasi bo‘lgan o‘zlarining eng muhim aktivlaridan biri - inson kapitaliga egalik qila olmaydilar. Bu muammoni qanday hal qilish mumkin? Hozirgi vaqtda ko‘plab korxonalar inson kapitalini tarkibiy kapitalga aylantirish mexanizmlarini ishlab chiqmoqda. Bu mexanizm xodimlarning bilimlarini korxonani tark etganlarida o‘zlari bilan olib ketmasliklari uchun to‘plash, taxrirlash va saqlashni o‘z ichiga oladi. Bu mexanizm bo‘yicha turli sxemalar joriy qilingan bo‘lib turli jihatdan samara va kamchiliklarga ega. Ammo g‘oya va ilmlar yangisini vujudga keltirishini hisobga olsak barcha ma‘lumotlarni tarkibiy kapitalga aylantirishning iloji yo‘qligini anglatadi. Bundan tashqari, bu bilimlarni ma‘lumotlar bazasiga kiritilish jarayonida xodimning ongida bo‘lgan g‘oyalarni to‘liq akslantirilmaydi. Har bir insonning bilimni idrok etishi hamda unga yondashuvi, rakursi turlicha bo‘lganligi sababli ba‘zi g‘oyalari va ilmlar subektivdir. Bu yerda baxsga o‘rin yo‘q, lekin aqliy mehnat bilan shug‘ullanadigan xodimlarning ish kunining davomiyligi dolzarbligini masalasining murakkabligi mehnatga haq to‘lash uchun ma‘lum bir indikatorlar orqali aniqlanishi kerak. Xizmat ko‘rsatish hamda boshqa turli yo‘nalishlarda faoliyat yuritayotgan ko‘plab xodimlar xaftasiga 5 kun, 6 kun, 36 soatli ish haftasida an‘anaviy tarzda ishlaydilar. Bizga tarixdan ma‘lumki, asrlar davomida ish kunining davomiyligi qisqarib kelmoqda. Sanoat inqilobi esa bu jarayonni yanada tezlashtirdi. Barcha sohalarga kirib kelayotgan sun‘iy intellekt esa ko‘plab jihatlardan xodimlardan ustunlikka ega bo‘lganligi (tezligi, aniqligi, kamxarajatligi, ta‘mirlash osonligi va hk.) sababli xar yili ish o‘rinlari qisqarib bormoqda. Bu esa ishsizlik soniga to‘g‘ri proporsionalligi sababli ishsizlik darajasini oshirib, mehnat bozoridagi o‘zgarishlar (qadimiy va ayrim turdagi kasblarning yo‘qolishi hamda ularning o‘rniga yangi zamonaviy kasblarning paydo bo‘lishi) ish kunining davomiyligini qisqarishiga olib keldi. Yangi paydo bo‘layotgan kasblar ish joyi va ish soati bir biridan farq qilganligi sababli xodimlarning ish jarayonini baholash Hozirda mavjud bo‘lgan mehnat meyorlarini takomillashtirishni talab qiladi. Aqliy mehnat bilan shug‘ullanadigan xodimlar o‘z uylarida ishlashlari, boshqa vaqtlarda esa yonlarida noutbuk olib yurishlari, ilhom olish uchun turli joylarga borishlari, boshqa tashkilotlarning xodimlari bilan o‘zaro fikr almashishlari mumkin. Bu jarayonlarning barchasi g‘oya hamda ilmlarni yaratish uchun sarflanishini hisobga olsak, ish vaqti davomiyligi tushunchasi indikatorlariga qo‘shimcha parametrlar qo‘shish zarurligini anglatadi. Davlat iqtisodiyotida asosiy o‘rin yegallab iqtisodiy ilmlarni yaratadigan eng kuchli ijtimoiy guruhlardan biri “intellektual xodimlar” deb ataladi. Ular quyidagi asosiy sifatlarga ega bo‘lishlari shart: yuqori kompetentlik, erkin fikrlay olish,

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

mehnatsevar, tirishqoq, shuhratparast, o‘z atrofidagilariga e‘tiborli, intellektual kapitalini moddiy qiymatga aylantira oladigan. Hozirgi zamon tendensiyalari intellektual xodimlardan mobillikni talab qilmoqda. Moslashuvchan ish grafigi haqida fikrlarimiz quyidagicha:

Ish faoliyati davomida bir joyda o‘tirib ishlash talab qilinmaydi.

Xar qanday joyda hamda vaqtda ishlashi uchun talab qilinadigan texnika va texnologiyalarga ega.

Xodimlar internet orqali sinxronizatsiya qilingan qurilmalar orqali umumiy doskadan foydalanishlari, birgalikda hujjatlar ustida ishlashlari, g‘oyalarni shakllantirishlari, jonli suhbatlar o‘tkazishlari, shuningdek, rasmiy onlayn uchrashuvlar va konferensiyalarda qatnashishlari mumkin. Zamonaviy texnologiyalar xodimlariga “moslashuvchan” bo‘lish imkonini beruvchi bir qator yangi imkoniyatlarni ochdi. Bu imkoniyatlar ayniqsa aqliy mehnat bilan shug‘ullanadigan xodimlarga ishlashning yanada moslashuvchan usullarini ochmoqda. Aqliy mehnatga asoslangan firma nazariy va amaliy jihatdan an‘anaviy kompaniya modelidan tubdan farq qiladi. Ushbu korxonalarining yadrosi unda faoliyat olib boruvchi Nou-xau xodimlardir. Nou-xau kompaniyalar xodimlar o‘rtasida qo‘shma korxonalar uchun o‘z ishlariga bo‘lgan da‘volardan voz kechish to‘g‘risidagi kelishuv asosida tuziladi. Bunday tashkilotlarda bilim va ma‘lumotlarni erkin almashish uchun ko‘proq imkoniyatlar bo‘ladi. Bunday muhitda moslashuvchanlik standart ish soatlariga nisbatan ko‘proq bo‘ladi. Shunday qilib ishchilar 9:00 dan 17:00 gacha bo‘lgan ish kunidan tashqarida bizda "moslashuvchan" jadval yuzaga keladi. Xronometraj tajriba natijalarimga ko‘ra quyida aqliy va jismoniy mehnatning turli nisbatlaridagi kasblarning tarmoqlararo vaqt normalarini keltirgan.

Ma‘muriy bino-inshoatlarga xizmat ko‘rsatish va jihozlarni ta‘mirlashda band bo‘lgan xodimlar sonining tarmoqlararo vaqt normalari (*Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma‘muriy binosi*)

T/r	Kasblar nomi	Bajariladigan ishlar tarkibi	Ishning bajarilish davomiyligi			O‘rtacha bajarish vaqti
			(Xronometraj soni, minut-sekund)			
			1	2	3	min
1	Duradgor	Binodagi jixozlarning xolatini tekshirish	80	100	60	80
		Bo‘linma boshlig‘iga ta‘mirlash bo‘yicha ehtiyot qismlarni ta‘minlashini so‘rash	2	3	1	2
		Tegishli ta‘mirlash bo‘yicha ehtiyot qismlarni olish	2	3	1	2
		Jixozlarni ta‘mirlash	4	2	3	3
		Jixozni o‘rnatish	40	30	35	35
2	Elektr montyor	Xududdagi quvvatli va kuchsiz elektr tizimlarini ko‘zdan kechirish	80	100	60	80
		Smena boshlig‘iga hisob(doklad) berish	3	5	7	5

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

		Nosozlikni aniqlash	70	90	110	90
		Xududdagi quvvatli va kuchsiz elektr tizimlarida joriy ta'mirlash ishlarini bajarish	25	40	100	55
		Bino xodimlarini elektr o'chirilishi xaqida ogohlantirish	18	15	12	15
		Xududdagi quvvatli va kuchsiz elektr tizimlariga joriy texnik xizmat ko'rsatish	180	220	200	200
		Avtomatik boshqaruv panelini nazorat qilish	130	110	120	120
3	Xavfsizlik xizmati	Bino atrofini tekshirib qabul qilish	20	15	25	20
		Smena boshlig'iga hisob(doklad) berish	3	5	7	5
		Postni qabul qilish	5	15	10	10
		Kirim daftarini ko'rib chiqish	7	13	10	10
		Binodagi xodimlarni aniqlash	5	15	10	10
		Smena boshlig'iga hisob(doklad) berish	3	5	7	5
		Kelgan fuqarolarni qabul qilish	0.5	1	0.6	0.7
		Moddiy boyliklar kirib-chiqishini nazorat qilish	12	8	10	10
		Kalitlarni qabul qilib daftarga belgilash (ish vaqti tugagandan so'ng)	2	3	1	2
		Tungi vaqtda qavatlarni tekshirish	80	40	60	60
		Kameralarni nazorat qilish	180	220	200	200
		Binoni tekshirib chiqish	50	60	70	60
		Kalitlarni farroshlarga tarqatish	1	1.2	0.8	1
		Kalitlarni farroshlardan qabul qilish	3	1	2	2
		Kalitlarni xodimlarga tarqatish	3	1	2	2
		Hududni nazorat qilish	30	25	20	25
		Avtomobillarni kirib-chiqishini nazorat qilish	5	10	15	10
Bino atrofini yo'nalishi bo'ylab nazorat qilish	40	45	50	45		

Xulosa: Hozirga zamon aqliy mehnat xodimlarining ish kuni davomiyligini hisoblash bu juda yangi, o'rganilishi dolzarb bo'lgan sohadir. Ish kuni davomiyligini belgilash ish beruvchi va

xodim o‘rtasidagi uzoq o‘tmishga va zamonga qarab o‘zgarish ta’sirida shakllangan. Hozirda ishlashning moslashuvchan turli usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda aqliy mehnat xodimlari ekspluatatsiya qilinmasdan turli vakolatlar berilishi kerak. Intellektual mehnat xodimlari jismoniy mehnat bilan shug‘ullanadigan ishchi uchun belgilangan o‘rtacha ish kunidan ko‘proq vaqt ishlashlari mumkin. Bu orqali aqliy mehnat xodimlari ko‘proq nomoddiy tovarlar yaratadilar. Boshqa tomondan, aql bovar qilmaydigan yangi g‘oyani yaratishga bir necha daqiqada yoki yillar kerak bo‘lishini hisobga olish kerak. Shundan kelib chiqib "Ish kuni" tushunchasiga kelsak, bu tushuncha aqliy mehnat xodimlariga nisbatan o‘z qiymatini yo‘qotadi. Buning sababi shundaki, intellektual fikrlashni rag‘batlantiradigan ish muhitni yaratish zarurati bilan, "Ish kuni"ning yanada moslashuvchan usullari va boshqalar zarurati bilan intellektual mehnat xodimlari uchun ish kunining davomiyligini aniqlash imkonsiz bo‘lib qoladi.

REFERENCES

1. Masharipov F.O‘. Aholi bandligi va mehnat munosabatlariga oid atamalar va tushunchalar. izohli lug‘at. – Toshkent 2021. – 144 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi 29.10.2022 – 3 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi 01.05.2023. – 11 b.

THE ROLE OF THE COMPUTER IN THE TRANSLATION PROCESS

F.B.Mattiyeva

Samarkand State Institute of Foreign Languages Independent researcher

+998937236400

feruzamattiyeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041710>

Abstract. *Translators and interpreters use computers, online dictionaries and terminological databases, automatic machine translation tools, search engines, various communication tools and other types of ICT in their daily work. The issue of the use of Internet translation technologies and machine translation tools has been the cause of controversial discussions. They explained that the use of electronic devices, online translators and CAT, in their opinion, do not allow students to develop good translation skills.*

Keywords: *translators, text, CAT, ICT, electronic structure, online translators, translation technologies, terminological data, automatic machine, search structures, translation tools, internet, text, speech.*

Currently, information and communication technologies (ICT) are part of both interpreting and translation activities, and most professionals in this field use ICT in their work. Translators and interpreters use computers, online dictionaries and terminological databases, automatic machine translation tools, search engines, various communication tools and other types of ICT in their daily work. Therefore, Bachelor of Translation Theory and Practice curricula should include ICT-based elements to provide students with an appropriate learning experience. In order to prepare for the real professional world, graduates need not only language knowledge and skills, but also ICT skills, and some experience in using modern electronic means of translation and translation. In addition, ICT needs to be integrated into the entire educational process to make it more effective and practice-oriented.

Graduates are expected to have linguistics, mainly translation studies, knowledge of professional terms in their native and native languages, translation and interpreting skills, strong communication skills, and the ability to work in the international community. In our opinion, the integration of ICT into the curriculum helps to achieve the goal of training qualified translators.

Translators ICT is mainly used to provide relevant texts in different languages for translation practice, as well as to provide students with modern tools such as CAT (Computer Assisted Translation) for translation and translation support: online dictionaries, glossaries and databases, search engines, communication tools, etc.

The issue of the use of Internet translation technologies and machine translation tools has been the cause of controversial discussions. Many teachers oppose the use of these technologies in translation classes and independent research. They emphasize the need to teach students to translate correctly using their mind, memory, cognitive abilities and skills, as well as dictionaries. They explained that the use of electronic devices, online translators and CAT, in their opinion, do not allow students to develop good translation skills.

But the undeniable fact is that the rapid development of online translation tools like GoogleTranslate has already changed the whole world. Nowadays, almost everyone who uses foreign languages, for example, a translator, also uses these tools. Thus, it seems unreasonable to

ban these technologies in the classroom, since students use them in their practice anyway. We sometimes recommend linking to these tools to help students get the most out of them. For example, training with online translation tools (Google Translate and its Translator, Translator) will inform students about the possibilities and limitations of machine translation. According to the American researcher K. Beer, such activities help students "feel the similarities and differences between their native language and the language they are translating", which is undoubtedly useful for future translators. is considered. Online resources also provide audio and video materials ideal for developing translation skills. It is recommended to use notes instead of reading or speaking for translation exercises among students, because the teacher should be able to listen to the students' speech, observe and correct possible mistakes or shortcomings in pronunciation. At the end of your serial translator studies, I recommend dailies to develop your translation skills. It is also worth noting the self-study of serial translators - today there are video lessons for TL, video and audio, texts for translation, repositories of speeches, as well as exercises for teaching translation shorthand. There are a number of websites that include Examples of such sites are: <http://interpreters.free.fr/consec.htm>; <http://interpreters.free.fr/simultaneous.htm>; <http://www.orcit.eu/resources-shelf-en/story.htm>. Video-Library. Based on the current teaching experience, it can be concluded that the use of information available in such Internet resources allows students to independently prepare the necessary texts. In professional translation circles, the experience of A. Drekzel, a translator working in various European organizations, is attracting interest, he actively introduces various information technologies and applications for Android and Apple into translation practice.

In particular, it uses the iPad as a mobile data carrier for quick access to a reference or term base during translation, as well as a digital notepad for translating notes using a stylus. - Riddle Documents, Clean File Manager file managers allow you to efficiently organize work files and synchronize them between mobile devices;

– virtual scanners Scanbot, Scanner Pro (and others), which allow you to use the internal tablet camera to digitize documents. Multifunctional electronic notepads Note Shelf, Notability, Bamboo Paper, with the help of which recording of translation is carried out. ICT skills and the ability to use them in their work are an integral part of translation competence, that is, they are part of the translator's information competence. It is necessary to use ICT in the preparation and execution of exercises for teaching SP, because teachers need to use Internet resources to search for different types of real texts, necessary audio recordings, etc., students need to use online dictionaries and independent learning resources. In the process of organizing PPD training, it is necessary to follow the set goals by performing exercises. The goal of our methodology is the formation of the translation competence of sequential translation, therefore, the set of exercises used in the educational process is necessary to develop and improve all components of this competence. When teaching PPD through exercises, it is necessary to follow the set goals that are achieved by performing exercises in the process of organizing PPD training. The goal of our methodology is to form the translation competence of a serial translator, so the set of exercises used in the training process is aimed at developing and improving all components of this competence. When teaching PPD through exercises, certain speech skills are mastered. We're talking about message submission and processing actions. about listening in a foreign language and we carry out actions on the formation and creation of TP in a foreign language. We emphasize

that we have studied a lot of sources and based on different sources when creating a set of exercises. To develop our own exercises and improve the set of exercises, the following were used as a basis: the textbook "Interpretation (Economics and Business)– English" (by A. Kuptsova), the scientific "Set of exercises for teaching senior students" article. For consecutive interpretation from a foreign language university" (author O. Zheleznyakova), as well as a guide to translating "The Green Apple" from German to Russian (authors A. Falaleev, A. Malofeeva), the latter provides simultaneous translation is a set of exercises to teach. We also used electronic resources such as sprehpool.net, ted.com, un.org, etc. It should be noted that the set of exercises was created taking into account a number of difficulties that translators usually face during SP. A set of exercises for teaching PPD is organized to overcome these difficulties, as well as according to certain principles. The principle of "mobility" plays a key role in the step-by-step implementation of exercises and the step-by-step implementation, organization and selection of difficulties. The principle of repetition in the organization of language material in exercises, exercises.

1. The principle of step-by-step exercise allows you to overcome the difficulties of PPD individually and consistently. We distinguish preparatory and speech stages of teaching PPD, each of which involves the formation or improvement of certain skills and abilities.

2. In the process of dividing exercises into sections and connecting them with each other, the principle of gradual increase in difficulty is implemented. The preparatory stage consists of four sections of training: formation of listening skills and skills, formation of skills and skills of TP in language design, specific skills and skills of PPD it is necessary to take into account the formation, improvement of previously acquired translation skills and the formation of abilities in different types of PP.

3. The principle of "mobility" in the organization and selection of exercises is implemented in the adjustment of exercises for teaching PAP based on the analysis of inaccuracies made by students when creating TP. This principle makes it possible to identify additional language and speech difficulties that arise in the process of acquiring PPD in students and to introduce additional exercises to eliminate them.

4. The principle of repetition is implemented in the selection of lexical units, phrases and sentences and in the preparation of exercises to improve the skills and competencies of the language design of the translation text (TP). The selection of speech material is organized according to the principle of repetition of the most difficult units for translation, as well as the most important segments of the source text (IT). Thus, during the exercise, students encounter such lexical units several times, which helps to store equivalents of IT structures in memory. PD quality control is carried out during exercises. In addition, students record their translations on a dictaphone. The materials are used to test, analyze, compare and process the results of experimental studies. According to the specifics of PAP implementation, we need to distinguish the stages of mastering PAP and sections of exercises to achieve certain goals at different stages.

Before studying CPD at an advanced level, there should be an introductory theoretical lesson, the purpose of which is to give students a brief overview of the psycholinguistic features of CPD and its components, psychophysiological skills (stress tolerance, volume and clarity). It shows how to achieve the main goal of the course - the implementation of COIN at an advanced level, that is, exercises for teaching PPD and methods for evaluating the performance of exercises by students. In organizing the educational process of PPD, it is possible to distinguish preparation

and speech stages. The preparatory stage of teaching PPD, which includes the elimination of language and psychological difficulties, the development of language and communicative competences, includes the following exercise sections:

- Exercises on improving IT listening skills and qualifications;
- exercises to improve language design skills and competencies of TP;
- Exercises for the formation of special translation skills for the implementation of PAP;
- exercises to improve the translation skills and qualifications formed on the example of the studied types of PD; training them in their practical use.

The speech stage of teaching PAP includes a section of exercises for the formation of specific skills and abilities of PAP, implementation of PAP in different modes. The PPD training course begins with an exercise section to improve IT listening skills and competencies using the example of TV news. Before the work, there will be a discussion on the problem of the lecture. Students express their opinion on the relevant topic, express their opinion on the event under discussion. Such an informal discussion prepares for perception and helps to develop informational and communicative competences, understanding the lecture of a certain topic at the level of the educational text.

REFERENCES

1. Саидумар Саидалиев. Чет тил ўқитиш методикасидан очерклар. – Наманган, 2004. –240 б.
2. Рахимов Б.А., Мавлянов А., Чориев В.Қ., Абдалов С.Р., Темирова Н.С. Педагогик технологиялар схемаларда. –Т.; —Fan va texnologiya, 2009. Б.125
3. Цатурова И.А. Из истории развития тестов в СССР и за рубежом. – Таганрог, 1969. – 4с.
4. Курбанбаев Д.А. Бўлажак чет тили ўқитувчилари нутқ омилкорлигини назорат қилиш методикаси: Дисс. пед. фан. номз. –Т.; 2011. –125 б.
5. Усманова М.Н. Педагогическое тестирование; история развития и современное состояние. –Т.;, 1995. –158 б.
6. «Халқ сўзи» газетаси, 11.12.2012 й., 240 //5660//
7. Хасанбоев Ж ва бошқалар. Педагогика (педагогика назарияси ва тарихи). Олий ўқув юртлари учун дарслик. Ў.Р. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. –Тошкент; —Ношир, 2011. –456 б

**TA’LIM TASHKILOTLARIDA IQTISODIY FANLARNI O‘QITISH SIFATI VA
SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION YONDASHUV YO‘LLARI**

Isroilova Shoira Turg'unovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat Pedagogika Universiteti Ta'lim menejmenti kafedrasida
dotsenti

shoira.israilova@mail.ru Tel:(99)84671 18

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041746>

***Annotatsiya.** Prezidentimiz tashabbusi bilan mamlakatimizda uchinchi Renessans poydevorini yaratishga qaratilgan chora-tadbirlar jadal olib borilmoqda bunda innovatsion faoliyatga, ta'lim tizimiga, oshirishda innovatsion yondashuvga alohida e'tibor qaratilmoqda.*

***Kalit so'zlar:** ta'lim tashkilotlari, iqtisodiy fanlar, sifat, samara, innovatsiya.*

Mamlakat kelajagi, taraqqiyoti ta'lim tashkilotlarida iqtisodiy fanlarni o'qitish sifati va samaradorligi innovatsion faoliyat rivojiga bevosita bog'liq. Sohoni isloh qilmasdan, yuqori malakali kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirmasdan turib keng ko'lamli o'zgartirishlarni amalga oshirish, jamiyat hayotini izchil yangilash bo'yicha sa'y-harakatlar samaradorligiga erishish mushkul vazifa hisoblanadi. Keyingi besh yil ichida innovatsion faoliyatni tubdan yuksaltirish bo'yicha ko'rilyotgan Farmon va qarorlar zahirida ham mana shu hayotiy haqiqat mujassam, desak aslo yangilashmaymiz. Prezidentimizning Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi", –deya alohida ta'kidlangan edi. 2020 yilga "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb nom berilishida ham chuqur mazmun bor. 2020 yil va undan keyingi xususan 2023 yilni "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb nomlanishi yillardagi barcha ezgu maqsadlarimiz albatta ana shu mezonga tayanmoqda.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek "...biz O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, bunga faqat jadal islohatlar, ilm-ma'rifat va innovatsiya bilan erisha olamiz.

Buning uchun, avvalombor, tashabbuskor islohatchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur. SHuning uchun ham bog'chadan boshlab oliy o'quv yurtigacha – ta'limning barcha bo'g'inlarini isloh qilishni boshladik"

Ma'lumki, 2022 yilda rivojlanishning o'ziga xos dasturi 2022-2025 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi qabul qilindi. Mazkur muhim dastur 2017-2021 yillarga mo'ljallangan harakatlar strategiyasining uzviy davomi bo'lib uning uchinchi ustuvor yo'nalishi bo'lmish "Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash"da belgilangan maqsadlarda innovatsion rivojlantirishga doir masalalar belgilab qo'yildi.

2025 yilga qadar ilm-fanga yo'naltiriladigan jami mablag'larning yalpi ichki mahsulotga nisbatan ulushini 6 baravarga, 2030 yilgacha esa 10 baravarga oshirish ko'zda tutilgan.

Innovatsiyalarga asoslangan tajribalar ta'lim tashkilotlarida iqtisodiy fanlarni o'qitish fanda qator ilmiy-tadqiqotlarni amalga oshirishga samaralari ta'sir ko'rsatdi. SHuningdek, ta'lim tashkilotlarida iqtisodiy fanlardagi tadqiqot natijalari ilmiy taraqqiyot asosini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Natijada ishlab chiqariladigan mahsulotlar o'zining ilmtalabliligi, originalligi,

murakkabligi, yuqori sifati va sermahsulligi bilan ajrala boshladi. Ishlab chiqarish usuli va shart-sharoiti uzluksiz jadal o‘zgarib bordi, ta’lim tizimi oldiga tamoman yangi talablar qo‘yila bordi. SHartli ravishda barcha iqtisodiy fanlar qatori Ta’lim tashkilotlarida iqtisodiy fanlarni o‘qitish sifati va samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuv yo‘llarini rivojini quyidagilarda ko‘rish mumkin:

1) iqtisodiy fanning ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi o‘rnini o‘sib borishi, XX asrda ayniqsa uning ikkinchi yarmida, fanning taraqqiyoti eng yuqori sur‘atlarga ko‘tarilishiga sabab bo‘ldi. Hozirgi paytda fan taraqqiyoti zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sur‘atlarini eng yuqori sur‘atlarini o‘zida aks ettirgan zamonaviy axborot oqimini o‘zlashtirish, ilmiy-tadqiqot malakalari, individual va mustaqil ishlash, ilmiy-texnikaviy axborotlar, o‘quv-ilmiy adabiyotlar bilan ishlash ko‘nikmalari-ni rivojlantirish imkoniyatini ta’minlashi lozim.

2) Zamonaviy iqtisodiy fanning rivoji ikki va undan ortiq ma’lum fanlar ulanmalarida yangi fanlar paydo bo‘lishi bilan ham ta’minlanadi. Masalan: ekonometrika, iqtisodiy tahlil, tizimli iqtisodiy tahlil va ko‘pgina boshqa fanlar. Ma’lum fanlar ulanmalarida paydo bo‘lgan yangi iqtisodiy fanlar - yangi ilmiy yo‘nalishlar, muammolar, mavzular va ilmiy masalalarni o‘z ichiga qamrab oldi. Fanni o‘qitishda asosiy maqsad sifatida noan’anaviy fikrlash qobiliyati va tizim original tahlil olib asosiy maqsad sifatida qaraldi.

3) iqtisodiy fanlarni o‘qitishning rivojida qonuniyat asosida o‘svuchi ilmiy-texnikaviy axborot, axborotni uzatish va qayta ishlash tezligining oshirilishi samarali ta’sir ko‘rsatdi. Mazkur o‘qitish jarayoni asosida kompyuter texnikasi asos sifatida qaraldi. O‘qitishda zamonaviy axborot tizimlaridan foydalanishni, o‘qitishni individuallashtirishsiz tasavvur qilib bo‘lmay qoldi. SHunday ekan, zamonaviy o‘qitish tizimining markaziy o‘zagi – o‘qitishni individuallashtirish deya e’tirof etildi. O‘qitishni individuallashtirish, ta’lim tashkilotlarida iqtisodiy fanlarni o‘qitish sifati va samaradorligini oshirish hamda innovatsion yondashuv yo‘llarini ishlab chiqish va o‘zlashtirish dolzarb masalaga aylanib qoldi.

4) Ilmiy-texnik taraqqiyot jadallashuvi sharoitida uning yuksalib boruvchi talablariga javob beradigan mutaxassislarni oliy maktabda tayyorlash uchun o‘qitishni jadallashtirish, o‘qitishda inson organizmining, uning ongini butun imkoniyatlaridan to‘la foydalanish zarur bo‘ladi. YA’ni, ko‘rgazmali o‘qitishni jadallashtirish lozimdir. Bu esa, o‘qitish jarayonida axborotlar berishda, o‘quv materialini tizimlash va turkumlash usullari, o‘qitishni kompyuterlash va boshqa shu kabi usullardan foydalanishni bildiradi.

Ta’lim tashkilotlarida iqtisodiy fanlarni o‘qitish sifati va samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuv, oliy ma’lumotli iqtisodchi mutaxassislar tayyorlovchi tizimni, ishlab-chiqarish, texnika texnologiyaning uzluksiz o‘zgarib turuvchi sharoitga zudlik bilan moslashuvchanlikni ta’minlash zarur. Ular bilimlar harakatlanuvchanligi, tanqidiy fikrlash, ijod va kasbiy faoliyatida epchillik kabi xususiyatlarga ega bo‘lishi lozim.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 24.01.2020. <https://www.uza.uz>
2. Goncharenko L.P. Innovatsionnaya politika: uchebник / L.P. Goncharenko, YU.A. Arutyunov. - M. : KNORUS, 2011. — 350 s.
3. Isroilova Sh.T. O'zbekiston iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirish strategiyasi //Monografiya.- TDPU, 2023 yil

**THE PECULIARITIES OF EDUCATIONAL MANAGEMENT IN RAISING THE
QUALITY OF EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF THE UPDATED
UZBEKISTAN**

¹Damixanova Dilorom, ²Alisherova Dilshoda

¹Teacher of 3rd Russian school

²Student of Uzbekistan State World Languages university

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041756>

***Abstract.** In Educational Management, the most basic task is to work with the teacher, student, parent and society. The cited descriptions of management indicate that, while it has the meaning of management, administrative commandment is fundamentally different from economic management. Through the development of educational management, it is necessary to change the attitude of people to work, to provide spiritual stimulation and to establish friendly relations between colleagues.*

***Keywords:** Management, Management, Leadership, business, fields, knowledge, enterprise, organization, Office, control, maintenance, law, rule, plan, Labor.*

Today, reforms are being carried out in the field of education, among other areas. By default from the education system of the states, the requirement of today is to conduct the proper organization of Education, which is the reason why our President Sh.M. Mirziyoyev said, it is known to us how deeply it makes sense to radically improve the activities of educational institutions, to study the most advanced foreign experience, to create a modern system in all respects, on the basis of today's demand, the idea that no sphere cannot be developed without the development of education, from this point of view, first of all, to, particular attention is paid to educational management, taking into account the fact that it is possible to achieve a result through management and control.

One look at the emergence and stage of development of Educational Management has an ancient history, but the theory of management began to develop only at the beginning of the 20th century. "Management" is translated from the English word olinga in the Uzbek language in the sense of organizing, leading management. In the general plan, management denotes management, that is, the organization and management of one or another type of activity (organization and leadership), economic, financial and business sphere in the life of another person.

In the United States, favorable conditions arose at the beginning of the 20th century, when the evolution of scientific management schools began. A huge labor market has appeared in the democratic country. The presence of education helped many intelligent people to show their qualities. New methods of leadership were required. In 1911, Frederick Taylor's book "Principles", which laid the foundation for research in the field of New Science - Leadership.

Proved that group influence can change people's attitude towards Labor. Advised the use of spiritual stimulation in management, for example, the relationship of the employee with colleagues. He urged leaders to focus on community relations, and the school contributed to the separation of Management-in his opinion a separate profession and has two directions.

The first is the study of the problems of enterprise management and the development of modern management concepts.

The second is to study the job duties and functions of managers.

Any leader is called upon to perform certain rainwater functions:

- setting goals for the enterprise and choosing ways to develop;
- classification, distribution of work, creation of organizational structure, selection and placement of personnel, etc;
- employee motivation and coordination, control based on the relationship between managers and the team;
- * normalization, analysis of the work of the enterprise and all workers working in it;
- * motivation depending on the results of work.

Thus, the activities of a modern manager become more complicated. The manager must have knowledge in various fields and apply proven methods in practice. The school solved a number of important management problems that arise everywhere in large-scale industrial production.

The most basic task in management is to work with people. The presented descriptions of management indicate that it is fundamentally different from the economic management of administrative command, while expressing the meaning of management. These differences are as follows:

The first difference is that it concerns the market economy, and administrative command is not a system of carrying out the farm according to the plan.

The second difference arises from the first difference, that is, management in progressive countries is a method of economic management.

The third difference is the difference in management from the management of the socialist system can be determined on the basis of combining the last four descriptions. It can be said that "management is the science and art of effective management." Such management is achieved at the expense of the high qualifications of those engaged in such work, that is, Managers, their erudition, active creative work, initiative, flexibility of thinking, ability to solve tactical and strategic issues, ability to work directly with people. In the Oxford Explanatory Dictionary, the description of management is expressed in the following simple word. It states that "management is a special ability and erudition in the performance of administrative work."

In the present period, it embodies the various requirements for management - management, that is, the method of work, the ability to carry out work, the art of correctly directing the movement of people in joint activities and the requirements for science, without strict administrative requirements, the fulfillment of the specified goal.

In addition to the above qualities, it is appropriate to cite also 2 descriptions in the countries where modern management is in progress:

1- the orientation of the activities of the management corps to obtain a high-quality product corresponding to the consumer's demand (marketing approach in management).

2- The fact that the work of the manager is aimed at increasing the transparency of the organization's team members (humanization of management activities).

Ultimately, the term "management" has one more common meaning, or rather two. It is more commonly used in the sense of crowding, when all organizations designate a team of

managers or a Corps of Supreme managers. In such meanings, the word " manager " is usually used when there is a certain opposition between 2 different activities: managers (managers) and manufacturers (workers).

We see that the content of this science is the interaction between the management system and the object of management, the main task of which is to teach students modern methods of management, the secrets of the art of leadership.

Teaching science consists in creating an interest in students in relation to management problems, a passion for practical organizational activities. Because students who are now studying the basics of management will become employees of the future management system, leaders of small and medium, large communities, specialists who are encouraged to develop projects, activities to manage various aspects of the economic, social, organizational and technical activities of enterprises and firms. Management, on the other hand, in most cases depends on the ability of the leader, his ability to work with people, his personal initiative, his understanding. Being able to use all this in management is an art.

The art of management is the ability, mastery, creativity of the manager, leader. Thus, as any creative activity, management has concentrated elements of Science and art in itself.

In conclusion, we can see that the student is one of the guaranteed systems in which young people and students are trained in the future as competitive frames in each area.

REFERENCES

1. Mirziyoev Sh.M. Our great future together with our mertva Noble Hulk. - Tashkent: "Uzbekistan", 2017. - 488 b.
2. Пергудов Л.В., Саидов М.Х. Менежмент экономика вищого образования. - Т.: Молия, 2001.
3. Sharifkhojaev M., Abdullaev q. Management. Textbook. - Т.: Teacher, 2001.
4. Gülomov S.S. Fundamentals of management. - Т.: Teacher. 2002.
5. Виханский О.С., Наумов А.М. Менежмент: Учебник для вузов по эконб. спес. и направл. - Трете изде. - М.: Гардарика, 2008.
6. Герчикова И.Н. Менежмент: Учебник. - 4-йе изд., перераб. и доп. -М.: Ёунити-Дана, 2009.
7. Веснин В.Р. Менежмент в схемах и опредалинах. Учебное пособие. -М.: Проспект, 2009. - 120 с.
8. Даналин В.И. Финансовий менежмент: задачи, тесты, ситуатсии. Учобное пособие. - М.: Проспект, 2009. - 360 с.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA FANLARARO

ALOQADORLIKNING O‘RNI

Xadicha Jabborovna Sattorova

Nizomiy nomidagi TDPU Boshlang‘ich ta‘limda ona tili va uni o‘qitish metodikasi kafedrasida
o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041791>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada fanlararo aloqadorlik, uning ahamiyati, fanlararo aloqadorlikning boshlang‘ich ta‘lim samaradorligini oshirishdagi o‘rni haqida fikr yuritilgan. O‘quv fanlari aro aloqadorlik o‘quvchilarda o‘quv-biluv faoliyatini rivojlantiradi. O‘quvchining bilim olishga bo‘lgan qiziqishi hamda o‘quv-biluv jarayonining samaradorligini oshiradi, o‘quvchilarni tarbiyalash imkoniyatini kengaytirib, ularning shaxsiga har tomonlama ta‘sir ko‘rsatadi. O‘quv fanlari aro aloqadorlik bilimlarni tizimli o‘zlashtirish, o‘quv-biluv jarayonini yaxlit tashkil etishning didaktik imkoniyatlaridan biri ekanligi ushbu maqolaning asosiy mazmunini tashkil etadi.*

***Kalit so‘zlar:** boshlang‘ich ta‘lim, fanlararo aloqadorlik, integratsiya, ta‘lim-tarbiya, samaradorlik, o‘qituvchi, o‘quvchi.*

Ma‘lumki, so‘nggi yillarda ta‘lim-tarbiya, tizimida, yangi avlod tarbiyasida jahon fani va madaniyatining ilg‘or yutuqlarini jamlagan, o‘tmish ajdodlarimiz aql-zakovoti mahsuli sifatida yaratilgan milliy va ma‘naviy qadriyatlarimizga tayangan holda, zamonaviy ta‘lim-tarbiya berish uslublarini shakllantirish muammosi vujudga keldi. Barkamol avlod jamiyat taraqqiyotining asosidir. Shu bois mamlakatimizda ham jismonan, ham ma‘nan barkamol avlodga ta‘lim-tarbiya berish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.

2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning Harakatlar strategiyasida va boshqa me‘yoriy hujjatlarda uzluksiz ta‘lim tizimini isloh qilish vazifalari belgilanishi ta‘lim jarayonida o‘quvchilar bilan ishlash, ularni barkamol avlod sifatida shakllantirish davlat miqyosida muvaffaqiyatli amalga oshirilishida zamin bo‘ldi. Zero, mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyevning “Biz ta‘lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o‘zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz” degan fikri muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang‘ich sinfarda ta‘lim jarayoni o‘qitishda foydalanilayotgan usul, uslub va shakllarining turli-tumanligi bilan ajralib turadi. Ta‘lim amaliyoti ko‘rsatishicha, maktab ta‘limida fanlararo aloqadorlikni yo‘lga qo‘yish fan va jamiyat hayotida bugungi kunda sodir bo‘layotgan integratsion jarayonlarning yorqin ifodasidir. Ushbu aloqadorlik o‘quvchilarning bilimlarni ongli o‘zlashtirishi, dunyo haqidagi yaxlit tasavvurlarini rivojlantirish va amaliy, ilmiy-metodik tayyorgarligini oshirishda muhim o‘rinni egallaydi.

Bugungi kunda, ya‘ni ta‘lim-tarbiyaning hozirgi zamonaviy bosqichida o‘qituvchining ishlash tizimi tubdan o‘zgarimoqda va pedagogik texnologiyalar, integratsiyalar, innovatsiyalar amaliyotda keng qo‘llanilmoqda. O‘quv fanlari aro aloqadorlik ta‘minlangan sharoitda o‘quvchilarning egallagan bilimlari samarali rivojlanishi bilan bir qatorda ularning idrok qilish qobiliyati, faolliklari, qiziqishlari, aqliy intellektual imkoniyatlari ortishiga erishiladi. O‘quv fanlari aro aloqadorlikni turli o‘quv fanlari bo‘yicha o‘quv dasturlari, darsliklar mutanosibligini ta‘minlovchi didaktik imkoniyat sifatida tushunish lozim.

So‘nggi yillarda o‘quv fanlari aro aloqadorlikning tarbiyaviy ahamiyatiga ham alohida e‘tibor qaratilmoqda. O‘quv fanlari aro aloqadorlik ta‘minlangan pedagogik sharoitda o‘qitish jarayonida tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishda o‘qituvchining tutgan o‘rnini alohida ajratib ko‘rsatish lozim. O‘quv fanlari aro aloqadorlikni ta‘minlashni ilmiy jihatdan asoslash maqsadida har bir o‘quv fanining fanlararo aloqadorlikdagi mazmunini tanlash, ta‘lim jarayonida qo‘llanilayotgan so‘nggi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda, o‘quv fanlarining bir - biri bilan bog‘langan tizimini shakllantirish lozim.

O‘quv fanlari aro aloqadorlik ta‘minlanganda o‘quvchilarga o‘zaro bog‘langan bilim va tushunchalar taqdim etiladi. Demak, "o‘quv fanlari aro aloqadorlik" o‘quv mavzulari mazmunini atroficha ochib berish uchun zarur. O‘quv fanlari aro aloqadorlik dars mavzularining mazmunini o‘rganish, undagi muhim qoidalarni ajratib olib o‘zlashtirishda quyidagi jarayonlarni faollashtirish imkoniyatini beradi:

- o‘quv mavzularini o‘rganish jarayonida o‘quv fanlariaro aloqadorlik holatini aniqlashga sub’yektiv yondashish ehtimolini pasaytirish;
    - fanning muhim g‘oyalarini ochib berishda birinchi darajali ahamiyatga ega bo‘lgan o‘quv fanlari asosiy jihatlariga o‘quvchilar e‘tiborini jalb etish;
    - doimiy ravishda idrok etishni murakkablashtirib borib, o‘quvchilar ijodiy tashabbuskorligi va o‘quv-biluv faoliyati mustaqilligi ko‘lamini kengaytirish, ko‘p tomonlama o‘quv fanlariaro aloqadorlikni samarali yo‘lga qo‘yish uchun didaktik vositalarning har xil turlarini qo‘llab, o‘quv fanlari aro aloqadorlikdan foydalanish bo‘yicha tashkiliy ishlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish;
  - turli didaktik vositalar yordamida o‘quv fanlarining o‘zaro uzviy birlikda o‘zlashtirilishiga erishish;
    - o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida ijodiy hamkorlikni vujudga keltirish. Boshlang‘ich ta‘lim jarayonida o‘quv fanlariaro aloqadorlikni ta‘minlash faqatgina mantiqiy qoidalar ko‘rinishida berilishi kerak emas, balki unga erishish yo‘llarini ko‘rsatish lozim.
- Xulosa qilib atish mumkinki, boshlang‘ich sinflarda amalga oshiriladigan ta‘lim jarayonida o‘quv fanlari aro aloqadorlikni ta‘minlash o‘quvchilarning bilimlarini tizimlashtirishga, ularning mustaqil fikrlash ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga, ta‘limning quyi bosqichlarida egallagan bilimlarini chuqurlashtirishga yordam beradi.

REFERENCES

1. D Khalilova. Innovative educational environment as a factor for improving professional competence in developing social relationships in students. - Science and innovation, Volume 2 Issue 1, 2023. 412-413.
2. D Khalilova. Formation of social competence of future educators in preschool educational organizations. Science and innovation international scientific journal Volume 2 issue 3 march 2023. 174-177.
3. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).Jabborovna, S. X.

- (2022). The Significance of Phonetics Department in Mother Language Acquisition of Primary Students. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 3(10), 55-58."...
4. Особенности процесса гуманизации отношений учителя и учащихся сельского учебно-воспитательного комплекса // Воспитание: актуальные проблемы, поиски, решения. Сб.ст. /НИИ теории и методов воспитания. - М., 1992. С.214-221. - Рукопись в деп. ОЦНИ "Школа и педагогика»/.
  5. Сатторова, Х. (2012). РЕФОРМА И ТРУДНОСТИ В ОБУЧЕНИИ (на тадж.). Вестник Педагогического университета, (3-2), 156-158.
  6. Сатторова, Х. (2012). РЕФОРМА И ТРУДНОСТИ ОБУЧЕНИЯ. Вопросы психологии и педагогики, (2), 61-64.
  7. Сатторова, Х. (2015). Методическая подготовка студентов к обучению интегрированному курсу «Окружающий мир». Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (3-2), 164-167.
  8. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
  9. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
  10. <https://cyberleninka.ru>
  11. <http://scientists.uz>

**G‘AZNACHILIKDA PUL OQIMLARINING KOMPLEKS MONITORINGINI
TAKOMILLASHTIRISHDA INTELLEKTUAL TIZIM ILOVALARI VA ULARNING
AHAMIYATI**

Shodmonkulova Shahlo Olimjon qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti 08.00.07 — «Moliya, pul muomalasi va kredit»
ixtisosligi I bosqich tayanch doktoranti
shahloshadmankulova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041804>

Annatsiya. Naqd pul oqimining samarali monitoringi har qanday g‘aznachilikning samarali ishlashi uchun juda muhimdir. Naqd pul oqimini kuzatishning an‘anaviy usullari ko‘pincha qo‘lda bajariladigan jarayonlarga tayanadi, bu ko‘p vaqt talab qilishi va xatolarga moyil bo‘lishi mumkin. Ushbu cheklovlarni bartaraf etish uchun ushbu maqola g‘aznachilikdagi pul oqimlarining har tomonlama monitoringini yaxshilash uchun aqlli tizim ilovalari, jumladan, mashinani o‘rganish algoritmlari va bashoratli tahlillarni qo‘llaydigan yangi yondashuvni taklif qiladi.

***Kalit so‘zlar:** g‘aznachilik, g‘aznachilikda pul oqimi, intellektual tizim ilovalari, naqd pul, iqtisodiy ko‘rsatkichlar.*

Oldingi tadqiqotlar turli xil moliyaviy sharoitlarda, masalan, firibgarlikni aniqlash va kredit xavfini baholashda mashinani o‘rganish algoritmlarini qo‘llashni o‘rgangan bo‘lsa-da, g‘aznachilik kontekstida pul oqimlarini monitoring qilish va boshqarish uchun ushbu usullarni qo‘llashda tadqiqot bo‘shlig‘i mavjud. G‘aznachilarga ularning naqd pullari holati va potensial risklar va imkoniyatlar haqida real vaqt rejimida ma‘lumot berish uchun turli xil ma‘lumotlar manbalaridan, shu jumladan, tarixiy pul oqimlari ma‘lumotlari, iqtisodiy ko‘rsatkichlar va tashqi omillardan foydalanadigan keng qamrovli yondashuvni taqdim etish orqali ushbu bo‘shliqning hal qilinishiga erishish mumkin.

Tadqiqotdagi yondashuv samaradorligini baholash uchun tizim real xazina sharoitida amalga oshiriladigan amaliy tadqiqotni taqdim etadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mazkur yondashuv pul oqimini bashorat qilishning aniqligini sezilarli darajada yaxshilaydi va g‘aznachilarga pul mablag‘larini boshqarish strategiyalarini optimallashtirishga imkon beradi. Umuman olganda, pul oqimlarini monitoring qilish va boshqarish imkoniyatlarini yaxshilashga intilayotgan g‘aznachilik uchun amaliy va samarali yechimni taqdim etish va shu tariqa moliyada intellektual tizimlarni qo‘llash sohasida olib borilayotgan izlanishlarga hissa qo‘shish maqsadlari ham ilmiy ish natijalarini aks ettirishga intilayotgan maqolaning mazmuni deyilsa, mubolag‘a bo‘lmaydi.

Pul oqimini boshqarish har qanday g‘aznachilik faoliyatining muhim tarkibiy qismidir. Naqd pul tushumlari va chiqimlarini samarali monitoring qilish tashkilotning uzluksiz ishlashini ta‘minlaydi va g‘aznachilarga pul mablag‘larini boshqarish strategiyalari bo‘yicha ongli qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini ham beradi. Biroq, ko‘p jihatdan qo‘lda jarayonlarga tayanadigan pul oqimi monitoringining an‘anaviy usullari xatolarga yo‘l qo‘yishi va naqd pul mablag‘lari prognozlarining noto‘g‘riligiga olib kelishi mumkin, bu esa pul mablag‘larini samarasiz boshqarish va moliyaviy qarorlar qabul qilishga olib keladi. Ushbu cheklovlarni bartaraf etish uchun ushbu g‘aznachilikdagi pul oqimlarining har tomonlama monitoringini yaxshilash

maqsadida aqlli tizim ilovalaridan, jumladan, mashinani o‘rganish algoritmlari va bashoratli tahlillardan foydalanadigan yangi yondashuv taklif qilish tadqiqotning dolzarb vazifalariga safiga kirdi.

Har qanday moliyaviy axborotni qayta ishlash tizimini qurish uchun quyidagi asosiy tamoyillarni asos qilib olish kerak: asosiy modelga ega bo‘lish tamoyili; modullilik prinsipi; axborot makonining birligi printsipi; xavfsizlik printsipi; samaradorlik printsipi; o‘zaro ta’sir printsipi; tizimni to‘g‘rilash printsipi. Aynan bu sanalganlarni g‘aznachilikda pul oqimlarining kompleks monitoringini takomillashtirishda intellektual tizim ilovalaridan foydalanish jarayonlarida ham o‘rni va ahamiyati mavjuddir. Buni nazardan chetda qoldirmay tashviqot ishlarida inobatga olish ko‘zlangan yuqori samaraga erishish yo‘lida foydali bo‘ladi, albatta.

REFERENCES

1. Kim, H. (2017). Effective cash flow management for treasurers. *Journal of Treasury Management*, 5(2), 23-32.
2. Zhao, Y., Li, Y., & Zhang, L. (2021). Intelligent cash flow monitoring and management in the treasury: A machine learning-based approach. *Journal of Financial Innovation*, 1(1), 45-56.
3. Gai, Y., & Qian, Y. (2018). Holistic cash flow management in business operations. *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 29(6), 73-81. doi: 10.1002/jcaf.22311
4. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices* ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).Jabborovna, S. X. (2022). The Significance of Phonetics Department in Mother Language Acquisition of Primary Students. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 3(10), 55-58."...
5. Сатторова, X. (2012). РЕФОРМА И ТРУДНОСТИ В ОБУЧЕНИИ (на тадж.). Вестник Педагогического университета, (3-2), 156-158.
6. Shahlo Shodmonkulova Olimjon qizi. G‘aznachilikda pul oqimlari ustidan kompleks monitoring qilish./SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 5. 458-460B. (<https://doi.org/10.5281/zenodo.7070762>)
7. Shahlo Shodmonkulova Olimjon qizi. FINANCIAL RESOURCES OF THE TREASURY SYSTEM AND ISSUES OF THEIR MANAGEMENT./ Web of Scientist: International Scientific Research journal. ISSN: 2776-0979, Volume 4, Issue 3, Mar., 2023. 493-495p.
8. Shahlo Shodmonkulova Olimjon qizi. Experience of foreign countryies in imporoving the methodology for monitoring cash flows in the treasury. / In volume 2, Issue 12 of Web Scientist: International Scientific research Journal (WOS) December, 2021.
9. Shaxlo Shodmonkulova Olimjon qizi. G‘aznachilik tizimining joriy qilinishining davlat moliyasi tizimidagi ahamiyati. International conference on developements in education Hosted from Amsterdam, Netherlands; April, 2022. 350-351b.
10. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
11. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
12. <https://cyberleninka.ru>
13. <http://scientists.uz>

**BOLALAR MUSIQA VA SAN‘AT MAKTABLARIDA MILLIY VOKAL-XOR
IJROCHILIGI MUAMMO VA YECHIMLARI**

Saodat Muzafarova

O‘zDSMI “Vokal” kafedrası dotsenti, O‘zbekiston respublikasida xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041814>

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalar musiqa va san‘at maktabida vokal-xor ijrochiligi yo‘nalishi vazifa va muammolari, olib borilayotgan ilmiy-metodik ishlar tahlili, aniqlangan muammolar yechimlariga doir tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: vokal-xor ijrochiligi, musiqa madaniyati, repertuar, ijro imkoniyati, pedagog kompetensiyasi.

Inson kamolotida musiqa san‘ati, xususan xor ijrochiligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois bugungi kunda yurtimizda mamlakatning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga ola biladigan, intiluvchan va serg‘ayrat yoshlarni musiqa orqali tarbiyalashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi 112-son “Madaniyat va san‘at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori bolalar va yoshlarga “ularning qalbida milliy madaniyatga bo‘lgan muhabbatni shakllantirish, yosh iste‘dodlarni aniqlash va qo‘llab-quvvatlash...” (1.1), musiqa san‘atini o‘zlashtirishlarida milliy va jahon musiqasining nodir kuy va qo‘shiq namunalarini o‘quv repertualariga kiritish o‘ta muhim ishlardan biri bo‘ldi.

Ushbu kesimda bolalar musiqa va san‘at maktablarida milliy vokal-xor ijrochiligi masalalari muammosining dolzarb ekanligini alohida ta‘kidlash zarur deb hisoblaymiz.

O‘zbekistonning musiqa san‘atida ommaviy ijro an‘anasi, xususan, jamoa bo‘lib kuylash ijrochiligi tarixan chuqur ildiz otganligi ma‘lum. Bu kasbiy ijroda ham, havaskorlik yo‘nalishida ham kuzatib kelingan. Mustaqillik davriga kelib vokal-xor ijrochiligi san‘ati turli shakllar, uslub va ko‘rinishlarda o‘z yo‘lini davom ettirdi. E‘tiborli tomoni shundaki, bu yo‘nalishdagi ijrochilikka turli yoshdagi bolalar (boshlang‘ich va o‘rta sinf maktab bosqichi, maktabdan tashqari ta‘lim tizimi va hokazo) jalb etilganligiga qaramay, vokal-xor ijrochiligi hali ham o‘zining mustahkam o‘rniga ega emas.

O‘zbekiston madaniyati rivoji davlat siyosati darajasiga ko‘tarilganligi hamda hukumat va jamoat tashkilotlari tomonidan ommaviy ijroga e‘tibor yil sayin tobora kuchayib kelayotganligini nazarda tutib, yosh avlodga milliy vokal-xor ijrochiligi an‘analarining davomiyligini keng targ‘ib etish orqali tarbiyalash, milliy va jahon musiqa boyligini idrok eta oladigan madaniyatli inson darajasida voyaga yetkazish, bolalarda musiqa madaniyatini shakllantirish – bolalar musiqa ta‘limi, xususan xor ijrochiligining muhim masalalaridan deb hisoblaymiz.

“Bolalar musiqiy madaniyati” tushunchasi keng qamrovli bo‘lib, quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- bolalarning ijtimoiy-badiiy shaxsiy tajribasi – ahloqiy estetik qarashlari, hissiyotlari, did va ehtiyojlari;
- bolaning musiqiy rivojlanganligi – musiqa san‘atiga qiziqishi, musiqaga emotsional munosabati, musiqiy kuzatuvchanligi, tinglash madaniyati va turli xil badiiy musiqa namunalariga bo‘lgan ehtiyoji;

- bolaning musiqiy bilimlari – musiqani idrok va ijro etish uchun lozim bo‘lgan tasavvur, bilim, malaka va ko‘nikmaga ekanligi, san’at va hayotga hissiy munosabati, rivojlangan musiqiy-estetik didi, musiqaga bo‘lgan tanqidiy saralash munosabati va h.k.

Bolalarda musiqa madaniyatini shakllantirish maqsadida musiqiy ta’lim-tarbiyani hayotiy talablar bilan bog‘lab olib borish; bolalarning musiqa-xor san’atiga mehr, qiziqishini o‘stirish; musiqiy-badiiy didni, musiqa haqida bilim, malakalar doirasini tarkib toptirish; bolalarda milliy vokal-xor ijrochiligiga ehtiyojni rivojlantirish; cholg‘u va qo‘shiq ijrochiligi jarayonida nota savodxonligini amalga oshirish (o‘z partiyasini notaga qarab kuylay olish); iqtidorli bolalarning musiqiy rivojlanishlari uchun sharoit yaratib berish va ulardagi qobiliyatni o‘stirish; xor asarlarining badiiy-g‘oyaviy mazmuni vositasida bolalarda ahloqiy-estetik qarashlarni tarbiyalash kabi qator vazifalar belgilanadi. Bu vazifalarni hal etish borasida ko‘rib chiqilishi lozim bo‘lgan bir necha masalalar va muammolarga e’tiborni qaratishni lozim deb hisoblaymiz. Bular:

- respublikada xor janrlarining yangilanish uslublari, sintez janrlarning paydo bo‘lishi hamda o‘zbek kompozitorlari xor ijodiyotida yaratilgan asarlarning mohiyati, musiqiy tili, dramaturgiyasi, ijro yo‘nalishi va darajasi;

- sohaga oid amaldagi mavjud va yangi tajribalar tahlil va tadqiq etilishi, xalqona va milliy kuylashning zamonaviy uslub va usullarini qo‘llash yo‘llarini belgilash.

Kuy-qo‘shiq kishilarning shaxs bo‘lib ijtimoiy mavjudot sifatida shakllanishi va yashashi uchun tarixan asosiy ruhiy, ma’naviy omil hisoblanib kelingan. Shunday ekan, jamoa ijrosida qo‘shiqlarning tarbiyaviy ahamiyati, ta’sirchanligi yanada kuchayadi va albatta, jamoa-xor ijrochiligi bolalar tarbiyasida eng yuqori o‘rinlarda turishi lozimligi hech shak-shubhasizdir.

Vokal-xor ijrochiligi yoshlar badiiy faoliyatining eng ommaviy shaklidir. Ularning barcha yosh guruhlari jadal badiiy faoliyatga va umumlashuvga chorlaydi. Jamoa bo‘lib kuylash yosh avlodni xalq qo‘shiqchiligi merosiga, shuningdek, milliy, yevropa klassik musiqa durdonalariga qiziqish tug‘dirib birlashtiradi hamda ahillik va birdamlikka chaqirib, ulardagi ba’zi bir fiziologik, psixologik nuqsonlarni bartaraf etishda ham yordam beradi.

Musiqa pedagogikasi yetuk olimlarining ta’kidlashlaricha xorda kuylashning qator foydali jihatlari mavjud:

- xorda kuylaydigan bolada, avvalo, ovoz imkoniyatlari, eshitish qobiliyati rivojlanib, chiroyli kuylashni o‘rganadi va undan zavq oladi;

- o‘z ovozini boshqa ovozlar bilan moslagan holda, garmoniyaga, ya’ni hamohanglikka erishishga intiladi;

- keyinchalik, u musiqa sohasida faoliyat yuritmasa ham, barcha ishda garmoniyaga, garmonik uyg‘unlikka intiladi, mutanosiblikni qidiradi va yetishadi.

Mazkur muammolarni ilmiy tadqiqot mavzulari sifatida chuqur va tizimli o‘rganish hamda bolalar vokal-xor milliy ijrochiligining uslublari amaliyotga tadbiiq etish bolalar milliy vokal-xor ijrochiligining Respublika musiqa madaniyatida o‘zining yuqori o‘rinlarini egallashga xizmat qiladi deb o‘ylaymiz. Pedagog-kadrlar malakasini oshirish borasida ham muammolar mavjudligi, masalani tizimli ravishda amalga oshirish lozimligi tahlil etildi.

O‘quv mashg‘ulotlari amaliy tarzda olib borilishi asnosida, asosiy e’tibor ijrochilik mahoratiga qaratilishi tabiiy holat, lekin tanlangan asarning yaratilish tarixi, uning mualliflari hayoti va ijodiy faoliyati, turli xonandalar tomonidan ijro variantlarining o‘ziga xosligi haqida berilishi lozim bo‘lgan nazariy ma’lumotlar ham o‘quvchining sohaga oid bilimini oshiradi.

Vokal-xor ijrochiligi yo‘nalishida kadrlar tayyorlash, repertuar, jumladan milliy ruhdagi repertuarlar yaratish o‘z yechimini kutayotgan muammolardan biridir. Shu xususida bolalar musiqa va san‘at maktabining vokal ijrochiligi yo‘nalishidagi repertuarlar tahlil qilinganda aksariyat asarlar mazmunan eskirganligi, milliy ruhdagi vatanparlik hissiyotlarni kuchaytirishga qaratilgan asarlar kam ekanligi aniqlandi.

Repertuar tanlashda o‘quvchining ijro imkoniyatlari birlamchi bo‘lib, pedagog tomonidan tavsiya etilayotgan asar o‘quvchining ijro mahoratiga, yoshiga, ovoz turiga mos kelishi lozim. Bu borada pedagogning kompetensiyasi muhim bo‘lib, mavjud repertuarni qayta ishlashi, unga zamon ruhini berishi, a‘kapella janrida aranjirovka qilishi, sayqallashtirish ham o‘z samarasiga egadir.

Makola muallifi, O‘zDSMI “Vokal” kafedrasini mudiri, dotsent Saodat Muzafarova tomonidan 2013-yildan boshlab hozirgi kunga qadar 100 ga yaqin zamonaviy o‘zbek va jahon estrada qo‘shiqlarini xor va vokal ansambllari uchun moslashtirish borasida katta ijodiy ish olib borildi. Bu yangicha talqin bilan qo‘rib chiqilgan asarlar bolalar va talabalar jamoa ijrochiligi repertuarini boyitish, yoshlarda ijrochilikning bu turiga qiziqishni yanada o‘stirishga xizmat qilmoqda deb o‘ylaymiz. Bu aranjirovka qilingan qo‘shiqlar – xor uchun “Ko‘chalar” (D.Zokirov musiqasi, T.To‘la she‘ri), “O‘rik gullaganda” (M.Leviyev musiqasi, H.Olimjon she‘ri), “Bir kam dunyo (Sh.Zokirov musiqasi, J.Hoshimov she‘ri), “Jon O‘zbekiston” A.Nazarov musiqasi, J.Jabborov she‘ri), vokal ansambli uchun “Qaydasan” (I.Akbarov musiqasi, T.To‘la she‘ri), “Umid” (E.Salixov musiqasi, A.Muxtor she‘ri), “Dilbarim” (A.Malaxov musiqasi, E.Vohidov she‘ri), “Lola” (O.Nazarbekov musiqasi, Bobur g‘azali) alohida o‘ringa ega va talaba-yoshlar tomonidan sevib ijro etib kelinmoqda.

O‘zDSMI “Vokal” kafedrasini jamoasi ham hozirgi kunda zamon talablariga hamohang innovatsion yangiliklarni milliy vokal-xor ijrochiligi ta‘limi tizimiga tatbiq etish asosida sohani yanada rivojlantirish, yosh avlodga oltin meros sifatida xizmat qiluvchi ijro mahorati, ish uslublari va repertuar yaratish, darslik, o‘quv qo‘llanmalar, bolalar uchun musiqiy atamalar lug‘atlarini ishlab chiqish ustida ish olib bormoqdalar va o‘ylaymizki, bu o‘quv va metodik ishlarimiz yaqin kelajakda o‘zining ijobiy natijalarini ko‘rsatadi.

Respublikamizda faoliyat yuritayotgan bolalar musiqa va san‘at maktabining vokal ijrochiligi yo‘nalishi o‘quv jarayonini yanada takomillashtirish yuzasidan quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

–bolalar musiqa va san‘at maktabi axborot resurs markazi fondi uchun O‘zbekiston davlat san‘at va maaniyat instituti professor-o‘qituvchilari bilan hamkorlikda yangi avlod adabiyotlarini yaratish;

–bolalar musiqa va san‘at maktabidagi pedagoglar malakasini oshirish tizimini qaytadan ko‘rib chiqish;

–bolalar musiqa va san‘at maktabi ijtimoiy mavqei va kasbiy potensialni ko‘tarish maqsadida ilmiy va faxriy unvonlarga ega bo‘lgan mutaxassislar va institut professor-o‘qituvchilari ishtirokida mahorat darslarini tashkil etish;

–institut talabalarining malakaviy amaliyotini bolalar musiqa va san‘at maktablarida tashkil etish.

Xulosa sifatida qayd etish lozimki, vokal-xor ijrochiligi yo‘nalishi bo‘yicha oliy ta‘limda malakali kadrlarni tayyorlashning asosiy mezonini, bu ta‘limning oldingi bosqichlariga, ya‘ni bolalar musiqa va san‘at maktabidagi mavjud vokal-xor ijrochiligi yo‘nalishidagi o‘quv jarayoni sifatiga bog‘liqdir. Shunday ekan,

oliy ta’lim professor-o‘qituvchilari bolalar musiqa va san’at maktabi bilan integrallashgan o‘quv kurslarini tashkil etish lozim.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 fevraldagi “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-112-son qarori.
2. Краснощёков В. Вопросы хороведения. – Москва: Музыка, 1969. – 224 стр.
3. Gordon Lambconnexions. Choral Techniques. – Rice University, Houston, Texas.
<http://cnx.org/content/col11191/1.1/> >273-274.
4. Xo‘jayeva M. Umumta’lim maktablarida musiqa o‘qitish metodikasi. T.,2008 10 b.

**BOLALAR FOLKLORI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI
BOYITISH ASOSI SIFATIDA**

Abdusaitova Maftuna Sadridin qizi

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institute Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta'lim) 1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: **Tojiyeva Xolida Baxtiyorovna**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8041825>

***Annotatsiya.** Tezisdagi maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini boyitishda xalq og'zaki ijodining tutgan o'rni bayon etilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini o'stirish va badiiy adabiyot bilan tanishtirish mashg'ulotlarida bolalar folklorining qo'shiq, ertak, maqol, tez aytish, topishmoq kabi janrlaridan samarali foydalanishning o'ziga xosligi va bu janrlarning ko'p vazifaliligi oydinlashtirilib, bolalar tarbiyasidagi o'rni va ahamiyati umumlashtirilgan.*

***Kalit so'zlar:** xalq og'zaki ijodi, nutq o'stirish, mashg'ulot, bolalar folklori, ertak, qo'shiq, maqol, matal, tez aytish, topishmoq, hikoya qilish.*

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga har tomonlama puxta tayyorlash, yosh avlodni yetuk va barkamol qilib o'stirish davlat va jamiyat, oila hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlarining asosiy vazifalaridan biridir. Mamlakatimiz yoshlariga erta ta'lim-tarbiya berish mas'uliyatini hozirda yurtimizda faoliyat yuritayotgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'z zimmasiga olgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bilimlarni berish shakli mashg'ulotdir. Mashg'ulotlar jarayonida bolaning nutqi rivojlanib, undagi grammatik va fonetik qirralari sayqallanib, til boyligi oshib borishi bilan bir qatorda undagi psixologik va intellektual jihatlari rivojlanib boradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 5 ta metodika bo'yicha bolalarga ta'lim-tarbiya saboqlari berib boriladi. Bulardan eng asosiysi «Nutq o'stirish mashg'ulotlari» desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki, nutq o'stirish nafaqat bolaning so'z boyligini oshirish, balki uning muloqot qobiliyatini rivojlantiradi, undagi bilish jarayonlarining, shu jumladan bolaning tafakkurini o'stirishda ham muhim vosita bo'lib hisoblanadi. Hozirgi paytda maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga yanada yuqori talablar qo'yilmoqda. Bu talablarga javob berish nutqni rivojlantirishga oid yangi izlanishlarni taqozo etadi.

Har bir inson umri davomida xalq o'g'zaki ijodidan bahramand bo'lib ulg'ayadi. Chunki har bir odam dunyoga kelgach, turli darajadagi ertak, rivoyat, afsonalarni eshitadi va aynan o'shalar orqali dunyoni o'rganadi. Ularda xalq badiiy tafakkurining eng sara mevasi yashiringan. Buni anglash va ularni qayta kashf etish kishiga hayotni tushunish, odam va olam munosabatlarini o'rganishga yordam beradi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar tinglaydigan asarlarning ko'pchiligini ertak, qo'shiq, topishmoq, maqol, tez aytish kabi xalq og'zaki ijodi asarlari tashkil etadi. Bu davr bolalar kitobxonligi, asosan, ota-onalar, bobo-buvilar, mahalla yetakchilari-yu tarbiyachilar tomonidan amalga oshiriladi. Hali o'qish, yozish, chizishni bilmaydigan maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar dunyo sirlaridan bexabar bo'ladilar. Kattalar o'qib, aytib, hikoya qilib beradigan asarlar bu davr bolalari uchun muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Bu davr bolalariga o'qib beradigan har qanday asarning hajmi qisqa, mazmuni sodda bo'lishi zarur.

Bog'cha yoshidagi bolalarga ham, avvalo, maqol va topishmoqlarni, so'ng hayvonlar haqida, umuman, tabiatni sevishga o'rgatuvchi ertaklarni aytib berish yoki o'qib berish bolalar nutqini boyitishda juda foydalidir. Masalan, «Sholg'om», «Bo'ri bilan Qo'zichoq», «Tulki bilan Turna», «Tulki bilan uzum», «Ur, to'qmoq!» kabi ertaklar bolalarni mehnatsevarlikka, tabiatni sevishga, rostgo'ylikka o'rgatadi, aldanchilik va xudbinlik, baxillik va ochko'zlik yomon illat ekanligini tushuntiradi. Topishmoqlar esa maktabgacha yoshdagi bolalarning tasavvuri va tafakkurini o'stiradi, ayniqsa, bolalarni topag'on bo'lishga, hozirjavoblikka o'rgatadi. Bolalar adabiyoti va xalq og'zaki ijodiga oid asarlar, shu jumladan, kichik folklor janrlari (topishmoqlar, tez aytishlar, maqollar, matallar, sanoq she'rlar va boshq.) bolalar nutqini o'stirishning eng muhim manbalari va asosi hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari folklor janridagi namunalarni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning barcha guruhlarida, bolalar nutqini boyitishda qo'llashi mumkin. Faqat suhbat uchun tanlanayotgan ertak yoki hikoyaning mazmuni yorqin tushunarli bo'lib, bolalarning his-hayajoniga yetarlicha ta'sir etishi kerak.

Mashg'ulot ishlanmasi.

Mashg'ulotning mavzusi: Nonvoy mehnati bilan tanishtirish

Faoliyat maqsadi: Bolalarni nonvoy mehnati bilan tanishtirish va nonvoylar nima ishlar qilishi haqida suhbat olib boramiz.

Kerakli jihozlar: nonlar va nonvoy rasmlari, tandir rasmi, non uchun hamir, o'yin markazi.

Markazlar: Milliy burchak, bolalar kutubxonasi markazi.

Faoliyatning borishi:

Tarbiyachi: Bolajonlar, kelinglar, sizlar bilan bugun nonvoyxonaga sayohat qilamiz. Nonvoyxonada nonvoylar nima ishlar qilishini birgalikda kuzatamiz.

Tarbiyachi: Bolajonlar, xamirni nonvoylar undan qoradilar, un bug'doydan bo'ladi, bug'doyni dehqonlar dalalarda yetishtiradilar. Ekilgan bug'doylar o'z vaqtida sug'oriladi, begona o'tlardan tozalanadi, so'ng unib chiqib yetilib, bug'doylar boshq olib bug'doy bo'lib yetiladi. To'grimi, bolajonlar?

Bolalar javobi: To'gri

Tarbiyachi: Bolajonlar, kelinglar, sizlarga non haqida bir rivoyatni aytib beraman.

Hirotsulton Husayn Bayqaro: «Dunyodagi eng yaxshi hidni keltiring!»-deb qolibdi. Unga quchoq-quchoq gul keltirishibdi. Sulton: «Yo'q», - debdi. Qalampirmunchoqni roborob qilishibdi, rad etibdi, Yer yuzidagi jamiki xushbo'y hidli narsalarni muhayyo qilishibdi. Sulton bo'lsa: «Men aytgan bu emas», - deb turib olibdi. Keyin: «Uch kun muhlat ichida topa olmasalaring hammangni jazoga tortiraman», - debdi.

Vazirlar nima qilishini bilolmay o'ylayverib boshlari qotibdi. Husayn Boyqaro istagan hidni topisha olmay, oxiri Navoiyning oldiga borishibdi. Sultonimiz aytgan hidni topib, bizni halokatdan saqlab qoling, deyishibdi.

Do'stining ko'ngli qanday hidni istaganini bilolmay, Navoiyning ham boshi qotibdi. Dehqon bobodan so'rgan ekan u:

- Yangi yopilgan nondan olib boringlar-chi, otam raxmatli, dunyoda eng laziz va yoqimli hid qayroqi bug'doy unidan yopilgan tandir non, hech qaysi hid unga yetolmaydi, deguvchi edilar, - deb maslahat beribdi.

Navoiy xursand bo‘lib, dehqon aytganini qilib, bir savat non yoptiribdi-da, saroyga yetib boribdi. Bir zumda saroyga ajib yoqimli hid tarqab, barchaning dilini yashnatib yuboribdi.

– Rahmat do‘stim, – debdi Husayn Boyqaro nonlarni ko‘rib, – ko‘nglim yangi yopilgan non isini qo‘msayotgan edi, topib kelibsiz. Dunyoda yangi yopilgan nonning isidan ko‘ra yoqimliroq hid yo‘q ...

- Sultonim rahmatni menga emas, dehqon boboga ayting, ko‘nglingizni xohishini shu kishi topdi, – deb javob beribdi Navoiy.

Husayn Bayqaro dehqonga bosh-oyoq sarpo berishini buyuribdi.

Tarbiyachi: Bolajonlar sizlarga rivoyat yoqdimi?

1-bola: Ha, yoqdi.

Tarbiyachi: Kimning ota-onasi nonvoy?

2-bola: Mening dadam nonvoy.

Didaktik o‘yin:

«Mehmon-mehmon» o‘yini.

Tarbiyachi: Bolalar kelinglar! Sizlar bilan hozir «Non olib keldim» she‘rini o‘qib beraman

Yolg‘on emas chin so‘zim,

Magazinda bir o‘zim.

Ko‘cha chetida yurib,

Ancha narsani ko‘rib.

Qaytimni yo‘qotmasdan,

Kuchukka tosh otmasdan.

Olib keldim issiq non,

Uyga kelganda mehmon.

Tarbiyachi: Bolalar, she‘r sizlarga yoqdimi?

Bolalar javobi: Ha, yoqdi.

Tarbiyachi: Kunning ikkinchi yarmida albatta she‘rni yod olamiz. Endi bolajonlar sizlar bilan birgalikda topishmoqlarni topamiz.

1. Bug‘doyzorda yo‘g‘rilgan

Tandirda tug‘ilganman.

(Non)

2. Eng totli ulug‘ ne‘mat

Dasturxonga ko‘rk, ziynat.

(Non)

3. Dengiz emas, chayqaladi,

Dehqonni u boy qiladi.

(Bug‘doyzor)

4. U tugamas boylik kon

Undan bo‘lar osh-u non .

(Bug‘doy)

Tarbiyachi: Bolajonlar topishmoq, she‘r, rivoyatlar sizlarga yoqdimi?

Bolalar javobi: Ha

Tarbiyachi: (Faoliyat yakunida bolalar rag‘batlantiriladi). Mashg‘ulotni tez aytish bilan yakunlaymiz.

Nonvoy, nonvoy non yopar,

Nonni novvot deb sotar.

Xulosa qilib aytganda, bolalar folklori namunalari o‘zbekning o‘z farzandi tarbiyasiga, binobarin, xalqining, yurtining kelajagiga o‘ta mas’uliyat bilan yondoshganini va qanchalar e’tibor bilan qaraganini ko‘rsatadi. Bu e’tibor o‘z navbatida umuman xalqimiz ongida ajdodlar xotirasiga hurmat tuyg‘usining kuchli bo‘lishiga olib kelgan. Qadriyatlarimizni e‘zozlash, tariximizga hurmat bilan qarash allalar ohangi bilan jismimizga singib ketgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda folklorning kichik shakllaridan foydalanish, bolaga uning barcha qobiliyatlarini namoyon etish, talaffuzini mustahkamlash va o‘rgangan materiallarini nutqida ishlatishga o‘rgatish imkoniyatini beradi. Qisqa vaqt ichida bolalar yanada erkinlashadi, ular gapirishdan qo‘rqmaydi, vazifalarni intensiv ravishda bajaradi, nutq materialini yodlashga va uni tengdoshlari bilan muloqotga o‘tkazishga harakat qiladi.

Bolalar nutqini va xayolot olamini boyitish va turmush bilan kengroq tanishtirishda ertaklar o‘qib berish, uning multfilmlarini tomosha qildirish yoki ertaklarni sahnalashtirish yo‘llaridan foydalanish juda katta ahamiyatga egadir. O‘zbek xalq ertaklari, ular asosida ishlangan milliy multfilmlar, qo‘g‘irchoq teatrlar, sahnalashtirilgan ertaklar faqat bolalarnigina emas, balki kattalarni aqliy, shuningdek nutq boyligini oshiruvchi eng qudratli omildir.

REFERENCES

1. S.S.Avezov, D.B.Xamrayeva, "Maktabgacha ta’lim tashkiloti guruhlarida folklor kichik janrlarini o'rgatish". Toshkent. 2022-yil.
2. D.R.Babayeva, "Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi". Toshkent. 2018-yil.
3. Jumaboyev M. "Bolalar adabiyoti va folklor".-T.: "O‘qituvchi", 1990.
4. Q.Shodiyeva, " Nutq o'stirish uslubiyoti". Toshkent. 2008-yil.

KIMYONI O‘QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVDAN FOYDALANISH

Shomurotova Shirin Xajievna

Nizomiy nomidagi TDPU, Kimyo va uni o‘qitish metodikasi kafedrasida dotsenti, PhD.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049597>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada kimyo o‘qitish metodikasini rivojlantirish va yaxshilash, kimyo fani mavzulariga oid bilimlarni innovatsion yondashuvlar orqali tadbiq qilishni takomillashtirish va uni amalga oshirish qayd etilgan. Pedagogik faoliyatda axborot-kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning dolzarbligi ko‘rsatilgan.*

***Kalit so‘zlar:** kimyo, ishqoriy metallar, “Aqliy hujum” metodi, axborot kommunikatsiya texnologiyalar, innovatsion yondashuv.*

Uchunchi renessans davri O‘zbekistonda da yangilanishlar natijasida yangi innovatsion texnologiyalarning kirib kelishi ta‘lim tizimini isloh qilishda juda muhim ahamiyatli ekanligini bilamiz . Ta‘lim beruvchi tashkilotlarning moddiy texnik imkoniyatini kengaytirish, bilim berish samaradorligini xalqaro ta‘lim standartlari darajasiga olib chiqish, malakali kadrlar tayyorlash tizimini zamon talablari va dunyo tajribasi asosida o‘zgartirish imkoniyati yuzaga keldi. Innovatsiyaga har qanday turdagi yangilik sifatida emas, balki mavjud tizimning samaradorligini jiddiy ravishda oshiradigan omil sifatida qarashimiz lozim. Keng tarqalgan yangilash fikrlashlarga qaramasdan innovatsiyalar kashfiyotlardan farq qiladi.

Ilm-fan va innovatsiyalar sohasidagi xalqaro reytinglarda mamlakat mavqeiini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlarni to‘liq va samarali amalga oshirishga to‘siq bo‘layotgan tizimli kamchiliklarni aniqlash birgalikda muammolarni bartaraf etish bo‘yicha yechim va takliflar ishlab chiqish oldimzdagi vazifalardan biri hisoblanadi. Ilm-fan va innovatsiyalar sohasida raqamli texnologiyalarni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy va startap loyihalar natijalarini sohalarga samarali joriy etilishi yuzasidan takliflar ishlab chiqish va bu ishlarni rivojlantirish uchun tadqiqot ishlarini yo‘lga qo‘yishimiz zarur.

Innovatsion rivojlanish sohasida raqamli texnologiyalar va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash bo‘yicha takliflar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb ishlaridan biri hisoblanadi.

Ma‘lumki, hozirgi paytda pedagogik va axborot texnologiyalarini ko‘plab fanlarni o‘qitishda qo‘llash orqali ta‘lim sifatini oshirish mumkin. Ta‘limning bugungi vazifasi o‘quvchilarni kun sayin oshib borayotgan axborot ta‘lim muhiti sharoitida mustaqil ravishda faoliyat ko‘rsata olishga, fanlarni o‘qitishda pedagogik texnologiyalarni samarali tadbiq etilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot texnologiyalarga bo‘lgan qiziqish har bir o‘quvchi bilan muloqotga kirishishning eng samarali usuli bo‘lganligi uchun bu usulni har bir sinflarda qo‘llash imkoni mavjud. E‘tiborli jihati shundaki, kimyoviy jarayonlar va test savollari tanlanayotganda o‘tilayotgan mavzu ko‘lami va ta‘lim oluvchilarning bilim darajasi inobatga olinadi. Shu jihatlariga ahamiyat berilsa, ushbu metodlar barcha mavzular uchun qulay hamda o‘zlashtirishni osonlashtiradi. Taklif etilayotgan usullar kimyo darslarini qiziqarli va samarali o‘tishiga yordam beradi. Ushbu usullarning yana bir afzallik tomoni shundaki, bir vaqtning o‘zida axborot texnologiyalarni ham qo‘llash mumkin.

Aqliy hujum qoidalari

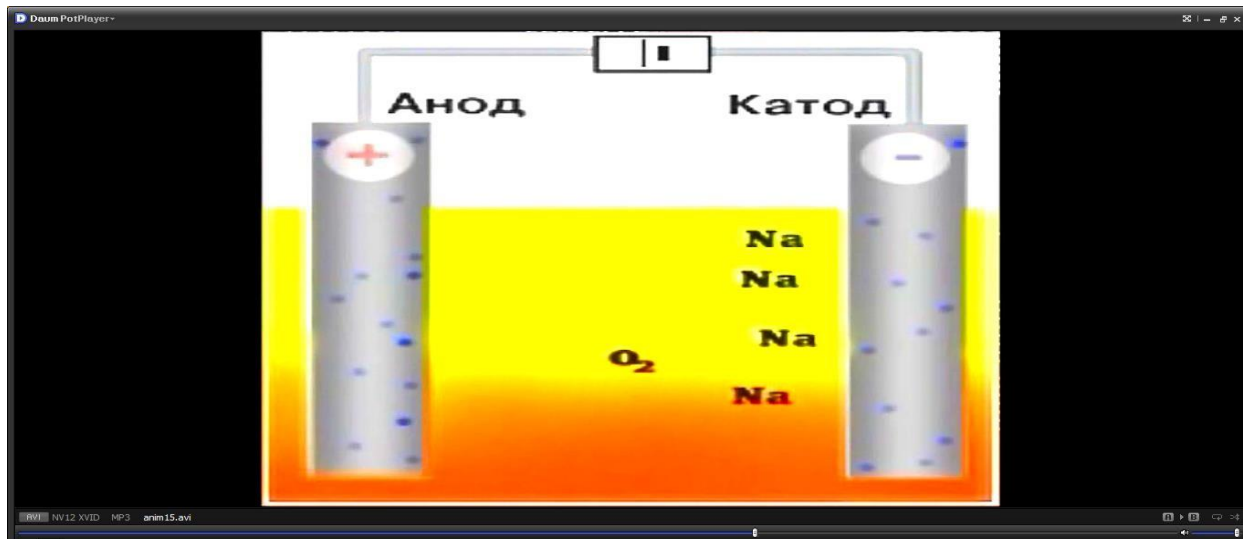
Dars jarayonida “Aqliy hujum” metodidan foydalanishda quyidagi qoidalarga amal qilish talab etiladi:

- o‘zaro baholash va tanqidning mavjud emasligi;
- berilgan fikrni baholashdan o‘zingizni tiying, ishonarsiz darajada bo‘lsa ham – hamma narsa yo‘l qo‘yilgan;
- tanqid qilmang – har bir aytilgan fikr teng kuchga ega;
- gapirayotgan odamning gapini bo‘lmang;
- tanqiddan o‘zingizni tiying;
- asosiy maqsad son jihatdandir;
- qanchalik fikrlar ko‘p bo‘lsa, shunchalik yaxshi: yangi va kerakli fikrning paydo bo‘lishi imkoniyati oshadi;
- fikrlar qaytarilgan holda, xafa bo‘lmang va qarshi chiqmang;
- fikrlar erkinligiga yo‘l qo‘ying;
- fikrlaringiz mavjud tizimga qarshi chiqadi degan xulosaga kelsangiz ham paydo bo‘lgan fikrlarni gapirishni orqaga surmang.

Ishqoriy metallar mavzusiga oid Aqliy hujum savollari.

1. Ishqoriy metallarning davriy jadvaldagi o‘rni va atomlarning tuzilishi
2. Ishqoriy metallar uchun xos fizik xossalari
3. Ishqoriy metallarning kimyoviy xossalari
4. Ishqoriy metallarning suv va havo kislorodiga munosabati
5. Ishqoriy metallarning oksid va gidroksidlari
6. Nima uchun natriy va kaliy ishqoriy metallar nomini olgan. Bu nom ularning qaysi xossalari bilan bog‘liq va bu xossalari ularning atom tuzilishi bilan qanday bog‘lanishda ekanligini ayting?
7. Kaliy va natriyning muhim birikmalari va ularning bevosita amaliyotda ishlatilishini so‘zlab bering?

Usullarni qo‘llash jarayonida kimyoviy jarayonlarni turli videoroliklar orqali ko‘rsatish, o‘quvchilar diqqatini ekranga qaratish orqali bir joyga jalb qilishga erishiladi va ayni shu paytda xulosada aqliy hujum, test savollari orqali esa mavzuni mustahkamlashga doir savollar bilan murojaat qilinadi.

Ta‘limda sifatni va unumdorlikni oshirishda o‘quv mashg‘ulotlarini talabalarni innovatsion fikrlashga yo‘naltiradigan o‘qitish texnologiyalari va interfaol uslublarni joriy etish asosida tashkil etish, asosiy e‘tiborni talabalarning mustaqil ta‘lim olishi bilan bog‘liq mexanizmlarni amalga oshirishga qaratish vazifasi ustivor hisoblanadi. Kimyo fanida mustaqil ta‘limni tashkil etish dars vaqti va darsdan tashqari vaqtni o‘zaro bog‘lash, fanini o‘qitishda uzviylik va mutanosiblikni taminlash, mustaqil ta‘lim sifatini va saviyasini yuksaklarga ko‘tarishda muhimdir.

Mustaqil ta‘limni tashkil qilishda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish ta‘lim jarayonining uzluksizligi, sifati va samaradorligiga katta o‘zgarishlar olib kirishi mumkin. Buning uchun birinchi navbatda axborot texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanishni bilish va ularni qo‘llash jarayonida mavjud bo‘lgan kimyo fanidagi bilim, tasavvur va ko‘nikmalarni yanada mustahkamlashga qaratish zarur bo‘ladi.

Har bir ta‘lim tashkiloti kredit modul tizimi joriy qilingandan keyin ijtimoiy tarmoqda o‘z saytini yaratib to‘liq ishga tushirdi. Shu bilan online baholash tizimi yo‘lga qo‘yildi. Endi xoh o‘quvchi bo‘lsin xoh talaba uyga berilgan topshiriqni bajarib online maxsus dastur orqali yuklaydi va o‘ziga qo‘yilgan baholarni ham o‘sha dastur orqali kuzatib boradi. Bu dasturlarning qulayligi shundaki, nafaqat topshiriq va baholanish jarayonlarini bilish balki davomat, dars jadvali, va o‘ziga kerak bo‘lgan boshqa nazorat turlaridan ham xabardor bo‘lib turadi. Bu imkoniyatlarning tub zamirida yurtimizda innovatsion texnologiyalarning kirib kelishi va tobora rivojlanib borayotganligi raqamli resurs vositalarini qo‘llashning afzaligini ko‘rishimiz mumkin.

REFERENCES

1. Shomurotova, S. X. KIMYO FANIDAN MASALALAR YECHISH ORQALI O‘QUVCHILARDA BILISH DARAJASINI OSHIRISH. O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, (2023). 2(17), 541-544.

2. Шукайло А.Д. Тематические игры по химии. Творческий центр «Сфера», М.: Дрофа, 2003
3. A. Y., Iskandarov, S. X. Shomurotova, & N. Kamolova, (2020). Forming a methodology for developing students' creativity using creative methods in teaching chemistry to future chemistry teachers. *International journal of discourse on innovation, integration and education*, 1(2), 1-5.
4. Shomurotova, S. KIMYO FANINI O‘QITISHDA KREDIT MODUL ASOSIDA MUSTAQIL TA‘LIMNI TASHKIL QILISH. *Science and innovation in the education system*, (2023). 2(1), 98-100.
5. Shomurotova, S. X., Farmonova, S. B., Kamolova, N. I., & Movlonova, S. A. Improving the Methodology of Teaching the role of metals in Biochemical Processes using Pedagogical Technologies. *Engineering a Management Test*, (2020). 83.
6. Shomurotova Sh. X. Kimyo ta‘limida didaktik o‘yinli dars mashg‘ulotlarining o‘rni. *TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYA*, 2023 (2), 175-177.
7. Шомуротова, Ш. X., & Алимова, Ф. А. (2017). Применение педагогических программных средств при изучении темы "гибридизация электронных орбиталей в комплексных соединениях". *Вопросы гуманитарных наук*, (3), 95-98.
8. Shomurotova Sh. Kh. Developing Teaching System for Subject “Chemistry of Complex Compounds” in Higher Education, *Eastern European Scientific Journal*. Germany. Ausgabem, 2018/3 197–200.
9. Sh.X. Shomurotova, Laboratoriya mashg‘ulotlarida mustaqil ta‘limni tashkil qilishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish. *Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari*, 2021/1, - 223-230.
10. Z.Q.Samadova. Sh.X.Shomurotova, M.F.Rajabova. Asoslar mavzusini o‘rganishda muammoli-integrativ yondashuvdan foydalanish imkoniyatlari. *Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari*. 2022/8, 337-341.
11. I.I.Sharibov Sh.X.Shomurotova. Mis guruhchasi elementlari va uning birikmalariga oid tajribalarni o‘qitish metodikasini innovatsion texnologiyalar yordamida takomillashtirish. *Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari*, 2021/7, 119-123.
12. Shomurotova Sh.X Samadova Z.Q. KIMYONI O‘QITISHDA BIOLOGIYA VA GEOGRAFIYA FANLARINING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*. Canada, Ottawa",CESS", International scientific-online conference. 2022/4, 145-147.

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОКАХ ФИЛОСОФИИ МЕНЕЖМЕНТА: ОПЫТ ЯПОНИИ

Карима Жандаровна Туленова

Доктор философских наук, профессор кафедры «Общественные науки», Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049611>

***Аннотация.** В статье рассматривается история классификаций направлений в менеджменте и формирование научных школ менеджмента. На опыте японского менеджмента предлагается использование модели 7S как наиболее предпочтительной в условиях Узбекистана.*

***Ключевые слова:** теории менеджмента, школы менеджмента, принципы управления, либерализация, японский менеджмент, концепция 7S, поворот.*

Управление в человеческом обществе существовало испокон веков. Без эффективной управленческой деятельности невозможно было бы строительство древних сооружений, ведение войн, возникновение городов и государств. Но наука об управлении начала интенсивно развиваться лишь с начала XX века. О самых ранних периодах деятельности человечества до нас дошли лишь отрывочные, разрозненные сведения. Это была Древняя Греция (Сократ, Платон), Древний Рим (Катон Старший), Древний Китай (Конфуций), Центральная Азия (Авеста). Первый же настоящий прорыв в развитии теории менеджмента был совершен благодаря трудам американского инженера Фредерика Уинслоу Тейлора (1856-1915). Современный менеджмент начинается с момента выхода в 1911 году книги Тейлора «Принципы научного управления». В основе теории Тейлора стояла система научного управления, которая сводилась к следующим положениям: наука вместо традиционных навыков, гармония вместо противоречия, сотрудничество вместо индивидуальной работы, максимальная производительность вместо ограничения производительности, развитие каждого отдельного работника до максимально доступной ему производительности и максимального благосостояния.

В научной литературе обычно принято выделять две школы, которые возникли раньше других и стали непосредственными предшественниками новейших теорий менеджмента: школа «научного менеджмента», основателем которой является Ф.Тейлор и школа «человеческих отношений», возникновение которой связано с именами Э.Мэйо и Ф.Ротлисбергера. Конкуренция между этими двумя концепциями, а так же и попытки синтезировать новое направление способствовали возникновению и развитию новых течений. На начальных этапах формирования научного менеджмента сформировалось пять основных школ. [1.]

В основе школы «научного менеджмента» принципы управления основываются на разностороннем исследовании опыта деловой и производственной деятельности. При этом организация деятельности трактуется как заранее сконцентрированная система поведения предписанная сверху, где главным состоянием является эффективность. Это школа сыграла важную роль в рационализации и стимулировании производства. Именно этой школой был поставлен вопрос о дуализме организационно-управленческой функции, связанной с одной

стороны регулированием технологического процесса, а с другой – деятельностью людей. Наиболее видными представителями этой школы являются Л. Гьюлик, Дж. Муни, А. Рилей, Э. Брег, Л. Аллен.

Школа «человеческих отношений», «человеческого поведения» выдвигает на первый план психологические мотивы поведения людей в процессе производства. Одно из важнейших положений этой школы – теория «партиципационной системы» управления, которая приходит на смену «классического» направления в качестве «альтернативной системы» контроля и руководства. Среди сторонников этой школы кроме Э.М.Мэйо и Ф.Ротлисбергера можно выделить Д.Макгрегора, К.Арджириса, Р.Ликерта.

Третьей школой является так называемая - «эмпирическая». В основе этого направления менеджмент рассматривается как изучение опыта с целью обобщения и передачи начинающим менеджерам. Представителями этой школы являются такие известные специалисты как П.В.Дракер, Р.Девис, А.Чандлер.

Четвертым направлением является школа «социальных систем», которые разрабатывают системный подход к вопросам организации управления, где главное внимание обращается на соотношение частей системы с системой в целом. Представители этой школы рассматривают организацию в целом как «сотрудничающую коалицию», которая жизнеспособна постольку, поскольку она может обеспечить всем своим членам продолжения их вклада в организуемый процесс. Духовным отцом этой школы является Ч.Барнард, а ярким представителем Г.Саймон.

Пятое направление образует школа под названием «новая школа науки управления». Цель исследований этой школы принятие решений с применением новейших математических методов и средств, позволяющих повысить рациональность принимаемых решений. Ее представителями являются П.Тилберген, Л.Клейн.

Сегодня в Узбекистане продолжается создание условия для более эффективного управления и в экономике, и в других так или иначе сопряженных с экономикой отраслях общественного производства, а это требует дальнейшего повышения роли научного менеджмента и дальнейшей либерализации национальной экономики. Нельзя образно говоря «варится в собственном соку». [2.Б.19.]

Система японского менеджмента обладает рядом преимуществ, что основана на социальных ценностях и культурных традициях. В частности, к числу наиболее важных ценностей японцев можно отнести такие важные и для менталитета народов Центральной Азии качества как долг, сотрудничество и коллективизм. В японском языке есть слово “эмэ”, обозначающее важность, ценность признания личности со стороны других людей. Потребность в “эме” связана с чувством долга- тот, кого любят должен в свою очередь платить теплым отношением. Так, в японском менеджменте «...очень внимательно относятся к связям между людьми, а также к личностным особенностям работников, склонны подбирать должность под человека, а не человека под должность. Японцы избегают индивидуализма в своих действиях, не склонны к навязыванию персональной ответственности, практически не контролируют эффективность действий отдельного

работника; гораздо более важной для них является коллективная (групповая) ответственность.» [3.С. 106.]

Японский менеджмент основан на 5 основных принципах:

1) рабочие обладают определенной профессиональной подготовкой не только для того, чтобы выполнить конкретную работу, но и для того, чтобы ее усовершенствовать (ориентация на новаторские предложения, кружки качества, система наставничества-“минарай”);

2) склонные к переменам рабочие стремятся улучшить качество своей работы (системы постоянного повышения квалификации, пожизненный найм, системы премирования);

3) члены корпорации составляют “семью”, единое социальное целое. Все члены фирмы имеют взаимные обязательства и выполняют свой общий долг перед обществом. Зарплата - только один из видов вознаграждения. Другим видом является удовлетворение потребности “эмэ” - потребности в поддержке и принадлежности к группе (проведение вместе свободного времени, ответственность за благополучие каждого, взаимные обязательства руководства и работников);

4) группа важнее отдельной личности. В этом принципе нашла отражения идея китайского философа Конфуция о том, что человек всегда в долгу перед старшими и должен быть им благодарен (продвижение по службе и начисление зарплаты зависят от стажа работы, а не от способностей, успехов и производительности, успех фирмы рассматривается как результат усилий группы, а не отдельного человека, конкуренция всегда основана на конкуренции групп, а не личностей).;

5) партнерство и сотрудничество: люди стремятся к совместным действиям и групповому успеху в большей степени, чем к индивидуальному (система отношений “самурай-феодал” строятся на всю жизнь, при этом соблюдается моральный кодекс “бусидо”, он требует самопожертвования, верности, покорности, подчинения своих интересов интересам хозяина. В то же время кодекс “бусидо” требует от феодала - заботы, верности, ответственности перед самураем).

Эти положения японского менеджмента были тщательно изучены со стороны специалистов области управления и выдвинута концепция основанная на «...семи взаимосвязанных составляющих, изменение каждой из которых с необходимостью требует соответствующего изменения остальных шести». [4.С. 107.] Все составляющих по это концепции начинаются на букву «S», поэтому концепция получила название «7S». Итак, по этой достаточно известной концепции ключевыми категориями являются – стратегия, структура, система, штат, стиль, квалификация, совместные ценности.

Современные исследования и научные работы свидетельствуют о повороте к гибкости, к адаптации структуры организации к технологии, рынку и другим внешним условиям. Их учет есть азбука современного менеджмента, без такого учета не только «перегнуть палку», но трансформировать ее становится все более и более реальным. Многие берутся изменить стратегию, структуру, систему, но никто не хочет учитывать штат, стиль, квалификацию, систему ценностей. И такой подход очень показателен в таких сферах как образование, здравоохранение, социальное обеспечение и др. И опыт Японии

показателен не только для области экономического менеджмента, но для областей «далеких» от экономики.

REFERENCES

1. Всеобщая история менеджмента (под общей редакцией И.И.Мазура и В.Д. Шапиро). М. 2006.
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2021. -Б.19.
3. Тесленко И.В. История менеджмента. Екатеринбург. 2011. С. 106.
4. Тесленко И.В. История менеджмента. Екатеринбург. 2011. С. 107.

**KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA INNOVATSION TA’LIM
TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH.**

Atoev Fazliddin Sayfiddinovich

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti, Mustaqil izlanuvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049626>

Annnotatsiya. Ushbu maqolada klasterli yondashuv asosida elektron ta’lim resurslarini yaratish texnologiyalari va ularning o’quv jarayonlarini takomillashtirishdagi tadbir’i keltirilgan. O’quv materialini kamchiliklarini tezda tuzatish, zarur o’zgartirishlar kiritish imkonining borligi, materialni kompyuter yordamida turli ko’rinishda tayyorlash mumkinligi, rangli tasvirlardan foydalanish, ularni jonlantirish va harakatlantirish imkoniyatini yaratishda elektron taqdimotning afzalligi yoritilgan. O’quvchilarda badiiy salohiyatni rivojlantirish muammosining pedagogik-psixologik adabiyotlarda o’rganilishi, pedagogik-psixologik xususiyatlari, texnologiyasi, o’quvchilarda badiiy estetiklikni rivojlantirish samaradorligini oshirishga yordam beradi

.Kalit so‘zlar: Elektron o’qitish, klasterli yondashuv, masofadan o’qitish, aralash o’rganish, axborot texnologiyalari, zamonaviy ta’lim vositalari, zamonaviy o’qitish usullari.

Bugungi kunda ta’limda deyarli barcha dasturlar elektron ta’lim resurslari elementga ega va faqat onlayn ta’lim uchun yaratilgan kurslar tobora ko’payib bormoqda. Ommaviy Onlayn Ochiq Kurslar (MOOC) imkoniyatlaridan ham kengroq foydalanilmoqda, bu esa tanlagan kurs yoki mutaxassislikni olishni xohlovchilar uchun klasterli yondashuv asosida oliy ma’lumot olish imkoniyatini ochadi. Onlayn ta’limning keng qo’llanilishi individuallashtirilgan ta’limni chuqurlashtirishga olib keldi. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, hatto bosma darslik ham 1) o’quvchining o’qituvchiga nisbatan ma’lum bir mustaqilligi va avtonomiyasini 2) bir sur’atda o’rganish imkoniyatini, shaxs uchun xarakterni rivojlantiruvchi xususiyatga ega. Biroq, bosma darslik zamonaviy jamiyat sharoitlariga moslashish uchun yetarlicha moslashuvchanlikka ega. Elektron kitoblar afzalliklarga ega, chunki u tabiiy ravishda media-kontentni birlashtiradi, o’zgaruvchanlikka ega va yangi bilim yoki ta’lim talablariga tezda moslashtirilishi mumkin; o’qituvchining ijodkorligini cheklamaydi; talabaga yangi mazmunni o’quv jarayoniga mustaqil ravishda kiritish imkonini beradi. Bundan tashqari, tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, eng maqbul bo’lgan bosma materiallarni o’qitishning elektron shakllari va ta’lim mazmuni kombinatsiyasi hisoblanadi. Elektron ta’limning eng dolzarb masalalari har bir talabanning shaxsiy ta’lim strategiyasiga muvofiq, Internetdagi juda ko’p sonli resurslardan foydalanish imkoniyatiga ega bo’lgan o’quv materiallarini tanlash, tartiblash va bog’lash tizimlarini ishlab chiqishdir. Muayyan kurs uchun ma’lumotni tanlashning boshlang’ich modellari va o’quv jarayonida materialni moslashuvchan modellari va talabanning bilimi va ehtiyojlari qanday o’zgarishiga mos ravishda taqdim etilgan. Elektron ta’lim samaradorligi doimiy raqamli muhit davrida tug’ilgan odamlarning avlodlari uchun ushbu usulning katta moslashuvchanligi bilan belgilanadi. Elektron ta’lim texnologiyalari yanada qoniqarli, barqaror motivatsiyani rivojlantiradi va ko’plab talabalarni bitirishga yordam beradi, chunki ba’zilar boshqa sharoitlarda buni qila olmaydi. Elektron ta’limning aksariyat tadqiqotchilari elektron ta’limga yangi nazariy va klasterli yondashuv zarur deb hisoblashadi, chunki u shaxsiy aloqani o’z ichiga olgan an’anaviy ta’lim bilan ijobiy taqqoslanadi. Elektron ta’lim resursini o’quv quroli sifatida ko’rib, hozirgi vaqtda u asosan asosiy

darsga qo‘shimcha, yordamchi material sifatida yoki talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish shakli sifatida qo‘llanilishi qayd etilgan. An'anaviy modeldan o'qituvchi va talabaning pozitsiyasi o'zgarib turadigan yangi modelga o'tish vositasi sifatida an'anaviy va elektron ta'lim elementlarini birlashtirgan aralash ta'lim tizimidan foydalanishni taklif qiladi. Tadqiqotchilar elektron ta'lim resursining tasniflash xususiyatlariga, ularni o'quv jarayonida qo'llash maqsadlariga e'tibor berishadi. O'quv jarayoniga elektron ta'lim resursining faol tatbiq etilishi o'qituvchilarni ilmiy nashrlar sahifalarida o'z tajribasini nashr etishga rag'batlantirdi, bu nafaqat uslubiy tajribani umumlashtirish, balki tadqiqot doirasidan tashqarida qolayotgan muammolarni aniqlash imkonini beradi. Boshlang'ich sinflarda masofaviy texnologiyalarni joriy etish bo'yicha o'tkazilgan tajribalar o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida bevosita muloqot va klasterli yondashuv zarurligini ko'rsatdi. To'g'ri elektron ta'limning an'anaviy sinfda o'qitishdan ustunligi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan isbotlangan.

Yangiliklar forumida elektron ta'lim resursi Communication tuzilmasi va vazifalari talabalarni joriy o'quv yilida elektron ta'lim resursi bilan ishlash qoidalari bilan tanishtirishni, kurs bo'limlaridagi yangiliklar va o'zgarishlarni, masalan. vazifalarni bajarish vaqtini o'zgartirish, manbalar va adabiyotlar ro'yxatida yangi nashrlarning paydo bo'lishi. Talabalar kurs mavzusi bo'yicha talabalar va o'qituvchilar tomonidan klasterli yondashuv asosida muhokama qilish uchun forumlarga kirish huquqiga ega. Bu yerda muammoli ta'lim qo'llaniladi. Muammoli ta'lim o'quvchining haqiqiy materialni tahlil qilish va undan mustaqil ravishda yangi ma'lumotlarni olish, o'z xulosalariga kelish uchun ishlash orqali fikrlash jarayonini faollashtirishga yordam beradi. Talaba allaqachon ma'lum bo'lgan bilimlarni qo'llashga muhtoj, ijodiy fikrlashni namoyon qiladi, bu tayyor xulosalarni idrok etishning jiddiy muammosini hal qiladi ("Evrika" forumi asosida). Talabalar bir-birlarining javoblarini ko'rishlari va fikr bildirish va konstruktiv muhokama qilish imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun forumdagi muhokamalar ochiq shakilda. Turli xil kognitiv turdagi savollarni shakllantirish qobiliyatiga oid vazifalar taklif etiladi. Aniqlovchi savol; Amaliy savol; Baholash uchun savol; Savol-tarjima, Ijodiy savol. Talabalar uchun kurs bo'yicha mustaqil ravishda forum yaratish va ish uslublarini ishlab chiqish imkoniyati forum bilan ishlash variantlaridan biridir. Talabalarning nafaqat tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi, balki ularni o'z nuqtai nazarini isbotlash uchun manbalar, o'quv va ilmiy adabiyotlarni faol ilmiy tahlil qilishga olib boradi. Munozaraning ochiqligi forumning shubhasiz afzalligi hisoblanadi. Talabalar o'z tengdosh talabalarning javoblarini ko'rib, birinchidan, aytilganlarni takrorlamaslikka harakat qiladilar, ikkinchidan, ular bildirilgan nuqtai nazarni to'ldirish yoki rad etish orqali ularga sharh berishlari mumkin. Xuddi shu forum ma'lum ko'nikmalarni olishga yordam beradi, masalan, ma'lum bir mavzu bo'yicha har xil turdagi savollarni to'g'ri ishlab chiqish. Yaxshi ishlab chiqilgan savol muqobil javoblar imkoniyatini taklif qiladi. Shu bilan birga, talaba ma'lumotni mantiq nuqtai nazaridan tahlil qilishi va natijalarni nostandart vaziyatlarda qo'llashi kerak. Avtomatik ulanish filtri ma'lumotlar bazasining istalgan yozuvini kursda uchraydigan bir xil so'zlar yoki iboralar bilan avtomatik ravishda bog'lash imkonini beradi. O'qituvchi ma'lumotlar bazasi yozuvlarini sharhlash va to'ldirishga ruxsat berishi mumkin. Muayyan mavzu bo'yicha "Ilmiy maqolalar tahlili" elektron ta'lim resurslarida klasterli yondashuv talabalarga o'qish savodxonligini rivojlantirish kata hissa qo'shadi. Matnli ma'lumotlar kompyuter va smartfon ekranlariga o'tishi bilan axborot ta'minoti strukturasi o'zgardi. Shunday qilib, talabalar diqqat bilan o'qishda yangi kognitiv strategiyalarni ishlab chiqishlari kerak. Shuning uchun semantik o'qishdagi muvaffaqiyat endi matni o'qish va

tushunish qobiliyati bilan belgilanmasligi kerak. Qolaversa, matn bilan ishlash atamalarini to‘g‘ri o‘qib, matn mazmunini tushunib yetgan taqdirda ham murakkab fikrlash jarayonini shakllantiradi, elektron ta‘lim resursi ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. U eng qiziqarli ilmiy materiallarni yaratadigan jamoaviy ma‘lumotlar bazasi sifatida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, talabalar taklif qilingan mavzu bo‘yicha o‘zlarining izohlari va kalit so‘zlarini yozishlari va u uchun amaliy ish yaratishlari taklif etiladi. Ma‘ruza darsida klasterli yondashuv asosida elektron ta‘lim resursi elementi faol o‘qitish texnologiyasida amalga oshiriladi. "Ma‘ruza" elementi o‘qituvchiga tarkibni to‘ldirish va u ustida ishlashning turli usullaridan foydalanish uchun ko‘plab imkoniyatlarni beradi. Talabaga mavzu, ma‘ruza rejasi bilan tanishgandan so‘ng darhol ma‘ruzaning barcha bo‘limlarini bosqichma-bosqich o‘rganish taklif etiladi. O‘qituvchi talabaning nazariy materialni o‘rganish bosqichlari va shartlarini mustaqil ravishda belgilaydi. Elektron ta‘lim resursi bilan ishlashning ikkita usulini taklif qiladi: analitik va sintetik. Analitik usul tugallangan tahlil qilishdan iborat. Talabalar semantik korrelyatsiya bilan bog‘liq bo‘lgan turli elementlarini ko‘rib chiqish imkoniyatiga ega. O‘rganishning sintetik (yoki induktiv) usuli ko‘proq ijodiydir, chunki u yaratish jarayonini takrorlaydi. O‘qituvchining "o‘tish" strategiyasiga qarab, talabalar boshqa sahifaga o‘tishlari, oldingi sahifaga qaytishlari yoki boshqa yo‘lga borishlari mumkin. Oldingi topshiriq uchun barcha turdagi topshiriqlar (testlar, tarixiy manba tahlili) bajarilgan taqdirdagina talaba keyingi nazariy savolga o‘tish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu o‘rganilayotgan materialni testlar orqali mustahkamlash, muammoli vazifalarni hal qilish, manbalarni tahlil qilish, elementlarga ega bo‘lgan mavzuni izchil o‘rganishni ta‘minlaydi. Ma‘ruzaning har bir bosqichi baholanadi. Bu kommunikativ topshiriqlarni qo‘shish, talabalar loyihalarini to‘plash, tahlil qilish va ular bo‘yicha fikr bildirish imkonini beradi. Talabalarga taqdim etilgan "Elektron ta‘lim resurslaridan o‘quv jarayonida foydalanishning ijobiy va salbiy tomonlari" so‘rovnomasining ushbu shaklida taqdim etildi. Javoblar tahlili o‘quv jarayonida elektron ta‘lim resursidan amaliy foydalanish va uni takomillashtirish imkoniyatlari bo‘yicha xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Oliy ta‘lim muassasasida fanlarni o‘qitish bo‘yicha klasterli yondashuv asosida elektron ta‘lim resurslarining samarali amaliyotini hatto mikro darajada (bir yoki ikkita o‘quv kursi) joriy etishda o‘qitish tajribasini tahlil qilish o‘quv kurslari dizaynini yanada yaxshilash va shuning uchun sifatni yaxshilash imkonini beradigan ma‘lumotlarni olish imkonini beradi. talabalarni tayyorlash. Tadqiqot elektron ta‘lim dasturlarini loyihalashda bir qator muammolarni ko‘rsatadi, asosan o‘z-o‘zini o‘rganish va kerakli va yetarli materialdan tashqari materialni o‘z-o‘zini qayta ishlash uchun yetarli motivatsiyaning yo‘qligi. Talabalar, shuningdek, media-kontentga ko‘proq jalb qilinadi, matn mazmuni esa eng foydali deb hisoblanadi. Shunday qilib, talabalar o‘rtasida kognitiv dissonans mavjud. Shunday qilib, keyingi tadqiqot mavzusi mustaqillik uchun yetarli motivatsiyani yaratadigan va sifatli ta‘lim uchun eng mos shaklda o‘quv mazmunini ta‘minlaydigan elektron ta‘lim o‘quv dasturlarini yaratish usullarini aniqlashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Demak, talabalarning bilim savodxonligini shakllantirish, ularni kurs matn dasturini o‘zlashtirishga undash zarurati yaqqol ko‘rinib turibdi.

REFERENCES

1. Атоев Ф. С. ТА‘ЛИМНИ АХБОРОТЛАСHTIRISH, О‘QUV JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISH VOSITASI: Atoev Fazliddin Sayfiddinovich Buxoro muhandislik-texnologiya instituti. axborot kommunikatsiya texnologiyalari kafedras

- assistenti //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 3. – С. 127-133.
2. ATOYEV F. ELEKTRON TA’LIM RESURSLARI ORQALI TALABALARNING O‘QUV JARAYONINI TASHKIL ETISH IMKONIYATLARI //EDAGOGIK AHORAT. – С. 226.
  3. [AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA ELEKTRON TA’LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH VA RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI HAMDA UNING HUQUQIY JIHATLARI](#): Atoyev Fazliddin Sayfiddinovich, Orifov Muxammadamin Kotibjon o‘g‘li, Muhammadov Shohruh Samandar o‘g‘li // Journal of Integrated Education and Research 2023/4/20 Том 2 С. 23-28. https://buxdu.uz/media/jurnallar/pedagogik_mahorat_2022_2_son.pdf
  4. Urinov U. Organizational structure of relations between technical higher education institutions and industrial enterprises and students. Current research journal of pedagogics. <http://interscience.uz> 133 <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-02-12-11>
  5. Urinov U., Adizova S. Pedagogical conditions for the development of students in industrial practice. E3S Web of Conferences 284, 09017 (2021)

**ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ МОЛИЯВИЙ РАҒБАТЛАНТИРИШНИНГ
БИЛВОСИТА УСУЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ**

Нодирбек Бахриддинов

НамМҚИ, иқтисодиёт ва бошқарув факультети, иқтисодиёт кафедраси таянч докторанти
+998905547147, email: nbahriddinov@lincolnucsf.edu

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049659>

***Аннотация.** Мақолада молиявий рағбатлантиришнинг билвосита усуллари ёрдамида саноат корхоналарининг инновацион фаолияти кўриб чиқилган ва таҳлил қилинган. Мазкур масала бўйича турлихил билвосита усуллари ўрганилган ва уларни саноат корхоналарида фойдаланиш имкониятлари аниқланган ва баҳоланган. Инновацион фаолиятни молиявий рағбатлантиришнинг билвосита усуллари самарали фойдаланиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.*

***Калим сўзлар:** инновацион фаолият, рағбатлантириш, саноат корхоналари, молиявий рағбат, самарадорлик, хорижий тажриба, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, глобаллашув, иқтисодий ўсиш, ижтимоий ва ижтимоий инфратузилма.*

Иқтисодиётнинг барча соҳаларида глобаллашув жараёнларининг жадаллашуви, мамлакатлараро интеграциялашув ҳамда товарлар бозорида рақобатнинг кескинлашуви туфайли инновацион инфратузилмани шакллантириш ҳамда ривожлантириш долзарб масалага айланмоқда. Замонавий ривожланиш ва унинг яқин келажакдаги истиқболи инновацион инфратузилмани ривожлантиришга тобора кучлироқ таянмоқда. Бу тенденция иқтисодий ривожланган мамлакатларда ҳам, бозор эркинликларни кенгайтиришни амалга ошириладиган мамлакатларда ҳам кенг намоён бўлмоқда.

Чунки инновацион фаолиятни молиявий рағбатлантиришнинг билвосита усуллари мамлакатда шаклланган иқтисодий ва ижтимоий инфратузилманинг фаолиятига таянади ва улар орқали амалга оширилади. Шу билан бирга корхоналар инновацион фаолиятига кўмаклашувчи ва шу мақсадларда ташкил этилган алоҳида муассаса ва ташкилотлар тизими иш олиб бориши ҳам талаб этилади ва уларнинг мажмуасини инновацион инфратузилма деб аташ мумкин. Саноат корхоналарининг самарали инновацион фаолият юритиши кўп жиҳатдан уларнинг инновацион салоҳиятига бевосита боғлиқ. Аммо бу салоҳият мамлакатда мавжуд инновацион инфратузилмалар хизматлари ва кўмагидан фойдаланган ҳолда амалга оширилади. Шу жиҳатдан иқтисодий ривожланишнинг замонавий босқичида корхоналарнинг рақобатбардошлигини таъминлашда инновацион инфратузилмани самарали ривожлантириш стратегияларини ишлаб чиқиш ҳамда амалиётга жорий этиш муҳим аҳамиятга эга бўлади. Чунки айнан шу орқали инновацион фаоллик ортишига, инновацион жараёнлар жадаллашишига, инновацияларга йўналтирилаётган маблағлардан тежамли фойдаланишга эришилади.

Умуман олганда илғор хорижий тажриба ҳамда мазкур соҳага оид кўплаб иқтисодий тадқиқотлар мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, унинг ташқи бозордаги рақобатбардошлиги ривожланган инновацион инфратузилма мавжудлиги орқали таъминланишини кўрсатиб турибди. Демак, миллий иқтисодиётнинг бошланғич бўғини бўлган саноат корхонасининг инновацион фаолияти ҳозирги шароитларда макро кўламдаги инновацион фаолиятнинг барча элементларининг шаклланиши ва самарали ўзаро

таъсирида самарали ривожланади. Мувофиқ равишда давлат инновацион сиёсатининг асосий мақсадларидан бири инновацион инфратузилманинг иқтисодийтадаги долзарб эҳтиёжларга монанд равишда шаклланиши ва ривожланишига қаратилган бўлиши лозим. Чунки замонавий глобал шарт-шароитларда миллий иқтисодийнинг рақобатбардошлигини ошириш иқтисодий ҳамда инновацион ривожланишдаги ўзгаришларга боғлиқ.

Саноат корхоналари инновацион фаолияти ривожланишининг самарали йўллари ишлаб топиш бевосита ишлаб чиқариш фаолияти самарадорлигини оширишга ва шу орқали жамият ва унинг аъзолари эҳтиёжларини қондириш даражасини оширишга, ҳаёт шарт-шароитларининг сифатини таъминлаш имкониятларини мустаҳкамлашга хизмат қилади. Шунинг учун ҳам корхоналар иқтисодий фаолиятининг олиб борилишида замонавий технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш даражаси, инновацион фаолият ўта муҳим аҳамият касб этади. Пировардида мамлакат инвестицион ва инновацион ривожланиши ҳамда инновацион фаолиятни ривожлантириш босқичлари, инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари корхоналардаги инновацион жараёнларнинг макро даражадаги якуний ифодаси сифатида намоён бўлади.

Инновацион инфратузилма бир мамлакат миллий инновацион тизимининг функционал фаолиятини таъминловчи, ўзаро боғланган хизмат кўрсатиш тузилмалари ва объектлари мажмуидан иборат. Уларга илмий тадқиқот институтлари; технопарклар; технополослар; венчур фондлар; юқори технологиялар марказлари; бизнес–инкубаторлар; инновацион кластерлар; технологиялар трансфери марказлари ва олий таълим тизими каби хизмат кўрсатиш тузилмалари киради. Бу тузилмалар инновацион фаолиятни олиб борувчи корхоналарга турли ресурсларга йўл очишни таъминловчи ва инновацион фаолиятнинг қатнашчиларига маълум турда кўмак берувчи субъектлар ҳисобланади.

Европа Иттифоқида инновацион фаолият билан шуғулланувчи мутахассисларнинг фикрича, инновацион инфратузилма қўйилган инновацион мақсадларга эришишни таъминловчи вазифаларни бажариш учун алоқадор хўжалик юритувчи субъектлар томонидан инновацион ғоялар, лойиҳалар, амалий, фундаментал тадқиқотлар ҳамда инновацион таълим дастурларини амалга ошириш бўйича махсус муассасалар фаолиятидир.

АҚШ олимлари инновацион инфратузилмани моддий ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш соҳасида инновацион фаолиятни амалга ошириш учун зарур молиявий, интеллектуал, илмий-техник ва бошқа вазифаларни амалга оширувчи ташкилотлар йиғиндиси сифатида олиб қарайдилар.

Умуман олганда, инновацион инфратузилма фан, техника, иқтисодий, тадбиркорлик ва менежмент тамойилларини маълум бир нуқтада бирлаштирувчи тизим бўлиб, бунинг натижасида илмий ғоялар ҳамда лойиҳаларнинг инновацион маҳсулотга айланиш даври тезлашади. Шунинг учун жаҳон амалиётида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар учун инновацион инфратузилмани ривожлантириш энг муҳим устувор вазифалар қаторида туради.

Ривожланган мамлакатларда бу йўналишда технопарклар алоҳида ўрин эгаллаган. Технопаркларнинг асосий вазифаси илмий тадқиқот, ишлаб чиқариш ва истеъмол даврини қисқартириш мақсадида фаолият юритувчи тизимдир. Уларнинг ташкил этилиши натижасида янги маҳсулотларни яратиш, инновацион ғояларни тижоратлаштириш ҳамда

миллий ва жаҳон бозорига чиқариш учун кўпи билан 3-5 йилни ўз ичига олмоқда.

Технопаркларнинг муҳим вазифаларидан бири илмий ишланмаларни тезкорлик билан ишлаб чиқаришга жорий этишдир. Технопарклар таркибига кирувчи турли хил кўринишдаги муассасаларнинг: олий таълим муассасалари, илмий текшириш институтлари, давлат ташкилотлари ва хусусий корхоналарнинг интеграцион алоқалари натижасида илм-фан билан ишлаб чиқаришнинг ўзаро яқинлашиши учун имкон яратилади.

Давлатнинг инвестицион ва инновацион сиёсатининг шакллантирилишида корхоналарда инновацион фаолиятни ривожлантириш босқичлари ва шунга мос ҳолда асосий йўналишлари маълум бир тизимга келтирилган бўлиши лозим. Бу эса, иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини барқарор ривожлантириш, инновацион жараёнларни фаоллаштириш, инновацион фаолиятни рағбатлантириш ҳамда инновацион инфратузилмани самарали шакллантириш имконини беради .

Мамлакатда инновацион фаолият ривожлантирилишида инновацион инфратузилманинг ҳар бир элементи ўзига хос вазифаларни бажаради. Миллий инновацион тизимни шакллантириш ва ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқишда иштирок этувчи тузилмалар мамлакатнинг тармоқ ва соҳалар имкониятини баҳолаши, миллий саноатнинг инновацион салоҳиятини аниқлаши, иқтисодиётнинг инновацион устувор йўналишларини асослаб бера олиши лозим. Шуларга асосланган ҳолда иқтисодиёт амалга оширилиши лозим бўлган жиддий сифат ўзгаришлари ва уларга олиб келадиган корхоналар инновацион фаолияти устувор йўналишлари белгилаб олинади. Миллий инновацион стратегияни ишлаб чиқишда иқтисодиётнинг етакчи соҳаларида инновацион фаолиятни мунтазам ва доимий равишда, узоқ муддатли режалаштириш асосида амалга ошириладиган муҳим ташкилий-иқтисодий жараёнга айлантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилади.

Шунга монанд ҳолда саноат корхоналарида инновацион фаолиятни ривожлантириш ва уларга хизмат қиладиган инновация инфратузилмаларини шакллантиришга қаратилган давлат сиёсатининг амалга оширилиши зарур бўлади. Айни пайтда инновацион инфратузилманинг муайян элементлари фаолияти корхоналар инновацион фаолияти аниқ йўналишлари амалга оширилишига самарали кўмаклашиши лозим бўлади.

Ҳозирги пайтда саноат корхоналари инновацион фаолиятида импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқариш кўламини кенгайтириш ва миллий корхоналарнинг жаҳон бозорларидаги рақобатбардошлигига эришиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Бу эса, бошқа тегишли тадбирлар билан бир қаторда мамлакатимизда инновация инфратузилмаларини шакллантириш ва уларнинг иш фаолиятини самарали тартибга солиб турилишини талаб этади. Чунки инновацион инфратузилмани шакллантириш эвазига жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ҳамда инновацион иқтисодиёт шаклланишига замин яратилса, иккинчидан, бу республикамизнинг интеллектуал салоҳиятининг яхшиланиши ва ялпи ички маҳсулот улушида инновацион маҳсулотларнинг ҳажми кўпайишига олиб келади. Натижада ишлаб чиқаришга замонавий технологиялар жорий этилиб, ишлаб чиқариш кўламини кенгайтириш ва маҳсулот сифатини ошириш ҳамда унинг рақобатбардошлигини таъминлашга доир муаммолар ҳал этилади.

Бу борада мамлакатимизда инновацион инфратузилмаларни шакллантириш ва ривожлантириш бўйича ишлар амалга ошириб келинмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 8 июлдаги “Илм-фанни давлат йўли билан кўллаб-

кувватлаш ва инновация фаолиятини ривожлантириш тўғрисида”ги, 2006 йил 7 августдаги “Фан ва технологиялар ривожланишини мувофиқлаштириш ва бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2008 йил 15 июлдаги “Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 2010 йил 15 декабрда тасдиқланган “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги, 2011 йил 24 майдаги “Ўзбекистон Республикасининг Интеллектуал мулк агентлигини ташкил этиш тўғрисида”ги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 21 июлдаги “Илм-фанни ривожлантириш ва инновация фаолиятини давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш чоралари тўғрисида”ги, 1998 йил 19 январдаги “Халқаро илмий-техникавий алоқаларни ривожлантиришни, халқаро ва хорижий ташкилотлар ва жамғармалар грантлари бўйича илмий дастурлар ва лойиҳаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги, 2004 йил 7 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг илмий ва моддий-техника базасини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2008 йил 15 октябрдаги “Технологиялар Трансфери Агентлиги” Давлат унитар корхонаси фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги, 2008 йил 10 ноябрдаги “Илмий, илмий тадқиқот муассасалари ва ташкилотларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорларини санаб ўтиш мумкин.

Таъкидлаш лозимки, сўнгги йилларда мамлакатимизда инновацион инфратузилмани ривожлантириш масалаларига ёндашувлар тубдан ўзгармоқда. Унинг элементлари кўп йиллар мобайнида маблағлар ажратишнинг қолдиқ принципи асосида шакллантириб ва молиялаштирилиб келган эди. 2017 – 2021 йилларда мамлакатимизни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида инновацион инфратузилманинг энг муҳим элементлари бўлган илм-фан, илмий тадқиқот ва таълим соҳаларини жадал ривожлантирилишини ва уларга молиявий маблағлар устувор равишда ажратилишини аниқ-равшан белгилаб қўйилмоқда.

Хориж амалиётида инновацион инфратузилманинг яна бир муҳим тузилмаси бўлган венчур фондларни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Чунки иқтисодийнинг ҳар қандай тармоғида инновацион ғояларнинг тижоратлашуви молиявий маблағларни талаб этади. Инновацион лойиҳаларни инвестициялаш жараёни бошқа турдаги инвестициялаш амалиётидан фарқли бўлиб, жаҳон амалиётида бундай инвестициялашнинг асосий манбаларидан бири венчур фондлар ҳисобланади. Венчурли молиялаштириш инновацион лойиҳаларни тўғридан-тўғри ёки билвосита, яъни махсус ташкил этиладиган венчурли фондлар орқали инвестициялаш йўли билан амалга оширилади.

Венчур инвесторлар ўз маблағларини ташкил этиладиган инновацион компания устав капиталига унинг акцияларини сотиб олиш ҳисобига ўз маблағларини улуш кўринишида жойлаштирадilar. Мазкур компания устав капиталининг бошқа қисмини унинг асосчилари илмий ғоя, ишланма, муаллифларининг интеллектуал мулки кўринишида ташкил этади. Сўнгги йилларда венчур капитали бозорининг дунёдаги ўсиш тенденциясида Хитой ва Исроил инвестициялари алоҳида ўрин эгаллашикузатилмоқда.

Инновацион инфратузилмани ривожлантириш ва самарали тартибга солиш орқали мамлакатимизда инновацион билимларга асосланган янги иқтисодиёт шакллантирилишига эришилади ва миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишга асос бўлади.

1-Жадвал

**Молиялаштириш ва фаолият соҳалари бўйича илмий тадқиқот ва тажриба
конструкторлик ишларига қилинган харажатлар (млн сўм).**

	2016	2017	2018	2019
Республика бўйича шу жумладан:-	428485,5	464991,5	516493,3	589577,7
-Давлат сектори..	176847,4	192371,4	218546,6	304074,7
-Тадбиркорлик сектори	164151,2			178584,2
-Олий таълим сектори	82061,7	89765,9	851711,3	104114,4
-Хусусий нотижорат сектор	5425,1	6385,3	6088,0	2803,7
Наманган вилояти	5482,8	3670,9	3471,0	8424,9

Ушбу жадвалдан кўринадики илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига қилинган харажатлар республика бўйича 2019 йилда 2016 йилга нисбатан 1,4 мартага кўпайиб, 589577,7 млн.сўмга етган. Фаолият соҳалари бўйича эса давлат секторига 2019 йилда 2016 йилга нисбатан 1,7 марта кўп 304074,7 млн.сўм ажратилган. Энг кам харажатлар эса хусусий нотижорат сектор томонидан қилинган кўринади.

Инновацион фаолиятнинг кадрлар салоҳияти ўта муҳим равишда олий ўқув юртидан кейинги таълимга асосланади. Мамлакатимизда эса бу борадаги кадрлар асосан пойтахтда тўпланган. Наманган вилоятида 2018 йил 1 январь ҳолатига катта илмий ходимлар-изланувчилар сони 49 кишини ташкил қилди холос, 33 нафар катта илмий ходимлар-изланувчилар қабул қилиниб, 8 нафар илмий ходимлар-изланувчиларга ажратилган таълим муддати якунланди. Вилоятда катта илмий ходимлар-изланувчилар мавжуд ташкилотлар сони 3 тадан иборат ва улар олий ўқув юртларидир. 2018 йил 1 январь ҳолатига вилоятдаги илмий ходимлар-изланувчиларнинг 9 таси аёллар бўлса йил бошида қабул қилинганларнинг 15 таси аёллар эди.

2017 йилда Наманган вилоятида илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмаларини бажарган, шунингдек олий таълим муассасаларининг педагогик фаолият билан бир қаторда илмий ишланмаларни бажарган илмий даража ва академик таълим даражасига эга бўлган ходимлар сони 488 тани ташкил этди (31 та фан докторлари, 319 та

фан номзодлари, 24 та магистрлар, 114 та бакалаврлар). Илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини бажарган ходимларнинг сони (ўриндошларсиз) 159 тани ташкил этиб, улардан 20 таси тадқиқотчи мутахассислар, қолганлари техниклар, ёрдамчи ходимлар ва бошқалардпн иборат эди. 2017 йилда тадқиқотчи мутахассисларнинг 21,6 фоизи табиий

фанлар соҳасида, 34,1 фоизи гуманитар соҳада, 162 фоизи ижтимоий фанлар соҳасида иш олиб борган бўлиб, техника, тиббиёт ва қишлоқ хўжалиги соҳаларида илмий тадқиқотлар кам сонли эканлигини алоҳида қайд этиш мумкин.

Наманган вилоятида фан соҳасидаги давлат ташкилотлари томонидан олиб борилаётган илмий тадқиқотлар ҳам инновациялар учун шарт-шароитларни қулайлаштириши туфайли ва маблағлар давлат томонидан тўғридан тўғри молиялаштирилиши туфайли инновацион фаолиятнинг давлат томонидан молиявий

кўллаб-қувватланишини ифодалайди. 2018 йилда вилоятдаги фан соҳаси муассасаларида илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига 3471,0 млн. сўм сарфланди (2-жадвал).

2-жадвал.

2018 йилда Наманган вилоятидаги фан соҳаси муассасаларида илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига харажатлар (млн. сўм)

	Жами	Табиий фанлар	Техника фанлари	Тиббиёт фанлари	Қишлоқ хўжалиги фанлари	Ижтимоий фанлар	Гуманитар фанлар
Жами, илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишланмаларига	3471,0	662,5	1812,7	2,5	71,9	676,5	245,0
Жорий харажатлар	3471,0	662,5	1812,7	2,5	71,9	676,5	245,0
Улардан меҳнатга ҳақ тўлаш	2638,3	571,0	1189,4	2,5	48,4	582,9	244,1
Асбоб-ускуналарга харажатлар	281,6	22,7	233,4	-	6,4	18,7	0,4
Фундаментал тадқиқотларга харажатлар	2197,9	534,8	998,8	2,5	2,5	417,0	242,3
Амалий тадқиқотларга харажатлар	425,3	54,1	248,9	-	69,4	50,3	2,6
Илмий-техник ишланмаларга харажатлар	847,9	63,7	674,9	-	-	109,2	-

Жадвал маълумотларидан кўринмоқдаки, харажатлар асосан фундаментал тадқиқотларга йўналтирилмоқда ва устун равишда меҳнат ҳақи харажатларидан иборат бўлмоқда. Иқтисодий натижалар эса илмий-амалий тадқиқотлардан олинади ва илмий тадқиқотлар моддий базасига харажатларни талаб этади. Ҳозирги шароитларда тадқиқотлар моддий базасининг заифлиги инновациялар учун шароитлар яхшиланишига имкониятларни ва молиявий рағбатлантирилиши таъсирини сусайтирмоқда.

Сўнгги йилларда инновацион жараёнларга кўмаклашувчи инфратузилманинг илгарилари кам эъбор қаратилган муҳим элементлари ривожланмоқда. Худудларда IT парклар, ахборот технологияларини ўқитишга ихтисослаштирилган мактаблар ва ўқув марказларининг ташкил қилиниши, стартап ғояларининг илгари сурилиши аҳоли турмуш тарзи ва фаровонлигини оширишга, маҳаллий ривожланиш даражасига таъсир этиши билан биргаликда инновацион фаолият ривожланиши учун зарур муҳит вазифасини ҳам ўтайди. Чунки у орқали айниқса ёшларнинг ўз илмий ва ижодий салоҳиятини оширишига, интеллектуал билимларини намоён қилишига, таҳлилий фикрлашига ва ижтимоий мослашувигв йўл очилади. Бу ҳозирги пайтдаёқ IT марказлар ва “Бир миллион дастурчи” лойиҳаси амалга ошириши орқали ўз самарасини кўрсамоқда. 2020 йил март охирига келиб Ўзбекистонда uzbecoders.uz портали орқали рўйхатдан ўтиб, “Бир миллион дастурчи” лойиҳаси доирасида таълим олаётганлар сони 200 минг кишидан ортди. 2020 йилда мамлакатда беш ташаббус доирасида 120 та рақамли технологиялар ўқув марказлари иш

бошлади. IT соҳаси бўйича 3 та техникум фаолияти йўлга қўйилди. Уларга 700 нафарга яқин ўқувчилар қабул қилинди. 2021 йилда яна 11 та шундай техникумлар ташкил этилади.

REFERENCES

1. Мухитдинов Х. Инновацион салоҳият шаклланиши ва ривожланишини таҳлил қилишга институционал ёндашув // Иқтисодиёт ва молия. – Тошкент, 2012, 2-сон. 2-6–бетлар.
2. Баркер А. Алхимия инноваций. Пер. с англ. – Москва: Вершина, 2013. – С.79.
3. Васильев Ю.П. Развитие инновационной деятельности в США или как удвоить ВВП / Учебное пособие. – Москва: Экономика, 2005. – С.139.
4. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қомитаси “Ўзбекистонда илм- фан ва инновацион фаолият”. Тошкент- 2020. б.82
5. “Ўзбекистон республикаси илмий техникавий салоҳияти ва инновациялар асосий кўрсаткичлари” статистик бюллетени.
6. Кулагин А.С., Леонтьев Л.И. О стимулировании инновационной деятельности // Недвижимость и инновации. Правовое регулирование. 2002. №1 (10). С.17-21.
7. Шумптер И. Теория экономического развития: исследование предпринимательских прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры. М.: Прогресс, 1982. -455.
8. Кирюхин Г.А., Шайбакова Л.Ф. Инновации, инновационные процессы и методы их регулирования: сущность содержание. –СПб: СПбГЭИА. -1995.- 59 с.
9. Дойль П. Менеджмент: Стратегия и тактика. –СПб. : Питер. 1999. -559 с.
10. Уткин Э.А., Морозова Г.И. Инновационный менеджмент. –М.: АКАЛИС, 1996. – 208 с.
11. Менсфилд Э. Экономика научно- технического прогресса. –М.: Прогресс, 1970. -356 с.

**AT A GLANCE AT ERKIN VAHIDOV'S COMEDY: EXAMPLES OF WORK FROM
THE 70'S TO THE YEARS OF INDEPENDENCE**

Davirova Xurshida Abdaxakim qizi

xurshidadavirova@gmail.com +998978971477

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049731>

***Abstract.** This article is devoted to the analysis of the comic poems of the Hero of Uzbekistan, People's Poet of Uzbekistan Erkin Vahidov, created from the 70s to the years of independence. It is no exaggeration to call the artist's work from 1970 to 1991 the period of true maturity. Because it was during this period that Erkin Vahidov opened new horizons in his work. In the poems created during this period, we can see a particularly passionate warmth and a stronger rebellion. The article also provides an analysis of the well-known collection of "Donishqishloq latifalari" from the works created during this period.*

***Keywords:** "Yosh shoirlarga", "She'r haqida she'r", "Temirtan daholar", "Zamin sayyorasi", "Donishqishloq latifalari", "Matmusa", "Majlis qiling".*

Erkin Vohidovning 1970-yildan to 1991-yilgacha yaratilgan hajviy she'rlariga 1977-yilda yaratilgan "Yosh shoirlarga", "Temirtan daholar", "Zamin sayyorasi", "Qalamhaqi va oylik", "Aruz va barmoq", "Bolalar", "Tandir haqida ertak" she'rlarini kiritishimiz mumkin.

Eng avvalo, "Yosh shoirlarga" she'rini ko'rib chiqsak. Ushbu she'r uchun muallif Hamid G'ulom qalamiga mansub «Oh, sening yoshliging menda bo'lsaydi...» satrlarini epigraf sifatida tanlagan. Umuman olganda, bu davrda yaratilgan she'rlarini yozgan vaqtda ijodkorda hayotiy tajriba ancha yuqoriligi sezilib turadi. Qiyoslash uchun ijodining dastlabki davrida yaratilgan "She'r haqida she'r"ni olaylik. Avval ta'kidlaganimizdek, ushbu she'rda endigina ijod olamiga kirib kelgan yosh shoirning hissiy kechinmalari, she'rining qog'ozga tushishidan to gazetada chop etilib, tanqidchining nazaridan o'tguniga qadar bo'lgan jarayon qalamga olingan. "Yosh shoirlarga" she'rida esa adabiyotda o'z o'rnini topgan, endilikda katta shoirlardan biriga aylangan ijodkorning shogirdlariga aytar so'zlari keltirilgan.

She'r:

Katta shoirlarga siz qilmang havas,

Sizga havas qilsin katta shoirlar.

Chunki she'r baxtiga ustozlar emas,

Muyassar bo'ladi ko'proq shogirdlar,

satrlari bilan boshlanib, yakunida ham ham shu satrlar bilan tugaydi. Buning boisi, bizningcha, she'rda aytilmoqchi bo'lgan asosiy fikr aynan shu bandda keltirilganligida. Badiiy uslubda takror faqatgina ma'lum holat-hodisani ajratib, ta'kidlab ko'rsatish uchungina xizmat qilmaydi. Badiiy asarlarda takrorning zimmasiga ham hamma uslubiy vositalarda bo'lgani kabi til birliklariga yanada emotsionallik, joziba, alohida ohang berish vazifasi yuklanadi. Bundan tashqari agar imkon topilsa, mana shu vazifalarni bajarish bilan birgalikda muallifning yoki asar qahramonining voqelikka bo'lgan subyektiv munosabatini ham ifodalay olishi kerak. Yuqorida keltirilgan band orqali bu maqsadlarga erishilgan, desak xato bo'lmaydi.

Ijodkorning "Temirtan daholar" she'rini o'qish orqali biz ham muallif bilan birga zamonaviy fan yutuqlarini o'z ichiga olgan, shoir ta'biri bilan aytganda, "sehru mo'jizalar mamlakati", "temirtan daholar saltanati" bo'lgan kibernetika institutiga yo'l olamiz. Shoir u yerda

ko‘rgani hamma g‘aroyibotni cheksiz hayrat biln kuzatadi. Har bir ajoyib ixtironi shu darajada aniq tasvirlyaydiki, o‘qish davomida tasavvuringizda beixtiyor jonlanadi. Bunday qat‘iy reja-tartib asosida ishlovchi xodimlarni, bu yerdagi jamiki uskunalarini kuzata turib, shoir ularni oddiy odamlarga qiyoslab ko‘radi:

Bunda ta‘ma qilmas
hech kim do‘stidan,
Bu yurtida bo‘lmaydi fitna, g‘iybatlar.
Hech qachon «K-14» «D-5» ustidan
«B-3»ga yozmaydi yumaloq xatlar.

Ularning odamlardan afzal jihatlarini shu tariqa birma-bir sanab o‘tgan muallif yakunda biroz bundan biroz chekinish qiladi. Ya‘ni temir daholarning insonlardan kamchilik tomonlarini ham biroz keltirib o‘tadi:

Temirlarga yotdir o‘kinch va ko‘z yosh,
Dunyo mojarosi
ularga abas.
Bizning nizolarga bermaslar bardosh,
Chunki ular — temir,
odamlar emas.

Navbatdagi “Zamin sayyorasi” she‘ri orqali esa muallif tashxis san‘atidan mahorat bilan foydalangan holda Yer sayyorasining tilidan uning turmushi haqida hikoya qiladi. O‘quvchi she‘rni o‘qib amin bo‘ladiki, Zaminga ham oson emas ekan. U ham tiriklik tashvishida yil bo‘yi boshlig‘i oftobning atrofida parvona. To‘rt milliard bolasi tufayli koinotdagi hamma bilan murosa qilib, hammaning ko‘nglini topishga majbur. Uning ham yurak o‘ynog‘i bor. Umri esa mangulikday cheksiz. Demak, yana qancha shu tashvishlar bilan umri o‘tishi noma‘lum. Shu sabali ham, she‘r so‘nggida Zamin odamzotga ta‘nali ohangda shunday deydi:

Sen esang besh kunlik
Qisqa umringda
Chekkan zahmatingga qilasan fig‘on.
Mening turmushimni o‘ylab ko‘rgin-da,
Shukur qil,
Boqiymas umring, ey inson.

Shoir bu she‘ri orqali qisqagina hayotimizni bekor o‘tkazmasdan, shamolga sovurmasdan, foydali va mazmunli o‘tkazishimiz lozimligiga ishora qiladi.

Ijodkorning 1970-yildan to 1991-yilgacha bo‘lgan ijodini chinakamiga yetuklik davri, deb atasak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki ayni shu davrda Erkin Vohidov ijodida yangi ufqlar ochiladi, ko‘pchilik aytishga botinolmaydigan, ochiq yozishga cho‘chiydigan mavzularda ham qo‘rqmasdan baralla ijod qilganini ko‘ramiz. Ayni shu davrda yaratilgan she‘rlarida ayniqsa jo‘shqin haroratni, yanada kuchli isyonni ko‘ramiz. Erkin Vohidov akademik Naim Karimov bilan suhbatlaridan birida shunday degan edi: “Xalqning qaddini u yaratgan moddiy ne‘matgina ko‘tarmaydi. Xalq — ulug‘ farzandlari bilan ulug‘. Tasavvurimda, har yangi avlod voyaga yetganda, xalq unga umid ko‘zi bilan qaraydi: qadrimni bir pog‘ona yuqoriga ko‘taradigan farzand shular orasida bormikin?.. deb. Dahoga deganda, faqat dahoga shoir nazarda tutilgan emas, — deydi shoir, — u olim bo‘lishi mumkin, rahbar bo‘lishi mumkin... Dahoga deganda, men zamon

tafakkuridan ilgarilab ketgan aqlni, davrni va ommani olg‘a harakat qildiruvchi aqlni tushunaman”.

Erkin Vohidov butun hayoti, sermahsul ijodi orqali xalqimizning qadrini bir pog‘ona yuqoriga ko‘targan ana shunday dahol farzandi ekanligini ko‘rsatdi. Uning aynan shu yillarda yaratgan she‘rlarida hatto oddiy ko‘ringan voqealar, kundalik tashvishlar ortidagi uni ezgan dardlar, alamlar yashirin. Buni faqatgina ziyarak o‘quvchi anglay oladi. “She‘rda she‘r bor, hajvda hajv. Darhaqiqat, tagida teran mag‘zi bo‘lmagan hajv kishiga nari borsa, bir lahzalik kayfiyat beradi. Garchi kayfiyat berishning o‘zi ham katta gap, lekin bu hali to‘la ma‘nodagi ijod emas. Kamil hajv kuldirish barobarida bizni tarbiyalaydi, ko‘zimizni ochadi. Asarda asar bo‘lganidek, o‘quvchida ham o‘quvchi bor, tomoshabinda ham tomoshabin bor. Hamma ham kulgining tagida nima borligini daf‘atan ilg‘ab ololmaydi, — deydi shoir intervyularidan birida. — Ba‘zilarga Chaplinning harakatlari bachkana masxarabozlik bo‘lib tuyulishi mumkin. Masxarabozlik... Bu so‘z bizning kunlarga kelib, salbiy ma‘no kasb etdi. U yengil-yelpi qiliqlar qilish, deb tushuniladi. Aslida, masxarabozlar o‘z vaqtida jamiyat illatlarini masxara qilganlar, podsholar, vazirlar ustidan kulganlar. Ular o‘z davrining qahramonlari, fidoyilari bo‘lganlar”.

“Donishqishloq latifalari” qahramoni Matmusaning xatti-harakatlari ham o‘quvchi uchun kulgili tuyulsa-da, lekin unda muallifning dil tubidagi iztiroblari, dardlari yashirin. Asar shu qadar yengil va beozor hajv bilan yozilganki, undagi voqealarning barchasi real kishilar hayotidan olingan, deyilsa, o‘quvchi ishonmasligi mumkin. Shunchaki bu voqealar hozirgi kun o‘quvchisi uchun kulgi uyg‘otadi. Muallif hozirgi kunimizga e‘tibor qaratib, “Bu holatlar biz uchun oddiy, normal hisoblansa-da, ertangi kun ko‘zi bilan qarasaq, biz hozir Donishqishloqda yashayapmiz, demoq mumkin”, degan edi.

Erkin Vohidov adabiyotimizda Matmusa talqinida o‘ziga xos va takrorlanmas obraz yarata oldi. Bu bilan ijodkor o‘zining nafaqat teran falsafiy va sof lirik she‘rlar muallifi, balki usta hajvchi shoir sifatida ham o‘tkir qalam egasi ekanligini ko‘rsatdi.

Adabiyotshunos olim, filologiya fanlari doktori, professor Nurboy Jabborov maqolalaridan birida “Matmusa timsolida Erkin Vohidov millatga oyna tutib, o‘zligini anglashga chaqirgan”, deya yozadi.

“Matmusaning tandiri” she‘rini olaylik. Oddiy tuproqdan yasalgan tandir o‘zbek xalqi uchun misoli mo‘jiza, chunki unda rizqimiz bo‘lgan non yopiladi. O‘zbekiston xalq shoiri Muhammad Yusuf o‘z she‘rida

“Parijning eng go‘zal restoranlarin
Bitta tandiringga alishmasman men”,

deya bejiz aytmagan. Shu oddiy ko‘ringan tandir o‘zbek xalqining ming yillardan buyon asrab-avaylab kelayotgan qadriyatidir. Erkin Vohidov latifalarida tandir, dutor, lagan, qalpoq singari detallar ko‘p o‘rinda uchraydi. “Matmusaning tandiri”da Matmusa bozordan tandir sotib oladi va eshakka avval o‘zi minib, so‘ng tandirni kiyib oladi. O‘zining bu kashfiyotidan “og‘zi qulog‘ida” bo‘lgan qahramonimiz butun ixtiyorini eshakka berib, o‘zi esa yo‘lni ko‘rolmay osmonga termulganicha ketaveradi:

Ketib borar tavakkal,
Ko‘kka qarab “Tangrim!”-der.
-Meni qilma sharmanda,
Eshagimga aql ber“.

Bu she’rda muallif aslida sho‘rolarning puch mafkuralariga ishonib, ularga ergashib, sarson bo‘lgan va oxir-oqibat yo‘lini butunlay yo‘qotib qo‘ygan xalq haqidagi achchiq haqiqatlarni ko‘rsatmoqchi bo‘ladi. O‘zbekiston xalq shoiri Anvar Obidjon shunday degan edi: “Ko‘pchiligimiz Afandining soddaligidan kulib qo‘yaqolamiz. Aslida, buning zamirida ulkan fojia yotganini, bunda o‘zligini, o‘zini taniyolmasdan yashayotgan kimsaning achinarli holati bayon etilganini kamdan-kam odam anglab yetadi”. Chindan ham, Matmusa aslida o‘zining soddaligini anglamay, bundan hatto “g‘ururlanib”, o‘zgalar uchun “ermak”ka aylangan, ammo bundan zarracha o‘ng‘aysizlanmaydigan, haqiqatda esa o‘z fojiasini ko‘rolmayotgan, tobora o‘zligini yo‘qotib borayotgan kishilar timsoli. Shuni nazarda tutib, Erkin Vohidov bizlarni

“Matmusadek o‘zimiz
Tandir kiygan bo‘lmaylik”,
deya hushyorlika chaqiradi.

O‘zbek xalqiga xos bolgan qadriyatlardan yana biri – bu dutor. Bilamizki, qadimdan ko‘pchilik xonadonlarda saqlangan ushbu cholg‘u asbobi ruh tashna bo‘lgan chog‘larda ko‘ngilga sirdosh do‘stday malham bo‘lgan. Erkin Vohidovning “Matmusaning dutori”da Matmusa ham dutor chalishga qiziqib qoladi. Ammo chalishni bilmaganligi uchun xotini oldida xijolatga qolishni istamaydi. Shu o‘rinda ko‘plab o‘zbek erkaklariga xos bo‘lgan fe‘l-atvorni, ya‘ni er kishining xotin kishidan tili qisilmaslikka harakat qilishi, undan o‘zini ustun tutishi, har qanday vaziyatda ham o‘zini haq bilishga intilishini ko‘ramiz. Matmusaning xotini erining dutor chalishini ko‘rib, hayron qoladi:

Bir mahal bobomda ham
Shunday cholg‘u bor edi.
Esimda adashmasam,
O‘sha ham dutor edi.

Lekin u chalmay turib,
Qulog‘ini burardi.
Barmog‘i ham manov ip
Ustida yugurardi.

Sen bo‘lsang bitta yerni
Tutganча qolaverding.
Bir xil ting‘ir-ting‘iringni
Qo‘ymasdan chalaverding.
Hozirjavob Matmusa qanday javob berishni yaxshi biladi:
Ey, xotin, sen eringga
Nodon gapni deb qo‘yding.
Nima bo‘ldi? Yo qarib
Es-hushingni yeb qo‘yding?

Bobong qo‘li dutorda
Yugursa, yugurgandir.
Sho‘rlik kerak pardani

Topolmay qidirgandir.

Endi men chalganimda
Og‘zingni yum, jim, depti.
Bobong parda qidirgan.
Men uni topdim, depti.

Professor Nurboy Jabborovning fikricha, Erkin Vohidov bu o‘rinda xalqimizning so‘zlari zalvorli shoiri zamonlari, buyuk allomalariga munosib avlod bo‘lolmayotgan zamondoshlariga qarata Matmusa timsolida “oyna tutib”, har bir o‘zbek xonadonida ajdodlar an‘anasi davom etmog‘i lozimligini uqtirmoqchi bo‘ladi.

“Donishqishloq latifalari”dan o‘rin olgan “Matmusaning charxpalagi”ni xalqimizdagi “O‘ylamay qilingan ish boshga keltirar tashvish” maqoli ko‘z oldimizga keladi. To‘rt fil kuchiday kuchi bor, ammo “aqli biroz kam” Matmusa el orasida shuhrat qozonish maqsadida ming yillardan beri bir xil aylanib turgan charxpalakni teskari aylantirib qo‘yadi. Natijada, dalalarga suv bormaydi. Olomon esa charxpalakning teskari turganiga e‘tibor bermasdan bir-biridan hayratlanarli yechimlarni o‘rta qo‘yadi:

Der idroki eng yuksak
Qashib turib kallani:
– Daryoni sal ko‘tarsak,
Sal tushirsak dalani...

– Yo‘q, ish bitmas “sal” bilan!
Qishlog‘imiz erlari
Charxpalakni gal bilan
Aylantirsin teskari.

– Yo‘q, kuchimiz ojizroq,
Qiynalmasin el joni.
Teskariga oqizmoq
To‘g‘ri bo‘lar daryoni.

Shoir bu voqea tasviri orqali qilayotgan ishlarining oqibatini yaxshi anglamasdan, yolg‘on hoyu havaslarga uchib, shon-shuhrat, mol-davlat, mansab ketidan quvib, yurtdoshlariga o‘zi bilmagan holda zarar yetkazuvchi kishilarni tasvirlaydi. Sobiq tuzumning o‘ziga xos makkorona rejalaridan biri bu mustamlaka davlatni o‘z qo‘li bilan o‘ziga pichoq urdirish, o‘z ichidan chiqqan farzandlari orqali, ularning qo‘li bilan o‘zini zaiflashtirish bo‘lgan. Yolg‘on va‘dalar, balandparvoz shiorlarga ishongan shunday kishilar obrazini biz qator asarlarda, jumladan, O‘tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romanida kuzatishimiz mumkin. Oxir-oqibat Rustamjonning otasi singari kishilar o‘zlarining xato yo‘ldagini kech bo‘lsa-da anglagan, Komissar kabilar esa xatolarini hamda tuzumning puch g‘oyalardan iboratligini tushunishni istamaydi. Chunki u o‘zi bir umr qullarcha itoat qilib kelgan tuzumning soxtaligini tan olishni istamaydi. She’rda ham o‘zining puch hoyu-havasi yo‘lida qishloqdoshlariga ziyon yetkazishini ham o‘ylamaydi.

To‘g‘ri, xalqimizning boshidan o‘tgan fojiali kechmishi haqida hajviy yo‘lda, kulgi uyg‘otuvchi bir yo‘sinda yozish oson emas. Bu o‘tgan asrning qatag‘on davri jabrdiydalari xotirasiga nisbatan hurmatsizlik sifatida qaralishi mumkin. Bu o‘rinda akademik Naim Karimovning quyidagi so‘zlarini keltirish o‘rinli: “Lekin Erkin Vohidov “Istibdod” she‘rida shu qaltis mavzuga shunday engil va nafis hazil-mutoyibaning yam-yashil maysa bilan qoplangan dovonida turib nazar tashlagan va sovet davlati qatag‘on siyosatining bema‘niligini, har qanday ma‘no va mantiqqa zid bo‘lganligini shunday nozik did va nazokat bilan ochib tashlaganki, bu she‘rdan qahqaha bo‘lib jaranglagan kulgudan jabrdiydalarning ko‘z yoshlari “chak-chak” tomib turgandek bo‘ladi”. She‘rda NKVD xodimining monologi keltiriladi:

Egil, o‘zni pana qil,
Borligingni bildirma.
Yo‘talganga o‘n besh yil,
Aksirganga yigirma.

Kar bo‘l, ko‘r bo‘l, tishla til,
Boshga balo keltirma.
Gapirganga o‘n besh yil,
Eshitganga yigirma.

Qalamingni dushman bil,
Qog‘oz uzra jildirma.
Roman yozsang – o‘n besh yil,
Doston yozsang – yigirma...

“Hozirgi avlod hajvning zaharli qahqahasi yangrab turgan bu she‘rni o‘qib, o‘zini kulgidan to‘xtata olmasligi mumkin. Ammo shu kulgi to‘foni haqiqatning metin qoyalariga urilgach, uning ko‘zlaridan shoda-shoda yoshlar to‘kila boshlasa ajab emas. Bunday she‘rlar shoirning ilhom bulog‘idan otilib emas, zardob bilan to‘lgan qalbidan qon sachratib chiqadi”, – deya ta‘kidlaydi akademik Naim Karimov.

Bu o‘rinda fikrimiz tasdig‘i sifatida “Yubiley” she‘ri haqida so‘z yuritmoqchimiz. 1979-yilda yozilgan ushbu she‘rda ulug‘ yoshga yetib, elga osh bergan kasbdoshini qutlamoq uchun minbarga chiqqan lirik qahramon so‘z topolmay qiynaladi.

Men endi ne deyin,
O‘rtoq yubilyar?
Turibman hay‘atning
Qoshiga yetib.

Boisi, yubiley egasining qilayotgan ishlarini o‘z ko‘zi bilan ko‘rib yurgani uchun ham unga xushomadlik, tilyog‘lamalik qilishni istamaydi. Va dilidagi bor gaplarni ochiq-oshkor aytishga ahd qiladi:

Hamisha yor bo‘ldi
Sizga farog‘at,
O‘zni o‘yladingiz
Dunyoda faqat,
Hech kimga yetmadi

Sizdan manfaat,
Bir shogird o‘stirmay,
Eshitmay rahmat
Keldingiz yubiley
Oshiga yetib.
Martaba, shon-shuhrat,
Mol-davlat uchun
Jon fido etmoqni
Bildingiz qonun.
Hirsi ila nafs bo‘ldi
Sizga rahnamun,
Muborak bu yoshga
Yetdingiz bu kun
Qancha pok insonlar
Boshiga yetib.

Bu o‘rinda rais timsolida shu kabi qanchadan-qancha o‘z nafsini o‘ylab, insonlarga faqat jabr yetkazgan mansabdor kishilar tasvirlangan. Ular elning og‘irini yengil qilish uchun, xalqiga foyda keltirish o‘rniga ularga umid bilan topshirilgan mas’ul lavozimlarga xiyonat qiladilar. “Davrim keldi” deb, istagancha mol-dunyo yig‘ib, bu yo‘lda qancha pok, ulug‘ insonlarning boshiga yetsa-da, oxir-oqibatda so‘nggi yo‘lga xalqi uni baribir “Yaxshi edi”, deb kuzatishidan lirik qahramon afsuslanadi:

Sizdan ko‘p “karomat”
Ko‘radi ulus,
Lekin “Yaxshi edi”,
Deydi el, afsus,
Borsangiz qabrning
Toshiga yetib.
Qahramonimizning so‘z so‘nggidagi yubiley egasiga tilaklari ham o‘ziga xos:
Sizdek yashamasin
Olamda hech zot,
Mendek nutq aytmasin
Hech kimsa, hayhot,
Kasbdoshi yubiley
Yoshiga yetib.

O‘z davrining og‘riqli nuqtalarini, xalqning dardini yaxshi anglay olgan ijodkor, aytish mumkinki, she‘rlari bilan, ijodi bilan xalqining dardiga malham bo‘lishga intilgan.

Majlisbozlik, qog‘ozbozlik ham mana shunday og‘riqli nuqtalardandir. O‘tkazilganidan biror kimga aytarli naf yetmaydigan, uzundan-uzoq zerikarli ma‘ruzalardan iborat bo‘lgan, avval aytilgan va qayta aytilaverib “siyqasi chiqqan” gaplarni yana takrorlashdan nariga o‘tmaydigan, hisobot uchun, foydasiz “qog‘ozbozlik” uchungina bo‘lar-bo‘lmasga hammani to‘plab majlisbozlik qilish haqida o‘tkir kinoya-kesatiq bilan yozadi:

Belni bog‘lang, bu jahonni
To‘ldiring qog‘oz bilan.

O‘zni aldang, bo‘limganni
Bo‘ldiring qog‘oz bilan.
Ish bilan shod etmangiz hech,
Kuldiring qog‘oz bilan.
Kim qog‘ozbozlikni suymas,
O‘ldiring qog‘oz bilan.
O‘lmasa u yoki
Behush bo‘lmasa, majlis qiling.
She’ring har bandi oxiri “majlis qiling” radifi bilan tugashi ham sher’rga o‘ziga xos ohang bergan:

Siz agar topqir esangiz,
Na faqat sohib suxan –
Demangiz majlisni majlis,
Ot qo‘ying turli-tuman.
Gohi suhbat, gohi hay’at,
Davra deng, yo anjuman,
Lahzalik deng, haftalik deng,
Ne desangiz jonu tan,
Nomi ming bo‘lgach,
Faromush bo‘lmasa, majlis qiling.

Bu o‘rinda ijodkor uni qay nom bilan atamasinlar, baribir bir so‘z bilan aytganda, qimmatli vaqtning besamar o‘tishiga sabab bo‘luvchi o‘rinsiz majlisbozlikdan boshqa narsa emasligini ta’kidlagan.

She’r avvalidan boshlab davom etayotgan kinoya-kesatiqlar she’r so‘nggiga kelib jiddiy tus olganini ko‘ramiz. Shoir odamlarga qarata: “Es-hushingizni yig‘ing, vaqtingizni bema’ni majlisbozliklar-u qarsakbozliklarga sarflamang”, demoqchi aslida:

Vaqt o‘tar, soat o‘tar
Kun oy bo‘lur, oy yil bo‘lur.
Kim u o‘tgan umriga
Qarsak chalur, qoyil bo‘lur?!
Fursat eng oliy hakamdur,
Doimo odil bo‘lur,
Barcha bir kun ul hakamning
Hukmiga doxil bo‘lur.
To‘plangiz es-hushni,
Es-hush bo‘lmasa, majlis qiling.

Ushbu she’r 1982-yilda, bundan 40 yillar avval yozilgan bo‘lsa-da, afsuski, unda ko‘tarilgan muammoning hali ham hayotimizda uchrayotgani taassufli holatdir. Deylik, qimmatli vaqtimizni behuda sarflamay, fan va texnologiyalar yo‘lida ixtirolar qilib, o‘z dunyoqarashimizni ham kengaytirib, davlatimiz taraqqiyotiga ham hissa qo‘shib yashashga nima yetsin?! Dunyo davlatlari kundan-kunga ilgarilab borayotgan hozirgi zamonda bu kabi ortiqcha qog‘ozbozlik hamda ortiqcha majlisbozliklar taraqqiyot yo‘lidagi to‘siqlar bo‘lishi mumkin, xolos. Shunday

emasmi?! Bu kabi satrlar jamiyatimizning shunday og‘riqli nuqtalarini Erkin Vohidov o‘z vaqtida yaxshi anglay olganligini ko‘rsatadi.

REFERENCES

1. Erkin Vohidov ijodining turkiy xalqlar madaniyatida tutgan o‘rni, xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – O‘zMU, Toshkent, 2022.
2. Vohidov E., Tabassum. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010.
3. Vohidov E., Tanlangan asarlar. – T.: “SHARQ” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2018.
4. Vohidov E., To quyosh sochgayki nur. Erkin Vohidov: hayoti va ijodi zamondoshlari nigohida – T.: “O‘ZBEKISTON”, 2016.
5. She‘riyat – mehr demakdir. Shoir Erkin Vohidov bilan suhbat (1988), “Xurshid Davron kutubxonasi” sayti.

**MASHG‘ULOTLAR DAVOMIDA YOSH SPORTCHILARNI JISMONIY
TAYYORLASHGA QO‘YILADIGAN VAZIFALAR**

Xalillayev O‘ktam Sobir o‘g‘li

Urganch davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049741>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mashg‘ulotlar davomida yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligiga qo‘yiladigan talablar bo‘yicha fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya, sport, yuklama, kuch, tezkorlik, chidamkorlik, texnik-taktik, harakat, adaptiv.

Respublikamiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2017-yil 31-oktabr kuni Jismoniy tarbiya va sport sohasida boshqarish tizimini takomillashtirish, ommaviy sportni rivojlantirish, iqtidorli sportchilarni tanlash va tarbiyalash, sohani malakali kadrlar bilan mustahkamlash hamda zamonaviy sport inshootlarini barpo etish bo‘yicha bo‘lib o‘tgan yig‘ilishda belgilab berilgan vazifalarda yoshlarni jismoniy va ma‘naviy sog‘lom o‘sishi, ularning eng zamonaviy intellektual bilimlarga ega bo‘lgan, uyg‘un rivojlangan insonlar bo‘lib yetishishi yo‘lida barchamizdan aniq maqsadga yo‘naltirilgan say-harakatlar talab etadi.

Bugungi kunning o‘tkir va dolzarb muammolari bizdan zamonaviy taraqqiyotning asosiy tamoyillarini har tomonlama chuqur tahlil etish bilan birga, insoniyatning yaqin - olis tarixidagi boy tajribasini ham teran idrok etishni, shu asosda amaliy xulosalar chiqarishni taqozo etmoqda, ya‘ni tarix tajribasi odamzod uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu boisdan jismoniy madaniyat darslariga, o‘quv – mashg‘ulot jarayonlariga yangicha nazar bilan yondashish taqozo etiladi. Yosh avlodda jismoniy madaniyatga oid bilimlarni shakllantirish, sportda yuksak natijalarga erishishni ta‘minlash uchun maktab yoshidan boshlab ularda mustahkam poydevor yaratish lozim. Bu esa jismoniy madaniyat mutaxassislarida katta ma‘suliyatni, ya‘ni jismoniy madaniyat darslarini to‘g‘ri tashkillashtirishni, darslarni mazmunli o‘tkazish uchun yangi ilg‘or texnologiyalardan foydalanishni, yangi usullarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Yosh sportchilarni jismoniy tayyorlash sport mashg‘ulotlarining eng muhim tarkibiy qismlaridan hisoblanib, organizmni har tomonlama rivojlantirish, sog‘liqni mustahkamlash, jismoniy qobiliyatlarni takomillashtirish va tayyorgarlikning barcha boshqa turlari uchun mustahkam funksional baza yaratishga yo‘naltirilgan jarayon sifatida tushuniladi [4,5].

Zamonaviy sport sportchilarning jismoniy tayyorgarligiga yuksak talablar qo‘yadi. Buni quyidagi omillar bilan izohlash mumkin:

- 1) Sportdagi yutuqlarning o‘sib borishi har doim sportchidan jismoniy qobiliyatlar rivojining yangi darajasini talab qiladi;
- 2) Jismoniy tayyorgarlikning yuqori darajasi mashg‘ulot va musobaqa yuklamalarini oshirishning zaruriy sharti.

Qo‘llaniladigan vositalarning ta‘sir ko‘rsatish xususiyati va yo‘nalishiga ko‘ra jismoniy tayyorgarlikni umumiy jismoniy tayyorgarlik (UJT), yordamchi hamda maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT) turlariga bo‘lib o‘rganiladi.

Yosh sportchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligi (UJT) yuksak natijalarga erishish uchun poydevor, zarur asos hisoblanadi. U quyidagi vazifalarni hal etishga qaratilgan:

1) yosh sportchilar organizmda funksional imkoniyatlarini oshirish;
2) jismoniy sifatlar-kuch, tezkorlik, chidamkorlik, epchillik va egiluvchanlikni rivojlantirish;

3) yosh sportchilar organizmidagi jismoniy rivojlanishidagi nuqsonlarni yo‘q qilish.

UJT tarkibiga nihoyatda turli - tuman vositalar kiradi; ular sirasida snaryadlar bilan bajariladigan, sheriklikda, maxsus qurilmalarda amalga oshiriladigan mashqlar, har xil sport turlari - akrobatika, yengil atletika, sport o‘yinlari, suzish va boshqalarga xos umumrivojlantiruvchi mashqlar bor.

Yosh sportchilarning yordamchi jismoniy tayyorgarligi maxsus jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan samarali faoliyat uchun zarur bo‘lgan funksional asosni yuzaga keltirishga mo‘ljallanadi. U maxsus yo‘nalishga ega bo‘lib, quyidagi vazifalarni hal etishga qaratilgan:

1) sportchining tanlangan sport turiga xos harakat faoliyatlarida namoyon bo‘ladigan funksional imkoniyatlarini rivojlantirish;

2) organizmning yuqori darajadagi maxsus yuklamalarga chidamliligi qobiliyatini takomillashtirish;

3) tiklanish jarayonlarining kechish shiddatini orttirish.

Yosh sportchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligi (MJT) tanlangan sport turi bo‘yicha musobaqa faoliyatining xususiyatlari qo‘yadigan talablarga qat’iy rioya qilgan holda jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Yosh sportchilarni maxsus jismoniy tayyorlash quyidagi vazifalarni hal etadi:

1) tanlangan sport turi uchun xos bo‘lgan jismoniy qobiliyatlarni takomillashtirish;

2) tanlangan sport turi bo‘yicha muvaffaqiyatli texnik-taktik takomillashuv uchun zarur bo‘lgan harakat ko‘nikmalarini chuqurlashtirib rivojlantirish;

3) ixtisoslashtirilgan mashqlarni bajarishda ko‘proq qatnashadigan alohida mushak guruhlarini tanlab rivojlantirish.

Jismoniy tayyorgarlikning barcha turlari muayyan o‘xshashliklarga ega. Yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligi sport ixtisosligi bilan chambarchas bog‘liq. Mashq jarayonida jismoniy tayyorgarlikning biror turiga yetarlicha baho bermaslik oxir-oqibat sport mahoratining kuchayishiga to‘sqinlik qiladi.

Hozirgi vaqtda insonning harakat imkoniyatlarini tavsiflash uchun “jismoniy qobiliyatlar” va “jismoniy sifatlar” atamalaridan foydalaniladi. Bu tushunchalar ma’lum ma’noda o‘xshash bo‘lsalarda, lekin bir xil emaslar.

Afsuski, adabiyotlarda mazkur tushunchalarning ta’rifi va o‘zaro aloqasi haqida birmuncha qarama-qarshi fikrlarni uchratish mumkin [6].

Masalan, bir holatda jismoniy qobiliyatlar organizmning harakat faoliyatida ishtirok etayotgan hamda uning ta’sirini belgilaydigan funksional tizimlar layoqatining namoyon bo‘lish shakllari sifatida tushuniladi, boshqasida hayotda, ayniqsa, harakat faoliyatida amalga oshiriladigan va asosini jismoniy sifatlar tashkil etadigan insonga xos imkoniyatlar nazarda tutiladi; uchinchisida qobiliyatlar deganda, organizmning ruhiy - fiziologik va morfologik xususiyatlariga asoslanuvchi rivojlangan tug‘ma qobiliyat nishonalari tushuniladi [4].

Shunday qilib, insonning jismoniy sifatlari jismoniy qobiliyatlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, turli harakatlar chog‘ida ularning namoyon bo‘lish xususiyatlari bilan belgilanadi, jismoniy qobiliyatlarning rivojlanish va namoyon bo‘lish darajasiga bir tomondan atrof-muhit omillari (turmushning ijtimoiy-maishiy sharoitlari, iqlimiy va geografik sharoit mashg‘ulot o‘tkaziladigan joylarning moddiy taqiqlanganligi, ularni rivojlantirish usuliyati va h.k.), ikkinchi tomondan esa organizmning turli tas‘irlarga o‘ziga xos reaksiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan irsiy omillar («motor» qobiliyat nishonalari) ta‘sir o‘tkazadi, jismoniy qobiliyat nishonalari sifatida inson organizmda anatomik, fiziologik va ruhiy xususiyatlari yuzaga chiqadi. Biror-bir faoliyatni bajarish jarayonida “motor nishonalari” organizmning moslashish o‘zgarishlari asosida takomillashib, tegishli jismoniy qobiliyatlarga aylanadi.

Ta‘kidlash zarurki, “motor nishonalari” ko‘p funksiyali bo‘lib, mushak faoliyati sharoitlariga qarab u yoki bu yo‘nalishda rivojlanishi va u yoki bu shakldagi jismoniy qobiliyatlari rivojini ta‘minlashi mumkin. Professor Yu.V. Verxoshanskiyning fikricha, bunday shakllar harakat faoliyati turlari qancha bo‘lsa, shuncha ko‘p bo‘lishi mumkin, chunki ularning har biriga o‘ziga xos tuzilish, harakatlarning maqsadli yo‘naltirilganligi, mushaklar muvofiqlashi, organizm faoliyati rejimi hamda uning quvvat bilan ta‘daqlanishi kabi xususiyatlar xosdir. Shu sababli ham organizmdan chidamlilik yoki harakatlar tezkorligini rivojlantirishga javobgar bo‘lgan qandaydir alohida mexanizmlarni izlash befoyda. Ularning takomillashuvi asosida inson organizmda funksional ixtisoslashuviga olib keladigan moslashtiruvchi ta‘sir, butun bir adaptiv reaksiya yotadi.

Morfofunksional qayta qurishlar organizmni to‘laligicha qamrab oladi. Biroq bu eng ko‘p darajada va birinchi navbatda asosiy ish yuklamasini ko‘taradigan mushak guruhlarida hamda ularning ish qobiliyatini ta‘daqlovchi fiziologik tizimlarga taalluqlidir. Funksional ixtisoslashuvning bunday tanlash xususiyati, asosan, organizmning ma‘lum faoliyat sharoitidagi ish rejimiga, uning yaqqol namoyon bo‘lish darajasi esa jismoniy yuklamalarning shiddati va hajmiga bog‘liq.

Hozirgi vaqtda jismoniy qobiliyatlarni besh asosiy turga ajratish qabul qilingan: kuch, tezkorlik va muvofiqlash qobiliyatlari, chidamkorlik va egiluvchanlik. Ularning har biri harakat faoliyatining har xil turlarida xilma xil shakllarda namoyon bo‘ladi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5368-son farmoni. Toshkent. 2018-yil 5-mart. (Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 06.03.2018 y., 06/18/5368/0851-son).
2. Salomov R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik, 1-jild. T.: “ITA PRESS”, 2015 -9 b.
3. Jammatov J, Ro‘zmetov N. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi (Jismoniy qobiliyatlar). O‘quv qo‘llanma. “Barkamol fayz media”, 2020.
4. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti. O‘quv qo‘llanma. Toshkent., O‘z DJTI, 2005 y.

5. Курамшин, Ю.Ф. Теория и методика физической культуры: Учебник - 2-е изд., испр./ Ю.Ф. Курамшин.- М.: Советский спорт, 2004.-464 с.
6. Ивойлов А.В. Средства и методы обеспечения функциональной устойчивости точностных движений в спортивной деятельности. Автореф. дисс. к.п.н. – Малаховка, 1987.-32с.

**HUMAN-MACHINE RELATIONSHIP IN EDUCATION: POSSIBLE SCENARIO IN 5
YEARS' TIME**

Azamat Sulaymonov Ilhomovich,

Assistant lecturer, Bukhara Engineering Technological Institute, Department of Economics

Tel: [998 97 488 11 51](tel:998974881151)

E-mail: sulaymonov_azamat@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049771>

Abstract. *Due to changes in the education sector and technological advancements, careers of university lecturers are anticipated to undergo substantial changes in the future. The advantage in employment will be given to teachers who can quickly adapt to new trends. New requirements for a new generation teacher - to have digital competencies, be flexible, able to adapt a lesson to any conditions and formats, be able to keep the attention of the audience in any situation, such as learning on digital platforms - teacher-coordinator, blended learning - teacher-mentor, focus on practical skills - teacher-practitioner.*

Keywords: *artificial intelligence, education, human-machine relationship, online learning, virtual reality, and augmented reality*

In a lecture titled "The Terror of Change", Patricia Gulas Strauch cited three aspects of our future about which there is little disagreement: the speed of change will accelerate; the world will be increasingly complex; and nations and world issues will be increasingly interdependent. In the history of mankind, technological revolutions have always accumulated for a long time and gradually, but sooner or later a trigger led to a quick restructuring of both economies and public relations. The latest technologies that have developed exponentially over the past two decades have only been waiting for a trigger a new grand transformation of society. Covid-19 has served as such trigger. The market of distance education, the benefits of which the experts argued lazily, is beginning to dominate the traditional university. In a matter of weeks, new online services appeared which only the most daring futurologists had previously spoken about (Elinson, 2020).

AI lecturers might become a standard fixture at universities in the future because to technological advancements. The prospect of replacing lecturers with artificial intelligence (AI) computers is now being considered, but it is rarely discussed. This could sound futuristic because teaching is still regarded as being too creative for computers on lists of professions susceptible to AI. However, a rising body of data gleaned from online courses, including clickstreams, eye-tracking, and even emotion detection, may one day make AI professors a familiar sight (Haw, 2019). University lecturer's 18% of job is susceptible for automation (ABC, 2023). Some of university lecturer tasks that are easier to automate are:

- monitor student performance
- write grant proposals
- maintain student records
- create technology-based learning materials
- develop instructional materials
- write articles, books or other original materials in area of expertise.

82% of work time on tasks that are less susceptible to automation (ABC, 2023). Some of university lecturer tasks that are difficult to automate are:

- evaluate effectiveness of educational programs
- assess educational needs of students
- administer tests to assess educational needs or progress
- evaluate student work
- compile specialized bibliographies or lists of materials
- select educational materials or equipment

The day when AI completely replaces lecturers is probably still a few years away (Haw, 2019). Due to changes in the education sector and technological advancements, careers of lecturers are anticipated to undergo substantial changes in 5 year future. Future career trends for lecturers could include any of the following:

-increasing use of technology: Platforms, such as coursera.org and canvas network, will be game changers. Professors may employ online learning, virtual reality, and augmented reality to connect with students and offer lectures.

-focus on interdisciplinary research: Professors may collaborate across disciplines more often to address challenging global issues.

-the importance of lifelong learning is stressed since academics may need to refresh their knowledge and abilities throughout their careers due to the quick rate of technological change. Self-development should be lifelong task. Since we are living in uncharted and challenging waters, and knowledge we have gained today may not be enough or even competent at all tomorrow, self-development should be continues process of individual change.

- Daily basis processes I carry out in teaching and accounting are repetitive. I expect in near future, both of my jobs will be carried out by AI. As a part of strategy for future challenges, now I am learning to create educational app. Thus I am also majoring in mobile app inventing.

REFERENCES

1. Australian Broadcasting Corporation. (2023). *Could a robot do your job?* Retrieved June 09, 2023, from <https://www.abc.net.au/news/2017-08-08/could-a-robot-do-your-job-artificial-intelligence/8782174>
2. Haw, M. (2019). *Will AI replace university lecturers? Not if we make it clear why humans matter.* Retrieved June 09, 2023, from <https://www.theguardian.com/education/2019/sep/06/will-ai-replace-university-lecturers-not-if-we-make-it-clear-why-humans-matter>
3. Young, P. A. (2021). *Human Specialization in Design and Technology* (ISBN 9780367557430 ed.). New York: Routledge.
4. Елинсон, А. (2020). *Третья мировая и победа справедливости: каким будет мир после вируса.* Retrieved June 09, 2023, from <https://www.forbes.ru/obshchestvo/396211-tretya-mirovaya-i-pobeda-spravedlivosti-kakim-budet-mir-posle-virusa>

**“UGLEVODORODLAR” BO‘LIMINI INTERAKTIV METODLAR YORDAMIDA
O‘QITISH IMKONIYATLARI**

Tursunov B.H.

Qashqadaryo viloyati Kitob tumani ixtisoslashgan maktab-internati kimyo fani o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049785>

***Annotatsiya.** Ushbu maqola kimyo ta’limida “Uglevodorodlar” bo‘limini interaktiv metodlar yordamida o‘qitish imkoniyatlariga doir yondashuvlarga bag‘ishlangan. Interaktiv metodlardan foydalanish ta’lim sifatini ko‘tarish, ma’lumotlarni tizimlashtirish bilan birga o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish, ijodkorligi, umumiy faolligini oshirishga yordam beradi.*

***Kalit so‘zlar:** i n t e r f a o l metodlar, keys, uglevodorodlar, alkanlar, alkenlar, alakdiyenlar.*

Hozirgi kunda pedagogik adabiyotlarda va o‘quv amaliyotida “interfaollik”, “interaksiya”, “interfaol o‘qitish usullari”, “ta’limning interfaol shakllari”, “interfaol ta’lim texnologiyalari”, “interfaol pedagogik o‘zaro ta’sir”, “interfaol ta’lim” kabi tegishli atamalar keng qo‘llanilmoqda. Ushbu atamalarning paydo bo‘lishi bir qator omillar: insonning bilish jarayoni va imkoniyatlari to‘g‘risida ilmiy g‘oyalarning rivojlanishi, ijtimoiy rivojlanishning axborot turini shakllantirish bilan shaxsning ijtimoiy va madaniy moslashuvi, kasbni egallash uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni chuqurlashtirish va ko‘paytirish orqali ilmiy-texnik taraqqiyot talablarini qondirish uchun ta’lim salohiyatini doimiy ravishda takomillashtirish zarurati, zamonaviy aloqa vositalarini tasdiqlash bilan ta’lim jarayoni va insonning ta’lim muhiti bilan o‘zaro ta’sirining o‘ziga xos shakllarini aniqlash zarurati bilan bog‘liq.

Psixologik va pedagogik amaliyotda interfaollik haqidagi g‘oyalarning tarqalishi nazariy va uslubiy yo‘nalish – “ramziy interaksionizm” nomi bilan tarkib topgan va ijtimoiy o‘zaro ta’sir sharoitida shaxsning rivojlanishini hisobga olgan holda interaksionizmning rivojlanishiga aloqador hisoblanadi.

Ramziy interaksionizm nazariyasi uchun (asoschisi amerikalik faylasuf J.Tiv) boshqa odamlar bilan muloqot qilish va o‘zaro ta’sir qilish holatlarida insonning rivojlanishi va hayotiy faoliyatini, inson tomonidan uning “men” nini yaratishni hisobga olish xarakterlidir. Interaksionizm g‘oyalari umumiy, yoshlar va pedagoglar psixologiyasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, bu, albatta, zamonaviy ta’lim va tarbiya amaliyotida qo‘llaniladi. Interaksionizmning asosiy tushunchasi X. Abels tomonidan batafsil ko‘rib chiqilgan o‘zaro ta’sir bo‘lib, uning umumiy shaklida ijtimoiy ta’sir o‘tkazish, jarayonlarni va ijtimoiy omillarning bir-biri bilan o‘zaro ta’sirini birlashtirgan holda belgilanadi.

Muloqotning interfaol tomoni - bu odamlarning o‘zaro ta’siri, ularning birgalikdagi harakatlarini bevosita tashkil etish bilan bog‘liq bo‘lgan aloqa tarkibiy qismlarining xususiyatlarini bildiruvchi shartli atama bo‘lib, sheriklarga ular uchun umumiy faoliyatni tashkil qilish imkonini beradi.

Zamonaviy ijtimoiy psixologiyada o‘zaro ta’sir aloqa tarkibida axborot (kommunikativ) va idrok bilan bir qatorda uning uch tomonidan biri sifatida qaraladi.

O‘zaro ta’sir (psixologiyada) - bu kimdir (biror narsa), suhbatlar bilan muloqot qilish yoki muloqot rejimida bo‘lish qobiliyatidir. Shuni ta’kidlash kerakki, zamonaviy oliy ta’limdagi

gumanistik yo‘naltirilgan pedagogik jarayon o‘zaro ta’sirning biron bir jihatida tushunilgan o‘zaro ta’sirni o‘z ichiga olmaydi. Bu faqat subyekt-subyektning o‘zaro ta’siri jarayoni bo‘lishi mumkin ("pedagogik o‘zaro aloqalar", "pedagogik aloqa", "interfaol o‘zaro ta’sir", "interfaol ta’lim"), bu yerda ikkala ishtirokchi ham o‘z bilimlari va imkoniyatlarining eng yaxshisi sifatida teng sherik sifatida harakat qilishadi.

Interfaollikni ikki tomonlama tushunish pedagogik adabiyotda va amaliyotda bir xil atamalarning ikki guruhining ("interfaol o‘qitish usullari", "interfaol ta’lim") parallel mavjudligiga sabab bo‘ldi, ulardan biri o‘quv jarayoni subyektlarining o‘zaro ta’siri va aloqa xususiyatlariga asoslansa, ikkinchisi esa o‘quv vositalarining didaktik xususiyatlariga asoslanadi.

Interfaol ta’limning mohiyati shundan iboratki, o‘quv jarayoni shunday tashkil yetilganki, deyarli barcha o‘quvchilar bilish jarayoniga jalb qilinadi, ular o‘zlari bilgan va o‘ylagan narsalarini tushunish va aks yettirish imkoniyatiga yega bo‘ladilar. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyati, o‘quv materialini o‘zlashtirish har bir kishi o‘z shaxsiy hissasini qo‘shishini anglatadi, bilim, g‘oyalar, faoliyat usullari almashinuvi mavjud.

Interfaol ta’lim o‘quvchilarning (tinglovchilarning) o‘quv muhiti bilan bevosita o‘zaro ta’siriga asoslangan yangi tajribalarni o‘zlashtirish vositasidir.

O‘qitishning an’anaviy shakllari bilan taqqoslaganda, interfaol o‘qitishda o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro ta’siri o‘zgarib bormoqda: o‘qituvchining faoliyatida tinglovchilik xususiyati ortib, o‘qituvchining vazifasi ularning tashabbusi uchun sharoit yaratishga aylanadi.

Interfaol o‘qitish usullarini aniqlashda nuqtai nazarlarning xilma-xilligiga qaramay, o‘quv jarayoni ishtirokchilarining bir-biri bilan, o‘qituvchi va turli xil ma’lumot manbalari bilan birgalikdagi faoliyati natijasida o‘zaro ta’sirning mavjudligi, o‘zaro ta’sir paytida o‘quvchilar tomonidan yangi tajribalarni orttirish, ta’lim jarayonining mavjudligi, o‘quv jarayoni ishtirokchilarining turli xil va o‘zaro bog‘liq faoliyati kabi muhim xususiyatlari qaratiladi.

O‘quv jarayoni samarali bo‘lishi uchun o‘quv jarayonida samarali ta’lim muhitini yaratish kerak, bu yesa o‘quvchilarning faollashishiga yordam beradi, hatto o‘qish uchun eng g‘ayratli. Samarali ta’lim muhitining tarkibiy qismlaridan biri bu interfaol ta’lim bo‘lib, uni amalga oshirish bir qator omillarga bog‘liq.

“Uglevodorodlar” bo‘limiga doir keys topshiriqlari

Keys topshiriqlarini oddiy savol topshiriqlaridan farq qilib, hayotiy voqelikka asoslangan ma’lumotlar, vaziyatlarga asoslanadi, topshiriq yechimi faqat axborotni bilishga asoslanmay mantiqiy, ijodiy fikrlashga yo‘naltiradi. Shu bilan birga mazkur topshiriqlarda javobga olib boruvchi bir emas, bir necha muqobil yo‘llar bo‘lishi mumkin.

1. Mavzu : “Uglevodorodlar” bo‘limini takrorlash.

Keys tipi: ta’lim beruvchi.

Keys mazmuni:

Tarixda shov-shuvli kashfiyotlardan biri “yunon olovi” ning kashf etilishi edi. Bu kashfiyotning aniq muallifi hozirgi kungacha noma’lum bo‘lib kelmoqda. Ba’zilar kashfiyot vizantiyalik alximiklarga tegishli desa, boshqalar uni tayyorlash siri qadimgi Yunonistonda ma’lum edi deb isbotlamoqchi bo‘ladi.

VII asrda arab floti Konstantinopolga hujum qilganida Vizantiyaliklar “yunon olovi” idan foydalandi. Konstantinopol himoyachilari arab floti juda yaqin kelganidan so‘ng, dengizga yonuvchi aralashma oqizib, yondirib yuborishdi. Arab kemalari alanga ichida qoldi va hammayoq

qora tutunga burkandi. Yong‘in bir sutkadan ortiq davom etdi, natijada deyarli butun arab floti yonib ketdi. “Yunon olovi” tarkibi sir saqlandi. Arab alximiklari deyarli 400 yildan so‘nggina uning tarkibini aniqlashga muvofiq bo‘lishdi. Shunisi ma‘lumki aralashmaga oltingugurt va selitra ham qo‘shilgan.

Savollarga javob bering:

- 1) Suv yuzasida tarqalib cho‘kmaydigan qanday moddalarni bilasiz?
- 2) Yong‘inning uzoq vaqt davom etishiga sabab nima bo‘lgan?
- 3) Selitra va oltingugurt aralashmaga nima maqsadda qo‘shilgan?
- 4) Moddalarning qora tutun hosil qilib yonishiga sabab nima?
- 5) Shunday xususiyatga ega bo‘lgan qanday aralashmalarni tavsiya qila olasiz?

Topshiriqni bajaring:

Kristallizatorga suv solib, unga kichik qog‘oz kemachalar solib qo‘yilgan. “Yunon olovi” ni tayyorlab, voqelikni aks ettirib ko‘ring. (yong‘in xavfsizligi qoidalariga amal qilishni unutmang!)

Axborotli material.

Zichligi suvning zichligidan kichik bo‘lgan ($d < 1 \text{ g/ml}$) bo‘lgan, suvda erimaydigan suyuqliklar suv betida tarqalib, yupqa qavat hosil qiladi.

Tarkibida uglerod atomlarining ulushi nisbatan ko‘p bo‘lgan moddalar yonganda qora tutun hosil qilib yonadi. Qora tutun uglerodning mayda zarrachalaridan iborat.

Selitralar oksidlovchilik xossasiga ega. Kaliy nitrat, oltingugurt, uglerod qora poroxning tarkibiy qismiga kiradi. Selitrali aralashmalar oksidlanishi uchun atmosfera kislorodi shart emas. Oltingugurt suvda erimaydi ham cho‘kmaydi ham va o‘chirish qiyin bo‘lgan alanga hosil qilib yonadi.

2. Mavzu : “Uglevodorodlar” bo‘limini takrorlash.

Keys tipi: ta’lim beruvchi.

Keys mazmuni:

Bu so‘zning kelib chiqishi borasida olimlar haligacha muhokamalarni to‘xtatmadilar. Ko‘pchilik bu so‘zning kelib chiqishi turk tomirlariga ega deb taxmin qilishsa, turklar o‘z navbatida bu so‘zni assuriya tilidan olinib “otilib chiqmoq” degan ma‘noni anglatishini ta’kidlaydi. Boshqa tilshunoslar bu so‘z akkad tilidagi feldan olingan bo‘lib, “yonmoq” ma‘nosini anglatadi deb hisoblashadi. Yana bir taxminlarga ko‘ra biri bu so‘zning kelib chiqish ildizlari eron tilidagi “suyuq modda” ma‘nosini anglatuvchi so‘zga borib taqaladi.

Savollarga javob bering:

1. Bu modda dastlab qaysi shahar yaqinida topilgan? (Baku, 1846 y.)
2. Bu modda qanday tarkibga ega? (parafinlar 30-35%, naftenlar 25-75%, arenlar 10-20%).
3. Ushbu modda zahirasi eng ko‘p bo‘lgan to‘rtta davlatni tartib bilan ko‘rsating. (AQSh, Rossiya, Saudiya Arabistoni, Xitoy)
4. O‘rtacha hisoblanganda bu moddaning zahirasi yana necha yilga yetadi? (50 yil). (neft).

3. Mavzu : “Uglevodorodlar” bo‘limini takrorlash.

Keys tipi: ta’lim beruvchi.

Keys mazmuni:

Bu gaz birinchi marta 1836 yil Devi tomonidan bir metall tuziga suv ta’sir ettirish yo‘li bilan olingan. Devi uning tarkibini va uning portlovchilik xossasini aniqlagan. Hozirgi zamonaviy

nomi 1859 yil uni qayta kashf etgan Bertlo tomonidan berilgan. Velosepedlar juda urf bo‘lgan vaqtlarda batareykali elektr fonarlari keng tarqalmagan bo‘lganligi sababli, yuqorida aytilgan tuz solingan idish velofonar maqsadida foydalanilgan. Bu idishdagi tuzga tomchilab suv tushib turgan, ajralgan gaz esa gorelkaga kelib yongan va yo‘lni yoritgan. Birinchi avtomobillarning faralarida (chiroq) ham shu gazdan foydalanilgan.

Le Shatele 1895 yil mazkur gazning kislorod bilan teng hajmlardagi aralashmasi eng yuqori issiqlik (40000 c) beruvchi alanga berib yonishini aniqladi va payvandlash ishlarida foydalanishga asos soldi.

Savollarga javob bering:

- 1) Qaysi tuzlarga suv ta’sirida gaz ajraladi?
- 2) Gazning tuzilish formulasini qanday?
- 3) Bu gazni qanday usullar bilan olish mumkin?
- 4) Dastlabki xomashyodan, tuz undan gaz olinishigacha bo‘lgan reaksiyalar tenglamalarini yozing (C_2H_2).

Interfaol usullar o‘zaro ta’sir tamoyillariga, tinglovchilarning faolligiga, guruh tajribasiga tayanishga, majburiy fikr-mulohazalarga asoslanadi. Ochiqlik, ishtirokchilarning o‘zaro ta’siri, ularning dalillarining tengligi, qo‘shma bilimlarni to‘plash, o‘zaro baholash va nazorat qilish imkoniyati bilan tavsiflanadigan ta’lim aloqasi muhiti yaratiladi.

REFERENCES

1. Кучкаров М. А. КИМЁВИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ-ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ТАНҚИДИЙ-ИЖОДИЙ ФИКРЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ВОСИТА СИФАТИДА //Proceedings of International Educators Conference. – 2022. – Т. 3. – С. 313-317.
2. Kuchkarov M. A. POSSIBILITIES OF USING A CHEMICAL EXPERIMENT ON THE FORMATION OF STUDENTS’CRITICAL THINKING COMPETENCIES //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – Т. 2. – №. 04. – С. 108-112.
3. Bakhromovna D. G., Asamovish K. M. The Needs of Interdisciplinary Integration in the Educational System //Eurasian Scientific Herald. – 2022. – Т. 10. – С. 41-44.
4. Asamovich K. M. et al. POSSIBILITIES OF WIDE USE OF PRACTICAL METHODS OF TEACHING CHEMISTRY FOR ORGANIZING QUALITY EDUCATION //Conferencea. – 2022. – С. 140-143.
5. Asamovich K. M. et al. POSSIBILITIES OF WIDE USE OF PRACTICAL METHODS IN CHEMISTRY EDUCATION //Conferencea. – 2022. – С. 136-139.
6. Sharipovna N. M., Asamovish K. M. TEACHING THE SECTION OF OXYGEN-CONTAINING ORGANIC COMPOUNDS ON THE BASIS OF MODULE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
7. Кучкаров М. А., Махкамов М. Ё. РОЛЬ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР ВО ВРЕМЯ ОЗНАКОМЛЕНИЯ С ХИМИЧЕСКОЙ ПОСУДОЙ И ПРИБОРАМИ //Вопросы гуманитарных наук. – 2011. – №. 3. – С. 96-97.

IJODKOR SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQIY TARBIYANING AHAMIYATI

Feruza Mansurbekova

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Vokal kafedrası dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049813>

Annotatsiya. Mazkur maqolada musiqa san’atining inson kamolotidagi o‘rti, ahamiyati, uning ijodiy imkoniyatlari, insoniy fazilatlarini shakllantirishdagi o‘rni va roli borasida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: insoniyat, insonparvarlik, ijodkor shaxs, namuna, mahorat, ijod, fazilat.

KIRISH

Bugungi kunda mamlakatimiz poydevori bo‘lgan yoshlarning ma’naviy kamoloti dolzarb masalalar sirasiga kiradi. Yoshlarning iqtidorini yuzaga chiqarish, ma’naviy shakllantirish, ruhiy kamolotiga erishuvda esa musika san’ati alohida ahamiyatlidir.

"Insonning ruhiy kamoloti hakida gapirar ekanmiz, albatta, bu maqsadga musiqa san’atisiz erishib bo‘lmaydi,-deydi birinchi prezidentimiz I.Karimov. kunda musika san’ati navqiron avlodimizning yuksak ma’naviyat ruhida kamol topishida boshqa san’at turlariga qaraganda ko‘proq va kuchliroq ta’sir ko‘rsatmokda”.

Musika san’ati uziga xos bir olam. U mo‘jizakor tovushlar, maftunkor kuylar va xissiy kechinmalar olami. Musika insonning xissiyotlari, kechinmalari, fikrlari,hayotiy g‘oya va voqe‘likni o‘ziga xos obrazlarda aks san’atdir. Tinglovchining qalbi, ruhi, xis-tuyg‘ulariga ta’sir etish orqali unda turli qobiliyatlarni rivojlantiradi, ong tafakkurni o‘stiradi, xayotni yanada kengrok va chuqurrok idrok etishga yordam beradi.

Shark falsafasining eng muhim tamoili, biri komil inson tarbiyasi bo‘lib kelgan. Insonning shaxs sifatida shakllanishida musika san’atining beqiyos ahamiyati uning ilohiyligini, ruhiyat bilan bog‘likligini sharq allomalari doimo ta’kidlab kelganlar.

Musika ilmining chinakkam asoschisi, o‘rta asrlar Sharqi buyuk qomusshunos olim Abu Nasr al Forobiy musiqaning kelib chikishiga ilmiy baho beradi va musiqani ko‘p funksional: lazzat beruvchi, kungil ochar vosita, ma’naviy tarbiya vositasi ekanligini ta’kidlaydi. Har birida musika tinglovchiga ta’sir etish vositasiga aylanishi va bu-musiqaning san’at sifatida yashashi uchun birinchi omilligini aytadi.

Shuning uchun musikaning ta’sir kuchi vositalarini qidirish va takomillashtirish Forobiy uchun musiqa ilmining muhim vazifasi bo‘lib kolgan.

Sharkning ulug‘ mutafakkiri Ibn Sino ham shaxs kamolotini rivojlantirishda musiqanpng tarbiyaviy ahamiyatini asoslab bergan birinchi olimlardandir. U o‘zining musiqiy tarbiyaga oid qarashlarida musika orkali inson ruhini shakllantirish, rivojlantirish hamda jismoniy mapshar bilan badanni tarbiyalash mumkinligi, ya’ni ruh bilan birgalikda tanaga xam shifobaxsh ta’sir kursatish uchullarini aytib o‘tgan.

Bu Shark “Renessans”ining eng ilgor fikrlaridan biri edi. Ibn Sino musikaning ma’naviy extiyojlardan kelib chiqkanligi va uning rivojlanishi insonning ijodiy faoliyati bilan bog‘likligini ta’kidlar ekan, musiqa yaralishining eng biranchi maqsadi - go‘zallik va takomilga erishishdir, deb xisoblaydi. Allomaning fikricha, musiqa hayotbaxsh, oliyjanob ilohiy fazilatlarini rivojlantiradi, insonning tafakkur kuvvatini oshiradi va axloqini yuksaltiradi.

O‘zbek she’riyatining doxosi Alisher Navoiy o‘z nasriy asarlarigshng birida bu haqda ajoyib fikrlarni bildiradi: “Shodlikni oshiruvchi xonanda, g‘amni tarqatuvchi sozanda, bularning har ikkisiga hissiyotli kishilar va oshiqlar jon fido qilarlar. Ular muloyim tarona bilan kuylar ekanlar, eshituvchilarning naqd xayoti kuyga fido bo‘lsa ne ajab? Axir, ko‘ngil xush oxangdan quvvat, qqrux esa xush ovozdand oziq oladi”. Uning ”Majolis un nafois” va ”Maxbub ul-qlub” asarlarida musiqa ilmi va uning inson kamolotida tutgan o‘rni, musika va go‘zallik tarbiyasi, o‘tmish va o‘z davrining yetuk san’atkorlari - musiqashunos, bastakor va xofizu-mashshoqlar hakida atroflicha ma’lumot beradi.

Musika, xususan, milliy musiqamizning yuksak namunalari yosh avlodning ma’naviy, badiiy va axlokiy madaniyatini shakllantirishga, milliy gurur, vatanparvarlik, nafosat va ijodkorlik tarbiyasini amalga oshirishga, dunyoqarashini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni o‘stirishga hizmat qiladi.

Musika insonga o‘zining ifoda vositalari ohang, lad, metro-ritm, temp, dinamika, registr, faktura, ko‘p ovozlilik, shakl, garmoniya va shu kabi «bo‘yoqlari» uygunligida ta’sir etadi. Bu ifoda vositalari asarning kayfiyati, go‘zalligi, mazmuni va g‘oyasini tinglovchiga yetkazib beradi. Ammo musiqani tushunish, ya’ni uni nafaqat xissiy qabul qilish, balki ong bilan ham tafakkur qilishi, musiqa nimani ifodalayotganligi va qanday ifodalayotganligini his etish, musiqa bilan muloqatda bo‘lishga extiyoj sezish insondan badiiy saviya, musiqy, hayotiy tajriba talab etadi. Ushbu bilim va malakalarni musiqashunoslar musiqa tinglash - aqlning kuchli faoliyati va o‘ziga xos ijodidir deb ta’kidlaydilar.

Musika idroki (tinglash) murakkab psixologik jarayon bo‘lib, uning asosida real borlikni obrazlar orkali musiqiy tovushlarda aks etishini eshita olish va undan ta’sirlanish qobiliyati yotadi. Musikiy asar olamiga «kirib borish», musiqa kayfiyatini xis etish, g‘oyasini tushunib yetish, tinglovchining o‘ziga xos ijodiy faoliyati tufayli ro‘y beradi.

Idrok masalalari, xususan musiqa vositasida uni rivojlantirish muammolari ko‘plab bolalar bilan ish olib borgan musiqashunoslar, psixologlar va pedagog olimlarning izlanishlari asosini tashkil etadi.

Musiqashunos B.L.Yavorskiy musiqa sohasiga quyidagicha mas’uliyat yuklaydi: «Musiqani idrok qilish asosida /fikrlash, musiqani «ma’noga ega nutq» sifatida qabul qilish malakasi yotadi», deb ta’kidlaydi. Musika, aynqsa, bolalar va yoshlarning aqliy va axlokiy rivojiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ijobiy xis tuyg‘u insonning aqliy faoliyatini o‘stiradi.

Musiqqa san’atining imkoniyatlari ayniqsa bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining ijodiy, kasbiy tayyorgarligi, o‘quvchi shaxsining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan doimiy e’tibori asosida yuzaga chiqadi.

REFERENCES

1. И.Каримов Юксак маънавият енгилмас куч., Т.:“Маънавият, 2008 й.
2. М.Хаджаева “Умумтаълим мактабларида музика ўқитиш методикаси” Ўқув қўлланма Тошкент.: 2008 й.
3. А.Фитрат Ўзбек классик музикаси ва унинг тарихи., Тошкент.: 1933й
4. Насритдинова, М. Н. (2022). МУСИҚА ИНСОНИЯТГА НИМА УЧУН КЕРАК?. *Science and innovation, 1(Special Issue 2), 577-580.*

5. Насритдинова, М. Н. (2022). НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСЦЕЛЕНИЯ ДЕТЕЙ С ПАТОЛОГИЕЙ, СВЯЗАННЫХ С ГИПОКСИИ, ПОСРЕДСТВОМ ИСКУССТВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 385-393.
6. Nasritdinova, M. (2023). ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI AXLOQIY TARBIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODEL. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 199-204.
7. Насритдинова, М. (2023). ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOLAJAK MUSIQA TA'LIMI OQITUVCHILARINING IJODKORLIK QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TA'MINOTI. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(4), 241-246.
8. Nasritdinova, M. N. (2023). INNOVATIVE PEDAGOGICAL MODEL OF DEVELOPMENT OF ARTISTIC-CREATIVE COMPETENCE OF FUTURE MUSIC TEACHERS ON THE BASIS OF ARTPEDAGOGICAL APPROACH. *Science and innovation*, 2(B4), 711-716.
9. Nurullaevna, N. M., Rustamovna, M. N., & Bakhodirjon o'g'li, T. D. (2021). Methodological Support and Practical Status of Health Through Developing Children Through Music Education. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 12(10).
10. Nasritdinova, M. (2023). METHODS OF DIRECTING FUTURE MUSIC TEACHERS TO THE PROFESSION THROUGH THE DEVELOPMENT OF THEIR ARTISTIC AND CREATIVE COMPETENCE ON THE BASIS OF THE ARTPEDAGOGICAL APPROACH. *Science and innovation*, 2(B5), 325-329.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA PULLAR VA ULARNING TRANSFORMATSIYASI

Isayev Atabek Djurabayevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Raqamli iqtisodiyot kafedrası, doktorant.

+998915151970

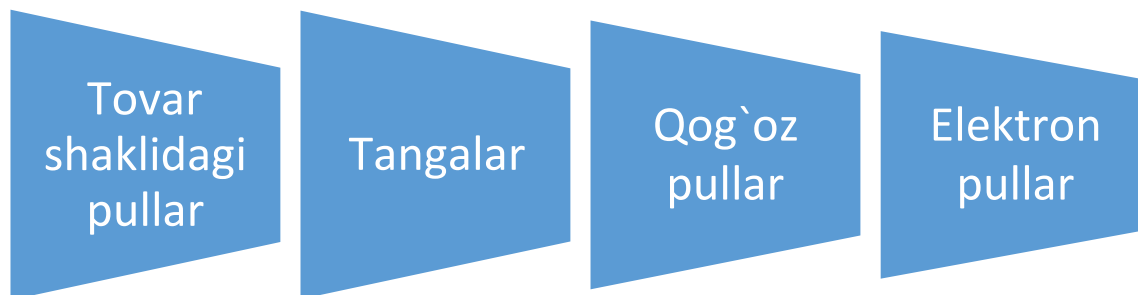
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049836>

Annotatsiya. Maqolada pullar shakllarining evolyutsiyasi, jumladan, jamiyat yuksalgan sari ularning ham shaklan o'zgarib borishi va xususiyatlari keltirilgan. Shu bilan birgalikda hozirgi kunda hayotimizga shiddat bilan kirib kelgan elektron pullar, kriptovalyutalar ularning farqli tomonlari hamda O'zbekistonda zamonaviy pul shakllarini joriy qilishda qanday ishlar qilinayotganligi atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar: Pul, katalizator, naqd pul, naqd bo'lmagan pul, elektron pullar, markaziy bank raqamli valyutasi (MBRV), kriptovalyuta.

Pul iqtisodiyotda muhim kategoriya bo'lib, barcha iqtisodiy subyektlar o'rtasida iqtisodiy aloqalarni o'rnatadi. Kimyo sohasidan bizga ma'lumki reaksiyani tezligini oshirishda biror modda zarur bo'ladi va ushbu modda katalizator deb ataladi. Iqtisodiyotda iqtisodiy aloqalarni jadallashtirishda pul katalizator vazifasini bajaradi.

Pullarning paydo bo'lishi va rivojlanishi haqida gap ketayotganda biz tarixga nazar tashlashimiz lozim. Kishilik jamiyati rivojlangan sari iqtisodiyotda pulning turli shakllari muomalada paydo bo'ladi. Pul evolyutsiyasini quyidagi rasmda ko'rishimiz mumkin (1 – rasm).

1 – rasm. Pul shakllarining evolyutsiyasi

Dastlab pullar tovar shaklida namoyon bo'lgan. Turli xalqlarda pul vazifasini turli xil tovarlar, masalan, Qadimgi yunonistonda, Rimda, arab va hind qabilalarida chorva bajargan. Tinch Okeani va Afrika qit'asi xalqlarida qimmatli chig'anoqlar pul vazifasini bajargan. Markaziy Afrikada – fil suyagi, Qadimgi Misrda – bug'doy, Xitoyda – tuz, Mo'g'ulistonda – choy ayirboshlash jarayoni pul muomalasi o'rniga o'tgan. [1] Keyinchalik insoniyat metallarni kashf qilib ularni qayta ishlashni yo'lga qo'ygandan so'ng muomalaga oltin, kumush tangalar chiqadi. Tangalarning yemirilishi va soxta pullarning muomalada ko'payib ketishi ularning o'rnini qog'oz pullar egalladi. Qog'oz pullarni foydalanishda qulayligi va ixchamligi ularni hozirgacha muomalada bo'lishini ta'minlab turibdi.

Yigirmanchi asrning boshlarida pulning naqd va naqdsiz pullar shakliga bo'linishi kuzatildi. Ikkinchi jahon urushidan keyin naqd puldan foydalanish chakana savdo bilan cheklangan. Tez va xavfsiz o'tkazmalari tufayli naqd pulsiz to'lovlar hissasi ortib bordi. Asosiy naqd pulsiz to'lov tizimining infratuzilmasi 1960-yilda shakllangan. 1970-yillarda to'lov jarayonlarini avtomatlashtirish, bankomatlar va plastik kartochkalarning paydo bo'lishi elektron pullarning shakllanishiga sabab bo'ldi.[2]

Tangalar va qog‘oz pullar naqd pullar toifasiga kirsada, elektron pullar naqd bo‘lmagan pullar toifasiga mansub.

Tanga, qog‘oz va elektron pullar bir xil muomala, to‘lov, qiymat, jamg‘arish vazifalarini bajarsada ular nimasi bilan farqlanadi?

Birinchidan, metal pullar tizimida pullarning qiymati tangalar tarkibida qancha oltin yoki kumush mavjudligi bilan, ya‘ni og‘irligi bilan belgilangan. Qog‘oz va elektron pullarning qiymati nominal bilan belgilangan, ya‘ni raqam.

Ikkinchidan, pullarning tranzaksiyasi bir-biridan farq qiladi. Naqd pullar, ya‘ni tanga va qog‘oz pullar qo‘ldan – qo‘lga o‘tib yuradi. Elektron pullar esa hisob raqamlar orqali harakatda bo‘ladi.

Uchinchidan, naqd pullar anonim hisoblanadi, ya‘ni bu pullar kimniki, qayerdan kelgan savollarga javobini ololmaymiz, sababi pullar qo‘ldan-qo‘lga o‘tib turadi. Elektron pullarda esa bu ma‘lumotlarni olishimiz mumkin. Qancha pul o‘tkazildi, kimdan va nima uchun savollarga elektron pullar harakati orqali javob olish imkoniyatga ega. Shuning uchun elektron pullar information jamiyatning ajralmas qismi hisoblanadi.

To‘rtinchidan, naqd pullarning ularning tranzaksiya va anonimlik xarakteridan kelib chiqib kriminagenlik darajasi yuqori, elektron pullarda axborot olish darajasi yuqoriligi tufayli kriminagenlik darajasi past.

Beshinchidan, naqd pullarni muomalaga chiqarish maxsus texnologiya talab etilmaydi. Elektron pullarni muomalaga kiritish va ularni harakatini amalga oshirish uchun yuqori darajali axborot texnologiya tizimi talab etiladi.

Mamlakatning Markaziy banki monetar siyosatni yurituvchisi hamda yagona pul emitenti hisoblanadi. Shuning uchun elektron pullarning emissiyasini mamlakatning Markaziy banki amalga oshiradi. Hozirgi vaqtda keng tarqalgan elektron pullar – bu markaziy bankning raqamli valyutasidir. Markaziy bankning raqamli valyutasi (Central Bank Digital Currency, CBDC) muqobil yoki qo‘shimcha to‘lov vositasi sifatida foydalaniladigan virtual milliy puldir. Ko‘pincha, ularning qiymati milliy valyutaga bog‘langan, lekin qimmatbaho metallar (E-gold, WebMoney Gold - WMG), kriptovalyutalar kabi suzuvchi kurs bilan bog‘lanish ham mumkin.

Ko‘pchilik mamlakatlar o‘zining milliy elektron raqamli pullarini sinov tariqasida muomalaga kiritishga harakat qilishmoqda. Ma‘lumotlarga qaraganda Nigeriya mamlakati bu sohada katta natijalarga erishgan bo‘lib birinchilar qatorida “eNaira” raqamli elektron pulini sinovdan o‘tkazgan. Nigeriya Markaziy bank saytiga asosan eNaira – bu insonlarga qaratilgan, jismoniy va yuridik shaxslar o‘rtasida to‘lov va moliyaviy xizmatlardan foydalanishni osonlashtiradigan raqamli valyuta.

eNaira allaqachon testning barcha bosqichlaridan o‘tgan va rasman 2021 yil oktyabr oyida joriy etilgan. Uni amalga oshirish ancha sekin kechdi. Ayni paytda 13 millionga yaqin hamyon ochilgan, bu Nigeriya aholisi 220 million kishidan oshganini hisobga olsak, unchalik ko‘p emas.

O‘zbekistonda ham milliy raqamli valyutani joriy etish bo‘yicha ishlar olib borilmoqda. O‘zbekiston Markaziy bankining raqamli valyutasi - so‘m an’anaviy pulga muqobil bo‘lgan yangi pul shaklidir. Bu raqamli formatda maxsus ishlab chiqilgan va sinovdan o‘tgan elektron platforma orqali ishlaydigan raqamli to‘lov tizimidir.

Markaziy bank raqamli milliy valyutani joriy qilib uni takomillashtirishda asosiy maqsad

mamlakat moliyaviy holatini yaxshilash orqali iqtisodiyotning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash.

Raqamli valyutani joriy etish mamlakatdagi iqtisodiy jarayonlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shu jumladan, iqtisodiyotning bank tizimi samarali ishlashi natijasida sub'ektlarning iqtisodiy farovonligini ta'minlaydi.[3]

So'nggi o'n yillikdagi global pul bozoridagi yangi o'zgarishlardan biri kriptovalyutalarning yaratilishi va blokcheyn texnologiyasining dunyo miqiyosida tarqalishidir. Kriptovalyuta asosida blokcheyn texnologiyasi bo'lib, undan turli xil faoliyat sohalari va hisob tizimlari foydalanishlari mumkin.

Kriptovalyuta - bu raqamli (virtual) valyuta bo'lib, uning ichki hisob birliklari markazlashtirilmagan to'lov tizimi tomonidan ta'minlanadi to'liq avtomatik rejimda ishlaydi. Kriptovalyuta deyarli har qanday tovar bilan ta'minlanmagan va davlat tomonidan kafolatlanmagan virtual valyutadir.

Markaziy bankning raqamli valyutasi va kriptovalyutalar o'rtasida farq mavjud. Kriptovalyutalar ta'minlanmagan vosita hisoblanadi, pullar esa markaziy bank aktivi, valyuta zaxirasi hamda oltin bilan ta'minlangan. Kriptovalyuta bozorida kriptovalyutalarning tebranuvchanligi yuqori, bu esa kriptovalyutalardan foydalanish xatarlik darajasi yuqoriligini belgilab beradi. Markaziy bank mamlakat raqamli valyutani boshqarib muvofiqlashtiruvchi organ sifatida namoyon bo'lsada, kriptovalyutalarni muomalaga chiqarish va ularni tartibga solish yagona organi mavjud emas.

Bu innovatsion jarayonning miqiyosi hudud jihatidan kengayib bormoqda. Natijada kriptovalyutalarning foydalanuvchilar soni oxirgi yillarda ortib bormoqda. O'zbekistonda ham kriptovalyutalarni tartibga solishda dastlabki huquqiy asoslari yaratilgan. 2018-yil 3-iyulda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3832-sonli "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni va kripto-aktivlar aylanmasi sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, 2022-yil 28 noyabrda 3397 raqamli ro'yxatdan o'tgan O'zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi direktorining buyrug'iga asosan "O'zbekiston Respublikasi rezidentlari tomonidan kripto-aktivlarni chiqarish, chiqarishni ro'yxatdan o'tkazish va muomalaga kiritish tartibi to'g'risidagi Nizom" qabul qilingan. Mazkur nizom 6 ta bobdan iborat bo'lib, O'zbekiston Respublikasi rezidentlari tomonidan kripto-aktivlarni chiqarish, chiqarishni ro'yxatdan o'tkazish va muomalaga kiritish tartibini belgilaydi.

Xulosa o'rinda aytishimiz kerakki fan texnika taraqqiyoti doimo oldinga qarab harakatda bo'ladi. Axborot texnologiyalarning ko'lamining kengayib borishi an'anaviy iqtisodiyotdan raqamli iqtisodiyotga o'tish muqarrarligini belgilab beradi. Natijada iqtisodiy jarayonlarning transformatsiyasi sodir bo'ladi. Xususan, pul shakllarining o'zgarishi va takomillashishi ulardan foydalanish ko'lamini yangi bosqichga ko'taradi. Albatta monetar sohada bo'layotgan o'zgarishlar mamlakat barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda ular oldiga yangi vazifalarni belgilab beradi. Bugun biz pul shakllarining evolyutsiyasi hamda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi raqamli valyutalar (Markaziy bank raqamli valyutasi, kriptovalyutalar)ni keltirib chiqargani haqida fikr yuritar ekanmiz, ertaga zamonaviy yangi texnologiyalarning kashf qilinishi pulning qanday shakllarini paydo bo'lishiga olib kelishini hech kim bilmaydi.

REFERENCES

1. Y.Abdullayev, T.Qoraliyev. Pul 100 savol – javob. : T. Mehnat, 1996, 7-8 bet
2. Greenspan A. The payments system in transition // Federal Reserve Payments System Development Committee 2003 Conference. BIS Review 46/2003. Washington, DC, 2003. — P. 4.
3. З.У.Бердиназаров, А.Д.Исаев. Цифровая валюта и её внедрение в Узбекистане. Сборник международной научно-практической конференции. Актуальные вопросы современной науки и образования – 2022. стр – 168.
4. <https://lex.uz/docs/-6299481>
5. <https://dzen.ru/a/ZDUY6PQJFQ31EYAW>
6. <https://www.spot.uz/ru/2022/04/26/digital-currency/>

**ЖИГАР ЦИРРОЗИ ЭТИОЛОГИЯЛИ ПОРТАЛ ГИПЕРТЕНЗИЯ АСОРАТЛАРИНИ
ДАВОЛАШДА ЗАМОНАВИЙ КАМИНВАЗИВЛИ АРАЛАШУВЛАР
КОМПЛЕКСИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ**

¹Хакимов Мурод Шавкатович, ²Батиров Давронбек Юсупович, ³Маткулиев
Уткирбек Исмаилович, ⁴Умаров Зафарбек Зарипбоевич, ⁵Нурматов Сирожбек
Тажибаевич

¹Кафедра мудир, т.ф.д., профессор, Тошкент тиббиёт академияси 1- факультет ва
госпитал хирургия кафедраси. e-mail: murad_72@mail.ru

²Кафедра мудир, т.ф.н., доцент, Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали, хирургик
касаликлар ва трансплантология кафедраси. e-mail: batirovdavronbek72@gmail.com

³Т.ф.д., доцент, Тошкент тиббиёт академияси 1- факультет ва госпитал хирургия
кафедраси. e-mail: mat.utkirbek@gmail.com

⁴Ассистент, Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали, хирургик касаликлар ва
трансплантология кафедраси. e-mail: doctor_uzz1986@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6298-9144>

⁵Ассистент, Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали, Хирургик касаликлар ва
трансплантология кафедраси.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049953>

Аннотация. Дунёда портал гипертензиянинг энг оғир ва кўпинча ўлимга олиб келадиган асоратлари қизилўнгач ҳамда ошқозоннинг варикоз кенгайган веналари (ҚОВКВ)дан қон кетишидир, "...аниқланишича веналарнинг томирларининг варикоз кенгайгайиши кузатилган беморларнинг 60 % да катта қон кетиш содир бўлади...". Портал гипертензия (ПГ) билан касалланган беморларни даволашнинг замонавий усуллари кашф этилган бўлсада, қизилўнгач ҳамда ошқозоннинг кенгайган варикоз кенгайган веналаридан қон кетишидан кейинги ўлим кўрсаткичи дастлабки икки ой ичида 25% дан кўпроқни ташкил этади. Бу кўрсаткичлар бизни янги тадқиқотлар ўтказишига ва натижаларни яхшилашга ундаши тайин. Кўпчилик олимларнинг фикрича "...қизилўнгач ҳамда ошқозоннинг кенгайган веналаридан қон кетиш даволашни икки катта гуруҳга бўлиб ўрганилганда консерватив даволашдан кейинги ўлим кўрсаткичи 35 – 55 % ташкил этса, хирургик усулда даволашдан кейин - 28 - 44 % ни ташкил этади...".

Калит сўзлар: Қизилўнгач ҳамда ошқозон варикоз кенгайган веналари, варикоз кенгайган веналардан қон кетиш, каминвазивли аралашувлар комплекси, портал гипертензия.

Долзарблиги: ЖССТнинг статистикасига кўра жигар циррози (ЖЦ) бутун дунёда катталар ўлимининг асосий сабаблари орасида 14-ўринда туради (1). ЖССТнинг статистикасига кўра 1990 йилдан 2017 йилгача жахонда ЖЦ ва унинг асоратидан ўлиш 47,15 %га ошган (1,2,3). Яна ЖССТнинг 2017 йилдаги изланишлар шуни кўрсатдики жахонда жигар сурункали касаликлари 1,5 млрд га етган (4,5). Ушбу рақамлар ПГС асоратлари билан оғриган беморлар сонининг сезиларли даражада кўпайишини англатади, бу эса кўп ҳолларда вирус этиологияли ЖЦ билан боғлиқ. Турли муаллифларнинг фикрига кўра ЖЦда 40-70% ҳолларда ПГнинг ҚОВКВдан қон кетиш асоратига олиб келади. ЖЦнинг энг оғир ва тез-тез ўлимга олиб келадиган асоратларидан яна бири шиш-асцит

синдромидир. Кўпгина муаллифларнинг фикрига кўра, ЖС билан оғриган беморларда эдематоз-асцит синдромида ўлим асцитнинг биринчи йилида 40-70% га этади (6,7,8).

ЖЦ этиологияли ПГнинг ҚОВКВДан қон кетиши бу касалликни оғир кўринишга ва беморни йўқотишгача олиб келади. Бутун дунё олимлари бу касалликни ва асоратлари даволашда жуда катта қийинчиликларга дуч келишмоқда. Хозирги кунга келиб ҳам операцияга кўрсатмани умумий қабул қилинган мезонлари мавжуд эмас, операциядан олдин тайёргарлик масалалари мунозарали бўлиб, жарроҳлик аралашувнинг рухсат этилган кўлами масаласи ҳал қилинмаган. Тавсия қилинган даволаш йўллариининг жуда кўплигига қарамасдан, бу усулларнинг ҳеч қайсиниси етарлича самарали натижаларни кўрсатмайди (9,10,11). ЖС билан оғриган беморларнинг кенг, шикаст етказадиган (травматик) жарроҳлик аралашувларга нисбатан кам бардошлилиги турли даражадаги инвазив операцияларни излаш, такомиллаштириш ва улардан биргаликда фойдаланиш зарурлигини белгилайди. Миниагрессивлик портал гипертензия учун замонавий жарроҳлик методологияси эволюциясининг асосий тенденциясига айланмоқда (12,13,14). Сўнгги йилларда жигарнинг функционал ҳолатини яхшилайдиган кам травматик эндоваскуляр аралашувларни излаш давом этмоқда, ЖС билан оғриган беморларда ҚОВКВДан қон кетишни эндоскопик равишда тўхтатгандан сўнг гиперспленизм ва спленомегалия белгиларини тўхтатиш, ёки касалликнинг ўтишини енгиллаштирадиган паллиатив ёрдам, бу бизнинг изланишимиз зарурлигини англатади (15,16).

Тадқиқотнинг мақсади: ЖЦ этиологияли ПГнинг қизилўнгач ҳамда ошқозон варикоз кенгайган веналардан қайта қон кетиши асоратили беморларни замонавий каминвазивли аралашувлар комплекси ёрдамида даволаш ва қайта қон кетишини олдини олиш орқали натижаларни яхшилаш.

Материал ва услублар: Бизнинг илмий изланишларимиз 2015-2023 йилларда Тошкент тиббиёт Академиясининг клиникасида даволанган, эндоваскуляр ва эндоскопик аралашувлардан ўтган ЖЦ этиологияли қизилўнгач ҳамда ошқозон варикоз кенгайган веналаридан қон кетиши билан касалланган 264 нафар беморни текшириш ва даволаш маълумотлари таҳлил қилинди.

Барча беморлар даволаш усулига кўра 2 гуруҳга бўлинган: I-назорат гуруҳи (n=128) ва II-асосий гуруҳ (n=136). Назорат гуруҳидан фарқли ўлароқ, асосий гуруҳга консерватив даво билан бир қаторда режали равишда ангиографик текшривдан кейин эндоваскуляр ва эндоскопик аралашувлар ўтказилган 74 бемор киритилган, шу жумладан 26 ёшдан 75 ёшгача эркак 63,3%, аёл 36,3%. Беморларни ёш гуруҳлари бўйича объектив тақсимлаш учун 2002 йилда Киевда бўлиб ўтган махсус симпозиумда ва Жаҳон Соғлиқни сақлаш ташкилоти минтақавий бюросининг семинарида (1963) қабул қилинган ёш гуруҳлари таснифи ишлатилган.

Тадқиқотимиз натижалари: Тадқиқотимизнинг назорат гуруҳи беморларида шошилиш жарроҳлик амалиётларининг асосий сабаби қон кетишнинг давомийлиги ҳисобланади. Асосий гуруҳимиздаги беморларда босқичли эндоваскуляр ва эндоскопик даволаш усулларида фойдаланиш ва МВБ нинг 80 мм.сув.уст. дан пасайиши (53±7,7 мм.сув.уст.) юқори хавф бўлган беморларда қон кетишини тўхтатишга ёрдам берди (97,3%)

ва назорат гуруҳидаги беморларда консерватив чоралар фақатгина 78,5% да самарали бўлди ($p < 0.05$). Назорат гуруҳида биринчи қабул қилинган кунларда беморларнинг 7,9% қон кетишидан вафот этган бўлса, асосий гуруҳ беморларимизда ўлим сабаби ЖЕ нинг прогрессив тарзда кечиши сабаб бўлди (2,4%, $p < 0,05$).

Назорат гуруҳ беморларда қон кетишни тўхтатиш мақсадида обтуратор-зонднинг узок муддат қўйилиши беморларнинг 9,5% да ҳиқилдоқ усти шишига, 27 (47,4%) да шиллик қаватнинг яллиғланишига, 5,2% да кардиоэзофагеал зонанинг ётоқ яраларининг ривожланишига сабабчи бўлди. Бу нафақат эндоскопик гемостаз усуллари бажаришни мураккаблаштирди, балки назорат гуруҳининг 16 (17,0%) беморларида гемостаз базарилган соҳалардан кўп қон кетишига сабаб бўлди. Бу ҳолат гемостаз соҳасида курилманинг дистал учи билан узок муддатли босимни ва беморларнинг 8,8% да обтуратор-зондни қайта ўрнатишни, шунингдек 7,0% да эндоскопик гемостаз усуллари қайта бадаришни талаб қилди, бу ҳам қон тўхтатиш натижаларига салбий таъсир кўрсатди. Беморларнинг асосий гуруҳида МВБ паст бўлган кардиал бўлимнинг варикоз кенгайган веналари бўйлаб субмукоз инфилтрацияси туфайли қизилўнгач ВКВ зўриқишининг ифодаланганлигини биров пасайишига шароит яратди ва склеротерапияни ўтказишни осонлаштирилди, бу қон кетиш частотасини игна инъекция жойида 6,7% га камайтирди.

Беморларнинг асосий гуруҳида бевосита гемостазга 97,3% ҳолатларда эришилди; ЭС дан кейин яраларнинг пайдо бўлишининг асосий сабаби- веналарнинг ташқарисида склерозант мавжудлигидир. Бу томирнинг пункция жойидан фаол қон кетиш ва склерозант паравазал ёки қўшимча равишда қон томир тўшагига киритилганда содир бўлади. Асосий гуруҳда яраларнинг шаклланиши 10,3% да асептик яллиғланиш ва ошқозон кардияси соҳасидаги тўқималарнинг некрози туфайли, назорат гуруҳида эса 30,8% да кузатилган.

Барча ҳолатларда эндоскопиядан фойдаланиш кардиоэзофагеал ҳудудда яққол яллиғланиш ҳодисалари билан бирга бўлган ва овқатланиш пайтида вақтинчалик дисфагия ва оғриқни келтириб чиқарган. Назорат гуруҳидаги дисфагия 64,2%, асосий гуруҳда эса 55 % да кузатилган.

Асосий гуруҳда қўшимча эндоваскуляр аралашув ва консерватив даволаш учун беморларни танлаш билан биргаликда эндоскопиядан фойдаланишга комплекс ёндашув ЖЕ билан касалланишни 18,5-22,3% дан 13,6-17,2% гача камайтирди. ЖЕ билан касалланган барча беморлар Child-Pugh бўйича В ва С синфларига мос келган, асцитик синдром ва юқори билирубин даражасига эга бўлган.

Хулоса:

1. ҚОВКВ дан қон кетишини даволаш ва олдини олишнинг эндоваскуляр ва эндоскопик усуллари танлашни оптималлаштириш миниинвазив ва анъанавий аралашувларнинг ишлаб чиқилган босқичма-босқич тактикаси билан биргаликда узок муддатли яхши ва қониқарли натижалар улушини 31,9% дан 54,9% гача ва қон кетишини камайтириш, умумий ўлим частотасини 56.0% дан 28,5% га қисқартириш имконини берди ($P < 0.001$).

2. Эндоскопик гемостазнинг ишлаб чиқилган оригинал усуллари гастроэзофагеал веноз коллекторнинг тарқалиш самарадорлигини оширишга ва эрта ва узок муддатли

даврдa қон кетишининг қайталаниш частотасини 19,1% дан 7,1% гача камайтиришга имкон берди.

3. Талок артериясининг гипердинамик ҳолати ва талокнинг артериал перфузиясининг кўпайиши ПГ ва ҚОВКВ даражаси билан бевосита боғлиқдир. Шундай қилиб, II дар. ҚОВКВ билан касалланган беморларда ТА диаметри $0,72 \pm 0,11$ см ни, қон оқими тезлиги $127 \pm 14,1$ см/с ни, ҚОВКВ нинг III дар. - $0,91 \pm 1,73$ см ва $144 \pm 15,7$ см/с ни ташкил қилди.

4. ЖЦ билан оғриган беморларда ҚОВКВ дан қон кетишини даволаш ва олдини олиш учун тактик алгоритмни жорий этиш икки йиллик яшаб қолиш даражасини $35,4 \pm 8,0\%$ дан $68,5 \pm 8,1\%$ гача (умр кўриш давомийлиги медианаси 13 ойдан 22 ойгача ($p < 0,001$)) яхшиланди.

REFERENCES

1. Jianxia Wen , Xing Chen , Shizhang Wei, Xiao Ma and Yanling Zhao (2022) Research Progress and Treatment Status of Liver Cirrhosis with Hypoproteinemia // Hindawi: Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine Volume 2022, Article ID 2245491,8 pages.
2. Ye F, Zhai M, Long J, Gong Y, Ren C, Zhang D, Lin X and Liu S (2022) The burden of liver cirrhosis in mortality: Results from the global burden of disease study. Front. Public Health 10:909455. doi: 10.3389/fpubh.2022.909455.
3. [https://www.thelancet.com/journals/langlo/article/PIIS2214-109X\(22\)00047-X/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/langlo/article/PIIS2214-109X(22)00047-X/fulltext)
4. GBD 2017 Disease and Injury Incidence and Prevalence Collaborators. Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 354 diseases and injuries for 195 countries and territories, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. Lancet 2018; 392: 1789–858.
5. GBD 2017 Cirrhosis Collaborators. The global, regional, and national burden of cirrhosis by cause in 195 countries and territories, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. Lancet Gastroenterol Hepatol 2020; 5: 245–66.
6. Karimov S., Matkuliev U., Khakimov M., Abdullaev B., Tuychiboy N. (2016) Endovascular Reduction of Splenic Blood Flow in the Treatment of Patients with Liver Cirrhosis // British Journal of Medicine & Medical Research. № 5. – 2016. – P. 1-10.
7. Хакимов, Муроd Шавкатович; Matkuliev, Utkirbek Ismoilovich; Umarov, Zafarbek Zaripboyevich;. Портал гипертензиya асоратларини oldini olish va davolashda kaminvazivli aralashuvlar kompleksining samaradorligi. Science and innovation, 1, Special Issue 2, 379-383, 2022, ООО «Science and innovation». <https://doi.org/10.5281/zenodo.7361768>
8. Matkuliev, У.И.; Батиров, Д.Ю.; Umarov, З.З.; Алланазаров, А.Х.; Рахимов, А.П.; Каландаров, М.Б.;. Портал гипертензия ва унинг асоратларини даволашда эндоскопик хамда эндоваскуляр усуллар. Научная перспектива Научно-аналитический журнал, 3, 157, 60-62, 2023, © ООО «Инфинити». <http://naupers.ru/wp-content/uploads/2016/11/Naupers-3-2023.pdf#page=60>
9. Aithal GP, et al. (2021) Gut2021;70:9–29. doi:10.1136/gutjnl-2020-321790

10. Khakimov, M.Sh.; Matkuliev, U.I.; Batirov, D.Yu.; Umarov, Z.Z.; Allanazarov, A.X.; Rakhimov, A.P.;. The factor analysis of the results of modern treatment of patients with liver cirrhosis with portal hypertension. *Astana Medical Journal*, 116, 2023, 30-34, 2023, "HAO "Медицинский университет Астана". <https://doi.org/10.54500/2790-1203-2023-116-30-34>
11. Макткулиев, Ўткирбек Исмаилович; Батиров, Давронбек Юсупович; Умаров, Зафарбек Зарипбаевич; Алланазаров, Алланазар Худашкурович; Рахимов, Анварбек Пулатович; Нурматов, Сирожбек Тажибаевич;. Портал гипертензиянинг қизилўнғач ҳамда ошқозон варикоз кенгайган веналаридан қон кетиш асоратида каминвазивли аралашувлар. *Innovations in technology and science education*, 2, Issue 9, 602-613, 2023. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7934138>
12. Karimov S., Matkuliev U., Khakimov M., Abdullaev B., Tuychiboy N. (2016) Endovascular Reduction of Splenic Blood Flow in the Treatment of Patients with Liver Cirrhosis // *British Journal of Medicine & Medical Research*. № 5. – 2016. – P. 1-10.
13. Karimov S., Matkuliev U., Khakimov M., Abdullaev B., Ashurov S., Kholmatov Sh. (2016) Selection of endoscopic interventions in the prevention of rebleeding in patients with portal hypertension // *International Journal of Information Research and Review*. № 3, 2016. – P. 1832-1836.
14. Каримов Ш.И., Маткулиев У.И., Хакимов М.Ш., Ашуров Ш.Э., Абдуллаев Ж.С. (2016) Оценка эффективности эндоскопических вмешательств у больных с кровотечением из варикозно расширенных вен пищевода и желудка // *Вестник ТМА*. – 2016. — № 1. – С. 61-66.
15. Maktkuliev, O'tkirbek Ismailovich; Batirov, Davronbek Yusupovich; Umarov, Zafarbek Zaripbaevich; Allanazarov, Allanazar Khudashkurovich; Rakhimov, Anvarbek Pulatovich; Nurmatov, Sirojбек Tajibaevich;. Minimally Invasive Interventions in Portal Hypertension Complication with Esophageal and Gastric Varicose Veins. *Scholastic: Journal of Natural and Medical Education*, 2, 4, 274-279, 2023. <http://univerpubl.com/index.php/scholastic/article/view/1315>
16. Xakimov, Murod Shavkatovich; Maktkuliev, O'tkirbek Ismailovich; Batirov, Davronbek Yusupovich; Umarov, Zafarbek Zaripbaevich;. Evaluation of the efficiency of endoscopic ligation in patients with portal hypertension syndrome complicated by bleeding from esophagus and gastrous varicose veins. *Science and Innovation*, 2, 5, 156-161, 2023. *Academy of Sciences and Innovations*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7958144>

CHARACTERISTICS OF ECONOMIC LITERATURE AND IT’S TRANSLATION

Egamberdiyeva Umida

Student of Tashkent state University of Uzbek language and literature named after Alisher Navai

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049979>

***Abstract.** The research is focused on the currently rapidly developing field of translation of economic terms, in which terminology construction, translation of economic terms in specific texts, and problems in the translation of economic terms are studied. It describes how to find the equivalents of the currently widely used terms in 3 languages, and how to translate them into English, Uzbek, and Russian languages if the equivalents of the phrases are not found.*

***Keywords:** economic literature, translation strategies, economic development.*

Chapter I. Introduction

When science and technology are developing all over the world, the emphasis on learning foreign languages is growing day by day. Learning of foreign languages is not only for philologists, but for all professions. It is very important for the representatives because of learning of at least 2-3 foreign languages in the XXI century has become the essential requirement of the time. In modern Uzbekistan, in addition to Uzbek, learning English and Russian is a great help in the field of specialization and in the field expands the study of achievements. There is a need for representatives to learning foreign languages when signing an economic agreement with another country or establishing various diplomatic and international relations.

It is known that the economy plays an important role in any society. Therefore, words and terms related to economics should be clear, concise and logical. The rapid development of science and technology also affects the economy. As a result, a number of other economies will be affected leads to the emergence of new neologisms in the field.

In general, international economic words are widely used in Uzbek aspects need to be considered. When the economic term enters the Uzbek language it is necessary to pay attention to the following aspects: The Uzbek language of the term compatibility with the sound system; whether it has an Uzbek alternative; the content of the economic term; it’s simple and fluency; to the essence and convenience.

The term is derived from Latin (terminus - border, had) refers to a specific area of knowledge or activity a word or phrase that expresses a concept. The term is popular language passes through a certain terminological system, hence the term and common words are complementary lexical units.

Chapter II. General concepts about terms

2.1 English terminology and their construction

The economic development of the country depends on various factors. One of the most important factors contributing to economic development is the large number of industries that produce quality products or provide quality services. A developed country is expected to contribute to the rapid development of services and industry. Therefore, the development of industry and economic development are interrelated. The translation industry, especially business and technical translation services, has grown rapidly in recent years. Especially in countries where new business networks are opening up in the market every day and as a result of globalization there are great opportunities for growth.

Local markets are also full of foreign products, and many foreign countries provide services to these local markets. In a developed economy, cross-border trade was expected to be not limited to goods and services. On the contrary, it involves a large amount of cultural exchange. This exchange is directly related to economic development. After all, economic development means more cultural exchange. Translation services play an important role in bridging the gap between the two countries, thus facilitating the exchange of literature, knowledge, services and products.

In the process of this ongoing transformation, the translation industry has become a major necessity, especially in the market economy. It was motivated to acquire learning and skills and to adapt them to what they had academically. In other words, in today's globalized world, translation has become an integral part of such economic growth. The translation industry allows factories to better understand what is happening in Europe and around the world.

The term refers to a profession that has a professional meaning and the relationship between individual objects is a word used in the process of knowing and mastering accumulation. Because the word of each industry only applies within that range. More precisely, the profession shapes the owner's speech, as well as the conditions for mutual verbal communication creates. Professionals are often deal with specific terms relating to that field. For example, in the speeches of future economists: cartel, clearing, trade, money are terms used only in the field of economics. However, there are a number of terms in the field of economics that are specific almost all language possessors can be used equally in speech. Market, sales, buyer, traders, speculators, and so on.

Economic terms are somewhat different from common words. The economic term does not arise spontaneously, but it is possible will be discovered according to the function. The economic term does not have multiple meanings. The word can be used in several senses. Economic terms of the Uzbek language depend on different sectors of the economy. They can be removed based on specializations:

1. **Banking:** national currency, sum, value, price, coupon, savings, treasury, banknotes, promissory notes, checks, credit cards, money circulation, money mass, monetary aggregate, banking, monetary system, metallic theory, quantitative theory, money supply, inflation, credit, commercial credit, bank credit, government credit, international credit, credit limits, leasing, account credit, leasing operations, lease agreement, credit mechanism, loan amount, interest rate, credit risk, assets, liabilities, interest margins, export credit, problem loan.

2. **Taxes and taxation:** tax object, tax sources, tax rate, tax unit, tax rate, tax return, tax policy, tax mechanism, tax system, direct tax, indirect tax, customs duty, state duty, rent fee, payment, profit tax, advance payments, profit, gross profit, corporate income, taxpayer, value added tax, excise tax, land tax, property tax, population tax, tax office, tax committee, tax law.

3. **Finance:** financial function, financial policy, financial theory, finance control, financial resource, financial relationship, economic relationship, property attitude, state budget, depreciation allowances, depreciation fund, work salary fund, incentive fund, distribution, regulation, pension fund, employment fund, financial plan, income and expense balance, business plan, planning, business entity, charity fund, gross domestic product, etc.

In general, economic words and terms last a long time are lexemes. It is well known that the economy plays an important role in any society. As a result, economic terms are clear, concise, and logical should be appropriate. The issue of nationality and internationalism in Uzbek economic

terminology is a complex issue because it is not only in Uzbek but also in other languages not sufficiently resolved.

Chapter III. Methods of translating economic terms

3.1 Translation of economic terms in scientific texts

There are many ways to enrich terminological systems, the most important one is the word formation. In spite of word formation or how to use them, word formation of new words is necessary. On the role of new word formation in linguistics by V.V.Vinogradov the thought expressed is exemplary. According to him, the term is important in linguistics lexicology is the study of the lexical structure of a language. As they approach grammar - the doctrine of form and word is also related to the syntax of the compound. The number of supporters of this view is growing day by day.

As we consider the formation of new words, we will look at the typology of languages in this area just as the similarities are obvious, so too are their differences. As a confirmation of this opinion on five Slavic languages (V.A. Nikonov 1962, pp. 103-116) and three Germanic languages, the results of research conducted on (V.V.Gurevich 1970) can be cited.

English and Russian are Indo-European languages it is natural for a new word to have many similar features. However, the above-mentioned the relationship of separate word-formation among tools has different characteristics. The formation of a unique word the existence of methods and the ways in which words are formed in each language is characterized by individuality, which is manifested by the degree of productivity.

Affixation is the process of making a word by adding word-forming devices to the core. Affixes There are three types of word formation: using suffixes, prefixes using suffixes and prefixes. Also without affixes and words you can also create a word by adding.

1. Terminology using suffixes: In the field of economics, in general -er, -r, -ment, -ist suffixes in the construction of professional neologisms is effective:

Import + **er** = Importer - Import qiluvchi , Импортёр

Insure + **r** = Insurer – Sug'urtachi – Страховщик

Rent + **er** = Renter – Ijarachi – Арендатор

Pay + **ment** = Payment – To'lov – Платеж

Special + **ist** = Specialist – Mutaxassis – Специалист

Some professional term created in this way have led to the internationalization going on:

For example:

Auditor – Auditor – Аудитор

Banker – Banker – Банкир

Broker –Broker (dallol) – Брокер

Dealer – Diler (sotuvchi) – Дилер

Investor Investor (pul bilan ta'minlovchi shaxs)

Manager – Menejer – Менеджер

2. Word formation using prefixes: The term is formed by adding prefixes, in this way neologisms not so common:

Ensure – Kafolat berish – Гарантировать

Income – Daromad – Доход

Inloading – Yuk tushirish – Разгрузка

Prepayment – Muddatdan oldingi to'lov – Досрочный платёж

3. Word formation with using suffixes-prefixes:

In this type of word formation, the prefix is at the same time the base also creates a new word by adding suffixes:

Illiquidity – Likvid yo`qligi – Отсутствие ликвидности

Incorporated – Uyushma, birlashma sifatida ro`yxatga olingan, tasdiqlangan –
Зарегистрированный как Корпорация

Indebtedness – Qarzdorlik, qarz summasi – Задолженность; сумма Долга

Outstanding – To`lov qarzlari – Неоплаченные счета

Overpricing – Narxlarning oshirilishi – Завышение цена

Underestimated price – Pasaytirilgan narx – Заниженная цена

The most English neologisms in a similar field of economics and some of them are even becoming international. For example, if we consider terms "businessman", "business + man" and "businesswoman" these terms are composed in the form of "noun + noun" components. In the construction of these neologisms in English, gender is also distinct. In Uzbek language also pays attention to this process.

3.2 Problems encountered in the translation of economic terms in scientific texts

It is necessary to translate various district documents into other languages when establishing relations between countries. Differences in the semantic systems of different languages are an indisputable fact is the source of the difficulties. The following problems occur during the translation process.

1. Lexical problem: Units in the translated language (foreign language lexicon) lack of alternatives.

2. Stylistic problem: Except for neutral words, only within certain specific genres the presence of certain words and phrases used.

3. Grammar problem: In another foreign language of grammatical means absence.

The existence of peoples in different natural, economic, socio-political conditions as a result of their consciousness, worldview and various special concepts and norms, principles are decided, all of which are reflected in language. But concepts that have emerged in another country in the development of technical progress meaning that neologisms do not have an alternative in another language possible.

Because every living language is constantly changing and evolving. His one of the moving components is the dictionary. To other language fronts rather than its expansion through lexical big dynamics and above all change and development.

Vocabulary with an alternative is a language of such a word or phrase representing things, processes and beings that appear in the stages of development are words which do not have an alternative in translation. It has an alternative option graduation as the basis of non-verbal vocabulary was the basis of our professional work an example is "economic terms". If alternative is not found in the translation of economic texts in Uzbek, there methods for solving this issue:

1. Transcription.

2. Transliteration

3. Calque

4. Descriptive expression.

I. Transcription.

Phonetics of Uzbek and English languages due to the important difference of the system, such a signal is a condition and a working out some similarities and differences of how many English sounds produces. In general, transliteration is definitely necessary when an interpreter uses transcription elements cannot be bypassed. Seeing it all, transliteration in general and transcription elements are reflected in the following.

1. Transliteration of unpronounced sounds.

2. Transliteration of reduced flours.

3. Transliteration of double consonants.

4. Some of the available options, is the closest to the graph.

Agency – Agentlik – Агентство , Antique – Antik,(qadimiy narsa) – Антиквариат , Auditor – Auditor – Аудитор , Audit – Audit (taftish) – Аудит (ревизия), Attestation – Attestatsiya – Аттестация , Cargo (cargo ensurance) – Kargo (yukni sug'urtalash) – Карго(страхование груза) ,Clause – Klauzula– (qonun, shartnoma, vasiyatnoma qismi, sharti, tanbehi) – Клаузула (условие, оговорка, пункт закона , договора, завещания), Consignor – Konsignant (dallollar orqali chegaradan o'tadigan tovarlarning egasi) – Консигнант (владелец то-вара, продаваемого за границу через посредников.)

II. Transliteration.

The reason it is so named is in the translation movement instead of sound motion or the edge being translated when using the methods, the content of words in the native language is given by giving a graphic form will come. The method of transliteration is the formation of an English word with Uzbek letters is a method of giving letters.

For example: “Dotatsiya” – Dotation – Дотация. Organization, state aid to enterprises, extra charge. Mainly for damages and other purposes used.

“Diler” – Dealer – Дилер. By stock exchange or trading intermediation at its own expense engaged businessman.

III. Calque

Calque of the shield does not change the internal shape. Calqueis right between the two languages to the lexical units of the elements present in the internally reciprocal languages relies on: superpower - сверхдержава- hukumron davlat ; mass culture - массовая культура – ommaviy madaniyat; green revolution - зеленая революция-yashil revolyutsiya ; transnational - транснациональный – transmilliy.

Auction - (lat.auction)- «kim oshdi» savdosi. During this trade, the product is purchased by the consumer at the highest price.

Demping - (ing.dumping-tashlash)- market capture and selling products with lower price than the selling price in order to get rid of them.

3.3 Analysis of economic term in newspaper materials

In the current transition to a market economy, we are in the newspaper texts it is natural that we encounter economic terms. In particular, some economic terms in the newspaper "Uzbekistan Today" there are some examples from it.

Tashkent Institute of Finance held a seminar for students on the initiative of the Uzbekinvest, a national export-import insurance company.

Ташкентский финансовый институт провел семинар для студентов по инициативе Узбекивест, национальной экспортно-импортной страховой компанией.

Toshkent Moliya Instituti talabalarga milliy export-import sug`urta kompaniyasi o`zbek investitsiyasining tashabbuskorligi haqida seminar o`tkazdi.

A type of linguistic transformation in translating this term we use the method of Kalkalash, which is the original lexicon involves the replacement of a unit with a lexical unit in the target language. Translation leads to the formation of a new word or phrase in the language:

The word *Uzbekinvest* is new by adding the word Uzbek to the word "*investitsiya*" and "*o`zbek investitsiyasi*" is emerging.

Here are some terms from an article in the **British Financial Times**:

The wide range of services, such as loans and insurance packages, causes some difficulties for the consumer to make the right choice.

Широкий спектр услуг, таких как кредиты и страховые пакеты, вызывает определенные трудности для потребителей, чтобы сделать правильный выбор.

Xizmatlarning keng ko`lamdaligi , qarzlar va sug`urta yuklari kabilar iste`molchiga to`g`ri tanlovda ayrim qiyinchiliklarga sabab bo`lmoqda.

We translate the term *Loans* as "*Qarzlar*" why these "loans" is not translated "debt" because the word loans fit the context perfectly the word "debt" has another meaning, such as "duty-burch".

In the newspaper "**Uzbekistan Today**" the term of "*business*" is internationalized and used the transliteration method of linguistic transformation:

Small *business* and entrepreneurship development has become a source of employment for the majority of individuals who previously worked in industry and collective agriculture.

Малый бизнес и развитие предпринимательства стала Источником занятости для большинства людей, которые ранее работали в промышленности и коллективного сельского хозяйства.

Kichik beznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishi ko`pchilik kishilarga ya`ni avvaldan sanoat va qishloq xo`jaligida ishlaganlarga xizmat manbai bo`lib qoldi.

The national press is the face of society. Because it is just the latest news, events are not only reflected, but also the globalization of society process is also reflected. The fact is that the accuracy of the opinion expressed, the editorial staff is high to be spiritual, broad-minded and to serve the people whole heartedly they are convinced that they are noble people who aspire.

Conclusion

The rapid development of science and technology also affects the economy. This will result in a number of other economies leads to the emergence of new words in the field. Synonymy in all terminology work considered as a serious shortcoming the market economy has so far developed that it has no alternative the experience of states shows.

Now among the people to the market economy, especially entrepreneurship and its interest in the forms is great. The Republic of Uzbekistan is a similar development has chosen his path and is walking boldly from it. It should be noted that this is the economy ultimately lies in serving human interests. His goal strengthening the social aspects of the economy, the consumer of production to submit to the demands of the people to achieve the well-being of the population

through abundance by creating a free business environment in the country diligence. Business acumen, thrift, the value of time is to reshape qualities such as maturity.

Moreover, these would mean that you have to spend for these processes the international terms used in the Uzbek language are also unique assimilation. It is important to note that this newcomer that it is difficult to find an Uzbek alternative to all the terms. That is why the most of them have their own form in the languages of most countries of the world is used in its original form, and this application is used by business people around the world to exchange information convenient for.

REFERENCES

1. Блумфилд Л. Язык. – М.: Прогресс, 1968. – 608 с.
2. Ванников Ю.В. и др. "Научно-технический перевод". Москва, "Наука", 1987. – 216 с.
3. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 520 с.
4. В.В.Виноградов. Историко-этимологические заметки. "Этимология". М., 1963, стр. 85
5. Григоров В.Б. "Как работать с научной статьей". Москва, "Высшая школа", 1991. 186 с.
6. Демидова А.К., Смирнов Э.А. "Русская коммерческая корреспонденция". Москва, "Русский язык", 1993.
7. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Шк. «Яз. Рус. Культуры», 1998. – 763 с.
8. Балабанов И.Т., Балабанов А. И. Экономика туризма. учебное пособие. - М:Финансы и статистика. 2003. 176 с.
9. Загорска А.П. и др. "Письмовник для ведения деловой корреспонденции". Москва, "Московский рабочий", 1992. 102 с.
10. "Как читать финансовый отчет". Москва, "Дело", 1992. 88 с.
11. Abdullaev Yo. Bozor iqtisodiyoti asoslari -T.: "Mehnat", 1997. – 90 b.
12. Malikov T.S. Moliyaviy qaror qabul qilish asoslari, -T.:O‘zbekiston,1996.-87 b
13. Sharifxo‘jaev M., O‘lmasov A. Iqtisodiyot nazariyasi. -T.: "Mehnat", 1995.
14. Abdullaev Yo., Boboqulov T. Kredit -T.: "Mehnat", 1996. 156 b.
15. Husanov N."Mutaxassislik tili" fanidan ma'ruza matnlari. -T.:TMI, 2001. -32 b
16. Chjen V.A. Bozor va ochiq iqtisodiyot -T.: "Iqtisodiyot va huquq dunyosi", 1996. -262 b.
17. Qilichev E. O‘zbek tilining amaliy stilistikasi. -T.: O‘qituvchi, 1992. -116 b.
18. Mahkamov N. Adabiy norma va plionazm. -T.: Fan, 1990. -97 b.
19. Mahmudov N. Nurmonov A. O‘zbek tilining mazmuniy sintaksisi. -T.: Fan,1992.
20. The Consice Oxford Dictionary, sixth edition. – London: Oxford University Press, 1996. – 916 p. (COD).
21. Hornby A.S. e.a. The Advanced Learners Dictionary of Current English. – London: OUP, 1971. – 947p. (ALD).
22. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English, A.S.Hornby. – London: Oxford University Press, 1998. – 880 p. (ALD).
23. Большой англо-русский словарь / Под общим руководством профессора
24. A supplement to the Oxford English Dictionary / Ed. by R.W. Burchfield. – Vol.4. – Oxford: Clarendon Press, 1986. – XXIV, 1410, 46p.

25. The Random House Dictionary of the English Language: The Unabridged Edition. – New York: Random House, 1997. –2059 p.
26. Hojiev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. -T.: 2002. -231 b. 8 Raxmatullaev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. -T.: 2000. -174 b

ПУТИ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА К ПОВЫШЕНИЮ КАЧЕСТВА И
ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Гиссов У.А.

Бухарский Инженерно-Технологический Институт кафедра «Менеджмент», Бухара,

Узбекистан

e.yunker@mail.ru

tel.: +998914022013

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049981>

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с условиями подготовки квалифицированных кадров для региональной экономики в современных условиях, основные пути интеграции молодых, высококвалифицированных специалистов для промышленных предприятий различных отраслей экономики.

Одним из факторов стабилизации экономики и роста промышленного производства является вливание молодых, хорошо подготовленных специалистов в приоритетные направления модернизации и технологического развития Экономики Узбекистана. Ежегодно наше государство тратит очень большие финансовые средства на обеспечение бюджетных мест востребованных специальностей и направлений экономикой Узбекистана ВУЗов. Тем не менее, как показывают мониторинги, проводимые на разных уровнях, порядка 75% выпускников по разным причинам не имеют возможности интегрироваться в производственный процесс. В связи с чем вектором стратегий современных реформ образования должно являться создание предпосылок и условий для повышения эффективности данной системы на комплексного внедрения инновационных механизмов управления организационно-экономической деятельностью образовательных учреждений. А также сокращение и полное устранение разрыва между потребностями экономики в качественно подготовленных кадрах и системой современного профессионального образования.

Ключевые слова: экономист профессионал, специалист, компетенции, ВУЗ, подготовка специалиста, профессиональная деятельность, группы компетенций.

В статье представлен анализ исследований, проводимых педагогами и психологами с целью определения востребованных компетенций специалистов в финансово-экономической сфере деятельности. Формирование и развитие данных ключевых компетенций у студентов во время обучения в ВУЗе экономической направленности способствует подготовке конкурентоспособного специалиста для узбекского рынка труда. Рекомендации, предложенные для реализации этой задачи, могут помочь в процессе совершенствования профессиональной подготовки будущих экономистов.

Анализ имеющихся данных, опубликованных в психолого-педагогической литературе, а также эмпирические исследования позволяют сделать вывод, что в настоящее время специалистами выделяются три группы компетенций экономиста: ключевые компетенции, базовые профессиональные компетенции и сопутствующие проф. компетенции.

Ключевые компетенции отражают готовность и способность специалиста к адаптации и успешной деятельности в различных социально-профессиональных сообществах.

Базовые профессиональные компетенции обусловлены видами профессиональной деятельности экономиста. К ним относятся организационно- управленческая, планово-экономическая, финансово-экономическая, аналитическая, внешнеэкономическая, предпринимательская, научно-исследовательская и образовательная компетенции.

Сопутствующие профессиональные компетенции представляют собой потенциал и прошлый опыт человека, позволяющие ему быть успешным в профессиональной деятельности. Эти компетенции формируются в процессе изучения дисциплины специализации, факультативов и дополнительного образования. Они могут быть общепрофессиональными, специальными, практическими, производственно-технологическими и системными.

Следовательно, иноязычное образование выступает сопутствующей профессиональной компетенцией, должно учитывать специфику будущей профессиональной деятельности, усиливая профессиональное мастерство специалиста.

Исследованиями профессионально значимых качеств специалистов занимались В.П. Беспалько, В.И. Боголюбов, Н.В. Кузьмина и т.д. Психологи, опираясь на теорию способностей, включают в профессионально значимые качества психические свойства индивида. При этом, базируясь на принципах единства сознания и деятельности, они подчеркивают, что эти качества не только проявляются, но и формируются в процессе деятельности, организованной соответствующим образом.

Само выделение этих качеств, установление их структуры возможно только при анализе конкретных видов деятельности. Экономическая деятельность представляет собой единство следующих типов деятельности:

- естественнонаучной;
- экономической;
- социальной.

С одной стороны экономическая деятельность – предметно-практическая, а с другой стороны – она носит чисто социальный характер, поскольку связана с удовлетворением запросов общества.

При этом доминирующими видами деятельности выступают:

- исследование экономических отношений ;
- сбор. Обработка, упорядочение информации об экономических явлениях и процессах;
- анализ хода и результатов экономической деятельности и оценка ее успешности;
- совершенствование процесса экономической деятельности;
- планирование деятельности предприятия;
- определение системы оплаты труда и поощрений для всех категорий работников предприятия;
- планирование затрат, использования ресурсов, расходов и прибыли предприятия;
- контроль за процессом выполнения финансово-хозяйственной деятельности;
- расчет потребности предприятия, организации в кадрах;

- анализ причин перерасхода фонда заработной платы;
- работа, связанная с расчетами и переработкой больших объемов информации, выраженной в цифрах;
- составление экономических обоснований, периодической отчетности, аннотаций и обзоров.

В профессиограмме экономической деятельности, разработанной учеными Санкт-Петербургского университета указано, что качествами, обеспечивающими успешность выполнения профессиональной деятельности выступают :

- хорошее развитие концентрации и переключения внимания (способность в течение длительного времени сосредотачиваться на одном предмете и быстро переходить с одного вида деятельности на другой);
- высокий уровень развития памяти;
- высокий уровень развития математических (счетных) способностей;
- способность работать в условиях дефицита времени и информации;
- способность длительное время заниматься однообразным видом деятельности (склонность к работе с документами, текстами цифрами);

- аналитическое мышление;
- усидчивость и обязательность;
- честность и порядочность;
- ответственность и аккуратность;
- исполнительность;
- эрудированность;
- предприимчивость, деловая хватка;
- эмоционально-психическая устойчивость;
- коммуникабельность;
- уверенность в себе;

Качествами препятствующими эффективности профессиональной деятельности выступают:

- отсутствие математических склонностей;
- отсутствие аналитических способностей;
- быстрая утомляемость;
- рассеянность, забывчивость;
- небрежность;
- импульсивность и вспыльчивость.

Осуществленный исследователем Э.Х. Башкаевой анализ научных исследований в области психологии и теории профессиональной подготовки позволил установить, что модель формирования личности современного специалиста должна быть основана на общей структуре деятельности, а также на особенностях структуры экономической деятельности, подгруппы специалистов этой области и качествах, необходимых для осуществления этой деятельности и динамики ее развития.

REFERENCES

1. Архипова Е.И. "Формирование иноязычного лексикона специалиста в интегративном обучении иностранному языку и дисциплинам профессиональной направленности: монография // Федеральное агентство по образованию, ГОУ ВПО "Ижевский гос. Технический университет".—Ижевск, 2011. —321с.
2. Башкаева Э.Х. "Формирование профессионально значимых качеств будущего инженера в процессе учебной деятельности: авториф.дис....канд.пед.наук.—22с.
3. Звягинцева Е.П. "Метакачества студентов поколения "игрок", определяющие успешность их обучения и карьеры в финансово-экономической сфере (на примере студентов Фин.университета) / Е.П. Звягинцева, Е.А. Мухортова – Известия высших учебных заведений. Серия "Гуманитарные науки". Том 6.№1.—Иваново: ивановский гос.химико-технологический университет, 2015. С..67-73.
4. Безрукова Т.Л. "Интеллектуальный капитал в инновационных организациях: технология коучинга //Текст// Т.Л.Безрукова, Т.Е.Кузнецова, Л.Ф.Ващеулова, С.Ю.Шевелев. – барнаул: ООО "Концепт", 2008. -192с.

**UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARI PEDAGOGIK JAMOASIDA
INNOVATSION TA‘LIM MUHITINI YARATISH VA RIVOJLANTIRISH**

Kurbanov Muzaffar Ummatovich

Qo‘qon davlat pedagogika instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049989>

Annotatsiya. Pedagoglar jamoasining innovatsion faoliyati ta‘lim jarayonining zaruriy qismidir. Doimiy o‘zgarib turadigan jamiyatga ta‘sir qiladigan o‘zgarishlar maktabni ham chetlab o‘tmaydi. Innovatsiyalarni joriy etish o‘qituvchilarning o‘z faoliyatini o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashtirish va dars davomida nostandart usullardan foydalanish zarurligini anglatadi.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, ta‘lim muhiti, pedagogik jamoa, innovatsion ta‘lim texnologiyalari, pedagogik.

Pedagog-o‘qituvchining ishi faqat eski va tasdiqlangan usullar doirasi bilan cheklanmasligi kerak, ba‘zi xilma-xillik zarur. Pedagogik faoliyat ijodiy bo‘lishi va o‘quvchilarni o‘quv jarayoniga jalb qilishi kerak, shu bilan o‘qitishning maqsadi bilimlarni uzatish va yosh avlodni tarbiyalashdir. Innovatsion pedagogik usullar va yondashuvlar mavzuni qiziqarli qilishga yordam beradi. O‘zbekistonda ta‘lim yangiliklari zarur bo‘lib bormoqda, shuning uchun ushbu hodisaning orqasida turgan ikkita asosiy vazifa, g‘oyalar ilgari surilmoqda. Birinchidan, bu ta‘lim yangiliklarini rivojlantirishning maqsad va yo‘nalishlarini, pedagogik jarayonda innovatsiyalarning o‘rnini aniqlash, g‘oyalarni amalga oshirish va ommalashtirish imkoniyatlarini izlashdir. Ikkinchi vazifa - o‘z yondashuvlarini ixtiro qilishga, taqdim etishga va ilgari surishga tayyor bo‘lgan ijodiy, iste‘dodli o‘qituvchilarni jalb qilish. O‘quv jarayonini modernizatsiya qilish uchun texnik, moliyaviy va ijtimoiy to‘siqlarni engib o‘tish talab etiladi.

“Innovatsion pedagogik faoliyat” tushunchasi o‘qish va ta‘limni tashkil etishga yangi yondashuvni anglatadi. Bu, birinchi navbatda, kerakli natijalarga erishishga olib keladigan o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasida samarali o‘zaro munosabatlarning yangi usullarini qo‘llashdir. Innovatsion ta‘lim yangi g‘oyalarni izlash va qo‘llashni o‘z ichiga oladi. O‘qituvchi yangi usullarni ishlab chiqadi va amalga oshiradi va mustaqil ravishda yechimlarni tanlaydi. Shunday qilib, pedagogik ijod uchun sharoit yaratish, moddiy qo‘llab-quvvatlash, o‘quv yurtlari xodimlarining malakasini oshirish bo‘yicha tadbirlarni tashkil etish zarurati birinchi o‘ringa chiqadi.

Innovatsion o‘quv muhitini yaratish quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Motivatsiya. Innovatsiyalarni joriy etishning sababi tashqi rag‘batlantirishdir: jamiyatda tan olish, mukofotlar yoki lavozimga ko‘tarilish, moddiy rag‘batlantirish va ichki motivlar, masalan, ishda o‘zini o‘zi anglash zarurati, o‘z mehnati bilan foyda olish istagi.

Ijodkorlik. Ushbu komponent o‘qituvchining yangi g‘oyalarni yaratish va amalga oshirish qobiliyatini anglatadi. Ijodkorlikni rivojlantirish loyihalarni yaratishda taqlid faoliyatidan hozirgi ijodga qadar davom etadi, uning natijasi o‘qituvchi tomonidan o‘qitish va tarbiyalashning yangi metodologiyasini yaratishdir.

Texnologiya. Ushbu komponent axborotni izlash va mavjud innovatsiyalar bilan tanishish, ularga erishish maqsadlari va vositalarini belgilash, asosiy g‘oyalarni ishlab chiqish, ularni amalga oshirish va nazorat qilish, shuningdek aks ettirishni, boshqacha qilib aytganda, bajarilgan ishning ijobiy va salbiy xususiyatlarini baholashga qaratilgan tahlilni o‘z ichiga oladi.

L.S.Podimova va V.A.Slasteninning innovatsion modeliga ko‘ra, o‘qituvchining innovatsion faoliyatining tarkibiy qismlari tuzilishi (motivatsiya, ijodkorlik, texnologiya va aks ettirish) va funksiyalari bilan ajralib turadi: o‘quv dasturlarini qayta ishlash, maqsadlarni belgilash va umumiy yondashuvlar, bosqichlarni ishlab chiqish, o‘qituvchining faoliyatini bashorat qilish, tuzatish va baholash. Ushbu modelda mezonlar ham ajralib turadi: yangilikka moyillik, ijodkorlik, nostandart g‘oyalarni o‘zida mujassam etishning texnik qobiliyati, innovatsion fikrlash va aloqa madaniyati. L.S.Podimova va V.A. Slasteninga ko‘ra innovatsiyalar darajasi reproduktiv (mavjud usullarni qayta ishlash), evristik (yangi usullar va yechimlarni izlash) va ijodiy (mustaqil ijodiy faoliyat) ga bo‘linadi.

Ta‘lim innovatsiyalari quyidagilarga bo‘linadi:

– umumiy (ta‘lim jarayoni tushunchalari, ta‘limni boshqarishning asosiy qoidalari) va xususiy (mualliflik huquqi);

– fan ichidagi (alohida mavzuga xos) va umumiy uslubiy;

– ma‘muriy (ta‘lim faoliyati yo‘nalishini belgilaydigan rahbarlardan kelib chiqadigan ko‘rsatmalar) va mafkuraviy (zamonaviy dunyoning o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda);

– tizimli va o‘z-o‘zidan paydo bo‘ladigan;

– Xususiy va ommaviy;

– Milliy, hududiy va alohida muassasa darajada;

– Mavjud usullarning modifikatsiyalari asosida birlashtirilgan (eski va yangisini aralashtirish) va mutlaqo yangi;

– dizayn, modulli, rivojlanayotgan, tabaqalashtirilgan o‘qitish, shuningdek darslarda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kabi metodologiyaga yo‘naltirilgan.

Innovatsiyalarning barcha turlari mafkuraviy yangiliklarga nisbatan ikkinchi darajali bo‘lib, ular vaqt bilan belgilanadi va ta‘lim muassasalarining yangi ta‘lim imkoniyatlariga intilishidan kelib chiqadi.

Darslarning yo‘nalishi uning xususiyatlariga u yoki bu tarzda ta‘sir qiladigan sharoitlarga bog‘liq. Ular orasida:

– mamlakatda ta‘lim siyosatini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladigan zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar;

– Ta‘lim tabiatining o‘zgarishi: gumanitarizatsiya, yangi fanlarning paydo bo‘lishi va ularning jadvaldagi hajmining o‘zgarishi;

– O‘qituvchilarning innovatsiyalarga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirish, ta‘lim vazirligi tomonidan tavsiya etilgan yangiliklardan individual yechimlarni izlashga o‘tish;

– Ta‘lim muassasalarining bozorga chiqishi, maktablar va universitetlarning turlarini farqlash, innovatsiyalar raqobatbardoshlik nuqtai nazaridan joriy etilmoqda.

O‘qituvchilarni o‘quv tajribalarida jalb qilishning afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish o‘qituvchining kasbiy rivojlanishiga yordam beradi, boshqa tomondan, yangi metodologiya noto‘g‘ri qo‘llanilsa, talabalarning zaif natijalariga, shuningdek o‘qituvchining kasbiy faoliyatidagi inqirozga olib kelishi mumkin.

Interfaol texnologiyalar o‘qituvchining innovatsion faoliyatining bir varianti sifatida o‘quv jarayoniga xos bo‘lgan rollarni o‘zgartirishni o‘z ichiga oladi. O‘qituvchi «menejer», jarayonning maslahatchisi yoki koordinatori, talabalar ob‘ektlar emas, balki o‘zaro ta‘sir sub‘ektlari sifatida

ishlaydi. Bunga rol o‘ynash o‘yinlari, bahs-munozaralar seminarlari, o‘quv muhokamalari va o‘yin dizayni kiradi. Bunday faoliyatda asosiy e‘tibor o‘qituvchi nazorati ostida talabalarning guruh bandligiga qaratiladi. Innovatsion faoliyat tuzilmasi tahlilida akmeologik yondashuv o‘qituvchining kasbiy mahorati cho‘qqilariga erishuvda uning shaxsi rivojlanish qonuniyatlarini ochish imkonini beradi. O‘qituvchi innovatsion faoliyatining eng muhim tavsifi kreativlikdir.

Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, potensial kreativlik, amalga oshirish mumkin bo‘lgan kreativlikdir. Uni faoliyatdagi kreativlikka o‘tkazish muayyan faoliyat turini tashuvchi (subyekt) tomonidan uning o‘zlashtirilishida tub o‘zgartirishlar qilish orqali amalga oshadi.

V.A.Slastenin, N.M.Gnatkoning potensial kreativlikni muntazam faoliyatdagi kreativlikka tahlid qilish asosida o‘zgartirib borish haqidagi qarashlariga qo‘shilgan holda uni to‘ldirib, kreativlik tahlid qilish, nusxa olish yo‘li bilan rivojlanadi hamda tahlid qilish asosidagi ijod, haqiqiy ijodga olib keladi, deb hisoblaydilar.

O‘qituvchi faoliyatidagi kreativlikning bir necha bosqichlarini belgilash mumkin: birinchi bosqichda tayyor metodik tavsiyanomalar tuzukkina ko‘chiriladi; ikkinchi bosqichda mavjud tizimga ayrim moslamalar (modifikatsiyalar), metodik usullar kiritiladi; uchinchi bosqichda g‘oyani amalga oshirish mazmuni, metodlari, shakli to‘la ishlab chiqiladi; to‘rtinchi bosqichda esa o‘qitish va tarbiyalashning o‘z betakror konsepsiyasi va metodikasi yaratiladi.

O‘qituvchining innovatsiya faoliyati tuzilmasidagi eng muhim komponent bu refleksiya. Refleksiya o‘qituvchining o‘z ongi va faoliyatini belgilash va tahlil qila olish deb qaraladi. Pedagogikaga oid adabiyotlarda reflektiv jarayonlarni izohlashning ikki an‘anasi mavjudligi aytiladi:

– obyektlar mohiyatini izohlashga va ularni konstruktsiyalashga olib keladigan ongning reflektiv tahlili;

– shaxslararo muloqot ma‘nosini tushunish refleksiya.

Bu bilan bog‘liq ravishda pedagog olimlar quyidagi reflektiv jarayonlarni farqilaydilar:

– o‘z-o‘zini va boshqalarni tushunish;

– o‘z-o‘ziga va boshqalarga baho berish;

– o‘z-o‘zini va boshqalarni izohli tahlil qilish.

Refleksiya (lotincha Reflexio- ortga qaytish) subektning o‘z (ichki) psixik tuyg‘u va holatlarini bilish jarayoni sifatida qaraladi.

Inson o‘zining hatti-harakatlariga, fikrlariga nisbatan kuzatuvchi, tadqiq qiluvchi bo‘lib qolmasligi, balki boshqa personajlar, ularning hatti-harakatlarini o‘rganuvchi mavqeini egallashi ham kerak. Bunday o‘zaro aloqalarda refleksiya o‘zida xulosa chiqarish, umumlashtirish, analogiya, qiyoslash va baholash hamda muammolarni eslash, eng olish va hal qilishlarni birlashtiradi.

REFERENCES

1. <https://viafuture.ru/katalog-idej/innovatsionnaya-deyatelnost-pedagoga>
2. R.A.Mavlonova, N.X.Raxmankulova. “Boshlang‘ich ta’limda innovatsiya”. T., TDPU 2007-y.
3. N.N. Azizxo‘jaeva. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T. Nizomiy nomidagi TDPU. 2006.
4. Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений - М.: Издательский центр “Академия”, 2002. - 576 с.

**ЎҚУВЧИЛАРДА ТАРИХИЙ ВА МАЪНАВИЙ ИДЕАЛЛАРГА АКСИОЛОГИК
МУНОСАБАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК
ЗАРУРИЯТИ**

Турсунова Дилноза Адхамжон қизи

Кўқон давлат педагогика институти таянч докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8049993>

***Аннотация.** Бугунги кунда Ўзбекистоннинг энг янги тарихи бўйича жамоатчилик кенгаши фаолиятининг ташкил этилганлиги, маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишга эътибор кучайиб бораётганлиги, буюк мутафаккирлар илмий ижодини тадқиқ этувчи халқаро илмий-тадқиқот марказларини тузиш тўғрисидаги қарорлар, шунингдек, таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотлар ҳар томонлама етуқ, ватанпарвар авлодни тарбиялаш мақсадига қаратилгандир.*

***Калим сўзлар:** тарихий идеал, тарихий онг, аксиология, педагогика, тарих фани*

Глобаллашув даври миллатлар, халқлар, турли динлар ва маданиятларни зиддиятлардан асрашда ёш авлодда аккультура тив кўникмаларни шакллантиришни улар дунёқарашининг узвий бўғинига айлантириш, уларни бағрикенглик руҳида тарбиялаш бўйича илмий тадқиқотлар олиб боришни тақозо этади. Зеро, БМТнинг 2017 йил 72-Сессиясидаги «Маърифат ва диний бағрикенглик» деб номланган махсус резолюциянинг халқлар ўртасида толерантлик ва ўзаро ҳурматни қарор топтиришга қаратилганлиги бежиз эмас. Жаҳонда турли маданият шакллариининг ўзаро таъсирини ҳисобга олган ҳолда умуммаданий дунёқарашни шакллантириш, дунё ҳамжамиятларининг интеграциялашуви асосида умумбашарий кадриятларни ўрганиш ва таълим жараёнига киритишга алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Илғор олий таълим муассасаларида ижтимоий-гуманитар, хусусан тарих фани бўйича мутахассисларни тайёрлаш жараёнлари келгусида уларнинг педагогик фаолиятида ўқувчиларнинг миллий ва умуммаданий компетенцияси, аккультура тив саводхонлик даражаси, турли халқлар ўртасидаги умуммаданий фарқларни англаш, умуммаданий стандартларни ўстириш, умуммаданият иммунитетини такомиллаштиришга асосланиб ташкил этилмоқда. Жаҳонда глобаллашув шароитида ахборот-технологияларнинг такомиллашуви ўқувчи-ёшларни чалғитувчи омилларни кўпайтириб юбормоқда ва уларн илм-фан билан шуғулланиш ҳаракатчанлигини пасайтирмоқда. Шу билан бирга ахборот майдонининг кенгайиши, фойдали ахборотларни саралашнинг мураккаблаштириб юбормоқда Бундай вазиятда турли педагогик таъсир воситалари асосида ўқувчиларда илмий дунёқарашини ривожлантиришга эришиш устувор педагогик вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Бундай шароитда ижтимоий-гуманитар фанларнинг инсоният ҳаёти ва турмуш тарзидаги аҳамияти, айниқса тарих фанининг ўсиб келаётган ёш авлодни илмий-интеллектуал ривожлантиришдаги, илмий дунёқарашини ўстиришдаги аҳамияти ортиб бормоқда.

Дунёда тарих фанини ўқитишда тарихий ва маънавий идеалларга аксиологик муносабатини ривожлантириш келгусида “ўқувчиларнинг ўзларини ўраб турган атроф-муҳит, жамиятдаги маданий хулқ-атвор меъёрларини босқичма-босқич ўзлаштириш” [6] ларига хизмат қилади. Шу боис дунёнинг ривожланган тарихий ва маънавий идеалларга аксиологик муносабатини ривожлантириш таркиби ва хусусиятлари, унинг педагогик тизими, мазкур кўникмаларнинг халқларнинг маданий камолотида экологик, иқтисодий,

ахборот ва ижтимоий муаммоларни ҳал этишдаги аҳамияти, аҳолининг умуммаданий савиясини ошириш, ўқувчиларда юксак даражада шаклланган тарихий хотира ва онг, миллий ва умуминсоний ыадриятларга содиълик, юксак маънавий-ахлоқий фазилатларнинг шаклланиши, миллатлараро тотувлик, толерантлик, байналминалликка доир умуммаданий дунёқарашни шакллантиришнинг инновацион ёндашувлари, бу борадаги илмий изланишли фаолиятга аксиологик муносабатни қарор топтиришга оид илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон келажаги бўлган баркамол авлодни «Ватан тарихига ҳурмат», «тарихий хотира», «тарихий баҳо», «тарихий ифтихор» тушунчалари руҳида тарбиялаш учун ёшларга буюк меросимизга доир билимлар беришни юқори савияга кўтариш, барча босқичдаги таълим тизимида ўқувчи ёшлар тарихий онгини ривожлантириш мақсад қилиб қўйилди. «Хусусан, миллий ўзлигимизни англаш, Ватанимизнинг қадимий ва бой тарихини ўрганиш, бу борада илмий-тадқиқот ишларини кучайтириш, гуманитар соҳа олимлари фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш» [3] муҳим аҳамият касб этмоқда. Ўқувчилар тарихий онгини ривожлантириш, унинг ижтимоий-маънавий ҳаётдаги ва шахс тарбияси тизимидаги ролини тадқиқ этиш назарий ва амалий аҳамиятга моликдир.

Республикаимизда ҳар бир миллат ва элат манфаатларини ҳимоя қилишнинг объектив шарт-шароитлари, субъектив омиллари тизимини ривожлантиришнинг қонуний-ҳуқуқий асослари яратилган. Мамлакатимиз тараққиётининг янги босқичида таълим муҳитини ўзгартириш миллий манфаатларни умуминсоний манфаатлар билан уйғунлаштириш, фуқаролараро, миллатлараро ва конфессиялараро тотувликни мустахкамлаш – минтақавий тинчлик ва глобал барқарор тараққиёт шarti [1] сифатида кўрсатилмоқда. Таълим жараёнида миллий ва умуминсоний манфаатларни уйғунлаштиришнинг янги имкониятларини топиш ва ҳаётга татбиқ қилишда тарихий ва маънавий идеалларга аксиологик муносабатини ривожлантириш муҳим назарий, методологик ва амалий имкониятларни яратади. Зеро, «буюк аждодларимизнинг бетакрор ва ноёб илмий-маънавий мероси биз учун доимий ҳаракатдаги ҳаётий дастурга айланиши керак. Аввало, миллий таълим тизимини ана шундай руҳ билан суғоришимиз керак. Бунинг учун олим ва мутахассисларимиз, ҳурматли уламоларимиз бу маънавий хазинани бугунги авлодларга содда тушунарли, жозибали шаклда етказиб бериш зарур» [4]. Демак, буюк аждодларимиз меросини ўрганиш ва ўргатиш асосида ўқувчи-ёшларда илм-фанга қизиқиш, масъулият ва бурчлиликни шакллантириш, илмий дунёқарашини ривожлантириш вазифалари миллий таълим тизимини модернизация қилиш йўлидаги муҳим кадамлардан бири бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони асосида белгиланган 71 ва 77-мақсадлар ижросини таъминлаш [1], шунингдек, “янги жамият қурилиши жараёнида халқимизнинг бой маданият ва бунёдкорлик анъаналарини ўрганиш ва улардан фойдаланиш” муҳим вазифа сифатида белгиланиб, “бу тарих, бу маданиятнинг ҳақиқий иждокори, яратувчиси эса, ҳақли равишда шу мамлакат халқи эканлиги” [5] эътироф этилиши бежис эмас. Бу борада “гуманитар соҳа олимлари фаолиятини ҳар тамонлама қўллаб-қувватлаш” [3] вазифаси белгиланиб, мазкур жараёнда ўқувчиларнинг тарихий ва маънавий идеалларга аксиологик муносабатини

ривожлантириш тизимини такомиллаштириш орқали маънавий-ахлоқий фазилатларини янада ривожлантиришга эришиш долзарб педагогик муаммолардандир.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. - Тошкент: Адолат, 2017.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 28.12.2018. <https://president.uz/uz/lists/view/2228>
4. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2021. –Б. 224.
5. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 5.
6. Педагогика. Энциклопедия. 1-жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2015. –Б. 45

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILAR KASBIY O‘Z O‘ZINI RIVOJLANTIRISH
METODIKASINI**

Abdumalikova Nilufar Zakirovna

Qo‘qon davlat pedagogika instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050003>

Annotatsiya. Bo‘lajak pedagoglar uchun har tomonlama rivojlanishning muhim shartlaridan biri ularni o‘zi o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantirish hozirgi kunda pedagogika oliy ta‘lim muassasalarining muhim vazifalaridan biridir. Ushbu maqolada bo‘lajak pedagoglarning o‘z o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan yondashuvlarning qiyosiy tahlili o‘tkazildi, ularning o‘ziga xos xususiyatlari aniqlandi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak pedagog, kasbiy o‘z-o‘zini rivojlantirish, pedagogic faoliyat, o‘qitishga an‘anaviy yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv.

Hozirgi vaqtda o‘qituvchining pedagogik malakasini oshirish zarurati O‘zbekiston ta‘lim siyosatining asosiy vazifasidan kelib chiqadi. Ta‘limning fundamentalligini saqlab qolish, shaxs, jamiyat va davlatning hozirgi va istiqboldagi ehtiyojlariga mos kelishi asosida zamonaviy sifatga erishish zamonaviy pedagogik hamjamiyatning ustuvor vazifasiga aylanib bormoqda. Ko‘rinib turibdiki, ta‘lim sifatining natijasi o‘qituvchi shaxsi, uni doimiy ravishda takomillashtirib borish, kasbiy mahorat darajasini oshirish zarurati bilan bog‘liq.

O‘qituvchining kasbiy o‘zi o‘zini rivojlantirishi - bu o‘qituvchining uzluksiz o‘zini o‘zi o‘zgartirish, uning kasbiy rivojlanishini ongli ravishda boshqarish, kasbiy o‘zini o‘zi takomillashtirish maqsadlari, usullari va o‘qituvchining kasbiy faoliyatining individual uslubini shakllantirishga hissa qo‘shadigan vositalarini tanlash bo‘yicha maqsadli faoliyatining yaxlit, ko‘p komponentli shaxsiy va kasbiy ahamiyatga ega jarayonidir. O‘z-o‘zini rivojlantirish ilg‘or tajribalarni, o‘z mustaqil faoliyatini tushunishga yordam beradi va o‘zini o‘zi bilish va o‘zini o‘zi takomillashtirish vositasidir.

O‘qituvchilarni kasbiy o‘z-o‘zini rivojlantirishga tayyorlash muayyan tashqi va ichki sharoitlar yaratilganda amalga oshiriladi. Asosiy tashqi omillardan biri - aniq ishlab chiqilgan dastur asosida kasbiy o‘z-o‘zini rivojlantirishga tayyorgarlik jarayonini amalga oshirish bo‘lib, ushbu dastur quyidagi komponentlarni o‘z ichiga oladi:

- maqsad (kasbiy faoliyatning individual uslubini yaratishga hissa qo‘shadigan va o‘z-o‘zini bilish va kasbiy o‘zini-o‘zi takomillashtirish vositasi bo‘lgan kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish);
- mazmun (kasbiy o‘zini o‘zi tashkil etuvchi kasbiy bilimlar tizimini shakllantirishni, o‘qituvchilarning rivojlanishi va uni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan amaliy ko‘nikmalar);
- tashkiliy va faollik (kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirishga tayyorgarlik darajasini oshirishga qaratilgan kasbiy tayyorgarlik shakllari, usullari va vositalari);
- diagnostika (diagnostika majmuasi o‘qituvchilarning kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirishga tayyorlik darajasi va mualliflik dasturi).

Ichki omil esa kelajakdagi o‘qituvchining kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirishga tayyorligini shakllantirishdir.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirishga tayyorligi mezonlari quyidagilardir: shaxsning kasbiy yo‘nalishi, kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish qobiliyati, refleksli ko‘nikmalarni rivojlantirish.

V.G.Maralov o‘z-o‘zini rivojlantirish xususiyatlarini o‘z ichiga oladi: hayotiy faoliyat maqsadlarini belgilash, faoliyat va inson xatti-harakatlarining doimiy jarayoni sifatida; shaxs faoliyati; o‘z-o‘zini anglashning rivojlanish darajasi, o‘zini o‘zi bilish qobiliyati [1, 66-68-betlar]. K.Y.Vazina o‘z-o‘zini rivojlantirishda aks ettirishni ustuvor deb biladi va o‘z-o‘zini rivojlantirishning aks ettiruvchi texnologiyasini taklif qiladi [2, 141-bet].

E.F.Zeer shaxsni rivojlantiruvchi kasbiy ta’limning kontseptual qoidalarini shakllantirdi [3, 2425-bet]. Ular orasida biz o‘z-o‘zini rivojlantirish jihatidan eng muhimlarini ajratib ko‘rsatdik:

- 1) talabning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi asosiy maqsad sifatida qaraladi;
- 2) talabning o‘zi ham ta’limotni o‘zi yaratadi;
- 3) ta’lim standartining mazmuni maqsadni emas, balki ta’lim vositasini tavsiflaydi;
- 4) o‘qituvchilar va talabalarning hamkorligi kasbiy o‘quv jarayonini to‘liq tashkil etishning kalitidir.

Pedagogik ta’lim tizimida hozirgi holatida yuqoridagi qoidalar to‘g‘ri aks etmaydi. Hali ham bilimga, ta’lim mazmunining nazariy tarkibiy qismiga ustuvorlik beriladi, bitiruvchilar pedagogik kasbga intilmaydilar, amaliy ishlarda etarli ko‘nikmalarga ega emaslar, talabalarni rivojlantirish va o‘z-o‘zini rivojlantirish muammolarini hal qilishga tayyor emaslar. Ko‘pgina tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, o‘rganishga an’anaviy yondashuv o‘z pozitsiyalarining mustahkamligini saqlab qolishda davom etmoqda. Ta’lim jarayonini isloh qilish ko‘pincha o‘qituvchilarning inertsiyasi bilan cheklanadi, chunki yangi yondashuvlardan foydalanish, talabalarning kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish uchun sharoit yaratish o‘qituvchilardan faoliyat strategiyasini qayta ko‘rib chiqishni, kasbiy xulq-atvorning mavjud stereotiplaridan voz kechishni talab qiladi.

Ammo an’anaviy yondashuvni to‘liq rad etish, bizning fikrimizcha, mantiqsiz bo‘ladi. Uning elementlari ta’limning ma’lum bosqichlarida, xususan, talabalarning dastlabki g‘oyalari, asosiy tushunchalari va ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida zarur funksiyalarni bajaradi. Shuning uchun talabalarning kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni ta’minlash nuqtai nazaridan an’anaviy va kompetentsiya-faoliyat yondashuvlarining imkoniyatlarini tahlil qilish va taqqoslash zarur. O‘qituvchining har bir yondashuvni amalga oshirishdagi afzalliklari, kamchiliklari va muammolaridan xabardorligi unga o‘z-o‘zini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘quv jarayonini qurishda ko‘proq ongli tanlov qilishga imkon beradi.

An’anaviy yondashuvning imkoniyatlari asosan shaxsning bilim sohasi, kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalar bilan bog‘liq. Kompetentsiya-faoliyat yondashuvining potentsiali talabalarning o‘qitish va kompetentsiyani o‘zlashtirishdagi subyektiv pozitsiyasi bilan bog‘liq bo‘lib, bu mutaxassisning tizimli xarakteristikasi hisoblanadi. Shuning uchun, ta’lim muhitini loyihalashda har bir yondashuvning xususiyatlarini hisobga olish kerak. Yondashuvni tanlash nafaqat “an’analar” va “innovatsiyalar” jihatlariga, balki zamonaviy pedagogik ta’limning ustuvor maqsadlaridan biri bo‘lgan talabalarning kasbiy shakllanishi va kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirishdagi roliga ham bog‘liq bo‘lishi kerak. Binobarin, universitetda o‘quv jarayonini qurishda an’anaviy va kompetentsiya-faoliyat yondashuvlarining kombinatsiyasini ta’minlash kerak, chunki ularning har biri uning roli talabalarning shaxsiyatini kasbiy tayyorlash va o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayonida eng samarali bo‘lgan hollarda qo‘llanilishi kerak.

O'qituvchining kasbiy rivojlanishining natijasi uning pedagogik mahoratidir. Oliy ta'limdan keyingi o'qituvchining pedagogik mahorati - bu kasbiy bilimlarni o'zlashtirish va pedagogik muammolarni samarali hal qilish uchun shaxsiy tayyorgarlikni shakllantirishni ta'minlaydigan shaxsning integral sifatidir.

REFERENCES

1. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития. М.: Академия, 2002. 256 с.
2. Бордовский Г.А. Особенности развития современного педагогического образования // Педагогика. 2010. № 5. С. 59-66.
3. Зеер Э.Ф. Личностно-развивающие технологии начального профессионального образования. М.: Академия, 2010. 176 с.
4. Данилюк А.Я. Принципы модернизации педагогического образования // Педагогика. 2010. № 5. С. 37-46.
5. Андреев В.И. Педагогика высшей школы: инновационно-прогностический курс. Казань: Центр инновационных технологий. 2005. 500 с.

БАХШИЧИЛИК САНЪАТИНИ ТАДҚИҚ ВА ТАРҒИБ ЭТИШ MASALALARI

Нурилло Эминов

ЎзДСМИ “Вокал” кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8044247>

Аннотация. Мазкур мақолада мамлакатимизда халқимиз маданиятининг ҳаётбахш сарчашмаси бўлган бахшичилик санъатини янада ривожлантириш, унинг миллий маданиятимиз ва санъатимиздаги ўрни ва аҳамиятини янада юксалтириш ҳақида сўз боради. Шу билан бирга дostonларимиз ва термаларимизни болаликданоқ ёш авлодга сингдириб бориш учун, энг аввало, халқимизнинг ўлмас дурдонаси-дostonлар матнларини мактаб дарсликларига киритиш ҳамда кўплаб дostonчилик мактабларини ташкил қилиш, ҳаётий, халққа яқин, давримизга ҳамоҳанг дostonларни яратиш лозимлиги хусусида тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: созанда, гўянда, бахши, масхарабоз, дўмбира, дутор, гижжак, гармон, буламон, қўшнаи, доира, мақом, актёр, режиссёр, сценарий, аудио, видео, қўбиз,

Халқ ижодиёти асарларида юксак маданиятни бунёд этган улуғ аждодларимизнинг ҳаёт-тарзи, орзу умидлари, урф-одат ва анъаналари билан бир қаторда ўзбекона самимияти акс эттирилганлиги ниҳоятда аҳамиятлидир. Шу боис, халқ ижодиёти мероси ўзининг чуқур мазмундорлиги, тарбиявий аҳамияти ҳамда умрбоқийлиги билан ҳамиша миллат қалбида эзгу мақсад ва юксак ғоялар сари интилишга чорлайди.

2019 йилнинг 5-10 апрел кунлари Сурхондарё вилояти Термиз шаҳрида биринчи “Халқаро бахшичилик санъати” фестивали ўтказилди. Давлатимиз раҳбарининг “Бахшичилик санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қайсидир маънода йўқолиб бораётган меъросни қайтадан тикланиши, мамлакатимизда халқимиз маданиятининг ҳаётбахш сарчашмаси бўлган бахшичилик санъатини янада ривожлантириш, унинг миллий маданиятимиз ва санъатимиздаги ўрни ва аҳамиятини янада юксалтириш, ёш авлодни миллий ўзликни англаш, ватанга садоқат, тарихий меросга ҳурмат руҳида тарбиялашга қаратилганлиги билан муҳим аҳамият касб этади. Қизиқишни қарангки мазкур фестивал бирданига дунёнинг энг нуфузли мусиқий анжуманлардан бири деб эътироф этилди.

Ўзбекистонда дostonчиликнинг ривожланиши икки даврни ташкил қилади. Биринчи давр XV-XVI асрларда юртимизда жуда тараққий этган даври бўлиб ҳаттоки, Шайбонийхоннинг саройида маҳсус бахшилар фаолият юритганлиги, юқори лавозимда ишлаган кишиларга атаб дostonлар ёзилган ва куйланганлиги тўғрисида айтилади. Масалан: “Шайбонийхон” дostonи бевосита Пўлкан шоирдан ёзиб олинган. Ушбу даврда мазкур дoston сарой бахшилари томонидан куйланган ҳамда уларга алоҳида эътибор ва шарт-шароитлар яратилиб берилган. Кейинги авлод бахшилари берган оғзаки маълумотларга қараганда, XIX аср ва XX аср бошлари дostonчиликнинг энг гуллаган, ижро усуллари ғоятда такомилга етган давр ҳисобланади. Бу даврда бахшилар репертуарида 200 га яқин халқ дostonи бўлиб, уларни машҳур сўз санъати усталари куйлаган. Улар даврнинг муҳим ижтимоий-сиёсий воқеаларини тасвирловчи 20 дан ортиқ янги дoston яратган. Шу билан бирга мазкур даврда Хоразм, Кўқон хонлиги ва Бухоро амирлигида бахшиларга алоҳида эътибор бўлган ва айниқса Хоразм хони Муҳаммад Раҳимхон соний Феруз Хоразм

адабиёт ва санъатини янада юқори поғанага кўтариб, уни раҳнамолигида машҳур созанда ва гўяндлар етишиб чиққан. Сайил, байрам ва тантаналарда Ферузхон ашулачи, созанда, бахши, масхарабозлар кўриқини ўтказиб рағбатлантирган. Байрамларда адабиёт ва санъатнинг барча турлари намойиш қилинган ва шу тариқа ривожланган.

Ўзбекистонда халқаро бахшичилик санъати фестивали ўтказилаётгани бежиз эмас. Мамлакатимизда ўзига хос бахшичилик, дostonчилик мактаби яратилган бўлиб, у устоз-шогирд анъаналарига асосланади. Ҳар бир минтақанинг ўз бахши-шоирлари, эпик санъат яратувчилари ва уларни сақловчилари бор. Олимларнинг таъкидлашича, юртимизда дoston куйлаш анъанаси қадимда уч йўналишда ривожланган. Улар бир-биридан ижро йўли, усуллари ва репертуарлари билан фарқланадилар. Биринчи йўналиш — Булунғур, Нарпай, Нурота, Қўрғон, Шаҳрисабз, Қамай, Шеробод, Жанубий Тожикистонда яшовчи ўзбек-лақай дostonчилик мактабларида дўмбира чертиб якка ҳолда, бўғиз овоз билан ижро этилган. Иккинчи йўналиш — Хоразм дostonчилик мактаби вакилларининг ижросида асосан, жамоавий ижрочилик яъни тор, дотор, ғижжак, гармон, буламон, қўшна, доира жўрлигида баъзан якка, баъзан жуфт ҳолда, очик овоз билан куйланган. Хоразм дostonчилиқининг яна бир жиҳати шунда-ки, бахши фақатгина дoston айтиб қўймасдан, мақом, бастакорлик асарларидан ва замонавий қўшиқлардан ҳам куйлаган. Бундан ташқари репертуар таркиби жиҳатидан ҳам ўзига хос хусусиятга эга. Масалан, мазкур мактабда қахрамонлик дostonи “Алпомиш” учрамайди, аксинча, “Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам”, “Ошиқ Албанд”, “Ошиқ Маҳмуд” каби ишқий-романтик дostonлар ва “Гўрўғли” туркум дostonларини учратамиз. Учинчи йўналиш — Фарғона водийсида дотор жўрлигида очик овозда айтилган.

Дарҳақиқат, бахшичилик санъати “Бир актёр театри” эканлиги хусусида ҳам тўхталиб ўтсак. Эпик жанрнинг мазкур кўринишида асосий эътибор ва куч дoston ижрочисига, яъни бахшига тушади. Улар бир пайтнинг ўзида ҳам ижрочи, ҳам ижодкор, ҳам созанда бўлибгина қолмасдан, ижро этилаётган асардаги ҳар бир персонаж характерици сўзда ва оҳангда очиб бера олган маҳоратли актёрлардир. Халқ бахшилари турли-хил байрамларда ва сайилларда халқнинг дилига манзур дostonларни куйлаб одамларни хурсанд қилиб юришган. Демак тингловчиларни ром этувчи оҳанг топа билиш, ўзигина эмас балки ўзгани таъсирлантира олиш, дostonни жозибали ва қизиқарли қилиб айтиш дoston айтишнинг асосий талабларидан биридир. Бахши театр актёрлари каби бир асарда биргина образни талқин этмайди, балки бир асарнинг ўзида бир неча қиёфаларни акс эттиради.

Ўзбекистон халқ бахшиси Норбек бахши шундай дейди: “Бахшичилик бу илохий кудратдир. Бахшичилик санъатида театрнинг барча элементлари мавжуд бўлиб, хусусан, актёрлик, ижрочилик, режиссёрлик, адабиёт, сценарий, шоирлик каби хусусиятлар мужассамлашган санъат жанрларидан биридир. Бундан ташқари, дostonда ўзбек халқининг олис тарихга эга бўлган урф-одатлари ва анъаналари ўз ўрнини топган. Бахши бир вақтда созни ва сўзни образ орқали томошабинга етказа олиши шарт”. [2]

Айтиш керакки, халқ оғзаки ижодининг кўплаб намуналари айнан бахшилардан ёзиб олинган. Хусусан, Фозил Йўлдош ўғли, Муҳаммадқул Жонмурод ўғли Пўлкан, Берди бахши, Саидмурод Паноҳ ўғли, Бўри бахши, Бекмурод Жўрабой ўғли, Мардонақул Авлиёқул ўғли каби ўттиздан зиёд бахшиларимиз қирққа яқин дostonларимизни ёддан

айтиб берган. Улар томонидан айтилган дostonларга бадий сайқал берилиб, нашрдан чиқарилди, кўплаб хорижий тилларга таржима қилинди.

Ҳозирги кунда дostonларимизнинг умрбоқийлиги кўп жиҳатдан уни ёш авлод қанчалик қабул қилаётгани, тушунаётгани ва бойитаётганига боғлиқ. Фарзандларимизни бугунги кунда мазкур санъатга қизиқиши қай даражада? Бу ҳақда устоз Отахон Матёқубов шундай дейди: “Бугунги кунда халқ дostonлари мактаб дарсликларида жуда ҳам қисқа берилган. Айрим ўринларда лавҳалар бир-бирини тўлдирмайди. Берилган парчалар болани тасаввурини уйғотишга озлик қилади. Болаларда қизиқиш катта лекин имконият кам”.

Сўнгги йилларда давлатимиз раҳбари томонидан миллий қадриятларни асраб-авайлаб, уни келгуси авлодларга асл ҳолида етказишга юксак даражада эътибор қаратилмоқда. Президентимиз таъкидлаганидек “Агар бу ноёб санъатни сақлаб қолиш учун бугун барчамиз биргаликда ҳаракат қилмасак, эртага, афсуски, кеч бўлади, келгуси авлодлар, тарих бизни кечирмайди”. Ҳақиқатан бу бойликни асраб-авайлаш, ривожлантириш авлодлар бурчидир. Айни вақтда ҳозирги глобаллашув даврда, тижорат воситасига айланган “оммавий маданият”, шоу-бизнеснинг салбий таъсири тобора кучайиб бораётган мураккаб замонда фолклор санъатига эътибор ва қизиқиш сусайиб бораётган бир даврда дoston ва термаларни болаликданок ёш авлодга сингдириб борсак, яхши натижага еришиш мумкин. Бунинг учун, энг аввало, дoston матнларини мактаб дарсликларига киритиш лозим. Шу билан бирга мазкур дostonларни машҳур бахшилар томонидан куйланганларини аудио ва видео вариантда ёзиб олиб, аудио-визуал шаклда болаларга қўйиб берилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди. Мана 2016-2017 йилларда Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Отахон Матёқубов бошчиликида Хоразм дostonчилики йўлга қўйилган эди, аммо ҳозирда бу тўгарак фаолиятини тўхтатган. Буни жорий этиш керак. Бундан ташқари Самарқанд ва Сурхон дostonчилигини ўргатадиган тўгараклар бўлиши лозим. Бунинг учун машҳур бахшиларни жалб этиш керак. Шунингдек, Сурхондарё вилояти билан бир қаторда Қашқадарё, Хоразм вилоятларида ҳам бахшичилик мактабларини йўлга қўйиш зарур. Ташкил этилган бахшичилик синфлари ва мактабларда устоз бахшилар, олимлар, мутахассислар ҳамкорликда ишлашини йўлга қўйиш ва ўқувчиларга дoston ижро этиш, дostonларнинг назарий муаммолари ҳақида тушунтириш ишларини амалга ошириб бориш лозим.

Мана президентимиз ташаббуси билан 2018 йилда Термиз шаҳрида ташкил этилган “Бахшилар мактаби” бахшичилик санъати анъаналарини ўрганиш ва давом эттириш, истеъдодли ёшларни кашф қилиш ҳамда тарбиялашда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Бу соҳани юртимизда ва дунёда кенг тарғиб қилиш учун энг аввало, ахборот-коммуникация технологияларидан, телевидения ва интернет имкониятларидан самарали фойдаланиш зарур. Агарда оммавий ахборот воситалари — телевидение ва радиоларда бахшилар ижросидаги дostonлардан намуналар бериб борилаётганда дostonларнинг ғоявий-бадий хусусиятлари, образлар тизими, тарбиявий аҳамияти соҳани яқиндан билган мутахассислар томонидан шарҳлансагина, тингловчиларнинг бу санъат ҳақидаги тушунчалари кенгайиб боришига имкон яратилар еди. Бундан ташқари бахши-шоирлар кўрик-танловлари фаолиятини жонлантириш ва бунда кўпроқ ижро ва бадихага эътиборни кучайтириш лозим.

Хулоса қилиб айтганда, кўп йиллардан буён авлоддан-авлодга ўтиб келаётган халқ дostonларидаги персонажларнинг қахрамонлик, баҳодирлик, ўз халқига ва муҳаббатига фидойилик, дўстлик ва биродарлик каби ғоялари ўз аҳамияти билан ҳозирги кунда ҳам қадрли эканлигига амин бўламиз. Ўсиб келётган ёш авлодни ватанга садоқат, ота-онага ва оилага ҳурмат руҳида тарбиялашда айнан дostonларнинг ўрни беқиёс эканлигини ҳеч қачон унутмаслигимиз керак. Мазкур тарихий қарор юртимизда ноёб маданий меросимизни ўрганиш, унинг бебаҳо анъаналарини тарғиб қилиш ва ривожлантиришга кенг шароит яратиш баробарида, ушбу битмас-туганмас, ноёб ва мангу маданий мерос намуналари авлодлардан-авлодларга ўтиб, янада сайқал топишида муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

REFERENCES

1. Отахон Матёкубов билан суҳбатдан 10 февраль, 2020 й.
2. Ўзбекистон халқ бахшиси Норбек Матёкубов билан суҳбатдан 6 март, 2020
3. Азизов Т. “Анъана ва ижодий изланишлар”. Театр журнали 2003.- № 02

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ РАБОТЫ С ДЕТСКИМ ГОЛОСОМ

Васильченко Ольга Анатольевна

Кандидат педагогических наук, доцент кафедры «Вокал» Государственного института искусства и культуры Узбекистана

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8044278>

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются трудности, возникающие в процессе работы с детскими хорами, и пути их преодоления с помощью инновационных педагогических технологий.*

***Ключевые слова:** Хоровые ансамбли, звуковой аппарат, аранжировка, музыка, интонация, упражнения по регулировке голоса, ансамблевое чувство.*

Хоровое пение – самый доступный вид музицирования для детей. Занятия музыкой, пением эмоционально обогащает ребенка, расширяют его интересы, способствуют развитию мышления, разносторонних дарований.

«Никакая другая форма занятий не вызывает такой активности и подъема у учащихся, как пение хором» [1, с. 3]. На уроках музыки в вокально-хоровом разделе воспитывается музыкальный вкус, формируются певческие способности, развивается музыкальный слух. Одновременно прививаются навыки коллективного труда, совместного творчества, организованность, ответственность.

В музыкально-певческом воспитании детей имеется большое количество исследований в области вокального развития детского голоса и методик вокально-хорового воспитания детей. Разработкой этих методик и исследований занимались такие известные современные педагоги-вокалисты и хормейстеры, как О.А. Апраксина, Ю.Б. Алиев, А.С. Пономарев, Б.С. Рачина, Г. А. Струве, В.Г. Соколов, Т.Н. Овчинникова, Д.Е. Огороднов и многие другие.

В современном мире влияние хорового пения как воспитывающего фактора на характер мировоззрения подрастающего поколения остается достаточно значимым, дети, с самых ранних лет впитывают эстетические впечатления одновременно с восприятием окружающего мира. Большая ответственность лежит на руководителе хорового коллектива, который не только учит петь, понимать музыку, но и воспитывает детей, формирует их эстетический вкус.

С чего же начинаются занятия в хоровом коллективе?

При работе с детьми прежде всего особое внимание следует уделить организационному процессу перед уроками хоровой дисциплины, что помогает сэкономить время.

Процесс организации детского хора в основном делится на два периода:

- первый период включает всю подготовительную работу по организации хора;
- второй период включает в себя встречу руководителя с коллективом, проверку всех вокально-музыкальных способностей и выявлению голосов;

В процессе доведения хора до зрелого уровня в первую очередь готовится материал для организации хорового коллектива. Необходимо предоставить квалифицированного руководителя и концертмейстера, помещение для проведения репетиций (учитываются светлые, теплые, акустически правильные условия) с фортепиано или роялем.

Процесс организации в первый период включает в себя:

- привлечение участников в хор:
- агитационная
работа;
- организация концертов и встреч; (участие некоторых известных певцов или коллективов).

Второй период: руководитель хора кратко рассказывает о целях и задачах, пения и хорового искусства. Представляет новые песни и предлагает спеть более популярные песни, которые многим известны.

Люди, которые спели впервые, имеют большее желание петь вместе, и с большим желанием приходят на следующие занятия. Руководитель прослушивает голос каждого участника коллектива поочередно, описывает их и проводит индивидуальные разъяснения. Со временем среди участников будет назначен помощник руководителя хора, а также руководитель, секретарь и библиотекарь. Это ближайшие помощники хормейстера, и они берут на себя организационную работу перед разучиванием песни (например, написание нескольких копий хоровых партий) [1;17-18].

Исполнительское мастерство хорового коллектива неразрывно связано с навыками вокально-хорового исполнительства и состоит из строя, ансамбля, голоса, произношения, выразительных средств, дыхания, звукообразования и его формирования.

Для этого коллектив во время выступления должен петь стоя. Во время репетиций упражнений допускается петь сидя. При этом рекомендуется держать корпус прямо, лицо, шея, плечи и мышцы должны быть свободны, а нижняя челюсть не должна сдавливать горло, а голова при пении должна быть свободна.

- выдох через расширение нижних ребер:
- дыхание через плечо;
- дыхание
животом;
- грудное дыхание;
- цепное дыхание.

Звук создается в результате дыхания и движения голосового аппарата. Результирующий звук усиливается резонаторами и дает разные тембры.

Резонаторы: основной резонатор-верхний; Грудной резонатор расположен ниже и меняет свой размер за счет артикуляции.

Есть определенные сложные аспекты постановки голоса: создание правильного звука и его звучания. Хормейстеры не допускают «открытого» звучания в профессиональном академическом хоре. Но создание полуоткрытого звучания, приближенного к национальным исполнительским стилям, свойственно некоторым музыкально-артистическим сообществам.

Особенно переложенные произведения фольклорного стиля приемлемы для широкой публики.

- легато в хоровом исполнении, т.е. ровное соединение тонов;
- нон – легато раздельное исполнение без связи (сочинения на задержке дыхания между звуками);

Есть такие стили исполнения, как вырезание звуков стаккато и короткое исполнение (без дыхания между звуками).

Подготовка голоса хорового коллектива перед репетицией начинается с голосовых упражнений. Продолжительность голосовых упражнений должны занимать не менее 15-20 минут. Во время этих вокальных упражнений достигается ровная гармония и звучность хора. Упражнения могут исполняться хоровым коллективом в определенном среднем регистре, в удобной тесситуре.

К совершенству выполняемых упражнений:

- активация артикуляционного аппарата;
- подготовка голоса;
- расширение голосового диапазона;
- дикция приводит к более точному произношению слов.

Руководитель хора может организовать занятия по распевке голоса своего коллектива и ансамбля исходя из своих возможностей[2]. Упражнения должны выполняться в сопровождении фортепиано или без него.

Руководитель хора в своей работе с детьми применяет разные методики и технологии в том числе в игровой форме, для усвоения материала. А также использует компьютерные технологии, как видео, аудио.

Инновационные технологии вокально-хоровой работы на уроке музыки оказывают положительное влияние на формирование у детей вокально-творческих и хоровых навыков; на развитие у них музыкального слуха (ладового, интонационного, тембрового, ансамблевого, гармонического) и навыков многоголосного пения, позволяя комплексно решать задачи вокально-хорового и художественно-эстетического воспитания детей.

И главная цель руководителя хора воспитать у детей любовь к музыке и хоровому искусству, приобщение к культуре хорового исполнительства.

REFERENCES

1. Пономарьков И.П. Хоровое пение в школе. - М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР; Л.: Детгиз, 1946. - 82 с.
2. G. Mansurova. “Xorshunoslik vax or jamoalri bilanishlash uslubiyoti.Toshkent “Yangi Nashr 2008-yil Madaniyat,san`at kollejlari va akadeik letseylar uchun o`quv qo`llanma.,17- 18 betlar
3. М.Ходжаева “Методика обучения музыки в общеобразовательной школе ” Ўқув кўлланма Тошкент.: 2008 й.
4. Насритдинова, М. Н. (2022). МУСИҚА ИНСОНИЯТГА НИМА УЧУН КЕРАК?. *Science and innovation*, 1(Special Issue 2), 577-580.
5. Насритдинова, М. Н. (2022). НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСЦЕЛЕНИЯ ДЕТЕЙ С ПАТОЛОГИЕЙ, СВЯЗАННЫХ С ГИПОКСИИ, ПОСРЕДСТВОМ

- ИСКУССТВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 385-393.
6. Nasritdinova, M. (2023). ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINI AXLOQIY TARBIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 199-204.
  7. Насритдинова, М. (2023). ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOLAJAK MUSIQA TA'LIMI OQITUVCHILARINING IJODKORLIK QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TA'MINOTI. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(4), 241-246.
  8. Nasritdinova, M. N. (2023). INNOVATIVE PEDAGOGICAL MODEL OF DEVELOPMENT OF ARTISTIC-CREATIVE COMPETENCE OF FUTURE MUSIC TEACHERS ON THE BASIS OF ARTPEDAGOGICAL APPROACH. *Science and innovation*, 2(B4), 711-716.
  9. Nurullaevna, N. M., Rustamovna, M. N., & Bakhodirjon o'g'li, T. D. (2021). Methodological Support and Practical Status of Health Through Developing Children Through Music Education. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 12(10).
  10. Nasritdinova, M. (2023). METHODS OF DIRECTING FUTURE MUSIC TEACHERS TO THE PROFESSION THROUGH THE DEVELOPMENT OF THEIR ARTISTIC AND CREATIVE COMPETENCE ON THE BASIS OF THE ARTPEDAGOGICAL APPROACH. *Science and innovation*, 2(B5), 325-329.
  11. Овчинникова Т.Н. Воспитание певческого голоса в детском хоре // Музыкальное воспитание в школе / Сост. О.А. Апраксина. - М., 1975. Вып 1 10 - 165 с.

**ПУТИ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА К ПОВЫШЕНИЮ КАЧЕСТВА И
ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАУК В
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ**

Махаммаджонова Таманно Муминовна

Студентка 4 курса Ферганского Политехнического Института

Факультет: “Управление в производстве” (экономика по отраслям и сферам)

Г.Фергана, Ферганская область, Узбекистан

Email: tmuminovna@gmail.com

+(99893) 980-2332

Научные руководители: Усмонова З.М, Набиева Н.М.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050217>

Аннотация. Данная статья исследует инновационный подход к повышению качества и эффективности преподавания экономических наук в образовательных организациях. В контексте современного информационного общества и быстро меняющейся экономической среды, традиционные методы преподавания могут оказаться недостаточными для оснащения студентов необходимыми знаниями и навыками. В статье рассматриваются современные подходы, которые активно используют технологии, применяют активное и практическое обучение, сотрудничество с бизнесом и промышленностью, а также развитие мягких навыков. Описываются конкретные инновационные методы и примеры успешной реализации, а также обсуждаются результаты исследований в этой области. Выводы подчеркивают важность инновационного подхода для эффективного обучения экономическим наукам и указывают на перспективы развития данной области.

Ключевые слова: инновационный подход, преподавание экономических наук, качество образования, эффективность обучения, технологии в образовании, активное обучение, практическое обучение, сотрудничество с бизнесом, развитие мягких навыков.

Введение:

Современный мир сталкивается со сложными вызовами и изменениями в экономической сфере. Глобализация, технологический прогресс и изменения в мировой политике требуют от выпускников экономических специальностей глубоких знаний и умения адаптироваться к постоянно меняющейся среде. Традиционные методы преподавания, такие как лекции и учебники, могут оказаться недостаточными для подготовки студентов к таким вызовам. Это создает потребность в инновационных подходах к преподаванию экономических наук, которые будут акцентировать внимание на развитии критического мышления, практических навыков и способности адаптироваться к изменениям в экономической среде.

Одной из главных проблем традиционных методов преподавания экономических наук является их ограниченная эффективность в обеспечении студентов необходимыми навыками и знаниями. Они ориентированы на передачу информации, в то время как современная экономическая среда требует умения анализировать сложные ситуации, работать в команде, применять теоретические знания на практике и принимать эффективные решения. Также, учитывая быстрый прогресс технологий и доступность

онлайн-образования, образовательные организации сталкиваются с необходимостью интеграции современных технологий в учебный процесс.

Целью данной статьи является исследование инновационного подхода к повышению качества и эффективности преподавания экономических наук в образовательных организациях. Мы будем рассматривать различные инновационные методы, включая использование технологий, активное и практическое обучение, сотрудничество с бизнесом и промышленностью, а также развитие мягких навыков. Моя цель - предоставить читателям информацию о новаторских подходах, их преимуществах и результатах исследований, чтобы подчеркнуть важность таких методов для повышения качества и эффективности преподавания экономических наук.

В настоящее время существует значительное количество исследований и публикаций, посвященных проблемам преподавания экономических наук. В ходе обзора литературы были проанализированы различные источники, включая научные статьи, книги, отчеты и публикации в области образования и экономики. Отмечается, что традиционные методы преподавания, такие как лекции и учебники, все еще широко используются во многих образовательных организациях, однако возникает необходимость в инновационных подходах, чтобы соответствовать требованиям современной экономической среды.

Одним из недостатков является пассивность студентов, которые часто вынуждены просто принимать информацию, предоставляемую преподавателем, без активного участия в учебном процессе. Кроме того, традиционные методы могут недостаточно учитывать индивидуальные потребности и разнообразие обучающихся.

Другой недостаток заключается в ограниченных возможностях для развития практических навыков и применения теоретических знаний на практике. Современная экономическая среда требует от выпускников не только теоретических знаний, но и умения применять их для решения реальных проблем и ситуаций.

В рамках инновационного подхода к преподаванию экономических наук существует ряд конкретных методов, которые демонстрируют эффективность и приводят к улучшению качества образования. Один из таких методов - применение активного обучения с использованием групповых проектов. Вместо традиционной лекционной формы, студенты собираются в группы и работают над реальными экономическими задачами. Этот подход позволяет студентам развивать навыки коллективной работы, аналитического мышления и креативности.

Еще один инновационный метод - применение технологий в образовании. Это включает использование компьютерных симуляций, виртуальных лабораторий и онлайн-платформ для обучения. С помощью таких технологий студенты могут погружаться в реалии экономической среды, проводить эксперименты, анализировать данные и принимать решения, развивая практические навыки и критическое мышление. Они позволяют создать интерактивную и динамичную образовательную среду, которая стимулирует активное участие студентов в учебном процессе. Этот подход не только делает обучение более интерактивным, но и развивает практические навыки, необходимые для работы в экономической сфере.

Сотрудничество между образовательными организациями и предприятиями бизнеса и промышленности также является важным аспектом инновационного подхода к преподаванию экономических наук. Это позволяет студентам познакомиться с реальными профессиональными практиками, применить свои знания и навыки на практике, а также установить связи с потенциальными работодателями. Взаимодействие с бизнесом и промышленностью может включать стажировки, проектные работы, лекции и мастер-классы от практикующих экономистов, а также участие в реальных проектах и исследованиях.

Помимо технических знаний, развитие мягких навыков становится все более важным для успешной карьеры экономиста. Инновационный подход к преподаванию экономических наук должен уделять внимание развитию коммуникационных, сотрудничества, руководства, креативности, аналитического мышления и других навыков, которые являются неотъемлемой частью работы в современной экономической среде.

Существует множество успешных примеров реализации инновационных методов преподавания экономических наук в образовательных организациях. Некоторые университеты и школы уже внедрили активное обучение с групповыми проектами в свои программы. Это позволило студентам развивать навыки командной работы, критического мышления и применения экономических концепций на практике. Также в некоторых образовательных организациях используются специализированные программные продукты и платформы, которые позволяют студентам проводить экономические исследования и моделирование с использованием реальных данных.

Эти примеры успешной реализации свидетельствуют о том, что инновационный подход к преподаванию экономических наук дает положительные результаты и способствует повышению качества образования в этой области.

Заключение:

Основные результаты исследований показывают, что использование технологий в образовании, применение активного и практического обучения, сотрудничество с бизнесом и промышленностью, а также развитие мягких навыков являются эффективными методами повышения качества преподавания экономических наук. Эти подходы позволяют студентам развивать не только теоретические знания, но и практические навыки, необходимые для успешной работы в экономической сфере.

Инновационный подход к преподаванию экономических наук имеет большие перспективы развития. Постоянное развитие технологий, появление новых методик и подходов позволяют улучшать образовательный процесс и адаптироваться к быстро меняющейся экономической среде. Дальнейшие исследования и эксперименты помогут дальше оптимизировать инновационный подход и достигать еще более высоких результатов в преподавании экономических наук.

Таким образом, инновационный подход к преподаванию экономических наук является важным и перспективным направлением развития образования в этой области. Он способствует повышению качества и эффективности обучения, а также готовит студентов к современным вызовам экономической среды. Развитие и продвижение данной области исследования будет способствовать формированию квалифицированных экономистов, готовых к успешной профессиональной деятельности.

REFERENCES

1. Gail M. Hoyt & Roisin O'Sullivan the Journal of Economic Education, Volume 52, 2021 - Issue 1 Article | Published Online: 25 Nov 2020 |
2. Bates, A. W., & Sangrà, A. (2011). Managing technology in higher education: Strategies for transforming teaching and learning. John Wiley & Sons.
3. Biggs, J., & Tang, C. (2011). Teaching for quality learning at university: What the student does. McGraw-Hill Education.
4. Efficiency of regional higher education systems and regional economic short-run growth: empirical evidence from Russia, Tommaso Agasisti, Aleksei Egorov, Daria Zinchenko & Oleg Leshukov Industry and Innovation, Volume 28, 2021 - Issue 4
5. Bransford, J. D., Brown, A. L., & Cocking, R. R. (Eds.). (2000). How people learn: Brain, mind, experience, and school. National Academies Press.
6. Hattie, J. (2009). Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement. Routledge.
7. Johnson, L., Adams Becker, S., Estrada, V., & Freeman, A. (2014). NMC Horizon Report: 2014 Higher Education Edition. New Media Consortium.
8. King, A. (1993). From sage on the stage to guide on the side. College teaching, 41(1), 30-35.
9. Siemens, G., & Tittenberger, P. (2009). Handbook of emerging technologies for learning. University of Manitoba.
10. Wiggins, G., & McTighe, J. (2005). Understanding by design. ASCD.

ЎЗБЕК-ИНГЛИЗ ТЎЙ МАРОСИМЛАРИДА МИЛЛИЙ МАДАНИЯТНИНГ АКС
ЭТИШИ

Сотволдиева Мохинур Хазратулло қизи,

АДУ, филология факультети 1 босқич магистранти
mohinurqodirova97@gmail.com Тел: +998930988168

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050231>

Аннотация. Ушбу илмий ишда, ўзбек халқининг никоҳ билан боғлиқ тўй маросимларидаги миллий-маданий анъаналарга тўхталиб ўтамиз.

Калим сўзлар: ўзбек халқи тўйлари, никоҳ тўйи, урф-одатлар, совчилик, унаштириш, никоҳ ўқитиш.

Никоҳ- жамиятнинг асосий бўғини, дея эътироф этиладиган оила муносабатлари инъикоси. Ундан кўзланган асосий мақсад, янги ҳаёт остонасида турган йигит-қизнинг бахтли ҳаёт сари биргаликда қўяётган илк қадамини эл-улус, узоқ-яқин қариндошлар ва кўни-қўшниларга маълум қилиш, икки ёшнинг ўзаро турмуш қуришга ахд-у паймонини оммага ошкор қилиш демакдир.

Келинни танлаш ва унинг уйига совчиликка боришдан никоҳ маросими анъаналари бошланади. Ўзбек миллатида келин танлашда унинг хулқи, ёши, ташқи кўриниши, яқин қариндош-уруғлари муҳим аҳамиятга эга саналади. Бу жараёнлар “қиз кўриш”, “уй кўриш” маросимлари орқали амалга оширилади. Келин танланганидан кейин “нон синдириш”, “нон ушатиш” маросими ўтказилиб, унда келиннинг уйига кекса, ҳурматли аёллардан бири икки оила бирлиги ва келишуви белгиси сифатида нон синдирилади. (*Фотиҳа—қиз ва йигитнинг тўйдан олдин унаштириш маросимидир*).

Мисол учун, Никоҳ тўй маросимларини бошлаб берувчи дастлабки маросим совчилик бўлиб, совчилар тўғрисидаги илк намуналарни VII-VIII асрга оид Ўрхун-Энасой битикларида учратиш мумкин. Буюк давлат арбоби Тўннуқуқ (VII аср) битиктошида “сов”-калимаси саб-сўз, гап маъносида ишлатилган. Ирқ битиги (фол китоби)да эса “саб”-сўз , “сабчи”-хабарчи, сўз келтирувчи маъносида ишлатилган.[3-78] Ўрта асрлар машхур тилшуноси Маҳмуд Қошғарий бу хусусда “совчи-келин ва куёв орасида бир-бирига хабар етказувчи”- деб ёзади.[4-169] Демак, оила тўғрисидаги дастлабки тушунча ва қарашлар, совчилик удуми қадим-қадимдан бизгача етиб келган.

Инглиз халқлари тўй маросимларига келсак, уларда никоҳ маросими ўзбек никоҳ тўйларига нисбатан умуман ўзгача, масалан, уларда тўй қатнашчилари томонидан мураккаб урф-одат ва ирим-сиримлар ўтказилади, бир қанча қадимий эътиқодларга таяниб: фетишизм, тотемизм, аждодлар руҳига сиғиниш, олов ва бошқа бир қатор демонологик кўринишларни бажариш одатлари мавжуд.

Бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Хусусан, инглиз миллатида, бир-бирига ошиқ бўлган ёшлар оила қуриш учун ота-оналаридан розилик олмаган ҳолда қочиб кетиши ва яширинча турмуш қуриш ҳолатлари кўплаб учрайди. Бу билан улар турмуш ўртоғини танлашда ёшларни эркинликка йўл қўйиб берилишидек ақидани илгари суради.

1653 йилда Англияда қабул қилинган фуқаролик қонунига кўра, расмий никоҳ учун тинчлик судяси томонидан фуқаролик никоҳи маросими ўтказилиши белгилаб қўйилиб, унда черков руҳонийси оммавий тўй учун аталган гувоҳномани тақдим этиши лозим. Агар

янги турмуш кураётган келин-куёвлардан бири 21 ёшга тўлмаган бўлса, уларга ота-онасидан рухсатнома сўралади. Шунингдек, инглиз давлатларининг баъзи ҳудудларида тўй маросимида узук алмашиш таъқиқланган.

1753 йилдан бошлаб фақат махсус рўйхатга олинган Англикан черковларида тузилган никоҳларгина қонуний деб тан олинган. 1990 йилгача вақтда эса фақат келин ё куёвдан бирининг келажакда яшайдиган манзилидаги черковда турмуш қуриш мумкин бўлган. Яъни, чет эл ҳудудида яширинча никоҳ қуриш қонунан ман этилган.

Инглизларнинг эски тўй анъаналари узоқ вақт давомида Рождествога қадар ўтказилган ва бунга сабаб – янги йилга қадар озиқ-овқатлар мўл-кўл бўлган. Масалан, Англияда ҳаттоки сентябрь ойида турмуш қуриш одат тусига айланган – унга кўра, сентябрь ойида турмуш қурган жуфтликлар умр бўйи бой бўлиб, биргаликда яхши яшаб кетади, деган ақидага таянилган. Келин биллагига безакли тақа совға қилишган - бу унга омад келтиради, деб ишонганлар. Келин черковга кирганда эса, унга буғдой сепганлар. Ҳозирги кунга келиб, буғдой фақатгина келинни устидан эмас, балки куёвга ҳам баравар сепилиши ҳамда кириш йўлагига эмас, уни тўй туганидан сўнг чиқиш йўлагига сочиш одат тусига кирган. Баъзи жойларда келин-куёвга буғдойдан ташқари рангли гуруч, конфет, атиргул барглари ва бошқалар сепилади.

Айни шу жиҳати ўзбек тўй маросимларида ҳам учрайдиган ҳолат. Масалан, ўзбек тўйларида келин-куёвга уйнинг дарвозаси саҳнида ҳаётлари ширин кечсин, қабилида қанд-курс сочиш одати бор. *(бу одат уйга чақалоқ келганида ва боланинг илк қадам ташлаганида ҳам ирим қилиб бажарилади)*. Ва уни болалар териб олишади. Инглиз тўй маросимларида эса ёш болалар деярли қатнашмайди.

Айтиш жоизки, ўзбек тўйларининг барча тарихий босқичларида унинг асосий негизи диний никоҳ ўқитиш ҳисобланади. Азалий қадриятга айланиб, ўтмиш замонидан бизга мерос бўлиб келатган тўй маросимлари исломгача ва исломдан кейинги удум, маросимлар билан қоришиб кетган. Хусусан, ёшларни ёмон назар ва бало-қазолардан асраш учун гулхан атрофида айлантириш, бошлари узра катта ёпинғич тутиш, уларнинг турмуши фаровон кечсин дея, ширинлик ва тангалар сочиш, серфарзанд, ували-жували бўлишларини тилаб, болаларни тиззага ўтказиш, пишган тухум билан меҳмон қилиш, сингари махсус удумлар ўтказилган. «*Кўрна қавиш*», «*маслаҳат оши*», «*сабзи тўзрар*», «*мол ёяр*» ва бошқа удумлари эса ҳеч қандай ўзгаришсиз бугунгача етиб келган. Ҳозир ҳам бу русумлар худди илгаригидек қавм-қариндош, кўни-қўшнилар даврасида ўтказилиб келинади. Қолаверса, бу удумларга қўшимча янгиликлар ҳам йўқ эмас. Яъниким, бугуннинг тўйлари аёл ва эркекларнинг баравар иштирокида бўлиб ўтмоқда ва тўйга машхур санъаткорларни олиб келиш урфга кирган.

20 асргача бўлган муддатда тўйлар-хонадонларда ўтказилган бўлса, 20 асрнинг 70 йилларига келиб, тўй тантанасини ресторан ва кафеларда ўтказиш анъанаси бошланиб кетди. Энг эътиборли жиҳати, тўй сабабчилари бўлмиш келин-куёв либослари ҳам ўзгарди. Келинчақларнинг паранжи ва қалин рўмоли замонавий мода асосида тикилган фата кўйлакка алмашди. Фақатгина куёвнинг эгнига киядиган миллий чопон ва саллагина сақланиб қолди. Қолаверса, тўй маросими иштирокчилари сони нисбатан ортди.

Шунингдек, 70–80 йиллар оралиғида келин-куёв ва уларга “хамроҳ” дўстлар биргаликда шаҳарнинг ёдгорлик ўрнатилган жойларига бориш, гул қўйиш, суратга тушиш,

видео тасвирга олиш, келин-куёвнинг бир-бирига узук тақиш каби анъаналари кириб келди. Айни шу даврда, айниқса, пойтахтда келин сарпонинг таркиби ҳам анъанавий буюмлардан ташқари, сервиз, мебел гарнитурдан то музлаткичларгача бўлган буюмлар билан анчагина “қимматлашди”. 20 аснинг охирларида тўй маросимларида сарф-харажатнинг кескин ортиб кетгани туфайли ҳаттоки Тошкентда чаллари ва қуда чақириқ удумлари биргаликда ўтказила бошланди.

REFERENCES

1. Асқаров М. Тўй: кеса, бугун, эртага: этнографик таҳлил.-2019
2. Саттор М. Ўзбек удумлари-Тошкент, Чўлпон.-2016.
3. Исмаилов Х. Ўзбек тўйлари.-Т:Ўзбекистон, 1992.
4. Кубаков К. Тўй ва тўй маросимлати ўтмишда ва hozir.-Тошкент.- 2002
5. [Handpicked Wedding Venues | Country House Weddings](#)

**УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В
ПРИБРЕТЕНИИ ЗНАНИЙ С ПОМОЩЬЮ ЭРГОНОМИКИ**

¹Халдаров Хикматулла Ахматович, ²Маматкаримов Камоллиддин Зиядулло углы

¹к.т.н., доцент hikmatulla_dosent@mail.ru +998983053858

²Ташкентский государственный педагогический университет

имени Низами

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050272>

***Аннотация.** Исследовательская работа посвящена исследованию качества управления процессом обучения в количественном сопоставлении произведению расчета с помощью подсистем управления и дополнительно приобретенных знаний с помощью эргономики.*

***Ключевые слова:** управление, качества, эргономика, образовательный процесс, дополнительно приобретенные знания.*

Определение качества в образовании является одним из основных факторов процесса обучения, независимо от уровня управления образовательного процесса, которое определяет степень подготовки специалистов высшего образовательного учреждения.

Для этого необходимо разработать и создать такую систему управления, с помощью которой можно было бы достигнуто ожидаемое качество выпускаемой продукции, т.е. выпускников высших образовательных учреждений.

Она может быть: внешним, которое зависит от планирования государственных учреждений, как Госплан, ЦСУ, Минвуз, и внутренним, где сам ВОУ планирует процесса обучения в подготовке специалиста. Данная задача является «вечной проблемой» во всех ВОУ, особенно сейчас.

Исходя из внутреннего требования к качеству ВОУ, которая является более определенным будет более оптимальным и научным рассмотреть управление качества самого учебного процесса с помощью эргономики [7-8].

Целью данной исследовательской работы является, определение:

- управление качества процесса обучения с помощью эргономики;
- видов дополнительных занятий в/ процессе/а обучения;
- использование разных математических методов расчета.

В первом варианте/подходе для управления качеством процесса обучения в приобретении знаний нами, разработана функция управления формула 1, [6], которое состоит из множества подсистем и является эргономической моделью исследования K_{Σ} , где с их помощью вычисляется качества приобретенного знания обучаемых.

Нами разработана картеж функции управления качеством образования K_{Σ} , которого представляем в следующем виде:

$$K_{\Sigma} = (K_{\text{уч.проц}}, K_{\text{эксперт.}}, K_{\text{безопас.}}, K_{\text{эргоном.}}, K_{\text{экология}}, K_{\text{тсо}}, K_{\text{тест}}, K_{\text{уч.мет.обесп.}}, K_{\text{зн.инос.яз.}}, K_{\text{квалим.исс.}}, K_{\text{обесп.орг.культ.}}, K_{\text{инф.обесп.}}, \text{ИМ}, W_p, \text{ИС}, \text{БД}, \text{БЗ}), \quad (1)$$

где:

$K_{\text{уч.проц.}}$ – подсистема, определяющая качество проводимого учебного процесса (с учетом $K_{\text{лекция}}$, $K_{\text{прак. зан.}}$, $K_{\text{лаборат. работа}}$, $K_{\text{самос. работа}}$);

$K_{\text{эксперт}}$. –экспертизы учебного процесса, $K_{\text{безопасн}}$. –прогнозирование безопасности обучаемых, $K_{\text{эргоном}}$. –эргономические модели, $K_{\text{тсо}}$ – разные технических, электронных, программных и интеллектуальных разработки, $K_{\text{экология}}$ - экология в образовании, $K_{\text{тест}}$ – проводимые тесты, $K_{\text{уч.мет.обесп}}$. – учебно-методические разработки, $K_{\text{зн.иност.яз}}$. –знаний иностранного языка обучаемых и преподавателей, $K_{\text{квал.им.исс}}$. – проведение квалиметрии; $K_{\text{обес.орг.культ}}$. –организационно-культурные мероприятия, $K_{\text{инфор.обесп}}$. - информационное обеспечение, $ИМ$ – инновационный менеджмент, W_n – матрицы, информационно взаимосвязанные системы, $ИС$ – информационная подсистема, $БД$ - Базы Данных, $БЗ$ - База Знаний.

Выше описанные подсистемы являются составной части управления процесса обучения, но для расчета качества не хватает данные в цифровом виде, где невозможно точно определит полученный результаты входящих в систему управления.

Во втором варианте проводится исследование качества процесса обучения с точки зрения математического моделирования процесса обучения, относительно аудитории (например радиального вида обучения). Если обозначит расположение обучаемых в аудитории двумерной матрицей $A_{i,j}$ [1,3,4], проводимое занятие, со знанием - Z_k ,

тогда приобретенное знание - обучаемых K , можно записать в следующем виде

$$K = A_{i,j} * Z_k \quad (2).$$

Приобретаемое дополнительное знание обозначая через D_n , для произведения расчета качества процесса обучения формулу 2, можно переписать в следующем виде

$$K = A_{i,j} * Z_k * D_n, \quad (3).$$

Так как, виды дополнительных занятий разные и представляются с помощью разных устройств, машин и механизмов, и учитывая их единицы измерения, величины, пределы изменения и граничные условия разные, то необходимо внести ясность тому, что из какого вида источника будет преподноситься знание.

Так как, источники представления знания разные, то для каждого случая исходя из ее функции представления информации, необходимо каждого описать в отдельности и определит приобретаемое дополнительное знание.

С точки зрения эргономики обучения и с учетом разновидности дополнительного знания D_n , которые исходят из разных источников, например,

- $D_n^{\text{пр}}$. - преподаватель;

- $D_n^{\text{кл}}$ – конспект лекции;

- $D_n^{\text{тсо}}$ - технические средства обучения;

- $D_n^{\text{ис}}$ - разные интеллектуальные системы (в виде электронных приборов, обучающих систем, в зависимости от дисциплин, специальности или специализации и т.д.).

Если дополнительное знание - D_n с учетом видов приобретаемых дополнительных знаний, как - ($D_n^{\text{пр}}$, $D_n^{\text{кл}}$, $D_n^{\text{тсо}}$, $D_n^{\text{ис}}$), то формулу 3 можно переписать в следующем виде

$$K = A_{i,j} * Z_k * (D_n^{\text{пр}}, D_n^{\text{кл}}, D_n^{\text{тсо}}, D_n^{\text{ис}}) \quad (4).$$

В процессе исследования пока нами определены только выше указанные_виды приобретения дополнительного знания D_n , но в процессе проведения исследования в данной области предстоит еще многое.

Необходимо сказать, что в процессе моделирования выше указанных видов дополнительных занятий для расчета качества процесса обучения в управлении будет необходимо учесть все:

- педагогика-психологических показателей обучаемых;
- участвующих показателей процесса обучения;
- их граничные условия ведения исследований т.д.

А это в свою очередь требует индивидуального подхода к внедрению и учета всех неучтенных параметров, которые являются разнообразными и неординарными по своему составу и содержанию.

Но, по третьей части исследования пока не имеются результаты, потому что оно связано:

- моделированием педагогика психологического состояния обучаемых [8];
- эргономическим моделированием педагогика психологического состояния обучаемых [11,12];
- математическими методами моделирования педагогика психологического состояния обучаемых [9];
- математическими методами произведения расчета определения качества [3].

РЕЗЮМЕ: Так как, данное исследование является новым направлением в исследовании управления качеством процесса обучения в приобретении знаний в области образования, необходимо определить:

- во-первых, выделить влияющих параметров, целом в системе обучения;
- изменяющихся параметров в подсистемах управления качеством K_{Σ} , где используются ТСО и ИС [13, 14];
- во-вторых изменяющихся параметров в подсистемах;
- в-третьих, изменяющихся параметров ее элементов;
- в-четвертых, параметров управления качеством K_{Σ} (или ее подсистем) [8,9], с учетом определения влияний:
- в-пятых, параметров использования ТСО в процессе приобретении знаний;
- в-шестых, параметров управления используемой ИС в процесс приобретении знаний.

REFERENCES

1. З. Гантмахер Теория матриц. М.: Высшая школа, 1970, 447 с.
2. И.С. Березин и Н.П. Жидков. Методы вычислений. Учебное пособие для втузов. Том 1. Издание второе, М.: 1962.
3. Б.П. Демидович-Марон Сборник задач и упражнений по математическому анализу. Учебное пособие для вузов. АСР А > АКТ ‘Астрель Москва’ 2005.
4. Управление качеством образования. Под ред. М. Поташкина, М.: 2000, 441 с.
5. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М.: Смысл, 2001, -365 С.
6. Халдаров Х.А. Алимарданова Н. Управление качеством образования в процессе проектирования образовательных систем. Межд. НПК «Новая наука и формирование культуру знаний современного человека», Москва, 2018, С. 358-363.

7. Абдуллаева Б. С., Халдаров Х.А. Концептуальное управление качеством образования в проектировании образовательных систем. Eastern European Scientific Journal, Ausgaba 1-2019 ISSN: 2199-7977, Auris. Pages: 130-134. Германия, 2019, 8 с.
8. Халдаров Х.А., Примкулова А.А., Жаббарова И.Р. Построение математической модели процесса обучения с помощью эргономики. Proceedings of GLOBAL TECNOVATION, An International Multidisciplinary Conference, Samsun, Turkey. October 31st 2020. Ст. 114-118.
9. Khaldarov Kh. A, Primkulova A. A., Jabbarova I. R. MATRIX METHOD IN THE STUDY OF THE LEARNING PROCESS USING ERGONOMICS. International Journal for Innovative. Engineering and Management Research. A Peer reviewed Open International Journal. ELSEVIER SSRN. 19th Nov 2020. Volume 09, Issue 11, Pages: 77-80.
10. Khaldarov Kh. A, Primkulova A. A., Urakova Sh. B., THE CONSTRUCTION OF THE MATHEMATICAL MODEL OF THE LEARNINGPROCESS WITH THE HELP OF ERGONOMICS. International Journal for Innovative. Enjineering and Management Research. A Peer reviiieved Open Access International Journal. ELSEVIER SSRN. 19th Nov 2020. Volume 09, Issue 11, Pages: 72-76.
11. Халдаров Х.А., Примкулова А.А., Жаббарова И.Р. Исследование приобретение знаний с помощью эргономических моделей. SCINTIFIC IDEAS OF YOUNG SCIENTIFIC. POMYSLY NAUKOW MLODYCH NAUKOWE. SCITNTIFIC AND INTERNATIONAL CONFERENCE, 2021, MARCH-APREL, WARSAW, POLLAND-P. 49-51.
12. Халдаров Х.А. Определение форм эргономического расположения обучаемых в аудитории. Респ. НПК «Актуальные проблемы развития науки и инновационные достижения» №3, Ташкент, 20 май, 2022, С. 60-64.
13. ХалдаровХ.А., Ташпулатов Р., Саидназарова С.Ф. Применение в образовании ТСО с помощью эргономического моделирования. XXVI Межд.НПК «ИННОВАЦИЯ-2022». Сборник научных статей, Ташкент, 76-77.
14. Халдаров Х.А., Мухамедова Х.Б. Искусственный интеллект в приобретение знаний в швейном деле с помощью эргономики. Респ. НПК с межд. участием «Цифровые технологии в инновационном образовании: проблемы и решения», Т.: ТГПУ, 24 май, 2022, с.525-530.
15. Кабилжанова Н.К., Халдаров Х.А. Исследование безопасности процесса обучения в приобретении знаний с помощью эргономики. Сборник статей-III, STAR International university, Международная конференция, - Т.: 2022, с.285-289.
16. Халдаров Х. А. Управление процессом обучения в приобретении знаний с помощью эргономического моделирования. Меж. НПК «Место развития нового Узбекистана в области образования на международных исследованиях». МННИЦ по оценки качества обучения. Т.: 2022, С.71-78.

КОМПЛЕКС НК ВА НРК ЎҒИТЛАР ОЛИШ ЖАРАЁНИ ТАДҚИҚОТИ

¹Мавлянов Муҳиддин Баҳриддин ўғли, ²Қодиров Нуриддин Тўра ўғли, ³Адилова
Моҳира Шавкатовна, ⁴Эркаев Ақтам Улашевич

^{1,2,3,4}Тошкент кимё-технология институти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050284>

Аннотация. Ушбу ишда аммоний хлорид, калий хлорид, аммофос, суперфосфат ва калий шлами асосида НК ва НРК ўғитлар олиш жараёнлари ўрганилди. Ўғитларнинг элементар ва минералогик таркиби энерго-дисперсион элемент таҳлил усули ва рентгенографик таҳлил усули билан ўрганилди. Олинган ўғитларнинг маҳсулот хоссалари натижаларига кўра, ўғитларнинг мақбул вариантлари танланди.

Калим сўзлар: Минерал ўғит, аммоний хлорид, калий хлорид, аммофос, суперфосфат, шлам, мустаҳкамлик, гигроскопик нуқта, намлик .

Ишлаб чиқаришнинг самарали усулларида бири чиқиндисиз технологиядан фойдаланиш ҳисобланади. Минерал ўғитлар ишлаб чиқаришда чиқиндилардан фойдаланиш хом ашё ва бир қатор жараёнларнинг нарҳини сезиларли даражада тежашга, озуқа моддаларининг нарҳини арзон бўлишига олиб келади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб ушбу ишда аммоний хлорид, аммофос, суперфосфат ва калий шлами асосида НК ва НРК ўғитлар олиш жараёнлари ўрганилди. Тадқиқотда озуқа моддалари оғирлик нисбати $N : K_2O = 1 : 1, 1:0,75, 1:0,5$ ва $N : P_2O_5 : K_2O = 1 : 0,75 : 0,5$ ва $1 : 1 : 1$ га тенг бўлган ўғитлар танланган.

Ўғитлар намуналаридаги озуқа моддаларининг йиғиндиси хом ашё турлари ва $N : P_2O_5 : K_2O$ нисбатларига кўра 32,06-36,30%; 40,48-44,88%; 22,52-23,85%; 33,26-36,18%; 30,11-32,46% чегараларида бўлиб, улар орасида энг концентрангани бу аммоний хлорид, калий хлорид ва аммофос асосида олинган ўғит бўлиб, бунда $N + P_2O_5 + K_2O = 40,48-44,88\%$ ни ташкил этди.

Ўғитлар намуналарига калий шламини турли оғирлик нисбатларида қўшиб аралаштирилиб уларни 25, 50, 90⁰С ҳароратда прессланди.

Минерал ўғитларнинг сифатини белгилаб берувчи асосий кўрсаткичлар бу уларнинг кимёвий таркиби, таркибидаги озуқа моддалари, ҳамда уларнинг физик-механик хоссаларидир.

Олинган ўғитларнинг хоссаларини ўзгаришига ўғитларнинг таркибидаги озуқа моддаларининг миқдори ва қўшилаётган шлам қўшимчаларининг миқдорини таъсирини ўрганиш мақсадида ўғитларнинг мустаҳкамлиги, гигроскопик нуқтаси ва намлиги аниқланди.

Натижаларга кўра, шлам қўшимчалари миқдори ва пресслаш ҳарорати ортиши билан ўғитларнинг мустаҳкамлиги ортади. Аммоний хлорид ва калий хлорид асосидаги ўғитнинг озуқа моддалари нисбати $N : K_2O = 1 : 1$ ва пресслаш ҳарорати 25⁰С бўлганда гранулалар мустаҳкамлиги 1,76 МПа бўлса, шламни 20% гача қўшиш билан бу кўрсаткични 2,30 МПа гача ортишини кўриш мумкин. Пресслаш ҳароратининг 25 дан 50 ва 90 ⁰С гача ортиши билан мустаҳкамлик мос ҳолда 2,30 дан 2,34 ва 2,42 МПа гача ортади. Аммоний хлорид ва калий хлорид асосидаги ўғитнинг озуқа моддалари нисбати $N : K_2O = 1:0,75$ ва $1:0,5$ гача ва қўшимча миқдори ортиши билан ҳам мустаҳкамлик ортганини кўриш мумкин.

$N : K_2O = 1:0,75$ бўлганда максимал мустахкамлик 2,62 МПа бўлса, нисбат 1:0,5 гача ортиши билан мустахкамлик ҳам 2,69 гача ортади.

Аммоний хлорид ва калий хлорид аралашмасига турли нисбатларда аммофос, суперфосфат қўшилганда ўғитларнинг мустахкамлиги камайган. Аммоний хлорид, калий хлорид ва шламдан иборат ўғитларда максимал мустахкамлик 2,69 МПа бўлган бўлса, аммофос қўшилган ўғитларда 1,98 МПа ни, суперфосфат қўшилган ўғитларда эса 1,87 МПа ни ташкил этган.

Тадқиқот натижаларига кўра олинган комплекс ўғитларнинг гигроскопик нукталари 49,2 дан 82,4 % гача чегарада ўзгаради. Ўғитлар ичида таркиби аммоний хлорид, калий хлорид ва шламдан иборат намуналарда энг юқори гигроскопик нукталар фоизи аниқланди. Қўшилаётган шламнинг оғирлик миқдори ортиши билан намуналарнинг гигроскопик нуктаси пасайган.

Ўғит намуналарининг намлиги 1,86 - 4,95% оралиғида ўзгарган.

Ўғитларнинг элементар ва минералогик таркиби энерго-дисперсион элемент таҳлил усули ва рентгенографик таҳлил усули билан ўрганилди. Олинган ўғитларнинг махсулот хоссалари натижаларига кўра, ўғитларнинг мақбул вариантлари танланди.

Намуналарнинг тўкилувчанлик зичлиги 1,18-1,24 г/см³ оралиғида ўзгаради. Барча намуналар 100% майдаланувчан, уларнинг сочилувчанлиги 23 сониядан ошмайди табиий оғиш бурчаги деярли фарқ қилмайди ва 28-29° тапшил қилади. Ўтказилган тадқиқотлар асосида комплекс NPK ўғитлар олиш технологияси ишлаб чиқилди.

REFERENCES

1. Розикова Д.А., Собиров М.М., Хамдамова Ш.Ш., Арипов Х.Ш. Получение NPK-удобрений на основе термоконцентрата месторождения Кызылкум, карбамид-аммиачной селитры и хлорида калия // Universum: химия и биология : электрон. научн. журн.2020. № 8 (74). URL: <https://7universum.com/ru/nature /archive/item/10594>
2. Султонов Б.Э. , Намазов Ш.С., Реймов А.М., Шамуратова М.Р., Физико-химические и товарные свойства преципитатов полученных на основе солянокислотной переработки минерализованной массы фосфоритов Центральных Кызылкумов // Universum: технические науки. 2017. – №7(40). – С. 21-27.
3. Султонов Б.Э., А.М. Реймов, Ш.С. Намазов, Б.С. Закиров Влияние некоторых технологических параметров на процесс преципитирования солянокислотной вытяжки фосфатов // Узб.хим.журн., 2016, №2, С.67-70.
4. Собиров М., Назирова Р., Хамдамова Ш., Таджиев С. Интенсификация процесса получения комплексных суспендированных удобрений с инсектицидной активностью: монография [электронное научное издание]. Фергана-Винница: ОО «Европейская научная платформа», 2020. 137 с.
5. Дормешкин О.Б., Воробьев Н.И., Гаврилюк А.Н. Влияние азотсодержащих компонентов на фазовый состав и физико-механические свойства NP- и NPK-удобрений // Труды БГТУ. 2011 №3. Химия и химическая технология неорганических веществ. С.137-140.

**UMUMTA’LIM MAKTABLARI O‘QUVCHILARIDA TADBIRKORLIK
KO’NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA KREATIV YONDASHUV YO‘LLARI**

¹ Isroilova Shoira Turg'unovna, ² Ismailova G.A., ³ Ho'jamova M.F.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat Pedagogika Universiteti Ta'lim menejmenti kafedrasii
dotsenti

^{2,3}2-kurs Maktab menejmenti

Tel:(99)84671 18

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050294>

Annatsiya. Tadbirkorlik layoqat bor kishilar yoki tadbirkor shaxsi, ishbilarmon yoki biznesmenlar. Umumta'lim maktablari o'quvchilarida tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, tadbirkorlik layoqatini oshirish, tadbirkor shaxsini kamol topishida yo'lboshchilik qiluvchi rahbarlarni tarbiyalash va yurtimizda tadbirkorlikka qaratilgan e'tibor haqida o'z fikrimizni bayon qilamiz.

***Kalit so'zlar:** tadbirkor, tadbirkorlik, tadbirkorlik layoqati, ishbilarmon yoki biznesmenlar, prezidentimiz farmonlari, tadbirkorlik loyihalari. Yurtimizda yaratilayotgan shart-sharoitlar, erishilgan yutuqlar, tadbirkorlarning oliy maktablari*

«Yangi O‘zbekiston orzusi, bugungi kunlarimizga nisbatan aytganda, hozirga davrning taqozosi, uning asl qiyofasini, harakatlantiruvchi kuchlari va omillarini belgilaydigan g‘oyaviy-ma’naviy asos, xalqimizga xos yaratuvchanlik shijoati va keng ko‘lamli islohotlarimizning yaqqol ifodasidir», Iqtisodiyot- bu ishlab chiqarish, taqsimlash va savdo, shuningdek, tovarlar va xizmatlarni iste‘mol qilish sohasini o‘rganish sohasi. Umuman olganda, u tanqis resurslarni ishlab chiqarish, ishlatish va boshqarish bilan bog‘liq amaliyotlar nutqlar va moddiy ifodalarni ta’kidlaydigan ijtimoiy soha sifatida belgilanadi.

Tadbirkorlik deganda kishilarning foyda olish maqsadida tavakkalchilik asosida o‘z mablag‘i, mulki, bilimi va imkoniyatlarini ishga solib, tovar ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish faoliyati tushuniladi. Ular foyda olish maqsadida tovar va xizmatlar yaratish uchun tavakkalchilikni zimmasiga oladigan kishilar tushuniladi. Iqtisodiyot davlatda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan murakkab infratuzilmasini bosh tarmog‘i hisoblanadi. Bu borada Prezidentimizning o‘tgan yillar doirasida qaraydigan bo‘lsak. 2018-yil "Faol tadbirkorlik inovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash " yili deb nom berilganligi davlat dasturi doirasida 21 trillion so‘m va 1 milliard dollarga teng 76 mingta loyihanj amalga oshirilgani o‘tgan yillar yaxshi niyat bilan boshlangan ishlarimizning natijasini ko‘rsatib turibdi. " Har bir oila- tadbirkor" , "Yoshlar - kelajagimiz" kabi dasturlar doirasida 2 trillion so‘mga yaqin mablag‘ ajratilib joylarda 2 ming 600 dan ortiq biznes loyihalari amalga oshirildi.

Iqtisodiyot sohasida oldimizda turgan vazifalar haqida gapirganda, avvalo, keng qamrovli iqtisodiy islohotlar, negizida quyidagi maqsadlarni mujassam ekanini qayd etish lozim.

- Ochiq iqtisodiyot, sog‘lom raqobat ishbilarmonlik va investitsiya muhitini tubdan yaxshilash uchun zarur shart sharoitlarni yaxshilash.

- iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish xususiy sektorini jadal rivojlantirish orqali yangi ish o‘rinlarini ko‘paytirish.

-iqtisodiyotni rivojlantirishga doir strategik vazifalarni ro‘yobga chiqarishga qodir malakali kadrlarni tayyorlash. Shu va shu kabi maqsadlarga erishish uchun ustuvor vazifalarni amalga

oshirish talab etiladi.

1) Biz makroiqtisodiy barqarorlikni va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlashimiz shart.

2) Iqtisodiyotimiz rivojining muhim sharti bo'lgan faol investitsiya siyosatini izchil davom ettirish.

3) Bank va moliya tizimida islohotlarni jadal davom ettirish, sohaga zamonaviy bozor mexanizmlarini keng joriy etish zarur.

4) Fuqarolarimiz soliqlardan qochish emas , uni vaqtida to'lashdan manfaatdor bo'lishi kerak.

5) Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash bo'yicha ishlar jadal davom ettiriladi.

Tadbirkorlik biznes g'oyadan boshlanadi. Biznes-g'oyaning qanchalik to'g'ri tanlangani biznes muvaffaqiyatning eng asosiy va boshlang'ich omillaridan biri hisoblanadi. Lekin biznes g'oyaning o'zi muvaffaqiyatli biznes uchun yetarli emas. Uning uchun aniq hisob- kitoblarga asoslangan reja tuzish lozim. Biz umumiy o'rta ta'lim maktablarida tadbirkorlik ya'ni kichik biznesni qanday olib qay darajasida qilishimiz mumkin? Bunda asosan xususiy tadbirkorlikdan foydalanishimiz mumkin. Ya'ni oila a'zolarimiz bilan hamkorlikda qilishimiz mumkin.

Bizning buyuk ajdodimiz Amir Temurning " Ishbilarmon, mardlik va shijoat sohibi azmi qat'iy tadbirkor va xushyor bir kishi ming-minglab tadbirsiz, loqayd kishilardan yaxshidir" degan o'gitini sharhlaydigan bo'lsak . O'rta asrlar davrida ko'rinib turibdiki , ishbilarmon, tadbirkor , xushyor kishilar ming- minglab tadbirsiz ya'ni harakatsiz hech nima bilan ishi yo'q loqayd kishilardan yaxshidir deyilgan. Ular insonlarga foydasi tegishi haqida mulohaza aytilib o'tilgan.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev " Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko'taramiz" 2019 yil Toshkent
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev " Yangi O'zbekiston strategiyasi" 2018 yil Toshkent
3. James Paul, Urban Sustainability in Theory and practice " Circles of Sustainability " London 2015 .
4. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi davlat statistika qo‘mitasi rasmiy sayti.

**MA’NAVIY QADRIYATLAR – SOG‘LOM AVLODNI TARBIYALASH VOSITASI
SIFATIDA**

Yakubova Zilola Zikirovna

Nizomiy nomidagi TDPU “Maktabgacha talim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi
zilolayakubova1979@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050302>

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizga sadoqat ruhida tarbiyalashga oid ba’zi dalillar va ularning nazariy asoslarini keltiradi. Yoshlarni erkin fikrlashga o‘rgatish, hayot mazmunini tushunib olishiga ko‘maklashish, o‘z-o‘zini idora va nazorat qila bilishini, shakllantirish uchun zarur bo‘lgan omillar ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: Urf-odat, ma’naviy boylik, aqlli, iymon-e’tiqodli, ro‘za, poklik, fidoyi, ishchan, milliy, kamolot.

Jamiyat yoshlar ongida ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirmay va mustahkamlamay turib o‘z istiqboliga erisha olmaydi. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va zamonaviy jamiyat qurish yo‘lidagi murakkab va keng ko‘lamli vazifalarni hal etishga qodir bo‘lgan yangi avlod kadrlarini tayyorlash bundan buyon ham faoliyatimizning eng muhim yo‘nalishi bo‘lib qoladi. Xalq yoki millat o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqiga ega bo‘lsagina, o‘zining mustaqil taraqqiyot yo‘lini erkin belgilab olishi, yoshlarni o‘z milliy qadriyatlari negizida tarbiyalash mumkin.

Yangi O‘zbekistonning kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari taraqqiyoti davrida, asriy ma'naviy merosimiz, milliy qadriyatlarimiz, buyuk ajdodlarimizning tarixiy tajribalaridan to‘g‘ri foydalanib, ularning ibratli ishlaridan saboq olish mamlakatimizda fuqarolik jamiyati qurilishi vazifalarini amalga oshirishga, xalqimizning ma'naviy yuksalishiga xizmat qiladi.[1]

Yoshlar dunyoqarashida milliy- ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlashdan ko‘zlangan maqsad ularni faqat o‘z qadriyatlariga tayanib yashashga o‘rgatish emas, balki shu umumbashariy qadriyatlarni ham o‘zlashtirib, mamlakatning o‘ziga hos taraqqiyoti unga bog‘liqligini hisobga olib yashashga, ishlashga da‘vat etishdir. Bundan tashqari, milliy- ma'naviy qadriyatlarni chuqur bilish yoshlar tomonidan mustaqillikni asrab-avaylash, himoya qilish va mustahkamlashga o‘zining ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi.[3]

Yosh avlodni tarbiyalashda milliy- ma'naviy qadriyatlar juda katta tarbiyaviy kuchga ega. Ularga sodiqlik bizni milliy birlik sifatida jahon miqyosida betakrorligimizni ta'minlaydi. Tilimiz, urf-odatlar, an'ana va udumlarimiz shunchaki o'tmishdan qolgan meros emas, balki o'zligimizni anglash shartidir.

Yurtimizda bugungi kunda ma'naviy etuk va barkamol insonni tarbiyalash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Xalqimiz milliy ma'naviyatining tiklanishi, boy tarixiy merosimizning keng o'rganilishi, milliy an'analarimizning saqlanishi va mazmunan boyishi, shuningdek madaniyat va san'at, ilm- fan, ta'lim tarbiyaning har tomonlama rivojlanishi o'zi, alohida kasb etadi. Ta'lim-tarbiya orqali mustaqil fikrlaydigan, erkin, bilimli, bir so'z bilan aytganda, barkamol shaxsni voyaga etkazish asosiy maqsad qilib belgilangan. Manaviy tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarning ahamiyati juda katta. Milliy qadriyatlar- tarbiyaning eng ta'sirchan quroli. Undan oqilona foydalanish, farzandlarimiz ongida vatanparvarlik, rostgo'ylik, xalq-parvarlik tuyg'ularini shakllantirish bugungi kun talabi.

Jamiyatda yoshlar tarbiyasi muammolari har doim kunning birinchi darajali mavzularidan biri bo'lib kelgan. Ayni paytda, dunyoda globallashtirish jarayoni tezlashmoqda. Dunyo xalqlari, davlatlar o'rtasida o'zaro aloqalar kuchaymoqda. O'zbekiston ham undan chetda turgani yo'q. Turli xalqlarga xos bo'lgan qadriyatlar O'zbekiston yoshlari hayotiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday muhit xalqaro axborot tizimi, internet, OAV, reklama, turli xil kino ko'rsatuvlari bilan bog'liq asarlar yoshlar ma'naviy hayotiga ta'sir ko'rsatishi, turli xil qadriyatlarning kirib kelishiga sharoit hozirlaydi.

Yosh avlodni komillikka etaklovchi eng katta kuch — bu kitob va hayotiy saboqlardir. Yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash kelajakni, millatni va milliylikimizni boqiy ozod holda ko'rishimiz mumkin.

Vatanga sadoqat, do'stlikka ishonch, oilaga mehr-muhabbat, kattalarga hurmatda kichiklarga izzatda bo'lish tuyg'usini shakllantirish milliy qadriyatlarimizni asl ko'rinishidir. Insonga faqat dunyoda yuz berayotgan voqelik haqida, odob-u axloq qoidalari, mehr va sadoqat tushunchalari haqida bilim berishning o'zi uning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi uchun etarli bo'lib qolmaydi. Balki, unda iroda qudrati, mas'uliyat tuyg'usini shakllantirish, ko'nglida atrofmuhitga, mehnatga, kasbga, ilmga, qalban va ruhan o'zga insonlarga mehrli va oqibatli bo'lish tuyg'usini uyg'otishga, dilida ulug' maqsadlar tug'ilishiga va atrofida yuz berayotgan hodisalarga o'z munosabatini bildira olishiga erishishimiz lozim. Yosh avlodni shu xislatlar bilan voyaga etishlari uchun esa turli yo'llar: kattalarni o'g'it va nasihatlarini tinglash, undan to'g'ri xulosa chiqara olish qobiliyatlarini rivojlantirish orqali; turli vositalar bilan va eng asosiysi yosh avlod tarbiyasiga samimiy (chin ko'ngildan) yondashish va tinimsiz izlanishlar natijasida erishish mumkin.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning qiziqish va qobiliyatlari - ma'naviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlari nazarda tutgan xolda, tarbiyachilarning tarbiyalanuvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o'zaro amaliy va nazariy muloqotida namoyon bo'ladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashda uning mohiyatini tushunib etish kerak. Qadriyatlar o'zining mohiyatiga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Jumladan, inson va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. Inson yo'q joyda biron narsaning qadr qimmatini haqida so'zlash bema'nilikdir.[1]

Respublikamizda bugungi kunda maktabgacha ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga alohida e'tibor qaratilib, farzandlarimizning jahon andozalari darajasida zamonaviy bilim, kasb- hunarlarni egallashi, ma'nan-axloqan, jismonan etuk insonlar bo'lib ulg'ayishi, yosh avlod qalbida Vatanga sadoqat, fidoyilik tuyg'ularini yuksaltirish borasida O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash" ustuvor vazifa etib belgilangan. Mana shu ustuvor vazifalarni amalga oshirishda mamlakatimizdamaktabgacha ta'limni yanada rivojlantirish, uning samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlashga qaratilgan muhim me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Ma'lumki, maktabgacha yoshdagi bolaning ongiga singdirilgan bilim va ma'naviy qadriyatlar uning kelgusidagi hayotini belgilab berishi sababli o'zaro va oiladagi munosabatlar, yaqin kishilarga g'amxo'rlik qilish, bolalar tarbiyasida milliy tarbiya usullari va zamonaviy pedagoglarning ilg'or yutuqlaridan samarali foydalanish, uyg'un rivojlangan bola shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.[2] Millat taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan itimoiy, iqtisodiy, ma'naviy hayotning takomillashib borishi, yashash va mehnat qilish sharoitlari o'zgarishi

bilan milliy qadriyatlar ham rivolanib borishiga imkon yaratiladi. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, bu yosh avloddan mill g’oya asosidagi tafakkur, chuqur bilim va ixtisoslikni talab qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda bog'cha yoshidagi davrining o'ziga xos xususiyati shundaki, bu davrda bolalarda xarakter hislatlarining namunalari shakllanib axloqiy xarakterning asoslari vujudga keladi. Maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’limning boshlang‘ich qismi hisoblanadi. U bolaning sog'lom va rivojlangan shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlab, o'qishga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otadi, tizimli o'qitishga tayyorlab boradi. Shunday ekan, bu tizim faoliyatini yanada kuchaytirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida har tomonlama qulay shart-sharoitlar yaratish, ularga maktabgacha yoshdagi bolalarni keng jalb etish farzandlarimizning barkamol va etuk shaxs bo'lib shakllanishida muhim o'rin tutadi.

REFERENCES

1. NATIONAL VALUES OF PRESCHOOL CHILDREN BASICALLY FORMING EDUCATIONAL AND MORAL QUALITIES ZZ Yakubova European International Journal of Pedagogics 3 (01), 65-70
2. ZZ Yakubova MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA BOLANING RIVOJLANISHI VA TARBIYASIGA PROFESSIONAL YORDAM KO ‘RSATISHDA OILA, MAHALLA VA MAKTAB BILAN HAMKORLIK ISHLARI INTERNATIONAL CONFERENCES 1 (8), 68-73
3. Y.Z Zikirovna EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE SPIRIT OF NATIONAL TRADITIONS Conference Zone, 257-262
4. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari. T.:2018 y.
5. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017.
6. Egamberdiyeva N.M. Ijtimoiy pedagogika. Darslik. T.2009
7. Sodiqova.Sh.A. “Maktabgacha pedagogika”. T.: “Tafakkur sarchashmalari”, 2013
8. Muxsiyeva A.Sh. “Oila pedagogikasi”. O’quv qo’ll. T.; “TDPU”.2017

**KICHIK MAKTAB YOSHIDA O'QUV FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH
JARAYONLARI**

Rahmoniva Go'zal Valiyevna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabasi

O'rta Chirchiq tumani 38- maktab

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050314>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada bolaning o'sishi, uning psixikasi va ongining taraqqiyoti, o'quv faoliyati davomida bolaning bilish jarayonlarining namoyon bo'luvchi xususiyatlari, aql sifatleri va fikr yuritish jarayonlarining rivojlanishida psixologik qiyinchiliklarning yuzaga kelishi, kichik maktab yoshi davrining psixologik o'zgarishlari haqida fikr yuritiladi.*

***Kalit so'zlar:** Maktab, o'quvchi, diqqat, idrok, taraqqiyot, xulq, axloqiy normalar, xarakter.*

KIRISH

Bolaning o'sishi, uning psixikasi va ongining taraqqiyoti, jamiyat a'zosi sifatida voyaga yetishi muayyan qonuniyatlarga bo'ysunadi. Kichik maktab yoshi davri 1 -4 sinf o'quvchilarining yosh oralig'ini o'z ichiga oladi. Bu davrda bola psixikasida muayyan o'zgarishlar sodir bo'lishini kuzatish mumkin. Bolani birinchi bor maktab ostonasiga qadam qo'yishi bilan unda bir qator psixologik qiyinchiliklar yuzaga kela boshlaydi. Kichik maktab davrida bolaning birinchi bor maktab ostonasiga qadam qo'yishi unda o'quv faoliyatining boshlanishi hisoblanadi. Bu davrni bola uchun qiziqarli, ta'sirchan o'tkazish talab etiladi. O'quv faoliyati bolaning bilish jarayonlarining ixtiyoriy va barqaror xususiyatlarini, aql sifatleri va fikr yuritish jarayonlarining rivojlanishida psixologik qiyinchiliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning barcha o'qish faoliyati qat'iy ravishda maqsadga muvofiqlashtirilgandir. Birinchidan, o'quvchilar o'qish, yozish, va hisoblash malakasini egallashlari, arifmetika, ona-tili, tarix, geografiya va tabiyatshunoslikdan geometriyaning elementar asoslaridan ancha katta hajmda bilimni orttirishlari kerak. Ikkinchidan, bolaning bilim darajasi va bilish qiziqishlari kengayadi hamda rivojlanadi. Uchinchidan bilim jarayonlarining taraqqiyoti, aqliy rivojlanishi yuzaga keladi. Faol mustaqil ijodiy faoliyat uchun qobiliyat tarkib topadi va nihoyat o'qishga bo'lgan yo'nalish, o'qishga nisbatan ma'suliyatli munosabat hissi tarkib topa boshlaydi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning bilim jarayonlari va ularning faoliyatida bir qator o'zgarishlarni kuzatish mumkin: Jumladan, bola idrokining o'tkirligi, sofligi bilan farq qiladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilardiqqatining asosiy xususiyati sifatida esa uning ixtiyoriy zaifligini keltirish mumkin. Shuningdek, aynan shu yoshda diqqatni iroda kuchi bilan moslash va uni boshqarish imkoniyati cheklangan bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda xotira jarayoni haqida so'z yuritadigan bo'lsak, bu davrda so'z mantiq xotirasining va ma'nosiga tushunib esda olib qolishning roli va uning salmog'i kuchayadi, tartibga solish imkoniyatlariga bo'ladi. Birinchi signal sistemasi faoliyatining nisbatan ustunligi tufayli kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda so'z mantiq xotirasi deb atalgan xotiraga qaraganda ko'rgazmali-obrazli xotira ko'proq rivojlangan bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar qoida va tushuntirishlarga

qaraganda konkret ma'lumotlarni, voqeliklarni, qiyofalarni narsalarni va faktlarni yaxshi tez esda olib qoladilar va xotiralarida mustahkam saqlaydilar. Hayol bilish faoliyatida esa o'quvchining xayoli uning o'quv faoliyatining ta'siri va talablari bilan tarkib topadi. Shuning bilan bir qatorda bevosita taassurotlar (muzeylarga sayohat, kartinalarni ko'rish, ekskursiyalarga borish, maktab yer uchastkasida ishlash va boshqalar) ham xayolni rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR TAXLILI

Axloqiy normalar va xatti-harakatlar qoidalarini o'zlashtirish jarayoniga kichik maktab yoshidagi davrda axloqiy xatti-harakat poydevori qo'yiladi, axloqiy normalar va xatti-harakat qoidalari o'zlashtiriladi. SHaxsning ijtimoiy yo'nalishi tarkib topa boshlaydi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning axloqiy onglari 1 -sinfdan 4-sinfgacha bo'lgan davr mobaynida muhim o'zgarishlarga uchraydi. Bu yoshning oxirgi davrlariga kelib axloqiy bilimlar tasavvurlar va mulohazalari sezilarli darajada boyiydi, ancha anglangan bo'ladi, turli tushunchalarga ega bo'ladi, umumlashadi. 1 va 2 sinf o'quvchilarining axloqiy mulohazalari o'z xatti-harakatlari tajribasida va o'qituvchilar hamda ota-onalarning konkret ko'rsatmalari va tushuntirishlariga asoslanadi. 3-4 sinf o'quvchilari esa axloqiy mulohazalarida o'z xatti-harakatlari tajribasiga va kattalarning ko'rsatmalariga asoslanish bilan boshqa kishilarning tajribalarini ham analiz qilishga intiladilar. 7-8 yoshdagi bolalar to'g'ridanto'g'ri kattalarni, jumladan, o'qituvchining ko'rsatmalarini kutib o'tirmay, ijobiy axloqiy ishlarning qanchasini o'z tashabbuslari bilan amalga oshiradilar. Kichik maktab yoshdagi bolalarda namayon bo'ladigan xarakter xususiyatlarini, xatti-harakatlarni tahlil qilar ekanmiz, hamma vaqt ham munosabatlar amalga oshiriladigan barqaror va mustahkam xatti-harakat formalari deb bo'lavermaydi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda xarakter jiddiygina tarkib topa boshlaydi. Kichik maktab yoshidagi bolalar xarakteri, xatti-harakatlari o'zining beqarorligi va qaramaqarshiligi bilan farq qilishi mumkin. Shu munosabat bilan ba'zan ulardagi o'tkinchi psixik holatlarni xato ravishda xislatiga qo'shib yuborish mumkin. Maktab ta'limining dastlabki yillarida qiziqishlar, xususan, bilishga bo'lgan qiziqish, tevarak-atrofdagi olamni bilishga bo'lgan qiziqish ko'proq bilimga bo'lgan tashnalik va intellektual qiziquvchanlik juda sezilarli ravishda rivojlanadi. Kuzatuvlarga qaraganda, qaraganda dastavval ayrim faktlarga, boshqa narsalardan ajratib olingan yolg'iz hodisalarga nisbatan qiziqishlar bo'ladi. Undan keyin esa sabablarini, qonuniyatlarini, hodisalar o'rtasidagi aloqa va o'zaro bog'liqliklarni bilib olish uchun bo'lgan qiziqishlar rivojlanadi. Agar 1-2 sinf o'quvchilarini «bu nima?» degan savol qiziqтира birmuncha kattaroq yoshdagi bolalar uchun «nima sababdan», «qanday qilib?» degan savollar tashkil bo'lib qoladi. O'qish malakasining rivojlanishi bilan kitob o'qishga, qiziqarli bo'lgan muayyan adabiyotlarni, ertaklarni o'qishga, bundan ham so'ngroq qiyin bo'lmagan ilmiy fantastik va sarguzashtlar haqidagi kitoblarni o'qishga qiziqish paydo bo'ladi. Texnikaga, ayniqsa, hozirgi zamon texnikasiga, raketalariga, eng yangi tipdagi avtomobil va samolyotlarga bo'lgan qiziqish tez tarkib topadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun mehnatning tarbiyaviy ahamiyati kattadir. Biroq shuni ta'kidlab o'tish lozimki, har qanday mehnat ham shaxsda ijtimoiy jihatdan qimmatli xislatlarini tarbiyalayvermaydi. Mehnat o'z shaxsiy manfaati uchun bajonudil va ko'p mehnat qilishga bo'lgan xudbinni ham tarbiyalaydi. Bolalar o'z-o'ziga xizmat qilish va o'zlari uchun foydali bo'lgan narsalarni tayyorlash bilan shug'ullanayotganlarida ularda mehnatsevarlikni

tarbiyalashga xususan zo‘r e‘tibor berish kerak. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarni sekin-asta ko‘pchilik foydasiga qaratilgan, boshqalar uchun bo‘lgan ijtimoiy-foydali mehnatga jalb etish juda muhimdir. O‘quv faoliyati kichik maktab yoshidagi o‘quvchi uchun nafaqat bilish jarayonlarining yuqori darajada rivojlanishi, balki, shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirish uchun ham imkoniyat yaratadi.

NATIJA

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, yetakchi bo‘lgan o‘quv faoliyatidan tashqari boshqa faoliyatlar-o‘yin, muloqot va mehnat faoliyati ham o‘quvchi shaxsi rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. SHuningdek, bu faoliyatlar asosida muvaffaqiyatga erishish motivlari bilan bog‘liq bo‘lgan shaxsiy xususiyatlar tarkib topa boshlaydi. O‘quv faoliyati kichik maktab yoshidagi bolalarda o‘qishda ma’lum yutuqlarga erishish extiyojini qondirishga, shuningdek, tengdoshlari orasida o‘z o‘rniga ega bo‘lishiga imkoniyat ham yaratadi. Aynan ana shu o‘rin yoki mavqega erishish uchun ham bola yaxshi o‘qish uchun harakat qilishi mumkin. Bu yoshdagi bolalar doimiy ravishda o‘zlari erishgan muvaffaqiyatini boshqa tengdoshlari muvaffaqiyati bilan solishtiradilar. Ular uchun doimo birinchi bo‘lish nihoyatda muhim.

Innavatsion pedagogika –hozirgi davr norasmiy fan sifatida ma’lum bo‘lgan biroq kun sayin butun jahon soha mutahassislarining e‘tiboriga tushib , jadal rivojlanib borayotgan bilimlar tizimidir. Hozirgi davrda ta’lim sohasiga yangi yo‘nalishga ega bo‘lgan innavatsion pedagogika kirib keldi. Ta’lim sohasida innavatsion pedagogika shakllanib , rivojlanib bormoqda . Mazkur yangi fan haqida olimlar tomonidan jiddiy fikrlar bildirilmoqda. Pedagogika tizimi bu tashkil etuvchilarning birlashtirilgan majmuyi bo‘lib, ular o‘zgarishlardan ham barqarorligicha qolaveradi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, bu yoshdagi bolalarda mavjud bo‘lgan ishonuvchanlik, ochiqlik, tashqi ta’sirlarga beriluvchanlik, itoatkorlik kabi xususiyatlari ularni shaxs sifatida tarbiyalash uchun yaxshi imkoniyat yaratadi. Kichik maktab yoshi davrini bolaning turli faoliyatlarda muvaffaqiyatga erishishini belgilab beruvchi asosiy shaxsiy xususiyatlarning yuzaga kelish va mustahkamlanish davri deb hisoblash mumkin. Mustaqillikni shakllantirish uchun bolaga mustaqil bajaradigan ishlarni ko‘proq topshirish va unga ishonch bildirish nihoyatda muhimdir. SHuningdek, shunday bir ijtimoiy psixologik muhit yaratish lozimki, unda bolaga biron bir ma’sul vazifani mustaqil bajarishni topshirish, bu ishni bajarish jarayonida bola o‘zini tengdoshlari, kattalar va boshqa odamlarning lideri deb his qilishiga imkon yaratib berish lozimdir. Ana shu his bolada keyinchalik mustaqil bo‘lishga undovchi motivlarni yuzaga keltirishda asosiy rol o‘ynashi mumkin. Kichik maktab yoshida o‘quvchining asosiy faoliyati o‘qish bn o‘yin faoliyatini birgalikda olib borilishi xam samarali metod xam o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. B u esa o‘z navbatida kasb tanlash uchun zamin tayyorlaydi. Har bir olib boradigan pedagogic mahoratli metodlarimiz orqali o‘quvchilarda dunyoqarash , mustaqil fikrlash , fanlarga bo‘lgan qiziqishini shakllantirish bilan maqsadlidir. O‘qish uchun qulay sharoitlarda va bolaning aqliy rivojlanishining etarli darajasida o‘quv faoliyati asosida nazariy ong va tafakkur uchun zarur shart-sharoitlar paydo bo‘ladi. Maktabda, hayotning yangi sharoitida, bu egallangan refleksiv qobiliyatlar bolaga o‘qituvchi va sinfdoshlar bilan munosabatlardagi muammoli vaziyatlarni hal qilishda yaxshi xizmat qiladi.

Muvaffaqiyatli ta’lim faoliyati to’g’risida bo’rttirilgan va asossiz da’volar ushbu faoliyatda eng muvaffaqiyatli bo’lgan sinfdoshlariga salbiy hissiy munosabatni yaratadi. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarni maktab ta’limiga nisbatan emotsional barqarorligini oshirish maqsadida ular bilan maxsus ishlab chiqilgan dastur asosida psixologik o’yinlar tashkil qilindi. Unga ko’ra, o’quvchilar uchun tanlab olingan psixologik o’yinlar ularning o’quv faoliyatiga nisbatan intilish va ishtiyoqlarini oshirishga xizmat qiladi. Shundan so’ng, biz tomonimizdan taklif qilingan psixologik o’yinlarning samaradorlik darajasini tekshirish maqsadida ular bilan qayta diagnostika ishlari amalga oshirildi.

REFERENCES

1. Umarova Gulhayo Murodiljonovna. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarni o’qishga bo’lgan qiziqishini oshiruvchi texnologiyalar // American Journal of Interdisciplinary Research and Development. Volume 09, Oct., 2022. pp. 210- 224.
2. Boshlang’ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va intergatsiya kitobi .Toshkent “VORIS-NASHRIYOT” 2013
3. Gulhayo Umarova Murodiljanovna, Zulayho Jabborova Mansur qizi. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarda o’qishga bo’lgan qiziqishini oshirish // —Ustozlar uchun fidoyi va jonkuyar pedagoglar jurnali. 34-son, 1-to’plam, dekabr, 2022. 8-12 b.
4. Gulhayo Umarova Murodiljanovna, D.O.Ximmataliyev. O’smirlarda vatanparvarlik tuyg’ularini shakllantirishning usullari va vositalari // —Ustozlar uchun fidoyi va jonkuyar pedagoglar jurnali. 34-son, 1-to’plam, dekabr, 2022. 13-23 b.
5. Umarova Gulhayo Murodiljanovna. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarda o’qishga bo’lgan qiziqishni klasterli yondashuv asosida rivojlantirish // —Pedagogical international research journal. Volume-21, Issue-2, November, 2022. Pp.7-10.
6. Gulhayo Umarova Murodiljanovna, Qayumho’jayeva Fazilat Dilshod qiz. Kichik maktab yoshidagi o’qishga bo’lgan munosabati // -Journal of integrated education and research. Volume 2, ISSUE 1 January 2023. pp 150-154.
7. Gulhayo Umarova Murodiljanovna, Rasulova Arofat Zafarjon qizi. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarni aniq fanlarga qiziqishini oshirish metodikasi // -Conferencea virtual international. ARTICLES 2023. march pp 163-172.
8. Gulhayo Umarova Murodiljanovna, Xamraqulova Orasta Alisherv qizi. Inklyuziv ta’lim va uning bugungi kundagi rivojlanishi // Conferencea; 2022; 9th ICAHSE-england decabr 108-111.

**YANGILANAYOTGAN IQTISODIY ISLOHOTLAR DAVRIDA
RESPUBLIKAMIZDAGI SANOAT KORXONALARIDA ISHLAB CHIQRARISH
SAMARADORLIGIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR**

Axmedova Sanobar Ikrom qizi

Toshkent arxitektura qurilish universiteti doktoranti

Gmail:sanobarahmedova839@gmail.com, +998 97 7701806

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050406>

***Annotatsiya.** Rivojlanayotgan raqamli iqtisodiyot sharoitida davlatning iqtisodiy strategiyasi uzoq vaqtga mo'ljallangan fundamental maqsadlarni o'rtaga qo'yish bilan bir qatorda, bu maqsadlarga erishish vositalari, yo'llarini belgilashni ham o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasining qudratini mustahkamlash, aholining moddiy va ma'naviy ne'matlarga bo'lgan ehtiyojlarini to'laroq qondirish, kelajakda esa, ularni mo'l-ko'l yaratish, iqtisodiy va ilmiy-texnika sohasida eng rivojlangan davlatlar qatoridan joy olish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga bevosita bog'liqdir.*

***Kalit so'zlar:** ishlab chiqarish, sanoat iqtisodiyoti, ishlab chiqarish samaradorligi, yangilanayotgan iqtisodiy islohotlar, sanoat korxonalarini.*

Hozirgi kunda iqtisodiy va ilmiy-texnik salohiyat yaratilyotganligi, iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarning takomillashayotganligi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish masalalarini birinchi o'ringa qo'yadi. Binobarin, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ma'ruza va nutqlarida, Vazirlar Mahkamasining qarorlarida ishlab chiqarishning, jumladan, sanoat ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning mohiyati va ahamiyati, dolzarb muammolari, iqtisodiyotni ekstensiv va intensiv taraqqiyot yo'liga o'tkazish munosabati bilan kelib chiqadigan ustuvor vazifalar chuqur va har tomonlama tahlil etib berilmoqda. Ma'lumki, ishlab chiqarishni rivojlantirishda ikki omil: miqdor va sifat, ekstensiv va intensiv, ya'ni kengaytiruvchi (uzaytiruvchi) va zo'r beruvchi, kuchaytiruvchi omillar harakatda bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, agar ishlab chiqarish sohasi kengaytirilsa, ekstensiv suratda kengaygan takror ishlab chiqarish bo'ladi; agar yana ham ko'proq samara beradigan ishlab chiqarish vositalari qo'llaniladigan bo'lsa, intensiv suratda kengaygan takror ishlab chiqarish yuzaga keladi. O'zbekiston sanoatida ana shu ikki yo'ldan oqilona foydalanish natijasida ishlab chiqarishning samaradorligi bosqichma-bosqich o'sib bormoqda.

Samaradorlik eng ko'p uchraydigan umumiy tushunchalardan biri bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning xilma-xil sohalarida juda keng ishlatiladi. Masalan, ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligi, mehnat samaradorligi, o'qish va o'qitish samaradorligi, davolash va davolanish samaradorligi, qabul qilingan qonun va qoidalar hamda yechimlarning samaradorligi va hokazolar. Samaradorlik sanoat ishlab chiqarish faoliyatining "ko'zgusi" hisoblanadi. Bu "ko'zgu"da ishlab chiqarishning barcha natijalarini ko'rish mumkin. Ma'lumki, har bir tarmoq, korxonalar, qolaversa, har bir shaxs o'z ishlab chiqarish faoliyatida maksimum foyda olishga intiladi. Buning uchun ma'lum xarajatlar qiladi. Ana shu foyda bilan xarajatlar o'rtasidagi farq tarmoq va korxonalar faoliyatining "ko'zgusi" bo'lgan samaradorlikda ko'zga tashlanadi. Ishlab chiqarishning eng yuqori samaradorligi ishlab chiqarish harajatlarini minimum darajaga keltirishdan iborat.

Iqtisodiy jarayonlar orasida samaradorlikning alohida o'rni mavjud. Iqtisodiyot natijalilikni, foydalilikni taqazo etadi. Tartibli bozorga asoslangan iqtisodiyotda eng kam resurs sarflab, ko'p

natijaga erishish zarur. Mahsulot ishlab chiqish jarayonida 5 turdagi resurslar tizimi harakatda bo‘ladi: a) moddiy resurslar; b) mehnat resurslari; v) moliyaviy resurslar; g) energetik resurslar; d) axborot resurslari ya’ni information resurslar. Mana shu resurslardan oqilona foydalanib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin. Bunday faoliyat ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo‘nalishida muhim ahamiyat kasb etadi. Sanoat ishlab chiqarishi samaradorligini oshirishning aniq-ravshan yo‘nalishlari Prezident farmonlari, Oliy Majlis Senati tomonidan qabul qilingan qarorlar va Vazirlar Mahkamasining qarorlarida ko‘rsatib berilgan. Shulardan biri, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 24 yanvardagi “Respublikada ishlab chiqarishni rivojlantirish va sanoat kooperatsiyasini kengaytirishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaroridan muhim vazifalarni tahlil qilishimiz mumkin. Ushbu qarorda keltirilgan bandlar orqali korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, bosqichma-bosqich amalga tadbiq etilishi muhim ahamiyatga ega.

Sanoat korxonalari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning juda ko‘p, xilma-xil omillari va asosiy yo‘nalishlari mavjud. Barcha omillar uch belgiga asosan guruhlarga bo‘linishi mumkin: manba bo‘yicha, ishlab chiqarishni rivojlantirish va takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha, omillarning o‘rni va amalga oshirish darajasi bo‘yicha.

Omillarni ishlab chiqarish samaradorligini oshirish manbalari bo‘yicha tasniflash nimalar hisobiga ijtimoiy mehnatni tejashga erishish mumkinligini yoki erishilganligini aniqlashga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, asosiy omillarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Mahsulotning mehnat sig‘imi;
- Material sig‘imi;
- Fond sig‘imi hamda capital mablag‘ talablikni kamaytirish,
- Tabiiy resurslardan ratsional foydalanish va vaqtning tejash.

Lekin bunday tasniflash talabga javob bermaydi. Bu savollarga javob topish uchun ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning barcha omillarini ishlab chiqarishni rivojlantirish va takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha guruhlash kerak. Ular ijtimoiy mehnatni tejashga qaratilgan texnik, tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy chora-tadbirlar kompleksidan iborat. Bu yo‘nalishlar g‘oyat xilma-xildir. Eng muhimlariga quyidagilar kiradi:

- Ishlab chiqarish strukturasi yaxshilash;
- Fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish, ishlab chiqarish va mahsulotning texnik-iqtisodiy darajasini ko‘tarish, fan va yutuqlarini joriy etish muddatini qisqartirish;
- Ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash, ixtisoslashtirish, kooperatsiyalash, mahalliyashtirish va hududiy joylashtirish darajasini oshirish;
- Boshqarishning strukturasi, moliyalash, baholash va kreditlash hamda rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish;
- Inson omilini kuchaytirish asosida mehnatkashlarning ijodiy faolligini va tashabbusini oshirishni yo‘lga qo‘yish.

Sanoat ishlab chiqarishni erkinlashtirish tarmoqda, islohotlarni chuqurlashtirish, samaradorlikni oshirishning asosiy yo‘nalishi hisoblanadi. Sanoat ishlab chiqarishi samaradorligini oshirishning hal qiluvchi yo‘llaridan yana biri fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirishdir. Texnik va texnologik omil mehnat unumdorligini o‘stirishning kamida uchdan ikki qismini ta‘minlaydi.

Ma‘lumki, iqtisodiy taraqqiyotning turli bosqichlarida texnika taraqqiyotining xarakteri va mazmuni o‘z xususiyatlariga ega bo‘ladi. Masalan, bozor iqtisodiyotiga o‘tish natijasida fan-texnika

taraqqiyoti undagi miqdoriy o‘zgarishlargagina qaratiladi. Umuman, samaradorlik iqtisodiyotdagi sifat o‘zgarishlari bilan bog‘liqdir, bu talab fan-texnika taraqqiyotiga ham to‘liq joriy etiladi.

Sanoat ishlab chiqarishi ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini yuqori darajaga ko‘tarishda inson omilining roli beqiyosdir. Insonlarning tashabbusi, kuch-g‘ayrati, jonli iqtisodiyoti har qanday taraqqiyotning qudratli kuchi va eng muhim manbai hisoblanadi. Shu sababli ham insonni jamiyatning asosiy ishlab chiqaruvchi kuchi deb aytiladi. U barcha yangiliklarni, shu jumladan, yangi, ilg‘or texnika-texnologiyalarni yaratadi, ishlab chiqarishni oqilona tashkil etadi, ilmiy va amaliy kashfiyotlar qiladi. Barcha ishlab chiqarish vositalari inson mehnati bilan harakatga keltiriladi, foydali narsalar hosil qilinadi. Biroq inson faqat asosiy ishlab chiqaruvchi kuchgina emas, shu bilan birga ishlab chiqarish va boshqa ijtimoiy munosabatlarning subyekti hamdir. Odamlar faoliyati shu munosabatlar orqali ro‘yobga chiqadi. Bu faoliyat yo‘nalishi va natijalari xodimning o‘z faoliyatida qanday o‘y-fikrlarga, tasavvurlarga, maqsadlarga, hayotiy qanday yo‘l-yo‘riqlarga amal qilishiga bog‘liq. Shu sababli, inson omilining mohiyati, ahamiyati va mazmuni tahlil etilganda gap faqat inson haqidagina emas, balki avvalo inson yashab, mehnat qilayotgan ijtimoiy munosabatlarning butun tizimi bilan belgilanuvchi ijtimoiy sifatlar, faoliyatni rag‘batlantiruvchi omillar va muddaolar haqida borishi kerak.

Daromad va foyda mehnat, kapital va yer omillarining samaradorligini ko‘rsatadi, ammo qanchalik darajada samaradorligini ko‘rstamaydi. Ishlab chiqarish omillari samaradorligini aniq bilish va muqobillar, harajatlar va daromadlarni o‘rtasida solishtira olish bitta omilda jamlanadi, omillar uchun ko‘zda tutilgan harajatlar hisobga olinmaydi. Shunig uchun, doim tekshirilayotgan omil birligida ishlab chiqarish quvvati samarasi va harajatlari o‘rtasidagi farq qiziqtiradi, bunda doim tekshirilayotgan omil uchun harajatlar asossiz qoladi. Omil qaytimini hisoblash prinsiplari:

- Foydalanishga ish, kapital va yer (shaxsiy va ijara) omillarining umumiy miqdori;
- Shaxsiy omil (oilaviy ish, shaxsiy capital, shaxsiy yer) lar uchun olib boriladi.

Shuning uchun, birinchi holatda begona omillar harajati hamda alternativ harajatlar hisobga olinmaydi va umumiy foydalanilgan omillar bo‘yicha bo‘linadi. Ikkinchi holatda esa, faqat shaxsiy omillardan foydalanish harajatlari e‘tiborga olinmay qoladi va foydalaniladigan shaxsiy omillar miqdori orqali bo‘linadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 24.01.2022 yildagi “Respublikada ishlab chiqarsihni rivojlantirish va sanoat kooperatsiyasini kengaytirishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-99- sonli Qarori. lex.uz.
2. Abdurahim Ortiqov “Sanoat iqtisodiyoti ” darslik. 304 bet, Toshkent 2014 y.
3. Yuldasheva S.N. “Sanoat korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish” o‘quv qo‘llanma. 290 bet, Buxoro 2020 y.
4. Sh.Sh. Shodmonov, U.V. G‘afurov “Iqtisodiyot nazariyasi” darslik. 784 bet, Toshkent 2005 y.
5. G.M. Davlyatova, O.N. To‘ychiyeva “Sanoat korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish” darslik. Toshkent 2020 y...

TA’LIMNI RAQAMLASHTIRISH KONTSEPSIYALARI MAZMUN VA MOHIYATI

Abdullaev Baxtiyor Panji o‘g‘li

Termiz Davlat Universiteti “Amaliy matematika va informatika” kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050414>

***Annotatsiya.** Mazkur ishda ta’lim tizimini raqamlashtirish konsepsiyalari va ularning tashkil etuvchilar tadqiq qilingan bo‘lib, ta’limni raqamlashtirish bo‘yicha mavjud bo‘lgan bir qancha tushuncha va yondashuvlar, ularning o‘ziga xos g‘oya va strategiyalari o‘rganib chiqilgan. Ta’limni raqamlashtirish tushunchalari va ta’lim jarayonining turli jihatlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatish jihatlari ochib berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** ta’limni raqamlashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli vositalar, ta’limning qulayligi, ta’lim sifati, ta’lim jarayonining samaradorligi, raqamli ko‘nikmalar, texnologiya integratsiyasi.*

Kirish. Ta’limni raqamlashtirish deganda ta’lim sifatini oshirish, ta’lim resurslarining mavjudligini oshirish hamda o‘qish va o‘quvchilar muvaffaqiyatini baholash uchun yangi imkoniyatlar yaratish maqsadida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va raqamli vositalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish tushuniladi. Ta’limni raqamlashtirish global ta’lim resurslariga kirish, o‘rganishni individuallashtirish, hamkorlik va bilim almashish, talabalar o‘rtasida raqamli ko‘nikmalar va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, shuningdek, ta’lim samaradorligini oshirish kabi keng ko‘lamli yangi imkoniyatlarni ochib beradi. jarayon [1].

Ta’limni raqamlashtirishning asosiy tarkibiy qismlariga nafaqat texnik vositalardan foydalanish, balki raqamli o‘quv materiallarini ishlab chiqish, elektron platformalar va ta’lim dasturlarini ishlab chiqish, shuningdek, o‘qituvchilarni o‘z faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanishga o‘rgatish ham kiradi.

Tadqiqot usullari. Ta’limni raqamlashtirish konsepsiyasi ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli vositalardan foydalanishga strategik yondashuv hisoblanadi. U ta’limning qulayligi, sifati va samaradorligini oshirish, shuningdek, talabalar o‘rtasida raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Ta’limni raqamlashtirish o‘quv jarayoniga texnologiyalarni integratsiyalash, raqamli ta’lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish, o‘qitish va baholashning yangi modellarini ishlab chiqish, o‘qituvchilarni raqamli vositalardan foydalanishga tayyorlash kabi turli jihatlarni o‘z ichiga oladi. Ta’limni raqamlashtirish konsepsiyasining asosiy maqsadlari qatoriga ta’limning barcha uchun ochiqligini oshirish, ta’limni individuallashtirish, raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish, ijodiy fikrlash va talabalar hamkorligini rag‘batlantirish, ta’lim sifati va ta’lim jarayoni samaradorligini oshirish kiradi.

Ta’limni raqamlashtirish konsepsiyasini joriy etish ta’lim muassasalari, o‘qituvchilar, o‘quvchilar, ota-onalar, tashkilotlar va davlat muassasalarining birgalikdagi sa’y-harakatlarini talab qiladi. Shuningdek, u strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish, pedagog kadrlarni tayyorlash, sifatli raqamli resurslarni ishlab chiqish va joriy qilingan innovatsiyalar samaradorligini baholashni talab qiladi. Ta’limni raqamlashtirish - bu ta’lim landshaftini o‘zgartirishda davom etuvchi va raqamli asrda talabalarni o‘rganish, o‘rganish va rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadigan dinamik va doimiy rivojlanayotgan jarayon.

Ta’limni raqamlashtirish barcha talabalar uchun texnologiya va ta’limdan foydalanish imkoniyatini ta’minlash, raqamli ta’lim resurslari sifatini ta’minlash, ma’lumotlar himoyasi va maxfiyligini ta’minlash, o’qituvchilarni texnologiyalardan foydalanishga o’rgatish zarurati kabi muammolarga duch kelmoqda. Shu bilan birga, ta’limni raqamlashtirish, shuningdek, ta’lim olish imkoniyatini kengaytirish, o’quvchilarning motivatsiyasi va faolligini oshirish, o’rganishni individuallashtirish va raqamli asrga muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo’lgan yangi ko’nikmalarni rivojlantirish kabi afzalliklarni ham beradi [2; 3].

Ta’limni raqamlashtirish barcha manfaatdor tomonlar ishtirokini, infratuzilmani yaratish, o’qituvchilar malakasini oshirish va yuqori sifatli raqamli ta’lim resurslarini rivojlantirishni o’z ichiga olgan strategiyani ishlab chiqishni talab qiladi. Strategiya moslashuvchan bo’lishi va aniq ta’lim maqsadlariga erishishga qaratilgan bo’lishi kerak.

Tadqiqot usullari. Ta’limni raqamlashtirish bo’yicha bir qancha tushuncha va yondashuvlar mavjud bo’lib, ularning har biri o’ziga xos g’oya va strategiyalarni taklif etadi.

1. Texnologiya integratsiyasi;
2. Moslashuvchan ta’lim va masofaviy ta’lim;
3. Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim;
4. Raqamli ko’nikmalarni rivojlantirish;
5. Innovatsion pedagogik modellar.

Ta’lim jarayonini tashkil etish va ta’lim sifatini oshirishga yangicha yondashuvlarni taklif etuvchi bir qancha innovatsion pedagogik modellar mavjud.

▪ Muammoli ta’lim (PBL): Bu modelda o’quvchilar real yoki simulyatsiya qilingan muammolarni hal qilishda faol ishtirok etadilar, bu esa ularga tanqidiy fikrlash, muammoli fikrlash va hamkorlik ko’nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi [4; 5].

▪ Loyihaga asoslangan ta’lim (PjBL): Ushbu modelda talabalar bilim, ko’nikma va tadqiqotlarni amaliy qo’llashni talab qiladigan loyihalar ustida ishlaydi. Ular loyihalarni rejalashtirish, amalga oshirish va taqdim etishda faol ishtirok etadilar, bu esa ijodkorlik, mustaqillik va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

▪ Flipped Classroom: Bu modelda o’quv materiallari o’quvchilarga dars oldidan mustaqil ta’lim olishlari uchun taqdim etiladi, dars vaqti esa o’qituvchi rahbarligida faol muhokama, jamoada ishlash va muammolarni hal qilish uchun ajratiladi. Bu esa o’rganishni individuallashtirish, bilimlarni faol qo’llash va mavzuni chuqur muhokama qilishga e’tibor qaratish imkonini beradi [6; 7].

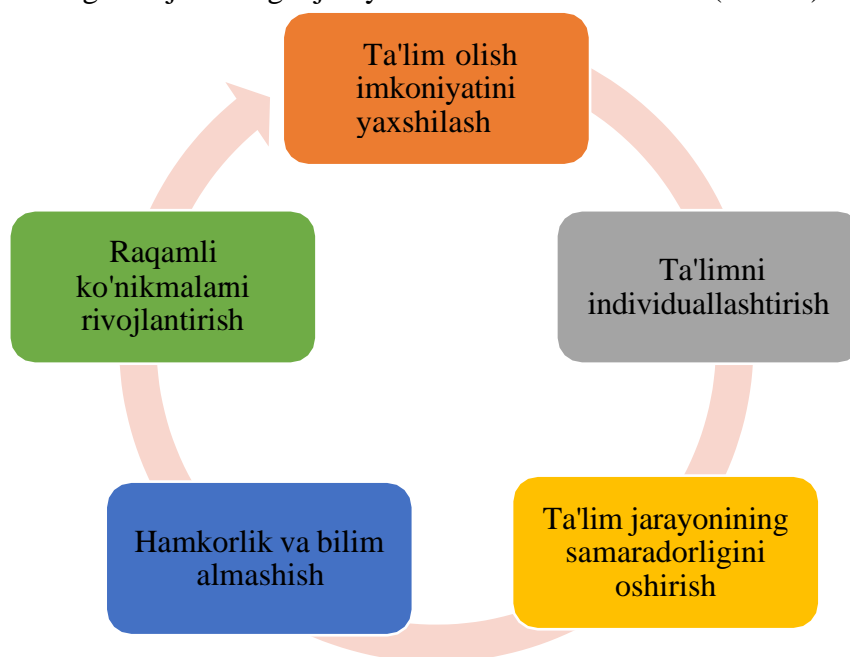
▪ Moslashuvchan ta’lim modeli: Bu modelda o’quvchilar o’z qiziqishlari, ehtiyojlari va o’rganish uslublariga ko’ra mavzular, sur’atlar va ta’lim formatlarini tanlash imkoniyatiga ega. U o’quv jarayonini tashkil qilishda moslashuvchanlikni, jumladan, materiallarga kirishning turli usullarini va bilimingizni namoyish qilishning turli usullarini taklif etadi.

▪ Dizayn fikrlash: Ushbu model dizayn tamoyillarini muammolarni hal qilish va innovatsiyalarga qo’llashga asoslangan. Talabalar empatiya, muammoni aniqlash, fikrlash, prototiplash va sinovdan o’tish bosqichlaridan o’tadilar, bu esa ijodiy fikrlashni, hamkorlikni va muammolarni hal qilishni rivojlantiradi.

▪ O’yinga asoslangan ta’lim: Bu modelda o’yin elementlari va texnologiyalari o’quvchilarni o’ziga jalb etadigan va ularni o’quv jarayonida faol ishtirok etishga undaydigan ta’lim stsenariylari va vazifalarini yaratish uchun ishlatiladi.

Ta’limni raqamlashtirish konsepsiyalari mamlakatlar va kontekstlarda farq qilishi va ta’lim muassasalarining o’ziga xos ehtiyojlari va resurslariga moslashtirilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari. Ta’limni raqamlashtirish tushunchalari xilma-xil bo’lishi va ta’limjarayonining turli jihatlariga ijobiy ta’sir ko’rsatishi mumkin (1-rasm).

1-rasm. Ta’lim kontsepsiyasining ijobiy ta’siri

1. Ta’limni raqamlashtirish geografik va ijtimoiy to’siqlarni kamaytirishi mumkin, bu esa o’quvchilarga joylashuvi va ijtimoiy mavqeidan qat’iy nazar ta’lim olish imkonini beradi. Bu ta’lim olishda teng imkoniyatlarni ta’minlaydi va o’z-o’zini tarbiyalash imkoniyatlarini oshiradi.

2. Raqamli texnologiyalar o’quv jarayonini har bir o’quvchining individual ehtiyojlari va qobiliyatiga moslashtirish imkonini beradi. Bu o’quvchilarning o’ziga xos sur’atlarida va o’ziga xos xususiyatlariga mos ravishda rivojlanishiga yordam beradigan shaxsiylashtirilgan o’quv materiallari, interfaol tadbirlar va fikr-mulohazalarni o’z ichiga olishi mumkin.

3. Ta’limni raqamlashtirish talabalarda zamonaviy axborot jamiyatida muvaffaqiyatli moslashish va ishlash uchun zarur bo’lgan raqamli ko’nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu kompyuterlar, dasturiy ta’minot, raqamli vositalar va ommaviy axborot vositalaridan samarali foydalanish qobiliyatini, shuningdek, tanqidiy fikrlash, axborot savodxonligi va tarmoq ko’nikmalarini rivojlantirishni o’z ichiga oladi.

4. Raqamli texnologiyalar talabalar, o’qituvchilar va ta’limning boshqa manfaatdor tomonlari o’rtasida hamkorlik va bilim almashish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Buni onlayn platformalar, forumlar, ta’lim resurslari va jamoaviy o’rganish, tajriba almashish va ijtimoiy va kommunikativ ko’nikmalarni rivojlantirishga yordam beradigan loyihalar orqali amalga oshirish mumkin.

5. Ta’limni raqamlashtirish o’quv materiallarini tashkil qilishni soddalashtirish, ma’muriy vazifalarni avtomatlashtirish, tezkor qayta aloqa va ta’lim natijalarini tahlil qilish orqali ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishi mumkin. Bu vaqt va resurslardan foydalanishni optimallashtirish va ta’lim tizimining umumiy faoliyatini yaxshilash imkonini beradi.

Ta’limni raqamlashtirish natijalari to‘g‘ri rejalashtirish, samarali strategiyalarni amalga oshirish, ta’lim jarayoni ishtirokchilari tomonidan qo‘llab-quvvatlash va amalga oshirilayotgan yechimlar samaradorligini baholashga bog‘liq.

Xulosa. Ta’limni raqamlashtirish konsepsiyasini amalga oshirish ta’lim maqsadlariga erishish, ta’lim sifatini oshirish, kompetensiyalarni rivojlantirish va o‘quvchilarni raqamli davrga tayyorlashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Bu barcha manfaatdor tomonlarning, jumladan, ta’lim muassasalari, pedagoglar, o‘quvchilar, ota-onalar, tashkilotlar va davlat muassasalarining ishtiroki va hamkorligini talab qiladi.

Ta’limni raqamlashtirish dinamik jarayon bo‘lib, u rivojlanishda davom etadi va o‘zgaruvchan ehtiyojlar va texnologik imkoniyatlarga moslashadi. Bu zamonaviy ta’limning yangi istiqbollari ochib, innovatsiyalar, yangi ta’lim modellarini ishlab chiqish va umuman ta’lim sifatini oshirish uchun zamin yaratadi.

REFERENCES

1. Puentedura, R. R. (2014). SAMR Model: A Practical Guide for EdTech Integration. Hippasus.
2. Атажонова С.Б. (2021) Концепции по модернизации высшего образования в технических вузах: сравнения, проблемы и достижения. Республиканская научно-практическая конференция «Роль и задачи развития автоматизации технологических процессов» Ферганский политехнический институт
3. Johnson, L., Adams Becker, S., Cummins, M., Estrada, V., Freeman, A., & Ludgate, H. (2016). NMC Horizon Report: 2016 Higher Education Edition. The New Media Consortium.
4. Kolb, D. A. (2014). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. FT Press.
5. Johnson, L., Adams Becker, S., Estrada, V., & Freeman, A. (2015). NMC Horizon Report: 2015 Higher Education Edition. The New Media Consortium.
6. Atajonova S.B. (2021) The role, place and problems of education and science in the training of specialists in technical universities. “Journal NX - Multidisciplinary Peer Reviewed Journal” India
7. Калашников, С. И., & Гаевая, Л. В. (2019). Цифровое образование в России: реалии и перспективы. Урал State Economic University.

**TEXNIKA OLIYGOHLARIDA INNOVATSION USUL VA YONDASHUVLARNING
TADBIQI**

Atajonova Saidaxon Boratalieva

Andijon mashinasozlik instituti katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050431>

***Annotatsiya.** Ushbu maqola yosh muhandis kadrlarni tayyorlashda texnik universitetlarda ta’limning innovatsion usullari va innovatsion g’oyalarni qo’llashni o’rganadi. Xorijiy davlatlar, MDH davlatlari, shuningdek, O‘zbekistonda innovatsion o‘qitish usullarini joriy etish sohasidagi nazariy shartlar va tadqiqotchilar ko‘rib chiqiladi. Texnologiya va mehnat bozori talablaridagi o‘zgarishlarni aks ettiruvchi ta’limga bir qator yangi yondashuvlar taqdim etilgan. Yosh muhandislarni tayyorlashda qo’llaniladigan yangi yondashuvlar o’rganilmoqda. Texnik universitetlarda qo’llaniladigan innovatsion yondashuvlarning xususiyatlari sanab o‘tilgan.*

***Kalit so‘zlar:** ta’lim, innovatsiyalar, ta’limga innovatsion usullarni joriy etish sohasidagi tadqiqotlar, innovatsion yondashuvlar, o‘qitish usullari.*

Kirish. Bugungi kunda texnologik taraqqiyot har qachongidan ham tezroq. So‘nggi o‘n yilliklarda texnologiya dunyoni tasavvur qilib bo‘lmaydigan darajada o‘zgartirdi; Sanoat 4.0 deb ham ataladigan to‘rtinchi sanoat inqilobi nafaqat zavod va ishlab chiqarishda, balki butun jamiyatda barcha segmentlarda o‘z aksini topmoqda. Biroq, agar bizda ularni tushunadigan, boshqara oladigan, foydalana oladigan va o‘z manfaatlarini yo‘lida foydalana oladigan, nihoyat, yangilab, takomillashtiradigan insonlar bo‘lmasa, yuqori va murakkab texnologiyalar ham yetarli emas [1].

Ta’limdagi innovatsiyalar - bu ta’lim evolyutsiyasi uchun istiqbolli bo‘lgan, ta’limning barcha shakllari va usullarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan turli tashabbuslar va innovatsiyalar asosida yuzaga keladigan dolzarb va tizimli ravishda o‘zini o‘zi tashkil etuvchi yangiliklar. Zamonaviy ta’limni rivojlantirish bilan bog‘liq "innovatsion faoliyat" kontseptsiyasini ta’lim mazmuni va ta’lim jarayonining tashkiliy-texnologik asoslarini maqsadli ravishda o‘zgartirish, ta’lim xizmatlari sifatini oshirishga, ta’lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan. ta’lim muassasalari va ularning bitiruvchilari, o‘quvchilarning har tomonlama shaxsiy va kasbiy rivojlanishini ta’minlash [2].

Tadqiqot usullari. Innovatsion yondashuvlar ta’limni takomillashtirish, yangi imkoniyatlar yaratish va an’anaviy o‘qitish usullarini o‘zgartirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Innovatsiyalar ta’limni yaxshilashga yordam beradigan ba’zi asosiy yo‘nalishlar:

1. Shaxsiylashtirilgan ta’lim: Innovatsion yondashuvlar ta’lim jarayonini har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari va bilim darajasiga moslashtirish imkonini beradi. Bunga moslashuvchan ta’lim dasturlari, o‘z-o‘zidan ishlaydigan onlayn o‘quv platformalaridan foydalanish va o‘quvchilarning rivojlanishini individual monitoring qilish kiradi.

2. Moslashuvchan ta’lim: Ta’lim innovatsiyalari o‘quvchilarga o‘rganish vaqtini, joyini va sur‘atini tanlash imkonini beruvchi moslashuvchan ta’lim formatlarini ishlab chiqishga yordam beradi. Bunga masofaviy ta’lim, onlayn kurslar, virtual sinflar va moslashuvchan o‘quv dasturlari kiradi.

3. Raqamli texnologiyalardan foydalanish: Innovatsiya o‘quv jarayonini boyitish uchun kompyuterlar, planshetlar, interfaol doskalar va dasturiy ta’minot kabi raqamli texnologiyalardan

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

foydalanishni o‘z ichiga oladi. Bu sizga interaktiv va multimediali o‘quv materiallarini yaratish, virtual sayohatlar, simulyatsiya va tajribalar o‘tkazish imkonini beradi, bu esa bilimlarni yanada samarali o‘zlashtirishga yordam beradi.

4. Hamkorlikda o‘rganish: Innovatsion yondashuvlar talabalar va professor-o‘qituvchilar o‘rtasida hamkorlik va bilim almashishni rag‘batlantiradi. Bu loyiha ishi, guruh topshiriqlari, onlayn forumlar va ma‘lumot va g‘oyalar almashish uchun platformalar orqali amalga oshirilishi mumkin.

5. Tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirish: Ta‘limdagi innovatsiyalar tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik va innovatsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bularga talabalarning avtonomiyasi va o‘zini o‘zi boshqarishni rag‘batlantirish, tadqiqot ishlarini rag‘batlantirish, loyihaga asoslangan usullardan foydalanish va muammoli ta‘lim kiradi.

Innovatsion yondashuvlar nafaqat ta‘limning qulayligi va sifatini oshiradi, balki talabalarda tez o‘zgaruvchan dunyo va mehnat bozoriga muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Ular zamonaviy jamiyatning asosiy kompetensiyalari bo‘lgan tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot ko‘nikmalari va raqamli savodxonlikni shakllantirishga hissa qo‘shadi [3-5].

So‘nggi yillarda texnik universitetlarda texnologiya va mehnat bozori talablaridagi o‘zgarishlarni aks ettiruvchi ta‘limga bir qator yangi yondashuvlar paydo bo‘ldi.

1-jadval

Yangicha ta‘lim yondashuvlari

Amaliy yo‘nalish	Texnik universitetlar talablarga rioya qilishga tobora ko‘proq amaliy yondashmoqda. Talabalarga laboratoriya ishlari, loyiha topshiriqlari, stajirovka va yirik korxonalarda amaliyot o‘tash orqali ko‘proq amaliy tajriba orttirish imkoniyati yaratilmoqda. Bu talabalarga olgan bilimlarini amalda qo‘llash va zarur ko‘nikmalardan foydalanishga yordam beradi.
Interfaol ta‘limi musullari	Ma‘ruzaga asoslangan ta‘lim modeli tugagandan so‘ng, texnik imkoniyatlar guruh loyihalari, muhokamalar, amaliy tadqiqotlar va real vaqtda o‘rganish uchun texnologiyadan foydalanish kabi interfaol usullardan tobora ko‘proq foydalanmoqda. Bu o‘quvchilarning ta‘lim jarayonida faol ishtirok etishi, o‘zaro fikr almashishi va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkonini beradi.
Fanlararolik	Zamonaviy texnologiyalar murakkab bilim va ko‘nikmalarni talab qiladi. Texnik ishlanmalar turli sohalarni, masalan, kompyuter fanlari, muhandislik, iqtisod, dizayn va boshqalarni birlashtirgan fanlararo o‘quv dasturlarini joriy qiladi. Bu fikrlashning moslashuvchanligini va o‘yinda ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.
Onlayn ta‘lim va texnologiyadan foydalanish	Potensial onlayn texnologiyalar va masofaviy ta‘lim imkoniyatlari, texnik imkoniyatlar onlayn platformalar, video ma‘ruzalar, vebinarlar va boshqa o‘quv vositalaridan faol foydalanilmoqda. Bu talabalarga o‘z vaqtlarini erkin rejalashtirish va dunyoning istalgan nuqtai nazaridan ta‘lim olish imkonini beradi.
Kelajak uchun ko‘nikmalarga e‘tibor	Texnologiya va mehnat bozori talablari doimo rivojlanib bormoqda, shuning uchun texnik ehtiyojlar kelajakda talab qilinadigan ko‘nikmalarni rivojlantirishga ko‘proq e‘tibor berishni talab qiladi, masalan, sun‘iy intellekt, ma‘lumotlar tahlili, kiberxavfsizlik, robototexnika va boshqalar.

Biroq, har bir universitetning o‘ziga xos xususiyatlari bor va talabalar tomonidan ko‘rsatilgan maqsadlarga muvofiq turli usullar va strategiyalardan foydalanishi mumkin.

Tadqiqot natijalari. Yosh muhandis kadrlarni tayyorlash zamonaviy sanoatning o'zgaruvchan talablari va ehtiyojlarini hisobga olishni talab qiladi [6, 7]. Yosh muhandislarni tayyorlashda qo'llaniladigan ba'zi yangi yondashuvlar:

1. Integratsiyalashgan kurslar va fanlararo treninglar: Yosh muhandislarga turli fanlar va tajriba sohaslarini birlashtirgan integratsiyalashgan kurslar taklif etiladi. Bu talabalarga turli texnik fanlar o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro ta'sirlarni tushunishga va keng ko'lamli ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

2. Amaliy yo'naltirish: Ta'lim jarayonida bilim va ko'nikmalarni amalda qo'llashga urg'u beriladi. Bunga laboratoriya ishlarini olib borish, loyihalash ishlari, haqiqiy korxonalarda amaliyot o'tash va muhandislik tanlovlarida qatnashish kiradi. Amaliy tajriba yosh muhandislarga o'z bilimlarini amalda qo'llash va real muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

3. Jamoada ishlash va hamkorlik: Yosh muhandislarga jamoalarda ishlash va boshqa talabalar va professor-o'qituvchilar bilan hamkorlik qilish imkoniyati beriladi. Jamoa bilan ishlash bugungi muhandislik jamiyatida muhim bo'lgan muloqot, etakchilik, loyihalarni boshqarish va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

4. Sanoat kooperatsiyasi: Sanoat korxonalari va tashkilotlari bilan hamkorlik qilish yosh muhandislarni tayyorlashning asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Bunga hamkorlikdagi loyihalar, amaliyotlar, o'quv hamkorlik dasturlari va sanoat bilan tadqiqot ishlari kiradi. Sanoat sohasidagi hamkorlik talabalarga amaliy ish tajribasiga ega bo'lish va sanoatning haqiqiy muammolarini tushunishga yordam beradi.

5. Raqamli texnologiyalar va virtual ta'lim [8-11]: Raqamli texnologiyalar va virtual ta'limdan foydalanish yosh muhandislarga keng ko'lamli ta'lim resurslari, onlayn kurslar, simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalardan foydalanish imkonini beradi. Bu o'rganish imkoniyatlarini kengaytiradi, o'quv jarayonini individuallashtirish va istalgan joyda va istalgan vaqtda o'qish imkonini beradi.

Xulosa. Tadqiqotning asosiy g'oyasi ta'lim sifatini oshirish, talabalarni faollashtirish va ularni zamonaviy texnologik soha talablariga tayyorlashda ilg'or texnologiya va usullardan foydalanishdan iborat. Tinglovchining psixologik holatiga alohida e'tibor berish, uning e'tiborini tushuntirishning eng qiziqarli usullarini ishlab chiqish, belgilar, chizmalar, grafiklar va formulalarni batafsil o'rganish bilan jalb qilish kerak. Bilimni kengaytirish va esdalik darajasini oshirish uchun ishlab chiqilgan usullar hayotdan va atrof-muhitdan olingan misollarga asoslanishi kerak. Bunday muhandis kadrlarni tayyorlash mamlakat iqtisodiyotining yuksalishiga, mehnat unumdorligining oshishiga, texnika va texnologiyaning rivojlanishiga, eng muhimi, bozor iqtisodiyoti sharoitida muhandislik maktablari bitiruvchilarining ishsizlar sonining kamayishiga olib keladi.

REFERENCES

1. Атажоновна С.Б. Модернизация обучения специальных дисциплин в технических вузах на основе физических явлений (на примере бакалавриата направления “Мехатроника и робототехника”)// автореферат на соискание доктора философии (PhD) по педагогическим наукам. Наманган, 2023 г.

2. Рапацевич Е.В. Инновации в образовании: роль информационно-технологической среды//Успехи современного естествознания. – 2013. – № 10 – С. 86-88
3. Dewey J. The School and Society [Электронный ресурс]. URL: <http://www.brocku.ca/MeadProject/Dewey/Dewey-1907/Dewey-1907-toc.html> (дата обращения: 30.04.2016)
4. Siemens, G., and Matheos, K. (2010) ‘Systemic changes in higher education.’ In Education [online] 16 (1) Available from [19 September 2011]
5. Лориллард Д. *Преподавание как наука о дизайне: создание педагогических моделей обучения и технологий* . Рутледж, 2013.
6. Kasimakhunova A.M., Atajonova S.B. Method of teaching students to study the electrophysics properties of semiconductors and mathematical formula//Eurasian Journal of engineering and Technology, 2022.07 pp. 81-87
7. Atajonova S.B. The development of professional training of students as a result of the improvement of new pedagogical technologies and teaching methods// Scientific Bulletin of NamSU 2022 №7, PP.416-423
8. Atajonova S.B. Methodology of teaching general educational disciplines with a professional focus in technical universities // Scientific and technical journal machine building STJ AndMI. 25.12.2022 № 5. Issue 2. pp. 509-515.
9. Puentedura, R. (2014). SAMR: A Model for Understanding the Integration of Technology. Available at: <http://www.hippasus.com/rrpweblog/>
10. OECD (2015). Students, Computers and Learning: Making the Connection. OECD Publishing.
11. Reiser, R. A., & Dempsey, J. V. (2018). Trends and Issues in Instructional Design and Technology. Pearson.

МЕСТО ЛОГО-ФАСЦИАЛЬНОГО МАССАЖА ПРИ КОРРЕКЦИИ РЕЧЕВЫХ НАРУШЕНИЙ.

¹Закирова С.Б., ²Бозорбоева Н.

¹Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования преподаватель кафедры «Логопедия»

²Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования студентка 303 группы кафедры "Логопедия"

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050439>

***Аннотация.** В этой статье можно узнать как правильно сформировать речь ребёнка, этиологию и диагностику определённого дефекта речи и пути правильного проведения лого фасциального массажа. Статья представляет собой обзор современного и эффективного способа коррекции речевых нарушений у детей и взрослых, включающего применение лого фасциального массажа. Описываются отличительные характеристики лого фасциального массажа от классических подходов логопедического массажа. Описывается способ коррекции речевых нарушений, содержащий пять этапов.*

***Ключевые слова:** речь, лого-фасциальный массаж, артикуляционная гимнастика, классическая гимнастика, методы лого-фасциального массажа.*

Будучи одним из главных способностей человеческого организма, речь играет ключевую роль в жизни человека. Речь выполняет две функции коммуникативную и сигнификативную, но самое главное из них коммуникативная. Ни один ребёнок не рождается с умением говорить и выражать свои мысли, правильно и чётко. Поэтому с ребёнком следует заниматься с ранних лет. Если ребёнок сталкивается с различными проблемами в произношении звуков, то ему необходимо консультация логопеда. Порой советам логопеда нуждаются не только дети, но и взрослые. Существует множество способов коррекции речевых нарушений. К ним относятся артикуляционная гимнастика, пальчиковая гимнастика, логопедический и лого-фасциальный массаж. В этой статье я хочу раскрыть особенности эффективного способа применения коррекции речевых нарушений как у детей, так и у взрослых.

Прежде чем начать работу с пациентами, в первую очередь необходимо поставить точный, правильный диагноз, выявить причины возникновения этого нарушения и конечно же определить форму этого заболевания. Основная масса пациентов, страдающих речевыми нарушениями, представлены двумя основными группами:

- 1) люди, страдающие последствиями родовых травм,
- 2) люди, у которых повреждена центральная и периферическая нервная система.

Кроме этого имеется ещё 3-ая небольшая группа, в которую входят лица с приобретёнными речевыми нарушениями в следствии перенесённого инсульта и других заболеваний связанных с головным мозгом. [1]

Лого-фасциальный массаж оказывая воздействие на голосовую, дыхательную и артикуляционную систему, представляет собой комплексное воздействие коррекции речевых нарушений. Логопедический и обычный классический массаж поставили начало появлению лого- фасциального метода массажа коррекции речевых нарушений. Начиная с 90-ых годов постепенно возросло количество пациентов страдающих тяжёлыми

нарушениями речи. Лого-фасциальный массаж является сборкой эффективных и проверенных на практике способов и приёмов из разных массажных техник. Можно сказать, что метод лого-фасциального массажа не самостоятельная единица, потому что он работает в комплексе функциональных, мышечно-фасциальных и коррекционных нарушений. Кроме вышеуказанных, этот метод является подготовительным этапом для ребёнка, где раскрываются его психологические, физиологические способности, за счёт которых постепенно возникает естественная двигательная активность отдельных мышц и мышечных групп, которое в дальнейшем участвует в образовании речи.

В то же время не стоит забывать о том, как вообще происходит образование речи. Образование речи приходится на 3 согласованно- работающих отдела. Это дыхательный, голосовой и артикуляционные отделы.

Во время проведения лого-фасциального массажа рассматриваются все эти 3 отдела.
[2]

При этом нормализуется и активизируется возможность запуска дыхания, голосоведения, артикуляция и воспроизведение звука. По схеме проведения, лого-фасциальный массаж состоит из 5-ти этапов:

- Работа с телом снаружи
- Интраоральная проработка мышечных групп, участвующих в образовании речи
- Интраоральный массаж и постановка звука
- Работа с телом, интраоральный массаж, постановка звуков и педагогическая коррекция, которая заключается в формировании речевого дыхания
- Собственно педагогическая коррекция исходя из опыта специалиста.[1]

Если рассматривать каждый этап по отдельности, то можем сказать, что во время проведения первого этапа сначала делается массаж грудного отдела, затем шейного, далее лицевого отделов.

Второй этап охватывает внешний и интраоральный массаж артикуляционного аппарата.

Третий этап включает массаж артикуляционного аппарата с постановкой звуков.

Говоря о четвёртом этапе не стоит забывать про дыхательную, артикуляционную, голосовую гимнастику с массажем, а также автоматизации проговаривания звуков. И последний пятый этап является продолжением четвёртого этапа и включает в себя автоматизации звуков в словах, слогах и фразах. Техники лого-фасциального массажа были описаны более 100-лет назад. Техника проведения фасциального массажа в каждой стране разное.

Существует Средиземноморские, Европейские, Восточно-азиатские и Российские виды.[3]

В первую очередь перед лого-фасциальным массажем следует проводить диагностику артикуляционного аппарата. Основной целью проведение этой диагностики является выявление отклонений в артикуляционном аппарате, определение дисфункций в нижне-височной челюсти, уточнение именно в какой области имеется то или иное отклонение. Во время проведения этой диагностики, ребёнку не должно быть скучно. В этом нам помогут различные игровые приёмы. Одним из них является игра «Окошко».[3] Сложно поверить, но благодаря этой простой игре можно выявлять серьёзнейшие проблемы в развитии, последствие которых может оказать своё влияние на всю опорно-двигательную систему и на систему вестибулярного аппарата. Напряжение созданное в определённой части отклонение артикуляционного аппарата может вызвать боль в зубах, повреждение тройничного нерва, сужение артерий и вен височно-нижнечелюстного сустава, которые служат для питания головного мозга.

После диагностики по заключению врача можно приступить к проведению лого-фасциального массажа. Массаж проводится постепенно и поэтапно. Она начинается с тела и в обязательном порядке необходимо сначала, как бы адаптировать тело ребёнка к рукам логопеда, то есть подготовить тело к массажу. Есть дети которые вообще не дают притронуться из-за того, что им щекотно, больно и тому подобное. Это говорит о том что у них нервы периферической системы, кожные и поверхностные мышечно-фасциальные покровы находятся в напряжении. Во многих случаях боль возникает там где есть зажимы, там где есть мышечно-фасциальные укорочения, там где есть гипертонус. После проведения нескольких курсовых занятий, как только напряжение снимается, гипертонус нормализуется ребёнку сразу становится приятно, болевые ощущения исчезают и в некоторых случаях дети даже засыпают.[1] После работы с телом, по назначению врача делается интраоральный массаж с постановкой звуков. При этом рассматривается целостность жевательных и мимических мышц. Исходя из практических опытов многих специалистов могу сказать, что во многих случаях наблюдается сжатие и напряжение жевательных мышц, так как они первые мышцы которые реагируют на стресс и различные эмоциональные раздражения.

Подведём итог, для дальнейшего преодоления дефектов речи ребёнку необходимо создать благоприятные условия, которые приводят к нормализации мышечного тонуса. В логопедии по выводу многих специалистов принято строить реабилитацию лиц имеющих речевые нарушения путём медико-психолого-педагогическим обследованием. В него включены психотерапия, гипноз, медикаментозное лечение, общий, классический, лечебный, зондовый массаж лица и шейно-воротниковой зоны, физиотерапия. [4] Все эти направления выполняются разными специалистами, что приводит к максимальному затрату сил и времени как ребёнка, так и взрослого. Этот междисциплинарный подход даёт наиболее эффективный результат. Но как правило на это способен не каждый. Поэтому чтобы получить максимально приближенный эффективный результат к междисциплинарному подходу был основан пяти этапный лого-фасциальный массаж, которое частично объединяет все эти направления указанные выше. В заключении можно

сказать, что метод лого-фасциального массажа является гибким, индивидуализированным подходом.

REFERENCES

1. [1.https://youtu.be/QmXDfEWKI4o](https://youtu.be/QmXDfEWKI4o)
2. Книга "Логопедия" под редакцией профессора науки Л.С.Волковой и профессора С.Н. Шаховской. Издание третье, допущено Министерством образования Российской Федерации в качестве учебника для студентов дефектологических факультетов педагогических высших учебных заведений. Москва 2003г.
3. Сахаровская О.П. Логопедический альбом: комплексные занятия для закрепления звука у детей дошкольного возраста. Ростов н/Д: Феникс; 2019.
4. <https://xn--80aaah4bwnff9a3i.xn--p1ai/>

**AGROKIMYO FANINI BIOLOGIYA FANLARI BILAN O‘ZARO INTEGRATSIYASI
ASOSIDA O‘QITISH METODIKASI**

Qo‘chqorova Ra‘no Rasulovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti k.f.n.dots.v.b.

Tel.:+998995275009

E -mail: rano qochqorova @bk.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050443>

Annotatsiya. Bu maqolada OTM.larda agrokimyo fanini o‘qitishda biologiya fanlari bilan o‘zaro bog‘lab o‘qitish haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar. Transpiratsiya, kul, mikroelement, fotosintez, ildiz bosimi, ATF, xlorofill.

Oliy ta‘lim muasasalarida agrokimyo fanini oqitishda o‘simliklar fiziologiyasi fani bilan bo‘g‘lab o‘qitish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Masalan, tuproq namligini aniqlash mavzusini o‘qitishda o‘simlik o‘sadigan tuproqning namligini me‘yorida bo‘lishi nihoyatda muhim ahamiyatga ega ekanligi o‘simliklarda kechadigan transpiratsiya hodisasini mohiyatini tushuntirib berish orqali agrokimyo fanini o‘simliklar fiziologiyasi bilan bog‘lanadida. Transpiratsiya o‘simliklar bargi orqali suv bug‘latishidir. O‘simliklarning suv bug‘latishi fizik jarayon bo‘lib, suv barglar hujayralariaro bug‘ holiga o‘tib barg og‘izchalari orqali diffuziyalanib, atrof-muhitga chiqariladi. Transpiratsiya jarayoni o‘tkazuvchi naychalarning miqdori va o‘lchami (kattakichikligi) ga, labchalarning soniga, kutikula qatlamining qalinligiga, protoplazma kolloidlarining holatiga, hujayra shirasining konsentratsiyasi va hokazolarga bog‘liq. Suv o‘simlik poyasi bo‘ylab ko‘tariladi, transpiratsiya natijasida barglar hujayrasida so‘rish kuchi paydo bo‘lib, u ildiz tukchalari suvini so‘rib, bargchaga eltadi. Masalan, biror novdani kesib suvga solib qo‘ysak, ancha vaqtgacha so‘limaydi, buning sababi transpiratsiya va so‘rish kuchidir. Transpiratsiyaning yana bir ahamiyati shundaki, bunda suv bilan birga ildiz tukchalari yordamida so‘rilgan mineral moddalar ham tashiladi. Undan tashqari, transpiratsiya barglar haroratini pasaytiradi va ularni qizib ketishdan saqlaydi. Transpiratsiya jarayoniga tashqi muhit omillarining ta‘siri Tashqi muhitning ta‘siri. Transpiratsiya jarayoniga nur, harorat, shamol, namlik kabi omillar ta‘sir ko‘rsatadi. Quyosh nuri barg labchalarining ochilishini ta‘minlaydi, protoplazmaning o‘tkazuvchanligini oshirib, suv bug‘lanishiga yordam beradi. Xlorofill quyosh nurini yutib, barglar haroratini ko‘taradi va suv bug‘lanishini kuchaytiradi. Transpiratsiyaning kuchayishi bilan barglar harorati pasayadi, natijada suv bug‘latadigan barglar qizib ketmaydi. Transpiratsiya jarayonida quyidagi o‘zgarishlar ro‘y beradi, birinchidan, sovutadi, ikkinchidan, ortiqcha turgor holatdan saqlaydi, uchinchidan, suvning barglarga qarab harakatlanishiga yordam beradi, to‘rtinchidan, mineral moddalarning qayta taqsimlanishi va so‘rilishini amalga oshiradi. Barglardan suv bug‘lanishi asosan, og‘izchalar orqali amalga oshadi. Og‘izchalarning soni va yirik-maydaligi har xil mevalarda bir-biridan farqlanadi. O‘simliklarning suvni so‘rishi tuproqdagi suv miqdoriga, ildizining so‘rish kuchiga, joylashish chuqurligi va ildiz tukchalari soniga bog‘liq bo‘ladi. O‘simliklarning yuqori qismiga suvni ko‘tarib beradigan kuchga ildiz bosimi deb aytiladi. 1877-y. V. Pfeffer osmotik bosimni aniqlagan.

Bundan tashqar o‘simliklarni o‘ziqlantirishda mikroelementlarning ahamiyatini birorta qishloq xo‘jaligi ekini, masalan kartoshka misolida quyidagi ma‘lumotlarni berish

mumkin. Quyidagi ma'lumotda 100 g kartoshka tarkibida mg hisobida uchraydigan mikroelementlar miqdori berilgan.

Bor - 13,0 .	Molibden -0,026.	Marganets -3,5.	Hikel- 0,026 .
Mis - 16,5.	Aluminiy - 1,05.	Temir - 30,0.	Kobalt - 0,015.
Rubidiy - 5,0 .	Yod - 0,02 .	Rux - 3,0	Brom- 0,1.

Shu bilan birga agrokimyoda o‘simlikni kimyoviy tahlil qilish mavzusida kulning tarkibida uchraydigan kimyoviy elementlar haqida quyidagi ma'lumotlarni berish mumkin. O‘simliklarning kuli o‘simliklarni oziqlantirish maqsadida o‘g‘it sifatida ham qo‘llaniladi. Chunki kulning tarkibida quyidagi kimyoviy moddalar uchraydi. Bundan tashqari kuldani foydalanish, saqlash va qabul qilish oson - shunchaki yog‘och yoki boshqa tabiiy materialni yoqish.

Kulning aniq tarkibini aniqlash qiyin, chunki u ko‘p jihatdan yondirilgan yog‘och turiga bog‘liq. Kulning taxminiy kimyoviy tarkibi har doim bir xil, ammo minerallarning nisbati yog‘och turiga qarab o‘zgarishi mumkin:

1. **Kaltsiy.** Uning har qanday navidagi kul tarkibida kaltsiy karbonat, kaltsiy silikat, kaltsiy sulfat, kaltsiy xlorid mavjud. Kaltsiy o‘simliklarning normal o‘sishi uchun zarurdir. U uglevodlar va oqsillar almashinuvida ishtirok etadi, shuning uchun yosh o‘simliklar ayniqsa faol o‘sish davrida kerak. Oddiy faoliyat uchun kaltsiy ham kerak. Ba‘zi kislotalarni bog‘lab, tuproqning kislotaligiga ta‘sir qiladi. Kaltsiy tufayli boshqa minerallar va ozuqa moddalari o‘simliklar tomonidan yaxshiroq so‘riladi va so‘riladi.

2. **Kaliy.** O‘simliklarni kaliy o‘z ichiga olgan o‘g‘it bilan oziqlantirish ayniqsa muhimdir, chunki uning ko‘p qismi hujayra sharbatida bo‘ladi va sug‘orish va yog‘ingarchilik paytida suv bilan osongina yuviladi. Kaliy fotosintez, uglevod almashinuvi jarayonining normal kechishi uchun zarur, u fermentlarning faolligini oshiradi va asosan meva sifatini belgilaydi.

3. **Fosfor.** Fosfor o‘simliklar uchun ajralmas energiya manbai hisoblanadi. U metabolizm, fotosintezda muhim rol o‘ynaydi, ATF tarkibiga kiradi. [Yetarli miqdor](#) fosfor mevalarning normal pishishi uchun juda muhimdir. Bu meva sifatiga, hosildorlikka ta‘sir qiladi.

4. **Magniy.** Magniy fotosintezning normal jarayoni uchun zarur, u xlorofillning bir qismidir. Magniy etishmasligi bilan o‘simlikning barglari sarg‘ayadi va tushadi.

5. **Natriy.** Natriy uglevodlarni uzatish uchun javobgardir, shuningdek, o‘simliklarning noqulay atrof-muhit sharoitlariga va past haroratlarga chidamliligini oshiradi.

Agrokimyoda o‘simliklarda yuqori hosil olish manbalaridan eng muhimi yorug‘likdai. O‘simliklarni yorug‘lik ta‘sirida ildizi orqali suvni va barg og‘izchalari orqali karbonat angdridni qabul qilib xlorofilda fotosintez reaksiyasini amalga oshishi orqali o‘simlikning o‘zi oziqlanishi bilan birga zahira oziq moddalarni ham to‘playdi. O‘simliklarning mevalari shu fotosintez hodisasi tufayli yiriklashadi va pishib yetiladi. Fotosintez hodisasini rus olimi K.A. Timiryazev 1865 -1875 - y. xlorofill yutgan qizil spektr nurlari fotosintez eng samarali ekanligi va yashil o‘simliklarning kosmik rolini e‘tirof etdi va u o‘zining “Quyosh, hayot, xlorofill” nomli asaridav” Xlorofill quyosh bilan Yer o‘rtasidagi hayot vositachisidir “-deb xlorofillga ta‘rif bergan.

Mana shu tariqa oliy ta‘lim muassasalarida agrokimyofani o‘simliklar fiziologiyasi fani bilan o‘zaro bog‘lab o‘qitilsa, ko‘pchilik oliy ta‘lim muassasalarining kimyo ta‘lim yo‘nalishida ikkinchi mutaxassislik fani sifatida biologiya ham o‘qitiladi (ya‘ni bu talabalar kimyo, biologiya

o‘qituvchishi bo‘lib chiqadi). Bunda talabalar agrokimyo fanini mavzularini oson o‘zlashtirishi bilan birga o‘simliklar fiziologiyasi fanidan o‘tilgan mavzularni ham bir karra takrorlab oladilar.

REFERENCES

1. [REACTION OF 1, 1, 1-TRIFLUOROMETHYL-4-PHENYLBUTANEDIONE-2, 4 WITH BENZOIC ACID HYDRAZIDE](#) KR Rasulovna INFORMATION TECHNOLOGY IN INDUSTRY 9 (3), 939-944
2. [Methodology of the organization of the professional circle "Classroom teacher" in pedagogical higher educational institutions](#) KR Rasulovna Jurnal of aeronautical materials 5 (42), 185-189
3. [COMPLEX COMPOUNDS OF FLUORINATED B-DIKETONE DERIVATIVES WITH TRANSITION METALS](#) KR Rasulovna International journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE), 7948-7951
4. [Computer Testing as Developing Information and Communication Skills Factor of Chemistry Teachers](#) F.A Alimova - Eastern European Scientific Journal, 2019 - journale.auris-verlag.de
5. Farzona A. Alimova, PhD, Assistant professor, Tashkent State Pedagogical University Computer Testing as Developing Information and Communication Skills Factor of Chemistry Teachers
6. M.T.Sagdiyev, R.A. Alimova O‘simliklar fiziologiyasi T.: Yangiyul poligraf service -2007.
7. Машарипов, В. У., Мирвалиева, Н. Р., & Абдуллаев, У. М. (2023). Местный иммунитет и специфическая сенсibilизация к антигенам бактерий у больных тонзиллитом. Science and Education, 4(2), 392-400.
8. Ахмедова Нилуфар Мамасидиковна. (2023). ОСОБЕННОСТИ НЕАЛГОРИТМИЧЕСКИХ МЕТОДОВ И ИХ РОЛЬ В РЕШЕНИИ ЗАДАЧ. E Conference Zone, 52–58. Retrieved from <http://econferencezone.org/index.php/ecz/article/view/2015>.

YANGI O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOT ISLOHATLARI

¹Meyliyev O.R.

¹Toshkent moliya instituti, Iqtisod fanlari doktori(DSc),

²Gofurova.K

²Toshkent moliya instituti Moliya fakulteti 2-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050858>

***Anotatsiya.** Ushbu tezisdagi O‘zbekistonda raqamlashtirishni rivojlantirish, yangi zamonaviy texnologiyalarni olib kirish, nou-houlardan foydalanish, malakali kadrlarni bu sohalariga jalb etish haqida ma’lumot va xulosalar berilgan bo‘lib, bu iqtisodiyot va moliya sohasini rivojlantirishga katta hissa qo‘shadi.*

***Kalit so‘zlar:** Raqamli iqtisodiyot, axborot kommunikatsiya texnologiyalari, internet tarmog‘i.*

Bugungi kunda barcha rivojlangan mamlakatlar o‘rtasida raqamlashtirilgan iqtisodiy va moliyaviy tizimga mutloq o‘tishi, aholining iqtisodiy va ijtimoiy hayotini yaxshilash, iqtisodiyotda yuzaga kelayotgan ko‘plab dolzarb muammolarning yechimini topishga hamda shu bilan birgalikda to‘liq raqamlashtirish esa inson omilini kamaytirgan holda korrupsiyaga chek qo‘yish va yanada iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishi uchun poydevor vazifasini bajarmoqda. Buning uchun ko‘plab mamlakatlarda axborot resurslari markazi yoki raqamli davlat xizmatlari tashkil etilgan va zamonga hamnafas ravishda so‘nggi texnologiyalar bilan takomillashtirilmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa elektron tijorat, masofaviy ta‘lim hamda onlayn platformalarni yaratish kabi sohalar biznesni raqamlashtirishda yuqori darajada qo‘llab quvvatlanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham raqamlashtirish, raqamli infratuzilmani yaratish masalasi dolzarb kun tartibiga chiqqanligi sababli mamlakatimiz rivojlanayotgan davlatlar qatoriga kirgan holda barcha sohalarini, jumladan tibbiyot, ta‘lim, iqtisodiy va moliyaviy tizimlar va boshqa soha sektorlarida raqamlashtirishni joriy etish va takomillashtirish uchun bir necha loyihalar va strategik vazifalarni rejalashtirmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-noyabrdagi ““Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079 sonli farmoni ham aynan shu maqsadda qabul qilingan.

Farmonda bir qator ustuvor vazifalar belgilangan bo‘lib, ular jumlasiga:

- Aholi punktlarini Internet tarmog‘iga ulash darajasi, shu jumladan keng polosali ulanish portallarini 2,5 milliongacha ko‘paytirish, 20 ming kilometr optik-tolali aloqa liniyalarini qurish va mobil aloqa tarmoqlarini rivojlantirish orqali 78 foizdan 95 foizga yetkazish;
- Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning turli sohalarida 400 dan ortiq axborot tizimlari, elektron xizmatlar va boshqa dasturiy mahsulotlar joriy etish;
- 587 ming nafar kishini, shu jumladan “Bir million dasturchi” loyihasi doirasida 500 ming nafar yoshlarni qamrab olish orqali kompyuter dasturlash asoslariga o‘qitish tashkillashtirish;
- Hududlarda hokimlar, davlat organlari va tashkilotlar xodimlarining raqamli savodxonligini va malakasini oshirish, ularni axborot texnologiyalari va axborot xavfsizligi bo‘yicha o‘qitish uchun tegishli oliy ta‘lim muassasalari biriktirish hamda ularning 12 ming nafar xodimi axborot texnologiyalari sohasida o‘qitish.

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

Mamlakatimizda mazkur farmon asosida rejalashtirilgan startegik vazifalar amalga oshirilmoqda. Shu xususida AKTga katta e’tibor qaratilmoqda. Ma’lumki, axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish iqtisodiyotni raqamlashtirishda muhim rol o’ynaydi. Jumladan yuqoridagi qarorlarning amaldagi natijasi sifatida to’lov tizimida kommunal xizmatlaridan foydalanishda hisob-kitobni amalga oshirishda turli xil smart texnologiyalaridan

foydalanish va shu bilan birgalikda bu xizmatlarni yanada takomillashtirish va boshqarish uchun “aqli uy” kabi tajribalarni yo’lga qo’yish, jamoat transportlarida esa avtomatlashtirilgan tizimni joriy etish va naqd pulsiz to’lovlar tizimni amalga oshirish, sug’urta tizimini raqamlashtirish uchun davlat-xususiy sheriklik asosida raqamli sug’urtani amalga oshirish mexanizmlarini joriy etilishi, iqtisodiyotning real sektorlarida robotlashtirilgan texnikalardan foydalanish va yirik korxonalarda robotexnika va kuchli IT muxandislarini jalb etilishi kuzatilmoqda.

1-jadval

O‘zbekiston hududida korxonalar va tashkilotlarda internetga ulangan kompyuterlar soni

t/r	Hududlar	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil
1	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	12 594	15 431	17 788	21 882	28 666
2	Andijon viloyati	11 972	14 699	17 830	20 173	19 924
3	Buxoro viloyati	14 073	16 041	19 513	23 101	27 573
4	Jizzax viloyati	12 822	14 200	14 822	9 251	21 025
5	Qashqadaryo viloyati	13 179	14 857	18 006	18 631	22 960
6	Navoiy viloyati	11 190	14 490	17 686	18 246	39 367
7	Namangan viloyati	10 499	13 800	17 292	20 408	14 509
8	Samarqand viloyati	23 569	26 955	32 001	33 970	12 753
9	Surxondaryo viloyati	6 907	8 611	9 323	8 840	45 031
10	Sirdaryo viloyati	5 488	6 327	7 849	10 245	32 638
11	Toshkent viloyati	18 371	23 393	29 228	36 050	20 297
12	Farg‘ona viloyati	15 489	18 449	21 508	27 590	207 782
13	Xorazm viloyati	9 410	11 962	14 811	17 600	538 933
14	Tosheknt shahri	144 896	158 788	175 760	175 926	20 297
	Respublika bo‘yicha	310 459	358 003	413 417	441 913	538 933

Jadvalda keltirilgan ma’lumotlardan ko’rishimiz mumkinki, O‘zbekiston Respublikasi hududidagi korxonalar va tashkilotlarda internetga ulangan kompyuterlar soni barcha Respublika hududlarida o’sish tendensiyasini namoyish etgan. Bunga ko’ra Jizzax viloyati hududida joylashgan korxonalar va tashkilotlarda internetga ulangan kompyuterlar soni 2020 yilda 9251 tani tashkil etib o’tgan yilga nisbatan bu ko’rsatkich pasaygan bo’lsada, 2021-yilda 19 924 tani tashkil etgan. Bunga sabab “Jizzax” erkin iqtisodiy zonasida Janubiy koreyalik hamkorlar bilan birgalikda 11 million dollarga teng, yillik quvvati 50 ming kilometr optik tolali kabel mahsulotlarini ishlab chiqarish zavodi ishga tushirilganidir.

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
16-iyun, 2023- yil**

Bundan tashqari Toshkent viloyati va Toshkent shahrida 2021-yilda korxonalarda internet aloqalariga ulangan kompyuterlar soni 45 031 va 206 782 taga yetgan bo‘lib, bunga sabab 2021-yil davomida ikki mingta qo‘shimcha mobil aloqa baza stansiyasini o‘rnatish orqali ularning umumiy soni 33,7 mingtaga, aholi maskanlarida keng polosali mobil internet qamrovi darajasi 95 foizgacha oshirilganligidir. Shu bilan birgalikda 2021-yil yakuniga qadar nafaqat poytaxt hududida balki mamlakatimiz hududining Nukus, Urganch, Namangan, Qarshi, Termiz va Toshkent shaharlarida ham IT-park filiallari faoliyati yo‘lga qo‘yilganligi tufayli, bu viloyatlarda turli xil tashkilotlarda internet aloqalariga ulangan texnikalarning tez fursatda ko‘payishiga sabab bo‘lgan.

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan korxonalar va tashkilotlarda shaxsiy kompyuterlarning (serverlardan tashqari) soni

t/r	Hududlar	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil
1	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	41 125	45 483	50 945	53 251	55 510
2	Andijon viloyati	46 409	48 895	54 530	56 344	53 842
3	Buxoro viloyati	41 003	45 294	51 280	55 888	56 058
4	Jizzax viloyati	25 854	26 976	28 867	18 887	34 016
5	Qashqadaryo viloyati	59 141	64 395	67 670	62 434	74 842
6	Navoiy viloyati	35 646	40 031	44 562	46 708	48 364
7	Namangan viloyati	42 643	47 299	52 800	55 071	57 102
8	Samarqand viloyati	69 606	79 084	87 599	86 409	91 490
9	Surxondaryo viloyati	38 829	41 879	40 781	27 291	36 280
10	Sirdaryo viloyati	20 254	21 660	23 669	24 435	24 286
11	Toshkent viloyati	60 492	68 944	78 495	81 215	86 668
12	Farg‘ona viloyati	55 249	62 401	66 245	79 718	84 188
13	Xorazm viloyati	36 675	40 212	45 094	47 518	50 746
14	Tosheknt shahri	280 899	297 347	320 189	319 517	352 751
	Respublika bo‘yicha	853 825	929 900	1 012 726	1 014 686	1 106 143

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyot va ijtimoiy jamiyatni raqamlashtirish jarayoni ko‘pgina sohalarda ortda qolayotgan bo‘lsada, yuqorida ta’kidlab o‘tilgan farmon va qonunlar natijasida bu kamchilik va muammolarga chek qo‘yilayotganligini ko‘rishimiz mumkin. Ma’lumotlarga ko‘ra 2019 va 2021 yillar davomida korxonalar va tashkilotlarda shaxsiy kompyuter (serverlardan tashqari) mavjudligini tahlil qiladigan bo‘lsak, respublikamizning viloyatlar kesimidagi yillar bo‘yicha o‘sish sur‘ati yuqorilab borayotganligini ko‘rishimiz mumkin. Toshkent shahrida joylashgan korxonalar va tashkilotlarda shaxsiy kompyuterlar mavjudligi 2020 yilda 319 517 donani tashkil etib, bu ko‘rsatkich 2019-yilga nisbatan pasaygan. Biroq 2021-yilda 352 751 donani tashkil etib sezilarli darajada oshgan. Bunga sabab iqtisodiyotni raqamlashtirishda AKT lari bilan ta’minlashga katta miqdordagi investitsiyalar jalb qilinganligi bo‘lib, 2021 -yilda

O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistikasi qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra bu sektorga qilgan investitsiyalar 11,8 trillion so‘mga (1milliard AQSH dollaridan ortiq) yetgan.

Yuqoridagi keltirilgan ma‘lumotlarga ko‘ra, respublika hududida joylashgan korxonalar va tashkilotlarda shaxsiy kompyuterlarning mavjudligi va bu texnik qurilmalarning internetga ulanish so‘nngi yillarda oshib borgan. Bunga sabab hozirgi kunda jahon miqiyosida yangi zamonaviy kasblarning (frilanserlar, dasturchilar, traderlar, web-dizaynerlar va boshqalar) rivojlanayotganligi va davlatimiz tomonidan bunga katta e‘tibor berilayotganligi O‘zbekiston hududida IT-parklari tashkil etilishi va buning natijasida 300dan ortiq yangi kompaniyalar ochilishi sababli iqtisodiyotda raqamlashtirish va raqamli texnologiyalar bilan barcha soha sektorlarini ta‘minlanmoqda.

Xulosa

Biroq yuqorida sanab o‘tilgan turli xil loyihalarning amalga oshirilishi va ijobiy natijalarga erishganligidan tashqari, respublika hududlarining barcha qismida ham bu kabi sharoitlar yaratib berilmagan. Negaki, qishloq hududlarida internet aloqasi mavjud emasligi sababli AKT ga ehtiyoj kam va rivojlanish jihatdan ortda qolmoqda. Bu muammolarni bartaraf etish uchun nazarimizda mamlakatimizning chekka va olis qishloq hududlarini optik tolali internet tarmoqlari bilan ta‘minlash lozim. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalarni iqtisodiyotda ommalashtirish uchun barcha sohalarni yuqori sifatli va zamonaviy darajadagi axborot texnologiyalari bilan ta‘minlash, yetuk mutaxassislarni sohaga keng jalb etish va faoliyat olib borayotgan shaxslarning ko‘nikma va malakalarini muntazam oshirib borish lozim. Bu o‘z navbatida mamlakatimizda bandlik muammosining yechilishiga hamda iqtisodiy raqobatbardoshlikni ta‘minlashiga salmoqli darajada yordam beradi.

REFERENCES

1. G‘.M. Porsaev, B.Sh. Safarov, D.Q. Usmanova. Raqamli iqtisodiyot asoslari. (Darslik) –T.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2020. 372 b.
2. <https://mc.uz/Ozbekistonda> 2021-yilda-43-7-mingta-korxonalar-va-tashkilotlar-qurilish-sohasida-faoliyat-yuritgan.
3. <https://stat.uz>- sayti ma‘lumotlari asosida tayyorlandi.
4. <https://mitc.uz/uz/news/2340>.
5. Shoqosim o'g'li, A. U., Rahimovna, T. O. R., Mamasiddiqovna, A. N., Mamasoliyevich, T. R., & Roxataliyevna, A. N. (2022). Technologies For Improving The Quality Of Educational Results Of Schoolchildren By Developing A Personalized Model Of Teaching Mathematics Through Interactive Stories. *Journal of Positive School Psychology*, 6(11), 1354-1365.
6. Ахмедова Нилуфар Мамасидиковна. (2023). ОСОБЕННОСТИ НЕАЛГОРИТМИЧЕСКИХ МЕТОДОВ И ИХ РОЛЬ В РЕШЕНИИ ЗАДАЧ. *E Conference Zone*, 52–58. Retrieved from <http://econferencezone.org/index.php/ecz/article/view/2015>.

ОСОБЕННОСТИ ВНИМАНИЯ ДЕТЕЙ С СИСТЕМНЫМИ НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

¹Мамаюсупова Мадина, ²Муминат Тахирова

¹ТГПУ имени Низами преподаватель кафедры Логопедия

²ТГПУ имени Низами студентка направления Логопедия

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050868>

Аннотация. В статье рассмотрены основные взгляды по проблеме нарушений внимания детей дошкольного возраста с системными нарушениями речи в современной логопедии. Признание психологами и педагогами особого значения дошкольного детства для становления личности определяют основные принципы воспитательно-образовательной работы с детьми этого возраста: дифференциальный подход к каждому ребенку, учет индивидуальных особенностей, своевременное выявление проблем в развитии и их коррекцию в сенситивные сроки.

Ключевые слова: внимание, концентрация, объём, продуктивность, точность, низкий уровень произвольного внимания, переключаемость, недостаточность распределения внимания.

В настоящее время дошкольники с системными нарушениями речевого развития составляют самую многочисленную группу детей с нарушениями развития. Всесторонний анализ речевых нарушений у этих детей представлен в трудах Р.Е. Левиной, Л.С. Волковой, Т.Б. Филичевой, Г.В. Чиркиной и др. На основе исследований закономерностей речевого развития детей с разной речевой патологией были разработаны пути преодоления речевой недостаточности, определено содержание коррекционного обучения и воспитания.

Внимание дошкольника отражает его интересы по отношению к окружающему миру и действиям, производимым самим ребёнком. Ребёнок дошкольного возраста сосредоточен на предмете или действии только до тех пор, пока его интерес не угаснет.

Проблема внимания считается одной из самых важных и сложных проблем научной психологии. От её решения зависит развитие всей системы психологического знания – как фундаментального, так и прикладного характера. В настоящее время стали актуальными проблемы развития внимания и проведения психокоррекционной работы с детьми, имеющими нарушения речи.

Внимание – это направленность и сосредоточенность сознания на каком-нибудь предмете, явлении или деятельности. Под направленностью сознания подразумевается выбор объекта, а сосредоточенность на чем-то означает отвлечение от всего, что не имеет отношения к этому объекту. Внимание – это важнейшее качество, которое характеризует процесс отбора нужной информации и отбрасывания лишней.

Внимание обладает определенными свойствами, нарушение каждого приводит к отклонениям в поведении и деятельности ребенка. У детей больше развито непроизвольное внимание, так как условием такого внимания являются качества внешних раздражителей и особенности внутреннего состояния ребенка, то для появления и поддержания произвольного внимания необходимо сознательное отношение к деятельности. Внимание не представляет самостоятельного психического процесса, так как не может проявляться

вне других процессов. Таким образом, внимание является лишь свойством различных психических процессов.

Внимание в значительной степени зависит от уровня развития основных процессов высшей нервной деятельности, который меняется с возрастом.

Обнаруживаются различия в проявлении произвольного внимания в зависимости от модальности раздражителя (зрительный или слуховой): детям с патологией речи гораздо труднее сконцентрироваться на выполнении задания в условиях словесной инструкции, чем в условиях зрительной. В первом случае наблюдается большее количество ошибок, связанных с нарушением грубых дифференцировок по цвету, форме, расположению фигур.

Особенности произвольного внимания у детей с алалией ярко проявляются в характере отвлечений. Так, если дети с нормой по речи смотрят на экспериментатора, пытаются определить по его реакции, правильно ли они выполняют задание, то для детей с алалией преимущественными отвлечениями являются: «посмотрел в окно», «осуществляет действия, не связанные с выполнением задания». Низкий уровень произвольного внимания у детей с ТНР приводит к несформированности или значительному нарушению у них структуры деятельности.

Результаты выполнения корректурной пробы Бурдона младшими школьниками с ОНР и речевой нормой свидетельствуют о более низких его показателях (объем, концентрация, продуктивность, точность, наличие ошибок) в группе детей с общим недоразвитием речи, что свидетельствует о более низкой общей психической работоспособности, меньшей устойчивости внимания и большей утомляемости детей с ОНР по сравнению с нормой.

Внимание детей с речевым нарушением характеризуется рядом особенностей: неустойчивостью, трудностью переключения, более низким уровнем показателей произвольного внимания, сложностями в планировании своих действий, недостаточное понимание инструкции к заданиям, а также неравномерность показателей внимания внутри группы, низкий уровень концентрации и распределения внимания, низкая продуктивность. Объем внимания в основном не соответствует возрастной норме. Возникают трудности при планировании своих действий. Дети с трудом сосредотачивают внимание на анализе условий, поиске различных способов и средств решения задач.

Детям с патологией речи труднее сконцентрироваться на выполнении задания в условиях словесной инструкции, чем в условиях зрительной. В первом случае наблюдается большое количество ошибок, связанных с нарушением грубых дифференцировок по цвету, форме, расположению фигур.

Таким образом, внимание детей речевыми нарушениями характеризуется рядом особенностей, а именно неустойчивостью, низким уровнем произвольности, и концентрации, недостаточностью распределения внимания.

REFERENCES

1. Анализ психомоторного развития детей дошкольного возраста с нарушениями речи / Т.С. Овчинникова // Актуальные вопросы оториноларингологии и логопатологии – СПб., 2002
2. Детская психология / Под ред. А.А. Люблинской. – М., 2006. – 415 с.
3. Баскакова И.Л. Внимание дошкольника, методы его изучения и развития. Изучение внимания дошкольников. – М., 2008. – 196 с.
4. Трошин, О.В. Жулина Е.В. /Логопсихология/ ООО «ТЦ Сфера»2005

**РИВОЖЛАНИШИДА НУҚСОНИ БЎЛГАН БОШЛАНГИЧ СИНФ
ЎҚУВЧИЛАРНИНГ НУТҚИНИ ЎСТИРИШ БЎЙИЧА КОРРЕКЦИОН-
ПЕДАГОГИК ИШ**

Д.Т.Гапурова

Низомий номидаги ТДПУ Логопедия кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050872>

***Аннотация.** Нутқ ривожлантиришининг биринчи даражасидаги ўқувчиларни ўқитиш қўйидагиларни назарда тутати: нутқни тушунишини ривожлантириш; тақлид фаолияти асосида мустақил нутқни ривожлантириш; элементар сўз ясашни ўзлаштириш асосида икки бўгинли содда гапни шакллантириш.*

***Калим сўзлар:** нуқсон, бошланғич синф, нутқ, коррекция.*

Нутқсиз ўқувчилар билан логопедик машғулотлар уларни кичик гуруҳларга (2-3 киши) бўлган ҳолда ўйин шаклида олиб борилади. Бу эса аста-секин нутқнинг мотивацион асосини шакллантиришга ёрдам беради. Бунда кўғирчоқ театри персонажларидан, механик ҳаракатга келтирилувчи ўйинчоқлардан, сояли театр, фланелеграф ва ҳоказолардан фойдаланилади. Нутқни тушунишни кенгайтириш бўйича иш ўқувчиларнинг жисмлар ва ҳолатлар, атроф-муҳит ҳақидаги тасаввурининг, уларнинг ўзларига таниш бўлган вазият ва ҳолатларни акс эттирувчи аниқ бир сўз ва ифодаларни тушунишининг ривожланишига таянади. Ўқувчилар билан олиб бориладиган логопедик ишнинг бошиданок кўргазмали ҳаракатни ифодаловчи сўз бирикмаларини тушунишларига эътибор қаратилади. Логопед битта сўзни ҳар хил грамматик шаклларда ифода этиб, алоҳида сўз бирикмаларини такрорлаган ҳолда 2-4 та сўзлардан иборат қисқа жумлаларни сўзлайди. Ўқувчилар импрессив нутқларда жисмларнинг, ўзлари томонидан бажариладиган ҳаракатларнинг номларини ўзлаштиради, аста-секин жисмларнинг белгиларини фарқлашни ўрганади. Бундай дарсларни олиб бориш учун ўйинчоқлар, либос, идиш, таомлар ва ҳоказолар материал бўлиб хизмат қилади. Бир вақтнинг ўзида ўқувчилар баъзи грамматик маъноларни тушуниб олишни ўрганади. Асосий эътибор от ва феъллардаги бирлик ва кўпликнинг, бир ёки бир неча кишига мурожаат-буйруқнинг (ўтир — ўтиринг) грамматик шакллари; айтилиши бўйича бир-бирига яқин феълларни ((уловда) олиб келяптилар — олиб келяптилар, чўмиляпти — учяпти); вазиятларнинг ўхшаши бўйича яқин (машинада тикяпти, тўқияпти, (кашта) тикяпти, ётибди, ухляяпти), шунингдек маъно жиҳатидан қарама-қарши (кий — еч, ёқ — ўчир) ҳаракатларни ва ҳоказоларни фарқлай олишига қаратилади. Пассив нутқнинг шаклланиши аниқлик ва сўз орқали ифодаланган тушунчаларнинг фарқланмаслигининг олдини олади. Нутқ тушунчасини аниқ тушинилиши ўқувчиларнинг жавоб ҳаракатлари орқали назорат қилинади. Кўргазмали вазиятни аниқ ташкил этиш, тегишли дидактик ва ўйин материалларини тўғри танлаш муҳим. Бунда мусиқа, тасвирий санъат машғулотларидан, саёҳат ва ҳоказолардан фойдаланиш зарур. Машқлар бола билан яхши эмоционал алоқада бўлган, унинг ихтиёрий эътиборининг барқарорлиги ҳолатида ўтказилади. Нутқнинг мустақил ривожланиши ўқувчилардаги фаол лексик захиранинг шаклланишининг муҳим шартидир. Логопед ўқувчининг ҳаяжонли нутқига қўшишни хоҳлаган сўзларни, сўз бирикмаларини ва гапларни айтади. Нутқда ўзаро фикр алмашиш ва билиш эҳтиёжини туғдирадиган вазият ҳосил қилинади. Пайдо бўладиган

товушли мажмуалар ёки ўйин шаклидаги ноаниқ сўзларни ҳар хил оҳангдорликда, темпда, ҳар хил интонацияда кўп марта қўлдан олиб келиш керак. Улар олдида тўғри фонетик жихатдан сўзларни тузиш вазифаси қўйилмайди. Бу босқичда ўқувчиларни куйидагиларни аташга ўргатамиз: яқин одамлар (она, ота); содда исмлар (Раъно, Барно, Сабо,); ишора билан биргаликда илтимосни (бор (кел), ма, ҳа (майли)) ифодалаш ва ҳоказолар. Ўқувчиларда катталарнинг сўзига тақлид қилиш имкони пайдо бўлгандан кейин, улар урғули бўғинни, кейин эса бир-икки-уч бўғинли сўзларнинг ритмик-интонацион расмини (мак, киса, машина) талаффуз қила олишни қўлга киритади. Ўқувчиларни сўз охиридаги таниш товушлар орасидан бир хил бўғинларни (ру-ка, нож-ка, пап-ка) кучайтиришга ўргатади. Ноаниқ сўзларни мурожаат ва буйруқ маъносидаги содда гапларда (мама, дай); кўрсатувчи сўзлар ва отнинг бош келиши (би бип, коко); тушум келиши (олмани бер) қўллаш зарур. Ўқувчиларни иккинчи шахс бирликдаги буйруқ маъносидаги сўзларни ишлатишга ўргатишда даставвал фақат урғули бўғинни талаффуз қилиш билан чегараланиш мумкин. Кейинчалик эса икки ва ундан кўпроқ бўғинларга ўтиш мумкин. Ўқувчиларни куйидаги гапларни грамматик тўғри тузишга ўргатилади: сон ва келишиклар бўйича мослашган сўзлар берилади. Даставвал иккинчи шахс бирликдаги буйруқ маъносидаги феълни такрорлаш, кейин эса феъл асосига «т» товушини (ўтир— ўтирибти) «кучайтириш» тавсия этилади. Логопед ўқувчиларни нутқий мурожаатларга жалб этади, ҳамда оғзаки нутқнинг саволга қисқа жавоб каби элементар шаклидан фойдаланишга ўргатади. Бу оддий диалогни ўзлаштиришга ўтиш бўғини саналади. Мазкур даврда нутқнинг товуш томонини шакллантириш бўйича иш энг аввало нутқни идрок этишни ривожлантиришдан иборат бўлади. Ҳар хил махсус машқлар тавсия этилади:

- берилган сўзни бошқа сўзлар қаторида фарқлаш; логопед «машина», «олма», «тулки» — дейди, ўқувчилар эса «олма» сўзини эшитганда байроқчани кўтариши керак бўлади.

- оҳанги бўйича бир хил, маъноси ҳар хил сўзларни (алла – арра, сим-шим) ажратиш; товуш таркиби бўйича ўхшаш сўзларни фарқлаш (суръатни кўрсатиш: келяпти, кетяпти. Эшитиш хотираси ҳажмини кенгайтириш ва сўзлар кетма-кетлигини ушлаб қолиш учун ўқувчиларга икки-уч босқичли йўриқномани бажаришга, суръатлар қаторидан 3-4тасини эслаб қолишга қаратилган бир қатор топшириқлар берилади. Мазкур босқичда товуш талаффуз қилишнинг шаклланиши мустақил топшириқ ҳисобланмайди. Аммо алоҳида артикуляцион машқлар, ўқувчилардаги мавжуд товушларни тўғри талаффуз қилишни аниқлаш мавжуд бўлмаганларни тўғирлаш учун қулай шароитлар яратишга имкон беради. Талаффузнинг шаклланиши ҳар хил бўғинли структурадаги сўзларни ўзлаштиришга ҳам боғлиқ. Ўқувчиларни сўзларни ғайри ихтиёрий равишда бўғин қисмларига бўлишга, сўзларни бўғинлаб талаффуз қилишга ўргатади. Сўзни талаффуз қилиш тегишли ритмга риоя этилган ҳолда чапак чалиш билан бирга бажарилади. Очиқ бўғиндаги бир хил сўзлар (да-да), ҳар хил ундош товушли бўғинлар (ме-ва, то-ға, о-на), қайтарилган ёпиқ бўғинлар (даф-тар, сап-сар) айтилади. Нутқ ривожининг биринчи даражасидаги ўқувчилар билан логопедик машғулотларда олиб бориш жараёнида ўқувчиларнинг нутқи воқия ходисаларнинг фаол муносабати кетма-кет равишда шаклланади. Ўқитишнинг мазкур босқичидаги энг муҳим ҳолат муайян ўқув-нутқ вазифаларидан иборат эмоционал ўйиндир (айниқса кўришида+ақли заиф мураккаб нуқсонли ўқувчиларда). Ўйиннинг мотиви, мақсад

ва ўрни йўналтирилишга, сўз бойлигига, грамматик маъноларнинг бошланғич маъноларига қараб конкретлаштирилади. Нутқ фаолиятига кўп жиҳатдан таъсир бўлиши натижасида ўқувчилар ривожланишнинг янги босқичига ўтади. Улар оғзаки нутқнинг бошланғич маълумотларини фаолиятнинг ҳар хил турларига қараб ҳар хил вазиятларда қўллай бошлайди. Уларнинг билиш қобилияти ва нутқ фаоллиги сезиларли даражада ўсади.

Нутқ ривожининг иккинчи даражасидаги ўқувчиларнинг нутқини ривожлантириш бўйича коррекцион - педагогик иши

Нутқ ривожининг иккинчи даражасидаги ўқувчиларни ўқитиш кўпроқ I бўлимдаги нутқ тўлиқ ривожланмаган оғир бўлган гуруҳларда амалга оширилади. Дори-дармон билан даволаниш таъсири билан бир вақтда юзага чиққан нутқ нуқсонини тузатиш вақти-вақти билан стационар ва психоневрологик санаторийлар базасида олиб борилиши мумкин. Коррекцион-педагогик жараён асосий вазифалар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- нутқий нафас ва овоз устида ишлаш;
- умумий ва майда қўл моторика устида ишлаш;
- артикуляцион аппаратни фаоллаштириш;
- нутқсиз ва нутқий товушлар устида ишлаш;
- сўзларни тушуниш эслаб қолиш (мустахкамлаш);
- товушларни, сўзларни фарқлаш;
- пассив ва фаол сўз бойлигини аниқлаш ва кенгайтириш;
- соғда грамматик категорияларни ўзлаштириш;
- оғзаки нутқнинг элементар шаклини ривожлантириш.
- идрок этишни шакллантириш;
- нутқнинг просодикаси устида ишлаш (суръат, оҳанг, раволиги , кучи,баланд, пастлиги, логик урғу ва интонация);
- товуш талаффузи устида ишлаш уларни фарқлашни удралаш, сўзнинг ритмик-бўғинли структурасини шакллантириш;

-матн устида ишлаш (шеър, расм аосида ҳикоя тузиш, эшитганни баён этиш,)

Ўқувчилар нутқининг бойишига атроф-муҳит материал бўлиб хизмат қилади, қайсиники ўрганиш тематик цикл асосида рўй беради. Аниқ тушунчалар аниқланади ва тўпланиб борилади, сўзнинг предметга оид муносабатлилиги, ҳаракатларни ажратиш ва номлаш, ҳаракатларнинг белгиларини ва аталишларини, белгиларини ва сифатларини номлаш шаклланади. Пассив ва фаол луғатни кенгайтириш бўйича тизимли иш нутқни онгли равишда идрок этиш, нутқни маъно жиҳатидан, товушли, морфологик ва синтаксик томонлари устидан она тил ёрдамида шакллантириш. Нутқни тушунишни янада ривожлантириш мақсадида ўқувчиларни сўз олди қўшимчалари маъноларини фарқлашга; ўтган замон феъли қўшимчалари орқали бажарилаётган ҳаракат қайси (жинсдаги) шахсга мансуб эканлигини; синтаксис конструкция бўйича ҳаракатланаётган шахсларнинг ўзаро бир-бирига муносабатини аниқлашни (масалан, биттасида «ноанавий ҳолат» тасвирланган жуфт расмлар кўрсатилади: «мушукча сичқондан қочяпти», «сичқон мушукдан қочяпти»); қўшимчалар ёрдамида ифодаланган жисмларнинг масофавий муносабатларини тушунишни; жисмларни уларнинг умумий мўлжалланган манзилига қараб (тикишинг учун нима керак бўлса, ол) умумлаштиришга; келишиқ қўшимчаларини (биздаги келишиқ қўшимчалари каби) (китобни қалам билан, қаламни ручка билан кўрсат),

отларни кичрайтириш-эркалаш шаклида (ўзинга катта олмани ол, менга кичик олмани бер) фарқлашга ўргатади. Сўзларнинг шакллари ўзгаришини ва уларнинг гапдаги боғланишини тушунишни талаб қиладиган саволлар киритилади. Оғзаки нутқнинг элементар шакллари мазкур босқичда ривожланиши бир неча сўзлардан таркиб топган гапларнинг амалда қўлланилишини кўзда тутати. Мазкур босқичда ўқувчилар томонидан ҳар бир гап маъносини тушуниши уларни самарали ўқитишининг муҳим шarti бўлиб хизмат қилади. Ўқувчиларни саволларга жавоб бериш, моделлар бўйича гап тузишга ўргатади. Уларни эшитишга ва отларни қиёслашга ўргатади. Сўзларнинг берилган шакллари иштирокидаги гапларни аввал логопед аниқ талаффуз этади, кейин эса ўқувчилар бир неча бор такрорлайди. Бу вақтда ўқувчилар нутқига жисмларнинг катта-кичиклиги, ранги, таъми ва ҳоказолар бўйича белгисини билдирувчи содда аниқловчилар киритилади. Таниш вазият ва жисмлар ҳақида савол-жавобли суҳбатлар уюштирилади. Грамматик шакллари амалда ўзлаштириш эшитиш қобилиятини, пассив ва фаол луғатни, товуш талаффузини ривожлантирилади. Ўқувчилар саволларга жавоб беришни, расмлардаги ҳаракатларнинг намоишига қараб гап тузишни ўрганиши билан гапларни кичик ҳикояларга бирлаштира олишни тарбиялашга ўтиш мумкин. Қисқа шеърларни ёдлаш кенг қўлланилади. Тўғри талаффузни ўзлаштириш артикуляцияни ривожлантириш, товушларни айтиш, келтирилган нутқ товушларини тинглаш йўли билан ажратиш бўйича машқларни ўз ичига олади.

Нутқ ривожининг учинчи даражасидаги ўқувчиларнинг нутқини ривожлантириш бўйича коррекцион - педагогик иши

Нутқ ривожининг учинчи даражасида эшитишида+ақли заиф, яъни мураккаб нуқсонли ўқувчиларга нисбатан кўришида+ақли заиф мураккаб нуқсонли ўқувчилар бизнинг текшириш тадқиқотимиз натижаларига кўра бу тоифадаги кўпроқ ўрин олди. Ушбу турдаги мураккаб нуқсонли ўқувчилардаги нутқ камчиликларини бартараф этиш ва нутқини ривожлантиришда асосий вазифалари қуйидагилардир:

- она тилининг лексик ва грамматик воситаларини амалда ўзлаштириш;
- нутқнинг тўлақонли товуш талаффузи томонининг шакллантирилиши (артикуляция кўникмаларини, тўғри товуш талаффузини, бўғин структураси ва фонематик қабул қилишни тарбиялаш);
- грамматик қоидаларига биноан ёзилган матн элементларини ўрганиш;
- боғланган нутқнинг янада ривожланиши.

Нутқ амалиётининг она тилининг элементар қонуниятларини ўзлаштиришнинг асоси сифатида шаклланиши ривожланиб бораётган фонематик идрок этишнинг, товушларни тўғри талаффуз этишнинг, ҳамда сўз туркумлари тўғри идрок этишнинг; сўзнинг аҳамиятли қисмларини фарқлаш, ажратиш ва умумлаштиришни амалда уддалашнинг базасида гапдаги сўзларнинг боғланиши устидаги кузатуви асосида амалга оширилади; Нутқни маъно жиҳатидан, товушли, морфологик ва синтаксик томонлари устидан нутқ ёрдамида кузатишни режали равишда тўплаш йўли билан ўқувчиларда нутқни ҳис этиш ривожланади ва нутқ воситаларини ўзлаштириш келиб чиқади. Улар асосида эса эркин мулоқот жараёнида нутқни мустақил ривожлантириш ва бойитишга ўтиш эҳтимоли мавжуд. Шу билан бирга ўқувчилар ўқув предметларини муваффақиятли ўзлаштиришга тайёрланади. Ушбу вазифаларни бажариш ўқувчиларнинг билишга оид фаолиятининг

ривожига, уларда ўз атрофидаги ҳаётда содир бўлаётган ҳолатларни кузатиш, қиёслаш ва умумлаштириш кўникмасини ҳосил қилиш, бевосита боғлиқ. Нутқ камчиликларини коррекциялаш нутқли ва нутқдан ташқари жараёнларга, ўқувчиларнинг билиш фаолиятини фаоллаштиришга йўналтирилган кўп жиҳатли таъсир натижасида амалга оширилади. Махсус муассаса шароитида санаб ўтилган вазифаларнинг мажмуаси ўқувчилар билан ишлашни тўғри ташкил этилиши ва тузатиш ва тарбиявий тадбирларининг тўғри тақсимланиши билан ҳал этилади. Буларни бажаришга ўқувчиларнинг кундалик турмушдаги ҳаёти, табиатни, одамлар ва ҳайвонлар ҳаётини аниқ бир мақсадда кузатишлар, жисмлар, ўйинчоқлар билан ўз ҳаракати, ҳар хил турдаги ўйинларда иштирок этиши хизмат қилади. Нутқ камчиликларини коррекциялаш бўйича биз ташкилот логопеди билан биргаликда логопедик машғулотларни олиб бордик. Логопедик машғулотлар учта босқичда олиб борилди, дифференциал ёндошув асосида (1-2-3 нутқ ривожланганлик даражаси асосида) Улар ўз ичига қуйидагиларни олади:

Нутқнинг товушли томонини шакллантириш бўйича ўтказиладиган машғулотларда энг самарали услуб 3-4 кишидан иборат кичик гуруҳлар билан фронтал логопедик машғулот ўтказилди. Биз мураккаб нуқсонли ўқувчиларни ўқувчиларни яқка тартибда ва кичик гуруҳларга бўлиб уларнинг нутқ нуқсонларига қараб олиб борилди. Нутқ камчилиги бир хил шаклда бўлган 2-4 нафар ўқувчилар билан мунтазам равишда индивидуал машғулотлар олиб борилди. Ўқувчиларни мурожаат қилинган сўзларга кулоқ солишга, жисмларнинг, ҳаракатларнинг, белгиларнинг номларини ажратишга, сўзларнинг умумлаштирилган маъноларини тушунишга, иккита сўздан мавжуд вазиятга мосроқ бирини танлашга Бу вақтда уларни мураккаблашган, вазиятли матнни тушунишга ўргатади. билан боғлиқ. Кичрайтириш-эркалатиш кўшимчалари кўшилган отлар маънолари аниқланади. Асосий эътибор товуш таркиби бўйича ўхшаш, лекин маъноси ҳар хил сўзларни ўз ичига олган гапларнинг маъносини аниқ тушунишга қаратилади. Пассив нутқ захираси асосида босқичма-босқич лексик ва грамматик билимлар бошқа дарсларда мустаҳкамланади. Предметли луғатни ўзлаштириш жараёнида ўқувчиларни сўз яшашнинг ҳар хил усуллари билан таништириш давом этади. Даставвал ўқувчиларга сўзларнинг морфологик таркибини аниқлашни шакллантириш имконини берувчи қуйидагича таҳлилий машқлар таклиф этилади: матндан ўхшаш сўзларни танлаш, уларни маъноси тушкнтириш, сўзларни таҳлил қилинади. Ўқувчиларнинг икки қисмдан иборат янги сўзларни кўшиш кўникмалари ривожланади. Бир вақтнинг ўзида ўқувчиларни сўзларнинг умумлашган маъносини тушунишга ўргатади. Фақат бундан кейин мустақил равишда умумлаштирувчи сўзларни (озик-овқатлар, ўсимликлар) ўхшаш маънодаги отлардан нисбий сифатлар тузиш таклиф этилади. Ўқувчиларни сифатларнинг кўшимчаларни қўлашларига асосий эътибор қаратамиз, “Қандай предметларни ёғочли ёки темирли деса бўлади” каби саволларга жавоб беришга ўргатилади. Ўқувчиларда равишдан, отдан сифатлардан фойдаланишни ўрганадилар. Нутқда сўзларнинг аниқ фарқини бера олишни ривожлантира туриб, ўқувчилар предметлар сифатларининг кичиклаштирилган номларини туза олади. Нутқда камчилиги бўлган ўқувчилар товушларни ва маъноси жиҳатидан бир-бирига яқин сўзлардаги ўхшашликларни англашда қийинчиликларга дуч келадилар. Асосий эътибор бу ердаги фарққа қаратилади. Аввал бу сўзларга яхшилаб кулоқ солиш керак. Масалан, бир чимдим чойни кўрсата туриб, «Бу нима?» деб сўрайди. Жавоб — Чой. Бу ерда уни чойнакка

дамлашлиги, у куйиб ичиладиган идиш эса чой идиши деб тушунтирилади. Сўзнинг муҳим қисми интонация орқали ажратилади. Кейинги дарсларда эса бошқа предметларни (чай — чайнак, туз-туздон) кўрсатган ҳолда ўхшаш сўзлар фарқланади. Асосий эътибор предметнинг, ҳаракатнинг ёки ҳолатнинг (совун — совунли — совунлаш — совун идиш) номидан келиб чиқишига қаратилади. Ўқувчиларга мустақил нутқда онгли равишда сўзлардан фойдаланишга ўргатиш керак. Ўқувчиларда луғатни бойитиш ва кенгайтиришнинг муҳим шarti бўлиб сўзлардаги кўп маънолик сўзларни нутқда қўллашни ўзлаштириш керак. Ёзув жиҳатдан бир хил маъно жиҳатдан ҳар хил отлардан фойдаланиш (эшикнинг оғзи, одамнинг оғзи). Предметларни кўрсатганда ўқувчиларнинг эътибори уларни умумлаштирадиган нарсага қаратилади. Бир қатор шу каби машқлардан кейин ўқувчилар кўп маъноли сўзларни мустақил танлай олади (масалан: боланинг оёқчаси — столнинг, стулнинг, креслонинг, диваннинг, кўзиқориннинг ва ҳоказоларнинг оёқчаси) ва улар ёрдамида гап тузади. Логопедик машғулотларда кўп маъноли феълларда турли маъноларни ажратиш бўйича машқлар олиб борилади. Ўқувчиларга феълларга турли отларни танлаш таклиф этилади (куш учяпти, чивин, самолёт, шар; тарбиячи келяпти, фил, поезд, машина; балиқ сузаяпти, ўрдак, бола, булут). Кўчма маънодаги сўзлар кўпроқ ишлатиладиганлари, тушинишга осонроқ бўлганлари, аниқланади. Буларда кўчма маъно асосий маънога қарама-қарши қўлланилади. Мисол учун: «Раънонинг юзи қип-қизил, худди анордек» дейиш мумкин. Яна ўқувчиларнинг эътибори куйидаги сўз бирикмаларига қаратилади: кучли инсон — кучли шамол, бўрон; куёндек кўрқоқ, тулкидек айёр. Сўзларнинг кўчма маъноларини тушуниш учун махсус танланган шеърлардан ва кичик ҳикоялардан тинглаш ёрдам беради. Ўқувчиларни антоним сўзлар билан таништириш босқичи бўлиб ўқувчиларга маълум бўлган сўзларни — предметлар ва ҳаракатларнинг белгиларини текшириш ва аниқлаш хизмат қилади. Иккита аниқ белгилари билан ажралиб турган предметлар танланади ва таъми, ранги, ўлчами ва ҳоказолари билан қиёсланади. Уларнинг қарама-қарши сифатларига (ўткир — ўтмас қалам) урғу берилади. Луғат захирасининг бойиши билан бир вақтда унинг грамматик тўғри тузишга эътибор қаратилади. Махсус яратилган вазиятлар, предметларнинг маъносини ўзлаштиришга, келишик шаклларининг қўшимчаларини фарқлашга, сифатлар ва сонларнинг от билан тўғри мувофиқлаштирилишга ёрдам беради. Грамматик тўғри нутқни шакллантириш бўйича олиб борилган барча ишлар албатта ўқувчиларнинг аниқ тасаввурига ва доим такомиллашиб борадиган эшитиш қобилиятига таянади. Янги грамматик шакл сўзларни ўзгартириш ва сўзлар тузиш, сўз бирикмалари ва гаплар тузиш бўйича машқларда мустаҳкамланади. Турли муносабатларнинг ифодаланишидаги лексик маъноларнинг ва грамматик усулларнинг ўзлаштирилиши ўқувчиларга мустақил фикр билдиришдан кенгрок фойдаланиш имконини беради. Оғзаки сўзлашув ва тасвирлаш нутқини шакллантириш бўйича махсус дарслар олиб борилади. Ўқувчиларнинг нутқини шакллантириш учун асос бўлиб предметлар билан амалий ҳаракатлар, ижтимоий ҳаракатларнинг турли хилларида иштирок этиш, ҳаёт ҳодисаларини фаол кузатиш хизмат қилади. Турли ҳаракатларни, расмлар маъноларини тасвирлаш бўйича гап туза туриб, ўқувчилар кўрган нарсалари ҳақида бир-бирига боғлаб ҳикоя қилиб беришга тайёрланади. Ўқувчилар кетма-кет содир бўладиган ҳаракатлар ҳақида сўзлаб беришни, бажарилган бир қатор ҳаракатлар изидан содда ҳикоялар тузишни ўрганади. Тасвирлаш-ҳикояларнинг турли хилларини ўқитиш

жараёнида жисмларни қиёслашда машқлар бажарилади. Грамматик категорияларни амалда ўзлаштириш гапларни туза билиш, сўзларни уларнинг маъносига ва грамматик белгиларига (сон, келишикга) қараб қиёслай олиш билан бирга амалга оширилади. Ўқувчиларни битта фикрни турли тил воситалари ёрдамида ифодалаш мумкинлигига ўргатади. Бу уларни турли хилдаги мураккаб эргаш гаплардан фойдаланишга ундайди. Даставвал логопед мураккаб гапнинг тўғри тузилишига оид намуна тақдим этади. Кейин уни ўқувчилар такрорлайди, ва шунга ўхшаш конструкцияларни мустақил тузади. Ўқувчиларни ўзлаштирган нутқий қобилиятларидан ва кўникмаларидан ҳар куни мустақил бир-бирига боғланган фикрлар билдиришда фойдаланишга ўргатиш зарур. Шу мақсадда уларнинг эътиборини гап аъзоларига ва гапдаги сўзларнинг боғланишига жалб этадиган бир қатор махсус дарслардан фойдаланилади. Ҳикоя қилиб беришга ўргатиш логопедик машғулотларнинг умумий тизимида катта жой эгаллайди. Бу пайтда нутқда келтирилган товушлардан эркин фойдалана олиш кўникмаларини мустаҳкамлашга, шунингдек, уларнинг эшитиш ва талаффуз этишга бўлган дифференциясига эътибор қаратилади. Ушбу иш бутун коррекцион ўқитиш давомида нутқ равонлигини ривожлантириш, ҳамда бўғинлар таркиби ва товушни мураккаб сўзларни талаффуз қилишдаги қийинчиликларни бартараф этиш билан бирга олиб борилади. Нутқнинг ифодалилигини ривожлантиришга қаратилган махсус машқлар қўшилади. Ўқувчиларни ёзишга ўргатиш бўйича ишлар давом эттирилади. Товуш таҳлили ва синтези ўқувчиларга бўғинларни, сўзларни, содда гапларни бир-бирига қўшишни. Улар сўзларни қайта туза олишлари (боғ — тоғ, бой — лой ва ҳоказолар), гапларни сўзларга бўла олишлари, онгли равишда бўғинлаб ўқиш кўникмаларига эга бўлишлари керак. Буларнинг барчаси уларнинг мактабларда самарали ўқишлари учун зарур асос тайёрлаб беради, шунингдек, ёзиш ва ўқиш жараёнларида ўзига хос хатоларнинг пайдо бўлиши ҳолатларининг олдини олади. Мактаб ёшидаги ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялаш махсус мактаб-интернатларда амалга оширилади.

REFERENCES

5. Анализ психомоторного развития детей дошкольного возраста с нарушениями речи / Т.С. Овчинникова // Актуальные вопросы оториноларингологии и логопатологии – СПб., 2002
6. Детская психология / Под ред. А.А. Люблинской. – М., 2006. – 415 с.
7. Баскакова И.Л. Внимание дошкольника, методы его изучения и развития. Изучение внимания дошкольников. – М., 2008. – 196 с.
8. Трошин, О.В. Жулина Е.В. /Логопсихология/ ООО «ТЦ Сфера»2005

**TIL O'RGANISHDA O'QISH VA YOZISH SAVODXONLIK SAMARADORLIGINI
OSHIRISH YO'LLARI**

G'oyibova Nigora Murod qizi

225 maktabining oliy toifali ingliz tili o'qituvchisi (+998946542454, nig_30@mail.ru)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050874>

***Annotatsiya.** Hozirgi kunda o'quvchilar ingliz tilini o'rganish jarayonlarida ba'zi qiyinchiliklarga duch keladilar. Ulardan biri o'qish va yozish ko'nikmalari. Negaki ingliz tilida qanday yozilsa shunday o'qilavermaydi, qanday aytilsa shunday yozilavermaydi. Buning uchun o'quvchida o'qish va yozish savodxonligi a'lo darajada bo'lishi lozim. Ammo ravon o'qish va xatosiz yozish o'quvchilar uchun ba'zida murakkab vaziyat. Bundan kelib chiqadiki dars jarayonida o'qituvchi o'quvchilar bilan samarali mashg'ulotlar olib borishi lozim. Jumladan, diktant, ertaklar yoki turli hikoyalar o'qish va xatolar ustida ishlash. Biroq ta'lim muassasalarida bu kabi mashg'ulotlar kam olib borilgani uchun biz kutgan natijani beravermaydi.*

Tadqiqotchilar o'qish va yozish strategiyalarini o'rgatish o'quvchilarni tushunishni rivojlantirishning asosiy elementi ekanligini aniqladilar. Shuning uchun o'qituvchilar samarali tushunish strategiyalarini qanday ishlab chiqish va bu strategiyalarni o'z o'quvchilariga qanday o'rgatish bo'yicha tayyor bo'lishlari kerak.[1]

***Kalit so'zlar:** O'qish va yozish ko'nikma, monitoring jadvali, visual o'rganuvchi.*

O'qish - bu maktabda ham, hayot davomida ham qo'llanilishi kerak bo'lgan umrbod mahorat. Anderson, Gibert, Skott va Uilkinson so'zlariga ko'ra o'qish - bu asosiy hayotiy ko'nikma. Bu o'quvchining muvaffaqiyati uchun asosdir. Ayniqsa, texnologik jamiyatimizdagi savodxonlik dolzarb muammolardan hisoblanadi. O'qish ko'nikmasi o'quvchi uchun eng kerakli omil bo'lganidek, yozish ko'nikmasi o'qish ko'nikmasi bilan chambarchas bog'liq. Shuning uchun ta'lim muassalarida tabaqalashtirilgan usul o'qituvchilar uchun samaralidir. Deylik o'qituvchilar turli darajadagi o'quvchilar haqida ma'lumotga ega. Dars jarayonida o'quvchilarni to'rt guruhga bo'lish: o'qish va yozish savodxonligi past bo'lgan o'quvchilar, o'qish va yozish savodxonligi yuqori bo'lgan o'quvchilar. O'qituvchi to'g'ri fikr bildirgan holda takroriy o'qishni amalga oshiradi. O'quvchining ko'rsatmalari darajasida nisbatan qisqa satrlardan (50-200 so'z atrofida) foydalanish kerak. O'quvchilar ovoz chiqarib o'qiydilar, o'qituvchi vaqt va xatoni qayd etadi va o'quvchilar satr bilan ishlashni bir necha marta mashq qiladilar (baland yoki ovozsiz). Yozuv faoliyati uchun o'qituvchilar to'g'ri fikr-mulohazalarni bildirgan holda takroriy yozishni amalga oshiradilar va ular turli rangli so'zlarga ajratilib yoziladi. (25-100 so'z atrofida) O'quvchilar bu mashqni juft bo'lib bajarishlari lozim. O'quvchilardan biri boshqa o'quvchining qay darajada to'g'ri yozganligini tekshirib turadi va huddi shunday navbatdagi o'quvchi ham ushbu jarayonni amalga oshiradi. Bosqichma-bosqich o'qituvchi o'qish va yozish darajasi o'sib borishiga qarab vazifalarni murakkablashtirib boraveradi. O'qituvchi qiziqarli material va hikoyalarni o'quvchilarning qiziqishiga qarab tanlasa yaxshi bo'ladi. Ushbu jarayonning o'quv maqsadlari o'qituvchilar yozma savodxonlik va o'qish to'g'riligi bir yil ichida qanchalik oshganligini tahlil qilish uchun o'quvchilar uchun mavsumiy grafik yaratishlari kerak. [2] Talabalar bilan mashq qilish jarayonida aniqlik va savodxonlik tartiblari o'quvchilarda yuqori natijalar beradi. Taxminan 87,7% o'quvchilar xatosiz yozishni boshlaydilar va ravon o'qiydilar.

Tadqiqotning asosiy maqsadi: Yuqorida aytib o‘tilganidek, o‘quvchilarni o‘qish va yozishga qiziqtirish turli qiziqarli mashg‘ulotlar yordamida amalga oshadi. Ushbu tadqiqotni olib borishdan maqsad, bo‘sh o‘zlashtiruvchi va iqtidorli o‘quvchilar bilan individual yondashgan holda dars olib borish va o‘quvchilarning yutuqlarini har oyda qayd etib borish maqsadga muvofiq.

Natija: Tadqiqotning natijalariga ko‘ra, bir sinfning tahminan 40 % o‘qish va yozish savodxonligidan ijobiy natijani ko‘rsatolmadi. O‘quvchilar diktant jarayonida ko‘pgina imloviy xatoliklarga yo‘l qo‘yganlar, o‘qish jarayonida esa fonetik xatoliklar ko‘p uchradi.

Jadval 1.

№	O‘quvchi	Kuz/o‘q	Kuz/yoz	Qish/o‘q	Yoz/o‘q	Bahor/o‘q	Bahor/yoz
1.	F.I.O	15 %	20%	30%	35%	50 %	56%

Yuqoridagi monitoring jadvali o‘quvchining o‘qish va yozish ko‘nikmalar natijasini belgilab beradi. Misol uchun, o‘qituvchi fakultativ mashg‘ulot olib borganida, o‘quvchilarga turli tarqatma materiallardan foydalangan holda natijalarni jadvalga qayd qilib boradilar. Shunda o‘qituvchi o‘quvchining natijalarini kuzatishi samaraliroq boladi. Quyidagi materiallardan foydalansa, o‘quvchilarda yozish va qo‘ishga bo‘lgan ko‘nikma yanada ham ko‘p foydaliroq bo‘lishi mumkin.

My name is **Scott**. I am **seven years old**. This is my **bag**. I have two **pens**, **three pencils** and **one ruler**. I am **sitting** on my **chair** in my **classroom**. There is a book on my **desk**. There is a **wastebasket** on the **floor**.

Har bir rang o‘quvchining ko‘z o‘ngida qolishi mumkin va so‘zlarning eslab qolish hususiyati shunchalik yuqoriroq bo‘ladi. Bu kabi o‘quvchilarni biz “visual learner” ya’ni vizual o‘rganuvchi deb ataymiz. Yuqoridagi kichik tekst o‘quvchilar juft bo‘lib ishlashlari uchun mo‘ljallangan. Avval o‘quvchilar tekstni sinchiklab o‘qiydilar va birinchi o‘quvchi ikkinchi o‘quvchidan diktant oladi va o‘rin almashgan holda ishlaydilar. Mashg‘ulot so‘nggida o‘quvchilar o‘z natijalarini tahlil qiladilar. Bu mashq quyi daraja uchun mo‘ljallangan. Asta sekinlik bilan vazifa har faslda murakkablashib boradi va o‘qituvchi o‘z monitoring jadvaliga qayd etib boradi. Yozish ko‘nikmasini amalga oshirish kabi o‘qish ko‘nikmasi ham shu asnoda olib borilsa, o‘qituvchi kutgan natijasiga erishadi. Nafaqat bu kabi mashg‘ulotlar, balki o‘qituvchi yozish va o‘qish ko‘nikmasini oshirishda turli o‘yin usulida ham olib borilsa ijobiy natijaga erishadi.

Xulosa: Savodxonlik - bu o‘qish va yozish qobiliyatidir. Bu ko‘nikmalar maktabda, ishda va uyda muhim ahamiyatga ega. O‘quvchi qanchalik ko‘p o‘qisa va yozsa, so‘z boyligini shunchalik kengaytiradi va fikrni boshqalarga to‘g‘ri va samaraliroq ifoda eta oladi

REFERENCES

1. Hulya Kuchukoglu “Improving Reading Skills Through Effective Reading Strategies” (Samarali o‘qish strategiyalari orqali o‘qish ko‘nikmalarini oshirish). Hacettepe University, Ankara, 06532, Turkey
2. Mr. Christopher Vasiliou, MM publications. "How to cultivate reading for low performing students and students experiencing learning difficulties", 4th International Conference on Education and Linguistics (ICEL) and Exhibitions.
3. David R. Olson, <https://www.britannica.com/topic/writing/Literacy-the-uses-of-writing>
4. <https://edsources.org/2021/to-improve-literacy-focus-on-writing/662628>

**ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ХАМКОРЛИК ФАОЛИЯТИ ТАЪМИНЛАШНИНГ
ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ**

Хилолаҳон Саидова Рашиджон қизи

Кўқон Давлат Педагогика Институту Мактаб менежменти кафедраси ўқитувчиси
h.saidova2020@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050877>

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистонда таълим тизимини сифат жиҳатдан янги босқичга олиб чиқиш, таълим сифатини таъминлашда узлуксиз таълим босқичлари ҳамкорлигини йўлга қўйиш, улар ўртасида бир бирини тўлдириш, такомиллаштириш, тизимли ва изчил алоқадорликни йўлга қўйиш шунингдек, олий таълим тизимида таълим сифатини ошириш мақсадида иқтисодий диагностикни йўлга қўйиш каби масалалар баён этилган.

Калит сўзлар: Таълим, сифат назорати, назорат-бошқарув, ҳамкорлик, диагностика, самарадорлик.

Ўзбекистоннинг янги ривожланиш босқичида таълим сифатини ошириш учун соҳада олиб борилаётган ислохотларни чуқурлаштириш, таълим-тарбия тизимини янада ривожлантириш масалалари долзарблик касб этмоқда. Давлатимиз раҳбари томонидан “мактаб масаласи – бу келажак масаласи, ҳаёт-мамот масаласи”[1] эканлигига алоҳида урғу берилаётганлиги, соҳага давлат бюджетининг катта қисми сарфланаётгани ва бу миқдор йилдан-йилга ошириб борилаётгани, ривожланган давлатларнинг таълим дастурини ўзлаштириш учун давлат сиёсати даражасида таълимий модернизациялашув жараёнлари олиб борилаётганлиги ҳам буни яққол кўрсатиб бермоқда.

Бугунги кунда таълим сифатини назорат-бошқарув тузилмасини такомиллаштиришда узлуксиз таълим босқичлари ҳамкорлигини йўлга қўйиш, улар ўртасида бир бирини тўлдириш, такомиллаштириш, тизимли ва изчил алоқадорликни йўлга қўйиш таълим сифатини таъминлашдаги самарали ечим эканлиги илгари сурилмоқда.

Таълим сифатини назорат-бошқарув тизимини такомиллаштиришда мактаб таълими ва олий таълим ҳамкорлиги инновацион асосларга кўра ташкил этиш, яъни мактаб тизимининг назорат-бошқарув жараёнига, таълим сифати мониторингига олий таълим тажрибаларини қўллаш, унинг илмий тадқиқот натижаларидан фойдаланиш ҳамда олий таълимнинг мақсадли кадрлар тайёрлаш тизими ҳамкорлигини йўлга қўйиш жуда самарадор бўлади. Чунки бугунги замон бозор иқтисодиёти талаблари бўйича талаб ва таклиф қонуниятлари ҳукум сурган шароитга мослашишга мажбур, таълим ҳам талаб ва таклиф қонуниятини тан олиши, ўзида шакллантириши ва унга мослашиши лозим.

Таълим муассасаси фаолиятини самарали ташкил этиш, белгиланган мақсадларга эришишда, ҳамкорликдаги бошқарув муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бунда жамоавий бошқарув органлари ҳамда жамоатчилик ташкилотларининг иштироки ва уларнинг фаоллиги ўзига хос аҳамият касб этади. Ҳамкорликдаги бошқарувни ташкил этишдан асосий мақсад, таълим муассасаси олдига қўйилган мақсадларга эришишда, муассасанинг ҳаётий фаолиятини таъминлаш ва такомиллаштириш йўналишидаги масалаларни ҳал этиш, муаммоларнинг ижобий ечимини топиш, инновацион жараёнларни ташкил қилиш ва ривожлантириш, турли хил масалалар юзасидан қарорлар қабул қилиш асносида жамоа

барча аъзоларининг иштирокини таъминлаш ҳамда белгиланган мақсадларга эришишда уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш ҳисобланади”[4;4]. Шундай экан, мактаб таълими ва олий таълим ҳамкорлиги асосида таълим сифатини ошириш, назорат-бошқарув тузилмаларини ислоҳ қилиш, такомиллаштириш, бошқарувнинг самарадор шакл ва методологиясини яратиш устувор аҳамият касб этади.

Бундан ташқари таълим сифатини оширишда ва бозор талабларини таъминлашда бозор талабларидан келиб чиққан ҳолда таълимни ташкил этиш, таълим йўналишларини истеъмолчи талабларидан келиб чиқиб улар билан боғлаш, таълим муассасалари ҳамда ишлаб чиқариш жойларининг ўзаро доимий ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиш, таълим иштирокчилари ва кадрлар буюртмачиларининг ҳамкорлик самарадорлигини таъминлашни ташкил этиш каби ишларни амалга ошириш зарур.

Фикримизча, кадрлар тайёрлаш фақатгига олий таълим тизимининг вазифаси деб қараш умуман тўғри эмас. Кадрлар тайёрлаш узлуксиз таълимнинг умумий ғоя ва ягона мақсад асосида биргаликда, ҳамкорлик асосидаги фаолияти бўлиши, бири иккинчисини тўлдириб, такомиллаштириб бориши лозим. Бу жараёнда умумий назорат тузилмаси мувофиқлаштирувчилик вазифасини ҳам бажариши лозим. Бу эса, мактаб таълими таълим бериш жараёнини олий таълим талабларига мувофиқлаштиради, олий таълим бўлса, иш берувчилар ва халқаро стандартлар асосида рақобатбардош кадрлар тайёрлаш талабларига мослаштиради. Натижада таълим сифати ва самарадорлиги намоён бўлади. Таълим тизимини ислоҳ қилиш, унга янгича ёндашувлар, дарс бериш методикасини олиб кириш билан таълим сифати тўлиқ ўзгармайди. Бунинг учун мактаб таълими битирувчилари ҳам олий таълимни бошлаш тажрибасига, талаб этиладиган билим ва кўникмаларга, дунёқараш ва тафаккурга эга бўлиши зарур. Бунинг учун барча бўғиндаги раҳбарлар фоизлар, рақамлар, қоғознинг ортидан қувмасдан, ҳар бир фуқаро учун, унинг ҳаётий манфаатларини таъминлаш учун ишлаши шарт”[2;48]. Шундай экан, таълим сифатини таъминлаш вазифалари устуворлик қилган вазиятда фоизлари, рақамлар ортидан қувиш, тадбирлару қоғозда бажарилган ишлар билан мақтаниш асосида кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди. Шу боис таълим сифатига таъсир кўрсатувчи ишларни фарқлай олиш ва тўғри фаолиятни, назорат-бошқарув тизимини йўлга қўйиш долзарб вазифалардан бири бўлиб қолади.

Бунинг учун эса, олий таълим тизимида таълим сифатини ошириш ва асосий мақсад йўлида иқтисодий диагностикни йўлга қўйиш самара беради. Тадқиқотларга кўра, “ҳозирги вақтда олий таълим муассасасини бошқаришнинг турли бўғинларида самарадорликни баҳолашнинг содда, қулай ва эгилувчан услублари етарли эмас. Бундай шароитда иқтисодий диагностика механизми олий таълим муассасаларини янги бозор шароитларга мослаштириш муаммоларини ҳал этади. Чунки, иқтисодий диагностика тамойилларига асосланган бошқарув нотўғри қарорларни олдини олиш режимида фаолият кўрсатади. Иқтисодий диагностика турли даражадаги муаммоларни аниқлайди, мажмуали таҳлилни амалга оширади ва оқилона қарорга келишни таъминлайди ҳамда ўзининг имкониятлари кенглиги ва истиқболлиги билан ажралиб туради. Олий таълим муассасаси бошқарув жараёни самарадорлигини мажмуали баҳолаш бозор субъектларида қизиқиш уйғотади ва долзарб аҳамият касб этади”[3;134]. Дарҳақиқат, олий таълим бошқарувнинг иш самарасизлиги нотўғри қарорлар қабул қилиш билан боғлиқ эканлигидан келиб чиқсак,

иқтисодий диагностика асосида бошқарувни ташкиллаш бундай ноўрин қарорлар қабул қилишни олдини олади.

Юқоридаги фикрлардан кўришиб турибдики таълим сифати узлуксиз таълим тизимининг назорат механизмларини тўғри ва замон талабалари асосида ишлашига боғлиқ бўлиб қолмоқда. Таълим назорати нафақат таълим жараёнини назорат қилиш билан шуғулланиши, кадрлар тайёрлаш тизими самрадорлигини прагноз қилиб бориши ҳам зарур. У таълим сифати ва кадрларнинг билим ва малакалари етишмовчилиги занжиридаги бўшлиқ нуқтани топиши ва уни ривожлантириш борасида ишларни ҳам тизимли амалга ошириб бориши лозим.

Хулоса қилганда, таълим сифатини назорат-бошқарувини такомиллаштириш таълимни ташкил этишнинг ва уни давлат миқёсида назорат қилишнинг долзарб ва кечиктириб бўлмайдиган вазифаларидан бирига айланди. Мазкур жараённи тўғри ва қонуний йўлга қўйиш орқали таълим сифати ва иш самарадорлиги таъминланади. Айниқса мактаб таълими ва олий таълим ҳамкорлигини изчил ва аниқ мақсадлар асосида йўлга қўйиш кадрлар тайёрлаш сифатига, билимли ва салоҳиятли мутахассислар тайёрлашга, рақобатбардошлигини оширишга хизмат қилади.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. –Б.104.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-том. – Тошкент: Ўзбекистон, 2020. – Б.452.
3. Сотволдиев Н. Ж. Олий таълим муассасасини бошқариш – иқтисодий диагностика объекти сифатида. // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 4, iyul-avgust, 2020 yil. –Б. 134
4. Файзуллаева Н.С. Таълим тизимида стратегик бошқарувнинг амалий жиҳатлари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. №5, июль, 2012 йил. –Б. 4.

ИЗУЧЕНИЕ НАРУШЕНИЯ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ В 21 ВЕКЕ

¹Закирова С.Б., ²Кахрамонова Н.А.

¹Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования преподаватель кафедры «Логопедия»

²Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования студентка 303 группы кафедры "Логопедия"

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050881>

Аннотация. В данной статье рассматривается изучение нарушений письменной речи в 21 веке. Она подчеркивает важность навыков письменной коммуникации для личностного и профессионального роста, а также эффективного общения в современном мире. Статья обсуждает вызовы, связанные с изменениями в практиках коммуникации, таких как широкое использование цифровых платформ и избыток информации в онлайн-среде. Она подчеркивает необходимость комплексного подхода, включающего образовательные учреждения, работодателей и индивидуальные усилия для преодоления нарушений письменной речи. В заключение статьи отмечается значение непрерывного обучения, адаптации к современным требованиям коммуникации и развития навыков критического мышления для улучшения письменной коммуникации.

Ключевые слова: Нарушения письменной речи, навыки коммуникации, цифровая коммуникация, образовательные учреждения, работодатели, критическое мышление, адаптация, непрерывное обучение.

В современном информационном обществе письменная речь играет важную роль. Она является основным средством коммуникации и передачи информации, особенно в электронном виде. Однако в последние годы все больше людей стало испытывать трудности с правильным написанием и орфографией. Это явление называется нарушением письменной речи.

Нарушение письменной речи может проявляться в различных формах, таких как орфографические ошибки, грамматические ошибки, неправильное использование знаков препинания и другие. Возникает вопрос, почему в 21 веке, когда доступ к информации легче прежнего, такое явление все еще актуально.

Одной из причин нарушения письменной речи является упрощение коммуникации в интернете. С развитием социальных сетей и мессенджеров люди все больше перешли на короткие сообщения, часто сокращая слова и игнорируя правила орфографии. Это привело к формированию некорректных навыков письма и затруднениям при использовании правильной орфографии.

Еще одной причиной является недостаточное внимание к изучению русского языка и правилам письма в школьной программе. Современная система образования все больше сосредоточена на развитии информационных технологий и навыков работы с компьютером. К сожалению, изучение русского языка и правил письменной речи не получает должного внимания, что в конечном итоге отражается на качестве письменной речи учащихся в общеобразовательных школах.

Однако нарушение письменной речи не должно быть игнорировано. Оно оказывает негативное влияние на коммуникацию, деловые отношения и профессиональный рост. Правильное использование письменного языка является важным навыком, который может повысить эффективность коммуникации и улучшить общее впечатление о человеке.

Чтобы преодолеть нарушение письменной речи, необходимо принять ряд мер:

Во-первых, обучение русскому языку и правилам письменной речи должно занимать достаточно времени и быть систематичным. Школьная программа должна уделять должное внимание развитию навыков письма, орфографии, пунктуации и грамматики. Это поможет формировать правильные навыки и отношение к письменной речи уже с ранних лет обучения.

Во-вторых, важно поощрять и поддерживать использование правильной письменной речи во всех сферах жизни. Как в школе, так и в работе или в интернет-коммуникации, следует уделять внимание правильной орфографии и грамматике. Это можно сделать путем проведения специальных тренингов, корректировки письменных работ и обратной связи от опытных лингвистов.

В-третьих, современные технологии также могут быть полезны в изучении и преодолении нарушения письменной речи. Существуют приложения и онлайн-ресурсы, которые помогают в исправлении орфографических и грамматических ошибок. Эти инструменты могут быть полезными помощниками при написании текстов и помогут улучшить качество письменной речи.

Наконец, важно понимать, что развитие правильной письменной речи – это процесс, который требует постоянной практики и самообучения. Надо приучать детей с раннего возраста к чтению качественной литературы, уделять больше внимания к письменным упражнениям и вырабатывать навыки самоконтроля учеников которые в дальнейшем помогут грамотно писать, важно научить замечать и исправлять свои ошибки, обращать внимание на правильную орфографию, грамматику и стиль письма.

Развитие навыков письма является важным аспектом личностного и профессионального роста, а также важным фактором успешной коммуникации в современном мире.

При этом не следует забывать, что письменная речь – это не только набор правил, но и средство выражения своих мыслей и идей. Важно научиться грамотно и точно формулировать свои мысли, использовать язык, понятный и доступный для аудитории.

В современной эпохе множество людей проводит большую часть своего времени перед экранами смартфонов, планшетов или компьютеров. В таких условиях письменная речь стала неотъемлемой частью нашей повседневной жизни. Однако, из-за быстроты и мгновенности коммуникации, некоторые люди склонны игнорировать правила орфографии, пунктуации и грамматики. Это может приводить к распространению некорректных письменных форм и неправильных навыков у большей части населения.

Другим вызовом, связанным с изучением нарушения письменной речи в 21 веке, является множество источников информации, доступных в онлайн-пространстве. В то время как интернет предоставляет огромные возможности для получения знаний и информации, он также создает ситуацию, когда мы сталкиваемся с большим количеством

непроверенной или некачественной информации. Это может сказываться на нашей способности анализировать и использовать правильный письменный язык.

Однако, несмотря на эти вызовы, современные технологии также предлагают решения для изучения и преодоления нарушения письменной речи. Существуют приложения и онлайн-ресурсы, которые предлагают проверку правописания, грамматики и стилистики. Они могут быть полезными инструментами для коррекции ошибок и улучшения навыков письма.

Необходимо развивать навыки критического мышления и анализа информации. В интернете можно найти множество примеров неправильной письменной речи, и важно быть способным распознавать и исправлять ошибки.

Помимо образовательных учреждений, работодатели также играют важную роль в изучении нарушения письменной речи. Они могут проводить тренинги и семинары, обучающие сотрудников правильной письменной коммуникации. Также можно создать корпоративные стандарты и руководства по письменному общению, чтобы обеспечить единообразие и качество письменной речи в рабочей среде.

Наконец, важно не забывать о самообразовании и самосовершенствовании. Участие в писательских курсах, литературных клубах или онлайн-сообществах, посвященных изучению письменной речи, поможет развить навыки письма и обменяться опытом с другими людьми, увлеченными этой темой.

Изучение нарушения письменной речи в 21 веке требует комплексного подхода и вовлечения различных сторон общества. От образовательных учреждений и работодателей до индивидуальных усилий каждого человека, все должны приложить усилия для развития и совершенствования своих навыков письменной коммуникации. Только тогда мы сможем достичь высокого качества письменной речи в современном информационном обществе.

REFERENCES

1. Алексеева, Е.И. (2022). Изучение нарушения письменной речи в 21 веке: теория и практика. Вестник педагогического университета, 10(2), 45-60.
2. Иванов, А.С., & Смирнова, Н.П. (2023). Анализ современных подходов к изучению нарушения письменной речи в современном образовательном контексте. Психология и образование, 15(1), 78-95.
3. Ковалева, О.В., & Петров, Д.С. (2023). Новые технологии в диагностике и коррекции нарушения письменной речи в 21 веке. Журнал психологии и специальной педагогики, 7(3), 112-128.
4. Смирнов, В.Н., & Иванова, Л.М. (2022). Особенности психолингвистического анализа нарушения письменной речи в детском возрасте. Вестник логопеда, 5(2), 28-42.
5. Титова, М.А., & Гордеева, Е.С. (2023). Инклюзивные подходы в обучении детей с нарушением письменной речи в современном образовательном пространстве. Специальное образование, 20(3), 64-79.

**TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISHDA “KLASTER”
METODINING AFZALLIKLARI (“SURXONDARYO O‘LKASI GEOGRAFIK O‘RNI.
YER YUZASI GEOLOGIK TUZILISHI VA FOYDALI QAZILMALARI” MAVZUSI
MISOLIDA)**

Atabayeva Mavjuda Rustamovna

UrDU akademik litseyi geografiya fani o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050889>

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Klaster” metodi tushunchasi va dars jarayonida foydalanishning mohiyati, texnologiyasi va ularning amaliyotidagi metodikasi “Geografiya” fanini o‘qitish jarayonidagi samaradorlik jihatlari ilmiy-pedagogik jihatdan ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: klaster, metod, texnologiya, fikrlash, talabalar, geografiya, o‘quvchilar, talaba, gurux, muammo, bilim, mashg‘ulot.

KIRISH

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta‘lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash borasida imkoniyat yaratilmoqda. Ta‘lim muassasalarida keng qo‘llanayotgan Klaster ta‘lim-tarbiya jarayonini bir butun holatda amalga oshirishda muammolarni yechishda dars jarayonini oqilona tashkil qilishda, ta‘lim beruvchi tomonidan ta‘lim oluvchilarning qiziqishini orttirishda, o‘quv materialini kichik-kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda, aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, loyiha, rolli o‘yinlar kabi metodlarni qo‘llashda amaliy mashqlarni mustaqil bajarishda biror faoliyat yoki muammo o‘zaro muloqot, o‘zaro bahs-munozarada fikrlashda hamjihatlik bilan masalalarning yechimida o‘z samarasini ko‘rsatadi. Bu usulning afzalligi shundaki, talabani mustaqil fikrlashga o‘rgatib, mustaqil hayotga tayyorlaydi. O‘qitishning klaster usullarini tanlashda ta‘lim maqsadi, ta‘lim oluvchilarning soni va imkoniyatlari, o‘quv muassasasining o‘quv-moddiy sharoiti, ta‘limning davomiyligi, o‘qituvchining pedagogik mahorati va boshqalar e‘tiborga olinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Klaster metodi deganda – ta‘lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta‘lim jarayonining markazida bo‘lgan ta‘lim beruvchi va ta‘lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta‘lim oluvchi o‘qitish jarayoni davomida faol ishtirok etadi. Ushbu jarayonda ta‘lim oluvchilar o‘qib-o‘rganishni yuqori darajada bo‘lishini, egallagan bilimlarni maqsad va ehtiyojlariga muvofiqlashtirishda tashabbuskorligi va mas‘uliyat, qo‘llab-quvvatlash amalda bajarish orqali fikr-mulohazalar qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

O‘qitish jarayonida klaster metodlardan foydalanish o‘ziga hos hususiyatga ega. Ta‘lim amaliyotida foydalanilayotgan klaster metodi talabalarning fikrlashini kengaytiradi hamda muammoning to‘g‘ri yechimini topishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Klaster metodi orqali talabalarning bilim, ko‘nikma, malakalari, ijodkorligini va faolligi nazariy va amaliy mu‘ammolarga bo‘lgan qarashlari rivojlanadi.

«Klaster» metodini o‘tkazish texnologiyasini amalga oshirishda- Talaba nimani o‘ylagan bo‘lsa, shuni qog‘ozga yozadi. U o‘z fikrlarining sifati to‘g‘risida o‘ylab o‘tirmay, ularni shunchaki yozib boradi. Yozuvining orfografiyasi yoki boshqa jihatlari e‘tibor bermaydi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetmaguncha, yozishdan to‘xtamaydi. Agar talaba ma‘lum muddat biror-bir g‘oyani

o'ylay olmasa, u holda qog'ozga biror narsaning rasmini chiza boshlaydi. Bu harakatni yangi g'oya tug'ilgunicha davom ettiradi. Ma'lum bir tushuncha doirasida imkon qadar ko'proq yangi g'oyalarni ilgari surish hamda ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik va bog'liqlikni ko'rsatishga harakat qiladi. G'oyalar yig'indisining sifati va ular o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatish cheklanmaydi.

«Klaster» metodi puhta o'ylangan strategiya bo'lib, undan ta'lim oluvchilar bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlar jarayonida amalga oshiriladi.

Klaster inglizcha so'z bo'lib (kluster) – bir butun holatda ma'lum mavzu bo'yicha erkin va ochiq fikrlashning notekis shaklidni namoyon etadi.

Klaster metodini amalga oshirishda yangi mavzuning asosiy tushunchasi aylanma shaklidagi chizma ichida yoziladi. Masalan yangi mavzu pedagogik qobiliyatlar bo'lsa talabalar u haqida ko'z oldiga kelgan fikrlarni yozish taklif etiladi. Bunda talabalar tomonidan yozilgan fikrlar umumlashtirib aytib beriladi. Bu fikrlarni doskada bo'r yoki plakatda flomasterlar bilan yozish mumkin. Yangi mavzu o'rganishda darsni mustahkamlash bosqichida talabalarga quyidagi topshiriq beriladi. Qizil rangli ruchkalarini (yashil, qora bo'lsa ham bo'ladi) olib yangi o'rganilgan tushunchalar bilan boyitiladi. Talabalar yozilganlarni (o'qib) aytib beradilar. Doskada (boshqa rangli bo'r bilan) yoki plakatda boshqa rangli flomasterlar bilan aytilgan fikrlari yozib boriladi.

Klaster metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli sifatida ta'lim oluvchilarga muammo (mavzu) lar hususida ixtiyoriy, erkin, ochiq o'ylash va fikrlarni bemalol bayon etish imkoniyatini yaratadi.

Mazkur metod turli xil g'oyalar o'rtasidagi aloqalarni fikrlash, aniqlashda amalga oshiriladi. Ushbu jarayonlar ta'lim oluvchilar tomonidan chuqur hamda puhta o'zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga hizmat qiladi. Dars mashg'ulotlarida ushbu metod talabalar tomonidan bildirilayotgan g'oyalarning majmui tarzida nomoyon bo'ladi. Chunki, ushbu jarayonda har bir talaba tomonidan ilgari surilayotgan g'oyalarni uyg'unlashtirish hamda ular o'rtasidagi aloqalarni topa olish imkoniyatini yaratadi. O'qituvchi ularning fikrlarini umumlashtiradi qo'shimcha adabiyotlardan foydalangan holda klasterga yana qo'shimcha kiritishi uning mahoratiga bog'liq.

“Klaster” metodi -- erkin fikrlashning asosiy omili hisoblanadi. "Klaster" metodi talabalarga biror-bir mavzu to'g'risida erkin va ochiq tarzda fikr yuritishga yordam beradigan pedagogik strategiyadir. Bu metod ko'p variantli fikrlashni o'rganilayotgan tushuncha (hodisa, voqea) lar o'rtasida aloqa o'rnatish malakalarini rivojlantiradi.

MUHOKAMA

Klaster so'zi bog'lam ma'nosini anglatadi. Klasterlarga ajratish da'vat, anglash va mulohaza qilish bosqichlaridagi fikrlashni rag'batlantirish uchun qo'llash mumkin. U asosan yangi fikrlarni uyg'otish, mavjud bilimlarga etib borish strategiyasi bo'lib, muayyan mavzu bo'yicha yangicha fikr yuritishga chorlaydi. Biror mavzu bo'yicha klasterlar tuzishdan bu mavzuni mukammal o'rganmasdan oldin foydalanish maqsadga muvofiqdir. Klaster metodi aniq ob'ektga yo'naltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog'liq ravishda amalga oshadi. Ushbu metod muayyan mavzuning talaba tomonidan chuqur hamda puhta o'zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga hizmat qiladi. O'qitish jarayonida amalga oshiriladigan bu metod puhta o'ylangan strategiya bo'lib, undan talaba bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlar jarayonida foydalanish mumkin.

NATIJALAR

Dars mashg'ulotlarda ushbu metod guruh a'zolari tomonidan bildirilayotgan g'oyalarning majmui tarzida namoyon bo'ladi. Bu esa guruhning har bir a'zosi tomonidan ilgari surilayotgan g'oyalarni uyg'unlashtirish hamda ular o'rtasidagi aloqalarni topa olish imkoniyatini yaratadi. Muayyan tushuncha doirasida imkon qadar ko'proq yangi g'oyalarni ilgari surish hamda mazkur g'oyalar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik va bog'liqlikni ko'rsatishga harakat qiling. G'oyalar yig'indisining sifati va ular o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatishni cheklamang. Mazkur metodni mashg'ulotlarga quyidagicha qo'llash mumkin:

Mavzu: “Surxondaryo o'lkasi geografik o'rni. Yer yuzasi geologik tuzilishi va foydali qazilmalari”.

Darsning maqsadi: Talabalarda yangi mavzuga aloqador o'tilgan mavzuni mustahkamlash, ko'nikma hamda malakalarini shakllantirish.

Darsni tashkil etish: Yangi mavzuni o'zlashtirishning samaradorligiga erishish uchun o'tilgan mavzular yuzasidan qisqacha takrorlash mashqlari o'tkaziladi. Uni quyidagicha tashkil etish mumkin:

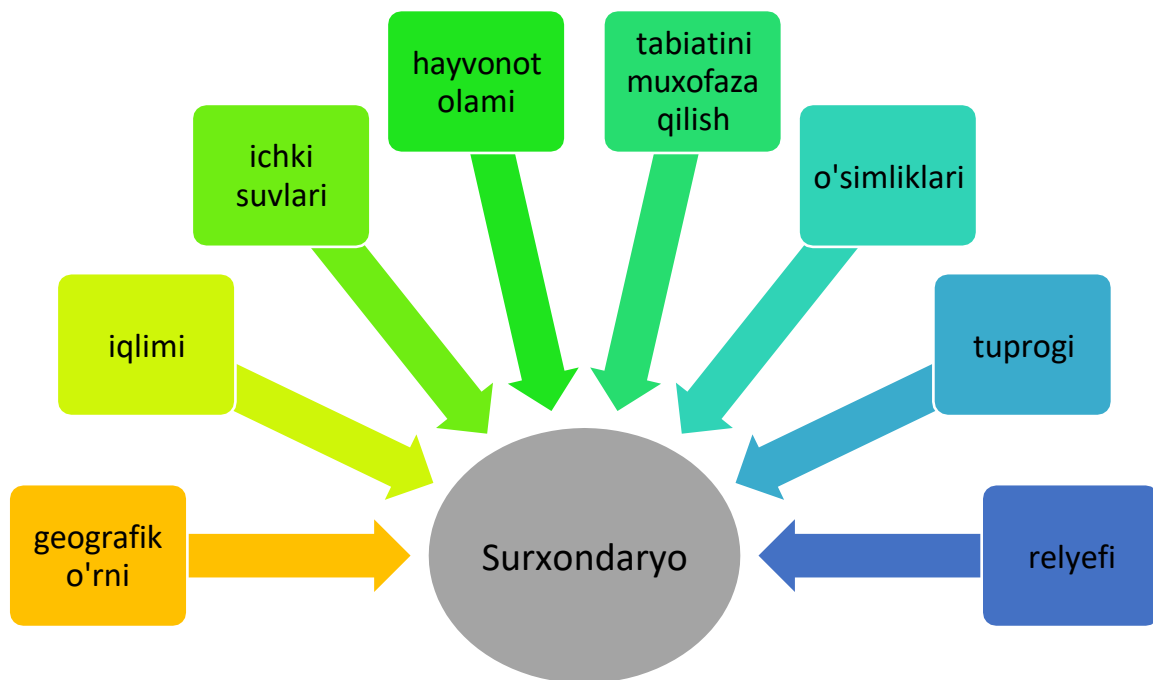
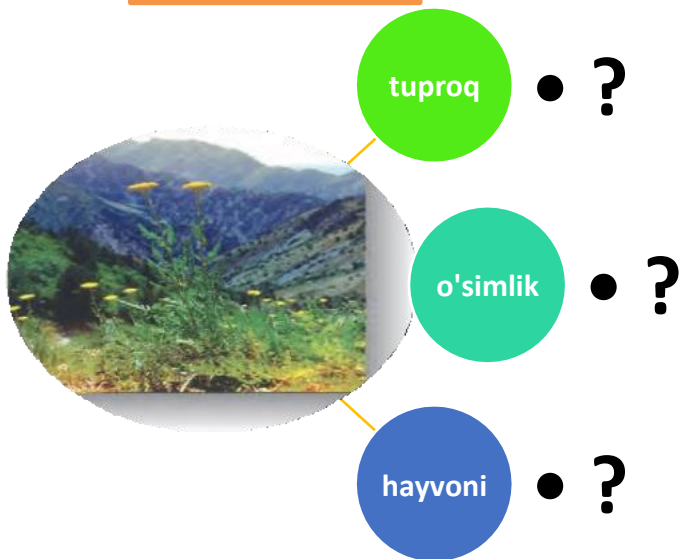
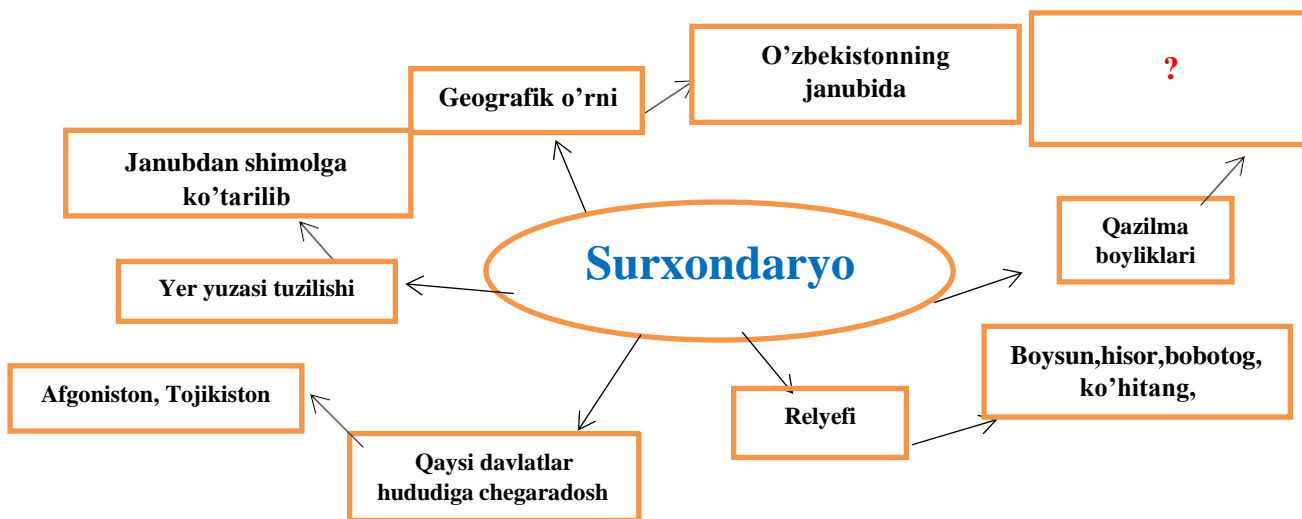
- Qashqadaryo tabiiy o'lkasi haqida nimalarni bilasiz?
- O'lkani o'rab turgan tog'larni nomini sanang?
- O'lkani geologik tuzilishi va zilzilalarini yilini aytib bering?
- O'lkani siyosiy va tabiiy chegarasiga misol keltiring?

O'tilgan mavzuni takrorlash bilan o'quvchilar ongida yangi mavzuni o'zlashtirishga zamin hozirlanadi. Bu esa yangi mavzuni o'zlashtirishning samaradorligini ta'minlaydi. Guruh asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotlarda ushbu metod guruh a'zolari tomonidan bildirilayotgan g'oyalarning majmui tarzida namoyon bo'ladi. Har bir guruh a'zosi biror-bir g'oyani ilgari suradi, shundan so'ng barcha g'oyalar uyg'unlashtiriladi. Buning uchun pedagog sinfni 3 yoki 4 guruhga bo'ladi. Darsning borishi: Takrorlash uchun avvaldan tuzib quyilgan savollar beriladi. O'quvchilar shu orqali o'tilgan mavzuni takrorlab olishadi. Pedagog yuqorida keltirilgan metoddan foydalanib, aytilgan fikrlarini o'rtaqa tashlaydi. Mazkur bosqichlar bajarib bo'lingach, guruhdagilar o'z fikrlarini uyg'unlashtiradilar, ular o'rtasidagi aloqalarni topib bitta andozaga solishini guruh a'zolarining hukmiga havola etadi. Buning uchun har bir guruhdan vakil saylanadi.

Guruh tomonidan jamlangan g'oyalar turkumi o'qib eshittiriladi. Klaster metodi bo'yicha keltirilgan ushbu bosqichlar bosib o'tilgach, o'quvchilar o'z-o'zidan yangi mavzuni tushunib oladilar. Yangi mavzuda esa Surxondaryo tabiiy o'lkasiga oid manbalar klaster metodi sxemasiga solib chiqiladi va bu orqali turli qiziqarli fikr va mulohazalar tug'iladi. Natijada fikrlar to'qnashuvi va bir fikrga qarshi tanqidiy fikrlash yuzaga keladi, natijada esa o'quvchilarda kreativ fikrlash qobiliyati shakllanadi. O'quvchilar dars davomida quyidagicha turli klasterlar tuzishadi:

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

XULOSA

Dars samaradorligini oshirishda innovatsion usullardan foydalanish o'quvchilar bilimini oshirish avvalo o'qituvchining maxsus kasbiy salohiyatiga bogliq. Innovatsion usullardan foydalanish o'qitiladigan fanlarning soatini inobatga olgan holda o'quvchilar bilimini oshirish muammosini ham har hil yo'llar bilan hal qilish zarur. Ammo, klaster metodi mahorati shunday universal komponentlarni o'z ichiga qamrab oladiki, ushbu komponentlardan turli o'quv fanlari pedagoglari foydalana oladilar va bu yo'nalishda ular tez vaqtda yaxshi natijaga erishishlari mumkin. Salohiyat turli fan yo'nalishida aniq ishni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan o'ziga hos hususiyatni bildiradi. Salohiyat tushunchasi o'z ichiga maxsus bilimlar, o'ziga hos ko'nikmalar, fikrlash usullarini va o'z harakatlariga javobgarlikni tushunishni qamrab oladi. Yana shu ham ma'lumki, o'qituvchilar o'tkazilayotgan mashg'ulotlardan, o'zi qilayotgan ishidan qoniqish hosil qilishi ham juda katta ahamiyatga egadir.

REFERENCES

1. Ахмедов Б.А. (2021). ЗАДАЧИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАДЕЖНОСТИ КЛАСТЕРНЫХ СИСТЕМ В НЕПРЕРЫВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ. EURASIAN EDUCATION SCIENCE AND INNOVATION JOURNAL, 1(22), 15-19.
2. Akhmedov, B. A., Xalmetova, M. X., Rahmonova, G. S., Khasanova, S. Kh. (2020). Cluster method for the development of creative thinking of students of higher educational institutions. Экономика и социум, 12(79), 588-591.
3. Akhmedov, B. A., Makhkamova, M. U., Aydarov, E. B., Rizayev, O. B. (2020). Trends in the use of the pedagogical cluster to improve the quality of information technology lessons. Экономика и социум, 12(79), 802-804.
4. Akhmedov, B. A., Majidov, J. M., Narimbetova, Z. A., Kuralov, Yu. A. (2020). Active interactive and distance forms of the cluster method of learning in development of higher education. Экономика и социум, 12(79), 805-808.
5. Akhmedov, B. A., Eshnazarova, M. Yu., Rustamov, U. R., Xudoyberdiyev, R. F. (2020). Cluster method of using mobile applications in the education process. Экономика и социум, 12(79), 809-811.
6. Akhmedov, B. A., Kuchkarov, Sh. F., (2020). CLUSTER METHODS OF LEARNING ENGLISH USING INFORMATION TECHNOLOGY. SCIENTIFIC PROGRESS, 1(2), 40-43.
7. Akhmedov, B. A. (2021). DEVELOPMENT OF NETWORK SHELL FOR ORGANIZATION OF PROCESSES OF SAFE COMMUNICATION OF DATA IN PEDAGOGICAL INSTITUTIONS. SCIENTIFIC PROGRESS, 1(3), 113-117.
8. Ахмедов, Б. А., Шайхисламов, Н., Мадалимов, Т., Махмудов, Қ. (2021). Smart технологияси ва ундан таълимда тизимида кластерли фойдаланиш имкониятлари. SCIENTIFIC PROGRESS, 1(3), 102-112.

**MASOFAVIY TA’LIM MUHITIDA MALAKA OSHIRISH KURSI
TINGLOVCHILARINING IJODKORLIK FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISH
MODELI**

Feruza Xoshimova Baxodirovna

Andijon davlat pedagogika instituti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050896>

***Annotatsiya.** Masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish kursi tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik modeli masofaviy ta’lim texnologiyalari asosida takomillashtiriladi;*

***Kalit so‘zlar:** masofaviy ta’lim, model, maqsadli, tashkiliy- metodologik, didaktik jarayon, tamoyillar.*

Masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish markazlari tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirish uchun ta’lim shakllarining barcha omillarini hisobga olinib, masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish kursi tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishga asoslangan materiallaridan foydalangan holda masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish kursi tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirish modeli ishlab chiqilgan.

Ushbu model maqsadli, tashkiliy- metodologik, mazmuni, didaktik jarayon, baholash diagnostik komponentlarga asoslangan bo‘lib, maqsadi masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishdan iboratdir.

Davlat ta’lim standartlari va malaka talablari asosida tuzilgan ushbu modelning maqsadi masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishdir.

Tashkiliy- metodologik komponentlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish kursi tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari ichki motivatsion, kognitiv va ijtimoiy tayyorgarlikni shakllantirish, kommunikativ kompetensiyani axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida o‘quv jarayoniga tayyorgarligini rivojlantirishning maxsus o‘quv kurslari(boshlang‘ich ta’lim tashkil qilingan), o‘quv kursda o‘qitishning faol shakllari hamda o‘zaro faollashuv metodlaridan foydalanish; tayyorgarlikning hamma turlari rivojlantirishini monitoring qilib borish

Tashkiliy- metodologik komponentlarning bosqichlari o‘z ichiga qayd qiluvchi bosqich, shakllantiruvchi bosqich va baholovchi bosqichlarni oladi.

- Qayd qiluvchi bosqichda masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishning mavjud holati amalda aniqlanib, tadqiqot mavzusiga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirish uchun o‘qitish sifatini oshirish metodikasini ishlab chiqish yo‘llari belgilab olinadi.

- Shakllantiruvchi bosqichda masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirish o‘qitish sifatini oshirishning samarali ekanligini asoslash, o‘qitishning shakl va metodlari, o‘quv jarayonini tashkil etishda yondashuvlar va amaliyotda ulardan foydalanish usullari aniqlandi.

- Baholovchi bosqichda olingan natijalarni tahlil qilish, xulosalar va metodik tavsiyalar ishlab chiqish, masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishda nazariy va amaliy ta’limni birgalikda qo‘shib olib borish metodikasi qo‘llanilgandan keyingi holat aniqlandi.

Tamoyillar:

Shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish tamoyili tinglovchilar tomonidan bir-birlarini anglanishiga yo‘naltirilgan va ikkita o‘zaro bog‘langan o‘quv-bilish faoliyati va muloqot faoliyatida ro‘y beradi. Bu tamoyil o‘qitish maqsadini – masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlanishini yuzaga chiqarishda muhim ahamiyatga ega.

Jamoaviy o‘zaro ta’sirlashuv tamoyili masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirish maqsadlarini bir-biri bilan bog‘laydi, tinglovchilar bir-birlari bilan muloqot qilish orqali bilimlarini kengaytirish, nutq kompetensiyalarini takomillashtiradigan yaxlit ta’lim jarayonining vositalari, shart-sharoitlari va usullarini o‘z ichiga oladi. masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirish, ular o‘qish samaradorligini oshirish vositasi va har bir tinglovchining muvaffaqiyati bo‘lib xizmat qiladi.

Mashqlarning ko‘p vazifalilik tamoyili masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishdagi natijador yondashuv bilan namoyon bo‘ladi. Har bir mashqlar bir vaqtning o‘zida mashg‘ulotlarning har bir bosqichi uchun ierarxik ahamiyati bilan belgilanishi orqali ifodalanadigan bir nechta vazifalarni bajaradi.

Ta’lim jarayonini tashkil etishning rolli tamoyili tinglovchi o‘quv jarayonida masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirish, shaxsiy namoyon bo‘lish yoxud rolli o‘yinlarning chirmashib ketishish tarzida tashkil etiladi. Mazkur tamoyilning yuzaga chiqarilishi masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishiga imkon beradi.

Masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirish modelida o‘quv jarayonining shart-sharoitlarini ta’minlash va mos ravishda tizimli komponentlarni joriy etish maqsadida, dars jarayonini amalaga oshirishning samarali vositalari maruza, amaliy va mustaqil ta’limdir. masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishda maruza shaklidan foydalanish amaliy dars jarayoniga nisbatan samarasi kamroq. Ispring dasturiga dars ishlanmalari yuklanadi va tinglovchilar mustaqil ravishda vazifalarni ko‘rish, yuklash, bajarish va har bir mavzu uchun birkirilgan mustaqil ta’limni bajarish imkoniyatiga ega. Masofaviy ta’lim bu yerda malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirish da muhim ro‘l o‘naydi. Ispring dasturida boshlang‘ich ta’lim tinglovchilarida mustaqil ta’lim soati oshadi.

REFERENCES

1. Abduqodirov A., Pardayev A. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti // Monografiya. – Toshkent, 2009. –146 b.
2. Azizxodjayeva. N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik maxorat.O‘quv qo‘llanma. -T.: O‘zbekistan Yozuvshilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006 y. 72-6.

**МАХСУС ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ТАЛАБАЛАРНИНГ КРЕАТИВЛИК
СИФАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ**

¹Дурдона Мустафоева, ²Мохинур Маматалиева

¹ PhD, доцент, “Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети

²Таянч докторант, “Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050900>

***Аннотация.** Мақолада ирригация ва мелиорация соҳаси учун кадрлар тайёрлашдаги талабаларнинг креативлилик сифатларини ошириш методлари ва Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш Концепцияси ҳамда уларда белгиланган мақсад ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда амалий ёндашувлар ёритилган.*

***Калит сўзлар:** профессионал таълим, креативлилик, таълим дастури, репродуктив, инновацион ёндашув, шакл, метод, восита, интеллектуал ривожланиш, креативлик йўл харитаси.*

Кириш. Мамлакатимизда таълим соҳасини такомиллаштириш бўйича асосий ҳужжатлардан бири бўлган Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да бозор иқтисодиёти талабларига жавоб берадиган кадрларни тайёрловчи таълим муассасаларида ўқув жараёнини ахборот-коммуникация технологиялари, интернет ва компьютер тармоқлари орқали ташкил этиш муҳимлиги тўғрисида алоҳида тўхталиб ўтилган. Бу борада Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги 637-сонли “Таълим тўғрисида” ги Қонунини таълим тизимининг таянчи бўлиб хизмат қилмоқда, деб айтишимиз мумкин.

Бундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 06 сентябрдаги “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ-5812 сонли фармони; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-6097 сонли фармони ҳамда “Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университетиде олий маълумотли кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-42-сонли қарорлари каби бир қатор таълимга оид қонун ҳужжатларида келтирилган устувор вазифаларга мувофиқ таълим тизимида компетенциявий ёндашув асосида талабаларнинг ижодий қобилиятларини такомиллаштириш масаласи юзасидан илмий-тадқиқот жараёнида изланишлар олиб бориш ва ўқитишнинг янги методлардан фойдаланиш долзарб ҳисобланади [1].

Дунё миқёсида ҳар бир мамлакат таълим тизимида зеҳнли, иқтидорли, қобилиятли ва ижодкор инсонларни ўқитиш ҳамда уларни жамият тараққиётига тайёрлаш устувор вазифа сифатида муҳим аҳамият касб этади. ЮНЕСКОнинг маълумотларига кўра, “турмуш учун зарур билим, кўникма ва малакаларни шакллантирувчи, барқарор ривожланишга

эришиш мақсадини таъминловчи маскан олий таълим муассасаси бўлиб қолмоқда ва дунёнинг энг ривожланган мамлакатларида олий таълим олишга эҳтиёж бугунги кунда жадал ўсиб бормоқда. Бу ҳолат статистик маълумотларга кўра ривожланмаган мамлакатларнинг 8% ёшлари университетларда тахсил олаётган бўлсалар, энг ривожланган мамлакатларда бу кўрсаткич 74% ни ташкил қилаётганлиги қайд этилган”. Олий маълумотга эга бўлиш жаҳон миқёсида муҳим эҳтиёж бўлиб қаралмоқда, шу билан бирга олий таълим муассасасидаги махсус фанларни ўқитишда талабаларнинг креатив қобилиятлари ҳамда уларнинг ақлий қобилияти ва тафаккурини ривожлантиришини янада ривожлантириш энг долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Муаммонинг қўйилиши. Олий таълим тизимида ўқиш фаолиятида бўлган талабалар креативлик сифатларига эга бўлишлари учун уларда ўқув ва тарбия жараёнларида анъанавий ёндашишдан фарқли янги ғоялар ҳақида фикр юритиши, ўзига хослик, ташаббускорлик талаб этилади. Талабаларда креативлик сифатларини ривожлантириш учун ижодий ёндашув, педагоглар талабаларнинг ўқув фаолияти, шахсий сифатларини ривожлантиришга хизмат қиладиган ғояларни яратишда фаоллик кўрсатиш, илғор педагогик ютуқ ва тажрибаларни мустақил ўрганиш, шунингдек, ҳамкасблар билан педагогик ютуқлар хусусида доимий, изчил фикр алмашиш тажрибасига эга бўлишга эътибор қаратиш зарур.

Талабаларнинг интеллектуал ривожланишида когнитив ҳамда шахсий фазилатларнинг намоён қила олиши ва мустақил билим олишдаги салоҳиятларини янада ошириш кабилар билан боғлиқ бўлган муаммоларни ҳал этишда, шунингдек талабаларда креатив қобилиятларини ривожлантиришда инновацион ёндашув шакл, метод ва воситаларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш ишларини йўлга қўйиш лозим [2].

Муаммонинг ечими. Ирригация ва мелиорация соҳаси учун махсус фанларни ўқитишда талабаларнинг креатив қобилиятларини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Биринчи навбатда талабаларда назарий ва амалий ижодий фаолиятга тайёргарлик ҳолатини ўрганиш, уларнинг фаол ижодий фаолиятига самарали тайёргарлик кўришга ёрдам берадиган дидактик воситаларни, талабаларнинг ижодий фаолиятига тайёргарлик моделини ишлаб чиқиш, ишлаб чиқилган модел асосида талабалар ижодий фаолиятга тайёргарлик воситаларининг самарадорлигини аниқлашда тажриба-синов ишларини амалга ошириш долзарб ҳисобланади [3].

Талабаларда креатив фикрлаш қобилиятларини янада ривожлантириш ва уларни ошириш йўллари ҳақида мамлакатимиз ва бошқа қатор олимлар томонидан ўрганилган. Мамлакатимизда мутахассисларнинг ижодий фаоллиги, шунингдек, талабаларда танқидий, ижодий тафаккурни шакллантириш йўллари ва шакллари, мавжуд педагогик шарт-шароитлари, илмий-дидактик асослари республикаимиз олимларидан Р.Ҳ.Джурраев, Ш.Э.Қурбанов, А.А.Абдуқодиров, У.Ш.Бегимқулов, У.И.Иноятов, А.Р.Ходжабоев, Н.А.Муслимов, Қ.Т.Олимов, Ш.С.Шарипов, Ф.М.Закирова, О.Х.Туракулов, Ж.А.Хамидов, Р.Д.Шодиев, О.А.Куйсинов ва бошқа олимларнинг илмий изланишларида ёритилган.

Касбий фаолиятга тайёрлашда креативлик масалаларининг педагогик-психологик аспекти, талабаларнинг ўз-ўзини ижодий фаоллаштириш, уларнинг креатив қобилиятлар асосида муҳитини ташкил этиш муаммолари Дж.Гильфорд,

Е.Торренс, А.Леонтьев, А.Маслов, К.Роджерс, Н.Ильин, М.Давлетшин, В.А.Сластенин, Г.Чижаква, И.Риданова, Ю.Круглова, Ж.Йўлдошев, Н.Азизходжаева, Ў.Толипов, Э.Ғозиевлар каби олимларнинг илмий изланишларида кенг ёритилган.

Талабаларни креатив фикрлашга ўргатиш, уларда креатив тафаккурни шакллантира олиш учун аввало ўқитувчининг ўзи креатив ижодкор шахс бўлиши зарур. Ўқитувчининг ўзи креатив ижодкор бўлса, талабаларда ҳам креативлик ривожланади. Ўқитувчининг ижодкор ва креатив бўлиши ёки бўлмаслиги эмас, балки дарсларни креативлик руҳида ташкил этиши, янги ғояларни таълим жараёнида синаб кўришга интилиши зарур[4].

Талаба шахсининг креативлиги унинг тафаккури, мулоқоти, ҳис-туйғулари, муайян фаолият турларида намоён бўлади. Креативлик сифатларини муваффақиятли ривожлантиришнинг бир қатор йўллари мавжуд.

Биринчи йўл - креатив фикрлаш кўникмасини шакллантириш. Бунда асосий урғу креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантириш асосий эътибор марказида бўлиб, талабалар зарурий махсус атамалар ёрдамида креатив характердаги ҳаракатларнинг моҳиятини ифодалашга йўналтирилади. Хусусан, ўқитувчилар креатив фикрлаш кўникмасини самарали шакллантириш мақсадида талабаларга уларни фикрлашга ундовчи саволлар таркибида махсус атамаларнинг бўлишига эътибор қаратадилар. Бунда талабаларда креативлик кўникмасини шакллантиришда ёш ўқитувчиларнинг «Креативлик харитаси»дан фойдаланишлари мақсадга мувофиқдир.

Иккинчи йўл – амалий креатив фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш. Педагоглар талабаларда креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришда кўрсатмали метод ва усуллардан фойдаланадилар. Бу ўринда саволлардан фойдаланиш фақат қисқа муддатда ёрдам бериши мумкин, у талабаларда интерфаоллик ва киришимлиликни ривожлантиради.

Учинчи йўл - креатив фаолият жараёнларини ташкил этиш. Мазкур йўлда талабаларни муаммони ечиш ва инновацион ғояларни илгари суриш жараёнида креатив, ижодий фикрлашга урғу берилади. Мазкур жараёнларда креатив метод ва усуллар фаол қўлланилса, креатив фикрлаш юз беради.

Тўртинчи йўл - креатив маҳсулот (ишланма) лардан фойдаланиш. Бу йўлни тутишда педагог талабаларга махсус фан бўйича бирор мавзусида Power Point дастури ёки мультимедиа воситалари ёрдамида тақдимотни яратиш топшириғини бериши мумкин. Тақдимотни тайёрлаш жараёнида талабаларда креатив фикрлаш кўникмалари ҳам фаол ривожланади [5].

1-жадвал

Талабаларда креативликни шакллантириш

Талабаларни...	- қизиқарли; - мураккаб вазифалар; - аниқ мақсад ва вақт билан - таъминлаш
Талабаларга...	- креативлик мувозанатсизлик ҳиссини юзага келтиришини англатиш; - безовталиқ ва қўрқув ҳиссидан халос бўлишга ёрдам

	<p>бериш;</p> <ul style="list-style-type: none"> - креатив фикрлаш кўникмаларини бошқа кўникмалар билан ривожлантиришга ёрдам бериш; - «кутқариб» қолиш эмас, балки йўл-йўрик - кўрсатиш
Талабаларни ...	<ul style="list-style-type: none"> - суҳбатлар орқали рағбатлантириш; - конструктив шарҳлар билан таъминлаш; - янги кўрсатмалар билан таништириб бориш
Талабалар ...	<ul style="list-style-type: none"> - ўзларида креативликнинг бошқа турларини ҳам ривожлантира олишлари; - гуруҳда ишлай олишлари; - хиссий жиҳатдан эркин ва ижобий фикрларга эга бўлишлари - учун пойдевор бўладиган муҳитни яратиш

Талабаларда креатив сифатларни ривожлантиришда креативлик сифатларини ривожлантирувчи метод, восита ва технологияларнинг мақсадли, изчил қўлланилиши, шунингдек, педагогик фаолиятни ташкил этишда ахборот технологиялари имкониятларидан ижодий фойдаланиш; талабаларнинг креативлик қобилиятлари рағбатлантирилса ва ўқитувчи томонидан самимий муҳит талабаларни жуфтликда, кичик гуруҳларда фаол ишлашлари учун шароит яратилса, мустақил, ижодий, танқидий креатив фикрлаш қобилиятлари ривожланади [6].

Талаба олий таълим муассасасидаги махсус фанларни ўрганар эканлар уларда назарий ва амалий билим, кўникмаларни шакллантириш, педагогик амалиёт жараёнида ушбу кўникмаларни малакага айланишига, касбий фаолиятларини бошлашларида уларда креатив қобилиятларнинг янада ошишига хизмат қилади.

Тадқиқотлар натижалари. Махсус фанларни ўқитишда талабаларнинг креатив қобилиятларини ривожлантиришнинг мазмунига аниқлик киритилди, махсус фанларни ўқитишда талабаларнинг креатив қобилиятларини ривожлантириш шартлари, креативлик сифатларини муваффақиятли ривожлантиришнинг бир қатор йўллари келтирилди, махсус фанларни ўқитишда талабаларнинг креатив қобилиятларини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижодий фаолиятига самарали тайёрлашнинг педагогик шарт-шароитлари асослаб бериш ва экспериментал синовдан ўтказиш режалаштирилди.

Хулоса: Юқоридагилардан келиб чиқиб, хулоса қилиш мумкинки, талабаларнинг педагогик эҳтиёжлари, қизиқишлари, алоҳида аҳамиятга эга бўлган йўналишларини тизимли тарзда ўрганиш, бунда уларнинг креатив фаолиятларини ташкил этиш ҳамда самарали йўллари белгилаш лозим.

Талабаларнинг креативлик кўникмаларини ривожлантириш асосида улардаги ихтисослашган ҳамда педагогик креативлик компетентлигини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш лозим, бунда замонавий ахборот комуникация технологиялари,

инновацион стратегиялар, интерфаол таълим методлари ва технологияларидан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Мутахассислар таъкидлашича, олий таълим муассасаларида талабалар креативлик қобилиятларини ривожлантиришнинг репродуктив, ижодий-изланиш ва ижодий йўналтирилган таълим дастурларини ишлаб чиқиш ва талабаларнинг креатив кўникма ва малакаларини ривожланишининг ўзгаришини баҳолаб бориш лозим. Олий таълим муассасалари педагог кадрларининг креатив компетентлигини узлуксиз ривожлантиришга йўналтирилган ўқитиш дастурларини ва технологияларини такомиллаштириб бориш, шунингдек талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантиришга хизмат қилувчи замонавий ахборот-методик таъминотни яратиш жараён самарадорлигини оширишга хизмат қилади .

REFERENCES

1. Ш.М.Мирзиёев.Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз.-Т.:Ўзбекистон,2017.
2. Исмаилова З.К., Махсудов П.М., Эргашев О.К., Маткаримов К.Ж., “Махсус фанларни ўқитиш методикаси” ўқув қўлланма. Тошкент-2018. -7-бет.
3. Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения: <http://www.vshu.ru/lections>
4. Исмаилова З.К. ва бошқалар. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Т: Фан. 2016.
5. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Ҳ., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б.
6. Муслимов Н.А. ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси / Монография. – Т.: «Фан ва технология» нашриёти, 2013. – 14-бет.

**TA’LIM TIZIMIDA XORIJIY TAJRIBA OMILLARINI TATBIQ ETISHDA KREATIV
YONDASHUV**

Djurayeva Perdegul Saidovna

Navoiy viloyat PYMO‘MM dots.v/b

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8050905>

***Annotatsiya.** Yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishning muhim omillari, holat va jarayonni xolis o‘rganish, milliy dasturimizni xalqaro standart mezonlariga xos bilim, ko‘nikma malaka va kompetensiyaviy talablar asnosida tashkil etish, professional kadrlarni tayyorlashdan iboratdir.*

***Kalit so‘zlar:** ta’lim tizimi, xorijiy tajriba, tatbiq, kreativ.*

Ta’lim sohasidagi islohatlarni tizimning oddiydan murakkablikga tamoyili asosida tashkil etilishi – eng quyi qatlamdagi aniq vaziyat, holat va jarayonni xolis o‘rganish, tadqiq etish, ilmiy yondashuv negizida izlanish, asl muammo ildizini bartaraf etish chora-tadbirlarini xulosaviy yechim sifatida qabul qilish, ijobiy natijaviyliknigina tatbiq qilish hamda kutilayotgan samaradorlikga erishish aspektlari hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan ta’lim sifatini yangi darajada yuksaltirish zamon talabi bo‘lmoqda. Islohotlar zamirida milliy dasturimizni xalqaro standart mezonlariga xos bilim, ko‘nikma malaka va kompetensiyaviy talablar asnosida tashkil etish, baholash omillari sifatida O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarish, o‘quv-tarbiya jarayoniga ta’limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5538-son Farmoni qabul qilingan. Farmonda O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash va PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o‘quvchilarni baholash dasturi reytingi bo‘yicha jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishiga erishish; uzluksiz ta’lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish; o‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish; yoshlar ta’lim-tarbiyasi uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o‘z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish kabi birnechta vazifalar nazarda tutildi.

Ushbu Farmonga muvofiq “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019-yil 29-aprelda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-son Farmoni tasdiqlandi. Farmon ijrosini ta’minlash maqsadida, Xalq ta’limi vazirligi tomonidan AQSH Xalqaro Tadqiqot Agentligi (USAID) va RTI International (Trayangl tadqiqot instituti) bilan hamkorlikda umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish va matematika fanlaridan bilimlarini aniqlash dasturini (Early grade math/reading assessment – EGRA/EGMA) amalga oshirish yuzasidan 2021-yil 28-oktabrda 02-01/14-2907 sonli buyrug‘i chiqarildi va respublikamizning turli viloyatlarida seminar, baholashlar o‘tkazilmoqda.

Tabiiyki savol tug‘iladi - Ta’lim sifatini baholash xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etish O‘zbekistonga nima beradi?

- Tadqiqotlarda olingan natijalar mamlakatdagi ta’lim sifati va uning xalqaro standartlarni hisobga olgan holda egallagan o‘rni to‘g‘risida xulosalar chiqarish imkonini beradi;

- Xalqaro tadqiqotlar ta’lim sohasidagi milliy tadqiqotlarni sifatli o‘tkazishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi;

- Xalqaro standartlar darajasida yuqori iqtisodiy samaraga asoslangan milliy baholash tizimini yaratish imkonini beradi;

- O‘zbekiston dasturli tashkilotlarning yetakchi mutaxassislarini jalb qilgan holda xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish orqali mahalliy mutaxassislarimizda monitoring tadqiqotlarini o‘tkazish madaniyati rivojlanadi, ta’lim sifatini baholashning xalqaro standartlarga moslashuviga olib keladi;

- Milliy ta’lim sifatini baholashdagi nazorat materiallarini xalqaro tadqiqotlarda qo‘llaniladigan nazorat materiallari sifati darajasida ishlab chiqish imkonini beradi.

Mazkur xalqaro baholash dasturlari Respublikamiz ta’lim tizimini mazmunan yangilash, innovatsion ta’lim muhitini yaratish, ta’lim sifatini orttirishni talab etadi va quyidagi vazifalarni amalga oshirish zaruratini keltirib chiqaradi: masalan, ayni kunlarda 1-noyabrdan 7-dekabrgacha o‘tkazilishi belgilangan Boshlang‘ich sinfda o‘qish ko‘nikmalarini baholash (EGRA) va Boshlang‘ich sinfda matematika ko‘nikmalarini baholash (EGMA) tadbirlarini o‘tkazish bo‘yicha baholovchilarni tayyorlash uchun mo‘ljallangan; Milliy EGRA va EGMA tadqiqoti Tadqiqot sharhi, ilmiy izlanish axloqi masalalari hamda ma'lumot sifati; tarkibi jihatidan Xalq ta’limi vazirligini 22560 o‘quvchiga mo‘ljallangan 940 ta maktabda o‘tkaziladigan Boshlang‘ich sinflarda o‘qish va matematika ko‘nikmalarini baholash bo‘yicha Milliy dasturni qo‘llab-quvvatlashdan iboratdir.

Ushbu dasturda tadqiqot va ma’lumotlar sifati tamoyillari: Axloq jihatidan: Rozilik (Consent), Rizolik (Assent), Anonimlik, Maxfiylik, Qulay muhit, Xolislik, Ma’lumot sifatiga qaratilgan qo‘shimcha choralar, ya’ni Baholovchi Bahosining Aniqqligi (BBA). Har bir inson baholashni va suhbatlarni o‘tkazish uchun planshetlar va Tangerine dasturiy ta’minotidan foydalanishga o‘rgatiladi.

Shuningdek, boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida pedagoglarimiz ham O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8- dekabdagi 997-son “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori bilan xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, xalqaro aloqalarni o‘rnatish, o‘quvchi-yoshlarning ilmiy-tadqiqot va innovasiya faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy g‘oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash hamda rag‘batlantirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tashkil etilganligi haqidagi ma’lumotlarni o‘zlashtirib, kuzatib borishlari zarur deya e’tirof etmoqchiman. Milliy markazning asosiy vazifalari va faoliyatining yo‘nalishlari belgilanib olinganligini, Xalqaro baholash dasturlari bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarda O‘zbekiston Respublikasining ishtirok etishiga tayyorgarlik ko‘rish bo‘yicha «Yo‘l xaritasi» ishlab chiqilganligi bo‘yicha ham manbalarni bilishlari kerak.

Xalqaro tadqiqotlardan masalan, PISA tadqiqoti - Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti IHTT(OECD – Organisation for Economic Cooperation and Development) tomonidan amalga oshiriladigan dastur hisoblanib, Singapur matematikasi dunyo mamlakatlari orasida eng ustuvor ta’lim sifatida baholanib kelinishi va uning mohiyati to’g’risida ham batafsil manbalar bilan tanishib borishi asnosida dars jarayonlariga yangiliklarning tamaltoshini sifatli singdira olgan bo’ladi.

Vaholanki, Singapur matematikasi - 1995 yildan boshlab singapurlik o’quvchilar matematikadan o’tkazilayotgan turli xalqaro olimpiadalar g’olibi bo’lib kelishmoqda. Buning siri nimada? Ko’pgina davlatlar Singapur matematikasini butunligicha joriy etishga yoki undan nusxa olishga urinib kelishmoqda. AQSH, Yaponiya, Isroil, Rossiya va Koreya davlatlarida ham bu yondashuvni asos qilib olib, Singapur matematikasi uslubiyotini matematika fanini o’qitishda joriy etib kelishmoqda.

Singapur matematikasining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Ta’lim jarayonining mohiyati katta hajmdagi o’quv materialini o’rganishga emas, balki kiritilayotgan matematik atama va faktlarni tushunish chuqurligiga e’tibor beriladi. Odatdagi, xususan bizning maktab matematika fani o’quv dasturlarimizda buning aksi: dasturlarimiz o’quv yuklamasi juda katta, o’rganilishi kerak bo’lgan mavzular juda ko’p, vaqtimiz esa cheklangan. Buning oqibatida bu mavzularni chuqur o’rganish imkoniyatlari cheklangan.

2. Ta’lim jarayoni muayyan amaliy tajribadan boshlanadi va abstrakt tushunchalarga tomon boriladi.

3. Juda katta e’tibor (model drawing) modellashtirishga qaratiladi. Bu bilan berilgan masala sharti ko’rgazmali qilib vizuallashtiriladi. Masala modellashtiriladi va berilganlardan qulay ravishda foydalanish tashkil qilinadi va bosqichma-bosqich masalani yechishga kirishiladi.

4. Hamkorlikda o’rganish va o’zaro muloqotga katta e’tibor beriladi. Singapur matematikasidagi ko’pgina masalalar shartini “Qara!” va “So’zlab ber!”, - deb tavsiflash mumkin. Bu masallarni yechishda o’quvchilarga matematik tushunchalarni va masalalar bo’yicha o’z fikrlarini bildirishi, ularni birgalikda muhokama qilish va boshqalar fikrini ham tinglash imkoniyati yaratiladi. Natijada o’quvchilar tushunchani yaxshiroq o’zlashtirishadi, matematika tilidan to’g’ri foydalanishga o’rganishadi, ba’zi hollarda u yoki bu masalaning bir necha yechimi bo’lishi mumkinligini tushunib yetishadi. Darslikdagi masalalarning deyarli ko’pchiligida, masala sharti, uni yechish usullari va yechimi haqida har safar sinfdoshlariga yoki o’qituvchiga ovoz chiqarib so’zlab berishga undov bor. Bu esa o’z navbatida mavzuni, masalani yechish yo’llarini yaxshiroq eslab qilishlarini ta’minlaydi.

5. Har bir mavzu chuqurroq o’rganiladi. O’quvchilar oldin o’rganilgan mavzuga uni takrorlash uchun emas, balki chuqurroq o’rganish maqsadida qayta-qayta murojat qilishadi. Ya’ni, mavzuga uni jiddiyroq darajada chuqurroq o’rganish uchun yana qaytiladi.

6. O’quvchilarni eslab qolishga emas, masala yechish (problem solving)ga o’rgatiladi.

Shuningdek, Finlyandiya tajribasiga asoslanib tayyorlangan o’quv rejaga ko’ra, 4-sinfda tabiiy fan darslarini tashkil etish bo’yicha har bir mavzuni kundalik hayot bilan bog’lash, o’quvchilarda hayotiy ko’nikmalarini shakllantirishga doir materiallar hamda topshiriqlar bilan boyitilgan tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu tavsiyadan o’qituvchilar ijodiy yondashgan holda foydalanishlari tavsiya etildi.

Misol tariqasida, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ob-havo kundaligini turli usullar bilan tuzilish tavsiya etiladi. Bunday kundalik uchun siz ularga katak daftar yoki oddiy qog‘ozni olishlarini taklif qilishingiz mumkin, lekin katta formatli daftarda ishlash yanada qiziqarli bo‘ladi: u yerga rasmlar va fotosuratlarini joylashtirishingiz, grafiklar chizishingiz va eslatmalar qilishingiz mumkin. Dizayn qanchalik rang-barang bo‘lsa, ob-havoni kuzatish shunchalik qiziqarli bo‘ladi.

Daftarda oy nomi bilan sarlavha tuziladi va kerakli sonli ustunlar bilan jadval tuziladi. O‘quvchilarga ob-havo kundaligi bo‘yicha uyga qo‘shimcha topshiriqlar ham berilish mumkin. Ob-havoni kuzatish taqvimini o‘quvchining tabiiy fanga sayohatining boshlanishi bo‘lishi mumkin.

Mavzu doirasida O‘zbekiston Respublikasidagi viloyatlarning joylashgan o‘rni va ularning markazlarini o‘rganishdan maqsadni ishni bajarish tartibidan boshlash zarurligi uqtiriladi: A4 o‘lchamli qog‘ozga O‘zbekistonning siyosiy-ma‘muriy xaritasi chiziladi. Ushbu qog‘ozdan har bir viloyat shakli qirqib olinib, alohida ranglarga bo‘yaladi. Har qaysi shakl ustiga viloyat nomi va markazi yoziladi. Viloyatlarning shakli kesib olingan qog‘ozlar O‘zbekistonning yozuvsiz xaritasiga mos ravishda yopishtirib chiqiladi. Amaliy mashg‘ulotni bajarish orqali o‘quvchilarda

O‘zbekistondagi 14 ta viloyatning joylashuvi, viloyat markazlari bo‘yicha olgan bilimlar mustahkamlanadi.

Tabiiy fanga oid barcha mavzularni nazariy va amaliy tatbig‘ini hayotiy kompetentlilik asosida o‘qitish o‘quvchilarda fanga qiziqishi, tabiatga do‘stona munosabarni va atrof-muhitdagi hodisa, voqelikga kreativ yondashuvni shakllantirishda muhim omildir.

Ta’kidlaganimdek, yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishning muhim omillari sifatida respublikamizda ta’limiy yo‘nalishda qabul qilingan me’yoriy hujjatlar va hamkorlikdagi tashabbuslarni amaliy ko‘rinishi, aminmanki, ta’lim sohasidagi islohotlar samaradorligini ko‘tarishda xolisona xizmat qiladi. Zamon bilan hamnafas bo‘layotgan har bir zamondosh pedagog, umid qilamanki, ijobiy o‘zgarishlar mohiyatiga hamohang ravishda o‘zining fidokorona mehnati, fikrlash doirasi va qarashlarini aks ettirgan holda hissani qo‘sha oladi. Zero, fikr tarbiyasi eng kerakli, ko‘p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifa ekanligini qayd etib, “fikrning quvvati, ziynati, kengligi, muallimning tarbiyasiga bog‘liqdir”, - deydi alloma Abdulla Avloniy.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5538-son Farmoni.
2. “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019-yil 29-aprelda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi 2021-yil 28-oktabrda 02-01/14-2907 sonli buyrug‘i.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8- dekabrdagi 997-son “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori.

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

5. Tabiatshunoslik fanidan mavzular bo‘yicha metodik tavsiyalar (4-sinf). Toshkent 2022. Z.Sangirova, E.Nazaraliyeva, M.Hojiyeva, Z.Tillayeva, M.Boymurodova- Tabiiy fanlar darsligi muallifi.
6. www.markaz.tdi.uz
7. www.centeroko.ru
8. t.me/milliymarkaz

**IQTISOSLASHGAN MAKTAB O‘QUVCHILARINING FIZIKA FANIGA BO‘LGAN
QIZIQISHINI OLIMPIADA MASALALARI ORQALI ORTTIRISH METODIKASI**

¹Isroilov Shermurod Shamsiddin o‘g‘li, ²Parmanova Dinora, ³Rasulov Azizbek

¹Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Fizika va kimyo” fakulteti “Fizika va astranomiya o‘qitish metodikasi kafedrası” o‘qituvchisi

^{2,3}Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Fizika va kimyo” fakulteti “Fizika va astranomiya o‘qitish metodikasi kafedrası” talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051026>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada iqtisoslashgan maktab o‘quvchilariga fizikadan olimpiada masalalarining o‘ziga xos jihatlari, olimpiadaga tayyorgarlik ko‘rishda talab etiladigan matematik bilimlar tahlil qilingan hamda bir nechta olimpiada masalalarining yechilish metodikasiga doir masalalar yechib ko‘rsatilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Fizika, olimpiada masalalari, masala yechish usullari, enkin fikrlash.*

Fan va texnikaning hozirgi taraqqiyoti tabiiy va texnika sohalarida ko‘proq yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni taqozo etadi. Buning uchun fizika fanini o‘qitish samaradorligini oshirish, iqtidorli yoshlarni aniqlash va ularning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish shu kunning dolzarb muammolaridan biridir. Agar ta‘lim dargohida to‘garaklar tashkil qilinsa, o‘quvchilar o‘rtasida fizik bellashuvlar o‘tkazilsa, fanlar bo‘yicha sirtqi olimpiadalarni o‘tkazish yo‘lga qo‘yilsa, o‘quvchilarning fanga qiziqishi oshadi, qobiliyati shakllanadi va o‘ziga bo‘lgan ishonchi yanada yuksaladi.

Fizikadan qiyin masalalarni yoki olimpiada masalalarini yechish o‘quvchilarning ilmiy dunyoga kirishdagi dastlabki qadami hisoblanadi. Har bir masala mustaqil ravishda hal qilinishi lozim bo‘lgan kichik ilmiy muammodir. Olimpiada masalalari - bu olimlarning ilmiy-tadqiqot faoliyatlarida uchraydigan ilmiy muammolarning bir turidir.

Faqat yaxshi tayyorgarlik ko‘rgan, fikrlash darajasi yuqori bo‘lgan o‘quvchilar yakuniy bosqich vazifalarini to‘liq bajara oladilar. Olimpiada masalalarini o‘rta-umumta‘lim maktab dasturi doirasidan chiqmaydigan bilim va ko‘nikmalar asosida tuziladi. Masalani yechish odatda, murakkab va noqulay hisob-kitoblarni talab qilmaydi, asosiy e‘tibor masalalarning fizik mazmuniga qaratiladi.

O‘quvchilar tomonidan masalalarni yechish ko‘nikmasini o‘zlashtirilishini quyidagi bosqichlarga bo‘lish mumkin:

- Masala shartini tahlil qilish umumiy masala yechish amallarining alohida elementlarini bajara olish

- Ma‘lum mavzu bo‘yicha muayyan masalalarni yechish ko‘nikmasini hosil qilish hamda miqdoriy, mantiqiy va eksperimental masalalar yechish algoritmlarini tuza olish

- Fizika masalalarini yechish bo‘yicha umumiy algoritmlarni shakllantira olish

Bunday ko‘nikmalarni o‘quvchi va talabalarda shakllantirish juda murakkab jarayon hisoblanadi.

Olimpiada masalalari o‘quvchini chuqur fikrlashga, o‘z ustida ishlab, iqtidorini-malakasini takomillashtirishga, boy fantaziyaga ega bo‘lishga, qat‘iyatli inson bo‘lishga va qaror qabul qila olishga o‘rgatadi. Ma‘lumki, olimpiada masalalari o‘quvchilarni mantiqiy fikrlash bilan birga o‘z

xulosalarini asoslashga undaydi. Masalalarni yechish davomida o‘quvchilar nazariy bilimlarni takrorlaydi va uni amaliy jihatdan qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar

Quyida bir nechta olimpiada masalalarining o‘ziga xos yechilish usullaridan namunalar ko‘rib chiqamiz.

1. Snaryad gorizontga nisbatan $\alpha = 53^0$ burchak ostida $\vartheta_1 = 100 \text{ m/s}$ ga teng bo‘lgan boshlang‘ich tezlik bilan uchirildi. Oradan $t = 3 \text{ s}$ vaqt o‘tgandan keyin snaryadning tangensial tezlanishi a_t nimaga teng bo‘ladi? Erkin tushish tezlanishini $g = 10 \text{ m/s}^2$ deb hamda $\sin 53^0 = 0,8$ va $\cos 53^0 = 0,6$ deb oling.

Berilgan:

$$\alpha = 53^0$$

$$\vartheta_1 = 100 \frac{m}{s}$$

$$t = 3s$$

$$g = 10 \frac{m}{s^2}$$

$$\sin 53^0 = 0,8$$

$$\cos 53^0 = 0,6$$

$$a_t = ?$$

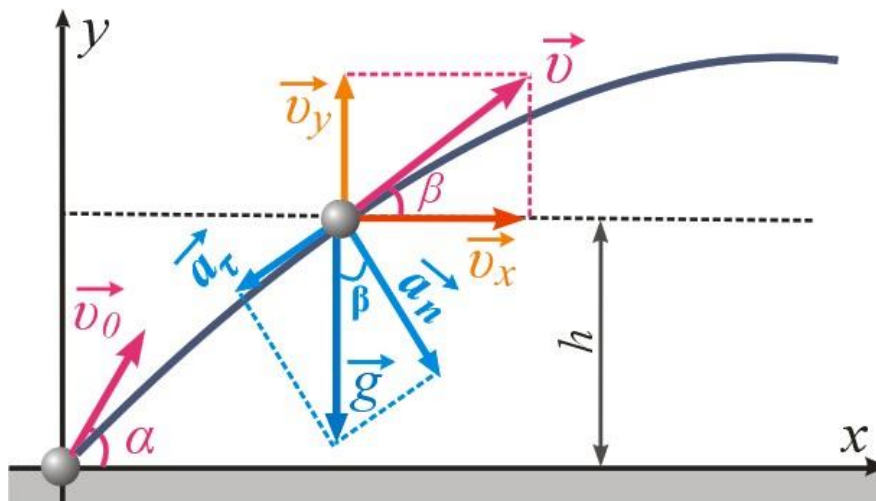
Yechilishi:

Ma’lumki, yer sirtidan gorizontga burchak ostida otilgan jism tryektoriyasi paraboladan iborat bo‘lib, vaqtning ixtiyoriy t paytida pastda rasmda tasvirlanganidek shu parabolaning biror h balandlikdagi nuqtasida bo‘ladi. Bunda ixtiyoriy t vaqt onida tezlik vektori $\vec{v}$ ga teng bo‘lib, uning komponentalari uchun tezlik tenglamalari

$$\begin{cases} \vartheta_x = \vartheta_0 \cos \alpha \\ \vartheta_y = \vartheta_0 \sin \alpha - gt \end{cases}$$

ko‘rinishda bo‘ladi. Shunga ko‘ra tezlikning komponentalari

$$\begin{cases} \vartheta_x = 100 \frac{m}{s} \cdot \cos 53^0 = 100 \frac{m}{s} \cdot 0,6 = 60 \frac{m}{s} \\ \vartheta_y = 100 \frac{m}{s} \cdot \sin 53^0 - 10 \frac{m}{s^2} \cdot 3s = 100 \frac{m}{s} \cdot 0,8 - 30 \frac{m}{s} = 50 \frac{m}{s} \end{cases}$$

qiymatlariga, tezlikning moduli esa Pifagor teoremasiga asosan

$$\vartheta = \sqrt{\vartheta_x^2 + \vartheta_y^2} = \sqrt{\left(60 \frac{m}{s}\right)^2 + \left(50 \frac{m}{s}\right)^2} = \sqrt{3600 \frac{m^2}{s^2} + 2500 \frac{m^2}{s^2}} = \sqrt{6100 \frac{m^2}{s^2}} \approx 78,1 \frac{m}{s}$$

qiymatiga ega bo‘ladi (rasmga qarang). Vaqtning $t=3 \text{ s}$ paytida tezlik vektori gorizont bilan biror β ($\beta < \alpha$) burchak tashkil qiladi. Bu β burchakning sinus va kosinuslarini hisoblaymiz, chunki ulardan keyinchalik foydalanamiz.

$$\sin \beta = \frac{g_y}{g} = \frac{50 \frac{m}{s}}{78,1 \frac{m}{s}} = 0,64; \quad \cos \beta = \frac{g_x}{g} = \frac{60 \frac{m}{s}}{78,1 \frac{m}{s}} = 0,768$$

Jism o‘z trayektoriyasi bo‘ylab tepaga chiqib borishida sekinlanuvchan harakat qiladi. Tezlikning miqdori o‘zgargani uchun trayektoriyaga urinma ravishda $\vec{a}_\tau$ tangensial tezlanish paydo bo‘ladi va sekinlanuvchan harakatda rasmdagi kabi tezlik vektori $\vec{g}$ vektorga qarama-qarshi yo‘naladi. Undan tashqari har qanday egri chiziqli harakatda egrilik markaziga tomon yo‘nalgan markazga intilma tezlanishi, ya‘ni $\vec{a}_n$ normal tezlanish paydo bo‘ladi. Tangensial tezlanish vektori $\vec{a}_\tau$, normal tezlanish vektori $\vec{a}_n$ larning geometrik yig‘indisi rasmda ko‘rsatilgani kabi umumiy tezlanish, ya‘ni erkin tushish tezlanishi vektori $\vec{g}$ ni hosil qiladi.

$$\vec{g} = \vec{a}_n + \vec{a}_\tau$$

Rasmdan foydalanib tangensial tezlanishni aniqlaymiz.

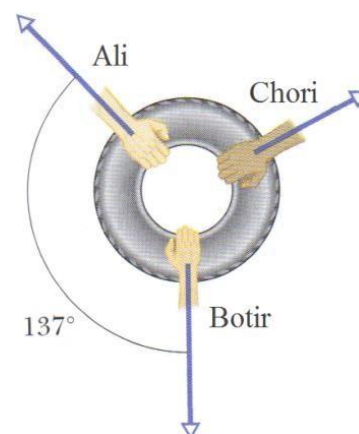
$$\sin \beta = \frac{a_\tau}{g}; \quad \rightarrow a_\tau = g \cdot \sin \beta = 10 \frac{m}{s^2} \cdot 0,64 = 6,4 \frac{m}{s^2}$$

Shunday qilib, so‘ralgan kattalik $a_t = 6,4 \text{ m/s}^2$ ekan.

Javob: $a_t = 6,4 \text{ m/s}^2$.

2. Gorizontol holda yotgan avtomobil shinasiga Ali, Botir va Chori rasmdagi kabi yo‘nalishlarda tortmoqdalar. Bunda uchta kuch ta‘sirida shina tinch holda qoladi. Ali $F_A = 250 \text{ N}$ kuch bilan, Chori esa $F_C = 220 \text{ N}$ kuch bilan tortmoqda. Bunda F_C kuchning yo‘nalishi berilmaganiga e‘tibor qiling. Botirning ta‘sir kuchi F_B nimaga teng?

$\vec{F}_C$ kuchning $\vec{F}_B$ kuchga nisbatan yo‘nalishi-chi?

Berilgan:

$$F_A = 250 \text{ N}$$

$$F_C = 220 \text{ N}$$

$$F_A \wedge F_C = 137^\circ$$

$$F_B = ?$$

$$F_B \wedge F_C = ?$$

Yechilishi:

Masala shartiga ko‘ra 3 ta kuch ta‘sirida shina tinch turishi kerak. Buning uchun esa 3 ta kuchning ta‘sir chiziqlari bitta nuqtada, ya‘ni shina markazida kesishi kerak hamda kuchlarning geometrik yig‘indisi nolga teng bo‘lishi kerak.

$$\vec{F}_A + \vec{F}_B + \vec{F}_C = 0 \quad (1)$$

Kuchni o‘z ta‘sir chizig‘i bo‘ylab ixtiyoriy masofaga ko‘chirish mumkinligidan, bu 3 ta kuchni shina markaziga ko‘chiramiz va bu nuqtadan koordinata o‘qlarini o‘tkazamiz (pastdagi rasimga qarang).

Agar kuchlarning geometrik yig‘indisi nolga teng bo‘lsa, bu kuchlarning ixtiyoriy o‘qqa proyeksiyalari yig‘indisi ham nolga teng bo‘lishi kerak, shuningdek koordinata o‘qlariga ham.

$$\begin{cases} F_{A.x} + F_{B.x} + F_{C.x} = 0 \\ F_{A.y} + F_{B.y} + F_{C.y} = 0 \end{cases} \quad (2)$$

Agar kuchlar orasidagi burchaklar uchun $\vec{F}_A \wedge \vec{F}_B = \alpha$ va $\vec{F}_B \wedge \vec{F}_C = \beta$ deb belgilash kirsak, u holda F_A va F_C kuchning Ox o‘qi bilan hosil qilgan burchaklarini

$$\begin{cases} \alpha_1 = \alpha - 90^\circ = 137^\circ - 90^\circ = 47^\circ \\ \beta_1 = \beta - 90^\circ \end{cases} \quad (3)$$

deb belgilashimiz mumkin (rasmga qarang). Endi har bir kuchning koordinata o‘qariga proyeksiyalarini hisoblaymiz. Bunda koordinata o‘qi bilan mos tushgan proyeksiyani (+) ishora bilan, aksincha esa (-) ishora bilan olamiz.

$$\begin{cases} F_{A,x} = -F_A \cdot \cos \alpha = -250 N \cdot \cos 47^\circ = -250 N \cdot 0,682 = -170,5 N \\ F_{A,y} = F_A \cdot \sin \alpha = 250 N \cdot \sin 47^\circ = 250 N \cdot 0,731 = 182,75 N \end{cases}$$

$$\begin{cases} F_{B,x} = F_B \cdot \cos 90^\circ = F_B \cdot 0 = 0 N \\ F_{B,y} = F_B \cdot \sin 90^\circ = F_B \cdot 1 = F_B \end{cases} \quad (4)$$

$$\begin{cases} F_{C,x} = F_C \cdot \cos \beta_1 = F_C \cdot \cos(\beta - 90^\circ) = 220 N \cdot \sin \beta \\ F_{C,y} = F_C \cdot \sin \beta_1 = F_C \cdot \sin(\beta - 90^\circ) = -220 N \cdot \cos \beta \end{cases}$$

Endi (4) tenglamalar sistemasidagi qiymatlarni (2) tenglamalar sistemasidagi kattaliklarning joyiga mos holda qo‘yamiz va hisob-kitob qilamiz.

$$\begin{cases} -170,5 N + 0 + 220 N \cdot \sin \beta = 0 \\ 182,75 N + F_B - 220 N \cdot \cos \beta = 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} \sin \beta = \frac{170,5 N}{220 N} = 0,775 \\ F_B = 220 N \cdot \cos \beta - 182,5 N \end{cases} \Rightarrow$$

$$\begin{cases} \beta = \pi - \arcsin 0,775 = 180^\circ - 50,8^\circ = 129,2^\circ \\ F_B = 220 N \cdot \cos 129,2^\circ - 182,5 N = 220 N \cdot (-0,632) - 182,5 N = -139 N - 182,5 N = -321,5 N \end{cases}$$

Bu yerda (-) ishora F_B kuchning Oy o‘qiga qarama-qarshi yo‘nalishini bildiradi. Shunday qilib, so‘ralgan kuch va burchakni aniqladik.

Javob: $F_B = 321,5 N$; $129,2^\circ$

REFERENCES

1. T.Rizayev, B.Ibragimov. Fizikadan masalalar yechish metodikasi. Toshkent: 2015.
2. M.Nosirov, O.Bozarov, Sh.Yulchiev. Fizikadan olimpiada masalalari. Toshkent: 2012.
3. И.И.Воробьев, П.И.Зубков, О.Я.Савченко ва бошқалар. Задачи по физике. М.: “Наука” 1981.
4. Г.Ф.Меледин. Физика в задачах. М.: “Наука” 1994.
5. А.Г.Чертов, А.А.Воробьев. Физикадан масалалар тўплами. Тошкент: «Ўзбекистон», 1997.
6. Л.Н.Боброва. Сборник олимпиадных задач по физике. Учебное пособие. - М.: Просвещение, 2004. – 47 с

DARSDAN TASHQARI XOLLARDA JISMONIY MASHG‘LOTLARINI TASHKIL QILISH USULLARI

¹Yusupbayeva Amahgul Saparbayevna, ²Islomov Umidjon

¹CHDPU «Jismoniy madaniyat metodikasi» kafedrası o‘qituvchisi

²CHDPU J/M yo‘nalishi 22/1 talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051034>

***Annotatsiya.** Maqola maktabdan tashqari xollarda jismoniy mashg‘lotlarni tashkil qilish va bolalarni hayotga tayyorlash, ularning sog‘lom turmushga, jismoniy tarbiya darsiga moslashuvini kuchaytirish yoritib berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Hayotga tayyorlash, rivojlanish tarixi, jismoniy tarbiya, sog‘lom turmush, maxsus tayyorgarlik.*

Umumta’lim maktabi o‘quvchilarining jismoniy tarbiyasi jismoniy tarbiya tizimining asosiy bo‘g‘inlaridan biri hisoblanadi. Negaki, maktabda mamlakatimizdagi hamma bolalar ta’lim oladilar. Jismoniy tarbiya maktab o‘quv-tarbiyaviy ishining ajralmas qismi sifatida o‘quvchilarni hayotga, ijtimoiy foydali mehnatga tayyorlashda yetakchi rol o‘ynashi lozim. Mustaqillikka erishgan bugungi kunlarimizda Kadrlar tayyorlashning Milliy dasturida bunga ayniqsa, katta e’tibor berilayapti. Chunki, Prezidentimiz aytganidek, "Ta’limning yangi modeli jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin Shaxsning shakllanishiga olib keladi. O‘zining qadr-qimmatini anglaydigan, irodasi baquvvat, iymoni butun, hayotda aniq maqsadga ega bo‘lgan insonlarni tarbiyalash imkoniga ega bo‘lamiz. Ana shundan keyin ongli turmush kechirish jamiyat hayotining bosh mezoniga aylanadi". Maktabdagi jismoniy tarbiyaga oid ishlar o‘quvchilardan havaskorlikni, tashabbuskorlikni, uyushqoqlikni talab qiladigan juda xilma-xil shakllari bilan farq qiladi. Ular o‘quvchilarda tashkilotchilik ko‘nikmalari, faollik, topqirlikni tarbiyalashga yordam beradi.

Maktabdagi o‘quvchilar jismoniy tarbiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Sog‘likni mustahkamlash, o‘quvchilarni to‘g‘ri jismoniy rivojlantirishga va chiniqtirishga yordam berish. Bu vazifa maktabdagi barcha jismoniy tarbiya va sport ishlarining eng muhimi hisoblanadi. U har bir o‘qituvchining, pedagogika jamoasining diqqat markazida bo‘lishi kerak.

O‘quvchilik davri bolalarning tez o‘shish va jismoniy rivojlanish davridir, shuning uchun maktab o‘quvchilarining jismoniy jihatdan normal rivojlanishi uchun iloji boricha ko‘proq kuch sarflash kerak. O‘quvchilar sog‘ligini mustahkamlash va ular organizmini chiniqtirish avvalo jismoniy mashg‘lotlar jarayonida amalga oshiriladi. Bunda ko‘pchilik mashg‘lotlar ochiq havoda o‘tkaziladi, mashg‘lotlar usti yopiq binoda o‘tkazilganda esa tegishli gigienik sharoit yaratiladi. O‘yinlar, yugurish, sakrashlar, uloqtirish kabi mashqlar juda muhim ahamiyatga ega. Bunday mashqlar bilan shug‘ullanishda katta muskul guruhlari rivojlanadi, nafas olish, yurak-tomir va organizmning boshqa tizimlari mustahkamlanadi. Sog‘likni mustahkamlash va to‘g‘ri, har tomonlama rivojlantirish vazifalari maktabda o‘tkaziladigan boshqa bir qator xilma-xil tadbirlar orqali, xususan: darslardagi fizkultura minutlari, tanaffuslarni uyushqoqlik bilan o‘tkazish, mashg‘lotgacha gimnastika, maktab binosi tozaligi uchun kurash, issiq nonushtani tashkil etish, o‘qituvchilarning o‘quvchilar qomatini, yurishini doimiy nazorat qilib turishlari orqali amalga oshiriladi. Maktab o‘quvchilarining garmonik rivojlanishida qomat muayyan ahamiyatga ega.

Barcha ichki organlarning to‘g‘ri holati va normal ishlashi qomat bilan bog‘liqdir. Sog‘likni mustahkamlash va organizmni chiniqtirishda tabiatning tabiiy omillaridan keng foydalaniladi.

2.O‘quvchilarga jismoniy madaniyat va sportga oid maxsus bilimlar berish, ularga gigienik bilim va ko‘nikmalarni singdirish. Bu vazifa o‘quvchilarga jismoniy mashg‘lotlarning foydasi haqidagi, gigienik qoidalarga, shuningdek, dasturda ko‘zda tutilgan barcha jismoniy mashqlarni to‘g‘ri bajarish qoidalariga rioya qilish haqidagi zarur bilimlarni berishdan iborat. Bularning hammasi bolalar sog‘ligini mustahkamlashga, ularning gigiena qoidalarini bilishlari va ularga amal qilishlariga bevosita daxldor bo‘lib, bunga maktab, oila, jamoatchilik hamda bolalarning o‘zlarining birgalikdagi harakati bilan erishiladi.

3.O‘quvchilarda harakat malakalari va ko‘nikmalarini shakllantirish va takomillashtirish, yangi harakat turlariga va harakat faoliyatiga o‘rgatish. Bundan tashqari, bolalarni bevosita amaliy xarakterga ega bo‘lmagan turli mashqlarga o‘rgatib borish zarur. Bolalarga o‘yin uchun ko‘proq imkon berish kerak, chunki o‘yinlarda harakatlarning xilma-xil boyligi ochiladi.

4.Yoshga muvofiq ravishda asosiy harakat sifatlarini (kuch, tezkorlik, epchillik, chidamlilik va boshqalar) rivojlantirish. Tezkorlik , kuch, epchillik va chidamlilik har bir kishi uchun zarur bo‘lgan sifatlardir. Ular bolalarda harakat ko‘nikmalarining shakllanishi bilan uzviy bog‘liqdir.

5.Botirlik, qat‘iylik, intizomlilik, jamoa bo‘lib ishlash, do‘stlik va o‘rtoqlik hissini, madaniy xulq ko‘nikmalarini, mehnatga va ijtimoiy mulkka munosabatni tarbiyalash.

6.Turganda va yurganda qomatni to‘g‘ri tutish ko‘nikmalarini shakllantirish.

7.O‘quvchilarni Kadrlar tayyorlash Milliy dasturida aks etgan jismoniy madaniyat kompleksida ko‘zda tutilgan mashqlarni bajarishga asta-sekin tayyorlash.Masalan, 1-11 sinflarning jismoniy tarbiya dasturlariga "Dovyuraklar va chaqqonlar" bosqichining ko‘pchilik mashqlari kiradi.Ana shu mashqlardan tanaffuslarda foydalanish mumkin.

8.O‘quvchilarda jismoniy madaniyat va sport bo‘yicha muntazam mashg‘lotlarga barqaror qiziqish va ko‘nikmalarni tarbiyalash.

9.O‘quvchilarga tashkilotchilik malakalarini singdirish, jamoatchi jismoniy tarbiya faollarini tayyorlash.

Jismoniy tarbiya vositalari : jismoniy mashqlar, mehnat, tegishli kun rejimi va tabiatning tabiiy omillaridan foydalanish maktab yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalash vositalari hisoblanadi.Maktabda jismoniy tarbiyaning asosiy vositasi jismoniy mashqlardir.Jismoniy mashqlar o‘quvchilarda harakat malakalari va ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bog‘lik vazifalarni hal etadi, harakat apparatining rivojlanishiga yordam beradi, qon aylanish va modda almashinishini yaxshilaydi, nafas olishga ijobiy ta’sir etadi. Jismoniy mashqlarni tanlashda kichik maktab yoshidagi bolalarning anatom-fiziologik va ruhiy xususiyatlari, albatta hisobga olinadi. Bolalar organizmining eng muhim xususiyati -bo‘yining tez o‘sishi va tananing hamma organlarda sifat o‘zgarishlari bo‘lishidir. Ayniqsa, oyoqlar tez o‘sadi. Bu tana mutanosibligini o‘zgartradi. Tana og‘irligi yiliga o‘rtacha 2 kg ko‘payadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning yuragi nisbatan katta, qon tashuvchi tomirlari kattalarnikiga qaraganda keng,tomir devorlari esa elastikroq bo‘ladi. Puls tezroq(minutiga 90 martaga yaqin uradi) bo‘ladi. Yurak muskuli zaif va elastik bo‘ladi. Yurak tomir tizimining o‘ziga xos xususiyatlari tortilish, og‘irlik ko‘tarish, qarshilikni yengish bilan bog‘liq bo‘lgan mashqlarni chegaralashni talab qiladi. Bolalarga qiyin, asab muskulini taranglashtiruvchi, yurakni

tez urdiruvchi mashqlarni bajartirmaslik kerak. Kichik maktab yoshidagi o‘g‘il va qiz bolalarning jismoniy rivojlanishida ba‘zi bir farqlar kuzatiladi, o‘g‘il bolalarning bo‘yi va og‘irligi o‘rtacha olganda ortiqroq, ko‘krak qafasi kengroq va o‘pkaning faoliyat hajmi kattaroq bo‘ladi. O‘g‘il bolalarda muskul kuchi yaxshiroq rivojlanadi. Shunga bog‘liq ravishda ularning harakat qobiliyatlari farqlanadi, o‘g‘il bolalar tezroq yugurishadi, uzoqroq va balandroqqa sakrashadi. Jismoniy rivojlanishning qonuniy xususiyatlari 1 va 11 sinflardagi o‘g‘il va qiz bolalarni jismoniy tarbiyalash vositalarini tanlashda aks etmaydi. 11 sinfdan boshlab o‘g‘il bolalarga qiz bolalarga nisbatan ko‘proq mashqlar berish mumkin. Kichik yoshdagi o‘quvchilarning yosh xususiyatlari o‘qituvchini ishlashga, jiddiy, maqsadga binoan va muntazam ishlashga, bola organizmining to‘g‘ri shakllanishi va o‘shiga yordam berishga da‘vat etadi. O‘quvchilar jismoniy tarbiyasining muhim vositasi jismoniy mehnat hisoblanadi. Maktab o‘quv rejalariga kiritilgan mehnat darslarining ilmiy va tarbiyaviy ahamiyati katta. Maktab o‘quvchilarining nerv tizimi va organizmining hamma faoliyatlariga muhim ta‘sir ko‘rsatadigan qat‘iy kun tartibi bolalarning jismoniy tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktab yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalashga oid ish shakllari:

Jismoniy madaniyat darslari, o‘quv kuni tartibidagi jismoniy tadbirlar: mashg‘lotgacha gimnastika, darsda jismoniy tarbiya daqiqalari, tanafussda o‘yin va mashqlar, jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha sinfdan va maktabdan tashqari ishlar, uyda jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish. Maktab yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalash ishining asosiy shakli o‘qituvchi tomonidan davlat dasturiga binoan, maktab o‘quv rejasi va qat‘iy jadval bo‘yicha o‘tkaziladigan jismoniy tarbiya darslaridir. Jismoniy mashg‘lotlar sog‘igi tekshirilib ruxsat etilgan hamma o‘quvchilar uchun majburiydir. O‘quvchilarni jismoniy tarbiyalashda maktab o‘quv kuni rejimidagi jismoniy madaniyat tadbirlari muhim rol o‘ynaydi. Ulardan asosiylari quyidagilardir: dars oldidan o‘tkaziladigan har kungi gimnastik, dars vaqtida o‘quvchilarni to‘liqlashda. Yuqoridagi tadbirlarning barchasi o‘quv kuni davomida jismoniy tarbiyaning muayyan vazifalarini hal etishga, o‘quvchilarni o‘quv mashg‘lotlari jarayonidagi aqliy faoliyatga tayyorlashga qaratilgandir. Maktabda jismoniy tarbiya ishlarini tashkil etish. Maktabdagi hamma xodimlar o‘quvchilarni jismoniy tarbiyalashni tashkil etishning maqsadi va vazifalari, mazmuni va shakllarini to‘g‘ri tushunishlari, amaliy ishlarda o‘z kuchiga yarasha qatnashishlari, o‘quvchilar va ota-onalar o‘rtasida jismoniy madaniyat va sportni faol targ‘ib qilishlari lozim. Umumta‘lim maktabi o‘qituvchilari quyidagi vazifalarni bajarishlari shart: dars yuksak darajada o‘tishini ta‘minlash va tegishli sinf: jismoniy tarbiya dasturini to‘liq bajarish, hakim bilan birgalikda o‘quvchilarni tibbiy tekshiruvdan o‘z vaqtida o‘tkazib borish va o‘z ishlarida tibbiy tekshiruv natijalarini hisobga olish, bolalarning hammasi jismoniy mashqlar bilan qulay kiyimlarda shug‘ullanishlariga erishish, jismoniy tarbiya bo‘yicha sinfdan tashqari ishlarni uyushtirish va o‘tkazishda ishtirok etish hamda unga o‘quvchilarni keng jalb qilish va hokazo. Maktabdagi jismoniy tarbiya ishlariga otaliq tashkilotlarni, shu jumladan, ko‘ngilli sport jamiyatlarini tortish tavsiya etiladi.

Umumta‘lim maktablarida jismoniy tarbiyaning vazifalari

Jismoniy tarbiya jarayonida quyidagi asosiy vazifalar hal etiladi:

a) sog‘likni mustahkamlash organizmni chiniqtirish va jismoniy rivojlanish darajasini hamda ish qobiliyatini oshirish;

b) hayotga zarur bo‘ladigan, jumladan, amaliy xarakterga ega bo‘lgan harakat malaka va ko‘nikmalarni egallash;

v) kishining ma‘naviy va irodalilik sifatlarini tarbiyalash;

g) jismoniy sifat (tezkorlik, kuch, epchillik, chidamlilik)ni o‘stirish;

d) maxsus sport mashqini bajarish texnikasi egallash.

Mehnatkashlar sog‘lig‘ini mustahkamlash, O‘zbekistondagi jismoniy tarbiyaning asosiy vazifalaridan biridir. Jismoniy tarbiyaning turli vositalarini to‘g‘ri qo‘llash kishi organizmida chuqur va har tomonlama ta‘sir ko‘rsatadi, mustahkam sog‘liq hamda zarur jismoniy tayyorgarlikni ta‘minlaydi. Jismoniy tarbiyaning o‘ziga xos vositalari jismoniy mashqlardir. Jismoniy mashqlar bilan muntazam shug‘ullanish markaziy nerv sistemasining rivojlanishi va mustahkamlanishiga, qon aylanish va nafas olish organlariga juda yaxshi ta‘sir qiladi, bosh miya po‘stlog‘ining charchashini kamaytiradi hamda kishining ish qobiliyatini oshiradi. Jismoniy mashqlarning tayanch harakat aparatining rivojlanishi va mustahkamlanishida ham ahamiyati katta. Jismoniy mashqlar tufayli suyaklar juda mustahkamlanadi, bo‘g‘inlarda harakatchanlik oshadi, tana qayishqoqlashadi. Muskullarda ko‘proq o‘zgarish ro‘y beradi. Jismoniy mashqlar ta‘sirida muskullar hajmi oshadi, kuchi o‘sadi, muskullarning qisqarish tezligi va ularning elastikligi ortadi. Jismoniy mashqlar kishining ichki organlariga, avvalo yurak va o‘pkaga juda yaxshi ta‘sir ko‘rsatadi. Jismoniy mashqlar jarayonida kishi tanasining barcha muskullari, shu jumladan, yurak muskuli rivojlanadi va harakat qiladi. Mashq qilgan yurak har qisqarganda aortaga mashq qilmagan yurakka nisbatan ko‘proq qon haydaydi. Mashq qilgan sportchining yurak urishi xotirjam turganida (minutiga 50-60 marta) sekin, lekin katta hajmdagi ish bajarganda tez bo‘lishi (minutiga 240 marta) mumkin. Tadqiqotlar sportchi yuragi jismoniy mashg‘lotlar jarayonida katta ish bajarib zaiflashmasligi, balki mustahkamlanishini va yurak ish qobiliyati bilan farq qilishini ko‘rsatadi. Jismoniy mashqlar ta‘siri ostida nafas olish organlari rivojlanadi va mustahkamlanadi, ko‘krak qafasi hajmi kattalashib uning harakatchanligi oshadi. Ko‘krak qafasining nafas olish ekskursiyasi odatdagi 4-6 sm o‘rniga 10-15 smga yetadi. Jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish o‘pka ventilyatsiyasining kuchayishi uchun juda katta ahamiyatga ega bo‘lgan to‘g‘ri, chuqur nafas olishning shakllanishiga yordam beradi. O‘zbekistonda xalqimizning hayoti va mehnat faoliyatida umumiy jismoniy tayyorgarlik: tez yurish va yugurish, yaxshi suzish, sakrash, chang‘ida yurish to‘siqlarini yengib o‘tish, granatani uzoqqa va aniq uloqtirish va h. muhim ahamiyatga ega. Bu malaka va ko‘nikmalarni juda yoshlikdan shakllantirish jismoniy tarbiyaning amaliy vazifalaridan biridir. Jismoniy tarbiyaning boshqa vositalari (tabiatning tabiiy kuchlari, shaxsiy va jamoa gigienasi) bilan birga oqilona qo‘llaniladigan jismoniy mashqlar kishi sog‘lig‘ini yaxshilashga hal qiluvchi ta‘sir ko‘rsatadi. Jismoniy mashqlar bilan muntazam shug‘ullanishning ta‘limiy ahamiyati katta. Jismoniy mashg‘lotlarda mashqlarning organizmda ta‘siri, amplituda, sur‘at, ritm haqida, mashqlarni bajarishni eng to‘g‘ri yo‘llari haqida tushuntirishlar berib boriladi. Shunday qilib, shug‘ullanuvchilar jismoniy tarbiya vazifalarini hal etishga yordam beruvchi maxsus bilimlarni egallaydilar. Mamlakatimizda jismoniy tarbiya demokratik huquqiy davlat qurilishining umumiy vazifalariga buysundirilgan, shuning uchun yuksak axloqiy va irodaviy sifatlarni tarbiyalash jismoniy tarbiyaning asosiy vazifalaridan biridir. To‘g‘ri uyushtirilgan jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish jarayonida uyushganlik, ongli intizom, tashabbuskorlik, topqirlik kabi axloqiy va irodaviy sifatlarni tarbiyalanadi. Shug‘ullanuvchilar jismoniy mashqlarni bajarish paytida

mashg‘lot rahbarlari tomonidan ongli ravishda va ustalik bilan yaratiladigan katta-kichik qiyinchiliklarni yengib o‘tadilar, bu qat‘iylik, botirlik, sabotlilik, dadillikni tarbiyalashga yordam beradi. Jamoa mashqlarini uyushgan holda bajarish, yurishlar, musobaqalar, bayramlar, do‘stlik, o‘rtoqlik hissini tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Insonning harakatli faoliyatida kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, qayishqoqlik kabi jismoniy sifatlar muhim rol o‘ynaydi. Bunda jismoniy sifatlar doimo birgalikda, o‘zaro aloqada namoyon bo‘ladi. Bu inson organizmining ichki butunligi, uning funktsiyalarining o‘zaro harakati bilan izohlanadi.

KUCH - deb tashqi qarshilikni muskullar tarangligi bilan yengish qobiliyatiga aytiladi. Kuch u yoki bu darajada istalgan bir harakatda namoyon bo‘ladi. Shtanga ko‘tarish, qo‘lda tortilish, vertikal arqonga oyoqlar yordamisiz tirmashib chiqish, yadro irg‘itish va boshqalar kuchning yorqin ifodasidir.

TEZKORLIK - Bu kishining harakatni mumkin qadar yuqori tezlikda bajarish qobiliyatidir. Harakat tezligini (M: yugurishda) va harakat reaksiyasining tezligini farqlash mumkin.

EPCHILLIK - Bu harakatni koordionatsiyalash, yangi harakatlarni egallash o‘zgarib turuvchi sharoit talabiga ko‘ra bir harakatdan ikkinchisiga tezda o‘ta olish qobiliyatidir. Chaqqonlikni rivojlantirish uchun shug‘ullanuvchi uchun yangilik va koorditsion qiyinchilik unsuri bo‘lib ko‘rinadigan har qanday jismoniy mashqdan foydalanish mumkin.

CHIDAMLILIK - organizmning u yoki bu harakat faoliyatidan toliqishga bardosh bera olish qobiliyatidir. Umumiy chidamlilik uzoq vaqt davomida (M: davomli yurish, yugurish, suzish, chang‘ida yurish) o‘rtacha sur‘atda tinimsiz harakat faoliyatiga bardosh berish qobiliyatidir. Maxsus chidamlilik esa muayyan faoliyatdagi chidamlilikdir. Sportda M: tezkorlik va chidamlilik birikib keladigan tezkor chidamlilik, kuch va chidamlilik birikuvida keladigan kuch chidamliligi bo‘lishi mumkin. O‘rtacha zo‘r berishni, lekin uzoq muddat davomida bajarishni talab qiluvchi turli jismoniy mashqlar chidamlilikni o‘stirishning vositalari bo‘lib xizmat qiladi. Chayirlik kishi organizmining tayanch harakat apparati zvenolarining harakatchanligi bilan xarakterlanadigan xususiyatidir. Harakat ko‘lami qayishqoqlikning ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Harakat ko‘lami tezkorlik, chaqqonlik va boshqa sifatlarning namoyon bo‘lishiga ta‘sir etadi. Qayishqoqlikni tarbiyalash uchun cho‘zilish, ya‘ni harakatlar ko‘lami oshirib bajariladigan mashqlar qo‘llaniladi. Bu mashqlar avvalo, qo‘llar oyoqlar, gavda, bosh uchundir. Yurishning va katta qadam turli xillari "qadamlab" sakrashlar, cho‘kkayib turgan holatda sakrashlar, chuqur o‘tirish, gimnastika devoriga yuz o‘girib yoki teskari turib - oldinga , orqaga, yon tomonlarga o‘girish mashqlari va boshqalar. Kishining jismoniy sifatlari harakat malakalari va ko‘nikmalari bilan, shuningdek, irodali sifatlari bilan doimo chambarchas bog‘liqdir. Bunda tezkorlik kuch epcillik va chidamlilikning hosil bo‘lishi tegishli chidam va sabotni ko‘pincha esa botirlikni talab etadi. Kishining jismoniy sifatlarning tarbiyalash jismoniy tarbiyaning muhim vazifalaridan biridir. Sport kishiga har tomonlama ta‘sir ko‘rsatadi: sog‘liqni mustahkamlashga, umumiy jismoniy rivojlanishga, amaliy ko‘nikmalarni egallashga yordam beradi va o‘zining yuksak emotsionalligi bilan farqlanadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvar PF-5924 sonli “O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 30 oktyabr PF-6099 sonli “Sog‘lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 3 noyabr, PQ-4877-sonli “Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va ilmiy salohiyatni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
4. Юсупбаева.А.С Совершенствование педагогических механизмов формирования здорового образа жизни в дошкольном образовании на основе физического воспитания «Мақтаб ва ҳаёт» илмий методик журнал. № 3 2020 йил.
5. Yusupbayeva.A.S Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanishida harakatli o‘yinlarni tashkil yetish usullari «Xalq ta’limi» ilmiy-metodik jurnal. № 5 2021 yil.
6. В. Т. Haydarov, G. X. Ibroimova, J. J. Kazimov «Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida jismoniy tarbiya nazariyasi» Samarqand-2020
7. Саломов Р.С., Арипов Ю.Ю. Мақтаб ёшидаги болалар жисмоний тарбияси методикаси асослари. - Т., “Молия”. 2011

**METHODOLOGICAL BASES FOR IMPROVING ENGLISH TEACHING THROUGH
EFFECTIVE ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF HEIs STUDENTS (ON
THE EXAMPLE OF INDIVIDUALIZATION AND DIFFERENTIATION)**

Yagyaeva Elvina Bakhtiyarovna

Doctorate student of FerSU (91)6585238

eyagyaeva@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051042>

***Abstract.** This article reveals the problem of using various forms of independent work in educational and cognitive activities, which contributes to the formation of a comprehensively developed personality of a student who is ready for creative activity. It should be noted that the strategies of student-centered and differentiated pedagogy, and approaches to teaching a modern student are closely related to the proper organization of independent work in the conditions of university training and should reflect the characteristics of the natural development of a young person, as well as the professional orientation of the individual.*

***Keywords :** educational objectives, orientation of education, strategies, professional orientation, pedagogical conditions, potential opportunities, optimal path.*

INTRODUCTION The current pace of development of technology and society as a whole reflects new demands on the goals and objectives of education, forms and methods of teaching, in other words, directly on the pedagogical process. Priority among the mandatory requirements is the focus of the educational system on the formation of the personality of the individual, taking into account and developing various abilities, interests and talents [2,7]. It should be noted that the strategies of student-centered and differentiated pedagogy, and approaches to teaching a modern student are closely related to the proper organization of independent work in the conditions of university training and should reflect the characteristics of the natural development of a young person (personality orientation, intelligence level, general and special abilities, gender and age). features, character, temperament and more), the level of development of modern science, technology and culture, the psychologization of the processes of education and training, as well as the professional orientation of the individual . in other words, personalism and anthropologism based on worldviews are developed and concretized to the level of private methods. Determining the importance of independent work in the educational process of the university and the professional training of students, it is necessary to identify under what pedagogical conditions the improvement of students' independent work using Internet resources will be effective. The use of various forms of independent work in educational and cognitive activities contributes to the formation of a comprehensively developed personality of a student who is ready for creative activity. Therefore, the problem arises of finding general and particular methodological foundations for all components of the design process of teachers and personal design of students' independent work. The concept of humanization of higher education allows us to take a fresh look at the potential for independent work of students and their productive use for individual personal development and self-development of students at the value-motivational, informational, activity and communicative levels. The center of modern pedagogical science and practice is increasingly becoming the personality of a person, his qualities, needs and interests, the dominant motives of activity and behavior, which urgently requires all those working with a personality to recognize

its uniqueness, intellectual and moral freedom, and the right to respect. This becomes possible if the basic value orientation is a setting for dialogue interaction, which involves providing assistance and pedagogical support to a person in realizing himself as a person, identifying and revealing his capabilities, implementing socially acceptable self-realization and self-affirmation that are personally significant to him.

METHODOLOGY In the process of mastering the training program for mid-level specialists, most of the study time is devoted to independent work of students. Independent work of students is a part of the training, carried out on the instructions and with the methodological guidance of the teacher, but without his direct participation. For better assimilation of the material, students need to engage in independent work. The role of the teacher is to organize independent work with the aim of acquiring general and professional competencies by the student, allowing the student to develop the ability for self-development, self-education and innovation. The role of the student is to become a creative person in the process of independent work under the guidance of a teacher, able to independently acquire knowledge, skills and possessions, formulate a problem and find the best way to solve it.

Pedagogical design in student-centered (individualized) learning can be carried out in two stages:

1. Preliminary design as subject-object in nature of relations;
2. Individual as a subject-subject by the nature of the relationship.

The essence of many pedagogical studies of a personality-oriented approach is as follows: until personal values, meanings, relationships are taken into account, pedagogical technologies will not work. When developing a strategy for the development of the educational space, one should focus on the manifestation of the individuality of the participants in the pedagogical process, for which: "... include the activities of teachers and students in the project so that innovation has personal meaning for them; when developing the content of actions, focus on the individual originality of the implementation of these actions by specific participants in the educational process; provide for the formation in the educational process of conditions that allow the qualities of individuality to be realized; include in the innovation criteria indicators that reveal the content and implementation of the individuality of the participants in the pedagogical process, for example, independent creative proposals, author's programs, manifestation of creative nature" [6,9].

When planning independent work, goals should be defined, in particular:

- consolidation, deepening, expansion and systematization of knowledge and skills acquired during classroom lessons;
- independent mastery of educational material;
- formation of skills of search and use of reference and special literature;
- development of cognitive abilities and activity, creative initiative, independence, responsibility and organization;
- development of research skills [2,7] The formation of the skill of independent learning activities goes through several stages in its development and begins with short-term tasks performed during the training session.

A differentiated approach to independent work includes the following components:

- increase in the volume of intensive work with more prepared students;

- division of classes into compulsory and creative parts; regularity of consultations with the trainee;

- comprehensive and timely information about the thematic content of independent work, deadlines, the need for auxiliary tools, forms, methods of monitoring and evaluating the final results [2,11].

The differentiation of students' independent work tasks depends on the time of study. At the beginning of the study of the discipline, independent work aims to expand and consolidate the knowledge and skills gained in lectures and practical exercises, in the future it contributes to the development of creative potential and the implementation of professional knowledge. Tasks in this case can be both individual and group in nature, since real professional conditions in most cases are based on work in a team: presentation, business game, analysis of a specific educational situation, group project. In the educational process, two types of independent work are used: classroom and extracurricular. Classroom independent work is carried out under the direct supervision of the teacher and on his instructions.

RESULTS The productivity of such work largely depends on methodological techniques that promote the activation of mental activity. This approach allows you to change the relationship between the teacher and the student, creating the basis for a learning dialogue. In connection with the natural transition from the informing to the formative system of education, the functions of the teacher also change: the priority now is not the informational, but the consultative coordinating function, which once again emphasizes the significant place of independent work in teaching students. In order to correctly determine the choice of a task for independent work, its compliance with the place of performance, the composition of students, and the level of abilities, one should use the system of individual tasks proposed by I.E.Unt, which provides for the following groups of tasks:

I. Types of individual tasks. 1. Mandatory tasks proposed by the teacher. 2. Alternative tasks proposed by the teacher (i.e. selective, when the student must choose himself). 3. Tasks proposed by the teacher for voluntary implementation. 4. Voluntary tasks, the content of which is found by the student himself.

II. Tasks on the composition of students. 1. General (for the whole group). 2. Microgroup tasks (one task for a microgroup). 3. Differentiated tasks (by microgroups , but with different content, types of students' independent work). 4. Individualized or student-centered tasks.

III. Tasks by ability level. 1. Tasks that take into account the level of students (tasks for taking into account preliminary knowledge; tasks aimed at eliminating gaps in knowledge). 2. Tasks that take into account general and individual abilities (the pace of learning, performance, fatigue). 3. Tasks that take into account the cognitive interest of students.

DISCUSSION An important role in this direction can be played by the organization of students' independent work. A characteristic feature of students' independent work as a specific type of learning activity is the presence of a dual goal: the formation of independence as a personality trait and the assimilation of theoretical knowledge in conjunction with the formation of practical skills [6,14]. We note the most common signs of student independence both in teaching English and in teaching other subjects: the desire and ability to immediately engage in independent activities; the desire to solve the problem in different ways; introduction of elements of rationalization in the performance of practical and laboratory work; the ability to critically

approach facts; the ability to transfer knowledge and skills to a new situation. The implementation of a differentiated approach to the organization of independent work seems to be the most effective, since it is aimed at the most complete and successful implementation by each individual student of his abilities and capabilities in learning English.

CONCLUSIONS Realizing that the result of its implementation depends on the clear planning of independent work of students, plans should be developed, schedules, guidance for independent work of students and teachers. In addition, for each lesson, a comprehensive plan should be drawn up to guide students' independent work, taking into account their level of professional knowledge. The multi-level organization of independent work of students on the basis of professional knowledge, skills, serves as a motivation for professional activity in the process of lectures, practical classes and extracurricular activities. work, which in turn contributes to a significant increase in the professionalism of future secondary school teachers.

REFERENCES

1. А.Н. Никифорова «Дифференцированный подход к организации самостоятельной работы студентов в изучении специальных дисциплин», Международный научный журнал «ВЕСТНИК НАУКИ» № 2 (47) 2022 г;
2. И.А. Комарова, О.О. Прокофьева «Дифференцированный подход к организации самостоятельной работы студентов»;
3. В. Харитоновна «Дифференцированный подход к организации самостоятельной работы студентов при обучении математике», 2015, DOI: 10.15507/VMU.025.201501.030;
4. А. Я. Цюприн, В. П.Мороховский, О. Н. Якимович « Особенности организации самостоятельной работы во время изучения общественных дисциплин», <https://core.ac.uk/download/pdf/290212405.pdf>;
5. А. Я. Цюприк «Особенности организации самостоятельной работы во время изучения общественных дисциплин / А. Я. Цюприк, В. П. Мороховский, О. Н. Якимович // Организация самостоятельной работы студентов на факультете вуза: Материалы междунар. науч.-прак. конф. Минск, 16–17 ноября 2006 г;
6. Л.Ю.Усеинова «Современные подходы к организации самостоятельной работы студентов»,<https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-podhody-k-organizatsii-samostoyatelnoy-raboty-studentov/viewer>;
7. Темиров Н.С. 1996, [Жизненные ценности сельских школьников Узбекистана](#) Социологические исследования, 104-108;
8. Темиров Н.С. [Социальная зрелость выпускников сельских школ Республики Узбекистан \(социолого-педагогический и этнопедагогический аспект\)](#);
9. Темиров Н.С. 1995, [Школьники Узбекистана: образ семьи](#), Социологические исследования, 53;
10. N.S.Temirov 2022, [Specific aspects of improving the quality of education in higher education institutions](#), ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 12 (9), 31-34;
11. Темиров Н.С., Ягьяева Э.Б.,[МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ПОСРЕДСТВОМ](#)

ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ
ВУЗА (НА ПРИМЕРЕ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ...) Science and innovation, 129-133

12. Темиров Н.С., Наркабилова Г.Н. 2021, Проблема культуры общения, коммуникативности и социально-коммуникативной деятельности обучающихся в государственной образовательной политике, Традиции и инновации в национальных системах образования, 563-567;
13. N.S.Temirov 1996, The school students of Uzbekistan: Image of the family, Russian Education & Society 38 (8), 80-89;
14. N.S.Temirov 1997, The life values of rural school students in Uzbekistan, Russian Education & Society 39 (10), 21-31;
15. N.S.Temirov 1995, SCHOOLCHILDREN OF UZBEKISTAN-THE IMAGE OF FAMILY SOTSIOLOGICHESKIE ISSLEDOVANIYA, 53-56;
16. N.S.Temirov 1992, QUESTIONMAKING WITHOUT QUESTIONNAIRE NS TEMIROV SOTSIOLOGICHESKIE ISSLEDOVANIYA, 104-105

**INKLYUZIV TA’LIM JARAYONI ISHTIROKCHILARINING VAZIFALARI VA
ULARNI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK QO‘LLAB QUVVATLASH**

Shoaxmedova Surayyo Kamilovna

Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim fakteti logopediya kafedrası
o’qituvchisi

TEL: 974017577

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051078>

Annotasiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida tashkillashtirilgan umum ta’lim maktablarida Inklyuziv ta’limni joriy etish , ishtirokchilari ,vazifalari va ularni psixologik – pedagogik masalalari yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar : Alohida yordamga muhtoj bolalar , Logoped , inklyuziv ta’lim , nutq nuqsonlari.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ro‘y berayotgan ijtimoiy o‘zgarishlar bolalarning ta’lim va tarbiyasiga bo‘lgan qarashlarning o‘zgarishiga, bu esa mamlakatimiz ta’lim tizimida jiddiy o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi. Umumiy va maxsus ta’limning integratsion jarayonlarida tendensiyalar mavjud bo‘lib, buning natijasida nogironligi bo‘lgan bolalarni tarbiyalash muammosi asosiylardan hisoblanadi. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarga erta tashxis qo‘yish va ularga yordam ko‘rsatish davlat tizimi ilmiy o‘rganish va amaliyotga joriy etish uchun dolzarb bo‘lib bormoqda. Shunga ko‘ra, turli yosh guruhlari va toifalaridagi bolalarga, ularning yaqin atrofiga, shuningdek, ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilariga psixologik, tibbiy va pedagogik yordam va qo‘llab-quvvatlash zarur. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41- moddasida “Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta’lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat nazoratidadir” deb belgilab qo‘yilganligi ham ta’lim sohasiga bo‘lgan ulkan e’tibordir. Undan tashqari O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risidagi qonunga alohida modda kiritilishi va ushbu modda inklyuziv ta’limga bag‘ishlanganligi diqqatga sazovordir. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar inklyuziv ta’limini yanada takomillashtirish uchun O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish 20-modda. Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan. Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar (shaxslar) uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim tashkil etiladi. chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori qabul qilindi. Qarorda inklyuziv ta’limning barcha subyektlari uchun psixologikpedagogik va ijtimoiy rivojlantirishga yo‘naltirilgan texnologiyalarni ishlab chiqish va takomillashtirib borish hamda inklyuziv sharoitlarda ta’lim oluvchilar uchun psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash ishlarini tashkil qilish vazifalari yuklatilgan. 2021/2022 o‘quv yilidan respublikamiz miqyosida umumta’lim muassasalarida tajriba sinov tariqasida inklyuziv ta’lim joriy etildi. Bunday birinchi inklyuziv ta’lim sinflari va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflariga o‘quvchilar ular yetti yoshga to‘ladigan yilda qabul qilinadi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlash maqsadida umumta’lim maktablari uchun belgilangan yosh me’yoridan ikki yilga oshgan bolalarni qabul qilishga ruxsat etiladi. Inklyuziv ta’lim subyektlarini psixologikpedagogik

qo‘llab-quvvatlash alohida ta‘lim ehtiyojli o‘quvchilari kamsitilmasdan sifatli ta‘lim olish, rivojlanish buzilishlarini tuzatish va ijtimoiy moslashish, maxsus pedagogik yondashuvlar va usullar asosida erta tuzatish yordami ko‘rsatish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish nazarda tutiladi. Inklyuziv ta‘lim sinflari va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilinadigan bolalar: - eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar (eshitish qobiliyatining yo‘qotilishi 60 Db gacha bo‘lgan rivojlanishida qo‘shimcha buzilishlar bo‘lmagan bolalar); - ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalar (ko‘rish qobiliyatining buzilishi 0,1 gacha bo‘lgan rivojlanishida qo‘shimcha buzilishlar bo‘lmagan bolalar); - somatik kasalliklar (psixofizik va nutqning rivojlanish darajasi yoshiga mos kelmaydigan bolalar); - nutqida og‘ir nuqsonlar bo‘lgan bolalar (alaliya, dislaliya, afaziya, rinolaliya, dizartriya, psixik-nutqiy rivojidadagi sustlik, duduqlanish); - tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalar (bolalar tserebral falaji, skolioz, poliomiyelet, miopatiya, osteomiyelet, amputatsiya, bo‘y o‘shining yetishmovchiligi — pakanalik); - aqliy rivojlanishi saqlangan holda tayanch-xarakat tizimidagi buzilishi bo‘lgan bolalar; - aqliy rivojlanishi saqlangan yoki ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar (o‘zi harakat qila oladigan yoki qo‘shimcha moslamalar va nogironlik aravachasida harakatlana oladigan bolalar tserebral falaji); - intellektual rivojlanishning potensial buzilmagan imkoniyatlari bilan ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar; - hulq-atvor va ruhiyatning qo‘pol buzilishlarisiz autistik spektri buzilgan bolalar; - intellektual rivojlanishi saqlanib qolingan, tutqanoq holatida bo‘lgan bolalar (agar bola antikonvulsant dorisini qabul qilganda, tutqanoq 1 oyda 1-martadan oshmagan paytda). Ushbu shaxslar uchun eng mos muloqot va ma‘lum darajadagi va ma‘lum bir yo‘nalishdagi ta‘lim olish, shuningdek, ushbu o‘quvchilarning ijtimoiy rivojlanishi, shu jumladan alohida ta‘lim ehtiyojli bolalar uchun inklyuziv ta‘limni tashkil etish orqali eng qulay bo‘lgan sharoitlarni yaratish lozimdir. Shunday qilib, inklyuziv ta‘limni qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish va takomillashtirish ushbu ta‘lim modelida tashkiliy, huquqiy, uslubiy axborot va kadrlar muammolarining paydo bo‘lishiga olib keladi

1. Maktab - Alohida ta‘limga ehtiyojli bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta‘limga qamrab oladi va alohida ta‘lim olish ehtiyojli bo‘lgan bolalar va ularning ota-onalariga korreksion pedagogik yordam olishida va kasbga yo‘naltirishda har tomonlama yordam ko‘rsatadi. Alohida ta‘limga ehtiyojli bo‘lgan bolani o‘ziga o‘xshagan nogironligi bo‘lgan bolalar emas sog‘lom bolalar bilan birgalikda ta‘lim olishiga zamin yaratadi. Inklyuziv ta‘lim haqida tushunchaga ega bo‘lgan ota-onalarni endilikda inklyuziv ta‘limda o‘qiydigan farzandi bo‘lgan oilalarga tashriflarini tashkil etish; - ota-onalar uchun uyushma yoki o‘z-o‘ziga yordam guruhini tashkil etishga yordam berish (telegram guruhlari); - ta‘lim jarayonida sinfdagi biror narsani tuzatishga yoki tuzishga yordam berish uchun otalarni taklif qilish; - maktab komissiyalari yoki yig‘ilishlarida ota-onalarning vakilligini ta‘minlash; - ota-onalarga bolalar uchun sevimli mashg‘ulotlarni tashkil etishda yordam berish; - ota-onalarning o‘z huquqlarini himoya qilishlarini ta‘minlash, qonunchilik va xizmatlar ko‘rsatishga ta‘sir ko‘rsatadigan jamoat tashkilotlarining ishlariga jalb qilish.

2. Maktab direktori: Direktor qo‘llab-quvvatlash guruhining a‘zosi. U dastur rejalarini tayyorlash, amalga oshirish va baholashni ta‘minlaydi. Direktor o‘quvchilarning ehtiyojlarini inobatga olgan holda, yordamchi hodimlarni ta‘minlaydi, talabga muvofiq tegishli materiallar va o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazadi. Direktor ko‘pincha jamoaviy qarorlarning bajarilishini ta‘minlaydigan shaxsdir. • o‘quvchini maktabga qabul qilish; • jamoaviy qarorlarni qonuniylashtirish; • o‘quvchini maktab faoliyatiga qo‘shish; • ota-onalarning kutib olish; • ilg‘or

tajribalarni qo‘llabquvvatlash. Shuningdek direktorning vazifasiga moslashtirilgan adaptiv dasturni baholash vazifasini bajaradi. Maktab direktori o‘quvchining individual moslashtirilgan adaptiv dasturini muvofiqlashtirish va ishlab chiqish uchun asosiy mas’uliyatni o‘qituvchiga, odatda maxsus ta’lim o‘qituvchisiga yuklaydi. Xodimlar ota-onalar va kerak bo‘lganda o‘quvchilar va boshqa mutaxassislar yordamida dastur rejalarini ishlab chiqadilar.

3. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi: Butun dunyo hamjamiyati tomonidan qabul qilingan bola huquqlariga doir xalqaro va O‘zbekistonda qabul qilingan qonunlar, qarorlarni bilishi va ularga amalga oshirishi zarur. - ta’lim-tarbiya jarayonini davlat ta’lim standartlariga muvofiq o‘quv reja va dastur asosida maxsus korreksion tuzatish usullaridan foydalanilgan holda olib boradi; - alohida ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning psixologik xususiyatlarini bilishi va ta’lim jarayonini shunga mos ravishda olib bora olishi. - alohida ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning imkoniyatiga mos ravishda individual yondoshuvni amalga oshirish (dars davomida va darsdan tashqari); - ta’lim jarayonida hamkorlikda faoliyat olib borishning samaradorlikka erishish va unda ota-onaning o‘rnini ko‘rsatib berish; - ta’limda zamonaviy, innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish (kompyuter, monitor, tarqatma materiallar va hokazo); - inklyuziv ta’lim bo‘yicha rivojlangan davlatlar tajribasini doimiy ravishda o‘rganib borish, va ularning ish faoliyatida qo‘llash; - innovatsion bilim, malaka hamda ko‘nikmalar bilan qurollanib yurishi (har qanday vaziyatda ham qiziquvchilarning savollariga javob beraoladigan bo‘lishi); - alohida ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni sinf, maktab jamoasiga moslashishi uchun zarur bo‘lgan chora-tadbirlarni amalga oshirib borishi; - sinf jamoasi orasida do‘stona munosabat muhitini o‘rnatish va nazorat qilib birish. - doimiy ravishda o‘z ustida ishlash va tajriba almashib borish; - o‘quvchilarning yutuqlarini baholash va yetkazish strategiyasini ishlab chiqishi lozim. • ota-onalar bilan muloqot o‘rnatish jarayonida sof adabiy tilda (samimiy) ochiq va muntazam ravishda muloqot qilish; • ota-onalarni ta’lim jarayonida qanday qilib ishtirok etishlari mumkinligini tushuntirish ya’ni maktabga har qanday vaqti kelib ta’lim jarayoni kuzatib borishi, farzandini dars jarayonidagi ishtirokini kuzatishi mumkin; Inklyuziv boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi har doim alohida ta’lim ehtiyojli o‘quvchilar va ularning ota-onalari bilan muloqotda bo‘lishadi. Ushbu muloqot uchun ba’zi tavsiyalar: • ota-onalarga bolaning milliy ta’lim dasturida qanday va qay darajada ishtirok etishini o‘rgatish (asosan yakka mashg‘ulotlarda); • ota-onalarga tarbiya dasturlari va qo‘llabquvvatlash guruhlariga kirish huquqini berish (sinf va maktab yig‘ilishida qatnashishini ta’minlash va ularni jalb qilish); • ota-onalar bilan aloqa bog‘lash ya’ni: telefon yoki yozma aloqa bog‘lash, ularni qo‘llab-quvvatlash guruhi yig‘ilishlari to‘g‘risida xabardor qilish; • qo‘llab-quvvatlash guruhi yig‘ilishlarida muhokama qilinadigan va ishtirok etadigan mavzular bo‘yicha ota-onalarga maslahatlar berish; • yig‘ilish oldidan ota-onalarga tanishish uchun uyga maqsad va vazifalarning taxminiy loyihasini yuborish; • maktab vakili ota-onalarni kutib olishi, ularni konferensiya zaliga olib borishi va mavzu yuzasidan tanishtirishi kerak; • ota-onalarning jamoa yig‘ilishida qulay bo‘lishini ta’minlash (zerikarli va ota-onalar tushunmaydigan bo‘lmasligi kerak);

4. Maxsus o‘qituvchi: Maxsus o‘qituvchi butun ta’lim jarayonida korreksion rivojlantiruvchi faoliyat olib boradi. Sinf o‘qituvchisi tomonidan o‘tilgan mavzuni mustahkamlaydi va yangi mavzu yuzasidan alohida ehtiyojli o‘quvchiga individual tarzda tushuntirib beradi. • o‘quvchilarning kuchli tomonlarini va ehtiyojli sohalarini aniqlash uchun diagnostik baholashni ta’minlaydi; • o‘qituvchiga baholash jarayonida materiallar va manbalardan foydalanish borasida maslahatlar beradi; • milliy dastur asosidagi ta’limni samarali

o‘zlashtirilishida muhim o‘rindagi maxsus yondoshuvlarni amalga oshiradi; • o‘quvchilarning bilimini nazoratini to‘g‘ri amalga oshirilishi va baholanishi uchun tavsiyalar ishlab chiqadi; • o‘quvchilar bilan individual ta‘lim dasturlarini, nuqsonlarni tuzatish (korreksiya) va ular bilan bog‘liq bola rivojlanishining o‘ziga xosliklarini bartaraf etish ishlarini amalga oshiradi; • maktabda sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishda ishtirok etadi; • ota-onalar va keng jamoatchilikka maslahat beradi.

Tyutor (yordamchi pedagog xodim) - Inklyuziv ta‘lim sinflari joriy qilingan maktablarga tyutorlar (yordamchi pedagog xodim) sifatida tegishli malakaga ega oliy ta‘lim muassasalarining pedagogika yo‘nalishidagi yuqori kurs talabalari pedagogik amaliyot davrida ixtiyoriylik asosida jalb qilinadi. Talabalarni inklyuziv ta‘lim sinflari joriy qilingan maktablarga jalb etish O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi hamda Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi tomonidan belgilanadi.

Tyutor: - ta‘lim jarayonida sodir bo‘ladigan muammolar va qiyinchiliklarni yengishga ko‘maklashadi; - o‘quvchilarning o‘quv dasturlarini davlat ta‘lim standartlari talablariga muvofiq darajada o‘zlashtirishiga ko‘maklashadi, bolaning o‘quv yuklamasi va imkoniyatlarini tahlil qiladi, tegishli o‘zgartirishlar kiritish bo‘yicha takliflar beradi; - ota-onalar bilan o‘zaro hamkorlikda ta‘lim oluvchilarning ta‘limiy qiziqishlarini aniqlash, shakllantirish va rivojlantirish yuzasidan hamkorlikni o‘rnatadi. Tyutorlar dastlab o‘zi birlashtirilgan sinfni kuzatadi. Har bir bola haqida barcha ma‘lumotlarni to‘liq o‘rganadi. Dars davomida o‘qituvchiga yordamlashadi, lekin o‘zining faoliyatini iloji boricha o‘quvchilarga sezdirmasligi kerak bo‘ladi. Sinf o‘qituvchisi yo‘q bo‘lgan hollarda, tyutor o‘qituvchi o‘rnini bosuvchi sifatida ham faoliyat olib borishi mumkin. Shunda tyutorga sinfdagi o‘quvchilar uchun javobgarlik yuklatiladi. O‘quvchi haqida asosiy ma‘lumotlar ham yig‘ma jildlar tyutorda ham bo‘lishi talab qilinadi.

Maktab psixologi - Maktab psixologi inklyuziv sinfdagi har bir o‘quvchining psixologik-pedagogik tavsifi bilan tanishadi; - ularning ruhiy, jismoniy holatidan kelib chiqqan holda bu bolalar bilan yakka va kichik guruhda psixologik moslashuv treninglarini olib boradi; - inklyuziv sinf o‘quvchilari bilan yalpi psixologik o‘yinlar va mashg‘ulotlar olib boradi; - sinfdagi ota-onalar bilan sinf jamoasida do‘stona munosabat muhitini shakllantirishda ota-onaning o‘z farzandi bilan olib borilishi zarur bo‘lgan ishlar yuzasidan maslahatlar odib boradi; - o‘quvchilarni doimiy ravishda psixolog-pedagogik jihatdan o‘rganish va ularni tarbiyalash bo‘yicha ota-onalarga maslahatlar berish.

Maktabdagi jismoniy tarbiya o‘qituvchisi o‘quvchilarning sog‘lomlashtirish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish maqsadida quyidagi vazifalarni bajaradi: - o‘quvchilarning jismoniy va psixik xususiyatlaridan kelib chiqib ular bilan yakka va guruhli tarzda mashg‘ulotlar olib borish; - o‘quvchilar bilan birgalikda sport tadbirlari va musobaqalarni tashkil etish; - ota-onalarga o‘quvchilarni jismoniy tarbiya va sog‘lomlashtirish sohasida maslahatlar berish; - tibbiyot xodimlari bilan birgalikda har bir o‘quvchining jismoniy yuklamasini tartibga solish.

Tibbiyot xodimi - Maktabdagi inklyuziv sinfdagi alohida ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarni alohida hisobga olgan holda tibbiyot xodimi o‘quvchilarga maxsus tibbiy yordam ko‘rsatiladi. Tibbiyot xodimi: - o‘quvchilarning ruhiy asab holatini tekshiradi, zarurat bo‘lganda davolash muolajalarini tavsiya etadi; - korreksion-pedagogik ta‘lim jarayonida bolalar sog‘ligini nazorat qiladi hamda aqliy va jismoniy yuklamaning me‘yorini belgilaydi; - o‘quvchilarning somatik va

ruhiy salomatligini saqlash yuzasidan ota-onalarga maslahat beradi va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ularni sog‘lomlashtirish ishlarini olib boradi

REFERENCES

1. Bozorov O. Bo‘lajak logopedlarni kasbiy tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuv //Центральноазиатский исследовательский журнал междисциплинарных исследований. – 2021. – №. Conference TSPU. – С. 401-407.
2. Муминова Л.Р. Логопедик текшириш ва ўқитиш. - Т.: Ўқитувчи, 1993.URL: <http://www.sisf.uz/>
3. Муминова Л.Р. Ўзбекистон Республикасида инклюзив таълим концепцияси. Ривожланишида нуқсони бор болалар нутқини логопедик кўрикдан ўтказиш методикаси. - Т., 2009.
4. Муминова Л. Ўзбекистон Республикасида инклюзив таълим концепцияси. Ривожланишида нуқсони бор болалар нутқини логопедик кўрикдан ўтказиш методикаси. – Т., 2009.
5. Nigora B. Zairova, . (2022). The use of articulatory states of sounds in the elimination of phonetic-phonemic speech deficits of students in general education schools in logopedic training. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 4(11), 23–27. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume04Issue11-05>
6. Surayyo K. Shoakhmedova. (2022). USE OF COMPUTER TECHNOLOGIES IN WORK WITH CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS. *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research*, 4(11), 81–86. <https://doi.org/10.37547/tajjir/Volume04Issue11-14>

**PHASEOLUS VULGARIS O‘SIMLIGINI KASALLANTIRUVCHI VIRUSNI AJRATISH
VA AYRIM XUSUSIYATLARINI O‘RGANISH MAVZUSINI O‘QITISH
TEXNOLOGIYASI**

¹Nazira Baxramovna Fayziyeva, ²Nilufar Akromjon qizi O‘rinboyeva

¹ChDPU “Genetika va evolyutsion biologiya” kafedrasida o‘qituvchisi

²ChDPU Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo‘nalishii 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051095>

***Annotatsiya.** Biologiyani o‘qitishda o‘qitish metodlarining umumiy tavsifi, og‘zaki metodlar, ko‘rgazmali metodlar va ular tarkibiga kiradigan uslublar, amaliy metodlar bilan dars mashg‘ulotlarida foydalaniladi. O‘qitish metodlari o‘zaro bog‘langan faoliyat usullari sifatida darsning barcha bosqichlari, tashkiliy qism, o‘quvchilarning bilish motivlarini faollashtirish, yangi mavzuni o‘rganish, o‘quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish, o‘quvchilarning o‘zlashtirgan bilimlarini nazorat qilish va baholash, olingan natijalarni taxlil qilish, uy vazifasini berishda foydalaniladi. O‘quv materialini o‘rganish, muommoni hal etish bo‘yicha turli variantdagi yechimni tavsiya etishga asoslangan, bilish jarayonida o‘quvchilarning hamkorligi, har bir o‘quvchiga, guruh muvaffaqiyati uchun o‘z ulushini qo‘shishga, ular o‘tasida fikr, axborot va tajriba almashinuviga zamin tayyorlaydi. Ushbu maqolada loviya o‘simligi viruslarini ajratish va xususiyatlarini o‘qitish texnologiyasi borasida fikr yuritiladi.*

***Kalit so‘zlar:** metod, ko‘nikma, malaka, virus, loviya, Phaseolus vulgaris, obyekt, FSMU metodi, fitovirus, virusni yuqtirish, ajratish.*

KIRISH

Biologiya o‘quv fanida asosiy biologik tushunchalar, nazariyalar va qonuniyatlar bilan tanishtirish, tirik organizmlarning yashash muhitiga moslashishlarning vujudga kelish mexanizmlari haqida ma’lumotlar berish, organizmlarning individual va tarixiy rivojlanishining hozirgi mazmunining ta’limi biologiya tanishtirish, asosiy bosqichlarini tanishtirish, biologiya ta’lim mazmunining hozirgi ijtimoiy hayot va fan texnika yutuqlari bilan bog‘lanishini ta’minlash, o‘quvchilar o‘zlari va o‘zgalarning salomatliklarini saqlashi, sog‘lom turmush tarziga rioya qilishga yo‘naltirish, tabiat va uning barcha boyliklariga oqilona munosabatda bo‘lish fazilatlarini yosh avlod ongiga singdirish, biologik bilimlar zaminida mahalliy o‘simlik va hayvon turlari, seleksiya yutuqlari, qadimda yashab ijod qilgan buyuk allomalari va innovatsion yondashish faol va interfaol metodlarga hamda fanlararo bog‘lanishlarga tayangan holda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan keng foydalanish o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilganiga alohida e’tibor qaratiladi[5,7]. Jumladan, biologiyani chuqurlashtirgan holda bilim berish, o‘quvchilarning fikrlash doirasini oshirish hamda ko‘nikma, amaliy malakalarni rivojlantirish va o‘simliklarda uchraydigan fitoviruslarni farqlay olish maqsadida, akademik litsey ta’lim jarayonlarida viruslar mavzusini o‘quvchilarga tushuntirish, ularni tahlil qilish uchun darslarda ayrim qo‘shimcha metodlardan foydalaniladi. Buning natijasida o‘quvchilarda fanga bo‘lgan qiziqish ortishiga, mustaqil izlanib, o‘rganishiga va eslab qolish kabi sifatlarni ortishiga ham olib keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Loviya (*Phaseolus*) — dukkaklilar oilasiga mansub bir yillik va ko‘p yillik o‘simliklar, lianalar, chala butalar turkumi; dukkakli don ekini. Tropik va subtropiklarda, asosan, Amerikada 200 dan ortiq turi uchraydi. Jahon dehqonchiligida L.ning oddiy L. (*P. vulgaris*) turi (vatani —

Markaziy va Janubiy Amerika) eng ko‘p tapqalgan. Yer yuzida L. ekiladigan maydonlar 22 mln.ga (1999). O‘zbekistonda qadimdan oddiy L. Ekiladi[6].

Ildizi — o‘q ildiz, yaxshi rivojlanadi, tuproqqa 1,5–2 m chuqurlikkacha kirib boradi. Ildizida tunganaklar rivojlanadi.

Poyasi - o‘tsimon, shoxlanadi, ayrim turlari chirmashib, 3–4 m gacha yetadi. **Bargi** - murakkab, toq, patsimon, uch bo‘lakli.

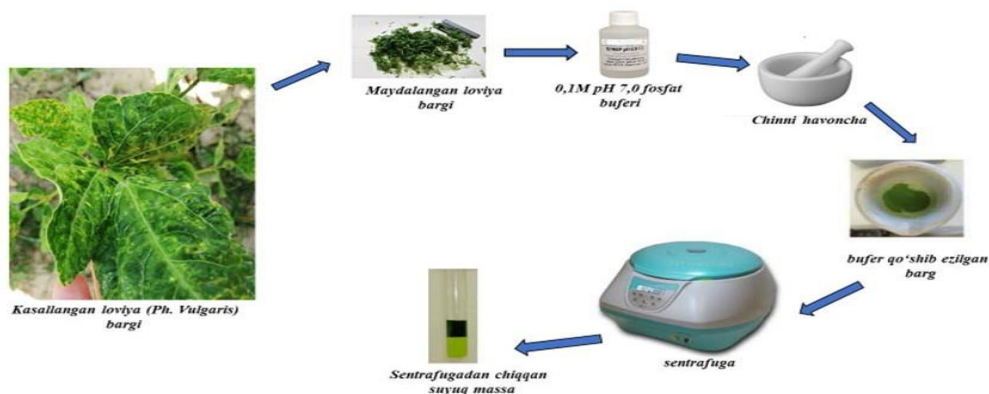
Guli - ikki jinsli, barg qo‘ltiqlarida bittadan yoki shingil to‘plam hosil qilib joylashadi.

Mevasi - dukkak, rangi och pushti yoki to‘q jigarrang, ko‘ra. Dukkagida 6–12 ta urug‘ bo‘ladi. Urug‘i buyraksimon, rangi oq, sariq, pushti va boshqa rangda. Doni tarkibida 20–31% oqsil, 0,7-3,6% moy, 50-ye kraxmal, 2,3–7,1% kletchatka mavjud[3,4].

O‘simliklarning virusli kasalliklari yer yuzining butun mintaqalarida tarqalgan bo‘lib, madaniy o‘simliklarga katta zarar yetkazadi. Loviyaning turli guruhlariga kiruvchi turli virus kasalliklari haqida ma‘lumotlar mavjud. Loviya oddiy mazaika virusi (LOMV), u Potyviruslar oilasiga kiradi, zarrachalari sharsimon shaklda. LOMVsi kasalligi Shimoliy Amerikaning Kaliforniya shtati dalalarida keng tarqalgan bo‘lib bu virus urug‘, shira va mexanik usulda yuqadi[3].

Loviya oddiy mazaika virusi (LOMV) bilan kasallangan loviya bargini (5-10g) chinni hovonchada 0.1M Fosfat buferi (1g namunaga 1ml buffer miqdorda) (pH-7.0) ishtirokida ezib maydalaniladi. Yanada yaxshiroq maydalash uchun gomogenizatoridan (1-2minut) foydalansa ham bo‘ladi. Gomogenatni 2-3 qavatli dokadan o‘tkaziladi[1,2]. So‘ngra minutiga 6-8 ming aylanish tezligig ega sentrifugada 10 minut davomida sentrifuga qilinadi. Cho‘kmaga yaxshi ezilmagan o‘simlik qoldiqlari, hujayrani yirik birikmalari tushadi, virus esa cho‘kmaning ustida bo‘ladi.

Uni ajratib olinadi va virusni sog‘lom o‘simlikka yuqtirishda inokulum sifatida foydalaniladi (1-rasm).

1-rasm. Kasallangan loviya bargidan yuqumli shira tayyorlash texnikasi.

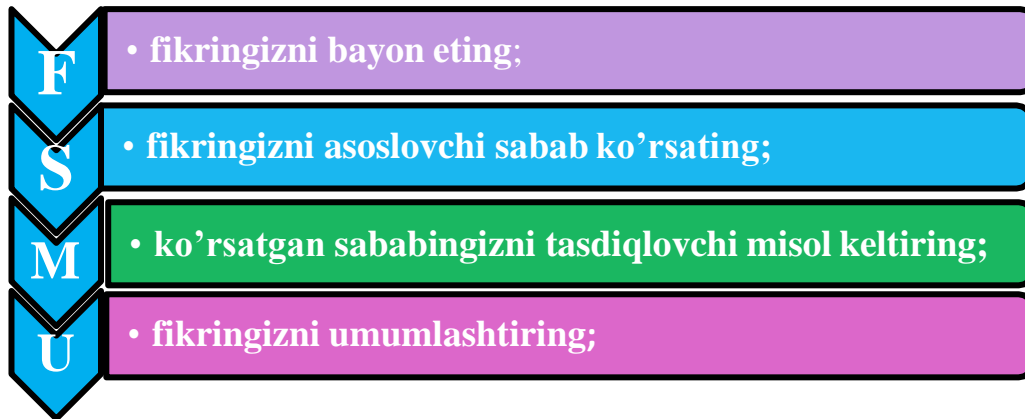
Kasal o‘simlikdan ajratib olingan shirani yuqtirish uchun barg sathiga ozgina obraziv (corund) sepiladi, 2-3 tomchi shirani tomiziladi va toza barmoq yoki shisha tayoqcha yoki shpatel yordamida ohistalik bilan suriladi. Virus barg tuklari va epidermisdagi mikro-jarohatlari orqali hujayralarga kiradi[4].

Virus yuqtirilgan barglarga virus nomi, sana va hokazolar yozilgan etiketkalar bog‘lanadi.

Yangi mavzuni o‘quvchilar qay darajada o‘zlashtirilganligini tekshirish va mustahkamlash uchun FSMU metodidan foydalanamiz. Biologiya o‘qitish metodikasi fanini o‘qitishda **FSMU**

metodiga ko‘ra talabalar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni qaror toptirish, o‘quv predmetlari bo‘yicha puxta bilimlarning egallanishini ta‘minlash, talabalarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘zlarining imkoniyatlarini ro‘yobga chiqara olishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi, biror faoliyat yoki muammoni o‘zaro muloqotda, baxs-munozarada fikrlash asnosida, hamjihatlik bilan hal etish, talabalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatib, mustaqil hayotga tayyorlashdan iborat.

FSMU metodining umumiy sxemasi:

Yangi mavzu bayoni bir kun oldin o‘quvchilarga tayyorlanib kelishi uchun beriladi. Bugunisiga esa yangi mavzuni boshlashdan oldin o‘qituvchi o‘quvchilarni to‘rtta guruhga bo‘ladi va har bir guruhga mavzu yuzasidan yozilgan savollardan iborat tarqatma materiallarni oldindan tayyorlab, mashg‘ulot vaqtida guruhlarga tarqatiladi.

1-guruhga: *“Loviya o‘simligini o‘sishi va rivojlanishi”* mavzusi yuzasidan birinchi guruh talabalar o‘z fikrlarini FSMU metodi bo‘yicha bayon etishadi.

F- _____
S- _____
M- _____
U- _____

2-guruhga: *“Loviya o‘simligining dorivorlik xususiyati”* mavzusi yuzasidan ikkinchi guruh talabalar o‘z fikrlarini FSMU metodi bo‘yicha bayon etishadi.

F- _____
S- _____
M- _____
U- _____

3-guruhga: *“Loviya o‘simligining xalq xo‘jaligidagi ahamiyati”* mavzusi yuzasidan uchinchi guruh talabalar o‘z fikrlarini FSMU metodi bo‘yicha bayon etishadi.

F- _____
S- _____
M- _____
U- _____

4-guruhga: *“Loviya o‘simligining virusli kasallirlarini aniqlash”* mavzusi yuzasidan to‘rtinchi guruh talabalar o‘z fikrlarini FSMU metodi bo‘yicha bayon etishadi.

F- _____
S- _____

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

M- _____

U- _____

O‘qituvchi vazifani bajarish uchun vaqtni belgilab e’lon qiladi. Vazifalarni bajarish vaqtida umumiy rahbarlikni amalga oshiradi. O‘quvchilar o‘zlariga berilgan vazifani bajarib bo‘lgandan so‘ng, ularning umumiy muhokamasini tashkil qiladi. Vazifani eng yaxshi bajargan guruhlar rag‘batlantiriladi.

NATIJALAR

“Ph. vulgaris o‘simligi virusli kasalliklari va ularni aniqlash” mavzusini talabalarga o‘qitishda Chirchiq Davlat Pedagogika Universitetiga qarashli Akademik litseyi I kurs Tabiiy (1522), Ijtimoiy-gumanitar (1422), Filologiya (1522) xorijiy filologiya (1622) yo‘nalishlarida olib borildi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar tahlil qilinganda Chirchiq davlat Pedagogika universitetiga qarashli Akademik litseyda Tabiiy (1322) Ijtimoiy-gumanitar (1422), Filologiya (1522), Xorijiy-filologiya (1622) guruh o‘quvchilaridan olingan kirish testi va chiqish testi orasida farqlar mavjud bo‘ldi.

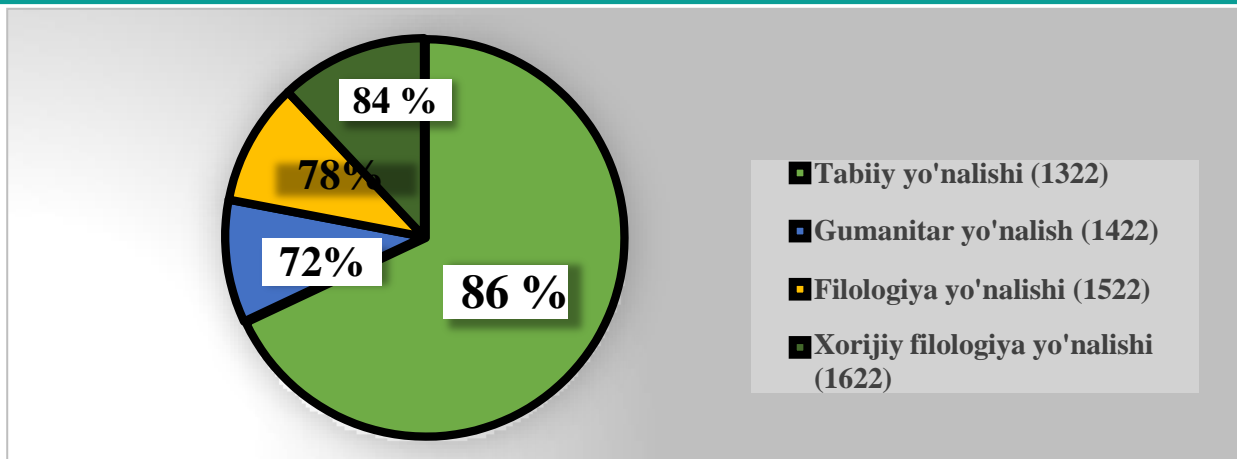
Guruglar	Kirish testi	Chiqish testi
Tabiiy (1322)	72 %	86 %
Ijtimoiy gumanitar (1422)	60 %	72 %
Filologiya (1522)	62 %	78 %
Xorijiy filologiya (1622)	63 %	84 %

Tabiiy (1322) guruhning kirish va chiqish testi orasida 20 % ga, Ijtimoiy-gumanitar (1422) guruhidan olingan kirish va chiqish testi orasida 12 % ga, Filologiya (1522) guruhidan olingan kirish va chiqish testi orasida 16 % ga, Xorijiy filologiya (1622) guruhidan olingan kirish va chiqish testi orasidagi farq 21 % ga oshganligi aniqlandi(2-rasm).

Guruglar	O‘quvchilar soni	Natijalar			
		A‘lo	Yaxshi	Qoniqarli	Foizi
Tabiiy (1322)	25	60	20	6	86 %
Ijtimoiy gumanitar (1422)	24	50	13	9	72 %
Filologiya (1522)	25	48	19	11	78 %
Xorijiy filologiya (1622)	26	50	22	12	84 %

ChDPU ga qarashli Akademik litseyda oxirgi olingan tadqiqot natijalari

2-rasm. ChDPU ga qarashli Akademik litseyda o‘tkazilgan tadqiqot natijalari

XULOSA

Biologiya darslarini hayotga bog‘lash va o‘quvchilarda amaliy ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish bosh maqsaddir. Biologiyani o‘qitishda turli xil metodlardan foydalanib dars o‘tib o‘quvchilarning bilish faoliyatini individual tarzda tashkil etish asosan dars bilan birgalikda darsdan va sinfdan tashqari ishlarda ham foydalaniladi[3,5]. Biologiya o‘qitishda hamkorlikda o‘qitish texnologiyasining barcha metodlaridan, modulli ta‘lim texnologiyasining o‘quvchilarning kichik guruhlarda ishlashiga mo‘ljallangan modul dasturlaridan foydalanish shular jumlasiga kiradi. Ayniqsa, tabiiy fanlardagi uzviy bog‘liqlik masalasi o‘qituvining oldiga juda katta mas’uliyat yuklaydi. Biz farzandlarimizning nafaqat jismoniy va ma’naviy sog‘lom o‘sishi, balki ularning eng zamonaviy intellektual bilimlarga ega bo‘lgan, uyg‘un rivojlangan insonlar bo‘lib, XXI asr talablariga to‘liq javob beradigan barkamol avlod bo‘lib yetishi uchun ham biz o‘qituvchilar mas’ulmiz. Shu maqsadda ta‘limning samaradorligini oshirish, shaxsning ta‘lim markazida bo‘lishi va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta‘minlash uchun ta‘lim muassasalariga yaxshi tayyorgarlik ko‘rgan va o‘z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallashdan tashqari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar, ulardan o‘quv va tarbiyaviy mashg‘ulotlarni tashkil etishda foydalanish qoidalarini biladigan o‘qituvchilar kerak. Buning uchun barcha fan o‘qituvchilarini yangi pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar bilan qurollantirish va ular egallagan bilimlarni o‘quv-tarbiyaviy mashg‘ulotlarda qo‘llash malakalarini uzluksiz oshirib borishlari lozim.

REFERENCES

1. Baxramovna, F. N., & Tog‘Ayevena, N. Q. (2022). TABIIY KASALLANGAN PHASEOLUS VULGARIS O‘SIMLIGINING MAHALLIY NAVLARIDAGI, O‘SIMLIK HUYAYRASI BILAN BOG‘LANGAN VA ERKIN PEROKSIDAZA FERMENTI MIQDORINI O‘RGANISH. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 2(6), 12-14.
2. Baxromovna, F. N., & Tog‘Ayevena, N. Q. (2022). SOG‘LOM VA VIRUS BILAN KASALLANGAN PHASEOLUS VULGARIS O‘SIMLIGI PEROKSIDAZA FERMENTI AKTIVLIGINI O‘RGANISH. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 2(6), 29-32.
3. Fayziyeva, N. B., & Normurodova, Q. T. A. (2022). Phaseolus vulgaris o‘simligini kasallantiruvchi viruslar va ularning umumiy xususiyatlari. Academic research in educational sciences, 3(2), 599-605.

4. Fayziyeva, N. B., Vaxabov, A. H., & Normurodova, Q. T. (2022). TURLI DARAJADA VIRUS BILAN KASALLANGAN PHASEOLUS VULGARIS O ‘SIMLIGI BARGIDAGI XLOROFILL MIQDORINI ANIQLASH.
5. Nurmatova Sh.R., & Boltayeva D.A. (2022). INTERFAOL METODLARDAN BIOLOGIYANI O‘QITISHDA FOYDALANISH. // CENTRAL ASIAN ACADEMIC JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH 2(7), 264-268.
6. Yaqubjonov O., S.Tursunov. O'simlikshunoslik (amaliy mashg‘ulotlar). T., «Fan va texnologiya», 2008. B 303
7. G‘ofurov A.T, Tolipova J.O., Biologiyani o‘qitish metodikasi (Darslik) TDPU Toshkent.2012y

BOLALAR QACHON GAPIRISHI KERAK

U.K. Aminjonova

FarDU “Maktabgacha ta’lim” kafedrası “mahsus pedagogika” yo’nalishi o’qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051105>

***Annotatsiya.** Nutq tafakkur mahsulidir. Bolalakaylar dunyoni anglashida, atrof-muhitga bolgan qiziqishining rivojlanishi va o’zgaralar bilan muloqotga kirishishidayoshiga bogliq holda nutq ko’nikmalari rivojlanib boradi. Kutilmaganda qiziq tuyulgan so’zlarni aytishlari qanchalar quvonarli bo’lsa, ba’zida biz kutgandek muloqotga kirisha olmasliklari dilni hira etmay qolmaydi.*

***Kalit so’zlar:** nutq, bolalar, homila.*

Nutq necha yoshdan rivojlanishni boshlaydi?

Bola tug’ilgan zahoti uning gapira olishi yoki nutqida kechikish yuzaga kelishini anflash mushkul. Ikki oylik va undanoshiq vaqtida o’z-o’zidan o’yinchoqlar ovozi, shovqinlarga nisbatan ta’sirchanlik kuchayishni boshlaydi. Vaqtida ushbu holatlar yuz berishi juda muhim. Chunki tashqi ovozlarga e’tiborsizlik, eshitish orqasidan nutq rivojlanmasligiga olib kelishi mumkin.

Besh- olti oylik bolalarda gugulash davri bunda (ba-ba, ma-ma, be-be, gu-gu) o’z tilida bo’g’inlarni ayta boshlaydi. Bu kabi ovozlarda chiqarish bevosita muloqotga tayyorgalik deyiladi. kunlar o’tib so’zlar ko’payishi va bir yoshga borib so’z boyligi kamida 10 taga yetishi kerak. Ikki yoshda esa 200-400 tani tashkil qilishi normal holat sanaladi.

Uch yoshda qoo’shimcha gap tuzib, she’r yodlar oladi. Barcha go’daklarda ushbu ko’rsatkichlar mavjud bo’lmasa, vahimaga tushish shart emas. Binobarin, har bir shaxs ijtimoiy kelib chiqish jihatidan individual rivojlanishga ega. Muhimi, vaqtlar o’tib so’z boyligini oshirib borishdir.

Homiladorlikdan boshlanadi.

Homiladorlikning boshlang’ich uch oyida bola markaziy nerv tizimi rivojlanib ulguradi. Ushbu vaqtda ayol qattiq stressni booshdan kechirishi, infeksiya kasalliklar, kuchli toksikoz bevosita homilaga ta’sir ko’rsatadi. natijada nutqda yuz beruvchi jiddiy kamchiliklar kuzatiladi. Tug’ruq davrida yuz beruvchi jiddiy jarohatlar, go’dak o’qiga o’ralib qolishi, boshning siqilishi, tug’ruqning chozilishi oqibatida kislorod yetishmasligi keyinchalik bolaning tili kech chiqishi sabab bo’lishi mumkin. Tug’ilgach esa, uch yosh vaqt oralig’ida jarohat olishi, turli nevrologik kasalliklarni boshdan kechirishi ham nutq rivojlanishini orqaga suruvchi vaziyatlar hisoblanadi.

Naslga bog’liq ammo...

Bola nutqining shakllanishi naslga ham bog’liq bo’lishi mumkin, ammo har bir go’dakka alohida yondashuv kata davo bo’ladi. Ko’pchilik bolalarda bola gapirishga shoshmayotgan bo’lsa, ota-onasi, buva-buvisi yoki kimningdir kech gapirganini bahona qilib, bolaga chora ko’rishga kirishilmaydi. Vaqtiga boshlanmagan muolaja davolanishni ortga suradi. Keyinchalik vaziyat jiddiylashib, bola tengdoshlaridan orqada qoladi, muloqotga kirisha olmaydi. O’z-o’zidan sog’lom hayotdan chiqish yo’liga tushib oladi.

Nutq kamchiliklari.

Aksariyat nutq nuqsonlaridan, **dislaliya-** tovushlar talaffuzidagi buzilishlar. Maktab yoshigacha va boshlang’ich sinf o’quvchilarida ayrim tovushlarning to’liq chiqmasligi. Bularga sirg’aluvchi tovushlar s,z, shovqinli sh, j, sonor tovushlar r,l, halqum tovushlari t,k,q,g’, afrikat tovushlar ch, ts bo’lmasligi oddiy nutq nuqsonlariga kiradi. Shuningdek, murakkab nutq

nuqsonlari, duduqlanish- tutilib gapirish, nutq tempi va sur'atining buzilishi. Normal holatda kichkintoy bemalol she'r yodlashi va ertak ayta olishi kerak. Duduqlanish esa , bolaga kata qiyinchilik tug'diradi.markaziy nerv tizimiga kislorod yaxshi yetib bormaydi.. qattiq qo'rqish, stressga tushish, atrofdagilar tomonidan atayin chochitish, atrofdagilar tomonidan atayin cho'chitish ham kasallikning muhim sabablari hisoblanadi. Shoshganda bolada duduqlanish kuchaygan bois, eng avvalo bolani tinchlantirib, to'g'ri nafas olishga o'rgatish kerak bo'ladi.

Dizartriya- talaffuzda artikulyatsiyaning buzilishi bo'lib, bolalar serebral falaji (DSP) da uchraydi. Chunki til, jag', lablarda tonusni ushlab turaolmaslik hisobiga so'zlar noaniq chiqadi. O'z tilida gapirganda aniq nuqsonlar ko'rinadi, anglab bo'lmas tovushlar yuzaga keladi.

Alaliya-nutq markazining to'liq rivojlanmaganligini bildiradi. Bolaning aqli joyida, barcha gaplarga tushunib, to'liq qabul qiladi ammo, tashqariga chiqarish borasida ekspressiv buzilish mavjud bo'ladi. Suhbatdoshi bilan to'liq muloqotga kirisha olmaydi.

Retseptiv buzilish- eshitish va anglashdagi kamchiliklar. Bu og'ir ahvoldagi bolalar tashxisi hisoblanadi. Asosan zaif eshituvchilarda uchraydi. Gaplarning quloqqa ilinmaganini hisobiga aqliy rivoj orqada ketaveradi. Impressiv buzilish esa ichki nutqning yoqligini bildiradi. Go'dak tinglash va analiz qilishga qiynaladi. So'zlashuv boyligi mutlaqo bolmaydi. Suhbat nima haqida ketayotganini tahlil qila olmaydi, shuning uchun muloqotdan yiroqda bo'ladi.

Ruhiyatda gap ko'p.

Agar bolada ruhiyat bilan bog'liq bo'lgan muammolar mavjud bo'lsa, o'z-o'zidan nutq rivojlanishiga ta'sir qiladi. Chunki diqqatni jamlay olmaslik ta'sirida xotira sust bo'ladi, ma'lumotni o'zlashtira olmaydi va albatta bu nutq o'sishiga to'sqinlik qiladi. Aqliy orqada qolish yuzaga kelib, tengdoshlaridan ikki karra past va sezilarli darajada yoshiga mos bo'lmagan holatda bo'ladi.

Gapirishdan to'smang!

Bijildoq bolajonlarga: "Bir zum jim tur ovozingni chiqarma keyinroq gapirasan", kabi tosiqlar qo'yish, erkin so'zlashishni orqaga suradi. Bola o'z ihtiyoricha so'zlasha olmas ekan, o'zini atrofdagilarga keraksiz his etadi. Ba'zi bolakaylarning ovozi baland bo'lgani ko'pchilikning g'ashiga tegadi. "sekin gapir, baqirma",kabi so'zlarni doimiy eshitish natijasida so'zlashuvda ikkilanish yuzaga keladi. Hayolida "Gapiraymi, yo'qmi?", kabi savollar bilan muloqotga kirishishi, ayrim so'zlarning tushib qolishi yoki talaffuzning noaniq chiqishiga olib keladi. Chunki bola tanbehdan qo'rqib muloqotga kirishadi. Keyinchalik bu holat o'ziga nisbatan ishonchni ham so'ndiradi

Davo yo'liga kirishuv.

Bola nutqining rivojlanishida ota-onalar ham o'z hissalarini qo'shishlari uchun bir qancha yo'llar mavjud. Go'dakni sayrga olib chiqish va uni atrof-muhit bilan tanishtirish orqali qiziqarli suhbat qurish mumkin. Bunda savollar bilan murojaat qilib, so'zlashuvga ko'maklashish orqali nutq talaffuzini rivojlantirsa bo'ladi. Yoki bolaning sevimli o'yinchoqlari ishtirokida qiziqarli ertakning sahna ko'rinishi (stol ustidagi teatr). O'z qo'liga ushlagan buyumini gapirtirishi, turli harakatga keltirishi, go'dakning fikrlash salohiyatini kuchaytirib, shu orqali nutq shakllanishiga ko'maklashadi.

Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishda ota-onalarga birinchi yordam sifatida uch yoshgacha bo'lgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim muassasalarida logopedlar faoliyati yo'lga qo'yilgan. Agar nutq shunda ham o'z joyiga toliq tushmasa, makatabga chiqqach mutahassis yordamida

muolajani davom ettirish imkoni ham mavjud. Og‘ir nutq nuqsonlariga kelsak, ular uchun ko‘p tarmoqli mahsus bog‘chalar ochilgan. to‘rt yo‘i oltita bola ishtirokidagi guruhlarda tarbiyachi va alohida defektologlar har kuni nutq kamchiliklarini bartaraf etishda ko‘maklashadi.

Qachon tuzaladi?

Mutahassis huzuriga tashrif buyuruvchilarning muntazam beradigan savollar: **“bolam qachon tuzaladi?”**

Albatta har kimning bolasi sog‘lom va bahtli bo‘lishga haqli. Ammo, muolaja boshladi degani, ertaga go‘dak gapirib ketadi degani emas. Maktabgacha ta‘lim muassasalari tarbiyalanuvchilari hamda ota-onalar hamkorligida bolaning ruhiy va nutqiy rivojlanishini doimiy kuzatuvga olishlari kerak. Shundan kelib chiqib erta tashxis qo‘yiladi va to‘g‘ri mutahassis tanlovi zarur bo‘ladi. Bolaning ahvoli, ijtimoiy kelib chiqishiga qarab yondashiladi. Ba‘zi bolalarga nevropatolog, psixonevrolog hamda logoped ko‘magi kerak bo‘ladi. Uch tomonlama kata samaraga erishish mumkin. Bu borada har kungi muolajalardan qochish, e‘tiborsizlik, shoshqaloqlik, yo‘nalishni to‘g‘ri baholay olmaslik, vaziyatni battar chigallashtiradi. Chunki, har ishda qunt va sabr birgalikda bo‘lishi natija ko‘ngildagidek bo‘lishiga sabab bo‘ladi.

Aziz ota-onalar! Farzandingiz farovon hayotini gullar bilan bezatish o‘z qo‘lingizda. Bunda shijoat va jasoratni do‘st tutib, to‘g‘ri yo‘lni tanlasangiz bas. Toki, dilbandingiz tikonzor uzra yurib ugnalardan aziyat chekmasin!

REFERENCES

9. Анализ психомоторного развития детей дошкольного возраста с нарушениями речи / Т.С. Овчинникова // Актуальные вопросы оториноларингологии и логопатологии – СПб., 2002
10. Детская психология / Под ред. А.А. Люблинской. – М., 2006. – 415 с.
11. Баскакова И.Л. Внимание дошкольника, методы его изучения и развития. Изучение внимания дошкольников. – М., 2008. – 196 с.
12. Трошин, О.В. Жулина Е.В. /Логопсихология/ ООО «ТЦ Сфера»2005

**THE FOCUS ON PEOPLE AND QUALITY EDUCATION IS CRUCIAL FOR
ADDRESSING THE ECONOMIC AND SOCIAL CHALLENGES OF THE COUNTRY'S
DEVELOPMENT IN THE YEAR AHEAD**

Egamberganov Jakhongir Kadamboevich

Tashkent State University of Economics in Uzbekistan, student

bot439989@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051144>

***Abstract.** In this article, in the year of quality education in our country, attention will be paid not only to people, but also to economic and social issues that led to the development and modernization of our country. Mainly ways to improve the quality of education modern approaches are described.*

***Keywords:** modernization, pedagogical technologies, quality of education, professional knowledge.*

INTRODUCTION

During the past period, within the framework of the Action Strategy on the five priority directions of the development of our country in 2017-2021, about 300 laws and more than 4,000 decisions of the President of the Republic of Uzbekistan aimed at the fundamental reform of all spheres of state and social life were adopted. Also, systematic work was carried out to ensure human rights, strengthen the accountability and openness of state bodies, and increase the role of civil society institutions, mass media, and the political activity of population and public associations. By the Decree of the President of February 28, 2023, the state program for the implementation of the development strategy of New Uzbekistan for the period of 2022-2026 in the "Year of human attention and quality education" was approved.

RESEARCH METHODOLOGY.

The aim is to improve the standard of living for the population, align education with international standards, promote economic stability and growth, and reduce poverty. This is in line with the objectives set out in the New Uzbekistan Development Strategy for 2022-2026 and the President's Address to the Oliy Majlis and the People of Uzbekistan. The goal is to take the ongoing reforms to the next level.

❖ The state program for the implementation of the development strategy of New Uzbekistan for 2022-2026 in the "year of attention to people and quality education" (hereinafter — State program) should be approved in accordance with the appendix.

The Cabinet of Ministers, the Council of Ministers of the Republic of Karakalpakstan, the governors of the regions and the city of Tashkent should organize the implementation of the State program on the basis of effective and strict discipline and determine practical measures in each district, city and neighborhood within 10 days, and the general public and regularly listen to the reports of the responsible persons in the presence of mass media.

Chambers of the Oliy Majlis and local councils should be advised to study the implementation of the State program in districts, cities and neighborhoods, and to listen to the reports of the heads of the responsible state bodies.

In order to improve the quality of education and reform the industry based on advanced foreign experience:

- From September 1, 2023, the practice of teaching students two foreign languages and one profession in one general secondary educational institution of each district (city) will be gradually launched;

- Starting from the 2023/2024 academic year, the following will be put into practice:
  - teaching students in the 1st-4th grades of general secondary educational institutions according to the textbooks developed on the basis of advanced foreign experience;
  - to provide students with basic knowledge of general education subjects in grades 5-9;
  - Providing knowledge based on specialized programs that match the interests and abilities of 10-11th grade students.

Starting from the 2023/2024 academic year, primary school students will be provided with free meals in all regions of the republic and in the city of Tashkent.

Starting from the 2023/2024 academic year, state grants will be allocated to colleges and technical schools for dual education.

From April 1, 2023:

- the basic tariff rates of pedagogues of professional educational institutions correspond to the basic tariff rates of pedagogues of general secondary educational institutions;
- teacher of the first and second qualification category of a general secondary educational institution according to the basic tariff rates of the professional educational institution with the first and second qualification category, higher education without qualification category and industrial education masters without higher education, is equal to the basic tariff rates of a teacher with a higher education and a teacher with a secondary special education.

DISCUSSION.

The economic and social issues in Uzbekistan's development that are being addressed through the focus on "Attention to people and quality education" may include factors such as poverty reduction, improving the standard of living for the population, aligning education with international standards, promoting economic stability and growth, and addressing other social issues such as healthcare, infrastructure, and employment opportunities. Several factors may have influenced the decision to focus on "Attention to people and quality education" in Uzbekistan to address economic and social issues in the country's development. These factors may include:

1. Demographic changes: Uzbekistan has a young population, and investing in quality education can help to prepare the younger generation for the future workforce and improve their economic prospects.

2. Economic challenges: Uzbekistan has faced economic challenges in recent years, including high unemployment rates and low economic growth. Improving the quality of education can help to address these challenges by providing the workforce with the skills and knowledge needed to drive economic growth.

3. Globalization: As the world becomes more interconnected, it is increasingly important for Uzbekistan to align its education system with international standards to remain competitive in the global economy.

4. Social issues: Uzbekistan faces several social issues, including poverty, healthcare, and infrastructure. Improving the quality of education can help to address these issues by providing individuals with the skills and knowledge needed to improve their economic prospects and contribute to society.

5. The need to improve the quality of education in Uzbekistan to meet international standards and prepare the workforce for the demands of a modern economy.

6. The desire to reduce poverty and improve the standard of living for the population by promoting economic growth and stability.

7. The recognition that investing in education and human capital is essential for long-term economic development.

8. The need to address social issues such as inequality, unemployment, and access to healthcare.

9. The desire to promote social cohesion and national unity by providing equal opportunities for all citizens to access quality education and participate in the country's development.

REFERENCE

1. Khalilova, N. I. (2023). THE INFLUENCE OF INTELLECTUAL ACTIVITY ON THE DEVELOPMENT OF REFLECTIVENESS IN A PERSON. *International Journal of Pedagogics*, 3(02), 10-13.
2. Халилова, Н. И. (2023). ЗАМОНАВИЙ ПСИХОЛОГИЯДА РЕФЛЕКСИЯ БОРАСИДАГИ НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(2 Part 2), 78-83.
3. Khalilova, N. I. (2023). APPEARANCE OF REFLECTION AT DIFFERENT PERIODS OF PERSONAL DEVELOPMENT. *Development and innovations in science*, 2(2), 41-45.
4. [4.https://www.norma.uz/oz/konunchilikda_yangi/insonga_etibor_va_sifatli_talim_yilida_ni_malar_belgilangan_website](https://www.norma.uz/oz/konunchilikda_yangi/insonga_etibor_va_sifatli_talim_yilida_ni_malar_belgilangan_website)
5. Халилова, Н. И. (2021). Значимость рефлексивных процессов в формировании нравственности личности, в высказываниях великих восточных мыслителей, с точки зрения современной психологической науки. Рекомендовано к печати Ученым советом

ESHITISH QOBILIYATI ZAIF BOLALARDA MUSIQIY TA’LIMNING AHAMIYATI QO‘SHIQ KUYLASHNI O‘RGATISH USULLARI

Aynisa Yuldasheva

O‘zDSMI, “Vokal” kafedrası katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8044375>

***Annotatsiya.** Ushbu maqola musiqa darslarida eshitish qobiliyati zaif bo‘lgan bolalar bilan ishlashga qaratilgan. Vokal darslari musiqa, nutq va harakatlar munosabatlariga asoslangan usullardan foydalangan holda murakkab faoliyatni aks ettiradi. Vokal darsi bolaning ijodiy ehtiyojlari va ularni qondirish usullarini keltirib chiqaradigan yangi ijobiy tajribalar manbai bo‘lib, amaliy musiqiy va badiiy faoliyatida potensial imkoniyatlarini faollashtiradi, eshitish qobiliyati zaif bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta‘minlaydi va ta‘limiy, tarbiyaviy, ijtimoiy vazifalarni bajaradi.*

***Kalit so‘zlar:** pedagogika, eshitish qobiliyati zaif, musiqa san‘ati, vocal, eshitish qobiliyati, musiqiy ta‘lim, nafas olish, nutq.*

Maxsus pedagogikada eshitishning zaifligi nutq va tovushlarni aniqlash va tushunish qobiliyatining pasayishi sifatida qaraladi. Imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatning real hayotiga jalb etish milliy ta‘limning muhim muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda. Insonga tinchlantiruvchi, ta‘sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan qo‘shiq eshitish qobiliyati zaif bolalarni reabilitatsiya qilishning samarali vositalaridan biriga aylanishi mumkin. Biroq, ular uchun maxsus tashkil etilgan pedagogik jarayon, jumladan, maxsus o‘qitish usullari darkor. Uslubiy materiallar, ishlanmalar va maxsus o‘quv qo‘llanmalarining cheklanganligi eshitish qobiliyati zaif bolalar bilan mashg‘ulotlar o‘tkazishni yanada qiyinlashtiradi.

Ular eshitish nuqsonlarining darajasi bo‘yicha juda xilma-xildir, shuning uchun musiqani qabul qilish, o‘rgatish ularning eshitish funksiyasi holatini hisobga olgan holda differensial tarzda amalga oshiriladi. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni rivojlantirish muammosi har tomonlama, ya‘ni, bolaning tengdoshlari va kattalar bilan o‘zaro munosabati, uning nutqini rivojlantirish va o‘rganish nuqtai nazaridan hal qilinishi kerak.

Bundan tashqari, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar eshitish qobiliyatining zaifligi va nutqning rivojlanishi darajasida farq qiladi va bunga ko‘ra ikkita asosiy guruxga ajratiladi – mutlaqo eshitmaydigan va eshitish qobiliyati zaif bo‘lgan bolalar. Birinchi guruxdagi bolalar tovushlarni va nutqni anglamaydilar, tabiiy ravishda idrok etish va mustaqil ravishda o‘zlashtirish imkoniga ega emaslar.

Qisman eshitish qobiliyatiga ega bo‘lgan bolalar tovushlarni idrok eta oladilar va ularda hech bo‘lmaganda minimal darajada mustaqil nutqni rivojlantirish mumkin.

Yuqorida aytilganidek, rivojlanishida nuqsonlari bo‘lgan, shu jumladan eshitish qobiliyati zaif bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda musiqa ta‘limi bola tarbiyasida muhim o‘rin tutadi va uning shaxsiyatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatish uchun cheksiz imkoniyatlarga ega. Bu tuzatish va rivojlantirish ishlarining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bolalarni musiqa yordamida rivojlantirish, bilim chegaralarini kengaytirishga, go‘zallik tuyg‘usini shakllantirishga, jamiyatning ma‘naviy madaniyati bilan tanishishga qaratilgan. Musiqa san‘ati orqali bola atrofdagi voqelikni o‘zlashtirib oladi, dunyoni, umuminsoniy qadriyatlarni o‘rganadi.

Musiqqa dvarslarining muhim jihati musiqaning nutq bilan o‘zaro ta’siridir. Bolalar nafaqat tinglaydilar, balki qo‘shiq kuylashni o‘rganadilar. Qo‘shiq matni bilan tanishadilar, qo‘shiqni o‘qituvchi ijrosida tinglaydilar, tovushlarning talaffuzi ustida ishlaydilar, ritmik usulini takrorlaydilar, so‘ngra qo‘shiqni rehitativ tarzda ijro etadilar. Musiqqa san’atining turlaridan biri bo‘lgan qo‘shiq san’ati bolaning hissiy sohasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, nutq rivojlanishidagi bir qator kamchiliklarni tuzatishga yordam beradi. Darslar yanada samarali o‘tishi uchun ovoz, mushak va nutqni mustaxkamlashga qaratilgan ritmik mashqlarni qo‘llash ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu og‘zaki nutqning to‘g‘ri ritmik-intonatsion tuzilishini shakllantirish uchun katta ahamiyatga ega, qo‘shiq mazmunini anglab olishga, jamoaviy ijro mahoratini rivojlantirishga imkon beradi. Qolaversa, qo‘shiq kuylash bolalarda tovushning balandligi, dinamik, tembr va ritmik komponentlarini shakllantiradi, katta faollik va ruhiy stressni, diqqatni jamlaydi, o‘z ijrosini boshqalarning kuylashi bilan solishtiradi, musiqqa asbobida kuy ijrosini tinglaydi, turli personajlarni solishtiradi, ijro sifatiga baho berishni o‘rganadi.

Shubhasiz, ovoz apparati tuzilishidagi turli og‘ishlar, nutq, mushak tonusining o‘zgarishi, eshitish koordinatsiyasining nomukammalligi ularning ijrosi isifatiga ta’sir qiladi. Shuning uchun kuylash jarayonida turli mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, nafas olish mashqlari, artikulyar mashqlar, nutq, harakat, badiiy mashqlar tizimli va maqsadli amalga oshiriladi. Qo‘shiq kuylash darslarning maqsadi – bolada intonatsion ifodali, tembrli nutqni shakllantirish, vokal-eshitishni muvofiqlashtirish, qo‘shiq kuylash, musiqaga xarakatlanish kabi amaliy ko‘nikmalarni, ijro va tinglash ko‘nikmalarini shakllantirish, psixomotor qobiliyatlarni va, albatta vokal madaniyatini shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, ular birgalikda bolaning ijtimoiy moslashuvini, shu bilan birga muloqot qobiliyatlari rivojlanishini ta’minlaydi.

Eshitish qobiliyati zaif bolalarning xususiyatlaridan biri nafas olish yetishmovchiligidir. Bu nafas chiqarish fazasining qisqarishi, “nafas tayanchi” yo‘qligi, tez-tez- va juda qisqa nafas olish, nafas olish harakatlarining notekis ritmi bilan tavsiflanadi. Nafasni to‘g‘irlash uchun mutaxassislar ovoz paychalarini tiklaydigan mashqlardan foydalanishni maslahat beradilar. Qorin bo‘shlig‘in nafasga to‘ldirib diafragma bo‘lgan tayanch bolaga kuchanishni yoki mushaklarning spazmini bartaraf etish imkoniyatini beradi. Ovozning nafas bilan aloqasi shunday o‘rnatiladi, va bu odatda so‘zlashayotgandagi energiya xarajatlaridan farq qiladi.

To‘g‘ri nafas olish uchun fonoritmik vositalardan ham foydalanish tavsiya etiladi. U nutq tovushlar (unli va undosh tovushlar) ustida ishlash, ularni harakatlar bilan birgalikda bajarish, nafas olish va nutqning uzluksizligini tartibga solish (bo‘g‘in mashqlari, so‘zlar, qisqa jumlar, she’r va matnlar), ovoz ustida (past va baland tessituraning almashishi), usul (bir, ikki, uch, to‘rt bo‘g‘inli), nutq (bo‘g‘in mashqlari, tez aytish, she’r), intonatsiya (mantiqiy urg‘ular, qisqa so‘zlardagi intonatsiya, iboralar, jumlar, o‘yinlar, qisqa matnlar) ustida ishlashni o‘z ichiga oladi.

Eshitish qobiliyati zaif bolalar uchun vokal darslarini tashkil etish shakllari individual va guruxli tarzda bo‘lishi mumkin. Individual darslar bolaning shaxsiy ma’lumotlarini ochish uchun eng mos keladi va ularga yashirin ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishga imkon beradi.

Gurux mashg‘ulotlari bolalar o‘rtasida yaxshiroq muloqot qilish, hamkorlik va o‘zaro munosabatda bo‘lish qobiliyatini rivojlantirish uchun imkon beradi. Bunday mashg‘ulotlar tufayli turli xil eshitish nuqsonlari bo‘lgan bolalar ritm, uyg‘unlik, kuchli va kuchsiz hissalarining almashishi haqida tasavvurga ega bo‘lishi mumkin, keyin ular bu g‘oyalarni nutqiga o‘tkazadilar va nutq rivojlanishining tuzalishi kelajakda bolaning umumiy rivojlanishiga foydali ta’sir

ko‘rsatadi. Shu bilan birga, musiqa san’ati, uning voqelikni aks ettirishning o‘ziga hos usuli, bolaga xalqning madaniy va tarixiy an’analari bilan tanishtirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, eshitish nuqsonlari bo‘lgan bolalarda musiqiy tarbiyaning ahamiyati juda yuqori ekanligini ishonch bilan qayd etish mumkin. Vokal san’ati bola uchun yangi ijobiy tajribalar manbai bo‘lib, ijodiy ehtiyojlarini chiqarib beradi, ularni qondirish usullari va amaliy musiqiy badiiy faoliyatida potensial imkoniyatlarini faollashtiradi, bolaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi, va tarbiyaviy, ijtimoiy, ta’lim jihatdan eng muhim vazifalarni bajaradi.

REFERENCES

1. Shilkova O.A. Vokal darslarida eshitish qobiliyati zaif bolalar bilan ishlash xususiyatlari. Musiqa va musiqashunoslik kafedrası. Perm. 2017y.
2. Buslayeva Ye.N., Doronina M.V. Eshitish qobiliyati zaif bolalar uchun vokal darslari. Kaluga sh. Maqola.
3. Oxyarova T.I. Foniatrik amaliyotda nutq fonopediyasining ahamiyati. [Matn]. Chuvashiya jamoat salomatligi. 2012.-№2. 21-24 b.
4. Medvedeva Ye.A., Komissarova L.N., Shashkina G.R., Sergeyeva O.L. Rivojlanishdagi muammolari bo‘lgan bolalarning musiqiy ta’limi. O‘rta ped.o‘quv muassasalari o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma. M.: “Akademiya” nashriyot markazi. 2002. 224 b. [Manba <http://psychlib.ru/mgppu/mmv/mvm-001.htm>].
5. Fomicheva M.F. Bolalarda tovushni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatish. Logopediya bo‘yicha seminar. O‘rta ped.o‘quv muassasalari o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma. №03.08. M.: Prosvesheniye. 1989, 239 b.
6. Baranov R.Ye. Eshitish qobiliyati zaif bolalarning kommunikativ funksiyasining xususiyatlari. [Matn]. Yosh olim. 2015y. №5. 559-560 b.

FOLKLORDA YETIMLIK MOTIVI

Norbaboyeva Matluba Toxirovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051148>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada o‘zbek badiiy nasrida poetik ifoda etilgan yetimlik motivi va yetim bola obrazi tahlilga tortilgan bo‘lib, yetim bolalar obrazi qiyosiy kontekstda folklor janrlari misolida o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: badiiy adabiyot, badiiy obraz, “Yetim bola” obrazi, folklor, maqol, yetimlik motivi, yetimlik muammosi, badiiy ifoda, poetika.

Qur’oni karim suralarida keltirilgan ba’zi bir oyatlar, hadislar o‘zbek badiiy nasrida yetimlik motivining poetik tasvirlanishiga asos bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, Sharq adabiyotida yetimlik motivining negizida islom ta’limoti yotadi va yetimlarga bo‘lgan samimiy, iliqliq munosabat ruhi akslantiriladi. G‘arb adabiyotida esa jamiyatning yetimlarga bo‘lgan ijtimoiy munosabatlari ifodalanadi.

Baqara surasining 83-oyati izohida “Yetim deb shariatda balog‘at yoshiga yetmay otasi vafot etgan sag‘ir va sag‘iralarga aytiladi. Hadisi sharifda “Balog‘at yoshidan so‘ngra yetimlik yo‘q” deyilgan”. Demak, balog‘at yoshiga yetgunga qadar bola yetim hisoblanadi, undan so‘ng yetim hisoblanmaydi.

Folklorida maqol janrida ham “Yetim bola”lar obrazi uchraydi va bu maqollar islomiy ta’limot asosida yuzaga kelganligini kuzatishimiz mumkin. Masalan, “Yetim qo‘zi asrasang Og‘zi burning yog‘ bo‘lar, Yetim bola asrasang Og‘zi burning qon bo‘lar” maqolini sharhlasak, yetim qo‘zini boqqan inson qo‘zi semirib yetilgach, uni suyib foyda oladi, yetim bola asragan insonning bolasi mabodo, solih farzand bo‘lib yetishmagan holatda, doim la‘nat keltirishi nazarda tutiladi. “Yetimning haqi yetti daryoni quritar” maqoli esa yetimga meros qolgan mol-mulkni u voyaga yetib haqini talab qilib qolishidan qo‘rqib tezda tasarruf qilib yuboradigan kimsalarga nisbatan qo‘llaniladi. “Yetimning haqi” tushunchasi muqaddas tushuncha hisoblanib unga xiyonat qilish gunohi kabiralardan biri hisoblanadi. Olloh taolo aytadi: “Yetimning moliga to voyaga yetgunicha faqat eng chiroyli yo‘l bilan yaqinlashingiz!” (An‘om: 152). “(Voyaga yetganlaridan keyin qo‘l ostingizdagi) yetimlarga mollarini beringiz va siz uchun nopok bo‘lgan (yetimlarning mollarini o‘zingizning haqqingiz bo‘lgan) pok narsaga almashtirib olmangiz! Va ularning mollarini o‘zingizning molingizga qo‘shib yemangiz! Zero, bu katta gunoh bo‘lgan ishdir” (Niso: 2). “Yetimlarning mollarini zulm yo‘li bilan yeydigan kimsalar hech shak-shubhasiz qorinlariga olov yegan bo‘lurlar. Va albatta do‘zaxga kirajaklar!” (Niso: 10). Ushbu oyatlarda yetimning haqi haqida so‘z borarkan, yetimning haqiga xiyonat qilganning ajri ko‘rsatiladi. Ularga berilgan ajr do‘zaxga kirishi va qorinlariga olov yegan holatda yurishidir.

“Yetimning qorni – yetti” maqolida esa xalqimizda yetimning qornini to‘ydirish ba’zida malol kelishi ham nazarda tutiladi. Odamlarga o‘zining farzandi yesa bilinmasligi, biroq yetimning yegani ko‘p ko‘rinishi, yetimni boqish, unga g‘amxo‘rlik qilish hammaning ham qo‘lidan kelmasligiga ishora bor.

Abulg‘ozi Bahodirxonning “Shajarayi turk” asarida yetimlik haqidagi maqol “Bizning ota va aqalarimizning beparvoyliqi va Xorazm xalqining bevukufliki, bu ikki sababdin, bizning jamoatimizni Abdulloxonning otalari birlan bizning otalarimizning ayrilg‘an yeridin to bizga

kelguncha tarixlarini bitmay erdilar. Bu tarixni bir kishiga taklif qilali teb fikr qilduk. Hech munosib kishi topmaduk. Zarur bo‘ldi. Ul sababdin o‘zimiz aytduk. Turkning masali turur: “*O‘ksuz o‘z kindigin o‘zi kesar*”, tegan” tarzida keltirilgan. Buning mazmunini shunday izohlash mumkin: A.Bahodirxon turkning tarixini bitishda tarixni o‘zidan yaxshiroq biladigan kishining yo‘qligi sababli o‘zi tarixni bitajagini aytib, ushbu maqolni ham asarda shu munosabat bilan qo‘llaydi. Ya’ni o‘zidan mukammal biladigan kishi topilmaganini “*O‘ksuz o‘z kindigin o‘zi kesar*” deb izohlaydi. Hozirgi kunda mazkur maqol xalq orasida “*Yetim o‘z kindigin o‘zi kesar*” tarzida qo‘llanilib, mazkur maqolning etimologiyasini quyidagicha izohlash mumkin: yetim qolgach, hech bir ishda birovga suyanib bo‘lmaydi, har bir ishni bola o‘zi amalga oshiradi, birovdan madad kutishga haqi yo‘qdek go‘yo. A.Bahodirxon ham o‘zidan o‘zga madad topmagach, turkiy xalqlar shajarasini o‘z qo‘llari bilan bitishga, bu mas’uliyatni bo‘yniga olishga majbur bo‘lganligi asarda ushbu maqol orqali batafsil yoritib berilgan.

Xulosa qilib aytganda, yetimlik motivi haqidagi qarashlar Qur’oni karimdan boshlangan va folklor janrlariga ham ko‘chgan. Folklorning maqol janrida ham yetimlik motivi juda ko‘p qo‘llanilgan va ularni Qur’on oyatlari bilan to‘ldirish va ular asosida sharhlash maqsadga muvofiq.

REFERENCES

1. Баҳодирхон А. Шажарайи турк. – Т.: Чўлпон, 1992. – Б.11.
2. Ўзбек халқ мақоллари. 1-китоб. – Т.: Шарқ, 2005. – Б.512.
3. Ўзбек халқ мақоллари. 2-китоб. – Т.: Шарқ, 2005. – Б.512.
4. Қуръони карим. Бақара сураси 83-оят. Изоҳи. – Т.: Tafsir-books, 2022. – Б.12.
5. Қуръони карим. Анъом сураси 152-оят. Изоҳи. – Т.: Tafsir-books, 2022. – Б.149.

**СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ КЎРСАТКИЧЛАРИ. СУВ
ХЎЖАЛИГИНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ**

Гулматов Олим Абдулхаевич

Тошкент Давлат Аграр Университети “Бухгалтерия хисоби, таҳлил ва аудит” магистранти
(+998990112151, gulmatovolim83@mail.ru)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051211>

***Аннотация.** Куп йиллик изланишларимдан келиб чиккан холда, бир кенг куламми лойиха уз халкимга куп манфати тегишини уйлаб келаман. Мен 2000- 2004 йиллар мобайнида Ирригация институтини тамомлаб ва шу сохада Буз сув Ирригация тизими бошкармасида тажриба ортирдим. Шу тажрибалар ортидан менга лойиха асл максоди юзага келди, шу сабабли йиллар мобайнида электр токени (Яъни қайта тикланувчан электр манбайини) кандай килиб ишлаб чиқаришини янги усулларини ва манбаларини излай бошладим. Шундан сунг котта каналлар кичик каналларга булиниши жсараёнида шлюзлардан чикаётган сувлардан катта босим пайдо бўлишини ва бу босимдан фойдаланиш керак деб билдим, бу жойларга агар чархпалак ўрнатилиб, жсараёндан айланма харакат юзага келади, шунда чархпалакга тирсакли узатма оркали генератор уланса , ундан керакли микдорда электр манбайини олса бўлади, шунда яқин атрофдаги аҳоли яшаш жойларга етказиш билан уларнинг яшаш тарзини яхшилаш мумкин.*

***Калим сўзлар:** сувдан фойдаланиш, кўрсаткич, сув хўжалигиб иқтисодиёт.*

Йиллар ўтар экан Республикамизда электр манбайига талаб ошади, уй жихозларидан бўлган электр усқуналар хилма хиллиги хам ошиб бормокда ва бунинг натижасида электр токени кучи ортиши ишлаб чиқариш корхоналарга котта микдорда зарар етказди, шунинг учун бу республика микёсидага долзарб муаммога айланиб бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори, 21.09.2022 йилдаги 518-сон

**ҚАЙТА ТИКЛАНУВЧИ ЭНЕРГИЯ МАНБАЛАРИ ҚУРИЛМАЛАРИНИ ИШЛАБ
ЧИҚАРИШНИ ЖАДАЛЛАШТИРИШ ТЎҒРИСИДА**

Иқтисодиёт тармоқлари, ижтимоий соҳа объектларида ва аҳоли томонидан қайта тикланувчи енергия манбаларини кенг жорий етиш орқали ёқилғи-енергетика ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланишни таъминлаш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси қарор қилади:

1. Қуйидагилар:

Ўзбекистон Республикаси Президенти раҳбарлигида 2022-йил 10-июнда ўтказилган йиғилишда иқтисодиёт тармоқлари, ижтимоий соҳа объектлари ва аҳоли томонидан қайта тикланувчи енергия манбаларини кенг жорий етиш ҳамда тегишли чора-тадбирлар белгилаш бўйича топшириқ берилганлиги;

5. “Ўзелтехсаноат” уюшмаси Енергетика вазирлиги, Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги, Ўзбекистон техник жиҳатдан тартибга солиш агентлиги билан биргаликда икки ҳафта муддатда Тармоқлараро ишчи гуруҳ (кейинги ўринларда — ишчи гуруҳ) ташкил етган ҳолда:

қайта тикланувчи енергия манбаларини жорий етиш билан боғлиқ лойиҳалаштириш ишларини амалга ошириш, усқуна ва қурилмаларни етказиб бериш ҳамда ўрнатиш билан

шуғулланувчи ишлаб чиқарувчилар ва кластер иштирокчиларнинг маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун технологик имкониятлари, қувватлари, тажрибаси, малакали мутахассислари ва кафолатланган техник хизмат кўрсатиш тизими мавжудлиги ҳамда маҳсулотларнинг сифат талабларига жавоб бериши юзасидан тегишли ўрганишлар ўтказсин;

10. Энергетика вазирлиги ҳузуридаги электр энергетикада назорат инспексияси мазкур қарор доирасида бино ва иншоотларда қайта тикланувчи энергия манбаларини жорий этиш бўйича амалга ошириладиган ишлар сифатини назоратга олсин.

11. Мазкур қарорнинг бажарилишини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг Геология, энергетика, саноат ва унинг базавий тармоқларини ривожлантириш масалалари бўйича маслаҳатчиси — Давлат геология ва минерал ресурслар қўмитаси раиси Б.Ф. Исламов зиммасига юклансин.

Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири А. АРИПОВ

Toshkent sh., 2022-yil 21-sentabr, 518-son

ИЭС– 11,8 минг MVt ёки 85,6 фоиз;

ГЭС - 1,86 минг MVt ёки 13,4 фоиз;

Блок станциялари ва изоляцияланган станциялар - 133 MVt дан ортиқ ёки 1 фоиз

2025-йилга боиб умумий қуввати 7 331 MVt булган 18 та иссиқлик, кўёш ва шамол электр станциялари ишга туширилади (Бу Ўзбекистонда амалдаги электр энергиясини ишлаб чиқариш хажмларнинг 50 фоизини ташкил этади). [1]

REFERENCES

1. <https://lex.uz/docs/6201421>

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА КИМЁ САНОАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

¹ Миркозимжон Нишонов, ² Мирзохиджон Юнусов

¹ Фарғона давлат университети кимё кафедраси профессори, техника фанлари номзоди

² Фарғона давлат университети кимё кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051219>

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасида кимё саноатининг ривожланиши тарихийлик ва илмийлик тамойиллари асосида ёритилган.

Кимё саноатини ривожланишини ўрганиш орқали талабаларни бу соҳадаги амалга ошириб келинаётган жуда катта иқтисодий ислохотлар ва уларнинг халқ фаровонлигини оширишдаги ахамияти билан таништириш имкониятлари очиб берилган. Шу бирга кимё саноатидаги техника тараққиётининг асосий йўналишларини ҳам кўрсатиб бериш муҳимлиги ёритилган.

Калит сўзлар: кимё фани, кимё саноати, тарихийлик, илмийлик, халқ фаровонлиги, металлургия, ёқилги, энергетика саноати, машинасозлик, металл, ёғоч, минерал ўғитлар, табиий газ, нефть.

Талаба ва ўқувчилар моддаларнинг олинishi, ишлатилиши, кимёвий ишлаб чиқаришлар ва уларнинг мамлакатимизда ривожланиш истиқболлари билан танишиш орқали кимё инсоннинг хўжалик ва маданий фаолиятида, халқ фаровонлигини оширишда катта ахамиятга эга эканлигини чуқур англайдилар; кимё фанларини ўқитишда, хусусан, моддаларнинг техникада олинishi - кимёвий ишлаб чиқаришлар ҳақидаги материалдан билим олувчиларни иқтисодиёт соҳасидаги қарашларини ривожлантириш мақсадида фойдаланиш жуда муҳим. Кимёвий ишлаб чиқаришларни ўрганиш талабаларни бу соҳада мамлакатимизда амалга ошириб келинаётган оламшумул ахамиятга эга бўлган иқтисодий ва илмий-тадқиқот ишлари билан ҳам яқиндан таништириш имконини беради[1].

Мамлакатимиз мустақилликка эришилгандан сўнг кимё фани ва саноатини янада ривожлантириш вазифалари белгилаб берилди. Бу маҳаллийлаштириш дастури деб номланиб, унда кимё саноатини ҳар томонлама ривожлантириш, халқ хўжалигининг барча тармоқларида ҳозирги замон кимёсининг ютуқларидан тўла фойдаланиш, ишлаб чиқариш воситалари ва халқ истеъмол буюмларининг энг янги мукамал ва арзон хилларини ишлаб чиқариш имконини ғоят даражада кенгайтирадиган ютуқларидан тўла фойдаланиш назарда тутилган. [2].

Шунингдек металл, ёғоч, бошқа қурилиш материалларини тежамли, қулай ва енгил пластмасса синтетик материаллар билан тобора кўпроқ алмаштириб бориш, ўсимликларни ҳимоя қилишнинг кимёвий воситаларини ишлаб чиқариш ва улардан самарали фойдаланиш тақозо этилмоқда.

Кимёвий ишлаб чиқаришларни ўрганишда мамлакатимизда кимё саноатини ривожлантириш юзасидан белгиланган тадбирлар билан таништириш билан бирга кимё саноатидаги техника тараққиётининг асосий йўналишларини ҳам кўрсатиб бериш муҳимдир. Талабалар мамлакатимиз олимлари технологик жараёнларни такомиллаштириш, ишлаб чиқариш унумдорлигини ошириш, маҳсулот таннархини пасайтириш, кишиларнинг оғир меҳнатини енгиллаштириш борасида олиб борилаётган илмий-тадқиқот ишларидан хабардор бўлишлари керак.

Республикамиз кимё фани ва саноати ҳамда унинг ривожланиш истиқболлари билан таништириш тарбиявий жиҳатдан жуда муҳимдир [2-3].

Ҳозирги пайтда Ўзбекистон кимё саноатига 20 дан ортиқ ишлаб чиқариш бирлашмалари, заводлар ва қўшма корхоналар киради. Улар Навоий ва Олмалиқ тоғ-металлургия комбинатлари, Фарғона ва Бухоро нефтни қайта ишлаш заводлари, Шўртан газ кимё мажмуаси, Фарғона ва Навои “Азот” ОАЖ, Қўқон суперфосфат заводи, Самарқанд кимё, Қўнғирот сода заводи, Аммофос Махам ОАЖ, Чирчиқ Максам ОАЖ, Жиззах пластмасса ОАЖ, Деҳқонобод калийли ўғитлар заводи ОАЖ, Қизилқумцемент, Махам-О‘zbekiston қўшма корхонаси, Электрхимзавод ЁАЖ-ҚК, Navoiy Hunan Pulp, Navoiy Beauty Cosmetics, Тошкент лок-бўёк заводи, Андижон, Янгийўл гидролиз заводлари ва бошқа корхоналар ҳисобланади. Бу кимё заводлари саноат, қишлоқ хўжалиги учун жуда қимматли маҳсулотлар ҳамда аҳоли эҳтиёжлари учун хилма-хил кенг истеъмол буюмлари ишлаб чиқармоқда.

Республикамизда жуда катта табиий газ конларининг топилиши мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди. Шу билан бир қаторда, газ фақат арзон ва энг қулай ёқилғи манбаи бўлиб қолмай, энг қимматли кимёвий хом ашё эканлигини билим олувчилар онгига етказиш муҳимдир.

Талаба ва ўқувчи ёшлар Ўзбекистонда кимё саноати республика халқ хўжалигининг етакчи тармоқларидан бири эканлигини чуқур англаб олишлари учун Ўзбекистоннинг хом ашё захиралари ҳақида тўхталиш зарур.

Республикамизда табиий газ ва нефть ҳамда нефть билан бирга чиқадиган йўлдош газлар, металлларнинг сульфидлари, калий хлорид, натрий сульфат каби битмас-туганмас кимёвий хом ашёлар бор. Булар эса минерал ўғитлар ва полимер материаллар ишлаб чиқарадиган йирик кимё саноати барпо этишга ва кимёвий маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган бошқа корхоналарни кенгайтиришга имкон беради.

Талабаларга республикамиз кимё фани ва саноатини ривожлантириш соҳасида амалга оширилиши зарур бўлган ва амалга оширилаётган ишлар ҳақида айтиб берилиши керак [3].

Республикамизда нефтни қайта ишлаш саноати ривожлантирилади, чунки нефтни қайта ишлаш заводлари саноатнинг бир қатор соҳаларини ривожлантириш учун катта имкониятлар беради. Бу заводларда нефтни қайта ишлашнинг мажмуавий технологияси жорий этилади. Бу эса мотор ёқилғиси ва сурков мойлари ишлаб чиқаришдан ташқари органик синтезни ривожлантиришга ёрдам беради.

Фикримизнинг далили сифатида Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи Қоровулбозор туманида Франциянинг “TEKNIP” компанияси лойиҳаси асосида қурилганлигини айтишимиз мумкин, бу завод йилига 2,5 млн тонна нефть ва газ конденсатини қайта ишлаш қувватига эга. Унинг автобензин, авиакеросин, дизель ёқилғиси, углеводород эритувчиси, мазут, суюлтирилган газ, олтингугурт каби маҳсулотлари харидоргирдир.

Бу заводда маҳсулот сифатини яхшилаш, уни халқаро стандартларга мослаш дастурлари бўйича юқори октанли, “AI-91”, “AI-95” маркали автобензинлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди.

2008 йил ноябрь ойдан бошлаб экологик жиҳатдан тоза ва совуқ ҳароратга чидамли дизель ёқилғилари ишлаб чиқариш амалга оширила бошланганлиги кимё саноатида амалга

оширилган инновациялардан бири бўлди. Бундан ташқари „Boing“ ва „Aerobus“ маркали ҳаво лайнерларига мўлжалланган „Djet-A-1“ маркали авиация ёқилғиси ҳам ишлаб чиқарила бошланди.

Республикамизда сунъий ва синтетик толалар, пластик массалар ишлаб чиқариш, гидролиз саноати ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқариш ривожлантирилади. Айниқса, табиий газдан фойдаланиш республика ёқилғи балансини ўзгартириб юбориши, газдан фақатгина ёқилғи сифатида фойдаланилмасдан, ундан органик синтез учун хом-ашё сифатида фойдаланишни йўлга қўйиш иқтисодий жиҳатдан жуда катта аҳамиятга эга эканлигини Шўртан газ кимё мажмуаси мисолида тушунтириш мумкин .

Шўртан газ кимё мажмуаси Ўзбекистон Республикасининг жанубий-ғарбий қисмида Қарши чўли(Қашқадарё вилояти, Ғузор тумани) да жойлашган ва Шўртан газ конденсати конлари негизида барпо этилган.

Корхонанинг йиллик қуввати 3,9 млрд кубометр хом ашё газини қайта ишлаш натижасида қуйидаги маҳсулотларни ишлаб чиқара олади:

125 минг тонна полиэтилен грануласи;

100 минг тонна сиқилган газ;

100 минг тонна газ конденсати;

1,5 минг тонна олтингугурт грануласи

Бу фактларнинг ҳаммаси ҳозирги Ўзбекистонда кимё фани ва кимё саноатини нақадар юксалиши, унинг истиқболи янада порлоқ порлоқ бўлиши учун бир қатор инновацион ёндашувлар амалга ошириляётганлигидан далолат беради.

Кимё курсида талабаларни кимё фани ва кимё саноатидаги янгиликлари билан тизимли таништириб бориш нафақат ёшларда ватанпарварлик, байналминаллик ғояларини шакллантиришга, балки турмушда тежамкорлик сирларини эгаллашларига яқиндан ёрдам беради.

REFERENCES

1. М.Нишонов, Ш.Мамажонов, В.Хўжаев. Кимё ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. Тошкент, „Фан ва технологиялар“ нашриёти.2018 йил. 254 бет
2. Х.Т.Омонов, М.Нишонов,. Ш.А.Мамажонов. Ўзбекистон кимё таълимининг ўтмиши, бугуни ва ривожланиш истиқболлари. Педагогик таълим жунали. 2014 йил.№ 3 сон 4-7 бетлар
3. М.Нишонов. Развитие химической науки в Республике Узбекистан. Материалы II международной научно-практической конференции «Современные аспекты химической науки и химического образования: теория и практика.2022 год.Алма-Аты.1-часть стр.50-52
4. Nishonov M, Yunusov M. M. Preparing future chemistry teachers to introduce reproduction .Дата публикации 2021/9/8. Журнал Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching.
5. Abdullaeva Umidakhon Gulomiddinovna, Nishonov Mirkozim Fozilovich, Ormonov Solidzhon Musaevich. Methods of ecological education and ecological education in teaching metals.Дата публикации.2021.22-февраль.Журнал Academicia: an international multidisciplinary research journalтом11 номер1страницы 746-748

**XORAZM IJTIMOIIY-IQTISODIY GEOGRAFIYASINI FAN SIFATIDA
O‘QITISH**

Sobirov Javoxir Xayrulla o‘g‘li

Urganch davlat Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Tel: +998930901912

Sabirovj75@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051225>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada Xorazm ijtimoiy-iqtisodiy geografiyasini o‘qitishning ta’lim jarayonida qanchalik ahamiyatga ega ekanligi haqida so‘z boradi. O‘quvchilar o‘zi yashab turgan hududning ijtimoiy-iqtisodiy geografiyasini o‘rganishi va bilib olishi ularga ta’lim olishda bir qancha eshiklarni ochib beradi hamda pedagoglar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Ushbu maqolada mazkur aytib o‘tilgan jarayonlar keng yoritiladi.*

***Kalit so‘zlar:** geografiya, ijtimoiy-iqtisodiy geografiya, resurs, import, eksport, globallashuv, muhit, o‘quv jarayoni.*

KIRISH. Ma’lumki, hozirgi globallashuv davrida jamiyatni taraqqiyotga eltuvchi va mamalakatning dunyo bo‘yicha nufuzini aniq belgilab beruvchi asosiy vosita bu ta’lim hisoblanadi. Bizning vazifamiz esa ana shu vositaning rivojlanishiga imkon yaratish va oz bo‘lsa ham o‘zimizning hissamizni qo‘shishdir. Kishilik jamiyatining tarixiga nazar soladigan bo‘lsak, hamma davrlarda har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash insoniyatning azaliy orzusi bo‘lib, ajdodlarimiz ma’rifat, madaniyat va ma’naviyatni qanday qilib yosh avlodga o‘rgatish, ularni komillikka yetaklash yo‘llari, usullari va qonun-qoidalalarini izlaganlar. Darhaqiqat, insonning ma’rifiy va ma’naviy komillika erishishi tarbiya deb atalmish ijtimoiy hodisa orqali amalga oshirilgan. Hozirgi kunda pedagoglarning asosiy vazifasi aynan shu jamiyat talab qilgan komil insonlarni tarbiyalab berish hisoblanadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham “Yoshlarimizga munosib ta’lim berish, ularning ilm-fanga bo‘lgan intilishlarini ro‘yobga chiqarishimiz kerak. Shu maqsadda maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishimiz, o‘rta va oliy o‘quv yurtlarining moddiy-texnik bazasini, ilmiy va o‘quv jarayonlari sifatini tubdan yaxshilashimiz kerak”, - deya aytib o‘tadi o‘zining asarida.[1]

Ayni damda o‘quvchilarga Xorazm ijtimoiy-iqtisodiy geografiyasini fan sifatida o‘qitishning bir qancha afzalliklari hamda pedagoglarga yaratib beradigan ta’lim yutuqlari va yangiliklari mavjudligini ta’kidlab o‘tmoqchimiz.

ASOSIY QISM. O‘quvchilar eng avvalo o‘zi yashab turgan muhitning, hududning tabiiy hamda ijtimoiy-iqtisodiy geografiyasini bilib olishi lozimdir. Bu nafaqat o‘quvchi va pedagoglarga keng imkoniyatlar yaratadi, balki har qanday soha vakillariga bir qancha qulayliklarning yuzaga kelishiga zamin yaratadi hamda ko‘p eshiklarni ochib beradi. Ijtimoiy-iqtisodiy geografiya fani bevosita jamiyat bilan bog‘liqdir. Ma’lum bir hududning iqtisodiyoti, rivojlanishi, boshqa hududlar bilan qanday aloqa qilishi, resurslarining yetarlilik darajasi, qaysi resurslarni eksport, qaysilarini esa import qilishi kabi va shunga o‘xshash ko‘plab masalalarni atroflicha o‘rganadi. Mazkur fan bevosita mamalakatning siyosiy hayoti bilan ham bog‘liqdir. Yoshlarni aynan jamiyatga kerakli shaxs sifatida tarbiyalash uchun, jamiyat ravnaqiga munosib hissa qo‘shishlarini ta’minlash uchun ham Xorazm ijtimoiy-iqtisodiy geografiyasini fan sifatida o‘qitish lozim hamda

o‘quvchilar mazkur fanni yaxshi o‘zlashtirishlari uchun barcha imkoniyatlardan keng foydalanish lozimdir.

Dastlab ijtimoiy-iqtisodiy geografiyani bilish o‘quvchi-yoshlarga qanday sharoitlar yaratib berishini tahlil qilish lozim. Demak, quyida bular bilan tanishamiz:

1. O‘quvchilar dunyoqarashi kengayadi.
2. Jamiyat bilan bevosita aloqador bo‘ladi.
3. O‘quvchilar muammolar va ularning yechimlarini topishga o‘rganadi.
4. O‘zida mavjud bo‘lgan resurslardan unumli darajada foydalanishni o‘rganadi.

Jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar faqat vaqt (davr) davomida kechmaydi, ular ayni paytda muayyan joyda – makonda ham sodir bo'ladi. Ijtimoiy rivojlanishning ana shu hududiy jihatlari iqtisodiy va ijtimoiy geografiya fanining tadqiqot doirasiga kiradi. Biroq jamiyat rivoji bilan uni o'rganuvchi farlarning tadqiqot obyekti ham murakkablashib va takomillashib boradi. Bu tabiiy va o'z-o'zicha qonuniy holdir. Jumladan, iqtisodiy geografiyaning obyekti avvallari ma'lum bir mamlakat yoki rayonning xo'jalik va aholisi, ishlab chiqarish kuchlarining joylanishidan iborat bo'lgan bo'lsa, keyinchalik u xo'jalik va aholining hududiy tarkibi yoki tizimi, hududiy ijtimoiy-iqtisodiy majmualar (komplekslar) shaklini oldi. Shunga muvofiq ushbu fanning vazifasi ham o'zgarib bordi. Chunonchi, ilgari asosiy e'tibor qayerda nima borligini o'rganishga qaratilgan bo'lsa, hozirgi kunda esa nima uchun u yoki bu voqelik aynan shu joyda vujudga kelganligini ilmiy asosda izohlab va baholab berilishi talab etiladi. Bunday qonuniyatlarni chuqur anglash fanning amaliy (konstruktiv) ahamiyatini yanada oshiradi. Chunki, u endi turli yiriklikdagi hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning tahlilidan ularning tashxisiga, undan esa bashorat va boshqarish darajasiga ko'tariladi. Demak, jamiyat taraqqiyoti ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanish va joylanishidagi jarayonlar iqtisodiy geografiya obyektining o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Ma'lumki, geograflar nigohida hudud qiyofasi o'zining barcha mavjudoti bilan gavdalanadi va bir qarashda u to'la qamrab olinadi. Biroq ko'rib turilgan hududda undagi bor elementlar (yo'l, daraxt, uy, kishilar, transport va hokazo) yakka-yakka yoki aksariyat holda ijtimoiy geografiyaning tadqiqot obyektiga kiruvchi barcha predmetlar turli hududiy majmua shaklini tashkil etadi. Chunonchi, qishloq xo'jaligi tarmoqlari – ekinzorlar yoki chorvachilik yaylovlari, rekreatsiya manzilgohlari, o'rmonzorlar va boshqalar areal (maydon) ko'rinishiga ega. Sanoat markazlari va aholi manzilgohlari nuqta yoki tugun; transport yo'llari, gidrografik shahobchalar esa tasmasimon (chiziqsimon) shaklida ko'zga tashalanadi va xuddi shu tarzda xaritada tasvirlanadi. Bu o'rinda bir so'z bilan aytish mumkinki, ijtimoiy geografiya ana shu maydon, chiziq va nuqtalarning joylashuvi, ularning o'zaro va tashqi muhit bilan hududiy munosabatlarini o'rganadi. Bundan tashqari, ishlab chiqarishni hududiy tashkil etishning shakli sifatida hududiy ishlab chiqarish majmualari (komplekslari, sanoat tugunlari va rayonlarni) aholining bunday tashkil etish shakllariga esa turli tip yoki yirikligidagi qishloq va katta-kichik shaharlar, shahar aglomeratsiyalari, konurbatsiya va megapolislarni ko'rsatish o'rinli.

XULOSA. Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, viloyatimizda geografiya darslarini tashkil qilishda ko‘proq o‘quvchilarni amaliy bilimlar bilan tanishtirishga harakat qilishimiz lozimdir. Xorazm viloyati aholisi quruq iqlim sharoitida yashayotganligi uchun, agar o‘quvchilar ko‘proq amaliy, shu bilan birga, nazariy bilimlarga ham ega bo‘lsalar, hozirda mavjud bo‘lgan bir qancha muammolar kelajakda o‘z yechimini topgan bo‘lar edi. Chunki fan bo‘yicha puxta bilimga

ega bo‘lgan har qanday shaxs o‘z atrofidagi deyarli barcha muammolarni bartaraf etishga urinadi va bunga qodir bo‘ladi.

REFERENCES

1. Shavkat Mirziyoyev. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2019.

O‘ZBEKISTON BILAN POKISTON O‘RTASIDAGI IQTISODIY ALOQALAR

¹Toxirov A.T., ²Sodiqova F.J., ³Nasriddinov D.Z

¹ TKTI, “SIM” kafedrası k.o’qit.

^{2,3}Talabalar, B21-16U MNT gr. TKTI, “SIM” kafedrası

+998943923833,

+998936060766

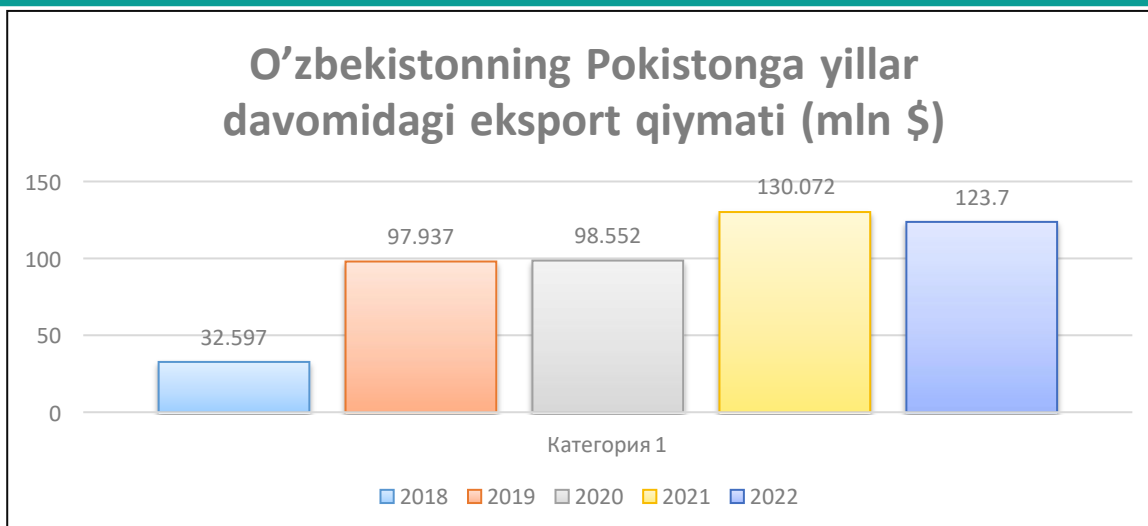
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051229>

***Annotatsiya.** Maqolada O‘zbekiston hamda Pokistonning o‘zaro savdo-sotiq munosabatlari, ularning o‘shish tendensiyalari, ushbu davlatlarning turli xil omillar tufayli bir-biriga ta’siri, kelajakda rejalashtirilayotgan hamkorliklar va investitsiya oqimini shakllantirish o‘rganib chiqilgan. Shu bilan bir qatorda Pokiston bilan hamkorlik qilishning bizga nisbatan afzalliklari haqida fikr yuritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** eksport, import, iqtisodiyot, o‘shish dinamikasi, sanoat xom-ashyolari, iste‘mol savatcha, qishloq xo‘jaligi, savdo bitimi, tovar va xizmatlar almashinuvi, hamkorlik, iqtisodiy oqibat, logistik markaz.*

O‘zbekiston hozirgi kunda ham iqtisodiy, ham madaniy jihatdan rivojlanish maqsadida tashqi davlatlar bilan ikkala tomon uchun manfaatli bo‘lgan aloqalar o‘rnatishga harakat qilmoqda. Bulardan biri sifatida Pokiston bilan bo‘layotgan munosabatlarni misol keltirish mumkin. Ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlar 1991-yilda O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so‘ng o‘rnatildi. Pokiston O‘zbekiston mustaqilligini birinchilardan bo‘lib tan oldi hamda bugungi kunda O‘zbekiston va Pokiston poytaxtlarida ikki davlat elchixonalari faoliyat yuritib, o‘zaro hamkorlikning izchil rivojiga ko‘maklashmoqda. Shuningdek, mamlakatlar parlamentlarida do‘stlik guruhlarini tashkil etilgan, turli darajadagi siyosiy muloqotlar muntazam olib borilmoqda. Albatta, Pokiston bilan ko‘p qirrali o‘zaro manfaatli hamkorlikni har tomonlama kengaytirish bugungi kunda o‘z rivojlanishining yangi tarixiy bosqichida bo‘lgan O‘zbekiston manfaatlariga mos keladi.

Pokiston Markaziy Osiyo davlatlariga dengizga chiqish uchun eng qisqa yo‘llardan birini taklif qilmoqda. Bundan tashqari, amalga oshirilishi rejalashtirilayotgan Trans-Afg‘on transport yo‘lagi Markaziy Osiyoni dengizlarga olib chiqadi hamda u Hindistonga kirish eshigi bo‘lish imkoniyatiga ham ega. Markaziy Osiyo davlatlari bilan Pokiston o‘rtasida o‘tmishdan beri amalga oshirishga harakat qilingan TAPI, TAP va CASA 1000 kabi turli loyihalar mavjud. Bu esa Pokiston va Markaziy Osiyo mamlakatlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar har ikki tomon uchun ham birdek manfaatli ekanligini bildiradi.

O‘zbekiston Respublikasi mamlakatlar kesimida tovar va xizmatlar eksporti ro‘yxatiga nazar tashlasak, oxirgi 5 yil davomida asosan o‘shish tendensiyada bo‘lganini ko‘rish mumkin. Ayniqsa, 2021-yil biz Pokistonga qilgan eksportimiz maksimal ko‘rsatgichga erishgani, ya’ni 130,072 million AQSH dollari tashkil etgani yaqqol ko‘rinib turibdi. Ushbu eksport qilingan mahsulotlar statistikasini quyidagicha keltirish mumkin:

Mahsulot nomi	Qiymati (\$)
Sabzavotlar va mevalar	17.53 mln
Paxta	9.26 mln
Sanoat xom-ashyolari	6.98 mln
Qurilish mollari	3.12 mln
Plastmassalar	318.55 ming
Temir va po‘lat buyumlar	105.33 ming

Jadvaldan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Pokistondan oladigan asosiy daromadimiz bu meva hamda sabzavotlardan iborat. Keyingi o‘rinlarda paxta, sanoat xom-ashyolari hamda qurilish mollari turadi. 2022-yilda ham shu mahsulotlar pokistonliklar tomonidan bizdan eng ko‘p import qilgan tovarlar hisoblanadi. Umumiy savdo aylanmasiga e’tibor beradigan bo‘lsak Pokiston asosiy eksport hamkorimiz hisoblanmaydi. Ya’ni bu davlat bilan nisbatan kam savdo qilamiz. Bu esa o‘z navbatida shunday xulosa beradiki, bu davlat bilan eksportimiz sekinlashishi yoki amalda to‘xtashi iste’molchilarimiz yoki eksportiyorlarimizga katta ta’sir qilmaydi. Albatta, maxsus omil egalari bundan mustasno. Xususan, jadvaldan xulosa qildikki mamlakatimiz Pokistonga meva-sabzavotlar eksport qiladi. Statistika agentligini bergan ma’lumotlariga ko‘ra bu davlatga meva-sabzavot eksportimiz stabil emasligi bilan bir qatorda nisbatan kam qismini tashkil etmoqda, ya’ni 8.8% ulushga egalik qilib, davlatlar kesimida to‘rtinchi o‘rinda qayd etilgan. Boshqacha aytganda, umumiy hisobda bu toifadagi tovarlarni eksport qiluvchilar uchun eksportning to‘xtab qolishi ba’zi hududlarni inobatga olmaganida u qadar qo‘rqinchli emas va deyarli sezishmaydi. Meva-sabzavotdan tashqari Pokistonga to‘qimachilik mahsulotlarini ham eksport qilamiz. Pokistonga bu turdagi mahsulotlar eksporti umumiy eksportimizning atigi 0.5% qismini tashkil etadi xolos. Bu degani, Pokistonga to‘qimachilik mahsulotlarimiz eksportining ham to‘xtab qolishi amalda sezilmaydi. Ko‘rish mumkinki, Pokistonga eksportimiz boshqa davlatlarnikiga nisbatan ancha kam.

Bizning Pokiston davlatidan importimiz haqida gap ketar ekan, o‘shish dinamikasi yillar davomida bir xil tempda bo‘lmaganini ko‘rish mumkin. Bunga oddiygina misol sifatida oxirgi 5 yillikni quyidagi jadval ko‘rinishida keltirishimiz mumkin.

Jadvalni tahlil qilib biz oxirgi yillarda tovar ayirboshlash hajmi, ayniqsa import 2021-yilda mahsulot soni bo‘yicha (3 ta) ham, umumiy qiymati bo‘yicha (51.499 mln\$) ham 2022-yildan ko‘ra ancha past bo‘lgan, ya‘ni import qilingan mahsulot turi deyarli 20 barobarga oshgan, ularning umumiy bahosi esa 2 barobarga oshib, 110.76 million AQSh dollarini tashkil etgan. Umuman olganda Pokistondan importimizning umumiy importimizdagi ulushi judayam kichkina ko‘rinishi bilan juda ko‘p oziq-ovqat tovarlari import qilamiz. 2022-yilda oziq-ovqat mahsulotlari importida Pokiston top 5 mamlakat bo‘lgani ham bu mamlakat asosiy oziq-ovqat “ta‘minotchimiz” ekanligini bildiradi. Bunga misol qilib, iste‘mol savatchamizdagi asosiy oziq-ovqat mahsulotlarimiz aynan shu davlatdan kirib kelishini aytish mumkin. Pokiston O‘zbekistonga eng ko‘p kartoshka eksport qilayotgan davlat hisoblanib, import qilingan kartoshkaning qariyb 70%i birgina Pokistonga to‘g‘ri kelganini alohida takidlab o‘tish lozim. Bundan tashqari, Pokistondan qiymati 8.3 mln AQSH dollariga teng bo‘lgan 35.9 ming tonna mandarin import qilingan bo‘lib, umumiy mandarin importimizning 84.3%i aynan shu davlatga to‘g‘ri keladi. Bu kabi mahsulotlar importining bunday keskin oshishiga importga bo‘lgan cheklovlar hamda QQSning vaqtincha olib tashlanishi asosiy sabab bo‘lgan. Ko‘rinib turibdiki, Pokiston bilan savdomiz umumiy savdo ulushida juda kichik bo‘lishiga qaramasdan, ba‘zi turdagi tovarlar importida bu davlatga kuchli bog‘langanmiz. Pokiston qishloq xo‘jaligidagi har qanday beqarorlik, bu mahsulotlar importining kamayishi yoki to‘xtashi O‘zbekiston uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir ko‘rsatib, ichki bozorda kutilmagan narx o‘shishlariga sabab bo‘lishi mumkin.

Ammo Pokistondagi asosiy eksportyor davlatlar ro‘yxatiga qarasaq, O‘zbekiston hattoki top 20 talikka ham kirmaydi. Pokiston eksporti tarixan g‘arbiy iqtisodlarga, Xitoy va Fors ko‘rfazi hamkorlik kengashi mintaqasiga moyil bo‘lgan. Biroq, hozirda mamlakat eksportni diversifikatsiya qilish maqsadida yangi eksport bozorlarini, jumladan, Markaziy Osiyo respublikalari hamda Janubiy Afrika mintaqasi bilan savdo-sotiq munosabatlarini kengaytirishga

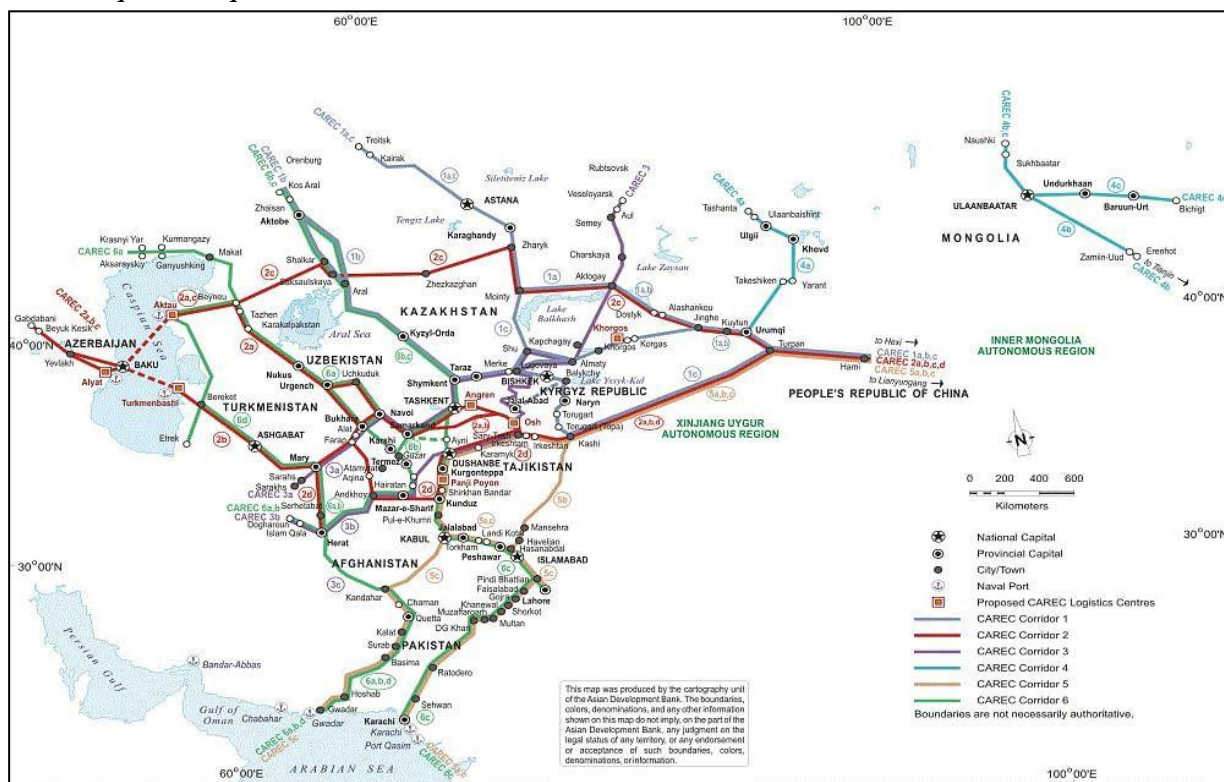

YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI

RESPUBLIKA ILMIIY-AMALIY KONFERENSIYASI

16-iyun, 2023- yil

intilmoqda. Pokistonning sobiq bosh vaziri Imron Xon ta’kidlab o‘tganidek, bu davlat Markaziy Osiyoni butun dunyo bilan bog‘lash va savdo mazkaziga aylanish uchun ulkan salohiyatga ega. Xususan, O‘zbekiston uchun Arab dengiziga hamda Hind okeaniga eng qisqa, eng oson va iqtisodiy ulanish yo‘li bo‘lib xizmat qiladi. Kengroq qilib aytaydigan bo‘lsak, Termiz-Mozori Sharif-Kobul-Peshovar temiryo‘li qurilishi Pokistonni Markaziy Osiyo bilan bog‘laydigan, O‘zbekistonni Karachi, Gvadar va Qosim portlariga olib chiqaydigan eng yaqin, arzon va xavfsiz yo‘lak yaratadi. Mutaxassislarning fikricha bu temiryo‘l katta potensialga ega bo‘lib, mintaqalar rivojiga ulkan hissa qo‘shadi. Hisob-kitoblarga ko‘ra Transafg‘on temiryo‘li loyihasini amalga oshirish orqali yuk tashish vaqti va narxining 30-40 %ga qisqartirish ko‘zda tutilgan. Biz uchun janubiy yo‘nalishdagi logistika va transport masalasida Pokistonning o‘rni sezilarli darajada katta. Hozirgi kunda, Pokistonning portlarini shimoliy yo‘nalishlar transport xarajatlari va vaqti bilan taqqoslaganda biz uchun 15%ga samaraliroq hisoblanishi, bu yo‘nalishining ahamiyatini yanada ochib beradi. Nafaqat O‘zbekiston, balki Markaziy Osiyo mamlakatlari o‘z yoqilg‘i-energetika resurslarini import qilish uchun transport yo‘laklariga muhtoj. Pokistonda esa energiya ehtiyojlari va muammolar kun sayin ortib bormoqda. Biroq, Pokiston uchun Markaziy Osiyo mintaqasi transport yo‘laklari orqali katta iqtisodiy va siyosiy foyda olish mumkin bo‘lgan mavjud yangi bozor bo‘lsa-da, Afg‘oniston bilan bog‘liq harbiy-siyosiy vaziyat omili Markaziy Osiyo davlatlari bilan savdo-iqtisodiy maqsadlarni amalga oshirishda o‘z ta‘sirini ko‘rsatib kelmoqda. Buning oldini olish maqsadida mamlakatlar Afg‘oniston masalasini hal qilishda birinchilardan bo‘lib harakat qilishmoqda.

Manbaa: <https://www.southasiainvestor.com/2016/11/pakistans-choice-of-regional-economic.html>

Yuqoridagi rasmdan xulosa qilishimiz mumkinki, Pokiston portlari nafaqat O‘zbekiston uchun ahamiyatli, balki, butun mintaqada davlatlari uchun o‘ziga xos ahamiyat kasb etib, asosiy logistik xabga aylanib bormoqda. Iqtisodiy hamkorlik ko‘lamida yangi o‘shish nuqtalari paydo

bo‘lmoqda. So‘nggi besh yilda O‘zbekistonda Pokiston kapitali ishtirokidagi qo‘shma va xorijiy korxonalar soni qariyb olti barobarga ko‘payib 207 tani tashkil qildi.

Mamlakatlar xalqaro maydonda bir-birini o‘zaro qo‘llab-quvvatlab, BMT, ShHT va Islom hamkorlik tashkiloti kabi xalqaro tashkilotlar doirasida faol hamkorlik qilmoqda. Hozirgi paytda aloqalarni yaxshilash maqsadida ikkala mamlakat muzokaralar olib bormoqda. 2023-yil 24-fevral kuni Toshkent shahrida “Savdo-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlik bo‘yicha Pokiston-O‘zbekiston hukumatlararo komissiyasining sakkizinchi yig‘ilishi” bo‘lib o‘tdi. Ikkala davlat Tovar va xizmatlar almashinuvini rag‘batlantirish uchun bir milliard savdo bitimini imzoladi. Uchrashuvda ikki vazir turli sohalarda, jumladan, sarmoya, bank, energetika, turizm, transport va tabiiy resurslar kabi sohalarda ikki tomonlama iqtisodiy hamkorlikni muhokama qildi. Bayonotda qo‘shimcha qilinishicha, tomonlar ikki tomonlama investitsiya salohiyatidan foydalanilmaganini ham ta’kidladilar. IGC texnologiya, innovatsiyalar va iqtisodiy sheriklik orqali barqaror rivojlanishni ta’minlash uchun ikki mamlakat o‘rtasidagi yaqin hamkorlik muhimligini tan oldi. Uchrashuvda tomonlar komissiyaning to‘qqizinchi yig‘ilishini kelasi yili Pokistonda o‘tkazishga kelishib oldilar.

Xulosa

Oxirgi yillarda Pokiston bilan iqtisodiy munosabatlarimiz jadal rivojlanmoqda. Bu deyarli barcha sohalarda ko‘rina boshlagan. Lekin, shunga qaramay mamlakatlar hali ham bir-birining asosiy savdo hamkorlari darajasida emaslar, ammo, alohida tovarlar hamda alohida iste’molchilar nuqtai nazarida judayam bog‘liqdirlar. Shuni ta’kidlash o‘rinliki, mamlakatlarning iqtisodiy manfaatlari bir biriga to‘la mos keladi hamda ikki mamlakatda ham hozirgi savdo hajmini bir necha barobar oshirish potentsiali borligi, kelajakda savdo munosabatlarimizdagi kutilmalar faqat ijobiy tomonda rivojlanishiga ishonch beradi.

REFERENCES

1. A.V.Vaxabov D.A.Tadjibayeva Sh.X.Xadjibakiyeva Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar.- T.: Baktria press, 2015.
2. <https://www.uzdaily.uz/en/post/73705>
3. <https://thesvi.org/growing-pakistan-uzbekistan-relations/>
4. <https://tradingeconomics.com/pakistan/exports/uzbekistan>
5. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/merchandise-trade-2>
6. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/06/06/import/>
7. <https://t.me/Mirkonomika/1698>
8. <https://www.arabnews.com/>
9. <https://www.southasiainvestor.com/2016/11/pakistans-choice-of-regional-economic.html>
10. <https://moluch.ru/archive/270/61997/>

MAKTABDAN TASHQARI TA’LIMDA MARKETING FAOLIYATI

Allayorova Sojida Umirzoqovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051233>

***Annotatsiya.** Maktabdan tashqari ta’lim muassasalariga bolalar va o‘smirlar bilan maktabdan tashqari ishlarni olib boruvchi ijtimoiy-tashkiliy va instruktiv-metodik muassasalar kiradi. Maktabdan tashqari ta’lim muassasalari maktab bilan yaqindan bog‘lanib ish yuritadi, ular bolalar va o‘smirlar ijod saroylar, klublar va markazlar, bolalar va o‘smirlar sport maktablari, san‘at maktablari, musiqa maktablari, studiyalar, kutubxonalar, sog‘lomlashtirish muassasalari va boshqalardan iborat.*

***Kalit so‘zlar:** maktab, ta’lim, marketing.*

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabdan tashqari ta’lim tizimini takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida xalq ta’limi sohasidagi maktabdan tashqari ta’lim tizimining huquqiy va tashkiliy asoslarini takomillashtirish, yoshlar ta’lim-tarbiyasi uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o‘z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish masalalari ilgari surilgan.

Unga ko‘ra «Barkamol avlod» respublika bolalar maktabi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar, shuningdek, tuman (shahar) «Barkamol avlod» bolalar maktablari, Respublika «Bolalar kutubxonasi», Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar «bolalar kutubxonalarini»ni yuqori malakali mutaxassislar, to‘g‘arak rahbarlari, kutubxonachilari, instruktor-uslubchilari, uslubchilar bilan ta’minlash choralarini ko‘rish vazifalari belgilab berilgan.

Bu borada maktabdan tashqari ta’lim xizmatlari marketingini joriy etish va undan foydalanish muammosini ko‘rib chiqishning dolzarbligi dunyo bo‘yicha maktabdan tashqari ta’lim tizimini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari bilan bog‘liq.

Marketing so‘zi XX asrning 90-yillarida paydo bo‘lgan bo‘lib, “bozor” degan ma’noni anglatadi va bir nechta ma’nolarga ega:

- marketing (inglizcha marketing, market - bozor), iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun bozorda sodir bo‘layotgan jarayonlarni diqqat bilan ko‘rib chiqishni o‘z ichiga olgan korxonaning boshqaruv tizimlaridan biri; uning maqsadi - ishlab chiqarishni ijtimoiy talabga, bozor talablariga moslashtirish uchun shart-sharoitlar yaratish, maksimal foyda olish maqsadida bozorni o‘rganish, sotishni faollashtirish, tovarlarning raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha tashkiliy-texnik chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqishdan iborat.

Marketingning quyidagi turlari mavjud: global, tabaqalashtirilgan, integrasiyalashgan, interfaol, ommaviy, ko‘p bosqichli (tarmoqli), tabaqalanmagan, onlayn, operativ, internet-marketing, katalogli marketingi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri, to‘g‘ridan-to‘g‘ri integrasiyalashgan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri pochta orqali, ijtimoiy, strategik, televizion.

Maktabdan tashqari ta’limda marketing faoliyatini joriy etish bolalar va ularning ota-onalari hamda maktabdan tashqari ta’lim muassasalari xodimlarining ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan talabni o‘rganish va aholini yuqori sifatli ta’lim xizmatlari bilan ta’minlashga qaratilgan faoliyatdir.

Moddiy mahsulot ishlab chiqarishdan farqli o‘laroq, maktabdan tashqari ta’lim xizmati o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, u talab va takliflar asosida o‘ziga xos qonuniyatlarga amal qiladi. Shuning uchun maktabdan tashqari ta’limda marketing faoliyati yoshlarga ta’lim va tarbiya berishda bir qator xizmatlar ko‘rsatish orqali jamiyatning maktabdan tashqari ta’limga bo‘lgan talabini qondirishga qaratilgan boshqaruv faoliyatini o‘z ichiga oladi.

Bugungi kunga kelib, maktabdan tashqari ta’lim xizmatlarini ko‘rsatishning turli shakllari mavjud: har xil turdagi to‘garaklar, kutubxonalar, bolalar ta’lim markazlari, sport seksiyalari va boshqalar. Shu bilan birga, ta’lim xizmatlari bozorining rivojlanishi bilan parallel ravishda ular rivojlanib bormoqda.

Maktabdan tashqari ta’limda marketing faoliyatini joriy etish o‘quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini sifatli qondirish, o‘qituvchilarni kasbiy mahorati va ijodiy salohiyatiga ko‘ra tanlash, guruhlarda bolalar sonining kamligi, o‘qish qulayligi, ta’lim dasturlarining moslashuvchanligi bilan ajratib turadi.

Maktabdan tashqari ta’limda marketing faoliyatini joriy etish bolalar va o‘smirlar sport maktablari, bolalar musiqa va san’at maktablari, “Barkamol avlod” markazlari hamda bolalar oromgohlarida tashkil etiladigan ta’lim jarayonlarining qiziqarli bo‘lishini ta’minlaydi. Shuningdek umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘quvchilar uchun tashkil etiladigan ta’lim-tarbiya jarayonlari bilan uzviylikni ta’minlash, bolalar ongiga umuminsoniy va milliy qadriyatlarni singdirish, ularda mafkuraviy immunitetni shakllantirishga qaratilgan ma’naviy-ma’rifiy chora-tadbirlar jarayonlarini takomillashtirishga erishiladi.

Maktabdan tashqari ta’limda marketing faoliyatini joriy etishda jamoatchilik fikrining muntazam ravishda o‘zgarib turishini e’tiborga olgan holda tizimga doimiy o‘zgartirishlar kiritib borishga e’tibor qaratish kerak. Shuningdek, tizimni rivojlantirishda milliy reklamaga urg‘u berish, veb saytlarni rivojlantirish, yarmarkalar, tanlovlar, zamonaviy texnologiyalar ko‘rgazmalarida ishtirok etish muhim omillardan hisoblanadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. Maktabdan tashqari ta’lim tizimini takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida. Toshkent sh., 2021 yil 27 may, 331-son.
2. Abramishvili G.G., Burjuaznyye teorii realizatsii i marketing, "Mirovaya ekonomika i mejdunarodnyye otnosheniya", 1971, № 12.
3. Yezopova S.A. Menedjment v doshkolnom obrazovanii. M., 2003. c 195.

JOME MOSQUE IN THE ANCIENT KOKAN CITY

Mamasoliyeva Marjona

Faculty of History , Kokan State Pedagogical Institute

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051235>

Abstract. *The article is about one of the important links in our history - the unique feature of architecture. Bukhara, Samarkand, Ko'kan, Khiva, Tashkent and many other historical cities of our country are distinguished by their historical monuments, which gives infinite pride to the heart of a person. Among these, the topic we covered today is about the Jome Mosque, built during the reign of Amir Umarchan in the city of Koqan, which is called "Latif shahar".*

Keywords: *Minglar clan, Kokand khanate, Umarchan, jame mosque, muqarnas, Olimkhan, Mahmud Hakim Yaiifani Khoqandi, Mulla Olim Makhdum Haji, Mirzo Olim Tashkandi, Khavaqand, Khoqand.*

Taking advantage of the political depression in the Emirate of Bukhara, which was ruled by the Ashtarkhanids, Chodak Khojas revolted and took control of the Ferghana Valley. But they cannot be independent . Shakhruhbi ibn Ashur Muhammad, a member of the Minglar clan, seized power from Chodak's lords and in 1709 established the rule of the Minglar dynasty in the Ferghana Valley. Thus, an independent state will emerge in the Fergana Valley with the city of Kokan as its center. At first, the heads of state ruled the country with the title of bey, not khan. After ascending to the throne in 1798, Olim Khan received the title of Uoziga Khan, and after that he ruled with the title of the head of the state until the end of the Kokan Khanate.

It is impossible not to dwell on the period of Umar Khan, the son of Norbotabi, who created a literary atmosphere in the Kokan Khanate and opened the way for women to engage in literature . Because he ruled the state with justice and won the love of people, he also received the title of Amir al-Mo'minin, that is, the Commander of the Faithful. The mosque and the madrasah, which are now the focus of tourists, were built during the reign of Umar Khan. The Jome Mosque, built at the beginning of the 19th century, forms a single ensemble with a well-kept courtyard. According to some reports , the mosque was built in the 18th century during the reign of Koqan Khan Amir Umar Khan (1809-1822). The people of the city performed Friday prayers in the mosque . It is said that the columns of Machit were sent from India by the poetess Zebunisa Begim (1639-1702), a descendant of Babur (in the 80s of the 20th century). The mosque was built as both a machit and a madrasah, and contained about a hundred rooms. The main facade of the building is facing east, with cornice patterns. The mosque is distinguished by its magnificent size (97.5X25.5) and variety of decorations. If the exterior bricks are left unpainted , the main facade and the interior are distinguished by their wealth of decorations. The lamps and beams of the ceiling are decorated with various patterns of Islamic and geometric shapes . The junction of the ceiling and the walls is decorated with muqarnas honors . The walls are richly decorated with right-angled panels . The inscriptions on the lower part of the walls are decorated with "chaspak". This type of decoration is characteristic of folk traditions and can be called a colorful crochet pattern. The technique of making it is not very complicated, but it is impressive. Some shapes are carved from ganch alloy and replaced with ganch of a different color. Then the wall surface is smoothed and finished. Decorating the interior of buildings in this style was used not only in the architecture of Ferghana, but also in other regions of Central Asia . the carved wooden columns of the mosque

is finished with a skull muqarnas, and the bottom is finished with a marble chair. This creates a reciprocal relationship with the material laid on the floor . According to the sources, the construction of Jome was started by Olimkhan (1801-1810 years). According to his decree , the place was chosen and the bricks were brought. But after Olimkhan was killed, the bricks were used to repair the Old Horde. Mahmud Hakim Yaifani Khoqandi writes about this:

"First, Amir Olimkhan repaired the Jame Mosque . When the building was built, the late teacher Muhammad Yaqub Akhun made the mahrasa of the building. Therefore, he donated all the goods and all the bricks to the Old Horde. Amir Jannatmakon also built the Jame Mosque in the same place after repairing it . According to Umar Khan's order, in 1817-1818, they built the Jami Mosque in the same place. Mulla Olim Makhdum Haji in his work " History of Turkestan" gives the following history dedicated to the construction of Jome:

"The owner of the world, Amir, is as bright as the sun,
He made those near and far happy.
The poor are happy with him,
The poor are happy with your charity.
Orphans do not remember their fathers,
All people are proud of their generosity.
Aliens forgot their homeland,
all relatives will benefit from the gift.
In his time, scientists are honorable,
Dear people were drowned in prayers .
They compiled the history of Jame' Mosque,
His donation is by the judgment of a prosperous ruler.
Its completion in two years,
This was one of the blessings of the sultan .
Consider the year of his history:
He said, "If you ask me, it's just Jame' Zuhur."

(Boz Jame' Zuhur) is the reason for the history, Olim Khan was going to build a Madrasa High building instead of the Jame Mosque, and after working on the wall to the height of a man, an obstacle stopped and Olim Khandin Umar Khan first demolished the building and built the Jame' Sharif Mosque and madrasa in its place for the second time. And also, because the society of Khoqand city became known and famous after the building of this Jame', the appearance of the Jame' has become history.

In Ibrat's "History of Ferghana" we can read the following sentences about the construction of Khomeini: "In the age of Umar Khan, it was important to build a madrasa, to develop science, and to introduce Sharia rules, and the Khan himself started When it is time to enter the building of the madrasa and lay the foundation stone, when all the scholars, fuzalo and umaros are gathered in Khokand province, is there anyone who has not had a mustahab happen to the person who laid the foundation stone since puberty? , when it was said that he was laying stones, none of these scholars and fuzalos were able, and when he was weak, the khan himself said: "Alhamdulillah, I have not done anything that is forbidden!" when he laid the foundation stone himself, the Ulemai asr ittifaq ilan gave him the nickname "Jannatmakon". Scholars, students and people of knowledge are flourishing in this heavenly age , and poetry is reliable.

The machit itself is fenced from three sides and is mounted on a pole as a domestic porch . The columns are made of such a hard type of wood that they are even called "stone wood". 10 of the columns are installed inside the room. Some of them have a plant-like carving pattern. The length of the machit is about 100 meters. It is slightly raised in the central part of the front . The ceiling of the machit is built in double-vassa style, in some places there are beams. The ceiling in front of the room is very beautiful and elegantly decorated.

In 1852, a minaret was built in front of Jome's mosque . The tower is in the form of a truncated cone, and the top ends with a six-sided cage - a hole and a dome . The majestic view of the 22-meter-high tower is unadorned, with a spiral staircase built into it .

In 1857, according to the decree of Khudoyor Khan, the mosque was provided . Mirza Olim Tashkandi writes about this in his work entitled " Ansab as -salatin wa tawarikhi al-havoqin": "And again, Umar Khan was in paradise during the time of Jame Mosque. When Mr. Khudoyar Khan went to the Friday prayer, I saw that the novgi (nugi) future was gone. Dafatan gathered the craftsmen together and left the owner, the foresight, and the foreman , and went on a jihad. Ersa's two-year endowment has reached a thousand degrees higher than before..."

A lot of students studied in Jame' machit, it served the people very well . But during the colonial period , the building began to fall into disrepair due to lack of funds for repairs . The colors of the ornaments faded. Tsarist Russia did not provide funds for repairs . In such conditions, in 1906-1907, Mir Habib from Kokand decided to repair the building of this historical monument at his own expense. Masters from different cities and villages of Fergana valley started coming to Kokan. Masters even came from Armenia. However, along with the skilled and talented craftsmen, there were also young and experienced ones. In addition, it was necessary to use low-quality paints . But despite this, the repair work was completed and the rich people of Mir Habib expressed their gratitude.

As a result of the intensification of blasphemy during the former Union, Jome mosque and madrasa were closed. The cells were demolished , the porch of the mosque was covered with bricks, and the warehouse was also used as a flea market at some point. According to the request of the Kokan people, by the decision of the Kokan city executive committee, the mosque was renovated again in 1982 and returned to its original state. A modern survey for repairs found the original patterns and they were restored accordingly. But the most serious and timely work was the removal of the rotten lower part of the machit pillars and the installation of specially made stones of Jome church, a teahouse named "Guldasta" was built according to the projects of architects RAAhmedov and A.Ahmedov from Kokand . This building was built according to the traditions of Kokhan. Columns were skillfully worked by the famous engraver K. Haydarov . Another feature of the tea house is that it is decorated with very beautiful patterns intended for the elderly of Kokand. The walls are decorated with ganch. The more a person looks at the patterns , the more he is immersed in the illusion and does not notice the time has passed. We think it is worth mentioning the following about Machit's renovation work in 1982 . These repair works were carried out under the leadership of the chairman of the city executive committee, Shakirov. The reason why "Jome " is not written on the top of the machit is that atheism still had a lot of power in those years. The repair process was done with quick pictures . Because at this time, the movement to celebrate the thousandth anniversary of the city of Ko'kan was launched. " Khavokand" was written by mistake instead of the word "Jome" on the front of Machit . However

, the name of the city was not "Khavokand", but "Khoqand", and its age is more than two thousand years.

REFERENCES

1. H. Bobobekov. History of Uzbekistan (Brief information). T.: Sharq 2000.
2. History of Muhammad Yunus Taib Aliquli Amirakar. No. 1-2 of 1996
3. Ishakkhan Ibrat. History of Ferghana. T.: Heritage. 1991
4. Muhammad Yusuf Bayani. Shajarai Khorezmshahi. T., Heritage 1991.

**ZAMONAVIIY TA’LIM JARAYONIDA AMALIIY MASHG’ULOTLARNI TASHKIL
ETISH AHAMIYATI**

R.N. Yo’ldosheva

Nizomiy nomidagi TDPU Ta’lim menejmenti kafedrası talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051242>

Annotatsiya. Maqola zamonaviy ta’lim jarayonida amaliy mashg’ulotlarni tashkil etish va bu orqali o’quvchilarning malakasini samarali rivojlantirish haqida.

Kalit so‘zlar: amaliy mashg’ulotlar, nazariy bilimlar, ko‘nikma, malaka, tajriba, muloqot, munozara.

Ta’limning bugungi vazifasi o’quvchilarni kun sayin ortib borayotgan axborot ta’lim muhiti sharoitida mustaqil faoliyat ko’rsata olish, turli sohalarida zamonaviy axborot texnologiyalarini samarali qo’llash va axborot oqimidan oqilona foydalanishga o’rgatishdan iborat. Bugungi kunda boshqa sohalar qatorida ta’lim sohasida islohatlar olib borilmoqda shu o’rinda Maktab menejmenti sohasida ham bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Bular jahondagi ta’limi rivojlangan davlatlar qatorida kirish, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev aytganlaridek: “Ta’lim muassasalari faoliyatini tubdan yaxshilash, eng ilg’or xorijiy tajribani o’rganish, har jihatdan zamonaviy tizim yaratish bugungi kunning talabi, ta’limni rivojlantirmasdan hech bir sohani rivojlantirib bo’lmaydi”. Prezidentimizning bu fikrlari negizida qanchalik chuqur ma’no borligi bizga ma’lum. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo’lidan ildam borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko’tarish, unga ilg’or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta’lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko’tarilgan. Mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar ta’lim tizimida ham o’ziga xos o’zgarishlarni kiritish va yangiliklarni joriy etish zaruratini belgilab bermoqda. Yuqoridagi vazifalar ichida eng muhimi, bu o’quv jarayonini tashkil etish uchun eng maqbul bo’lgan ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqishdir.

Amaliy mashg’ulotlar - bu o’qituvchi rahbarligida talabalar tomonidan bir yoki bir nechta amaliy ishlarni bajarishga qaratilgan o’quv jarayonini tashkil etish shakli. Bu atama laboratoriya ishi va mashqlar kabi tushunchalarni o’z ichiga olgan tayanch tushuncha sifatida ishlatiladi. Amaliy mashg’ulotlar o’qituvchi va talabalar tomonidan o’quv fanining ayrim nazariy qoidalarini batafsil ko’rib chiqishni tashkil etadigan va talabalar tomonidan ishlab chiqilgan vazifalarga muvofiq individual ravishda amalga oshirish orqali ularni amaliy qo’llash va ko’nikmalarini shakllantiradigan o’quv mashg’ulotlarining asosiy turlaridan biri. Amaliy topshiriqlarning asosiy didaktik maqsadi talabalarning ma’ruza va mustaqil ish jarayonida olgan ilmiy bilimlarini kengaytirish, chuqurlashtirish va batafsil bayon qilish va o’quv materialini o’zlashtirish darajasini oshirish, ko’nikmalarni shakllantirish, ilmiy fikrlash va og’zaki nutqni rivojlantirishga qaratilgan.

Amaliy mashg’ulotlarni tashkil etish shunday tuzilishi kerakki, talabalarning malakasini samarali rivojlantirishi va zarur yordam ko’rsatishi kerak. Zamonaviy o’quv jarayonida amaliy mashg’ulotlarni tashkil etishga quyidagi strategiyalar yordam beradi:

1. Maqsad va natijalarni belgilash: Har bir amaliy ish boshida talabalar uchun maqsad va kutilayotgan natijalar aniq belgilanishi kerak. Bu ularga qanday ko’nikmalarga ega bo’lishlarini tushunishga yordam beradi va diqqatni o’quv maqsadlariga qaratadi.

2. Amaliy topshiriqlarni loyihalash: Amaliy ish shunday tuzilishi kerakki, ma’ruza va boshqa o‘qitish shakllari davomida olingan bilimlardan unumli foydalanish, talabalarni qo‘shimcha ma’lumotlar bilan ortiqcha chalg‘itmaslik kerak. Bundan tashqari, amaliy topshiriqlar barcha talabalar uchun tushunarli bo‘lishi kerak.

3. Resurslar bilan ta’minlash: Amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishning yana bir muhim jihati kompyuterlar, jihozlar va maxsus dasturiy ta’minot kabi vazifalarni bajarish uchun zarur resurslar bilan ta’minlashdir.

4. Nazorat va qo‘llab-quvvatlash: O‘qituvchi talabalarning amaliy topshiriqlari bajarilishini nazorat qilishi, zarur hollarda ularga yordam ko‘rsatishi kerak. Bu aloqa, maslahat va muayyan muammolarni hal qilishda yordamni o‘z ichiga olishi mumkin.

5. Baholash va fikr-mulohazalar: Amaliy mashg‘ulotlarni o‘z vaqtida tekshirish va baholash o‘quvchilarning yutuqlarga erishishlariga va kamchiliklarini bartaraf etishga yordam beradi.

6. Talabalarni muammolarni hal qilishga jalb qilish: Agar talabalar ba’zi real muammolarni hal qilishda ishtirok etsalar, amaliy mashg‘ulotlar samaraliroq bo‘lishi mumkin. Bu haqiqiy muhitni yaratishga yordam beradi va talabalarni real vaqt jarayonida fikrlab, harakat qilishlari uchun imkon yaratadi.

7. Jamoaviy ishlashni rivojlantirish: Amaliy mashg‘ulotlar talabalarda jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishi kerak. Bunga talabalar guruhlarda bajarishi mumkin bo‘lgan topshiriqlarni tayinlash, shuningdek seminarlar va munozaralar, debatlar o‘tkazish orqali erishish mumkin.

8. Uchinchi tomon o‘zaro aloqalari: Amaliy mashg‘ulotlarda talabalarga haqiqiy kompaniyalar yoki tashkilotlar bilan o‘zaro aloqada bo‘lish imkoniyatini yaratib berish mumkin. Bu ularga kompaniyalar qanday ishlashi haqida aniqroq tasavvurga ega bo‘lish imkonini beradi va ularga kelajakdagi rivojlanishlari uchun potensial aloqalarni o‘rnatish imkoniyatini beradi.

Amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish o‘quv maqsadlari va talabalarning ehtiyojlarini hisobga olishi kerak. Amaliy mashg‘ulotlarni samarali tashkil etish talabalarga amaliy tajriba orttirish, qobiliyatlarini oshirish va kelajakdagi kasbiga tayyorgarlik ko‘rish imkonini beradi. Ularning sifatli va samarali o‘qitishda o‘qituvchi mohorati muhim rol o‘ynaydi. Amaliy mashg‘uloti o‘ziga xos ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Unda talabalar o‘z fikrlarini, nuqtai nazarlarini ochiqdan ochiq bayon etadilar, qat’iyatlik bilan o‘zlashtirganlarini himoya qiladilar, muloqatda fikr almashadilar. Amaliy mashg‘ulot haqiqatan ham qiziqarli bo‘lishi uchun u baxs-munozara shaklida, ammo boshqariladigan qilib tashkil ettirilishi kerak. Amaliy mashg‘ulotning muvaffaqiyatli bo‘lishi ustoz va talabalar faolligiga bog‘liq.

Zamonaviy ta’lim jarayonida amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish talabalar uchun bir qator afzalliklarni taqdim etadi:

Nazariy bilimlarni qo‘llash: amaliy mashg‘ulotlar talabalarga olgan nazariy bilimlarini real jarayonlarda qo‘llash imkonini beradi. Ushbu mashg‘ulotlar talabalarga tushunchalar va nazariy bilimlar amaliy vaziyatlarda qanday qo‘llanilishini tushunishga, ularning tushunchalarini chuqurlashtirishga va o‘quv natijalarini oshirishga yordam beradi.

Malakani rivojlantirish: amaliy mashg‘ulotlar talabalarga tanlagan sohalariga tegishli keng ko‘lamli ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlarini beradi. Ushbu ko‘nikmalarga texnik ko‘nikmalar, muammolarni hal qilish qobiliyatlari, tanqidiy fikrlash, muloqot, jamoaviy ish va

qaror qabul qilish kiradi. Amaliy vazifalarni faol bajarish orqali talabalar ushbu ko‘nikmalarni takomillashtirishlari va mustahkamlashlari mumkin, bu ularni ishga tayyor va kelajakdagi muammolarga moslashuvchan qiladi.

Haqiqiy tajriba: amaliy mashg‘ulotlar talabalarga haqiqiy ish muhiti haqida ma’lumot beradi. Ular tanlagan kasblarining qiyinchiliklari, dinamikasi va talablarini boshdan kechirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Ushbu ekspozitsiya talabalarga real nuqtai nazarlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Muammoni hal qilish va tanqidiy fikrlash: amaliy mashg‘ulotlar ko‘pincha muammolarni hal qilish vazifalari o‘z ichiga oladi. Ushbu mashg‘ulotlarda faol ishtirok etish orqali talabalar muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Ular qiyinchiliklarni tahlil qilishni, ijodiy fikrlashni, variantlarni baholashni va asosli qarorlar qabul qilishni o‘rganadilar. Ushbu ko‘nikmalar turli xil kasbiy sharoitlarda juda muhimdir va talabaning umumiy intellektual o‘shishiga hissa qo‘shadi.

Hamkorlik va aloqa: amaliy mashg‘ulotlar ko‘pincha guruh loyihalarini yoki jamoaviy ishlarni o‘z ichiga oladi, bu esa talabalarga hamkorlik qilish va samarali muloqot qilish imkoniyatini beradi. Ular turli xil shaxslar bilan ishlashni, fikr almashishni va yechimlarni muhokama qilishni o‘rganadilar. Ushbu tajribalar zamonaviy ish joyida zarur bo‘lgan muhim shaxslararo ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Ishonchni mustahkamlash: amaliy mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanish talabalarga o‘z qobiliyatlariga ishonchni kuchaytirishga imkon beradi. Amaliy topshiriqlar va loyihalarni muvaffaqiyatli bajarar ekan, talabalarda muvaffaqiyat va o‘ziga ishonch hissi paydo bo‘ladi. Ushbu ishonch o‘quv xonasidan tashqariga chiqadi va ularning umumiy shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir qiladi.

Umuman olganda, zamonaviy ta’limda amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish nazariy bilimlarni qo‘llashni osonlashtirish, ko‘nikmalarni rivojlantirish, real tajribani taqdim etish, nazariya va amaliyotni ko‘paytirish, muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshirish, hamkorlik va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish, va talabalarning ishonchini oshirish orqali ko‘plab afzalliklarga ega. Ushbu afzalliklar talabalarni kelajakdagi muvaffaqiyatlarga erishishlarida har tomonlama yordam beradi.

REFERENCES

1. Sharifxo‘jaev M., Abdullaev q. Menejment. Daslik. - T.: o‘qituvchi, 2021.
2. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T. Nizomiy nomidagi TDPU. 2021 y.
3. Kolb, D. A. (2015). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Pearson.
4. Mulder, M. (Ed.). (2016). *Competence-based Vocational and Professional Education: Bridging the Worlds of Work and Education*. Springer.
5. Billett, S. (2014). *Vocational Education: Purposes, Traditions, and Prospects*. Springer.

СПОСОБНОСТИ И РАЗВИТИЕ У ДЕТЕЙ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ И ПОНЯТИЙ О ЧИСЛЕ И СЧЕТЕ

Назарова О.Т.

ГулГУ старший преподаватель

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051247>

***Аннотация.** Статья актуальна тем, что дети дошкольного возраста способны проявлять спонтанный интерес к математическим категориям: количество, форма, время, пространство, которые помогают им лучше ориентироваться в вещах и ситуациях, упорядочивать и связывать их друг с другом, способствуют формированию понятий.*

***Ключевые слова:** Способности, развитие, число, счет, общение, представления*

Обучению дошкольников основам математики отводится важное место. Это вызвано целым рядом причин: началом школьного обучения с шести лет, обилием информации, получаемой ребенком, повышенное внимание к компьютеризации, желанием сделать процесс обучения более интенсивным.

Программа по математике направлена на развитие и формирование математических представлений и способностей, логического мышления, умственной активности, смекалки, то есть умения делать простейшие суждений, пользоваться грамматически правильными оборотами речи.

В математической подготовке предусмотренной программой, наряду с обучением детей счету, развитием представлений о количестве и числе в пределах первого десятка, делению предметов на равные части большое внимание уделяется операциям с наглядным материалом, проведению измерений с помощью условных мерок, определению объема жидких и сыпучих тел, развитию глазомера ребят, их представлений о геометрических фигурах, о времени, формированию понимания пространственных отношений.

На занятиях по математике воспитатель осуществляет не только образовательные задачи, но и решает воспитательные. Педагог знакомит дошкольников с правилами поведения, воспитывает у них старательность, организованность, привычку к точности, сдержанность, настойчивость, целеустремленность, активное отношение к собственной деятельности.

Период раннего возраста (от рождения до 3 лет) характеризуется активным развитием речи. К 3 годам активный словарь ребенка включает более чем 1 300—1 400 слов. Среди них немало слов, обозначающих количественные отношения: «много», «мало», «больше», «меньше», «поровну», а также слов-числительных, которые дети заимствуют из речи взрослых, часто не понимая их математической сути. Дети, как правило, называют слова-числительные в беспорядке (один, три, восемь, пять), хотя иногда и в общепринятой последовательности (один, два, три, четыре). Однако это еще не означает, что они овладели счетом, и не дает основания делать вывод об их математических способностях.

Слова-числительные в основном используются детьми как «аккомпанемент к действиям» Они подчеркивают ритм движений детей, но не обобщают количество.

Ребенок на каждом шагу становится свидетелем того, как взрослые считают разные предметы. Сравнительно рано и перед детьми встают задачи такого же типа: «Принеси две

конфеты», «Дай второй ботинок». Это способствует усвоению детьми количественных отношений с помощью соответствующих слов. Лучше всего они овладевают теми словами-числительными, которые используются непосредственно в процессе практических действий ребенка.

Очень часто дети начинают раньше понимать и использовать слово-числительное «два», нежели «один». Количество одноэлементного множества, как правило, и взрослыми не обозначается, а называется: не одна кукла, а просто кукла. Эти и подобные им данные подтверждают мысль К. Д. Ушинского о том, что число «два» было, очевидно, одним из первых понятий в истории счисления. Как правило, использование слова «один» у детей этого возраста не всегда предшествует использованию слова «два». Это объясняется не только тем, как взрослые вводят эти слова в жизнь ребенка, но и, очевидно, тем, что количественный признак в понятии «один» детям труднее выделить из всех других признаков. Наблюдения свидетельствуют, что дети часто не испытывают потребности называть числительное «один» вместе с названием предмета.

Дети раннего возраста овладевают действиями, которые готовят их к счетной деятельности. Это — перекладывание, перебирание предметов с одновременным проговариванием каких-либо слов: «еще, еще, еще».

У детей этого возраста словесные обозначения, которые они слышат от взрослых, могут либо опережать фактическое понимание ими количественных отношений, либо отставать от него. Случается, что дети раннего возраста правильно выполняют задания — подать, принести, отобрать, показать один, два, три предмета, однако не всегда могут назвать их количество.

Итак, во время обучения детей счету следует учитывать раннее усвоение (заимствование) числительных из речи взрослых. Однако не следует начинать обучение счету с названия числительных (устного счета). Этому должны предшествовать практические действия с множествами (игрушки, предметы).

2. Этапы счетной деятельности

Счет — это деятельность с присущими всякой деятельности признаками, т. е. наличием цели, средств, способов ее осуществления и результатом в виде итогового числа как показателя мощности множества.

Сущность деятельности счета состоит в том, что между элементами конкретной совокупности и числами натурального ряда как стандартного множества чисел, каждое из которых является показателем определенного класса множеств, устанавливается взаимно-однозначное соответствие.

Многочисленные исследования педагогов и психологов (А. М. Леушина, Г. С. Костюк, В. В. Данилова и др.) показали, что овладение детьми счетом осуществляется постепенно и проходит ряд этапов.

Обучение счету начинается с практических действий с множествами, дробления их на элементы, сравнения смежных множеств. Счетная деятельность условно может быть поделена на отдельные этапы, а именно процесс счета и итог, в связи с чем выделяется соотносительный и итоговый счет. Процессом счета, т. е. соотносительным счетом (называнием чисел) дети овладевают быстрее. Итог счета усваивается значительно труднее.

Обучение детей счету с помощью чисел

Это большая ошибка думать, что ребёнок приобретает понятие числа и другие математические понятия непосредственно в обучении. Наоборот, в значительной степени он развивает их самостоятельно, независимо и спонтанно. Когда взрослые пытаются навязать ребёнку математические понятия преждевременно, он выучивает их только словесно; настоящие могут поставить себя на место своего слушателя. Они исходят из своих собственных позиций и непосредственно из того момента, в который происходят описываемые события. Ребёнок ещё не различает, что можно считать само собой разумеющимся, а что нет.

Процесс овладения счетом с помощью чисел связан с решением нескольких задач: пониманием образования чисел на основе сравнения множеств; овладением процессуальным и итоговым счетом; различением и овладением количественным и порядковым, прямым и обратным счетом; счетом группами, а также счетом с участием различных анализаторов.

В дошкольном возрасте дети знакомятся со счетом и числами в пределах первого десятка. В этот период наиболее сложным для них является овладение итоговым счетом (сколько всего). Работа осуществляется на основе практических действий с множествами.

При формировании элементарных математических представлений игра выступает как самостоятельный метод обучения. Но ее можно отнести и к группе практических методов, имея в виду особую значимость разного вида игр в овладении разными практическими действиями, такими, как составление целого из частей, рядов фигур, счет, группировка, обобщение, сравнение и др.

Играя и занимаясь детьми, воспитатель способствует развитию у них умений и способностей сравнивать предметы на глаз, путем наложения, приложения. Выражать в речи количественные, пространственные, временные отношения между предметами, пояснить последовательное увлечение и уменьшение их по количеству, размеру.

Так, на одном из занятий воспитатель предлагает детям сравнить два неупорядоченных множества: самолеты и вертолеты (шесть и семь расположенных несимметрично).

«Чего больше, самолетов или вертолетов? — спрашивает воспитатель. Как узнать, чего больше, не пересчитывая их?» Воспитатель объясняет детям, что необходимо разместить одни предметы напротив других — попарно (подводит детей к необходимости упорядочивания множеств). Вызывает ребенка и предлагает ему разместить на верхней части фланелеграфа все самолеты в один ряд. Другой ребенок размещает под элементами первого множества элементы другого так, чтобы их можно было сравнить. Дети сравнивают и устанавливают, каких предметов больше, каких меньше.

Практические действия детей с конкретными множествами: выделение из множества отдельных элементов, создание множеств (совокупностей) из отдельных элементов, непосредственное установление взаимно-однозначного соответствия между двумя множествами — способствуют формированию у детей начальных представлений о числе.

В процессе формирования числовых представлений большое значение приобретает словарная работа. Дети учатся согласовывать числительные с существительными в роде, числе и падеже. Воспитатель обращает внимание на то, что мы по-разному называем числа

в зависимости от того, что считаем. Например, одна кукла, но один мяч; две матрешки, но два яблока и т. д. Особое внимание следует уделять тому, чтобы дети правильно называли числительное «один», а не заменяли его словом «раз».

В результате наглядного и практического сравнения становится очевидным, что с присоединением одного предмета изменяется их количество, изменяется и число. На основе сравнения двух конкретных множеств, состоящих из трех-четырёх элементов, из четырех-пяти элементов, у детей возникают соответствующие связи между множествами и числами, которые соответствуют им. Дети при этом усваивают, что не все числа, которые называются в процессе счета, равнозначные. Последнее названное число характеризует численность всего множества в целом. Это очень важный вывод, к которому надо подвести ребенка.

Обычно в результате действий с предметами и игрушками дети до трех лет уже воспринимают множество в его границах, однако четкого восприятия всех элементов множества еще нет, потому что они еще не умеют разложить множество на отдельные элементы. Так, воспринимая множество, маленький ребенок не замечает, если из пяти игрушек забрать одну или две с края множества. Он замечает изменение количества объектов лишь тогда, когда исчезает большая часть их (больше чем половина).

Несмотря на это, большинство малышей замечают отсутствие среднего предмета в совокупности, т. е. когда нарушается структура множества, появляется незаполненное пространство. Это означает, что восприятие детьми множества как структурно-пространственного единства своеобразно и характеризуется тем, что ребенок раньше обращает внимание на структуру, пространственные отношения между элементами, позже, под воздействием целенаправленного обучения, выделяет количество. Количественная сторона совокупности не является еще особым признаком, значимым для детей второго года жизни. И только к трем годам в процессе организованных действий с совокупностями предметов у детей появляется интерес и умение выделять признак количества (В. В. Данилова).

В результате целенаправленного обучения, наблюдений окружающего и самостоятельного приобретения сенсорного опыта у детей формируются представления об обосновании чисел, отношений между ними, количественном и порядковом счете, о частях и целом. Дети понимают, что число предметов не зависит от величины их, расстояния между ними, пространственного размещения и направления счета (слева — направо или справа — налево). Эти представления помогают ребенку лучше ориентироваться в окружающей жизни, точнее выделять и оценивать особенности предметов и явлений, воспринимаемых им. Развивается способность к произвольному запоминанию. Ребенок лучше усваивает значение изучаемого материала для практической деятельности.

В старшей группе (шестой год жизни) можно варьировать размещение пересчитываемых предметов. Дети должны научиться считать предметы, размещенные по кругу, в виде числовой фигуры, и в бесструктурной, асимметричной группе. Важно при этом обратить внимание на то, с какого предмета они начинают считать, чтобы не посчитать дважды один и тот же предмет и вместе с тем не пропустить ни одного. Поэтому целесообразно постепенно усложнять размещение предметов в пространстве. Ознакомив детей с разными способами счета, следует обратить их внимание на более удобные из них.

Многократные упражнения подводят детей к выводу о том, что начинать счет можно с любого предмета, главное — не пропустить ни одного.

В качестве демонстрационного и раздаточного материала достаточно часто используются числовые фигуры, а в последующем — цифры.

Развитие счетной деятельности у дошкольников осуществляется с опорой на наглядные анализаторы. Дети считают звуки, движения, предметы на ощупь. Упражнения в счете предметов постепенно усложняются. Так, старшим дошкольникам для счета предлагаются более мелкие предметы, которые можно разместить на карточке в два-три ряда. Принимают участие как все дети одновременно, так и небольшие группы.

В каждой возрастной группе идет постепенное усложнение задач и дальнейшее развитие счетной деятельности. Дети учатся считать в пределах десяти в прямом и обратном порядке, количественными и порядковыми числительными, группами по два-три предмета, называя общее количество предметов.

Детям старшего дошкольного возраста доступны сложные задания, которые состоят из нескольких конкретных задач. Например, воспитатель предлагает послушать, сколько раз он ударит молоточком, а дети находят среди числовых фигур такую карточку, на которой столько же кружочков или на один больше (меньше), чем количество воспринятых звуков.

Понимание детьми отношений между смежными числами натурального ряда позволяет научить их считать от любого числа в прямом и обратном порядке. При этом сначала дети могут опираться на демонстрационный и раздаточный материалы.

Наряду со счетом отдельных предметов, упражнениями в счете их по порядку в старшей группе вводится обучение счету группами, т. е. обучение счету на основе смены основания. К этому дети уже подготовлены всей предшествующей работой. В частности, обучение детей измерению и делению целого на равные части является фундаментом, базой для понимания счета группами.

Начинать ознакомление детей со счетом группами можно с показа практической значимости деятельности, экономии времени, установившихся традиций). Так, взрослые считают парами рукавички, носки, обувь; десятками — яйца, иногда овощи, фрукты; набором — мебель (гарнитур), посуду (сервиз) и т. п. Педагог подчеркивает, что в таких случаях несколько предметов воспринимают как единое целое. Опираясь на это, можно предложить детям упражнения со счетом групп разных предметов. Дети создают и считают количество групп, количество предметов. Значение этой работы в том, что вследствие обучения дети осознают связь между счетом и измерением, начинают понимать, что основой (мерой) счета может быть любое число.

Целенаправленное обучение помогает формировать у детей способность одновременно оценивать все количественные изменения в предметной ситуации. Особое внимание следует уделять при этом развитию речи детей, умению пояснять, доказывать, аргументировать свой ответ. Важно, чтобы дети умели объяснять путь к достижению цели.

После того как дети достаточно свободно научатся считать предметы, овладеют счетом в прямом порядке, их можно учить называть числа в обратном порядке, т. е. обратному счету от любого числа.

Элементарные знания по математике, определённые современными требованиями, в основном усваиваются детьми, но необходимо углубление и дифференциация индивидуальной работы с каждым ребёнком, что может быть предметом нашего дальнейшего исследования.

Обновление и качественное улучшение системы математического развития дошкольников позволяет педагогам искать наиболее интересные формы работы, что способствует развитию способностей элементарных математических представлений.

REFERENCES

1. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. М.,1989.
2. Михайлова З.А., Носова Е.А., Столяр А.А. и др. Теории и технологии математического развития детей дошкольного возраста. СПб.: Детство – Пресс, 2008.
3. Монахов В.М. Технологические основы проектирования и конструирования учебного процесса. Волгоград,1995.
4. Носова Е.А., Непомнящая Р.Л. Логика и математика для дошкольников. СПб.:Детство-Пресс, 2004.
5. Прохорова Л.Н. Опыт методической работы в ДОУ по развитию креативности дошкольников. М.: 5 за знания, 2007.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ ЦВЕТА.

¹Темиров Муроджон Анварович, ²Эркинова Шахида

¹АГУ «Изобразительное искусство и инженерная графика» преподаватель кафедры

temirov_murodjon777@mail.ru

²АГУ, кафедра «Изобразительное искусство и инженерная графика» студентка III- курса

отделения станковой живописи

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051251>

***Аннотация.** Подчеркнуто, что одной из актуальных задач является ознакомление со значением цвета в жизни человека, его комплексным физиологическим и психологическим влиянием. Изучение истории цветоведения и исследований ученых, внесших свой вклад в его развитие. В качестве предмета взято изучение природы избранных цветов и теории их психологии.*

***Ключевые слова:** Настроение, художник, цветоведение, цвет, пейзаж, психология, цветовая гамма.*

Наука цветоведение интересовала человечество с древних времен. Он использует тот цвет, который ему нравится. Он счастлив теми цветами, которые подходят его душе, его душа освежается, он радуется. Вот почему мы обращаем внимание на цвет, мы внимательно смотрим на него, мы его выбираем, поэтому наука о цвете тесно служит человеку.

Эта наука тесно помогает нам воспринимать виды цветов, их гармонию, контрастность, цвет глазами. Не упускает из виду, что мы чувствуем основные цвета и дополнительные, т. е. цвета, созданные с их помощью, и практикуем, что можем определить их на практике. Он также тесно поддерживает специалистов по цвету. Этими особенностями особенно умело пользовались художники. Им удалось создать образы, влияющие на настроение людей, полируя работы разными цветами. Поэтому очень важно уметь использовать цвета во многих видах и жанрах изобразительного искусства.

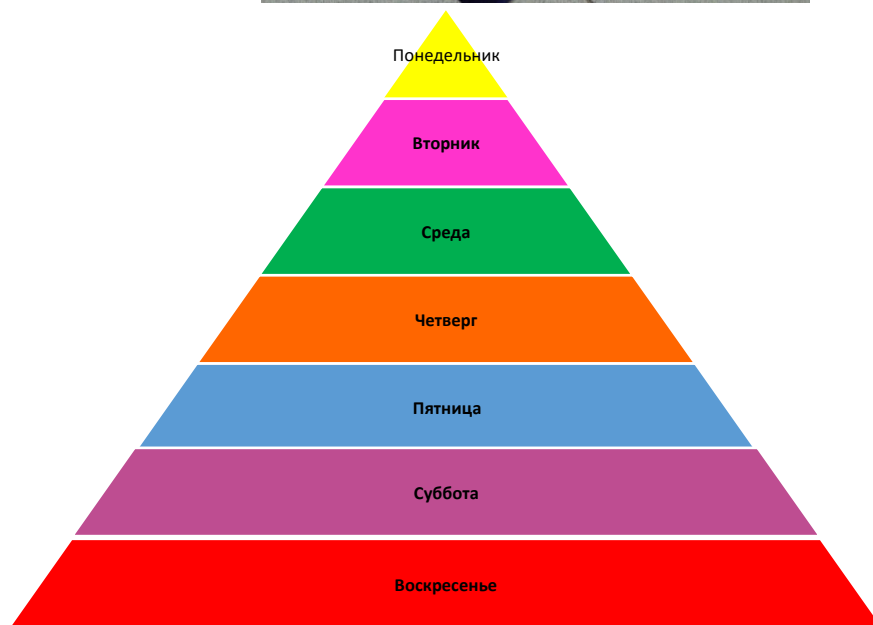
Цветов, подаренных природой, очень много. Каждому хочется надеть платье любимого цвета, а особое внимание уделить сочетающейся обуви, сумкам и даже прическам. Для некоторых важно соответствие их вкусу, от цвета комнаты до цвета мебели.

Известно, что цвета окружают нас повсюду на протяжении всей нашей жизни. Бесцветных вещей и событий не существует. Цвет играет большую роль в жизни людей, даже оказывает на человека физиологическое и психологическое воздействие. Люди могут воспринимать, узнавать, узнавать о вещах и событиях с помощью цветов.

Например, глядя на цвет кожи людей, мы можем получить представление о том, из какой они страны, об их здоровье, образе жизни и других характеристиках. Представление о возрасте, поле, образовании, характере и других подобных аспектах людей формируется на основе цвета их одежды.

С помощью цветов люди могут облегчить себе жизнь и работу и даже в определенной степени улучшить свое здоровье. Понимая значение цветов в жизни людей, ряд ученых провели специальные исследования. С этой целью в Токио был создан единственный в мире институт цвета, где изучается использование цветов в различных областях и их эффективность.

Цвет – это чудо природы. Оно не только дает информацию об объекте, но и обладает силой оказывать духовное воздействие на человека и пробуждать мысли и представления, которые его волнуют. Например, желтый — символ солнца, оранжевый — воды и космоса, зеленый — символ травы и леса. Красный – символ огня и крови. Говорят, что красный «горит», «светится». В некоторых странах индуизма, китайцев каждый день недели ассоциируется с определенным цветом.

Физиологическое воздействие цветов на организм человека изучалось и исследуется рядом ученых. Среди них заслуживают внимания мнения известного немецкого ученого и поэта, колориста Гете и русского спиритуалиста В. Бехтерова. Гете писал в своем знаменитом труде «Теория цветов», что «Желтый цвет радует глаз, расширяет сердце, освежает душу и сразу согревает».

По его мнению, синий цвет вызывает чувство холода, красный цвет, наоборот, пугает, а зеленый цвет вызывает чувства добра и спокойствия. Гете считает, что зеленый цвет обладает способностью успокаивать глаза и ум.

Заслуживают внимания мнения французского специалиста по технической эстетике Жака Вено о влиянии цвета на человека. Он писал, что цвет всемогущ, что он может создавать свет, спокойствие и волнение и даже шокировать людей и приносить бедствия.

Некоторые психотерапевты и невропатологи используют цвета при лечении больных в этом направлении. При этом они раскрашивают комнату для осмотра пациентов

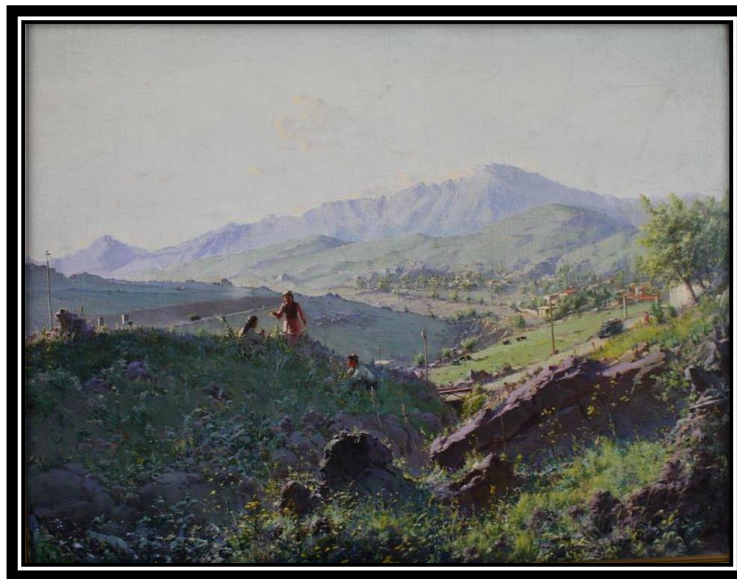
разными оттенками более спокойных зеленых и синих цветов, воздействуют на пациентов с помощью зеленого света и различных светоизлучающих ламп и добиваются положительных результатов.

Цвета имеют большое психологическое воздействие на людей. Простой пример: возьмем светофоры, установленные на улицах. Пассажиры должны смотреть на светофоры на перекрестках. Если горит красный свет - людям ходить опасно, желтый свет - будьте готовы переходить, если горит зеленый - значит, можно проезжать. Ведь эти цвета быстро и сильно влияют на психику человека и учат всегда ей следовать.

Свадьбы в жизни: события и праздники, такие как рождение ребенка, детский душ, свадьба. Все это события, показывающие добро, радость, веселую, живую жизнь. Если мы посмотрим на работы наших художников, работавших на такие темы, то увидим, что в общей цветовой структуре статуи используются яркие, жизнерадостные цвета, такие как светло-фиолетовый, светло-желтый, оранжевый, желтый, светло-красный, розовый. и т. д. мы видим похожие цвета.

Мы знаем такие произведения Орола Тансикбоева, как «Джонадзон Олка», «Кайраккумское водохранилище», «Моя песня». Сценическое произведение «Моя песня» построено таким образом, что завораживает человека с первого взгляда, и пробуждает желание побывать в таких местах и отдохнуть. На переднем плане пейзажа мы видим ярко-желтый цветущий горный цветок, а на заднем — горный пейзаж и деревню. Голубая декорация приглашает зрителей в свое лоно.

В зарубежных странах специалисты, знающие влияние цветов на психику людей, стараются раскрашивать рестораны, торговые дома и промышленные товары красками, привлекающими внимание людей, с целью повышения продаж. На некоторых производственных предприятиях добились определенной эффективности, раскрасив свои рабочие места теплыми красками, чтобы работники не уставали и для повышения производительности труда.

Некоторые люди, особенно женщины, понимающие преимущества цвета, носят одежду теплых цветов, таких как красный, желтый и золотой, чтобы привлечь внимание окружающих. Такая одежда характерна для некоторых учителей-женщин, стремящихся привлечь внимание детей к себе на уроке.

Не следует забывать, что при неправильном использовании цветов они могут оказывать негативное воздействие на организм человека и вызывать различные заболевания.

Часто, выбирая цвет для покраски стен своего дома, мы не советуемся, какого цвета марлю взять для штор, потому что считаем себя знающими в этой области. По-видимому, в этой области нет общих рекомендаций. Но есть и такие рекомендации, которые являются результатом изучения влияния цвета на организм человека.

Условия, в которых люди работают и живут, должны быть такими же комфортными. Одним из важнейших элементов этого состояния является цвет. Поэтому в лаборатории профессора Рабкина были определены наиболее удобные цвета для окрашивания жилых и рабочих помещений. Это светло-желтый, светло-голубой, синий, синий и оранжевый.

Но эти цвета следует использовать со знанием дела. Например, если пол, стены, двери и оконные рамы покрасить в один и тот же цвет, можно представить, какая уродливая картина получится. Этот же цвет тоже вреден. Именно поэтому ученые рекомендуют, чтобы были детали, которые выделяются.

Например, на каждой фабрике и производственном предприятии художник рекомендует вешать плакат на желтую стену. Это оказалось полезным и эстетически, и физиологически.

В проекте стандартов, разработанном учеными, стены, полы и потолки рекомендуется красить в оптимальные цвета, а мелкие предметы — в бросающиеся в глаза цвета.

Другой метод предлагается для росписи школьных классов. Это потому, что дети «воспринимают» цвет иначе, чем взрослые. При этом детям разного возраста нравятся разные цвета.

Другой пример. В фильме «Любовный конфликт на работе» главная героиня женщина, директор крупной организации, грубо обращается со своими сотрудниками, а одежда на ней крайне грубая, тесная, из ткани темно-коричневого цвета. Подходит ему. Женщина не очень следит за собой, выглядит старой, хотя и молодой, поэтому сотрудники прозвали ее «старухой».

Наконец эта женщина осознает свои недостатки и советуется с секретарем, переодевается, носит веселую, яркую одежду, а когда она приходит на работу посредине, отношение к ней меняется, люди улыбаются на лицах и идут на работу. существующие отношения изменятся к лучшему. Причиной тому, во-первых, отношение и поведение женщины к сотрудникам, а во-вторых, цвета одежды пестрые и подходящие для ее возраста.

Цвета являются одним из выразительных средств познания существования. Художественный образ создается в произведениях изобразительного искусства. При этом используется впечатляющая сила цвета. Цвет может выражать размер и материал вещей и внутренние переживания человека, необъятность космоса, величие гор и камней, мир растений и богатую историю человечества. Живопись – это такое искусство, что картина, созданная художником в красках, волнует нас так же, как и в жизни. С помощью красок и линий художник изображает выражение лица и движение, тень и свет. Вот почему хорошая работа, если она выполнена в ярких, чистых красках, вызывает настроение радости. Так, в живописном искусстве основным средством изображения является цвет, а изображение создается с помощью разных цветов и нескольких видов одного цвета (светлых, темных и т. д.).

Современная цветоведение находит свое выражение в деятельности конкретных объектов: медицинских учреждений, производственных предприятий, художников и архитекторов. В целом участие цвета во всех сферах жизни человека предполагает научно обоснованное, целеустремленное, продуктивное использование. Потому что цвет в первую очередь влияет на психику человека. Он помогает повысить продуктивность производства, ускорить процесс выздоровления, расслабиться, управлять настроением и так далее. Итак, цвет является одним из важнейших факторов управления деятельностью человека.

REFERENCES

1. Юсупова Н. Секреты, скрытые в красках.-Т Т.: ДАВР ПРЕСС, 2010. -152 с.
2. “The Color Guide and Glossary”. 2004-52 b.
3. Худайбергенов Р.А. "Состав". Методическое пособие. Т.: «Шарк», 2007. — 203 с.
4. Стратегия действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан. г. Ташкент, 7 февраля 2017 г., Постановление № ПФ-4947.
5. Дэниел С.М. "Картина классик эпоксидная" Учебное пособие. М., «Искусство», 1996. - 82 с.

6. www.pencil.nm.ru
7. www.msus.org.
8. www.artacademu.spd.ru

**MAHMUD KOSHG‘ARIYNING “DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARIDAGI
MAQOLLARNING HOZIRGI KUNDAGI SINONIMIK TAHLILI OID**

¹Bahodirova Gulruh Bahodirovna, ²Bo‘taye’v Ikrom

¹Shahrisabz davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

²Shahrisabz davlat pedagogika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051257>

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahonning lug‘at va grammatikalari bilan bemalol bellasha oladigan Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asaridagi qo‘llangan maqollarining hozirgi kundagi o‘zbek xalq maqollarining turkiy tildagi muqobili o‘zaro qiyoslangan. Ularda mehnatsevarlik, tozalik va ozodalik, ehtiyodkorlik, odob-axloq, vaqt qadri, foyda va zarar, tejamkorlik va isrofgarchilik, risq, nasiba, ota-onaga hurmat, samimiylilik, andisha, ahillik va noahillik kabi mavzular ko‘tarilgan. “Devonu lug‘otit turk” asaridagi maqollarning o‘z qiymatini, tarbiyaviy-ma‘rifiy ahamiyatini hozirgi kunda ham yo‘qotmaganligini, ko‘p yillik tarixi, etnografiyasi va maishiy hayotini o‘zida aks etganligi xususida fikr mulohazalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiy xalqlar, maqolshunoslik, xalq maqollari, grammatika, etnografiya, til me‘yorlari, fonetika, morfologiya, qiyosiy-tipologik.

Ma‘lumki, o‘zbek xalqi jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo‘shgan va bugun ham jahonshumul yutuqlarni qo‘lga kiritayotgan qadimiy turkiy xalqlardan biri sanaladi. Bu xalq jahonning «Ashtadx‘yai», «Kratil», «Poetika», «Ritorika», «Alqomus», «Mitridat», «Qomus» kabi buyuk lug‘at va grammatikalari bilan bemalol bellasha oladigan «Devonu lug‘otit turk» asari ham muhim o‘rin tutadi. Yirik fransuz sharqshunos olimi P.K.Juzebu asar haqida shunday degan edi: «Mahmudning bu tekshirishlari shu qadar keng va chuqurki, hatto bunday asar XIX asrda yozilganida ham unga shon-sharaflar bo‘lardi. Uning asari bamisoli turkiy qomusdir».

Mahmud Qoshg‘ariy to‘plagan maqollar juda qadimdan turkiy tillarda mavjud bo‘lgan va ular turli urug‘ va qabila vakillaridan yozib olingan. Binobarin, eng qadimgi turkiy xalqlarning til xususiyatlarini o‘rganishda bu materiallar katta ahamiyat kasb etadi. Chunki ular hozirgi o‘zbek adabiy tilining rivojlanishida, til me‘yorlarining har taraflama o‘shida o‘ziga xos rol o‘ynaydi [1].

Mahmud Koshg‘ariyning «Devonu lug‘atit turk» asarida qo‘llanilgan maqollarning bugungi kundagi o‘zbek xalq maqollarida qanday o‘zgarishlar orqali yetib kelganligi va hozirgi qaysi maqollarimizga to‘g‘ri kelishini ko‘rib muqobili bilan taqqoslab chiqamiz:

– **Kichikda qatyg‘lansa ulg‘azu sevnur** – mehnatni tagi rohat; Mehnat qilsang, rohat ko‘rasan; Mehnat – farog‘at chirog‘i; Mehnat – rohatning poydevori.

– **Tulku o‘z iniga ursa, ujuz bo‘lur** – Tulki o‘z uyasiga qarab ulisa qo‘tir bo‘ladi; Bo‘linganni bo‘ri yer ayrilganni ayiq yer; Ayrilmagin elingdan, quvvat ketar belingdan. Mahmud Koshg‘ariy izohlashicha, «bu maqol o‘z elini, urug‘ini va mamlakatini yomonlovchilarga qarata aytiladi».

– **Erik erni yag‘lig‘, ermagu bashi qanlig‘** — Tirishqoqning labi yog‘lik, erinchoqning boshi qonlik; Ari zahrin chekmagan bol qadrin bilmas; Betashvish bosh qayda, mehnatsiz osh qayda; Gap bilguncha, ish bil; Gap – boshqa, ish – boshqa; Gap desang, qop-qop, ish desang – betob. Bu maqol yalqovlikni tashlashga, g‘ayrat bilan ishlashga undab aytiladi.

– **Suv ichirmasga sut ber** – U senga yomonlik qilganga ham yaxshilik qil, degan ma’noda ishlatiladi.

– **O‘kuz azaqi bo‘lg‘incha, buzag‘u bashi bo‘lsa yik** – Ho‘kizning oyog‘i bo‘lguncha, buzoqning boshi bo‘lgan yaxshiroq; Tiz cho‘kib yashaguncha, tik turib o‘lgan yaxshi; «mustaqillik bo‘ysunishdan yaxshi» degan ma’noda qo‘llanadi.

– **Tavg‘ach xanning to‘rquasi telim, tenglamazib bichmas** – Birin-birin ming bo‘lar, toma-toma ko‘l bo‘lar; Yig‘sang yetasan, sovursang ketasan; Ozni beja, ko‘pni teja; Hisobni bilmagan hamyonidan ayrilar; Qirib yesang qirq kunga yetar, o‘yib yesang o‘n kunga yetar; Yetti o‘lchab bir kes. Bu maqol ishni boshida puxta o‘ylab qilishga undab, isrofgarchilikka qarshi aytilgan.

– **Uma kelsa, qut kelar** – Mehmon kelsa qut kelar; Mehmon kelsa eshikdan, rizqi kelar teshikdan; Mehmon kelgan uy – barakali; Mehmon – otangdan ulug‘. Bunda «senga mehmon kelsa, u bilan birga baraka, qut-baxt keladi» degan fikr ilgari surilgan.

– **Qiz kishi savi yo‘rig‘li bo‘lmas** – baxilni bog‘i ko‘karmas, ko‘karsa ham meva tugmas; Ahmoqda aql bo‘lmas, aqlli baxil bo‘lmas. Baxil avliyo bo‘lmas, avliyo baxil bo‘lmas; Baxil topsa, bosib yer – saxiy topsa, hamma yer. Bu maqol odamlarni yaxshi nom chiqarish, saxiy bo‘lish uchun undab aytiladi.

– **Erdam bashi til** – Odobning boshi til; Inson – odobi bilan, osmon – oftobi bilan; Odob – oltindan qimmat; Odobli bola elda aziz; Odobli o‘g‘il – ko‘kdagi yulduz, odobli qiz – yoqadagi qunduz; So‘z kishining – o‘zagi, odob kishining – bezagi.

– **Tilin tug‘mishin tishin yazmas** – Til bilan tugilganni, tish bilan yechib bo‘lmas.

– **Ag‘iz yesa, ko‘z uyazur** – Yegan og‘iz uyalar; Og‘zi kuygan qatiqni ham puflab ichadi.

– **Etli, tirinaqli ezirmas** – Etni tirnoqdan ayrib bo‘lmas. Bu maqol qarindosh-urug‘larni hech qachon unutib bo‘lmasligi, ulardan kechib ketolmasligi haqidagi maqol hisoblanadi.

– **Qarg‘a qazg‘a o‘tko‘nsa buti sinur** – Qarg‘a uchishda g‘ozga taqlid qilsa, buti sinar; Laylakni yurishini qilman deb, chumchuqning puti yirtilar; Ko‘rpangga qarab oyoq uzat; Besh panja og‘iz yirtar.

– **Qo‘sh qilich qinqa sig‘mas** – ikki qo‘chqorning boshi bir qozonda qaynamas. Ya’ni bir ishda ikki rahbarning bo‘lishi ish jarayoniga xalaqit beradi.

– **Emgak ekinda qolmas** – Mehnat bekorga ketmas; Daryo suvini bahor toshirar, Odam qadrini mehnat oshirar; Daraxt – havodan, Odam – mehnatdan; Mehnat, mehnatning tagi – rohat.

– **Erdamsizdan qut chertilur** – Dangasadan baxt ketadi; Ahmoqning kulgisi ko‘p, dangasaning – uyqusi; Dangasaga bulut soyasi ham yuk; Dangasaga ish buyursang, otangdan ortiq nasihat qilar; Dangasaning vaji ko‘p, ohangsizning – avji ko‘p.

– **Kuzaku uzun bo‘lsa, alik kuymas** — Kasov uzun bo‘lsa, qo‘l kuymaydi.

– **Quş qanatin, er atin** – Qush qanoti bilan er oti bilan; Do‘stsiz – boshim, tuzsiz – oshim.

– **Alp yağida, alçaq čoğida** – Botir yovda bilinadi; Botir miltiqsiz bo‘lmas, baliq – qiltiqsiz; Botir yarasiz bo‘lmas; Botir qiyinni yengar, nomard bo‘yinni egar; Mergan ovda bilinar, botir – yovda.

– **Ot tesä, ağız küymäs** – “O‘t” degan bilan og‘iz kuymaydi.

– **Ağilda oğlaq tuğsa, ariqdaotı ünär** – Og‘ilda buzoq tug‘ilsa, ariqda o‘ti unadi.

– **Sartniñ azuqi ariğ bolsa, yol üzä yer** – Savdogarning moli toza, beshubha bo‘lsa, yo‘l ustida yeydi; Oshing halol bo‘lsa, ko‘chada ye.

– **Uluq yağiri oğulqa qalir** – Otning kuragidagi yag‘ir bolalariga meros bo‘lib qoladi. Ajdodlarning xatosi kelajak avlodlarga meros bo‘lib o‘tishi haqidagi fikr ilgari surilgan.

– **Anuq otu tutsa, yoqqa sanmas** – Mehmonga bor ovqat taqdim qilingach ko‘rmasim demaydi.

– **Erig irini yağliğ,ermägi baši qanliğ** – Tirishqoqning labi yog‘li, erinchoqning boshi qonli.

Bu maqol orqali yoshlarni mehnatsevarlikka undash, shu bilan birga, erinchoqlikning salbiy oqibatlaridan ogoh etiladi.

– **Atan yuki aš bolsa, ačqa az** – Atan (axta qilingan tuya) ning yuki oziq-ovqat bo‘lsa ham, och kishiga oz ko‘rinadi.

– **Beš erij äktüz ermäs** – Besh qo‘l (barmoq) barobar emas. Bu maqol orqali shuni anglashimiz kerak: Hayotda yasharkanmiz, bu dunyoda kambag‘al, boy, kimdir sog‘, bemor, baxil, saxiy insonlarni uchratamiz. Ya‘ni bu dunyo bir kam dunyo. Shunday ekan bir birimizni borimizda qadrlashimiz, e‘zozlashimiz, borimizcha qabul qilib qadrlashimiz zarurligini uqtiradi.

– **Us üškürsä,ölür** – Burgut birovning betiga qarab o‘shqirsa, sayrasa o‘limning alomati deb qaraydilar.

– **Keñäšlig bilig üdräšür keñäšsiz bilig oprašur** – Maslahatli ish borgan sari yaxshilanib boradi, maslahatsiz ish borgan sari buzulishga yuz tutadi.

– **Uluğni uluğlasa, qut bo‘lur** – Qariyalarni uluğlasa, baxt topiladi; Bola – shirinlikning adoyi, Qariya – shirin so‘zning gadoyi; Kattani hurmat qil, kichikni – izzat.

– **Yağini ašaqlasa, bašqa čiqar** – Yovni kichik desa, boshga chiqadi.

– **A:čne yemäs, toq ne temaš** – Och nimalarni yemas, to‘q nimalarni demas; El og‘ziga elak tutib bo‘lmas.

– **İzlik bolsa, er uldïmas, içlik bolsa, at yağrimas** – Chorig‘ bo‘lsa, kishining oyog‘i og‘rimaydi, to‘qim bo‘lsa, ot yag‘ir bo‘lmaydi.

– **Yılan kenđü egrisin bilmäs, tewäy boynün egri ter** – Ilon o‘zining egriligini bilmaydi-da, tuyaning bo‘ynini egri der.

– **Eđgü ersönükïarür, atıqalür** – Yaxshi kishining suyagi chirisa ham, nomi mangu qoladi; Yaxshidan bog‘ qoladi, yomondan dog‘; Boboning tol ekkani – o‘ziga nom ekkani.

– **Qalın bersä, qüz alür, keräk bolsa, qüz alür** – Qalin bersa, qiz oladi, zarur bo‘lsa, qimmat oladi.

Xulosa qilib aytganda, bizning qisqacha kuzatishlarimiz shundan dalolat beradiki, “Devonu lug‘otit turk” da qo‘llangan ko‘pgina maqollar xalqning deyarli ming yillik tarixini, hayotini, urf-odatini aks ettirgan holda, til taraqqiyoti natijasida ayrim lug‘aviy, fonetik va morfologik o‘zgarishlar bilan bizgacha yetib kelgan. Bu maqollarning ayrimlari shaklini ham, ma‘nosini ham saqlagan bo‘lsa, ayrimlarida shakl saqlanmay ma‘no boshqacha ko‘rinishlarda bizgacha yetib kelgan. Lekin har qanday holatda ham o‘zining qiymatlilik jihatini yo‘qotmagan va yoshlarga tarbiya berishda ahamiyatli manbalardan biri bo‘lib kelmoqda.

REFERENCES

1. Abdullaev H. «Qutadg‘u bilig»dagi qadimiy maqollar haqida // Til va adabiyot ta‘limi. 2004, 1-son.
2. Abdurahmonov X. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi asarlarining sintaktik xususiyatlari bo‘yicha kuzatishlar. T., «Fan», 1971.
3. Berdiyev H., Rasulov R. O‘zbek tilining paremiologik lug‘ati. T., «O‘qituvchi», 1984
4. www.ziyonet.uz
5. Mahmud Koshg‘ariy. Turkiy so‘zlar devoni (Devoni lug‘otit turk). 3 jildlik. 2-jild. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi: Solih Mutallibov. T.: Fan, 1963
6. Devoni lug‘otit turk. Indeks-lug‘at. G‘.Abdurahmonov va S.Mutallibovlar ishtiroki va tahriri ostida. T.: Fan, 1966
7. Mahmud Koshg‘ariy. Turkiy so‘zlar devoni (Devoni lug‘otit turk). 3 jildlik. 1-jild. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi: Solih Mutallibov. T.: Fan, 1960

**UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARIDA MA‘NAVIY –MA‘RIFIY TADBIRLAR
SAMARADORLIGINI OSHIRISH MASALALARI**

Xusniddinov M.M.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Ta‘lim menejmenti kafedrasii
o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051485>

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida ma‘naviy–ma‘rifiy tadbirlarni tashkil etish, ularning ma‘naviy-axloqiy tarbiyaga yo‘naltirilganligini ta‘minlash jihatlari, aniq maqsadga yo‘naltirilganligi, tadbirlarning salohiyati va samaradorligi yuqori bo‘lishini ta‘minlash bo‘yicha fikr – mulohazalar bildirilgan hamda tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: ma‘naviyat, ma‘rifat, milliy qadriyat, umuminsoniy qadriyat, ma‘naviy–ma‘rifiy tadbirlar, tadbirlar samaradorligi, tadbirlar samaradorligi mezonlari.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim tizimini rivojlantirish, yoshlarning intellektual salohiyati, dunyoqarashini yuksaltirish, vatanparvarlik, sadoqat tuyg‘usi bilan yashaydigan avlodni tarbiyalash jamiyatda sog‘lom ma‘naviy muhitni ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Uchinchi Renessans poydevori barpo etilayotgan hozirgi tarixiy jarayonda sog‘lom ma‘naviy muhit barqarorligini ta‘minlash asosiy shartlardan biridir.

Jamiyatni milliy g‘oya atrofida birlashtirish, “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”ning 100 maqsadi atrofida birlashtirish, bunyodkor ishlarga safarbar qilish, dunyoda kechayotgan murakkab mafkuraviy jarayonlardan ogohliligini kuchaytirish va O‘zbekiston Respublikasida olib boriladigan ma‘naviy–ma‘rifiy ishlarni ilmiy asosda tubdan takomillashtirish zarur.

Hozirgi paytda "Yangi O‘zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi" degan ezgu g‘oya asosida ta‘lim–tarbiyaga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘quvchilarning bilimi va iqtidori, ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilayotgani e‘tirof etilib, shu bilan birga, o‘quvchilar tarbiyasi va ongiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan buzg‘unchi va zararli g‘oyalar, jinoyatchilik, giyohvandlik, loqaydlik va boshqa tahdidlar tobora kuchayib borayotgani ta‘kidlanmoqda. Buning oqibatida sohadagi ishlarni zamonaviy va ta‘sirchan yondashuvlar, samarali usullar asosida yanada takomillashtirish ehtiyoji yuzaga kelayotgani bildirilib, konsepsiya maktablardagi ijtimoiy muhitni yaxshilashga qaratilgan chora–tadbirlarni amaliyotga tatbiq etilishi lozim.

O‘zbekistonda ma‘naviy–ma‘rifiy ishlarni va mafkuraviy jarayonlarni tashkil etishning ustuvor yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- belgilangan tadbirlarning yuqori darajada uyushqoqlik bilan o‘tkazilishini ta‘minlash;
- ma‘naviyatning, milliy g‘oyaning targ‘iboti sifatini muntazam oshirib borish;
- davr talablaridan kelib chiqqan holda ma‘naviy–ma‘rifiy va mafkuraviy ishlarni tashkil etishning yangi, samarali yo‘llarini izlash;
- bu sohada eski usullarning mutlaqlashtirilishiga andozalashtirishga yo‘l qo‘ymaslik;
- ma‘naviy–ma‘rifiy ishlar va mafkuraviy jarayonlarni tashkil etishda ijtimoiy muhitni hisobga olish;
- ma‘naviy–ma‘rifiy va mafkuraviy jarayonlarni tashkil etishda uchraydigan rasmiyatchilik va majlisbozlik ko‘rinishlariga barham berish;

-mafkuraviy faoliyatning qanchalik samarali olib borilayotganini bilish maqsadida uning monitoringini tashkil etishdan iborat.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ma’naviy-ma’rifiy hamda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishning maqsadi o‘quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, yuksak axloqiy fazilatlar ruhida tarbiyalash hisoblanadi. Ta’lim tarbiyani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish ma’naviy-ma’rifiy ishlarni to‘g‘ri tashkillashtirish bilan bevosita bog‘liq, albatta, madaniy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etish va ularning ma’naviy-axloqiy tarbiyaga yo‘naltirilganligini ta’minlash maktab direktori, avvalo, ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha o‘rinbosarlarning vazifasidir.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida madaniy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etishda quyidagi jihatlarga rioya qilish maqsadga muvofiq:

- madaniy-ma’rifiy tadbirlarda yuqori interaktivlikka erishish;
- o‘zini-o‘zi tarbiyalash jarayonini tashkil etish;
- tadbirda kompleks yondashish;
- tadbirning ma’naviy-axloqiy, milliy, tarbiyaviy ruhda bo‘lishi;
- inson va jamiyat manfaatlariga uyg‘unligi.

Har bir tadbirdan ko‘zlangan maqsad bo‘ladi. Ana shu maqsadga erishilgani yoki erishilmagani uning natijadorlik darajasini belgilab beradi. Agar tadbirdan so‘ng ma’lum bir muddat davomida maqsadga erishilsa, demak, tadbir o‘z samarasini bergan bo‘ladi. Shuning uchun har bir tadbirni o‘tkazishda tadir samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladigan vositalarga katta e’tibor berish kerak. Tadbir samaradorligining asosiy mezonlari quyidagilardan iborat:

Tadbir mavzusining dolzarbligi – tadbirning nega, nima uchun aynan shu mavzuda, shu vaqti shu qatnashchilar tarkibi bilan o‘tkazilishi asoslangan bo‘lishi zarur. Tadbir mavzusining dolzarbligi bugungi kunda O‘zbekistonni rivojlantirishning davlat dasturlari, Prezidentning besh tashabbusi doirasida amalga oshirilishi ahamiyatlidir.

Mavzu nomi – qisqa, jarangli, e’tiborni tortadigan bo‘lishi, qatnashchilarning yoshi, kasbi, manfaatlariga, hududiy xususiyatlarga mos ma’naviy-ma’rifiy muammolardan birini hal etishga qaratilishi kerak.

Maqsadning ifodalanishi – tadbirning maqsadi qatnashchilar bilib olishi kerak bo‘lgan asosiy fikrlar tezis shaklida aniq yozilgan bo‘lib, tadbir maqsadi aks ettirilgan shiorlar, havolalar slaydlarda, tadbir bannerlarida aks ettiriladi.

Tayyorgarlik ko‘rish muddati – tadbir mavzusi va o‘tkazilish tartibi bir hafta oldin barcha qatnashchilarga e’lon qilinishi, tashkilotchilar va ishtirokchilar tadbir uchun zarur bo‘lgan vositalarni, chiqishlarni tayyorlashlari kerak.

Tayyorgarlik ko‘rish muddati – tadbir mavzusi va o‘tkazilish tartibi bir hafta oldin barcha qatnashchilarga e’lon qilinishi, tashkilotchilar va ishtirokchilar tadbir uchun zarur bo‘lgan vositalarni, chiqishlarni tayyorlashlari kerak.

Tadbir ssenariysi – tadbir ssenariysi bir oy oldin tuzilib, mas’ullar bilan kelishilgan holda ssenariyga so‘zga chiquvchilarni va savol-javoblar uchun vaqtni aniqlaydilar. Tadbir necha qismdan iborat bo‘lishi, nazariy va badiiy qism qanday tashkil etilishi kelishib olinadi.

Tadbirning qiziqarliligi - qatnashchilarni toliqtirmaslik, ularni diqqatini jalb qilib faollashtirib turish, tomoshabinlarni e’tiborini tortadigan usul va vositalardan keng foydalanish kerak.

Auditoriya – tashkilotchilar bilan qatnashchilar orasidagi muloqot, o‘zaro murojaat uchun qulay, samimiy muhit ta’minlanishi, qatnashchilarning tadbir mavzuiga tayyorlanib kelishlari lozim.

Ko‘rgazmali vositalar – har bir mavzu bo‘yicha kamida uchta ko‘rgazmali vositadan foydalanishi kerak. Ko‘rgazmallar yorqin, e‘tiborni tortadigan, tadbirni mazmun mohiyatini o‘zida mukammal aks ettirishi tadbirni mazmunli va samarali bo‘lishini ta’minlaydi.

Erishilgan natija – qatnashchilardan ushbu tadbirdan qanday bilim va tassurot olganligi haqida so‘rash, olgan yangi bilimlarni qachon, qanday vaziyatlarda qo‘llashni aytib bera olishi kerak. Natija tinglovchilarning foizi, ulardan olingan javoblar sonidan kelib chiqib baholanadi. Ishtirokchilarning tadbirdan katta taassurot olishi va uni amaliyotda qo‘llashi tadbirni natijaga erishganidan dalolat beradi.

Hujjatlashtirish – tadbirning bayonida: maqsad, tezislari, aytilgan fikr-mulohazalar, berilgan savol, olingan javoblar, yutuq va kamchiliklar, xulosa, tavsiyalar yozilib, imzolaniib saqlanadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar samardorligini oshirishning muhim yo‘nalishlariga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tizimli tashkil etish;
- ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etishning moliyaviy manbalarini umumiy o‘rta ta’lim maktabning yillik xarajatlar ro‘yxatida aniq belgilash;
- umumiy o‘rta ta’lim maktablarini ma’naviy-ma’rifiy adabiyotlar, targ‘ibot materiallari, multimedia mahsulotlari bilan ta’minlash;
- ma’naviy-ma’rifiy ishlarga mas’ul rahbar va xodimlarning moddiy-ma’naviy mavqeini mustahkamlash;
- markaziy va hududiy davlat hamda nodavlat ommaviy axborot vositalari rahbarlari, mas’ul xodimlarining ma’naviy-mafkuraviy bilim darajasi, siyosiy savodxonligiga alohida e‘tibor qaratish.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda ma’naviy-ma’rifiy ishlarni kuchaytirish eng dolzarb vazifalardan biridir. Chunki, ular Vatan taraqqiyoti va xalq faravonligi uchun xizmat qiluvchi tushunchalardir.

Mamlakatimizda ta’lim-tarbiyani hozirgi zamon talablari darajasida olib borishda mavjud barcha imkoniyatlar va vositalardan samarali foydalanganimizdagina ma’naviyati yuksak barkamol yoshlarni tarbiyalashga erishish mumkin bo‘ladi. Kelajak avlod haqida qayg‘urish, sog‘lom, barkamol naslni tarbiyalapsh o‘zbek xalqining milliy xususiyatidir.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022 yildagi “Maktabgacha va maktab ta’limini rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-241-sonli qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 03.10.2022 yildagi “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy hamda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 558-sonli qarori.
3. Sh.Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz.-T., “O‘zbekiston”, 2017 y.

4. A.Begmatov, R.Rustamova. Milliy g‘oya targ‘iboti va madaniy-ma’rifiy tadbirlar.-T.: “ma’naviyat”, 2017y.
5. Sh.To‘raev. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar va uni tashkil qilish metodikasi.-T.; “Paradigma”. 2017 y.
6. www.ziyonet.uz. internet sayti
7. www.tdi.uz internet sayti
8. www.uzedu.uz internet sayti
9. www.erp.maktab.uz internet sayti
10. www.tdpu.uz internet sayti

**ALALIYALI BOLALARDA UMUMIY MOTORIKANING O‘ZIGA XOS
XUSUSIYATLARINI ILMIY NAZARIY ASOSLARI**

Mamatkulova Lobar Tolibjonovna

Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051488>

Annotatsiya. Maqolada alaliyali bolalarda umumiy motorika rivojlanishini ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: alaliya, umumiy motorika, harakat, korreksion ish, fazoviy mo‘ljal olish, harakatlar tempi, harakatlarda o‘zini-o‘zi boshqarish.

Mamlakatimiz yoshlariga erta ta‘lim-tarbiya berish mas‘uliyatini hozirda yurtimizda faoliyat yuritayotgan maktabgacha ta‘lim tashkilotlari, umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘z zimmasiga olgan. Bolalar ta‘lim muassasasida o‘quv jarayoniga tayyorgarlik ko‘rishi, muvaffaqiyatli bilim olishi, atrofdagi dunyoni yaxshiroq tushunishi va bir qator o‘ziga xos ko‘nikmalarni shakllantirish uchun aqliy va jismoniy rivojlanishga erishishlari kerak. Bolalardagi nutq nuqsonlari faqatgina nutqiy komponentlariga ta‘sir ko‘rsatibgina qolmay, balki nutqiy bo‘lmagan buzilishlarga ham sabab bo‘ladi. Sistemali nutq buzilishlaridan biri bo‘lgan alaliya nutq kamchiligidan ham bolalarda har tomonlama ya‘ni nutqiy, psixologik, fiziologik jihatdan turli kamchiliklar kuzatiladi. Shulardan aynan umumiy motorika ko‘rsatkichlari maktabgacha yoshdagi va maktab yoshidagi bolalarning fiziologik rivojlanishning asosiy natijalaridan biri bo‘lib, mashg‘ulotlarga muvaffaqiyatli moslashishning kalitidir.

E.N.Vavilova, N.A.Notkina, M.A.Pravdova, Y.K.Chernishenko, V.I.Usakova so‘zlariga ko‘ra, katta va kichik maktabgacha alaliyali bolalarning 30-40% gacha motor rivojlanishining past darajasiga ega va shuning uchun bu bolalarda umumiy harakat kechikishi kuzatilmoqda.

Hozirda psixologlar, o‘qituvchilar, logopedlar va shifokorlar alaliya nutq nuqsoniga ega bolalar uchun umumiy bo‘lgan belgini ta‘kidlaydilar ya‘ni bu - bolalarning motor faolligining pasayishi. Bu ko‘rsatkichning pasayishi esa o‘z navbatida harakatlarning yo‘qolishi, sog‘ligini yomonlashuviga, umumiy rivojlanishini va aqliy bilimini pasayishiga olib kelishi mumkin.

Maktabgacha ta‘lim muassasalarida bolalarni tarbiyalash va o‘qitish dasturida bolaning salomatligi va har tomonlama rivojlanishi masalasi birinchi o‘rinda turishi bejiz emas. Umumiy motorika va mayda qo‘l motorikasining harakati har tomonlama rivojlanishini o‘z navbatida intellektual, hissiy va boshqa sohalarini rivojlantirishning asosiy sharti hamda rag‘batlantiruvchi omili bo‘lib xizmat qiladi. Bola uchun umumiy motorika ko‘rsatkichlari muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uning fiziologik fazilatlarini ochib beradi, bu bolalarni yangi ijtimoiy muhitga kirib borish uchun eng muhim xususiyatlardan biridir.

L.I. Bojovich, L.A.Venger, N.I.Gutkina, V.A.Ivannikova, E.O.Smirnova fikriga ko‘ra, agar bolalarda umumiy motorika sohasi shakllanmagan bo‘lsa, bolada nutqiy jarayoni ham to‘liq tarzda amalga oshmaydi. Bu esa xulq-atvorning impulsiv shaklida, ta‘lim jarayonidagi qiyinchiliklarga adekvat javob bera olmaslik, kattalarni tinglash va tushunish qobiliyatining buzilishida namoyon bo‘lishi mumkin deya ta‘kidlab o‘tadi.

L.I.Bojovich alaliya nutq nuqsoniga ega bolalarda belgilarini o‘rganishda motor komponent ko‘rsatkichlari jarayoniga va sifatiga e‘tibor qaratishini bevosita ta‘kidladi. Harakat

jarayoni samarali bo‘lishi uchun bola o‘z faoliyatini o‘zi baholay olishi qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak deb ta’kidlaydi.

Bolalarning jismoniy va psixologik tayyorgarligidan tashqari, o‘rganish uchun maxsus tayyorgarlik kerak. S.A.Kozlova o‘z asarlarida maktabgacha yoshdagi alaliyali bolalarni nutqiy jihatlarini rivojlantirish uchun umumiy va mayda qo‘l motorikasi ustida ishlash kerakligini ta’kidlaydi, bu albatta maxsus tayyorgarlikni o‘z ichiga oladi.

R.E.Levina, L.F.Spirova, G.E.Chirkina kabi olimlar o‘zlarining ilmiy ishlarida maktabgacha yoshdagi alaliyali bolalar nutqining rivojlanishi va ularning motor qobiliyati o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlikka e’tibor berishadi, bu esa jismoniy mezon sifatida nutq tayyorgarligini sifatli bo‘lishini taqazo etadi.

Umumiy motorika alaliyali bolalar nutqini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu bolalarning axborotni tushunishi, uning ketma-ketligini aniqlash, o‘z harakatlarini og‘zaki aniqlash qobiliyati, axborot, kognitiv, nazorat qiluvchi til funksiyalarini o‘zlashtirish kabi nutq qobiliyatlarini shakllantirishda namoyon bo‘ladi.

V.K.Orfinskaya o‘z asarlarida alaliya nutq nuqsoniga ega bolalarni kelajakdagi korreksion ishini ta’minlash uchun bolalarning barcha motor belgilarini aniq yo‘naltirilgan tarzda rivojlantirish zarur deb keltirib o‘tadi.

Psixofiziologik yondashuv pozitsiyasidan (A.A.Leontev, I.M.Rumyanseva, N.I.Jinkin va boshqalar) motor funktsiya mexanizmlari nutq mexanizmlariga asoslangan bo‘lib, harakatlar algoritmini o‘zlashtirishda noverbal komponentlarning asosiy ahamiyatini tasdiqlaydi. Ma’lum harakatlarni shakllantirishda bir-biriga bog‘langan barcha analizatorlar ishtirok etadi. Bunda fazoviy mo‘ljallash olish, ritm kombinatsiyalarining to‘g‘riligini nazorat qilish muhim rol o‘ynaydi.

Somatik va terapevtik yondashuvlar tarafdorlari bo‘lmish N.A.Cheveleva, L.E.Jurova, T.B.Filicheva, V.I.Kapinos va boshqalar nutq jarayonlari bilan aniq motor harakatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni qayd etadi.

V.M.Bextereva, A.N.Leontev, A.R.Luriya, P.K.Anoxin, I.M.Sechenov, I. P. Pavlov kabi olimlar va amaliyotchilar qo‘l va tananing umumiy manipulyatsiyasining oliy asabi tizimi faoliyat funksiyalariga, nutqning rivojlanishiga ta’sirini isbotladilar. Binobarin, rivojlantiruvchi ish harakatdan fikrlashga yo‘naltirilishi kerak, aksincha emas deya ta’kidlab o‘tiladi.

R.E.Levinaning tadqiqot ishlarida va ilmiy-tadqiqot instituti qoshidagi logopediya laboratoriyasining boshqa xodimlari tomonidan shu narsa aniqlandiki, umumiy qabul qilingan metodologiya bo‘yicha harakatlar ketma-ketligini o‘rganadigan alaliyali bolalar harakatlarni birlashtirishni o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishlarini ta’kidladilar, bu esa kelajakda bolaning nutqiga, ta’lim jarayoniga, ko‘plab xatolar bilan sekin o‘qish va o‘qiganlarini noto‘g‘ri tushunishga olib keladi.

Alaliyali bolalarda umumiy motorika xususiyatlari hamda uning muammoli vaziyatlarini A.N.Leontev, G.A.Volkova, N.I.Traugott kabi bir necha rus olimlari o‘rganib chiqishgan.

G.A.Volkovanning “Logopedik ritmika” asarida yozilishi bo‘yicha alaliyali bolalarda piramidal yetishmovchilik alomatlarini sifatida yurishning buzilishi, qaddini tik tutmasklik, o‘ng qo‘lning zaifligi (ya’ni ko‘p bolalar ovqatlanayotganda, o‘ynaganda, rasm chizishda chap qo‘llaridan foydalanish) kuzatiladi. Koptok bilan bog‘liq bo‘lgan jarayonlarda ham chap oyoqda koptok uzatadi, chap oyog‘ida sakraydi va koptokni chap oyoq bilan suradi.

Ko‘pincha alaliya nutq nuqsoniga ega farzandlarning ota-onasi farzandini “kasal” deb bilishadi va uning harakatini cheklashni boshlaydilar. Bu esa katta xato hisoblanadi. Alaliya nutq nuqsoniga ega bolalar boshqa bolalarga qaraganda umumiy motorika ko‘nikmalarini rivojlantirishni alohida talab qiladi. Chunki alaliya bilan og‘rigan bolalar uchun umumiy motorika ko‘nikmalarini rivojlantirish miya yarim sharlarida o‘zaro nerv bog‘lanishlarini yaxshilaydi. O‘yin va harakatda ikki qo‘l hamda ikki oyoqdan foydalanish shart. Sababi, aynan shu jarayonda keyin ikkala miya yarimsharlari baravariga ishlay boshlaydi va miya yarimsharlardagi zonalar o‘zaro aloqaga kirishadi. Bu esa o‘z navbatida bolalarda nutq nuqsonlarining bartaraf etilishiga sabab bo‘ladi

Bolaning umumiy motorikasini rivojlantirishning eng muhim mezonlari bu- “Gavda harakati”, “Qo‘l va oyoqlarning o‘zaro mutanosibliigi”, “Mushaklar tonusi”, “Vazifalarni bajarish tempi” hamda “Aniqlik va faollik” hisoblanadi. Alaliya nutq nuqsoniga ega bolalarning umumiy motorikasini rivojlantirish uchun ishlash tizimi harakatlarning dinamik koordinatsiyalari, fazoviy mo‘ljal olish qobiliyati, harakatlar tempi, harakatlarda o‘zini-o‘zi boshqara olish qobiliyati va harakatli xotira xususiyatlari shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Ushbu yo‘nalishdagi mashg‘ulotlar logopedik guruhlarida maxsus dasturlar doirasida amalga oshiriladi. Alaliyali bolalarda umumiy motorikasini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlarni boshlashning eng samarali davri bolalar rivojlanishining 4-5 yoshiga to‘g‘ri keladi. Sababi aynan bu davr “motorik iqtidor” davri hisoblanib, bolalarda nuqtning barcha maqsadga yo‘naltirilgan harakatlarning rivojlanish asosi sifatida namoyon bo‘ladi.

Alaliyali bolalarda umumiy motorikasini rivojlantirish kompleks yondashgan usullardan tashkil topgan. Bunda sport anjomlari, kichik buyumlar, barmoqlar massaji, o‘yin va qo‘lni yozishga tayyorlash uchun maxsus mashqlar yordamida harakatli o‘yinlar, shuningdek, dam olish mashqlari to‘plamiga asoslangan bo‘lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- mushaklar tonusini normallashtirish va relaksatsiya mashqlari;
- harakatli o‘yinlar;
- fazoviy mo‘ljal olish mashqlari;
- sport anjomlari (lentalar, to‘plar, katta tugmalar, qog‘oz, qum, toshlar, dantellar) va kichik buyumlar (urug‘lar, boncuklar, katta tugmalar, qog‘oz, qum, toshlar, gantellar va boshqalar) yordamida o‘yin harakatlari va mashqlar;
- dinamik va statik koordinatsiya mashqlardir.

Yuqoridagi bayon qilinganlar asosida shuni aytish mumkinki, u yoki bu darajadagi nutq buzilishlari bola shaxsining shakllanishiga va fiziologik rivojlanishiga salbiy ta‘sir etishi mumkin. Bolalarda umumiy motorikasidagi asosiy va hayotiy zarur harakatlar: piyoda yurish, yugurish, sakrash, osilish, tortilish, uloqtirish, muvozanat saqlash va shu kabilar bolaning har tomonlama rivojlanishida asosiy manba hisoblanadi. Xususan, alaliyali bolalarda jismoniy mashqlardan: tezkorlik, chaqqonlik, egiluvchanlik, mushaklarni puxtalash bilan birga, yurak-qon tomir, nafas olish va asab tizimlarini ham mustahkamlaydi. Alaliyali bolalarning fiziologik, psixologik jihatdan o‘qishga, maktabga tayyorgarligi darajasi asosiy harakatlarga va harakat tajribasiga bog‘liq bo‘ladi.

Alaliyali bolalarning kundalik hayotdagi harakat faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish bolaning sog‘lom jismoniy holati va kun davomidagi psixikasi uchun zarur harakat rejimini bajarilishini ta‘minlaydi. Bir tomondan muayyan aqliy kuchni va ikkinchi tomondan aktiv dam olishni talab

qiluvchi turli xarakterdagi bolalar faoliyatini maqsadga muvofiq almashtirib turish nerv tizimi charchashining oldini olishni, bolada xushchaqchaq kayfiyat va organizmning optimal ish qobiliyatini saqlab turishni ko‘zda tutadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvar kuni “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60-son Farmoni.
2. Ayupova.M.Y “Logopediya” Toshkent -O‘zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.2019 yil
3. Архипова, Е. Ф. Логопедическая работа с детьми раннего возраста – М. : АСТ : Астрель, 2007. – 224 с.
4. Ayupova, Mukarram, and Aziza Jumabayeva. "Pedagogical and psychological characteristics of speechimpaired children in preschool education." *Science and Education* 2.5 (2021): 544-549.
5. Ayupova, Mukarram Yu. "Speech Preparation of Preschool Children with Speech Deficiency for School Education." *Journal of Pharmaceutical Negative Results* (2022): 2345-2353.
6. Mamatkulova, L. T. (2022). Using computer technology in overcoming the written speech defects in children with mental retardation. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(8), 1-4.

**YANGI O‘ZBEKISTONNING TARAQQIYOT STRATEGIYASIDA TA’LIM SIFATINI
OSHIRISH MASALALARI**

Rashidova Aziza Aminboyevna

Nizomiy nomidagi TDPU Ijtimoiy –gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi yo‘nalishi 1-kurs
magistri

raziza7757.14@gmail.com

+998 91 192 33 62

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051492>

Annotatsiya. Ushbu maqola 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va uni amalga oshirishga oid davlat dasturi asosida ishlab chiqilgan yettita ustuvor yo‘nalishdan biri Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasid aadolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirishni yanada rivojlantirish masalalarini qisqacha yoritishga bag‘ishlanadi. Mamlakatimiz ta’lim tizimining har bir bosqichida ta’lim sifatini oshirish, ulg‘ayib kelayotgan yosh avlodni kasb-hunarga yo‘naltirish, yetuk salohiyatli kadrlar tayyorlash islohotlarning bosh maqsadlaridanbiriekanligi xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Inson kapitali, adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, ta’lim tizimini rivojlantirish, taraqqiyot strategiyasi, davlat dasturi, kasbiy ta’lim, milliy o‘quv dasturi, nodavlat ta’lim.

KIRISH

Bugun xalqimiz hayotida ulkan o‘zgarishlar yuz bermoqda. Jumladan, Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning tashabbusi bilan keng jamoatchilik muhokamasi natijasida “Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan, yettita ustuvor yo‘nalishdan iborat 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va uni amalga oshirishga oid davlat dasturining qabul qilinishi mamlakatimizda tub demokratik islohotlar, transformatsion o‘zgarishlarning yangi davrini boshlab berdi.

Harakatlar strategiyasi doirasida amalga oshirilgan ishlar barcha sohalarni qamrab oldi. Eng asosiysi, mamlakatimizda ta’lim sifatini oshirish, insonning huquq va erkinliklarini, sha’nini, qadr-qimmatini, manfaatlarini, davlat organlarining jamiyat oldida hisobdorligini ta’minlash islohotlarning bosh maqsadi etib belgilangandi. Taraqqiyot strategiyasi esa bu ishlarning mantiqiy hamda uzluksiz davomi bo‘ladi, shubhasiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari, ma’ruzalari, mavzuga doir adabiyotlar hamda internet manbalaridan foydalanildi. Maqolani yozish davomida nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, mantiqiylik tamoyillari qo‘llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ma’lumki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining lavozimga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalari qo‘shma majlisida so‘zlagan nutqining mazmun-mohiyati va ahamiyati, unda belgilab berilgan ustuvor vazifalar talaba yoshlar, davlat xizmatchilari, olimlar, ekspertlar, keng jamoatchilik tomonidan qizg‘in kutib olingan edi.

Shu o‘rinda, Prezident nutqi kelajakka yo‘naltirilgani, mamlakatni rivojlantirish strategiyasining amaliy dasturi bo‘lganiga e’tiborni qaratish lozim. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev O‘zbekiston yoshlari forumida so‘zlagan nutqi shunday deydi:

“Men har gal yoshlarimiz bilan uchrashganimda, sizlarning g‘ayrat-shijoatingizdan kuch-quvvat olaman, ko‘nglim tog‘day ko‘tariladi. Har biringiz jonajon Vatanimiz va xalqimizga sidqidildan xizmat qilish orzusi bilan yonib yashayotganingizni yaxshi bilaman. Sizlarni O‘zbekistonning eng katta boyligi, bebaho xazinasi sifatida yuksak qadrlayman. Biz yurtimizda qanday islohotlarga qo‘l urmaylik, avvalo, siz kabi yoshlarga, sizlarning kuch-g‘ayratingiz va azmu shijoatingizga suyanamiz. Barchangiz yaxshi bilasiz, biz bugun o‘z oldimizga ulkan marralarni qo‘yganmiz. Ona Vatanimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratishga kirishdik. Biz oila, maktabgacha ta‘lim, maktab va oliy ta‘limni hamda ilmiy-madaniy dargohlarni bo‘lg‘usi Renessansning eng muhim bo‘g‘inlari deb hisoblaymiz. Shu sababli, ushbu sohalarda tub islohotlarni izchil amalga oshirmoqdamiz. Ishonamanki, mamlakatimiz taraqqiyotining yangi poydevorini yaratishda sizlar singari fidoyi va vatanparvar yoshlarimiz faol ishtirok etib, munosib hissa qo‘shadilar.”

Davlat rahbari o‘z ma‘ruzasida mamlakat hayotining barcha jabhalariga atroflicha to‘xtalib o‘tib, yangi g‘oyalar, innovatsiyalar va yangiliklarni taklif qilgan edilar.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti o‘z nutqida Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasining yettita ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berdi. Mazkur kontseptual hujjatda islohotlarning uzviyligi va davomiyligini ta‘minlash maqsadida “Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari” degan tamoyil asosiy g‘oya va bosh mezon qilib olindi. *“Xalqimiz talablarini inobatga olgan holda, biz Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasini ishlab chiqdik va saylov jarayonida uni o‘ziga xos umumxalq muhokamasidan o‘tkazdik. Bu muhim kontseptual hujjatda islohotlarimizning uzviyligi va davomiyligini ta‘minlash maqsadida, “Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari” degan tamoyil asosiy g‘oya va bosh mezon sifatida kun tartibiga qo‘yildi”*, deydi prezident.

Xususan, unda sifatli ta‘lim-tarbiya masalasi doimiy e‘tibor markazida bo‘lishi ta‘kidlandi. Shu maqsadda o‘qituvchilarning oylik maoshini izchil oshirib borish va 2025-yilga borib, 1 ming dollar miqdoriga yetkazish ko‘zda tutilgan. Yangi maktablar qurish, mavjudlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, sohaning barcha bosqichlari o‘rtasida uzviylikni ta‘minlashga qaratilgan Milliy ta‘lim dasturi ishlab chiqildi.”

Tan olib aytish joizki, o‘tgan besh yilda ijtimoiy sohani rivojlantirish borasida qator tizimli islohotlar amalga oshirildi va ijobiy natijalarga erishildi, biroq shu bilan birga mazkur sohada samarali mexanizmlarni yaratishga to‘sqinlik qilayotgan qator muammo va kamchiliklar ham yo‘q emas. Taraqqiyot strategiyasi bu borada ijtimoiy yo‘nalishdagi islohotlar alohida ahamiyatga ega, albatta.

Qaydetilganidek, ushbutaraqqiyotstrategiyasiyettiyo‘nalishdaniborat.

To‘rtinchi yo‘nalish adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan va mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Shuningdek, ushbu yo‘nalishni amalga oshirish uchun quyidagi maqsad va vazifalar belgilab berildi:

- Umumta‘lim maktablarining kasb o‘rganish istagidagi bitiruvchilarini davlat tomonidan kamida bir kasbni egallashga ko‘maklashuvchi tizimni joriy etish;
- 2022/2023-yillarda 6 yoshli bolalarni maktabgacha tayyorlov tizimi bilan qamrab olish darajasini 90 foizga, 2024/2025 o‘quv yili yakuniga qadar 100 foizga yetkazish;
- Maktabgacha ta‘lim tizimiga xususiy sektor mablag‘larini jalb qilish orqali 7 mingdan ziyod yangi nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlarini tashkil etish;

- 2022 — 2026-yillarda 160 mingdan ziyod pedagog kadrlarning malakasini oshirish;
- Yangi maktablar qurish, xususiy maktablarni ko‘paytirish, ta‘lim sifatini oshirishni nazarda tutuvchi milliy dasturni ishlab chiqish va amalga oshirish;
- O‘quv o‘rinlari sonini 2026-yil yakuniga qadar 6,4 milliongacha yetkazish;
- 2022 — 2026-yillarda 217 ta “Barkamol avlod” bolalar maktabini rivojlantirish bo‘yicha dasturni amalga oshirish;
- Yoshlarni san‘at dunyosiga oshno etish, kompyuter va IT texnologiyalari sohasida bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari uchun zarur jihozlar bilan ta‘minlangan 100 mingdan ortiq bepul to‘garaklar faoliyatini yo‘lga qo‘yish;
- Chekka hududlarda maktab hamda maktabgacha ta‘lim muassasalarigacha transport qatnovini yo‘lga qo‘yish;
- Milliy o‘quv dasturiga asosan 2026-yilga qadar 699 nomdagi, shu jumladan 2022-yilda 296 nomdagi yangi darsliklar, mashq daftarlari, o‘qituvchi metodika kitoblari hamda mobil ilovalarni yaratish;
- Milliy o‘quv dasturi bo‘yicha yangi metodikalarga o‘qituvchilarni o‘qitish maqsadida Elektron malaka oshirish platformasi uchun 2026-yilga qadar jami 769 ta videodars yaratish;
- Umumta‘lim maktablarida darslik va o‘quv-metodik majmualarni tajriba-sinovdan hamda chet ellik mutaxassislar ishtirokida ekspertizadan o‘tkazish tizimini joriy etish;
- Iqtidorli o‘qituvchilarning ish haqlarini malaka toifasiga qarab tabaqalashtirilgan holda oshirib boorish;
- O‘qituvchilarga malaka toifalarini berish tartibini tubdan qayta ko‘rib chiqish hamda malakani baholash metodikasi asosida adolatli va shaffof tizimni joriy etish;
- Maktabda faoliyat olib borishi uchun har bir fan bo‘yicha mahalliy yoki xalqaro sertifikatli talablarini belgilash;
- Toifaga ega bo‘lmagan maktab o‘qituvchilarining bilim va ko‘nikmalarini diagnostikadan o‘tkazish;
- Umumta‘lim maktablarini, ayniqsa, chekka hududlardagi ta‘lim maskanlarini oliy ma‘lumotli pedagog kadrlar bilan to‘ldirish ishlarini davom ettirish;
- Maktablarda direktor va uning o‘rinbosarlarini tayinlash tizimini maktab o‘qituvchilari va ota-onalarning ishtiroki ta‘minlanishini nazarda tutgan holda yanada takomillashtirish;
- Xalq ta‘limi tizimi tuman bo‘linmalari faoliyatini to‘liq raqamlashtirish hisobiga optimallashtirish;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Xorazm viloyatida tajriba-sinov tariqasida boshlang‘ich sinf (1 — 4-sinf) o‘quvchilarini bepul ovqat bilan ta‘minlash tizimini joriy etish;
- Tajriba-sinov natijalariga ko‘ra boshlang‘ich sinf (1 — 4-sinf) o‘quvchilarini bepul ovqat bilan ta‘minlash tizimini kengaytirish masalasini ko‘rib chiqish.

Bu yo‘nalish doirasidagi vazifalar o‘tgan besh yil davomida inson qadr-qimmatini va uning qonuniy manfaatlarini ta‘minlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlarning uzviy davomi bo‘ladi, ularni yangi pog‘onaga ko‘taradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ta‘lim sifatini samarali oshirib borish, ilmiy salohiyati yuksak kadrlar yetkazib berish uzluksiz davom etadigan jarayon ekanligi nuqtai nazaridan xulosa sifatida aytish mumkinki, Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini

rivojlantirishborasida kelgusi besh yillik uchun muhim vazifa va maqsadlar belgilab olingan. Demakki, keng ko'lamli islohotlar jarayoni izchil davom etib, ular sermahsul bo'lishidan butun xalqimiz manfaatdor. Ularni amalga oshishi uchun esa har birimiz mas'uldirmiz. Zero mamlakatimiz kelajagi va rivoji uchun hamjihatligimiz va birdamligimiz muhimdir.

Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasini amalga oshirishda barcha davlat va jamoat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlari vakillari ham kamarbasta bo'lishiga ishonamiz.

Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi milliy rivojlanishimizning yangi bosqichini boshlab beradi hamda xalqimizni umumiy maqsadlar yo'lida birlashtirib turadigan yaxlit ma'naviy asos va mezoniga aylanadi.

REFERENCES

6. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: O'zbekiston, 2020.
7. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O'zbekiston, 2017.
8. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning besta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasi//<https://www.lex.uz>
9. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi//<https://www.lex.uz>
10. Sh.S.Sharipov va boshqalar. Bilim olishning intellektual nazariyasini ishlab chiqish nazariyasi va amaliyoti. T.: Fan, 2011 y.

**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA FOYDALANILADIGAN DIDAKTIK O‘YINLAR
HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR**

Tursunqulova Maxfuza To‘lqin qizi

Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI tayanch doktoranti

makpuja3005@gmail.com, tel: (33) 755-55-59

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8044429>

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang‘ich sinflarda foydalaniladigan didaktik o‘yinlar haqidagi ayrim mulohazalarga bag‘ishlanadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, didaktik o‘yinlar, o‘quvchi, ta‘limiy maqsad, didaktik o‘yin shakllari, didaktik o‘yin usullari.

Bolalarga o‘yinni o‘rgatishdan muayyan ta‘limiy maqsad nazarda tutiladi. O‘yinning eng muhim ahamiyati ham ana shundadir. O‘yin o‘tkazilish shakllari va usullari ta‘limning boshqa turlaridan farq qiladi. Didaktik o‘yin usullari cheksiz, takrorlash va o‘zgartirish, unga turli yangiliklar kiritish imkoni bor. Masalan, biz “Jimjitlik” o‘yining 5-7 xilini butun sinf bilan hamda ayrim bolalar bilan 10 martadan ko‘proq takrorlab o‘tkazdik, “Nima o‘zgardi?” turidagi o‘yin 5 xil turli ko‘rsatmali material bilan o‘tkazildi. Natijada o‘yin malakalarining bir xilda va mustahkam bo‘lishiga hamda o‘yinning har bir qoidasini tinglay bilish va unga rioya qilishiga erishish imkonini beradi.

Didaktik o‘yinlar o‘zining shakli jihatidan, asosan, bog‘chada o‘ynaladigan ijodiy o‘yinlardan ham, o‘qituvchi o‘zi hikoya qilib berish yo‘li bilan tushuntiradigan va o‘quvchilarni birma-bir so‘rab chiqish natijasida mustahkamlanadigan o‘yinlardan ham bir tomonlama farq qiladi. Didaktik o‘yinlar o‘qitish vazifasiga xizmat qiladi va qiziqarli, maroqli, tushunarli darajada olib boriladi. Bolalar g‘olib chiqish maqsadida jon-dili bilan mashq qiladilar, berilgan har bir topshiriqni albatta bajarishga odatlanib qoladilar, natijada ularda didaktik topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan qiziqish orta boradi. Didaktik o‘yinlar har bir darsning maqsadini, har bir mashqning maqsadi va vazifalarini yaxshiroq tushunib olishga yordam beradi. Didaktik o‘yinlar ta‘limning ko‘rgazmaliligi, o‘qituvchining nutqini va bolalar harakatini o‘z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko‘rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug‘iladi. Bu esa o‘qituvchining aytganlarini bolalarning o‘ylab olishiga va aytilganlarni ifodalab berishlariga, ya‘ni didaktik o‘yin qoidalarini o‘zlari bajarishlariga undaydi. Didaktik o‘yinlarning bu tarzda tuzilish xususiyatlari o‘quvchilar faoliyatini tahlil qilish imkonini beradi. Shuning uchun ham barcha bolalar o‘yin vaqtida zo‘r qiziqish bilan harakat qiladilar.

O‘yinsiz tom ma‘nodagi aqliy rivojlanish bo‘lishi mumkin emas. O‘yin o‘quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni uyg‘otadigan uchqundir. O‘yin boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda ma‘lum sifatlarni shakllantirish uchun kattalar - o‘qituvchilar, tarbiyachilar, ota-onalar tomonidan qo‘llaniladigan usul. O‘yin vositasida o‘quvchilarning bilim o‘zlashtirish jarayoni qulaylashadi, turli xil predmetlar bilan munosabatda bo‘lishga o‘rganadi, shuningdek, ularda muomala madaniyati shakllanadi. O‘yin vositasida bolaning shaxsi shakllanadi, unda kelgusida o‘quv va mehnat faoliyatini tashkil etish va insonlar bilan munosabatga kirishishga oid ruhiy xususiyatlar shakllanadi. O‘yin orqali bolalar borliqni o‘rganadi va dunyoni o‘zgartirishga harakat qiladi. Shunday qilib o‘yin inson faoliyatining shakllanishiga asos soladi.

O‘yinda inson borliqni aks ettirish qobiliyatini namoyon qiladi. O‘yinning eng muhim ahamiyati shundaki, unda ilk bor bolaning dunyoga ta’sir etish ehtiyoji paydo bo‘ladi va shakllanadi. Maktab yillargacha o‘yin shakllari yanada kengroq rivojlanadi. O‘quvchining o‘yin faoliyati juda ko‘p soha olimlarining, ya’ni, faylasuflar, sotsiologlar, biologlar, san’atshunoslar, etnograflar, ayniqsa, pedagoglar va psixologlarni qiziqtiradi. Psixologiyada bola psixikasining rivojlanishida o‘yining hal qiluvchi ahamiyatga ega deb qaraladi. Faqat o‘yindagina bolada shaxsning hamma tomonlari birlikda va o‘zaro ta’sirda shakllanadi. O‘yingina bola psixikasida rivojlanishning yuqoriroq stadiyasiga o‘tish uchun muhim zamin yaratadi. Didaktik o‘yin o‘rganilayotgan voqea va hodisalarning imitatsion modeli yaratilish sohasidagi aktiv faoliyatdir. O‘yinning boshqa faoliyat turlaridan muhim farqi shundaki, uning predmeti inson faoliyatidir. Didaktik o‘yinda faoliyatning asosiy turi hamkorlikdagi o‘quv faoliyatidir. Bugungi kunda respublikamizda Prezidentimiz rahbarligida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga katta e’tibor berilmoqdaki, inson o‘z faoliyatida kompyuter texnologiyalarini o‘zlashtirishda foydalanuvchi sifatida o‘zini namoyon qilish shart bo‘lib qolmoqda. Chunki insoning butun hayoti axborotni saqlash, uni qabul qilishdan iborat. Ammo inson miyasi qanchalik mukammal bo‘lmasin, juda katta miqdordagi axborotlarning hammasini xotirasida saqlay olmaydi va kelajak avlodga to‘liq yetkazib bera olmaydi. Shuning uchun axborot texnologiyalardan foydalanishga zaruriyat tug‘iladi. Darhaqiqat, axborot texnologiyalari fan- texnikaning muvaffaqiyatli rivojlanishini ta’minlash, o‘quvchilarning innovatsiya va intellektual faoliyatini rivojlantirish asosini tashkil etadi. Shu jihatdan ham ta’lim va tarbiya jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirish uchun, avvalo, o‘rgatish lozimligini keltirib chiqardi. Shuning uchun boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kompyuter bilan ishlash ko‘nikmasini shakllantirish zarur bo‘ladi. Mazkur muamoni hal etish maqsadida Xalq ta’limi vazirligining 2011-yil 9-iyundagi “Umumta’lim maktablari uchun 2011-2012 o‘quv yiliga mo‘ljallangan o‘quv rejani tasdiqlash to‘g‘risida ” gi 123-sonli buyrug‘iga ko‘ra maktab ixtiyoridagi soatlar hisobidan 2-4-sinflarda informatika darslarini tashkil qilish ko‘rsatilgan. Buyruqda ko‘rsatilgan vazifalarni bajarish, ya’ni boshlang‘ich ta’limda kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish tizimini ishlab chiqish, o‘quvchilarning kompyuter savodxonlik darajasini oshirish lozimligini anglatadi.

Chunki, boshlang‘ich ta’limda o‘qitiladigan bu fan axborot texnologiyalari bilan qurollanish yo‘llarini o‘rgata oladi. Hozirgi kunda kompyuter texnologiyasi yordamida hisoblash, yozish, o‘qish, o‘rganish, gapirish, chizish, maketlar tayyorlash, axborot qabul qilish, qayta ishlash, o‘ynash mumkin. Shu jihatdan ham boshlang‘ich sinflarda fanlarni o‘qitishda multimedia vositasida tabiat hodisalarini namoyish qilishda, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilishda, o‘zlashtirishda foydalaniladi.

Tayyor qoida va mazmunga ega bo‘lgan o‘yinlarga quyidagi xususiyatlar xos bo‘ladi: o‘yin oshiriladi. O‘yin g‘oyat (yoki vazifasi) va o‘yin ta’siri o‘yin mazmunini tashkil etadi; o‘yin ta’siri va o‘ynayotganlar munosabatlari o‘yin qoidasi asosida boshqariladi. Qoidalar va tayyor o‘yin mazmuni o‘quvchilarni o‘yinni mustaqil tashkil etishlariga yordam beradi. Didaktik o‘yinlari uch turga ajratish mumkin: og‘zaki, so‘zlar yordamida o‘ynaladigan o‘yinlar, o‘yin mashg‘ulotlari, mashhur harakatli) o‘yinlari Didaktik o‘yinlar uchun ajoyib g‘oyasi va o‘yin vazifalari muhim ahamiyatga ega. Didaktik o‘yinning eng muhim elementi uning qoidasi hisoblanadi.

REFERENCES

1. Abdullaeva H. A., Bikbaeva N.U. va boshq. Boshlang‘ich ta‘lim konsepsiyasi. Boshlang‘ich ta‘lim. 1998. 6 –son, -12 – 24 betlar.
2. Abdurahmanova N., Jumaev M., O‘rinboeva L. Boshlang‘ich sinflar uchun matematikadan didaktik materiallar. -T.: «Istiqlol», 2004, - 65 bet.
3. Azizxo‘jaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. -T.: «O‘qituvchi», 2003. – 23 – 48 bet.
4. Abdieva D. Soros bilan hamkorlik – yutuqlar kaliti. Boshlang‘ich ta‘lim. 2003. 2-son, 17- 22 bet.
5. Bo‘ronova Sh. Ona tili darslarida interfaol metodlardan foydalanish. Uzluksiz ta‘lim. 2004. 3-son. - 34-38 betlar.

**BOSHLANG‘ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN
FOYDALANISHNING MAZMUN-MOHIYATI**

Tursunqulova Maxfuza To‘lqin qizi

Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8044463>

Annotatsiya. Mazkur maqola boshlang‘ich sinf ona tili darsida o‘quvchilarda fikrni og‘zaki va yozma bog‘lanishli bayon qilish, malaka hamda ko‘nikmalarini hosil qilish, ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki va yozma shakllarda to‘g‘ri, ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishda qo‘llaniladigan didaktik o‘yinlar va ularning mohiyati to‘g‘risida ayrim misollar orqali fikr yuritadi.

Kalit so‘zlar: til me‘yorlarini o‘rgatish, nutqni o‘stirish, ijodiy fikrlash, mustaqil fikrlash, topshiriqlar tizimi, so‘z boyligini oshirish, o‘yin-topshiriqlar.

Bugungi kunda yurtimizda olib borilayotgan ishlar nafaqat yurtdoshlarimizni, balki jahon hamjamiyatini ham birdek qiziqitirmoqda. Bu ishlar samarasi o‘laroq ta‘lim sohasiga berilayotgan ishlarni misol qilib keltirsak bo‘ladi. O‘z kelayotgan yosh avlodga sifatli ta‘lim berish uchun o‘qituvchilardan kuchli bilim va katta mehnatni talablari kun sayin orbit bormoqda.

Bugungi axborotlashgan davrda o‘quvchilarni dars jarayoniga qiziqitirish, bilimlarini oshirish, o‘z mustaqil fikriga ega hamda uni erkin bayon eta oladigan yoshlarni tarbiyalash uchun turli interfaol metod va ta‘limiy o‘yinlardan foydalanish zarurati ham oshib boryapti.

Maktab ostonasiga ilk bor qadam qo‘ygan jajji o‘quvchi undan qat‘iy tartib-intizom talab etuvchi muhitga tezgina moslashib, kirishib keta olmaydi, shuning uchun o‘qituvchi dars jarayonlarida o‘quvchilar zerikib qolmasligi uchun ta‘limiy o‘yinlardan ko‘proq va albatta, o‘rinli foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

O‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladigan o‘quv topshiriqlari boshlang‘ich ta‘lim darslikarida ham o‘z aksini topadi. Mazkur topshiriqlar turli usullar bilan o‘qituvchi hamkorligida o‘quvchilar tomonidan mustaqil bajarishi yoxud hamkorlikda ijobiy natijaga yetkazilishi lozim.

Didaktik o‘yinlarga xos bo‘lgan jihat shundan iboratki, u ko‘pincha musobaqa tarzida tashkil etiladi. Natija yakunida o‘quvchi va guruhlarga rag‘bat yoki ballar berilishi, shubhasiz, o‘quvchilarda topshiriqni bajarishga ishtiyoqni oshirishga sabab bo‘ladi. Bundan o‘quvchilarning grammatik savodxonligi, ijodiy fikrlash qobiliyati, topqirligi, nutqi va shu fanga muhabbati ancha oshishiga erishish mumkin.

Shu bilan bir qatorda o‘qituvchining qo‘shimcha adabiyotlarga murojaat qilishi va ulardan foydalanishi, o‘quvchilarning boshqa fanlar bilan ham jiddiy shug‘ullanish ehtiyojini tug‘diradi. Shunini inobatga olgan holda, o‘qituvchi dars jarayonlarining samarali bo‘lishi uchun turli o‘yin-topshiriqlardan va boshqotirmalardan unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Bugungi davr talabi ham har bir fan o‘qituvchisidan mahorat, ijodkorlik, eng asosiysi, tinimsiz mehnat talab qiladi. Ayni shularni yoldan chiqarmagan holda boshlang‘ich sinf ona tili darslarini o‘tishda qo‘llash mumkin bo‘lgan ayrim didaktik o‘yinlar, boshqotirmalar va ulardan foydalanish metodlarini organik chiqish juda muhimdir. Bunday didaktik o‘yinlarni yanada ko‘plab o‘ylab topish va ulardan dars jarayonida foydalanish ham mumkin. Bu esa yuqorida ta‘kidlanganidek, o‘qituvchining ijodkorligiga, izlanuvchanligiga, mahorati va tinimsiz qiladigan mehnatiga bog‘liq.

Ma’lumki, didaktik o‘yinlar o‘quvchilar malaka va ko‘nikmalariga ko‘ra, murakkablik darajasiga ko‘ra guruhlanib, soddadan murakkablik dinamikasiga qarab boradi. Shu sabablarni nazardan chetda qoldirmay, har bir dars jarayonida yoki ayni mavzular yuzasidan didaktik o‘yinlarni tanlab olishda e’tiborli bo‘lish o‘qituvchining vazifalari sirasiga kiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ona tilidan grammatik bilimlar berishda didaktik o‘yinlardan foydalanish samarali natija beradi. Chunki kichik maktab yoshidagi bola hali o‘yin faoliyatidan ajralmagan bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi fonetikadan bir qator bilimlarni egallaydilar. Unli, undosh tovushlarni talaffuz qilish va taqqoslash asosida farqlaydilar. Undosh tovushlarning jarangli va jarangsiz talaffuz etilishi, jufti bor va jufti yo‘q jarangli va jarangsiz undosh tovushlar haqida amaliy bilim oladilar. Bu borada boshlang‘ich sinflarda qo‘llaniladigan tekshirish metodi tovushlarning jarangli yoki jarangsiz ekanligini anglab olish imkonini beradi. Bu o‘z navbatida to‘g‘ri yozishda qo‘l keladi. Shuningdek, boshlang‘ich sinflarda bo‘g‘in va uning turlari, urg‘uli va urg‘usiz bo‘g‘inlar, tovushlarning bir-biriga ta’siri haqida ham amaliy bilim oladi. Bularning barchasini o‘zlashtirib olish bir qator murakkabliklar tug‘diradi. Shu tufayli boshlang‘ich sinflarda fonetikaga oid didaktik o‘yinlardan foydalanish qo‘l keladi.

Yuqorida ta’kidlanganlardan kelib chiqqan holda, quyida aynan boshlang‘ich ta’limda qo‘llash mumkin bo‘lgan didaktik o‘yinlardan biri — «So‘z tuzish» o‘yini haqida qisqacha ma’lumot berish lozim deb topildi.

«So‘z tuzish» o‘yini savod o‘rgatish davrida o‘tkaziladi. Bu o‘yinlarni bajarish o‘quvchilarga tovushning so‘z hosil qilishidagi ahamiyatini to‘laroq tushunib olish imkonini beradi. O‘quvchilar ushbu didaktik o‘yinda ishtirok etar ekan, ularda so‘zlarning turli-tuman usullar bilan hosil bo‘lishiga katta qiziqish uyg‘onadi. O‘zlari hosil qilgan yangi so‘zlardan bevosita zavq olishga muvaffaq bo‘ladi. So‘z tuzish o‘yini savod o‘rgatishning tarkib - tahrir (analitik –sintetik) tovush metodi asosida bajariladi. Ma’lumki, ushbu metodning ikkinchi qismi tuzish, qurish, birlashtirish singari ma’nolarni bildiradi. So‘z tuzish o‘yini ham aynan so‘zga xilma-xil tovushlarni, bo‘g‘inlarni qo‘shish orqali hosil bo‘ladi. Bu ta’limiy o‘yinni bajarishda o‘quvchilar so‘zga turli xil usullar bilan tovush qo‘shib yangi so‘z hosil qiladilar. Bu esa ularning lug‘at boyliklarini ortishiga ham hissa qo‘shadi.

Demak, bundan ko‘rinadiki, so‘z tuzish o‘yini singari qator didaktik o‘yinlar o‘quvchilarda nafaqat o‘yin faoliyatiga qiziqishni oshiradi, balki o‘yin orqali lug‘atlarida so‘zlar safining kengayishiga ham xizmati qiladi. Bundan tashqari o‘quvchilarda lingvistik kompetensiyalarning rivojlanishida poydevor hosil bo‘la boshlaydi. Bu esa keyinchalik o‘quvchilarning nutqi ravon, yozma bayonot qilish ko‘nikmasining jadal bo‘lishida xizmati qiladi.

REFERENCES

1. Abdullayeva F. METHODOLOGICAL POSSIBILITIES OF ORGANIZATION OF PRIMARY SCHOOL TECHNOLOGY LESSONS WITH PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – No. 8.
2. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

16-iyun, 2023- yil

3. Сатторова, Х. (2012). РЕФОРМА И ТРУДНОСТИ ОБУЧЕНИЯ. Вопросы психологии и педагогики, (2), 61-64.
4. R. Safarova va boshqalar darsligi 1-sinf —Alifbel —Ma’naviyatl nashriyoti –2019 y.
5. G'afforova T. , Nurullayeva Sh. Boshlang'ich sinflar ona tili darslarida didaktik o'yinlar va mustaqil ishlar. –Qarshi: Nasaf, 2003. –54 b.

**BOSHLANG‘ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARDA LISONIY
KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK
O‘YINLAR-TOPSHIRIQLARNI ISHLAB CHIQISH METODIKASI**

Tursunqulova Maxfuza To‘lqin qizi

Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8044483>

Annotatsiya. Mazkur maqola boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarda tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishda didaktik o‘yinlar — topshiriqlarni ishlab chiqish metodikasiga taalluqli nazariyalarni, turli adabiyotlarni o‘rganish natijasida hosil qilingan tavsiyalar va mulohazalarni o‘zida jamlaydi.

Kalit so‘zlar: o‘yin-topshiriqlar, didaktik o‘yinlar, lisoniy kompetensiya, boshlang‘ich ta‘lim, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari.

Til – muomala, so‘zlashuv va aloqa vositasi bo‘lish bilan birga millat qiyofasini belgilovchi bebaho ne‘mat hamdir. Til qaysi xalqqa oidligidan qat‘i nazar, shu xalq ma‘naviyatining ustuni va asosi hisoblanadi. Shuning uchun ham til ta‘limida bu jihatdan katta e‘tibor qaratilishi maqsadga muvofiq sanaladi.

Mamlakatimizda shakllangan odil til siyosati bois xalq ta‘limi tizimida ta‘lim yetti tilda olib borilmoqda. Shu bilan birga, O‘zbek tili o‘qitishning muhim vazifalaridan biri – fanni o‘qitish mazmunini yanada takomillashtirish, an‘anaviy metodlarga tayangan holda yangilarini ixtiro qilish, darslarning noan‘anaviy tiplarini izlash, mashg‘ulotlar o‘tkazishning innovatsion-interaktiv shakllarini loyihalashtirishdan iboratdir. Shu bois ham keyingi yillarda ta‘lim sohasiga oid qabul qilingan qaror va farmonlar mazmunini milliy o‘qitish tizimini yanada takomillashtirish, jahon standartlaridan, global ta‘lim imkoniyatlaridan milliy strategik maqsadlarimizga moslarini tanlab izchillikda joriy qilish tashkil etmoqda. Jumladan, ona tilining o‘qitilishi bo‘yicha davlat ta‘lim standartlari umumiy o‘rta ta‘lim va o‘rta maxsus kasb-hunar ta‘limi uchun Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limining davlat ta‘lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida” gi qarori bilan tasdiqlangan.

Bugungi kunda aynan umumta‘lim jarayonlarida ona tili fanini o‘qitish kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan bo‘lib, dars jarayonida lingivistik kompetensiyalarni shakllantirish nutqiy kompetensiyalarning rivojlanishiga olib keladi. Til o‘rganishga qo‘yiladigan talablar asosida tinglash, gapirish, o‘qish va yozish malakalari shakllanadi. Bunday yondashuvdan ijodiy foydalanib, ona tili darslarini ham samarali tashkil etish mumkin. Rivojlangan davlatlarning til o‘qitish metodikasida gapirish (speaking), yozish (writing) kabi mashg‘ulotlar, asosan, mashqqa tayanadi, mashq va topshiriq aniq farqlanadi, o‘z o‘rnida ishlatiladi. Shu sababli ularning til o‘rganish kompetentligi yuqoridir. Shuningdek, PISA, PIRLS kabi xalqaro baholash tizimlari orqali dunyoning ko‘plab davlatlarida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi aniqlanmoqda.

Respublikamizda ham ona tili o‘qitish kompetensiyaviy yondashuvga asoslandi. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida tinglab tushunishni o‘rgatish asosiy vazifalardan biridir. Shu qatorda o‘quvchilarda eshitib tushunish malakasini rivojlantirish, ularning nutqni qabul qilishlaridagi to‘siq va kamchilarini bartaraf etish borasida nazariya va metodikaga tayangan holda, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida didaktik o‘yinlar va ular asosida ishlab chiqilgan o‘quv-topshiriqlar vositasida o‘quvchilarda lisoniy kompetensiyalarni yuqori saviyada rivojlantirishga erishish

mumkin.

Bunda umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarida didaktik o‘yinlar vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lisoniy kompetensiyalarini rivojlantirishga doir o‘quv materiallarining metodik ta’minoti mazmuni, usullari, tizimi va texnologiyasini takomillashtirish hamda o‘quvchilarda didaktik o‘yinlar vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lisoniy kompetensiyalarini rivojlantirish ko‘nikmalarini takomillashtirishda asosiy ustuvor vazifalar etib belgilanishi va shu maqsadda amaliy ishlar tashkillashtirilishi tadqiqotning ob’yekti va predmeti bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur jarayonda didaktik o‘yinlar vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lisoniy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini shakllantirishda o‘qituvchilarning qarashlari orqali yosh o‘quvchilarni didaktik o‘yinlar vositasida lisoniy kompetensiyalarni o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarni hal qilishga doir ilmiy ma’lumotlar va yangicha yo‘llar bilan chuqur tanishib, undan so‘ng sinovga joriy qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Didaktik o‘yinlar vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lisoniy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini shakllantirish borasidagi tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati shundaki, pedagogika va ta’lim tarixini o‘rganishda, ona tili o‘qitish metodikasini takomillashtirishda, adabiy talaffuzning ta’limda, jamiyatda tutgan o‘rnini belgilashda muhim nazariy ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, markazda turban muammoda aks etgan nazariy qarashlar shu yo‘nalishdagi yangi tadqiqotlar uchun manba sifatida xizmat qiladi.

Muammo yuzasidan olib boriladigan tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati esa ishda ilgari surilgan g‘oyalar, nazariy qarash va amaliy tavsiyalar “Ona tili va o‘qish savodxonligi (2-sinf)” fanidan zaruriy metodik yordamni tuzishda material bo‘lib xizmat qilishi, umumiy o‘rta ta’lim maktablarining aynan boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga lisoniy kompetensiyalarni shakllantirishda qo‘llaniladigan didaktik o‘yinlar vositasida tuziladigan o‘quv-topshiriqlarini, mashqlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

REFERENCES

1. Abdullayeva F. METHODOLOGICAL POSSIBILITIES OF ORGANIZATION OF PRIMARY SCHOOL TECHNOLOGY LESSONS WITH PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – No. 8.
2. Dilshoda Jalilova Ural qizi. BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALASINING AHAMIYATI. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA TILLARNI INTENSIV O‘QITISHNING PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK JIHATLARI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI. 2023-yil 2-iyun (<https://doi.org/10.5281/zenodo.7993607>)
3. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).
4. Nargiza K.Q. Boshlang‘ich sinflarda o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini rivojlantirish haqida. ILMIY TADQIQOTLAR, INNOVATSIYALAR, NAZARIY VA AMALIY STRATEGIYALAR TADQIQI. 1-sonli Respublika ko‘p tarmoqli, ilmiy konferensiya. 24-sentyabr, 2022-yil. 100-b.

5. Qaytarova N.K. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi va unda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining roli./ «Таълим тизимидаги ислохотлар: олимлар ва ёшлар нигоҳида» мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция тўплами // Тошкент, 2022 йил 29 сентябрь. 203-б.
6. Сатторова, Х. (2012). РЕФОРМА И ТРУДНОСТИ ОБУЧЕНИЯ. Вопросы психологии и педагогики, (2), 61-64.
7. G'afforova T. , Nurullayeva Sh. Boshlang'ich sinflar ona tili darslarida didaktik o'yinlar va mustaqil ishlar. –Qarshi: Nasaf, 2003. –54 b.
8. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
9. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
10. <https://cyberleninka.ru>
11. <https://kpfu.ru>

VIEWS OF HISTORY WORD FORMATION IN THE ENGLISH, UZBEK LANGUAGES

Nosirova Shakhlo Yokubjan qizi

Teacher of Turan International university

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051494>

***Annotation.** In this article, the formation of words in English, Uzbek languages, their similarities and scholars analyzes are given, through which the formation of words according to the above groups and the significance of the resulting words in circulation are given. illuminated.*

Key words: complexity, lexical system, grammar, word formation, method, linguists

The study of word development has unquestionably always been linked to a general interest in language. Panini's efforts sparked an investigation into the subject. Panini was born around 520 BC in the Pakistani town of Shalatula. He is credited with founding the Sanskrit language and culture. In his study, he provided a detailed description of Sanskrit word production that was comparable to that of the time. Following Panini, there was little discernible advancement throughout the seventeenth, eighteenth, and nineteenth centuries. Linguists were not interested in this topic, as previously said, hence research was done in the context of other language concerns.

In this regard, the twentieth century saw a shift. The "Handbuch der Englischen Wortbildungslehre" by Herbert Koziol, published in 1937 (a brief survey of prior studies), and the sixth volume of "A Modern English Grammar on Historical Principles" by Otto Jespersen, published in 1942, are two early works from this period that should be mentioned. Jespersen attempted to provide a perspective on grammatical issues from the outside in this work, but his method is still regarded historical. Despite this, none of these works have signaled a significant shift in interest in wordformation; instead, linguists have focused on grammatical issues. Representatives of American structuralism were more interested in morphemes than words, while the transformational stream of linguists were more interested in sentences, which were larger units than words.

The processes of word formation were considered in morphology in the first stage of the theory of word formation in the 1940s-50s of the XX century, while in the second stage of the theory of word formation in the 1960s-80s of the XX century, morphemics and word formation were recognized as a separate level in language construction and as an independent field department that studies this level.

We know that as the world develops, new concepts and new things appear in the social life of every society, in everyday life, as well as in the production, economic, spiritual, cultural and ideological spheres. As a result, there is a need to evaluate these new concepts and things, to express their new facets. Such a need objectively requires new words and names in the language. To meet this communicative need, a language borrows words from other languages or creates new words using its existing internal capabilities. This feature is related to "the law of language economics".

V. Vinogradov's opinion on the role of word formation in linguistics is also important. According to him, while word-formation plays an important role in the science of linguistics, it approaches lexicology - the science of the lexical structure of language, in its place with grammar - the doctrine of form formation also is interrelated with compound syntax. The number of

supporters of this view is growing day by day. This means that word formation is always studied in linguistics along with lexicology, phonetics, and grammar.

Let us discuss some important research and studies on word-formation of the English language. Evidently, H. Marchand, L. Bauer, A. Hatcher, A. I. Smirnitsky, Z. A. Kharitonchik, O. D. Meshkov, and A. N. Ilina are among the linguists who have investigated word formation in English.

In 1960, a major breakthrough occurred in conjunction with the publication of two seminal books that influenced the future of wordformation. R.B.Lees wrote “The Grammar of English Nominalizations” and Hans Marchand wrote “The Categories and Types of Present-Day English Word Formation”.

Linguists' perceptions on word formation changed dramatically with the publication of these two studies. They began to work on this topic, and the following books were published soon after: “An Introduction to Modern English Word Formation” by Valerie Adams in 1973, “English Word-Formation” by Laurie Bauer in 1983, “Wortbildung und Semantik” by Dieter Kastovsky in 1982, “Lexikologija anglijskogo jazyka” by A.I.Smirnitskij in 1956, or “Word Formation in Generative Grammar” by Mark Ar (1976). Milo Dokulil, Josef Filipec, and Ján Horeck, among other Czech and Slovak linguists, contributed to this surge.

The most well-known linguists, Hans Marchand's contribution to the theory of word formation in general and the description of English word formation, in particular, has been undeniably influential, and his handbook “The categories and types of Present-day English word-formation” (1st ed. 1960, 2nd ed. 1969) is still regarded as a seminal work in the field.

According to D. Kastovsky, Hans Marchand's theoretical framework, which he had developed in the 1940s, had its primary roots in European structuralism, but was also influenced by American structuralism: as a student of Leo Spitzer in the 1930s he had come into contact with European/French structuralism, but during his stay in the U.S. in the late 1940s and 1950s he had become familiar with the basic tenets of American structuralism, whose basically anti-semantic bias he objected to quite vehemently.

This primarily descriptive-structuralist approach to word formation, which characterized the first edition of his handbook, was later modified to some extent by an attempt to incorporate certain insights from generative-transformational grammar, particularly in connection with a critical discussion of Lees' (programmatically book The grammar of English nominalizations in Marchand, which eventually found its way into the second edition of his handbook.

Marchand's word-formation theory is synchronic (as opposed to prior approaches, which were all diachronic, cf. Jespersen 1942, Koziol 1937), yet he does address historical issues in his handbook “A synchronic-diachronic approach”.

Furthermore, It Marchand's handbook “A synchronic-diachronic approach” is focused on the following fundamental principles:

Firstly, a synchronic description has priority; only after a synchronic description has been provided can one look at the history of the patterns characterizing a synchronic system.

Secondly, a synchronic description of **word-formation patterns** has to be based on the notions of motivation/analysability, pattern, and productivity, which involve

as additional central notion that of the *syntagma*, a combination of a *determinant* (modifier) and a *determinatum* (head).

Thirdly, a synchronic description of word-formation has to recognize the existence of systematic *morphophonemic alternations*, which have to be treated in terms of their synchronic function, not their historical origin. This might require the distinction between two levels of word-formation, a native and a non-native one, though not in a purely etymological, but in a structural-functional sense.

We grasp derivation on the morphologic basis of another language when we say word-formation on a foreign base of coining. Most learned scientific or technical words in English are morphologically based on Latin or Greek.) Marchand points out that a phonological (phonemic), morpho-phonemic opposition cannot be established solely on the basis of semantic association. For the speaker, the words "dine" and "dinner," "maintain" and "maintenance," and many others are semantically related, but no derivative connection has emerged from such pairs, therefore their opposition has no bearing on word creation.

As a result, we research synchronically those aspects of word-formation that characterize today's English language system, whereas diachronically we look into the history of word formation. The historical system of word-formation does not necessarily correspond to the synchronic type of word-formation.

Additionally, H. Marchand's description of the many types of word production is interesting, as well. He distinguished two major groups:

1) words formed as grammatical syntagmas, (i.e. combinations of full linguistic signs which are characterised by morphological motivation such as do-er, un-do, rain-bow), which includes (Compounding, Suffixation, Prefixation, Derivation by a Zero Morpheme and Back-Derivation,

2) words which are not grammatical syntagmas, (i.e. which are not made up of full linguistic signs) including Expressive Symbolism, Blending, Clipping, Rime and Ablaut Geminatio, Word-Manufacturing.

Here Rime and Ablaut Geminatio are based on the notion of words coming in phonetically varied rhythmic twin forms, such as *bibble-babble*, *shilly-shally*, *boogie-woogie*, *claptrap*, and so on. Word-Manufacturing is the process of creating artificial new words by joining together more or less arbitrary elements of existing words, such as *Pluto* ('pipeline under the ocean'), *Cominch* ('Commander-in-Chief,' and so on.

As we have pointed out, the phenomena of word-building have become a contentious discussion, one of the most serious issues in linguistics that has yet to lose its complexity. Word-building is the process of creating new lexical units using the language's capabilities and supplies. The lexical system of a language is regularly enhanced by calculating the elements that influence lexical meaning change, word development, and the formation of new words. These components, which interact with one another, help to keep language development in one place. Their interdependence is that when newly introduced words are related to word mastering, word mastering plays a significant part in determining the meaning of lexical units.

Word production may appear easy, but it is the most difficult process in all areas except linguistics, as the core of object and subject analysis is immensely diverse, as history has

demonstrated. The reason for this is that the laws must be proven directly through linguistic analysis. For these reasons, scholars sometimes include the phenomenon of word formation in morphology, and sometimes in lexicology. In many scientific works, word production is discussed in the framework of grammar, although in other types of literature, it is discussed as part of lexicology.

The difference between word formation and other branches of linguistics is that this field and its units are closely related to almost all branches of linguistics. Word formation is a complex field that deals with the emergence of new lexical units in a language, their structural features, and classification.

In this part of the dissertation work we try to throw light to the research on the studies of word-formation in the English, Uzbek languages.

When it comes to the Uzbek language, In Uzbek linguistics, the topic of word formation is extensively researched. In linguistics, the phrase "word formation" has two meanings: on the one hand, it refers to the process of word development in a language, and on the other hand, it refers to the study of the linguistics word formation system. The study of the structure and word production of words in a language is known as word formation. These can be used to define the standards of word construction in current Uzbek literary language and to comprehend its characteristics.

A. Gulyamov is one of the scientists who has created excellent research on word formation. In his works, all the basic concepts of word formation have found their deep scientific interpretation on the basis of the best achievements in science and practice, personal observations. Although A. Gulyamov said that the phenomenon of word formation in 1955 was a separate field, the opinion of the Uzbek scholar that "word formation has its own object" was fully recognized in Russian linguistics. Only then did this opinion "revive" Uzbek linguists. Unfortunately, this "revival" also resulted in the emergence of a scientific grammar called Uzbek grammar in 1975, in which Professor A. Gulyamov re-established the "word formation" in practice as a separate branch of linguistics, the Uzbek language system as happened in the late 80s.

There are different views in the literature on word formation and word formation in word categories. Most of the literature emphasizes that word formation is mainly related to independent word groups. "The phenomenon of word formation is unique to independent categories. The composition of nouns, adjectives, verbs and adverbs is always enriched with new constructions". A similar view can be found in K. Sapayev's textbook "Modern Uzbek language".

In the following years, new views on word formation were put forward, in particular, in A. Hodzhiev's monograph Theoretical problems of morphology, morphemics and word formation of the Uzbek language. Speaking about the study of word formation in Uzbek, the linguist said that the study of each system of language begins with the definition of the language unit that forms this system, but this is the main, important in the study of the system of word formation in Uzbek. and that a certain fact has not been taken into account, that is, the question of whether the Uzbek language has a word-formation system and its linguistic unity has been raised, and no definite opinion has been expressed on it.

In this monograph, A. Hodjiyev analyzes the existing views on word formation, word structure, the possibility of word formation in Uzbek linguistics.

In the following years, new objections have been put forward in Uzbek linguistics on the subject of word formation. Most of the literature on linguistics gives the following methods of word formation in Uzbek. “There are different means of word formation in Uzbek language, and its types are as follows: 1) phonetic method; 2) semantic method; 3) affixation (morphological); 4) composition (syntactic) method and 5) abbreviation.

REFERENCE

1. Kateřina Fröhlichová WORD FORMATION AND NEOLOGISM IN THE CURRENT ENGLISH LANGUAGE Bakalářská práce p- 8-9, Plzeň 2011
2. Dieter Kastovsky' HANS MARCHAND AND THE MARCHANDEANS [Handbook of Word-Formation \(pp.99-124\)](#)
3. Hans Marchand's theory of word-formation: Genesis and development. In: Uwe Carls and Peter Lucko (eds.), Form, Function and Variation in English. Studies in Honour of Klaus Hansen, 19-39. Frankfurt am Main, etc.: Peter Lang.
4. R.S Ginzburg and others. A course in Modern English Lexicology. –M., 1978
5. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. -Тошкент: Ўзбекистон, 1992–Б.198
6. Тожиев Ё., Алаутдинова Н. Ўзбек тили сўз ясалиш тизимга доир талқинлар.//Ўзбек тилшунослиги: тараққиётга мойиллари, илмий муаммолар, истиқболдаги вазифалар. -Тошкент. 2013.- Б.105.
7. Тўраходжаева А., Ҳасанова Д. Ўзлашма луғавий бирликлар -янги сўз яшаш манбаи./ Ўзбек тили ва уни ўқитиш масалалари. Республика илмий-назарий конференцияси. -Тошкент: 2017
8. Ҳожиев А.Ўзбек тили морфологияси, морфемикаси ва сўз ясалишининг назарий масалалари. -Тошкент: Фан, 2010
9. https://www.academia.edu/12383729/TYPES_OF_WORD_FORMATION

OLIY TA’LIMDA TALABALARGA USTOZ-SHOGIRDLIK QILISHNING MAQSADLI SHAKLLARI

Ruziyev Nuriddin Muxamadaliyevich

Andijon davlat universiteti Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi kafedrası o‘qituvchisi

nuriddinruziyev21@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051511>

***Annotatsiya.** Maqolada ustoz-shogirdlik shakllarining o‘zaro muloqot tizimi mamlakatimizda keng pedagogik va kasbiy harakati, shu jumladan, turli xil ijtimoiy guruhlar, muassasalar va avlodlar vakillarini yagona jamoada yaratilishi, ularning sa’y-harakatlari umuman O‘zbekistonning ta’lim va iqtisodiy tizimlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ustoz-shogirdlik qadryatlari haqida so‘z boradi.*

***Kalit so‘z:** Ustoz-shogird, ta’lim, tadqiqot, bilim, ko‘nikma, zamonaviy ta’lim, ijtimoiy guruh, modellar.*

Zamonaviy ta’limning asosiy xususiyatlaridan biri – bilim paradigmasidan kompetensiyaga o‘tish deb hisoblanishi kerak. O‘qishga bilimga asoslangan yondashuvni kompetensiyaga asoslangan yondashuv foydasiga rad etish yangi jahon standartlariga e’tibor qaratgan holda zamonaviy ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning dolzarb muammolari bilan bog‘liq.

Mamlakatimizda ustoz-shogirdlik bo‘yicha tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab ta’lim va biznes tashkilotlari ustoz-shogirdlikni tizimning strategik muhim elementi deb bilishadi. Ular talabalar va ustozlarni nafaqat ta’lim orqali olingan bilim, ko‘nikma va malakalarni etarli darajada egallash qobiliyatini, balki mustaqil ravishda yangi ko‘nikma va malakalarni shakllantirish qobiliyatini rivojlantirish vazifasini ta’kidlaydi. Natijada ustoz-shogirdlik modellarining o‘zi o‘zgarimoqda: ustoz-shogirdlik munosabatlari ishtirokchilarining mumkin bo‘lgan tarkibi, ustoz-shogirdlik ko‘lami, o‘zaro aloqa jarayonining o‘zi va uning yordami bilan hal qilingan muammolar doirasi kengaymoqda.

Ustoz-shogirdlik – bu ishonch va sheriklikka asoslangan norasmiy o‘zaro boyituvchi muloqot orqali tajriba, bilim, ko‘nikma, malaka, meta-kompetensiya va qadriyatlarni shakllantirish uchun universal texnologiya.

Ustoz-shogirdlik shakli – bu asosiy faoliyat va ishtirokchilarning pozitsiyasi bilan belgilanadigan muayyan rolli vaziyatda bo‘lgan ustoz juftlik yoki yakka guruh ishini tashkil etish orqali maqsadli modelni amalga oshirish usuli.

Ustoz-shogirdlikni amalga oshirish shartlariga qarab quyidagi shakllarga bo‘linadi: “shogird – shogird”, “o‘qituvchi – o‘qituvchi”, “talaba – shogird”, “ish beruvchi – shogird”, “ish beruvchi – talaba”. Ushbu shakllarning har biri o‘qitish / kasbiy faoliyat bosqichini va tizimning uchta ishtirokchisining dastlabki asosiy talablarini hisobga olgan holda qisman o‘zgartirilgan yagona ustoz-shogirdlik metodologiyasidan foydalangan holda ma’lum bir qator vazifalar va muammolarni hal qilishni o‘z ichiga oladi.

Ustoz-shogirdlikning turli shakllarining xususiyatlarini sifatli taqdim etish uchun ustoz-shogirdlik yordamida hal qilingan muammolar vazifasini va har bir alohida holatda mavjud bo‘lgan tizimni alohida ko‘rib chiqish kerak.

Oliy ta’lim muassasasi talabasining quyidagi muammolari ustoz-shogirdlik yordamida hal qilinadi:

- * o‘qish va o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun past motivatsiya, yomon akademik ko‘rsatkichlar, yuqori sifatli o‘zini o‘zi boshqarishning yo‘qligi;
- * ta’lim traektoriyasini tanlash va kelajakda kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan ongli pozitsiyaning yo‘qligi;
- * o‘quv dasturi doirasida yuqori sifatli o‘zini o‘zi anglashning mumkin emasligi;
- * faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish uchun shart-sharoitlarning yo‘qligi;
- * ijodiy rivojlanish, martaba va boshqa imkoniyatlar vektorlarini o‘z-o‘zini tanlash istiqbollari to‘g‘risida past xabardorlik;
- * identifikatsiya inqirozi, yo‘q qilish yoki qiymat va hayotiy pozitsiyalar va yo‘nalishlarning past darajasi;
- * gorizontal va vertikal ijtimoiy harakatga to‘sqinlik qiladigan ziddiyat, rivojlanmagan muloqot qobiliyatlari;
- * meta-fan ko‘nikmalari va meta-kompetensiyani shakllantirish uchun shart-sharoitlarning yo‘qligi;
- * ta’lim dasturlariga, iqtidorli talabalarni rivojlantirish dasturlariga kirishning yuqori chegarasi;
- * hissiy barqarorlikning pasayishi, kelajak uchun aniq istiqbollarning yo‘qligi va muntazam ravishda sifatli qo‘llab-quvvatlash fonida o‘smirlikning umumiy qiyinchiliklari bilan bog‘liq psixologik inqirozlar;
- * (yangi) ta’lim jamoasida moslashish muammolari: psixologik, tashkiliy va ijtimoiy.

Ayni paytda davlat ta’lim standartlari faqat vaqtning qiyinchiliklariga javob bermaydigan va ishlab chiqarish yoki biznes vakillarini jalb qilishni talab qiladigan asosiy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish zarurligini to‘liq qamrab oladi. SHu munosabat bilan, kompetensiya yondashuvi doirasida yangi vazifa – meta-kompetensiyalarni shakllantirish aniqlanishi kerak.

Talabalarni o‘qitish va kasb-hunarga tayyorlashning yangilangan tizimini rivojlantirishning asosiy tashabbuskori bo‘lgan mintaqa darajasida, shuningdek, o‘zaro hamkorlik orqali hal qilinadigan muammolar doirasini ko‘rib chiqish muhimdir.

Ushbu vazifalar doirasini har tomonlama taqdim etish ta’lim muassasalariga viloyat ma’muriyati tomonidan o‘z tashabbuslarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlashga va yangi yondashuvlarni joriy etish zarurligini jamoatchilik tushunishiga yordam beradi.

Shunday qilib, asosiy muammolar orasida:

- * individual ta’lim muassasalarining ta’lim, sport va madaniy natijalarining pastligi;
- * yoshlarning mehnat xavfsizligi, bu turmush darajasining pasayishiga, kamchiliklarning ko‘payishiga va qimmatli mehnat xodimlarining boshqa mintaqalarga ko‘chishiga olib keladi;
- * yoshlarning qiymatini yo‘qotish, fuqarolik ishtiroki nuqtai nazaridan ham deviant, ham neytral xatti-harakatlarga olib keladi;
- * mintaqada ta’limning turli darajalari o‘rtasida o‘rnatilgan aloqaning yo‘qligi;
- * mintaqada iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash tizimining yo‘qligi;
- * mehnat zaxiralarining eskirishi, mintaqaviy korxonalarining inersiyasiga, tashabbus va innovatsiyalar sonining kamayishiga va ish samaradorligining pasayishiga olib keladi.

Viloyat ta’lim muassasalari va korxonalarida ustoz-shogirdlik dasturlarini joriy etish yordamida ta’lim va iqtisodiy natijalarni har tomonlama yaxshilashga erishish mumkin. Shuningdek, shaxslararo va ijtimoiy darajalarda muhim bo‘lgan narsa, shu tarzda individual tizimlar va avlodlar o‘rtasidagi o‘zaro muloqotning barqaror usullarini va mintaqa hayoti va rivojlanishiga daxldorlik tuyg‘usini shakllantirish mumkin.

Ustoz-shogirdlikning beshta shaklining har biri quyida muhokama qilinadi, bu o‘zaro hamkorlik ishtirokchilari, tomonlarning har birining maqsad va vazifalari, shuningdek, dasturning samaradorligini baholashning o‘lchovli natijalari va shakllari to‘g‘risida to‘liq tushuncha yaratishga imkon beradi.

Yuqorida keltirilgan ustoz-shogirdlik shakllari zarur ko‘nikmalar, amaliy ko‘nikmalar va meta-kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan yangi ta’lim strategiyasini shakllantirish uchun samarali muhitga aylanishi mumkin. Ya’ni:

- * kadrlar siyosatini sifatli amalga oshirish uchun;
- * kasbiy va shaxsiy o‘z taqdirini o‘zi belgilash tizimiga tashkiliy o‘tish;
- * mamlakatimiz yoshlarining inson kapitali va salohiyatini rivojlantirish.

Barcha besh shaklda ishlarni tashkil etish katta mablag‘ sarflashni talab qilmaydi, chunki barcha dasturlar ustozlarni boshlang‘ich tayyorlash uchun mutaxassislarni jalb qilishdan tashqari mintaqalarning ichki resurslaridan (xodimlar, mutaxassislar) foydalanishni o‘z ichiga oladi,

Taqdim etilgan shakllarning har biri ustoz-shogirdlik o‘zaro muloqotining barcha ishtirokchilarining o‘ziga xos vazifalarini hal qiladi: individual darajada (ustoz va shogird), tashkilot darajasida (ta’lim muassasasi yoki korxonasi) va mintaqaviy darajada. Ustoz-shogirdlik dasturlarini amalga oshirishning rejalashtirilgan natijalari zamonaviy tizimning deyarli barcha asosiy muammoli yo‘nalishlarini – ta’lim vazifalaridan tortib, mintaqaning farovonligi va iqtisodiy rivojlanishi masalalarini qamrab oladi.

Ustoz-shogirdlik shakllarining o‘zaro muloqot tizimi mamlakatimizda keng pedagogik va kasbiy harakatni, shu jumladan, turli xil ijtimoiy guruhlar, muassasalar va avlodlar vakillarini yagona jamoada yaratadi, ularning sa’y-harakatlari umuman O‘zbekistonning ta’lim va iqtisodiy tizimlarini rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

REFERENCES

1. Faxriddin, Rizouddin ibn. Ilmning o‘n to‘rt qanoti / Shogirdlik odobi /tarj. Jamalov Sagdulla. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2018. – 88 b.
2. Ron J. Aql vitaminlari. – Toshkent: FUTURE-BOOKS, 2021. – 383 b.
3. Rtveladze E. Taraqqiyotning mangulik chashmasi // . [http://www.adolatgzt.uz/society/munosabat / 4390](http://www.adolatgzt.uz/society/munosabat/4390)
4. To‘raev B. Uchinchi muallim – O‘zbekiston falsafasi yutuqlarini targ‘ib qilgan vakil // https://uza.uz/uz/posts/uchinchi-muallim-ozbekistonfalsafasi-yutuqlarini-targib-qilgan-vakil_332585
5. Tursun, Ahmad Muhammad Hasan Basriy. – Toshkent: Qaqnus media, 2019. – 55 b.
6. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Ijtimoiy odoblar. – Toshkent: Hilol-nashr, 2016. – 456 b.
7. Sharafiddinov O. Domlalar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2009. – 280 b.
8. SHermuhamedova N. Falsafa. – Toshkent: Idris Abdurauf Nashr, 2021. – 663 b.

**NOTO‘LIQ OILALARDA VOYAGA YETAYOTGAN
FARZANDLARNI IJTIMOIIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIIY-
PEDAGOGIK OMILLARI**

Murotova Nozima

"Oila va xotin-qizlar" ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051515>

Annotatsiya. Maqolada noto‘liq oilalarning kelib chiqish sabablari, unda tarbiyalanayotgan farzandlarning psixologik holati bayon etilgan. Shuningdek, noto‘liq oilada bola shaxsi shakllanishida mavjud muammolarni bartaraf etishning ijtimoiy-pedagogik omillari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar. Noto‘liq oila, psixologiya, ijtimoiy hayot, farzand tarbiyasi.

Zamonaviy jamiyatda noto‘liq oilalar soni muttasil o‘shib bormoqda. Biz ideal oila modelining aniq ta‘rifini bera olmaymiz, lekin oilaviy munosabatlarda nimaga intilish kerakligini hamma biladi. Oilaviy tarbiya bir qator shubhasiz afzalliklarga ega. Bunga qulay hissiy muhit, g‘amxo‘rlik va qo‘llab-quvvatlash muhiti, bolalar va ota-onalar o‘rtasidagi ma‘naviy yaqinlik, avlodlar o‘rtasidagi muloqot, kattalarning ijobiy namunasi, oilaviy an‘analar, bolaning shaxsiyatini axloqiy tarbiyalash kiradi.

Ammo noto‘liq oiladagi ota-onalar haqida gap ketganda, biz hammamiz aniq tushunamizki, ularning farzandlari uchun bunday "oilaviy qoidalar" ga rioya qilish va yashash ancha qiyinroq. Oilaviy muammolar haqida gapirish bir vaqtning o‘zida oddiy va qiyin, chunki uning shakllari, oilaviy birlashmalarning turlari va navlari juda xilma-xildir.

Noto‘liq oilaning moslashish qobiliyati sezilarli darajada pasayadi, bolani oilaviy tarbiyalash jarayoni juda katta qiyinchiliklar bilan, sekin va samarasiz davom etishi mumkin. Bunday oilalarning ko‘p navlari mavjud (ota-onalarning g‘ayriijtimoiy va axloqsiz xatti-harakatlari, bir yoki bir nechta oila a‘zolarining alkogol yoki giyohvandlik, zo‘ravonlik va bolalarni suiiste‘mol qilishlari, oilaviy nizolar va boshqalar).

B.N. Almazov, shuningdek, "qiyin" bolalarning paydo bo‘lishiga hissa qo‘shadigan noto‘liq oilalarning to‘rt turini aniqlaydi:

– ta‘lim resurslari yetishmasligi, to‘liq bo‘lmagan oilalar; ota-onalarning umumiy rivojlanish darajasi yetarlicha yuqori bo‘lmagan, bolalarga o‘qishlarida yordam bera olmaydigan oilalar; moddiy farovonlikni saqlashga ko‘p vaqt sarflaydigan va shu bilan bolalarni tarbiyalash uchun istalmagan sharoit yaratadigan oilalar;

– ziddiyatli oilalar: bunday oilalarda bolalar, qoida tariqasida, namoyishkorona ziddiyatli, muvozanatsiz; katta yoshdagi bolalar, mavjud mojaroga qarshi norozilik bildirish, ota-onalardan birining tomonini olish;

– axloqiy jihatdan nosog‘lom oilalar. Bunday oila a‘zolari orasida dunyoqarash va oilani tashkil etish tamoyillaridagi farqlar, o‘z maqsadiga boshqalarning manfaatlariga zarar yetkazish istagi, boshqasini o‘z irodasiga bo‘ysundirish istagi va boshqalar;

– pedagogik qobiliyatsiz oilalar. Bunday oilalarda o‘shishning oqibatlarini e‘tiborsizlik, tashabbusizlik, ko‘r-ko‘rona itoatkorlik va boshqalar bo‘lishi mumkin.

Hayotning biron bir sohasida ijtimoiy mavqei past bo‘lgan noto‘liq oilalar o‘zlariga yuklangan vazifalarni bajara olmaydilar. Muammolarning xususiyatiga qarab, ijtimoiy pedagog

bunday oilalarga uzoq muddatli ish shakllari doirasida tarbiyaviy, psixologik, vositachilik yordamini ko‘rsatadi.

Muammoning bir shakli hisoblangan keng tarqalgan turlardan biri to‘liq bo‘lmagan oiladir. To‘liq bo‘lmagan oila - bir yoki bir nechta voyaga yetmagan bolalari bo‘lgan ota-onadan iborat oila.

Qo‘shimcha toifa mavjud - funktsional jihatdan to‘liq bo‘lmagan oilalar. Bu guruhda ikkita ota-ona bor, lekin professional yoki boshqa sabablarga ko‘ra ularga oila uchun kam vaqt qoldiradi. Bolalar bilan muloqot odatda qisqa vaqt bilan cheklangan. Bundan tashqari, ba’zi ota-onalar odatda o‘zlarining ta’lim funksiyalarini unutishadi. Oilaviy munosabatlarning bunday shakli bola tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. to‘liq va farovon oilaning illyuziyasi mavjud, ammo u o‘zining asosiy ota-onalik funksiyalarini bajara olmaydi.

Noto‘liq oilada bola tarbiyalayotgan yosh onalarga psixologik yordam ko‘rsatish kerak. Bu psixologik maslahat, psixologik trening, psixologik monitoring, psixologik tashviqot, seminar shakllarda bo‘lishi mumkin. Bunda har bir noto‘liq oilani o‘ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy-iqtisodiy holatini hisobga olish zarur.

Noto‘liq oilada o‘sgan va o‘z sohasida taniqli bo‘lgan artist, sportchi, olim, rahbar, yozuvchi, shoir va boshqalarni maktab o‘quvchilari bilan uchrashuvlarini tashkil qilib, ular hayotidagi qiyinchiliklarni qanday yengib, shunday muvaffaqiyatlarga erishganliklari haqida davra suhbatini qilish ayni muddaodir. Bundan maqsad noto‘liq oilani ideallashtirish emas, balki yoshlarda, ayniqsa, noto‘liq oilada voyaga yetayotgan bolalar hayotida uchraydigan qiyinchiliklarni yengishga irodani safarbar qilishga o‘rgatishdir. Bunday uchrashuvlar to‘liq oila bolalariga ham foydalidir.

Noto‘liq oilada o‘sayotgan bolalarni qarindoshlar, qo‘shnilar yoki yaqin tanishlar orasida har tomonlama namuna bo‘ladigan kishi vaqtincha otalikka olishi. Otalikka olgan erkak yoki ayol vaqti-vaqti bilan o‘z farzandlari bilan birga noto‘liq oilada voyaga yetayotgan bolaning bo‘sh vaqtini madaniy tashkil etishi lozim, toki otasiz o‘sayotgan bola yoki qiz to‘laqonli oiladagi munosabatlar, ota va ona mavqei, ular orasidagi namunali munosabatlarni idrok etib, o‘ziga kelgusi hayotida namuna sifatida olsin.

Noto‘liq oilada bola tarbiyalayotgan yosh onalarga pedagogik-psixologik yordam ko‘rsatish kerak. Mahalla psixologlari tomonidan pedagogik-psixologik trening, psixologik monitoring, pedagogik-psixologik tashviqot, seminar, maxsus o‘quvlar (ota-onalar universiteti doirasida), maxsus tayyorlangan buklet, broshyuralar va boshqa formasida bo‘lishi mumkin. Bunda har bir noto‘liq oilani o‘ziga xos xususiyatlarini, ijtimoiy-iqtisodiy holatini hisobga olish zarur. Unda o‘sayotgan bolaning ijtimoiylashuviga salbiy ta’sir qiladi.

Noto‘liq oilalarning aksariyatida bolani yolg‘iz ona tarbiyalayotgan bo‘lib, u asosan meh nat ish bilan band bulib, farzandzandlari tarbiyasiga yetarli vaqt ajrata olmaydi.

Noto‘liq oilalarning aksariyati moddiy qiyinchiliklarni boshidan kechirishi sababli bolani tarbiyalashda qo‘shimcha ta’lim, turli sport, san’at turlari va boshqa sohalar bilan shug‘ullantirishga yetarli imkon topa olmaydi. Bu esa bola shaxsida bo‘lgan tug‘ma layoqatni erta aniqlash, uni o‘stirishga imkon bermaydi.

REFERENCES

1. Musurmanova A. Improvement of the pedagogical mechanisms of the family and educational institutions in the development of the spiritual culture of adolescents of social and legal risk groups. “Problemy pedagogiki” nauchno-metodicheskiy jurnal. № 1(33) fevral Moskva-2018g.5-7R.
2. Sobithon Turgunov, Muhayyo Umaraliyeva. The Development of Professional Competencies of Teachers on the Basis of an Innovative Approach// Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics. –2016. – №2. – P.119-125.(DOI:10.14706/JFLTAL163212).
3. Umaraliyeva M.A. Organizational-Pedagogical Conditions of Forming Professional Competence of Teachers //Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics.2015. –R. 187.
4. Кантемирова Г.А. Социализация детей в неполной семье. / Диссертация и автореферат на соискание учёной степени кандидата социологических наук. – Москва, 2008.
5. Николаева Я.Г. Педагогические условия совершенствования процесса воспитания детей в неполной семье: на материале Чувашской Республики. / Диссертация и автореферат на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. – Чебоксары, 2003.

**TA’LIM TIZIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH
AHAMIYATI**

Muzaffarova Ma’mura Fayzullo qizi

Nizomiy nomidagi TDPU Ta’lim menejmenti kafedrası talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051519>

Annotatsiya. Maqola ta’lim-tarbiyani amalga oshirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali, uzluksiz ta’lim tizimi bosqichlaridagi o‘quv jarayonining sifat va samaradorligini oshirish haqida.

Kalit so‘zlar: Texnologiya, elektron darslik, kommunikatsiya, monitoring, interaktiv.

Ta’lim tizimida axborot texnologiyalardan foydalanish o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish va ta’lim faoliyati uchun eng yaxshi shart-sharoitlarni yaratish uchun mavjud usullar va vositalarni yangi yoki sifat jihatidan yaxshilashni o‘z ichiga olgan o‘quv va ta’lim faoliyatini tashkil etuvchi vositadir. Axborot texnologiyalari ta’lim tizimida muhim o‘rin egallaydi. Axborot texnologiyalar o‘qituvchilar va talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratish, ta’lim jarayonini yanada sifatli va samarador qilishga yordam beradi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga murojaatnomasida quyidagi jumalarni ta’kidlab o‘tganlar: “Biz o‘z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug‘ maqsadni qo‘ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta’lim va tarbiyani rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy go‘yamizning asosiy ustunlari bo‘lib xizmat qilishi lozim. Ushbu maqsad yo‘lida yoshlarimiz o‘z oldiga katta marralarni qo‘yib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko‘mak berish - barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo‘lishi zarur. Shundagina farzandlarimiz xalqimizning asriy orzu-umidlarini ro‘yobga chiqaradigan buyuk va qudratli kuchga aylanadi. Shu maqsadda **“Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan, ta’lim tarbiya tizimidan boshlanadi”**, degan g‘oya asosida keng ko‘lamli islohatlarni amalga oshiramiz. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib voyaga yetkazish uchun sarflangan sarmoya jamiyatga o‘n, yuz barobar ko‘p foyda keltiradi”.

Ta’lim texnologiyalari va ulardan foydalanishning nazariy-metodologik asoslari, o‘quvchilarga o‘rganish jarayonida texnologiyalardan foydalanishning asosiy tamoyillarini ifodalaydi. Bu asoslar, texnologiya va o‘qitishning keng doirasini o‘z ichiga oladi, samaradorlik va o‘quv jarayonining sifatini oshirish uchun yo‘l ochadi. Quyidagi nazariy-metodologik asoslar ta’lim texnologiyalari va ulardan foydalanishni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi:

- Individual o‘quvchilarni tanish va ularning o‘zining o‘ziga xos xususiyatlari, qobiliyatlari va talablari haqida ma’lumot saqlash. Bu texnologiyalarni o‘rganishni o‘zlashtirish va barcha o‘quvchilar uchun eng mos bo‘lgan ta’lim yo‘nalishlarini aniqlash imkonini beradi;
- Talabalarning faolligi va qat’iyatini oshirishga yo‘l qo‘yish. Texnologiyalar talabalarga interaktiv o‘rganish imkonini beradi va ularga barcha davrlarda faol ishtirok etishga imkon beradi. Bu talabalar o‘rtasidagi hamkorlik, muloqot qilish, qo‘shimcha topshiriqlarni bajarish va tajriba almashish imkonini yaratadi;

- Kooperativ o‘rganishni ta‘minlash. Ta‘lim texnologiyalari, guruh ishi, jamoatchilik va tajriba almashishni o‘rganishga imkon beradi. Talabalar bir-biriga yordam berish, qo‘shimcha ta‘lim vositalaridan foydalanish, bilim va malakalarni olishlari mumkin.

- Barcha talabalarga erkinlik berish. Texnologiyalar talabalarning o‘zlashtirish, o‘zini boshqarish, o‘z fikrlarini ifoda qilish imkonini beradi. Bu talabalarning o‘zlashtirishini oshirish va shaxsiy kuzatishlarini rivojlantirishga yordam beradi.

- Talabalarni tushunarli va ma‘naviy tarzda o‘rganish. Ta‘lim texnologiyalari, o‘qituvchilar uchun foydalanishga mo‘ljallangan qo‘llanmalar, interaktiv darslar, o‘quv elektronik resurslari va o‘z-o‘zini baholash vositalari orqali talabalarning qiziqishlarini rivojlantirish, diqqatni jalb qilish va o‘quv materiallarini tushunishini oshirish imkonini beradi.

- Texnologiyalardan foydalanishning samaradorligini ta‘minlash. Bu asosda texnologiya vositalarini qo‘llashning muhim yo‘nalishi, o‘qituvchilarga texnologik o‘quv vositalari va dasturlar bilan ishlash imkonini berish va o‘quv jarayonini monitoring qilish, baholash va hisoblashga asoslangan monitoring tizimlaridan foydalanish uchun yaxshi tayyorlash mumkin.

Birinchi navbatda, axborot texnologiyalari talabalarning o‘rganish jarayonini yanada qulaylashtiradi. Internet, elektron kitoblar va darsliklar, onlayn ma‘ruzalar va boshqa axborot manbalari talabalarga mavzudan tashqarida o‘quv materialini olish imkoniyatini beradi. Bu ularda bor bilimlarni yanada kengaytiradi, mukammal o‘rganish va bilimlarini mustahkamlash imkoniyatini beradi.

Ikkinchisi, axborot texnologiyalari ta‘lim jarayonini samaradorligini oshiradi. Virtual darsliklar, interaktiv o‘yinlar, online o‘quv platformalari va boshqa ta‘lim dasturlari talabalarning qiziqishlarini oshiradi. Bu turdagi texnologiyalar talabalar bilimlarini amaliyotda qo‘llashga imkon beradi.

Bundan tashqari, axborot texnologiyalari ta‘lim tizimlarini birlashtirishi va global ta‘limga yo‘naltirishi mumkin. Talabalar, turli mamlakatlardagi talabalar bilan hamkorlik qilish, global hamkorlik tarmog‘ini rivojlantirish imkonini beradi. Bu, turli davlatlar talabalar orasida munosabatlar va o‘zaro fikr almashishni oshiradi.

Axborot texnologiyalari ta‘lim jarayonini boshqarish va baholashni yanada osonlashtiradi. Talabalar, onlayn testlar, baholash platformalari, veb-saytlar orqali o‘z o‘zini baholashi mumkin. Bu, talabalarga o‘zlashtirilgan bilimlarini yanada samarali bo‘lishiga erishish, kamchiliklarni aniqlash va o‘quv natijalarini yaxshilash imkonini beradi.

Ta‘limda axborot texnologiya vositalaridan foydalanish, ta‘limni tashkil etish, boshqarish va baholashning samaradorligini oshirish uchun muhimdir. Axborot texnologiya vositalari, ma‘lumotlarni o‘rganish va taqsimlash, kommunikatsiya va ish birikmalarini boshqarish, o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi aloqani kuchaytirish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, axborot texnologiya vositalaridan foydalanish, ta‘lim jarayonini tashkil etish va boshqarishning samaradorligini oshiradi. Bu vositalar o‘qituvchilar va talabalar orasidagi ijobiy kommunikatsiyani kuchaytiradi, ta‘lim jarayonini avtomatlashtiradi va ma‘lumotlarni effektiv tartibga solishga yordam beradi. Shuningdek, bu vositalar ta‘limning yuqori sifatini ta‘minlashda, talabalarning birdamliliklarini rivojlantirishda va ta‘lim tizimining rivojlanishini ta‘minlashda muhim ahamiyatga egadir.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy Ta’lim tizimini yanada rivojlantirish choratadbirlari to‘g‘risida"gi 2017-yil-20 aprel, PQ-2909-son qarori.
2. Sh.M.Mirziyoyev O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojotnomasi. Yangi O‘zbekiston ijtimoiy-siyosiy gazetasi. Toshkent 25-yanvar 2020-yil.
3. Z. F. SHaripova Ta’lim texnologiyasi. 2019-yil.
4. Misty E Vermaat, Susan L Sebok, Steven M Freund. Discovering Computers (C)2016 (2016 edition). Textbook.USA, 2016.
5. Selwyn, N. (2016). Education and Technology: Key Issues and Debates. Bloomsbury Publishing.
6. Dede, C., & Richards, J. (2012). Digital Teaching Platforms: Customizing Classroom Learning for Each Student. Harvard Education Press.
7. UNESCO. (2017). ICT in Education in the Global South: Policy and Practice for Sustainable Development. UNESCO Publishing.

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA’LIM- TARBIYA JARAYONIGA
KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNING O’RNI**

¹Egamova Sarvinoz Abduqahhor qizi, ²Abduxoliqova Dilxumor Shuhrat qizi

^{1,2}Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta’lim fakulteti 1-
bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051524>

Annotasiya. Ushbu maqolada Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim –tarbiya jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning muhim ekanligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: STEAM, “Ilk qadam”, kompetensiyaviy yondashuv, rivojlanish, tarbiya, ta’lim, konsepsiya

Bizning kelajak avlodni rivojlantirish uchun zinama zina tepaga olib chiqishimiz har bir pedagog tarbiyachi uchun eng muhim vazifa hisoblanadi. Pedagog bolaning bilim salohiyatini oshirish uchun turli xil zamonaviy texnologiyalardan foydalanib ya’ni STEAM ta’lim texnologiyasidan foydalanmoqda. Bu texnologiya ta’limdan farqli ravishda bilimlarni alohida emas o’zaro mutonosib holda olib borishga yordam beradi. Shu nuqtayi nazardan shuni aytib o’tmoqchimanki, ta’lim sifati ko’rsatkichlaridan biri kompetentlik hisoblanadi. U faqatgina bilim, ko’nikma, malakalar yig’indisi bo’libgina qolmay o’quvchilarning egallagan bilimlarini mobillashtirish va tajribalardan to’laqonli, samarali qo’llay olishi bilan tavsiflanadi. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslanib o’quvchilarning faoliyat jarayonida egallagan bilimlarini hayotida samarali qo’llay olishi, kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalari rivojlanishiga qaratilgan hisoblanadi. Shu o’rinda aytib o’tmoqchimanki, tarbiyachi bolalar hayotida muhim o’rin tutadi. V.V. Serikov kompetentlik tushunchasi o’z fikrini aytib o’tgan, “O’qimishli, bilimli, ko’nikmali bo’lish usuli shaxsiy o’zligini namoyon qilishga imkon beradigan tushunchalar jamlanmasidir deya ta’rif keltirib o’tgan.

Hozirgi kunda pedagog bolalarning kompetensiyasini rivojlantirishda Takomillashtirilgan „ILK QADAM“ o’quv dasturidan, zamonaviy STEAM texnologiyasidan samarali foydalanmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim berishda kompetensiyaviy yondashuv o’sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy masalalarni hal qilish uchun zarur bo’lgan, axloqiy me’yor va qadriyatlarini o’zlashtirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, unda “men” obrazini qurish bilan bog’liq bo’lgan faoliyat usullarini shakllantirishga tayyorgarlikni ko’zda tutadi. O’zbekiston Respublikasining prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi qaror qabul qilindi. Qaror Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish bolalarning sifatli ta’lim berish, maktab ta’limiga tayyorlashga etibor qaratilgan bo’lib quyidagilarni nazarda tutadi.

- ✓ Maktabgacha ta’lim sohasidagi normativ –huquqiy bazani yanada takomillashtirish;
- ✓ Maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish;
- ✓ Maktabgacha ta’lim tizimiga innavotsiyalarni, ilg’or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni joriy etish;

Maktabgacha talimda kompetensiyaviy yondashuv deganda bolalarni ta’lim tashkilotida egallagan bilimlari orqali kundalik hayotda duch kelinadigan tanish yoki notanish vaziyatlarda foydalanishga tayyorlashdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim berishda kompetensiyaviy

yondashuv o'sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan, axloqiy me'yor va qadriyatlarni o'zlashtirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, «Men» obrazini qurish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat usullarini shakllantirishga tayyorgarlikni ko'zda tutadi.

Bolalarda o'yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko'nikmalardan ijodiy foydalanish imkoniyati yaratiladi. O'quv-tarbiyaviy jarayon uchun asos hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari barcha yosh guruhlarida tashkil etilgan rivojlanish markazlaridagi jarayonlar bolalarning doimiy ravishda yangi bilimlarni o'zlashtirishga, mustahkamlashga yordam beradi. Bolalarni o'z bilimini mustaqil ravishda to'ldirib borish, bo'layotgan yangilanish jarayonlariga munosib moslashib borishga o'rgatish rivojlanish markazlarining asosiy maqsadidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotida rivojlanish markazlarini tashkil etish Davlat talablari va «Ilk qadam» davlat o'quv dasturini amalga oshirishni nazarda tutadi. Markazlarda ishlash har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda eng samarali rivojlanishiga imkon beradigan tarzda, uning individual qobiliyatlari, qiziqishlari, faoliyat darajasini inobatga olgan holda tashkil etiladi.

Maktabgacha ta'lim tizimiga maktabgacha ta'lim tizimiga xodimlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish.

Bundan maqsad kelajak avlodni yetuk kadr qilib shakllanishi, hayoti davomida kasbga yo'naltirilishi va shu qatorda bilimli, zakovatli shaxs bo'lishini ta'minlashga qaratilgan. Shu qatorda prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham o'z fikrini ta'kidlab o'tadi: "Biz uchun bolalarimizning ma'naviyati, bilimi, sog'ligi, eng muhim masala. Shuning uchun ham davlat tomonidan maktabgacha ta'limga katta e'tibor berilayapti va u hali boshlanishi. Sizlarning vazifangiz bolalarning ko'zidagi nurni ilg'ab olish, ularga yaxshi tarbiya berish".

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, tarbiyachi rivojlanmasa maktabgacha ta'lim tashkiloti ham rivojlanmaydi. Tarbiyachining rivojlanishi esa o'zi ustida tinimsiz izlanishi, ta'lim-tarbiyani uyg'unlashtirgan holda yangi texnologiyalardan foydalanishi va yangiliklar yarata olishi, xalq pedagogikasini ya'ni ota-ona, mahalla bilan ishlash ko'nikmasini shakllanishi va xorijiy tajriba yangiliklarini maqsadli o'zlashtirib, o'zining faoliyatini boyita borishi va amaliyotda samarali qo'llay olishi hisoblandi.

Xulosa qilib aytganda, bolalarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalash, yosh avlodga ta'lim tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etishda bilim salohiyatini oshirishda kelajakda yetuk kadr qilib tayyorlashda biz tarbiyachilarni o'rni katta hisoblanadi.

REFERENCES

1. Khalilova Dilnoza Furkatovna. Formation of social competence of future educators in preschool educational organizations. Science and innovation international scientific journal Volume 2 issue 3 march 2023. 174-177.
2. E'zozxon Muzaffarovna Hamrayeva «Bolaning rivojlanish sohalari kompetensiyalari». Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 11 | 2021.
3. Dilnoza Furqatovna Xalilova. (2023). Talabalarda ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga oid kasbiy kompetentligini takomillashtirishda innovatsion ta'lim muhiti beradigan

- natijalar. Conferencea, 76–79. Retrieved from <https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/1918>
4. D Khalilova. Innovative educational environment as a factor for improving professional competence in developing social relationships in students. - Science and innovation, Volume 2 Issue 1, 2023. 412-413.
  5. Xalilova Dilnoza Furkatovna. Bo‘lajak tarbiyachilarni ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. - Science and innovation, Special Issue 4, 2023. 57-59.
  6. Dilnoza Furqatovna Xalilova. (2023). Bo‘lajak tarbiyachilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish. Conferencea, 115–117.

**BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI INNOVATSION
FAOLIYATGA TAYYORLASHNING E‘TIBORLI JIHATLARI**

¹Dilshoda Jalilova Ural qizi, ²Shahzoda Jamilova

¹Nizomiy nomidagi TDPU Boshlang‘ich ta‘limda ona tili va uni o‘qitish metodikasi kafedrasida o‘qituvchisi, Yangihayot tumanidagi 330-sonli umumiy o‘rta ta‘lim maktabi boshlang‘ich ta‘lim fanlar o‘qituvchisi

²Nizomiy nomidagi TDPU BT 102-guruh talabasi (sirtqi ta‘lim)

***Annotatsiya.** Ushbu maqola zamonaviy ta‘limda jahon standartlariga javob bera oladigan va xususan, boshlang‘ich ta‘lim sohasida faoliyatni boshlashi lozim bo‘lgan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash masalalariga e‘tibor beradi va bunda aynan qanday, qaysi jihatlarning dolzarb ekanligi to‘g‘risida fikr-mulohaza bildirishga ham ahamiyat berildi.*

***Kalit so‘zlar:** Zamonaviy ta‘lim, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, axborot kompetentligi, kompetensiya, o‘quvchi, ta‘lim, tarbiya, innovatsion faoliyat, innovatsion ta‘lim, kasbiy tayyorgarlik.*

Jahon standartlariga mos mutaxassislar tayyorlashning yuqori darajasini ta‘minlash uchun sharoitlar yaratish, zamonaviy oliy ta‘lim bitiruvchilarini tanqidiy fikrlashini shakllantirish, kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalar majmuasiga ega bo‘lishi uchun zaruriy bazani yaratish, shu jumladan, innovatsion faoliyatga, innovatsion ta‘lim muhitiga kasbiy tayyorlikni talab qiladi.

Respublikamiz mustaqil davlat sifatida demokratik jamiyat qurish, dunyodagi eng rivojlangan mamlakatlar qatoridan o‘rin olishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan. Bu o‘z navbatida umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o‘qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish bilan belgilanadi. O‘qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o‘z-o‘zini rivojlantirish kabi asosiy kasbiy faoliyat sohasida aks etadi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining o‘z fanini o‘qitishga doir bilimlarni mukammal bilishi va harakatga keltirishi, ta‘lim jarayonini tashkil etishi va baholash uchun zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalarni egallashdan iborat. Shu bois, o‘qitish va tarbiyalash jarayoni ta‘lim sohasida innovatsion ilmiy yutuqlar, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida intensiv tashkil etishni va o‘z-o‘zini rivojlantirishni ham dastlabki qatorda talab etmoqda.

Respublikada o‘quvchilar uchun boshlang‘ich umumiy ta‘limning davlat ta‘lim standarti joriy qilingan kundan boshlab hozirgi kunga qadar turli kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarini o‘qitish uchun o‘qituvchilarni tayyorlash masalasi va unga dair qaror vazifalarning barchasi boshlang‘ich ta‘lim sohasidagi o‘qituvchilarning innovatsion faoliyatiga qo‘yiladigan talablarni oshirish, ularning funksional vazifalarini kengaytirish, kasbiy ahamiyatga ega va shaxsiy xususiyatlarni o‘zgartirishga olib keldi. Kasbiy tayyorgarlikning innovatsion usullaridan biri ta‘limning dinamik shakli bo‘lgan o‘qitish bo‘lib, uning davomida zamonaviy ta‘limni boshqarish talablariga javob beradigan bilim, ko‘nikma va malakalarni faol o‘zlashtirish asosida amalga oshiriladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy ta‘limga tayyorlash, aynan innovatsion ta‘lim muhitiga tayyorgarligini oshirish masalasi bo‘yicha dunyoda qator olimlarning ish olib borganliklarga guvoh bo‘lish mumkin. A.V.Shcherbakov, A.P.Bostanji, A.P.Panfilov, G.M.Kodjaspirova,

V.E.Kagan, Yu.V.Gluzman, O.A.Denisova, O.L.Lexanova, V.N.Ponikarova, T.V.Gudina, M.M.Esengulova, L.P.Fetalieva va shu kabi boshqa olimlarning tadqiqotlarida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi masalasiga jiddiy to‘xtalganliklari hamda bunda asosiy e‘tiborni aynan say jihatga qaratish lozimligi yuzasidan dolzarb fikrlar o‘z aksini topganligini ko‘rish mumkin.

A.S.Abulgatina, A.A.Ibragimova, S. N.Ispulova, E. V. Eremenko, I. V.Rudin, N.A.Medova, A.I.Sergeevalar esa bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining inklyuziv va ijtimoiy kompetensiyasini shakllantirishda turli faol metod va texnologiyalarni taklif etadilar. Biroq, innovatsion ta‘lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga kasbiy tayyorlashda o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish muammosi ilmiy qiziqish doirasidan tashqarida qolganligini ham aytib o‘tish joiz.

Shu sababli ham bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining innovatsion ta‘lim muhitida innovatsion faoliyatga kasbiy tayyorgarligini shakllantirishning samarali vositasi sifatida o‘qitish texnologiyalarining mohiyatini ochib berishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish masalasiga ham chuqur yondashish lozim nazarimizda. Bunda turfa treninglarni tashkillashtirish ham ahamiyatlidir. Bu bilan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida amaliy jarayonlar haqida tassavur olamining kengayishiga erishish mumkin.

Ma‘lumki, pedagogik lug‘atda «trening»ning ilmiy ta‘rifi interfaol ta‘lim shakli sifatida qaraladi, uning maqsadi shaxslararo va kasbiy xulq-atvorni rivojlantirishdir. Biroq treningning o‘ziga xos «atributlari» borligini ham esdan chiqarmaslik zarur. Bularga trening guruhi kiradi; o‘quv doirasi; maxsus jihozlangan xona va o‘quv jihozlari (flipchart, markerlar); murabbiy; guruh qoidalari; o‘zaro ta‘sir va muloqot muhiti; o‘qitishning interfaol usullari; o‘quv mashg‘ulotining tuzilishi; o‘qitish samaradorligini baholash.

Ushbu ketma-ketlikda sanalgan kontsepsiyani talqin qilishning bir nechta paradigmalari mavjud, bular: o‘qitish o‘ziga xos trening sifatida; samarali xulq-atvor ko‘nikmalari va malakalarini shakllantirishga olib keladigan trening sifatida; o‘qitish faol ta‘lim shakli sifatida, uning maqsadi, birinchi navbatda, psixologik bilimlarni uzatish, shuningdek, muayyan ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish; trening ishtirokchilarning o‘zini o‘zi ochishi va o‘zlarining psixologik muammolarini hal qilish yo‘llarini mustaqil izlash uchun sharoit yaratish usuli sifatida.

Ta‘lim texnologiyalari faol o‘qitish usullari tizimining asosiy elementi hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oliy o‘quv yurtlarida o‘qitish texnologiyalaridan foydalanishdan maqsad mutaxassisning kasbiy faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini tavsiflovchi va uning kasbiy mahorat darajasini belgilaydigan mavjud bilimlar asosida talabalarda maxsus ko‘nikma va malakalarni shakllantirishdir.

Mazkur maqolada yoritilishi maqsad qilingan muammoimiz kontekstida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion ta‘lim sohasidagi innovatsion faoliyatga kasbiy tayyorlashda treninglardan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlarini tushunish alohida ahamiyatga ega, chunki bu treninglar bizga kasbiy va shaxsiy o‘z-o‘zini anglashni rivojlantirish zarur shart-sharoitlarni amalga oshirishga imkon beradi. Bu oliy ta‘lim bitiruvchilari uchun muhimdir. Trening davomida norasmiy, majburiy bo‘lmagan muloqot yaratiladi, bu guruh uchun muammoni ishlab chiqish va hal qilish uchun ko‘plab imkoniyatlarni ochadi. Trening bo‘lajak mutaxassislarning faol-kognitiv va aqliy faoliyati faollashtirilgan, zamonaviy fanlar olamini

o‘rganishga qaratilgan sinflarda innovatsion faoliyatga kasbiy tayyorgarligi shakllanadigan qulay makonni ta’minlaydi.

Ushbu pedagogik innovatsiyani kasbiy kompetensiyani rivojlantirish, turli kasbiy va shaxsiy, jismoniy fazilatlar, qobiliyat va imkoniyatlarni shakllantirish va takomillashtirish maqsadida o‘qitishni pedagogik, ta’lim, kasbiy, hayotiy vaziyatlarni o‘yin modellashtirish usuli sifatida belgilaydigan boshqa tadqiqotchilarning tushunishiga ham, ya’ni bo‘lajak mutaxassisning malakasini oshirish, o‘quvchilarni mashg‘ulot vaziyatiga ishtirokchilar va tomoshabinlar sifatida jalb qilish orqali o‘z-o‘zini anglash va xulq-atvorning adekvatligini oshirishga ham qarshi emasmiz.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda yuqoridagilardan tashqari yana e’tibor berilishi lozim bo‘lgan qator omillar mavjud. Shu sababli ham bu boradagi tadqiqotlarda turli yondashuvlarga murojaat qilish, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini oshirishda axborot kompetentligini rivojlantirish masalasiga ham e’tibor berish ham o‘ta muhimdir.

Tayanch darajadagi axborot kompetentlik ostida insonning kundalik hayotida va jamiyatda sodir bo‘ladigan haqiqiy vaziyatlarda yuzaga keladigan ijtimoiy ahamiyatli vazifalarni hal etish uchun axborot faoliyatining turli ko‘rinishlarini samarali amalga oshirish va yangi axborot texnologiyalaridan foydalanishga qadriyatli munosabat, bilim va ko‘nikmalarning majmuini ifodalovchi shaxs sifatlarini tushuniladi.

O‘qituvchining axborot kompetentligi maktab bitiruvchisining axborot kompetentligini rivojlantirish sifatida xizmat qiladi va ta’lim beruvchi — pedagog tomonidan bilim, ko‘nikmalar va axborot faoliyati turli ko‘rinishlarini samarali amalga oshirish hamda kasbiy ta’limiy faoliyatda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanishga qadriyatli munosabatlar majmuini aks ettiruvchi, pedagogning kasbiy-shaxsiy sifati tariqasida tushuniladi. Bunga kasbiy yo‘naltirilgan bilimlar, ko‘nikmalar va uqituvchi uchun xos bo‘lgan axborot faoliyatini amalga oshirish motivatsiyasi, yangi axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga tayyorgarlik kiritiladi [1].

Ayni zamonaviy ta’lim sharoitida soha mutaxassislarida axborot kompetentligining rivojlanganligi juda ahamiyatli masaladir. Shu jumladan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ham mazur kompetentlikning rivoj topganligiga e’tibor qaratish yoxud ta’lim sohasida faoliyat olib boruvchi har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining axborot kompetentligini rivojlantirish kelajak akldod vakillariga zamonaviy bilim berishning zaruriy shartlaridan biridir deyilsa, sira mubolag‘a bo‘lmaydi. Negaki, axborot kommunikatsion jarayonlarining tobora jadallashuvi bugun har haysi sona vakilidagina emas, balki ta’lim jarayonida faoliyat olib borayotgan har haysi fan o‘qituvchisidan axborot kompetentsiyasining kerakli miqdorda rivoj topganligini talab qilmoqda. Chunki amaliy jarayonlarda bugun axborot kommunikatsion vositalaridan foydalanmasdan yetarli va yoxud ko‘zlangan natijaga erishish amrimahol bo‘lib qoldi [2].

Pedagogik tizimda yangi elementning paydo bo‘lishi, yangi axborot texnologiyalari ko‘p jihatdan uning funksiyalarini o‘zgartiradi va yangi pedagogik samaraga erishishga imkon beradi. O‘qitishning yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘qituvchining kasbiy imkoniyatlarini ahamiyatli oshiradi, uning pedagogik kompetentligining chegaralarini kengaytiradi va demak, uning kasbiy faoliyatining mahsuldorligini oshirishga, ya’ni ta’lim sifatini yuksaltirishga xizmat kiladi. O‘qituvchining boshlang‘ich ta’lim o‘quv jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan

foydalanish bo‘yicha faoliyati strukturasi modeliga muvofiq ravishda pedagogik ko‘ikmalar orqali ko‘rib chiqish ham juda e‘tibot talab masalalardan biri sanaladi [3].

Shunday qilib, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion davrning talablarini inobatga olgan holda, innovatsion ta‘lim muhiti va uning qizi‘in jarayonlariga tayyorlash masalasi bugungi kunning dolzarb masalalaridan ekanligini alohida ta‘kidlash lozim. Hamda bu borada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida zamonaviy ta‘limning innovatsion jarayonlaridan, innovatsion texnologiyalaridan xabardor qilish, ularda axborot kompetentligini ham rivoj toptirish, pedagogik tizimda ayni avqtda axborot kompetentligining o‘qituvchi shaxsida aks etishi naqadar muhim ekanligini ham nazariy ham amaliy jihatdan anglashlariga imkoniyat yaratish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kasbiy tayyorgarlikni oshirishning eng oldu o‘rinlarda turuvchi vazifalari deb aytish mumkin.

REFERENCES

1. Dilshoda Jalilova Ural qizi. BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QITUVCHILARIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALASINING AHAMIYATI. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA TILLARNI INTENSIV O‘QITISHNING PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK JIHATLARI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI. 2023-yil 2-iyun (<https://doi.org/10.5281/zenodo.7993607>)
2. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).
3. Сатторова, Х. (2012). РЕФОРМА И ТРУДНОСТИ ОБУЧЕНИЯ. Вопросы психологии и педагогики, (2), 61-64.
4. Сатторова, Х. (2012). РЕФОРМА И ТРУДНОСТИ В ОБУЧЕНИИ (на тадж.). Вестник Педагогического университета, (3-2), 156-158.
5. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
6. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
7. <https://cyberleninka.ru>
8. <http://scientists.uz>

**MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA PEDAGOGIK JARAYONNI
TASHKIL ETISH**

Ne’matillayeva Mohiniso Ubaydulla qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha ta’lim fakulteti 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051526>

***Annotasiya.** Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni tashkil etish, maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar, yosh avlodning aqliy-intellektual, estetik, jismoniy, ma’naviy salohiyatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni takomillashtirish masalalari xususida fikr bayon etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** pedagogik jarayon, uni tashkil etish tamoyillari, pedagogik jarayonga zamonaviy yondashuvlar. maktabgacha ta’lim tizimi, tashkilot, yosh avlod, aqliy-intellektual, ma’naviy salohiyat, maktabga tayyorlash, takomillashtirish.*

XXI asr boshlarida kechayotgan global ijtimoiy-iqtisodiy va geosiyosiy jarayonlar, dunyoning g‘oyaviy-mafkuraviy qiyofasini o‘zgartirib, yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantirishni taqozo etmoqda. 2017-2021-yillarga mo‘ljallangan “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaroriga muvofiq, ta’lim bosqichlarining uzluksizligi va izchilligini ta’minlash, ta’limning zamonaviy metodologiyasini yaratish, o‘quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish hamda pedagog xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish taqozo etadi.

Maktabgacha ta’limning vazifalari:

- bolalarni xalqning boy miliy, madaniy-tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida aqliy va ma’naviy axloqiy jihatdan tarbiyalash;
- bolalarda milliy g‘urur, vatanparvarlik hislarini shakllantirish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, o‘qishga muntazam ta’limga tayyorlash;
- bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o‘zining fikrini mustaqil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish;
- bolalarning jismoniy va ruhiy sog‘lig‘ini ta’minlashdan iboratdir.

Maktabgacha ta’lim muassasalaridagi pedagogik jarayon quyidagi tushunchalar bilan chambarchas bog‘liq.

- 1) bolalarning individual, kichik guruhlari va umumiy guruh shakllarida asosiy faoliyati, bolalarning ilmiy asoslangan birikmasini o‘z ichiga olgan bolalar hayotini tashkil etish;
- 2) bolalarning yosh xususiyatlari (erta bolalik, kichik, o‘rta va katta maktabgacha yoshdagi bolalar);
- 3) rivojlanayotgan mavzu-o‘yin muhiti;
- 4) individual yondashuv va individual xususiyatlar.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni tashkil etish tamoyillari:

1) maktabgacha yoshdagi bolalarning yoshini, yoshini va individual xususiyatlarini hisobga olish;

2) faoliyatning har xil turlaridan kompleks foydalanish;

3) bolalarning butun hayotini estetikasi;

4) qo'shma turmush tarzi;

5) insonparvarlik;

6) demokratiya;

7) shaxsga yo'naltirilgan yondashuv;

8) tizimlilik va yaxlitlik;

9) etnik-madaniy yashash sharoitlarini hisobga olgan holda.

Maktabgacha ta’limning moslashuvchan, o'zgaruvchan tizimini yaratish pedagogik jarayonni tashkil etishga turli yondashuvlar asosli ekanligini isbotladi. Zamonaviy sharoitda u muayyan tushunchalar, dasturiy va uslubiy materiallar ("Bolalik", "kelib chiqishi", "kamalak", "rivojlanish" va boshqalar) asosida qurilgan.

Maktabgacha ta’lim muassasasida ta’lim-tarbiya jarayonini rejalashtirish tarbiyachidan tegishli tayyorgarlikni talab etadigan ancha murakkab ishdir. Tarbiyachi bolaning psixik-fiziologik rivojlanish darajasini, «Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari»ni hamda u asosida yaratilgan ta’lim-tarbiya dasturini yaxshi bilishi kerak. Reja tarbiyachiga dastur talablarini bir yilga bir tekisda taqsimlashga yordam beradi hamda ta’lim-tarbiya berish va tarbiyalashning usullarini oldindan o‘ylab olish, maqsadni aniqroq ko‘rish imkonini beradi. Reja bo‘lsa, tarbiyachi bugun nima ish qilishi va qanday qilishini, qaysi qo‘llanmalardan foydalanishni biladi.

Shunday qilib, ta’lim-tarbiya sifatini oshirish jarayonida yangi mazmun va mohiyatga ega bo‘lgan insonparvarlik tamoyillariga asoslangan, yaratuvchanlik, ijodkorlikka intilish hissi bilan yo‘g‘rilgan ta’lim komil inson shaxsini yetuklikka yo‘naltiradi. Binobarin, O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib borilayotgan islohotlar ta’lim-tarbiyaning maqsadini yangi yo‘nalishga burdi. Demak, ta’lim-tarbiyaning maqsadi butunlay yangilandi, unga mos holda mazmunning ham, pedagogik jarayonning ham yangilanishi tabiiydir. Bu omil davlatimizning ijtimoiy siyosatini belgilab berganligi tufayli shaxs manfaatlarini ta’minlashga xizmat qiladi

REFERENCES

7. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учебник для студентов педвузов/ Под ред. В.А.Сластенина. – М.: Академия, 2005. – 200 с.
8. Khalilova Dilnoza Furkatovna. Formation of social competence of future educators in preschool educational organizations. Science and innovation international scientific journal Volume 2 issue 3 march 2023. 174-177.
9. Ra’no Xamidovna Nosirova. «Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni tashkil etish». Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 4 | 2021.
10. Dilnoza Furkatovna Xalilova. (2023). Talabalarda ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga oid kasbiy kompetentligini takomillashtirishda innovatsion ta’lim muhiti beradigan natijalar. Conferencea, 76–79. Retrieved from <https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/1918>

11. D Khalilova. Innovative educational environment as a factor for improving professional competence in developing social relationships in students. - Science and innovation, Volume 2 Issue 1, 2023. 412-413.
12. Xalilova Dilnoza Furkatovna. Bo‘lajak tarbiyachilarni ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. - Science and innovation, Special Issue 4, 2023. 57-59.
13. Dilnoza Furqatovna Xalilova. (2023). Bo‘lajak tarbiyachilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish. Conferencea, 115–117.
14. Muslimov N.A, Usmonboyeva M.H, Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari – Toshkent, 2015.

3-SINF O‘QISH DARSLARIDA ERTAKLARNI INNOVATSION O‘QITISH USULLARI

Samandarova Nozima

TDPU Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051528>

***Annotatsiya.** O‘zbekistonda olib borilayotgan tub islohatlar mazmuni yosh avlodni ma‘naviy yetuk, intellektual salohiyatli barkamol avlod qilib tarbiyalashga qaratilgan. Mustaqillikni mustahkamlash uchun olib borilayotgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma‘naviy sohalaridagi islohatlar inson huquqi va erkinliklarini himoya qiluvchi demokratik va fuqarolik jamiyatini barpo etishni ko‘zda tutadi.*

***Kalit so‘zlar:** o‘qish darslari, ta‘lim, tarbiya, pedagogika, ertak, innovatsiya.*

Amalga oshirilayotgan o‘zgarishlarning bosh maqsadi ham insonning moddiy va ma‘naviy manfaatlarini himoya qilishdan iborat. Bunday mashaqqatli murakkab yo‘lda bizga doimo mash‘ala bo‘ladigan, yo‘limizni charog‘on yoritib turadigan ota-onalarimiz, bobolarimiz, ajdodlarimizning ibratli hayot saboqlari bor. Milliy qadriyatlarni tiklash, ma‘naviyatni yuksaltirish, ayniqsa sharqona odob-ahloq an‘analariga e‘tiborni kuchaytirish shular jumlasidandir. Har bir xalqning ta‘lim –tarbiyaga oid an‘analari borki, ular pedagogik fikr taraqqiyotiga xizmat qilib, bola tarbiyasi haqidagi tasavvur va qarashlarni ifodalaydi. Har bir ota-ona o‘z farzandini barkamol bo‘lishini istaydi. Shuning uchun ham xalqimizda “Farzandlar kamoli – ota-ona jamoli” degan naql bor. Huddi mana shu narsa, ota-onalarning orzu-umidi ham, an‘ana sifatida avloddan-avlodga o‘tib keladi. Dunyodagi har bir millatning, shu jumladan, o‘zbeklarning ham aqliy-ruhiy qiyofasi, ya‘ni milliy mentaliteti, o‘ziga xos tarixiy–etnik tabiiy-iqlimiy shart-sharoitlari doirasida shakllangani bois, uning jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy-siyosiy hodisalar, tarixiy jarayonlarga bo‘lgan munosabati ham turlicha bo‘lishi shubhasiz. Zero, milliy o‘ziga xosliklar uzoq tarixiy davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy jarayonlar tabiiy geografik o‘rnashuv, o‘zaro etnomadaniy aloqalar, diniy mansubliklar asosida qaror topadi va aynan mana shular hamda xalqning ruhiy-psixologik qarashlari negizida qadimiy an‘analar, urf-odatlar va marosimlar shakllanadi.

Shu ma‘noda hozirgi sharoitda ijtimoiy-iqtisodiy islohatlarning samaradorligi ta‘lim, shaxs ma‘naviyati hamda uning yuksak kasb mahoratiga bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyaev ta‘lim sohasidagi islohatlarning asl mohiyati haqida fikr yuritar ekan: “Kelajak bugundan boshlanadi, hozir tarbiya masalasiga e‘tibor qilinmasa, kelajak boy beriladi. Tarbiyadan hech narsani ayamaymiz! Ma‘naviy va axloqiy poklanish, iymon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-oqibat va shu kabi chinakam insoniy fazilatlar o‘z-o‘zidan kelmaydi, hammasining zaminida tarbiya yotadi. Zero, bugungi yosh avlodga o‘tmishimiz kim ekanligini anglatish, biz kimning avlodi ekanligimizni yetkazish eng dolzarb masalalardan biridir”¹, deb ta‘kidlaydi va bugungi kunda jamiyatning yangilanishi, hayot taraqqiyoti va istiqboli barcha sohadagi islohatlar samaradorligi yuqori malakali ongli mutaxassislar tayyorlashga bog‘liq ekanligini alohida uqtirib o‘tadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga o‘zbek xalqining milliy ma‘naviy merosini, qadriyatlarni, o‘rgatish muammosini pedagog va psixolog olimlar bir qator tadqiqot ishlarida ma‘lum ma‘noda o‘rgandilar. Ana shunday olimlarimiz sirasiga O.Musulmonova, X.Ziyoyev, T.Mahmudov, E.Yusupov, J.Tulenov, Q.Nazarov H.I.Ibrohimov, H.D.Norqulov va boshqa olimlar

mustaqillikning mohiyati, uning ma`naviy asoslari, milliy qadriyatlarimiz, ilmiy merosimizni yoshlar ongiga singdirish yo'llari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar mushtarakligida shaxs ongini shakllantirish masalalarini tadqiq etishgan.

XXI asrda o'zbek xalqi milliy an`analarini o'rganish borasida tarix sahifasiga yangi zarvaraqlar muhrladi. Ayniqsa mamlakatimiz istiqolga erishgandan so'ng xalqimizning etnomilliy o'zligini anglash hissini kuchayishi, milliy-ma`naviy meros, tarixiy an`analarga bo'lgan e'tiborning ortishi natijasida o'zbek xalqi etnogenezi va etnik tarixi muammolari dolzarb ilmiy amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda mustaqil O'zbekistonda yosh avlodning ma`naviyatini yuksaltirishga, ilmiy intellektual salohiyatga o'ta muhim vazifa sifatida qaralmoqda. O'zlikni anglash va ma`naviy tarbiya ishlarini sifat jihatidan yangi pog'onaga ko'tarish ijtimoiy ehtiyojga aylandi. O'zbekiston Respublikasi hukumati milliy ma`naviyatimizning mushtarakligiga erishishni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etdi.

Xronologik tamoyil asosida yozilgan o'zbek xalqining milliy qadriyatlar sifatida "O'zbek milliy ta`lim-tarbiyasi an`analari tarixidan", "O'zbek xalq pedagogikasi", "O'zbek xalq pedagogikasidan namunalar" kabi ilmiy bayon qilingan materiallar boshlang'ich sinf o'quvchilarini milliy, ma`naviy tarbiyalashda, o'zbek xalqining milliy qadriyatlarini o'rganishda qo'l keladi. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarning o'qish, odobnoma, atrof muhitni muhofaza qilish, konstitutsiyani o'rganimiz kabi darsliklarida o'zbek xalqining milliy qadriyatlarini o'rganish xususidagi bo'limlardan foydalanish imkoniyati mavjud.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining pedagogik faoliyatida ta`lim mazmunini milliy lashtirish va shu asosda ma`naviy intellektual ta`lim-tarbiya natijalarini uyg'unlashtirish, o'quvchilarda faollikni oshirishning pedagogik imkoniyatlarini qo'llash o'quvchilarning o'zbek xalqi milliy qadriyatlarini anglashga yordam beradi. Demak, pedagogik ta`lim mazmunidagi milliy, ilmiy ta`lim-tarbiya yo'nalishi tamoyili yana bir bor o'z isbotini topadi.

Tamoyilning mazmun-mohiyati o'quv jarayonida u yoki bu mavzuni yoritish uchun qo'llaniladigan tushunchalar orasidan milliy-ma`naviy va ilmiy, ta`lim tarbiya nuqtai nazaridan eng ahamiyatlarini ajratib, ularga ilmiy tus berish va izohlashdan iboratdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini faollashtirishda milliy-ma`naviy merosdan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ushbu tamoyil asosida mavzularning ma`naviy tarbiya imkoniyatlaridan samarali foydalanish bo'yicha kerakli ko'nikma va malakalarga asta-sekin ega bo'la boradilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'zbek xalqi milliy qadriyatlarining ma`naviy ta`lim va tarbiya berish maqsadi, vazifalaridan kelib chiqib tavsiyalar berish zarur. Boshlang'ich sinf o'quv dasturlari mavzularining ma`naviy tarbiyaviy imkoniyatlarini pedagogik tahlil qilish usuli ishlab chiqilib, amaliyotda qo'llanishi kerak. Bu borada avvalo, o'zbekistonlik olimlar N.Abdusamatova, N.Ismatova, D.Ro'ziyeva kabilar fan taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan, butun jahonga ma'lum va mashhur movarounnahrlik allomalarning intellektual salohiyati, fikrlari, g'oyalari, ta'limotlari hamda maktab hayotiga va ta'lim tizimida erishilgan ijobiy natijalar namunalari yordamida amalga oshirilib kelinmoqda.

Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy taraqqiyoti bevosita uning ma`naviy-axloqiy negizlarining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Bu negizlar:

- umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- xalqimizning ma`naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;

- insonning o‘z imkoniyatlarini erkin namoyon qilish;
- vatanparvarlikdan iboratdir.

Har bir millatning ma`naviy boyligi milliy va umuminsoniy qadriyatlarning, intellektual salohiyatning birligidan tashkil topadi. Ma`naviy va intellektual meros o`tmishning yutug`i. Uni to`la odilona egallash va rivojlantirish esa hozirgi avlodlarning vazifasidir. O`z madaniy ilmiy merosini, qadriyatlarini bilmaslik yoki mensimaslik madaniyatsizlikdir. Ularni boyitib, yuksak darajaga ko`tarishga intilmaslik esa millat va uning istiqboli uchun katta ziyondir. Ma`naviyati va intellektual salohiyati yuksak darajada rivojlangan insongina mustaqillik ravnaqi uchun kurashda o`zida kuch va qudrat topa oladi.

Asrlar davomida xalqning ilmiy ehtiyoji, talabi asosida yaratilgan qadriyatlarida olg`a surilgan ilg`or g`oyalarni o`z ongida yaxlit shakllantirgan, ularning mohiyatini amaliy faoliyatida namoyon qila oladigan, oilaning, xalqning, jamiyatning ma`naviy rivojlanishiga bevosita yoki bilvosita ta`sir ko`rsatadigan shaxs ma`naviy madaniyatli hisoblanadi. Milliy va ma`naviy me`rosdan ma`naviyat va qadriyatlardan to`la bahramand bo`lmagan, ona tilini bilmagan, jamiyatning har tomonlama rivojlanishiga ongli ravishda hissa qo`shmagan inson ma`naviy qashshoqdir. Ma`naviy qashshoqlik esa xalqni, millatni, umuman jamiyatni tanazzulga olib boradi.

Demak, ta`lim-tarbiya jarayonida milliy-ma`naviy meroslar ustivorligiga erishish umumiy ta`lim maktabining boshlang`ich sinf o`quvchilarining ma`naviy madaniyatini shakllantirishda, ularning faolligini oshirishda muhim o`rin tutish bilan birga o`zbek xalqining o`zligini anglashning muhim omilidir.

O`zbek xalqi milliy-ma`naviy merosini o`rganish sohasidagi o`sha bo`shliqni to`ldirish, o`quvchi yoshlarni umumjahon fan-texnika taraqqiyoti talablariga javob beradigan, ma`naviy madaniyatli insonlar qilib tarbiyalash uchun yangi demokratik ta`lim kontseptsiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish lozim bo`ladi. Bunda o`zbek xalqining va respublika hududida yashovchi boshqa xalqlarning milliy, tarixiy va madaniy an`analari, ma`naviy tajribasi ta`lim-tarbiya tizimimizga uzviy ravishda kiritilishi zarur. Yangi demokratik ta`lim tizimida:

- o`quvchi shaxsining ilmiy salohiyati hozirgi davrda insoniyat erishgan barcha yutuqlarga suyanishi asosida qurilmog`i;
- intellektual merosni shakllantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustivor bo`lishi;
- intellektual merosni shakllantirishda milliylikdan yiroq va unga zid unsurlardan voz kechmoq zarur;
- milliy-ma`naviy merosdan unumli foydalanish orqali yosh avlodni keng ma`noda faollashtirishga va milliy-ma`naviy merosni asrab avaylab avlodlarga yetkazmoq lozim;
- intellektual meros yangi moddiy ehtiyoj va talablar, yangi texnika va texnologiya, yangi qulayliklar, farovonlikka mos holda shakllanishi zarur;
- ilmiy intellektual mohiyati o`quvchi shaxsida tashabbuskorlik, faollik, ishbilarmonlik, ijodkorlik, tadbirkorlik hislatlarini shakllantirishga davlat qonunlari asosida qaratilgan bo`lishi kerak;
- ma`naviy madaniyatlikning ushbu mezonlarini shakllantirishning birdan-bir to`g`ri yo`li milliy maktablarni mustaqillik g`oyalari bilan amaliyotga joriy etishdan iboratdir.

REFERENCES

1. Abdusamatova N. “Boshlang`ich ta`lim tizimida integratsiya”. Namangan 2019

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
16-iyun, 2023- yil**

---

2. Ismatova N., Ro‘ziyeva D., va b.”Tarbiya”3-sinf uchun darslik .T.:Sano-standart –2020.-96 b.
3. Тюнников Ю.С. Анализ инновационной деятельности общеобразовательного учреждения: сценарий, подход /Ю. С. Тюнников// Стандарты и мониторинг в образовании. - 2014. № 5. - с.8.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ПРАКТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Халмуратов Мийирбек Тажетдинович

Стажёр-преподаватель КГУ им. Бердаха

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051532>

Аннотация. Осуществляемые в Республике Узбекистан социально-экономические реформы требует коренного изменения и обновления системы начальных школьных учреждений и общеобразовательных школ.

Ключевые слова: педагогика, практика, физическое воспитание, начальный класс.

Национальные традиции и достояния узбекского народа в воспитании ребенка, своеобразность народного творчества, региональные природные условия, а также возрастные этапы развития ребенка, анатомо–физиологические, психологические и гигиенические особенности, совокупное усвоение всех положительных качеств детей занимает особое место в новом подходе к системе начальных школьных учреждений и общеобразовательных школ.

В связи с этим принята Постановление Президента Республики Узбекистан от 6 июня 2022 года № ПП-268 “О мерах по организации деятельности государственных спортивно-образовательных учреждений на основе совершенно новой системы” в которой предусмотрено осуществление следующих мероприятий.

- Последовательное усиление проводимой работы в сфере физического воспитания подрастающего поколения и детского спорта, по широкому вовлечению в регулярные занятия спортом молодежи, особенно девушек в сельской местности, строительству новых спортивных комплексов, стадионов и сооружений, оснащение их современным спортивным оборудованием и снаряжением, укрепление высококвалифицированными тренерскими кадрами и наставниками.

- Воспитания физически здорового и гармонично развитого подрастающего поколения в духе национальных и общечеловеческих ценностей и любви к Родине.

- Осуществление комплекса мер по организацию оздоровительных, физкультурных, спортивно-массовых работ среди учащихся и студентов образовательных учреждений, проведение комплексных спортивных мероприятий, отбор талантливых спортсменов среди детей и их целевую подготовку.

Постановление Президента Узбекистан предусматривает формирование материальную базу физического воспитания и спорта, оснащение современным спортивным оборудованием и снаряжением, оказывать содействие для эффективного их использования, разработку научно обоснованные типовые проекты, внедрение современных систем, форм и методов физического воспитания подрастающего поколения. Кроме этого, в ней указано подготовка тренерских кадров и наставников по детскому спорту, развитие и широкую пропаганду массового спорта.

Осуществление директивных актов Республики Узбекистан по вопросам сохранения здоровья граждан, воспитания подрастающего поколения физически крепким, деловым и трудолюбивым, а также подготовки их к самостоятельной жизни, привить чувства патриотизма и любви к Родине требует нового подхода к физическому воспитанию,

постоянного исследования, научно – теоретического пересмотра и разработки практических основ системы физического воспитания.

Сегодняшний день и будущее страны тесно взаимосвязаны с воспитанием молодого поколения физически здоровым и крепким. Методически правильная организация и проведение воспитателями – педагогами занятий физического воспитания с детьми начальных классов и учащимися общеобразовательных школ занимает важное место в воспитании здорового поколения. Оздоровление детей (учащихся), воспитание их всесторонне развитым и достойным Родине является конечной целью организации и проведения физических упражнений.

В процессе обучения и воспитания детей в дошкольных учреждениях, общеобразовательных школах, должны быть тесно взаимосвязаны индивидуальная способность, здоровье и психология детей.

На сегодняшний день в учреждениях народного образования, на местах проделана значительная работа в области физического воспитания и спорта.

В учебных заведениях по программе физического воспитания проводятся теоретические и практические занятия.

Активными и любящими свою профессию учителями физического воспитания, помимо основных занятий проводится ряд мероприятий по физическому воспитанию и спорта.

Для полного выполнения требований действующей программы, должны быть в наличии спортивный инвентарь по выбранному в программе виду спорта, учитывая возраст и пол учащихся. Например, гимнастические козлы, обручи, шведская гимнастическая лестница, полосы препятствий. Кроме этого, песочная яма для прыжка в длину, турники и брусья, скакалки, гантели, гранаты, спортивные маты, мячи разного диаметра, веревочные лестницы, канат и др.

В Постановлении Президента Узбекистан указано, что для развития начального школьного обучения необходимо осуществить следующие:

- Исследование и внедрение эффективных психологических методов начального школьного образования.
- Организационное, психологическое и методическое обеспечение обучения детей в семье.
- Разработка современных учебно – методических пособий, технических средств, игрушек и игр.
- Создание необходимых условий для духовного воспитания детей начального школьного возраста, на основе богатого исторического и культурного наследия народа, а также общечеловеческих ценностей.
- Обучать физическим упражнениям на основе гигиены, медицины, физического воспитания.
- Ежедневно образовывать умения и навыки выполнения утренней гимнастики.
- Формирование правильной осанки и оказывать помощь в предупреждении образования плоскостопия.
- Воспитание у детей терпеливости, ловкости, гибкости, четкого и скоростного движения и др.

• Ознакомление детей с видами спорта и знаменитыми спортсменами, пробуждение в них интереса к спорту.

В Государственном стандарте образования и программе среднего и средне – специального образования, а также в расчете часов по предмету «Физическое воспитание» приведены определенные виды спорта.

В вариативной программе «Физическое воспитание» для детей начальных классов указаны следующие: теоретические знания, основные упражнения для развития опорно – двигательного аппарата, ходьба, бег, прыжки, упражнения катания, метания, приема мяча, общие развивающие упражнения, упражнения для ног, упражнения танца и игры для развития движения, командные и индивидуальные игры.

Для учащихся 1-4 классов установлены следующие виды спорта: гимнастика, легкая атлетика, двигательные игры и элементы спортивных игр, спортивные игры (волейбол, баскетбол, футбол, ручной мяч), виды спорта (борьба, плавание).

Для полного усвоения указанных в программе материалов по видам спорта и проведения занятий по видам спорта, а также обеспечения полного выполнения учебных часов, большое значение имеет наличие в учебном заведении спортивно – материальной базы, достаточное оборудование спортивным инвентарем, создание необходимых условий (учитывая пол и возраст детей), уровень профессиональной подготовки учителей физического воспитания.

В целях обмена опытом хотим поделиться проводимыми нами работами по выполнению, усвоению и совершенствованию материалов программы по предмету «Физическое воспитание».

Следует помнить, что в результате эффективного выполнения вышеуказанных задач, можно добиться улучшения настроения детей начальных классов физической одаренности.

REFERENCES

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 6 июня 2022 года № ПП-268 “О мерах по организации деятельности государственных спортивно-образовательных учреждений на основе совершенно новой системы”.
2. Закон Республики Узбекистан «О физической культуре и спорте». – Т., 1992.
3. Кадыров Р.Х. Взаимосвязь школы и семьи как средство совершенствования физического воспитания детей: Автореф дисс... канд. Пед наук. – Т., 1994. – 23 с.

MATN VA UNING XUSUSIYATLARI

Abdullayeva Asal Rustam qizi

Nizomiy nomidagi TDPU Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051538>

Annotatsiya. Matn va uning xususiyatlari yuzasidan bir qator o‘zbek tishunoslari ilmiy tadqiqot ishlari olib borganlar. Ammo hozirgi axborot vositalari tezlik bilan rivojlanib borayotgan davrda matnlarning yangi shakllari, turlari paydo bo‘lmoqda. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn va uning xususiyatlari mavzularining o‘quv dasturiga kiritilishi va darsliklarda kiritilishi 1-4-sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlariga mos keladi.

Kalit so‘zlar: hikoya, mazmunli matn, tasviriy matn, izoh mazmunli matn, didaktik matn, xabar mazmunli matn, buyruq mazmunli matn, hissiy ifoda mazmunli matn.

Matn – nutq ko‘rinishi bo‘lib, vazifasi jihatidan tugal nutqiy butunlik-dir. Har bir matn murakkab tuzilish va mazmun mundarijasiga ega bo‘lib, u og‘zaki hamda yozma ijod namunasi hisoblanadi. Tilshunoslikda matn tilning alohida birligi (supersintaktik butunlik) va matn tilshunosligi deb atalayotgan sohaning asosiy ob'ekti sifatida talqin qilinadi. Matn so‘z birikmasi va gapdan farqlanadi, chunki matnning ham o‘z kategoriyasi va qonuniyatlari mavjud. Matn so‘zining lugaviy ma‘nosida birikish, bog‘lanish tushunchalarining borligi, shuning uchun matn tarkibi o‘zaro qaysidir boglovchilar yordamida birikishni o‘rganish “Matn tilshunosligi” sohasining asosiy muammolaridan biridir.

Tilshunos E. Qilichev “Matnning lingvistik tah‘lili” nomli kitobida “Matn – hamma elementlari o‘zaro zich aloqada bo‘lgan va muallif nuqtai nazaridan ma‘lum bir maqsadga yo‘naltirilgan nominativ-estetik axborotni ifodalovchi murakkab tuzilma» degan ta‘rifni beradi. I. Rasulov esa matnni quyidagicha ta‘riflaydi: “Gapdan katta birlik murakkab sintaktik butunlik bo‘lib, u fikran va sintaktik jihatdan o‘zaro bogliq bo‘lgan gaplar birlashmasidan iborat. Unda fikr gapga nisbatan ancha to‘liq bo‘ladi”.

Matn hajm va mazmun belgisiga ko‘ra ikkiga bo‘linadi: 1. Hajm belgisiga ko‘ra matn turlari. 2. Ifoda maqsadi va mazmun belgisiga ko‘ra matn turlari.

I. *Hajm belgisiga ko‘ra matn turlari.* Matn gapdan ko‘ra yirik hajmli aloqa vositasi, nutqiy faoliyat maxsul, muayyan qonuniyatlar asosida shakllangan yozma nutq ko‘rinishidir. Matn hajm belgisiga ko‘ra ikkiga ajratiladi. Minimal matn (mikromatn) va maksimal matn (makromatn).

Badiiy uslubda minimal matn deyilganda biror mavzuni yoritishga bagishlangan qatralar, xalq donishmandligini ifodalaydigan maqol, matal va aforizmlar, miniatyuralar, hajviy asarlar, nomalar, she‘r va she‘riy parchalar, umuman, kichik mavzuni qamrab oluvchi bir necha gaplardan iborat butunlik tushuniladi. Matnning ichki tomonini mazmun yaxlitligi, tashqi tomonini esa turli shakldagi boglamalar, sintaktik vositalar birlashtirib turadi.

Maksimal matn deyilganda keng ko‘lamdagi voqealarni yoritish ehtiyoji bilan yuzaga kelgan butunlik nazarda tutiladi. Badiiy uslubda hikoya, qissa, roman, epopeya kabi yirik hajmli asarlar maksimal matn hisoblanadi. Maksimal matn mikromatnlardan iborat. Eng kichik butunlik abzatsga, eng katta butunlik esa bob (qism yoki fasl)larga to‘g‘ri keladi. Bunday matn tarkibida epigraf, so‘zboshi (muqaddima), so‘ng so‘z (epilog) kabi yordamchi qismlar ham ishtirok etishi mumkin. Ular asar mazmuni va goyasiga, shuningdek, mavzuning tanlanishi va yoritilishiga oid ayrim masalalarga qo‘shimcha izoh, sharh bo‘lib keladi.

II. *Ifoda maqsadiga va mazmuniga ko‘ra* badiiy matnni quyidagi turlarga bo‘lib chiqish mumkin: 1. Hikoya mazmunli matn. 2. Tasviriy matn. 3. Izoh mazmunli matn. 4. Didaktik matn. 5. Xabar mazmunli matn. 6. Buyruq mazmunli matn. 7. Hissiy ifoda mazmunli matn.

1. Hikoya mazmunli matnlar (Le texte narratif – narrativ matn). Bunday matnda muallif yoki asar qahramoni o‘zi boshidan o‘tkazgan eshitgan, ko‘rgan yoki guvoh bo‘lgan biror voqeani hikoya qilib beradi. Xotiralar, esdaliklar, ertak va rivoyatlarni narrativ matn turiga kiritish mumkin. Hikoya tarzi, asosan, o‘tgan zamon shaklida, birinchi shaxs birlik yoki ko‘plikda ifodalanadi.

2. Tasviriy matnlar (Le texte descriptif – deskriptiv matn). Bunday matn tinglovchiga noma'lum bo‘lgan biror kishi, joy, hayvonot va nabotot olamiga mansub mavjudot yoki qandaydir narsa-buyum hamda voqea-hodisani batafsil tasvirlab berish maqsadida tuzilgan bo‘ladi. Tasviriy matnda ham monologik nutq ko‘rinishi etakchilik qiladi. Partonimik tasvir bunday matnning eng xarakterli xususiyati hisoblanadi, ya'ni tasvirlanayotgan ob'ektning dastlab, birlamchi xususiyati tilga olinadi. Keyin unga aloqador xususiyatlar va qismlardan so‘z yuritiladi.

3. Izoh mazmunli matnlar (Le texte argumentatif-argumentli matn). Bunday matnda aytilayotgan fikrning ishonarliligini ta'kidlash uchun turli dalil va izohlar keltiriladi. Asoslash, isbotlash, o‘zini oqlashga urinish yoki himoya maqsadida har xil vajlarni keltirish argumentli matn turining o‘ziga xos jihatlaridan hisoblanadi.

4. Didaktik matnlar (Le texte explicatif- eksplikativ matn). Kimgadir pand-nasihat qilish, uni turli hayotiy voqealar vositasida tarbiyalash yoki aytilganlardan xulosa chiqarishga o‘rgatish istagi asosida tuzilgan matn eksplikativ yoki didaktik matn deyiladi. Maqsadga erishish uchun maqol, matal, aforizm, turli hayotiy voqealar, rivoyatlar, masallardan namuna sifatida foydalaniladi.

5. Xabar mazmunli matnlar (Le texte informative - informativ matn). Biror voqea-hodisa haqida xabar berish maqsadida tuzilgan yoki havola qilingan matn informativ matn hisoblanadi. Badiiy matnda informativlik o‘ziga xos tarzda bo‘ladi. Oddiy xabardan farqlanib, estetik maqsad yuklangan bo‘ladi.

6. Buyruq mazmunli matnlar (Le texte injonctif-injonktiv matn). Buyruq havmda maslahat ohangi etakchilik qiladigan, buyruq maylidagi gaplardan tuzilgan, biror ishni bajartirish yoki turli ta'qiqlashlarni ifoda etadigan matn tipiga buyruq mazmunli matn deyiladi. Asosan qahramonlar nutqida kuzatiladi.

7. Hissiy ifoda mazmunli matnlar (Le texte expressif - ekspressiv matn). Insonning ichki kechinmalarini, voqelikka munosabatini, o‘ziga xos pafos bilan ifodalash maqsadida tuzilgan matnlar hissiy ifoda mazmunli matn deyiladi.

Ilmiy –metodik adabiyotlarda matnlar uslubga ko‘ra ham turlarga ajratoladi.

Bular quyidagilardir.

1. Rivoyat matn. Bu tur matnda voqea-hodisa riviya qilinadi. (Sharq faylasuf-larining ilmiy merosi, axloqiy-tarbiya va ma'naviy-ma'rifiy dunyoqarashlar, ibora, hikmatli so‘z va maqollarning kelib chiqishi, etimologiyasi talqiniv.h.)

Ona qishloq! Sen naqadar kichik va ko‘rimsiz bo‘lmasin, biz uchun dunyo-da eng katta va chiroyli maskansan doim! Sen biz uchun dunyoning o‘zisan! Vatan deb faxrlanganimizda, biz, avvalo, poyonsiz dalalaringni, olamdagi bor go‘zallikni o‘z bag‘rida yashirib turgan yam-yashil bog‘- rog‘laringni, anhorla-ringda sharaqlab oqqan suvlaringni, subhidamdan bo‘stonlaringda

muhabbatdan roz aytib, navo bazmini boshlagan bulbullaringni o‘ylaymiz. Biz qishloq suvini ichib, qishloqning arpa, zog‘ora nonini yeb, aqlini tanigan odamlarga Vatan sendan, sening dalangdagi egatdan boshlanadi.

2. Tasviriy matn. Tasviriy matnda voqiada ishtirok etadigan shaxslar bo‘lmaydi. Unda, asosan, tabiat manzarasi, alohida narsalar (buyumlar), voqia va hodisalar, ish jarayonlari tasvirlanadi. Matnning bu turida tasvirlanayotgan narsa, voqia-hodisa kabilarning o‘ziga xos tashqi belgilariga alohida e‘tibor beriladi.

3. Muhokama matnining o‘ziga xos xususiyati shundaki so‘zlovchi (o‘quvchi) bayon qilinayotgan voqia-hodisaga o‘z munosabatini bildiradi. O‘z fikrini isbotlash uchun dalillar izlaydi va uni asoslashga intiladi. U kuzatish taqqoslash, natijalariga tayanib, ma‘lum bir fikrni rad etadi va bu haqda o‘z hukmini chiqaradi.

Muhokama tarzidagi [matnlar yaxshilik va yomonlik](#), mehnat sevarlik va ishyoqmaslik, halollik va tekin xo‘rlik, to‘g‘rilik va egrilik, yaxshi so‘z va yomon so‘z, do‘stlik va dushmanlik, botirlik va qo‘qoqlik, odob va odobsizlik, qadr- qimmat va qadrsizlik, sabr-qanoat va sabrsizlik kabi mavzularda bo‘lishi mumkin. Ayniqsa xalq maqollarini muhokama matnining mavzusi qilib tanlash maqsadga muvofiqdir. Masalan, “Betga aytganning zahri yo‘q”, “Dili to‘g‘rining - yo‘li to‘g‘ri”, “Sayoq yurgan-tayoq yer” kabi.

Badiiy uslubda yozilgan matnlarning o‘ziga xos xususiyatlari ularda tasviriylik va ta’sirchanlikning kuchliligidir. O‘quvchi badiiy matn yaratishda tabiat va ishtimoiy borliqqa nisbatan erkin munosabatda bo‘ladi: uning mohiyatini ochish uchun turli-tuman leksik birliklar (ko‘p ma’noli so‘zlar, ma’nodosh va qarama- qarshi ma’noli so‘zlar), tasviriy ifoda va frazeologik birikmalar, adabiy tilning tasviriy vositalari: o‘xshatish, mubolog‘a, kichraytirish, jonlantirish kabi-lardan o‘z imkoniyatiga qarab bemalol goydalana oladi. Badiiy matn o‘quvchi-larda badiiy didni shakllantirishning asosiy vositalaridir. O‘quvchi bunday matnlar orqali go‘zallik va nafosat olamiga kiradi, o‘z quvonchi va tashvishlari bilan o‘rtoqlashadi, sevimli qahramonlariga ergashadi.

Badiiy matn bilish va yaratish aks ettirish va ijodning dialektik birligi asosida vujudga keladi. Badiiy asar kishilarning estetik ma’naviy talablarini qondirish uchun xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Abdullayeva Q., Rahmonbekova S., „Ona tili darslari (1 -sinf o‘qituvchilari uchun qo‘llanma). - T.: 1999.
2. Abdullayeva Q., Rahmonbekova S.. Diktantlar to‘plami,-T.:1997
3. Abdurahmonova E., Grammatika imlo va nutq o‘stirishda tarqatma materiallar.-T.: 1996
4. Almatov T. Yadgorov Q, Pochchayeva G. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi metodik qo‘llanma. Jizzax - 2006
5. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yo‘ldosheva Sh., Ona tili,3-sinf.- T.:2019
6. Ikromova R., Gulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Shodmonqulova D, Ona tili, 4-sinf uchun, T.,2020
7. Mirzayeva S., O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. –T.: O‘qituvchi, 1992
8. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva SH., Sariyev Sh., Ona tili o‘qitish metodikasi. -T.: Noshir,2009.
9. Qosimova K., Fuzailov S., Ne‘matova A., Ona tili, 2-sinf uchun. -T.:2018

**INTEGRATSIYALASHGAN TA’LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILARNING
MUSTAQILLIGI, BILIM FAOLIYATI VA QIZIQISHLARI RIVOJLANTIRISH**

Toshpulatova Durdona Komiljon qizi

Toshkent davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

durdonatoshpulatova93@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051544>

***Annotatsiya.** Integratsiyalashgan ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqilligi, bilim faoliyati va qiziqishlari rivojlanadi. Integratsiyalashgan darslarning mazmuni, o‘qituvchining o‘qitish faoliyati o‘quvchining shaxsiga bag‘ishlangan, shuning uchun ular qobiliyatlarni har tomonlama rivojlantirishga, o‘quvchilarning fikrlash jarayonlarini faollashtirishga yordam beradi va ularni turli fanlarga oid bilimlarni umumlashtirishga undaydi.*

***Kalit so‘zlar.** faol fikrlash, mustaqil fikrlash, ijodiy fikrlash, intellektual, tartibga soluvchi, emotsional.*

Integratsiyalashgan bilimlardan muntazam foydalanish turli xil ko‘rgazmali qurollardan keng foydalanish imkoniyatlarini yaratadi. Integratsiya o‘zi uchun emas, balki o‘qituvchi faoliyatidagi ma’lum tizim bo‘lgani uchun, yaxlit ta’limning yakuniy natijasi bo‘lishi kerak. Bu integratsiyalashgan darslarni o‘tkazishni va boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi sinfdagi fanlarning hammasini yoki aksariyatini o‘rgatishini osonlashtiradi. Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasida savodxonlik va matematikani o‘qitish boshlang‘ich sinfda mamlakatning yetakchi olimlari va o‘qituvchilari tomonidan ishlab chiqilgan yaxlit darsliklar (o‘qish, ona tili, matematika va tabiatshunoslik) yordamida olib borilmoqda.

Integratsiyalashgan ta’lim natijasi quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- o‘quvchilarning birlashtiriladigan fanlarning ma’lumotlaridan foydalangan holda ko‘p qirrali talqini tufayli o‘zlashtirilgan tushunchalar, naqshlar chuqurligida namoyon bo‘ladigan mavzu bo‘yicha o‘quvchilar bilim darajasini oshirishda;

- taqdim etilgan intellektual faoliyat darajasini o‘zgartirishda, o‘quv materialini yetakchi g‘oyalar pozitsiyasidan ko‘rib chiqish, o‘rganilayotgan muammolar o‘rtasida tabiiy munosabatlarni o‘rnatish;

- musiqa, rasm, matematika, ona tili va boshqalarni jalb qilish asosida o‘quvchilarning hissiy rivojlanishida;

- darsda va darsdan keyin faol va mustaqil ishlashga intilishida namoyon bo‘ladigan o‘quvchilarning bilim qiziqishlarining rivojlantirishida;

- o‘quvchilarni ijodiy faoliyatga qo‘shilishida, natijada o‘zlarining she’rlari, rasmlari, qo‘p san’atlari bo‘lishi mumkin, bu ba’zi bir hodisalarga shaxsiy munosabatning aksidir va jarayonlar.

Belgilangan jihatlar o‘qitishning ta’lim, rivojlantirish va tarbiyalash funksiyalariga mos keladi. Bu bizni yaxlit o‘rganish o‘quvchining har tomonlama rivojlanishiga va darsdagi mavzularni chuqur o‘rganishga yordam beradi degan xulosani rivojlantirishga imkon beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish va takomillashtirishning integrativ modelining boshlang‘ich ta’lim amaliyotiga joriy etilishi metodika yordamida amalga oshiriladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish muammosini hal etishning nazariy va amaliy tajribasiga tayanib, biz tomonimizdan integrativ yondashuvda

boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ishlari amalga oshirildi.

Integrativ yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda innovatsion-metodlardan foydalanilganligini ta’kidlash muhim bo‘lib, biz quyidagilardan foydalandik (1-rasm):

1) intellektual jarayonlar, ular fikrlash, mulohaza yuritish, asoslash, isbotlash holatlarini uyg‘otadi (analiz, sintez, umumlashtirish, taqqoslash);

2) emotsional jarayonlar (muvaffaqiyat, xursandchilik, o‘z yutuqlaridan faxrlanish, faoliyatdan qoniqishni boshdan kechirish);

3) tartibga soluvchi jarayonlar (kuchlarni jamlash sifatida irodaviy intilishlar, maqsadga yo‘nalganlik, qaror qabul qilish, tirishqoqlik, qat’iyatlilik, diqqat);

4) ijodiy jarayonlar, ular tasavvur, xayolot, yangi obrazlarni, modellarni yaratish va b.q.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishni amalga oshirish pedagogik sharoitlarini joriy etish ma’lum fanlarni o‘zlashtirish doirasida darsda va darsdan tashqari vaqtda sodir bo‘lib, ular tartibga soluvchi, bilishga oid va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish uchun ma’lum imkoniyatlarni ochib berdi.

1-rasm. Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini mantiqiy fikrlashini rivojlantirish bosqichlari.

Bunda integrativ yondashuv asosida (matematika: o‘qish, ona tili, tabiatshunoslik) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan amaliy va ijodiy topshiriqlar hamda mashqlar talablariga rioya etildi.

Mashg‘ulotlarda foydalaniladigan topshiriqlar:

qiziqarli bo‘lishi kerak (shakli, mazmuni, syujet va boshqalar bo‘yicha; yechish usuli bo‘yicha yoki natijaning kutilmaganligi);	murakkablik darajasi bilan farqlanishi, bir necha bajarish usullariga (va javoblar) ega bo‘lishi kerak;	qiziqarli, tarbiyaviy, amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan va fanlararo aloqador mazmunni tanlash kerak;	ularni bajarish ma’lum bilishga oid bilimlarni egallashsiz amalga oshirib bo‘lmaydigan tarzda ifodalanishi kerak;	sodda, tushunarli va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ko‘pchiligi tomonidan oson amalga oshiriladigan bo‘lishi kerak.
--	---	--	---	---

2-rasm. Integrativ yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan amaliy va ijodiy topshiriqlar talablari.

Psixologiya va pedagogika fani tafakkurning uch turini ajratib turadi:

faol fikrlash - ilgari ma’lum bo‘lgan ma’lumotlar bilan ishlash;

mustaqil fikrlash - bu albatta faoldir, chunki faoliyat mustaqillikda allaqachon tugagan;

ijodiy fikrlash - bu talaba ochilganda, harakat jarayonida yangi ma’lumotlar paydo bo‘lishi holati yuzaga keladigan joyda sodir bo‘ladi.

Integratsiyalashgan ta’lim tizimining asosi bo‘lgan faoliyatga asoslangan yondashuv o‘qituvchiga aniq uchinchi, eng muhim bolalar tafakkur turini rivojlantirishga imkon beradi. O‘qituvchining integratsiyani kengaytirish va chuqurlashtirish bo‘yicha faol ishi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitish va tarbiyalash, ularning ijodiy fikrlash faoliyatini shakllantirish muammolarini kompleks hal qilishning muhim usullaridan biridir. Ushbu jarayon ijodiy fikrlaydigan o‘qituvchiga mukammallikni o‘qitishning haqiqiy cho‘qqilariga chiqishga imkon beradi.

Shu munosabat bilan eksperimental ish jarayonida biz boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqdik. Shu bilan birga, ushbu faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun barcha didaktik shartlar hisobga olingan.

REFERENCES

- Galperin P. Y. Bolaning intellektual rivojlanishini o‘rganishga. // Psixologiya savollari, 1969, №1.
- Lisova G.G., Ashtrafziyanov A.I., Nikiforova T.A., Prilezhayeva L.G., Saliyev N.N. Uslubiy maqolalar to‘plami "Integratsiya rivojlanuvchi ta’lim uchun ". ANO SOSH "Premier". 2014 yil
- Abdullayeva B.S. Akademik litsey o‘quvchilarining matematik tafakkurlarini rivojlantirish (umumlashtiruvchi darslar misolida): Dis. ... ped. fan. nom. – Toshkent: TDPU, 2002. – 146 b.
- Toshpulatova SH.O. O‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish. Ped. fan. ... (PhD) diss. avtoref. – Samarqand. 2019. 14-20 b.
- Yusupova SH.M. Ona tilini integral o‘qitish sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirish: Dis ped. fan. dok. – X., 2010. – 17 b.

6. Toshpulatova D.K. “The role of mental arithmetic in improving mathematical literacy in primary school”. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science Published 18.12.2019.
7. Toshpulatova D.K. “The role of mental arifmetics and thinking skills in mathematics lessons of primary schools”. International Engineering Journal For Research & Development – 2020.

ПЕДАГОГИК ЗИДДИЯТЛИ ВАЗИЯТЛАРДА ПЕДАГОГИК ВАЗИФАЛАРНИНГ
БАЖАРИЛИШИ

¹Халиков А.А., ²Каримова Ж.Ў.

¹Низомий номидаги ТДПУ профессори, педагогика фанлари доктори

²Низомий номидаги ТДПУ “Бошланғич таълим” факультети талабаси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051546>

Аннотация. Педагогик вазифалар – педагогик маҳоратнинг асоси бўлиб, унинг ечими ўқитувчининг касбий фаолиятига лаёқатлигида ўз аксини топади. Педагогик вазифалар – таълим-тарбия жараёнида юзага келадиган мавжуд вазиятларга педагогик фаолият мақсадларидан келиб чиққан ҳолда оқилона баҳо бериш асосида уни ижобий томонга ўзгартириш, ҳозирги замон талаблари даражасида юқори босқичга олиб чиқишдир.

Калим сўзлар: Педагогик вазифалар, конфликтоген вазиятлар, замонавий педагогика, педагогик маҳорат.

Шуни алоҳида қайд этиб ўтиш зарурки, ўқитувчилик касби мураккаб ва масъулиятли жараёндан иборат. Ушбу касбнинг шарафлилиги шу билан белгиланадики, ўқитувчи доимо онгнинг ягона соҳиби бўлмиш инсон таълим-тарбияси билан шуғулланиб, унинг келажагига пухта замин яратишдек улкан масъулиятли вазифаларни ўз зиммасига олади, мамлакатимизнинг равнақи учун жавобгар баркамол шахсни вояга етказди. Онгли ва тирик жонзот эса аклий, рухий, ҳамда жисмоний жиҳатдан доимо ривожланишда бўлади. Шу сабабли, бўлажак ўқитувчилар тарбияланувчи билан доимий мулоқотда бўлиши, унга таъсир кўрсатиш учун мунтазам равишда ўз касбий фаолиятини мутгасил ривожлантириб бориши керак.

Педагогик вазифалар – педагогик маҳоратнинг асоси бўлиб, унинг ечими ўқитувчининг касбий фаолиятга лаёқатлилигида ўз аксини топади.

Педагогик вазифалар – таълим-тарбия жараёнида юзага келадиган мавжуд вазиятларга педагогик фаолият мақсадларидан келиб чиққан ҳолда оқилона баҳо бериш асосида уни ижобий томонга ўзгартириш, ҳозирги замон талаблари даражасида юқори босқичга олиб чиқишдир (1-жадвал). Таълим муассасаларида ўқитувчининг умумий педагогик фаолияти кутилмаган вазиятлар занжиридан ташкил топади. Педагогик вазиятлар аксарият ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан таълим-тарбия жараёнида махсус яратилади, айрим ҳолатларда эса зиддиятли вазиятларнинг кутилмаганда ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолиши ва ундан чиқиш учун оқилона йўл танлаш ҳам кузатилади.

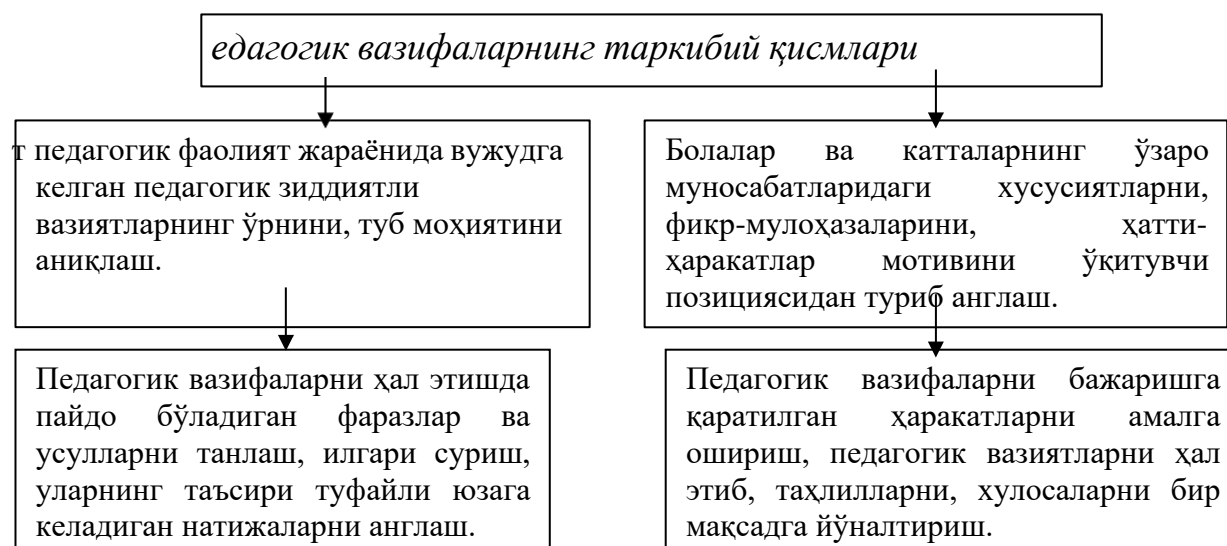
Ўқитувчининг касбий педагогик маҳорати педагогик фаолият жараёнида юзага келадиган ҳар қандай зиддиятли вазиятларни педагогик вазифаларга айлантира олиш асосида таълим мақсадларига мукамал эришиши билан белгиланади. Шу тарзда мураккаб шароитни ҳам ўзаро муносабатларни қайта куриш асосида ўқитувчи ўз олдида қўйган мақсадларига йўналтиради [3].

М.В.Корепанованинг таъкидлашича, агар ўқитувчи таълим-тарбия жараёнида педагогик вазиятга умуман эътиборсиз, беҳафсала билан қараса, у ҳолда юзага келадиган ҳар қандай зиддиятли вазият бой берилади ҳамда педагогик вазифалар бажарилмай қолиши мумкин [1]. Ўқувчилар юзага келган конфликтоген вазиятларни англамаган ҳолда,

Ўқитувчининг қаттиққўллиги ва мажбурлаши билан уни топшириқ сифатида қабул қилсалар ҳам, унинг ечимини муайян мақсадсиз излашга ҳаракат қиладилар, натижада зиддиятли вазият ўз ечимини тополмайди, аксинча жиддийлигича қолади:

Биринчи босқич – вужудга келган педагогик вазиятни таҳлил қилиш ва муаммони англаб олиш. Педагогик фаолиятни эндигина бошлаётган ёш ўқитувчилар аксарият ҳолатларда ушбу босқични кўлдан бой берадилар ва педагогик зиддиятларнинг туб моҳиятига етмасдан туриб одатий ҳолат сифатида баҳолаб, шошилиш тарзда бевосита унинг ечимини топишга киришиб кетадилар.

Иккинчи босқич – яхлит педагогик фаолият жараёнида педагогик вазиятнинг ўрни, ўқитувчи ва тарбияланувчиларнинг таснифи, уларнинг ўзаро муносабатлари тўғрисида дастлабки маълумотлар таҳлилини ўз ичига олади. Натижада фаолият мотиви, мақсади, шароитларнинг ўзига хослиги, ўзаро муносабат шакллари ойдинлашади. Ўз позициясини ҳамиша юқори ва тўғри деб билиш натижасида ўқитувчи ўқувчи ёки талаба хулқидаги ҳақиқий ютуқ ва нуқсонларни назардан қочириб қўйиши мумкин.

1-жадвал. Педагогик конфликтоген вазиятлар ва педагогик вазифалар.

Яқуний босқич – ўқитувчи мавжуд амалий ва назарий тажрибаларидан келиб чиқиб, ўз фаолиятига мақбул бўлган, мақсадга мувофиқ келувчи педагогик вазифаларни танлашда фаол фикри ва тафаккурининг кучидан фойдаланиб фаразларни илгари суради.

Педагогик жараённинг моҳиятини англамаган, ўқувчиларга нисбатан жонкуяр ва меҳрибон бўлмаган ўқитувчи таълим-тарбия самарадорлиги ва инсон камолотини таъминловчи фикрларига эга бўлолмайди. Педагогик жараённинг вазифалари билим бериш, тарбиялаш, ривожлантириш бўлиб, ўқитувчиларнинг фаолият мезонини белгилаб беради. Ўқитувчиларнинг касбий фаолияти педагогик вазифаларни мукамал бажариб боришда намоён бўлади.

Педагогик вазифаларнинг моҳиятини англашга қаратилган барча босқичлар муваффақиятли ўтиб бўлинганидан сўнг унинг ечимини топишга қаратилган мақбул методлар тизими танланади. Айнан ушбу методлар тизимининг танланишидан кўзда тутилган асосий мақсад, муаммо моҳиятини биргина ягона усул билан ечишнинг мақсадга мувофиқ келмаслиги билан изоҳланади.

Замонавий педагогикада ўқитиш-ўргатиш муҳим эмас, балки ўқиш ва ўрганиш муҳим, деган қараш долзарб аҳамият касб этиб бормоқда. Н.Н.Никитина ўқитувчининг касбий фаолиятидаги педагогик маҳорати нафақат мавжуд билим ва кўникмаларга ва ҳатто бутун бошли педагогик тизимга сингиб кетишида эмас, балки бевосита ўқувчи ва тарбияланувчиларнинг билимларни эгаллашларига, изланишларига бўлган хоҳиш-иродасига, интилишларига ҳам боғлиқлигини таъкидлайди [2]. Ҳар қандай таълим муассасасида педагогик маҳорат асосларини мунтазам эгаллаб бориш учун бўлажак ўқитувчилар қуйидаги педагогик вазифаларни узлуксиз ўзлаштириб боришлари зарур:

1. Бўлажак ўқитувчилар педагогик маҳоратнинг назарий ва методологик асослари билан қуроллантириладилар.

2. Педагогик маҳорат фанининг педагогик техника, педагогик ҳамкорлик (мулоқот), педагогик назокат, педагогик қобилият, тарбиячилик маҳорати, таълим жараёнини бошқариш, нотиклик маданияти, педагогик ижодкорлик, рефлексия тўғрисидаги билимлар тизимини эгаллайдилар.

3. Бўлажак ўқитувчилар миллий урф–одат ва анъаналаримизда ва Ўрта Осиё мутафаккирларининг бой ижодий меросларида акс этган педагогик маҳорат сирларини мустақил эгаллашга нисбатан ўзларида эҳтиёж ва ҳавасни ривожлантириб борадилар.

4. Эгалланган педагогик–психологик ва методик билимлар, кўникма ва малакалар тўғрисидаги маълумотлар асосида ҳар бир бўлажак ўқитувчи ўзининг шахсий педагогик маҳоратини шакллантиради.

5. Ўқув–тарбиявий жараёни жаҳон андозаларига хос сўнгги замонавий метод ва шакллар асосида ташкил этиш ва бошқаришни амалга оширишнинг назарий ва амалий асосларини мунтазам ўзлаштириладилар.

6. Ўқитувчилар ўз касбий маҳоратларини такомиллаштиришлари учун шахсий–ижодий малака оширишнинг шакл, усул ва воситаларини эгаллайдилар.

7. Тарбиячи маҳоратининг моҳияти, функцияси, тузилиши тўғрисида ўқитувчилар узлуксиз маълумотларни ўрганиб борадилар.

Ушбу педагогик вазифаларнинг ҳал этилиши ўқитувчилар ва тарбиячиларни замон билан ҳамнафас бўлишга, ёшларни тарбиялаш дарди билан яшаш ва келажакни аниқ кўра олишга ўргатади. Ҳар бир ўқитувчи шахсида мамлакатимизнинг долзарб муаммоларини, мақсад ва вазифаларини виждонан тасаввур қилиб, аниқ бажариб бориши учун шижоат билан ўз имконияти, билими, тажрибаларини ишга солишга ўргатади, ҳамда педагогик фаолиятга ижодий ёндашиш малакаларига эга бўлишни тарбиялайди.

Юқорида қайд этилган фикрлардан келиб чиқиб бугунги кун ўқитувчиси шахсига нисбатан қўйилаётган талаблар мазмуни англанилади. Ўқитувчиларнинг касбий маҳоратларини миллий анъана ва урф–одатларимиздан, кадриятларимиздан келиб чиқиб янада такомиллаштириш, уларнинг педагогик фаолиятини ҳозирги замон талаблари даражасида шакллантириш учун илмий асосланган методик қўлланмалар, ўқув қўлланмалари, дарсликлар ишлаб чиқиш зарур. Ҳозирги кунда ҳам ушбу муаммо бўйича илмий изланишлар, илмий тадқиқотлар давом этмоқда.

REFERENCES

1. Корепанова М.В. Основы педагогического мастерства: учебник для студентов. 2-е изд. – М.: Академия, 2012. – 240 с.
2. Никитина Н.Н. Введение в педагогическую деятельность: Теория и практика. Учебное пособие, М.: Академия, 2008. –224 с.
3. Татур И.Г. Становление педагогического мастерства будущего учителя в процессе развития его рефлексивной позиции: Дис. канд. пед. наук.- Одесса. 1989.- 137 с.

MUSIQIY TAFAKKURNING TAKOMIL BOSQICHLARI

Malikova Sevar Samatovna

P f.n., O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Vokal kafedrası professor v.b.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8044568>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada musiqiy tafakkur va ong tushunchasi, uni rivojlantirish masalalari bo‘yicha tadqiqotlar olib brogan olimlarning fikrlari asosida taklif va mulohazalar bayon etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** tafakkur, ong, musiqa, taraqqiyot, insoniy fazilatlar, namuna.*

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar milliy va ma’naviy qadriyatlarining tiklanishida, zamonaviy barkamol insonni shakllantirishda ma’naviy omillar masalasiga yangicha yondoshish, shaxsning milliy madaniyati rivojlanishiga o‘zgacha munosabatning e’tirof etilishi jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichga kirganligini ko‘rsatadi.

Yoshlarda yuksak odamiylik fazilatlarini shakllantirishda, shuningdek, ularning ma’naviy dunyoqarashini kengaytirishda musiqiy tafakkurning o‘rni va roli muhim ahamiyatga ega. Yoshlarda musiqiy tafakkurni shakllantirish, mazkur jarayonni yangilash, uni zamon talablariga mos tarzda yuksaltirish hamda yoshlarning badiiy-musiqiy dunyoqarashini kengaytirish bilan bog‘liq muammolar jamiyat ijtimoiy hayotining dolzarb masalalariga aylangan.

Xorijiy ilmiy tadqiqotlarda milliy musiqa madaniyatida musiqiy tafakkur tushunchasi, uning mohiyati va mazmuniga oid fudamental tadqiqotlar G.Riman, E.Praut, G Katuar tomonida o‘rganilgan. Ular asosan musiqiy tafakkurning mantiqiy-psixologik va funksional jihatlarini tahlil etishgan.

Mutaqil hamdo‘stlik davlatlarida V.M. Belyayev, V.A.Uспенiskiy, I.V.Sposobin, B.Kabalevskiyalar tomonidan musiqiy tafakkurning falsafiy-pedagogik muammolari tahlil qilingan[1;13].

Keyingi yillarda milliy musiqa madaniyati va uning yoshlar musiqiy tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlari, aqliy qobiliyatiga oid bir qator ilmiy-tadqiqot ishlari bo‘lganligini alohida e’tirof etish mumkin. Jumladan, yoshlarning musiqiy tafakkurni shakllantirish masalalarining umumnazariy va metodologik hamda tarixiy jihatdan yoritishda I.R.Rajabov, Y.Rajabiy, F.Karamatov, O.Matyakubov, S.Mannopov kabi musiqashunos olimlarning ilmiy-nazariy g‘oyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu izlanishlarda musiqiy tafakkurda shaxsning ijodiy va tanqidiy fikrlashi, ijtimoiy faolligi masalalariga o‘rin berish zarurligi asoslangan. Shuningdek, musiqiy tafakkurning rivojlanishi va uning o‘ziga xos xususiyatlarini hamda yangilanish tendensiyalarini pedagogika qonuniyatlari bog‘lab o‘rganishda T.G‘ofurbekov, A.Xasanov, I.Qirg‘izov, A.Umarov, S.Dadajonovlarning hizmatlari kattadir.

Yoshlar musiqiy tafakkurini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy, axloqiy-estetik, ma’naviy-ma’rifiy, pedogogik-psixologik asoslarini ilmiy tahliliga bag‘ishlangan qator ilmiy tadqiqot ishlari hamda maqolalar chop etilgan. Bu borada Q.Ro‘zmatzoda, A.Qambarov kabi olimlarning maxsus ilmiy tadqiqot ishlarini alohida qayd etish mumkin.

Musiqa shakllari xar bir davrning ma’naviy ma’rifiy talablariga javob bergan xolda, ayni vaqtda inson faoliyatining ko‘pgina javxalari bilan mushtarakdir[2]. Musiqaning ayniqsa, insonning axloqiy va estetik didini shakllantirish, xissiy tuyg‘ularini hamda musiqiy tafakkurini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini rag‘batlantirish vositasidir.

Musiqaning inson ongi va xissiyotiga ta’sir etishning ajoyib kuchi uning ruxiy jarayonlarga hamoxang bo‘lgan protsessual muayyan jarayonli tabiati bilan bog‘liqdir. Musiqa asarlari mazmunida badiiy g‘oyalar umumlashgan xolda berilib, musiqali obrazlarning o‘zaro munosabatlari (taqqoslanish, to‘qnashuv, rivojlanish) jarayonida shakllanadi. Bu esa musiqiy tafakkurning yanada ravnaq topishida hizmat qiladi.

Musiqiy tafakkurning shakllanishida ilmi musiqiy asosan uchta uslubiy yo‘nalishni o‘z ichiga oladi:

1. Musiqa ijodiyoti an’analarini Yunoniston mantiq ilmi negizida umumlashtirishga asoslangan ilmiy-ratsionalistik yo‘nalish.

2. Muayyan bir ijodiy uslub, maktab yoki musiqaning ma’lum bir sohasini amaliy o‘zlashtirishga mo‘ljallangan amaliy-emperik yo‘nalish.

3. Qur‘on, hadislar, shariat arkonlari va tasavvuf g‘oyalari nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda musiqiy tafakkurni shakllanishining ma’naviy mohiyati, tarbiyaviy ahamiyati masalalarini o‘rganishga bag‘ishlangan diniy-ma’naviy yo‘nalishdir.

Yoshlar musiqiy tafakkurini rivojlantirishda oiladagi ijodiy muhit, innovatsion ta’lim, kitobxonlikning yoshlar musiqiy tafakkurini shakllantirishdagi akmeologik-gumanistik yondashuvni yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiqdir.

Jamiyatda ma’naviy muhit qaror topishining tarixiy va zamonaviy determinatlari (musiqiy makonda bilimlar generatsiyasiga ma’naviy, ma’rifiy, madaniy sohadagi o‘zgarishlarning ta’siri) yoshlar musiqiy tafakkurini rivojlantirishning obyektiv omillari ekanligini inobatga olish darkordir.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlashimiz mumkinki, musiqa madaniyatining yoshlar musiqiy tafakkurini shakllantirishdagi tutgan o‘rni va roli nazariy jihatdan aniqlash;

yoshlarning musiqiy tafakkurni shakllantirishda milliy musiqa namunalari bilan bir qatorda jahon musiqasining roli masalalarini tadqiq etish;

musiqiy durdonalardan unumli foydalanish yoshlarning ma’naviy barkamol bo‘lib tarbiya topishlarida muhim omil sifatida qarashlar yosh musiqashunos tadqiqotchilar, mumtoz musiqa va musiqa estetikasi bilan shug‘ullanuvchi mutasaddi tashkilotlar, ijodiy uyushmalar faoliyatini rivojlantirishda hamda musiqa darslarida musiqiy madaniyatni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan tashabbuslarni tizimli asosda amalga oshirish ishlarini belgilashda amaliy ko‘mak beradi.

REFERENCES

1. D.Murodova Musiqiy ong va tafakkurni rivojlantirish texnologiyalari., O‘quv qo‘llanma 2021y 13 bet
2. Хасанов А. Музыка ва тарбия. Тошкент. Ўқитувчи. 1993.
3. Васильченко, Ольга Анатольевна (2022). МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК НЕОБХОДИМЫЙ АСПЕКТ ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (12), 1393-1397.
4. Васильченко Ольга Анатольевна 2022. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ ПОСРЕДСТВОМ МУЗЫКИ. *Conferencea* . (Jun. 2022), 269–273.

5. Мансурбекова Феруза Гайратовна (2020). ВОПРОСЫ ОБЪЕКТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ И НАУЧНОГО ТВОРЧЕСТВО В ПОДГОТОВКЕ ТВОРЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ. *European Journal of Arts*, (1), 144-147.
6. Nasritdinova, M. (2023). ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI AXLOQIY TARBIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 199-204.
7. Насритдинова, М. (2023). ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOLAJAK MUSIQA TA‘LIMI OQITUVCHILARINING IJODKORLIK QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TA‘MINOTI. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(4), 241-246.
8. Nasritdinova, M. N. (2023). INNOVATIVE PEDAGOGICAL MODEL OF DEVELOPMENT OF ARTISTIC-CREATIVE COMPETENCE OF FUTURE MUSIC TEACHERS ON THE BASIS OF ARTPEDAGOGICAL APPROACH. *Science and innovation*, 2(B4), 711-716.
9. Malikova Sevar Samatovna. (2022). O‘ZBEK KOMPOZITORI MUSTAFO BAFOYEV IJODIDA XOR YOZUVINING OZIGA XOS HUSUSIYATLARI. *Conferencea*, 142–147. Retrieved from <https://www.conferencea.org/index.php/conferences/article/view/806>
10. Malikova Sevara Samatovna (2022). ORGANIZATION OF VOCAL CHORES AND ITS ROLE IN MUSICAL AND AESTHETIC EDUCATION OF CHILDREN. *Проблемы современной науки и образования*, (5 (174)), 66-73.

**БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМДА КИТОБХОНЛИК ФАОЛИЯТИНИ
ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ**

Эшмуродова Дилобар Низом қизи

Гулистон давлат университети докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051572>

***Аннотация.** Бугун мамлакатимизда халқимиз, айниқса, ёш авлоднинг маънавий-интеллектуал салоҳияти, онгу тафаккури ва дунёқарашини юксалтиришида, она Ватани ва халқига муҳаббат ҳамда садоқат туйғуси билан яшайдиган баркамол шахсни тарбиялашда беқиёс аҳамиятга эга бўлган китоб мутоаласига қизиқишларини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 12 январдаги Ф-4789-сонли “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китоб мутоаласига қизиқишларини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида”ги Фармойиши [3] юртимизда инсон маънавий тараққиётига қўйилган пойдевор бўлди. Зеро, ҳар бир давлатнинг куч-қудрати билимли, заковатли, эртанги кунига ишона оладиган ёшларидир. Фармойишдан кўзланган асосий мақсад, ёшлар орасида китобхонликни кенг тарғиб этиш, ёш авлодни китоб ўқишга, хусусан, бадиий адабиётларни ўқишга ўргатиш, асосийси, билимли ва бахтли қилишдан иборатдир.*

***Калим сўзлар:** бошланғич таълим, китобхонлик, маънавият, маърифат.*

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 76 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ 4947-сонли Фармонининг [1] “Ижтимоий соҳани ривожлантириш” деб номланган тўртинчи йўналишида “таълим муассасаларининг кулайлигини таъминлаш, умумий ўрта, ўрта махсус ва олий таълим сифатини яхшилаш ҳамда уларни ривожлантириш чора-тадбирларини амалга ошириш” назарда тутилган. Мазкур масалалар жамиятимизда камол топаётган ёш ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий етуклик муаммосини тўғри ҳал этиш билан бевосита боғлиқдир.

Бу борада жамият ҳаётида эзгу кадрият ва анъаналарни чуқур қарор топтиришга, хусусан, ёш авлоднинг маънавий интеллектуал салоҳияти, онгу тафаккури ва дунёқарашини юксалтиришда, она Ватани ва халқига муҳаббат ва садоқат туйғуси билан яшайдиган баркамол шахсни тарбиялашда беқиёс аҳамиятга эга бўлган китоб мутоаласига қизиқишларини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу жиҳатдан Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271-сонли “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китоб мутоаласига қизиқишларини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги Қарори [4] тараққиёт учун энг яхши омил китоблар эканлигини, тўғри танланган китоблар нафақат инсонни билимли қилади, балки бахтли бўлишини ҳам кафолатлашини, аввало, маънавий-маърифий, бадиий-эстетик талабларига жавоб берадиган китобларни юксак сифат билан чоп этиш, таълим муассасаларига етказиш, миллий ва жаҳон адабиётининг энг сара намуналарини таржима қилиш ёш ўқувчиларимизни болалигидан бошлаб китоб ўқиш кўникмаларини шакллантириш, жамиятимизда мутолаа маданиятини юксалтиришни долзарб вазифа

сифатида эътироф этди.

Китобларни фақатгина билим манбаи деган фикрда бўлсак, унинг моҳиятини тўлиқ англамаган бўламиз. Китоблар аслида ёш ўқувчиларни бахтли бўлишга, ҳаёти давомида юксак чўққиларни забт этишда ёрдам беради. Зеро, ҳеч қайси дорихонада кишини тушқунликдан олиб чиқиб, иродали, сабрли, меҳнатсевар қилувчи дори топилмайди. Бироқ бу дори китоб бўлиб, ундан ўқувчи нимани изласа шуни топади. Китоб – билим, маънавият, маърифат манбаи.

Бу эса эҳтиёжни психологик даражага кўчиради. 1-чизмада китоб мутоаласига қизиқишларини намоён этувчи мезонлар вариантли ҳолатлар кўринишида ифодаланган.

3-чизма

КИТОБХОНЛИК ФАОЛИЯТИ ХУСУСИЯТЛАРИ

1. Китобхонликка қизиқишни ошириб бориш.

2. Китоб танлашда шахсий намунани кўрсата олиш.

3. Китоб мутоаласида эҳтиёжни ҳис этиш.

4. Китоб танлашдан ўз мақсадини намоён қилиш.

Ўқувчиларни китоб мутоаласига қизиқишларини намоён этувчи мезонлар Китобларни ўқувчиларга турларга бўлиб ўргатиш мақсадга мувофиқ. Зеро, китоб маданияти деган тушунча моҳиятан қандай китоб танлаш, неча ёшда нималар ўқиш, қўшимча адабиётларни қандай танлаш керак, касб танлаш учун, асосийси, ҳаётда ўз ўрнини топиш учун қандай билимларга эга бўлиш кераклигини қамраб олади. Ахборотлашган бугунги замонда ёшларимизни юксак маънавиятли, эзгу фазилатлар соҳиби этиб вояга етказишда китоб ва китобхонликнинг аҳамияти беқиёсдир.

Давлатимиз томонидан ўқувчиларни китоб мутоаласига қизиқишларини шакллантиришга қаратилган ислохотлар самарасида ҳар бир ўқувчига китоблар олами билан танишишларига имконият яратилди. «Ёш китобхон» танловлари ўқувчиларни китобга бўлган меҳрларини янада ошишига, тафаккурида китобхон идеали шаклланишига сабаб бўлди. Ёшлар китоб келажак учун энг яхши ҳомий эканлигини тушуниб етди.

Дарҳақиқат миллатни миллат, давлатни давлат, халқ-ми халқ қилувчи ягона нарса китобдир. Юртбошимиз гаъкидлаганидек: Китобсиз келажак йўқ.

Айнан мазкур даврда умумтаълим мактабларида ўқувчиларни китоб мутоаласига қизиқишларини амалга оширишга турли-туман ёндашувлар ва уларнинг келажаги тўғрисидаги прогнозларнинг турличалигига қарамай, олимлар ва педагоглар синфдан ташқари дарслар уларнинг анъанавий кўринишида кутиладиган натижа бермаслиги ва сезиларли фойда келтирмаслиги тўғрисидаги ягона фикрга келдилар. Ўқувчиларнинг китоб мутоаласига қизиқишларини айнан нимадан иборатлиги ва уни қандай йўлга қўйиш

мумкинлиги тўғрисидаги масала методик фан олдида долзарблик касб этади, чунки 1-3 синфларда ўқишга ўргатиш бошланғич курсини қайта қуришнинг истиқболлари, жумладан эски ўқув режасида 123 ўқув соати ажратилган синфдан ташқари ўқиш дарсларининг тақдири ҳам унинг ечимига боғлиқ бўлди.

Ўзбек кутубхонашунос олимларидан Э.Йўлдошевнинг болалар китобхонлиги ва мактаб кутубхоналари ҳамкорлиги муаммосига бевосита алоқадор илмий изланишлари алоҳида эътиборга моликдир [6].

Бошланғич синф ўқувчиларини китоб мутоаласига қизиқишларини шакллантириш ва тарбиялашнинг самарали технологияси ва методикасини ишлаб чиқилиб, амалда қўлланилса, ўқувчиларда китоб ва кутубхонадан рационал фойдаланиш, китобхонлик маданияти шаклланганлигининг самарадорлик даражаси янада ортади.

Китобхонларни мустақил ўқув эҳтиёжи ва қобилиятини шакллантириш – барчанинг эътиборини жалб этадиган муаммолардан бири бўлиб, уларни ҳал этишнинг аҳамияти барча учун шубҳасиздир, ечиш йўллари эса ихтиёрий саводли инсон ўз тажрибасидан келиб чиқиб таклиф этиши мумкиндир. Болани китобга ўргатиш жараёни кўпгина манбаларда бир неча бор ва етарлича бир хилда ифодаланган бўлганлигида мураккаблаштириш керакми?

Демак, таъкидлаш жоизки китоб – бошланғич синф ўқувчисига маънавий ва маърифатни шакллантириб, комил инсон даражасига етиб боришида муҳим тарбиявий кучга эга. Китоб икки дунё саодатига йўллайдиган йўлбошчи. Китоб дурбин мисоли узокни кўра олади, ҳисоблагич сингари турли масалаларга ечим топади, оғир кунда ёғду сочиб, йўлимизни ёритади. Ҳаёт тўсиқларини енгиб ўтишимизда ёрдам беради, ҳар онда донишмандларнинг билим хазинасидан ошно этади.

“Боланинг мактабдаги таълими биринчи йилининг иккинчи ярмидан унинг ҳаётига бадиий китоб кириб келади – деб ёзади ўз илмий-тадқиқот ишларида педагогика фанлари доктори А.А.Люблинская. – Бола уни катталар қандай ўқиётганликларини нафақат тинглайди, балки ўзи ҳам ўқий бошлайди. Ўқиш техникасидаги қийинчиликлар енгиб ўтилиши биланоқ болалар улар учун янги фаолият турига кўпроқ қизиқа бошлайдилар” [7] (б.87). Олимнинг мазкур фикрини келтириб, муаллиф у юзаки келтириб ўтган муаммонинг мураккаблик даражасини етарли англамаётганлигини умуман назарда тутмадик.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7-февралдаги ”Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 12 январдаги Ф-4789-сонли “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китоб мутоаласига қизиқишларини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида”ги Фармойиши. //“Халқ сўзи” газетаси, Т.: 2017 йил, 13 январь.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271-сонли “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини

ривожлантириш, китоб мутолааси ва китоб мутоаласига қизиқишларини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги Қарори. – “Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил, 14 сентябрь, 184 (6878)-сон.

4. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга кураимиз. – Тошкент.: Ўзбекистон. 2017, 488 бет
5. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. –М.: Педагогика, 1986. –210 с.
6. Йўлдошев Э. Ёшларда соғлом дунёқараш ва китобхонлик кўникмасини шакллантириш. //Халқ таълими, 1999. №4. –Б. 4-11.
7. Люблинская А.А. Психологические особенности детей начальных классов в процессе их обучения: Дис. ... на соиск. канд. психол. наук. –Т.: ТДПУ, 2002. –142 с.

**БЎЛАЖАК МУСИҚА ТАЪЛИМИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ИЖОДИЙ
ТАФАККУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ВОКАЛ ИЖРОЧИЛИГИ
МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ ЎРНИ**

Халиқов Жасуржон

Низомий номидаги ТДПУ магистранти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051578>

***Аннотация.** Бугунги кунда ёш авлодни мусиқий дунёқарашини янада шакллантириш ва уларнинг маънавий баркамол инсон сифатида тарбиялаш каби вазифалар замонамизнинг долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Бу мақсад йўлида айнан ёшларнинг таълим олиш жараёнидаги, хусусан вокал ижрочилик машғулотларида муҳимликни тақозо этади. Ижодий тафаккур шу билан бир қаторда бу жараён билан боғлиқ мавжуд муаммоларни ҳал қилиш таълим самарадорлигини оширишда катта ижобий натижалар негизидир. Ушбу мақолада айнан шу долзарб муаммога бағишланган ва вокалчилик асослари воситасида талабаларнинг ижодий тафаккурини шакллантириш йўллари ҳақида сўз боради.*

***Калим сўз:** тафаккур, ижод, вокалчилик, фортепиано, онг, мусиқий таълим, ижрочи, интерактив метод, абстракт, репертуар.*

Ўзбекистон Республикаси мустақиллигига эришгандан буён ҳаётимизда ижтимоий ва иқтисодий ўзгаришлар халқ фаровонлигига ўзининг беқиёс таъсирини ўтказди. Бу юксалиш айниқса сўнгги йилларда ўзининг инсон онгидаги туб ўзгаришлар, маънавий-мафкуравий янгилашни ва ижодий тафаккурнинг фаоллашуви жараёнида кам ўз салмоқли ифодасини топмоқда. Республикамизни жаҳондаги энг илғор ривожланган мамлакатлар қаторида бўлиши, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий-маърифий ривожланишига эришишганлиги бу, энг аввало ёш авлодни таълим-тарбияси йўлидаги сайи ҳаракатлар натижасидир. Ёш авлодни ҳар томонлама соғлом ва баркамол бўлиб шаклланишида ўтган йигирма йилдан буён қабул қилинган қатор муҳим ҳужжатлар, жумладан “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”, “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонун, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2019 йилда илгари сурилган бешта муҳим ташаббус каби ҳужжатларнинг қабул қилиниши, айнан бугунги кун ёшларини замон талаби даражасида баркамол қилиб ўстириш мақсадида ҳукуматимизнинг қилаётган сайи ҳаракатларидан далолат беради. Кундан кунга барча соҳалардаги ривожланиш фан соҳасида ҳам таълимнинг янги замонавий усулларини, жумладан ахборот-коммуникациялар, педагогик ва ахборот технологиялар, интерактив методларни тадбиқ этилиши, талаба ёшларда ўқув жараёнига бўлган қизиқиш ҳамда эътиборни янада ортиб бораётганини кузатаяпмиз.

Ёш авлодни мусиқий дунёқарашини шакллантириш ва ривожлантириш ва бу маънавий баркамол инсон қилиб тарбиялашда мусиқа таълимнинг роли бениҳоя каттадир. Мусиқа таълими, инсон тафаккурини янада фаоллаштириш ва турли имкониятларни очиб беришда муҳим рол ўйнайди, чунки “мусиқа” инсон онги ва қалбига жуда катта таъсир ўтказа олиш имкониятига эга. Моҳирона ижро этилган қўшиқ ёки вокал куйлари мия қобиғи остидаги мавжуд энергия захирасини ишга сола олиш каби қудратли кучга эгадир.

Зеро, бўлажак санъаткорларни касбга тайёрлаш жараёнида уларнинг қўшиқ куйлай олиш ёки соз чала олиш қобилиятини шакллантириш муҳимлик касб этади. Шу боис, бакалавр босқичи талабаларнинг таълим олиш жараёнида, уларни ақлий етуклиги, навқирон

тафаккурининг фаоллигини таъминлаш мақсадида вокал асбобларига мурожаат қилиш, жумладан фортепиано вокалсининг ўзлаштиришнинг ўрни бекиёсдир.

Вокал ижрочилиги машғулоти хусусан, фортепиано машғулоти жараёнида бўлажак талабаларнинг ижодий тафаккурини ўстириш, ижро маҳоратини ривожлантириш ва бу жараён билан узвий боғлиқ бўлган муаммоларни тадқиқ қилиш, педагогик вазифаларни аниқлаш ва белгилаш каби масалалар бугунги кун мусиқа таълими соҳасининг долзарб муаммоларидан биридир.

XX асрнинг 90 йилларидан бошлаб бу муаммога психолог ва педагог олимлар билан бир қаторда мусиқа бўйича мутахассис бўлган педагог -олимларнинг ҳам ўзларининг етарлича илмий қарашларига эгадирлар. Хусусан С.Файзуллаев, А.Хасанов, Х.Нурматов, Д.Рузиев, Д.Мамиров ва бошқаларнинг номзодлик диссертацияларида мазкур муаммонинг ечимига билвосита ёндашилган.

Педагог олим Ф.Н.Халилов талабаларга интенсив билим бериш, савол-жавоблар усули орқали уларнинг фикрларини фаоллаштириш ҳамда билим бериш жараёнини тезлаштирилиш масаласни ўзининг докторлик тадқиқотида етарлича ёритган. Шунга кўра, иш жараёнининг сифат ва самарадорлигига эришишнинг дидактик муаммолари исботини топиб бу ғояларини мусиқий таълим жараёнида қўллаш катта ижодий натижа бериши мумкинлигини қайд этади.

Етакчи психолог олимлар Д.Б.Эльконин ва В.В.Давидовлар ўқувчиларнинг интеллектуал ривожланиш заҳираларини ўрганиб бу борада уларни амалга ошириш муаммосини ҳал қилиб берадилар. Уларнинг эътироф этишларича ўқувчилар фақат конкрет образли тафаккур юритибгина қолмай (яъни фақат гувоҳ бўлиб турган нарсаларини идрок қила олиш) балки мавҳумлаштирилган ёки абстрактлаштирилган тушунчаларни ўқув жараёнида идрок қила олишлари мумкинлигини исботлаб берадилар.

Аммо юқорида қайд қилинган муаллифларнинг илмий ишларида ёшлар тафаккури муаммоси деярли ёритиб берилмаган. Айни пайтда ёшларни мустақил фикрлашига алоҳида эътибор қаратилаётган бир даврда, уларнинг тафаккурини ўстириш ҳақидаги илмий ишга мухтожлик сезилмоқда.

Талабаларнинг индивидуал қобилиятларини ўстиришда вокал ижрочилиги фанининг муҳим жиҳати ҳам шундаки, бу фанлар бўйича дарслар индивидуал яъни яккахон тарзда олиб борилади.

Бунинг учун унинг олдида вокал ижрочилиги бўйича янада мураккаброқ вазифаларни амалга оширувчи асарлар танлаб бериш лозим бўлади. Асарларнинг қийинчилик даражаси талабанинг ушбу тўсқинликларни енга олиш салоҳиятига боғлиқдир. Бу кўп ҳолда педагогнинг олдиндан ҳолатни кўра билиш ва туғри ташхис қўйиш қобилиятига боғлиқ.

Буюк психолог олим Л.В.Занков таълимнинг интенсивлаштириш бўйича олиб борган тадқиқотлари натижасида таълимнинг дидактик тизимини ишлаб чиқишга муваффақ бўлди. Бу тизим таълимни юқори даражадаги қийинчилик асосида ташкил қилиш ҳамда материалларни тез суръатлар билан ўтиш принципига асосланади. Шунга кўра интенсив билим узатиш (педагог томонидан) ва қабул қилиш (талаба томонидан) жараёнини тезлаштириш ва педагог берган саволларига аниқ ва тез жавоб бериш учун ўзи излашга мажбур қилади. Талабанинг ўзи билим заҳирасидаги ахборотларини тезда назорат қилиб чиқади ва ўзи берган жавобларнинг қай даражада пухта эканлигини текшириб боради ва кучига ишонч ҳосил қилади. Ижро этишга мўлжалланган мусиқий асарларни таҳлил қилиб мустақил тарзда ўрганган талаба уни

бошқаларга кўра тез ва ифодавийроқ ижро этиб беришга қодир. Вокал ижрочилиги дарсларида бўлажак бакалаврларнинг ижодий тафаккури муваффақиятли амалга оширилади, агарда:

1. дарс жараёнида талабаларнинг ижодкорлик элементларидан тизимли равишда иш олиб борилса;

2. вокал ижрочилиги дарсларида ижодий тафаккурни ривожлантириш юзасидан олиб бориладиган ишнинг мазмуни ва ўзига хос хусусиятлари аниқлаб машғулот жараёнида бунга алохида урғу берилса;

3. Вокал ижрочилиги дарсларида ижодий тафаккурни ўстиришнинг шакл ва услублари ишлаб чиқилса ва унга амал илинса.

Талабаларнинг билим олишга бўлган фаолиятини максимал даражада фаоллаштириш, уларнинг актив, мустақил ижодий тафаккурини ривожлантириш мусиқа мутахассисларининг ҳам энг мухим вазифаларидан бирига айланмоқда. Бунга эришиш нафақат устозлардан, балки талабалардан ҳам мунтазам равишда тизимли иш олиб боришларини талаб этади.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2022 йил 3 февралдаги ПҚ – 112 сон Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги хузурида Илғор технологиялар Марказини ташкил қилиш тўғрисида. ПҚ-3674. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев. Тошкент ш., 2018 йил 19 апрель.
3. 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Тошкент ш., 2018 йил 21 сентябрь.
4. Ғозиев О. Таълим жараёнида ўқувчилар тафаккурининг ўсиши.- Т.:Ўқитувчи,1980.
5. Занков Л.В. Обучение и развитие . Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. 2ы. М.: Просвещение,1881.

**ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA DAVRGA MOS O‘QUVCHI SHAXSINI
RIVOJLANTIRISHDA MEHNAT TA’LIMINING DOLZARBLIGI**

Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova

Nizomiy nomidagi TDPU Ta’lim va tarbiya nazariyasi metodikasi (texnologik ta’lim) yo‘nalishi
II bosqich magistranti Toshkent viloyati Bo‘stonliq tumanidagi 14-maktab texnologiya fani
o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051584>

***Annotatsiya.** O‘quvchining rivojlanishida umumta’lim maktablarida tashkil etiladigan mehnat ta’limining ahamiyati va o‘rni haqidagi fikr-mulohazalarni ko‘p bildirganmiz. Ushbu maqolada shu fikrlarning davomi sifatida aynan zamonaviy ta’lim muhitida davrga mos o‘quvchi shaxsini rivojlantirishda mehnat ta’limining dolzarbligiga e’tibor qaratib, bunda fila va ta’lim muassasasi yoki pedagog hamkorligiga urg‘u berildi.*

***Kalit so‘zlar:** O‘quvchi, mehnat ta’limi, shaxs, zamonaviy ta’lim muhiti, oil va ta’lim muassasasi hamkorligi, ota-ona, o‘quvchi shaxsi.*

Bugungi dunyoda bizni ildizlarimiz va merosimiz bilan bog‘laydigan barcha iplarni ushlab turish juda giyin bo‘lib bormoqda. «Moda» tez o‘zgarib, ehtiyojlar reklama ta’siriga mutanosib ravishda o‘sib bormoqda. Bugun biz ular bir tomondan, badiiy ta’limning «zamonaviy» modeli va boshqa tomondan o‘zbek xalqining madaniy merosi o‘rtasida, ya’ni badiiy an’analar o‘rnini bosdi, san’at va madaniyatning inson hayotida ham, ta’limda ham o‘rni haqida turli xil fikrlar paydo bo‘ldi deyimiz. O‘zbekistonda mahalliy madaniyat va yangi global monokultura o‘rtasidagi muvozanat bo‘lgan madaniy o‘ziga xoslikni izlash davom etmoqda. Biz biz yosh avlod ham zamonaviy ham o‘ziga xos bo‘lishini xohlayotganimizni bildiradi. Shuning uchun bugungi kunda o‘qishning dolzarbligi juda yuqori. Madaniy meros farzandlar qila olishlari uchun faqat badiiy an’analarni o‘rganish, ularning ahamiyatini qadrlashi, ustozlar ijodiga befarq bo‘lmasligi, ularni aql bilan emas, qalb bilan idrok etishlaridir. Biroq rangli kitoblar va fotosuratlardan foydalanishga asoslangan maktabgacha ta’limning an’anaviy usullari bunday natijaga erishishga imkon bermasligi mumkin. Shu sababli ham umumta’lim maktabi o‘quvchilarini an’anaviy qadriyatlar, boy xalq hunarmandchiligi tarixidan boxabar etib borish aynan mehnat ta’limini tashkil etuvchi mutaxassislarning pedagogik mahoratiga, ijodiy savodxonligiga, dars mashg‘ulotlarining har safar kreativlikka asoslanib tashkil etishiga va albatta, innovatsion pedagogik texnologiyalarning zamonaviy namunalaridan unumli foydalanishiga hamda integratsion mashg‘ulot turlarini to‘g‘ri va tartibli tashkil qilishiga juda bog‘liqdir.

Ta’lim — ulkan moddiy va nomoddiy madaniy boyliklarni muhofaza qilish, himoya qilish va targ‘ib qilish masalalarini hal etishda vosita sifatida qaraladi. Shu sababli ham Vatan ravnaqi uchun tarbiyalanayotgan farzandlarimizni dastavval, ta’lim jarayonlarida oladigan bilimlar manbaiga e’tibor bermog‘imiz darkor. Ularda bolalik chog‘laridanoq har bir sahada yirik yutuqlarni qo‘lga kiritishda katta mashaqqat bo‘lishi mumkinligini anglashlari uchun maktab davridanoq mehnta qilishga chorlash, o‘z ustida takror-takror ishlashga o‘rgatish, xalqimizning boy tarixidan bilimlar berish, insoniyatning shakllanishida mehnat tarbiyasining ustuvor bo‘lib kelganini chuqur anglatish har bir ta’lim muassasabsi va unda faoliyat olib boruvchi pedagog-xodimlarning ustuvor vazifalaridandir. Bu vazifalar qatorida o‘quvchilarga mehnatdan tarbiya berish ham kiradi. Shu boisdan ham quyida asosan zamonaviy ta’lim muhitida davr talablariga

tu'kis javob bera oluvchi o'quvchilarni yetishtirishda, zamonaviy ta'lim talablariga munosib javob bera oluvchi o'quvchi shaxsini rivojlantirishda mehnat ta'limining dolzarbligi masalasiga chuqur e'tibor qaratildi.

Aslida bolaning mehnat tarbiyasi oilada va maktabda mehnat vazifalari haqida boshlang'ich g'oyalarni shakllantirishdan boshlanadi. Mehnat shaxsni yaxlit rivojlantirishning zarur va muhim vositasi bo'lgan va shunday bo'lib qoladi. Mehnat faoliyati maktab o'quvchilari uchun tabiiy jismoniy va intellektual ehtiyojga aylanishi kerak. Mehnat ta'limi o'quvchilarni amaliy jarayonlarga tayyorlash bilan chambarchas bog'liq bo'lib, zamonaviy texnologiya va ishlab chiqarishni tashkil etish asoslari bo'yicha bilim beradi; mehnatga ijodiy munosabatni rivojlantiradi; kasbni to'g'ri tanlashga hissa qo'shadi.

Har bir o'quvchi kelajakdagi taqdiri qanday rivojlanishidan qat'iy nazar, unga har qanday faoliyat sohasida kerak bo'ladigan mehnat ko'nikmasini olishi kerak. Oila — bu bolaning shaxsiyati, uning hayotning barcha jabhalariga, shu jumladan, mehnatga munosabati shakllanadigan eng tabiiy, eng xayriya muhiti. Oila muhitining bolaga katta tarbiyaviy ta'siri uning o'ziga xosligi bo'lib, bu birinchi navbatda, ota-onalar va bolalarning o'zaro chuqur bog'liqligi, ota va onaning so'zi va harakatlariga ijobiy munosabatda bo'lishidadir.

Insonning tarbiyasi uchun oilada harakat qilish lozim bo'lgan fazilatlar – halollik, vijdonlilik, odoblilik; korxon va samaradorlik, qadr-qimmat va shaxsiy javobgarlik; tashabbuskorlik va yuqori mehnat intizomi; ochko'zlik va xakerlikdan voz kechish. Hayotda muvaffaqiyatga erishishning asosiy vositasi sifatida halol mehnat nufuzini saqlash va uni rivojlantirish bugungi kunning muammolaridan biridir. Oila bolalarga mavjud vaziyatni tushunishga yordam berishga, vaqtinchalik, bir lahzani asosiy, doimiydan ajratishga, halol mehnatsiz yaxshi hayot bo'lmasligiga ishonitirishga chaqiriladi. Inson nafaqat pul topish uchun ishlaydi. U inson bo'lgani uchun mehnat qiladi, chunki aynan mehnatga ongli munosabat uni hayvondan ajratib turadi, uning tabiiy mohiyatini ifodalaydi. Buni tushunmagan odam o'zida «inson»ni yo'q qiladi. Biz hammamiz farzandlarimizni qadrlaymiz, ularni hayot qiyinchiliklaridan, xususan, mehnatdan asrashga harakat qilamiz. Lekin biz hayotga ko'nikmay ulg'ayganimizdan, nimaga qodir ekanliklarini bilmay, ularning ahvolini yomonlashtirmayapmizmi?! Oiladagi mehnat tarbiyasi ularning kelajakdagi bolalarda solih hayotga asos soladi. Mehnatga odatlanmagan odamning bitta yo'li bor - «oson» hayot izlash. Agar ota-onalar o'z farzandlarini shu yo'lda ko'rishni istasalar, ular mehnat ta'limidan uzoqlashish hashamatiga ega bo'lishlari mumkin. Dono o'qituvchi Makarenko «sevgi va qattiqqo'llikda, mehr va qattiqqo'llikda mutanosiblik hissi» zarur deb hisoblardi. Bolalarga nisbatan «sevgini talab qilish» kerak: bolaga qanchalik ko'p muhabbat va hurmat bo'lsa. Aksariyat oilalarda doimiy ravishda mehnat tarbiyasi bilan shug'ullansa-da, yoshlarni mehnatga tayyorlash, eng avvalo, ularda mehnatsevarlik shakllantirishda bir qator yechimini topmagan muammolar mavjud. Sunday mjuammolarga yechim topishda umumta'lim muassasasi yoki pedagog bilan hamkorlik masalalariga diqqat qaratish foydadan holi bo'lmaydi nazarimizda.

Maktab bolaga nafaqat o'qish, yozish va umuman, aqlli va har tomonlama rivojlangan shaxs bo'lishni o'rgatibgina qolmay, balki uning ijtimoiylashuvi bilan shug'ullanayotganligi sababli, biz ushbu ijtimoiylashuvning bir jihati - mehnat ta'limi haqida unutmasligimiz kerak. Siz zamonaviy bolalar ishlashga odatlanmagan va hech qanday qo'shimcha mas'uliyat yuklamaydigan mavzuda ko'p va konstruktiv tarzda gapirishingiz mumkin. Ammo baribir mehnat ta'limi maktab

faoliyatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan va shunday bo‘lishi kerak, unga yondashuv ham jiddiy, ham qiziqarli bo‘lishi shartdir.

REFERENCES

1. Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova. ORGANIZATION OF INDEPENDENT EDUCATION IN THE FIELD OF TECHNOLOGY IN PREPARING PUPILS FOR EDUCATION ON THE BASIS OF FOLK CRAFTS. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 4 APRIL 2023. 100-101p.
2. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).
3. Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova. METHODOLOGY OF FORMATION OF COMPETENCES OF PUPILS' INTEREST IN NATIONAL CRAFTS BASED ON THE CLUSTER APPROACH. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 4 MARCH 2023. 373-374p.
4. Roila Yuldosheva Xaydarova. CLUSTER TYPES AND ORGANIZATION OF THE PROCESSES OF LESSONS DEDICATED TO NATIONAL CRAFTS FROM TECHNOLOGY SCIENCE BASED ON THEM. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 4 MARCH 2023. 68-69p.
5. Roila Yuldosheva Xaydarova. THE IMPORTANCE OF THE CLUSTER APPROACH IN MODERN EDUCATION. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 1 JANUARY 2023. 434-435p.
6. Yulchiyeva M.T. O‘QUVCHILARNING IJODKORLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA FOYDALANILADIGAN METOD VA VOSITALARNING AHAMIYATI. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 8 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337. 198-201p.
7. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
8. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
9. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
10. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
11. <https://cyberleninka.ru>
12. <http://scientists.uz>
13. <https://www.bukhari.uz>

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISHDA
AXBOROT BILAN ISHLASH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH**

Qaytarova Nargiza Kaxramonovna

Nizomiy nomidagi TDPU tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051591>

Annotatsiya. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini takomillashtirishga qaratilgan amaliy jarayonlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantirishga e‘tibor berish haqidagi fikr-mulohazalar maqolaning mazmunini yoritishda xizmat qildi.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, axborot bilan ishlash madaniyati, axborot-kommunikatsion vositalari, innovatsion ta‘lim muhiti, ijtimoiy talablar, innovatsion yondashuv.

Rivojlanayotgan jamiyatga zamonaviy bilimli, ma‘naviyatli, ishbilarmon, tanlagan vaziyatda mustaqil qaror qabul qila oladigan, ularning yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan oqibatlarini bashorat qila oladigan, hamkorlik qilishga qodir, harakatchanligi, dinamikligi, konstruktivligi bilan ajralib turadigan, o‘z faoliyati uchun mas‘uliyat hissi rivojlangan kadrlar kerak. Bugungi kunda bundan kadrlar mamlakat taqdirida katta rol o‘ynaydi. O‘zbekiston sharoitida o‘zgarishlarga tayyorlik talabi bozor iqtisodiyoti bilan fuqarolik jamiyatiga o‘tish sharoitida o‘quvchi-yoshlarni hayotga tayyorlash zarurati bilan aniqlangan.

Ta‘lim tizimiga, shu jumladan, maktabga, aynan boshlang‘ich ta‘limga qo‘yiladigan ijtimoiy talablarning tabiatiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatadigan yana bir ijtimoiy omil — axborotlashtirish jarayonlarining rivojlanishi. Axborotdan cheksiz foydalanish sharoitida kerakli ma‘lumotlarni tezda topib, undan paydo bo‘lgan muammolarni hal qilishda foydalana olganlar g‘olib deb topiladi. Shu nuqtai nazardan, ta‘lim sifatining ko‘rsatkichlaridan biri kompetensiya bo‘lib, u nafaqat bilim va ko‘nikmalar miqdori bilan belgilanadi, balki, birinchi navbatda, o‘quvchining muayyan vaziyatda olgan bilim va tajribasini safarbar etish qobiliyatini tavsiflaydi.

Zamonaviy jamiyat ta‘lim oldiga ko‘plab maqsadlar qo‘yadi, ular orasida o‘quvchining shaxsiyatini, uning qobiliyatlarini rivojlantirishga katta ahamiyat beriladi. Bugungi zamonaviy ta‘lim bozorining yangi talablarini inobatga olgan holda, faqat o‘quvchining akademik va qomusiy bilimiga yo‘naltirilgan maktab bugungi kunda o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ta‘lim o‘quvchining qarorlar qabul qilish va belgilangan maqsadga erishish uchun ichki va tashqi resurslarini samarali tashkil etishga tayyorligini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Hozirgi globallashtirish jarayonlarida ro‘y berayotgan ta‘limdagi o‘zgarishlar, uni modernizatsiya qilish — bu rivojlanish va doimiy oldinga siljish jarayoni, bular ta‘limda bosqichma-bosqich amalga oshirilishi, tahlil qilinishi, olingan natijalarga muvofiq tuzatilishi, maqsadlar, tuzilma, mazmuni sezilarli darajada yangilashni o‘z ichiga olgan o‘zgarishlardir. Bu esa o‘qitish metodlari va vositalari, o‘quv jarayonini tashkil etish shakllariga innovatsion yondashish yoki zamonaviy qarashlar asosida tashkiliy jarayonlarga o‘zgacha uslublarni tadbiq etish ahamiyatini yanada kuchaytiradi. Shuningdek, ta‘limning ilk bo‘g‘inlaridan sanalgan boshlang‘ich ta‘limda bunga chuqurroq ahamiyat berish lozimligini ta‘kidlab o‘tish kerak. Ya‘ni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida turli o‘zgarishlarga nisbatan kelajakka tayyorlovni ildizini ottirish maqsadida ularda o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllanishi bilan bir qatorda

axborotlashib borayotgan davrda kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda ham axborot kompetentligi yoxud axborot kommunikatsion madaniyatni shakllantirish masalalariga ahamiyat berish, shu asosda o‘quvchilarda axborot kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy uslublardan, vositalardan va bugungi ta’lim sohasining ilg‘or texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinfda axborot texnologiyalari asosida o‘quv jarayonlarini tashkil etish o‘quvchilarning kognitiv psixologiya sohasini faollashtirishga, ta’lim materiallarini muvaffaqiyatli o‘rganish va aqliy rivojlanishiga hissa qo‘shishi kerakligini yodda tutush kerak. Innovatsion va axborot texnologiyalarini ta’lim jarayoniga tadbiq qilishni zamonaviy axborot dunyosini rivojlanishidagi mantiqiy va zaruriy qadam deb atash mumkin. Bola axborot kommunikatsiya texnologiyalarining ma’lum bir o‘quv funksiyasini bajarishi eslab qolishiga yordam berishi kerak.

Axborot texnologiyalari o‘quv jarayonining yordamchi elementi bo‘lishi zarurligiga ham ahamiyat qaratish joiz. Mamkakatimiz yoshlariga zamon talabiga mos ta’lim-tarbiya berish jarayoniga yangi zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari tizimi va internet tarmog‘i imkoniyatlarining tadbiq etilishi o‘zining ta’lim samarasini oshirish omili ekanligini allaqachon namoyon etmoqda. Boshlang‘ich sinflarda axborot madaniyatini oshirish ularning ijtimoiy tarmoqlardan, axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanish kerakligini tushuntirish zarur hisoblanadi.

Bugungi kunda internet — inson hayotining ilk bosqichidanoq uning ajralmas qismiga aylanib qolgani bois, bolalarni boshlang‘ich sinfdanoq uning xavfidan himoyalash masalasi bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi va mazkur muammo global miqyosda hal etilishi taqozo etiladi. Internet bolalar tarbiyasida o‘ta muhim o‘rin egallaydi. Chunki bola tarbiyaga oid xulq-atvor ko‘nikmasi, hayot tamoyillarini, hatto yaxshi yoki yomonni ijtimoiy tarmoq vositalaridan olmoqda. Biroq virtual olamda ham ularni muayyan xavf-xatarlar va tahdidlar kutib turgan bo‘lishi mumkin. Axborot xavfsizligi bo‘yicha zaruriy ma’lumotlar o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarga oddiy va tushunarli tarzda yetkazilishi kerak.

7–10 yoshda bolaning farqlash hissi juda faol bo‘lgani bois, unga to‘g‘ri axborotlarni berishni nazorat qilmoq lozim. Chunki shu yoshda axborotni anglash qobiliyati shakllana boshlaydi. Ushbu yoshdagilar boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hisoblanib, endigina o‘qishni o‘rgangani, qaysi saytga kirgani va qanday muammolarga duch kelishi mumkinligini oxirigacha tushunib yetmaydilar. Multfilm va rang-barangligi bilan jalb qiluvchi o‘yinlarga qiziqish bo‘lgani bois, bolalar ko‘p hollarda shu kabi axborotlarni izlashadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining internetdan foydalanishini ota-ona va o‘qituvchi yoki kattalar tomonidan doimo nazorat qilinishi zarur.

„Hayot vaqtlardan iborat“ degan edi buyuk allomalardan biri. O‘quvchilar vaqtini har xil o‘yinlar bilan emas balki kitob mutolaasi, turli xil to‘garaklar hamda sport mashg‘ulotlari bilan o‘tkazishlarini ta’minlash bugungi kunda zarur hisoblanadi. Internet tarmog‘ida tarqalayotgan va yosh avlodga ziyon yetkazishi mumkin bo‘lgan axborotlarni filtrlash yoki zararli resurslarni cheklash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Internetda juda ko‘p foydali, ma’rifiy va qiziqarli axborotlar ham mavjud bo‘lib, ulardan to‘g‘ri va samarali foydalangan o‘quvchiga turli sohalar bo‘yicha bilimi oshib boradi. Kelajakda o‘z kasbini tanlashga qiyinchiliklarga duch kelmaydi. Bu aytilganlarning barcha-barchasini boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga singdirish, aynan ularda o‘z-

o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini takomillashtirish jarayonlarida axborot bilan ishlash madaniyatini ham shakllantirishning dolzarbligini nazardan chetda qoldirmay, dars jarayonlarida zaruriy amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish va shuning barobarida, innovatsion ta’lim jarayonlarida ilg‘orlashib borayotgan axborot-kommunikatsion vositalaridan to‘g‘ri foydalanishga urg‘u berish joiz.

REFERENCES

1. Qaytarova N.K. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi va unda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining roli./ «Таълим тизимидаги ислохотлар: олимлар ва ёшлар нигоҳида» мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция тўплами // Тошкент, 2022 йил 29 сентябрь. 203-б.
2. Nargiza K.Q. Boshlang‘ich sinflarda o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini rivojlantirish haqida. ILMIY TADQIQOTLAR, INNOVATSIYALAR, NAZARIY VA AMALIY STRATEGIYALAR TADQIQI. 1-sonli Respublika ko‘p tarmoqli, ilmiy konferensiya. 24-sentyabr, 2022-yil. 100-б.
3. Dilshoda Jalilova Ural qizi. BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QITUVCHILARIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALASINING AHAMIYATI. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA TILLARNI INTENSIV O‘QITISHNING PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK JIHATLARI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI. 2023-yil 2-iyun (<https://doi.org/10.5281/zenodo.7993607>)
4. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).
5. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
6. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
7. <https://cyberleninka.ru>
8. <https://kpfu.ru>

NATURE OF THE TOURISM INDUSTRY

¹Ganjaeva Mamajan Matchanovna, ²Matnazarova Gulistan Uktamovna

^{1,2}Teacher of Urganch State University

¹+998(91)4271521

²+998(94)2309202

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051597>

Abstract. *In this article, the tourist industry (industry) is a coordinated system that provides tourism services, work and goods necessary for the consumption of tourists in the process of tourism and its specific features. Also, the author gives recommendations that the development of mass tourism in the world will lead to such intensive development of the tourism industry and economic sectors, religion and culture, and the education system.*

Key words: *tourism, tourist, tourism industry, international-tourism tourist-excursion, guide-interpreter.*

Introduction Today, there are many definitions of the concept of "tourism industry", and the most reliable and perfect of such definitions was given by the United Nations Conference on Trade and Development. As recognized at this conference, the tourism industry consists of a collection of various activities of all tourist organizations aimed at creating tourist products to meet the needs of tourists. Over the years, there have been many studies to define the content and essence of this definition and to describe the components of the tourism industry.

However, researchers and practitioners who tried to do this faced various difficulties and obstacles. The main reason for the occurrence of such difficulties is the close connection of the tourism industry with other sectors of the economy. Industry and agriculture, construction and trade sectors participate as a single, separate structure in meeting the broad needs of tourism. Therefore, it is very difficult to sharply demarcate the tourism industry from other industries.

According to the US Department of Commerce, 24 branches of the country's economy are involved in the field of visitor services. In this regard, it is very difficult to set a clear limit on the tourism sector and separate it from the sectors. The development of mass tourism in the world has led to the intensive development of the tourism industry and the interconnected branches of the economy, religion and culture, and the education system. Based on these conditions, it can be said that the tourism industry includes hotels and other means of accommodation, transportation services, public catering facilities, places and facilities for entertainment, educational, medical, health, sports, religious. - is a set of organizations that implement ceremonial, business and other purposes, tourism operators and tourism agencies, as well as offer tourist-excursion and guide-interpreting services. The concept of tourism industry is defined in the Law of the Republic of Uzbekistan "On Tourism" as follows: Tourism industry - various entities of tourism activity that provide services to tourists (hotels, tourist complexes, campsites, motels, boarding houses, public catering, transport companies, culture, sports facilities, etc.) complex. At the current stage of development, regardless of the social structure of the country or the tourist center, there are several different types of enterprises that carry out tourist activities in the tourism industry, such as: tour operators and tourist agencies that organize tourism. In addition, they include tourist transportation, hotels and other enterprises of the accommodation system, catering, attractions and entertainment, as well as banking institutions, insurance services, etc. Special types of tourism can

include medical institutions, institutions of the educational system, sports and other institutions that correspond to the goals of a specific tourist product. All these organizations complement each other harmoniously and provide all the services necessary for the consumer and at a sufficient level of assortment. The development of tourism, the domestic economy of each country opportunity, integration of all economic sectors

is important. This, in turn, affects the population increases mobility and develops service tourism. Usually the life of the people in economically developed countries

due to the slightly higher level of prosperity, tourism movement has a mass character. That is the main reason for this the amount of monthly salary of workers, which they receive during their holidays a lot of vacation money, a lot of pension money for pensioners is characterized by being Socio-demographic factors are unique features. Increase in the population for the development of tourism,

it is mainly affected by the increase in the urban population. According to psychologists, the town is a form of life, mental a lot of work, extreme industrialization, loss of wild nature increases the desire of the city's residents for tourism. Besides that increase in average life expectancy and fertility among the population a relative decrease is observed. Hence tourism take into account the above circumstances when organizing the industry should be taken. That is, additional medical services, diet meals, focus on increasing cultural ceremonies and excursions is considered important. All the factors mentioned above have their influence on the formation and development of tourism. Therefore, the analysis of these factors, their determining which ones are of primary importance, in turn, leading to the effective use of tourist resources will come.

REFERENCES

1. M.R. Boltabayev, I.S. Tukhliyev, B.SH. Safarov, S.A. Abdukhamidov. Tourism: theory and practice. Textbook 2018.
2. Usmanov M.R. Geography of tourism: study guide-Samarkand "Samdu" 2020
3. A.S.Sadullayev, S.Avezov Geography of tourism and recreation.
4. Study guide - UrDU, 2017.
5. Vahabov H., Yakubov H. Fundamentals of recreational geography. T.: 2008.
6. Usmanov M.R. Geography of tourism: study guide. — Samarkand, SamDU, 2020.
7. Soliev A.S., Komilova F. Geography of tourism. T.: 2012
8. Komilova F.K. International tourism market. Study guide T., TDIU-2001

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA OLIY TA’LIM MUASSASALARINI
BOSHQARISH STRATEGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH**

Khakimova Khulkar Khamitovna

Ural davlat iqtisodiyot universiteti va Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o‘rtasidagi
QTDMB “Korporativ iqtisodiyot va menejment” kafedrasida katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051599>

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada ta’lim sifatini boshqarish muammosining dolzarbligi jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar, davlatning ta’lim siyosatidagi o‘zgarishlar bilan ham bog‘liqligi haqida fikr yuritiladi. Ta’lim sifatini falsafiy va ijtimoiy-iqtisodiy tahlil qilishning muammoli va ko‘p qirrali ta’lim tizimini o‘rganishni, mas’ul sub’ektlarni - oliy ta’limning manfaatdor tomonlarini aniqlashni, ularning qoniqish darajasini va ushbu ta’rifga asoslanib, universitet faoliyatining strategiyasini nazarda tutadi.*

***Kalit so‘zlar:** Ta’lim muassasalari, xalqaro reyting, ta’lim sifati, tizimli yondashuv, ta’lim qonunchiligi.*

Mamlakatimiz oliy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini ta’minlash malakali ta’lim menejerlariga bevosita bog‘liq. O‘zbekistonda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlarning mazmun-mohiyati, birinchi navbatda, iqtisodiyotimizning barcha tarmoqlarini jadal suratlar bilan izchil rivojlantirishdan iborat. Bu vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirishda tarmoqlar uchun chuqur bilim va amaliy ko‘nikmalarga ega salohiyatli yosh kadrlarni tayyorlash alohida o‘rin egallaydi. Ushbu maqsad - inson kapitalini yuksaltirish O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasining eng muhim, uzviy qismlaridan biridir. Bu yo‘lda oliy ta’lim tizimini har tomonlama rivojlantirish, uni malakali va amaliy tajribaga ega bo‘lgan shijoatkor mutaxassislar bilan ta’minlashga qaratilgan keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Amalga oshirilayotgan tizimli chora-tadbirlar natijasida oliy ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi, huquqiy-me’yoriy, metodik ta’minoti bosqichma-bosqich mustahkamlanib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish, davlat xizmatining tashkiliy-huquqiy asoslarini rivojlantirish, jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amalda tatbiq etish, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning zamonaviy shakllarini rivojlantirish, ijtimoiy sheriklikning samarasini oshirish kabi yo‘nalishlar belgilangan bo‘lib, bu o‘z navbatida, mazkur jarayonni tadqiq etish va tahliliy yo‘nalishga ega bo‘lgan pedagogik tizim sifatida ko‘rib chiqishda oliy ta’lim muassasalarida boshqarish strategiyasini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga asosan oliy ta’lim tashkilotlari o‘rtasida sog‘lom raqobat muhitini yaratish, ta’lim sifatini yanada yuqori bosqichga olib chiqish va ularni xalqaro reytinglarga kirishiga har tomonlama ko‘maklashish maqsadida Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tomonidan so‘nggi uch yilda oliy ta’lim muassasalarining Milliy reytingi e‘lon qilinib borilmoqda. Oliy ta’lim standartlarimiz ilg‘or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirilmoqda. Har yili OTMning reytingi o‘rganilib chiqib, OAV shaffoflik va oshkorolik bilan xalqqa taqdim etilmoqda. Bu oliygo‘hlar o‘rtasida raqobot muhitining shakllanishiga sabab bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuniga muvofiq “ta’lim – ta’lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko‘nikmalar berishga, shuningdek

ularning umumta’lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko‘nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon” deb tushuniladi.

Shu bilan birga ushbu qonunda ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari – ta’lim oluvchilar, voyaga yetmagan ta’lim oluvchilarning ota-onalari yoki boshqa qonuniy vakillari, pedagog xodimlar va ularning vakillari hisoblanishi qayd etilgan.

Ta’kidlash joizki, ta’lim sohasidagi boshqaruvning mahalliy va xorijiy nazariyasi va metodologiyasida ushbu sohaning asosiy jihatlariga nisbatan yagona terminologik apparat shakllanmagan, bu esa oliy ta’lim muassasasini boshqarish tizimining ishlash muammolarini to‘liq o‘rganishni qiyinlashtiradi.

Ta’lim muassasalari sharoitida boshqaruvning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagicha:

– sub’ekt va ob’ekt o‘rtasidagi munosabatlarning o‘ziga xosligi: boshqarish ob’ekti va sub’ekt bir vaqtning o‘zida;

– Otm nisbati normalangan va normalanmagan ishchi soat;

– Otm mehnat xususiyati, rag‘batlantirish;

– Oliy ta’lim muassasasining ichki va tashqi muhitining dinamikasi;

Oliy ta’lim muassasasi boshqaruviga tizimli yondashuvdagi asosiy tushuncha «tizim» atamasidir. Tizimni bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan hodisa, jarayon yoki ob’ekt sifatida ko‘rib chiqish mumkinligini ta’kidlash o‘rinli ko‘rinadi. Tadqiqotchilarning ishlarini tahlil qilish kelajakdagi ishlarda hisobga olinadigan tizimlarning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlaydigan quyidagilarni aniqlashga imkon berdi:

- tizim o‘zaro bog‘liq va o‘zaro bog‘liq qismlar to‘plamidir. Tizimni tarkibiy qismlar, ularning aloqalarini o‘rnatish asosida tavsiflash mumkin. Tizimning xatti-harakati uning elementlarining xatti-harakatlari va xususiyatlari bilan belgilanadi;

- tizimlar paydo bo‘ladigan, ajralmas bo‘lib, butun xususiyatlarining ularning tarkibiy elementlari xususiyatlarining yig‘indisiga qisqartirilmasligi, shuningdek, integratsiyaning so‘nggi fazilatlarining paydo bo‘lishi bilan tavsiflanadi;

- tizim elementlari xilma-xilligi bilan ajralib turadi, har bir element o‘z funksiyalari va tuzilishiga ega bo‘lsa, tizim ham bo‘lishi mumkin;

- tizimlar tashqi omillar ta’siriga munosabat bildirganda sifatli aniqlik va xususiyatlarni saqlab qoladi, bu uning barqarorligini ta’minlashga imkon beradi;

- tizimni alohida ko‘rib chiqishda tashqi muhit ta’siridan cheklash mumkin bo‘lsa, uni izolyatsiya qilingan ob’ekt sifatida ham ko‘rib chiqish mumkin;

- tizim ma’lum bir muhitda mavjud bo‘lgan va rivojlanayotgan, atrof-muhitga ta’sir ko‘rsatadigan ob’ektiv haqiqatning bir qismi sifatida ishlaydi.

- tizim ierarxiya bilan tavsiflanadi, chunki u tizimostining tarkibiy qismidir;

- tizimlar rivojlanish darajasida farq qiladi;

- tizimlar ichki tashkil etilgan hodisadir;

- tizimlar barqaror.

Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, bu tizimli yondashuv oliy ta’lim muassasalarini boshqarish uchun zarur shartdir. Iqtisodiyotda tizimli yondashuv tizim tahlili metodologiyasidan foydalangan holda o‘rganilayotgan ob’ektlarni umuman o‘rganishning murakkab jarayoni sifatida qaraladi. Oliy ta’lim muassasalarini boshqarishga tizimli yondashuv barcha munosabatlar to‘plamini hisobga olishga, shuningdek, har bir elementning ta’lim tizimlari tarkibiy qismlarining

umumiy ishlashidagi o‘rni va joyini aniqlashga, shuningdek, umuman tizimning ta’sir xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish murakkab boshqaruv vazifasidir. Oliy ta’limni modernizatsiya qilishning asosiy boshqaruv prinsipi oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini tashkil etish va oliy ta’lim muassasalarining eng yuqori samaradorligiga erishish uchun asos sifatida sifat menejmenti tizimini yaratishdir. Ta’lim tizimini isloh qilish uni tarkibiy qayta qurish, ma’muriy boshqaruv usullarini mustahkamlash bilan qisqartirilmaligi kerak, bu chuqur o‘zgarishlarni nazarda tutadi, uning asoslarini falsafiy aks ettirmasdan muvaffaqiyat qozonish mumkin emas. Aynan universitetlarning ta’lim faoliyati sifatini falsafiy tahlil qilish modernizatsiya jarayonlari, rivojlanish strategiyasini tanlash va innovatsion xarakterga ega bo‘lishi kerak.

Ta’lim sifatini boshqarish muammosining dolzarbligi jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar, davlatning ta’lim siyosatidagi o‘zgarishlar bilan ham bog‘liq. Ta’lim sifatini falsafiy va ijtimoiy-iqtisodiy tahlil qilishning muammoli va ko‘p qirrali ta’lim tizimini o‘rganishni, mas’ul sub’ektlarni - oliy ta’limning manfaatdor tomonlarini aniq-lashni, ularning qoniqish darajasini va ushbu ta’rifga asoslanib, universitet faoliyatining strategiyasini nazarda tutadi. Sifat kabi umumiy falsafiy kategoriyalarni tahlil qilish oliy ta’lim sifatini boshqarishning samarali strategiyasini shakllantirish muammosini to‘liq ochib berishga imkon beradi.

Oliy ta’lim sifatini boshqarishning ma’nosi oliy kasb-hunar ta’limi muassasalari faoliyatini jamiyatda vujudga keladigan qiymat yo‘nalishlariga muvofiqlashtirishdan iborat bo‘lishi kerak.

Oliy ta’limda olib borilayotgan islohatlar, ta’lim tizimi oldida turgan vazifalarning ko‘pligi va mavjud ta’lim tizimining yetarli darajada samaradorligi nafaqat o‘qitishning yangi shakllari va usullarini, balki oliy ta’lim muassasalarida yangi ta’lim paradigmasi va yangi sifat menejmenti strategiyalarini izlashni belgilaydi.

Ta’lim tushunchalarining mavjud plyuralizmi, albatta, jamiyatimizning rivojlanish jarayonini aks ettiradi, lekin ayni paytda bir qator murakkab nazariy va amaliy kelishmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Oliy o‘quv yurtlarining tabaqalanishi, ta’lim dasturlarining xilma-xilligi kasbiy faoliyatning yangi turlarining ehtiyojlariga, jamiyatimizning ijtimoiy tuzilishining murakkabligiga va unda o‘z manfaatlariga ega bo‘lgan ijtimoiy guruhlarning ta’lim sifatiga o‘z talablarini qo‘yishiga mos keladi. Shu munosabat bilan zamonaviy oliy ta’lim sifati bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar masalasi dolzarb bo‘lib qoladi, bu uning strategiyasi- va taktikasini aniq jamiyatning rivojlanish istiqbollari hisobga olgan holda belgilashi kerak.

Ta’lim faoliyatining turli tomonlarini tavsiflovchi va umuman ta’limni rivojlantirish istiqbollari, ushbu sohadagi siyosat va strategiyalar to‘g‘risida tasavvur beradigan ilmiy g‘oyalar va bilimlarni umumlashtirish, sintez qilish juda muhimdir. Ushbu sintez tafakkurning mavhumdan konkret tomonga, shu jumladan ta’lim sifatining falsafiy yo‘naltirilgan nazariyasiga harakatining asosiy vazifasidir.

Ta’lim sifati falsafasi oliy ta’limni boshqarish jarayoni strategiyasida nisbatan yangi yo‘nalishdir. Shuning uchun oliy ta’lim sifatini boshqarishning asosiy tamoyillarini aniqlash zarurati. Falsafiy, ijtimoiy va iqtisodiy shart-sharoitlarni aniqlashtirish yana ikkita muhim muammoni hal qilishga imkon beradi:

- 1) ta’lim sifati konsepsiyasi muammolari va amalga tadbiiq etilishi

2) o‘quv jarayonining rejalashtirilgan sifatiga erishish bosqichlarini amalga oshirish muammolari.

Bu muammolarning fundamental yechimi ta’limning umumiy strategiyasini ishlab chiqishdir [3].

Bizning tushunchamizga ko‘ra, sifatning falsafiy kategoriyasini ta’lim jarayoniga ekstrapolyatsiya qilish umumiy falsafiy g‘oyalarni ma’lum bir ta’lim sohasiga rasmiy deduktiv ravishda tarqatish natijasi emas, balki turli fanlar tomonidan olingan ta’lim to‘g‘risidagi bilimlarning induktiv va konseptual, jamoaviy sintezi natijasidir. Shu ma’noda, ta’lim sohasi ilmiy maqomi bo‘yicha ta’lim sifati falsafasi fanlararo paradigma, ya’ni nisbatan uzoq bosqichda tegishli ilmiy va amaliy vazifalarni belgilash va hal qilish modelini belgilaydigan dalillarga asoslangan va umume’tirof etilgan bilimlarning bunday tizimi ekanligi haqida bahs-lashish mumkin.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizning barcha sohalarida islohotlarni amalga oshirish, odamlarning dunyoqarashini o‘zgartirish, yetuk va zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlarni tayyorlashni hayotning o‘zi taqozo etmoqda. Respublikada ta’lim tizimini mustahkamlash, uni zamon talablari bilan uyg‘unlashtirishga katta ahamiyat berilmoqda. Bunda mutaxassis kadrlarni tayyorlash, ta’lim va tarbiya berish tizimi islohatlar talablari bilan chambarchas bog‘langan bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamon talablariga javob beradigan mutaxassis kadrlarni tayyorlash, Davlat talablari asosida ta’lim va uning barcha tarkibiy tuzilmalarini takomillashtirib borish oldimizda turgan dolzarb masalalardan biridir.

Hozirgi kunda oliy ta’lim muassasalarini boshqarish sohasida har bir rahbar xodimlar va professor-o‘qituvchilar normativ-huquqiy hujjatlarda nazarda tutilgan o‘z huquqlari, majburiyatlari va javobgarligini bilishi lozim.

Ayni paytda ta’lim tizimining oliy ta’lim turini amalga oshiruvchi oliy ta’lim muassasasi mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishi, iqtisodiyotning real tarmoqlari uchun yuqori malakali mutaxassis-kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizning istiqboldagi taraqqiyotini hisobga olib, yuksak ma’naviy-ma’rifiy sifatlarga, mustaqil fikrlash qobiliyatiga hamda jamiyatning ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojini ta’minlashga qodir barkamol avlod, yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash borasida oliy ta’lim muassasalari zimmasiga katta mas’uliyat yuklanadi.

Ikkinchidan, mustaqillik yillarida turli shakldagi oliy ta’lim muassasalari, xususan, respublikamizning hududlarida pedagogika institutlari negizida oliy ta’lim muassasalarining tashkil etilishi hamda akademiya, oliy maktab ko‘rinishidagi oliy ta’lim muassasalari vujudga kelishi ta’lim sohasidagi islohotlarni boshlab berdi.

Uchinchidan, ta’lim qonunchiligiga muvofiq oliy ta’lim muassasalarini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibini belgilash ta’lim sohasini boshqaruvchi davlat organi vakolati etib mustahkamlangan bo‘lib, bugungi kunda ushbu mexanizmni ishlab chiqish hamda ta’lim qonunchiligida oliy ta’lim muassasasining huquqiy maqomini yanada kengroq yoritish zarurati paydo bo‘ldi.

Shuningdek, ikki bosqichli oliy ta’lim tizimini tashkil etish va rivojlantirish maqsadida bakalavr va magistrlar uchun davlat ta’lim standartlari ishlab chiqildi va joriy etildi.

Zamonaviy globallashtirish sharoitida oliy ta’lim muassasalarida ta’lim tizimining shakllanishi va rivojlanishi yangi innovatsion sharoitlarga va iqtisodiyot talablariga muvofiqligini ta’minlashga barcha ta’lim muassasalari amalda harakat qilmoqdalar.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги “2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга ПФ-5953-сон [Фармони](https://lex.uz//). <https://lex.uz//>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, ПҚ – 2909 -сонли, 18-сон, 313-модда , 2017 йил 20 апрель.
3. Hakimova M.F. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. -T.: IQTISODIYOT, 2019.
4. Fayzullaeva N.S. Ta`lim menejmenti. - T.: IQTISODIYOT, 2019.
5. Хакимова М., Лутфуллаева Н. ва бошқалар. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. - Т.: IQTISODIYOT, 2019.
6. Khakimova Kh.Kh. Intellectual education technological solutions and innovative digital tools international scientific-online conference on practical work on the transition of the educational process in higher educational institutions to the stage-stage credit-module system and their results vol 11, no 2 (2022) page: 80 <file:///c:/users/teacher/downloads/telegram%20desktop/netherlands%20international%20conference%20part-11.pdf>
7. Хакимова Х.Х. “Экономика и образование” “Коммуникативные подходы к управлению компетенциями в высшем образовании”: 23 (2022), 290-294 https://doi.org/10.55439/eced/vol23_iss5
8. Хакимова Х.Х. "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" Процессный подход к управлению образовательной организацией. том 10 № 5 (2022): 10(5), 137–145. https://doi.org/10.55439/EIT/vol10_iss5/a16

PECULIARITIES OF TRANSLATING TECHNOLOGICAL TERMS AND CULTURAL IDIOMS IN AN ONLINE NEWS ARTICLE

Khusanova Diana

Uzbekistan State World Languages University
Tashkent, Uzbekistan

Corresponding author: E-mail: khusanovadian@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051609>

***Abstract.** This scientific article explores the challenges faced in translating technological terms and cultural idioms in online news articles. The rapid advancements in technology create a dynamic landscape that demands translators to stay updated with the latest trends and jargon. Moreover, cultural idioms rely on specific cultural references and context, making direct translation a potential pitfall. To overcome these challenges, translators must employ strategies such as extensive research, collaboration with experts, and creative adaptation techniques. The article emphasizes the importance of linguistic accuracy, cultural sensitivity, and the use of technology in facilitating effective translation. By bridging linguistic and cultural gaps, translators contribute to the dissemination of accurate and culturally relevant information in online news articles.*

***Kalit so'zlar:** peculiarities, translating, technological terms, cultural idioms, online.*

1. Introduction In our interconnected world, online news articles serve as vital conduits for sharing news and knowledge. However, translating technological terms and cultural idioms within these articles poses unique challenges for translators. This section introduces the challenges and complexities involved in translating technological terms and cultural idioms, highlighting the need for linguistic accuracy, cultural sensitivity, and adaptation to the online medium.

2. The Challenge of Technological Term Translation 2.1 Rapid Technological Advancements This subsection discusses the challenges faced by translators in keeping up with the ever-evolving landscape of technology. Translators must stay updated with the latest technological advancements to accurately convey the meaning of technological terms in their translations.

2.2 Language-Specific Concepts This subsection explores the language-specific nuances that make direct translation of technological terms challenging. Translators must understand the linguistic characteristics and cultural context of both the source and target languages to navigate these complexities effectively.

2.3 Contextual Adaptation This subsection highlights the importance of considering the broader context in which technological terms are used. Translators must strike a balance between preserving technical accuracy and ensuring clarity for the target audience. The cultural implications of technological terms are also discussed, emphasizing the need for cultural adaptation in translation.

3. Cultural Idioms in Online News Articles 3.1 Cultural Significance This subsection explores the role of cultural idioms in language, discussing how they add depth, nuance, and richness to communication. Cultural idioms are explained as expressions or phrases with symbolic or figurative meanings specific to a particular culture.

3.2 Challenges in Translation This subsection highlights the challenges faced in translating cultural idioms, including the potential loss of intended meaning and the reliance on cultural references. The limitations of literal or direct translation are discussed, emphasizing the need for cultural sensitivity and linguistic expertise.

3.3 Adapting Idioms This subsection presents strategies for effectively translating cultural idioms in online news articles. Translators are encouraged to find culturally appropriate equivalents, rephrase idioms, or provide additional context to ensure accurate and meaningful translations.

4. Strategies for Effective Translation 4.1 Extensive Research This subsection emphasizes the importance of thorough research in understanding both technological terminology and cultural idioms. Translators are encouraged to stay updated with the latest trends and advancements, utilizing online resources, industry publications, and specialized glossaries.

4.2 Collaboration and Consultation This subsection highlights the value of collaboration with subject-matter experts and consultation with native speakers. Translators can gain insights, clarify complex concepts, and ensure accurate and culturally authentic translations through collaboration and consultation.

4.3 Creative Adaptation This subsection discusses creative adaptation techniques, such as paraphrasing, providing explanations, or using footnotes. These strategies allow translators to overcome challenges and effectively convey the intended meaning while maintaining cultural authenticity.

5. Conclusion In conclusion, translating technological terms and cultural idioms in online news articles demands a comprehensive approach. Translators must navigate the dynamic realm of technology while considering cultural nuances, linguistic accuracy, and ethical principles.

REFERENCE

1. Byrne, J. (2006). *Technical Translation: Usability Strategies for Translating the Technical Documentation Continuum*.
2. Laviosa, S. (2002). *Corpus-based Translation Studies: Theory, Findings, and Applications* Rodopi.
3. Samuelsson-Brown, G. (2010). *A Practical Guide for Translators: Multilingual Matters*.
4. Schmitz, K. (2018) *Translating Technical Texts: Fundamentals, Tools, and Resources* Routledge.
5. The Terminology Coordination Unit of the European Parliament Retrieved from <https://termcoord.eu/>
6. International Federation of Translators Retrieved from <https://www.fit-ift.org/>
7. Gibbs, R. W., & Steen, G. J. (Eds.). (2017). *The Routledge Handbook of Metaphor and Language* Routledge.
8. Goatly, A. (2007). *Washing the Brain: Metaphor and Hidden Ideology* John Benjamins Publishing
9. Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Discourse*, Oxford University Press Retrieved from <http://www.metaphor-in-discourse.com/>
10. Spivey, M. J., McRae, K., & Joanisse, M. F. (Eds.). (2012). *The Cambridge Handbook of Psycholinguistics* Cambridge University Press.

11. The Cognitive Linguistics Resource Retrieved from <https://www.cogling.org/>
12. The Oxford Text Archive Retrieved from <https://ota.bodle>
13. Duffley, P. J. (2004) The Idiom Principle Revisited *Journal of Pragmatics*, 36(2), 319–336,
14. Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding* Cambridge University Press.
15. Makkai, A. (1972). *Idiom Structure in English* Walter de Gruyter.
16. Picht, H., & Draskau, J. M. (1985). *Terminology: An Introduction* University of California Press
17. Columbia Journalism Review (n.d.) Writing style Retrieved from https://www.cjr.org/language_corner/writing_style.php
18. Kovach, B., & Rosenstiel, T. (2014). *The elements of journalism: what newspeople should know and what the public should expect* Three Rivers Press.
19. Bromley, M. (2008) *The News Manual: A Professional Journalism Handbook* https://www.thenewsmanual.net/Manuals%20Volume%202/volume2_13.htm
20. Columbia Journalism Review (n.d.) Writing style. Retrieved from https://www.cjr.org/language_corner/writing_style.php
21. Poynter. (n.d.). Retrieved from <https://www.poynter.org/>
22. Kovach, B., & Rosenstiel, T. (2014). *The elements of journalism: what news people should know and what the public should expect* Three Rivers Press.
23. Rich, C. (2016). *Writing and reporting news: A coaching method* Cengage Learning.

ПЛАНИРОВАНИЕ ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ ПРИ
УСТРАНЕНИИ РЕЧЕВЫХ НАРУШЕНИЙ У ШКОЛЬНИКОВ В
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Заирова Н.Б.

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами Факультет
специальной педагогики и инклюзивного образования, преподаватель кафедры
«Логопедия»

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051613>

Аннотация. В статье раскрываются особенности логопедической работы с младшим школьным возрастом. Представлены теоретические аспекты нормально-развивающейся речи. Также представлено представление степени общего недоразвития речи. У школьников с нарушениями речи эти сферы нарушены, поэтому нужна коррекция нарушенных сфер речи и развитие несформированных сфер. Для этого планируются логопедические занятия разрабатывается множество критериев для фронтальных и индивидуальных занятий.

Ключевые слова: korreksiya, fonetik-fonemik rivojlangan, nutqning to‘liq rivojlanmaganligi, boshlang‘ich maktab yoshi.

Ясность речи - это ее доступность тем людям, к кому она обращена. Речь всегда имеет адресата. Говорящий или пишущий должен учитывать интеллектуальные возможности, духовные интересы адресата. Характеристика основных речевых нарушений, встречающихся в младшем школьном возрасте и пути их коррекции в логопедической работе.

Важна также произносительная сторона речи: хорошая дикция, отчетливое выговаривание звуков, соблюдение правил орфоэпии – произносительных норм литературного языка, умение говорить (и читать!) выразительно, достаточно громко (но не кричать!), владеет интонациями, паузами, логическими ударениями и пр. У младших школьников нередко встречаются дефекты речи» обычно плохое выговаривание отдельных звуков речи – р, л, с, ш, и и некоторых других звуков также, различают правильность грамматическую (построение предложений, образование морфологических форм), орфографическую и пунктуационную для письменной речи, а для устной – орфоэпическую, произносительную. Все эти требования применимы к речи младших школьников. Хорошая речь может быть получена только при соблюдении всего комплекса требований. Нельзя допускать, чтобы в начальных классах проводилась работа лишь над отдельными сторонами речи, например над орфографической грамотностью. В тяжелых случаях речевых нарушений, школьник не только не может ясно и четко говорить сам - он плохо воспринимает и усваивает чужую звучащую речь, с трудом строит фразы и предложения, имеет ограниченный словарный запас. Это касается как активного словаря (осмысленно употребляемые в речи слова), так и пассивного (слова речи других людей, воспринимаемые на слух). Если своевременно не приняты должные меры к коррекции речи, у ребенка возникают серьезные проблемы общения со сверстниками и взрослыми, и, как следствие - развитие всевозможных комплексов, препятствующих обучению, раскрытию умственного и творческого потенциала

Нарушение речи – это различные речевые расстройства, при которых нарушается формирование структур речевой организации (звуковой и смысловой) при нормальном интеллекте и слухе. Выявление трудностей формирования правильного звукопроизношения и их преодоление обеспечивают нормальное развитие произносительной стороны речи. При нарушении произносительной стороны речи возникают поэтому дефекты фонетического оформления речи.

Нарушения средств общения включают фонетико-фонематическое недоразвитие и общее недоразвитие речи (ОНР).

Фонетико-фонематическое недоразвитие речи - нарушение процессов формирования произносительной системы родного языка у детей с различными речевыми расстройствами вследствие дефектов восприятия и произношения фонем. У детей с нарушением речи в основном нарушается. Выделяются следующие основные проявления компонента речевой системы этого состояния:

Нарушение фонетико-фонематического компонента речи приводит к тому, что у детей наблюдается:

- Недостаточная сформированность предпосылок к спонтанному развитию навыков анализа и синтеза звукового состава слова;
- Недостаточная сформированность предпосылок к успешному овладению грамотой;
- Трудности овладения письмом и чтением, указаний, инструкций логопеда;
- Трудности овладения учебными понятиями, терминами;
- Трудности формирования и формулирования собственных мыслей в процессе учебной работы.

Вследствие психологических особенностей у учащихся наблюдается

- недостаточная сформированность психологических предпосылок к овладению полноценными навыками учебной деятельности;
- трудности формирования учебных умений.

Нарушение лексико-грамматического компонента речевой системы приводит к тому, что у учащихся наблюдается:

- Недостаточное понимание учебных заданий, указаний, инструкций учителя;
- Трудности в овладения учебными понятиями, терминами;
- Трудности формирования и формулирование собственных мыслей в процессе учебной деятельности;
- Трудности формирования и формулирования собственных мыслей в процессе учебной деятельности.

Подобные нарушения свидетельствуют о недоразвитии фонематического слуха (способности различения фонем), которое подтверждается в процессе обследования. Недоразвитие фонематического слуха препятствует полноценному осуществлению звукового анализа слов. Именно поэтому в школьном возрасте данная группа детей обладает недостаточными предпосылками для обучения письму и чтению.

К речевым нарушениям у детей младшего школьного возраста относятся различные сложные речевые расстройства, при которых страдает формирование всех компонентов

речевой системы, относящихся к звуковой и смысловой стороне. Под речевыми нарушениями у детей младшего школьного возраста понимают нарушенное формирование всех компонентов речевой системы в их единстве (звуковой структуры, фонематических процессов, лексики, грамматического строя, смысловой стороны речи) у детей с нормальным слухом и первично сохраненным интеллектом.

Речевые нарушения у детей младшего школьного возраста неоднородны по механизмам развития и может наблюдаться при различных формах нарушений устной речи. В качестве общих признаков отмечаются позднее начало развития речи, скудный словарный запас, аграмматизмы, дефекты произношения, дефекты фонемообразования. Нарушение может быть выражено в разной степени: от отсутствия речи или лепетного ее состояния до развернутой речи, но с элементами фонетического и лексико-грамматического недоразвития. В зависимости от степени нарушений формирования средств общения, ОНР подразделяется на три уровня. По А.Р. Лурия, эти уровни речевого недоразвития обозначаются как:

- отсутствие общеупотребительной речи (так называемые «безречевые дети»);
- начатки полное или частичное отсутствие речи отсутствие речи, вызванное поражением мышц или нервов, участвующих в произношении;
- развернутая реч с элементами недоразвития во всей речевой системе.

Таким образом, разработка представлений о речевых нарушениях у детей младшего школьного возраста ориентирована на разработку методов коррекции для групп детей со сходными проявлениями различных форм речевых расстройств. При этом необходимо учитывать, что речевые нарушения у детей младшего школьного возраста могут наблюдаться при различных поражениях ШНС и отклонениях в строении и функциях артикуляционного аппарата, т.е. при разных клинических формах нарушений устной речи.

Важно учитывать тот факт, что при малой речевой активности страдает общая познавательная деятельность ребенка. Речь при речевых нарушениях не является полноценным средством коммуникации, организации поведения и индивидуального развития. Интеллектуальная недостаточность и ограниченный запас знаний, наблюдающиеся у многих детей с речевыми нарушениями в различные возрастные периоды, носят, таким образом, вторичный характер.

В ряде случаев у детей с речевыми нарушениями развиваются патологические качества личности, невротические черты характера. Как реакция на речевую недостаточность, у них отмечаются замкнутость, негативизм, неуверенность в себе, напряженное состояние, повышенная раздражительность, обидчивость, склонность к слезам. Некоторые дети пользуются речью только в эмоционально окрашенных ситуациях. Боязн ошибиться и вызват насмешку окружающих приводит к тому, что они стараются обойти речевые трудности, отказываются от речевого общения. Речевая неполноценность «выключает» ребенка из детского коллектива и с возрастом все больше травмирует его психику.

Поэтому развития речи у детей с нарушение речи тесно связана с логопедией – практикой исправления недочетов произношения надо учитывать при планирование логопедических занятий неких правила их планивание. Система коррекционной работы в

предусматривает постановку определенных задач логопедических занятий для каждой возрастной группы.

Логопедические занятия проводятся в форме индивидуальной, и фронтальной работы с детьми младшего школьного возраста.

1. Максимальная коммуникативная направленность занятий.

Логопед должен создать условия для того, чтобы дети говорили - упражнялись в общении (а не логопед).

2. Активизация мыслительной и речевой деятельности.

Подразумевается о речевление мыслительной деятельности (подумал - сказал). Имеет для развития речемыслительной деятельности соответствующий материал (таблицы, схемы, алгоритмы действий и т. д.).

3. Одновременная (но не на равных) работа над всеми компонентами речи (в зависимости от вида занятия).

Имеется в виду, что делается акцент на главную задачу. Например, на развитие звуковой стороны речи на занятии по произношению, но ведутся и работа над развитием связной речи и словарная работа параллельно. И наоборот, на занятии по развитию лексико-грамматических компонентов речи внимание делается на их развитие, а на звуковую сторону обращается меньше.

4. На занятии должны быть представлены по возможности все виды речевой деятельности:

- а) слушание;
- б) говорение;
- в) письмо;
- г) чтение.

5. Формирование готовности к обучению (в плане развития познавательной деятельности). Развитие:

- внимания;
- памяти;
- переключения с одного вида деятельности на другой;
- формирование темпа деятельности;
- самоконтроля;
- взаимопроверки.

6. Достаточно высокий уровень коррекционного обучения. Имеется в виду:

- выбор речевого материала;
- выбор методов обучения (они должны давать мыслительную нагрузку школьников).

7. Учитывают зону ближайшего развития, потенциальные возможности для развития речемыслительной деятельности школьников.

REFERENCES

1. Бельтюков В.И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи / В.И. Бельтюков.- М., Педагогика, 1997.-201 с.

2. Волкова Г.А. Логопедическая ритмика: Учебник для студентов пед. Институтов / Г.А. Волкова. - СПб.: «Петербург XXI век», 1998.-187с.
3. Волкова Г.А. Методика обследования нарушений речи у детей / Г.А. Волкова. - СПб., РГПУ им. А. И. Герсена, 1993.-258 с.
4. Волкова Г.А. Психолого-логопедическое обследование детей с нарушениями речи / Г.А. Волкова. - СПб.: Сайма, 1993.-304 с.
5. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии / Л.С. Выготский. - М.: Просвещение, 1995.-157 с.
6. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи / А.Н. Гвоздев.- М.: АПН РСФСР, 1981.-300 с.
7. Зайцева Г.Л. Жестовая речь / Г.Л. Зайцева. - М.: Мнемозина, 2000.-108 с.
8. Ковшиков В.А. О дифференциальной диагностике экспрессивной алалии / В.А. Ковшиков // Сенсорные и интеллектуальные аномалии и пути их преодоления. - Л.: РГПУ им. А.И. Герсена, 1984.-С. 62-64.
9. Комарова В.В. Соотношение дисграфических и орфографических ошибок у младших школьников с нарушениями речи / В.В. Комарова, Л.Г. Милостивенко, Г.М. Сумченко // Патология речи.- СПб, 1992. - С. 54-59.
10. Корнев А.Н. Дислексия и дисграфия у детей / А.Н. Корнев. - СПб.: Гиппократ, 1995. - 68 с.
11. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей / А.Н. Корнев. - СПб.: Мим, 1997. - 120 с.
12. Лалаева Р.И. Дисграфия и дизорфография как расстройство формирования языковой способности у детей / Р.И. Лалаева // Изучение нарушений письма и чтения. Итоги и перспективы. Материалы 1-й Международной конференции Российской ассоциации дислексии. М., 2004 г. - С. 21-26.
13. Лалаева Р.И. О психологическом аспекте изучения и коррекции речевых нарушений / Актуальные проблемы логопедии в трудах ученых XX века. Материалы международной научной конференции. ЛГОУ им. А.С. Яушкина / Р.И. Лалаева.- СПб., 2000. - 154 с.
14. Лебединский В.В. Нарушения психологического развития детей / В.В. Лебединский. - М.: Мнемозина, 1995.-187 с.
15. Леонгард Э.И. Формирование устной речи и развитие слухового восприятия у глухих младших школьников / Э.И. Леонгард, - М.: Просвещение, 1991. - 150 с.
16. Лубовский В.И. Специальная психология / В.И. Лубовский. - М.: Мнемозина, 2003. - 150 с.
17. Лурия А.Р. Очерки психофизиологии письма / А.Р. Лурия. - М., 1990.-258с.
18. Морозова Н.Г. Развитие нравственных отношений между глухими детьми младшего школьного возраста / Н.Г. Морозова // Дефектология. - 1995. - №3. - С. 28-33.

NUTQ NUQSONIGA EGA BO‘LGAN BOLALAR BILAN LUG‘AT USTIDA ISHLASH USULLARI

¹Barno Xodjiakbarovna Xusniddinova, ²Barno Saida`zam qizi Saidazizova

¹Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedrası o‘qituvchisi

²Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedrası 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051615>

Annotatsiya. Maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar lug‘ati ustida ishlash usullari, surat bilan ishlash yo‘llari berilgan.

Kalit so‘zlar: nutq nuqsoni, lug‘at, surat, tarbiyachi, so‘z boyligini boyitish.

Nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalarning so‘z boyligini oshirish maxsus pedagogikaning dolzarb masalalaridan bo‘lib kelgan. So‘z nutqning eng asosiy xom ashyosidir. Madomiki shunday ekan, eng asosiy talablardan biri bolalarni so‘zlar xazinasiga olib kirish, bu xazinadan baxramand qilishdir. Bu murakkab vazifani so‘z ustida mutasil ish olib bormay turib amalga oshirib bo‘lmaydi.

Nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar bilan olib borilgan kuzatishlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ular predmetlar va holatlarni bildiruvchi so‘zlarning ma‘nosini tushunishda qiyinchilik va xatolarga duch keladilar, hayotiy tajribalarida kam uchraydigan predmetlarni hatto ko‘rsata olmaydilar. Shuning uchun maxsus bolalar bog‘chasida bolalarning faol lug‘atini ularga notanish va qiyin so‘zlar hisobiga boyitish ustida ishlash muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar lug‘atini kengaytirish ishi uni qurshab olgan olam bilan tanishtirish asosida olib boriladi.

Har bir insonning faol va passiv lug‘ati bo‘ladi. Faol lug‘at so‘zlovchining faqat tushunibgina qolmay, balki o‘z nutqida qo‘llaydigan so‘zlaridir. Passiv lug‘at so‘zlovchining muayyan tilda tushunadigan so‘zlaridir.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalarning passiv so‘z boyligi salmog‘i faol nutqidan yuqori turadi. Rasmdagi tasvirlarni mazkur toifadagi bolalar ko‘rsatib bera oladi, ammo nomlashga aqliy imkoni yetmaydi. Faol so‘z boyligining kamligi nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalarning atrofdagilar bilan muloqot qilishda qiyinchilik tug‘diradi. Nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar ba‘zi so‘zlarning rasmdagi tasvirini aytib beradi, lekin boshqa sharoitda va vaziyatda shu so‘zlarning ma‘nosini tushunmaydi.

Shu bilan birga, so‘z boyligining kambag‘alligi tufayli bolalar bir guruh so‘zlardagina foydalanishi natijasida nutqning bir yoqlama, noaniq bo‘lishga olib keladi. Maxsus bolalar bog‘chasidagi lug‘at ishning vazifalari quyidagilardan iborat.

a) bolalar lug‘atini boyitish — bolalarni yangi va mustaqil o‘zlashtirib olishlari uchun qiyin bo‘lgan so‘zlar bilan reja asosida muntazam ravishda tanishtirib borish demakdir. Bolalarning lug‘ati ularning tevarak-atrofdagi voqealar bilan bevosita tanishishlari asosida, bilish faoliyatlari jarayonida: kuzatishlar, ko‘zdan kechirish, ekskursiyalar va hokazolar vaqtida boyib boradi. Yangi so‘zlarni o‘zlashtirib faqat muomala qilishgagina yordam bermay, u bolalarni tafakkurini takomillashtirish vositasi bo‘lib ham hisoblanadi. Chunki bu jarayonda bolalar butunni qismlarga bo‘lish, alohida belgilarni bir-biridan farq qilish, taqqoslash, umumlashtirish, bir tizimga solishni o‘rganadilar.

b) bolalar nutqida bo‘lgan bor lug‘atni mustahkamlash va unga aniqlik kiritish. Bu vazifa bolalarning xususiyatlariga, ularning nutqining taraqqiyot xususiyatlariga muvofiq ravishda ilgari

suriladi. Nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar so‘zlarni ko‘p marta takrorlashga muhtojdir. Avvalo bolalar uchun qiyin bo‘lgan so‘zlar ularning xotirasida mustahkamlash bilan maxsus shug‘ullanish lozim. Bolalar uchun yangi bo‘lgan tovushlarni to‘g‘ri talaffuz etilishiga e‘tibor berib boriladi. Ko‘pincha so‘zlarni xotirada mustahkamlash bilan bir qatorda boshqa vazifalar so‘zlarning ma‘nosini aniqlash, ularning ma‘nosini chuqurlashtirish ham amalga oshiriladi. Bu jarayon butun maktabgacha tarbiya yoshida davom etadi.

So‘zlarning ma‘nosini aniqlash uchun defektolog nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar ko‘rib turgan narsani ko‘rsatish va ularning nomini aniq aytib berish usulidan keng foydalanadi.

v) Bolalarning lug‘atini faollashtirish maxsus bolalar bog‘chasidagi lug‘at ishining eng muhim vazifalardandir. Lug‘atni faollashtirish nutqda foydalanadigan, mazmuni bolalarga aniq tushunarli bo‘lgan so‘zlarni ko‘paytirishdir.

Turli yosh guruhlarida qilinadigan lug‘at ishining mazmuni «Maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalarni o‘qitish va tarbiyalash» dasturida belgilab berilgan. Dasturda lug‘at ishi bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish asosida olib borishni nazarda tutadi. Dasturda bolalarning aktiv lug‘atiga muayyan talablar qoyiladi. Tevarak-atrofdagi buyumlar hamda hodisalar haqidagi bilim va tasavvurlarni chuqurlashtirish asosida bolalarning aktiv lug‘atiga buyumlar, ularning sifati, qanday materialdan tayyorlanganligini anglatuvchi so‘zlarni kiritib boriladi. Lug‘at ishining mazmuni har bir yosh guruhida murakkablashtirib boriladi.

Lug‘at ishining usullari

Lug‘at ishi — bolalarni tevarak - atrofdagi hayot bilan tanishtirish ishining ajralmas qismi bo‘lib, u turli metod va usullar bilan amalga oshiriladi.

Lug‘at ishida quyidagi usullardan foydalaniladi.

1. Lug‘at ishining yetakchi vositasi o‘rgatishdir. O‘rgatish mashg‘ulotlari bolalar lug‘atini boyitishning samarali yo‘lidir. Lug‘at ishi usullari bolalarni tarbiyachi nutqidagi kerakli so‘zni aniqlab, uning ma‘nosini tushunib, puxta esda saqlab qolishiga shuningdeq u so‘zni o‘z nutqida ishlatilishiga yordam berishi kerak.

2. Yangi va qiyin so‘zni aytib berish bolalar lug‘atining boyitishnin aktiv usulidir. Yangi so‘z aniq, adabiy jihatdan to‘g‘ri qilib bo‘g‘inlarga bo‘lmasdan talaffuz etiladi. Nomini aytib berishda buyumning o‘zi ko‘rsatilib, tushuntirilib beriladi.

3. Tarbiyachi bolalarning yangi so‘zlarni eslab qolishlariga erishish uchun takrorlash usulidan foydalanib, mashg‘ulot davomida bir o‘zi ayrim bolalar bilan birgalikda yoki butun guruh bilan qsha so‘zlarni bir necha marotaba takrorlashlari mumkin. Yangi so‘zni barcha bolalar bilan takrorlash usulidan bolalar bog‘chasining barcha guruhlarida foydalaniladi. Bu usul bolalarning nutq aktivligini kuchaytiradi, bir bolaga yangi so‘zni aytish imkonini beradi.

Lug‘at ishi uchun ba‘zi mashqlar va didaktik o‘yinlar ham usul sifatida qullanishi mumkin. Masalan: katta guruhlarda so‘z tanlash mashqlaridan foydalaniladi. Buyumlar klassifikatsiyalash, taqqoslash, topishmoq, o‘yinlardan katta guruhlarda bolalar lug‘atini aktivlashtirish uchun foydalaniladi.

Tarbiyachi lugat ishini rejalashtirayotganida bolalar bilan maxsus ishlashni talab etadigan so‘zlarni aniqlashi va bu so‘zlarni o‘rgatish usullarini tanlashi zarur.

Lug‘at ishini olib borishda surat bilan ishlash.

Bolalar lug‘atini o‘stirishda suratlar muhim ahamiyatga ega. Lug‘at ishining barcha vazifalarini xal etishda suratdan foydalaniladi.

Bolalar surat yordamida pedagog bevosita ko‘rsat a olmaydigan buyumlar, xayvonlar, xodisalar bilan tanishadilar. «Xirmon», «paxta dalasi», «paxta terish mashinasi» kabi yangi so‘zlarni bilib oladilar.

Boshqa hollarda esa suratdan bolalarning bilimi va lug‘atini mustahkamlash, aniqlashtirish hamda aktivlashtirish vositasi sifatida foydalaniladi. Bunda suratlardan kuzatish, ko‘zdan kechirish va ekskursiyalardan keyin foydalaniladi.

Nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalarga mo‘ljallangan suratlar pedagogik jihatdan qiymatli, qiziqarli va bolalarga tushunarli bo‘lishi lozim. Suratning mazmuni maktabgacha yoshidagi bolalarga tarbiya berish vazifalariga mos bo‘lishi kerak.

Kichik o‘rta guruhlarda predmetli va syujetli rasmlardan foydalaniladi. Katta va maktabga tayyorlov guruhlarida asosan syujetli suratlardan foydalaniladi, vaqti-vaqti bilan predmetli suratlardan ham foydalaniladi.

Maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar diqqatining tarqoqligi sababli mashg‘ulot boshlanmasdan oldin defektolog suratni guruh xonasiga berkitilgan holda olib kiradi. Surat uchun taglik va uni ko‘rsatish uchun tayoqcha tayyorlaydi. Mashg‘ulot ko‘pincha kichikroq muqaddima suhbat tarzida o‘tkaziladi. Bu suhbat jarayonida defektolog bolalarni suratning mazmunini tushunishga yaqinlashtiradi.

Savollardan foydalanib, bolalarning o‘z tajribalaridagi surat mazmuniga yaqin hodisalarni eslashlariga yordam beradi.

Surat asosida o‘tkaziladigan mashg‘ulot jarayonida yangi so‘zlarni izohlab berish, qiyin so‘zlarni xor bo‘lib takrorlash, taqqoslash usullaridan foydalanish mumkin.

Bolalarga suratning mazmunini tushunib olishlarida yordamlashish uchun defektolog savollarni to‘g‘ri ifodalay olishi kerak. Chunki bolalarning to‘g‘ri javob berishlari savolarning qanday qo‘yilishiga va uni to‘g‘ri tushunishga bog‘liq.

Masalan: «Suratda nima tasvirlangan?» degan savol bolalarni suratda tasvirlangan hamma narsani aytib chiqishga majbur qiladi. Shuningdek nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar diqqatini asosiy narsaga emas, balki ikkinchi darajali narsalarga qaratadilar.

«Bu surat nima haqida?» degan savol esa bolalarga uning mazmunini tushunib olishga yordam beradi.

Surat bilan ishlashda savollarning turli shakllaridan keng foydalaniladi.

1. Suratning umumiy mazmunini aniqlash uchun: «Nima to‘g‘risida, qanday aytamiz?»
2. Buyumlarni aytish uchun: nima, qanaqa, qayerda, nima qilyapti?
3. Suratning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi aloqalarni aniqlash uchun nimaga, nima uchun, kimniki nega?
4. Tasvirlangandan chetga chiqish uchun: Siz qanday o‘ylaysiz? Keyin nima qiladilar? Bungacha nima bo‘lgan?
5. Surat mazmuniga yaqin bolalarning shaxsiy tajribasi bo‘yicha savollar: Senda shunday o‘yinchoqlar bormi? Yaqinda bizning guruhimizga kim keldi? Biz yangi bolani qanday kutib oldik?

6. Lug‘atlarini aktivlashtirish maqsadida katta bolalarga sinonimlarni tanlash uchun savollar beriladi: «Bu haqda yana qanday aytish mumkin!» (yuraksiz, qo‘rqoq va hokazo).

Lug‘atni faollashtirishda stol ustida ko‘riladigan mayda suratlar ham juda muhim. Pedagog mashg‘ulotlar uchun suratlar, illyustratsiyalar, otkritkalar komplektlarini tanlab olishi lozim.

REFERENCES

1. Алексеева М.М., Яшина Б.И. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников: Учеб. пособие для студ. высших и сред.пед. учеб. заведений - 3-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 400с.
2. Ауурова М.У. Korreksion ishlar metodikasi ma’ruza matni. T.: 2001.
3. Бондаренко А.К. Дидактические игры в детском саду: Кн. Для воспитателя дет. сада. - 2_е изд., дораб. - М.: Просвящение, 1991.
4. Бондаренко А.К. Словесные игры в детском саду. Пособие для воспитателя детского сада. М., Просвящение, 1974.

**KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK FAOLIYATINING IQTISODIY
XAVFSIZLIGIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI**

Akbarov Abdulhamid Akmal o‘g‘li

Andijon mashinasozlik instituti tayanch doktoranti, Toshkent moliya instituti katta o‘qituvchisi

Email: abdulhamidullo97@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051619>

***Annotatsiya.** Mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati iqtisodiyotning “drayveri”ga aylanishi ortidan mazkur sohaning har tomonlama rivojlanishi va eng muhimi uning inqirozga qarshi boshqaruv tamoyillarini, shuningdek, iqtisodiy xavfsizligiga ta’sir etuvchi omillarini tahlil etish har doimgidan ham zarur. Shu nuqtai nazardan ushbu maqolada tadbirkorlik faoliyati va uning iqtisodiy xavfsizligiga ta’sir etuvchi omillar atroflicha tahlil etilgan hamda yakunda xulosa va takliflar bayon etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, iqtisodiy xavfsizlik, firibgarlik, xavf-hatar.*

Iqtisodiy nuqtai nazardan kichik biznes mahalliy bozorga tovar va xizmatlarning ayrim turlari ayirboshlash uchun taklif etish orqali daromad topish faoliyati bilan shug‘ullanuvchi qatlamini ifodalaydi. Kichik biznesning o‘ziga xos xususiyatlar mavjud bo‘lib bozordagi tez moslasha borish, sifatli mahsulot ishlab chiqarish qobiliyati; nisbatan kisha muddatlarda aholi ehtiyoji uchun zarur bo‘lgan tovar va xizmatlarga bo‘lgan talabni kondira olishi; dastlabki sarmoya hajmining nisbatan kamligi; tez orada yangin ishchi o‘rinlari barpo etish va bandlik muammosini hal etishga ko‘maklashish imkoniyati; biznes egasining tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishdagi bevosita ishtiroki va boshqalar.

Kichik biznesning iqtisodiy jihatlari hamda manfaatli xususiyatlari quyidagicha yoritiladi:

– kichik biznes – aholining talay qismi uchun mehnatini qo‘llaydigan jabha va daromad manbai, etarli malaka va tajriba bo‘lmagan, egiluvchan jadvali ish kunini istagan aksariyat mehnat resurslarini mashg‘ul etuvchi mehnat bozorining eng moslashuvchan qismi. Ayollar, ilk bor ish qidirayotgan yoshlar, ma’lumoti va mehnat tajribasi yuqori darajada bo‘lmagan shaxslar ko‘pincha faqat shu erdan ish topishlari mumkip. Bu jabhada mashg‘ul kishilarning aksariyat qismi uchungina emas, balki ularning oila a‘zolari uchun ham asosiy daromad manbai bo‘lishi kichik biznes milliy farovonlikning o‘shishi uchun muhim omilga aylanganidan dalolat beradi;

– kichik tadbirkorlik aholi orasida ish yuritish va tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish, uning bozor munosabatlariga moslashganlik darajasini oshirishda potentsial samarali vositadir. U fuqarolarga nafakat o‘z ishchi kuchi, balki o‘z mulki, jumladan, ishlab chiqarishga mo‘ljallangan mulk egasi bo‘lishiga imkon yaratib, o‘rta sinf-jamiyatning progressiv taraqqiyotini ta‘minlashga qodir, demokratiya va ijtimoiy barqarorlikdan manfaatdor ijtimoiy qatlamning shakllanishi uchun asos yaratadi;

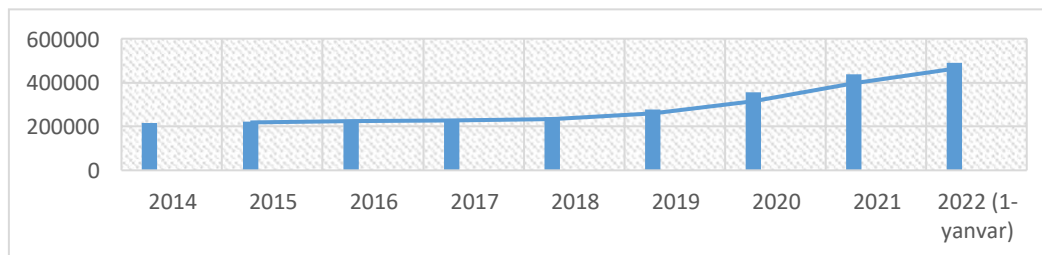
– kichik biznes butun iqtisodiyotning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. U iste’mol talabining o‘zgarishlariga hammadan tez moslashadi, iqtisodiy vaziyatning tebranishlariga muvofiq tarzda o‘z faoliyati ixtisosini tez va nisbatan asoratsiz o‘zgartira oladi;

– kichik biznes iqtisodiyotning hududiy tuzilmasini yaxshilaydi. Alohida shaxs uchun esa kichik biznes bilan shug‘ullanish band bo‘lish va daromad olishga, ishi va shaxsiy hayotini yaxlitroq birlashtirishga, o‘z kobiliyati va iste’dodini namoyon qilishga imkon yaratadi.[1]

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish amalga oshirayotgan islohotlarimizning asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi. Chunki birinchidan, kichik biznes rivojlangan jahon iqtisodiyotining tarkibini tashkil etuvchi muhim tarmoq bo‘lib hisoblanadi. Uning faoliyati nafaqat kichik biznesning, balki butun mamlakat iqtisodiyotining muvaffaqiyatli rivojlanishiga bevosita ta‘sir qiladi. Bundan tashqari ichki bozorning iste‘mol tovarlari bilan to‘ldirilishi va aholiga turli xizmatlar ko‘rsatilishi, eksport salohiyatining o‘shishi, aholining ish bilan ta‘minlash va uning real daromadlarini ko‘paytirish masalalarining echimi ham ana shu tarmoqning nechog‘lik barqaror rivojlanishiga bog‘liq.

Ikkinchidan, iqtisodiyotning globallasuvi jarayonida jahon bozorida raqobat yanada kuchayadi. Bunday sharoitda aynan kichik biznes yirik ishlab chiqaruvchilarga nisbatan kapital mablag‘ sarfini ham talab qilishi, ixchamligi bilan bir qatorda, zarur tamoyillarga, bozor kon‘yukturasining o‘zgaruvchan talablariga hamda vaqti-vaqti bilan bo‘lib turadigan iqtisodiy inqirozlarga tezroq moslasha olish, ishlab chiqarish quvvatlarini jadal modernizatsiya qilish imkoniyatiga ega. Dunyo bozorida iste‘mol mollari kon‘yukturasi hozirgi zamon sharoitida o‘rtacha har 9 oyda o‘zgarib turadi. Agar shuni hisobga olsak kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati mamlakat iqtisodiyotining izchil rivojlanishida nechog‘lik muhim ahamiyatga ega ekani yaqqol ko‘rinadi. Yirik korxonalarni butlovchi qismlar, materiallar yetkazib beradigan tarmoqlarni barpo etish rag‘batlantirildi. Bu esa sanoatda import o‘rnini bosadigan mahsulotlar ishlab chiqarish muammosini hal etish imkonini beradi hamda tashqi bozorga tovarlar va texnologiyalarni eksport qilish hajmining o‘shishiga olib keladi. Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar va ko‘rsatilayotgan xizmatlar umumiy hajmidagi ulushi barqaror ravishda o‘sib borishini ta‘minlamoqda. Bu esa barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar, modernizatsiya qilish jarayonlari va mulkiy munosabatlarning takomillashuvi natijasida yildan-yilga kichik biznes subyektlari soni ortib bormoqda. Shu bilan birga, jahon bozorida raqobat keskinlashib borayotgan bir paytda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka yangi imkoniyat, imtiyoz va preferentsiyalar yaratib berish va uning rivojini yangi bosqichga olib chiqish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.[4]

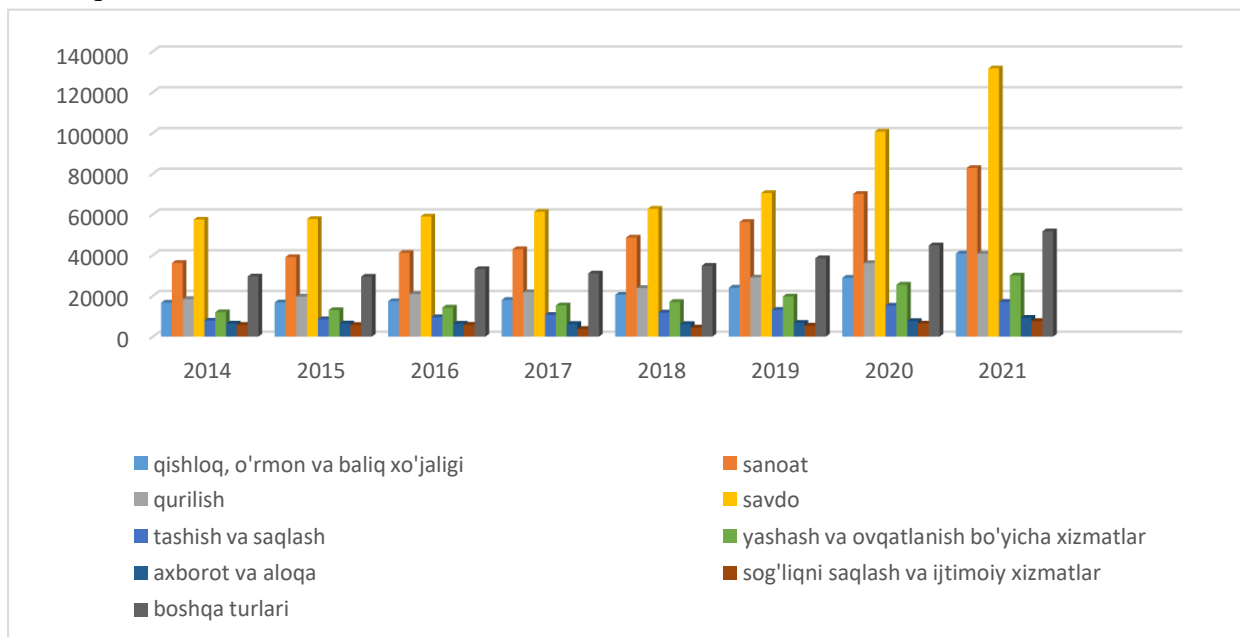
Mustaqillik yillaridan boshlab mamlakatimiz bozor iqtisodiyotiga bosqichma-boschiq o‘tish yo‘lida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini muntazam qo‘llab-quvvatlashni davom ettirib kelmoqda. Statistik ma‘lumotlarga yuzlansak, oxirgi sakkiz yillikda iqtisodiyot tarmoqlari kesimida ro‘yxatdan o‘tgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasida faoliyat yuritayotgan korxonalar soni 213643 tadan 488936 taga, qariyb 230 foiz yoki 2,3 baravarga ko‘paydi.

1-rasm. Iqtisodiyot tarmoqlarida ro‘yxatdan o‘tgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlar sonining o‘shish dinamikasi[2]

Albatta, ro‘yxatdan o‘tgan barcha tadbirkorlik sub’ektlari bu vaqt oralig‘ida yashab qola oladi deya olmaymiz. Iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlay olmagan yoki bunga ahamiyat bermagan har qanday kichik biznes yoki xususiy tadbirkorlik sub’ekti u yoki bu bahona bilan kasodga uchrashi tabiiy.

2021-yil holatiga ko‘ra iqtisodiyot tarmoqlari kesimida faoliyat yuritayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlari sonining o‘zgarish dinamikasi bir muncha tebrangan. Iqtisodiyot tarmoqlari kesimida tahlil qiladigan bo‘lsak, sohada yangi tashkil etilayotgan korxonalar sonining eng yuqori o‘sish darajasi so‘nggi sakkiz yillikda iqtisodiyotning “yashash va ovqatlanish bo‘yicha xizmatlar” ya‘ni xizmatlar sohasi sektoriga to‘g‘ri kelmoqda, eng ko‘p tashkil etilgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlari esa “savdo” sektoriga to‘g‘ri kelmoqda.

2-rasm. Iqtisodiyot tarmoqlari kesimida faoliyat yuritayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlari sonining o‘zgarish dinamikasi[2]

Umuman olganda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi hamda uning iqtisodiy mustaqilligi kafolatlanishi ya‘ni davlat va nodavlat tashkilotlari tomonidan asossiz tekshiruvlar, aralashuvlar, shuningdek monitoringlar o‘tkazilishiga qonunan ta‘qiq qo‘yilsa va albatta mazkur ta‘qiq o‘z o‘rnida ishlasa, mamlakat iqtisodiyotining drayveri sifatida qaralayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasi iqtisodiyotning barcha sohasida o‘ziga xos ijobiy dinamik o‘sish hosil qila oladi. Pirovardida aholining yangi turdagi mahsulotlar va xizmatlar, shuningdek ish joylariga bo‘lgan talablar qondirilishi natijasida respublika iqtisodiyotida o‘sish kuzatiladi. Bu esa aholining turmush farovonligini ta‘minlash majburiyatini yelkasiga olgan hukumat organlarining strategik ahamiyatga ega qarorlari hamda mazkur qarorlarning nechog‘lik to‘g‘ri va aniq ijrosiga bog‘liq.

Mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlashning eng muhim va asosiy vazifalaridan biri bu iqtisodiyotning holatini kuzatish, iqtisodiy tizimlardagi tahdidlar, xavf-xatarlarni o‘z vaqtida aniqlashdir. Shu bilan birga, hozirgi vaqtda, davlat boshqaruvi tsiklidagi tashkiliy axborot texnologiyalari tizimi va instituti sifatida xavfsizlikni ta‘minlash bo‘yicha boshqaruv qarorlarini tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun mamlakat iqtisodiyotining holati va

dinamikasini monitoring qilish tizimi va uni ilmiy-amaliy, uslubiy ta'minot darajasini aniqlash lozim. U bir qator ko'rsatkichlarni baholashda indikatorlarga asoslanadi va asosan hukumatning ilmiy davriy nashrlar hamda tahliliy ishlanmalarda aks etadi.[5] Bu orqali hukumat barcha darajalarida: qisqa muddatli (taktik), o'rta muddatli, uzoq muddatli (strategik) ahvolini baholaydi va boshqaruvning oqilona qarorlarini tayyorlashga kirishadi.

Hududning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid soluvchi inqirozli vaziyatlarning paydo bo'lishi va rivojlanishining sabablari turli xil tashqi va ichki omillardir. Mintaqa atrofmuhit omillariga bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin emas va shuning uchun ularga moslashishi kerak. Ichki omillarni boshqarilishi mumkin va ularga ta'sir qilgan holda, mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy tizim xavfsizligini ta'minlash ehtimoli mavjud.

1-jadval.

Iqtisodiy xavf-xatarlarni bildiruvchi ichki va tashqi omillar

<p>Tashqi siyosat tahdidlari:</p> <ul style="list-style-type: none"> - hududiy separatizm; - siyosiy tahdidlar; - global siyosiy qarama-qarshilik 	<p>Ichki xavflar:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ijtimoiy tahdidlar; - oziq-ovqat va energiyadagi xavflar:
<p>Tasqi tahdidlar:</p> <p>Moliyaviy-valyuta:</p> <ul style="list-style-type: none"> - chet el valyutasining chiqib ketishi; - tashqi qarzlarning ko'payishi; - chet el valyutasi mablag'lardan funktsional foydalanmaslik; - hisob-kitoblar tizimidagi qoidabuzarliklar. <p>Iqtisodiy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - bozorni egallab olish; - tashqi bozor zararlari; - ishlab chiqarish fondlarining tanazzulga uchrashi; - iqtisodiyotni kriminallashtirish. 	<p>Ijtimoiy tahdidlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ishsizlikning ko'payishi; - turmush darajasining pastligi; - ijtimoiy qaramlikning ko'payishi; - mehnat qobiliyatini yo'qotish.
<p>Ishlab chiqarish sohasidagi xavflar:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ishlab chiqarishning pasayishi; - bozordagi yo'qotishlar; - asosiy vositalarning yo'qolishi; - korxonalarni qo'llab-quvvatlashdan bosh tortish. 	<p>Oziq-ovqat va energiyadagi xavflar:</p> <ul style="list-style-type: none"> - import uchun bozorning ochiqligi; - narxlardagi nomutanosibliklarning kuchayishi; - energiya ishlab chiqarishning pasayishi; - import qilinadigan mahsulotlarning ustunligi.
<p>Investitsion va innovatsion kompleksni yo'q qilinishi bilan bog'liq xavflar:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ITning qisqartirishi; - yuqori texnologiyali sohalarda buyurtmalarning qisqartirishi; - malakali kadrlarning yo'qolishi 	

Respublikada raqobat muhitini rivojlantirishda va monopoliyaga qarshi qonunchilikka rioya qilish ustidan davlat nazoratini olib borishda monopoliyaga qarshi davlat organi hisoblanadigan va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasi muhim o'rinni egallaydi. Ushbu Davlat organining tashkil etilganligi O'zbekistonda raqobatni qo'llab-quvvatlashning institutsional asoslarini yanada mustahkamlash uchun zamin yaratdi. Respublikamizda raqobatni qo'llab-

quvvatlashning institutsional asoslari iqtisodiy islohotlarning ilk davridaridanoq yaratilib boshlandi.[6,8]

Xususiylashtirish, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar mamlakatda raqobatni qo‘llab-quvvatlash, raqobat muhitini shakllantirish uchun institutsional asos bo‘lib xizmat qildi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bozor iqtisodiyoti sharoitida barqaror rivojlanishni maqsad qilgan davlatlar yaqin istiqbolda quyidagi vazifalarni amalga oshirishlari lozim:

- samarali va raqobatbardosh ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash va istiqboli yo‘q, eskirgan ishlab chiqarishni to‘xtatib qo‘yish;

- tarkibiy o‘zgartirishlarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan iqtisodiyot infratuzilmalarini rivojlantirish;

- iqtisodiy resurslardan samarali foydalanishni ta‘minlash;

- mavjud ilmiy texnika salohiyatining eng qimmatli elementlarini saqlash;

- iqtisodiyot tarkibining deformatsiyalashuviga barham berishda chuqur tarkibiy o‘zgarishlarni amalgam oshirish, ishlab chiqarish tarkibini to‘lovga qodir talab bilan uyg‘unlashtirish;

- korxonalarining bozor sharoitlariga moslashuvini tezlashtirish; - eksport salohiyatini diversifikatsiyalash;

- ekologik xavfsizlikni ta‘minlashni oshirish.

Bunga kechiktirib bo‘lmas vazifa, strategik ahamiyatga ega, muhim masala sifatida qaralishi lozim.

REFERENCES

1. Ermatov, A., & Akbarov, A. (2021). Кичик бизнес ва хусусий тadbirkorlik faoliyatida iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlashning ўziga xos jihatlari. Iqtisodiyot Va Innovatsion Texnologiyalar, (6), 239–249. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/12206
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining rasmiy sayti – www.stat.uz
3. Юрий А. Саликов и другие. Угрозы экономической безопасности. Вестник ВГУИТ. №16 2017, 490 -494 bet
4. Ibragimov, N., & Akbarov, A. A. (2017). The role of cryptography in information security. Научные разработки: евразийский регион, 107.
5. Qosimov, S. D. (2022, October). KICHIK BIZNESDA RAQAMLI TADBIRKORLIK TENDENSIYALARI: KECHA VA BUGUN. In INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED TO THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY (Vol. 1, No. 4, pp. 208-212).
6. Qosimov, S. D., & Akbarov, A. A. o‘g‘li. (2022). YANGI VA YOSH TADBIRKORLARNING RAQAMLI IQTISODIYOTDA VA AXBOROT TEXNOLOGIYA DAVRIDA O‘RNI VA KELAJAKDAGI AXAMIYATI. INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED TO THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY, 1(4), 57–61. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/conf/article/view/408>

7. Акбаров, А., & Хомидов, И. (2023). RAQAMLI IQTISODIYOTDA BULUTLI HISOBLASH TEXNOLOGIYALARI VA ULARNING RAQAMLI XAVFSIZLIGI. *Economics and education*, 24(1), 50-55.
8. Akbarov, A., & Xomidov, I. (2023). BULUTLI HISOBLASH TEXNOLOGIYALARNING RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDAGI O‘RNI. *Economics and Innovative Technologies*, 11(1), 350–359.
9. Эрматов, А. А., & Қосимов, С. Д. (2022). ЎЗБЕКИСТОНДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИНГ РИВОЖЛАНИШИДАГИ АСОСИЙ ИНФРАТУЗИЛМАСИ БЎЛГАН БАНК ТИЗИМЛАРИНИНГ РОЛИ (АНДИЖОН ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА). *Scientific progress*, 3(3), 625-631.

MAMLAKATIMIZDAGI TA’LIM TIZIMIDA RAQAMLI MARKETINGNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Shamuratov R.Sh.

Toshkent davlat pedagogika universiteti v.b. dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD)

rustamma@yahoo.com +99897 776-81-66

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051631>

***Annotatsiya.** Zamonaning jadal rivojlanishida poydevor bo‘lib kelayotgan tizim bu raqamli faoliyatdir. Ushbu maqolada raqamli faoliyatni marketing tizimi bilan bevosita bog‘liq holda qo‘llash orqali mamlakat rivojining asosi hisoblanmish ta‘lim tizimini yuqori sur‘atlarda taraqqiy etishiga ta’sir etuvchi omillar hamda oliy va o‘rta maxsus ta‘lim tizimida amalga oshirish mumkin bo‘lgan raqamli marketing strategiyalari tadbiq qilinadi.*

***Kalit so‘zlar:** raqamli marketing, raqamli texnologiya, marketing strategiyalari, ta‘lim tizimi, oliy ta‘lim.*

Bugungi kunda barcha ta‘lim muassasalaridagi o‘z xizmatlari darajasini yaxshilash va uni xalqaro standartlariga moslashtirish asosiy maqsad hamda vazifalardan biri hisoblanadi. Ko‘plab sohalar kabi raqamli marketingni qo‘llash orqali ta‘lim sohasini targ‘ib qilish ta‘lim muassasalariga ko‘proq talabalarni jalb qiladi. Davlatning ijtimoiy sohasini bevosita belgilab beruvchi ushbu tizimni zamonaviy texnologiyalar va xalqaro darajada amaliyotda qo‘llanib kelayotgan uslublar orqali rivojlantirish oldimizdagi ulkan maqsadlardan biri hisoblanib kelmoqda. Ta’kidlab o‘tish joizki, 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishiga asoslangan Harakatlar strategiyasida “uzluksiz ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta‘lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, ta‘lim va o‘qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta‘lim muassasalari faoliyatining sifatini hamda samaradorligini oshirish” kabi ustuvor vazifalar belgilab qo‘yilgan. O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim tizimini takomillashtirish davlat siyosati darajasida qaraladi. Bunga misol tariqasida “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonun va bir nechta ta‘limga aloqador qarorlarning qabul qilinishini ko‘rsatib o‘tishimiz mumkin. Ushbu qaror va qonunlar nafaqat ta‘lim sifatini va uning xizmatini oshirish va yaxshilashda, balki O‘zbekistonda ta‘lim oluvchilarning huquqini yanada kengaytirish maqsad qilingan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan va O‘zbekiston Respublikasi Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma’qullangan “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonunda quyidagilar keltirib o‘tilgan, ya’ni:

“Jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat’i nazar, har kimga ta‘lim olishi uchun teng huquqlar kafolatlanadi. Ta‘lim olish huquqi:

- ta‘lim tashkilotlarini rivojlantirish;
- ta‘lim tashkilotlarida innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash va o‘quv dasturlarini innovatsion texnologiyalarni qo‘llagan holda amalga oshirish; ishlab chiqarishdan ajralgan (kunduzgi) va ajralmagan holda (sirtqi, kechki, masofaviy) ta‘lim olishni tashkil etish;
- kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;
- umumiy o‘rta, o‘rta maxsus ta‘limni va boshlang‘ich professional ta‘limni bepul olish;

- oilada yoki mustaqil o‘qish orqali ta’lim olgan fuqarolarga, shuningdek umumiy o‘rta ta’lim olmagan shaxslarga akkreditatsiyadan o‘tgan davlat ta’lim muassasalarida eksternat tartibida attestatsiyadan o‘tish huquqini berish orqali ta’minlanadi.”

Ta’lim olishga bo‘lgan huquqlarning kengayishi bu albatta yaxshi natijalarga olib keladi, shu bilan bir qatorda ta’lim xizmatlari sifatini oshirishga ham turtki bo‘ladi. “Xalqaro standartlarga moslashtirish” vazifasi zahirida raqamli texnologiyalar asosida raqamli ta’lim tizimini amaldagi faoliyatini yuksaltirish lozimligini ta’kidlab o‘tish joizdir.

Inson kapitalini shakllantirish bosqichlarida so‘nggi yillarda ko‘plab sohalarda intellektual va raqamli texnologiyalarga alohida urg‘u berilmoqda. Dunyo bo‘ylab davlat miqyosida raqamli boshqaruv o‘tib borilar ekan, shu bilan bir qatorda ta’lim tizimini ham bosqichma-bosqich raqamlashtirish ustida izlanishlar olib borilmoqda. Bu bilan jamiyatning nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy taraqqiyotini belgilash yanada oydinlashishi kuzatilmoqda. Natijalarni yanada samaraliroq va sifat darajasini mukammallashtirish maqsadida ta’lim sohasida raqamli marketing tizimlaridan foydalanish va strategik qo‘llash ommalashmoqda. Bu mavzuda yurtimizda ham o‘rta ta’limdan boshlab oliy ta’lim tizimida raqamlashtirish ustida ilmiy ishlar olib borilmoqda. Ta’limga innovatsion yondashuv va zamonaviy ta’lim konsepsiyalarini rivojlantirish bo‘yicha “Integration of science”, “Pedagogs”, “Science and education” hamda “Academic research of educational sciences” kabi xalqaro jurnallarda va ilmiy-amaliy konferensiyalarda tadqiqotchilarimiz o‘z uslub va takliflari bilan so‘nggi yillarda faol ekanliklarini hamda bu mavzu yanada dolzarb muhokama markazida ekanligini kuzatish mumkin.

Izlanish davomida ta’lim tizimida doimiy kuzatiladigan o‘zgarishlarni hisobga olgan holda uni raqamli marketing strategiyalaridan foydalanish orqali rivojlantirish uslublari, shuningdek, davlat miqyosida ta’lim tizimida tahsil oluvchilar qamrovini raqamli tizim orqali oshirish uchun va uning iqtisodiy-ijtimoiy hayotga ta’sirini o‘rganish maqsadida birlamchi hamda ikkilamchi ma’lumotlar asosida tahlil olib boriladi. Tahlil mobaynida qiyosiy tahlil, guruhlash, statistik tahlil, tizimli yondashuv, kuzatuv va sintez kabi usullar orqali mutaxassislarining izlanishlariga tayangan holda muhokama mavzusining ustuvor maqsadlari va yechimlari taklif etilgan. Shuningdek, ta’lim tizimini xalqaro standartlarga mos bo‘lishi va jahon reytinglariga kirishi uchun asos bo‘lishi mumkin bo‘lgan uslub va strategik marketing rejalari ta’kidlab o‘tilgan.

Bugungi raqamli landshaftda bo‘ljak talabalar maktablar, kollejlar va universitetlarni Google kabi qidiruv tizimlarida topadilar. Universitetlarning ushbu qidiruvlarda ko‘rinishi SEO, Facebook reklamalari va ta’lim muassasalari uchun Google reklamalari bilan bog‘liq. Agar taklif beruvchi ko‘proq talabalarni jalb qilishni va universitetning onlayn ko‘rinishini oshirishni istasa, universitetlar uchun raqamli marketing bo‘yicha ushbu takliflar ularning maqsadiga mos keladi. Bundan tashqari quydagilar alohida o‘rganilishi va amaldagi holati muhim hisoblanadi deb o‘ylaymiz, yani:

✓ Ta’lim muassasasining ijtimoiy raqamli rolini oshirish. Ijtimoiy media oliy ta’limda raqamli marketing uchun birinchi raqamli vositadir. Nega? Chunki talabalar amalda ijtimoiy tarmoqlarda yashaydilar.

✓ Videomarketingdan maksimal darajada foydalanish. Video kontenti matn yoki tasvirga asoslangan kontentga nisbatan ancha ko‘proq qiymat taklif qiladi. Shuningdek u kontenti ham juda ko‘p qirrali. Hozirgi kunda jahon universitetlari veb-saytlariga ko‘proq tashrif buyuruvchilarni jalb qilish va ularni o‘zgartiruvchi etakchiga aylantirish uchun video kontentidan

foydalanmoqda. Video bo‘lajak talabalarga ta‘lim berish va ularni talabalar hayoti uchun tayyorlash uchun ajoyib vositadir.

✓ Samarali qarorlar qabul qilish uchun ma‘lumotlarni tahlil qilish va kuzatish. Google Analytics foydali ma‘lumotlarni taqdim etsa-da, veb-sayt sahifalaridagi aniqroq faollikni kuzatish uchun maqsadlarni belgilash Google Analytics avtomatik ravishda taqdim etadigan narsalardan yuqori va undan tashqari kuchli ma‘lumotlarni taqdim etadi. Bu ma‘lumotlar o‘quvchilarning sayt bilan qanday munosabatda bo‘lishini va ular qanday harakatlar qilishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Maqsadlarni kuzatish orqali saytning qaysi sohalari yaxshi ishlashini va qaysi biri yaxshilanishi mumkinligini ko‘rish mumkin. Kuzatuv orqali turli segmentlardagi auditoriyani maqsad qilib olish uchun samarali qarorlar qabul qilishda bunda yordam beradigan reklama va boshqa pullik kompaniyalar uchun ma‘lumotlardan foydalanish mumkin.

Umuman olganda, tezkor va qulay platformalar, ilovalar ishlab chiqish orqali davlat miqyosidagi mumkin bo‘lgan sohalardagi oliy ta‘lim muassasalari uchun online, masofaviy va gibril ta‘lim tizimida o‘rinlar yaratish hamda imkon qadar ularda maksimal ta‘lim sifatini ta‘minlashdir. Bu orqali ta‘lim tizimidagi qamrovni samarali kengaytirish mumkin. Buning natijasida esa talabalar tomonidan raqamli platformalarga bo‘lgan ehtiyoj tabiiy ravishda oshib boradi. Sh bilan birga, brand xabardorligini oshirish uchun xalqaro reklama displaylaridan foydalanish orqali davlat ta‘lim tizimiga dunyo talabalarini jalb qilish va ilmiy salohiyat hamda ta‘lim sifati bo‘yicha yuqorida aytib o‘tilgan taraqqiyot maqsadlarida belgilangan reytinglardan o‘rin olish mumkindir.

REFERENCES

1. PF-4947-son 07.02.2017yil. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida.
2. Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma‘qullangan “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonun
3. A.Sh.Ganijonovna. “Ta‘lim sohasida innovatsion metodlardan foydalanish” JOURNAL OF MARKETING, BUSSINES AND MANAGEMENT. Volume 1 ISSUE 6, 2021 www.jmbm.uz
4. Alan Charlesworth. Absolute essentials of digital marketing. Routledge-2020. 101 p.
5. Philip Kotler, H. Kartajaya, I. Setiawan. Marketing 4.0 moving from traditional to digital. 2016

OLIY TA’LIMDA MARKETING TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Shamuratov R.Sh.

Toshkent davlat pedagogika universiteti v.b. dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD)

rustamma@yahoo.com +99897776-81-66

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051637>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda hozirgi kunda barcha ta’lim muassasalari orasida keng miqyosda rivojlanib kelayotgan marketing sohasi haqida to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: tizimli yondashuv, iqtisodiyot, marketing, marketing muhiti, moliya, investitsiya.

Hozirgi kunda mamlakatda tub ijtimoiy iqtisodiy o‘zgarishlar, mehnat va zamonaviy ta’lim xizmatlari shakllanayotgan bir paytda, bozor iqtisodiyotini yuqori raqobatbardosh, yetuk kadrlar bilan ta’minlash, davlatning asosiy strategik maqsadi bo‘lib qolmoqda. Davlatimiz siyosati jamiyat rivojlanishining hozirgi darajasi, uning madaniyati, fan va texnikasi, bozor iqtisodiyotiga o‘tish, oliy maktab oldida turgan yangi vazifalar faqat sifat jihatidan yangi bo‘lgan ta’lim mazmuni va texnologiyasini o‘zgartirishga qaratilgan. Shuningdek, Respublikaning iqtisodiy rivojlanish dinamikasi, xo‘jalik yuritishning zamonaviy sharoitlarida hisobga oladigan bozor iqtisodiy qonunlariga rioya etadigan mutaxassislar tayyorlash va unga bo‘lgan talab yo‘nalishini belgilashga yangicha yondashishni ham talab etadi. Davlat miqyosida mutaxassislar tayyorlash, ishga joylashtirish va bandlik muammolarini hal etishning davlat boshqaruvi mexanizmini yaratish, ayniqsa muhim masalalardan biri bo‘lib turibdi. Bu esa oliy ta’lim muassasalariga talabalarni qabul qilish rejasi to‘la ravishda xalq xo‘jaligining amaldagi talablariga mos kelishi kerakligidan dalolatdir. Bugungi kunda oliy ta’lim yo‘nalishlari miqyosida mutanosiblik 23-25 foizni tashkil etadi, ko‘pgina yo‘nalishlarda ortiqcha mutaxassis tayyorlash (pedagogika, muxandislik, tibbiyot ixtisosliklari bo‘yicha) kuzatilmoqda.

So‘ngi yillarda mutaxassis xodimlarga bo‘lgan talab keskin oshdi, lavozim sifat va miqdor ko‘rsatkichlari o‘zgardi. Ularni oliy ma’lumotli mutaxassislar bilan almashtirish zaruriyati yuzaga keldi va ishga qabul qiluvchilar ko‘p hollarda tegishli tarzda diplomga emas, balki xodimning ishni qay darajada bilishligi, kasbiy mahoratiga e’tibor bermoqdalar. Bu xalq xo‘jaligining barcha sohalari bo‘yicha xalqaro darajaga mos keladigan bilimga ehtiyoj paydo bo‘ldi deganidir. Vaholanki, ko‘pgina oliy ta’lim muassasalari mehnat bozori ehtiyoji va bozor talablariga javob bera olmaydi. Natijada mutaxassislarning bir qismiga qo‘shma, xususiy, chet el va mamlakatimizdagi boshqa korxonalarda mutlaqo talab yo‘q. Oliy talim muassasalarida mutaxassislarni parallel tayyorlash kuzatilmoqda. Bularning barchasi oliy ta’lim obro‘yini tushirmoqda mutaxassislar tayyorlash sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu vaziyatni o‘zgartirish uchun ya’ni oliy ma’lumotli mutaxassislardan foydalanish samarasini oshirish va ta’limda davlat mablag‘idan maqsadga muvofiq foydalanish uchun quyidagilar alohida ahamiyat kasb etadi:

- oliy ta’limni yangicha ixtisoslashtirishning (magistratura va bakalavriat ta’lim yo‘nalishini ixtisosliklari ro‘yxati) oliy ma’lumotli mutaxassislar bilan almashtirilishi lozim bo‘lgan lavozimdorlikka mos kelish darajasini, ya’ni mamlakat xalq xo‘jaligi tarmoqlaridagi lavozimlar bilan mutaxassislar yetishtirish mutanosibligini belgilash;

- umumiy talablarga muvofiq oliy ma’lumotli mutaxassislar bilan ta’minlanganlik tarmoq,

meyorlarini ishlab chiqarish yangi tavsiflovchisida qabul qilingan ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha umumiy va qo‘shimcha talabalarni aniqlash;

- tarmoq kengayishi va mehnat murakkabligini sifat jihatidan takomillashtirish bilan bog‘liq mutaxassislarga talabni aniqlash. Bunda, albatta quyidagilar e’tiborga olinishi kerak:

- ularning turli sabablarga ko‘ra ishdan ketishi-avlodlar almashuvu, migratsiya, xodimlar qo‘nimsizligi va boshqalar;

- oliy ta’lim muassasalari, mintaqalar yo‘nalishlar (oliy ta’lim ixtisosliklari bo‘yicha bakalavriat va magistratura) bo‘yicha talabalar qabul qilishning talab bilan mos kelishi, ya’ni oliy ta’lim har bir yo‘nalishi bo‘yicha talabning tasniflovchi, tavsiflovchi va davlat standartiga mos kelishi;

- oliy ma’lumotli mutaxassislarga istiqboldagi talabni belgilash bo‘yicha tarmoq metodikasini yaratish.

Mutaxassislarga talabning rivojlanishi iqtisodning ikki asosiy sho‘basida-moddiy ishlab chiqarish va ijtimoiy muhitda turlicha qonuniyatga ega.

Moddiy ishlab chiqarishda mutaxassislarga talab vektori intellektual mehnat umumiy jarayoni bilan belgilanadi, buning sababi ishlab chiqariladigan tovarlar raqobatbardoshligini doimo saqlab turish, shu jumladan, bunga fan, texnika va yuqori texnologiyaning ilg‘or yutuqlari asosida erishish hisoblanadi. Chunki, yangi texnologiya mutaxassislarning bevosita ishlab chiqarish sohasidan uni tashkil etish, tayyorlash, qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish sohasiga ko‘chishiga olib keladi. Ijtimoiy sohada, umuman servisdagi mutaxassislarning miqdori davlat ijtimoiy siyosati, servis xizmatiga aholining to‘lovga qobil talabi oshishi asosidagi servis sohali faoliyati qalami oshishiga mutanosib ravishda o‘smoqda.

Bakalavr va magistr darajasiga ega oliy ma’lumotli mutaxassislarga iqtisodiyot tarmoqlari talabini hisoblash uchun boshlang‘ich informatsiya asosiy materiallar bo‘lib quyidagilar hisoblanadi:

- ❖ iqtisod tarmoqlarida ular dinamikasida band ta’lim sohasi bo‘yicha mutaxassislarning miqdori va tuzilishi;

- ❖ ayrim tarmoq va mintaqalar iqtisodidagi siljishlar rivoji va strategiyasining istiqboli, xodimlar, shu jumladan oliy ma’lumotli mutaxassislarning bandligi;

- ❖ iqtisod, ishlab chiqarish tarmoqlari bo‘yicha bakalavr va magistr darajasidagi mutaxassislarning bilan lavozim almashishiga bo‘lgan me’yoriy talablar.

Istiqboldagi metodologik asosini tashkil etuvchi yondashish negiziga quyidagilar taalluqlidir:

- ❖ me’yoriy va me’yoriylash;

- ❖ iqtisod va bandlikdagi tuzilmaviy siljishlar;

- ❖ texnikaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar yo‘lining o‘zgarishi (ko‘p omilli modellash);

- ❖ ayniylik.

Mutaxassislarga bo‘lgan talabni me’yoriy va me’yoriylik asosida istiqbolda ularning turli xillaridan foydalanishga asoslanadi. Tarmoq mutaxassislarning mehnati sarflanadigan sohaga o‘ziga xosligiga bog‘liq xollar qiymat yoki natura xolida ifodalanadigan ishlab chiqarish me’yori yoki samaradorlikdan foydalanish mumkin. Zamonaviy iqtisod va ijtimoiy taraqqiyot o‘ziga xosligi shundaki, keng xususiyashtirish faol tadbirkorlik, chet el investitsiyasi, aksiyadorlik jamiyatlari, assotsiatsiyalar, korporatsiyalar vujudga kelmoqda, turli jamoat birlashma va tashkilotlari

shakllanmoqda hamda boshqa tuzilmaviy siljishlar yuz bermoqda. Bular mutaxassislarga, ularning tayyorgarligiga, ishga joylashuviga, samarali foydalanilishiga alohida talab qo‘ymoqda hamda kasbiy ta’limning moliyaviy shakllanishiga va moddiy-texnologik ta’minlanishiga ta’sir etmoqda. Tuzilmaviy siljishlar asosida mutaxassislarga bo‘lgan talabni istiqbolda mulkning ayrim turlari va xo‘jalik yuritish rivojidadagi ustuvorliklarni hisobga olib, tarmoq va mintaqalar iqtisodini tuzilmaviy qayta ko‘rish asosiy yo‘nalishlarini aniqlash negizida amalga oshiriladi. Istiqboldagi 10-15 yillik davr jiddiy yo‘nalishlari bo‘lib, quyidagilar hisoblanadi:

- iqtisodning eng muhim yo‘nalishlarida, ayniqsa sanoatda ishlab chiqarish hajmi o‘shirish sur‘atini oshirish;

- bandlik tuzilmasida yuz berayotgan va kutilayotgan yirik o‘zgarishlar (moddiy ishlab chiqarish an’anaviy tarmoqlaridagi xodimlarni bozor infratuzilmasi tarmoqlariga va xizmat sohasiga ko‘chirish);

- xususiylashtirish va kichik biznesni rivojlantirish hisobiga xo‘jalik yurituvchi subyektlar sonini oshirish (bu biznes, marketing, moliya, hisob-kitob sohasida mutaxassislarga bo‘lgan talabni oshiradi);

- mudofaa ishlab chiqarishini almashtirish va ular negizida fuqaro ishlab chiqarishini yuzaga kelishi;

- ishlab chiqarishni texnikaviy qayta jihozlash (yangi texnologiyalar bo‘yicha mutaxassislarga talab oshadi).

Bozor munosabatlari sharoitlarida iqtisodning ishlab chiqarishini intensivlash, avtomatlashtirish, zamonaviy aloqa vositalaridan, mikroprotessorlar, kompyuterlar, robot texnikasidan foydalanib boshqarish bilan bog‘liq barcha sohalarda tegishli mutaxassislarga talab oshmoqda. Texnikaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘zgarishi tendensiyasi asosida istiqbol kutilayotgan tuzilmaviy siljishlar, demografik omil, ijtimoiy taraqqiyot iqtisodiyotning ahvoli va rivojlanish istiqbolini o‘rganish va tahlil qilish asosida amalga oshiriladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib istiqbol modeli o‘z ichiga bir necha bloklarni oladi, jumladan:

1. Iqtisodiyot ahvolini baholash (bunda boshlang‘ich makroiqtisodiy ko‘rsatkichlardan foydalaniladi). Mintaqalarda, umuman, respublikada iqtisodiyot rivojini tavsiflovchi texnikaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarning shakllantirish bu blokda xal etiladigan asosiy vazifa hisoblanadi.

2. Iqtisodni rivojlantirishning kutilayotgan dasturlari. Bu tuzilmaviy qayta ko‘rish asosiy yo‘nalishlariga asoslanadi. Eng haqiqiy programmani topish asosiy vazifa hisoblanadi.

3. Investitsiyaning kutilayotgan miqdori. Bu blokda davlat, mintaqa byudjetlari va boshqa manbalardan investitsiyalash hamda moliyalash imkoni belgilanadi.

4. Xodimlar turli toifasining bandlik dinamikasi (ishsizlikni va ishchi kuchini qayta taqsimlash mexanizmini hisobga olib aholi bandligi haqidagi ma’lumotlar asosida shakllanadi).

5. Xodimlarning kutilayotgan miqdori va ketish tuzilmasi (masala ishdan ketayotgan xodimlar miqdori va tarkibi monitoringi asosida xal etiladi).

6. Kutilayotgan demografik o‘zgarishlar. Bu blokda masala demografik tuzilma, mehnat resurslari tarkibi va iqtisodning qayta ko‘rilishida yuz berayotgan o‘zgarishlar tahliliga asoslanadi.

REFERENCES

1. Филипп Котлер “Основы маркетинга”, М.: “Прогресс”, 1990 г.

2. Дж.Эванс, Б.Берман “Маркетинг”, М.: “Экономика”, 1993 г.
3. А.Солиев, А.Усмонов “Маркетинг”, Т.: “Ўзбекистон”, 1995 й.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI RAQOBATNI RIVOJLANTIRISH VA
ISTE‘MOLCHILAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISH QO‘MITASI
KORXONALARNI BIRLASHISH VA QO‘SHIB OLISH IQTISODIY TAXLILI**

¹Z.R.Xusanova, ²O.O.Mo‘yidinov

¹ADU, Iqtisodiyot kafedrasida katta o‘qituvchisi (PhD)

²Andijon Davlat Universiteti iqtisodiyot kafedrasida o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051643>

***Annotatsiya.** O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida Davlat ishtirokidagi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning, shuningdek, ularning aksionerlari, kaffillangan shaxslarining va xo‘jalik faoliyatini amalga oshirish vakolatlari berilgan xo‘jalik yurituvchi subyektlar va davlat muassasalarining tashkil etilishiga (qayta tashkil etilishiga), sotib olish va birlashish bitimlarini tuzishda bir qator qonuniy meyorlarga amal qilish lozim. O‘zbekiston Respublikasi Raqobatni rivojlantirish va iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish qo‘mitasi ushbu jarayonlarni o‘z nazoratiga olib, oldindan xo‘jalik yurituvchi subyektlar va davlat muassasalarining tashkil etilishiga (qayta tashkil etilishiga), sotib olish va birlashish bitimlarini tuzish uchun rozilik so‘rayotgan jamiyat to‘g‘risida ma‘lumotlarni o‘rganadi. Bundan asosiy maqsad bozor faoliyatida raqobarni saqlash va monopolistik hukmronlikni oldini olish.*

***Kalit so‘zlar:** raqobat, iste‘mol, huqu, himoya, korxonalar, iqtisodiyot.*

O‘zbekiston Respublikasi yuridik va jismoniy shaxslari tomonidan dastlab Davlat xizmatlar agentligi orqali yoki Raqobatni rivojlantirish va iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish qo‘mitasiga xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarni qo‘shib yuborish va qo‘shib olish bo‘yicha bitimlar bo‘yicha murojaat qilinadi. Bu murojaatga asosan, Raqobatni rivojlantirish va iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish qo‘mitasi xududiy boshqarma tomonidan xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarni qo‘shib yuborish va qo‘shib olish bo‘yicha bitimlar uchun monopoliyaga qarshi organning oldindan roziligini olish yuzasidan o‘rganish ishlari o‘tkaziladi.

Agarda ushbu so‘rovlarsiz qayta tashkil etilish, sotib olish va birlashish bitimlari tuzilsa qonuniy tartibd chora ko‘riladi.

Biz Raqobatni rivojlantirish va iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish qo‘mitasi” Andijon viloyat hududiy boshqarmasida 2022-yil 6-mayda Raqobat va tabiiy monopoliyalar to‘g‘risidagi qonun xujjatlarining buzilishi yuzasidan ishni ko‘rib chiqamiz. Bunda “WBM TEXTILE GROUP” MCHJ tomonidan O‘zbekiston Respublikasining qonuni O‘RQ-319-son 2012-yil 6-yanvar “Raqobat to‘g‘risida” gi qonuni 16-moddasi 2-qismi talablarini buzganlik alomatlarini bo‘yicha ish qo‘zg‘atishni ko‘rib chiqqan.

2021-yil 2-noyabrda “WBM TEXTILE GROUP” MCHJ o‘z tarkibiga “COTTONWORLDS” MCHJ ni qo‘shib olish amaliyotini amalga oshirgan. Bu bo‘yicha Davlat xizmatlar agentligi orqali yoki Raqobatni rivojlantirish va iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish qo‘mitasiga platforma yoki yozma ariza so‘rovi kelib tushmaydi. Shunga ko‘ra bitimda ishtirok etayotgan shaxslarning aktivlarining jami balans qiymati va oxirgi kalendar yilda tovarlarni realizatsiya qilishdan olgan jami tushumi amaldagi bazaviy hisoblash miqdorining 100 000 (bir yuz ming) baravari miqdoridan ortiq hamda mazkur jamiyatlar tovar yoki moliya bozorida ustun mavqeni egallab turgan xo‘jalik yurituvchi sub’ekt bo‘lsa monopoliyaga qarshi kurashish qo‘mita roziligini olish zarur.

Korxonalarning nizom jamg`armasi.

№	Xo`jalik yurituvchi subyekt	STIR	Ustav fondi (so`mda)	Ulushi foizda	Ta`sischi
1.	“WBM TEXTILE GROUP” MChJ	301505840	34 180 409 835	100%	Soliyav Xabibillo Adiljanovich
2.	“COTTONWORLDS” MChJ	305927036	6 511 189 930	100%	Usmonov Asilbek To`lqinovich
3.	JAMI	<i>Bazaviy hisoblash miqdorining 100 ming baravari – 30 000 000,0 ming so`mdan yuqori</i>			

1. jadvaldan ko`rinib turibdiki “WBM TEXTILE GROUP” MChJning nizom jamg`armasi aktivlarining jami balans qiymati va oxirgi kalendar yilda tovarlarni realizatsiya qilishdan olgan jami tushumi amaldagi bazaviy hisoblash miqdorining 100 000 (bir yuz ming) baravari miktdoridan ortiq. 2022 –yil holatda aniqlanganda 30 000 000 000 (o`ttiz milliard) dan ortgan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 12-oktyabrdagi 225-sonli qarori bilan tasdiqlangan “Raqobat va tabiiy monopoliyalar, iste`molchilar huquqlarini himoya qilish va reklama to`grisida”gi qonun hujjatini buzganlik va ish qo`zg`atish va ularni ko`rib chiqish tartibi to`grisidagi nizomning 11-bandiga asosan ajrim chiqardi. Unga ko`ra,

1. O‘zbekiston Respublikasining qonuni O‘RQ-319-son 2012-yil 6-yanvar “Raqobat to`g`risida” gi qonuni 16-moddasi 2-qismi talablarini buzganligi uchun “WBM TEXTILE GROUP” MChJga nisbatan ish qo`zg`atildi.

2. Ishni ko`rib chiqishda qatnashchilar sifatida “WBM TEXTILE GROUP” MChJ vakillari jalb qilinsin.

3. Ishni ko`rib chiqish uchun 2022-yil 10-may tayinlansin.

4. “WBM TEXTILE GROUP” MChJ rahbarlari passport bilan, ularning ishonchli vakillari (mehnat shartnomasi asosida ishlovchi korxonada xodimi) passport va ishonchnoma bilan ishni ko`rib chiqishda qatnashishlari shart.

5. Taraflar qonunda belgilangan tartibda advokat yoki ishonchli vakil xizmatidan foydalanish mumkin.

6. Ishni chiqishga “WBM TEXTILE GROUP” MChJ rahbari va yo uning ishonchli vakili uzrli sabalarsiz kelmaslilari yoki ishni ko`rib chiqishni boshqa kunga qoldirish to`g`risidagi iltimosnoma berilmaganligi ishni ularning ishtirokisiz ko`rilishiga va tegishli qaror qabul qilinishi uchun asos bo`ladi.

Qo`mita “WBM TEXTILE GROUP” MChJ ning qo`shib olish bo`yicha hujjatlari o`rganilganda korxonada Davlat xizmatlar agentligi orqali online ariza berganligi. Ushu so`rov yo`llangan vaqtda O‘zbekiston Respublikasi Raqobatni rivojlantirish va iste`molchilar huquqlarini himoya qilish qo`mitasi ruxsat olish dasturi to`liq ishga tushmaganligi sababli murojaat tahrirsiz qolgan. Shunga qaramay, qayta so`rov jo`natib rozilik olinmaganligi uchun qaror o`z kuchida qoladi. Qo`mita tomonidan belgilangan jarima iste`molchilar huquqlarini himoya qilish nuqtai nazaridan sir tutiladi va uchinchi shaxslarga oshkor etilmaydi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar bo‘yicha

- davlat qo‘mitasini tashkil etish to‘g‘risida”gi 31.03.2017 yildagi PF-4996-son Farmoni.
2. Raqobat to‘g‘risida~ O‘zbekiston Respublikasining qonuni O‘RQ-319-son 2012-yil 6-yanvar, Toshkent sh.
  3. O‘zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining 2005-yil 12-oktabr 225-son “Raqobat, tabiiy monopoliyalar, iste’molchilarning huquqlarini himoya qilish va reklama to‘g‘risida”gi qonun
  4. 1997 yil 24 aprelda O‘zbekiston Respublikasi “Tabiiy monopoliyalar to‘g‘risida” qonuni qabul qilindi.
  5. 2000 yil 21-sentyabrdagi «Tabiiy monopoliyalar to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi qonunini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi №364-sonli maxsus qarori
  6. Н.С.Вербицкий. Антимонополная политика - диссертация - 2018г. Российской Федерации
  7. Борисов Е.Ф. Экономическая теория М: ЮРИСТ, 2001 Воронеж: издательство Борисова, 2010 – 118 с.
  8. Patrik A.Gaughan. “Mergers, acquisitions and corporate restructurings” John Wiley & Sons, Inc.TR. Перевод с английского. М.: Альпина Бизнес Букс, Москва-2004. — 8-25 с.
  9. Зайнуллина М.Р. Слияния и поглощения. Учебник. Казань: Изд-во КГФЭИ, 2012. ISBN.
  10. O‘zbekiston Respublikasi Andijon viloyat Raqobatni rivojlantirish va iste’molchilar huquqlarini himoya qilish hududiy boshqarmasi ma’lumotlari asosida tayyorlandi

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ КОЛЛЕКТИВНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Ойдин Нурруллаева Сайдулла кизи

Место работы ООН страновой офис в Узбекистане, Проектный ассистент

E-mail: Oydin_1999@mail.ru, Тел: +998900949239

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051645>

***Аннотация.** Принципы урегулирования коллективных трудовых споров имеют важное значение для сохранения справедливости, укрепления отношений и достижения компромиссного решения в случае возникновения споров между работниками и работодателем. Они обеспечивают стабильность и развитие трудовых отношений в организации и в целом в обществе.*

***Ключевые слова:** урегулирование, коллектив, трудовой договор, спор, справедливость, трудовой кодекс.*

Принцип урегулирования коллективных трудовых споров — это основные принципы и положения, которые регулируют процесс урегулирования коллективных трудовых споров между работодателем и работниками или их представителями.

Эти принципы включают в себя такие важные аспекты, как диалог и переговоры между сторонами, законность действий их действия, добровольность принятия решений, компромиссное решение спора, равноправие и равенство сторон, объективность принятия решений, взаимное доверие и экспертизу при необходимости.

Принципы рассмотрения трудовых споров – это основные положения, отражающие суть норм данного института трудового права, определяющие существенные характерные черты порядка рассмотрения споров и направленность развития системы норм, регулирующих этот порядок.

Принципами рассмотрения трудовых споров являются:

демократизм – участие трудящихся через профсоюзы, трудовые коллективы, своих представителей в разрешении споров. Коллективные трудовые споры рассматриваются в примирительной комиссии с участием представителей трудового коллектива или профсоюза. Состав трудового арбитража комплектуется по согласованию представителей работников или профсоюза с представителями работодателей.

бесплатность, доступность и удобство обращения трудящихся в юрисдикционный орган с трудовым спором – работники для разрешения трудовых споров не теряют много времени и не несут никаких материальных затрат, все юрисдикционные органы доступны для трудящихся, в них удобно обратиться;

гласность, объективность и полнота исследования доказательств по трудовому спору, а, следовательно, законность его разрешения – заседания КТС и суда по трудовым спорам проводятся открыто, публично, спорящая сторона может заявить в начале заседания мотивированный отвод любому из его членов. Все органы, рассматривающие трудовые споры, обязаны решать спор в соответствии с законом, объективно и полно исследовать материалы по делу, запрашивать при необходимости дополнительные доказательства, вызывать свидетелей, а если надо, то приглашать и экспертов

Для того чтобы урегулировать коллективные трудовые споры, некоторые страны создают специальные комиссии и организации, которые занимаются сбором и анализом данных, а также содействием в переговорном процессе между сторонами.

Одним из принципов урегулирования коллективных трудовых споров является добровольность принятия решений сторонами. Это значит, что любые решения должны быть приняты сторонами с их согласия, а не вынуждением или насилием.

Также важным принципом является равенство сторон. Работодатель и работники должны быть на равных правах при урегулировании споров. Отсутствие дисбаланса в правах и возможностях обеих сторон является условием для честного и эффективного урегулирования споров.

Объективность принятия решений - еще один важный принцип урегулирования коллективных трудовых споров. Решения должны быть основаны на фактах и правах сторон, а не на каких-то личных интересах. Принятие однозначных и объективных решений становится возможным благодаря сбору нужных данных, проведению анализа и экспертизе, если это необходимо.

В целом, принцип урегулирования коллективных трудовых споров предполагает честный, добровольный, равноправный и конструктивный диалог между работодателем и работниками для поддержания стабильности и развития трудовых отношений в организации.

Инструментарий МОТ, относящийся к эффективному обеспечению права на коллективные переговоры, содержит положения, касающиеся процедуры разрешения трудовых споров. Этот инструментарий опирается на следующие принципы.

органы и механизмы для разрешения трудовых споров должны быть разработаны таким образом, чтобы они способствовали коллективно-договорному процессу;

порядок урегулирования трудовых споров должен способствовать самостоятельному поиску решения сторонами конфликта;

спору в сфере государственной службы должны разрешаться путем переговоров между сторонами или посредством какого-либо независимого и беспристрастного механизма – например, посреднического, примирительного или арбитражного;

Конвенции и рекомендации МОТ дают странам-членам широкие возможности для разработки их собственных систем разрешения споров в соответствии со следующими общими принципами:

государство должно предоставить добровольный примирительный механизм для оказания бесплатной и ускоренной помощи в предотвращении и урегулировании трудовых споров;

необходимо поощрять стороны конфликта воздерживаться от забастовок и локаутов на время осуществления примирительного или арбитражного процесса;

соглашения, достигнутые в ходе или в результате примирительных процедур, должны быть оформлены в письменном виде и иметь равный статус с коллективно-договорными соглашениями, заключенными обычным порядком.

На практике основными способами урегулирования споров, применяемыми во многих странах мира и предлагаемыми соответствующими инструментами МОТ, являются:

- ✓ примирение/посредничество (которые могут различаться или не различаться);

- ✓ арбитраж; а также
- ✓ судебное рассмотрение.

Все эти способы, как правило, прописаны законодательным образом и подразумевают участие независимых и беспристрастных третьих сторон для оказания помощи в разрешении споров. Порядок примирения/посредничества и арбитража иногда также определяется в коллективных договорах.

Примирение и посредничество — это основные принципы урегулирования коллективных трудовых споров, которые основываются на согласии и диалоге между сторонами.

Примирение — это процесс урегулирования спора, который основывается на добровольном согласии сторон на их компромиссное решение. К этому процессу обращаются обе стороны спора, и участники стараются найти общие точки зрения, предложив компромиссные варианты решения конфликта. В результате этого процесса стороны достигают компромисса, который для них является приемлемым.

Посредничество — это процесс урегулирования спора с участием независимого посредника. Такой посредник может быть назначен сторонами самостоятельно или при участии органов государственной власти. Задача посредника - помочь сторонам добиться взаимоприемлемых решений, не вступая в конфликт интересов или на сторону одной из сторон. Посредник может предложить ряд компромиссных вариантов решения, а также дать рекомендации, но окончательное решение принимают сами участники конфликта.

Примирение и посредничество имеют много преимуществ по сравнению с более жесткими способами урегулирования коллективных трудовых споров, такими как забастовка или лок-аут. Они позволяют сохранить рабочее место и бизнес-процессы, а также сократить затраты на персонал и производство. Кроме того, они вносят свой вклад в укрепление взаимоотношений между работниками и работодателем и предотвращают возможность будущих конфликтов.

Арбитраж — это еще один принцип урегулирования коллективных трудовых споров, который основывается на использовании независимого третьего лица - арбитра - для разрешения конфликта между работником(ами) и работодателем.

Арбитраж – это процедура урегулирования споров посредством их передачи на рассмотрение независимой и нейтральной третьей стороны в целях вынесения окончательного и обязательного для сторон спора решения, которое можно назвать "постановлением" или "определением". В определенном виде арбитраж присутствует в большинстве систем урегулирования трудовых споров под эгидой государства, а также иногда используется сторонами спора по собственной инициативе. Арбитраж может быть предусмотрен в коллективном договоре для урегулирования, главным образом, споров о правах в рамках этого соглашения – такая практика широко распространена в Соединенных Штатах Америки и Канаде – или споров об интересах, что иногда практикуется в других странах.

При арбитражном разбирательстве стороны соглашаются передать решение спора арбитру, который является независимым и беспристрастным экспертом в области трудового права. Арбитр выносит решение на основе фактов, доказательств, прецедентов и правовых норм.

Преимуществами арбитражного разбирательства являются возможность быстрого и экономически эффективного урегулирования споров, предотвращение обращения к суду и сохранение бизнес-процессов компании. Кроме того, арбитраж может предотвратить потенциальные забастовки или лок-ауты, которые могут серьезно повредить деловой репутации компании.

Однако, арбитраж не всегда является эффективным способом урегулирования коллективных трудовых споров. К сожалению, некоторые арбитры могут не быть полностью независимыми от сторон и могут принять решения, которые не являются справедливыми для всех сторон. Кроме того, в некоторых случаях может потребоваться дополнительное разбирательство в суде, что может привести к дополнительным затратам на время и ресурсы.

Таким образом, арбитраж как принцип урегулирования коллективных трудовых споров может быть достаточно эффективным способом решения споров, но требует внимательного подхода. Важно выбрать арбитра, который будет объективным и справедливым, а также убедиться, что процедуры арбитража соблюдаются и не противоречат закону.

Для того, чтобы успешно применять арбитраж, необходимо также проводить информационную работу среди работников и работодателей. Важно разъяснить им процесс арбитражного разбирательства, его преимущества и недостатки, а также условия, при которых может быть применен этот способ урегулирования трудовых споров.

Следует также отметить, что арбитраж может быть использован только для урегулирования коллективных споров, то есть таких, которые касаются группы работников или профсоюза. Для разрешения индивидуальных споров рекомендуется использовать другие способы, например, судебное разбирательство или медиацию.

В целом, арбитраж как принцип урегулирования коллективных трудовых споров может быть эффективным инструментом для достижения справедливых решений и сохранения рабочего мира в компании. Однако для его эффективной реализации необходимо учитывать все его стороны, преимущества и недостатки, а также законодательные требования.

Постоянно действующим органам по урегулированию споров можно придать функции, охватывающие один или несколько способов урегулирования споров. Некоторых из них можно также наделить более широкими образовательными и консультативными функциями.

В ряде стран мира существует основополагающее разграничение между примирительными процедурами, которые осуществляются силами либо должностных лиц министерства, ответственного за трудовые вопросы, либо отдельного органа по осуществлению примирительных процедур, и судебными процедурами, которые осуществляют суды по трудовым делам, либо обычные суды. При этом арбитраж, как правило, осуществляется лицами или органами, которые создаются специально для решения конкретного спора. В этих странах существует точное определение различных функций, хотя лица, осуществляющие процедуры примирения, могут выполнять консультативные функции в вопросах, касающихся споров о правах, до их направления в суд.

В некоторых других странах создаются независимые органы по урегулированию споров, которым на централизованной основе придаются функции по осуществлению процедур примирения, посредничества и арбитража, хотя стороны при этом оставляют за собой право назначать посредников и арбитров по своему собственному выбору. Эти органы, как правило, также выполняют образовательные и консультативные функции.

В ряде других стран мира примирительные процедуры могут осуществляться силами должностных лиц министерства труда, но при этом арбитраж и судебное рассмотрение трудовых споров переданы под юрисдикцию суда по урегулированию отношений в промышленности или арбитражного суда.

Судебное рассмотрение может быть более длительным и затратным, чем арбитраж, но в некоторых случаях является необходимым для достижения справедливого решения. Как правило, судебное разбирательство начинается после того, как была проведена предварительная стадия мировых переговоров или арбитражного разбирательства.

Кроме того, судебное разбирательство может быть использовано не только для решения коллективных трудовых споров, но и для индивидуальных споров между работником и работодателем. В этом случае, работник может предъявить иск в суд с целью защиты своих прав.

Однако следует отметить, что судебное разбирательство имеет свои собственные недостатки. Прежде всего, это может быть длительный процесс, который занимает много времени и ресурсов. Возможно, также потребуется обращение к адвокату или команде юристов для продвижения дела.

Кроме того, судебное решение может не быть окончательным, и если стороны не согласны с судебным решением, то они могут обжаловать его в вышестоящий судебный орган.

Таким образом, судебное рассмотрение является принципом урегулирования коллективных трудовых споров, который может быть эффективным в некоторых случаях, но требует затрат времени и ресурсов. Он следует рассматривать как последнюю стадию урегулирования споров после того, как все другие возможности были исчерпаны.

Разрешение трудовых споров в рамках судебных процедур зачастую не является оптимальным для сторон средством разрешения конфликта и часто приводит к значительным судебным издержкам, наносит невосполнимый вред межличностным или деловым отношениям, а также придает нежелательную огласку обстоятельствам спора. Именно по этим причинам и в целях снижения количества споров, поступающих в суды общей юрисдикции, приобретает актуальность вопрос о возможности разрешения дел в процессе процедуры примирения. Примирение сторон в досудебных процедурах имеет место в большинстве стран мира, например, США, Англии, Испании, Италии, Швейцарии, Японии, Австралии, Чехии, Венгрии и Болгарии.

REFERENCES

1. Трудовой кодекс Республики Узбекистан.
2. Бизюков П.В. (2011) Трудовые протесты в России в 2008-2011 гг. Трудовое право в России и за рубежом, № 4, с. 30-34.
3. Долова А.З. (2009) Юридические факты в трудовом праве. Москва: Проспект.

4. Лютов Н.Л. (2013) Коллективные трудовые отношения. Защита трудовых прав работников в России и Финляндии, Э. Мачульская, М. Миккола (ред.). Москва: без издателя, стр. 103-110.
5. Лютов Н.Л. (2007) Коллективные трудовые споры. Сравнительно-правовой анализ. Сравнительно-правовой анализ. Москва: проспект.
6. Сведения о рассмотрении судами трудовых споров и дел о возмещении вреда за увечье и смерть кормильца в связи с исполнением трудовых обязанностей в 2004-2009 гг. по Чувашской Республике.
7. Нужны ли трудовые суды: pro et contra: [«круглый стол», организованный Комитетом Госдумы по труду и социальной политике] // Человек и труд. 2005. №2. С. 43-47.
8. Тодэ Н.О. Правовые особенности рассмотрения судами некоторых трудовых споров // Вестник отдела кадров. - 2002. - №5.
9. <https://sud.uz/wp-content/uploads/2019/07/spory-vytekausie-iz-trudovyh-pravootnosenij-prakticeskoe-posobie.pdf>
10. <https://www.ilo.org/legacy/russian/dialogue/ifpdial/llg/ch4/index.htm>
11. <https://xn--b1aasedeuba5ai.xn--p1ai/blog/principy-rassmotreniya-individualnyh-trudovyh-sporov/#:~:text=>

**TEXNOLIGIK TA'LIM YO'NALISHI O'QITUVCHISINING TALABALARNING
IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDAGI TAYYORGARLIGI**

Utayeva N.N.

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051653>

Annotatsiya. Bu maqolada texnologik ta'lim yo'nalishi o'qituvchisining talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda tayyorgarligi mohiyati keltirilgan.

Kalit so'zlar: tayyorgarlik, tafakkur, mantiqiy fikrlash, qobiliyat, ijodiy, kreativ, motivatsion, kognitiv, operatsion.

Zamon shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi kunda barcha sohalardagi kabi ta'lim tizimida ham salmoqli islohatlar amalga oshirilmoqda. Bugungi globallashuv jarayonida yoshlarning ham ta'lim olish, bilim egallashga bo'lgan ehtiyojlari oshib bormoqda. Bugunning zamonaviy texnologiya o'qituvchisi o'z sohasi bo'yicha chuqur bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi etarli emas. Balki, kasbiy funktsiyalarni bajarishda talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Oliy ta'lim tizimida Texnologik ta'lim yo'nalishida o'qitilayotgan mashg'ulotlarda talabarining ijodiy imkoniyatlarini amalga oshirishga e'tibor qaratadigan, nostandart vaziyatlarda maqbul tanlovlarni amalga oshiruvchi ko'nikmalarni shakllantiradigan, talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar berish maqsadga muvofiq. Bu kelajakda bo'lajak Texnologiya o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi tayyorgarligi shakllanishini belgilaydi.

Dastlab, texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarini dars jarayonida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish mohiyatini, strukturasi va tarkibiy qismlari aniqlash lozim. Bu jarayondagi dastlabki tushuncha "tayyorgarlik". Lug'aviy manbalarda "tayyorgarlik" tushunchasi turlicha talqin qilinadi:

- tayyorlik holati, biror narsaga tayyorlanish holati; biror narsaga qaror qilish, xohish, mayl, niyat; biror narsa qilish uchun kelishuv, hamma narsa bo'lgan holat bajarilgan, qilingan, hammasi uchun tayyorlangan biror narsa;

- kelajakka ongli munosabatni yuqori darajada amalga oshiradigan motivatsion faoliyati, kognitiv rivojlanish, kelgusi shaxsning hissiy va irodaviy jarayonlari yoki muvaffaqiyatni ta'minlaydigan jamoaviy tadbirlar [2].

Shunday qilib, texnologik ta'lim o'qituvchisining yetarli darajadagi tayyorlik holatini, dars yakunidagi samarali natija sifatida tushunish mumkin. Keng ma'noda qaraydigan bo'lsak, bo'lajak o'qituvchining "professional pedagogik tayyorgarligi" kontseptsiyasiga to'xtalib o'tamiz va uni o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga tayyorgarlik prizmasida ko'rib chiqamiz.

Bu borada o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi bo'yicha muammolarni yechishga o'z hissalarini qo'shgan bir qator ilmiy izlanishlar olib borgan olimlar P. P. Blonskiy, N. K. Krupskaya, A. V. Lunacharskiy, S. T. Shatskiy, A. S. Makarenkolarning ilmiy asoslari juda o'rinlidir.

Hozirgi kunda pedagogik faoliyat va unga tayyorlik amalga oshirish bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish asosida egallangan kasbiy funktsiyalarni o'zlashtirish sifatida qaraladi. Texnologik ta'lim o'qituvchisining pedagogik jarayonlarni samaradorligi ta'lim talabalarning

mutaxassilik fanlari bo'yicha olgan bilimlari, intellektual qobiliyatlarining shakllanish darajasi, shuningdek keljakdagi pedagogik mahorati va kasbiy qobiliyatlarining rivojlanish darajalarning o'sishi bilan belgilanadi.

Oliy ta'limda tizida texnologiya yo'nalishida tashkil etilayotgan pedagogik jarayonlarda innovatsion yondashuvlar asosida mashg'ulotlari tashkil etilishi, dars jarayonida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorgarlik darajasini aniqlash va ularni kreativ qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan ilmiy-metodik manbalar bilan ta'minlashi zarur.

Pedagogik faoliyat talaba-yoshlarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida ularga ta'sir ko'rsatish bilan bog'liq holda amalga oshiriladi [2]. Natijada talabalarga bilim beriladi, ularning shaxsiy sifatlari tarbiyalanadi, psixologik xususiyatlari rivojlantiriladi [3]. Bunda esa talaba yetuk mutaxassis sifatida kamol topadi.

Professor N.A.Muslimovning tadqiqot ishlarida bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarida kasbiy pedagogik sifatlarni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslari tadqiq etilgan, shuningdek, mutaxassislarning yangi avlodini shakllantirish, ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk, mustaqil dunyoqarashga ega, ijodiy fikrlovchi, umuminsoniy va milliy qadriyatlarga sadoqatli barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan [4].

Bizning fikrimizcha kasbiy va pedagogik tayyorgarlik elementlarining tarkibiy qismi sifatida quyidagilar: 1) motivatsion; 2) kognitiv; 3) operatsion; 4) o'qituvchining talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga tayyorligining baholash asosi bilan belgilanadi.

1. Motivatsion komponentli tayyorgarlik - A. N. Leontiev ta'rificha "Motiv faoliyatning markaziy tayanch omilidir". "Faoliyat motivatsiyasi - bu faoliyatni rag'batlantiruvchi va yo'naltiruvchi sabablar yig'indisi (ehtiyotlar, maqsadlar, ideallar, munosabatlar, da'volar darajasi, normalari, yo'nalishlari)" [4]. Keltirilgan fikrlarga asoslanib o'qituvchi o'quv jarayonida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishi uchun barqaror motivatsiyani shakllantirishga e'tibor qaratishi lozim.

2. Kognitiv bu jarayonda tayyorlikning kognitiv komponenti harakatni amalga oshirishda haqiqatda tayanadigan ko'rsatmalar tizimini o'z ichiga oladi. O'qituvchining o'quv jarayonida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha faoliyatining kognitiv asosi uning ushbu faoliyatga shakllangan tayyorgarligi davrida ijodiy qobiliyatlarining mohiyatini va ularni rivojlantirish shartlarini bilishni o'z ichiga olishi kerak. Ijodiy faoliyatning mohiyatini, o'quv jarayonida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini tashkil etish usullarini bilishi kerak. Boshqacha aytganda, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish nazariyasi va metodologiyasini bilishi zarur. Kognitiv komponentning muhim tarkibiy qismi ham fan bilimlari va fanni o'qitish usullarini bilishidir.

3. Bo'lajak o'qituvchining tayyorgarligining operatsion komponenti shakllanganlarni o'z ichiga oladi. Bu jarayonda o'qituvchi o'quv jarayonida talabalarning ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish (operatsiyalar) faoliyatini amalga oshirish usullariga ega bo'lishi lozim. Ya'ni, tayyorlikning operativ komponenti, talabalarning ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan o'z-o'zidan shakllangan ko'nikmalar va qobiliyatlar.

4. O'qituvchining talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga tayyorligining baholash - o'qituvchining o'quv jarayonida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga tayyorligini baholash komponenti o'z ichiga oladi. Bu jarayonda talabanin o'ziga qaratilgan nazorat va baholash faoliyatini amalga oshirish uchun shakllangan ko'nikmalari tushuniladi.

Xulosa. Bo`lajak texnologik ta`lim o`qituvchilarida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga tayyorligida integratsiyalashgan shaxsiy-kasbiy sifatlarni shakllantirish maqsadga muvofiq. Ya`ni quyidagi xususiyatlar: ijodiy faoliyatga, ijodiy faoliyatni tashkil etish bo'yicha bilim, ko'nikma va ko'nikmalarga ega bo'lishi; kasbiy pedagogik muammolarni ijodiy hal eta olishi.

REFERENCES

1. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь. М., 2000
2. Suvonov O., Nurumbekova Ya. O`qituvchi nutq madaniyati /O`quv-uslubiy qo`llanma.– Guliston:GulDU, 2010. –102-bet
3. SultonovaG.A. Pedagogik mahorat.–Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2015.
4. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш / Моног. – Т.: Фан, 2004. – 126 б.
5. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологический словарь-справочник. М., 2001.

"USTOZ - SHOGIRD"—TA‘LIMDAGI GO‘ZAL AN‘ANA

Surayyo Kobilova

Andijon shahar 5-umumiy o`rta ta`lim maktabining Boshlang`ich sinf o`qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051658>

Annotatsiya. Ushbu maqolada yillar davomida sayqal topib kelayotgan va pedagoglar uchun ta`lim sohasida yutuqlarga sababchi bo`luvchi "ustoz-shogird" an`analari haqida so`z yuritilgan.

*Kalit so`zlar :* kasbiy faoliyat, "Ustoz-shogird", milliy an`ana, qadriyat, shogirdlik odobi, texnologiya.

Yangi O`zbekistonning bugungi kunida bo`lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash borasida ulkan tadbirlar tashkillanmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining oliy ta'lim tizimida bo`lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash ishlari samaradorligini oshirish, bu borada o'zbek xalqi orasida ming yillab e'zozlanib kelinayotgan "Ustoz va shogird" milliy an`anasining o'ta muhim tamoyillaridan unumli foydalanishga katta ahamiyat berilmoqda. O'zbek xalqining o'tgan ajdodlari tomonidan yaratilib meros bo'lib qolgan madaniy, ma`naviy, moddiy boyliklari xazinasiga xalq orasidagi ustoz-shogird an`analarini ham kiritish joiz. "Ustoz-shogird" an`anasi azal-azaldan nodir qadriyat sifatida mamlakatni yuksaltirishda alohida o`ringa ega bo`lgan asriy an`anadir. Zero, "Ustoz-shogird" an`anasi turkiy xalqlar qadimiy madaniyati sifatida jahon taraqqiyotida o`zining salmoqli o`rniga ega. Xuroson, Movaraunnahr, Afrosiyob, So'g'diyona, Marokant, Turon, Turkiston va boshqa joylar butun dunyoga mashhur bo'lib, tabarruk bu zaminda Ahmad Yassaviy, Al-Beruniy, Al-Farobiy, Ibn Sino, Mahmud Qoshg'ariy, Alisher Navoiy singari buyuk allomalar hamda Spitamen, Shiroq, Muqanna, Jaloliddin Manguberdi, Mahmud Tarobiy, Sohibqiron Amir Temur va temuriyzodalardak jasur o'g'lonlar dunyoga keldilar. Ular o'z xalqining baxt-saodati, madaniyati uchun jisman va ma`nan kurashdilar. Shuning uchun ham jahon ahli ularning ezgu amallarini olqishlab, hanuz tabarruk zotlar deya o'z qalblarida muqaddas tutmoqdalar. Ular, ayniqsa yoshlarning tarbiyasiga, hunar va ilm olishiga katta e'tibor berganlar va bunga doimiy ravishda chaqirib keldilar. Qadimda milliy an`ana bo'yicha shogirdlikning o'ziga xos odob-axloq qoidalari bo'lgan. Chunonchi, Husayn Voiz Koshifiy bunday deydi: «Agar sendan shogirdlik odobi nechta, deb so'rasalar, yettita degin. Avvalo:

o'z ishiga yaxshi munosabatda bo'lish, ya'ni o'z kasbini sevish;

- ★ o'z kasbiga e'tiqod qo'yish va unga ishonish;
- ★ ustoz oldida haqsevar bo'lish, o'z nojo'ya odatlarini tark etish;
- ★ ko'rish lozim bo'lmagan hamma narsalardan nigohini olib qochish;
- ★ eshitish mumkin bo'lmagan barcha narsalarga quloq solmaslik;
- ★ barcha noloyiq ishlardan qo'l tortish;
- ★ ustoziga zid bo'lgan kishilar bilan muomala qilmaslik. Agar shogirdlikning

asoslari nechta deb so'rasalar, oltita degin:

- ★ rostgo'ylik
- ★ vafodorlik
- ★ mas'uliyatlilik
- ★ nasihatni quloqqa olish

- ★ ozor bermaslik
- ★ sir saqlash.

Shogirdlikning eng yaxshi xislati nima deb so' rasalar, poklik deb javob beriladi. Shogirdlikning noyob gavhari nima deb so'rasalar, hamkasb do'stlarini xushnud etish deb javob bergin».

Tarixiy sharoitlarining o'zgarishi borasida to'plangan tajribalarni yoshlar ongiga yetkazish shakllari ham o'zgarib bormoqda. Yangi O'zbekiston sharoitida "Ustoz-shogird" an'analari yanada rivojlantirish, uni ta'limiy qadriyat sifatida tan olishning asosiy vazifalardan biri Yangi O'zbekistonni rivojlantirishga asos bo'ladigan yangi ta'lim tizimining tashkil etilishidir.

Yangi O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida milliy qadriyatimiz sifatida qadimdan rivojlanib kelgan "Ustoz-shogird" an'anasi asosida bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash sohasini rivojlantirish yo'lida barcha pedagog-hodimlar o'z texnologiyasiga ega. Tajribaga tayangan holda "Ustoz-shogird" an'anasi bakalavriat bosqichi va magistratura mutaxassisliklarida soha rivojini ta'minlanishida quyidagi tamoyillarga asosanlanib faoliyat yuritmoqda:

- ★ Ixtiyoriylik tamoyili
- ★ Hamkorlik tamoyili
- ★ Tizimlilik tamoyili
- ★ Munosiblik tamoyili
- ★ Maqsadni aniqligi
- ★ Natijaviylik tamoyili

"Ustoz-shogird" an'analari tajribasi oliy o'quv yurtlarida bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash bilan birgalikda madaniy muloqot, munosabat darajalarini rivojlanib, shakllanib boruvchi an'ana.

★ "Ustoz-shogird" tizimi katta miqdordagi bilimlarni o'zlashtirish, kasbga tayyorgarlik va ishlab chiqarish munosabatlarini o'rnatish qobiliyatini shakllantirish jarayoni

★ "Ustoz-shogird" tizimi oliy o'quv yurtlarida bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ilmiy va professional yordam va qo'llab-quvvatlash maktabi.

★ "Ustoz-shogird" tizimi oliy o'quv yurtlarida bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda boshqaruvdir.

Hunarlar orasida eng qiyini ilm o'rganishdir. Lekin bu mashaqqatli yo'lda oliy ta'lim pedagog xodimlari "Ustoz va shogird" tizimidagi ishlarni bahs-munozaralar, zamonamizning dolzarb masalalari bo'yicha taqdimotlar o'tkazish, teatrlar, muzeylar, ko'rgazmalar, madaniyat va aholi dam olish markazlari kabi madaniyat va san'at muassasalariga birgalikda tashrif buyurish kabi turli ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy ishlar ko'rinishida ham olib borib bir qator yutuqlarga erishilmoqda. "Ustoz-shogird" an'analari ta'lim jarayonidagi ahamiyatiga quyidagicha baho berish joiz:

- ★ "Ustoz-shogird" an'analari ta'limni modernizatsiya qilishning muvaffaqiyati
- ★ "Ustoz-shogird" an'analari tajribasi oliy o'quv yurtlarida bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi asosiy yo'nalishdir.
- ★ "Ustoz-shogird" an'analari tajribasi oliy o'quv yurtlarida bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi ijtimoiy zarurat;

★ “Ustoz-shogird” an’analari tajribasi oliy o‘quv yurtlarida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatini oshirishga qaratilgan zamon talabi;

★ “Ustoz-shogird” an’analari tajribasi oliy o‘quv yurtlarida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda tarbiyaviy ta’sir qiluvchi amaliy tasdiqlangan omil;

★ “Ustoz-shogird” an’analari tajribasi oliy o‘quv yurtlarida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda mutaxassislik darajasini yuqori darajaga ko‘taruvchi asos;

★ “Ustoz-shogird” an’analari tajribasi oliy o‘quv yurtlarida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash bilan birgalikda madaniy muloqot, munosabat darajalarini rivojlanib, shakllanib boruvchi an’ana.

★ "Ustoz-shogird" tizimi katta miqdordagi bilimlarni o'zlashtirish, kasbiy tayyorgarlik va ishlab chiqarish munosabatlarini o'rnatish qobiliyatini shakllantirish jarayoni

★ "Ustoz-shogird" tizimi oliy o‘quv yurtlarida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ilmiy va professional yordam va qo‘llab-quvvatlash maktabi.

★ “Ustoz-shogird ” tizimi oliy o‘quv yurtlarida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirish, amaliy tajribaning kamchiliklarini bartaraf etish, yosh o‘qituvchining shaxsiy fazilatlarini shakllantirish, amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lishning uslubiy bazasini takomillashtirish o‘chog‘i Zero, inson o‘zi qiziqib tanlagan sohaning ustasi bo‘lsa, ongli hayot kechirish uchun zarur moddiy istaklar va ma’naviy ehtiyoj uyg‘unligiga erishadi.

Xulosa o‘rnida quyidagilarni aytish joiz, Yangi O‘zbekistonning bugungi kunida bobomeros qadriyat - ustoz-shogirdlik an’alarini yangi sharoitda, yangi mazmunda hayotga tatbiq etish imkoniyatlari yuzaga kelmoqda. Bugun oliy o‘quv yurtlarida ta’lim olayotgan bo‘lajak mutaxassislarning ta’lim beruvchi shaxsiga nisbatan “Ustoz” deb murojaat qilishlari urfga aylanmoqda. Zero, tilda qayta-qayta takrorlangan kalom vaqti kelib, qalbga muhrlanadi. Qalbdan joy olgan so‘z insonning e’tiqodiga aylanadi. Demak, Yangi O‘zbekiston sharoitda ustoz-shogirdlik an’alarini yangicha mazmunda hayotga tatbiq etish imkoniyatlari yuzaga kelmoqda, bu oliy ta’lim ustoz mahoratiga bog‘liq texnologiya.

Darhaqiqat, bu an’ana bugun ilm-fan sohasida o‘zining kutilgan natijasini bermoqda. Universitetlarda ustoz-shogird an’anasiga sodiq qolib kelayotgan kabi ustozlar juda ko‘pki, ularning bilim ummonidan bahra olgan shogirdlar kutilganidan-da ziyoda ulkan muvaffaqiyatlarga erishmoqdalar. Demak, oliy ta’lim dargohi mamlakat taraqqiyotiga o‘zining munosib hissasini qo‘shayotir. Yoshlar tomonidan yaratilayotgan ixtirolar, innovatsion g‘oyalar, ishlanmalar sohalar rivoji yo‘lidagi dadil qadamdir. Bu yo‘lda talaba-yoshlarimizga yanada jo‘shqinlik tilab qolamiz.

REFERENCES

1. Qurbonali Tursunov, “Hidoyat” jurnali 2011 yil, 12-soni
2. Maqsud Shayxzoda “Ustodning san’atxonasida” (3 qismli maqola, 1965- 1966.)
3. Pedagogik mahorat” nazariy, ilmiy, metodik jurnal 3-4 son 6.
4. Dustov S.R., Yusupov A.A., Azamkulov A. (2023). “Methodology Of Teaching Mathematics In Primary Grades”. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 7480-7485.
5. Muxtorqulova, R. (2023). ZULFIYAXONIM IJODINI O‘RGANISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH. Models and methods in modern science, 2(4), 117-121.

TEXNOLOGIYA DARSLARIDA MEDIAMAHSULOTLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Boltaboyev Salimboy Akramovich

Nizomiy nomidagi TDPU Professional ta'lim fakulteti, Texnologik ta'lim metodikasi kafedrası
dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051664>

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnologik ta'lim jarayonida mediamahsulotlardan foydalanishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: multimedia, mediamahsulot, texnologiya axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, bilim, ko'nikma, malaka.

Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan yangi islohatlar qatorida ta'lim tizimiga ham bir qator samarali ishlarining amalga oshirilayotganligi barchamizga ma'lum. Shuningdek 2022-yil 11- mayda Prezident farmoni bilan tasdiqlangan 2022-2026-yillarda Xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlanishi va ijroga yo'naltirilishi kelgusida ta'lim tizimida samarali ishlar amalga oshirilishi ko'rsatadi. Shu o'rinda aytish kerakki, bugunning ilg'or xorijiy tajriba asosida ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilik kasbining nufuzini yuksaltirish, o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish va ularni yangi metodikaga o'rgatish va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini oshirish dolzarb masalasi desak mubolaga bo'lmaydi. Ma'lumki axborot-kommunikatsiya va komp'yuter texnologiyalari barcha jabhalarning keng sur'atlar bilan jadal rivojlanishiga o'z ta'siri va hissasini qo'shmoqda. Komp'yuter texnikasi va texnologiyalari, internet tarmog'idan foydalanish insoniyat jamiyatining barcha sohalarini axborotlashtirish infratuzilmasiga aylantirdi.

Shuningdek, texnologiya darslarida ham sifat samaradorligiga erishishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni katta. Texnologiya o'qituvchilari AKTdan foydalanilsa darslarda bilim, ko'nikmalarni nafaqat reproduktiv uzatiladi balki, ta'limda yaxshi natijaga erishiladi. Zamonaviy axborot-ta'lim muhitini yaratish ta'limning rivojlanish bosqichi jadal rivojlanish bilan belgilanadi.

Ma'lumki, ta'lim sohasining barcha yo'nalishlarida axborot-kommunikatsiya va komp'yuter texnologiyalari keng tadbiiq qilinmoqda. Shuningdek, yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonuning 46-moddasida o'quv mashg'ulotlarini sifatli tashkil etishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish zarurligi belgilab qo'yilgan.

Texnologiya darslarida ta'lim jarayonida mediamahsulotlaridan foydalanish o'qituvchi zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Xususan umumiy o'rta ta'lim bosqichida o'quvchilar:

- ★ Mediadan keng doirada axborot olish, ko'ngil ochish, aloqa bog'lash maqsadida foydalanish;
- ★ Mediaresurslardan savol va muammolarni aniqlash, tadqiq etish, taqdimot uchun foydalanish;
- ★ Mediadan biror loyihani amalga oshirishda birlamchi va ikkilamchi resurslarni izlab topish (mediateka, elektron kutubxonaga murojaat qilish)da foydalanish;
- ★ Mediamatnlarni yaratish va tarqatish bilan bog'liq holda, ularning asosiy funksiyalarini tasvirlab bera olish;

- ★ Mediamatnning asosiy g`oyalariga tegishli qismlari yuzasidan savollar berish va o`z fikrini bildirish (masalan, aniqlik, hissiylik va b.)
- ★ Mediamatnning qismlari qanday qilib ishning umumiy ko`rinishini yuzaga keltirishga yordam berishini tasvirlab bera olish;
- ★ Mavjud media shakllardan foydalanish yuzasidan qarorlar qabul qilish (fotografiya, video, matbuot va hokazo), o`z qarorlarini muhokama qilish va asoslab berish;
- ★ o`z medialoyihasini asoslab berish;
- ★ o`z medialoyihasini bajarish, taqdim etish, ko`nikma va malakalarga ega bo`lishlari kerak [N. Rustamova: 2].

Maktab yoshidagi bolalar qiziquvchan, yangiliklarni tez o`zlashtiruvchi, bilmaganlarni bilishga intiluvchan, serg`ayrat davri hisoblanadi. Endi o`quvchilarni oddiy dars shaklida, sinf xonasida ushlab turib yoki mashg`ulotlarni an`anaviy usullarda olib borib bo`lmaydi. Texnologiya darslarni tashkil etishda axborot-kommunikatsiya va yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarur. Bu borada ta`limga oid turli mediamahsulotlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Agar texnologiya fani o`qituvchisi dars jarayonida mediamahsulotlardan foydalansa, o`quvchilarni darsga bo`lgan qiziqishi yanada ortib, ularning bilim, ko`nikma va malakalarni shakllantirishda samarali natijaga erishiladi. Terxnologiya fani o`qituvchisi dars jarayonida mediamahsulotlardan foydalanishda quyidagilarni inobatga olishi zarur:

- Dars jarayonida o`quvchilarning diqqat va xotirasini rivojlantirish, mustaqil fikrlash doirasini yanada kengaytiradigan tarbiyaviy namoyishlardan foydalanish;
- Mediamahsulotlar orqali o`quvchilar o`z bilim doirasini tahlil eta olishi va o`ziga-o`zi baho bera olish qobiliyatlarini shakllantirish;
- O`quvchining shaxsiy fikrlariga ega bo`lishi va uni himoya qila olish hamda jamoada o`z o`rniga ega bo`la olishiga erishish;
- amaliy mashg`ulotlarda bajariladigan mehnat operatsiyalarini tushintirish va tasavvurlarini kengaytirishda virtual ko`rinishda namoyish etish maqsadga muvofiq bo`ladi.

Statistik ma`lumotlarda ko`rsatilishicha, O`zbekiston Respublikasida (TAS-IX zonasi) da ta`lim yo`nalishida 998 ta hamda ilm yo`nalishida 146 ta rasmiy saytlar faoliyat ko`rsatadi. O`qituvchi mehnat fanidan dars o`tish jarayonida va faoliyati yuzasidan kasbiy mahoratini oshirishda ushbu rasmiy saytlardagi mediamahsulotlardan foydalanishi mumkin.

Multimedia vositalari ta`lim berishning samarali va istiqbolli quroli (instrumentlari) bo`lib, u o`qituvchiga an`anaviy ma`lumotlar manbaidan ko`ra keng ko`lamdagi ma`lumotlar massivini taqdim etish; ko`rgazmali va uyg`unlashgan holda nafaqat matn, grafiklar, sxemalar, balki ovoz, animasiyalar, video va boshqalardan foydalanish; axborot turlarini ta`lim oluvchilarning qabul qilish (idrok etish) darajasi va mantiqiy o`rganishiga mos ravishda ketma-ketlikda tanlab olish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa o`rnida shuki, mediamahsulotlar asosida o`quvchilarni o`qitish berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o`zlashtirishga, imkoniyati bor, ta`lim olishning yangi sohaları bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqi yanada ortadi. Ta`lim olish vaqtining qisqarish natijasida, vaqtni tejash imkoniyatiga erishiladi hamda olingan bilimlar xotirada uzoq muddatga saqlashga erishiladi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637 23.09.2020
2. Uzluksiz ta’lim jurnali. 2013. №5 71-75-betlar.
3. Tim Falla, Paul A Davies. Solutions Intermediate Workbook. – Oxford University Press, 2012

**INFORMATIKA TA’LIMIDA SCRATCH DASTURIDAN FOYDALANISH TA’LIM
SAMARADORLIGIDAN BIRIDIR**

¹Akmalov Abbas Akramovich, ²Akmalova Nargiza Abbas qizi

¹Nizomiy nomidagi TDPU Matematika va uni o‘qitish metodikasi kafedrasid dotsenti, p.f.n

²Nizomiy nomidagi TDPU Matematika va informatika yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051668>

Annotatsiya. Ushbu maqolada sodda vizual dastur Scratch dasturlash muhiti va ushbu dasturlash muhitini informatika ta’limidagi o‘rni haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: dastur, Scratch dasturlash muhiti, dasturlash, kompyuter, it-industriya.

Bugungi ilm-fan va texnika asrida kompyuter texnologiyalari shiddat bilan rivojlanmoqda. Kundan-kunga yangi innovatsion texnologiyalar, zamoniy qurilmalar ishlab chiqarilmoqda. Hozirgi hayotimizni kompyuterlar va elektr asboblarsiz tassavur qilishimiz qiyin, chunki kompyuterlar kirib bormagan sohalarning o‘zi yo‘q. Shunday ekan zamon bilan hamnafas bo‘lgan holda kelajak poydevorlari bo‘lmish yosh avlodga informatika va axborot texnologiyalarini ilmini chuqur o‘rgatishimiz kerak.

Muhtaram Prezidentining 2020-yil 6-oktabrdagi “Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni it-industriya bilan integratsiya qilish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4851 sonli Qarorida yoshlarni informatika va it yo‘nalishlariga jalb qilish doirasida “Bir million dasturchi” loyihasi ishga tushurildi va umumiy o‘rta ta’limning o‘quv dasturini ishlab chiqish doirasida “Informatika va axborot texnologiyalari” fani bo‘yicha o‘quv dasturlarini axborot texnologiyalari sohasida o‘qitishning zamonaviy tendensiyalariga muvofiqlashtirildi. Shu yildan boshlab umumiy o‘rta ta’lim maktablariga yangi va zamonaviy darsliklar ishlab chiqildi.

Yangi o‘quv dasturi bo‘yicha dasturlash asoslari umumta’lim maktab o‘quvchilariga 5-sinf dan boshlab o‘rgatilishi yo‘lga qo‘yilgan. 5-sinf “Informatika va axborot texnologiyalari” darsligining VI bobi “Dasturlash texnologiyalari” deb nomlanib, ushbu bobda o‘quvchilarga algoritm, dastur, dasturlash tillari hamda sodda va oson dastur bo‘lgan Scratch dasturlash muhitida ishlash hamda ushbu dasturda animatsiya, o‘yin yaratish haqida ma’lumotlar berilgan. Scratch (skrech) dasturi 2007-yilda Massachusetts universitetining professori Mitchel Reznik va Alan Key boshchiligida yaratilgan “grafik interfeysli dasturlash muhiti”dir. Ushbu dasturlash muhiti boshlang‘ich va o‘rta maktab o‘quvchilari uchun kichik dasturlar, animatsiyalar, animatsion belgilar va boshqa ko‘plab animatsion harakatlarni ishlab chiqish imkoniyatini beradi. Scratch dasturi sodda va qiziqarli bo‘lib, o‘quvchilar dasturda ishlash jarayonida murakkab dasturlash tillarida ishlashga bosqichma-bosqich tayyorlanib boradilar. Bundan tashqari Scratch dasturida ishlash o‘quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini o‘stiradi. Dasturlash muhitida ishlash bizga “Lego” konstruktor o‘yinchoq‘ini eslatib yuboradi. Dasturning bunday konstruktor ko‘rinishiga egaligi dasturning qiziqarli o‘yin shaklida o‘rganish imkonini beradi. Scratch dasturlash muhitida dasturni ishlab chiqish grafik dastur bloklarini bir-birining ustiga yoki boshqasiga ulash orqali sodir bo‘ladi. Shu bilan birga, bloklar shunday tuzilganki, ular faqat

to'g'ri mantiqiy va sintaktik jihatdan aniq kombinatsiyalarda ulanishi mumkin, bu esa xatolik ehtimolini deyarli yo'q qiladi.

Scratch dasturlash muhitining qulaylik tomoni shundagi ushbu dastur mutloqo bepul va internet orqali yuklab olinadi, bu esa umumta'lim maktablarida dasturdan foydalanish imkoniyatini oshiradi. Bundan tashqari dasturda o'zbek tilida ishlash imkoniyati va darsliklarning mavjudligi o'quvchilar o'zlari mustaqil o'rganishlariga zamin yaratadi.

REFERENCES

1. “Informatika va axborot texnologiyalari”: umumiy o’rta ta’lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik:D.T. Kamaltdinova, D.M. Sayfurov- Toshkent:”Tasvir”,2020.-112 b.
2. Sh.X.Eshqobilov “Vizual o‘quv materiallaridan foydalanib dasturlash tillarini o‘qitish usullari” <https://conferences.uz/index.php/conferences/-issue/view/38>
3. V.M.Turapov “Skratch dasturi imkoniyatlari”- Samarand-2021, 22 bet.
4. <https://lex.uz/docs/-5032128> sayti

**OLIY TA’LIM MUASSASALARINING ZAMONAVIY BOSHQARUV TIZIMIDA
MARKETINGNI O‘RNI VA AHAMIYATI**

¹Shamuratov R.Sh., ²Abdimuminova L.S.

¹Toshkent davlat pedagogika universiteti v.b. dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) rustammba@yahoo.com +99897776-81-66

²Toshkent davlat pedagogika universiteti
302- guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051801>

***Annotatsiya.** O‘zbekiston Respublikasidagi oliy ta’lim muassasalarining zamonaviy boshqaruv tizimida marketingni tutgan o‘rni va uning ta’lim tashkilotlarining rivojlanishidagi o‘ziga xos xususiyatlari ta’kidlab o‘tilgan.*

***Kalit so‘zlar:** zamonaviy boshqaruv, marketing tizimi, konsepsiya, marketing maqsadi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, bozor tarkibi.*

Zamonaviy boshqaruv - bo‘ljak menejerlar va ularning tayyorgarligiga qo‘yiladigan umumiy malaka talablari hamda ta’lim muassasalari rahbar kadrlarini zamonaviy bilim va innovatsiyalar, ilg‘or xorijiy tajribalardan samarali foydalanish va qo‘llash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘quv jarayoniga keng tadbiq etish hamda chet tillarini intensiv o‘zlashtirish darajasini oshirish hisobiga ularning bilim, malaka va ko‘nikmalarini muntazam rivojlantirishni va o‘zlashtirishni nazarda tutadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotini globallashtirish sharoitida oliy ta’lim muassasalarida boshqaruvning zamonaviy tizimini olib borishda marketingning ijtimoiy - iqtisodiy roli oshib bormoqda. Hattoki, jahon ilmiy-tadqiqot va oliy ta’lim muassasalarida boshqaruv tizimida marketing xizmatlarini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, nazariy asoslarini anglash va uni ta’limdagi zamonaviy innovatsion rivojlanishini kuzatib borish monitoring jarayonini to‘g‘ri olib borishga e’tibor qaratish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, marketing faoliyati oliy ta’lim muassasalarida mavjud muhim tushuncha ekanligini hisobga olgan holda aytishimiz mumkinki, marketing tizimini yaxshi yo‘lga qo‘yish va uning faoliyatini monitoring qilish kerak bo‘ladi. Buning eng katta sababi esa, talabalarda marketing haqidagi bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, ularga kerakli ma’lumotlarni yetkazish iborat. Ammo, marketingni oliy ta’lim muassasalaridagi rolini aniqlashdan oldin marketingni atrofimizdagi barcha sohalarga zarur va ajralmas qism ekanligini bilgan holda avvalo uning asosiy vazifalarini ko‘rib chiqish lozim.

Marketing murakkab dinamik ko‘p qirrali tushuncha bo‘lib, bu esa marketingga tamoman universal ta’rif berish mumkin emasligidan dalolatdir. Hozirgi kunda marketing dunyoning barcha sohalarida o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Boshqaruv muammolari bo‘yicha yetakchi nazariyotchi olimlardan biri Peter Drukkerning ta’rifiga ko‘ra: "Marketingning maqsadi sotishga qaratilgan harakatlarni yo‘q qilishdan iboratdir. Uning maqsadi xaridorlarni shunday o‘rganish va tushunishdan iboratki, tovar va xizmatlar uning talabiga aynan mos tushib, pirovardida o‘zini-o‘zi sotadi". Aksariyat odamlar marketing xizmatidan faqat mahsulot ishlab chiqarish va uning realizatsiyasini amalga oshirishda foydalaniladi deb o‘ylashadi. Aslida esa bugungi tez o‘zgaruvchan bozor sharoitlarida shuningdek, kuchli raqobat muhiti yaratilgan barcha tizimlarda marketing xizmatiga bo‘lgan ehtiyoj o‘z-o‘zidan ortib boradi. Chunki, bunday muhitda sog‘lom

raqobat shartlari asosida ustunlikka erishishning yagona yo‘li bu marketingni yaxshi yo‘lga qo‘yish hisoblanadi.

Yaqindan mavjud bo‘lgan konsepsiya oliy ta‘lim bilan keng qamrovni kengaytirish oliy ma‘lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish, ta‘lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash jarayoniga kadrlar buyurtmachilarining faol jalb etilishi masalalari bilan birga oliy ta‘lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi va barqarorligini ta‘minlash, moddiy texnik ta‘minotini mustahkamlash ham ko‘zda tutilgan. Bu ta‘rifni to‘g‘ridan-to‘g‘ri oliy ta‘lim tizimi holatlarida ham ko‘rish mumkin. Marketing haqida gapirishdan oldin uni ta‘limda marketing vositalardan foydalanish imkoniyati va zarurligiga bo‘lgan talab aniqlab olinishi kerak. Shundan kelib chiqadiki, menejerlar va mutaxassislar marketing svilizatsiyasida bozor munosabatlarida to‘ridan-to‘g‘ri ishtirok etuvchilarning turmush tarzi bilan bog‘liq bo‘lgan jarayon qismi bo‘lib hisoblanadi.

Marketinga bo‘lgan talab ta‘lim xizmatlari bozorida raqobat kuchayib borayotganligini hisobga olgan holda potensial talabni baholash uchun marketing tadqiqotlarini olib borish va uni nazorat qilish kerak bo‘ladi. Bu tadqiqotni asosiy bosh maqsadi shundan iborat bo‘ladiki, birinchidan ta‘lim ehtiyojlarni aniqlashdan, ularni qoniqishini to‘g‘ri baholay olish va ta‘lim ehtiyojlarini ta‘minlay olishdan iborat. Ikkinchi asosiy maqsadi esa bozor kelajagini oldindan bila olish va ta‘lim sifatini oshirish maqsadida amalga oshirilayotgan ko‘pgina ta‘lim dasturlari marketing vositalari yordamida talabga ega bo‘lgan ta‘lim o‘rtasidagi ko‘pgina ko‘zga tashlanayotgan tafovutlarni hal etishga yordam beradi. Uning asosiy qulayligi esa ichki muhitdagi o‘zgarishlarni ya‘ni mashg‘ulotlarni qulayligi va muvaffaqiyatliligi o‘quv jarayonining subyektiv pozitsiyasini amalga oshirishni ta‘minlab, bu kabi ta‘riflar marketing ta‘lim sohasida ham juda kerakli qism ekanligini ko‘rsatib beradi.

Marketing faoliyati asosida bozorni har taraflama o‘rganishda asosiy yo‘nalishlardan quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

- talabni o‘rganish;
- bozor tarkibini aniqlash;
- tovarni o‘rganish;
- raqobat sharoitlarini tadqiq qilish;
- sotish shakli va usullarini tahlil etish.

Shu narsa muhimki, talabni o‘rganish - marketing ta‘lim tizimidagi jarayonning ham muhim qismi hisoblanadi. Shundan kelib chiqadiki, ta‘lim sohasidagi barcha turdagi jihozlar va kerakli texnologiyalarni oliy ta‘lim muassasalariga olib kirish va marketinga tadbiiq etishdan oldin uni talab darajasini o‘rganish muhim sanaladi. Bozor tarkibini aniqlash talabni o‘rganishdan keyin turadigan muhim vazifadir. Chunki, ta‘lim bozorida oliy ta‘lim muassasalari uchun zamon talablariga mos keladigan mutaxassislar mavjudligini bilish va ulardan yuqori bilim va ko‘nikmakarga ega bo‘lgan kadrlarni tanlab olish ish samaradorligi uchun muhim qadamdir. Qolgan yo‘nalishlari esa bajarishda bir-birini to‘ldiruvchi va ketma-ket aloqadorlikka ega bo‘lgan yo‘nalishlar tarkibidir. Marketing funksiyalarini kim bajaradi:

- kadr tayyorlovchilar;
- iste‘molchilar;
- marketing mutaxassislari.

REFERENCES

1. Ergashxodjayev Sh.D., Qosimova M.S., Yusupov M.A. Marketing asoslari. - T.: Iqtisod- Moliya. 2017 y. 50 b.
2. Bazarova F.T. Marketing o‘quv qo‘llanma. - T.: Iqtisod- Moliya. 2015 y. 65 b.

ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI ЎРГАНИШНИНГ ДОЛЗАРБ MASALALARI

Джурабоева Равшанхон Тухтасиновна

Қ.Ниёзий номидаги республика педагогика фанлари тадқиқот институтининг изланувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051811>

Аннотация. Мақола иқтисодиёт илмини, тушунчаларини, амалиётда қўллаш усулларини шакллантириши талабларини мактабнинг бошлангич синф ўқувчиларидан бошлаб ўргатиши муаммоларига қаратилган. Бу жараёни жорий этишда иқтисодиёт фанининг ҳозирги замон педагогикаси билан узвий боғлиқлиги, халқ орасида тез суратлар билан ўсиб бораётган иқтисодий билимлар, қарашларга маҳаллий ва халқаро муносабатлар тўғрисида.

Калим сўзлар: Иқтисодиёт, молия, банк, хусусий мулк, тадбиркорлик, йирик хусусий хўжаликлар, хиссадорлик жамиятлари, корпорациялар, концернлар, қўшма корхоналар.

Қадимги иқтисодиёт тушунчаси билан ҳозирги кундаги иқтисодиёт тўғрисидаги қарашларимиз ўртасида жуда катта фарқ бор. Бугунги иқтисодиёт кенг маънони англатиб, қадимги уй хўжалиги шаклидан тортиб, йирик хусусий хўжаликлар, хиссадорлик жамиятлари, молия ва банк тизими, хўжаликлараро, давлатлараро ташкилотлар, корпорациялар, концернлар, қўшма корхоналар, халқаро даражадаги турли иқтисодий муносабатлардан иборат мураккаб ва жуда катта ижтимоий тизим - иқтисодий фаолият тушунилади.

Жамият иқтисодиёти инсонлар, жумладан шу жамиятнинг эҳтиёжидан келиб чиқиб шаклланади, ривожланади. Бугунги кун ҳаёт тарзимиз, иқтисодий, ижтимоий, маданий, маънавий, сиёсий эҳтиёжларимиз хуллас, фаровон ҳаётимиз иқтисодий ҳолатимизнинг таъсирида намоён бўлмоқда. Иқтисодиёти юқори бўлган оилалар, мамлакатларда эҳтиёжлар ҳам юқори бўлмоқда. Демак, иқтисодиёт фани билимларини ўрганиб бориши, бошлангич иқтисодий атамаларни тушуниши, ифода этиши, инсон ўзининг иқтисодий фаолиятида қўллай олиши каби муаммоларни фарзандларимизни ёшлигидан бошлаб, аниқроғи мактабнинг бошлангич синф давридан бошлаб тизимли ўргатиши лозим. Чунки, бизнинг таълим тизимимизда иқтисодий билим асослари, иқтисодиёт назарияси билимлари юқори синфларда у ҳам бўлса ҳафтасига 0,5 (ярим) соатдан иккинчи даражали фан сифатида ўқитилади. Асосан ижтимоий-иқтисодиёт фани олий таълим тизимида ўқитилади.

Мамлакатимизда муҳтарам Президентимизнинг ташаббуслари билан Янги Ўзбекистоннинг янги миллий таълим тизими жорий этилиб, йўлга қўйилаётган бир пайтда иқтисодиёт билим асослари тўғрисидаги фаннинг бошлангич илмини мактабларнинг бошлангич синф ўқувчиларини ҳафталик дарс юкламасига киритиб ўқитилиши, юқори синфларда эса назарияга амалий соатларни қўшиб олиб борилиши мақсадга мувофиқдир.

Иқтисодиёт назарияси фанида иқтисодий ғоявий-тарбиявий назария, деган вазифа бор. Бу вазифа шундан иборатки, Янги Ўзбекистонни барчамиз, биргаликда бунёдкор халқимиз билан қураимиз, деган миллат гоёсини ёшлар онгига миллат манфаатлари йўлида

иқтисодиётни ривожлантириши, миллий маҳсулотларимизни кўпайтириши, миллий пул қадрини ошириши мамлакат аҳолисининг турмуш даражасини кўтариши руҳида тарбиялашга хизмат қилади. Бу биз учун жуда зарур ходиса.

Яна бир муҳим вазифа бор-ки, иқтисодиёт назарияси фанининг ўзи, таҳлили, унинг тамойиллари, олинган хулосалар, тадқиқ этилаётган иқтисодий қонунлар бошқа ижтимоий ва тармоқ фанлари учун услубий асос бўлиб хизмат қилади. Демак, бундан келиб чиқиб, ҳозирги замон педагогика фани иқтисодиёт илмини ўргатиш юзидан миллий таълим тизимининг асосларини, иқтисодиёт назариясини билиш усулларини, провард натижада амалиётда қўллай олишнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиши тақазо этилмоқда. Бундан кўриниб турибдики, иқтисодиёт назарияси ҳам, амалиёти ҳам ўзи ёлғиз ривожлана олмайди. Иқтисодиётнинг амалий вазифаси бўлган чекланган ресурслардан фойдаланиб, эҳтиёжни қондириш ходисасини ҳам кўрсатиш, ўқитиш, ўргатиш каби педагогиканинг усулларисиз амалга ошириб бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида 2022 йилга яқун ясаб, 2023 йил вазифаларини белгилаб берар экан, **тараққиётга-фақат машаққатли ва жасоратли меҳнат орқали эришилади**, деди. Демак, тараққиёт- иқтисодиётни барқарор ўсиб бориши. Мурожаатномадан келиб чиқиб, бугун худудлар ўртасидаги иқтисодий тенгсизликларни қисқартириш тўғрисидаги давлат талабини оддий халқ тушунаптими, деган табиий савол туғилади. Менимча, йўқ. **Биринчидан**, туман ва шаҳарлар ўртасидаги иқтисодий тенгсизлик назариясини қачонки шу худудда яшаётган аҳоли тушуниб, унинг талабларига онгли равишда амал қилиши керак. **Иккинчидан**, бу инсон омили билан боғлиқ бўлган жараён хусусиятларини ўрганиб, илмий ва амалий тадбиқ этиш йўлларини ҳозирги замон педагогика фани ҳаётга тадбиқ этиши лозим. Қачонгача, бошқа иқтисодиёти ривожланган давлатлар Корея, Германия, Япония кабилар ҳақида ундоқ экан, бундоқ экан, деб гапириб юрамиз. Уларда фуқароларига ёшлик чоғидан бошлаб, ишлатган сув, газ, электр энергияси ва бошқа солиқ тўловларини вақтида тўлаб қўйиш тарбияси шакллантирилган.

Хуллас республикамизда педагогика фанининг эришган ютуқлари мамлакат иқтисодиётини барқарор ўсишига, ишлаб чиқариш тараққиётига, унинг иқтисодий самарадорлигини ошиб боришига, хусусан хусусий мулкчиликни қўллаб-қувватлаш, тадбиркорликни ривожлантириш учун имкониятлар эшигини очиб бермоқда.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2022 йил 20 декабрь кунги Олий Мажлис депутатлари ва Ўзбекистон халқига қилган Мурожаатномаси.
2. Иқтисодиёт назарияси. Ш.Шодмонов, Р.Алимов, Т.Жўраев. (Академик С.Ғуломов таҳрири остида.) Тошкент-Молия-2002 йил.
3. Иқтисодиёт назарияси фанининг предмети ва билиш усуллари. Ишлаб чиқариш жараёнининг мазмуни, омиллари ва натижалари. Бухоро давлат университети электрон кутубхонаси.

TA’LIM XIZMATLARI MARKETIGINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

¹Shamuratov R.Sh., ²Nabiyev H.N.

¹Toshkent davlat pedagogika universiteti v.b. dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) rustammba@yahoo.com +99897776-81-66

²Toshkent davlat pedagogika universiteti 302- guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051821>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada ta’lim xizmatlari ko‘rsatishda marketingning o‘rni, aholiga tegishli xizmat turlari haqida kerakli ma’lumot berish, ta’lim rejalarini tahlil qilish va ehtiyojlarni tushunarli ravishda hal qilish usullari yoritib berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** ta’lim xizmatlari, marketing faoliyati, tadbirkorlik, marketing tahlillari, onlayn tizim, ta’limning moduli.*

Ta’lim xizmatlarida marketing o‘rni, ta’lim va o‘qitish sohasida xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar yoki shaxslar uchun juda muhim bir mohiyatga ega. Marketing o‘rni, ta’lim va o‘qitish sohasida alohida xizmatlar taklif qilish yoki ko‘rsatishni oshirish maqsadida faoliyat yurituvchi tashkilotlar yoki shaxslar uchun strategik va taktik usullardan foydalana olish samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, ta’lim xizmatlarida marketing xizmatlar ko‘rsatilishini to‘g‘ridan-to‘g‘ri, ishonchli va samarali tarzda tashkil etish, muvaffaqiyatli ma’ruzalarni amalga oshirish, reklama sifatini oshirish hamda uni keng hajmda tashkil qilish uchun tatbiq qilinadi.

Ta’lim xizmatlarida marketing o‘rni aholiga xizmatlar haqida ma’lumot berish, ta’lim rejalarini tahlil qilish va ehtiyojlarni tushunarli ravishda hal qilishni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, ta’lim xizmatlarida marketing o‘rni, rivojlangan kompaniyalarga hamkorlik qilishni va dastlabki ustuvorligini oshirishdan iborat.

Bundan tashqari ta’lim xizmatlarini sotish, xodimlarni qo‘llab-quvvatlash, ta’lim xizmatlarini tahlil qilish va boshqa ko‘plab xizmatlarni o‘tkazishdan iborat. Ta’lim xizmatlari marketingi xizmat ko‘rsatuvchilari, talabalar, ota-ona va o‘qituvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni boshqarishda muhim ahamiyatga ega. Ta’lim xizmatlarida marketing faoliyatlarining vazifalari quyidagilar bo‘lishi mumkin.

1. Tadbirkorlikning rivojlantirilishi: Marketing xizmat ko‘rsatuvchilarning tadbirkorlik darajasini oshirishga yordam beradi. Mijozlarni taklif qilingan xizmatlardan foydalanishga buyurtma berganligiga qarab, xizmatlar turlarini rivojlantirish, yangi xizmatlar ko‘rsatilishi va raqobatdagi tadbirkorlar bilan imkoniyatlarni taqdim etish yordamida tadbirkorlikning rivojlantirilishi amalga oshirilishi mumkin.

2. Talabalar sonini oshirish: Marketing faoliyatining erkin foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lgan talabalar sonini oshirishning asosiy yo‘li reklama va reklamadan ko‘proq ko‘rsatila oladigan xizmatlarni ko‘rsatishdir. Talabalar uchun qaysi xizmatlar ko‘rsatilishi, xizmatlar narxi va ko‘rsatiladigan sohalarning narxlari ham maslahat beruvchi omillar hisoblanadigan marketing strategiyalarini o‘z ichiga oladi.

3. Xizmat ko‘rsatishning sifatini yaxshilash: Marketing tahlillar va mijozlar bilan maslahatlashuvda yanada yaxshiroq xizmat ko‘rsatilishini osonligini ta’minlaydi. Bu esa, mijozlarning xizmatni qayta ishlab chiqarish va ularni yanada yaxshiroq qo‘llanilishiga yordam beradi.

4. Xizmat ko‘rsatishning yanada keng qamrovli ko‘rinishi: Marketing xizmat ko‘rsatishi bir nechta sohalarga ega bo‘lishi mumkin, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn xizmatlar va boshqa ko‘rsatuvchilar kabi bosma hajmdagi turli xizmatlarni qamrovli qilishni ta‘minlashdir.

Ta‘lim xizmatlari marketing - ta‘lim xizmatlarini bevosita sotishga yordam berish uchun mo‘ljallangan. Bu, o‘quvchilarga qulay, samarali va maqsadli ta‘lim xizmatlarini taqdim etishni, ularga muvaffaqiyatli darajada xizmat ko‘rsatishni maqsad qiladi.

Ta‘lim xizmatlari marketingining o‘ziga xos xususiyatlari quyidagicha:

Onlayn tizim ma‘naviyati - ta‘lim xizmatlari marketingida onlayn tizimlar ma‘naviyati hozirgi zamon talabalari uchun muhimdir. Onlayn ta‘lim platformalari, onlayn tillar va boshqa xizmatlar, aloqa va qo‘llab-quvvatlash kanallari, guruh yoki shaxsiy muloqot ko‘rsatmalarining hammasi, avvalgi avlodning talablari va ehtiyojlariga mos keladi.

Muayyan markalar va sifat - ta‘lim xizmatlari marketingi, xizmat xavfsizligi, sifati va mazmuni muayyan bo‘lgan markalarni mustaqil qo‘llashga asoslangan. Bu, markalash strategiyalariga ega bo‘lishi, eng yaxshi qulayliklarni taqdim etish, talabalar o‘rtasida ajralmas xizmatni ta‘minlashni o‘z ichiga oladi.

Mahalliy hamjamiyat bilan bog‘liqlik - ta‘lim xizmatlari marketingi, yagona global strategiyalardan ko‘ra, mahalliy hamjamiyat bilan ham bog‘liqlik ko‘rsatadi. Bu, mahalliy xujjatlar, kasblar, korxonalar va o‘quv markazlarining ishlab chiqish va taqdim qilishlari, shulardan foydalangan holda mahalliy talabalarni jalb qilishni ta‘minlashni o‘z ichiga oladi.

Mazkur xizmatlar bilan bog‘liq kishilik aloqalaridan foydalanishi: - ta‘lim xizmatlari marketingi, mazkur xizmatlarda ishtirok etgan talabalarga mos keladigan kishilik aloqalari orqali yuzaga keladi. Bu aloqalar xizmat sotib olgan va yuqori darajadagi qarorlarni qabul qilgan talabalar bilan amaliy ishlar, xalqaro hamkorliklar va bir nechta sohalarda ijobiy aloqalar, ko‘plab odatlarni o‘rgatish va yuqori darajadagi qiziqishlarga olib kelish orqali yaratilishi mumkin.

Hamyonlik - ta‘lim xizmatlari marketingi, shaxsiy ta‘lim yoki guruhlar uchun bir necha xil ta‘lim ko‘rsatish usullarini taklif qilishi mumkin. Bu ko‘rsatish usullari o‘quvchilarning o‘zining xususiy talablariga mos kelishiga imkon beradi.

Keng qamrovli bo‘lishi - ta‘limni mahalliy bosqichda, milliy ta‘lim platformalari yoki o‘zaro aloqa vositalari orqali taqdim etish imkonini berishi mumkin.

O‘qituvchilarning sayohat qilishi - o‘qituvchilarning yangi joylarda o‘qitish va o‘qitish materiallarini taqdim etishini ta‘minlash uchun sayohat qilishlarini tashkil etishi mumkin.

O‘quvchilar bilan faol aloqada bo‘lish - o‘quvchilar bilan faol aloqada bo‘lishi va ularning talablariga mos keladigan ta‘lim usullarini va dasturlarini taklif etish imkonini beradi.

Kontent va o‘quv materiallariga kirish - o‘quvchilar uchun kontent va dasturlarni taqdim etish uchun xizmat ko‘rsatish imkonini beradi.

Hodimlarning qo‘llab-quvvatlanishi - o‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun katta va tajribali bir hodim kadrlarining qo‘llab-quvvatlanishiga imkon beradi.

Ta‘limning moduli va ko‘rinishiga mos kelishi - ta‘limning moduli va ko‘rinishiga mos keladigan dasturlarni taklif qilish orqali ta‘limning samarali o‘tishiga yordam beradi.

Ko‘rsatma tashkil etish - o‘qituvchi va talabalarga ko‘proq ko‘rsatma tashkil etish, shu jumladan, konferensiyalar, veb-saytlar, bloglar, ijtimoiy tarmoqlar, yagona o‘quv markazlari, onlayn forumlar va boshqa hujjatlar orqali.

To‘lov va imkoniyatlar - to‘lovli va to‘lovsiz imkoniyatlar taqdim etilishi, shuningdek, o‘qituvchi va talabalar uchun maxsus imkoniyatlarni taqdim etish.

Bajargan tadqiqotlardan foydalanish - marketing konseptini o‘zgartirish uchun adabiyotlardan, jurnallardan va davlat statistikasi, barcha istalgan ma’lumotlarni qidirish.

Hozirgi kunda bir qancha rivojlangan davlatlar ta’lim xizmatlarida marketing faoliyatidan keng qamrovda foydalanib kelmoqda, jumladan AQSh, Yaponiya, Germaniya, Fransiya, Singapur, Avstraliya, Kanada va Osiyo davlatlari. Bu davlatlar ta’lim xizmatlariga katta miqdorda ixtisoslashgan va uning sifatini ta’minlashga ixtisoslashgan investitsiyalarni kiritishadi.

REFERENCES

1. Okhunov M., Minamatov Y. Application of Innovative Projects in Information Systems. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), (2021).
2. Analysis of the Results of the Study of the Thermoelectric Part of the Source Sensor. Middle European Scientific Bulletin, 19, 191-196. (2021).
3. Axunova G. O‘zbekistonda ta’lim xizmatlari marketingi muammolari: Monografiya. – Toshkent. – 2016.

TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA XALQARO TAJRIBALARDAN FOYDALANISH

¹Isayeva Nargiza Xamidovna, ²Turdiqulova Maftuna Maxmud qizi

¹Toshkent davlat pedagogika universiteti “Ta’lim menejmenti” kafedrası v/b dotsenti
nargizaisaeva2018@bk.ru

²Maktab menejmenti ta’lim yo’nalishi 4-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051825>

***Annotatsiya.** Maqolada ilg’or xorij tajribalaridan Finlandiya va Singapurning ta’lim tizimi tuzilmasi, tajribasi va zamonaviy ta’lim dasturlari qisqacha tahlil qilingan. Shuningdek, ta’lim tizimidagi yutuqlari, ta’lim standartlari monitoring qilingan. O‘zbekistonning ayni damdagi yutuqlari e’tirof etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** ta’lim, sifat, pedagogika, xalqaro tajriba.*

Bugungi islohotlarga boy davrda Vatanimiz ta’lim tizimi keng qamrovli islohotlarni hamda qayta qurish ishlarini amalga oshirishdek murakkab jarayonni boshidan kechirmoqda. Jumladan, O‘zbekistonda ta’lim tizimini kompleks rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash maqsadlariga katta kuch va mablag’lar yo’naltirilmoqda. Maktabgacha ta’lim, maktab va oliy ta’lim tizimlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari faoliyatida sifat o’zgarishlari ro’y bermoqda.

Ushbu modernizatsiya jarayonlari, islohot va o’zgarishlar natijadorligi maktab ta’limiga, yangi avlod kadrlarini yetishtirish masalasiga borib taqalmoqda. Shunday ekan, maktab faoliyatini demokratlashtirish, uning insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirish, shu asosida o’quv tarbiya ishlari mazmunini, uning shakl va uslubini kompleks yangilash va yanada takomillashtirish muhim vazifa bo’lib qolmoqda. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “Taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta’lim va tarbiyadir”[1].

Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishni muhim shartlaridan biri esa xorij ta’lim tizimi va pedagogikasi tajribalarini o’rganishdir. Bu borada Finlyandiya tajribasi alohida, ayni damda muhim ahamiyatga ega. Ushbu mamlakat umumiy savodxonlik, tabiiy fanlar va matematika bo’yicha dunyoda eng ilg’orlardan biri hisoblanadi.

Avvalroq Finlandiya ta’lim tizimi ham boshqa davlatlarnikidan farq qilmasdi, ta’lim yodlab o’rganishga asoslangan va qattiq standartlashtirilgan edi. Aynan 1960 yillar oxiriga kelib ta’lim sohasida boshlangan tizimli islohotlar 2000 yillardan boshlab Finlandiya ta’lim ko’rsatkichlari dunyoda eng yuqorilardan biriga aylanishiga olib keldi.

Finlar birinchi navbatda maktablarni kichik jamiyatlarga aylantirishga harakat qildi va buni ta’milash uchun uning quruvchilari — o’qituvchilarni tayyorlashga katta e’tibor qaratdi. O’qituvchilarni tayyorlash uchun uch yillik bakalavr va ikki yillik magistratura darajasidan iborat jami 5 yillik dastur joriy qilindi, o’qituvchi bo’lish uchun magistratura darajasiga ega bo’lish majburiy qilib qo’yildi.

Pedagogika yo’nalishiga eng qiyin qabul joriy qilingan, hujjat topshirganlarning esa 10 foizigina sinovdan o’ta oladi. Ya’ni bu qayerga topshirishni bilmaganidan topshirib kirib ketadigan yo’nalish emas, balki yuridik yoki iqtisodiy soha kabi eng nufuzli yo’nalishlardan biridir. 30-40 yil davomida uzluksiz o’ta yuqori darajali o’qituvchilar tayyorlanishi natijasida mamlakatning barcha maktablari elita darajasidagi o’qituvchilar bilan to’lgan.

Minglab varaqlik o‘quv dasturlari o‘rnini ham 10 varaq atrofidagi umumiy tavsiyalar egallagan. O‘qituvchilar berilgan standartlarni qat’iy joriy qiladigan texnik xodimlar emas, balki vaziyatni tahlil qilib harakatlanadigan qaror chiqaruvchilar hisoblanadi. O‘qituvchilarning malakasiga ishonch shunchalik kattaki, darsliklar uchun ham umummilliy standartlar bekor qilingan — o‘qituvchilar o‘zlarining va o‘quvchilarining ehtiyojlaridan kelib chiqib darslik tanlaydi.

Finlandiyada o‘quvchilar maktabdagi butun davri davomida faqatgina bitta, o‘rta maktab oxirida majburiy imtihon topshiradi. Yana bir muhim jihat shundaki, o‘quvchilar o‘rtasida ham, maktablar o‘rtasida ham reytinglar umuman yo‘q. O‘zlashtirishi sekin yoki imkoniyati cheklangan o‘quvchilarga individuallashtirilgan dastur taqdim etiladi va ularning boshqalarga yetib olishi ta’minlanadi.

Finlandiya boshqa mamlakatlar singari turli innovatsiyalarni birdaniga mamlakat miqyosida joriy qilishga urinib, muvaffaqiyatsizlikka uchrasa bir necha yildan keyin buni takrorlash yo‘lidan ketmagan. U yerda bu doimiy tirik jarayon — nima yaxshi ekanligini maktablarning o‘zlari hal qiladi. Bu tizim ishlashiga maktablarning o‘zaro tengligi katta hissa qo‘shadi — mamlakatda katta maktablar mavjud emas: barcha maktablarda o‘quvchilar soni o‘rtacha 300 nafar atrofida bo‘lishga harakat qilinadi. Bu hamma maktablarga bir xil munosabatda bo‘lish imkonini beradi. Bir sinfdagi o‘quvchilar soni ham 20 nafardan oshmaydi.

Finlandiyadagi maktablarda o‘qituvchi doska oldida turib 45 daqiqa mavzuni tushuntirishiga deyarli guvoh bo‘lmaysiz. O‘quvchilar o‘zaro kelishilgan reja bo‘yicha mavzuni o‘zlari mustaqil o‘rganadi, dars paytida esa kimdir o‘qib o‘tirganini, kimlardir guruhga bo‘linib muhokama qilayotganini, boshqalar o‘qituvchiga savollar berayotganini ko‘rish mumkin.

Rivojlanayotgan davlatlar Finlyandiya tajribasiga qaraganda bir jihatga katta e’tibor qaratishlari lozim — ya’ni nimadir o‘rganmoqchi bo‘linsa, Finlyandiya ta’lim tizimining hozirgi holatdan emas, 50-60 yil oldingi holatiga va o‘sha davrlardagi muammolarni yechish uchun qaysi bosqichlarni bosib o‘tganiga qarashi lozim. Zero biz hozir aynan o‘sha holatdamiz.

Yuqoridagi davlatning ta’lim sohasidagi tajribalaridan xulosa qilib yondashgan holda, bugungi kunda zamonaviy o‘quv dasturlari, o‘qitish metodikalarini o‘rganib, yurtimiz umumta’lim maktablarida joriy qilish muhim masalaga aylangan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi ushbu tajriba asosida Milliy o‘quv dasturini ishlab chiqdi hamda 2021-2022 o‘quv yilidan boshlab ta’lim jarayoniga sinov tariqasida tadbir etildi.

Xalqaro tajribalarini sinchkovlik va qunt bilan o‘rganish orqali ta’lim tarbiyada qotib qolgan, o‘z dolzarbligini yo‘qotib borayotgan ish shakllari, uslublaridan xalos bo‘lish bilan birga, uni munosib tarzda yangilashda qo‘shimcha boy manbalarga ega bo‘lamiz. Davlatimiz rahbari mamlakatda kadrlar muammosi mavjudligini barcha sohalarga islohotlar sur’atiga mos zamonaviy mutaxassislar kerakligini aytgan edi. Shu maqsadda butun ta’lim tizimi takomillashtirilmoqda. Maktabgacha ta’lim rivojlantirilayotganini maktab saboqlariga puxta zamin bo‘lmoqda. Umumiy o‘rta ta’lim sifati ilg‘or xalqaro tajriba va zamon talablari asosida yuksaltirilmoqda. Prezident maktablari, buyuk allomalarimiz nomi bilan ataladigan ixtisoslashtirilgan maktablar, ijod maktablari, Temurbeklar maktablari kabi zamonaviy va innovatsion ta’lim maskanlari tashkil etildi. Ularda xalqaro tajribalar yo‘lga qo‘yilganligi kelajakda yetuk kadrlar yetishib chiqishidan dalolat beradi. 2019-yil 26- noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Zamonaviy maktab” larni tashkil etish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4537-sonli Qarori qabul qilindi.[3]

Qarorga muvofiq 2021-yilgacha maktablarnng kamida 3 foizi, 2025-yilgacha 20 foizi, 2030yilga qadar esa 50 foizini, “Zamonaviy maktab” larga aylantirishning asosiy parametrlari belgilandi [2]

REFERENCES

1. Sh.Mirziyoyev. “O‘qituvchi va murabbiylar kuni” munosabati bilan soha vakillariga yo‘llagan tabrik nutqi. Toshkent, 01.10.2020y
2. “Oriental Art and Culture” Scientific-Methodical Journal - (3) III/2020, 384-bet
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining « “Zamonaviy maktab” larni tashkil etish chora tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-4537-sonli Qarori, 26.11.2019-y. (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 27.11.2019-y., 07/19/4537/4078-son)

СЕНСОР АЛАЛИЯ БУ ЭШИТИШДАГИ НУҚСОНЛАР ОҚИБАТИМИ...

Аюпова Мукаррам Юлдашевна

Низомий номидаги ТДПУ профессори пед.фан.ном.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051835>

Аннотация. Ушбу мақолада сенсор алалияли болаларнинг нутқининг ўзига хос хусусиятлари, дизонтогенезда нутқнинг ривожланишининг намоён бўлиши ҳамда сенсор алалия бу эшитишдаги нуқсонлар оқибати эмаслиги ёритиб берилган.

Калим сўзлар: нутқ, сенсор алалия, товуш, нутқий товуш, эшитиш қобилияти, заиф эшитиш.

Сенсор алалиянинг асосий белгиси бош миянинг чап ярим юкори доирасининг жарохатланиши билан боғлиқ, нутқ-эшитув анализатори ишининг натижаси бўлган нутқни тушунишидаги камчиликлар хисобланади. Бу эса нутқ кўзгатувчиларни тахлил ва таркибий бузилишга, предмет ва товушли образ ўртасидаги боғлиқлигини шаклланмаслигига олиб келади. Бола ўзига қаратилган нутқни эшитади, аммо тушунмайди.

Жарангли сўз таъсири остида юзага келувчи кўзғалиш, мия тўқималарининг ривожланмаганлиги сабабли бошқа анализаторларга тарқалмайди ва барча сўз билан боғлиқ мураккаб динамик структурага кўзгалмайди.

Сенсор алалияда бирламчи нутқий товуш тахлилини амлга оширувчи нутқ эшитув анализаторининг илдизи (Гешел халқаси) фаолиятини оғир аналитик-синтетик бузилишлари кузатилади. Бундай болаларда фонематик идрок шаклланмайди, фонемалар дифференциаллашмайди ва сўз яхлит идрок эшитилмайди, акустик, гностик жараёнлар ривожланмайди ва нутқий товушларни идрок этиш қобилияти пасайган бўлади.

Нутқнинг тушунишни етишмаслиги ёки йўқлигида, энг аввало, одамнинг эшитиш холати хақида савол туғилади. Бир неча маротаба ўтказилган махсус тадқиқотларнинг кўрсатишича, кўпгина холларда сенсор алалияли болаларда тонал (жисмоний) эшитувнинг сезиларсиз пасайиши мавжуд, бироқ у нутқий тушунишнинг ривожланишини тормозлаши учун унчалик жиддий эмас.

Сенсор алалияда болаларни эшитиш қобилиятини текшириш жуда мураккабдир. Махсус электроакустик аппаратида текширилганида, эшитувнинг турғун эмаслиги аниқланган: бир хил частотали ва баландликдаги сигналлар гоҳ идрок қилинади, гоҳ қилинмайди. Сенсор алалияда эшитув диққати ва идрокнинг ўзига хос хусусиятлари, уларнинг секинлашгани турғун эмаслиги эшитиш холатини тўғри баҳолашга тўсқинлик қилади. Ихтиёрий эшитув диққатида ҳам камчиликлар кузатилади: болалар эшитмайдилар, тез чарчайдилар, чалғийдилар, товуш охангига қизиқишни тез йўқотадилар в.к.

Аудиометрик текширув, қачонки уни бир неча маротаба ўтказилса ва бола вазиятга кўникиб, вазифаларни тўғри тушуна бошласагина бирмунча асосли бўлади. Боланинг эшитиш қобилияти хақида якуний хулосалар, фақатгина 8-10 текширишлардан олинган маълумотлар, аудиограммаларни таққослаш натижасида келтирилади. Нормал ривожланишда тушуниш шундан бошланади: идрок қилинаётган сўзларни фарқлаш содир бўлади, уларни таниш амалга ошади, бунда нерв алоқалари ишлаб чиқилади. Бунинг шарофати билан турли товуш бирикмалари сўзда боғланади. Товушлар сўзда маълум

тартибда талаффуз қилинади ва идрок қилинади. Жаранглаш ва мазмун орасида алоқа ўрнатиледи, алоқалар тизими ишланади. Кўрув, сезги ва бошқа хис-туйғулар билан товушлар комплекси ассоциацияси аста-секин юзага келади ва мустахкамланади.

Сенсор алалияди предмет (харакат) ва уни таърифловчи сўз ўртасида боғлиқлик шаклланмайди. Сенсор алалияди эшитувнинг сифатсизлигини тадқиқотчилар, бош мия пўстлоғи тўқималарининг жарохатланган ёки ривожланмаган ўчоқларининг катталиги билан, бола миясида тор ўчоқли характердаги жарохатнинг йўқлиги билан тушунтирадилар.

Сенсор алалияди нутқни тушунишдаги бузилишлар, эшитиш пасайиши натижасида келиб чиқадиган камчиликлардан фарқ қилади. Кузатишларнинг кўрсатишича, одатда заиф эшитувчилар идрокда турғун ва доимий камчилик кузатилади. Сенсор бузилишлар эса идрокнинг турғун бўлмаган бузилишлари билан фарқланади. Болалар бир хил баландликдаги нутқий сигналларни гоҳ эшитадилар, гоҳ эшитмайдилар. Бу боланинг кўзгалувчанлиги ёки тоmozланганлигидан рухий фаоллиги, атроф мухит таъсири, текшириш пайтидаги шароит, сигналларни бериш усули ва қатор бошқа омиллар билан боғлиқ. Миянинг ривожланмаганлиги ёки эрта жарохатланиши етилмаган мия тўқималари иш қобилиятини пасайтиради. Бунда олий нерв жараёнлари нормал кечолмайди. Гоҳида болалар атрофдагилар нутқини эрталаб яхшироқ идрок этади-тунги уйкудан сўнг мия пўстлоғи иш функцияси юқори, кечга бориб толикувчанликнинг ўсишига қараб нутқни тушуниш ёмонлашади. Бошқа холларда болалар нутқни кечки пайт яхши идрок этадилар, кўринишидан, эрталаб тормозланиш тунги уйкудан сўнг хали хам ўз таъсирини кўрсатаётган бўлади, кечга бориб эса, машқларга қараб идрок бирмунча яхшиланади, мия тўқималари мисоли ишга киришади.

Мурожаат қилинган нутқ баландлигини кўтариш заиф эшитувчи болалар тушунишини яхшилайти ва сенсор алалияди болаларда қайта самарага эришилади. Хаддан ташқари кучли таъсирловчилар бош мия пўстлоғида хаддан ташқари химояловчи тормозланишни келтириб чиқаради ва бунда тўқималарнинг ривожланмаганлиги функционал блокада холатига тушади, тормозланувчи жараён ошади, тўқималар фаолиятдан ўчади. Сенсор етишмовчиликка эга болалар одатда бирмунча секин, тинч нутқни, шовқинли, баланд нутқга қараганда яхшироқ идрок қиладилар. Эшитиш аппаратларидан фойдаланиш заиф эшитувчилар идрокини яхшилайти, сенсор алалияди идрокнинг яхшиланишига олиб келмайди.

Сенсор алалияди заиф эшитувчилардан фарқли равишда гиперакузиялар кузатилади (гиперакузия-атрофидагилар учун бефарқ бўлган товушларга сезгирликни ошиши). Масалан, чакиллаб томаётган сув овози, эшик ғирчиллаши ва х.к. Заиф эшитувчи болалар бу сигналларни идрок этмайдилар. Толиқиш, таъсирланиш, психик бузилиш, юқори неврозик холатидан ташқари соғлом одамлар бундай товушларни эшитадилар, бироқ уларга бепарво қарайдилар, уларга таъсирланмайдилар. Сенсор алалияди болалар бундай товушларни кескин идрок қилади, уларга салбий реакция кўрсатадилар: безовталадилар, йиғлайдилар, кулоқ ва бош оғриғидан шикоят қиладилар ва х.к. лар. Бу болада эшитувнинг сақланганлиги ортиқча гувоҳ бўлади ва одатланмаган жаранглашлар гоҳида мия пўстлоғининг етилмаган тўқималари учун хаддан ташқари кучли таъсирловчи бўлишининг

кўрсаткичидир. Гохида исталган баландликдаги нотаниш товушларга сенсор алалияли болалар бутунлай таъсирланмайдилар.

Сенсор бузилиш болаларнинг предмет ва унинг номи орасидаги алоқани ҳосил қилолмаслиги, улар томонидан эшитилган ва талаффуз этилган сўзларнинг предмети нисбати шаклланмаганлиги билан характерланади. Боланинг пассив луғати турғун эмас ва фаол луғатдан сезиларли орқада қолади. Кўпинча бола исталган вазиятда предмети номлайди ва фақат танланган маълум шароитларда унинг номини билиб олади. Эшитуви бузилган болаларда махсус таълим натижасида сўз ва предмет ўртасидаги алоқа тез ўрнатилади ва бу алоқа турғундир.

Заиф эшитувчи ва сенсор алалияли болаларнинг овози турличадир. Заиф эшитувчи болалар овози жарангдор эмас, овоз баландлиги ва оханги хиссий маъно касб этмайди. Сенсор алалияда эса овоз меъёрда бўлиб, товуш ва сўзларни меъёрий оханг ва модуляцияга кўра баён этадилар.

Сенсор алалияли болаларда тушунишнинг йўқлигида шахсий нутқ ҳам қўпол бузилади. Оғир ҳолларда нутқсиз, тушунмайдиган болаларда ҳаракатли нотинчликлар, хулқнинг яққол ифодаланган қийинчиликлари кузатилади: бола ўйнайди, бақиради, сакрайди, такқилатади, фаолиятда тартибсиз. Бироқ гохида бундай болалар мулойим, уятчан, қайсидир даражада ўз камчилигини англовчи бўлиб қоладилар. Уларда нутқнинг тушунмаслик натижасида ўз нутқларида ҳам қўпол бузилишлар кузатилади. Болалар мулоқот жараёнида мимика, имо - ишоралардан фойдаланадилар. Тинчлик болаларни тинчлантиради, баланд овозлар, бақириқлар болаларни асабийлаштиради.

Ўз нутқига эга сенсор алалияли болалар осон, бир текис, зўриқмай гапирадилар, фикрни аниқ ифодалаш учун сўз танлашда, гап тузишда ўйланиб ўтирмайдилар, йўл қўйган хатоларини сезмайдилар. Нутқлари ўзлари томондан назорат қилинмайди, гапираётган гапнинг нотўғрилиги кузатилади, вазиятга боғлиқ бўлмаган, маъносиз сўз иборалар айтилади. Бола ҳикояси мазмунан аниқ эмас ва шакли бўйича нотўғридир. Унинг нима ҳақида бунчалик куйиниб, берилиб гапираётганини, кўпинча тушуниш қийин бўлади.

Болаларга бирон-бир мавзу ҳикоя қилиб берилганда ёки ўқиб берилганда узоқ вақтгача тинглай олмайдилар. Эшитганларининг мазмунини тушунмасликлари натижасида болаларда қизиқиш йўқолади ва ҳикояни эшитмай қўядилар. Янги сўзлар бола томонидан секин ўзлаштирилади. Нутқга таклидчан эмас, хулқи тартибсиз, импульсив ҳаракат қилади.

Юқоридаги фикрлардан хулоса қилиб шуни таъкидлаш жоизки алалияда ижобий динамика қуйидаги омилларни ҳисобга олганда намоён бўлади: нуқсонни эрта аниқлаш, иккиламчи бузилишларни ўз вақтида олдини олиш, меъёрдаги онтогенезни ҳисобга олиш, нутқнинг барча таркибий қисмларига системали таъсир кўрсатиш, болаларга дифференциал ёндошиш, сенсор-интеллектуал ва эффектив – ирода соҳасига таъсир этиш билан бирга нутқни шакллантириш, нутқий жараёнлар, тафаккур ва билим фаоллигини шакллантиришнинг бир бутунлигини ташкил этиш.

Шундай қилиб сенсор алалия бу эшитишдаги нуқсонлар оқибати эмас балки боланинг она қорнида ёки дастлабки ривожланиш бочқичида нутқ шаклланишига қадар бош мия қобиғи нутқ доирасининг органик жароҳатланиши оқибатида бирламчи сенсор этишмовчиликнинг кузатилишидир.

REFERENCES

1. Александрова К.В. Логопедическая работа по развитию связной речи у старших дошкольников с моторной алалией / К.В. Александрова, Е.А. Цивильская // Грани науки 2014. - Казань: КФУ, 2014. - С .75-76.
2. Антипова Ж. Что? Где? Когда? О работе по формированию словарного запаса у детей с ОНР / Ж. Антипова // Дошкольное воспитание. - 2011. - № 9. С. 36-38.
3. Ахметзянова А.И. Патология речи: Учебное пособие / Под ред. А.И. Ахметзяновой. - Казань: КФУ, 2015. - 167 с.
4. Ayupova, M. Y. "Logopediya. Ozbekiston Respublikasi Oliy va orta maxsus talim vazirligi." *T.: Ozbekiton faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti* (2019).
5. Ayupova, Mukarram Yu. "Speech Preparation of Preschool Children with Speech Deficiency for School Education." *Journal of Pharmaceutical Negative Results* (2022): 2345-2353.
6. Ayupova Mukarram Yuldashevna "DEVELOPMENT OF MOTOR SKILLS OF CHILDREN WITH DYSARTHRIA "NOVATEUR PUBLICATIONS *JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal* ISSN No: 2581 –4230 VOLUME 9, ISSUE 5, May -2023 86 |

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИ РАҚАМЛИ
КОМПЕТЕНТЛИГИНИ МУЛТИМЕДИАЛИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ
АСОСИДА РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ**

¹Холиков Аъзамжон Абдусаломович, ²Ҳамраева Гулноза Рустамовна

¹Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети “Бошланғич таълим методикаси” кафедраси мудири, п.ф.д., проф.

²Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети “Ахборот таълим технологиялари” кафедраси катта ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051843>

Аннотация. Мақолада олий таълим ташкилотларида таълим олаётган талабаларнинг рақамли компетентлигини мултимедиа технологиялар асосида ривожлантириш методикаси ёритилган. Бундан ташқари, муаллифлар томонидан мултимедиа технологиялар асосида дарсларни ташкил этишида геймификация методидан фойдаланиш тузилмаси намуна сифатида ишлаб чиқилган.

Калим сўзлар: рақамли компетентлик, мултимеди, геймификация, рақамли таълим, интерфаол ўйинлар, масофавий таълим, видео, анимация.

Кириш. Юртимизда олий таълим ташкилотлари тизимини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичи мазмуни ва методикасига, унинг самарадорлигини оширишга сифат жиҳатдан янги талаблар қўймоқда. Шу талаблардан келиб чиққан ҳолда юртимизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналишларига ҳамда халқаро стандартлар талабларига мос келадиган таълим тизимини яратиш бўйича кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонида, таълим жараёнига рақамли технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш бўйича тадбирлар амалга ошириш бўйича жумладан, рақамли иқтисодиёт учун юқори малакали муҳандис-техник кадрлар тайёрлаш тизимини ташкил этиш, таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида индивидуаллаштириш, масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, вебинар, онлайн, “blended learning”, “flipped classroom” технологияларини амалиётга кенг жорий этиш, масалаларига алоҳида эътибор берилган. Мазкур вазифаларни амалга оширишда, жумладан, олий таълим ташкилотларида таҳсил олаётган талабаларни фаолиятга тайёрлашнинг шарт шароитларини такомиллаштириш, жамиятни рақамлаштиришда ўзгаришларга мувофиқ соҳа фаолиятга йўналтириш, рақамли жамият учун кадрларни тайёрлаш билан бевосита боғлиқ бўлган ёш мутахассисларни тайёрлашнинг кўплаб муҳим жиҳатларига эътибор қаратилган.

Мавзунинг долзарблиги. Рақамли жамиятни ривожланишида ишлаб чиқариш соҳасининг мутахассисларини касбий салоҳият жиҳатдан тайёрлаш асосини технологик ишлаб чиқариш ва жамият қонуниятлари таъсир этадиган соҳага оид, билимларга асосланиб тайёрлаш мақсадга мувофиқ. Замонавий таълим муҳитидаги рақамли компетентликга эга бўлган мутахассисларни соҳа фаолиятга тайёрлаш механизмлари, воситалари, технологияларини ишлаб чиқиш муаммолари долзарб бўлиб қолмоқда. Ўз

навбатида ушбу фаолият соҳасида рақамли компетентлиги юқори бўлган мутахассисларни тайёрлаш моҳиятини илмий жиҳатдан англаш зарурлигини билдиради.

2020 йил 5 октябрдаги «Рақамли Ўзбекистон - 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПФ-6079-сонли фармонида юртимизда рақамли иқтисодиётни фаол ривожлантириш, барча тармоқлар ва соҳаларда, энг аввало, давлат бошқаруви, таълим, соғлиқни сақлаш ва қишлоқ хўжалигида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга ошириш. Хусусан, электрон ҳукумат тизимини такомиллаштириш, дастурий маҳсулотлар ва ахборот технологияларининг маҳаллий бозорини янада ривожлантириш, республиканинг барча ҳудудларида IT-паркларни ташкил этиш, шунингдек, соҳани малакали кадрлар билан таъминлашни кўзда тутувчи 220 дан ортик устувор лойиҳаларни амалга ошириш ишлари бажарилмоқда.

Мақсад. Юқорида кўрсатилган вазифалардан келиб чиқиб шуни таъкидлаш мумкинки, олий таълим ташкилотларида тахсил олаётган талабаларнинг рақамли компетентлигини ривожлантиришда мултимедиали таълим технологияларидан фойдалананишнинг янги методикасини ишлаб чиқишдир. Олий таълим ташкилотларида таълим олаётган талабаларини рақамли компетентлигини ривожлантириш учун қулай имконият яратиш, талабалар томонидан баён қилинган турли-туман инновацион фикрлар ва ғояларни бағрикенглик билан қабул қилиш, ҳамда уларнинг ўқув жараёнидаги фаоллигини таъминлаш, ҳар бир талабада унинг янги лойиҳа ишларини ишлаб чиқишга қодирлиги ҳақидаги ишончини қарор топтириш, уларнинг лойиҳа ишларидаги инновацион янгилигини доимий равишда баҳолаш ва рағбатлантириш –ишимизнинг асосий мақсади ҳисобланади.

Мақоланинг илмий моҳияти. Рақамли компетенциялар тушунчаси фаолият самарадорлигини ошириш мақсадида инсон (фуқаро, ишчи, талаба) нинг ахборот-коммуникация технологияларидан ҳар хил шароитларда (иш, бўш вақт, машғулот) фойдаланиш қобилиятининг ўзига хос хусусияти сифатида тавсифланади.

Яна бошқа хорижий манбаларда рақамли компетенция- бу иш, таълим, бўш вақт, жамиятда иштирок этиш билан боғлиқ мақсадларга эришиш учун АКТдан ишончли, танқидий ва ижодий фойдаланиш деб таърифланади.

Бугунги кунда рақамли компетенциясига эга бўлган мутахассисларни шакллантириш замонавий жамият таълим тизимининг асосий вазифаларидан биридир. Қўйилган вазифага фақатгина АКТ компетенциясини мултимедиали таълим технологиялари асосида ўқитиш методикасини мақсадли олиб бориш билан эришиш мумкин, бунда таълим олувчига янги билимларни тушунишга, улардан дарс машғулотларида мохирона фойдаланиш асносида янгилик яратиши ва яратилган янги методикаларини амалиётга самарали тадбиқ этишига имкон берилиши лозим.

Айнан шунинг учун ҳам ҳозирги замонавий таълимнинг рақамлаштириш даврида олий таълим ташкилот тизимини талабаларининг интерактив технология ва мултимедиа восталари ёрдамида уларнинг рақамли компетентлигини ривожлантириш замонавий таълимнинг асосий вазифаларидан бири саналмоқда.

Олимлар Е.Е.Щербик, А.А.Кондакова таъкидлашча рақамли компетенцияларнинг шаклланишини баҳолашда учта даражани аниқлаш мумкин:

- юқори. Рақамли ва ахборот-коммуникация технологияларидан тўлиқ фойдаланиш қобилияти (шу жумладан рақамли маҳсулотни яратиш) билан тавсифланади;

- ўрта. Бу барча рақамли компетенцияларнинг мавжудлигини билиш, аммо уларни фақат қисман қўллаш сифатида тавсифланиши мумкин;

- паст. Рақамли компонентлар ҳақидаги билимларнинг мавжудлигидан фарқ қилади, билимни таркибий қисмларини касбий вазифалар билан ўзаро боғлаш мумкин эмас.

Шунинг учун рақамли компетенцияларни ривожлантириш учун нафақат фанлар аро боғланишлардан фойдаланиш, балки ўрганилаётган фанларга индивидуал интерфаол методлардан фойдаланган ҳолда замонавий дарс олиб бориш методларини ҳам киритиш керак.

Мутахассисларнинг фикрига кўра, рақамли компетенция ҳаётнинг барча соҳаларида ахборот жамияти технологияларидан ишончли ва танқидий фойдаланишни назарда тутлади. Рақамли компетенция ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги асосий кўникмаларга асосланади (компьютерларни маълумот излаш, баҳолаш, тақдим этиш, сақлаш ва алмашиш, электрон воситалар ва Интернет орқали мулоқот қилиш учун) .

2010 йил декабрдан бошлаб Европа Иттифоқининг тадқиқот маркази DigComp деб номланувчи аҳолининг рақамли компетенциялари моделини ишлаб чиқара бошлади. Рақамли компетентлик - бу иш, таълим, бўш вақт, жамиятда иштирок этиш билан боғлиқ мақсадларга эришиш учун АКТдан ишончли, танқидий ва ижодий фойдаланиш деб таърифланади. Рақамли саводхонлик - бу 21-асрда жамият ва иқтисодиётнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида фаол иштирок этиш учун бутун аҳоли эгаллаши керак бўлган кўникмалардан бири деб таъкидланди.

Инсон фикрлаш дунёсининг ўзгариши, замонавий рақамли таълим муҳитида мултимедиани жорий этиш билан боғлиқ жиддий ўзгаришларни юзага чиқарди.

Мултимедиани жорий этилиши XX аср 90-йилларидан бошлаб ахборотлаштириш соҳаси кескин ривожланишини юзага олиб чиқди. XXI асрда эса мултимедиа ва замонавий ахборот технологиялари юқори даражада оммалашиб кетди

Мултимедиа сўзининг луғавий маъноси [multum+medium] (ёки [инглизча. multi+media]) каби иккита сўз йиғиндисидан ташкил топган бўлиб, multi – кўп, media – муҳит маъносини англатади. Сўзнинг илмий ва ўқув адабиётларида “кўп воситалик”, “мультимедиа муҳити”, “кўп қатламли муҳит”, “мультимедиа – биттадан кўп бўлган медиадир”, “маҳсулот ташувчи восита”, “маълумот ташувчи восита” каби талқин қилиниб келмоқда, ҳатто, айрим адабиётларда “ ҳозиргача мультимедиаининг аниқ таърифи мавжуд эмас” эмаслиги ҳам эътироф этилган.

Ҳозирги даврда мультимедиа атамаси кўп қиррали бўлиб турли хил тушунчаларни ифодалашда тадбиқ этиб келинмоқда. Масалан мултимедиа технологияси; мултимедиа маҳсулоти; мультимедиаали компьютер; мултимедиа лойихаси; мултимедиа дастури; мултимедиа дидактик воситаси ва бошқалар шулар жумласидандир.

Республикаимизда ўқув жараёнида мултимедиа технологияларидан фойдаланишни дидактик ва услубий ёндашувлар асосида ўрганиб чиққанлар М.М.Арипов, Т.Р.Азларов, А.И.Аширова, У.Ш.Бегимқулов, Т.Ф.Бекмуратов, Р.Р.Боқиев, Ф.М.Зокирова, Ҳ.З.Икромов, М.Э.Мамаражабов, Б.Б.Мўминов, Н.И.Тайлақов, Х.А.Тўрақулов, У.Ю.Юлдашев, С.С.Ғуломов каби олимлар таълим соҳадаги турли муаммоларини ўрганганлар.

Замонавий олий таълим муассасалари касб таълим йўналишида таълим олиш жараёнида мултимедиа технологиясидан фойдаланишни амалга ошириш учун, аввало мултимедиа тўғрисида асосий тушунчаларни кўриб чиқамиз.

“Мултимедиа тушунчасининг адабиётларда ёритилган бир нечта таърифни келтирамиз: “Мултимедиа-деганда турли шаклдаги маълумотларни қайта ишловчи воситалар мажмуаси тушунилади”. “Мултимедиа - бир вақтнинг ўзида турли кўринишдаги ахборотларни, матн, графика, товуш ва бошқалардан фойдаланишни кўзда тутган фойдаланувчи интерфейсининг концепцияси”, “Мултимедиа-бу информатиканинг дастурий ва техникавий воситалари асосида ахборотнинг анъанавий ва оригинал турлари, ўқув материалларини талабаларга етказиб беришнинг мужассамлашган ҳолдаги кўринишидир”, “Мултимедиа-гуркираб ривожланаётган замонавий ахборот технологиясидир”.

Таҳлил қилинган таърифларимизга асосланиб, мултимедианинг пайдо бўлиши - бу инсониятнинг улкан ютуғи, шу туфайли таълим, илм-фан, бизнес, санъат соҳаларида жуда катта мувофақиятлар юз берди, 30 йилдан сал кўпроқ вақт ичида мултимедиани қўлланилиши бутун дунёни қамраб олди ва кенг кўламда ўзининг мўжизаларини кўрсатди. Ҳозирги кунда рақамли таълим муҳитида мултимедиа технологиялари тобора кўпроқ эътиборни жалб қилмоқда ва ҳаётимизнинг барча соҳаларида оммалашиб бормоқда.

Юқорида келтирилган мултимедианинг илмий асосланган таърифлари ва имкониятларини ўрганиб чиқиб, замонавий рақамли таълим муҳитида мултимедиа воситаларини қўллаш, таълим олувчиларга ўзларининг индивидуал психологик хусусиятларига мос ўқув материаллари билан ишлашда, вазифаларни бажаришда, мултимедиали таълим технологиялари асосида замонавий машғулотлар олиб бориш имкониятини яратиб беради. Бу эса рақамли таълим муҳитидаги талабаларнинг рақамли компетентлигини ривожлантиришга замин яратади.

Метод (yunoncha "metodos" — билиш ёки тадқиқот йўли, назария, таълимот) — воқеликни амалий ва назарий эгаллаш, ўзлаштириш, ўрганиш, билиш учун йўл йўриқлар, усуллар мажмуаси, фалсафий билимларни яратиш ва асослаш усули..

В.Н. Удророва таърифига кўра, метод - билиш жараёнида амал қилиниши керак бўлган тамойиллар, усуллар, қоидалар, талаблар мажмуидир. Илий адабиётларда усул воқеликни амалий ёки назарий ривожлантириш учун муайян муаммони ҳал қилишга бўйсунадиган техникалар ёки оператциялар тўплами сифатида талқин этилади. Кенг маънода метод деганда қандайдир натижага эришиш, муайян фаолиятни амалга ошириш, айрим муаммоларни ҳал қилишнинг онгли усули тушунилади.

Рақамли таълим муҳити ўқув жараёнида мултимедиали таълим технологияларидан фойдаланиш талабаларнинг рақамли компетентлигини ривожлантириб, тажрибасини янада бойитади.

Рақамли таълим муҳитида, ўқув фаолиятини қизиқарли қилиш, талабаларни ижодий изланишга йўналтириш, мотивация бериш, ахборот коммуникатив компетенцияларини ривожлантириш, лойиҳа вазифаларини ишлаб чиқиш, гуруҳда лидерлик қилиш, рағбат мукофотга эга бўлиш каби қатор хусусиятларни юзага чиқариш учун янги ўқитиш усули билан ўқиш фаолиятига мослашишни такомиллаштириш самарали натижа беради.

Замон билан ҳамнафас бўлиш ва рақамли даврга мослашиш жуда муҳимдир. Таълимдаги геймификация ана ўша мослашишга мотивация беришга қаратилган жуда муҳим қадамдир. Юқоридаги барча омиллар илмий изланишларини таҳлил қилиб олган ҳолда, талабаларнинг мултимедиа таълим технологиялари асосида дарс машғулотларини ташкил этишда, ўйин техникасини тадбиқ қилиш билан ўрганиш, янги билим ва кўникмаларни эгаллашнинг самарали усули сифатида ёрдам беради.

Тадқиқотда қўлланилган усуллар. Геймификация (инглизча “gamification” сўздан) - фойдаланувчилар ва истеъмолчиларни жалб қилиш, дастур муаммоларини ҳал қилишда ўз иштирокини ошириш, маҳсулот ва хизматлардан фойдаланиш учун дастурий таъминот ва веб-сайтлар учун компьютер ўйинларига хос ёндашувлардан фойдаланиш.

Геймификация - бу лойиҳа иштирокчиларини жараёнга кўпроқ жалб қилиш мақсадида ўйин усулларини ўйиндан ташқари жараёнларга ва ҳодисаларга мослаштириш технологияси. Эски рағбатлантириш схемалари ишламай қолганлиги сабабли янги мотивация усулларига эҳтиёж пайдо бўлди. Мақтовлар, мукофотлар, жазодан қўрқиш - сабабли ва сабабиз усуллари деярли самарали эмас. Айниқса, ўқитувчилар талабаларга нисбатан, геймификацияни кўпроқ ўрганмоқдалар - бу мотивация бериш, босқичлардан ўтиш, вазифаларни бажариш, савияни оширишга хизмат қилади.

М.Г. Ермолаева изланишларида геймификация - кўнгил очиш, дам олиш, ўрганиш, ижодкорлик, мотивация бериш ва инсон муносабатларини моделлаштириш жараёнидир деб келтириб ўтган.

Ўйин моделларини ишлаб чиқиш ва дастурларни ўрганиш учун масъул бўлган Массачусетс профессор - ўқитувчилари бугунги кунда ўқув жараёнида геймификация ўйинларни амалга ошириш мумкин бўлган усулларни келтириб ўтадилар:

- инновация яратиш усули сифатида ўйнаш;
- алоҳида бўлимлардан билим олиш усули сифатида ўйнаш;
- симулятор сифатида ўйин;
- мунозара усули сифатида ўйнаш;
- амалий кўникмаларни эгаллаш сифатида ўйнаш;
- рол ўйнаш хатти-ҳаракати усули сифатида ўйнаш;
- рефлекс усули сифатида ўйнаш;
- мултимедиали лойиҳа ишларини яратиш усули сифатида ўйнаш;
- тадқиқот вазифаларини бажариш сифатида ўйин ва бошқалар.

Натижалар ва амалий мисоллар. Юқорида мулоҳазалардан келиб чиқиб, мултимедиали лойиҳа асосида касб таълими йўналиши талабаларини рақамли компетентлигини ривожлантириш хусусиятларини таҳлилини келтирамыз:

Талабаларни рақамли компетентлигини ривожлантириш, дарсда берилган вазифаларни бажаришда мултимедиали таълим технологиялари асосида ишлашини ташкил этишда геймификация методини қўллашни тавсия этамыз.

Геймификация методи янги илмий усул бўлиб бугунги кунда барча соҳаларда қўллаш жорий қилинмоқда: иқтисодиётда, спорт, санъат, таълимда ва бошқа соҳаларда.

1-жадвал.

**Талабаларнинг рақамли компетентлигини ривожлантиришда, дарс
машғулотида берилган вазифаларни бажаришда геймификация усулидан
фойдаланиб эришиладиган натижалар таҳлили**

Таълимда қўлланиши	Мақсади	Имконияти	Дарс машғулотидида қўлланиши
боғча; мактаб; академик лицей; техникум; олий ўқув юрти; асперантура.	дарсда иштирок этиш;	юқори даражада афсона яратади;	дарс жараёнида квест усулларидан фойдаланиш;
	режани аниқлаш;	мотивация беради;	имтиҳда қўллаш;
	мақсадни аниқлаш;	машғулот иштирокичиларини бир бирига муносабатини яхшилади;	ҳар бир дарсда қўлланилади;
	вазифаларини ишлаб чиқиш;	машғулот иштирокичилари ўртасида маълумот алмашишини тезлаштиради;	мултимедиали технологиялари асосида вазифаларини бажаришда қўллаш;
	рағбатлантириш;	турли интернет веб дастурлада ишлаш имкоятини яратиб беради;	уй вазифаларини бажаришда қўллаш;
	янги натижа олиш.	Машғулот ишларини тармоққа жойлаш.	жумбоқни ечишга ҳаракат қилишда.

Бугунги кунда ривожланган хорижий давлатларда мактабгача таълим муассасидан то аспирантурага қадар геймификация методи ва тамойиллари таълим жараёнига киритилмоқда. Масалан, мултимедиали таълимга асосланган уй вазифасини - бу шунчаки зерикарли “мажбурий” иш эмас, балки мукофот олиш ёки янги изланишлар олиб бориш учун қизиқарли бўлган жараён сифатида қаролмоқда. Умуман олганда, таълим жараёнида ушбу усуллардан фойдаланиш, талабаларни нафақат материалларни ўрганишни, балки мултимедиали таълим технологиялари асосида қандайдир вазифаларни бажаришда янги ғоя яратишга ундайди ва бу эса талабаларни билим даражасини сезиларли даражада оширади.

Хулоса қилиб, олий таълим ташкилотларида таълим олаётган талабаларнинг рақамли компетентлигини мултимедиа таълим технологиялари асосида ривожлантиришда юқоридаги мулоҳазаларни инобатга олган ҳолда қуйидаги тавсияларни таклиф этамиз:

- замонавий таълим муҳитида рақамли жамиятнинг учта таркибий қисмига кирувчи, рақамли иқтисодиёт ва у томонидан ишлаб чиқарилган мутахассисларига қўйиладиган янги талабларни барчасини чуқур ўрганиш;

- таълим соҳасидаги замонавий ўзгаришлар ва инновацион ривожланиш таснифини таҳлил қилиб солиштириш;

- мультимедиа технологиялари асосида ишлари имкониятини такомиллаштириб, ахборот таълим муҳитидаги талабаларнинг рақамли компетентлигини ривожлантиришга мотивация бериш;

- талабаларнинг рақамли компетентлигини ривожлантиришда, мультимедиа технологиялар ососида дарс машғулотларини ташкил қилишда, геймификация усулидан фойдаланишни тадбиқ этиш;

- талабалари мультимедиа технологиялар ососида дарс машғулотларини ташкил этишда геймификация усулидан фойдаланиб, эришган ютуқ натижаларни таҳлил қилиш.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони// www.lex.uz.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги “«Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги пф-6079-сонли фармони // www.lex.uz. ogbus.ru.
3. Digital globalization: The new era of global flows. Official site of McKinsey& Company
4. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows> (дата обращения 16.10.2020)
5. Recommendation of the European Parliament and of the Council on Key Competences for Lifelong Learning. Official site of EUR-Lex [Электронный ресурс].URL:<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006H0962> (дата обращения 16.10.2020).
6. Digital globalization: The new era of global flows. Official site of McKinsey&Company [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows> (дата обращения 16.10.2020).
7. Щербик Е.Е., Кондакова А.А. 2016. Оценка уровня финансовой грамотности студентов Нижневартковского государственного университета // XVIII Всероссийская студенческая научно-практическая конференция. Нижневартовск: Изд-во НВГУ, 811–816.
8. Исоқов И. Совершенствование содержания и автоматизация проведения лабораторно-практических, самостоятельных работ по информатике в вузах. Автореф. дис. канд. пед. наук.- Тошкент: ТДПИ, 1995. - 19 с.

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ АСОСИДА ЭГРИ СОЛИҚЛАРНИ ҲИСОБЛАШ ВА
УНДИРИШ УСУЛЛАРИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ**

Қодиров Баходир Қудратович

Термиз Давлат университети Молия кафедраси катта ўқитувчиси, иқтисод фанлари
НОМЗОДИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051849>

***Аннотация.** Мақолада глобал иқтисодиётда Ўзбекистонни солиқ қонунчилигини такомиллаштиришнинг ҳуқуқий асослари таҳлил қилинган, жаҳон инқирози шароитида иқтисодиётни тиклаш ва ривожлантиришда эгри солиқларнинг роли кўриб чиқилган, рақамли иқтисодиётда эгри солиқларни ҳисоблаш ва ундириш тартиблари ўрганилган, олиб борилаётган ислоҳотларда эгри солиқларнинг ўрни ва вазифалари белгиланган. Амалга оширилган тадқиқот ва таҳлиллар бўйича илмий хулосалар ва таклифлар берилган.*

***Калим сўзлар:** глобал иқтисодиёт, бозор иқтисодиёти, рақамли иқтисодиёт, солиқ тизими, эгри солиқлар, эгри солиқларни ҳисоблаш тартиблари.*

КИРИШ. Янги Ўзбекистон иқтисодиётини юксалтириш истиқболлари тадбиркорликни рағбатлантириш омилларига кўра рақамли иқтисодиёт асосида эгри солиқларни ундириш механизмларини такомиллаштириш тартибларига ҳам бевосита боғлиқдир. Ҳозирги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг янги босқичида эркин ва шаффов бозор иқтисодиётини шакллантириш устувор вазифалар сифатида белгиланиб, мамлакатнинг иқтисодий тарақиётини таъминлашда солиқ воситасининг, шу жумладан, эгри солиққа тортишнинг аҳамияти муҳимдир.

2016–2021 йилларда солиқ тизимини такомиллаштириш бўйича амалга оширилган ислоҳотлар ва қабул қилинган солиқ қонунчилиги меъёрлари таҳлилий кўриб чиқилганда, Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларга мутаносиб ҳолда солиқ тизими такомиллашиб бораётганлиги, бу жараёнда солиқларни ҳисоблаш ва ундириш механизмлари рақамли иқтисодиётнинг ривожланиб боришига бевосита узвий боғлиқ ҳолда ташкил этилаётганлиги, солиқ қонунчилиги халқаро андозаларга мослашаётганлиги кузатилади.

Пандемия шароитида одамларнинг соғлигига халокатли хавфлар юз беришини олдини олиш мақсадида Ўзбекистонда ҳам 2020–йилнинг 15–мартдан бошлаб карантин эълон қилинди. Карантин талабларига кўра мамлакат иқтисодиётининг негизини ташкил этган корхона ва ташкилотлар маълум муддатда ўз фаолиятини тўхтатганлиги, ишчи ходимларга вақтинча таътил берилганлиги сабабли, бу шароитда мамлакатнинг макроиқтисодий кўрсаткичларига пасайиш юз берди. Ишлаб чиқариш корхоналарига танафус берилганлиги ва қўшимча қиймат яратиш тўхтаганлиги, бюджетга солиқ тушумлари камайганлиги, аммо бюджетдан маблағлар сарфланиши давом этганлиги сабабли Ўзбекистонда ҳам иқтисодий инқироз ҳолатлари юзага келди. Бундай шароитда, иқтисодиётга келадиган зарарларни камайтириш, давлат билан аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги ижтимоий–иқтисодий муносабатларни юмшатиш, солиқларни ҳисоблаш ва ундириш механизмларини рақамли иқтисодиётга таянган ҳолда ташкил этиш ва солиқларни ундириш ҳаражатларини камайтириш, тадбиркорлик субъектларини молиявий фаолиятига сезиларли таъсир этмайдиган эгри солиқларни самарал қўллаш

асосида бюджет даромадларини шакллантириш энг муҳим устувор вазифалардан бирига айланди. Шунинг учун, давом этаётган нобарқарор иқтисодий шароитида Ўзбекистон иқтисодиётига келадиган зарарларни бартараф этиш, иқтисодиётни босқичма–босқич инқироздан чиқариш ва илгаригидек барқарор тарақиёт йўлига эришиш йўлларини аниқлаш юзасидан тадқиқотлар олиб бориш, бу борада бюджет даромадларида муҳим аҳамиятга эга бўлган эгри солиқларни ҳисоблаш ва ундириш механизмларини рақамли иқтисодиёт асосида такомиллаштириш юзасидан илмий хулоса ва таклифлар ишлаб чиқиш лозим.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР МУҲОКАМАСИ. Ўзбекистоннинг 2017–2021 йиллардаги стратегик мақсадларида “иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштиришга йўналтирилган макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, кишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш, иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш бўйича институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш, ҳудудлар, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ҳолда ижтимоий–иқтисодий тараққий эттириш, инвестициявий муҳитни яхшилаш орқали мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий сармояларни фаол жалб этиш” вазифалари белгиланди[1]. Бу устувор вазифаларнинг ижросини таъминлаш учун энг аввало солиқ юқини камайтириш, солиққа тортиш тизимини соддалаштириш, солиқларни унификация қилиш, эгри солиққа тортишни рақамли иқтисодиёт асосида ташкил этиш, солиқ ҳисоботларини қисқартириш, солиқ қонунчилигини соддалаштириш, солиқ муносабатлари соҳасида норматив–ҳуқуқий ҳужжатлардаги қарама–қаршилиқлар ва зиддиятларни бартараф этиш, инсофли солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини кучайтириш, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва бошқа бир қатор рағбатлантирувчи чораларни амалга ошириш лозим бўлади[2]. Хусусан, иқтисодиётда белгиланган устувор йўналишларни рўёбга чиқаришда тегишли тармоқларни молиявий қўллаб–қувватлаш билан бир қаторда корхоналарнинг молиявий фаолиятига таъсир этмайдиган эгри солиқларни ҳисоблаш ва ундириш механизмларини рақамли иқтисодиёт асосида такомиллаштириш ҳам самаралидир. Чунки, маълум бир тармоқнинг ёки корхонанинг молиявий натижаларига тўғридан тўғри таъсир қилмайдиган эгри солиқларни ҳисоблаш ва ундиришнинг самарали механизмларини такомиллаштириш, бунда рақамли иқтисодиётнинг дастурий маҳсулларидан оқилона фойдаланиш мамлакатимизнинг иқтисодий юқсалишига имконият яратади. Бу тадқиқот натижаларини амалиётда қўлланиши натижасида, эгри солиқларни ундиришнинг самарали механизмлари асосида инвестиция ғояларини амалга оширишга, тадбиркорлик соҳаларини мувофиқлаштиришга ва янги иш ўринларини яратишга имкон берувчи тармоқларни ривожлантиришга, экспорт еки импорт ўрнини босувчи товарлар ишлаб чиқарилишига, хориж товарларига боқимондаликни бартараф этилишига, валюта жамғармасининг мустаҳкамланишига, ялпи ички маҳсулотнинг ўсишига, солиқ тушумларининг кўпайишига ва бошқа самарадорликларга олиб келади. Шунинг учун, солиқ ундирувчи ҳукумат ҳар доим бюджетга зарур бўлган молиявий ресурсларни тўплаш учун солиқлар миқдорини, шу

жумладан эгри солиққа тортишни кўпайтиришга мажбур бўлсада, айнан шу истакни бажариш мақсадида энг муҳим устувор соҳа ва тармоқларга нисбатан солиқ преференциялари ва имтиёзларни татбиқ этишга мажбур бўлади. Албатта, бу ўринда ҳам солиқ тўловчи бўлган тадбиркорлик субъектларини, ҳам солиқ ундирувчи давлатнинг манфаатларини ифода этувчи оқилона эгри солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир. Шу боисдан, коронавирус пандемияси давом этаётган бугунги шароитида ишлаб чиқариш корхоналарининг нобарқарор фаолияти кузатилаётган бир пайтда бюджет даромадларини зарур молиявий ресурслар билан таъминлашда нисбатан арзон ва молиявий натижага таъсири кам бўлган эгри солиқларни ҳисоблаш ва ундириш механизмларини такомиллаштириш ҳар доимгидан ҳам муҳимроқдир.

Мазкур устувор мақсадларга биноан солиқ тизимини такомиллаштириш ва жаҳонни ривожланган мамлакатларининг солиқ қонунчилиги меъёрларига мослаштириш юзасидан олиб борилган ислохотларнинг самараси сифатида янги таҳрирдаги солиқ Кодексининг қабул қилинганлигини ва 2020–йил 1–январдан бошлаб жорий этилганлигини мамнуният билан эътироф этиш лозим. Ривожланган мамлакатларнинг андозаларига мувофиқлаштирилган Янги таҳрирдаги солиқ Кодексида солиқ турлари (13 турдан 10 турга туширилди) ихчамлаштирилди, солиқ ҳисоблаш, ундириш тартиблари бирхиллаштирилди, солиқ имтиёзлари яхлитлаштирилди, солиқ ставкалари кодексда аниқ ҳолда белгиланди, солиқ назоратини олиб бориш тартиби ривожланган мамлакатлар андозасига мослаштирилди[3].

1–жадвал

**Ўзбекистон Республикаси ЯИМ ва бюджет даромадларини асосий
кўрсаткичлари динамикаси[4] (млрд. сўм)**

Кўрсаткичлар номи	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2021 йилда 2016 йилга нисбатан ўсиш (фоизда)
Ялпи ички маҳсулоти	242496	302537	406649	511838	653546	688936	284.1%
бюджети даромади	41044	49685	79099	112165	128460	147202.3	358.6%
Шундан солиқ тушумлари	36290	45955	71128	97894	119653	128798.7	354.9%
Эгри солиқлар	21131	26134	41280	46429	58244	62526.7	295.9%
Тўғри солиқлар	15159	19821	29848	51465	61409	66272	437.2%

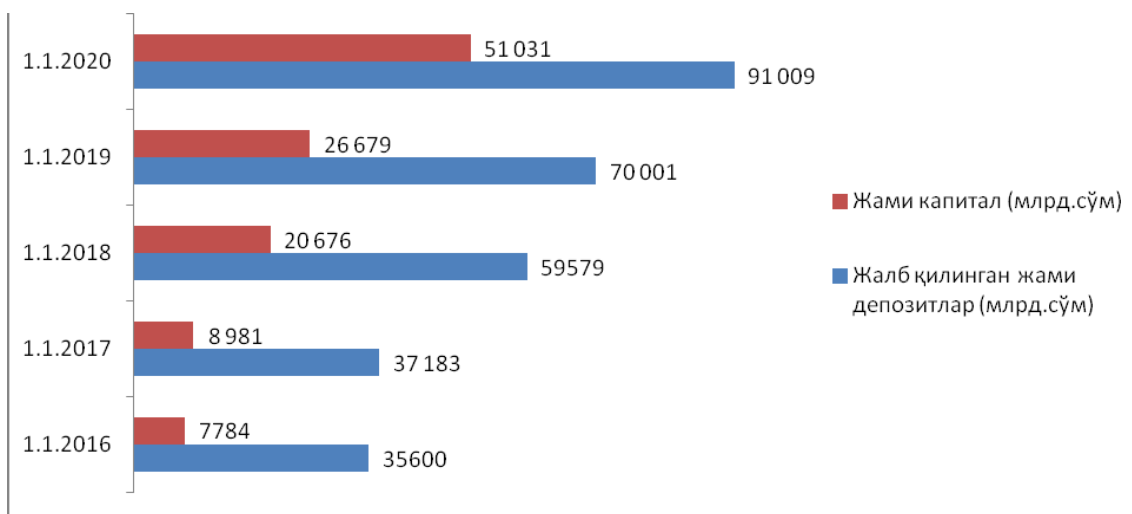
Келтирилган 1–жадвал маълумотларидан кўринадики, 2016–2021 йилларда ялпи ички маҳсулот ўсиб борганлиги, хусусан, 2021 йилда иқтисодий ўсиш даражаси 2016 йилга нисбатан 284.1 % га етганлиги кузатилади. Бу статистик маълумотлар Ўзбекистонда олиб борилган ислохотлар ўз ижобий самарасини бериб, коронавирус пандемияси туфайли юзага келган жаҳон нобарқарор иқтисодий кризиси шароитида ҳам ялпи ички маҳсулотнинг хажми ўсганлигини кўрсатади. Шунингдек, бу даврда давлат

бюджетининг даромадларини ўсиши 358.6%га, бюджетдаги солиқ тушумларининг ўсиш даражаси 354.9%га етган. Бу даврда, солиқ тушумлари хажмида ҳарид қилинган

товарларни (ишларни, хизматларни) сотиш қийматига юкланиб, истеъмолчилардан олинadиган эгри солиқларга (295.9%) нисбатан солиқ тўловчиларнинг даромадларига таъсир этадиган бевосита солиқларнинг салмоғи кўпроқ ўсганлигини (437.2%) кўриш мумкин.

1–расмида келтирилган маълумотларда, мамлакатимизда кейинги йилларда аҳолининг реал даромадлари ошиши ҳисобида тижорат банкларида депозит тарзида қўйилган пул маблағлари ҳамда тижорат банкларининг жами капитали ўсиб борганлиги ва эгри солиқларнинг ҳақиқий тўловчиси бўлган истеъмолчи харидорларнинг депозит даромадларини ошиб борганлиги кузатилади.

1–расм. Тижорат банкларининг жами капитали ва жалб қилинган депозитлари динамикаси ҳақида маълумот[5]

Бу таҳлилларга асосланиб, мамлакатнинг макроиқтисодий барқарорлигини ва тарақиётини белгилаган устувор йўналишларни амалга оширишда муҳим рағбатлантирувчи ва тартибга солувчи ролни солиққа тортиш тизими бажармоқда, дейиш мумкин. Ўзбекистонда кейинги 5–йилда солиқ қонунчилик нормалари бутунлай қайта кўриб чиқилиб, солиқ турларининг ихчамлашганлиги, соддалаштирилганлиги, тадбиркорликни рағбатлантирувчи тартиблар қўлланилганлиги, рақамли иқтисодиёт асосида онлайн ҳисоботлар тузиш ва топшириш тартибларининг жорий этилганлиги кузатилади. Бу ҳолат, макроиқтисодий барқарорликни таъминланишига, солиққа тортиладиган даромадларни кўпайишига ва ўз навбатида бюджетга солиқ тушумларини ўсишига олиб келди.

Таъкидлаш жоизки, олиб борилган ислохотларнинг самарадорлиги натижасида 2016–2021 йилларда Ўзбекистон иқтисодиёти барқарор юксалганлиги сабабли, 2023 йилда ҳам макроиқтисодий ўсишни башорат қилиш мумкин бўлади. Мазкур келтирилган таҳлилий маълумотлар, мамлакатда стратегик дастурлар ва устувор йўналишларга асосан олиб борилган ислохотлар натижасида 2016–2021 йилларда ҳар томонлама макроиқтисодий ўсиш рўй берганлигини исботлайди.

Шундай бўлсада, 2020 йилнинг бошида Ўзбекистонда инвестиция жараёни жадал ривожланиб, тадбиркорлик субъектларини ҳар томонлама рағбатлантириш ислохотлари олиб борилаётган бир пайтда коронавирус инфекциясини пайдо бўлиши ва тезда дунё

бўйлаб тарқалиши шароитида, иқтисодий кўрсаткичлар пасайиб бориши шубҳасиздир. Шунинг учун, бугунги иқтисодий нобарқарор шароитда корхоналарнинг молиявий фаолиятига нисбатан таъсир қилмайдиган эгри солиқларни оқилона ташкил этиш, хусусан эгри солиқларни ҳисоблаш ва ундириш тартибларида рақамли иқтисодиётдан самарали фойдаланиш муҳим рол ўйнамоқда.

Рўй берган пандемия сабабли юзага келган нобарқарор иқтисодий шароитда, иқтисодиётга келадиган зарарларни камайтириш, давлат билан аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги ижтимоий–иқтисодий муносабатларни юмшатиш, карантин муддатини имкон қадар қисқартириш, тадбиркорлик субъектларини тезроқ барқарор фаолиятини тиклаш, ҳар томонлама қўллаб қувватлаш учун самарали инновацион лойиҳаларни амалга ошириш лозим бўлади. Бунинг учун, энг аввало рақамли иқтисодиётни самарали қўллаш юзасидан кенг қамровли тадқиқот ишларини олиб бориш, бунда эгри солиқлар асосида иқтисодиётни ҳар томонлама тартибга солишнинг электрон механизмини яратиш устувор вазифага айланмоқда.

2020–2021 йилларда юз берган коронавирус пандемиясининг фалокатли натижалари сабабли юзага келган жаҳон иқтисодий инқирозидан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тезкор ҳолда тегишли фармонлар ва қарорлар қабул қилиндики, бу қонун ҳужжатлари асосида кўрилган молиявий чоралар, қўлланилган кўп қиррали эгри солиққа тортиш тизими Ўзбекистон давлат бюджетининг зарур молиявий ресурслар билан таъминланишига, иқтисодиётнинг катта йўқотишлардан асраб қолишига ва тадбиркорлик субъектларининг тезда молиявий ўнгланиб олишига имкон берди, деб ҳисоблаймиз.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР. Коронавирус пандемияси вазиятида юзага келган нобарқарор иқтисодий шароитда Ўзбекистонда иқтисодий тарақиётни барқарорлигини таъминлашда, белгиланган устувор йўналишларни амалга ошириш учун зарур бўлган молиявий ресурсларни давлат бюджетига тўплашда ва тадбиркорлик субъектларининг ишбилармонлик фаолиятини рағбатлантиришда муҳим вазифаларни бажарадиган эгри солиқларни ҳисоблаш ва ундириш механизмларини такомиллаштирилиши ва рақамли иқтисодиёт асосида ташкил этилиши куйидаги самарали натижаларга олиб келади, деб ҳисоблаймиз:

– электрон ҳукумат тизимини ривожлантириш концепцияси лойиҳаси доирасида солиқларни ҳисоблаш ва ундиришнинг дастурий маҳсуллари такомиллашади, маълумотлар шаффовлиги таъминланади, мавжуд ахбортлардан самарали фойдаланиш имконияти яратилади;

– рақамли иқтисодиёт асосида солиқларни электрон ҳисоблаш ва ундириш ишларида давлат, аҳоли ва бизнеснинг самарали ўзаро ҳамкорлигини таъминлади, шунингдек, жаҳоннинг рақамли маконига интеграциялаш бўйича ягона миллий электрон тизимини шакллантиради ва бу ишларни истиқболли йўналишларини аниқлаш имкониятини беради;

– солиқларни ҳисоблаш ва ундириш механизмларини дастурий электрон тизимини яратишнинг асосий принциплари ва функционал вазифаларини белгилайди, рақамли иқтисодиёт асосида электрон тизим имкониятларидан фойдаланган ҳолда солиқ базаларини тўлиқ ва ўз вақтида ҳисобга олишнинг самарали тизимини яратади;

–рақамли иқтисодиёт асосида солиққа тортиладиган даромадларни ва мулкларни тўлиқ рўйхатга олиниши ва зарур бюджет тушумларини таъминланиши оқибатида тадбиркорлик субъектлар учун солиқ юкини босқича–босқич камайтириб бориш имкониятини беради;

–рақамли технологияларга асосланган фаолиятлар ва уларга солиқ солиш тартибларини шакллантиради, рақамли технологиялар асосида амал қиладиган иқтисодиётни ва улар фаолиятини солиққа тортишнинг рақамли электрон тартибини ривожлантиради;

– солиққа оид ахборотларни тўплаш, қайта ишлаш, сақлаш, узатиш борасидаги янги усуллар генерациясига ҳамда рақамли компьютер технологияларига асосланган иқтисодиёт асосида эгри солиққа тортишнинг оқилона тизимини вужудга келтиради ва бошқалар.

Ўзбекистоннинг иқтисодий ривожлантиришнинг устувор вазифалари белгиланаётганда ва макроиқтисодий барқарорликнинг ҳуқуқий асослари кўриб чиқилаётганда юқорида келтирилган каби рақамли иқтисодиёт асосида солиқ ҳисоблаш ва ундириш тизимининг шаффовлигини таъминланиши тадбиркорлик субъектларининг инвестицион фаолиятини рағбатлантиради.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги «Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида»ги ПФ–5486–сонли фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги «Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида»ги ПФ–5486–сонли фармони
3. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 30–декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси солиқ Кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ–599–қонуни.
4. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг расмий интернет сайтларидан (obdadminka.openbudget.uz) олинган маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.
5. Туранов М. Пандемия шароитида тижорат банклари фойдасини шакллантириш масалалари. “Молия ва банк иши” журнали (Электрон илмий журнал), 2/2020–сон, 65–70 бетлар. WWW.JOURNAL.bfa.uz.

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ЛИДЕРА В УПРАВЛЕНИИ: КЛЮЧ К УСПЕШНОМУ РУКОВОДСТВУ

Соатова Ш.А.

Преподаватель кафедры менеджмент в образовании ТГПУ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051871>

Аннотация. Мақола раҳбарнинг бошқарувдаги коммуникатив компетентлиги аҳамияти ҳақида.

Калим сўзлар: мулоқот, компетенция, нутқ маданияти, интонация, эмоция, лидер, дикция.

Коммуникативная компетентность (быть компетентным – быть способным, соответствующим ситуации) – способность человека реализовать коммуникативные функции в соответствии с условиями ситуации. Основой коммуникативной компетентности является умение встать на точку зрения партнёра по общению, строить высказывание так, чтобы оно было понято и принято партнёром.

Коммуникативная культура руководителя предполагает выработку определенных качеств, среди которых совершенно необходимыми являются:

- культура речи (грамотность, простота и ясность изложения мыслей, образная выразительность и четкая аргументация, адекватный ситуации общения тон, динамика звучания голоса, темп, интонация, хорошая дикция);
- культура жестов и пластики движений;
- культура эмоций (как выражения эмоционально-оценочных суждений в общении);
- культура самонастройки на общение и психоэмоциональной регуляции своего состояния.

Коммуникативная компетентность руководителя предполагает развитие у него определенных умений:

- 1) давать прогноз коммуникативной ситуации, в которой предстоит общаться;
- 2) уметь программировать процесс общения, опираясь на своеобразие коммуникативной ситуации;
- 3) «вживаться» в психологическую атмосферу коммуникативной ситуации;
- 4) осуществлять управление коммуникативными процессами.

В современном мире эффективное управление предприятием или организацией требует от руководителей широкого спектра навыков и качеств. Одним из важнейших из них является коммуникативная компетентность. Лидер, обладающий коммуникативной компетентностью, способен эффективно общаться со своей командой, вдохновлять ее на достижение поставленных целей и создавать благоприятную рабочую атмосферу. В данной статье рассмотрим значение коммуникативной компетентности лидера в управлении и способы ее развития.

Определение коммуникативной компетентности лидера:

Коммуникативная компетентность лидера - это способность эффективно передавать информацию, слушать и понимать свою команду, а также умение устанавливать и поддерживать доверительные отношения с сотрудниками. Эта компетентность включает в

себя навыки вербальной и невербальной коммуникации, умение вести эффективные переговоры, адаптироваться к различным стилям общения и управлять конфликтными ситуациями.

Важность коммуникативной компетентности для лидера:

1. Построение эффективной команды: Лидер, обладающий коммуникативной компетентностью, может легко установить контакт с различными членами команды, слушать их мнения, идеи и предложения, а также успешно передавать инструкции и цели. Это помогает создать единую и мотивированную команду, способную справиться с любыми задачами.

2. Развитие доверия: Коммуникативная компетентность лидера позволяет ему устанавливать доверительные отношения с сотрудниками. Открытая и эффективная коммуникация создает атмосферу взаимного уважения и понимания, что способствует повышению уровня доверия в коллективе.

3. Разрешение конфликтов: Лидер с развитой коммуникативной компетентностью обладает навыками эффективного общения, что позволяет ему умело управлять и разрешать конфликтные ситуации. Такой лидер способен выслушать все стороны, учитывать различные точки зрения и находить компромиссы, которые удовлетворяют все стороны. Он также может использовать свои коммуникативные навыки для предотвращения конфликтов, создавая открытую и поддерживающую атмосферу в команде.

Способы развития коммуникативной компетентности лидера:

1. Обучение и тренинги: Лидеры могут пройти специальные обучающие программы и тренинги, которые помогут им развить навыки коммуникации, включая умение эффективно слушать, задавать вопросы, выражать свои мысли и идеи и использовать невербальные сигналы для поддержания внимания и интереса собеседника.

2. Практика активного слушания: Лидеры могут улучшить свои коммуникативные навыки, активно практикуя активное слушание. Это включает в себя полное погружение в разговор, задавание уточняющих вопросов, повторение ключевых моментов и демонстрацию эмпатии. Активное слушание помогает установить глубокую связь с собеседником и понять его потребности и ожидания.

3. Развитие навыков невербальной коммуникации: Невербальные сигналы, такие как жесты, мимика, тон голоса и осанка, играют важную роль в коммуникации. Лидеры могут осознанно развивать свои навыки невербальной коммуникации, чтобы улучшить свою способность выражать уверенность, эмоциональную поддержку и лидерские качества.

4. Обратная связь и самоанализ: Лидеры могут просить обратную связь от своей команды и коллег, чтобы узнать, как они воспринимают их коммуникацию и какие у них есть предложения по улучшению. Самоанализ также играет важную роль в развитии коммуникативной компетентности лидера. Лидер может регулярно анализировать свои коммуникационные навыки, обращать внимание на свои сильные стороны и области, требующие улучшения, и предпринимать действия для их развития.

5. Развитие межкультурной коммуникации: В международной среде или в команде с разнообразным культурным составом, лидеру необходимо обладать навыками межкультурной коммуникации. Это включает понимание и уважение культурных

различий, адаптацию к различным коммуникационным стилям и умение эффективно общаться с людьми из разных культур.

Коммуникативная компетентность является неотъемлемой частью успешного лидерства в управлении. Лидеры, обладающие развитыми коммуникативными навыками, способны строить эффективные команды, разрешать конфликты и создавать доверительные отношения. Развитие коммуникативной компетентности требует постоянного обучения, практики и самоанализа. В результате, лидеры сильно смогут повысить эффективность своего управления и достижение поставленных целей в организации.

REFERENCES

1. Абдулов Р.А. Коммуникативные компетенции руководителя: теория и практика. - М.: 2017.
2. Архангельская Т.А. Коммуникационная компетентность руководителя: психологические аспекты. - М.: Юрайт, 2015.
3. Adams, J. (2016). *Communicating as a Leader: Principles, Strategies, and Tools*. Routledge.
4. Barrett, D. J., & Beeson, J. (2018). *Communication Ethics, Literacy, and Leadership: Theory and Practice*. Routledge
5. Гаврилова О.Н. Коммуникативная компетентность лидера в управлении. - М.: Издательство Московского университета, 2019.
6. De Vito, J. A. (2017). *The Interpersonal Communication Book*. Pearson.
7. Карпова Е.В. Коммуникативная компетентность лидера в современном менеджменте. - М.: Издательство Юрайт, 2018.
8. Макарова Л.А. Коммуникативная компетентность руководителя: теория и практика. - М.: Инфра-М, 2016
9. Hackman, M. Z., & Johnson, C. E. (2013). *Leadership: A Communication Perspective* (6th ed.). Waveland Press.
10. Higgs, M., & Rowland, D. (2016). *Emotion in Organizational Change: An Interdisciplinary Exploration*. Routledge.
11. Northouse, P. G. (2018). *Leadership: Theory and Practice* (8th ed.). Sage Publications.
12. Pearce, W. B., & Cronen, V. E. (1980). *Communication, Action, and Meaning: The Creation of Social Realities*. Praeger.
13. Yukl, G. (2013). *Leadership in Organizations* (8th ed.). Pearson

**NOTO‘LIQ OILADA VOYAGA YETAYOTGAN FARZANDLARNI IJTIMOY
HAYOTGA MOSLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI**

Muratova Nozima Xabibullaevna

“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051875>

Annotatsiya. Maqolada noto‘liq oila masalasiga bag‘ishlangan ishlarning ilmiy tahlili va muallifning shaxsiy ilmiy qarashlari asosida noto‘liq oilaning kelib chiqish omili va sabablari, turlari, bola shaxsi shakllanishiga ta’siri ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida o‘z ifodasini topgan.

Kalit so‘zlar: noto‘liq oila, shaxsni shakllantirish, noto‘liq oila turlari, oilaga psixologik-pedagogik yordam, oila funksiyalari.

Mustaqillik davrida O‘zbekistonda xalq hayotida misli ko‘rilmagan ijobiy o‘zgarishlar ro‘y berdi. Shu bilan birga so‘nggi o‘n yillikda bir qator muammolar yanada dolzarblashdi. Shulardan biri – oila institutining zaiflashishi, ajralishlar va ularning asorati sifatida noto‘liq oilalar sonining keskin o‘shidir.

Noto‘liq oila masalasini ilmiy tadqiq etgan ishlar (Shoumarov Z.A., Yadgorova G., Marion M., Ricciuti H., Zelenchukova S.V., Nedelina Ye.V.) tahlillari va bizning shaxsiy ilmiy kuzatuvlarimizga ko‘ra, muammoning dolzarbligi quyidagilar bilan belgilanadi [2]:

Birinchidan, jamiyatda noto‘liq oilalar sonining ortib borishi oila institutiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, uning mustahkamligini zaiflashtirib boradi.

Ikkinchidan, noto‘liq oilalar sonining ortishi yoshlarda oila haqidagi tasavvurlarining to‘g‘ri shakllanishiga salbiy ta’sir qiladi. Qizlarning ma’lum qismi noto‘liq oilani o‘zlari uchun andoza sifatida oladilar. Bu esa noto‘liq oilalar sonining yanada oshishiga olib kelishi mumkin.

Uchinchidan, yoshlardan komil shaxs shakllantirishda qator muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

To‘rtinchidan, yosh oilalar, aksariyat holda ayollar va bolalarni iqtisodiy jihatdan murakkab vaziyatga tushiradi.

Beshinchidan, voyaga yetmagan yoshlarda jinoyatchilik, shu jumladan, ularning og‘ir turlarining o‘shishiga shart-sharoit yaratadi.

Oltinchidan, ota-onalarga eng muhim vazifalari – tarbiya funksiyalarini to‘laqonli ado etishlariga yetarli imkon bermaydi.

Yettinchidan, ayollarning ma’lum qismida jinsiy-tanosil kasalliklarining ko‘payishi, reproduktiv organlarida onkologik xastaliklar sonining oshishiga olib kelishi mumkin.

Sakkizinchidan, jamiyatda poliandriya va poligeniya, ya’ni ko‘p erlik hamda ko‘p xotinlik holatlarining o‘shishiga olib keladi.

To‘qqizinchidan, mahalliy millatlar, jumladan, o‘zbeklardagi o‘ta muhim, qimmatli etnopsixologik xislatlardan biri bo‘lgan ota-ona hurmati, oiladagi mavqei, ota-onalik va farzandlik burchlarining shakllanishiga salbiy ta’sir qiladi.

O‘ninchidan, avlodlar orasidagi xissiy emotsional yaqinlik, ota-ona va bolalar o‘rtasidagi munosabatlarning zaiflashishiga olib keladi.

O‘n birinchidan, ota modeli, namunasining yo‘qligi o‘g‘il bolalar shaxsining erkak, oila boshlig‘i, ota sifatida shakllanishiga salbiy ta’sir qiladi, ularda ayolsifat xarakterning paydo

bo‘lishiga imkon yaratadi. Qizlarda ota yo‘qligi ota mavqei, hurmati, er-xotin munosabatlarini ko‘rmasligi, voyaga yetib shaxsiy oilaviy hayot qurganda er-xotin munosabatlarini talab darajasida olib borishiga salbiy ta’sir qiladi.

Bizning fikrimizcha, noto‘liq oilalar sonining kun sayin ortib borishi sabablarini quyidagilar tashkil qiladi [3].

Buning eng asosiy sabablaridan biri – yoshlarimiz oilaviy xiyot haqida to‘laqonli va psixologik pedagogik jihatdan to‘g‘ri savodli tasavvurga ega emasligi. Aksariyat yoshlar oilaviy hayotni «asal oyi» kabi tasavvur qiladilar, vaholanki oilaviy hayot har bir yosh uchun katta taqdir sinovidir. Har bir oila «Oilaviy hayot chidaganga chiqarilgan» tamoyili bilan yoshlarni turli iqtisodiy, axloqiy, individual-psixologik, shu jumladan, sabr-chidamlilik sinovidan o‘tkazadi. Afsuski, yosh oilalarning ma’lum bir qismi bu sinovlarga bardosh berolmay, noto‘liq oilalar sonining keskin o‘shishiga olib keladi.

Noto‘liq oilalar ko‘payishiga olib keluvchi muhim sabablardan navbatdagisi oila masalalarida shaxs xulqi ustidan ijtimoiy nazoratning susayishi, «Odamlar nima deydi?» mazmunidagi an’anaviy savol ta’sir kuchining keskin zaiflashib ketganligi.

Albatta, demokratik jamiyat qurayotganda shaxs erkinligini ta’minlashimiz, fuqaroning shaxsiy hayotiga qo‘pol ravishda aralashmasligimiz darkor. Shu bilan birga, biz yoshlarning oilaviy hayotida uchrashi muqarrar bo‘lgan sinov va muammolarga oldindan tayyorlab, uni oila to‘liqligi, oila a’zolar salomatligiga salbiy ta’sir etmagan holda hal qilish, sinovlardan yosh oilani talofatsiz olib chiqishga yordam berishimiz lozim.

Bu borada Xotin-qizlar qo‘mitasi, «Mahalla», «Sog‘lom avlod» fondlari, hokimliklar va hukumat tomonidan katta samarali ishlar olib borilmoqda [5].

Noto‘liq oilada bola shaxsini talab darajasida shakllantirishda fikrimizcha quyidagilarga e’tibor berish lozim.

1. Noto‘liq oilada bola tarbiyalayotgan yosh onalarga psixologik yordam ko‘rsatish kerak. Bu psixologik pedagogik maslahat, pedagogik trening, psixologik monitoring, psixologik tashviqot, seminar, maxsus o‘quvlar (ota-onalar universiteti doirasida), maxsus tayyorlangan buklet, broshyuralar va boshqa shakllarda bo‘lishi mumkin. Bunda har bir noto‘liq oilani o‘ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy-iqtisodiy holatini hisobga olish zarur.

2. Noto‘liq oilada o‘sgan va o‘z sohasida taniqli bo‘lgan artist, sportchi, olim, rahbar, yozuvchi, shoir va boshqalarni maktab o‘quvchilari bilan uchrashuvlarini tashkil qilib, ular hayotidagi qiyinchiliklarni qanday yengib, shunday muvaffaqiyatlarga erishganliklari haqida davra suhbatini qilish lozim. Bundan maqsad noto‘liq oilani ideallashtirish emas, balki yoshlarda, ayniqsa, noto‘liq oilada voyaga yetayotgan bolalar hayotida uchraydigan qiyinchiliklarni yengishga irodani safarbar qilishga o‘rgatishdir. Bunday uchrashuvlar to‘liq oila bolalariga ham foydalidir.

3. Noto‘liq oilada o‘sayotgan o‘g‘il bolalarni (agar o‘z otasi namuna vazifasini bajara olmayotgan bo‘lsa) qarindoshlar, qo‘shnilar yoki yaqin tanishlar orasida har tomonlama namuna bo‘ladigan kishi vaqtincha otaliqqa olishi. Otaliqqa olgan erkak yoki ayol vaqti- vaqti bilan o‘z farzandlari bilan birga noto‘liq oilada voyaga yetayotgan bolaning bo‘sh vaqtini madaniy tashkil etishi lozim, toki otasiz o‘sayotgan bola yoki qiz to‘laqonli oiladagi munosabatlar, ota va ona mavqei, ular orasidagi namunalı munosabatlarni idrok etib, o‘ziga kelgusi hayotida namuna sifatida olsun.

4. Oila funksiyalarni past darajada bajarayotgan noto‘liq, moddiy jixatdan o‘ta nochor oilalardagi bolalarni mahalla, psixolog tavsiyasiga ko‘ra onaning roziligi bilan vaqtincha bir yilga mehribonlik uylariga qabul qilish va bir yil o‘tgach muddatini uzaytirish masalasini ona ishtirokida mahalla faollari, psixolog, mehribonlik uyi rahbarlari ko‘rib chiqishlari tavsiya etiladi.

REFERENCES

1. Shoumarov G., Rasulova Z. Neft ensiklopediyasi. - T.: "Ilm-Ziyo Zakovat", 2016 yil.-270-b. Lapshina E.A. Maktab ta'lim tizimida to'liq bo'lmagan oilalar o'quvchilarining raqobatbardosh shaxsini shakllantirishning pedagogik shartlari. / Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya va avtoreferat. - Ulyanovsk. 2010 yil.
2. Amber Smith. The influence of Family Dynamics in Predicting Juvenile.
3. Nikolaeva Ya.G. To'liq bo'lmagan oilada bolalarni tarbiyalash jarayonini takomillashtirishning pedagogik shartlari: Chuvash Respublikasi materiali bo'yicha. / Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya va avtoreferat. - Cheboksari, 2013 yil.
4. Zelenchukova S.V. To'liq bo'lmagan oilalardagi o'smirlarni tarbiyalashning ijtimoiy-pedagogik shartlari. / Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya va avtoreferat. - Barnaul, 2012 yil.
5. Nedelina E.A. To'liq bo'lmagan oilada bolaning shaxsiyatini shakllantirish. / Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya va avtoreferat. - Lipetsk, 2012 yil.
6. Рашидов, Д. (2022). Ўзбекистонда инклюзив меҳнат бозори истиқболлари: аҳолининг ижтимоий эҳтиёжманд тоифаларини ишга жойлаштириш учун иш ўринларини захиралаш: ҳолат, муаммолар ва таклифлар. Scienceweb academic papers collection.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA INSON QADRINI ULUG'LASH
MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA O'QITUVCHI MAHORATI**

Saparboyeva Dilshoda Sobir qizi

University of science and technologies “Boshlang'ich va maktabgacha ta'lim” kafedra mudiri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051892>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida “Tarbiya” fani jarayonida o'quvchilarda inson qadrini ulug'lash madaniyatini rivojlantirishda o'qituvchi pedagogik mahoratining mazmuni va metodikasi takomillashtirilgan.

Kalit so'zlar: Inson, qadr, ulug'lash, insonparvarlik, axloq, qadriyatlar, ta'lim, o'quvchi, o'qituvchi, natija, psixologiya, individual, mahalla, oila, sinfdan tashqari tadbirlar, tarbiya, odob, jamiyat, Vatan, g'amxo'rlik, rahmdillik, samimiyat, mahorat, usul.

Yangi O'zbekiston sharoitida insonni ulug'lash, uning qadriga yetish, ayniqsa o'sib kelayotgan yosh avlodni axloq -odobli qilib tarbiyalash masalalari bugungi kunda davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Albatta ushbu vazifalarni amalga oshirishda o'qituvchining pedagogik mahorati muhim o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasining “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi”, “Tarbiya konsepsiyasi”, uzluksiz ta'lim fanlariga oid “Tarbiya” fani o'quv dasturlari va fanlari asosida o'quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar, milliy urf-odatlar, an'analarga chuqur hurmat, o'zligini saqlab qolish, ma'naviy-ma'rifiy ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish faolligini yuzaga keltirish, ularda mustaqillik, erkin fikr yuritish, o'zlikni anglash, axloqiy-huquqiy burchni tushunish, milliy xususiyatlar, orzu-umidlar, tafakkur qilish xususiyatlarini rivojlantirish kabilar inson qadrini ulug'lash madaniyatini rivojlantirish konsepsiyasi hisoblanadi. Chunki ushbu jarayonda “Insonlarning o'z - o'ziga bo'lgan munosabati o'zgardi. Odamlarda hayotda o'zini qadrlay bilish, ijtimoiy muhitda munosib o'rnini topish fazilatlarini shakllantirildi. Bu esa o'ziga sodiq, o'zini qadrlovchi insonning boshqalarga hiyonat qilmasligi, o'zgalarga ham xuddi o'zidek qarash xususiyatining umumjamiyat kuramida keng yoyilishga olib kelmoqda”.

O'qituvchining o'quvchilarga dars materiallarini tushuntirishda, so'z bilan ifodalashda, bayon etishda, narsa va voqealarni, ob'ektlarni izohlashda, ular haqida suhbatlar o'tkazish va darsdagi vazifalarni ko'rsatmali materiallardan keng foydalanish asosida amalga oshirilganda ular uchun qiziqarli va ta'sirli bo'ladi. O'quvchilar xotirasida qoladigan barcha insonlar bevosita hissiyotlar his -hayajonlar va kuchli emotsiya ta'sirida o'rnashib qolgan faktlar tasavvurda uzoq vaqt saqlanib qoladi, ayrim faktlar esa bir umr esdan chiqmaydi. Ilg'or o'qituvchilar o'quvchilarda inson qadrini ulug'lash ruhida tarbiyalash maqsadida darsda ko'rgazmalilik, hikoya qilish, suhbatlar uyushtirish, ekskursiyalar tashkil qilish, poetik daqiqalar o'tkazish kabi shakl va metodlardan o'rinli foydalanishlari asosida yaxshi natijalarga erishadilar. Ushbu jarayonda o'qituvchilar “Tarbiya” darslarida inson qadrini o'rganish, buyuk insonlar hayoti bilan tanishish, yozma ishlar o'tkazish va shu kabi usul va metodlarni qo'llashlari bolalarga kuchli ta'sir qiladi. Ularda yangidan-yangi hislarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Shuningdek o'quvchilarda tarkib topgan ideallarni yanada yorqinlashtiradi, go'zallashtiradi va takomillashtiradi. Shu jihatdan ham “Tarbiya” fanini o'qitish jarayonida o'quvchilar bilan o'tkaziladigan savol-javoblar ularni axloqiy tarbiyalashda, bir-birini hurmat qilishda bir-birlari bilan do'stlashishda, ulardan birontasi nojo'ya ish qilayotgan bo'lsa, bundan ularni qaytarish, uning qilayotgan ishi noto'g'ri ekanligini yaxshi

gaplar bilan tushuntirish, har bir ish orqali hamjihat bo'lish, hamkorlikda ishlash kabilarni amalga oshirishda katta rol o'ynaydi. Demak “Tarbiya” fani o'quvchilarda inson qadrini ulug'lash madaniyatini rivojlantirishda, shaxs faoliyatida uning siyosiy, ma'naviy-axloqiy, huquqiy, ekologik, jismoniy, iqtisodiy mazmunga ega bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantiribgina qolmay, balki, ularning umummadaniy tafakkurini, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan inson qadrini va atrof - muhitga bo'lgan munosabatini rivojlantiradi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichining 1-4 sinf o'quvchilari uchun chop etilgan «Tarbiya» darsligida xalqimizning insonparvarligini, uning doimo do'stlarga yo'ldosh, mehribon ekanligini g'urur va iftixor bilan ifodalangan. Darslikda bir qancha mavzular mavjud bo'lib, unda o'quvchilarga inson qadrini ulug'lash mohiyati, mazmunini tushuntirishga alohida e'tibor berishda o'qituvchi bolalarni inson qadrini ulug'lash ruhida tarbiyalash, ularda odamiylik, do'stlik, to'g'rilik, adolatparvarlik munosabatlarini kamol toptirishga oid ma'lumotlar berish, axloq-odob, insonparvarlik masalalarini o'quvchilarga tushuntirishni amalga oshirish, ularning diqqatini inson, insonparvarlikga bo'lgan munosabatini ko'rsatishdagi tarbiyaviy ahamiyatiga e'tibor berish, mustaqil ijodiy ishlar topshirish va ularning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini o'quvchilarga tushuntirishda ko'rgazmali qurollardan foydalanish, “Inson qadri har narsadan ulug'” mavzuda adabiy kechalar, sinfdan tashqari tadbirlar o'tkazish, uning ma'naviy-huquqiy negizlari haqida o'quvchilarga to'liq tushuncha berish kabilarni izchillik, yaxlit tamoyillariga asoslangan holda amalga oshirish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Chunki, “Tarbiya” fanini o'qitish jarayonida o'quvchilar ongiga inson qadrini ulug'lash tushunchalarini singdirish haqidagi bilimlar, tasavvurlar va mulohazalar takomillashib boradi. Ya'ni, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi har tomonlama rivojlangan etuk, barkamol shaxsni ularning faoliyatini tashkil etish, bu borada samaradorlikka erishish yo'lida beriladigan bilimlarni takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Bu haqida professor U.Mahkamov o'zining “Axloq-odob saboqlari” kitobida shunday fikrlarni bildiradi. “Ilm inson uchun g'oyat oliy va muqaddas bir fazilat bo'lib, kishi zehni, fikrini qilich kabi o'tkir qiladi. Imsiz inson mevasiz daraxtga o'xshaydi. Ilm daraxt mevalaridek har bir shaxsga ozuqa berib, madaniyat, insoniyat, ma'rifat dunyosiga olib kiradi”

Shuning uchun ham dars o'tish jarayonida o'quvchilarda bilimlarni egallashda ijodiy, pedagogik tafakkur, pedagogik mahorat, bilim, bolalarni sevish faoliyatiga asoslanadi. Dars berishda o'qituvchining muvaffaqiyati uning nazariy va kasbiy tayyorgarligiga bog'liq.

Darsga tayyorlanish jarayonida o'qituvchi ushbu fanga qarashli psixologik-pedagogik, metodik adabiyotlarni, jurnal va gazetalarni muntazam ravishda o'qib borishi, badiiy adabiyotdan, kinofil'mlardan foydalanishi o'quvchilarda inson qadrini ulug'lash madaniyatini rivojlantirishning asosiy omillari hisoblanadi. Bu o'qituvchining ixtisosligiga, qiziquvchanligi, ehtiyojlariga, intellektual faolligi, atrofga bo'lgan dunyoqarashi, insonparvarlik, vatanparvarlik ruhini tarbiyalashga, ilm olishga, o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishga, o'rganilayotgan materiallarning muhim joylarini ajrata olish qobiliyatini, o'quv faoliyatida va fikrlashda mustaqil bo'lishni, o'qishda qiyinchiliklarni yengishini shakllantiradi.

Shuni aytish kerakki, inson qadrini ulug'lash madaniyatini rivojlantirishning mazmuni boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qitiladigan «Tarbiya» fanining ba'zi bir mavzularida ham o'z ifodasini topgan. Shu uchun ham maktabda «Boshlang'ich ta'lim–inson qadrini ulug'lash madaniyatini rivojlantirish poydevori» mavzusida seminar tashkil etish, ma'ruzalar o'qish, savol-

javob o'tkazish, ish tajribalarni ommalashtirish kabilar o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishga, inson qadrini ulug'lash tushunchalarini rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Lekin kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda inson qadrini ulug'lash madaniyatini rivojlantirishning mazmuni shakl va metodlari pedagogika nazariyasida ishlab chiqilmagan. Bu ishlarda o'qituvchi mahoratini ta'minlash va o'quvchilarda inson qadrini ulug'lash madaniyatini rivojlantirishni sifatli va samarali hal qilish uchun ta'lim tarbiya beruvchilar va ta'lim oluvchilarning shaxsiy munosabatlarini shakllantirish, o'qitish jarayonida aqliy harakatlarni hosil qilish va didaktik birlikni mustahkamlashga amaliy yordam ko'rsatish, tarbiyalashning umumiy maqsadidan kelib chiqqan holda mavzu mazmunini yangi ma'lumotlar bilan to'ldirish va kafolatlangan natijaga erishishda har bir nazariy va amaliy mashg'ulot, fan yoki mavzuni o'qitishda, mavzu mazmuni, o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi, ehtiyoji, imkoniyatlari, o'quv xonasining shart-sharoitlariga mos texnologiya, o'qitish metodlari va vositalar tanlanishi lozim.

Shu asosda qo'yilgan maqsad va natijaga erishish uchun o'qitish jarayonini yaxlit holda ko'rish, tasavvur qilish, mashg'ulotning texnologik xaritasini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki mashg'ulotning texnologik xaritasi mashg'ulot mazmundorligi, o'quvchilar qiziquvchanligi, egallanishi lozim bo'lgan bilimlarning kafolatlanishiga yordam beradi. Texnologik xaritada mashg'ulotning maqsadi, vazifalari, o'quv jarayoni mazmuni, kutilayotgan natijalar, qo'llaniladigan texnologiyalar, metodlar, vositalar aniq belgilab olinishi zarur.

Bu ishlarni amalga oshirishda quyidagilarni e'tiborga olish zarur:

- 1) mavzu mazmunidagi inson qadrini ulug'lash tushunchalarini aniqlab olish;
- 2) mashg'ulotni faollashtirish texnologiyalarini belgilash;
- 3) o'quvchilarga yetkaziladigan ma'lumotlarning eng asosiylarini va ikkinchi darajalilarini ajratish;
- 4) o'quvchilar faolligini oshirishga qaratilgan usul va vositalardan foydalanishni rejalashtirish;
- 5) ma'lumotlarni optimal o'zlashtirishda o'quvchilarning «o'z-o'zini o'qitish» ishlarini yo'lga qo'yish;
- 6) o'zlashtirish darajalari va kelgusi rejalarni aniq belgilab olish.

Boshlang'ich maktablarida 4-sinfda "Tarbiya" fani darsida "Inson qadrini ulug'lash" mazmuniga oid ma'lum soatlar ajratilgan. Ushbu mavzu bo'yicha o'tkazilgan nazariy mashg'ulotning loyihalashtirilgan texnologik xaritasini namuna sifatida keltiramiz:

Mavzu: Inson qadrini ulug'lash

Maqsad

va vazifalar 1. Kognitiv, o'quv-didaktik maqsadlar:

- A) inson qadrini ulug'lashga oid ma'lumotlar berish.
- B) Yangi O'zbekistonda inson qadrini ulug'lash bo'yicha olib borilayotgan ishlar haqida tushuntirish.
- D) Har bir o'quvchida inson qadrini ulug'lash haqida tushuncha hosil qilish.

O'quv jarayonining mazmuni Inson, qadr, madaniyat tushunchasi. Uning ma'no-mazmuni va asosiy yo'nalishlari. Insonlarning erkin mehnat faoliyati, tafakkuri va erkinligining ahamiyati. Yangi O'zbekiston taraqqiyotida insonlarga g'amxo'rlik qilish yo'nalishlari.

O'quv jarayonini amalga oshirish texnologiyasi

Metod: «Aqliy hujum», “Klaster” metodlaridan foydalanish

Shakl: Ma`ruza-munozara, ma`ruza-maslahat

Vosita: Ma`ruzalar matni, inson qadrini ulug'lashga oid ko'rgazmalar.

Usul: Ma`ruzalar matni, darslik bilan ishlash.

Nazorat: o'z-o'zini nazorat va himoya faoliyatini nazorat.

Baholash: o'z-o'zini va jamoa ishini rag'batlantirish.

Kutiladigan natijalar O'qituvchi: mavzu bo'yicha ma`lumotlarni o'quvchilar tomonidan to'liq o'zlashtirishga erishadi. O'quvchilar faolligi, mustaqil fikrlashi, erkin faoliyati, qiziqish uyg'otishni yo'lga qo'yadi. Bir vaqtda butun sinfni rag'batlantirishga erishadi. Inson manfaatlari har narsadan ulug' ekanligiga tushunib yetadi. Erkin va farovon hayotning manbai mehnat ekanligiga iymon keltiradi va bunda inson qadrini ulug' deb emas, ma`suliyati bilan yashashga, o'qishga o'rganadi. Jamoada ishlash malakalariga ega bo'ladi.

Kelgusi rejalar (tahlil va o'zgartirishlar) O'qituvchi: Pedagogik texnologiyalarni mukammalroq o'zlashtirish va mashg'ulotlarda qo'llash ustida ishlaydi.

O'qituvchi mavzu bo'yicha mustaqil ishlab Sh.M.Mirziyoevning inson qadrini ulug'lash haqidagi g'oyalari, o'quvchilarga tushuntiradi va vazifalarni tavsiya etadi.

Mavzuni o'rganishda inson qadrini ulug'lash tushunchasining quyidagi mezonlari haqida o'quvchilarda tasavvur hosil qilish asosiy maqsad qilib belgilab olindi.

- A) Inson mohiyati, uning ravnaqi g'oyasining mazmuni;
- B) Inson ongi burchi va mas`uliyati to'g'risidagi ma`lumotlar;
- V) Insonning milliy g'urur va milliy o'zlikni anglash, insonparvarlik, tinchliksevarlik, ta`lim-tarbiya jarayonida his-tuyg'usi;
- G) O'tmish ajdodlarimizning inson qadrini ulug'lash haqidagi g'oyalari, qadriyatlarini o'rganish;
- D) Inson qadrini ulug'lashda millatlararo do'stlik va totuvlik, diniy bag'rikenglik, o'qish va mehnat qilish;
- J) Inson qadrini ulug'lash jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ahamiyati;
- Z) Inson faoliyatida ijtimoiy faollik, miliy erkinlik va majburiyatni mukammal his qilish;
- E) Inson faoliyatida sog'lom turmush tarzi, ogohlik va sinchkovlikka har doim rioya qilishga o'rganish;
- F) Insonda yuksak ma`naviyat va madaniyat egasi bo'lishga intilish;
- K) Insonning axloqiy qoidalariga amal qilish ma`no-mohiyatini anglash hamda ularga doimo hurmatda bo'lishga intilishi;

Boshlang'ich ta`lim bosqichida fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarda inson qadrini ulug'lash madaniyatini rivojlantirishda o'qitish, ma`lumotlarni o'zlashtirish, ularning intellektual, ma`naviy-axloqiy rivojlantirish, muloqotini ta`minlash kabilar muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ham o'qitish jarayonida biror bir narsani birga bajarish emas, balki birga o'qish g'oyasi muhim hisoblanadi. Shuning uchun ham bu ta`lim oluvchilarda samimiylik, o'zaro yordam, saxovat, g'amxo'rlik, halollik, to'g'ri ishlash ruhida tarbiyalab, ularda ongli intizomning shakllanishiga yordam beradi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi “O'zbekiston” T., 2022, 39-b (434)

**YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IQTISODIY FANLARNI
O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
16-iyun, 2023- yil**

---

2. Bekmurodov M., Buronov M. Ijtimoiy o'zgarishlar va shukronalik tuyg'usi. T., “Ma`naviyat” 2015, 17-b
3. Mahkamov U.I. Axloq-odob saboqlari. T.; “Fan” 1994, 49-bet
4. Quramboev Q., Haitov U. Rahbar ma`naviyatining boshqaruv samaradorligini oshirishdagi roli va ahamiyati. Turon Zamin T.:2016, 41-b (58)

O‘ZBEK TILI IMLO LUG‘ATINING DAVRGA MOSLIGI

¹Mardonqulova Nozigul, ²Muxiddinova Dilnura

^{1,2}SamDU ning Kattaqo‘rg‘on filiali talabarlari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051906>

***Annotatsiya.** Maqolada imlo lug‘ati va ularning shakllanishlari haqida atroflicha ma‘lumotlar keltirildi. O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari, ularning tasniflanishi masalasi yuzasidan fikrlar bayon qilingan. Jumladan, o‘zbek, xitoy va rus tillari imlo lug‘atlari qiyosan tahlil qilingan. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida iste‘molda bo‘lgan so‘zlar hamda imlo lug‘atida mavjud bo‘lmagan so‘zlar misollar bilan tahlil qilindi.*

***Kalit so‘zlar:** imlo, lug‘at, o‘zbek tili, yozuv, iyeroglif.*

Imlo lug‘at so‘z va gaplarning, so‘z qismlarining grafika vositalari yordamida to‘g‘ri yozilishi, muayyan tildagi to‘g‘ri yozish qoidalari majmuyidir.

VII- VIII asrlarda arablar bosqini sababli O‘rta Osiyoga arab yozuvi kirib keldi. Bu yozuv asosida juda ko‘plab asarlar yozildi. Buning yorqin dalili sifatida Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub”, “Xamsa”, “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarlarini misol qilsak bo‘ladi.

Keyinchalik ruslar istilosi sababli ular o‘z yozuvlarini xalqimizga singdirishga harakat qilishdi. Buning natijasida ikki tillik yuzaga keldi. Yozuvda o‘garishlar paydo bo‘ldi. Oqibatda xalq orasida savodsizlik yuzaga keldi. Bu ancha vaqt davom etdi.

Rasman 1940- yildan Kirill alifbosiga o‘tishga qaror qabul qilindi.

Ikkinchi jahon urushi oqibatida imlo lug‘ati ishlab chiqilmadi. 1956-yilda esa kirill alifbosiga asoslangan o‘zbek imlo lug‘ati tuzildi.

Kirill va lotin yozuviga asoslangan yangi va nisbatan mukammal imlo lug‘atini tuzish ehtiyoji tug‘ildi va 1976- yilda “O‘zbek tilining imlo lug‘ati” nashr etildi. Lug‘atning lotin yozuvidagi variant O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi 339-sonli « O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari tasdiqlash haqida» qarori bilan qabul qilindi. « O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari»ga asoslangan holda yaratildi.

1912- yilda rus imlosi loyihasi tayyorlandi. Yillar davomida turli xil takliflar harflar sonini kamaytirish va yangi harflar qo‘shish, tinish belgilari qoidalari tahlil qilindi. 1956-yilda ruscha imlo lug‘at tuzildi. Lug‘at nashrdan nashrga to‘ldirilib borildi va hozirgi holatiga keldi. Bu lug‘at rus tilidagi mavjud imlo lug‘atlarining hajmi bo‘yicha eng kattasidir.

Xitoy iyerogliflari «chiziq – grafema – murakkab belgi» dan tarkib topadi. Har qanday iyeroglifik belgi, xoh sodda, xoh murakkab bo‘lsin, aniq grafik elementlardan, imlo chiziqalaridan tarkib topadi. Hozirgi xitoy tilida 23 ta 笔画 bǐ huà imlo chizig‘i mavjud bo‘lib, ular to‘rt xil ko‘rinishga ega:

1) sodda chiziqalar: gorizontal, vertikal, chapga va o‘ngga yotiq chiziqalar, shuningdek, maxsus nuqtalar;

2) ilmoqchali chiziqalar: gorizontal, vertikal (chapga yoki o‘ngga ilmoqchali), o‘ngga yotiq chiziq;

3) burchakli siniq chiziqalar: bir yozishda faqat bir marta singan chiziq;

4) murakkab siniq chiziqalar: yozilish davomida bir necha marta siniq konfiguratsiyaga ega chiziqalar Xitoy iyerogliflari sistemasida kalitlarni tartibga solishda 1633-yili nashr etilgan «子汇

» zǐ huì, 1705-yili «真字通» zhēn zì tōng nomi bilan qayta nashr qilingan lug‘at katta ahamiyatga ega. Bu lug‘atda kalitlar soni 214 taga keltirilgan. Shundan beri kalitlarning bu tizimi ko‘pchilik tomonidan e’tirof etilgan bo‘lib, hozirgi kungacha saqlangan. Aynan shu tizim bilan ko‘pgina lug‘atlar nashr etiladi. 1971-yili Xitoyda chop etilgan «Xitoy iyerogliflarining yangi lug‘ati» da jami 7254 ta iyeroglif bo‘lib, ulardan 258 tasi, ya’ni 8,55 foizi oddiy, 6996 tasi, ya’ni 96,45 foizi murakkab iyerogliflar ekan.

Bundan kelib chiqadiki, turli davlatlarning o‘z imlo lug‘atlari bor. Ular bir biridan tubdan farq qiladi. Bu imlo lug‘atlar davrdan davrga o‘zgarib, takomillashib, boyib boradi.

O‘zbek tilida shunday so‘zlar borki, ular imlo lug‘atiga kiritilmagan.

Misol uchun: *smart, etnosport, etnofestival, yuzyillik va mingyillik* so‘zlari.

Yuzyillik so‘zi ba’zan asr ma’nosida qo‘llanadi. Bunda so‘z qo‘shib yozilishi kerak: *Insoniyat yangi yuzyillikda jiddiy muammolarga duch kelyapti.*

Mingyillik so‘zi esa o‘n asrga teng vaqtni anglatadi:

Insoniyat uchinchi mingyillikda o‘zaro urushlar va adovatlariga chek qo‘yishi kerak.

Butun dunyoda kommunist g‘alaba qozonishi uchun bizga ota-onasi noma’lum, sun’iy yetishtirilgan ikszurriyotlar kerak.

Misni to‘liq qayta ishlash bo‘yicha dunyoda yetakchi bo‘lgan "Xinjiang Qianwei Golding Cable co.Itd" va "Amer International Group (AMER #1) rahbariyati bilan uchrashuvda esa Samarqandda misni to‘liq qayta ishlash, smart uskunalar hamda avtomobillar uchun moy ishlab chiqarish bo‘yicha ishlangan loyiha atroflicha muhokama etildi.

Xalqaro turizm markazidagi "Boqiy shahar" majmuasida "Besh qit’a jilosi" etnofestivali o‘tkazildi. Forumda ikki mintaqqa tadbirkorlari qator kelishuvlarga erishdi.

G‘olib va sovrindorlar milliy terma jamoa tarkibida 2023-yil sentabr oyida etnosport turlari bo‘yicha Xiva shahrida bo‘lib o‘tadigan xalqaro festivalda Vatanimiz sharafini himoya qiladi.

Imlo lug‘atini davrga moslab o‘rganish yozma nutq madaniyati hamda savodxonlikning muhim qurolidir. U adabiy til yozma shaklining me’yorlashuvi va takomilida muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, og‘zaki hamda yozma nutq orasidagi bog‘liqlik va yaqinlikni mustahkamlashda asosiy o‘rin tutadi.

REFERENCES

1. O‘zbek tilining imlo lug‘ati. Toshkent-2008.
2. <https://peskiadmin.ru.://> Rus tili imlo qoidalari.
3. Hasanova F.M.Xitoy tili (Iyerografika). Toshkent -2020.
4. Hozirgi o‘zbek adabiy tili (R.Sayfullayeva, B.Mengliyev, G.Boqiyeva, M.Qurbonova, Z.Yunusova, M.Abduzalova). Toshkent – 2009.
5. <https://t.me/oriftoilib>. Sahifasi.
6. “Zarafshon” gazetasi 2023-yil 23-may, seshanba (61-son).

EPISTOLYAR MATNNI BILASIZ(MI?)

¹Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna, ²Abdusayitova Aziza Sunnat qizi

¹Ilmiy maslahatchi, Gumanitar fanlar kafedrası o‘qituvchisi

²SamDUKF, Pedagogika va tillarni o‘qitish fakulteti, 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051911>

Annotatsiya. Ushbu maqolada epistolyar matn , epistolyar adabiyot, XVIII-XX asrlarda epistolyar janrdagi asarlar, epistolyar tushunchasi bilan bog‘liq muammolar, epistolyar romanni adabiyot janri sifatida aniqlanishi, hozirgi o‘zbek adabiyotida yaratilgan epistolyar asarlar va epistolyar matnni ona tili darsliklardagi o‘rni haqida bayon qilingan. Epistolyar matn Abdulla Qahhorning “O‘tkan kunlar” asari asosida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: epistolyar matn, maktub, epistolyar adabiyot, epistolografiya, epistolyar shakl, epistolyar roman.

Insoniyatning ilmiy manbalarni avlodlarga meros qilib qoldirish uchun birdan-bir imkoniyat bu matn hisoblanadi. Til-imkoniyat, matn-natija. Matnlar har qanday ma’lumotlarni yozib olishga imkon beradigan yozma hujjatdir. Biroq uning mazmunini to‘g‘ri talqin qilish uchun har bir matnning turi va uning o‘ziga xos xususiyatlarini tovg‘ri baholay olish kerak. Demak, har bir matn o‘ziga xos maqsadlar va tarkibiy xususiyatlarga ega bo‘ladi va mana shu xususiyatlariga ko‘ra filologiya fanlar doktori Nurboy Jabborov matnni 13 turga ajratgan va har bir matn turini ta’riflab, tahlil qilgan, misollar bilan fikrini asoslab bergan.

Ulardan biri bu epistolyar matn hisoblanadi. Bunda “epistol” (yunoncha – maktub, xat) degan ma’nolarni anglatadi va biz bundan “Epistolyar matn” xat, maktub ko‘rinishida bo‘lishini anglashimiz mumkin. Epistolyar matn odamlar o‘rtasida o‘rnatilgan xatlar yoki xabarlar ekanligi ma’lum. Maktubning maqsadi, biron sababga ko‘ra to‘g‘ridan to‘g‘ri, ya’ni ovoz bilan aloqa qila olmaydigan ikki yoki undan ortiq odamlar o‘rtasida aloqa o‘rnatishdir. Xatlar vositasida matn mazmunini, insonning ruhiy kechinmalarini, syujet tarkibini aniqlab olish mumkin. Maktublar bayon hamda ko‘rgazma elementlarini o‘zida aks ettiradi. Yozma nutq epistolyar janrning obrazi deb qaraladi. Epistolyar matn o‘z ichiga xatlar, maktublar va turli ko‘rinishdagi yozishmalarni qamrab oladi. “Epistolyar janrdagi matnlarning asosiy kompozitsion qolipi ham mavjud, sana-murojaat-asosiy qism-xotima va ehtirom-imzo ko‘rinishida bo‘ladi”[Muhammedova.S, Saparniyozova.M. Matn lingvistikasi. 2011,103].

Epistolyar adabiyotda so‘z va gaplar obraz, manzara yaratishning o‘ziga xos libosi, materialidir. Talantli yozuvchilarning qalami sehri ostida so‘zlar hayotdagi narsa va hodisalarni inson ongida aniq tiklaydigan, gavdalantiradigan vositadir. Badiiy nutq faqat ko‘chma ma’nodagi so‘zlarning qo‘llanilishidan iborat matn bo‘lmay, majoziy vositalar badiiy nutqning o‘ziga xos yordamchi vositasidir. Badiiy asarda leksik va frazeologik vositalarning obrazlar xatti-harakatini, ularning boshqa obrazlar bilan munosabatini ko‘rsatishdagi roli hisoblanadi. “Epistolyar adabiyotga atoqli arboblarning madaniy tarixiy ahamiyatga ega bo‘lgan yozishmalari ham kiradi. (masalan, Alisher Navoiyning “Munshoat” asari). Epistolyar adabiyot adabiy janr sifatida yunon va rim adabiyotida (Sitseron, Goratsiyning she’riy maktublari), shuningdek, Sharq adabiyotida keng tarqalgan”. [O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi E harfi,2006,166].

Hozirgi adabiy tanqidda adabiyotda epistolyariya tushunchasining ta’rifi bilan bog‘liq ko‘plab muammolar mavjud. Asosiylaridan biri quyidagilar: “epistolyar adabiyot”, “epistolografiya”, “epistolyar shakl” va “epistolyar roman” atamalarini farqlash. Epistolyar adabiyot deganda “keng kitobxonlarni jalb qilgan, dastlab badiiy adabiyot yoki publitsistik nasr sifatida yozilgan yoki keyinchalik talqin qilingan yozishmalar” tushuniladi. Epistolografiya – shaxsiy xatlarning turlari va turlarini o‘rganuvchi yordamchi tarixiy fan hisoblanadi. Epistolyar shakl– bu shaxsiy xatlarning maxsus shakli bo‘lib, u o‘z fikrlarini jamoatchilikka ifoda etish vositasi sifatida ishlatiladi. Epistolyar roman tushunchasi yuqoridagilarga nisbatan aniqroq. Bu epistolyar shakldagi roman va shu bilan birga epistolyar syujetga ega bo‘lgan roman, bu yerda qahramonlarning yozishmalarining hikoyasi harflar shaklida aytilgan, ularning har biri umuman romanning bir qismi sifatida ham “haqiqiy” xat (personajlar uchun), ham badiiy shakl (muallif uchun) bo‘ladi. Epistolyar romanning kelib chiqishi haqida turli qarashlar mavjud bo‘lib, ulardan biri quyidagicha: bu turdagi roman kundalik yozishmalardan badiiy yaxlitlik va badiiy adabiyotni izchil egallash orqali rivojlanadi.

Epistolyar matn shaklidagi asarlarni yozish, xususan, XVIII asrda Yevropada odat tusiga kira boshlagan. Masalan, S.Richardosning “Pamila”, J.J.Russonning “Yulya yoki Yang i Elioza” va boshqalar. XIX asrda esa maktub tarzidagi adabiyot, asosan, tarixiy hikoya, oilaviy xronika tarzida rivoj topdi. (I.S.Turgenev, “Faust”; F.Dostoyeveskiy, “Faqir kishilar”) Epistolyar adabiyot har doim muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Epistolyar shakilning o‘ziga xos mashhurligi, bu janrdan foydalanish tufayli tasvirlangan voqealarning haqiqiyliigi va ishonchliliigi oshganligi bilan izohlanadi. Epistolyar matn ya’ni maktublar ko‘plab asarlarda uchraydi. Jumladan, A.Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanining “Xiyonat” faslida ham ko‘rishimiz mumkun. *“Kumushbibi binti Mirzakarimboyga – zavji toshkandlik Otabek Yusufbek hoji o‘g‘lidan. Otangiz Toshkqandda ekan vaqtida men bu ishni ochmoqqa og‘irsing‘an, to‘g‘risi, uyalg‘an edim. Ma‘lumingiz, Toshkanddan uylanganimdan so‘ng yolg‘iz boshimg‘a ham Toshkanddan, ham Marg‘ilondan ikki xotin ushlab turish og‘irliq qila boshladi. Shuning uchun bu ikki xotinning birisidan kechishga to‘g‘ri kelib, nihoyat, turmishim uchun yengil va orzumga muvofiq bo‘lg‘an bir narsaga qaror berdim. Ul ham toshkandlik xotinim bilangina qolib, sizni taloq qilish edi. Maktubni olg‘an kuningizdan boshlab o‘zingizni mendan begona va nikohimdan tashqari hisoblasangiz bo‘ladir. Manim bu taloq xatimni, albatta, shariat peshvolari shar‘iy hisoblab iddangiz bitish bilan sizga boshqa er qilmoqqa ixtiyor bersalar kerak. Otabek Yusufbek hoji o‘g‘li.*

13-jazvo, 1265-yil, Toshkand’ [Qodiriy.A. O‘tkan kunlar. 2009,171]. Ushbu maktubdan ham shuni yaqqol anglashimiz mumkinki, asarlardagi epistolyar matnlar muhim ahamiyatga ega, chunki yozuvchi aynan mana shu maktublar ko‘rinishida voqealar rivojini va asarning kulminatsion qismini ochib berishda unumli darajada foydalanishlari mumkin. Bugungi kunga kelib asarlarda epistolyar matn va aynan epistolyar adabiyot ko‘rinishidagi asarlar ham ortib bormoqda, xususan, hozirgi o‘zbek adabiyotida epistolyar shaklda O.Yoqubov, O‘.Hoshimov, A.Ibrohimov kabi yozuvchilar unumli foydalanishgan. Jumladan, Abduqahhor Ibrohimovning “Uyqu kelmas kechalar” romani boshdan oxirigacha shu janrda yozilgan va o‘z o‘quvchilariga ega. Shuningdek, hozirgi payda Epistolyar adabiyotning she’riy maktublar, murojaatnoma, ochiq xat (asosan, adabiy tanqidchilikda) kabi shakllari ham mavjud. Hozirgi kunda ham bu janrda asarlar yaratilib kelinmoqda.

Ona tili darslarida ham epistolyar matnlar tahlilini amalga oshirish orqali o‘quvchilarda maktub yozish, so‘z tanlash san‘ati bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni shakllantirib borish mumkin. Jumladan, amaldagi 7-sinf “Ona tili” darsligida Aziz Nesinning “G‘aroyib bolalar” asaridan Zaynab Yolqirning sinfdoshi Ahmadga yozgan maktubi keltirilgan. Unda Zaynabning Istanbuldan Anqaraga ko‘chib kelgani, otasining yangi ish joyi va yangi do‘stlari haqidagi taassurotlari aks etgan. Bu kabi maktublar tahlil qilinganda, o‘quvchilarda mustaqil epistolyar matn yaratish ko‘nikmasi shakllanadi. Uyg‘a topshiriq sifatida uzoqdagi qarindoshiga yoki do‘stiga maktub yozish vazifasi beriladi. Bu orqali o‘quvchining epistolyar matnni mustaqil yarata olish kompetensiyasi baholanadi.

Xulosa o‘rnida aytish joizki, adabiyotda mavjud bo‘lgan epistolyar matn ko‘rinishini aynan ona tili darslarida ham o‘quvchilarga o‘rgatish zarur. Chunki nafaqat o‘quvchilarda, balki jamiyatda yashayotgan shaxslarda ham maktub yozish bo‘yicha ko‘nikma yetarlicha mavjud emas. Buning sabablari esa turlicha ulardan biri - bu ijtimoiy tarmoqlarda matnlar va maktublar yozishda turli qisqartma shakildagi belgilardan foydalanish hisoblanadi. Ona tili darsliklariga o‘quvchilarda ijobiy maktub yozish ko‘nikmalarini shakllantirish maqsadida epistolyar matnlarni olib kirish hamda darsliklardagi mashq va topshiriqlarni shu asosda ishlab chiqishni yanada takomillashtirish zarur. Bu orqali o‘quvchilarda matn yozish ko‘nikmasi va uni og‘zaki bayon qilish orqali nutq madaniyati ham shakllanib boradi.

REFERENCES

1. Muhammedova S. Saparniyozova M. Matn lingvistikasi.- Toshkent: 2011.-B.117.
2. O‘zbekiston milliy ensiklopediya E harfi. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. – Toshkent: 2006.- B.283.
3. Abdulla Qodiriy. O‘tkan kunlar. Navro‘z nashriyoti. Toshkent: 2019.-B.400.
4. Azimova I, Mavlonova K, Quronov S, Shokir Tursun, Hakimova N, Siddiqov M. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. Toshkent:2022.- B.128.
5. <https://gigafox.ru>.

**ONA TILI TA’LIMIDA UNLI TOVUSHLARNI O‘QITISHNING MAVJUD HOLATI
TAHLILI**

Ganiyeva Dildora Sagdullayevna

Samarqand davlat universiteti 2-kurs tayanch doktoranti

+99-890-731-67-92, dganiyeva084@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051929>

***Annotatsiya.** Ushbu maqola ona tili dastur va darsliklarida unli tovushlar ta’limiga doir o‘quv materiallaritahlili, “Ona tili” darsliklarida unli tovushlarni o‘qitishning muammo va yechimlari. O‘quvchilarda adabiy talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirish usullarini rivojlantirish. Shuningdek, milliy unli tovushlarni o‘qitishning qonun-qoidalari, orfoepik jihatiga e’tibor qaratish, metodika sohasida mazkur yo‘nalishda ilmiy tadqiqot olib borgan ayrim olimlar fikriga qisman munosabat.*

***Kalit so‘zlar:** fonetika, talaffuz, imlo, unli va undosh tovushlar, mashq va topshiriqlar.*

Tilni o‘rganish tovushdan boshlanadi. Har qanday tilda unli tovushlar muhim ahamiyatga ega, ayniqsa, turkiy tillarda. Unli tovushlar bo‘g‘in hosil qiladi, urg‘u oladi, musiqiylik kasb etadi. Eng asosiysi, muloqotning jozibali bo‘lishiga xizmat qiladi, agar so‘zlovchi uni to‘g‘ri talaffuz qila olsa. O‘zbek tilini ona tili sifatida o‘qitishda eng katta muammolardan bir bu adabiy talaffuzga o‘rgatish, to‘g‘ri talaffuz va to‘g‘ri yozishga o‘rgatish bo‘lib, bu, albatta, unli tovushlar bilan bevosita bog‘liq. Bugunga qadar o‘zbek o‘quvchisi o‘z ona tili tovushlarini to‘g‘ri aytay olmayotgan ekan, demak, buning ikkita sababi bo‘lishi mumkin:

birinchidan, ilmiy lingvistik asoslarning yetarli emasligi, ya’ni o‘zbek tilida unli tovushlar va ularni ifodalovchi grafemalarning nomutanosibligi;

ikkinchidan, metodik jihatdan yetarlicha o‘rganilmaganligi, ya’ni o‘zbek tili tovushlarini o‘qitishning pragmatik usullari ishlab chiqilmagan, ilg‘or pedagogik texnologiyalar yetarlicha joriy etilmaganligi.

Ona tili ta’limida hali ham qaysi sinfdan nimani o‘qitish, unli tovushlarni o‘qitishda o‘quv topshiriqlardan qaysi birini qo‘llash kabi muammolar hal etilmay turibdi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining “Ona tili” darsliklarida unli tovushlarni o‘qitishning o‘rganilishi ayrim holatlarni ta’rif va tavsiflash bilan chegaralanib qolmoqda. Holbuki, o‘zbek tilining fonetik qurilishi o‘ziga xos murakkabliklarga ega bo‘lib, uni o‘zlashtirish nafaqat xorijliklardan, balki o‘zbeklardan ham qunt bilan ishlashni talab etadi. Zero, bugungi kunda ommaviy axborot vositalarida ayrim teleboshlovchilar, radiomuxbirlarning o‘z nutqlarida g‘ayritabiiy talaffuzlardan foydalanishlari kishining g‘ashini keltiradi va bu holat ularning adabiy talaffuz me’yorlarini to‘g‘ri o‘zlashtira olmaganliklarini sezdirib turadi.

Vaholanki, o‘zbek o‘quvchilariga ham unli tovushlarni o‘qitish ta’limi jarayonida faqat nutq organlarining darslikdagi umumiy grafik chizmasi bilan chegaralanib qolmasdan, tovushlar talaffuzi holati aks etgan maxsus chizmalar asosida ta’lim berish, fonetik mashqlarga imkon boricha boshlang‘ich sinflarda ko‘proq o‘rin ajratish, yuqori sinflarda ularga o‘rni bilan qaytib turish adabiy til me’yorlarini egallashning muhim omili ekanligini shu o‘rinda alohida ta’kidlash lozim.

Maktab “Ona tili” darsliklarida ham, oliy ta’lim darsliklarida ham fonetik mashqlarga o‘rin ajratilmagan. Bu holat o‘zbek adabiy talaffuz me’yorlarining o‘quvchi va talabalar

tomonidan yetarlicha o‘zlashtirilmay qolishiga olib kelayotgan sabablardan biridir. Ona tili ta’limi tarixiga nazar tashlasak, bunday mashqlar o‘zbek tili fan sifatida shakllangan dastlabki yillarda (1930–1940) chop etilgan darsliklarda ham uchramasligiga guvoh bo‘lamiz. [1]

Tilshunoslikning “Unli tovushlarni o‘qitish” bo‘limi “Orfografiya” va “Orfoepiya” bilan bevosita aloqador bo‘lganligi bois ularni o‘qitish vositalari ham bir-biriga chambarchas bog‘liq.

Maktabda, odatda, muayyan o‘quv predmetiga tegishli darslik dars jarayonida ham, hatto darsdan so‘ng ham o‘quvchi va o‘qituvchining shu o‘quv predmeti bo‘yicha bilim berish hamda ma’lumot olishning asosiy vositasi, tayanchidir. Shunday ekan, asosiy diqqatni darslikdagi o‘quv materiallarining tarkibi, tuzilishi va, albatta, mazmuniga qaratish kerak. Maktab darsliklarida millat tafakkuri va mafkurasining eng ilg‘or namunalari aks etishi kerak [2], degan ta’kid, fikrimizcha, “Ona tili” darsliklariga ko‘proq tegishlidir.

Adabiy talaffuz va uning me’yorlari masalasi dunyoning rivojlangan mamlakatlari tillarida atroflicha o‘rganilganligini kuzatamiz [ingliz, fransuz va b.]. Bu borada jahon tajribasida, jumladan, ingliz tilida fonetik mashqlardan unumli foydalaniladi. Shuning uchun ham amaldagi asosiy darslik va o‘quv qo‘llanmalarida har bir nutq tovushining hosil bo‘lish jarayoni haqida batafsil ma’lumot beriladi.[3] Oliy maktab va umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun nashr ettirilgan darslik hamda o‘quv qo‘llanmalarda tovushlarning talaffuz holati aks etgan maxsus chizma (rasm)lar yo‘q. *O‘zbek tiliga xos bo‘lgan ayrim tovushlarning to‘g‘ri talaffuzini oddiy, an’anaviy mashqlar bilan yetarli darajada o‘rgatib bo‘lmasligini bugungi o‘quvchi, talaba, hatto ayrim katta yoshdagi ziyoli kishilar, xususan, o‘qituvchilarning nutqi ham isbotlab turibdi.*

Muammoning bir uchi yana o‘rta umumta’lim maktablarida ona tili o‘qitish masalasiga borib taqaladi. Adabiy talaffuz – madaniyatlilik belgisi. O‘rta umumta’lim tizimida 5-sinfdan boshlab talaffuzning asosiy birligi hisoblangan nutq tovushlari “Unli tovushlarni o‘qitish” bo‘limi tarkibida tizimli o‘qitila boshlaydi. “Unli tovushlarni o‘qitish” bo‘limi ta’limi taqozosiga ko‘ra shu yerda o‘quvchilarga nutq tovushlari bilan birga to‘g‘ri talaffuz hamda imlo qoidalarini singdirish talabi ham qo‘yiladi.

O‘zbek adabiy tili turli lahjalardan o‘sib chiqqanligi sababli uning talaffuzi borasida hududlar bilan bog‘liq jiddiy muammolar bor. Maktab ona tili darsliklarini tuzishda, ayniqsa, unli tovushlarni o‘qitishga doir o‘quv materiallarini berishda mualliflar aholi hududiy talaffuzining tilga ta’sirini inobatga olishlari kerak. (Masalan, AQShda har bir shtat uchun alohida darslik yaratilgan.) Shu ma’noda dastur va darsliklar tuzishda orfoepik nuqtai nazardan har bir hududning talaffuzidagi muammolari e’tiborga olinishi lozim. Masalan, Buxoro viloyatida ayrim so‘zlar talaffuzida [o‘] unlisini bir xil talaffuz qilish ko‘nikmaga aylanib qolgan. Demak, xorazmlik o‘quvchiga adabiy talaffuz me’yorlarini singdirish uchun darslikda berilgan ikkita mashq yetarli bo‘lmaydi. Mavzuga monand, ammo darslikdagi o‘quv topshiriqlarini aynan takrorlamaydigan o‘quv topshiriqlarini tuzish, mashqlar tizimini yaratish va ulardan unumli foydalanishni barcha o‘qituvchi ham bir xilda amalga oshiravermaydi.

Samarqand viloyati, xususan, shahar hududida ommaviy tarzda [h] bo‘g‘iz undoshi o‘rnida muntazam [x] chuqur til orqa undoshining ishlatilishi (*xandaley, xurmat, xamma va b.*), shuningdek, Buxoro, Samardand (shahar hududida), va Qashqadaryo viloyatlarining ayrim tumanlarida [o‘] unlisining talaffuzida muammolar borligini aytish mumkin.

Bu borada Samarqand viloyatiga alohida to‘xtalish mumkin. Kattqo‘rg‘on, Narpay va Nurobod tumanlarida [i]–[ye] unlilarining aytilishida chalkashliklar borligi kuzatiladi. Xuddi

shunday Kattaqo‘g‘on tumanida [o‘]– [u] unllarining ishlatilishida muammolar mavjud. Mazkur hududda yashovchilar, o‘quvchilar, hatto o‘qituvchilar ham [o‘] unllisini [u], [u] unllisini [o‘]o‘rnida qo‘llaydilar.

Ko‘rinadiki, 5-sinf “Ona tili” darsligida yuqorida keltirilgan nutq tovushlarini o‘zlashtirishga mo‘ljallangan nazariy ma‘lumotlar va ularni mustahkamlovchi mashqlar yetarli emas. Mazkur nutq tovushlarini sanab o‘tilgan hududlarning o‘quvchilari nutqida adabiy me‘yor holatiga keltirish uchun bugungi darslik va qo‘llanmalarda deyarli e‘tibor qaratilmagan maxsus fonetik mashqlar, tovushlar talaffuzi jarayonida nutq a‘zolarining ko‘rinishi aks etgan alohida oksilografik chizma(rasm)lar ishlab chiqilishiga ehtiyoj seziladi.

Shuningdek, [h] bo‘g‘iz undoshining ko‘pchilikning ham yozma, ham og‘zaki nutqda noto‘g‘ri qo‘llanilayotgani, uni bartaraf etishga qaratilgan sa‘y-harakatlarning deyarli sezilmayotgani bu borada zarur tavsiyalar ishlab chiqishni va ularni zudlik bilan amaliyotga tatbiq etishni taqazo etadi.

1999-2000-yillar keng amaliyotda qo‘llangan H.Ne‘matov boshchiligida yaratilgan 5-sinf “Ona tili” darsligida [h] va [x] undoshlarini imloda ham talaffuzda farqlash uchun berilgan o‘quv materiali boshqalariga nisbatan o‘quvchiga ancha foydali. [4]

O‘zbek tilida [o‘] unllisi so‘zning turli o‘rinlarida bir-biridan farqli talaffuz etilishi ma‘lum, biroq uni o‘quvchilarga farqlab berish masalasi muammoligicha qolmoqda. [o‘] unllisi talaffuzi bilan bog‘liq nozik jihatlarga aksariyat ona tili darsliklarida e‘tibor qaratilmasligi o‘quvchilarimizning adabiy nutq me‘yorlarini to‘la o‘zlashtirishlariga soya tashlab turadi. Oliy ta‘limning sohaga tegishli amaldagi darsliklarida mazkur masalaga qisman e‘tibor qaratilgan nazariy ma‘lumotlar uchraydi, ammo u amaliy jihatdan ishlanmagan.[5] Ta‘kidlash kerakki, bugun keng amaliyotda bo‘lgan 5-sinf “Ona tili” darsligidagina [o‘] unllisi talaffuzda farq qilishi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar misollari bilan keltirilgan. [6] Bu, albatta, ijobiy hodisa, biroq “bir holatda torroq, boshqasida kengroq aytiladi”, degan izoh o‘quvchiga amaliy jihatdan yordam berishi qiyin. Keltirilgan misollarni o‘qituvchi ko‘magisiz to‘g‘ri talaffuz qilib bo‘lmaydi.

Masalan, torroq aytilishiga *ko‘l*, kengroq aytilishiga *bo‘ri* so‘zlari misol tariqasida keltirilgan bo‘lsa-da, bu hamisha ham kutilgan natijani beravermaydi. Shuni inobatga olib, [o‘] unllisi talaffuzi bilan bog‘liq mashqlarga keng o‘rin berish zarur.

Bobning ikkinchi fasli “*Unli tovushlar tizimini o‘qitishga doir o‘quv materiallari mazmuni va ularning takomillashish jarayoni*”, deb nomlangan. Unda muammoning yechimini topish uchun “Ona tili” darsliklari tarixi hamda ularning mazmun-mundarijasini o‘rganib chiqishni zarur, deb hisobladik. “Ona tili” darsliklarida mavjud nazariy ma‘lumotlar, ularni mustahkamlovchi mashq va topshiriqlar qachondan boshlab va nima uchun maktab darsliklariga kiritilganligining sabablarini o‘rganish bu boradagi tasavvurni tiniqlashtiradi.

“XIX asrning ikkinchi yarmi XX asrning boshlarida vatanimizda ona tili ta‘limining jadidchilik harakati bilan bog‘liq yangi turdagi o‘zbek maktablari uchun darslik va qo‘llanmalar yaratish davri boshlandi”.[8]

Ko‘rinib turibdiki, bugungi “Ona tili” darsliklariga tamal toshni jadidlar qo‘ygan. O‘tgan asrning 30-yillarida yaratilgan “Ona tili” darsliklari, xususan, ilk “O‘zbek tili darslik”larining yaratilishiga xizmat qilgan olim Abdurauf Fitratning “O‘zbek tili qoidalari to‘g‘risida bir tajriba” “Sarf” kitobida unli tovushlarni o‘qitishga oid ma‘lumotlar ham berilgan. Mazkur qismda Fitrat nutq tovushlarini tavsiflab, ularni *unli* va *unsiz* tovushlar deb ikki guruhga ajratadi. Olim unllilarni

9 ta, unsizlar sonini esa 23 ta deb keltiradi. Shundan so‘ng tovush o‘zgarishlariga to‘xtalib, tovush tushishi hamda tovush almashishi haqida ma‘lumot beradi va *“Bu holat tilimizning yengillik istaganidan kelib chiqib qolg‘on bir hol”* deb izoh beradi.[9]

Uning fikriga ko‘ra, o‘zbek tili yalpi turk tilining keng bir tarmog‘i sifatida barcha turkiy tillarga xos xususiyat o‘zbek tilida ham bo‘lishi tabiiy ekanligi, turkiy tillarning barcha tarmoqlarida bo‘lgani kabi o‘zbek tilida ham ohangdoshlik, so‘zlar ohangi e‘tiboriga ko‘ra *yo‘g‘on* va *ingichkaga* bo‘linishi aytiladi. Masalan, *sin* so‘zi *yo‘g‘on* bo‘lsa, *min* so‘zi *ingichka* deb e‘tirof etilgan. Shuningdek, ohang masalasi eski yozma asarlarimizda, qishloq shevalarida uchrashi, fors adabiyoti ta‘hiri bilan buzilgan shahar shevasida bo‘lmasa-da, o‘zbek tilida bu hodisani yo‘q deb bo‘lmasligini ta‘kidlaydi.

Professor A.Fitratning unli tovushlarni o‘qitish, xususan, nutq tovushlari, talaffuz va *ohangdoshlik* masalalariga milliylik nuqtayi nazaridan yondashishni kuzatamiz. Darhaqiqat, til millat belgisi sifatida doimo o‘ziga xos xususiylikka ega bo‘ladi. Olimning milliylikka yo‘g‘rilgan ilmiy asoslari pishiq qarashlari o‘z vaqtida maktab o‘quvchilari uchun yaratilgan *“O‘zbek tili uchun darslik”*larida ham o‘z aksini topgan edi. Xususan, buni bevosita Q.Ramazon va X.Qayyumiylarning darsligi misolida ham ko‘rishimiz mumkin.[1]

Darslik mualliflari ham A.Fitrat yo‘lidan borib tilning milliy xususiyatlarga jiddiy e‘tibor qaratishgan. Ta‘kidlash kerakki, darslikdagi atamalarning ham aksariyati o‘zbekcha (*so‘zlov a‘zolari, so‘z tuzumi...*). Ushbu darslikda unli tovushlarni o‘qitishga alohida e‘tibor berilib, nutq tovushlari *unli* va *unsiz* (joriy darsliklarda buning o‘rniga *undosh* atamasi qo‘llangan. 1940-yillar darsliklarining ayrimlarida *shovqinlilar*)ga ajratilgan. Har bir nutq tovushiga (bugungi fonetik talqinlarga unchalik o‘xshamagan) alohida tavsif berilgan. Unlilarning talaffuzi va imlosi batafsil yoritib berilgan. Shuningdek, bo‘g‘in mavzusiga doir nazariy ma‘lumotlar ham bugungi talqinlarga o‘xshamaydi. Masalan, *“So‘zning ayrim havo zarbiga to‘g‘ri keladigan bo‘lagi bo‘g‘in deyiladi”*[1]

Jadidlar davri darsliklari bilan hozirda amaldagi darslik ma‘lumotlar orasida uyg‘un o‘rinlar ham uchraydi. Masalan, urg‘u haqidagi nazariy ma‘lumot joriy darsliklardagiga aynan o‘xshashdir. Unda nazariy ma‘lumotlarni mustahkamlovchi mashqlarning mavjud emasligini ham ta‘kidlash joizdir.

Quyida 1930-1940-yillarda umumiy o‘rta ta‘lim maktablari uchun chop etilgan *“Ona tili”* darsliklari mundarijasining diqqatga sazovor o‘rinlariga e‘tibor qaratamiz. O‘tgan asrning 30-yillarida amalda bo‘lgan (lotin alifbosidagi) *“O‘zbek tili”* darsliklarining unli tovushlarni o‘qitish bo‘limiga doir *“Unsiz tovushlar”*, *“Lab ohangi”*, *“Ohangdoshlik”*, *“Yo‘g‘on va ingichkalik”*, *“Bosim”* kabi bir qator atamalar XX asr boshlarida A.Fitrat, Q.Ramazon va X.Qayyumiylar tomonidan yaratilgan darslik hamda qo‘llanmalarda ham uchraydi.

Professor A.Fitrat dastlab o‘zbek tilini turk tilining keng bir tarmog‘i hisoblab, boshqa turkiy tillardagi kabi o‘zbek tilida ham mavjud bo‘lgan so‘zlar ohangi masalasiga to‘xtaladi va bu borada *“yo‘g‘on”* hamda *“ingichka”* atamalarini qo‘llaydi. A.Fitrat *yo‘g‘on* va *ingichkalik*ni so‘zlarga nisbatan qo‘llagan bo‘lsa, Q.Ramazon hamda X.Qayyumiylar [1] mazkur atamani nutq tovushlariga nisbatan ham ishlatadi.

Unli tovushlarni o‘qitish bo‘limida *“Lab ohangi”* atamasini ham qo‘llaydilar va quyidagicha ta‘rif beradilar: *“Baş bog‘unda kelgan lab unlilarining ikkinchi bog‘unda ham lab unlilarini istaşi lab ahani deb ataladi”*.[1]

Fitrat o‘zbek tili tovushlar tizimi haqida to‘xtalganda ularning tasnifiga doir quyidagi ikki atamani ishlatadi: *Unsiz*: b, p, t, ch, j,...(23ta). Unli: o, a, u; o‘-o‘, e, i-y (9 ta. Kirill alifbosiga tabdil qilingan variantidan foydalanildi). M. Mirtojiev esa o‘zbek tilida 14 ta unli (*i, i, , bi, u, u, ye, a, á, ó, o, e...*) borligini ta’kidlaydi.[10] *Unsiz* atamasi bugungi tilshunoslik atamaları sirasida uchramaydi. Uning hozirgi varianti *undosh* bo‘lib, darsliklar tarixida *shovqinlilar* deb ham nomlangan.

Q.Ramazon va X.Qayyumiylarning 5-, 6-sinflar uchun yaratilgan grammatikaga bag‘ishlangan darsligi “Sarf” deb nomlanadi. Unda, asosan, morfologiyaga oid til materiallari berilgan bo‘lib, undan “*Unli tovushlarni o‘qitish*”, “*Ba‘zi harflarning imlosi*”, “*Ohangdoshlik*” kabi mavzular ham o‘rin olgan. Ta’kidlash kerakki, bu yerda *undosh tovush* atamasi uchramaydi, nutq tovushlari *unli* va *unsiz* tovushlarga bo‘lingan. Darslikda ohangdoshlik mavzusining mavjudligi diqqatga sazovordir. Bu yerda nutq tovushlarining o‘ziga xos xususiyatlari orqali so‘zlarda sodir bo‘layotgan yo‘g‘on va ingichkalik haqida ma’lumotlar morfologik yondashuv asosida yoritilgan.

Jadidlarning sa’y-harakatlari bilan yaratilayotgan, o‘z davrida sekin-asta shakllanayotgan milliy ruhdagi “Ona tili” darsliklari o‘z o‘rnini 1939-yilga kelib A.G‘ulomov ta’kidlaganidek,[11] 1938-yilda (S.Barxudarov va Dosichevalarning rus maktablari uchun “Rus tili” darsligi stabil qo‘llanma sifatida qabul qilingach), o‘zbek maktablari uchun ham keyingi yillarda til me‘yorlarini belgilashda nazariy asos vazifasini o‘tagan Olim Usmon va Barot Avizovlarning to‘liqsiz o‘rta va o‘rta maktablar uchun tavsiya etilgan darsligi egalladi.[12]

Keyinchalik professor A.K.Borovkov rahbarligida tuzilgan darsliklar oldingilariga nisbatan ancha mukamallikka egaligi bilan ajralib turadi.

Maktabda ona tili ta’limiga qo‘yilgan eng muhim talablardan biri o‘quvchilarni o‘z fikrlarini bayon qilish faoliyatiga tayyorlash ekanligi nuqtayi nazari bilan bugun amalda bo‘lgan N.Mahmudov, A.Nurmonov, A.Sobirov, V.Qodirov va Z.Jo‘rayevalar muallifligidagi umumta’lim maktablarining 5-sinflari uchun “Ona tili” darsligi (unli tovushlarni o‘qitishga doir o‘quv materiallarining berilishi) tahliliga kirishamiz.

Unli tovushlarni o‘qitish va grafika haqidagi nazariy ma’lumotlardan oldin quyidagi topshiriq berilgan: *Topshiriq. Bola, kitob so‘zlarini bo‘g‘inlarga, bo‘g‘inlarni tovushlarga ajrating. So‘zlarning nechta bo‘g‘in va tovushdan iborat ekanini ayting.*[13]

Darslikdagi o‘quv materiallar orasida boshqalarida uchramaydigan, juda muhim bo‘lgan [o‘] unlisining talaffuz variantlari haqida ma’lumot mavjud. O‘quvchi nutqining ravon va ta’sirchan bo‘lishida birgina tovushning, asosan, unli tovushlarning ta’siri katta ekanligi barchamizga ma’lum. Agar so‘zlovchi birgina tovushni to‘g‘ri talaffuz qila olmasa ham, uning nutqi buziladi. Shuni inobatga olsak, mazkur darslikda [o‘] unlisining so‘zlar tarkibida to‘g‘ri talaffuzi va ularning bir-biridan farqlanishi masalasiga e’tibor qaratilishi nihoyatda ahamiyatlidir. Buni darslikning yutug‘i deb baholash o‘rinli. Ammo e’tirof etish hamda o‘rganish, o‘rgatish boshqa-boshqa hodisalar ekanligi aniq. Darslikda aynan shu jihatga e’tibor qaratish zarur bo‘lgan o‘rinlar bor. Masalan, darslikning 139-sahifasida shunday ma’lumot berilgan: “O‘ tovushi ko‘l, o‘s, cho‘l, jo‘ra, mo‘tabar kabi so‘zlarda torroq, bo‘ri, qo‘ri, xo‘roz, ro‘mol kabi so‘zlarda esa kengroq eshitiladi, ammo hamma vaqt bir xil yoziladi”. Kuzatishlar aytilgan fikrlarni asoslash, bu borada o‘quvchida zaruriy ko‘nikma va malakalarni hosil qilish uchun yanada aniqroq misollar keltirilishini talab etadi.

Yaratilgan barcha “Ona tili” darsliklarida unli tovushlarni o‘qitishdan mavjud o‘quv materiallari o‘ziga xoslikka egadir. Hammasida ham unli va undosh tovushlar tavsiflangan, bo‘g‘in va urg‘u mavzulari, shuningdek, mashqlar tizimi ham keltirilgan. Unli tovushlarni o‘qitish sathi orfografiya va orfoepiya bo‘limlari bilan chambarchas bog‘langan. Mustaqillik davrida yaratilgan “Ona tili” darsliklari oldingilariga nisbatan nazariy va amaliy jihatdan biroz boyitilganligini ko‘rish mumkin. Ayniqsa, [o‘] unlisining ikki xil talaffuz varianti mavjudligi N.Mahmudov boshchiligida yaratilgan darslikka qadar umuman e’tirof etilmagan. Natijada o‘quvchi buni bilmagani uchun [u] va [o‘] unlilarini imloda ham chalkashtirib kelmoqda.

Maktabda ona tili o‘qitishni foydali maqsadlarga bo‘ysundirish, har bir o‘rganiladigan grammatik tushuncha, ma’lumot, ta’rif hamda qoidalarning og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirishga yordamini nazarda tutishni, (nazariy emas) amaliy tilshunoslikka e’tiborni kuchaytirishni taqozo etadi.

Ona tili ta’limi oldiga qo‘yilgan yana bir muhim talab o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirishdir.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlab chiqilgan davlat ta’lim standartlari bo‘yicha tuzilgan “Ona tili” dasturida unli tovushlarni o‘qitishga doir o‘quv materiallari quyidagicha berilgan.

Dasturda berilganlarga diqqat qilsak, unda unli tovushlarni o‘qitishning asosi bo‘lgan nutq tovushlari talaffuzi va imlosiga soatlar ajratilganda bir darsda yonma-yon o‘rganilishi zarur bo‘lgan tovushlarga e’tibor qaratilmagan. Masalan, 35-, 36-mavzular “Nutq tovushlarining ma’no farqlash vazifasi”, “Ayrim unli talaffuzi va imlosi”, “u va i unli talaffuzi va imlosi”ga bag‘ishlangan. Agar o‘qituvchi [i] va [e] unli talaffuz asosida bir-biridan farqlab o‘rgatsa, yaxshi natijaga erishish mumkin. Chunki so‘zlovchilar, asosan, talaffuzda [i] va [e] unli talaffuzlariga deyarli har kuni duch kelamiz.

Dasturda yana 37-, 38-mavzular “a va o, o‘ unli talaffuzi va imlosi”, “Qator kelgan unli talaffuzi va imlosi” uchun 2 soat vaqt ajratilgan. Fikrimizcha, [o‘] unlisining talaffuzi va imlosiga 2 soat vaqt ajratilishi lozim. Chunki [o‘] unlisining talaffuzi va shu asosda uning imlosiga ta’siri murakkab bo‘lib alohida shug‘ullanishni talab qiladi.

Umumiy o‘rta ta’lim tizimida unli tovushlarni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning talaffuzi bilan bog‘liq kamchiliklar ustida alohida shug‘ullanilmasligi jamiyatda qator kamchiliklarni yuzaga keltirmoqda. O‘quvchi nutqidagi talaffuziy “kemtiklik”larni akademik litsey yoki kasb-hunar maktablari ham bartaraf etayotgani yo‘q. Adabiy tilda so‘zlash, to‘g‘ri talaffuz bilan bog‘liq muammolarning ko‘p sonli o‘qituvchilar nutqida, ba’zan ona tili va adabiyot o‘quv predmetlari o‘qituvchilarning ham nutqida mavjudligi achinarli holdir. Xorijiy tillarni o‘rganishga alohida ahamiyat berilayotgan bir davrda har bir kishi, avvalo, o‘z ona tilida ravon so‘zlay olishi zarur. Zero, bu insonning jamiyatdagi o‘rnini, madaniyat darajasini belgilab beradi.

REFERENCES

1. Ramazan Q., Qajjumij X. Grammatik. Sarf. Orta maktablar ucun darslik. I qism. –T.: Oquvpeddavnasr, 1937. –149 b.
2. Каримов И. А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Тошкент: Ўзбекистон, 1998.–4-19-б.
3. Бонк Н. А., Котий Г. А., Лукьянова Н. А. Учебник английского языка. – М.:

- Деконт,1999. – С.: 7.
4. Ne`matov H. va b. Ona tili. 5- sinflar uchun darslik. –Т.: O`qituvchi, 2000. – 102-б.
  5. Турсунов У., Мухторов А., Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Т.: Ўзбекистон, 1992. – 19- б.
  6. Mahmudov N. va b. Ona tili. Umumta’lim maktablarining 5-sinflari uchun darslik. –Т., 2013. – 224 б.
  7. Йўлдошева Д. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талаблари асосида таълим мақсадини белгилашнинг дидактик асослари. –Т.: Фан, 2006. – 32-б.
  8. Йўлдошева Д. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талаблари асосида таълим мақсадини белгилашнинг дидактик асослари. –Т.: Фан, 2006. – 32-б.
  9. Фитрат Абдурауф. Танланган асарлар. IV жилд. –Т., 2006 –36-б.
  10. Миртожиев М. Ўзбек тили фонетикаси. – Т.: Фан, 2013 – 424 б.
  11. Ғуломов.А.Ғ. //Ўзбекистон совет энциклопедияси.–Т., 1981. – 394-б.
  12. Usman A., Avizov B. Ozbek tili grammatikasi. Birinci bolim. Fonetika va morfologija.Toluqsiz orta va orta maktablar uchun darslik.–Т.: Ozdavnaşr,1939. –235 b.
  13. Mahmudov N., Nurmonov A., Sobirov A., Qodirov V. Ona tili. Umumiy o`rta ta’lim maktablarining 5-sinflari uchun darslik –Т.: Ma`naviyat, 2007 –119-б.

**ЎЗБЕКИСТОНДА ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИ ТУБДАН ИСЛОҲ ҚИЛИШ
ВА ТУРИСТИК ОҚИМНИНГ СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ**

Бахромова Дилбар Бахромовна

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика Агентлиги етакчи мутахассиси, иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в.б доцент

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051943>

***Аннотация.** Туристтик оқим, туризм маҳсулоти ва хизматларини диверсификация қилиш, туризмнинг норматив-ҳуқуқий базаси, туризм хизматлар бозори, Ўзбекистон Республикасига келган чет эл фуқаролари ва уларнинг сафар мақсадлари бўйича статистик маълумотларнинг аналитик таҳлил жараёнлари ёритилган.*

***Калим сўзлар:** туризм, инфратузилма, ислоҳ, статистика.*

Мамлакатимизда туризм соҳасини янада ривожлантириш, мақбул ва қулай туризм муҳитини яратиш, бу соҳани тубдан такомиллаштириш ҳамда туризм маҳсулоти ва хизматларини диверсификация қилиш мақсадида давлатимиз томонидан жаҳон тажрибаларини ўрганган ҳолда кўп укладли ислохотлар амалга оширилмоқда. Шу билан бир қаторда, туризм фаолияти соҳасидаги норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштиришда тегишли Ўзбекистон Республикаси қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг бир қатор қарор ва фармонлари ишлаб чиқилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 18 июлдаги ЎРҚ-549-сонли “Туризм тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги ПҚ-4311-сонли “Самарқанд шаҳрида “Россия давлат жисмоний тарбия, спорт, ёшлар ва туризм университети” федерал давлат бюджети олий таълим муассасасининг филиалини ташкил этиш тўғрисида”ги қарори ҳамда 2019 йил 13 августдаги ПФ-5781-сонли “Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони, Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 13 августдаги 669-сонли “Ички ишлар органларининг хавфсиз туризмни таъминлаш бўлинмалари томонидан шартнома асосида пулли хизматлар кўрсатиш тартибини белгилаш тўғрисида”ги қарори ҳамда 2019 йил 21 сентябрдаги 793-сонли “Йўл бўйи ва туристик инфратузилмани янада ривожлантириш яора-тадбирлари тўғрисида”ги(1) қарорлари туризм соҳасининг норматив-ҳуқуқий жиҳатларини мустаҳкамлашда ва такомиллаштиришда асосий база ҳисобланади.

Мухтарам юртбошимиз Шавкат Мирзиёев 2018 йил 28 декабрда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига қилган Мурожаатномасида: “Бизда туризм кўпинча қадимий шаҳарларимиз, тарихий-маданий ёдгорликлар доирасида чекланиб қолмоқда. Ваҳоланки, мамлакатимизнинг бетакрор табиати, миллий кўриқхоналар, тоғли худудларда туризмни ривожлантириш учун катта салоҳият мавжуд. Айниқса, тиббиёт туризми, зиёрат туризми ва экотуризмни ривожлантириш нафақат иқтисодиёт, балки ижтимоий соҳалар ривожига ҳам катта туртки беради”(2) деб, таъкидлаганларидек, мамлакатимизнинг тарихий обидаларида, зиёратгоҳ масканларида, сўлим шаршарали тоғли зоналари ҳамда бетакрор қадимий ва манзарали худудларида туризм салоҳиятини янада ривожлантириш лозим.

Миллий туризм хизматлар бозорини инновацион ривожлантириш билан боғлиқ илмий изланишлар жаҳоннинг етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасаларида, жумладан, Ecole Hoteliere de Lausanne (Швейтсария), Cornell University Университети (АҚШ), Les Roches International School of Hotel Management (Испания), Oxford Brookes University (Буюк Британия), Blue Mountains International Hotel Management School (Австралия), University of Surrey (Буюк Британия), Москва давлат университети (Россия), Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ҳамда Тошкент давлат иқтисодиёт университетлари (Ўзбекистон) томонидан олиб борилмоқда.

Миллий туристик хизматлар бозорини инновацион ривожлантиришга оид жаҳонда олиб борилган тадқиқотлар(3) натижасида бир қатор, жумладан, қуйидаги илмий натижалар олинган:

- умумжаҳон ташкилотлари томонидан тан олинган тамойилларга асосан миллий туризм хизмат бозорларининг истиқболли турлари таснифланган (Ecole Hoteliere de Lausanne);

- туристик хизмат самарадорлигини ошириш юзасидан туристик кластер тизими асосланган (Harvard Business School);

- халқаро институтлар тавсиялари бўйича туризм фаолияти ривожининг инновацион йўналишлари ишлаб чиқилган (Oxford Brookes University);

- жаҳон туристик-рекреацион бозорини ривожлантириш тенденциялари асосланган ҳамда прогнозлашни инновацион омиллар асосида амалга ошириш усуллари таклиф қилинган (University of Surrey);

- туризм соҳасининг миллий иқтисодиётдаги ўрнини аниқлашда БТТнинг туризмда ёрдамчи ҳисоблар методикаси ишлаб чиқилган (Москва давлат университети).

Бутун жаҳонда туризм хизматлар бозори самарадорлигини ошириш бўйича бир қатор, жумладан, қуйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда:

- туризм бозорининг ташкилий-иқтисодий омилларини инновацион ривожланиш асосида янада аниқлаштириш;

- туризм хизматлари экспортини унинг янги истиқболли турлари (аграр ва вино туризми, экотуризм, малакавий - иш туризми ва бошқалар) асосида ривожлантириш;

- туризм соҳасининг субъектлари фаолиятини бозор шароитида бошқариш механизмини мувофиқлаштириш;

- туризм хизматлар бозорини инновацион технологиялар асосида такомиллаштириш.

Монте-Карлодаги Туризм академиясида берилган таъриф бўйича, «Туризм – одамларнинг соғлигини тиклаш, бўш вақтида билишга чорлайдиган, қизиқишларни қондириш учун ёки касбий-амалий мақсадларда вақтинчалик яшаш жойида маош тўланадиган фаолият билан боғлиқ бўлмаган ҳолда доимий яшаш жойини вақтинча тарк этишининг ҳар қандай кўринишидир». Бу таърифда асосий урғу ташриф буюрувчиларнинг яшаш жойидан ташқарида олиб борадиган фаолиятига қаратилган.

Туризм индустрияси миллионлаб одамларнинг тирикчилигини таъминлайди, миллиардлаб инсонларга еса ўз халқи ва бошқа мамлакатлар халқларининг маданий ўзига хослигини, шунингдек, табиат бойлигини кадрлаш имкониятини беради. Айрим давлатларда ушбу тармоқнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 20 фоиздан ортиқни ташкил

етади ва умуман олганда, туризм индустрияси жаҳон иқтисодиётида йирик экспорт тармоқлардан учинчи ўринни егаллайди.

2020- йилда СОВИД-19 пандемияси бутун жаҳон иқтисодиётига катта зарар йетказди, бироқ глобал ялпи ички маҳсулотнинг 70 фоизга қисқариши туризм соҳасидаги йўқотишлар ҳисобига содир бўлди.

Ўз ўрнида, Ўзбекистонда 2021- йилнинг иккинчи чорагидан бошлаб туризм соҳаси аста-секин тиклана бошлади ва 2022- йил биринчи чорак кўрсаткичлари 2021- йилнинг шу давр кўрсаткичларига нисбатан анча юқори бўлди.

Шу билан бирга, Британиянинг “Тхе Индепендент” интернет нашри саёҳатчиларнинг тавсиялари асосида, 2022- йилда ташриф буюриш учун енг машхур 10 та жойни танлади. Рўйхатга Норман ороллари, Қоҳира (Миср), Жанубий-ғарбий Туркия, Валенсия (Испания), Ўзбекистон, Белфаст (Шимолий Ирландия), Бутан, Турин (Италия) ва Британия Колумбияси (Канада) киради. Австралиянинг “Лонелй Планет” халқаро нашриёт компанияси еса Ўзбекистонни май ойида катта бўлмаган бюджетга ташриф буюришга арзийдиган давлатларнинг “истаклар рўйхатидаги мўжизалар ва саргузаштлар ортидан саёҳатлар” тоифасидаги рўйхатига киритди.

Нашриёт таъкидлаганидек, минг йиллар давомида Марказий Осиёнинг маданий юраги деб ҳисобланган Ўзбекистонга саёҳатда инкор етиб бўлмайдиган романтик нимадур бор. Бу, айниқса, Ўзбекистоннинг учта тарихий шаҳри – Самарқанд, Бухоро ва Хивага тегишлидир. Улар ҳали ҳам қадим замонлар ҳақида гапириб турадиган мозаикли мақбаралар, масжидлар ва мадрасалар билан порлаб туради.

2022 - йил январ-март ойларида Ўзбекистон Республикасига МДХ давлатларидан ташриф буюрган чет ел фуқаролари 578,58 минг кишини ташкил етди, бу жами ташриф буюрганларнинг 94,9 % ини ташкил етди, бошқа давлатлардан 31,01 минг киши (ёки 5,1 %) ташриф буюрган. Пандемия сабабли киритилган карантин чоралари ва давлатлараро саёҳатларни тақиқлаш 2021- йилнинг баҳорига қадар туристик оқимнинг қисқаришига олиб келди.

Туристтик мақсадларда Ўзбекистонга келган чет ел фуқаролари сонининг таҳлили 2021- йилнинг II чорагида (238,86 минг киши) 2020- йилнинг шу даврига (1 213,96 минг киши) нисбатан 975,1 минг кишига (80,3 %) кескин камайганини кўрсатмоқда.

Аммо, 2022- йилнинг бошида 2021- йилнинг шу даврига нисбатан туристик оқимни ўсишини кузатиш мумкин еди. 2022- йилнинг январ-март ойларида Ўзбекистонга келган хорижий фуқаролар сони 609,59 минг кишини ташкил етди. 2021- йилнинг шу даврига нисбатан бу кўрсаткич 370,73 минг кишига ошган, яъни 2,6 баробарга. 2021- йилнинг бошида МДХ давлатларидан келган чет ел фуқаролари сони 2020- йилнинг бошига нисбатан 5,5 баробарга, бошқа давлатлардан еса 2 баробарга камайган. 2021-2022- йиллар бошида МДХ давлатларидан республикага ташриф буюрган чет ел фуқаролари сони 2,74 баробарга, бошқа давлатлардан 10,6 % га ошди.

сўнгги 3 йилда Ўзбекистоннинг барча иқтисодий тармоқлари сингари туризм соҳаси ҳам янгирақ ривожлана бошлади. Туризмни ривожлантириш давлат кўмитаси ташкил этилди, тадбиркорларга туризм соҳасида солиқ имтиёзлари ва преференциялар тақдим этиш, миллий туризм салоҳиятини ички ва ташқи бозорларда самарали тарғиб қилиш учун

шароитлар яратиш бўйича давлат раҳбари ва ҳукумат қарорлари қабул қилинди ҳамда виза режимини либераллаштириш ишлари амалга оширилди.

Туризм соҳасини жадал ривожлантириш ва тубдан такомиллаштиришда қуйидаги таклифларнинг амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир:

1. Республиканинг барча ҳудудларида туризм инфратузилмасини ривожлантириш;
2. Транспорт инфратузилмасини ривожлантириш, ташқи ва ички транспорт йўналишларини кенгайтириш, транспортда тақдим этиладиган хизматлар сифатини ошириш;
3. Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги йўловчи ташувлар тизимини ривожлантириш;
4. Туристлик бозорнинг турли сегментларига йўналтирилган туристик маҳсулот ва хизматларни диверсификациялаш;
5. Ички туризмни ривожлантириш;
6. Туризм соҳаси учун юқори малакали мутахассислар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида.

MADANIY MEROS OBYEKTALARI: IQTISODIY MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Husanova Madina

AQXAI talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051953>

Annotatsiya. Mazkur maqolada turizm va uning iqtisodiy omillari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: monitoring, rekonstruksiya, protestlar, reprezentativ ro‘yxat,

Madaniy meros - bu ajdodlardan ijtimoiy meros orqali olingan xalq yoki jamiyatni ifodalovchi jismoniy elementlar va nomoddiy xususiyatlar to‘plami. Ushbu meros binolar va yodgorliklar, ob‘ektlar va san‘at asarlarida aks ettirilgan moddiy madaniy elementlarni o‘z ichiga oladi.

Madaniy meros bu - xalqning yoki jamoaning moddiy va nomoddiy merosidir, uni saqlab qolish va keyingi avlodlarga etkazish uchun vasiyat qilingan. Bunga e‘tiqodlar, bilimlar, badiiy ifodalar, me‘yorlar va qadriyatlar, ijtimoiy amaliyotlar, urf-odatlar va urf-odatlar, joylar, ob‘ektlar va madaniyatning har qanday boshqa ifodalari kiradi.

2021-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra moddiy madaniy meros obyektlari soni 8 ming 208 tani tashkil etgan.

Quyida ularning hududlar bo‘yicha taqsimlanishi ko‘rishingiz mumkin:

- Samarqand – 1607 ta;
- Qashqadaryo – 1468 ta;
- Buxoro – 829 ta;
- Toshkent – 828 ta;
- Surxondaryo – 561 ta;
- Navoiy – 437 ta;
- Jizzax – 427 ta;
- Andijon – 422 ta;
- Farg‘ona – 376 ta;
- Toshkent shahar – 354 ta;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasi – 288 ta;
- Namangan – 274 ta;
- Xorazm – 259 ta;
- Sirdaryo – 78 ta.

Ba‘zi manbalarda ko‘rib qolamiz, “Buxoro, Samarqand, Xiva va Shahrisabz shaharlarining tarixiy markazlari YUNESKOning

Umumjahon madaniy merosi ro‘yxatiga, “Boysun madaniy muhiti”, “Shashmaqom musiqasi”, “Navro‘z”, “Katta ashula”, “Askiya”, “Palov madaniyati va an‘analari” nomzodlari Insoniyat nomoddiy madaniy merosi reprezentativ ro‘yxatiga, Usmon Qur‘oni, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining qo‘lyozmalar to‘plami, Xiva xonligi devonxonasi hujjatlari Jahon xotirasi ro‘yxatiga kiritilgani yurtimiz madaniy merosining dunyo miqyosida e‘tirof etilganiga yorqin misol bo‘la oladi. Shunday ekan, bizni faxrga to‘ldirayotgan meroslarimizni nima uchun qadrlamaslimiz kerak? Qancha mablag‘ sarflasak shuncha oz. Ammo ba‘zi obyektlarimizga endi ajratiladigan pullarning foydasi bo‘larmikin?. Madaniy merosni asrab qolishga milliardlab mablag` ajratilmoqda. Lekin... Ma‘lumotlarga ko‘ra(daryo kanali) 2020-yil

14-dekabr sanasida bo‘lib o‘tgan matbuot anjumanida madaniyat vaziri o‘rinbosari, madaniy meros departamenti boshlig‘i Kamola Oqilova madaniy meros obyektlari buzilish holati yuzasidan monitoring ishlari olib borilayotganini aytib o‘tgani aytilgan. Bundan tashqari kelasi 2021-yilda madaniyat vazirligiga qarashli bo‘lgan ta‘mir talab madaniy meros obyektlarini rekonstruksiya qilish uchun 70 milliard pul ajratilishi kutilayotganini ham ta‘kidlagan edi. “Oxirgi paytlarda ijtimoiy tarmoqlarda qaysidir hududdagi madaniy meros obyektlarining buzilishi yoki ta‘mir talab ekanligi keng muhokama qilinmoqda. Biz bu bo‘yicha ham monitoring ishlarini doimiy ravishda olib boramiz, mutaxassislar ishtirokida o‘rganamiz. Bugungi kunda vazirlikka qarashli 234 ta obyekt ta‘mirtalab holatda. Ularni hamma viloyatda uchratish mumkin. Albatta, bir yil ichida bularning barchasini rekonstruksiya qila olmaymiz. Lekin aytish kerakki, ta‘mirlash ishlari uchun yildan-yilga davlat budjetidan ko‘proq mablag‘ ajratilyapti. 2021-yil uchun 73 milliard so‘m ajratilishi rejalashtirilgan. Biz bu mablag‘ni birinchi navbatda ta‘mirga muhtoj obyektlar uchun sarflaymiz”, – degan edi madaniyat vaziri o‘rinbosari.

Ya‘ni bundan 2 yil avval madaniy obyektlarimiz uchun 70 milliarddan ortiqroq pul mablag‘i ajratilgan bo‘lishi va bu sohada sezilardi darajada natijaga erishgan bo‘lishimiz kerak.

Va barchaga qiziq bolgan tarixiy obyektlarga ajratilayotgan summa bo‘yicha Toshkent shahar madaniy meros boshqarmasi boshlig‘i Eson Abdurasulovning aytgan ma‘lumotlariga yuzlandik «2022 yilda hukumatimiz tomonidan 21 mlrd 800 mln so‘m mablag‘ 5 ta ob`ektga ajratildi. Bu bo‘yicha loyihalash ishlari institutimiz tomonidan amalga oshirilmoqda.

Bundan tashqari, Toshkent shahar mahalliy kengashi tomonidan ham deputatlarimizning tasdig‘iga ko‘ra 10 ta ob`ektimizga 16 mlrd mablag‘ ajratildi. 2022 yilning o‘zida 21 ta ob`ektimizda ta‘mirlash-tiklash ishlari olib boriladi.» degan javob olindi. Mazkur yil 46-aprel sanasida o‘tkazilgan president videoselektrida madaniy meros obyektlari ustida olib borilayotgan faoliyatni yurtboshimiz ham qoraladi va muzeylar faoliyatini samarali tashkil qilish masalasida viloyat hokimlarini ham javobgar qilib qo‘ygan edi. Hatto yuqoridagi rahbarlarning ham bu kabi yuz beryaytgan holarlardan habari yo‘q, balki habari yo‘qdek go‘yo. Agar rahbarlarning bunda aybi bo‘lmasa, pullar ko‘zlangan manzilga to‘liq yetib kelishi ta‘minlanishi va nazorat o‘rnatilishi lozim. Bunga yechim sifatida yosh kadrlarni har bir madaniy meros obyektlariga va turistik manzillarga qo‘yish kerak. Shunda quyidagi kabi holatlar yuz berish kamayadi. 27/04/22 yil o‘tkazilgan tekshirishlarda respublika bo‘yicha 14 ta muzeyda 3 mingdan ziyod nodir va noyob madaniy boyliklar talon-toroj qilingani aniqlangan. Jumladan, Buxoro davlat muzeyida jami 31,5 milliard so‘mlik 81 ta madaniy boyliklar qalbakilariga almashtirib qo‘yilgan. «Ichan qal‘a» davlat muzey fondida jami 101 ta muzey ashyolari asliga to‘g‘ri kelmasligi ma‘lum bo‘lgan. Umuman, 30 yilda madaniy meros obyektlariga yetkazilgan zarar miqdori 4 trillion so‘mdan oshgan. Bir qancha madaniy meros ob`ektlariga qurilishlari, o‘zboshimchalik bilan qilingan restavrasiya ishlari sababli jiddiy ziyon yetkazilgan. Biz dunyo miqyosida tarixiy obidalarimiz ... ga molik ashyolarimiz 8 mingdan ziyodligi bilan faxrlanamiz lekin unga qilayotgan munosabatimiz achinarli holatda. Mustaqillikka erishganimizdan keyin ya‘ni 30 yil mobaynida madaniy meros obyektlariga yetkazilgan zarar miqdori 4 trillion so‘mdan oshgan. O‘zimizni mamlakatimizga mana shuncha miqdorda zarar yetkazish aqlga sig‘mas ... buni o‘z tariximizni o‘zimiz talon taroj qilyabmiz deya izohlashimiz mumkin.

Bundan tashqari 1 yil mobaynida (2020) prokuratura ma‘lumotlarida 45 ta noqonuniy huquqiy-normativ hujjatlarga protestlar keltirilgan. Bundan 31 nafar shaxs javobgarlikka tortilgan

(qonuniy fakt javobgarligi...) Bu ma'lumot faqatgina aniqlanganlari holos. Aniqlanmagan va jimgina ko'z yumib qo'yilganlari yoki kelishib ishni bitirib yuborilgan holatlar soni hozircha noma'lum.

Yuqorida restovratorlarni oddiy suvoqchi va quruvchilar deyishimizga ham aytarli sabab bor. Tursunali Qo`zievning misol keltirishicha, Sitorai Mohi Xosa, Abdulla Qodiriy uy muzeyi kabilarni restavrasiya qilish uchun davlat katta mablag` ajratilgani, Ammo restavratorlar xatosi tufayli ularning tarixiy ahamiyati yo`qolganligi ma'lum bo`ldi.

Hatto yuqoridagi rahbarlarning ham bu kabi yuz beryaytgan holarlardan habari yo`q, balki habari yo`qdek go`yo. Agar rahbarlarning bunda aybi bo`lmasa, pullar ko`zlangan manzilga to`liq yetib kelishi ta`minlanishi va nazorat o`rnatilishi lozim. Bunga yechim sifatida yosh kadrlarni har bir madaniy meros obyektlariga va turistik manzillarga qo`yish kerak. Shunda quyidagi kabi holatlar yuz berish kamayadi. 27/04/22 yil o`tkazilgan tekshirishlarda respublika bo`yicha 14 ta muzeyda 3 mingdan ziyod nodir va noyob madaniy boyliklar talon-toroj qilingani aniqlangan. Jumladan, Buxoro davlat muzeyida jami 31,5 milliard so`mlik 81 ta madaniy boyliklar qalbakilariga almashtirib qo`yilgan. «Ichan qal`a» davlat muzey fondida jami 101 ta muzey ashyolari asliga to`g`ri kelmasligi ma'lum bo`lgan. Umuman, 30 yilda madaniy meros obyektlariga yetkazilgan zarar miqdori 4 trillion so`mdan oshgan. Bir qancha madaniy meros ob`ektlariga qurilishlaru, o`zboshimchalik bilan qilingan restavrasiya ishlari sababli jiddiy ziyon yetkazilgan. Biz dunyo miqyosida tarixiy obidalarimiz ... ga molik ashyolarimiz 8 mingdan ziyodligi bilan faxrlanamiz lekin unga qilayotgan munosabatimiz achinarli holatda. Mustaqillikka erishganimizdan keyin ya`ni 30 yil mobaynida madaniy meros obyektlariga yetkazilgan zarar miqdori 4 trillion so`mdan oshgan. O`zimizni mamlakatimizga mana shuncha miqdorda zarar yetkazish aqlga sig`mas ... buni o`z tariximizni o`zimiz talon taroj qilyabmiz deya izohlashimiz mumkin.

Aslida tarixni asl hoida saqlab kelish mushkul ish va bu o`z o`zidan tajribali restavratolarni talab qiladi, bizda esa bu sohaning mutaxassislarining o`zi kam. Hozirgacha qilingan barcha obyektlarni mutaxassis qo`li bilan rekonstruksiya qilingan deb aytish ham qiyin masala. Balki shuning uchun 10 yil oldingi maftunkor obidalarimiz bugungi kuga kelib o`z jilosini yo`qotib qoygandir. Yana bir tan olib aytishimiz kerak bo`lgan jihatlaridan biri, hozir biz "restavrator" deb aytayotganlarimiz asli oddiy suvoqchi bo`lib chiqishi ham ehtimoldan holi emas.

Ya`nikim, allaqachon o`z jilosini yo`qotib bo`lgan meroslarimizning o`z tarixiyliigi va o`zgachaligini qaytarish uchun bugungi kunda ajratayotgan milliardlab pullar yetarmikin? Agar muammo pulda bo`lsa, hozirgacha ajratilgan pullar nimaga ishlatilgan bo`lishi mumkin? Maqsad ko`proq pul topish bo`lgan bo`lsa, asli buning tagida milliardlab pul yotganini bilganida edi, o`sha tenderda yutib chiqqanlar tejab qolgan pullari bugun 100 barobar bo`lib qaytayotganini korgan bo`lardi. Bundan ham achinarli holati, davlat tomonidan buzilib ketgan obidalarga hali hamon mablag` ajratib kelinayotganligi. Foydasiz bo`lib qolgan obyektlarga pul ajratish, albatta "mas`ul shaxslar"ga yoqib tushadi va foydasizligidan foydalanib qolishadi. Bu kabi obyektlar rekonstruksiyasi uchun vaqti bilan davlat mablag`idan pul ajratiladi. 07.05.2022 sanasidagi ma'lumotlarga ko`ra, Tursunali Qo`ziyev O`zbekistonda haligacha qog`ozlarga qarab xulosa qilinishini, Toshkent shahri va viloyatida o`nlab qog`ozlarda turgan va mablag` ajratilib kelinayotgan madaniy meroslarning ro`yxati boru lekin borib qaralsa tagida madaniy merosning o`zi yo`qligi va Ular allaqachon umuman yo`q bo`lib ketganligini aytgan. "Bu kabi holatlar hozirgi

kunda juda ko‘p uchrayabdi va yuqorida aytganimdek odatiy hol bo‘lib ham qoldi. Buni oldini olish, ertaga yosh avlod ham bunga jimgina oddiy holdek qarab o‘tishlari achinarli holat...” degan edi olim.

Yuqorida aytib o‘tilganidek 30 yilda madaniy meros obyektlariga yetkazilgan zarar miqdori 4 trillion so‘mdan oshgani bois bosh prokuror va turizm vaziri boshchiligidagi komissiyaga:

- barcha muzeylar eksponatlarini to‘liq xatlovdan o‘tkazib, yil yakuniga qadar ularning elektron bazasini yaratish;
- muzeylar rahbar va xodimlarining bilim va malakasini baholab, lavozimiga noloyiq rahbarlar o‘rniga bilimli, halol va tadbirkor yoshlarni qo‘yish topshirilgan.

Mazkur maqola söngi 5 yillik ma'lumotlarni öz ichiga oladi.

REFERENCES

1. <https://rost24.uz/oz/news/1028>
2. <https://lex.uz/docs/-5320217>
3. <https://daryo.uz/2020/12/18/ozbekistonda-madaniyat-vazirligi-tassarufidagi-madaniy-meros-obyektlarining-qanchasi-tamirtalab-ahvolda-ekanligi-malum-qilindi/>
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekiston-respublikasida-prokuratura-organlari-tomonidan-aniqlangan-madaniy-meros-obyektlarini-muhofaza-qilish-sohasidagi>
5. <https://daryo.uz/2022/04/26/ozbekistonda-30-yilda-madaniy-meros-obyektlariga-yetkazilgan-zarar-miqdori-4-trln-somdan-oshgan/>

NOZIK QALBNING UMMON QADAR TERAN IJODI

Rajapova Xulkaroy

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlato‘zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va
adabiyoti ta’limi fakulteti talabasi
hulkaroyrajapova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051965>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek adabiyotining taniqli va xalqchil shoiri, mohir tarjimon Usmon Nosirning boy ijodi haqida fikrlar bayon etilgan. Yurtparvar shoirning otashin she’rlari to‘g‘risida mulohazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: Usmon Nosir, she’rlar, vatan, go‘zal tabiat, mehr.

Adabiyotni otashin va uyg‘oq qalbli insonlargina chuqur his qila olishadi. Haqiqiy ijod esa nihoyatda zalvarli yukki, bu vazifani bajarish, ijod qilish har kimga ham emas. O‘zbek she’riyatida o‘z ijodi bilan dillarga haqiqat, ezgulik urug‘ini ekib ketgan shunday shoirlar borki, nafsilamrini aytganda, ularning ijodi – yuksak e’tirofqa munosib. Ular o‘z she’rlari bilan har bir insonning dil uyi bo‘sasag‘asidan hatlab, kirib borganlar. Aynan shunday ijodkorlardan biri, shubhasiz, Usmon Nosirdir. Turob To‘la o‘zining zamondosh shoiri haqida shunday yozadi: “Usmon Nosir she’riyatimizga shamolday kirib keldi. Balki bo‘runday! U shunday to‘polon va to‘lqin bilan keldiki, uncha-muncha she’riy uslub va ijodni to‘s-to‘s qilib yubordi. Uni o‘zimizda “O‘zbekning Lermontovi”, Moskva gazetalarida “Sharqda Pushkin paydo bo‘libdi”, - deb yozishdi.” [1. <https://kh.davron-uz> saytida O‘tkir Rashidning Usmon Nosir haqida yozganlari va shoirning she’rlari yoritilgan.] Usmon Nosir! O‘zining nomini mangukka yozib ketgan shoir! U - she’riyatda oddiy so‘zlarning ham go‘zal tasvirini chiza olgan shoir. U o‘ynoqi ohangda she’rlar yoza olgan shoirdir. Usmon Nosir bir ijodida she’rni yurakning “chashma suvi”ga qiyoslab, 1933-yilda quyidagicha o‘tli she’r yozadi:

Sen yuragimning chashma suvi sen,

Sen ko‘zlarimning gavhar nurlari.

Sening bahongni kim so‘rasa, de:

“Bahom umrimning bahosiga teng!” [2. Usmon Nosir “Tanlangan asarlar” 17-bet]

Ijod uning uchun butun bir hayot! Ijod qilish Usmon Nosir uchun oldida turgan yuksak vazifa, buyuk xizmatdir. U o‘sha vazifani az tahti dil bajarib, umrning bahosiga teng she’rlar yozib qoldirdi.

Daydib ketgan o‘g‘lingni kechir,

Emgim keldi; mehringdan ichir,

Mast bo‘layin chaqaloq kabi...

To‘ysin o‘g‘lingning tashna qalbi! [3. Jadid adabiyoti namoyandalari “Usmon Nosir” 47-bet] Yuraklarda po‘rtana qo‘zg‘aguvchi yoniq satrlar! Yuqoridagi misralarda shoir onasiga murojaat qilyapti. Demak, eng qimmat va eng arzon tuyg‘u mehr deganlaridek, ko‘ngil doim mehr istaydi. Insonning ko‘nglidagi gul mehr suvi bilan sug‘orilsagina, yashnay oladi. Hayot tashvishlaridan horib, charchab qolgan shoirning qalbi onaning mehriga tashna! Har bir ona - o‘z farzandining qalbshunosi! Yuragidan yurak, ustuxonidan ustuxon berib, farzand dunyoga keltirgan onalar dilbandi uchun har nega tayyor. Usmon Nosirning bu she’rini o‘qigan o‘quvchi shoirning yurak kechinmalarini anglabgina qolmay, onani ulug‘lashni ham o‘rganajak!

Usmon Nosir quyidagiday sodda va samimiy she’rlari bilan xalqning yuragidan joy olgan edi:

Charos kabi qop-qora ko‘zing,

Ko‘zlaringga oy berkinibdi. (Jadid adabiyoti namoyandalari. “Usmon Nosir” 38-bet). Oyning ko‘zga berkinishi chaqnoq va kulib turgan ko‘zga ishoradir. Xo‘sh, bu yerda shoir “chaqnoq ko‘z” desa bo‘lmasmidi? Yo‘q! Chunki, chiroyli o‘xshatishlar bo‘lmasa she’rning she’rli qayerlarda qolib ketadi? Mana – uning uyg‘oq qalbi! Yoki:

Oyni cho‘miltirgan tinch tunlaringni

Tushimda ko‘rganda ne qilarman, o? (Jadid adabiyoti namoyandalari “Usmon Nosir” 68-bet). Yuqoridagi parcha 1935-yilda yozilgan “Dengizga” she’ridan olingan parcha hisoblanadi. Bu otash satrlarda oyning aksi dengiz suvida jilolanishi tasviri chizilyapti. Dilni zabt etuvchi she’rlar... Yoki bo‘lmasa:

Tiniq suvda cho‘kib yotar osmon...

Men qarab qoldim,

Keng nafas oldim. (Jadid adabiyoti namoyandalari “Usmon Nosir” “Korab” she’ridan parcha 65-bet). Bu she’r ham o‘ynoqi ohangda. Oddiy bo‘yoqlardan foydalanib, gulogun ranglarga to‘la manzara rasmini chizib qo‘yyapti she’rlarida Usmon Nosir. Shuning uchun ham u xalqchil ijodkor bo‘lolgan. Va VATANning muqaddasligini ham angelay olgan. She’rlarida ham vatanparvarlik ruhi ustun turadi:

Agar darkor bo‘lsa har choq,

Chorlasa, Vatan,

Qo‘lyozmalarimni tashlab,

Shinel kiyaman. (Jadid adabiyoti namoyandalari “Usmon Nosir” 53-bet)

Bu she’ri bilan hozir ham o‘quchini VATANni sevishga da’vat etadi. To‘g‘ri, yurtni darrov sevib qolib bo‘lmaydi. Elga bo‘lgan sevgi yillar sayin ulg‘ayib boraveradi. Inson o‘z tuprog‘iga qay darajada mehr qo‘ygani u qiladigan amallarda zuhurlanib boraveradi. “Lekin, siz bilan bizga Alloh O‘zbekiston deb atalgan tuprog‘ida oltin gullaydigan, qishlarida bahor shiviraydigan, tog‘ desa tog‘i bor, bog‘ desa bog‘i bor, har tong bulbullar madhini o‘qib tamom qilolmaydigan yurtni Vatan qilib bergan ekan, biz bundan o‘zimizni BAXTLI deb bilmog‘imiz kerak”, - degan edi O‘zbekiston Qahramoni Ozod Sharafiddinov o‘zining “O‘lsam ayrilmasman quchoqlaringdan” nomli maqolasida. Vatan obodligi yo‘lida, avvalo, dilni obod qilish lozim. “Haqiqiy shoirlar har qachon o‘z yurtlarining timsoli bo‘ladilar. Ular o‘z yurtlarining daryolariga, o‘z osmonlarining bulutlariga, o‘z tog‘lariing mingashma cho‘qqilariga, o‘z yo‘llarining karvonlariga va o‘z onalarining chaqaloqlariga o‘xshaydilar.” (<https://kh.davron-uz> saytida Ibrohim G‘afurovning Usmon Nosir haqida yozgan “Qismatning ovozi” maqolasi yoritilgan.) Usmon Nosir ham ana shunday haqiqiy shoir edi:

Yurt ustida yosh to‘kar osmon,

yosh to‘kar osmon.

Yig‘lab o‘tirmadik qayg‘u yeb.

Mamlaktni tiklagani ketdik,

tiklagani ketdik,

Bu bog‘larning bog‘boni – biz! – deb. (Usmon Nosir “Tanlangan asarlar” 27-bet)

Xalqning tashvishini o‘ylab yashash darkor. Chunki, har bir inson insoniylik burchidan kelib chiqqan holda, el haqida qayg‘urmog‘i kerak. Qolgani esa sekin-asta bo‘lajak!

Hayot qozonida qaynab, ancha qiyinchiliklarni tatigan Usmon:

Yig‘lab o‘tardim ko‘chalardan,

Ko‘z yoshimni shimgan yer guvoh,

- deydi “Qora satrlar” she’rida. (Usmon Nosir “Tanlangan asarlar” 29-bet). Uning ashki oddiy ashk emas. Achchiq va g‘amnok ashk... Yoki Murmanskda yozgan “Baliqchi” she’ridan bir parcha:

Xayol – dengiz, men – baliq,

Qalbimda nayim choliq... (Usmon Nosir “Tanlangan asarlar” 58-bet).

Dengiz tubsizlikdan iborat. Undagi turfa baliqlar, dur-u javohirlarning bormi hisobi? Shuning uchun xayolni dengizga, o‘zini esa xayolot dengizidagi bir baliqqa mengzaydi shoir. U adabiyot ixlosmandlari uchun teran ijod qilgan o‘zbek shoiri. Nozik qalbga ega bo‘lgan ijodkorning she’rlari ana shunday samimiylikka yo‘g‘rilgan. “Uning sevgisi butun va bo‘linmas. Usmon Nosirning she’rlari nurdan to‘qilgan. Ular ichdan nurlanib turadilar”, - deya yozadi Ibrohim G‘afurov. (<https://kh.davron-uz> saytida Ibrohim G‘afurovning Usmon Nosir haqida yozgan “Qismatning ovozi” maqolasidan.) Aslida, yozilgan har bir she’r – shoirning bolalari. Qog‘oz esa shu bolalarni yo‘rgaklaydi. Bugun shoir qog‘ozga o‘ralgan she’rlari bilan ko‘ngillarda yashayapti va yashashda davom etajak! “Bargdek uzilib” ketgan shoirni bugun bog‘i unutmadi, muallif “Bog‘im” she’rida yozgani yanglig‘:

She’rlarim yangrab qolur –

Bir umrga o‘lmayman!

Hayotimning davomi –

Kelajagimga homiy,

O‘rnimga bog‘bon bo‘lur –

Bir umrga o‘lmayman! (Jadid adabiyoti namoyandalari “Usmon Nosir” 62-bet)

Shoir boy ijodi bilan tirik! Qisqa umrni mazmunli yashab o‘tdi. Bugun ma’naviy hayotga qaytdi.

Muxtasar so‘z o‘rnida aytganda, Usmon Nosir o‘zining “kelajak obidasin” qurgan shoirdir:

Kelajagim obidasin qurgan insonman!

O‘sha jonman, o‘sha qonman va o‘sha shonman. (Jadid adabiyoti namoyandalari “Usmon Nosir” 62-bet).

REFERENCES

1. <https://kh.davron-uz> saytidagi ma’lumotlar
2. Usmon Nosir “Tanlangan asarlar”. She’rlar, poemalar, tarjimalar, dramalar. T.: “O‘zSSR Davlat badiiy adabiyot nashriyoti” 1959. 128 b.
3. Jadid adabiyoti namoyandalari Usmon Nosir. She’rlar, dostonlar, tarjimalar. T.: “Zabarjad media” 2022. 114 b.

**O‘QUVCHILARDA MATN VOSITASIDA MANTIQUIY FIKRLASHNI
RIVOJLANTIRISH**

Ahmadova Laylo Akmaljon qizi

SamDU Kattaqo‘g‘on filiali Pedagogika va tillarni o‘qitish fakulteti Filologiya va tillarni o‘qitish
o‘zbek tili yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051975>

***Annotatsiya.** Maqolada matn orqali mantiqiy fikrlashni o‘stirish va mustaqil fikrlash ko‘nikmasini oshirishda umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining “Ona tili” darsliklarida berilgan matnlardan foydalanilgan va yoritilgan. Bugungi kunda yangi maktab darsliklarida keltirilgan ayrim matnlar yuzasidan mantiqiy fikrlashga yo‘naltiruvchi topshiriqlar ishlab chiqilgan.*

***Kalit so‘zlar:** matn, mantiqiylik, mustaqil fikrlash ko‘nikmasi, individuallilik, maktab darsliklari.*

Mantiqiylik, ya‘ni to‘g‘ri fikrlash sog‘lom ong egasi bo‘lmish har bir inson uchun xosdir. Bu qonuniyatni buzmay fikrlash uchun, albatta, mantiq kurslarida tayyorlanish shart emas. Lekin mutaxassis-adabiy xodim, jurnalist yoki o‘qituvchi uchun bu zaruriy manbadir. Mantiqiy fikrlash ularning faoliyatida nihoyatda chuqur va takomillashgan, shu bilan birga puxta egallangan vosita bo‘lib xizmat qiladi. Insonning mantiqiy fikrlashi, tafakkuri qanchalik yaxshi bo‘lsa, u tashqi dunyo va boshqa odamlar bilan shunchalik samarali munosabatda bo‘ladi, har qanday holatda o‘z fikrini erkin bildira oladi. Globallashuv va axborotlar ko‘lami kengayib borayotgan hozirgi davrda mohir mutaxassislardan tortib maktab o‘quvchilarida ham mantiqiy fikrlashni oshirish va bu orqali bola ongida individual fikrni o‘stirish muhim masala hisoblanmoqda. Bunda, asosan, maktab darsliklarida mantiqiy fikrlashni o‘stiradigan matnlar ustida ishlash samaralidir. Keyingi yillarda ona tili ta‘limida matn vositasida mantiqiy fikrlash va o‘z fikrlarini og‘zaki shaklda erkin va ravon ifodalashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Xususan, maktab darsliklarida matn ustida ishlash, mustaqil fikrlash, mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini oshirish yo‘lga quyilmoqda. Matnlar orqali mantiqiy fikrlashga undash va bundan yuqori natijaga erishish konsepsiyalari ishlab chiqilmoqda. Shu jumladan, Samarqand davlat universitetining Kattaqo‘rg‘on filiali o‘zining o‘quv dastur rejasiga “Matn va lug‘atlar ustida ishlash”, “Tahliliy o‘qish” fanlarini kiritgan. Bu fanlar yangi darsliklardagi matnlarni tinglab tushunish, o‘qib tushunish, nutq so‘zlash, yozish va mantiqiy fikrlash tafakkurini rivojlantirishga yo‘naltirilgan asosiy fanlardir.

Har qanday matni, u xoh adabiy asar bo‘ladimi, xoh ommaviy axborot vositalari matni bo‘ladimi, uni baholay olish, mantga individual fikr bera olish mahoratiga ega bo‘lish o‘quvchilardan talab etiladi. Har kim ham narsa, voqea va hodisalarning o‘ziga xos jihatlarini ilg‘ab olavermaydi, ularni boshqa jihatlar orasidan ajratib, alohidalab ko‘rsata olmaydi. Lekin shunga qaramay buni o‘quvchiga o‘rgatish zarurdir. O‘quvchi matndagi mantiqiy bog‘liqliklarning muhim ekanligini aniq idrok eta olishi, mantiqiy tahlil usullari va yo‘sinlarini yaxshi tushuna olishi kerak. Mantiqiy fikrlash - fikrlarning oliy pog‘onasidan biri bo‘lib, izchillik, ketma-ketlik asosida fikrlarning bog‘lanishini bildiradi va shaxs ijodiy faoliyatining muhim qirrasini o‘zida aks ettiradi. Demak, mantiqiy fikrlash - inson tomonidan ko‘rib, eshitib, bilib, his qilib va anglab olingan borliq, voqelik yoki taassurotlarning boshqalar uchun ham tushunarli tarzda tafakkur etishini anglatadi. Bugungi kunda rivojlanib borayotgan jamiyatda yoshlarni mustaqil va mantiqiy fikrlashga o‘rgatish zarur. Shu sababli darsliklarda matnlar va mantga doir topshiriqlar

ko‘paymoqda. O‘zbek tilshunosligiga matn nazariyasining olib kirilishi va yangi taraqqiyot bosqichiga ko‘tarilishi N.M.Turniyozov, E.Qilichev, A.Mamajonov, M.Hakimov, M.Yo‘ldoshev, S.Boymirzayevlarning tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma‘lumki, oldingi darsliklarda ko‘proq grammatik mashqlar va grammatik qoidalar ko‘p edi, o‘quvchi tayyor qoidalar asosida ishlash bilan cheklanib qolgan edi. Vaholanki, mustaqil fikrlashga darsda deyarli vaqt yetmas edi. Hozirgi vaqtga kelib matnlarimizni tahlil qilishda, og‘zaki va yozma nutqni shakllantirishda matnni o‘qib tushunish, tinglab tushunish, nutq so‘zlash va yozma savodxonlik kabi tamoyillardan foydalanilmoqda. Bulardan o‘qib tushunish o‘quvchini ko‘proq o‘ylashga, fikrlashga undaydi. Quyida yangi maktab darsliklarida keltirilgan matnlar orqali mantiqiy fikrlashga doir topshiriqlarni ko‘rib chiqamiz.

HAQIQAT VA MAJOZ

Bir kishi quturgan tuyadan jonini qutqarish uchun jar ustiga egilgan ikki shoxga osilib, jar yoqasiga oyoq qo‘yadi. Lekin oyog‘i ostidagi indan to‘rtta ilon bosh chiqarib turganini ko‘rib qoladi. Jarning ostiga nazar tashlasa, u yerda ulkan bir ajdaho og‘zini katta ochganicha uning tushishini kutib turganligiga, yuqoriga qarasa, oq va qora sichqonlar u osilib turgan shoxlarni to‘xtovsiz kemirayotganliklariga ko‘zi tushadi. Bu ahvoldan qutulish chorasini o‘ylab turganida shunday yonginasida asalari uyasini ko‘radi va barmog‘ini asalga botirib, yalay ketadi. Asalning shirinligi uning boshini shu darajada aylantirgan ediki, natijada u o‘zining qanday ahvoldaligini unutib qo‘yadi: oyoqlarini to‘rt ilonning boshiga qo‘yganligi va bu ilonlar uni har lahzada chaqib olishlari mumkinligi, sichqonlar shoxlarni kemirib bitirishlari va shox sinsa, u ajdaho komiga tushishi muqarrarligi xayolidan ko‘tariladi. Jaholat pardasi aql nurini to‘shib qo‘yadi va oz fursat o‘tmay, u jarga qulab halok bo‘ladi.

«Kalila va Dimna»dan

1-topshiriq. Matnni ifodali o‘qing. Matnga o‘z fikringizni bildiring. Sizningcha, matnda nimalar majoziy ma‘no ifodalagan?

2-topshiriq. *Xayol, fursat, nur, ajdar, ilon, kemirmoq, har lahza.* Ushbu berilgan so‘zlar izohini toping.

Xayol-(a) o‘ylash, fikrlash jarayoni, o‘y, fikr, tasavvur.

Fursat-(a) vaqt, payt, maqbul

Nur-(a) yorug‘lik, yog‘du

Ajdar-ajdarho, afsonaviy mahluq

Ilon-sudralib yuruvchi, oyoqsiz, tanasi ingichka va uzun jonivor.

Kemirmoq-qattiq narsani tish bilan qirib, ushatib maydalamoq.

Har lahza-(fors) istagan payt

3-topshiriq. Matnda majoziy ma‘noni ifodalagan so‘zlarni toping va ma‘nosini ifodalang.

Quturgan tuya-gunoh, hayot tashvishlari

Jar-yo‘lning oxiri, chorasizlik

Shox-umid, so‘ngi najot

To‘rt ilon-dunyodagi to‘rt unsur

Ajdar-do‘zah

Oq va qora sichqon-o‘tayotgan kun va tun

Asal-hayotning o‘tginchi lazzatlari

4-topshiriq. Matnni uch qismga ajrating va uch jumla bilan ifodalang.

1. Jar yoqasidagi sinov.
2. Insonning nafsga yengilishi.
3. Jaholat umr kushandasi.
- 5-topshiriq.** Matn mazmuniga mos sarlavha toping.

1. “Qilingan xatolarning oqibati”.
2. “Nafsga berilishning ayovsiz oqibatlari”
3. “Har lahzada xavf soluvchi lazzatlar”.

6-topshiriq. Matndan kelib chiqib, uning xulosasiga mos maqollarni toping va yoddan aytishni mashq qiling.

1. Birovga choh qazisang, o‘zing tushasan.
2. O‘ylab bosilmagan har qadam xatarli.
3. Qilmish qidirmish.

Xulosa qilib aytganda, inson o‘zini, ichki dunyosini, tafakkurini, fikrlashini o‘stirishida mantiqiy fikrlash tamoyillari katta yordam beradi. Bu usul orqali shaxs psixologiyasini boshqarish mumkin. Matn vositasida mantiqiy fikrlash o‘sib borar ekan, bu o‘quvchilar ongini yanada shakllantiradi va kelajakda individual shaxs bo‘lib yetishishiga zamin yaratadi. O‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga yo‘naltirish: mustaqil ravishda xulosa chiqarib, muammolarini sintez qilish, tasniflash imkonini beradi.

REFERENCES

1. Muhammadjon Qodirov, Hamid Ne‘matov. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 8-sinf uchun “Ona tili” darsligi. Cho‘lpon-2019.
2. M.Qurbonova, M.Yo‘ldoshev. Matn tilshunosligi. Toshkent-2014.
3. A.Shorahmedov, M.N.Aminov, A.Niyozov. O‘zbek tilining izohli lug‘ati (I,II,III,IV,V jildi). Toshkent. 2005-2008.
4. A‘zam Xoliqov. Pedagogik mahorat.Tafakkur bo‘stoni. Toshkent-2011.
5. *Mantiqiy fikrlash. Hiddeshell.ru*

**O'QUVCHILARGA TUB VA MURAKKAB SONLARNI O'QITISH JARAYONIDA
KASBIY QIZIQISHLARINI OSHIRISHGA QARATILGAN MATEMATIK
MA'LUMOTLAR BILAN TANISHTIRISH**

¹A.A.Akmalov, ²D.A.Abduvahobov

¹Nizomiy nomidagi TDPU Matematika va uni o'qitish metodikasi kafedrasida dotsenti, p.f.n.

²Nizomiy nomidagi TDPU Matematika va uni o'qitish metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8051985>

Annotatsiya. Matematika tarixiga nazar solinsa har bir qilingan ish asosi hayotiy vaziyatdagi muammolarni hal etishga qaratilgandir. Eng oddiy misol sifatida sanashda ishlatiladigan sonlarni keltirish mumkin. Bu orqali nafaqat qadimdagi muammolarning balki hozirgi kunda ham amaliyotda ko'plab muammolar yechimi bo'lib kelmoqda. Hozirgi axborot-kommunikatsion vositalar rivojlanayotgan bir davrda matematikani o'qitish asosida ularga matematikaning hayotiy vaziyatlarda qo'llash imkoniyati mavjud ekanligini tushuntirish lozim.

Kalit so'zlar: o'quvchi, tub son, murakkab son, kasbiy qiziqish, matematika.

Hayot va matematikaning o'zari integratsiyasini matematika ta'limida amalga oshirish asosiy muammolardan biri bo'lib kelmoqda. Bu jarayonda matematik bilimlar berishda mavzular uzviyligini ta'minlash, o'quvchilarning yosh psixologik imkoniyatlarini hisobga olish, misol va masalalarda soddadan murakkabga tomon tuzilishi, amaliy va kasbiy masalalarni uyg'unlashtirish masalalarini keltirish mumkin. Xususan, Prezidentimizning 2020-yil 7-maydagi "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-4708 qarorida shunday keltirilgan: "Umumta'lim maktablarida matematika darsliklari o'quvchilarning yoshiga nisbatan fanni o'zlashtirishni qiyinlashtiruvchi murakkab masalalardan iborat va boshqa fanlarda o'tiladigan mavzular bilan uyg'unlashtirilmagan"

Matematika ta'limida o'rgatiladigan bilimlar tizimi turli fanlarda shuningdek hayotning turli sohalarida keng qo'llaniladi. O'quvchilarni kasbiy sohalarga yo'naltirishda aynan matematikaning tatbiqi tomonlaridan foydalanish talab etiladi. Bunda o'quvchilarga matematik bilimlar bilan bir qo'llanilish sohalar ham keltirib o'tilishi maqsadga muvofiqdir. Ulardan biri bo'lgan tub va murakkab sonlarning harbiy sohaga qo'llanishiga e'tibor qaratsak. Umumta'lim maktablarida "Tub va murakkab sonlar" mavzusi 6-sinfda o'rgatiladi va bu jarayonda natural sonlar to'plamida qaraladi. Keyinchalik EKUB va EKUK mavzulari o'rgatiladi lekin algebra va sonlar nazariyasining asosiy tushunchalaridan biri bo'lgan "Taqqoslamalar" oliy ta'limda davom ettiriladi. Keltirilgan mavzular o'zaro aloqadorlikda kriptografiyada qo'llaniladi.

Ta'rif. p -butun son 0 va yo 1 dan farqli bo'lib, faqat va faqat yo 1 va yo p bo'luvchilarga ega bo'lsa, u holda p -butun son **tub son** deyiladi.

Tub sonlarga misol: -5, -3, -2, 2, 3, 5

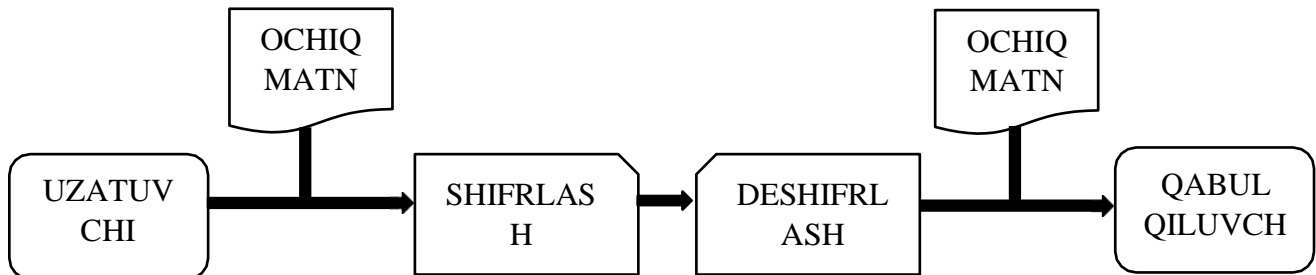
Ta'rif. a -butun son 0 va yo 1 dan farqli bo'lib, yo 1 va yo a bo'luvchilardan tashqari yana bo'luvchilarga ega bo'lsa, u holda a -butun son **murakkab son** deyiladi.

Murakkab sonlarga misol: -6, -4, 4, 6, 8, 9

Ta'rif. Z -butun sonlar halqasi bo'lib, $m \geq 1$ natural son bo'lsin. Agar Z halqaga tegishli a va b sonlarni m natural songa bo'lganda hosil bo'lgan qoldiqlar teng bo'lsa, yoki $a-b$ ayirma m ga bo'linsa, u holda a va b son m modul bo'yicha taqqoslanadi deyiladi va u $a \equiv b \pmod{m}$ ko'rinishida belgilanadi.

Kriptografiya – grekcha soʻzdan olingan boʻlib, “maxfiy yozish” degan maʼnoni anglatadi. Qoʻllanilishiga koʻra esa biror maʼlumotni maxfiy saqlash va himoyalash ishlarini amalga oshirishda xizmat qiladi. Bu jarayonda kriptografik usullar koʻplab maxfiylik imkoniyatlarini yaratib beradi. Ochiq maʼlumotlarni maxfiy saqlash va himoyalash quyidagicha amalga oshiriladi: (1-chizma)

Buning uchun Polig-Xelman, Mak-Elis, Rabin kabi ochiq kalitli shifrlash algoritmlaridan foydalaniladi. D.M.Kuryanovning “Guruh nazariyasi elementlarining assimetrik kriptotizmlar asoslarida qoʻllanishlari” **1-chizma** qoʻllanmasida Diffi va Xellmanning kalitlarni ochiq taqsimlash sistemasi algoritmidan foydalanilib koʻrsatilgan misolni keltiraylik:

Misol. Agar

$$p = 13, g = 7$$

boʻlsa, u holda Alisa va Bob uchun umumiy kalitni toping.

Yechish. Alisa va Bob quyidagi ketma-ketlikni amalga oshiradi:

1) Alisa tasodifiy x -soni, masalan $x=85$ tanlaydi va

$$X = g^x \pmod{p} = 7^{85} \pmod{13} = (7^{13-1})^7 * 7 \pmod{13} = 1^7 * 7 \pmod{13} = 7$$

qiymatni Bobga ochiq aloqa tarmogʻi orqali uzatadi.

2) Bob ham tasodifiy y - soni, masalan $y = 163$ tanlaydi va

$$Y = g^y \pmod{p} = 7^{163} \pmod{13} = (7^{13-1})^{13} * 7^7 \pmod{13} = 1^{13} * 7^7 \pmod{13} = 49 * 49 * 49 * 7 \pmod{13} = 10 * 10 * 10 * 7 \pmod{13} = 6 \pmod{13} = 6$$

qiymatni Alisaga ochiq aloqa tarmogʻi orqali uzatadi.

3) Alisa esa quyidagi qiymatni hisoblaydi

$$K_1 = Y^x \pmod{p} = 6^{85} \pmod{13} = (6^{13-1})^7 * 6 \pmod{13} = 1^7 * 6 \pmod{13} = 6.$$

4) Bob esa quyidagi qiymatni hisoblaydi

$$K_2 = X^y \pmod{p} = 7^{163} \pmod{13} = (7^{13-1})^{13} * 7^7 \pmod{13} = 1^{13} * 7^7 \pmod{13} = 6$$

Demak,

$$K_1 = K_2 = 6$$

yani, Alisa va Bob uchun umumiy aloqa kaliti $K = 6$ ekan.

Misoldan ravshanki, matematikaning harbiy sohada mavjud boʻlib uning qoʻllanishini esa maktab davridan oddiy elementlardan oʻrgatib borish lozim. Yuqorida keltirilgan maʼlumotlarga koʻra maʼlumotlarni maxfiy saqlashda sonlar nazariyasi elementlaridan foydalaniladi va bu maʼlumotni oʻquvchilarga ogʻzaki yetkazishning oʻzi ularning matematikaga boʻlgan qiziqishlarini hamda harbiy sohaga boʻlgan intilishlarini yanada oshiradi. Matematikaning real holatlarda mavjud muammolarni hal etishga qaratilgan tatbiqlari bilan oʻquvchilarni tanishtirib borish esa ularning matematik va kasbiy kompetensiyalarini ham shakllantirib boradi.

REFERENCES

1. Куликов Л.Я. – Алгебра и теория чисел: Учеб. Пособия для педагогических институтов. – М.: Высш. Школа, 1979. -559 с.
2. Yunusova D. Algebra va sonlar nazariyasi. Oliy o‘quv yurtlari uchun o‘quv qo‘llanma. – T.: «ILM ZIYO», 2009. -320 b.
3. КУРЬЯЗОВ Д.М. Сонлар назарияси элементларининг асимметрик криптотизмлар асосларида қўлланишлари. Т.: -2007, 76 б.

O‘QUVCHI RIVOJLANISHIDAMEHNAT TA’LIMINING AHAMIYATI

Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova

Nizomiy nomidagi TDPU Ta’lim va tarbiya nazariyasi metodikasi (texnologik ta’lim) yo‘nalishi
II bosqich magistranti, Toshkent viloyati Bo‘stonliq tumanidagi 14-maktab texnologiya fani
o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8052009>

Annotatsiya. O‘quvchining rivojlanishida umumta’lim maktablarida tashkil etiladigan mehnat ta’limining ahamiyati va o‘rni haqidagi fikr-mulohazalar mazkur maqola mazmunini yoritishda xizmati qiladi.

Kalit so‘zlar: O‘quvchi, mehnat ta’limi, moddiy va ma’naviy boylik, shaxs, zamonaviy maktab, amaliy mehnat faoliyati.

Mehnat inson va jamiyat mavjudligining hamda moddiy va ma’naviy boyliklarning manbaidir. Mehnat va inson bir-biridan ajralmas. Mehnat insonni hayvonot olamidani yuqori ko‘tardi, uning jismoniy, aqliy va ma’naviy rivojlanishiga hissa qo‘shdi. Birinchi tosh qurollar, yog‘och va suyaklardan yasalgan asboblardan tortib kosmik kemalargacha — insoniyat taraqqiyotining ulkan yo‘li. Mehnat insonning o‘zini yaratdi.

Ishga tayyorgarlik mehnat faoliyatining o‘zidan ancha oldin boshlanadi. Shaxsning shaxs sifatida shakllanishi, uning o‘z taqdirini o‘zi belgilashi uning tug‘ilishidan boshlab va butun umri davomida atrofdagi dunyoni bosqichma-bosqich bilish bilan uzviy bog‘liqdir. Maktab yillari — bu insonning iste’dodlari, qobiliyatlari, ko‘nikmalari va qobiliyatlarining ulkan rivojlanishi davri bo‘lib, u keyinchalik uni qo‘llaydi va tuzatadi. Shuning uchun maktabda mehnatga o‘rgatish masalalari hozirgi zamonda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmaydi.

Zamonaviy maktabda shaxsni muvaffaqiyatli shakllantirish faqat ta’lim ishlarini amaliy mehnat faoliyati bilan oqilona tashkil etilgan uyg‘unlashtirish asosida amalga oshirilishi mumkin. To‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan mehnat tarbiyasi maktab o‘quvchilarining ijtimoiy foydali, samarali mehnatda bevosita ishtirok etishi, shaxsning fuqarolik kamoloti, axloqiy va intellektual shakllanishi, uning jismoniy rivojlanishining samarali omilidir. Maktab bitiruvchilarining kelajakdagi taqdiri qanday rivoj topmasin, ularga har qanday faoliyat sohasida mehnat ko‘nikma va malakalari kerak bo‘ladi. Shuning uchun ham maktab ta’limida mehnat elementi azaldan juda muhim pedagogik tendensiya bo‘lib kelgan.

Hech sir emaski, O‘zbekiston ta’limi qiyin davrni boshdan kechirgan. Shu bois ham balki umumta’lim maktablarida mehnat bilan bog‘liq dars jarayonlari tobora insonparvarlik kasb etmoqda. Ta’limni samarali mehnat bilan uyg‘unlashtirish g‘oyasi unutilmasligi uchun ta’limning o‘quv-moddiy bazasi qo‘llab-quvvatlanishi ham juda ahamiyatli jihatdir. Hozirgi bosqichda ta’lim jarayonida asosiy e’tibor o‘quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning ehtiyojlari va moyilliklariga muvofiq tabaqalashtirilgan ta’limni kengaytirish, ixtisoslashtirilgan maktablar va sinflar tarmog‘ini rivojlantirishga qaratilmoqda. O‘rta ta’lim darajasini ilmiy- texnikaviy taraqqiyot talablariga javob berishini ta’minlovchi turli fanlarni tashkil qilish ham o‘quvchi-yoshlarda mehnat ko‘nikmalarini jadal rivojlantirish uchun xizmati qiladi.

Shu sababli hozirgi vaqtda maktab o‘quvchilarini umumiy mehnatga tayyorlash masalalari mamlakatning kelajagi bilimlari, ko‘nikmalari, maqsadlari, istaklari va intilishlari yuqori saviyada

bo‘lgan o‘quvchi-yoshlarga bog‘liq bo‘lib borayotganligi har qachongidan ham dolzarb masaladir.

Insoniyat oldidagi mehnat ta‘limi muammosi ancha oldin paydo bo‘lgan. Pedagogika klassiklari - Ya.A.Komenskiy, J.Lokk, I.G.Pestalozzi, K.D.Ushinskiy, V.A.Suxomlinskiy va boshqalarning asarlarida mehnat ta‘limi muammosi bo‘yicha ko‘plab qimmatli fikrlar mavjud. Pedagogikaning atoqli vakillari A.V.Lunacharskiy, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy yoshlarni mehnat tarbiyasi va kasbga yo‘naltirishda ma‘naviyat bo‘lishi kerakligiga e‘tibor qaratadi, ya‘ni mehnat tushunchasining o‘zi ilhom, ijodkorlik, axloqiy poklik, uning ijtimoiy qadriyatini anglash bilan bog‘liq bo‘lgan “ma‘naviy ehtiyoj” darajasiga ko‘tarilishi kerak deb hisoblashiga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Buyuk ustoz V.A.Suxomlinskiyning yozishicha, mehnat o‘quvchilarimizning ma‘naviy hayotiga kirganida buyuk tarbiyachiga aylanadi, do‘stlik va birodarlik quvonchini beradi, izlanuvchanlik va qiziquvchanlikni rivojlantiradi, qiyinchiliklarni yengib o‘tishning hayajonli quvonchini uyg‘otadi, dunyoda tobora ko‘proq yangi go‘zalliklarni ochib beradi, atrofimizda moddiy ne‘matlar yaratuvchining birinchi fuqarolik tuyg‘usini uyg‘otadi, ularsiz inson hayoti mumkin emasligini anglashlariga ham turtki bo‘ladi. Ayni shu haqiqatlarni inobatga olib, pedagogik va ta‘lim innovatsiyalarining zamonaviy mualliflari maktab o‘quvchilarini mehnat tarbiyasi masalalariga amalda yetarlicha e‘tibor berishlari muhimdir.

Shaxsni axloqiy tarbiyalashda borasida ham mehnatning ahamiyati nihoyatda katta. Ko‘pgina o‘qituvchilar mehnat faoliyatini fuqarolik ongini, vatanparvarlik tuyg‘ularini rivojlantirish, o‘zlarining ijtimoiy burchini tushunish bilan bog‘lashadi. Bolada rivojlanishi va shakllanishi kerak bo‘lgan muhim fazilatlardan biri — mehnatsevarlikdir. Mehnatsevarlik — mehnatga ijobiy munosabatni ifodalovchi, insonning mehnat faoliyati, mehnatsevarligi va mehnatsevarligida namoyon bo‘ladigan axloqiy sifatdir. Mehnat amaliy ishlab chiqarish faoliyati insonning jismoniy rivojlanishiga foydali ta‘sir ko‘rsatadi. Mehnat insonning aqliy qobiliyatlarini, uning zukkoligini, ijodiy zukkoligini rivojlantiradi. Zamonaviy ishlab chiqarishda ishlash keng ta‘lim va texnik tayyorgarlikni, yangi texnologiyani tez o‘zlashtirish qobiliyatini, mehnat amaliyotini ratsionalizatsiya qilish va takomillashtirish qobiliyatini talab qiladi. Ayni shu sanalgnlarni inobatga olib, bugun umuma‘lim maktablarida mehnat ta‘limi bila bog‘liq dars mashg‘ulotlarini keng va chuqur mazmunda tashkil qilish umumata‘lim maktablarining eng oldi vazifalari sirasida turisti zarurdir.

Xulosa qilib umumta‘lim maktablarining o‘quvchilarini mehnatga tayyorlash insonning mehnat sifatini tarbiyalash, nafaqat kelajakdagi yaxshi yoki yomon fuqaroni tayyorlash va tarbiyalash, balki uning kelajakdagi turmush darajasini, farovonligini ham tarbiyalashdir deyish mumkin. Negaki, mehnat —bu insonning moddiy va ma‘naviy ehtiyojlarini qondirishga, uning jismoniy va ma‘naviy muhim kuchlarini, shuningdek, axloqiy fazilatlarni rivojlantirishga qaratilgan ongli, maqsadga muvofiq, ijodiy faoliyatidir.

REFERENCES

1. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (<https://zienjournals.com>).
2. Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova. ORGANIZATION OF INDEPENDENT EDUCATION IN THE FIELD OF TECHNOLOGY IN PREPARING PUPILS FOR EDUCATION ON THE

- BASIS OF FOLK CRAFTS. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 4 APRIL 2023. 100-101p.
3. Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova. METHODOLOGY OF FORMATION OF COMPETENCES OF PUPILS' INTEREST IN NATIONAL CRAFTS BASED ON THE CLUSTER APPROACH. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 4 MARCH 2023. 373-374p.
  4. Roila Yuldosheva Xaydarova. CLUSTER TYPES AND ORGANIZATION OF THE PROCESSES OF LESSONS DEDICATED TO NATIONAL CRAFTS FROM TECHNOLOGY SCIENCE BASED ON THEM. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 4 MARCH 2023. 68-69p.
  5. Roila Yuldosheva Xaydarova. THE IMPORTANCE OF THE CLUSTER APPROACH IN MODERN EDUCATION. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 1 JANUARY 2023. 434-435p.
  6. Yulchiyeva M.T. O‘QUVCHILARNING IJODKORLIK QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA FOYDALANILADIGAN METOD VA VOSITALARNING AHAMIYATI. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 8 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337. 198-201p.
  7. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
  8. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
  9. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
  10. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
  11. <https://cyberleninka.ru>
  12. <http://scientists.uz>
  13. <https://www.bukhari.uz>

Mundarija

1	Saidaxmedova N.I., YANGILANAYOTGAN O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI	6
2	Gaibnazarova Zumrat Talatovna, INCREASING THE EFFECTIVENESS OF HIGHER EDUCATION IN IMPROVING NATIONAL HUMAN CAPITAL	10
3	Xakimova Muxabbat Fayzievna, O'ZBEKISTON TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHGA KO'TARISHDA OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISH	17
4	Ibraimov Xolboy Ibragimovich, UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARIDA TADBIRKORLIK KO'NIKALARINI SHAKLLANTIRISHNING KREATIV MEKANIZMLARI	22
5	Musayeva Shoira Azimovna, Usmonova Dilfuza Ixomovna, MEHNAT BOZORIDA MARKETING TADQIQOTLARINI TASHKIL QILISH VA RIVOJLANTIRISH YO'LLARI	25
6	Ernazarova Gulnora Oblaqluvna, TA'LIM –TARBIYA JARAYONINI KLASTERLI YONDOSHUV ASOSIDA BOSHQARISH MASALALARI	33
7	Эргашходжаева Шахноза Джасуровна, Нишонов Дилшод Шамшиддинович, ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМ СИФАТИ ВА РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ	37
8	Бобаназарова Жамила Холмуродовна, Салохитдинов Шерзод Фарход ўғли, ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БОШҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	42
9	Халиков А.А., ЎҚИТУВЧИ МЕХНАТИНИ ИЛМИЙ ТАШКИЛ ЭТИШДА ИҚТИСОДИЙ САВОДХОНЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ	45
10	Камалов Азамат Жамалович, ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ЎҚИТУВЧИ ОБРЎСИНИ ОШИРИШНИНГ МЕЪЁРИЙ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ	48
11	Khadjimuratov Abdugaxhor Abdumutalovich, MALAKALI KADRLAR TAYYORLASHDA IQTISODIYOT NAZARIYASI FANINING ZARURIYATI	52
12	Norposhshaxon Xabibullayevna Voxidova, TARBIYAVIY FAOLIYATNI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION YONDASHUVLARGA OID AYRIM MULOHAZALAR	55
13	Jabborov J.R., IQTISODIY FANLARNI O'QITISH SIFATINI OSHIRISH YO'LLARI	60
14	Kattakishiev B., IQTISODIY TA'LIMDA MULTIMEDIA MATERIALLARIDAN FOYDALANISH	63
15	Насриддинов И.Х., Бурхонов З, Бобохонов Л., АНГРЕН ШАҲРИ ВА АТРОФИ НОМЛАРИ ТАҲЛИЛИ	67
16	Шахло Ахророва, ИҚТИСОДИЙ СОҲА ВА УНИНГ ЖАМИЯТ РАВНАҚИДАГИ ЎРНИ	70
17	Bobamurodova Sitora, THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES	74
18	Rustamov Husanboy Xurshedjon o'g'li, VOLLEYBOLCHILARNING STRESSGA BARDOSHLILIGINI TA'MINLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	77
19	Abdurakhimova Nigora Bahtiyarovna, DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH SCAFFOLDING: A PATH TO LANGUAGE PROFICIENCY	80
20	Мирзайева Сайёра Тойировна, ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ЁНДАШУВЛАР АСОСИДА ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МЕХАНИЗМЛАРИ	83
21	Atabaeva Lobar Farxod qizi, UMUMIY O'RTA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH MASALALARI	86
22	Саидусманов Бахром Абдуганниевич, ЎЗБЕКИСТОНДА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИ ТАРИХИ (XX-АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДА ТОШКЕНТ ВИЛЮЯТИ МИСОЛИДА)	89
23	Ochilov Shokir Baxtiyorovich, KELAJAKDAGI ENERGETIKANING ISTIQBOLLARINI FANLARARO O'RGATISH	92
24	Эргашева Мукаддас Шухрат кизи, СУҒУРТА ТАШКИЛОТЛАРИДА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ҲИСОБИНИ МҲХС АСОСИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ МУАММО ВА ЕЧИМЛАРИ	94
25	Akbarova Nasiba, MUSIQA MADANIYATI TARIXI VA UNING METODOLOGIK ASOSLARI	98
26	Shakhlo Khusanovna Tashmetova, STUDYING COOPERATIVE RELATIONSHIPS IN THE HUMANIZATION OF RELATIONSHIPS IN THE TEACHER AND STUDENT SYSTEM	101
27	Umarov Alisher Sheralievich, Norbekov Sarvar Sunatullayevich, HOZIRGI KUNDAGI JISMONIY VA AQLIY MEHNAT O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR	103
28	F.B.Mattiyeva, THE ROLE OF THE COMPUTER IN THE TRANSLATION PROCESS	109
29	Isroilova Shoira Turg'unovna, TA'LIM TASHKILOTLARIDA IQTISODIY FANLARNI O'QITISH SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION YONDASHUV YO'LLARI	113
30	Damixanova Dilorom, Alisherova Dilshoda, THE PECULIARITIES OF EDUCATIONAL MANAGEMENT IN RAISING THE QUALITY OF EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF THE UPDATED UZBEKISTAN	115
31	Xadicha Jabborovna Sattorova, BOSHLANG'ICH TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA FANLARARO ALOQADORLIKNI O'RNINI	118
32	Shodmonkulova Shahlo Olimjon qizi, G'AZNACHILIKDA PUL OQIMLARINING KOMPLEKS MONITORINGINI TAKOMILLASHTIRISHDA INTELLEKTUAL TIZIM ILOVALARI VA ULARNING AHAMIYATI	121
33	Saodat Muzafarova, BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABLARIDA MILLIY VOKAL-XOR IJROCHILIGI MUAMMO VA YECHIMLARI	123
34	Abdusaitova Maftuna Sadriiddin qizi, Tojiyeva Xolida Baxtiyorovna, BOLALAR FOLKLORI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI BOYITISH ASOSI SIFATIDA	127
35	Shomurotova Shirin Xajievna, KIMYONI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUV DAN FOYDALANISH	131
36	Карима Жандаровна Туленова, К ВОПРОСУ ОБ ИСТОКАХ ФИЛОСОФИИ МЕНЕДЖМЕНТА: ОПЫТ ЯПОНИИ	135
37	Atoyev Fazliddin Sayfiddinovich, KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH.	139
38	Нодирбек Бахриддинов, ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ МОЛИЯВИЙ РАҲБАТЛАНТИРИШНИНГ БИЛВОСИТА УСУЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ	143
39	Davirova Xurshida Abdaxakim qizi, AT A GLANCE AT ERKIN VAHIDOV'S COMEDY: EXAMPLES OF WORK FROM THE 70'S TO THE YEARS OF INDEPENDENCE	150

40	Xalilayev O'ktam Sobir o'g'li , MASHG'ULOTLAR DAVOMIDA YOSH SPORTCHILARNI JISMONIY TAYYORLASHGA QO'YILADIGAN VAZIFALAR	159
41	Azamat Sulaymonov Ilhomovich , HUMAN-MACHINE RELATIONSHIP IN EDUCATION: POSSIBLE SCENARIO IN 5 YEARS' TIME	163
42	Tursunov B.H. , "UGLEVODORODLAR" BO'LIMINI INTERAKTIV METODLAR YORDAMIDA O'QITISH IMKONIYATLARI	165
43	Feruz Mansurbekova , IJODKOR SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQIY TARBIYANING ANAMIYATI	169
44	Isayev Atabek Djurabayevich , RAQAMLI IQTISODIYOTDA PULLAR VA ULARNING TRANSFORMATSIYASI	172
45	Хакимов Мурод Шавкатович, Батиров Давронбек Юсупович, Маткулиев Уткирбек Исмаилович, Умаров Зафарбек Зарипбоевич, Нурматов Спирожбек Тажибаевич, ЖИГАР ЦИРРОЗИ ЭТИОЛОГИЯЛИ ПОРТАЛ ГИПЕРТЕНЗИЯ АСОРАТЛАРИНИ ДАВОЛАШДА ЗАМОНАВИЙ КАМИНВАЗИВЛИ АРАЛАШУВЛАР КОМПЛЕКСИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ	176
46	Egamberdiyeva Umida , CHARACTERISTICS OF ECONOMIC LITERATURE AND IT'S TRANSLATION	181
47	Гиссов У.А. , ПУТИ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА К ПОВЫШЕНИЮ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ	189
48	Kurbanov Muzaffar Ummatovich , UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI PEDAGOGIK JAMOASIDA INNOVATION TA'LIM MUHITINI YARATISH VA RIVOJLANTIRISH	193
49	Турсунова Дилноза Адхамжон кизи, Ўқувчиларда тарихий ва маънавий идеалларга аксиологик муносабатини шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик зарурияти	196
50	Abdumalikova Nilufar Zakirovna , BO'LAJAK O'QITUVCHILAR KASBIY O'Z O'ZINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	199
51	Нурилло Эминов , БАХШИЧИЛИК САНЪАТИНИ ТАДҚИҚ ВА ТАРҒИБ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ	202
52	Васильченко Ольга Анатольевна , ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ РАБОТЫ С ДЕТСКИМ ГОЛОСОМ	206
53	Махаммаджонова Таманно Муминовна, Усмонова З.М, Набиева Н.М. , ПУТИ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА К ПОВЫШЕНИЮ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАУК В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ	210
54	Сотволдиева Мохинур Хазратулло кизи. , ЎЗБЕК-ИНГЛИЗ ТЎЙ МАРОСИМЛАРИДА МИЛЛИЙ МАДАНИЯТНИНГ АКС ЭТИШИ	214
55	Халдаров Хикматулла Ахматович, Маматкаримов Камоллиддин Зиядулло углы , УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ПРИОБРЕТЕНИИ ЗНАНИЙ С ПОМОЩЬЮ ЭРГНОМИКИ	217
56	Мавлянов Мухиддин Бахриддин ўгли, Қодиров Нуриддин Тўра ўгли, Адилова Мохира Шавкатовна, Эркаев Актам Улашевич , КОМПЛЕКС НК ВА НРК ЎҒИТЛАР ОЛИШ ЖАРАЁНИ ТАДҚИҚОТИ	221
57	Isroilova Shoira Turg'unovna, Ismailova G.A., Ho'jamova M.F. , UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARIDA TADBIRKORLIK KO'NIKALARINI SHAKLLANTIRISHDA KREATIV YONDASHUV YO'LLARI	223
58	Yakubova Zilola Zikirovna , MA'NAVIY QADRIYATLAR – SOG'LOM AVLODNI TARBIYALASH VOSITASI SIFATIDA	225
59	Rahmoniva Go'zal Valiyevna , KICHIK MAKTAB YOSHIDA O'QUV FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH JARAYONLARI	228
60	Axmedova Sanobar Ikrom qizi , YANGILANAYOTGAN IQTISODIY ISLOHOTLAR DAVRIDA RESPUBLIKAMIZDAGI SANOAT KORXONALARIDA ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR	232
61	Abdullaev Vaxtiyor Panji o'g'li , TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH KONTSEPSIYALARI MAZMUN VA MOHIYATI	235
62	Atajonova Saidaxon Boratalievna , TEXNIKA OLIYGOHLARIDA INNOVATION USUL VA YONDASHUVLARNING TADBIQI	239
63	Закирова С.Б., Бозорбоева Н. , МЕСТО ЛОГО-ФАЦИАЛЬНОГО МАССАЖА ПРИ КОРРЕКЦИИ РЕЧЕВЫХ НАРУШЕНИЙ.	243
64	Qo'chqorova Ra'no Rasulovna , AGROKIMYO FANINI BIOLOGIYA FANLARI BILAN O'ZARO INTEGRATSIYASI ASOSIDA O'QITISH METODIKASI	247
65	Meuyiyev O.R., Gofurova.K. , YANGI O'ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOT ISLOHATLARI	250
66	Мамаюсупова Мадина, Муминат Тахирова , ОСОБЕННОСТИ ВНИМАНИЯ ДЕТЕЙ С СИСТЕМНЫМИ НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ	254
67	Д.Т.Гапурова , РИВОЖЛАНИШИДА НУҚСОНИ БЎЛГАН БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ НУТҚИНИ ЎСТИРИШ БЎЙИЧА КОРРЕКЦИОН-ПЕДАГОГИК ИШ	257
68	G'oyibova Nigora Murod qizi , TIL O'RGANISHDA O'QISH VA YOZISH SAVODXONLIK SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI	264
69	Хилолаxon Саидова Рашидjon кизи , ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ХАМКОРЛИК ФАОЛИЯТИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	266
70	Закирова С.Б., Кахрамонова Н.А. , ИЗУЧЕНИЕ НАРУШЕНИЯ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ В 21 ВЕКЕ	269
71	Atabayeva Mavjuda Rustamovna , TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISHDA "KLAUSTER" METODINING AFZALLIKLARI ("SURXONDARYO O'LKASI GEOGRAFIK O'RNI. YER YUZASI GEOLOGIK TUZILISHI VA FOYDALI QAZILMALARI" MAVZUSI MISOLIDA)	272
72	Feruz Xoshimova Baxodirovna , MASOFAVIY TA'LIM MUHITIDA MALAKA OSHIRISH KURSI TINGLOVBHILARINING IJODKORLIK FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISH MODELI	277
73	Дурдона Мустафоєва, Мохинур Маматалєва , МАХСУС ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ТАЛАБАЛАРНИНГ КРЕАТИВЛИК СИФАТЛАРИНИ РИВОЖЛАТИРИШ	279
74	Djurayeva Perdegul Saidovna , TA'LIM TIZIMIDA XORIJIY TAJRIBA OMILLARINI TATBIQ ETISHDA KREATIV YONDASHUV	284
75	Isroilov Shermurod Shamsiddin o'g'li, Parmanova Dinora, Rasulov Azizbek , IQTISOSLASHGAN MAKTAB O'QUVCHILARINING FIZIKA FANIGA BO'LGAN QIZIQISHINI OLIMPIADA MASALALARI ORQALI ORTTIRISH METODIKASI	289
76	Yusupbayeva Amahgul Saparbayevna, Islomov Umidjon , DARSDAN TASHQARI XOLLARDA JISMONIY MASHG'LOTLARINI TASHKIL QILISH USULLARI	293
77	Yagyaeva Elvina Bakhtiyarovna , METHODOLOGICAL BASES FOR IMPROVING ENGLISH TEACHING THROUGH EFFECTIVE ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF HEIs STUDENTS (ON THE EXAMPLE OF INDIVIDUALIZATION AND DIFFERENTIATION)	299
78	Shoaxmedova Surayo Kamilovna , INKLYUZIV TA'LIM JARAYONI ISHTIROKCHILARINING VAZIFALARI VA ULARNI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK QO'LLAB QUVVATLASH	304
79	Nazira Baxramovna Fayziyeva, Nilufar Akromjon qizi O'rinboyeva , PHASEOLUS VULGARIS O'SIMLIGINI KASALLANTIRUVCHI VIRUSNI AJRATISH VA AYRIM XUSUSIYATLARINI O'RGANISH MAVZUSINI O'QITISH TEXNOLOGIYASI	309
80	U.K. Aminjonova , BOLALAR QACHON GAPIRISHI KERAK	315
81	Egamberganov Jakhongir Kadamboevich , THE FOCUS ON PEOPLE AND QUALITY EDUCATION IS CRUCIAL FOR ADDRESSING THE ECONOMIC AND SOCIAL CHALLENGES OF THE COUNTRY'S DEVELOPMENT IN THE YEAR AHEAD	318

126	Z.R.Xusanova, O.O.Mo`yidinov , O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI RAQOBATNI RIVOJLANTIRISH VA ISTE'MOLCHILAR HUUQUQLARINI NIHOYA QILISH QO'MITASI KORXONALARNI BIRLASHISH VA QO'SHIB OLISH IQTISODIY TAXLILI.	475
127	Ойдин Нурруллаева Сайдулла кизи , ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ КОЛЛЕКТИВНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ	478
128	Utayeva N.N. , TEXNOLIGIK TA'LIM YO'NALISHI O'QITUVCHISINING TALABALARNING IJODIY QOBILYATLARINI RIVOJLANTIRISHDAGI TAYYORGARLIGI	484
129	Surayyo Kobilova , "USTOZ - SHOGIRD"—TA'LIMDAGI GO'ZAL AN'ANA	487
130	Boltaboyev Salimboy Akramovich , TECHNOLOGIYA DARSLARIDA MEDIAMAHSULOTLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	490
131	Akmalov Abbas Akramovich, Akmalova Nargiza Abbas qizi , INFORMATIKA TA'LIMIDA SCRATCH DASTURIDAN FOYDALANISH TA'LIM SAMARADORLIGIDAN BIRIDIR	493
132	Shamuratov R.Sh., Abdumuminova L.S. , OLIY TA'LIM MUASSASALARINING ZAMONAVIY BOSHQARUV TIZIMIDA MARKETINGNI O'RNI VA AHAMIYATI	495
133	Джурабоева Равшанхон Тухтасиновна , ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКISTОН ТАРАҚҚИЁТИДА ИҚТИСОДИЙ ФАНЛАРНИ ЎРГАНИШИНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ	498
134	Shamuratov R.Sh., Nabiyeu H.N. , TA'LIM XIZMATLARI MARKETIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	500
135	Isayeva Nargiza Xamidovna, Turdiqulova Maftuna Maxmud qizi , TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA XALQARO TAJRIBALARDAN FOYDALANISH	503
136	Аюпова Мукаррам Юлдашевна , СЕНСОР АЛАЛИЯ БУ ЭШИТИШДАГИ НУҚСОНЛАР ОҚИБАТИМИ...	506
137	Холиков Аъзамжон Абдусаломович, Ҳамраева Гулноза Рустамовна , ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИ РАҚАМЛИ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ МУЛТИМЕДИАЛИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ	510
138	Қодиров Баходир Қудратович , РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ АСОСИДА ЭҒРИ СОЛИҚЛАРНИ ҲИСОБЛАШ ВА УНДИРИШ УСУЛЛАРИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ	517
139	Соатова Ш.А. , КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ЛИДЕРА В УПРАВЛЕНИИ: КЛЮЧ К УСПЕШНОМУ РУКОВОДСТВУ	523
140	Muratova Nozima Xabibullaevna , NOTO'LIQ OILADA VOYAGA YETAYOTGAN FARZANDLARNI IJTIMOY HAYOTGA MOSLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	526
141	Saparboyeva Dilshoda Sobir qizi , BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA INSON QADRINI ULUG'LASH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA O'QITUVCHI MAHORATI	529
142	Mardonqulova Nozigul, Muxiddinova Dilnura , O'ZBEK TILI IMLO LUG'ATINING DAVRGA MOSLIGI	534
143	Djakbarova Mahliyo Ibraximjonovna, Abdusayitova Aziza Sunnat qizi , EPISTOLYAR MATNNI BILASIZ(MI?)	536
144	Ganiyeva Dildora Sagdullayevna , ONA TILI TA'LIMIDA UNLI TOVUSHLARNI O'QITISHNING MAVJUD HOLATI TANLILI	539
145	Бахромова Дилбар Бахромовна , ЎЗБЕКISTОНДА ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИ ТУБДАН ИСЛОҲ ҚИЛИШ ВА ТУРИСТИК ОҚИМНИНГ СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ	546
146	Husanova Madina , MADANIY MEROS OBJEKTЛАRI: IQTISODIY MUAMMOLAR VA YECHIMLAR	550
147	Rajarova Xulkaroy , NOZIK QALBNING UMMON QADAR TERAN IJODI	554
148	Ahmadova Laylo Akmaljon qizi , O'QUVCHILARDA MATN VOSITASIDA MANTIQUIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH	557
149	A.A.Akmalov, D.A.Abdurahobov , O'QUVCHILARGA TUB VA MURAKKAB SONLARNI O'QITISH JARAYONIDA KASBIY QIZIQISHLARINI OSHIRISHGA QARATILGAN MATEMATIK MA'LUMOTLAR BILAN TANISHTIRISH	560
150	Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova , O'QUVCHI RIVOJLANISHIDAMEHNAT TA'LIMINING AHAMIYATI	563

2023-yil 16-iyun kuni Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetida o‘tkazilgan “Yangilanayotgan O‘zbekiston taraqqiyotida iqtisodiy fanlarni o‘qitishning dolzarb masalalari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to‘plami

Nashr etilgan sana: 16.06.2023.
“Times New Roman” garniturası. Adadi: 50 dona.

“Science and innovation” MCHJ
Litsenziya №:038864 15.09.2022
Manzil: 100155, Toshkent shahri, Sergeli tumani, Quruvchi dahasi, 22/43.
Scientists.uz, info@scientists.uz, +998901259654